

Antons Breidaks
Darbu izlase 1

Antons Breidaks Darbu izlase 1

2007-5
L 230
L
81

LU aģentūra "LU Latviešu valodas institūts"

Antons Breidaks

Darbu izlase

1. sējums

Rīga 2007

Latvijas Nacionālā
bibliotēka
030705350 6

A. Breidaks. Darbu izlase. 1. daļa, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 608 lpp.

LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība Nr. 90002118365

Adrese
Akadēmijas lauk. 1, 902. ist., Rīgā, LV–1050
Tālr. +317 7227696, fakss +317 7227696, el. pasts latv@lza.lv

Grāmata izdota ar Valsts pētījumu programmas "Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru" finansiālu atbalstu

LETONIKA

Redakcijas komiteja:
Ilga Jansone, Anna Stafecka, Vilma Šaudiņa

Uz 1. vāka: 1. Ceļš uz Antona Breidaka dzimtajām mājām. 2. Skats no Ludzas pilsdrupām uz Mazo Ludzas ezeru. 3., 4. Rija un vējdzirnavas Ludzas etnogrāfiskajā muzejā.

Uz 2. vāka: Ludzas ģimnāzijas ēka, kurā mācījies Antons Breidaks. Dzimtās mājas Ludzas raj. Istalsnas pagasta Malzūbos. 4. Pildas baznīca, kurā kristīts un iesvētīts Antons Breidaks.

Vāka dizains – Mārtiņš Gailums

ISBN 978-9984-742-25-0

© LU Latviešu valodas institūts

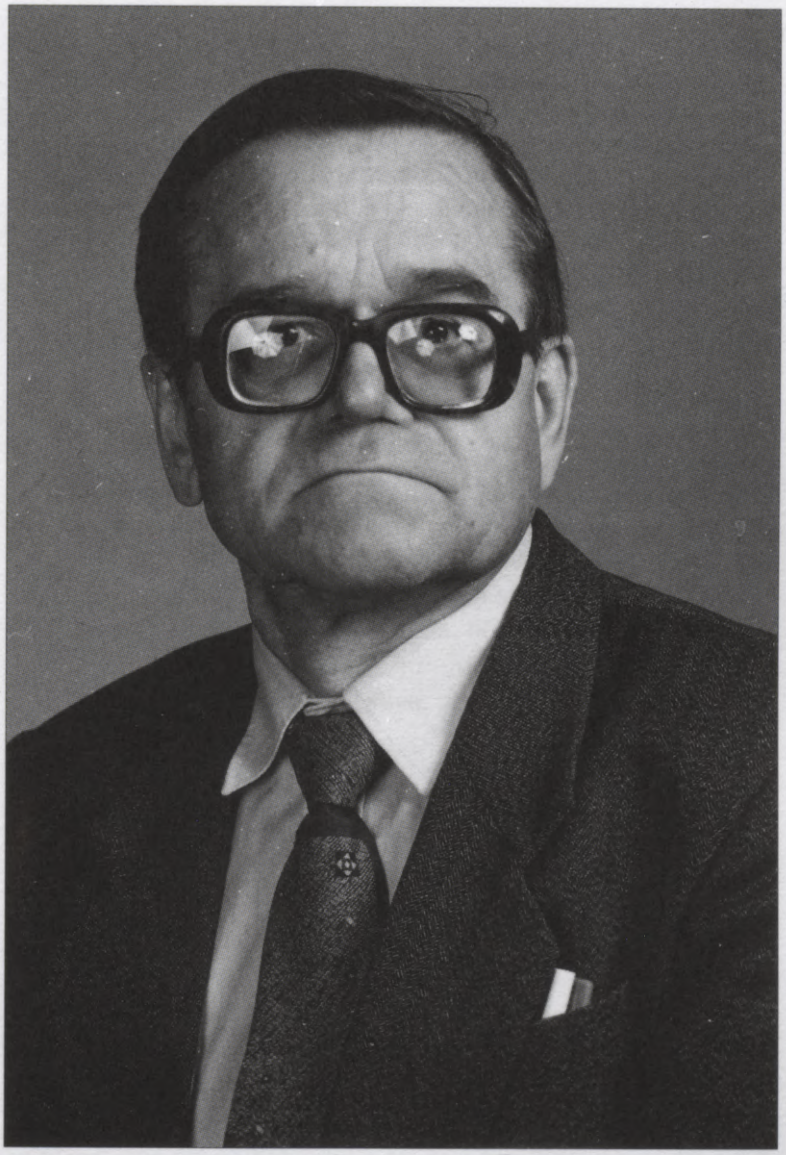

Antons Breidaks

Anna Rancāne

Latgaļu raksteiba

Volūdnīkam Ontōnam Breidakam

Latgaļu raksteiba – prīveite ceļmolas ūzulā,
ceļu lai naaizmērst, ceļu, kas pagaist zam kōjom.
Pasaver, brōleit, nazkod te drūši mes gōjom,
nasdami vōrdus, kai bites madu nas kūzulā.

Latgaļu raksteiba – vōrdi, zam akminim globōtī,
vēji skrēja un aizpyute tūs, kas pa ceļam beja,
kaidu sīku vēļ vacōmōte cepļa palnūs īrause rejā,
paraug, vēļ sylti tī vōrdi –
kai lōpstu un izkapšu kōti.

Latgaļu raksteiba – besakūks sātas vītā,
tur, kur akmiņs uz akmiņa ...
nā, akmiņs uz akmiņa paliks,
vōrdus pa kūku zorim, pa valānom salaseis, saliks
dzīsmē, un prīcōsīs tāvu volūda, bōrine smītō.

Nu dzilīnes augšā ceļsīs vaca, seņ aizmērsta sōpe ...

Andris Vējāns

Volūdeņa

Ontona Breidaka pīmiņai

Kaut kū nu krystobom un bērem,
Nu kolnu ceiruļa un dzeņa
Sirds šyupelī jau kōri tvēre
Tū mīlōkū, kas saucās
volūdeņa.

Kaut kū nu tāva spāka, mōtes sōpem,
Nu azara, nu ryuča, olūteņa
Tu pasmēli ar korstom veira slōpem,
Lai dzeivoj breinums –
dzymtō volūdeņa.

Tei tova nūpyuta un prīca zaļa,
Zam īvom nūsapņōtō ļaudaveņa.
Tu aizej – nazuss myuža svātō daļa:
Ceļs jaunas sirdis
myusu volūdeņa.

Profesora bēru dīnā
02.03. 2002.

Priekšvārds

Valodnieka un pedagoga profesora *Dr. habil. philol.* Antona Breidaka zinātniskās darbības laiks ir 20. gadsimta otrā puse un 21. gadsimta sākums, darbības vietas – Rīga (ZA Valodas un literatūras institūts, izdevniecība "Zinātne", LU Latviešu valodas institūts, LU Pedagoģijas fakultāte), Daugavpils (Daugavpils Pedagoģiskais institūts, vēlāk universitāte), Rēzeknes augstskola.

Antona Breidaka zinātniskais mantojums – gandrīz visi publicētie raksti, kā arī daži nepublicētie darbi (abas disertācijas, pētījums latviešu valodas vēsturiskajā gramatikā) apkopoti darbu izlasē divos sējumos.

Darbu izlases I sējumā iekļauta disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari* (aizstāvēta 1970. gadā) un 1990. gadā aizstāvētā disertācija *Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija* filoloģijas doktora grāda iegūšanai, kā arī grāmatas *Ievads baltu valodniecībā* 1. un 2. daļa. Šajā sējumā publicēta arī papildināta un precizēta Antona Breidaka bibliogrāfija, par pamatu ņemot viņa paša sastādīto publicēto darbu sarakstu.

Darbu izlases II sējumā apkopoti zinātniskie raksti par latviešu un baltu etnoģenēzi lingvistiskajā aspektā, fonētiku un fonoloģiju, morfoloģiju, etimoloģiju, toponīmiku, valodas vēsturi un folkloru, arī recenzijas par citu valodnieku darbiem. Šajā sējumā iekļauts arī *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants*, rokrakstā atstātais raksts *Латгальский язык/диалект* (oriģināls glabājas LU Latviešu valodas institūtā), pētījumi latviešu valodas vēsturiskajā gramatikā (oriģināls glabājas Daugavpils Universitātē), kā arī daži populārzinātniski raksti.

Darbu izlasē nav ievietoti nelieli laikrakstos, žurnālos un enciklopēdijās publicēti informatīvi raksti. Ārpus izlases palikušas nolasīto referātu tēzes, jo vēlāk tās ir papildinātas un iestrādātas plašākos rakstos. Nav iekļauti arī daži zinātniskie raksti, kas publicēti atkārtoti kā plašāku rakstu nodaļas.

Sagatavojot darbus publicēšanai, teksts nav rediģēts, tikai novērstas pamanītās iespiedkļūdas (jo sevišķi ārzemēs publicētajos rakstos), kā arī dažas tehniskas nekonsekvences (pēdiņu, kursīva lietojumā). Darbi doti oriģinālvalodā. Gadījumos, kad viens un tas pats raksts publicēts vairākās valodās, *Darbu izlasē* iekļauti visi šī raksta publicējumi.

Pie atsevišķiem rakstiem, ja Antonam Breidakam ir bijuši līdzautori, norādīta autorība.

Antona Breidaka *Darbu izlasi* sastādījušas un publicēšanai sagatavojušas Ilga Jansone, Anna Stafecka (LU Latviešu valodas institūts), Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte), Anna Vulāne (LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte).

Darbu izlasi publicēšanai palīdzējušas sagatavot Anta Trumpa un Ilze Štrausa. Datorsalikumu veidojušas Kristīne Glumina, Marita Jezupova, Ingrīda Pauniņa, Ilze Sperga. Kartes datortehnikā veidojis Andris Jansons.

Fotoattēli no Latviešu Folkloras krātuves, Latgales Pētniecības institūta, Antona Breidaka brāļa Roberta Breidaka, kā arī Antona Breidaka kolēģu personiskajiem arhīviem.

Vāka noformējumam izmantoto fotoattēlu autori: Ilga Jansone un Edmunds Trumpa.

Darbu izlases sagatavotāji par konsultācijām un atsaucību ir pateicīgi profesoram Igoram Koškinam un docentei Irinai Dimantei, LU Latviešu valodas institūta vadošajai pētniecei Brigitai Bušmanei.

Antons Breidaks
(1932–2002)

Valodniekam profesoram *Dr. habil. philol.* Antonam Breidakam – zinātniekam, ko pazina un kura pētījumus atzinīgi vērtēja kolēģi ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs, kur pēta baltu valodas –, šogad apritētu 75 gadi. Taču viņa dzīves pavediens pārtrūka 2002. gada 24. februārī.

Antona Breidaka bērnība un agrā jaunība aizritējusi Latgalē Ludzas pusē. Viņš dzimis 1932. gada 25. janvārī Ludzas apriņķa Pildas pagasta *Malzūbos* zemnieku Boļeslava un Jūlijas Breidaku ģimenē. Skolas gaitas Antons uzsāka kopā ar brāli Robertu. Sākumā viņi mācījās Eglāju, vēlāk Istalsnas pamatskolā. Sākās karš, un skolas telpas nācās vairākkārt mainīt. Sekoja mācības Ludzas vidusskolā, kuru Antons Breidaks beidza 1951. gadā. Skolas laikā Antonam patika ķīmija un fizika, bija nodoms turpināt tās studēt, taču bērnībā izslimotā (kaut arī ar vecāku rūpīgo gādību laimīgi uzvarētā) tuberkuloze par sevi tomēr atgādināja, tāpēc no šīs ieceres bija jāatsakās.

Šodien varam tikai minēt, vai tā ir bijusi likteņa sūtība, ka ar aso prātu un loģisko domāšanu apveltītais jauneklis 1951. gadā iestājās Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē. Pats viņš atzina, ka sākumā domājis pievērsties literatūrzinātnei. Bet tas bija visiem labi zināmais Staļina laiks, kad literatūra bija cieši saistīta ar politiku. Iekļauties tās noteiktajos bezjēdzīgajos rāmjos Antonam liedza viņa nepiekāpīgais un latgaliski spītīgais raksturs. Valodniecība likās mazāk pakļauta ideoloģijai. Varbūt tā arī bija laimīga nejaušība, ka kursadarbus un vēlāk arī diplomdarbu topošais valodnieks izstrādāja toreizējās vecākās pasniedzējas, vēlāk profesores un daudzu valodnieku skolotājas Martas Rudzītes vadībā. Viņa ne vienam vien savam studentam ir iemācījusi saklausīt un iemīlēt mūsu valodas saknes – izloksnes – un tajās paslēptos dārgumus. Antonam Breidakam vistuvākā un mīļākā bija bērnu dienu sulīgā un bagātā valoda – dzimtā Pildas izloksne, tāpēc arī pirmais kursadarbs bija veltīts taisni *Pildas izloksnes* aprakstam. Diez vai valodniecības vēsturē būs daudz bijis studentu, kuri bijuši tik pārliecināti par savām zinātniskajām atziņām, ka tās aizstāvējuši pat atklātā diskusijā. To gadu Latvijas Valsts universitātes laikrakstā *Padomju Students* lasāma studenta Antona Breidaka tam laikam ļoti drosmīga polemika par valodniecības jautājumiem ar toreizējo Vēstures un filoloģijas fakultātes docentu Artūru Ozolu. Antons Breidaks par to atcerējās:

"Savā kursadarbā *Pildas izloksne* es izteicu vairākas domas, kas neatbilda Latvijas Valsts universitātes Latviešu valodas katedras vispārpieņemtajam viedoklim. Tas arī izsauca polemiku ar katedras vadītāju docentu A. Ozolu. Polemikas pamatjautājums bija par augšzemnieku dialekta un vidus dialekta attiecībām. J. Endzelīns un daži viņa domubiedri izvirzīja t. s. latviešu pirmvalodas hipotēzi, saskaņā ar kuru latviešu valodas dialekti radušies no šīs pirmvalodas. Taču šie dialekti, kā J. Endzelīns pats rakstīja 1916.gadā, ir viena vecuma, tie ir vienlaicīgi radušies no šīs pirmvalodas, runa var būt tikai par to, kurš dialekts savā attīstībā mazāk attālinājies no šīs pirmvalodas jeb kurš dialekts saglabājis vairāk seno skaņu un formu. E. Blese 30. gados šo hipotēzi vulgarizēja līdz nepazīšanai, apriori atzīstot, ka vidus dialekts ir primārs, bet augšzemnieku dialekts ir sekundārs, citiem vārdiem sakot, augšzemnieku dialekts ir cēlies no vidus dialekta. Šai hipotēzei ar zinātni nebija nekāda sakara, tomēr pēc II pasaules kara viens otrs valodnieks to aizstāvēja arī Latvijā. Starp viņiem bija arī docents A. Ozols. Es savos polemiskajos rakstos kategoriski nostājos pret šo pseidohipotēzi.. Otrais domstarpību pamatjautājums bija dažu dziļo augšzemnieku skaņu (patskaņu *o*, *ī*, *ū*) vēsture. Tālākā baltu valodniecības attīstība pierādīja manu ideju pareizību. Savas tā laika idejas es tālāk attīstīju un pamatoju vairākos rakstos un vēlāk arī doktora disertācijā. Viļņas universitātes specializētā zinātniskā padome, kur es 1990. gadā aizstāvēju savu doktora disertāciju *Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija*, šīs manas idejas (tagad jau hipotēzes) atzina par pareizām."

Jāpiebilst, ka minētais darbs tika atzīts par novatorisku un nozīmīgu pētījumu baltistikā, kas bija prasījis daudzu gadu rūpīga, neatlaidīga darba. Bet līdz tam bija ejams visai garš un nebūt ne viegls ceļš...

1956. gadā Antons Breidaks ar izcilību pabeidza Latvijas Valsts universitāti, un tālāk viņa ceļš veda uz Aglonas vidusskolu, kur aizvadīti vienpadsmit darba gadi latviešu valodas un literatūras skolotāja darbā. Toreizējie Aglonas skolēni ar dziļu cieņu atceras Antonu Breidaku kā klusu, kautrīgu, bet ļoti gudru skolotāju, kam bija plašas un dziļas zināšanas valodas vēsturē un literatūrā un kura stundas bieži vien aizritējušas, atbildot uz skolēnu jautājumiem par dažādiem valodas jautājumiem.

Taču studiju laikā aizsāktais zinātniskais darbs mieru nedeva. Un tā līdztekus pedagoga darbam Antons Breidaks piedalījās ne vienā vien folkloras vākšanas ekspedīcijā Latgalē, sāka kārtot kandidāta minimuma eksāmenus toreizējā Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā, kur tika piedāvāta aspirantūra baltu valodu salīdzināmajā valodniecībā, kaut gan jau bija iesākta disertācija par Pildas izloksnes leksiku. Nācās mainīt disertācijas virzienu, rakstot to vēsturiskā plāksnē. Tika izstrādāts apjomīgs darbs *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari*, par kuru 1970. gadā Antonam Breidakam piešķīra filoloģijas zinātņu kandidāta grādu.

1967. gadā A. Breidaks sāka strādāt ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektorā par zinātnisko līdzstrādnieku. Trīspadsmit gadi veltīti tautasdziesmu valodai un izloksnēs pierakstīto tekstu rediģēšanai. Tapuši vairāki raksti un referāti par tautasdziesmu valodu un metriku. Šai laikā viņš sāka publicēt zinātniskos rakstus gan vietējos, gan arī citu republiku izdevumos, uzstājas ar referātiem zinātniskajās konferencēs. Jaunais zinātnieks tika pamanīts un atzinīgi vērtēts, aicināts piedalīties arvien jaunās un jaunās konferencēs un kongresos.

No 1981. līdz 1983. gadam Antons Breidaks strādāja izdevniecībā "Zinātne". Viņš ir bijis redaktors tādam nozīmīgam izdevumam kā J. Endzelīna "Darbu izlase" (III sēj. 2. daļa – IV sēj. 2. daļa), arī zinātnisko rakstu krājumam "Baltu valodas senāk un tagad".

Atsākās arī pedagoģiskais darbs. Kopš 1983. gada ar nelieliem pārtraukumiem Antons Breidaks ir lasījis lekcijas un bijis arī Latviešu valodas un literatūras katedras vadītājs Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā (vēlāk universitātē). 1987. gadā viņu aicināja uz Latvijas Valsts universitātes Pedagoģijas fakultāti, kur 1992. gadā viņš tika ievēlēts par profesoru. Līdztekus lasītas lekcijas un vadīta Valodu un literatūras katedra arī toreizējā Latvijas universitātes Rēzeknes filiālē, kura pārtapa par Rēzeknes augstskolu. Arī Antona Breidaka pedagoģiskais darbs saistīts ar tām valodniecības nozarēm, kas prasa dziļas un pamatīgas zināšanas, – tiek lasīti tādi lekciju kursi kā *latviešu valodas vēsturiskā gramatika*, *ievads baltu valodniecībā*, *vēsturiskās gramatikas elementi vispārizglītojošo skolu programmās*, vēlāk arī *baltu etniskā vēsture* un *latīņu valoda*.

Gadu gaitā Antona Breidaka zinātniskās intereses pakāpeniski ir gājušas plašumā un dziļumā, un arvien lielāka vērība ir veltīta galvenā vērība ir tikusi veltīta tādām nopietnām valodniecības nozarēm kā vēsturiskā fonētika un fonoloģija. Nākamās disertācijas temats ir *Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija*, kurā konkrēto fonētisko parādību analīzes rezultātā nonākts pie vairākām teorētiskajām atziņām, kas palīdz risināt baltu valodu salīdzināmās fonētikas problēmas. Disertācija tika spoži aizstāvēta Viļņas universitātes specializētās zinātniskās padomes sēdē 1990. gadā, tās autoram tika piešķirts filoloģijas doktora grāds (1992. gadā tas pielīdzināts Latvijas Republikas habilitētā filoloģijas doktora grādam).

No 1994. gada līdz pat aiziešanai mūžībā Antons Breidaks strādāja Latviešu valodas institūtā. Viņš ir rediģējis *Latviešu valodas dialektu atlanta* leksikas daļas galīgo variantu, arī fonētikas daļas kartes un komentārus. Nepārtrūka arī pedagoģiskais darbs – tika lasītas lekcijas Daugavpils Pedagoģiskās universitātes studentiem un baltu filoloģijas maģistrantiem Latvijas universitātē. Šai laikā tapušas baltistiem, jo īpaši augstskolu studentiem noderīgas grāmatas: *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants* (1996), *Ievads baltu valodniecībā, 1. daļa* (1998), *Ievads baltu valodniecībā, 2. daļa* (1999). Diemžēl nepabeigta ir palikusi šī darba trešā daļa.

Antona Breidaka zinātniskajā mantojumā ir ap 200 publikāciju dažādos izdevumos. Viņa rakstus atradīsim tādos ārzemju baltistu izdevumos kā *Baltistica* (Lietuvā), *Linguistica Baltica* (Polijā), *Lingua Posnaniensis* (Polijā), *Acta Baltico-Slavica* (Polijā), arī Bulgārijas Zinātņu akadēmijas izdevumā *Linguistique Balkanique*, Krievijas Zinātņu akadēmijas izdevumā *Balto-slavjanskije issledovanija* un *Linguistic and Oriental Studies from Poznan* (Polija). Antons Breidaks ir bijis arī starptautisko izdevumu *Linguistica Baltica* un *Balto-slavjanskije issledovanija* starptautiskās redkolēģijas loceklis.

Profesora Antona Breidaka galvenais izpētes avots bija viņa dzimtās Latgales izloksnes, bet zinātnisko interešu loks visai plašs – augšzemnieku dialekts areālā un vēsturiskā aspektā, baltu un slāvu valodu vēsturiskie sakari un paralēles, latviešu un Baltijas somu valodu kontakti, latviešu valodas un Balkānu valodu paralēles, latviešu tautasdziesmu valoda salīdzināmi vēsturiskās valodniecības skatījumā, Latgales vietvārdu etimoloģijas un pareizrakstības problēmas. Bez viņa dziļajām un pamatīgajām zināšanām valodas vēsturē nav iedomājama Latgales vietu nosaukumu sakārtošana, bet jo sevišķi latgaliešu rakstu valodas normu izstrādāšana.

Pateicoties Antonam Breidakam, mantoto vārdu saimei piepulcināts ne viens vien Latgales izlokšņu vārds (*azbars* 'putraimi', *birds* 'šķiets', *būds* 'vaigs', *gasts* 'viesis', *iekars* 'gredzens', *lizīka* 'karote', *saucēt* 'šķeterēt', *rūcis* 'strautiņš, mitra vieta'u. c.), daži no kuriem agrāk tika uzskatīti par aizguvumiem no slāvu valodām.

Arī daudziem Latgales vietvārdiem Antons Breidaks skaidrojis cilmi. No viņa rakstiem, piemēram, uzzinām, ka dzimtā *Pildas* pagasta vārda izcelsme meklējama igauņu valodā un nozīmē 'lauks, tīrums', bet *Ņukšu* nosaukums radies no *Ņukšu* upes vārda, kam sāmu valodā atbilst *nukša*, *nukča* 'gulbis'. Somugriskas cilmes, pēc A. Breidaka domām, ir arī tādi nosaukumi kā, piemēram, *Laigolas upe* (sal. igauņu *loik* 'bedre, padziļinājums'), arī *Sivera* ezers (sal. somu *syvä* 'dziļš'). Savukārt, piemēram, upju nosaukumi *Aiviekste*, *Dagda*, *Dubna*, *Tilža*, *Uodze* ir baltiskas cilmes. Antons Breidaks arī atklājis un ieteicis labot vairākas kļūdas Latgales vietu nosaukumos, kas radušās krievu valodas ietekmē. Minēsim kaut vai pazīstamākās no tām – *Zilupe*, kas būtībā ir *Sīnupe*, tātad *Sienupe* un *Rītupe*, kas ir *Ūdrupe*.

Antons Breidaks bija zinātnieks ar augstu atbildības izjūtu. Savās atziņās viņš nereti bija piesardzīgs, it sevišķi daudz diskutētajā jautājumā par latgaliešu dialektu vai valodu. Dziļi un pamatīgi izpētījis Latgales izloksnes dažādos aspektos, viņš apzinājās, ka tīri no lingvistiskā viedokļa tās pietuvojas valodas statusam, taču, ņemot vērā sociolingvistisko un politisko situāciju, latgaliešu idioma atzīšana par patstāvīgu valodu, viņaprāt, būtu rupja politiska kļūda, kuras sekas būtu grūti prognozējamas. Vienlaikus viņš aicināja latgaliešu inteliģenci aizstāvēt ideju par "latgaliešu literārās valodas tiesībām latviešu nacionālās valodas ietvaros". (sīkāk sk. rakstā *Latgalīšu literarō volūda: nūstōdnis un problemys // Darbu izlase* 2. sējumā).

Antons Breidaks ir bijis arī objektīvs disertāciju recenzents un eksperts, kā arī atsaucīgs un zinošs padomdevējs. Septiņus gadus (1992–1999) profesors ir bijis LU filoloģijas nozares Habilitācijas un promocijas padomes loceklis.

Kolēģu atmiņā Antons Breidaks ir palicis kā ļoti erudīts, godprātīgs un atsaucīgs zinātnieks, kam bija augstas prasības pret sevi un citiem, neiecietība pret paviršību un nekompetenci.

Antonam Breidakam garām pagājuši augsti tituli un nosaukumi, viņa daļa ir bijis darbs, un mūžības svaru kausā tam ir vislielākā vērtība.

Anna Stafecka

Bibliogrāfija

1954

1. *Breidaks A.* Pret rutīnu un dogmatismu. [Par augšzemnieku dialektu]. – Padomju Students, 1954, Nr. 15 (162), 5. jūn.
2. *Breidaks A.* Latviešu tautības valoda un dialekti. – Padomju Students, 1954, Nr. 21 (168), 2. nov.

1957

3. *Breidaks A.* Tā būtu metodiski pareizāk. Jautājumā par prievārdu lietošanu ar deklinējamo vārdu locījumiem skolas gramatikās. – Skolotāju Avīze, 1957, Nr. 52 (520), 26. dec.

1968

4. *Breidaks A.* Priedēklis *pra-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs. – Baltistica, IV (2), Vilnius: Mintis, 1968, 281–287.
5. *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdveidojošās partikulas. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 1 (246), 45–49.
6. *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 6, 52–56.

1969

7. *Брейдак А.* **Диалектная лексика латгальских говоров верхне-латышского диалекта и его исторические связи**. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1969, 24 стр.
8. *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 5 (262), 27– 33.
9. *Breidaks A.* Latgaļu, sēļu, kuršu cilšu valodu sakari. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 9, 40–51.
10. *Breidaks A.* Etymologica (1–16) [16 latviešu apvidvārdu etimoloģija]. – Latviešu valodas salīdzināmā analīze. LVU Zinātniskie raksti 188. sēj. Rīga, 1969, 66–87.
11. *Breidaks A.* Latvijas dialektu un izlokšņu pētīšana. – Dzimtenes Balss, 1969, Nr. 18 (1121), 1. maijā, 6.

1970

12. *Брейдак А.* Влияние прибалтийско-финских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР. – Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига: Зинатне, 1970, 157–164.
13. *Breidaks A.* Tautasdziesmu valoda. – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. III sēj. Rīga: Zinātne, 1970, 506–507.
14. *Breidaks A.* Atklāts piemineklis A. Jurdžam. – Dzimtenes Balss, 1970, Nr. 24 (1179).
15. *Breidaks A.* Baltistikas konference Viļņā. – Dzimtenes Balss, 1970, Nr. 27 (1182).
16. *Breidaks A.* Rakstu krājums par baltu un Baltijas somu sakariem. – Dzimtenes Balss, 1970, Nr. 41 (1196).

1971

17. *Breidaks A.* Valodnieki atzīmē J. Endzelīna dzimšanas dienu. – Dzimtenes Balss, 1971, Nr. 9 (1126).

1972

18. *Breidaks A.* Upju nosaukumu liecības par Latgales etnisko vēsturi. – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem 1971. gadā. Rīga: Zinātne, 1972, 17–20.
19. *Breidaks A.* Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. – Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973. Rīga: Zinātne, 1972, 89–108.
20. *Брейдак А. Б.* Некоторые вопросы истории консонантизма и развитие фонологической системы согласных в говорах Латгалии. – Baltistica, I priedas, Vilnius: Mintis, 1972, 33–53.
21. *Breidaks A.* Происхождение предлога *da* и приставки *da-* в балтийских языках. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1972, Nr. 4 (297), 137–142.
22. *Breidaks A.* Mantojumu apgūstot. Iznācis J. Endzelīna "Darbu izlases" I sējums. – Dzimtenes Balss, 1972, Nr.15 (1275).
23. *Breidaks A.* Ar saknēm dzimtajā zemē [Par ZA Valodas un literatūras institūta darbu]. – Dzimtenes Balss, 1972, Nr. 50 (1310), 14. dec., 5.
24. *Breidaks A.* Par Baltijas somu un latgaļu etniskajiem sakariem. – Dzimtenes Balss, 1972, 24. augustā, 4; 31. augustā, 4.
25. *Breidaks A.* (Rec.) Akadēmiķa Jāņa Endzelīna "Darbu izlases" I sējums. – Karogs, 1972, Nr. 8, 165.

1973

26. *Брейдак А. Б.* Гласный *ə* в латгальских говорах. – Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками. Тезисы докладов научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения акад. Я. Эндзелина. Рига: Зинатне, 1973, 91–93.
27. *Breidaks A.* Прибалтийско финские названия рек в Латгалии. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1973, Nr. 2 (307), 97–102.
28. *Брейдак А. Б.* Славянские названия рек в Латгалии. – Baltistica, IX (1), Vilnius: Mintis, 1973, 89–94.
29. *Breidaks A.* Referātu krājums par baltu valodām. – Dzimtenes Balss, 1973, Nr. 3 (1315).
30. *Breidaks A.* Veltījums akadēmiķim. – Dzimtenes Balss, 1973, Nr. 8 (1320).
31. *Breidaks A.* Konference par baltu un slāvu etnolingvistiskajiem sakariem. – Dzimtenes Balss, 1973, Nr. 4 (1628).
32. *Breidaks A.* (Inform.) J. Rozenbergs. Par smirdiem un Vāczemi latviešu tautas dziesmās. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1971, Nr. 12 (198), 106–117. – Demos, Berlin, 1973, Nr. 2, 218–219.
33. *Breidaks A.* (Inform.) J. Rozenbergs. Sāmi latviešu tautas dziesmās. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 8 (301), 114–129. – Demos, Berlin, 1973, Nr. 2, 219.

1974

34. *Breidaks A.* Latgaliešu tautas dziesmu fonētikas jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1974, Nr.10 (327), 127–136.
35. *Брейдак А. Б.* Некоторые периферийные гласные в говорах Латгалии. – Baltistica, X (2), Vilnius: Mintis, 1974, 173–175.
36. *Брейдак А. Б.* Смягчение согласных и некоторые вопросы исторической морфологии говоров Латгалии. – Балто-славянские исследования. Москва: Наука, 1974, 220–226.

1975

37. *Breidaks A.* Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 4 (333), 90–100.

38. *Брейдак А.* Относительно языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – III Всесоюзная конференция по балтийскому языкознанию. 25–27 сентября 1975 г. Тезисы докладов. Вильнюс: ВГУ, 1975, 85–88.

1976

39. *Брейдак А. Б.* К вопросу о фонетической интерференции в Латгалии. – Baltistica, XII (1), Vilnius: Mokslas, 1976, 31–37.

1977

40. *Брейдак А. Б.* Этимология лтш. диал. *kript* 'коченеть (от холода)'. – Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, 7–9.
41. *Брейдак А. Б.* Судьба прабалтийских звукосочетаний **pj*, **bj*, **vj*, **mj* в верхнелатышском диалекте. – Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, 10–19.
42. *Breidaks A.* Относительно этнических и языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов. Рига, 1977, 132–136.
43. *Breidaks A.* Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland. – Baltistica, XIII (1). Vilnius: Mokslas, 1977, 245–249.
44. *Breidaks A., Rapša J.* Divi vērtīgi manuskripti. – Baltistica, XIII (1), Vilnius: Mokslas, 1977, 297–299.
45. *Брейдак А.* Некоторые вопросы истории латгальских говоров верхнелатышского диалекта. – Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка. Тезисы докладов. Нальчик 1977. Москва, 1977, 16–17.
46. *Брейдак А.* К этимологии этнонима *sāms*. – Lingua Posnaniensis, XX, 1977, 13–16.
47. *Брейдак А. Б.* О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы. – Baltistica, II priedas, Vilnius: Mokslas, 1977, 26–35.
48. *Breidaks A.* Par baltu un seno Balkānu valodu paralēlēm. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1977, Nr. 3 (356), 88–98.
49. *Breidaks A.* Daži latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumi. – Latviešu folklora. Žanri, stils. Rīga, 1977, 215–225, 236, 237.

1978

50. *Брейдак А.* Тексты Пилденского говора Лудзенского района Латвийской ССР. – Конференция "Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом". 11–15 декабря 1978 г. Предварительные материалы. Москва: Наука, 1978.
51. *Брейдак А.* К древнейшим латгало-селоно-славянским языковым связям. – Конференция "Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом". 11–15 декабря 1978 г. Предварительные материалы. Москва: Наука, 1978, 69–70.

1979

52. *Breidaks A.* (Rec.) Vērtīgs pētījums latviešu valodas vēsturē. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1979, Nr. 1 (378), 153–156.
53. *Breidaks A.* Konference par baltu-slāvu etnolingvistiskajiem sakariem mūsu dienās un pagātnē. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1979, Nr. 9, 135–137.
54. *Breidaks A.* Ceļavārdi dziesmai: nodaļa "Rediģēšanas principi". – Latviešu tautasdziesmas, 1. sēj. Rīga, 1979, XVIII – XXL lpp.
55. *Breidaks A.* Par latviešu valodnieku pētījumiem baltu valodu salīdzināmajā gramatikā, latviešu valodas vēsturē, etnolingvistikā un onomastikā. – Latviešu valodas kultūras jautājumi, 15. laid. Rīga: Liesma, 1979, 57–58.

56. *Breidaks A.* Latviešu izlokšņu pētījumi – Latviešu valodas kultūras jautājumi. 15. laid. Rīga: Liesma, 1979, 59–64.
57. *Breidaks A.* Об одной славяно-латгальской диалектной изолексе. – Acta Baltico-Slavica 12, 1979, 107-109.
58. *Брейдак А.* Б. Из истории латгало-селонского вокализма. – Baltistica, XV (2), Vilnius: Mokslas, 1979, 124–129.

1980

59. *Брейдак А. Б.* Некоторые данные финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – IV Всесоюзная конференция балтистов. 23–25 сентября 1980 г. Тезисы докладов. Рига: Зинатне, 1980, 106–107.
60. *Breidaks A.* Concerning the Parallels between Baltic and Ancient Balkan Languages. – The Relation of the Baltic Languages to Illyrian by Andis Kaulins, Including "Concerning the Parallels between Baltic and Ancient Balkan Languages" by A. Breidaks (an authorized translation from the Latvian by A. Kaulins). Darmstadt, 1980, 63–86.
61. *Breidaks A.* Из истории балтийского вокализма. – Lingua Posnaniensis, XXIII. 1980, 65–79.

1981

62. *Брейдак А.* О селонском языковом субстрате в северовосточной Литве. – Проблемы этногенезиса и этнической истории балтов. Март, 1981. Тезисы докладов. Вильнюс: АН ЛССР, 1981.
63. *Брейдак А.* Некоторые вопросы латгальских и селонских говоров. – Лингвистическая география и проблемы истории языка. – Нальчик: Ин-т истории, языка и литературы Кабардино-Балканской АССР, 1981.
64. *Брейдак А. Б.* Древнейшие латгало-селоно-славянские языковые связи. Балто-славянские исследования 1980. Москва: Наука, 1981, 37–45.
65. *Breidaks A.* **Valodas izcelšanās**. Rīga: Avots, 1981, 87 lpp.
66. *Breidaks A.* Kā veidojusies valoda. – Jaunās Grāmatas, 1981, Nr. 8, 9.
67. *Breidaks A.* Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 8 (409), 85–97.
68. *Breidaks A., Rapša J.* Jauni atradumi valodas vēsturē – Karogs, 1981, Nr. 155, 156.
69. [*Breidaks A.*] Aorists. – Latvijas padomju enciklopēdija. 1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981, 285.
70. [*Breidaks A.*] Baltisms. – Latvijas padomju enciklopēdija. 1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981, 641.

1982

71. *Брейдак А. Б.* Некоторые особенности фонематической подсистемы согласных в глубинных говорах Латгалии. – Балто-славянские исследования 1981. Москва: Наука, 1982, 81–88.
72. *Breidaks A.* The Problem of Secondary Metaphony in High-Latvian Vernaculars. – Lingua Posnaniensis, XXIV. 1982 (pie rakstiem norādīts 1981. gads.–*Red.*), 93–96.
73. *Брейдак А. Б.* Об одном балтизме в славянских языках. – Acta Baltico-Slavica, 14. 1982 (pie rakstiem norādīts 1981. gads.– *Red.*), 79–81.
74. [*Breidaks A.*] Blese Ernests. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 60.
75. [*Breidaks A., Rudzītis J.*] Burtnieks. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 206–207.
76. [*Breidaks A.*] Čigānu literatūra. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 349.

77. [*Breidaks A.*] Čigānu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 349.
78. [*Breidaks A.*] Dāņu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 407.
79. [*Breidaks A.*] Diahronija. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 522.
80. [*Breidaks A.*] Diahroniskās metodes. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 522.

1983

81. *Брейдак А. Б.* Некоторые данные балтизмов финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – Baltistica, XIX (1), Vilnius: Mokslas, 1983, 46–51.
82. *Брейдак А.* Развитие фонематической системы гласных глубоких говоров Латгалии. – Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане. Тезисы докладов второй балто-славянской конференции. Москва, 22 ноября – 2 декабря 1983 г. Москва: Наука, 1983, 4–5.
83. *Breidaks A.* Smulkmena. Ezera nosaukuma *S'iv'ers'* etimoloģija. – Baltistica, XIX (2), 1983, 196.
84. *Брейдак А. Б.* (Review): Stanisław F. Kolbuszewski. Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksikografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Filologia bałtycka nr 1, Poznań 1977, ss. 1–267, 24 mapki. – Acta Baltico-Slavica, 15. 1983, 321–325.
85. *Breidaks A.* Pildas izloksne. – Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloksnes. Rīga: Zinātne, 1983, 89–97.
86. [*Breidaks A.*] Ebreju literatūra. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 18–19.
87. [*Breidaks A.*] Ekbloms (Ekblom) Rihards. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 64.
88. [*Breidaks A.*] Ekerts (Eckert) Rainers. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 64.
89. [*Breidaks A.*] Fasmers (Vasmer) Makss. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 258.
90. [*Breidaks A.*] Georgijevs Vladimirs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 522.
91. [*Breidaks A.*] Grūnavs (Grunau) Sīmons. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 652.
92. [*Breidaks A.*] Illīriešu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 4. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 213.

1984

93. *Breidaks A.* Injunktīva formu relikti latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs. – Valodas aktualitātes – 1983, Rīga: Zinātne, 1984, 73–78.
94. [*Breidaks A.*] Kolbuševskis (Kolbuszewski) Staņislavs Francišeks. – Latvijas padomju enciklopēdija. 5_1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 217.
95. [*Breidaks A.*] Kurilovičs (Kuryłowicz) Ježijs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 5_1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 586.
96. [*Breidaks A.*] Larins Boriss. – Latvijas padomju enciklopēdija. 5_1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 718.
97. [*Брейдак А.*] (Рец.). Zeps V. J. The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms. Madison (University of Visconsin): Baltic Studies Center, 1984, XLVI, 632.

1985

98. *Брейдак А.* Западная граница латгальского и селонского племен по языковым данным XIII–XIV веков. – Проблемы этнической истории балтов. Тезизы докладов межреспубликанской научной конференции. Рига: Зинатне, 1985, 166–169.
99. *Брейдак А.* Случаи фонологической интерференции в глубоких говорах Латгалии. – Международная конференция балтистов. 9–12 октября 1985 г. Тезисы докладов. Вильнюс: ВГУ, 1985, 131–132.
100. *Брейдак А.* Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве. – Проблемы этногенезиса и этнической истории балтов. Сборник статей. Вильнюс: Мокслас, 1985.
101. [*Breidaks A.*] Lers-Splaviņskis (Lehr-Spławiński) Tadeušs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 61.
102. [*Breidaks A.*] Ligūriešu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 173.
103. [*Breidaks A.*] Maheks (Machek) Vāclavs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 353.
104. [*Breidaks A.*] Matēziuss (Mathesius) Vilēms. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 513.
105. [*Breidaks A.*] Meijē (Meillet) Antuāns. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 560.
106. [*Breidaks A.*] Miklošičs (Miklosich, Miklošič) Francis. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 673.
107. [*Breidaks A.*] Mirušās valodas. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 723.

1988

108. *Breidaks A.* X. Мегиссер и начало старолатышского письменного языка. – 400 лет книжного дела в Латвии. Научно-практическая конференция. Рига, 15–17 ноября 1968 года. Тезисы докладов и сообщений. Рига, 1988, 32–33.
109. *Брейдак А. Б.* Западная граница латгальского и селонского племен по данным языка в XIII–XIV в. – Балто-славянские исследования 1986. Москва: Наука, 1988, 219–228.

1989

110. *Breidaks A.* Baltijas somu cilmes hidronīmi Latgalē. Valodas aktualitātes – 1988, Rīga: Zinātne, 1989, 326–335.
111. *Брейдак А.* **Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония**. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Вильнюс, 1989, 56 стр.
112. *Breidaks A.* Dažas piebildes pie Rēzeknes skolotāju vēstules "Atklātums par atklātumu". [Par latgaliešu valodu.] – Padomju Jaunatne, 1989, Nr. 15 (11604), 21. janv.
113. *Брейдак А.* Супрасегментные единицы в фонологической системе глубоких говоров Латгалии. – Верхнелатышский диалект. Сборник научных трудов. Рига: ЛГУ им. П. Стучки, 1989, 4–11.
114. *Брейдак А. Б.* Некоторые вопросы латгало-селонских и прибалтийско-финских этноязыковых связей. – Latviešu valodas sakari ar citām valodām. Mācību materiāli. Daugavpils, 1989, 4–33.
115. *Брейдак А.,Гаршва К.* (Рец.): Zeps V. J. The Place-names of Latgola: A Dictionary of East Latvian Toponyms. Madison (University of Wisconsin): Baltic Studies Center, 1984, XLVI, 632 p. – Baltistica, XXV (2), 1989.

1990

116. *Breidaks A.* Concerning the Parallels between Baltic and Ancient Balkan Languages. – Linguistique Balkanique, XXXIII. Sofija: Acądemie Bulgare des sciences, 1990, 43–53.
117. *Брейдак А.* Древнейшие балто-финно-угорские языковые связи и их значение для истории балтийского вокализма. – Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции. 18–22 июня 1990 г. Part I. Москва: Наука, 1990, 122–126.
118. *Брейдак А.* Влияние литовского языка на глубокие латгальские говоры. – Acta Baltico-Slavica 19, Warszawa, 1990, 27–33.
119. *Breidaks O.* Anonims latgalīšu gramatikas manuskripts. – Katōļu Dzeive, 1990, Nr.8, 34.
120. *Breidaks A.* Disputable Problems in the History of Baltic Vocalism. – Lingua Posnaniensis, XXXI, 1988, 31–44.

1991

121. *Брейдак А. Б.* Развитие фонематической подсистемы согласных в латгальском племенном языке. – VI международный сьезд балтистов (2–4 октября 1991 г.). Тезисы докладов. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1991, 101–102.
122. *Breidaks A.* Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari. – Vispasaules latviešu zinātnieku kongress. Rīga, 12.–17. 7. 1991. Dalībnieku referāti, biogrāfijas, adreses. 2. sējums. Rīga, 1991, 89.
123. *Breidaks O.* Dažas kritiskas pīzeimes par "Tāvu zemes kalendaru". – Katōļu Dzeive, 1991, Nr. 6, 40–42.
124. *Breidaks O.* Profesors Leonards Latkovskis myužeibā: 1905–1991. – Katōļu Dzeive, 1991, Nr. 9, 33.
125. *Breidaks O.* Miķelis Bukšs. – Tāvu zemes kalendars 1991. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1991, 119.

1992

126. *Breidaks A.* Noteikto paplašināto galotņu vēsture Latgales dziļākajās izloksnēs. – Jono Kazlausko diena. Istorinės gramatikos dalykai. Konferencijos programa ir tezės. Vilnius, 1992 m. lapkričio 7 diena. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1992.
127. *Breidaks A.* Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1992, Nr. 8 (541), 34–37.
128. *Брейдак А. Б.* Фонологическая интерференция в глубоких говорах Латгалии. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti. Latviešu valodas un literatūras problēmas, 579. sēj. Rīga, 1992, 26–56.
129. *Брейдак А. Б.* Данные древнепрусского языка для решения некоторых спорных проблем истории балтийского вокализма. Linguistica Baltica. Inter-national Journal of Baltic Linguistics. 1. Warszawa: KFB UW, 1992, 173–178.
130. *Breidaks O.* P. Stroda davums valūdnīceibā. – Katōļu Dzeive, 1992, Nr. 5, 17–18.
131. *Breidaks O.* Latgalīšu rokstu volūdas rašonōs cālūni. – Tāvu zemes kalendars.1992. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 84–87.
132. *Breidaks O.* Valdis Juris Zeps. – Tāvu zemes kalendars 1992. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 112.
133. *Breidaks O.* Jezups Lelis. – Tāvu zemes kalendars 1992. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 113.
134. *Breidaks O.* Latgalīšu literarō volūda: nūstōdnis un problemys. – Olūts. Rokstu krōjums '92. 8. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 217–227.
135. *Breidaks O.* Dažys kritiskys pīzeimis par "Tāvu zemes kalendaru". – Olūts. Rokstu krōjums '92. 8. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 237–239.

Latvijas Nacionālā bibliotēka
030705350

1993

136. *Breidaks A.* The development of the subsystem of consonants in the Latgalian tribal language. – Linguistica Baltica: Internacional Journal of Baltic Linguistics, 2, Warsaw, 1993, 183–187.
137. *Breidaks A.* Some Instances of Phonological Interference in the Deep Vernaculars of Latgola. – Linguistic and Oriental Studies from Poznań. Monograph Supplement Series. Volume 2: Contributions to Baltic Linguistics. Poznań: Adam Mickiewicz University, 1993, 97-100.
138. *Брейдак А. Б.* Развитие фонематической подсистемы согласных в латгальском племенном языке. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1993, Nr. 2 (547), 11–13.
139. *Breidaks O.* Latgalīšu rokstu volūdas sōkūtne un atteisteiba. – Tāvu zemes kalendars 1993. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1993, 124–129.
140. *Breidaks O.* Par divim pōrprostim upu nūsaukumim. – Tāvu zemes kalendars 1993. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1993, 129.–130.
141. *Breidaks O.* Profesora P. Stroda īguļdejums volūdnīceibā. – Bīskapa Pētera Stroda mantojums. P. Stroda simtgadei veltīts biogrāfisku un zinātnisku rakstu krājums. Rīga: Rīgas Romas katoļu garīgais seminārs, [1993], 81–85.

1994

142. *Breidaks A.* H. Megisers un veclatviešu rakstu valodas sākotne. – Baltu filoloģija, IV. Zinātniski informatīvi ziņojumi. Rīga: Latvijas Universitāte, 1994, 15–18.
143. *Breidaks A.* Kļūdas Latgales vietvārdu oficiālajās formās. – Valoda: teorija, vēstu-re, metodika. Daugavpils: Daugavpils Pedagoģiskā universitāte, 1994, 106–109.
144. *Breidaks A.* Some Archaic Morphologic Features of Folksongs from Latgale. – Folklore Conference "Folksong: Text and Voice". Lielupe, September 20–24, 1994. Riga: Archives of Latvian Folklore, Institute of Literature, Folklore and Art, 1994, 14.
145. *Breidaks A.* Nezilbisko patskaņu [i, i, u, u] izcelsme latgaļu cilts valodā un to fonoloģiskais statuss. – Jono Kazlausko diena: Istorinės gramatikos dalykai. Konferencijos programa ir tezės. Vilnius, 1994 m. lapkričio 4 d. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, 7–8.
146. *Брейдакс А. Б.* Фонематическая подсистема согласных глубоких говоров Латгалии: западный вариант. – Baltistica, XXIX (1), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, 65–75.
147. *Брейдакс А. Б.* Фонематическая подсистема согласных глубоких говоров Латгалии: центрально-восточный вариант. – Baltistica, XXIX (2), 1994, 155–165.

1995

148. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma: Ziemeļaustrumu variants. – Nacionālo procesu un Latgales novada kultūrvēstures problēmu izpēte: Zinātniski praktiskās konferences tēzes. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1995, 32–34.
149. *Breidaks A.* Meter of Latvian Folk-songs: Quantity of the Fourth Syllable of Trochaic Dipody. – The First Conference on Baltic Studies in Europe: Linguistics. Riga, 1995, 27.
150. *Breidaks A.* Latviešu tautasdziesmu metrikas jautājumi: trohaja dziesmu dipodijas ceturtās zilbes kvantitātes likums. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, Nr. 9/10 (578/579), 1995, 13–16.
151. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu daudzskaitļa ģenitīva noteiktās galotnes *-ūs* vēsture. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 11/12 (580/581), 1995, 20–21.
152. *Breidaks A.* Фонологическая интерпретация некоторых звуковых сегментов в глубоких говорах Латгалии: аффрикаты и палатализированные согласные. – Valoda

– 1994. IV Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. Daugavpils: DPU izdevniecība "Saule", 1995, 43–44.

153. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu nezilbisko patskaņu-līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma. – Baltistica, XXX (2), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995, 43–50.

154. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu nezilbisko patskaņu-līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma. – Baltistica VII. VII Starptautiskais baltistu kongress 1995. g. 13.–15. jūnijā. Referātu tēzes. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1995, 15–16.

155. *Breidaks A.* Baltu valodu atlanta izofonas. – Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai. Pirmosios lietuviškos knygos Mikalojaus Daukšos Katekizmo Didžiojoje Lietuvoje (Vilniuje 1595) 400 metų sukančiai paminėti. Konferencijos pranešimų tezės. 1995 m. spalio 25–26 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1995, 15.

156. *Брейдак А. Б.* К вопросу о латгало-палеобалканских языковых связях. – Linguistique Balkanique, XXXVII (1994–1995), 1–2, Sofija: Academie Bulgare des sciences, 1995, 129–130.

1996

157. *Breidaks A.* **Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants**. Redaktore V. Šaudiņa. Daugavpils: DPU izdevniecība "Saule", 1996, 52 lpp.

158. *Breidaks A.* The pronominal inflexion of plural genitive *-ūs* in the deep subdialects of Latgale: Indo-European source. – Linguistique Balkanique XXXVIII, 3. A la mémoire du prof. Dr. Jordan Zaimov. Sofija: Academie Bulgare des sciences, 1996, 217–220.

159. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu dažu fonētisko segmentu fonoloģiskā interpretācija: garie patskaņi. – Valoda–1995. Humanitārās fakultātes V zinātniskie lasījumi. Sērija A. Zinātniskie raksti, 4. sējums. Daugavpils: DPU izdevniecība "Saule", 1996, 71–73.

160. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma: dienvidu varianti. – Lietuvių kalba: turėjai ir tyrimai. Pirmosios lietuviškos knygos – Martyno Mažvydo Katekizmo – 450 metų sukakčiai paminėti. Konferencijos pranešimų tezės 1996 m. spalio 23–24 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1996, 9–11.

161. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma: ziemeļu variants un ziemeļaustrumu variants. – Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1996. gada 22. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1996, 12–14.

162. *Breidaks A.* Valdis Juris Zeps. – Zinātnes Vēstnesis. 1996, 23. decembris, Nr. 20 (124).

1997

163. *Breidaks A.* Ethno-Linguistic Contacts between Lettgallians and Selonians and Baltic Finns. – Humanities and Social Sciences Latvia 3 (16)'97. Riga: University of Latvia, 1997, 93–113.

164. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu dažu fonētisko segmentu fonoloģiskā interpretācija: divskaņi un trīsskaņi. – Valoda–1996. Humanitārās fakultātes VI zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saule", 1997, 5–7.

165. *Breidaks A.* Latviešu tautasdziesmu metrikas jautājumi: trohaja dziesmu cezūras likums. – Baltu filoloģija, VII. Zinātniski raksti, 608. sēj. Rīga: LU, 1997, 93–98.

166. *Breidaks A.* Morphological archaisms in Latgalian folksongs. – Linguistica Baltica, 5–6, 1996–1997. Kraków: Universitas, 1997, 129–132.

167. *Breidaks A.* Some Latgalian-Selonian-Zhemaitian Isophones. – 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28–August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: – Vrije Universiteit, 1997, 21.

168. *Breidaks A.* P. Stroda devums valodniecībā. – Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 1997, 19–22.

169. *Breidaks A.* Valdis Juris Zeps (1932–1996). – Linguistica Baltica, 5–6, 1996–1997. Kraków: Universitas, 1997, 223–224.
170. *Breidaks A.* Verba *būti/būt* tagadnes 3. personas forma ar sakni *er-/ir-*, *īr-* autrumbaltu valodās. – Valoda–1996. Humanitārās fakultātes VI zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saule", 1997, 35–41.
171. *Breidaks A.* Ziemeļlatgales izlokšņu nominālo, pronominālo un verbālo galotņu *-e*, *-o* vēsture. – VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės. 1997 m. spalio 7–9 d. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1997, 26–27.

1998

172. *Breidaks A.* **Ievads baltu valodniecībā. 1. daļa**. Daugavpils: DPU "Saule", 1998, 100 lpp.
173. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskās apakšsistēmas austrumu variants. – Tarmės: tyrimas ir perspektyva. Pranešimų tezės. Šiauliai, 1998 m. balandžio 24 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1998, 4–5.
174. *Брейдак А.* К вопросу о фонологической интерференции в глубоких говорах восточной и южской Латгалии: влияние славянских языков. – Slawistyka. Nr. 9. Gdansk, 1998, 61–63.
175. *Брейдак А.* Некоторые балто-славянские архаичные изоморфы в системе глагола и истоки восточнобалтийского претерита с формантом **-j&-*. – Latvijas delegācijas referāti XII starptautiskajam slāvistu kongresam (Krakova, 27.08.1998.–2.09.1998.). Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998, 31–38.
176. *Брейдак А. Б.* Некоторые балто-славянские архаичные изоморфы в системе глагола и истоки восточнобалтийского претерита с формантом **-jā*. – XII międzynarodowy kongres slawistów. Kraków 27 VIII – 2 IX 1998. Streszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo. Warszawa: Wydawnictwo energeia, 1998, 115–116.
177. *Breidaks A.* Verba *būt/byut* preterita formas ar sakni *buv-/byv-* latviešu valodā. – Jono Kazlausko diena: istorinės gramatikos dalykai. Tarptautinės konferencijos programa ir tezės. Vilnius, 1998 m. lapkričio 6 d. Vilnius: Vilniaus universitetas Baltu filologijos katedra, 1998, 5–6.
178. *Breidaks A.* Aorist and imperfect relics in East Baltic dialects and origin of Old Prussian *be*, *bēi*, *bei*. – Colloquium Pruthenicum secundum. Ed.: Wojciech Smoszyński. Kraków: Universitas, 1998, 39–43.
179. Фонематическая подсистема гласных глубоких говоров Латгалии.– Балто-славянские исследования 1997. Москва: Индрик, 1998, с.303–333.
180. История расширенных местоименных окончаний латгальских говоров.– ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ. К 70-летию Владимира Николаевича Топорова. Москва: Индрик, 1998, с.157–163.

1999

181. *Breidaks A.* **Ievads baltu valodniecībā. 2. daļa**. Daugavpils: DPU "Saule", 1999, 52 lpp.
182. *Breidaks A.* Взаимное фонетическое влияние латгальских говоров и литовских говоров Латгалии. – Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции препода-вателей и аспирантов. Выпуск 1. Секция балтистики. 2–4 марта 1999 г. Проблемы фонетики и акцентологии балтийских языков. Тезисы докладов. Санкт-Петербург: Издательство С-Петербургского университета, 1999, 11–12.
183. *Breidaks A., Cimermanis S.* [Rec.] Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika. Rīga, Zinātne, 1999, 404 lpp, 102 kartes. – Latvijas Vēsture, 1999, Nr. 4. Rīga: LU, 1999, 162–165.

Tēvs Boļeslavs Breidaks (1900 – 1991)

Māte Jūlija Breidaka, dzim. Viļuma
(1900 – 1991)

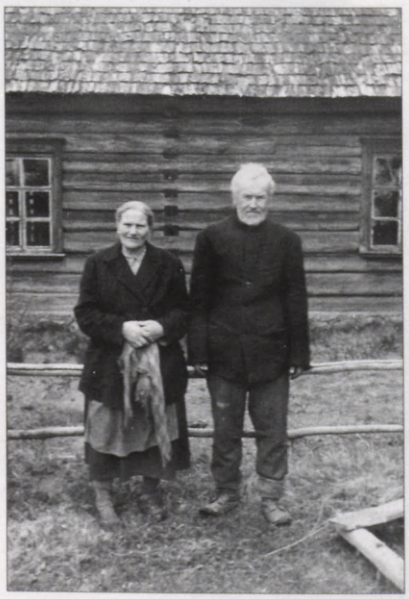

Vecaistēvs Julians un vecāmāte
Marianna

Dzimtās mājas Ludzas raj. Pildas pagasta *Malzūbos*
(20. gs. 50. gadi)

Militārajās mācībās
(20. gs. 50. g. 2. puse)

Skolotājs Antons Breidaks Aglonas vidusskolā (20. gs. 60. g. pirmā puse)

Antons – LVU Vēstures un Filoloģijas fakultātes students (1955. g.)

No kreisās: brālis Alberts, Antons, māsīca Lidija, māte, tēvs, brālis Roberts

Aglonas vidusskolas izlaidumā: 2. rindā pirmais no kreisās. 20. gs. 60. g.

Folklorista gaitās Rēzeknes rajonā ar R. Tavari un G. Strautmani 1961. gadā

Zinātņu akadēmijas konferencē 80. gados

Ar ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora kolēģiem 1976. gadā. 1. no kreisās stāv Antons Breidaks

Ar profesoru S. F. Kolbuševski (Polija)
1979. gada decembrī Rīgā

Ar profesoru J. Leli (ASV) un Latgales
kultūras darbinieku J. Cibuļski
1982. g. Rīgā

Ar LVU Pedagoģijas fakultātes Latviešu valodas katedras kolektīvu 1988. gadā
(1. no kreisās)

Ar doc. J. Rudzīti 1998. gadā
LU Pedagoģijas fakultātē

Ar kolēģiem A. Vulāni un O. Zīdu
1998. gadā LU Pedagoģijas fakultātē

Ar A. Stafecku, ASV profesoru V. J. Zepu, B. Zepu, L. Leikumu 1995. g. Rīgā

Valsts Zemes dienesta vietvārdu konferencē 1992. g. maijā

Valodas darba grupas vadītājs Latgales pētniecības institūta konferencē 1996. gadā

Latgales pētniecības institūta konferencē 1992. g. maijā

Antons Breidaks
~~A. Breidaks~~ ~~Antons Breidaks~~

Antona Breidaka
rokraksta paraugi

Baltu cilmes upju vārdi Latgalē

Latgale ir ~~tā zona~~ tas areāls, kur aktīvi
vairāku gadu tūkstošu laik
hidronīmijas etin
cilmi. t. А. Б. Брейдак

Латгальский язык // диалект

1.0. Общие сведения.
1.1. Название латгальского
1.2. Имя собственное Лѣтъ
начающее этнос латгалов и
риторию, встречается в др
еще начиная с XI века, нап
ных лет Лѣтьгола XI в., 2)
писи въ Лотыголу 1200 г.
3) в Псковских летописях
тыголу 1477 г. Часто д
встречается в

1. Nūteikumi par latgalīšu izlūks.
(Pyrmpublicējums „Latgolas škol
„Zīdūnī" 1929. g. Nr. 7)
P. Strods. Redakcijas pīzeime. – „Zī
F. Zeps. Kaida ir jaunō ortografija! – „
1929. g. Nr. 9.

1. balsis – nebal
vocalic – non-
гласный – негла
2. priebalsis – перг
consonantal – no
согласный – не
3. kompaktinis – n
compact – diffe
a) kompaktinis – ne
b) difuzinis – nedifu
4. įtemtasis – neįten
напряженный – не
tense – lax
5. tolydusis – netolydu
непрерывный – прерв
continuant – discon

Letthi обычно переводится
Латвийс

Ar kolēģi
Vilmu Šaudiņu
Sanktpēterburgā
1999. gada martā

Ar Daugavpils Pedagoģiskās universitātes kolēģēm 1996. gadā

Antona Breidaka atdusas vieta
Ludzas rajona Istalsnas pagasta
Aplūžņa (Aplyužņa) kapos

184. *Breidaks A.* Aorista un imperfekta relikti baltu valodās. – Valoda – 1997. Humanitārās fakultātes VII zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika. Daugavpils: DPU "Saule", 1999, 34–38.
185. *Breidaks A.* Latviešu valodas dialektu un izlokšņu grupu cilme un teritoriālā izplatība. – Latvijas zemju robežas 1000 gados. Sast. Andris Caune. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999, 26–33.

2000

186. *Breidaks A.* The Metrics of Latvian Folk Songs. – Res Balticae. Miscellanea Italiana di studi Baltistici. Pisa: ECIG, 2000, 147–159.
187. *Breidaks A.* Verba *būt/ byut'* pagātnes formu relikti ar sakni *buv-/ byv-* latviešu valodas augšzemnieku izloksnēs. – Starptautiskais baltistu kongress "Baltu valodas laikmetu griežos". 03.10.2000–06.10.2000. Referātu tēzes. Rīga: LU LaVI, 2000, 47–48.
188. Брейдак А. Латгальский литературный язык. – Балто-славянские исследования 1998–1999. Том 14. Москва: Российская Академия наук, 2000, 144–154.
189. *Брейдак А.* Один архаизм в народных песнях восточной Латвии: индоевропейские истоки. – Материалы XXIX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Выпуск 1, Секция балтистики: "Морфология и словообразование балтийских языков". 1–3 марта 2000 года. Тезисы докладов. С.-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 2000, 12–13.
190. *Брейдак А.* Прибалтийско-финские гидронимы в Латгалии. – Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum. 7.–13.8.2000 Tartu. Pars II. Summaria acroasium in sectionibus et symposiis factarum. Linguistica. Tartu, 2000, 371.
191. *Брейдак А.* Язык латгалов и его диалекты. – Балты в древности и средневековье: языки, история, культура. Тезисы Международной научной конференции памяти Эгидиюса Банениса. 11–12 декабря 2000 г. Москва, 2000, 11–12.
192. *Breidaks A.* The Ancient Relationship of the Latgalian, Selonian and Zhemaitian Tribal Languages. – Dialectologia et Geolinguistica. 8/2000. Journal of the International Society for Dialectology and Geolinguistics. 2000, 3–12.

2001

193. *Breidaks A.* Baltu cilmes upju vārdi Latgalē. – Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: Etimologija ir onomastika. Vilnius, 2001 m. lapkričio 9 d. Tezės. Vilnius: VU Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra, 2001, 17–18.

2002

194. *Breidaks A.* Dažu Ziemeļlatgales izlokšņu nominālo, pronominālo un verbālo galotņu *-e*, *-o* vēsture. – Humanitāro Zinātņu Vēstnesis. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte, 2002, Nr.2, 37–39.

2003

195. *Брейдак А.* Прибалтийско-финские гидронимы в Латвии.– Res Balticae 9, Pisa: ECIG, 2003, 7–20.

2006

196. *Брейдак А.* Латгальский язык.– Языки мира. Балтийские языки. Москва: Academia, 2006, с.193–213.

Par Antonu Breidaku

1. Anna Rancāne. Latgaļu raksteiba [dzej.].Volūdnīkam Ontōnam Breidakam. – Literatūra un Māksla, 1987. g. 13. martā; Advente. R.: 1991, 67.
2. Latgales valodas vēstures pētnieks. [A. Stafeckas intervija ar filoloģijas zinātņu doktoru Antonu Breidaku].– Izglītība, 1992, Nr. 6 (2290).
3. Ontōnam Breidakam–60 [A. Stafeckas intervija ar filoloģijas zinātņu doktoru Antonu Breidaku].–Tāvu zemes kalendars 1992. Rēzekne: LKC izdevniecība, 1992, 104-107.
4. Egita Terēze Jonāne. Iznākusi jauna profesora Antona Breidaka grāmata.–Latgales Laiks, 1999.g. 26. aprīlī.
5. Anna Stafecka. Valodnieka un pedagoga jubileja.–Izglītība un Kultūra, 2002. g. 24. janvārī.
6. Pīters Jurciņš. Dīva mīrā [dzej.].Volūdnīku Ontonu Breidaku myužeibā aizvodūt 2.03.2002.– Vasala, muos, vasals, bruoļ! Rēzekne: LKC izd. 2002, 138; pārpubl. Rēzeknes Vēstis, 2002. g. 7. martā.
7. Igors Koškins. [In memoriam] Antons Breidaks.– Baltu Filoloģija XI(1).–R.:LU Filoloģijas fakultāte, 2002,185–188.
8. Andris Caune. [In memoriam] Antons Breidaks.– Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1(42).– R., 2002, 199.
9. Veronika Ruža. [In memoriam] Antons Breidaks.–Humanitāro Zinātņu Vēstnesis Nr.1.– Daugavpils: DU Humanitārā fakultāte, 2002, 124–126.
10. Veronika Ruža. [In memoriam] Pieminot Antonu Breidaku.–Latgales Laiks, 2002. g. 19.martā.
11. Lideja Leikuma. [In memoriam] Ontuons Breidaks.– Literatūra un Māksla, 2002. g. 7. martā.
12. Algirdas Sabaliauskas [In memoriam] Antons Breidaks.–Acta Linguistica Lithuanica XLVI.–Vilnius, 2002, 249–251.
13. Anna Stafecka. [In memoriam] Antons Breidaks.– Linguistica Lettica Nr. 10. – R.: LU LaVI, 2002, 180–182.
14. Anna Stafecka. [In memoriam] Antons Breidaks.– Baltistica, XXXVII(2),Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, 386–388.
15. Anna Stafecka. [In memoriam] Antons Breidaks.– Zinātnes Vēstnesis 2002. g., Nr. 6 (235), 18. martā.
16. Anna Stafecka. [In memoriam] Ontons Breidaks. – Tāvu zemes kalendars 2003. Rēzekne: LKC izdevniecība, 2002, 350.
17. Anna Stafecka. Myužeibas svoru kausā – vyslelōkō vērteiba.– Rēzeknes Vēstis, 2002. g. 7. martā.
18. Andris Vējāns. Volūdeņa [dzej.]. Ontona Breidaka pīmiņai. Profesora bēru dīnā 02.03.2002.–Tāvu zemes kalendars. Rēzekne: LKC izdevniecība, 2002, 350–351.
19. Топоров В. Н.[In memoriam] Антон Брейдакс (Antuonas Breidakas) (25 января 1932–24 февраля 2002).– Балто-славянские исследования XV. Москва: Индрик, с. 676–578.

Igors Koškins (Игорь Кошкин)

Ievērojamais latviešu valodnieks Antons Breidaks

Jau pagājuši vairāk nekā četri gadi, kopš mūsu vidū nav Antona Breidaka (1932–2002), kura ieguldījums latviešu diahroniskās valodniecības attīstībā ir ļoti liels. Pats zinātnieks bija ļoti pieticīgs cilvēks un diez vai kādreiz domāja par savu īpašo lomu Latvijas zinātnē. Nu darbu pienācīgs novērtējums paliek viņa kolēģu ziņā.

Apbrīnojami plašs ir Antona Breidaka zinātnisko interešu loks. Pirmām kārtām, tie ir latviešu valodas vēsturiskās dialektoloģijas jautājumi. Daudzos rakstos un habilitācijas darbā "Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija" (Breidaks 1989) A. Breidaks detalizēti skatījis augšzemnieku dialekta fonētisko un fonoloģisko sistēmu gan latgaļu cilts valodas aspektā, gan arī no tās areālo kontaktu un to lomas latgalisko izlokšņu īpatnību viedokļa.

A. Breidaks, aprakstot Latgales dziļo izlokšņu fonoloģiskās apakšsistēmas līdzskaņu centrālaustrumu varianta fonētisko realizāciju, nošķīra trīs fonēmu apakšvariantus atkarībā no tā, vai ir radušies fonēmu /*r*, *š*, *ž*, *č*, *ǯ*/ depalatalizācijas refleksi. Šo fonēmu piecu allofonu kombinēto pozicionālo deplatizācijas refleksu trūkumu trešajā apakšvariantā (Kārsavas, Pildas, Istras, Maltas u. c. izlokšņu centrālā un austrumu daļa) un četru attiecīgo allofonu neesamību otrajā variantā (Ezernieki u.c.) (ir saglabājies fonēmas /r/ mīkstinātais kombinētais pozicionālais variants) A. Breidaks pamato ar to, ka, viņaprāt, līdzskaņu fonemātiskās apakšsistēmas centrālaustrumu variants ir "Latgales dziļo izlokšņu fonemātiskās apakšsistēmas līdzskaņu rietumu varianta transformācija, kas notikusi poļu un baltkrievu valodas ietekmē" (Breidaks 1994, 156).

Latviešu valodas dialektu un slāvu valodu sakaru izpēte A. Breidaka darbos neaprobežojas tikai ar valodas kontaktu un dažu slāvu valodu adstrātiskās ietekmes skaidrošanu.

Zinātnieku pirmām kārtām interesēja baltu-slāvu izoglosas, kas apvieno latviešu valodas izloksnes un slāvu valodas un dialektus. Šādu izoglosu interpretācija fonētiskā, morfoloģiskā un leksiskā līmenī ir daudzu pētnieka publikāciju uzmanības centrā (sk. zinātnieka darbu bibliogrāfiju izdevumā "Dr. habil. philol. Antons Breidaks: Bibliogrāfija" (Rīga, 2002).

Zinātnieka pirmā – filoloģijas zinātņu kandidāta disertācija (promocijas darbs) – bija veltīta latviešu valodas leksikas vēsturiskajiem reģionālajiem sakariem un sakariem ar slāvu valodām. (Брейдак 1969), sk. arī (Breidaks 1969). A. Breidaks savos pētījumos atklājis vairākas latgaliešu-slāvu un latgaliešu-sēļu izoleksas, piemēram, dial. *gâuturs* 'pļāpa', *gâuturûot* 'pļāpāt, runāt tukšu' (Nautrēni, Bērzgale), sal. krievu dial. *гумор* 'saruna, pļāpāšana', *гуторить*, *гутарить* 'runāt, pļāpāt', ukraiņu *гумір* 'saruna', *гумористу* 'pļāpāt' u. tml. (Брейдак 1981, 44–45). Īpašu vērību profesors pievērsa latviešu-slāvu izofoniem, t. i., fonētiskā līmeņa izoglosām. Tas arī saprotams: viņa darbu galvenā problēma bija augšzemnieku dialekta fonētiskās evolūcijas vispusīga izpēte. Viena no šādām izoglosām, ko raksturojis zinātnieks, ir epentētiskā [l'], [l·] veidošanās ne tikai vārda sākumā, bet arī saknes un tai sekojošās morfēmas sadurā. Latviešu valodas ietvaros šai parādībai ir dialektāls raksturs, savukārt tajos dialektos, kas bijuši austrumslāvu un dažu citu slāvu valodu pamatā, tā ir vēsturiskā norma. Piemēram: dial. *gluôbļu* 'glābju' (Kalupe), latviešu literārajā valodā *glâbju*, dial. *stùmļu* 'stumju', (Pilda), latviešu literārajā valodā *stumju* u. tml. (turpat, 38). A. Breidaks uzskatīja, ka austrumbaltu un slāvu, latviešu un slāvu valodu izoglosu izpēte palīdz adekvātāk rekonstruēt senākās baltu un slāvu valodu attieksmes.

Īpaša vieta A. Breidaka zinātniskajā darbībā bija ierādīta latviešu un somugru, sevišķi Baltijas somu, valodu kontaktiem. Zinātnieka uzmanību lielākoties saistīja šo kontaktu refleksi – aizguvumi un substrāta elementi. A. Breidaks uzskatīja, ka somugru valodās sastopamo leksisko baltismu fonētiskās īpatnības ir viens no svarīgākajiem latviešu valodas dialektu vēsturiskās attīstības izpētes avotiem. Šie dati ir būtiski arī baltu vokālisma sarežģītāko

jautājumu izpētē. Piemēram, baltu patskaņa [o] ([å]) < ide. [*o], [*a] zinātnieks pamato ar to, ka Baltijas somu valodā patskanis [o] sastopams vārdos, kas aizgūti no ziemeļbaltu pirmvalodas: somu *lohi* 'lasis', sal. ar latviešu *lasis* 't. p.'; somu *toe* 'aizdambējums, dambis, aizsprosts', sal. latviešu *tacis* 'aizsprosts zivju ceļā; aizdambējums' u. tml. (Брейдак 1989, 101–110).

A. Breidaku interesēja arī jautājumi, kas saistīti ar Baltijas somu valodu substrāta ietekmi

uz augšzemnieku dialekta izlokšņu attīstību. Savā disertācijā viņš minējis vairākas skaņu pārmaiņas, kuru pamatā ir šāda substrāta ietekme: varam minēt, piemēram, patskaņu sākotnējo pozicionālo pārskaņu [e] > [a], [ē] > [ā], [i] > [y] latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs, [ai] pārveidošanos par [ei] aiz līdzskaņiem [k], [g] Ziemeļlatgales dziļajās izloksnēs, mīkstināto un mīksto eksplozīvo pakaļējo mēleņu [k], [g] otrreizējo afrikatizācija (Брейдак 1989, 167–174; 268–277).

Svarīgi atzīmēt, ka A. Breidaks, skaidrojot šādas parādības ar substrāta ietekmi, izsaka arī savu viedokli, interpretējot no jauna latviešu valodas izlokšņu fonētiskās vēstures faktus. Šajā ziņā pētnieka darbi ir paraugs tam, kā radoši skatīt valodas faktus, tas ir arī zinātniskas principialitātes piemērs.

Tā, analizējot vēsturiskās pārmaiņas [ai] > [ei] aiz līdzskaņiem [k], [g] augšzemnieku dialektā, sal. *gàisma* > *g·èisma*, *skâida* > *sk·êida*, A. Breidaks noraidīja J. Endzelīna viedokli par fonētiskajām pārmaiņām, argumentējot to ar votu kā vienas no Baltijas somu valodām ietekmi, kuras runātāji dzīvoja Austrumlatvijā pirms latgaļiem un sēļiem (Breidaks 1977, 246–247).

Arī latgaliskajās izloksnēs notikušās pārmaiņas [k·], [k'] > [č], [g·], [g'] > [dž], sal. dial. *kačs* (Pilda), latviešu lit. *kaķis*, dial. *zùodžs*, latviešu lit. *zāģis* (turpat, 247–248) A. Breidaks skaidro ar votu valodas substrāta ietekmi.

Turklāt, skaidrojot gan minētās parādības, gan arī citus ar valodu senākajiem kontaktiem saistītos vēsturiskās dialektoloģijas faktus, A. Breidaks balstās ne tikai uz lingvistiskajiem faktiem, bet arī uz arheoloģijas, antropoloģijas u.tml. dotumiem. Zinātnieka pētījumi liecina, cik liela nozīme baltu etnoģenēzes un glotoģenēzes sarežģītāko problēmu risināšanā ir seno arheoloģisko kultūru analīzei, sk., piemēram, viņa grāmatas "Ievads baltu valodniecībā" 1. daļu. (Breidaks 1998).

Daudzi A. Breidaka vērojumi un secinājumi par latviešu valodas un tās izlokšņu skaņu fonētiskā mehānisma evolūciju un vēsturiski fonētisko procesu relatīvo un absolūto hronoloģiju, nenoliedzami, ir nozīmīgs ieguldījums fonētiskās evolūcijas teorijā un saista pētnieku uzmanību tipoloģiskā aspektā. Šādos pētījumos rodams vērtīgs materiāls, kas palīdz noskaidrot senāko slāvismu un rusismu adaptācijas īpatnības latviešu valodā un tās dialektos.

Piemēram, A. Breidaka viedoklis par diftongisko savienojumu [on], [en] attīstību austrumbaltu pirmvalodā un senlatviešu dialektos, precīzāk, minētā skaņu attīstības fonētiskā mehānisma stadiju noteikšana ļauj runāt par zināmām tipoloģiskām fonētisko vienību un to refleksu evolūcijas procesu paralēlēm austrumbaltu pirmvalodā un slāvu pirmvalodā un tās dialektos.

Kā zināms, atšķirībā no slāvu pirmvalodas austrumslāvu dialekta, kurā diftongoīdi ar nazālu līdzskani ir devuši divus refleksus – nazālus patskaņus [ǫ], [ę], kas vēlāk zuduši, senlatviešu dialektos dažādiem diftongoīdiem ar līdzskani *[n] tautosillabiskā pozīcijā ir dažādi refleksi, proti: *[on] > [uo], sal. latviešu *luôgs* (*logs*), *[un] > [ū], sal. latviešu *jùtu* (*jūtu*), *[en] > [ie], sal. latviešu *pìeci* (*pieci*), *[in] > [ī], sal. latviešu *mīt* (*mīt*) (Endzelin 1922, 119). Kā liecina A. Breidaka pētījumi, diftongoīdi *[on], *[en] attīstījušies šādi: *[on] > *[ǫn] > *[ǭ]> [uo], *[en] > *[ęn] > *[ę̄] > [ie] (Брейдак 1980, 69). A. Breidaka piedāvātā rekonstrukcija liecina, ka noteiktā attīstības posmā kompleksās artikulācijas 'garums' + 'slēgums' rezultāts ir diftongizācija. Šī rekonstrukcija ir vērtīgs materiāls līdzīgu tipoloģisko procesu fonētisko mehānismu noskaidrošanai citās valodās. Tā kā dažādu valodu fonētikas vēsturiskajā attīstībā vērojama nepārtraukta tendence ekonomēt izrunai nepieciešamo enerģiju, tad skaņas, kam

raksturīga kompleksā artikulācija, bieži vien diftongizējas, kas savukārt ļauj vienmērīgāk sadalīt izrunai nepieciešamo enerģiju (Общее языкознание 1970, 237).

Slāvu pirmvalodā nazālās skaņas cilmes ziņā bija garas. Slāvu nazālo skaņu kompleksās artikulācijas – 'rinesma'+ 'garums' – rezultātā notika to sākotnējā diftongizācija (ar sašaurinājuma pieskaņu). Diftongoīdas skaņas tālākas vienkāršošanās rezultāts ir monoftongu rašanās ([u] < *[o], [a] vai [e] < *[ę]). Diftongizācija kā slāvu valodu nazālo skaņu fonētiskās evolūcijas starpposms fonētiskās substitūcijas ietvaros guvusi atspoguļojumu senākajos latviešu valodas slāvismos: *mocīt* [*muõcît*], *moka*(*s*) [*muõka*(*s*)], sal. *мѫка*, *мѫчить* < **mǫka*, **mǫčiti*; *sods* [*sùods*], *sodīt* [*sùodît*], *soģis* [*sùo*]*ģis*, sal. *суд*, *судить*, *судья* < **sǫdъ*, **sǫditi*, *sǫdĭja*; *robeža* [*rùo*]*beža*, sal. *рубеж* < **rǫbežь* u. tml.

Kā liecina A. Breidaka darbi, jau skaņu pārmaiņu fonētiskā mehānisma, skaņu fonētiskās evolūcijas starpstadiju rekonstrukcija vien kļūst par ļoti svarīgu aizguvumu hronoloģijas noteikšanas līdzekli. Šī principa nozīmīgums atklājas arī citu valodu izpētes ietvaros. Piemēram, tā kā slāvu pirmvalodas austrumslāvu dialektā un senkrievu valodā [ǫ] > [u] (krievu *у*), t.i., zūdot slāvu valodu nazālajai skaņai, par tās pēdējo refleksu kļuva monoftongs, kas sakrita ar valodā esošo monoftongu [u], tad tā klātbūtne latviešu valodas slāvismos kā diftongizācijas fonētiskās substitūcijas attīstības starpstadija apliecina šādu slāvismu piederību senākajam aizguvumu slānim. Senkrievu un krievu valodas monoftongs [y] sastopams kā [ū] latviešu valodas slāvismos, kas acīmredzot pieder jaunākam aizguvumu slānim: *pūka* [*pũka*], sal. krievu *пух* < senkrievu *поухъ*; *kūms* [*kũms*], sal. *кум*, *кума* < senkrievu. *коумъ*, *коума*; u.tml. Uz skaņas, kas sastopama senākajos slāvismos, specifiku norādījis arī K. Būga: "Nedrīkst uzskatīt, ka *uo* latviešu valodā aizstājis senāku *ū*, tas var būt tikai senkrievu diftonga *uo* vai *ů* reflekss" (Būga 1958, 351).

Līdz ar to varam sacīt, ka A. Breidaka pētījumi latviešu valodas vēsturiskajā fonētikā, latviešu valodas un citu valodu kontaktu vēstures jomā, bez šaubām, ir ievērības cienīgi arī no aizguvumu diahroniskās teorijas viedokļa.

Antons Breidaks pilnā mērā uzskatāms par vienu no izcilākajiem latviešu valodniekiem. Viņa veikums vēsturiskajā valodniecībā, dialektoloģijā, areālajā lingvistikā vēl ilgi saistīs gan studentu, gan pieredzes bagātu valodnieku uzmanību. Un viņi spēs novērtēt zinātnieka lielo ieguldījumu latviešu valodniecības attīstībā.

Антонс Брейдакс – выдающийся латышский языковед

Более четырёх лет прошло с тех пор, как ушёл из жизни Антонс Брейдакс (1932–2002). Несомненно, А. Брейдакс внёс значительный вклад в развитие диахронического языкознания в Латвии. Сам учёный, чрезвычайно скромный человек, вряд ли думал о своей особой роли в истории латвийской науки. Оценить по достоинству значение его работ – дело коллег, соприкасавшихся в жизни и в своей научной деятельности с этим выдающимся учёным, а также лингвистов, занимающихся проблемами, входившими в круг его интересов.

Круг этот поистине широк. Прежде всего это вопросы исторической диалектологии латышского языка. В многочисленных статьях, в хабилитационной диссертации "Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония" (Брейдак 1989) А. Брейдакс детально рассмотрел фонетико-фонологическую систему верхнелатышского диалекта как с точки зрения эволюции латгальского племенного языка, так и с точки зрения ареальных контактов этого языка, их роли в формировании особенностей латгальских говоров.

Так, А. Брейдакс, описывая фонетическую реализацию фонологической подсистемы согласных центрально-восточного варианта глубоких говоров Латгалии, выделял с точки зрения наличия или отсутствия рефлексов депалатализации фонем /*r*, *š*,

ž, č, š/ три подварианта. При этом отсутствие в третьем подварианте глубоких говоров (центральная и восточная часть Карсавы, Пилда, Истра, Малта и др.) всех пяти смягчённых комбинаторно-позиционных аллофонов этих фонем и отсутствие во втором подварианте (Эзерниеки и др.) четырёх подобных аллофонов (сохраняется смягчённый комбинаторно-позиционный вариант фонемы /r/) А. Брейдакс связывает с тем, что центрально-восточный вариант фонематической подсистемы согласных представляет собой, по его мнению, "трансформацию западного варианта фонематической подсистемы согласных глубоких говоров Латгалии под влиянием польского и белорусского языков" (Брейдак 1994, 156).

Изучение исторических связей диалектов латышского языка со славянскими языками не ограничивается в работах А. Брейдакса вопросами языковых контактов и адстратного влияния некоторых славянских языков. Учёного прежде всего интересовали балто-славянские изоглоссы, объединяющие говоры латышского языка и славянские языки и диалекты. Интерпретация подобных изоглосс на фонетическом, морфологическом, лексическом уровнях является предметом многочисленных статей исследователя, см. библиографию работ учёного в издании "Dr. habil. philol. Antons Breidaks: Bibliogrāfija" (Rīga, 2002).

Региональным историческим связям латышского языка в области лексики, связям со славянскими языками была посвящена первая, так называемая кандидатская диссертация учёного (Брейдак 1969), см. также (Breidaks 1969). В своих работах А. Брейдакс установил ряд латгало-славянских и латгало-селоно-славянских изолекс и дал им объяснение, например: диал. (Наутрены, Берзгале) *gâuturs* 'болтун, пустомеля', *gâuturûot·* 'болтать', ср. русск. диал. *гутор* 'беседа, болтовня', *гуторить*, *гутарить* 'говорить, болтать', украинск. *гутір* 'разговор, беседа', *гуторити* 'болтать' и т. п. (Брейдак 1981, 44-45). Особое внимание уделял А. Брейдакс латышско-славянским диалектным изофонам, т. е. изоглоссам на фонетическом уровне. Это и понятно: центральной проблемой учёного было всестороннее описание фонетической эволюции верхнелатышского диалекта. К числу подобных изоглосс принадлежит такая описанная учёным латгало-селоно-славянская изоглосса, как возникновение эпентетического согласного [ŗ], [l·] не только в начале слова, но и на стыке корня и последующей морфемы. Это явление носит диалектный характер на фоне латышского языка, но представляет собой историческую норму для диалектов, легших в основу восточнославянских языков и некоторых других славянских языков. Например: диал. (Калупе) *gluôbļu* 'спасаю', латыш. литер. *glâbju*, диал. (Пилда) *stùmļu* 'толкаю', латыш. литер. *stumju*, и т. д. (там же, 38). Специальное изучение восточнобалтийско-славянских и латышско-славянских изоглосс, по мнению А. Брейдакса, способствует более адекватной реконструкции древнейших балто-славянских языковых отношений.

Особое место в научном творчестве А. Брейдакса занимают вопросы исторического контактирования латышского языка и финно-угорских, особенно прибалтийско-финских языков. Внимание учёного, главным образом, привлекали заимствования и субстратные явления как рефлексы такого контактирования. Если говорить о заимствованиях, то в работах А. Брейдакса фонетическим оособенностям лексических балтизмов финно-угорских языков отводится роль важнейшего источника изучения исторического развития диалектов латышского языка. Эти данные выступают как аргументы и в решении сложных вопросов балтийского вокализма. Например, аргументом в пользу общебалтийского гласного [o] ([å]) < ие. [*o], [*a] является наличие краткого гласного [o] в прибалтийско-финских словах, заимствованных, по мнению учёного, из севернобалтийского праязыка: фин. *lohi* 'лосось', ср. латыш. *lasis* 'то же'; фин. *toe* 'запруда, плотина', ср. латыш. *tacis* 'рыбная запруда; плотина, препятствующая ходу рыбы' и т. п. (Брейдак 1989, 101–110).

А. Брейдакса интересовали также вопросы воздействия прибалтийско-финского языкового субстрата на развитие говоров верхнелатышского диалекта. Так, в своей диссертации он указал на ряд звуковых изменений, в основе которых лежит подобное субстратное воздействие: к этим изменениям относятся первичная позиционная перегласовка гласных [e] > [a], [ē] > [ā], [i] > [y] в латгальских и селонских говорах, переход [ai] > [ei] после согласных [k], [g] в глубоких говорах северной Латгале, вторая аффрикатизация смягчённых и мягких взрывных заднеязычных согласных [k], [g] (Брейдак 1989, 167–174; 268–277). Важно отметить, что, объясняя подобные явления субстратным воздействием, А. Брейдакс выдвигает тем самым собственную точку зрения, реинтерпретируя факты фонетической истории говоров латышского языка. В этом плане работы учёного – это образец творческого подхода к фактам языка, пример научной принципиальности. Например, анализируя переход [ai] > [ei] после согласных [k], [g] в истории верхнелатышского диалекта, ср. *gàisma* > *g·èisma* ‘свет’, *skâida* > *sk·êida* ‘щепка’, А. Брейдакс отклонил предложенные Я. Эндзелинсом объяснения фонетического характера, приведя аргументацию в пользу влияния вотского языка как одного из прибалтийско-финских языков, носители которого населяли Восточную Латвию до латгалов и селов. (Breidaks 1977, 246–247). Субстратным влиянием вотского языка объясняет А. Брейдакс также и переход [k·], [k’] > [č], [g·], [g’] > [dž] в латгальских говорах, ср. диал.(Пилда) *kačs* ‘кошка’, латыш. литер. *kaķis*, диал. (Варакляны) *zùodžs* ‘пила’, латыш. литер. *zāģis* (там же, 247–248). При этом как при объяснении приведённых явлений, так и при объяснении других фактов исторической диалектологии, связанных с древнейшими языковыми контактами, А. Брейдакс опирается не только на собственно лингвистические данные, но и на данные археологии, антропологии и т. п. Работы исследователя показывают, какую важную роль играет анализ древних археологических культур в решении сложнейших вопросов балтийского этногенеза и глоттогенеза, см., например, I часть его книги “Введение в балтийское языкознание” (Breidaks 1998).

Многие наблюдения и выводы, сделанные А. Брейдаксом по поводу фонетического механизма эволюции звуков латышского языка и его говоров, по поводу относительной и абсолютной хронологии историко-фонетических процессов являются несомненным вкладом в теорию фонетической эволюции и представляют собой интерес в типологическом аспекте. В свою очередь, такие исследования дают ценный материал для выяснения характера фонетической адаптации древнейших славизмов и русизмов в истории латышского языка и его диалектов.

Например, наблюдения А. Брейдакса над развитием дифтонгических сочетаний [on], [en] в восточнобалтийском праязыке и в древнелатышских диалектах, точнее, выявление стадий фонетического механизма данного звукового процесса позволяют говорить об определённом типологическом параллелизме процессов эволюции этих фонетических единиц и их рефлексов в восточнобалтийском праязыке и в праславянском языке и его исторических диалектах. Как известно, в отличие от восточнославянского диалекта праславянского языка, где дифтонгоиды с носовыми согласными дали два рефлекса – носовые гласные [o̧], [ȩ], утратившиеся впоследствии, в древнелатышских диалектах различные дифтонгоиды с согласным *[n] в тавтосиллабической позиции имеют различные рефлексы, а именно: *[on] > [uo], ср. латыш. *luôgs* (*logs*) ‘окно’, *[un] > [ū], ср . латыш. *jùtu* (*jutu*) ‘чувствую’, *[en] > [ie], ср. латыш.*pìeci* (*pieci*) ‘пять’, *[in] > [ī], ср. латыш. *mīt* (*mit*) ‘топтать’ (Endzelin 1922, 119). По наблюдениям А. Брейдакса, фонетическое развитие дифтонгоидов *[on], *[en] было следующим: *[on] > [o̧n] > долгое закрытое [ō̧] > [uo], *[en] > [ȩn] > долгое закрытое [ȩ̄] > [ie] (Брейдак 1980, 69). В реконструкции, приведённой А. Брейдаксом, видно, что на определённом этапе развития комплексная артикуляция ‘долгота’ + ‘закрытость’ ведёт к дифтонгизации. Данная реконструкция даёт ценный материал для выяснения фонетического механизма типологически схожих процессов в других языках. Благодаря постоянно действующей в

фонетической истории языков тенденции к экономии произносительной энергии звуки с комплексной артикуляцией часто дифтонгизируются, что делает распределение произносительных энергий более равномерным (Общее языкознание 1970, 237). В праславянском языке носовые звуки были долгими по происхождению. Комплексная артикуляция славянских носовых [ǫ], [ę] – 'ринезм' + 'долгота' – привела к их первоначальной дифтонгизации (с узким призвуком). Дальнейшее упрощение звука с дифтонгоидной артикуляцией привело к монофтонгам ([u] < *[ǫ], [a] или [e] < *[ę]). Дифтонгизация, как промежуточная стадия в фонетической эволюции славянских носовых, отражена в рамках фонетической субституции в древнейших славизмах латышского языка: *mocīt* [*muõcît*] 'мучить', *moka*(*s*) [*muõka*(*s*)] 'мука', ср. *мȕка*, *мȕчить* < **mǫka*, **mǫčiti*; *sods* [*sùods*] 'наказание, штраф', *sodīt* [*sùodît*] 'наказывать', *soģis* [*sùo*]*ģis* 'судья', ср. *суд*, *судить*, *судья* < **sǫdъ*, **sǫditi*, *sǫdĭja*; *robeža* [*rùo*]*beža* 'граница', ср. *рубеж* < **rǫbežь* и т. п.

Как показывают работы А. Брейдакса, реконструкция самого фонетического механизма звукового изменения, промежуточных стадий в фонетической эволюции звука выступает как важнейшее средство при установлении относительной хронологии заимствования. Этот принцип также обнаруживает свою значимость на материале других языков. Например, так как в восточнославянском диалекте праславянского языка и в древнерусском языке [ǫ] > [u] (русск. у), т. е. окончательным рефлексом славянского носового при его утрате явился монофтонг, совпавший с существующим монофтонгом [u], отражение в славизмах латышского языка в порядке фонетической субституции дифтонгизации как промежуточной стадии развития должно указывать на принадлежность таких славизмов к древнейшему слою заимствований. Древнерусский, русский монофтонг [у] отражается в славизмах латышского языка, принадлежащих, очевидно, более позднему слою заимствований, в виде [ū]: *pūka* [*pũka*], ср. русск. *пух* < древнерусск. *поухъ*; *kūms* [*kũms*], ср. *кум*, *кума* < древнерусск. *коумъ*, *коума*; и т. п. На специфику звука, отражённого в древнейших славизмах, указывал и К. Буга: "*uo* нельзя считать латышскою заменою более древнего *ū*, оно может быть лишь рефлексом древнерусского дифтонга *uo* или *ů*" (Būga 1958, 351).

Таким образом, исследования А. Брейдакса по исторической фонетике латышского языка, по истории контактов латышского языка с другими языками представляют несомненный интерес и с точки зрения диахронической теории заимствований.

Антонс Брейдакс по праву может считаться выдающимся латышским лингвистом. Его работы в области исторической лингвистики, диалектологии, ареальной лингвистики будут привлекать читателей и среди студентов, и среди зрелых языковедов. И им нетрудно будет оценить тот вклад, который внёс этот учёный в развитие науки о латышском языке.

Литература

Брейдак А. *Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и её исторические связи*. Автореф. Канд. дис. Рига, 1969.

Брейдак А. Из истории балтийского вокализма. *Lingua Posnaniensis*. XXIII. Warszawa-Poznań, 1980. С. 65.79.

Брейдак А. Древнейшие латгало-селоно-славянские языковые связи. *Балто-славянские исследования 1980*. Москва, 1981. С. 37–45.

Брейдак А. Б. *Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония*. Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук. Машинопись. Рига, 1989.

Брейдак А. Б. Фонематическая подсистема согласных глубоких говоров Латгалии: центрально-восточный вариант. *Baltistica*, vol. 29 (2). 1994. С. 155–162.

Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. Москва, 1970.

Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. *Latvijas PSR zinātņu Akadēmijas vēstis*, Nr. 5. 1969. 27.–33.lpp.

Breidaks A. Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland. *Baltistica*, vol. 13 (1). 1977. S. 245-249.

Breidaks. A. *Ievads baltu valodniecībā.* 1. daļa. Daugavpils: DPU, 1998.

Būga K. *Rinktiniai raštai.* 1. T. Vilnius, 1958. C. 351–353

Endzelin J. *Lettische Grammatik.* Riga, 1922.

Pīters Jurciņš

Dīva mīrā

Volūdnīku Ontonu Breidaku myužeibā aizvodūt

Zeme zamu.
Dabasi myužeigi – augsti,
Eņgeļs laižās.
Tūrņus aizskar ar plaukstu.

Cylvāks laiceigs,
dīnys kai muokuli steidzās.
Tuolumūs lelūs
Varbyut ka myužs nazkur beidzās.

Sirds pylna, pylna –
tyka ļaudim,
i puori vēļ palīk,
Atīt rodi i draugi,
Pučeitis viersā salīk.

Cylvāks laimeigs,
dvēselis mīrs kod ir sajimts.
Vyss dzeivim atdūts,
kas beja nu dzeivūs pajimts.

2. 03. 2002.

Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari

*Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai.**
Rīgā 1966.

Kalba kalbininkui-istorininkui yra arkyvas, senovės dokumentų rinkinys. Kiekvienas kalbos žodis, būdamas pirma gyvenusių žmonių kartų padaras, yra mums istorijos dokumentas, šį-tą pasakęs apie žmogų, to žodžio darytoją, ir jo gyvenimą.
Būga III 728

Priekšvārds

Leksikas materiāli šim darbam ekscerpēti no ME, EH, Kr. Barona "Latvju dainām", P. Šmita "Latviešu tautas dziesmām", FBR, M. Rudzītes "Latviešu dialektoloģijas" un "Latviešu izlokšņu tekstiem", A. Reķēnas disertācijas "Kalupes izloksne", studentu kursa darbiem, diplomdarbiem u. c. Šai darbā esmu arī izmantojis tos Latgales izlokšņu leksikas materiālus, ko sistemātiski vācu kopš 1954. gada. Manis paša savāktajiem materiāliem avots nav norādīts.

Leksikas materiālu vākšanā man daudz palīdzējuši skolotāji, studenti u. c., sniedzot ziņas par savām dzimtajām izloksnēm: studente E. Bernāne – par Ozolaines izloksni, skolotāja M. Dzene – par Vārkavas izloksni, LVU laborante V. Kairiša – par Zvirgzdenes izloksni, skolotāja L. Kancāne – par Kalupes izloksni, studente L. Locāne – par Viļakas izloksni, skolotāja V. Martuža – par Rugāju izloksni, LVU aspirante B. Reidzāne – par Šķilbēnu izloksni, studente A. Strode – par Bērzgales izloksni, skolotāja R. Vilcāne – par Aizkalnes izloksni, studente M. Voiciša – par Makašēnu izloksni un skolotāja L. Zukule – par Nīcgales izloksni.

Izlokšņu formas šai darbā, sekojot ME un EH, vienmēr pārceltas literārajā valodā.[1] Skaņas, ko nevar droši pārcelt literārajā valodā, apzīmētas ar stāviem burtiem. Vienu otru neprecizitāti, kas bija ieviesusies ME un EH, pārceļot izlokšņu formas literārajā valodā, esmu izlabojis.

Dažu literārajā valodā pārcelto formu priekšā K. Mīlenbahs un J. Endzelīns liek augšā zvaigznīti, piemēram, **atsẹdzẹ̄ns* "Widerhaken am Angelhaken" Latgalē (ME I 189), Bērzpilī, Varakļānos, Kaldabruņā ("der Widerhaken an einer Eisenstange, die in die Wand getrieben wird") (EH I 164); **ēršķīži* "Dornen", **ēršķīžas* Pildā (EH I 373);

---

* Disertācija aizstāvēta 1970. gada 28. janvārī.

[1] Izlokšņu formu transponēšana literārajā valodā jāsaprot kā tīri tehnisks paņēmiens, kam nav nekāda sakara ar baltu valodu vokālisma vēstures interpretējumu. Autors pievienojas J. Kazlauska un V. Mažuļa uzskatiem par baltu valodu vokālisma vēsturi. Skat. И. Казлаускас. К развитию общебалтийской системы гласных. – ВЯ, 1962, № 4, 20–24 un В. Мажулис. Некоторые фонетические аспекты балто-славянской флексии. – Baltistica, Vilnius, 1965, I (1), 17–23.

**susẹ̄tuvis* "der Schatten, das Schattenbild (vom Menschen)" Vārkavā, Varakļānos u. c. (ME III 1126). Tomēr daudzos citos gadījumos šāda zvaigznīte nav likta, piemēram, *ērškệži* Latgalē (ME I 576), *èrskīzis*[2] "ein Stachelbeerstrauch" Bērzgalē (EH I 373), *ērškẹši* "Dornen" Evang. 1753 (EH I 373), *èškẹ̄žas*[2] "Rosen" Ciblā (EH I 374), *jèškẹ̀žas*[2] "Rosen" Ciblā (EH I 565); *sēdība* "ein Wohnsitz, -ort, auch ein Platz, wo ehemals ein Haus gewesen ist" Aulejā (EH II 480), *stikùots*[2] "ķikuts" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. (ME III 1067). Tātad jāsecina, ka zvaigznīte izsecināto formu priekšā ME un EH likta nekonsekventi. Skaidrs, ka zvaigznīte būtu jāliek visu pārcelto formu priekšā, jo reāli šādas formas nav sastopamas izloksnēs, bet, tā kā jau priekšvārdos ir norādīts, ka visas izlokšņu formas ir transponētas literārajā valodā, tad zvaigznīte pārcelto formu priekšā nemaz nav likta. Tā ir atstāta tikai restaurēto formu priekšā.

Augšzemnieku dialektā ir sakritusi stieptā un krītošā intonācija vienā – krītošajā intonācijā, bet Latvijas rietumu izloksnēs sakritusi krītošā un lauztā intonācija vienā – Vidzemē šī intonācija tuvāka krītošajai intonācijai, bet Zemgalē un Kurzemē – lauztajai. Lai parādītu, ka intonācijas sakritušas, tad aiz augšzemnieku vārdiem ar krītošo intonāciju un latviešu rietumu izlokšņu vārdiem ar lauztās intonācijas zīmi pie īsā burta augšējās līnijas rakstīts divnieks (2).

Ir tādas Latgales izloksnes, kur tautosillabiskie savienojumi *ir̂*, *ur̂*, *ar̂* pārvēršas par *ìr*, *ùr*, *àr*, pie tam patskanis šais savienojumos nepagarinās, kamēr tautosillabiskajos savienojumos, kur krītošā un stieptā intonācija sakritušas vienā – krītošajā intonācijā, ir garš patskanis vai divskanis. Dažkārt valodnieciskajā literatūrā aiz augšzemnieku vārdiem, kuros *ir̂*, *ur̂*, *ar̂* pārvēršas par *ìr*, *ùr*, *àr*, pie mazā burta augšējās līnijas liek divnieku. No diahronijas viedokļa tas nav pareizi, jo krītošā intonācija šais savienojumos radusies no lauztās. Arī no sinhronijas viedokļa šāda rakstība nav gluži pareiza. Ja, piemēram, rakstītu *dìrva*[2] Pildā un Kalupē un *pìrma*[2] turpat, tad varētu nepareizi domāt, ka abos gadījumos *ìr*[2] izrunā vienādi, taču tā tas nav, jo šos vārdus Pildā un Kalupē izrunā *d'ìerva* un *pỳrma*. Lai nerastos šāds pārpratums, tad tautosillabiskajoș savienojumos *ir*, *ur*, *ar*, kur krītošā intonācija radusies no lauztās, sekojot ME un EH, esmu konsekventi licis ^. Lai tomēr zinātu, kā attiecīgus vārdus izrunā mūsu dienās, tad stūrainajās iekavās arī dotas formas ar krītošo intonāciju.

Jāņem vērā, ka ar lauztās intonācijas zīmi augšzemnieku izlokšņu diftongos un diftongiskajos savienojumos apzīmēti vairāki izrunas varianti, kaut gan rakstība, sekojot ME un EH, atstāta viena (lauztās intonācijas zīme uz otrā komponenta). Tā, piemēram, vārdos *naûda* un *galds* sēliskajās izloksnēs ir kāpjošā intonācija (*naúda*, *galds*). Ir tādas Latgales izloksnes, kur lauzums ir uz diftonga vai diftongiskā savienojuma pirmā komponenta (*nâuda*, *gâlds* Ciblā, Pildā u. c.).[2] Prof. J. Plāķis konstatējis Rēzeknes apriņķa Makašēnos formas *jâuna* un *gôuu̯va* "galva"[3]. Kr. Barona krājumā "Latvju dainas" daudzās (kopā 72) latgaliešu tautasdziesmās ar akūtu apzīmēts diftongisko savienojumu pirmā komponenta garums, piemēram, *gólds*, *gólva*, *kólns*,

---

[2] Skat. arī L. L a t k o v s k s. Skaistas izloksne. – FBR XV (1935), 36. un 48. un La. gr. 65. § b.

[3] J. P l ā ķ i s. Daži attīstības posmi latviešu un leišu akcenta vēsturē. – Latvijas Augstskolas Raksti, V. Rīgā, 1923, 56.

dzáltons, *smólks*, *sólts*, *célt* u. c. Šīs dziesmas pierakstītas Aizkalnē, Asūnē, Aulejā, Barkavā, Ciblā, Kalupē, Kārsavā, Līksnā, Malnavā, Mērdzenē, Nautrēnos, Ozolmuižā, Sakstagalā, Varakļānos, Vārkavā, Višķos u. c. Līdzīgi piemēri gadās arī P. Šmita "Latviešu tautas dziesmās", piemēram, *dzērt* T. dz. 36354 un 36366 (abas dziesmas no Rudzētiem). Latgales skolēnu rakstu darbos bieži gadās pareizrakstības kļūdas, piemēram, *gālds*, *kālns*, kuru pamatā – vietējās izloksnēs parastā izruna ar toņa augstuma un balss stipruma koncentrāciju lauzti intonētā diftonga vai diftongiskā savienojuma pirmajā komponentā.

Dažās Latgales izloksnēs lauzti intonētā diftonga otrais (vājākais!) komponents var reducēties (tā, piemēram, Ciblā, Pildā u. c. līdzās formām *bŷut'* "būt" un *mŷusu* "mūsu" ir arī formas *bŷ^{u}t'* un *mŷ^{u}su*) vai arī pavisam izzust (*bŷt'* un *mŷsu* Ciblā, Pildā u. c.).

Līdzīgu lauzti intonēto diftongu un diftongisko savienojumu izrunu (t. i., toņa un balss stipruma koncentrāciju pirmajā komponentā) ir konstatējušas A. Ābele un M. Lepika[4] Vidzemes ziemeļaustrumu izloksnēs (*âi*, *âu*, *âr*, *âl*) un L. Ēvalde[5] Piltenes un Ziru izloksnēs Kurzemē (piemēram, *svîaž*, *dûa*). Arī prof. Plāķis (dzimis Kabiles pag. Kurzemē) par diftongu (un diftongisko savienojumu) izrunu raksta: "Uzsvērtā zilbē mūsu valodā sastopami trīsmorīgi diftongi, kuros viens no komponentiem allaž ir divmorīgs." un "..ja.. diftongi ir grūsti jeb krītoši intonēti, tad par divmorīgu top pirmais komponents; tā tad: *āĭ*, *ēĭ*, *āŭ*, *ūŭ* – *slâiks*, *mêita*, *râugs*.."[6] Tāpat arī žemaišu izlokšņu lauzti intonētajos diftongos un diftongiskajos savienojumos galvenais tonis un balss stiprums koncentrējas pirmajā komponentā[7].

Un beidzot jāatzīmē, ka pārlatvinātie igauņi Latgalē vārdus, kuros parasti ir lauztā intonācija, izrunā ar īpatnēju krītošu intonāciju, kas toņa ziņā it kā tuvojas stieptajai resp. kāpjošajai intonācijai. Latgalieši šādi raksturo pārlatvināto igauņu izrunu: "Igauņi stiepj". Tātad pārlatvinātie igauņi lauzti intonētos diftongus un diftongiskos savienojumus izrunā ar krītošu intonāciju, kas tuvojas stieptajai intonācijai.

Latviešu vārdos uzsvērta parasti pirmā zilbe, tāpēc vārda akcents ir apzīmēts tikai tur, kur uzsvērta ir nevis pirmā, bet kāda cita zilbe. Šādos gadījumos uzsvērtās zilbes priekšā virs līnijas likts punkts, piem., *vi·sad* "vienmēr" Ciblā, Pildā (ar uzsvērtu otro zilbi).

Vārdu nozīmes vienmēr liktas pēdiņās un dotas tai valodā, kādā tās ir skaidrotas attiecīgajā avotā. Ja J. Endzelīns par kādu nozīmi šaubās, tad aiz tās atzīmēts [En?].

---

[4] Skat. A. Ā b e l e. Par lejasciemiešu izloksni. – FBR IV (1924), 42 un A. Ā b e l e un M. L e p i k a. Par Apukalna izloksnēm. – FBR VIII (1928), 24–26.

[5] Skat. L. Ē v a l d e. Piltenes un Ziru pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 53 un 55.

[6] J. P l ā ķ i s. Par latviešu valodas diftongiem. – Latvijas Universitātes Raksti, X. Rīgā, 1924, 159. Par diftongisko savienojumu izrunu skat. 160.

[7] Skat. В. Г р и н а в е ц к и с. Историческое развитие ударения и интонаций жемайтских говоров литовского языка (в сравнении с латышским). – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 8–9.

Vārdu nozīmes šai darbā ne vienmēr dotas tādā secībā kā ME un EH[8].

Gramatiskā dzimte latviešu substantīviem nav minēta, jo to parasti var noteikt pēc lietvārda galotnes. Lai varētu atšķirt *i*-celmus no *o*-celmiem, aiz *i*-celma nominatīva dota arī ģenitīva galotne *-s*, piem., *làts*[2], *-s* "ein grosser Lärm (z. B. vom Hundegebell beim Verfolgen von Hasen" [En?] Varakļānos (EH I 730). Ja aiz lietvārda, kas beidzas ar galotni *-s*, neseko *-s*, tad tas ir *o*-celma lietvārds, piem., *naîts* "konusveida tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" Pildā.

Vietu vārdiem dotas jaunākas formas, tā, piemēram, Zaļmuižas vietā Nautrēni, Domopoles vietā Bērzpils utt.

Lietuviešu, krievu un bulgāru valodu piemēri vienmēr doti mūsdienu ortogrāfijā, kā tas darīts visās jaunākajās etimoloģiskajās vārdnīcās. Citu valodu piemēri doti tādā rakstībā, kādā tie minēti attiecīgā avotā.

Tā kā pagaidām nav latviešu valodas etimoloģiskās vārdnīcas, bet etimoloģiskajā literatūrā sastopamie latviešu valodas vārdu etimoloģiskie skaidrojumi ne reti ir visai atšķirīgi, tad šā darba 1. nodaļā "Etimoloģija" dotas (līdzās dialektālo vārdu avotiem) īsas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu[9] vārdu etimoloģijas, atsaucoties uz etimoloģisko literatūru. Ja par kāda vārda etimoloģiju valodnieku vidū nav vienprātības, tad izklāstu arī savu viedokli. Daudziem latgalisko izlokšņu vārdiem, kuru etimoloģijas līdz šim nav noskaidrotas, šai darbā dotas paša autora etimoloģijas.

2. nodaļā "Piezīmes par semantiku" analizētas dažas raksturīgākās augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu semantiskās parādības salīdzinājumā ar citiem latviešu valodas dialektiem un literāro valodu (semantiskie arhaismi, vārdi ar plašāku, šaurāku un gluži citādu nozīmi nekā literārajā valodā un lejzemnieku izloksnēs). Šajā nodaļā noskaidrotas arī verbālo priedēkļu *da-* un *pra-* nozīmes.

3. nodaļā "Leksiskās izoglosas"[10] dotas atbilstības latgalisko izlokšņu mantotajiem dialektālajiem vārdiem citos latviešu valodas dialektos resp. izlokšņu grupās (augšzemnieku dialekta sēliskajās, Vidzemes lejzemnieku, vidus dialekta zemgaliskajās un Kurzemes resp. kursiskajās izloksnēs) un kaimiņu tautu[11] (lietuviešu, senprūšu un slāvu) valodās, kā arī iespējamie secinājumi, kas izriet no šīm izoglosām.

---

[8] Skat. par šo jautājumu arī ME IV 856–857.

[9] Augšzemnieku dialekta austrumu izloksnes valodnieciskajā literatūrā sauc dažādi. Vidusskolu gramatikā lieto terminu *augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes* (skat. I. Freidenfelds, A. Jankevics, J. Kārkliņš, A. Laua, I. Martinsone, E. Soida. Latviešu valoda 9.–11. klasei. Rīgā, 1963, 376), M. Rudzīte – *augšzemnieku dialekta nesēliskās izloksnes* (skat. M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija, 259) un S. Raģe – *Latgales un Ziemeļaustrumvidzemes augšzemnieku izloksnes* (skat. Latvijas PSR mazā enciklopēdija, I. sēj., Rīgā, 1967, 674). Autors lieto terminu – *augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes*.

[10] Ar leksiskajām izoglosām (izoleksām) jāsaprot ne tikai tīri leksiskās izoglosas (pirmatnīgie vārdi), bet arī derivatīvi leksiskās izoglosas (atvasinātie vārdi un salikteņi), skat. О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Сб. Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 168–169.

[11] Diahroniskajā aspektā.

Leksiskajās izoglosās doti ne jau vispār radniecīgi vārdi, bet formas un nozīmes ziņā identi vai ļoti tuvi vārdi.

Ievads

Valodu ir radījušas daudzas cilvēku paaudzes, tai ir sava vēsture. Tā kā valoda viena pati bez cilvēkiem nepastāv, tad, pētīdami tās vēsturi, mēs pētījam arī šajā valodā runājošo cilvēku vēsturi. Valodā atspoguļojas ne tikai mūsdienu dzīve visā tās daudzveidībā, bet arī tautas dzīve pagājušos laikos. Valodas liecības bieži vien palīdz ielūkoties aiz miglas priekškara, kas klāj tālās pagātnes notikumus.

Valoda ir vēstures avots, arhīvs, sirmās senatnes dokumentu krājums. Daudzi vārdi, ko darinājušas agrākās paaudzes, mums ir vēstures liecinieki, kas sniedz vērtīgas ziņas par cilvēkiem, šo vārdu radītājiem, par viņu dzīvi un darbu, par viņu sakariem ar kaimiņu tautām.

Dažas ziņas par baltu pirmvalodu un tās dialektiem

Mūsu dienās ir tikai divas dzīvās baltu valodas – lietuviešu un latviešu valoda, bet vēsture pazīst daudzas baltu cilšu valodas: senprūšu, rietumgalindu, jātvingu, austrumgalindu, aukštaišu, žemaišu, kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu valodas. Aizguvumi no baltu valodām citās valodās, hidronīmija, rakstu pieminekļi un arheoloģija liecina, ka senatnē balti aizņēmuši ļoti plašu teritoriju – no Elbas baseina rietumos līdz Okas un Kamas baseinam austrumos, no Pripetas dienvidos līdz Nemunas baseinam un Daugavas augštecei ziemeļos. Aizguvumi Baltijas somu valodās (somu, karēļu, vepsu, igauņu u. c.) no baltu pirmvalodas, kas datējami ar II gadu tūkstoti pirms mūsu ēras, un arheoloģijas dotumi liecina, ka balti ieceļojuši arī Igaunijā un Dienvidsomijā. Tā kā senatnē balti aizņēmuši plašu teritoriju, tad jādomā, ka baltu cilšu un to valodu ir bijis daudz vairāk, bet nelabvēlīgu vēsturisku apstākļu dēļ tās izzudušas[12].

Baltu valodas pieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Visas indoeiropiešu valodas ir cēlušās no vienas pirmvalodas, ko valodnieki nosacīti sauc par indoeiropiešu pirmvalodu. Indoeiropiešu pirmvaloda diferencējās dialektos apmēram pirms 5 tūkstošiem gadu[13]. Viens no šīs pirmvalodas dialektiem arī deva pamatu baltu pirmvalodai, kas II gadu tūkstotī pr. m. ē. sadalījās divos dialektos – austrumbaltu un

---

[12] Skat. J. L o j a. Valodniecības pamatjautājumi. Rīgā, 1958, 72, H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952, 44–45, Х. М о о р а. О древней территории расселения балтийских племен. – Советская археология, № 2. Москва, 1958, 9–12, 19–21; В. Н. Т о п о р о в. О балтийских следах в топонимике русских территорий. – LKK II. Vilnius, 1959, 55–63; В. Н. Т о п о р о в, О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, 154–214 un 231–242.

[13] Skat. С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961, 25.

rietumbaltu valodā, no kurām pakāpeniski izveidojās austrumbaltu cilšu un rietumbaltu cilšu valodas[14].

Tā kā baltu valodām vistuvāk rada ir slāvu valodas, tad baltu un slāvu etnoģenēzes jautājumi risināmi ciešā saistībā.

Jautājums, no kurienes balti ieradušies savā tagadējā dzīves vietā Austrumbaltijā, pagaidām nav atrisināts. Ir izteikti divi pretēji viedokļi. Pēc pirmās hipotēzes, ko atbalsta galvenokārt arheologi un daži poļu valodnieki, baltu un slāvu pirmdzimtene meklējama Vislas, Oderas un daļēji Elbas baseinā. Apmēram III un II gadu tūkstošu mijā (pirms mūsu ēras) balti un slāvi no šejienes devušies uz Dņepras un Nemunas baseinu[15]. Saskaņā ar otru hipotēzi, ko atbalsta galvenokārt valodnieki, baltu pirmdzimtene ir bijusi Dņepras baseinā. Tā, piemēram, padomju valodnieki S. Bernšteins un F. Fiļins domā, ka slāvu pirmdzimtene ir bijusi starp Dņepras vidusteci un Rietumu Bugu, bet slāvu kaimiņi balti dzīvojuši ziemeļos no Pripetes[16].

Sākotnēji tās baltu ciltis, no kurām vēlāk konsolidācijas procesā izveidojās lietuviešu un latviešu tauta, t. i., aukštaiši, žemaiši, latgaļi, sēļi, zemgaļi un kurši, dzīvoja Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā[17].

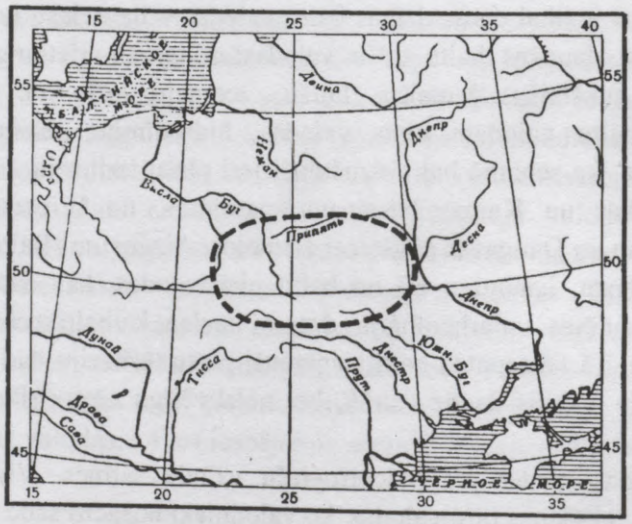

Karte Nr. 1. Slāvu pirmvalodas pamatteritorija III gs. pr. m. ē.

---

[14] Skat. minētajā S. Bernšteina darbā 36–37 un 66 un Х. А. М о о р а. О древней территории расселения балтийских племен, 21.

[15] Skat. H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, 43–44; Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953 15. un Т. Л е р - С п л а в и н с к и й, Я. Ч е к а н о в с к и й, В. Г е н с е л ь. Об этногенезе славян. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 5–9.

[16] С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 66–66 un Ф. П. Ф и л и н. Некоторые проблемы славянского этно- и глотогенеза. – ВЯ, 1967, № 3, 34 un 41.

[17] Skat. Būga III 499 un 732. Arheologi ir precizējuši K. Būgas proponēto laiku, kad latviešu-lietuviešu ciltis dzīvojušas Baltkrievijas un Lietuvas teritorijā.

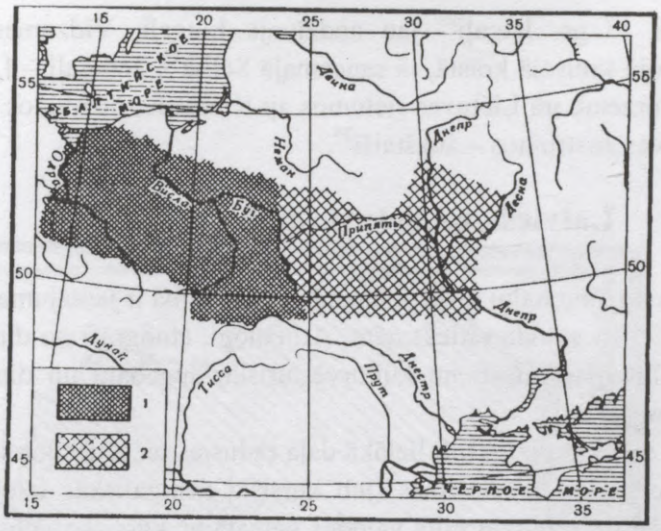

Karte Nr. 2. Slāvu pirmvalodas teritorija m. ē. I–II gs. (1 – rietumu dialekts, 2 – austrumu dialekts)[18].

Jau pirms mūsu ēras sākās dažu senlatviešu cilšu pārvietošanās ziemeļu virzienā. Pēc arheoloģes M. Gimbutas [M. Gimbutienes. – *Red.*] domām, 600.–400. g. pr. m. ē. lietuviešu-latviešu ciltis aizņēma Baltkrievijas ziemeļus, Lietuvu un Latvijas dienvidu apgabalus – Kurzemes dienvidus, Zemgales līdzenumu un daļēji Daugavas augšteces labā krasta apvidus[19]. Igauņu arheologs H. Moora atzīst, ka jau bronzas un agrajā dzelzs laikmetā, t. i., laikā no 1500. g. pr. m. ē. līdz mūsu ēras sākumam, kurši aizņēma Lietuvas rietumu rajonus ap Klaipēdu un Kurzemes dienvidu rajonus, bet zemgaļi – Zemgales līdzenumu un Daugavas labā krasta apvidus Vidzemē. Viņš raksta: "Kā zināms, šajā rajonā izplatītās latviešu izloksnes pieder pie vidus, bet nevis pie augšzemnieku dialekta. Iespējams, ka šīs parādības pamats jau bija radies dotajā periodā [bronzas un agrajā dzelzs laikmetā –A. B.], tāpēc ka vēlākos laikos šajā Latvijas daļā [Vidzemes vidienē – A. B.] pārsvarā bija latgaļu (t. i., austrumlatviešu) kultūras elementi."[20]

Ar šīm H. Mooras domām sasaucas arī valodnieku atzinumi. Tā akad. J. Endzelīns vienā no saviem pēdējiem darbiem "Latviešu valoda Vidzemē" par Vidzemes vidus izloksnēm un vidus dialekta zemgaliskajām izloksnēm raksta: "Atšķirību nav daudz, un var iedomāties laiku, kad tās vēl nav eksistējušas..

Liekas tātad, ka senāk Vidzemes vidienē ir dzīvojusi tā pati cilts, kas bija Lielupes baseinā."[21]

---

[18] Kartes Nr. 1 un 2 pārfotografētas no S. Bernšteina darba "Slāvu valodu salīdzināmās gramatikas apraksts", sk. С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 65 un 69.

[19] M. Gimbutas. The Balts. London, 1963, 83.

[20] Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен, 23.

[21] J. Endzelīns. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III (1954), 126–127. K. Būga, J. Endzelīns un J. Otrembskis domā, ka zemgaļu senais nosaukums ir bijis ziemgaļi "ziemeļnieki" (sal. Zemgales nosaukumu hronikās: veckr. *Земигола* un skand. *Seimgala*). Tātad šis nosaukums

Mūsu ēras 13. gs. latgaļi[22] jau apdzīvoja Latgali, Vidzemes austrumus un vidieni, sēļi dzīvoja kreisajā krastā, tā saucamajā Sēlijā[23], zemgaļi – Lielupes baseinā, kurši – Dienvidkurzemē un Lietuvas rietumos ap Klaipēdu, dienvidos no zemgaļiem – žemaiši un Lietuvas austrumos – aukštaiši[24].

Latviešu un lietuviešu dialektu cilme

Principiāla nozīme baltu salīdzināmajā valodniecībā ir jautājumam par mūsdienu dialektu un seno cilšu valodu attieksmēm. Arheologi, etnogrāfi un dialektologi domā, ka Lietuvas un Latvijas mūsdienu kultūrvēsturisko apgabalu un dialektu pamatā ir senās etniskās grupas[25].

Kurzemes dienvidu izlokšņu lielākā daļa radusies uz senās kuršu valodas bāzes, bet Kurzemes zemgaliskās izloksnes (jeb kursiski zemgaliskās izloksnes) ap Nīcu, Bārtu u. c. radušās uz zemgaļu cilts valodas pamata ar kursisko substrātu. Tāmnieku izloksnes Kurzemes ziemeļos izveidojušās, krustojoties kuršu un lībiešu valodai[26]. Pie šīs izlokšņu grupas pieskaitāmas arī latviešu izloksnes Kuršu kāpās (jeb kursenieku izloksnes), kurās saglabājies kursiskais substrāts. Visas trīs Kurzemes izlokšņu grupas un latviešu izloksnes Kuršu kāpās nosacīti sauksim par kursiskajām izloksnēm, jo tās lielākā vai mazākā mērā ir saglabājušas kuršu valodas pēdas.

Vidus dialekta zemgalisko izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda. Arī Vidzemes vidus izloksnes izveidojušās uz zemgaļu cilts valodas bāzes, vēlāk piejaucoties latgaļu un sēļu valodas elementiem. Vidzemes lībiskās izloksnes radušās, Vidzemes vidus izloksnēm krustojoties ar lībiešu valodu. Rietumvidzemes izloksnēs

---

varbūt liecina, ka senā zemgaļu cilts dzīvojusi baltu teritorijas ziemeļu daļā. Skat. B ū g a III 737, J. E n d z e l ī n s. Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. – FBR (1925) V 8, La. gr. 8 un J. O t r ę b s k i. Zimigola. – Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Spławiński. 1963, 47–48.

[22] Iespējams, ka latgaļi šķirami no latvjiem, kā to jau darījis K. Būga (skat. Būga III 732). Arī M. Rudzīte, K. Ancītis un A. Jansons domā, ka varbūt nav bijis vienas monolītas latgaļu cilts, bet gan divas radniecīgas ciltis (skat. M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 30 un K. A n c ī t i s un A. J a n s o n s. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – AE V 55). Prof. J. Loja arī runā par divām ciltīm – latgaļiem Vidzemē un jersikiešiem Latgalē (skat. J. L o j a. Valodniecības pamatjautājumi, 72). Iespējams, ka Indriķa hronikā minētais etnonīms *Letthi* un *Letthigalli* arī liecina par divām tuvu radniecīgām baltu ciltīm – latvjiem un latgaļiem.

[23] Akad. J. Endzelīns pieļauj varbūtību, ka sēļi dzīvojuši arī dienvidaustrumu Vidzemē, skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III 133.

[24] Skat. Būga III 739 un Latvijas PSR vēsture, I, 68–69.

[25] Skat. Н. Н. Ч е б о к с а р о в, С. А. Т а р а к а н о в а, Л. Н. Т е р е н т ь е в а. Основные проблемы этнической истории народов Прибалтики в связи с работами Прибалтийских експедиций. – Тезисы докладов на сессии Отделения исторических наук и пленуме Института истории материальной культуры посвященных итогам археологических исследований 1955 г., 15; Х. А. М о о р а. О древнейшей территории расселения балтийских племен, 33 un M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 28–34.

[26] Skat. arī M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija, 31–32 un E. Š m i t e. Latviešu dialektoloģija un tās turpmākie uzdevumi. – VLIR III, 114–115.

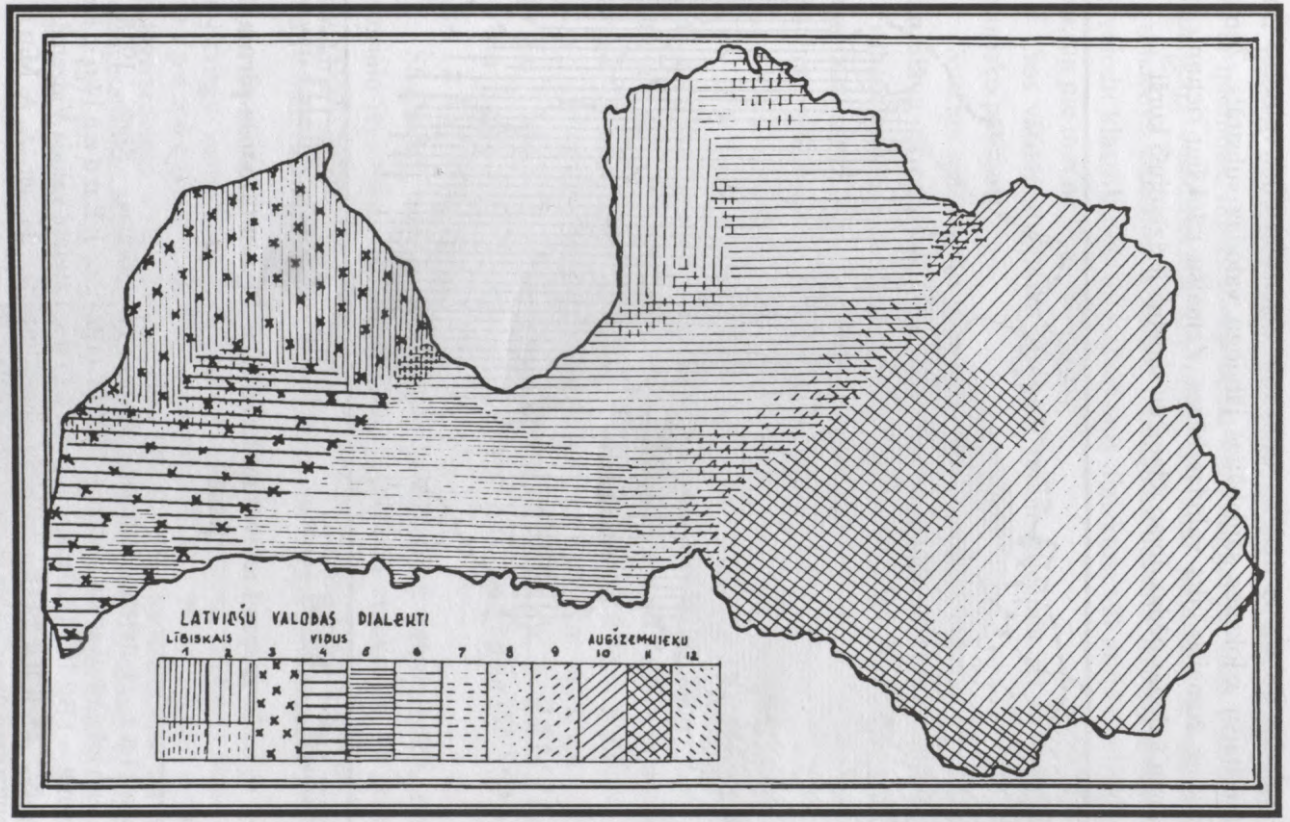

Karte Nr. 3. Latviešu valodas dialekti (pēc M. Rudzītes kartes). 1 – Kurzemes izloksnes, 2 – Vidzemes izloksnes, 3 – Kursiskais substrāts resp. superstrāts, 4 – Kurzemes izloksnes, 5 – Zemgaliskās izloksnes, 6 – Vidzemes izloksnes, 7 – Izloksnes ar vidus dialekta iezīmēm, 8 – Izloksnes ar augšzemnieku intonācijām, 9 – Izloksnes ar vairākām augšzemnieku iezīmēm (ne tikai intonācijas), 10 – Latgaliskās izloksnes, 11 – Sēliskās izloksnes, 12 – Izloksnes ar sēliskām iezīmēm.

saglabājušās arī kuršu valodas pēdas, jo viduslaikos Vidzemes lībiešu vidū dzīvojuši arī ieceļotāji kurši. Tātad Vidzemes lejzemnieku izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda ar lībisko (sevišķi Ziemeļvidzemē un Rietumvidzemē) un daļēji kursisko (Rietumvidzemē) substrātu un latgalisko un sēlisko superstrātu[27].

Augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu pamatā ir sēļu cilts valoda[28], bet augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu pamatā – latgaļu cilts valoda.

Lietuviešu valodas aukštaišu dialekts radies no aukštaišu cilts valodas. Dažās Dienvidlietuvas aukštaišu izloksnēs saglabājies jātvingu valodas substrāts. Žemaišu dialekts izveidojies uz žemaišu cilts valodas bāzes. Žemaišu izlokšņu rietumu joslā saglabājušās arī kuršu valodas pēdas, jo ap Klaipēdu senatnē ir dzīvojuši kurši[29].

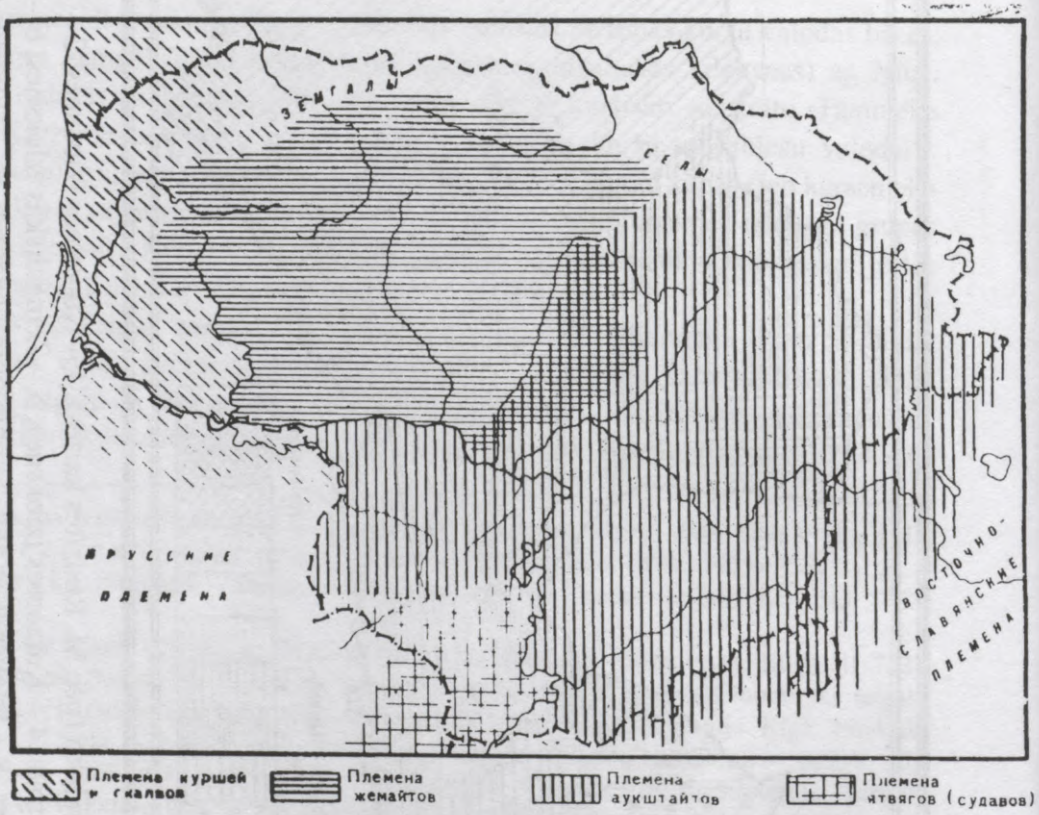

Karte Nr. 4. Cilšu grupas Lietuvas teritorijā m. ē. **I gadu tūkstoša pirmajā pusē**[30].

---

[27] Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas skaņas un formas. Rīgā, 1938, 6; J. E n d z e l ī n s. Latviešu vārdi ar īsu o un u. – FBR IV (1924), 6; J. E n d z e l ī n s. Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. – FBR III (1927), 5, J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 126–127; M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 34 un X. A. M o o p a. О древнейшей территории расселения балтийских племен, 23.

[28] Skat. M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 31.

[29] Skat. Latvijas PSR vēsture, I, 68–69.

[30] Karte pārfotografēta no grāmatas "PSRS Eiropas daļas tautas", skat. Народы Европейской части СССР, т. II. Москва, 1964, 15.

Par leksikas lomu salīdzināmajā valodniecībā

Valodnieku vidū nav vienprātības par leksikas lomu salīdzināmajā valodniecībā. Daļa valodnieku (A. Meijē, H. Pedersens u. c.) mazina leksikas materiāla lomu valodu salīdzinoši vēsturiskajā pētīšanā. Daži ārzemju valodnieki (piem., G. Zolta u. c.) pārspīlē leksikas materiāla nozīmi.

Daudzi valodnieki pamatoti uzskata, ka leksikas materiālam, protams, ņemot vērā tā īpatnības, līdzās fonētikai un morfoloģijai jāierāda pienācīga vieta salīdzinoši vēsturiskajā valodniecībā. Un tomēr šai ziņā stāvoklis ne vienmēr ir apmierinošs. O. Trubačovs pamatoti konstatē: "Leksikas dotumu izmantošana, risinot jautājumus par valodu klasifikāciju un sadalīšanos dialektos, vēl arvien paliek valodniecības vājā vieta, un pie tam ne tikai slāvistikas"[31].

Šos vārdus ar pilnām tiesībām varam attiecināt arī uz baltu valodu salīdzinoši vēsturisko pētīšanu.

Svarīgs salīdzinoši vēsturiskās valodniecības uzdevums ir atrisināt jautājumu par baltu, slāvu utt. pirmvalodu vārdu krājumu. Kāds ceļš būtu ejams, šo problēmu risinot? O. Trubačovs par slāvu pirmvalodas vārdu krājuma problēmas atrisinājumu raksta: "..uz jautājumu par to, kā mēs iedomājamies slāvu pirmvalodas vārdu krājuma problēmas atrisinājumu, mēs atbildētu šādi: slāvu pirmvalodas dzīvās leksikas pilnīga inventarizācija, tās vispārējo un atsevišķo (reģionālo, dialektālo) elementu attiecību noskaidrošana, seno starpdialektu izoleksu un ārējo (slāvu-neslāvu) izoleksu un paralēlismu noteikšana, jauns pilnīgs leksisks komentārs par slāvu pirmvalodas sadalīšanos dialektos un slāvu pirmvalodas vārdu darināšanas aprakstīšana, pamatojoties uz slāvu pirmvalodas pilnīgi atlasītu (rekonstruētu) leksikas fondu"[32].

Šādu ceļu varētu iet arī baltu salīdzināmā valodniecība, noteicot baltu cilšu teritoriālo izvietojumu un to valodu savstarpējās attieksmes, kā arī noskaidrojot baltu cilšu valodu sakarus ar slāvu pirmvalodu un tās dialektiem. Šo uzdevumu apmierinoši var atrisināt, tikai apvienojot valodnieku, arheologu un etnogrāfu pūliņus.

Par jātvingu valodas substrātu Lietuvas dienvidrietumu izloksnēs skat. Būga III 131–156; Я. Отрембский. Язык ятвягов. ВСЯ, № 5, 3–8; J. Otrębski. Das Jatwingerproblem. – Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft. Im Auftrage der Wiener Sprachgesellschaft herausgegeben von Heinz Kronasser. IX. Band, 2. Heft. Wiesbaden–Wien, 1963, 157–167, un Б. Савукинас. К проблеме западнобалтийского субстрата в югозападной Литве. – Baltistica, I (2), Vilnius, 1965.

[31] О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 194.

[32] О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 194.

Viens no svarīgākajiem pasākumiem šā uzdevuma atrisināšanai būtu baltu cilšu (latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu, aukštaišu, žemaišu) valodu dialektālās leksikas inventarizācija. Tā kā šo cilšu valodu rakstu pieminekļu nav, izņemot trūcīgas ziņas no dažādām hronikām u. c. avotiem, tad vienīgā iespēja, kā šo problēmu atrisināt – savākt un izpētīt tos leksikas elementus, kas no cilšu valodām vēl saglabājušies dažādos baltu valodu dialektos, un noteikt baltu dialektu resp. cilšu valodu, kā arī baltu-slāvu izoleksas. Šādā veidā iegūtie rezultāti salīdzināmi un saskaņojami ar toponīmikas, baltu valodu salīdzināmās fonētikas un gramatikas atziņām, kā arī ar arheoloģijas, antropoloģijas un etnogrāfijas datiem. Tomēr šīs problēmas sekmīgu atrisināšanu lielā mērā traucē tas apstāklis, ka rietumbaltu (senprūšu, jātvingu, rietumu galindu, austrumu galindu) valodas ir izmirušas. Ja valodnieku rīcībā ir samērā bagāts senprūšu leksikas materiāls, tad par pārējām rietumbaltu valodām ir ļoti nepilnīgas ziņas.

***

Salīdzinot ar citiem latviešu valodas dialektiem un literāro valodu, daudz īpatnību ir ne tikai augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikā, morfoloģijā un sintaksē, bet arī leksikā un frazeoloģijā. Darbs "Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari" ir veltīts latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas inventarizācijai un analīzei, kā arī šī leksikas slāņa vēsturisko sakaru noteikšanai ar citiem latviešu valodas dialektiem resp. izlokšņu grupām (sēliskajām, Vidzemes lejzemnieku, vidus dialekta zemgaliskajām un Kurzemes izloksnēm) un kaimiņu tautu (lietuviešu un slāvu) valodām. Tā kā latgalisko izlokšņu savāktie dialektālās leksikas materiāli ir nepilnīgi, tad skaidrs, ka arī šis darbs nevar būt pilnīgs. Saprotams, ka tikmēr, kamēr nebūs aprakstīta arī citu baltu valodu dialektu resp. izlokšņu grupu mantotā dialektālā leksika un noteikti tās vēsturiskie sakari, autora secinājumiem būs daļēji hipotētisks raksturs.

I. ETIMOLOĢIJA

Iepriekšējas piezīmes. Jau tālā senatnē mēģināja izskaidrot vārdu izcelšanos un radniecīgus vārdus dažādās valodās. Senajā Grieķijā līdz ar pirmajiem vārdu gramatisko formu novērojumiem sākās arī vērojumi par vārdu izcelšanos un pirmnozīmi. Pirmie etimoloģijas celmlauži starp daudziem vērojumiem kaut ko jau arī pareizi ir sataustījuši. Bet etimoloģija prasa lielu stingrību un precizitāti salīdzinoši vēsturiskās metodes pielietojumā. Tāpēc nav brīnums, ka etimoloģijas, kuras izvirzīja Senajā Grieķijā, Romā vai viduslaiku Eiropā, savā vairumā bija nedibinātas[33].

Par etimoloģiju kā zinātni var runāt tikai ar 19. gs. sākumu, kad radās salīdzinoši vēsturiskā metode. Salīdzinoši vēsturiskajā valodniecībā izstrādāti un daudzkārt

[33] J. L o j a. Valodniecības vēsture. Rīgā, 1961, 154.

pārbaudīti praksē tie etimoloģisko pētījumu principi un kritēriji, kas etimoloģiju no minējumu un izdomājumu sfēras izveda uz precīziem zinātniskiem pamatiem.

1. Galveno principu, kas saistīts ar pašu salīdzinoši vēsturiskās metodes būtību, var nosaukt par s i s t ē m a s p r i n c i p u. Šis princips prasa, lai pētnieks, nosakot ģenētiskos sakarus starp vārdiem, neizietu ārpus ģenētiski radniecīgu valodu saimes robežām (protams, izņēmums ir aizgūti vārdi). Citiem vārdiem sakot, etimoloģijai jāpamatojas uz valodu ģenealoģisko klasifikāciju. Vārdu salīdzināšanai dažādās valodu saimēs nebūs lielas izziņas vērtības līdz tam laikam, kamēr nebūs pierādīts, ka šādas vārdu atbilstības veido noteiktu sistēmu un atspoguļo kādu valodu saimju sākotnējo vienību[34].

Vārdu ģenētisko sakaru noteikšana ir pamatota, ievērojot vairākus kritērijus: fonētisko, morfoloģisko un semantisko.

2. "Fonētiskais kritērijs prasa, lai proponējamie etimoloģiskie salīdzinājumi un skaidrojumi vienmēr būtu pamatoti ar likumsakarīgām skaņu atbilstībām, kas noteiktas zināmai valodai vai valodu grupai"[35].

Ja valodnieki apgalvo, ka kr. *брат* "brālis" un lat. *frāter* "brālis" ir etimoloģiski radniecīgi vārdi, tad viņi to pamato ne tikai uz identām nozīmēm un vārdu fonētisko tuvību, bet arī ar krievu un latīņu valodu vēsturiskās fonētikas likumsakarību zināšanām, un proti, ka kr. *б* ir radies no ide. **bh* (sal. ar senind. *bhrātar* "brālis"), bet no ide. **bh*. latīņu valodā radies *f*. Tātad atbilstība kr. *б* : lat. *f* nav nejauša, bet likumsakarīga, ko apliecina arī citas atbilstības, piem., kr. *беру́* : lat. *ferō* u. c[36].

"Droša var būt veselu vārdu salīdzināšana, kuriem ir zināms garums. Sastatīšanai, kas pamatota tikai ar vienu vai diviem saknes līdzskaņiem, nav pierādījuma spēka, ja to nepastiprina sevišķi apstākļi"[37].

O. Semerenji papildina fonētisko kritēriju ar prasību pārbaudīt katru etimoloģiju no fonoloģijas viedokļa. Viņš raksta: "E t i m o l o g a m j ā p ā r b a u d a k a t r s e t i m o n s n o f o n o l o ģ i j a s v i e d o k ļ a – p a t j a t a s š ķ i e t a c ī m r e d z a m s. V ē r ī g a u z m a n ī b a p r e t l ī d z ī g i e m "s ī k u m i e m" b i e ž i ļ a u j a t m e s t t r a d i c i o n ā l i p i e ņ e m t o e t i m o n u u n s a m e k l ē t p a r e i z o"[38].

3. Morfoloģiskais kritērijs prasa, lai etimoloģiskajā analīzē ņemtu vērā ne tikai

---

[34] В. И. А б а е в. О принципах этимологического исследования. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. Москва, 1956, 293.

[35] Turpat, 294.

[36] Turpat, 295.

[37] А. М е й е. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954, 37.

[38] О. С е м е р е н ь и. Славянская этимология на индоевропейском фоне. – ВЯ, 1967, № 4, 4.

[39] В. И. А б а е в. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 295. Skat. arī А. М е й е. Сравн. метод в истор. языкозн., 37 un О. С е м е р е н ь и. Слав. этимол. на и.-е фоне. – ВЯ, 1967, № 4, 9.

sakņu un celmu sakrišanu, bet arī vārdveidojošo formantu vienību un likumsakarīgu atbilstību[39].

Ņemsim, piemēram, vārdu, kas apzīmē "aitu" un "aunu" (indoeiropiešu pirmvalodā nebija atsevišķu vārdu tēviņu un mātīšu apzīmēšanai): senind. *áviḥ*, gr. ὄις (no *ὄφις), lat. *ovis* un liet. *avis*. Visās šais valodās ir pilnīga formas un nozīmes saskaņa. Tāpēc šā vārda ide. etimoloģiju var uzskatīt par pierādītu. Turklāt vēl sengrieķu valodā un sanskritā šo vārdu loka īpatnēji. Citās valodās locīšana normalizēta. Bet tas fakts, ka sanskritā un sengrieķu valodā doto vārdu loka vienādi, vēl vairāk pastiprina pierādījumu un izslēdz katru nejaušību[40].

4. "Semantiskais kritērijs prasa no etimologa visnopietnāko uzmanību ne tikai pret salīdzināmo vārdu ārējo (fonētisko un morfoloģisko) pusi, bet arī pret jēdzienisko pusi. Vārdu semantiskās attīstības ceļi bieži ir ļoti dīvaini un sarežģīti, bet tas nebūt nenozīmē, ka šajā sfērā valda patvaļa un haoss un ka tātad etimologam nav jāsaista sevi šeit ne ar kādiem ietvariem un ierobežojumiem. Plaša dažādu (šoreiz ne tikai radniecīgu) valodu vēsturiski semantiskā materiāla izmantošana dod ceļa rādītājus šķietamajā semantisko parādību haosā un piešķir daudziem etimoloģiskiem skaidrojumiem tādu pašu ticamību no jēdzieniskās puses, kāda tiem var būt no formālās puses"[41].

Noskaidrojot vārda "pilsēta" etimoloģiju dažādās valodās, valodnieki nonāk pie viena un tā paša izejas jēdziena "nocietinājums, nocietināta vieta". Tā, piemēram, kr. *го́род* "pilsēta" un tam atbilstošie vārdi citās slāvu valodās saistāmi ar *городи́ть*, *огражда́ть* "iežogot, apžogot" un liet. *gařdas* "aploks, žogs". Angļu *town* "pilsēta" etimoloģiski ir idents ar vācu *Zaun* "žogs". Irāņu *kanta* "pilsēta" (pilsētu nosaukumos *Taškenta*, *Samarkanda* u. c.) ir atvasināts no *kan-* "aprakt, iežogot, apžogot". Šādu skaidrojumu apstiprina arī arheoloģija un vēsture. Pilsētas sākumā patiešām radās kā nocietinājumi, kur iedzīvotāji atrada patvērumu ienaidnieka uzbrukuma gadījumā[42].

Etimoloģijas neatbilstība diviem no norādītajiem kritērijiem liecina, ka vislabāk ir atteikties no šādas etimoloģijas[43].

Tomēr ne fonētika, ne morfoloģija, ne semantika pašas par sevi nevar pasargāt etimologu no kļūdām, ja fonētikas, morfoloģijas un semantikas fakti netiek pastiprināti ar vēstures, arheoloģijas, etnogrāfijas u. c. robežzinātņu dotumiem[44].

Reāliju vēstures ignorēšana nereti noved pie nepareiziem secinājumiem par vārdu vēsturi u. tml. Zīda nosaukums krievu valodā, kā zināms, sakrīt ar ziemeļģermāņu valodām: zv. *silke*, sa. *sioloc* u. c. Šo sakrišanu ilgu laiku skaidroja

---

[40] Skat. A. M e i e. Сравн. метод в истор. языкозн., 37–38.

[41] В. И. А б а е в. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 296.

[42] В. И. А б а е в. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 297.

[43] Turpat, 301.

[44] Turpat, 302.

(piem., F. Miklošičs[45]) ar to, ka it kā krievi šo vārdu aizguvuši no ģermāņiem, pie tam ignorējot faktu, ka zīds un tā nosaukums izplatījās no austrumiem un ka ģermāņi ar to nevarēja iepazīties pirms austrumslāviem.

Patiesībā ziemeļģermāņi aizguvuši zīda nosaukumu no austrumslāviem un nevis otrādi[46].

Tikai labi zinot reālijas, var pareizi izskaidrot vārdu etimoloģiju. Lai saprastu v. *Schatz* "dārgums" un go. *skatts* "nauda" etimoloģisko sakaru ar kr. *скот* "lopi", jāiedomājas seno slāvu un ģermāņu sabiedrība, kur lopi bija galvenā bagātība, dārgums un kalpoja par maiņas līdzekli, t. i., naudu[47].

Pilnīgi pareizi etimoloģijas un sabiedrības vēstures sakarus formulē A. Beļeckis. Viņš raksta: "Etimoloģisks pētījums kļūst visvērtīgāks un visauglīgāks tad, kad tas vienlaicīgi ir arī vēsturisks pētījums"[48].

***

Šajā nodaļā savākti 372 augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu d i a l e k t ā l i e mantotie vārdi, t. i., tādi vārdi, kas nav sastopami latviešu literārajā valodā, bet var būt (un pa lielākai daļai ir) sastopami arī citos latviešu valodas dialektos resp. izlokšņu grupās. Visi šie vārdi apvienoti 155 etimoloģiskās ligzdās, kas dotas alfabēta kārtībā. Vārdu izvēli noteica tas apstāklis, kādi latgalisko izlokšņu vārdi līdz šim ir savākti un cik lielā mērā ir noskaidrota šo vārdu etimoloģija. Tādi vārdi, kuru etimoloģijas līdz šim valodnieciskajā literatūrā nav skaidrotas un arī šā darba autoram nav skaidras, šajā nodaļā nav uzņemti.

Etimoloģiju alfabētiskais saraksts

1. ***agns*** (augšz. *ogns*) "feurig, brünstig, eifrig, energisch" Lejasciemā, Gaujienā, Bērzaunē, Druvienā (ME I 11), Adulienā, Galgauskā, agna uz darbu A. Niedra (no Tirzas) (EH I 4), *agņi* "feurig", adv., Biržos (EH I 4). *àgns*[2] (?) "nadzīgs, mudīgs" [En?] Saikavā (EH I 193).

J. Endzelīns ar jautājumu dod divus iespējamos la. dial. *agns* etimoloģijas skaidrojumus: a) radn. ar liet. *agnùs*, b) radies disimilācijas rezultātā no la. dial. *nagns*, kas saistāms ar *nags* (ME I 11). K. Būga un Leventāls la. dial. *agns* un liet. *agnùs* "enerģisks" saista ar sl. *ognь*, senind. *agni-ḥ*, lat. *ignis* "uguns" (Būga III 318 un EH I 4). Arī M. Fasmers liet. *agnùs* "ugunīgs, kaislīgs, straujš" salīdzina ar kr. *огóнь*, liet. *ugnìs* un la. *uguns* (Vasmer II 242). J. Otkupščikovs liet. *agnus* (*ãgnus*) "kustīgs, straujš" atvasina no ide. saknes **ag-* "dzīt, iekustināt", sal. senind. *ajirá-*, lat. *aginō*

---

[45] F r. M i k l o š i c h. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886, 338.

[46] В. И. А б а е в. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 303.

[47] Turpat, 304.

[48] А. А. Б е л е ц к и й. Принципы этимологических исследований. Киев, 1950, 52.

"steidzos"[49]. V. Toporovs, atzinis citas etimoloģijas par nedrošām, pievienojas J. Otkupščikova etimoloģijai[50].

2. ***àizdzerības*** "die Verlobungsfeier" (EH I 21). *àizdzêrìenes*[2] "saderināšanās; saderināšanās svinības" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *àizdziras* "die Verlobung" Varakļānos (EH I 21). *àizdziras*[2] "saderināšanās dzīres" Kalupē (Reķēna 351).

àizdzirnieks "wer sich zur Verlobung einfindet; der Bräutigam" Varakļānos (EH I 21).

apdziras "saderināšanās svinības" Kalupē (Reķēna 351); *apdziras* "die Verlobung" Latgalē (ME I 84).

Sal. ar liet. *užgertùvės* "uzdzeršana uz līgavas veselību" (skat. LLV 775). Visi šie vārdi radn. ar la. *dzeĝt*, *dziris*, *dzirulis*, *dzirka* "dzērājs, žūpa" u. c. La. *dzeĝt* līdz ar liet. *gérti* radn. ar kr. *жрать* "rīt", senind. *giráti*, *gṛṇáti* "aprij, norij", arm. *ker*, *kur* "barība, lopbarība, ēsma", gr. βορά "lopbarība", lat. *vorāre* "aprīt, norīt", sav. *quërdar*, vav. *querder* "ēsma" u. c. (ME I 547 un Fraenkel 148–149).

3. ***apauga***: 1) "ein wiedergewachsener neuer Wald, Hain, Hegewald" Varakļānos; "ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern" Jaunpiebalgā; "eine mit Bäumen oder Gesträuch bewachsene Stelle"[En?] Bērzaunē; 2) "eine verlezte und nachher verwachsene Stelle an einem Baum" Varakļānos (EH I 72).

Sal. ar liet. *apaugà* "gaļa, miesa" (EH I 72), bet A. Bojātes un V. Subatnieka "Lietuviešu-latviešu vārdnīcā" *apaugà* 1) "uzaugums, izaugums, puns (kokam)"; 2) "augonis, puns (uz miesas)" (28. lpp.). Pamatā verbs *aûgt*, kas līdz ar liet. *aúgti* radn. ar senind. *ójah*, av. *aogah-* "spēks, stiprums", gr. αὔξειν, lat. *augēre* "wachsen machen, vairot, pavairot", go. *aukan* "vairot(ies)" u. c. (ME I 220 un Fraenkel 24).

4. ***a(p)bę̀da***[2] "zupa, kā arī otrais ēdiens no tikko nokautas cūkas gaļas" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *apbę̀da*[2] Kārsavā, *a(p)bę̀das*[2] Aulejā, Sunākstē, *a(p)bę̀ds*[2] Nautrēnos, Skaistā, Varakļānos (EH I 73); *a(p)bę̂da* "svaigas gaļas ēdiens" Vārkavā (M. Dzene); *a(p)bę̂das* "svaigas gaļas ēdiens" Kalupē (Reķēna 347); *a(p)bę̂das* Aknīstē, Biržos, Kaldabruņā, *a(p)bę̀du kāpuosti* Saikavā, *a(p)bę̄di* Zasā (EH I 73); *a(p)bę̄das* Neretā, Saukā, Bērzaunē, Lubānā, Ļaudonā "ein Mahl (bestehend aus Schweinefleisch und Kohl) nach beendigtem Schweineschlachten, zu dem, wenigstens lokal und früher, auch die Nachbarn geladen werden" (ME I 76–77); *abāda* (?) Jaungulbenē, *abada* (?) Grostonā "eine aus eben geschlachtetem Schweinefleisch und Kohl bestehende Speise" (ME I 5).

Tā kā citur ir *cūku bēres*, tad J. Endzelīns šo augšz. vārdu saista ar verbu *apbest* un dod tā sākotnējo nozīmi "apbedīšana, bēres" (ME I 77). Veci cilvēki neatceras tādus gadījumus, kad pēc cūkas nokaušanas kaut ko raktu zemē; tās iekšas, kas pārtikai nelietojamas, vienmēr vārīja ziepēs. Arī mūsu dienās vārda semantika, piem., *ēst a(p)bę̄du* Pildā, Vārkavā, liecina, ka augšz. *a(p)bę̀dai*[2] ar verbu *apbest* nav nekāda

---

[49] Ю. В. Откупщиков. К этимологии литовского *agnus*. – Ученые записки ЛГУ. Серия филологических наук, вып. 60. Ленинград, 1961, 161–164.

[50] В. Н. Топоров. Исследования по балтийской этимологии (1957–1961). – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 256.

sakara. Daudzās Latgales izloksnēs, piem., Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, spontāns patskaņu pagarinājums, kas ļautu izskaidrot *ę* pagarinājumu saknē, nav sastopams, un tomēr vārdā *a(p)bę̀da*[2] šais izloksnēs ir garš *ę̄*. Ja šajā gadījumā būtu spontāns patskaņa pagarinājums, tad būtu arī tādas izloksnes, kur pagarinājuma nebūtu. Taču garais patskanis saknē sastopams konsekventi, atskaitot nedrošo formu *abada* no Grostonas. Rezumējot visu teikto, jāsecina, ka augšz. vārds *a(p)bę̀da*[2] nav saistāms ar verbu *apbest*.

La. dial. *a(p)bę̀da*[2] varbūt būtu jāsaista ar vārdu *bę̀da*, tātad *a(p)bę̀da*[2] < *ap-* + *bę̀da*, un izskaidrojums tam būtu meklējams tautas attieksmē pret mājas dzīvniekiem. Cilvēki pret mājlopiem izturas mīļi. Kad jākauj mājlops, tad tā īpašnieks (kā rāda autora novērojumi dažos Latgales novados) kaušanu bieži vien cenšas novilcināt. Parasti pats mājlopa īpašnieks nekauj, motivēdams savu atteikšanos kaut ar to, ka nespēj nokaut savu lopu, bet dara to kāds no kaimiņiem. Šķiet, ka šāda tautas attieksme pret mājlopiem varētu apstiprināt augšz. *a(p)bę̀da*[2] u. c. paralēlformu saistījumu ar lietvārdu *bę̀da*.

Daļā izlokšņu, kontaminējoties vārdiem *a(p)bę̀da*[2], *a(p)bę̀das*[2], *a(p)bę̀ds*[2] ar verbu *êst*, saknē varēja rasties lauztā intonācija.

5. ***aplìk***[2]: 1) "apkārt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā (Ciblas un Pildas formām EH I 99 nav dota nozīme), Zvirgzdenē; *aplìk*, *aplìku*, *aplìkus*, *aplīki*, *aplìkš* "umher, mit einem Bogen herum, mit Umwegen, herum, um": *neej taisni, ej aplīk* Lazdonā, *griez aplīki, griez aplīki, bāliņ, savu kumeliņu* BW 13970 (no Liezēres), *aplīk*, arī *aplīku runāt* "mit Umwegen reden", *māsa tik ilgi aplīkus runājuse, kamẽr izvilkuse nuoslẽpumu* LP IV 53, *viņš man tuo aplīkš pamācīja* Alūksnē (ME I 102); *aplìk* Kaldabruņā, Saikavā, Lubānā (EH I 99); *aplìkšus*, *aplìkšu runāt* Rūjienā (ME I 102); 2) prepozīcija (= literārās valodas *ap*): *aplìk*[2] Baltinavā, *aplîk* Nirzā (Rudzīte LD 393); *aplīk kalnu saule tẽk* Etn. II 81 (ME I 102); *..visi aplīk mājām vien* Janš. (EH I 99). Bez tam ME I 102 forma *aplìkam* no Rūjienas un EH I 99 forma *aplìk*[2] no Baltinavas, Barkavas, Nautrēniem, Skaistas dotas bez nozīmes skaidrojuma.

aplīcējs "in der Umgegend befindlich" Latgolas Wōrds, 1921, Nr. 39 (ME I 102); *aplīcēji ļaudis* Pas. IV 517 (no Dricēniem), *aplìcejs*[2] Varakļānos (EH I 99); *aplìcejs*[2] Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

aplìciene[2]: 1) "Umgegend" Pildā, Zvirgzdenē, 2) "die äussere Wandung eines Gefässes" Zvirgzdenē (EH I 99).

aplīcine "Umgegend" Latgolas Wōrds, 1922, Nr. 9 (ME I 102). EH I 99 arī no Pildas dota forma *aplìcine*[2], taču man nav gadījies dzirdēt šo formu.

aplìcis "Umgegend" Sausnējā (ME I 102), Bērzaunē, Ļaudonā (EH I 99).

aplìkums "Krümmung, Umweg": *ar aplīkumu jautāt* (ME I 102).

vis·aplìk[2] "visapkārt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (ME IV 622 Zvirgzdenes forma dota bez intonācijas): *vis·aplīk* Saikavā, Pas. V 183 un VII 111, BW 13646,5 (no Rēzeknes apriņķa); *izteicāmies vis·aplīk* Austr. (ME IV 622); Kalupē, Višķos, Kaldabruņā (EH II 789).

Formas ar tautosillabisku *n* sastopamas kursiskajās izloksnēs, piem., *aplinkus* Kursīšos (ME I 101), *apliñkus* Saldū (EH I 98), tāmnieku izloksnēs, piem., *apliñkus* Dundagā (EH I 98), tāpat arī citās latviešu valodas izloksnēs, piem., *aplinkš* Adulienā, Galgauskā (EH I 98), *apliñkus* Rankā (EH I 98). Šādas formas plaši pazīstamas arī literārajā valodā, piem., rakstnieku J. Janševska, Aspazijas, A. Brigaderes, J. Raiņa, Sudrabu Edžus u. c. darbos (skat. ME I 101).

Pēc K. Būgas domām, kuršu valodā bijusi forma *ablink* (Būga III 194).

La. dial. *aplìk*[2] sal. ar liet. *apliñk* t. p. un la. dial. *aplìcis* ar liet. *aplinkus* t. p. (ME I 102). Visi šie vārdi radn. ar la. *lènkt*, *lìekt*, *lìks*, *lìkt*, *lùoks* u. c. La. *lènkt*, *lìekt* līdz ar liet. *leñkti* "liekt", pr. *lanctis* "Creugel" radn. ar kr. *лук* "loks", *лякий* "līks", senisl. *lengia* "Riemen" u. c. (ME II 451, II 496 un Fraenkel 357). Pamatā ide. sakne **len-*, **lon-*, **lǫ-* ar paplašinājumu *-k-*.

6. ***apslēgt*** "umzäunen" Baltinavā, piem., *apslēgt ganīklu* (EH I 114).

Sal. ar liet. *apslė́gti* "apspiest, nomākt, nospiest" (EH I 114). Pamatā verbs *slêgt*, kas radn. ar liet. *slė́gti* "spiest", la. *sluôgs*, liet. *slúogas* (skat. ME III 928 un Fraenkel 828).

7. ***atasi*** "ilkšu streņģes" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

atasnieki "Eisenstücke, die auf Wagenachsen aufgestülpt werden, um daran die "Femerstränge" (Deichselstangenstränge) zu befestigen" [En?] Varakļānos, Vārkavā (EH I 133).

K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" un tās papildinājumos vārds *atasi* nav dots. Par vārdu *atasnieki* J. Endzelīns domā, ka tas veidots, ņemot par pamatu kr. *omóca* "веревка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка" (EH I 133), bet J. Otrembskis uzskata, ka po. *otosa* "sznur łączący oś z hołoblą" aizgūts no liet. *atāsėja* (Otrębski I 69), tātad arī kr. *omóca* un bkr. *amóca* (skat. БРС 106) būtu aizgūti no baltu valodām. Jāatzīmē, ka plaši izplatīts šis vārds tikai baltkrievu valodā, kur tas sastopams arī literārajā valodā, kamēr krievu un poļu literārajā valodā šā vārda nemaz nav. Tā kā kr. dial. *amócы* "стальные тросы или веревки, соединяющие оглобли с осями в новозке, тяжи" atzīmēts ne tikai Smoļenskas, bet arī Donas, Orlas un Kurskas apvidū (skat. СРНГ, I А, 291. lpp.), kur aizguvuma iespēja no lietuviešu resp. latviešu valodas nav iedomājama, tad liekas, ka pareizāk būtu runāt par la. dial. *atass* "ilkss streņģe" un kr. dial. *omóca*, *amóca*, bkr. *amóca*, po. dial. *otosa* ģenētisku radniecību.

La. dial. *atass* "ilkss streņģe" < *at-* + *ass*. Līdzīgi atvasināti arī kr. dial. *omóc* dienvidrietumu izloksnēs (Даль II 743 ar piezīmi *от осu*), *amóca*, *omóca*, bkr. *amóca*, po. dial. *otosa*. Arī la. dial. *atass*, kr. dial. *omóc*, *omóca*, *amóca*, bkr. *amóca* un po. dial. *otosa* semantika liecina par labu šai etimoloģijai, jo *atasi* savieno ratu priekšējo asi ar ilkšu priekšgalu.

8. ***atbâst*** "zum Überdruss (zuwider) werden" Aulejā, Ciblā, Pildā, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, *atbâstiês* t. p. Aulejā, Kaldabruņā (EH I 134).

bādêt "lästig fallen": infl. *nabuod'ęškys* šam Zb. XVIII 248 (ME I 270).

pabâdis, f. *-usi* "widerwärtig, lästig geworden" Vārkavā, Zasā, BW 4105 (no Meirāniem) (ME III 6).

pabâst "apnikt" Zasā; *man līta* (= lietus) *diena... saules diena nepabāda* BW 3941,4 (no Ludzas apriņķa); *tai* (= tā) *pabā*[dī]*s.. vīra dzīve kai rūgtais ruduceņš* T. dz. 43891; *jau tu biji bagātam.. bādin pabāduse* T. dz. 50476; *nauda pabāda* Pas. XV 61 (ME III 7 un EH II 120).

La. dial. *atbâst*, *bādêt*, *pabâst* līdz ar liet. *bósti* "riebties, apnikt", *atbósti*, *bodéti* "sajust riebumu, bailes, šausmas" radn. ar la. *bads*, liet. *bãdas*, senind. *bādhatē* "uzmācas, nomāc", *bībhatsatē* "viņam (vai viņai) riebjas" u. c. (EH I 134, I 210, ME I 270 un Fraenkel 29).

9. ***atkait*** "wieder": infl. *jis otkait' soka* Zb. XVIII 277; līdzīgi 283 u. c. (ME I 163).

La. dial. *atkait* līdz ar liet. *ãtkaitas* "перемена", liet. dial. *atkait* Kupišķī radn. ar liet. *keĩsti* "mainīt, grozīt", *kaità* "pārmaiņa, maiņa", la. *cits*, liet. *kìtas* u. c. (ME I 163 un Fraenkel 260–261).

10. ***atkàrten***, *atkārtin*, *atkārteniski* "zurück": *viņš krita atkārten* Ķemps (ME I 166). *atkàrteņ*[2] "augšpēdu" Pildā, Zvirgzdenē (EH I 147). Taču ne Pildā, ne Zvirgzdenē šādu formu man nav gadījies dzirdēt. Šais izloksnēs parasti lieto formu *atkàrtiņ*[2] "augšpēdu". *atkàrtiņ*[2] "zurück" Nautrēnos, Galgauskā (EH I 147).

La. dial. *atkàrten*, *atkàrtiņ*[2] radn. ar la. *cìrst*, *kàrta*, *apkàrt* u. c. Savukārt la. *cìrst* līdz ar liet. *kiřsti* un. pr. *kyrteis* "sit!" radn. ar kr. *чертá* "svītra, līnija", senind. *kṛntáti* "(no)griež", ar. *kərəntaiti* "griež", alb. *k'eθ* "griežu" (no **kertō*) u. c. (ME I 387 un Fraenkel 258).

11. ***atsẹdzẹ̄ns*** "Widerhaken am Angelhaken" [En?] Latgalē (ME I 189), Bērzpilī, Varakļānos, Kaldabruņā ("der Widerhaken an einer Eisenstange, die in die Wand getrieben wird" [En?] (EH I 164).

La. dial. *atsẹdzẹ̄ns* atvasināts no verba *segt*, kas līdz ar liet. *sègti* "piespraust, sprādzēt, apkalt" radn. ar kr. *сягать* "tvert, aizskart", po. *sięgnąc'* t. p., senpers. *frāhanjati* "viņš pakar", īru *suanem* "virve, tauva" u. c. (ME I 189 un Fraenkel 770). La. *at-* līdz ar liet. *at*(*a*)- un pr. *at-*, *et-* radn. ar sl. *om*□, *om-* "no", ķeltu **ati-* "at" u. c. (Endz. BV 235 un Fraenkel 20).

12. ***aûdine***: 1) "ein gewebter, schmaler Gürtel" Varakļānos, *latgalietes vēl.. pruotuot juostas aust*; *ẹsuot arī šaurākas*, *tā sauktās audines* Austr. (ME I 215); "*juosta*, *kas austa bez celiem līdzīgi audẹklam*" [En?] Nautrēnos (EH I 183); *aûdene* Sēlpilī (ME I 215); 2) *aûdine* "was eigen-, hausgewebt ist" Aulejā (EH I 183).

aûdinis: 1) "was eigen-, hausgewebt ist" Aulejā; 2) "ein Kopftuch" Varakļānos (EH I 182).

La. dial. vārdam *aûdinis* atbilst liet. *audinỹs* "Gewestes" (EH I 183). La. dial. *aûdine* un *aûdinis* atvasināti no verba *aûst*, kas līdz ar liet. *áusti* radn. ar kr. dial. *усло* "початая ткань", senind. *ótum*, *vā́tave* "aust", arm. *z-audem* "saistu", gr. ὑφαίνειν "aust", sav. *wëban* u. c. (skat. ME I 229 un Fraenkel 26).

13. ***aûstine*** "ein gewebter, schmaler Gürtel" Varakļānos, Neretā, "*dižā drāna*" [En?] Bārtā (ME I 229).

aûstene "sagša" Jan. (?); Lejas Kurzemē (ME I 229); Gramzdā, Grobiņā,

Liepājā, "jaunlaiku vilnaine" [En?] Kazdangā (EH I 188); *aûstene*[2] "liels pašausts lakats" Kuldīgā (Rudzīte LD 104).

La. dial. *aûstine* sal. ar liet. *austìnis* "тканный" (ME I 229). La. dial. *aûstine* un *aûstene* atvasināti no verba *aûst*, kas līdz ar liet. *áusti* radn. ar kr. dial. *усло* "початая ткань", senind. *ṓtum*, *vā́tave* "aust", gr. ὑφαίνειν "aust" u. c. (skat. ME I 229 un Fraenkel 26).

14. ***âvîtiês*** "muļķoties, dauzīties" Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114); *âvîtiês* Varakļānos, Saikavā, Rankā, *âvêtiês* Zvirgzdenē, *āvēties* Pas. VI 477 (no Viļāniem) (EH I 196); *âvîtiês* Drustos, *âvêtiês* Raunā, "dummes Zeug reden, sich albern gebärden, Unfug treiben" u. c. Vidzemē (ME I 245); *jâvîtiês* "sich albern gebärden" Vārkavā, *jàvêtiês* Āraišos (ME II 108); *(v)âvêtiês* "ākstīties" Pildā.

âveklis, *âvakls*, *âvs* Lizumā, "ein Mensch, der sich nicht standesgemäss kleidet und aufführt, ein Dummstolzer, Alberner, Spassmacher": A. XX 725, Etn. I 90 (Pļaviņās), Dzērbenē (ME I 245); *âvakls* Zvirgzdenē (EH I 196); *âvaklis* Galgauskā (EH I 196); *âvękls* Barkavā, Varakļānos (tikai par bērniem runājot), Nautrēnos ("ķēms" [En?]) (EH I 196); *âvaklis* Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114); *(v)âvę̀kls*[2] "āksts" Pildā.

âvis, *âvs* Lizumā, "der Alberne, Geck" Bērzaunē, Kalsnavā (ME I 245).

āverîgs "albern, dummstolz" Pļaviņās (ME I 245).

âvîgs "albern, geckenhaft" Dzērbenē (ME I 245).

La. dial. *âvîtiês*, *âvêtiês* radn. ar liet. *ovytis* "varēt skatīties sejā; pārgalvīgi jokot", *ovyje* "nomodā", *óvaidas* "страшный шалун", bazn. sl. *авль* "acīm redzot", *явити* "atklāt, izpaust, parādīt", kr. *явить*, senind. *āvíḥ* "acīm redzot, acu priekšā", av. *āvíš* t. p., gr. ἀίειν "dzirdēt", lat. *audīre* "klausīties" u. c. (ME I 245, Būga I 370–371, Fraenkel 519, Vasmer III 478).

La. dial. *âvîtiês* no lietvārda *âvs* = senind. *āvíḥ* "acīm redzot, acu priekšā" (Būga II 451; K. Būga lietvārda *âvs* priekšā liek zvaigznīti, jo nepazīst šo vārdu no latviešu izloksnēm). Arī liet. *ovytis* ir denominmāls verbs no **ovis*, *-ies* "realitāte, īstenība" (Būga I 370).

La. dial. formās *(v)âvêtiês* un *(v)âvę̀kls*[2] ir *v*-pielikums vārda sākumā (par *v*-pielikumu vārda sākumā skat. La. gr. 111. §). J. Endzelīns salīdzina la. dial. *jâvîtiês* un *jàvêtiês* ar la. dial. *âvêtiês* (ME II 108). Turpretī E. Frenkelis domā, ka la. dial. *jâvîtiês* un *jàvêtiês* ir aizgūti vārdi (Fraenkel 519). Tā kā latviešu valodas izloksnēs, tāpat kā lietuviešu valodā un slāvu valodās, vārda sākumā ir sastopams *j*-pielikums, piem., *jaś* "es" Krāslavā, *jaire* jeb *jirkla* "airis" u. c. (skat. La. gr. 111. § un Endz. BV 75. §), tad jāsecina, ka *jâvîtiês* un *jàvêtiês* ir mantoti vārdi.

āverîgs ir atvasinājums no *âvîtiês* ar piedēkli no *alẽberîgs*, *alẽderîgs* (ME I 245).

15. ***azbars*** "putraimi, putraimiņš" Ķemps, Kārsavā, BW 8177 (no Ludzas un Abrenes apr.) (ME I 233); Baltinavā, Barkavā, Nautrēnos, Pildā, Skaistā, Varakļānos, *ozbers* Nautrēnos, Ciblā (EH I 191); Kaunatā, Krāslavā, Līvānos (La. gr. 45. §); *aizbara* vai *aizbaru putra*, *putraimu putra* Lazdonā, Liezērē, Cesvainē, Tirzā, Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbars* Alsviķī, Galgauskā, Lubānā, Meirānos, Jaunrozē, Rankā, *aizbaru putra* Stāmerienā, *rupu mālītl/l/.. samalu*, *aizbariņa rupumā* BW 8178

(no Lazdonas un Cesvaines), *iesalam, aizbaram tautu meita malējiņa* BW 22497 (no Patkules un Cesvaines), *dęsa tęk pa celiņu .., čigāns tęk pakaļā, aizbariņus lasīdams* BW 33407 (no Gulbenes) (EH I 8); *àizbari*[2] Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114); *àizbars*[2] Litenē (Z. Kubuliņa); *ãzbars* "ein Grützkorn" Pl. Kur. *ãzbari* "putraimi" Pl. Kur. (EH I 196).

uzbaras "putraimi" [En?] Barkavā (EH II 717).

La. dial. *azbars, ãzbars, ãzbari, àizbars, aizbari, uzbaras* "putraimi, putraimiņš" jāsaista ar la. dial. *ãzbars* "eine Speise von abgestossener, von Hülsen befreiter Gerste (= grūdenis)" Nīcā (skat. *àizbars* 4 ME I 18).

az-, aiz-, āz- un *uz-* minētajos vārdos ir priedēkļi (skat. arī La. gr. 119 un 635). Sakne *bar-*, liekas, radn. (līdz ar *bar-* la. vārdos *barība, baruôt*) ar bazn. sl. *брашьно* "rudzu milti; barība", kr. *бóрошно* "rudzu milti", bazn. sl. *бъръ*, senkr. *боръ* "mieži", kr. dial. *бор* "prosas šķirne", go. *barizeins* "miežu-", sa. *bere* "mieži", lat. *far, farris* "plēkšņu kvieši; rupja maluma milti; milti", korn., bret. *bara* "maize" (skat. arī СГГЯ I 63 un Vasmer I 110).

Arī semītu-hamītu valodās plaši izplatīti vārdi, kuru materiālā (fonētiskā) un semantiskā līdzība ar minētajiem indoeiropiešu valodu vārdiem ir neapšaubāma, piem., senebreju *bar* "izkulta labība", arābu *burrun* "kvieši", dienvidarābu dial. sokotri *bor* un mehri *baar* "grauds, kvieši", ēģiptiešu *b'.t* "graudu veids", tuaregu *ăbōra* "sorgo ar lieliem graudiem", somāli *bur* "grauds".

H. Mellers salīdzina ide. **bh(ə)r(s)-* "grauds; putraimi" ar semītu (no semītu-hamītu pirmvalodas) **b-r-(r)* "grauds, izkulta labība" (skat. Möller 34; sal. ar A. Dogopoļska domām par indoeiropiešu un semītu-hamītu valodu radniecību ВЯ, 1964, №2, 53–63). Turpretī B. Groznijs un V. Iļļičs-Svitičs izvirzījuši hipotēzi, ka indoeiropiešu valodās šis vārds ienācis no protosemītu valodas (skat. krājumā "Проблема индоевропейского языкознания, Москва, 1964, 3–11).

16. ***ba***, pastiprinājuma partikula Pildā, piem., *es ba ietu. ba* "jo (saiklis); part." Kalupē, piem., *ba tu man klausēsi vai nē*! (Reķēna 356). *ba*, pastiprinājuma partikula: *tā ba pēc* Manz. Post. I 132, *laidi ba lai* Adolphi; pēc Elversa, particula concedendi: *ba kungam jāklausa* "jā, kungam jāklausa" (ME I 246).

Radn. ar liet. *bà* "jā gan", sl. **bo* (bazn. sl. *бо* "jo"), go. *ba* (enklītiskā partikula) u. c. (ME I 246, La. gr. 586. §, Fraenkel 28 sk. un Vasmer I 97 ar literatūru).

17. ***barinêtiês*** "cīnīties ar uzbrūkošu suni" Pildā u. c.; *atbarinêtiês* "atkauties no uzbrūkoša suņa" Aulejā, Pildā u. c.

La. dial. *barinêtiês, atbarinêtiês* līdz ar la. *bārt, bārtiês* un liet. *bárti, bártis* t. p., *barnìs, -iẽs* un *bařnis, -io* "strīds, ķilda" radn. ar senbulg. *брamu* "cīnīties", po. dial. *broć się* "lauzties, cīnīties", kr. *борóться* "cīnīties", bazn. sl. *брань*, senkr. *боронь* "cīņa, ķilda", slov. *brân* "aizstāvēšana", sav. *berjan* "sist", senisl. *berja* "sist, grūst", lat. *ferīre* "cirst, sist", īru *bara* "dusmas, niknums" u. c. (skat. arī ME I 275 un Fraenkel 35–36).

18. ***bìrds***[2] "Webeṙkamm" Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (ME I 297 un EH I 220), Ciblā. *bìrdi*[2] "ķemme" Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114). *birde* "Webergestell" Manceļa, Elversa, Ulmaņa darbos, Mag. III 1, *biřde*[2]

Rundālē, Vecsaulē, *birdes* Bauskā, *bir̂di*[2] Mežotnē, Svitenē (ME I 297), *birdes* Iecavā, Mēmelē (EH I 220). *pilni ratiņu rūkšanas un birdu klabēšanas* Ed. Virza (EH I 220).

bìrduôt[2] "vilkt dziju caur aužamo šķietu" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Liekas, arī Vecpiebalgas forma *bierduot* "Garn durch den Webwerkamm ziehen" jāpārceļ rakstu valodā *birduot* (skat. ME I 306).

Radn. ar kr. *бёрдо*, serbu *bȓdo* "aužamais šķiets", go. *baúrd* saliktenī *fotubaúrd* ὑποπόδιον u. c. (ME I 297, Vasmer I 75). O. Trubačovs bez pietiekamas argumentācijas uzskata, ka la. *birde* aizgūts no slāvu valodām[51].

19. ***blìkas***[2] ***sist*** (spēle, kurā, nūju metot, jātrāpa pa klucīti, kas novietots vertikālā stāvoklī uz dēlīša) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *blìkas*[2] *sist* (kāda spēle) Bērzgalē (EH I 230).

blìkât[2] "*blīkas sist*" Bērzgalē, Varakļānos (EH I 230); *blìkât*[2]: 1) "*blīkas sist*", 2) "slinkot, niekoties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

blikata: 1) "ein Stöckchen, das bei einem Spiel geschlagen wird" [En?] Varakļānos; *bliķatas sist* "*blīkas sist*" Bērzgalē, Varakļānos, *blikates sist* Cesvainē; *blikatas* J. Ezeriņš (no Biksēres); 2) *tu tik staigā apkārt un sit blikatas* (saka par tādu cilvēku, kas blandās apkārt bez darba) Varakļānos; 3) nicinošs apzīmējums tādam cilvēkam, kas blandās apkārt bez darba (kopdzimtes vārds) Varakļānos (EH I 229).

blìkatas[2] *sist* (kāda spēle) Vārkavā (ME I 316).

blikatât: 1) "*blikatas sist* (kāda spēle)", 2) "sich ohne Arbeit herumtreiben" Varakļānos (EH I 229).

blīkavât "*blikatât*" Bērzgalē (EH I 230).

blikavuot "faulenzen" Jaungulbenē, Lazdonā (ME 315).

bļikatas // bļìkatas[2] (kāda spēle) Vārkavā (EH I 233).

Tikai no sēliskajām izloksnēm zināmas šādas formas: *bligatas sist* (kāda spēle, citur to sauc "*kačkus sist*", aprakstīta Etn. II 70 un RKr. XV 117) Cesvainē, Grašos (ME I 315).

bļikavât "faulenzen" Kalsnavā (EH I 233).

Onomatopoētiski vārdi. Sal. ar la. *blīkšķis*, *blīkšķêt* un interjekciju *blīkš*!

20. ***blùods***[2] "vadātājs" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *blùods*[2] "malds" Kalupē (Reķēna 360). *blùods*[2] "vadātājs" (skat. *vadâtājs* 2 ME)" Kaldabruņā, Susējā (EH I 232).

bluods Liepkalnē, *bluôda*[2] *ir tāds, kas kuo ļauna apzināmies neiedruošinās acīs skatīties*; *vis·vairāk saka tuo nuo suņa* Dundagā; "*tāds, kas bluôdas*" (ME I 319). Otra nozīme šim vārdam Dundagā ir "nekauņa" [En?] (EH I 232).

K. Mīlenbaham un J. Endzelīnam te ir divi vārdi. Neapšaubāmi, ka mūsdienu latviešu valodā tie ir homonīmi. Taču, kā rāda salīdzinājums ar radu valodām (tā, piemēram, A. Preobraženskis apvieno vienā ligzdā kr. *блуд*, *блудный*, *блудник*, *блудница*, *блудливый*, *блудить* u. c., skat. Преображенский I 31; sal. arī

---

[51] О. Н. Трубачев. Формирование древнейшей ремесленной терминологии в славянских и некоторых других индоевропейских диалектах. – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 30–31.

la. *bluôdîtiês* un bazn. sl. *блядути* "maldīties", skat. ME I 309), no etimoloģiskā viedokļa tie apvienojami vienā ligzdā.

blùodît[2] "maldīties, klaiņot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

bluôdîties[2] Dundagā, Vandzenē, 1) "blandīties" Liepkalnē, "sich umhertreiben, zufolge eines bösen Gewissens keinen offnen Blick haben, sich schämen": *saki nu, saki, kuo nu bluodies* A. VIII 1, 205; "Schlupwinkel suchen zufolge eines bösen Gewissens" Dundagā (ME I 319); "Schlupwinkel suchen" Stendē (EH I 232); 2) "sich unverschämt betragen" Dundagā (EH I 232).

àizbluodît "sich verirren" Vārkavā, Kaldabruņā (EH I 11); *àizblùodît*[2] "apmaldīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *àizbluodîtiês* "umherirrend irgendwo hingelangen" Vandzenē (EH I 11).

bluõdîgs "blēdīgs" Pūrē (EH I 232).

Radn. ar liet. *blandýtis* "kaunēties", bazn. sl. *блядути* "maldīties" kr. *блудить* t. p., go. *blandan* "maisīt, sajaukt" (sk. ME I 319, Fraenkel 47–48, Vasmer I 95, Преображенский I 31). La. *blanda, blands, blàndîtiês* no kuršu vai lietuviešu valodas (ME I 309), skat. arī Būga III 178 un 189). La. *blèdis* no senkr. *блядь* (ME I 314).

21. ***brava*** "uzacs" Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē.

Tā kā latgaliskajās izloksnēs līdzskaņu palatalizācija saglabājusies, tad aizguvumos no slāvu valodām palatalizētie līdzskaņi tiek precīzi atveidoti, tāpēc nevar runāt par kr. *бровь* vai bkr. *бровь* aizguvumu, jo vārdā *brava* nav palatalizēts *v*. Arī po. *brew* nevar būt aizgūts, jo tādā gadījumā būtu vai nu **brevs*, vai arī **breva*. Tāpēc jāpieņem, ka šis vārds ir mantots no ide. pirmvalodas. Un patiešām vārdu *brava* var atvasināt gan no F. Fortunatova rekonstruētās ide. pirmformas **braŭ̯-ā* "uzacs"[52], gan no A. Preobraženska rekonstruētās ide. saknes **bhrēu-*[53]: Tātad la. dial. *brava* radn. ar liet. *bruvìs, brùvė* "uzacs", pr. *wubri* "skropsta" (varbūt ar metatezi no **bruwi*), senkr. *бръвь, бровь* "uzacs", sav. *brāwa* t. p., skr. *bhrū-ḥ* t. p., av. *brvat-*, gr. ὀφρῦς "mala; šķautne; uzacs"[54].

22. ***bubucis*** "kukainis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. Vidzemes izloksnēs (gan augšzemnieku, gan lejzemnieku) Bērzaunē, Cesvainē, Raunā, Smiltenē, Trikātā sastopams vārds *buzis, buža, bũža* "uts (bērnu valodā)" (ME I 356). Pēc M. Rudzītes ziņām, *buzis* "uts (bērnu valodā)" ir arī Braslavā. Limbažos un Vainižos sastopams atvasinājums no šī vārda *buzulis* "uts (bērnu valodā)" (EH I 256). J. Endzelīns, sekojot P. Personam, la. dial. *buzis, buža, bũža* salīdzina līdz ar liet. *bužiai* "kaitīgi kukaiņi" ar an. *bug* "blakts", *buggin* "uts" (ME I 356). K. Būga savukārt saista liet. *bū-ž-ỹs* ar serbu *бýба* "Ungeziefer" (Būga I 324). Šo vārdu grupu J. Endzelīns un E. Frenkelis saista arī ar la. *buzis* "putnu biedēklis; sala vecis", *babs* t. p. un liet. *babaũžė* "putnu biedēklis, bubulis", *babužỹs* "skrandains; ubags" u. c. (ME I 360 un Fraenkel 29). Tālāk šie la. dial. kukaiņa nosaukumi saistāmi ar bazn. sl. *бъчела* "bite" un senkr. *бъчела* t. p. (no **bukĕla*). La. dial. *bubucis* ar reduplikāciju no **bu-k-* (šis **bu-k-*

---

[52] skat. Ф. Ф о р т у н а т о в. Избранные труды, I. Москва, 1956, 291.

[53] skat. Преображенский I 46.

[54] skat. Fraenkel 57, Endz. SPV 277, Преображенский I 46, КСИС XXXVIII 14.

redzams arī slāvu vārdos: bazn. sl. *бъчела* "bite" un senkr. *бъчела*), bet la. dial. *buzis* un liet. *bū̃žỹs* no **bŭ̃-ĝ*. Ja la. dial. *buba* "uts (bērnu valodā)" Pļaviņās (ME I 343) nav aizguvums no zv. *bubba* "uts", tad, iespējams, arī tas jāsalīdzina ar la. dial. *bubucis* un serbu *бўба*.

E. Frenkelis salīdzina bazn. sl. *бъчела* "bite", *бьчела* t. p., kr. *пчела* t. p., po. *pszczoła* t. p. ar senīru *bech* (no **beko-*) ar liet. *bìtė*, la. *bite*, sav. *bīni*, *bīa*, sa. *beo* (Fraenkel 45). Tā kā slāvu valodu vārdu pamatā ir **bu-k-*, **bi-k-*, tad no fonētikas viedokļa šāds salīdzinājums nav drošs.

23. ***bùds***^{2} "die Wange" Barkavā, Kalupē, Vārkavā; *tvīks tavi būdu gali* BW 21780 (no Līksnas); *tavus skaistus būdus*! BW 20099 (no Līvāniem); *sarkaniem būdiņiem* BW 11414 (no Latgales) (ME I 357); Ciblā, Varakļānos, Nautrēnos, Zvirgzdenē, Pas. III 424 (no Atašienes), Pas. III 287, Pas. IX 304 (no Latgales) (EH I 257); *bùds*^{2} "vaigs" Aizkalnē (R. Vilcāne), Pildā.

La. dial. *bùds*^{2} sal. ar liet. *bū̃das* "seja" (ME I 357). E. Frenkelis liet. *bū̃das* saista ar verbu *bū́ti* "būt" (Fraenkel 68).

24. ***bùoze***^{2} "zwei zu einem Floss verknüpfte Tröge" [En?] Vārkavā (ME I 363); *bùoze*^{2} "ein kleines Boot" Zvirgzdenē (EH I 259). Pildā par *bùozi*^{2} sauca no resna koka stumbra izgatavotu laivu, kas atgādina sili. Bet vēlāk arī no dēļiem izgatavotas mazas laivas, kurām nav airu, Pildā sāka saukt par *bùozė̀m*^{2}. Jādomā, ka vārda *bùoze*^{2} pamatnozīme ir "no resna koka stumbra izgatavota laiva", kas savukārt attīstījusies no nozīmes "koka stumbrs". La. dial. *bùoze*^{2} radn. ar la. *buõze*, *bauze*, *baũzis* (par šiem vārdiem skat. ME I 268 un 362–363) un liet. *búožė* "boze, sprigulis; (šautenes) laide; bezmēns; galviņa" (par šo vārdu skat. Būga II 349–350, 403, 546 un Fraenkel 37). Tālāk šie vārdi, liekas, jāsaista ar ide. sakni **bhu-*, **bu-* "uzpūst, uzpampt", par kuru Walde II 117.

25. ***buts*** "ēkas vai celtnes pamats" Aulejā, Pildā u. c.

La. dial. *buts* "ēkas vai celtnes pamats" radn. ar liet. *bùtas* "dzīvoklis; māja; priekšnams", pr. *buttan*, *butten* "māja" (nekatras dzimtes viensk. nom. un ak.), senīru *both* "būda", kimru *bod*, gr. φυτόν "augs, stāds", senisl. *búď* "dzīvoklis", kr. *быт* "dzīves veids; sadzīve", senind. *bhūtá-m* "Wesen". Tālāk visi šie vārdi jāsaista ar la. *bût*, lie. *bū́ti*, pr. *būton*, *boūt*(*on*), sl. *byti*, av. *būta-* "kļuvis, tapis, būdams" u. c. (skat. arī Būga I 603, II 548 un 613, Fraenkel 68, Endz. SPV 155, Vasmer I 159, Walde II 142, Pokorny I 146–150). Rucavas izloksnes vārdi *buts* "ein kleines Wohnhaus" un *butinieks* 'mazsamnieks" ir lituānismi (EH I 256).

26. ***cę̀drs***^{2} "ranzig" Latgalē, "herb": *cędrs alus* Vārkavā, "einen schlechten Beigeschmack habend": *cędri kartupeļi*, *cędra putra* Barkavā, Bērzpilī (ME I 376). *cę̀drs*^{2} "rūgtens, sīvs" Pildā, piem., *cędrs alus*.

Sākumā la. dial. vārdam *cę̀drs*^{2} varbūt bija nozīme "piededzis", un tādā gadījumā tas radn. ar slov. *čâd* "Rauch, Dunst", č. *čad* "Ofendunst, Qualm" (ME I 376).

27. ***citad*** "sonst, zu anderer Zeit" Bērzgalē, Liepnā, Varakļānos, Bērzaunē, Cesvainē, Ērgļos, Kalsnavā, Lubānā, Praulienā, Vecpiebalgā, Ogrē (EH I 275).

La. dial. *citad* sal. ar liet. *kitadà* "kādreiz, reiz, citkārt". Pamatā vietniekvārds *cits*, kas līdz ar liet. *kìtas*, pr. *kittans* (acc. pl.) radn. ar la. dial. *atkait* "wieder", liet.

ātkaitas "перемена", *keĩsti* "mainīt, grozīt" u. c. (skat. EH I 275, Otrębski III 299, ME 390 un Fraenkel 260–261).

28. ***citakas*** "cits" (Rudzīte LD, 330).

La. dial. *citakas* sal. ar liet. *kìtkas* "cits kas" no *kita kas* (par liet. *kìtkas* skat. Otrębski III 148). Salikteņa pirmā daļa *cita-* līdz ar liet. *kìtas* un pr. *kittans* (acc. pl.) radn. ar la. dial. *atkait* "wieder", liet. *ātkaitas* "перемена", *keĩsti* "mainīt, grozīt" u. c. (skat. ME I 390 un Fraenkel 260–261). Salikteņa otrā daļa *-kas* līdz ar liet. *kas* un pr. *kas* radn. ar senind. *kaḥ*, go. *has*, sl. *къто* "wer", lat. *quod* "welches" u. c. (skat. ME II 168 un Fraenkel 199).

29. ***da*** "līdz, pie, uz, pirms, par, līdzīgs, -a, apmēram" (skat. arī Лат. предл. I 71–75 un II 39–42).

Prepozīcija *da* sastopama augšzemnieku dialektā un Vidzemes izloksnēs līdz Cirgaļiem, Piebalgai, Rankai. Tālāk uz rietumiem tagad sniedzas verbu priedēklis *da-*, piem., vidus izloksnēs Trikātā, Raunā, Valmierā, Cēsīs, Skujenē, kur prepozīcijas *da* nav (skat. La. gr. 521. §).

Prepozīcija *da* (ar ģen. vai dat.):

1) norāda vietu ("līdz"): *da meža* Alsviķī, Kaunatā, Lubānā, Ļaudonā, *da duravu* Baltinavā, Viļakā, *da malas* Kārsavā (La. gr. 522. §); *da tā meža* Šķilbēnos (B. Reidzāne); sal. ar kr. *до леса*, *до дверей* u. c.;

2) norāda laiku ("līdz"): *dzēre da dienai* Kalupē (Reķēna 233), *da saules lẽkta* Šķilbēnos (B. Reidzāne), *da tiem laikiem* Viļakā (Z. Prancāne), *nuo rīta da vakara* Pildā; sal. ar kr. *с утра до вечера* "no rīta līdz vakaram", bkr. *чакаць да вечара* "gaidīt līdz vakaram", po. *czekać do wieczora* "gaidīt līdz vakaram" (skat. arī Latv. val. jautājumi 89);

3) norāda mērķi ("pie, uz"): *nuogājis da tiesai* Stirnienē (Rudzīte LIT 103), *jī atgā da dẽļa gastuos* "viņa atnāca pie dēla ciemos" Pildā, *puiši iet da meitu* Pildā; sal. ar bkr. *заісці да таварыша* "aiziet pie biedra", po. *podejść do stołu* "pieiet pie galda", kr. dial. *бежит до меня* "skrien pie manis";

4) norāda mēru resp. pakāpi: *izjemu visu da lupatai* Kalupē (Reķēna 233), *darba.. da kakla* Lejasciemā (Rudzīte LIT 88) un Pildā, *da tā mani prarāva vẽjs* "vējā ļoti saaukstējos" Viļakā (Z. Prancāne), *jẽmēs da asaru* "strīdējās līdz asarām" Pildā; sal. ar kr. *спорили до слез* "strīdējās līdz asarām", po. *do woli* "līdz galam, pavisam" (skat. arī Latv. val. jautājumi 89);

5) izsaka aptuvenu daudzumu: *da desmit litru tik guovs izduod* "līdz (ap) desmit litru tikai govs dod piena" Kalupē, Vārkavā; sal. ar kr. *зал вмещает до тысячи человек* "zālē var saiet ap (līdz) tūkstoš cilvēku" (Latv. val. jautājumi 89);

6) norāda uz līdzību: *meita būs da tẽvam* "meita būs līdzīga tēvam" Kalupē, *baltas da dzẽltanas ūzas* "baltas, mazliet iedzeltenas bikses" Kalupē; sal. ar bkr. *падобны да бацькі* "līdzīgs tēvam" (skat. Latv. val. jautājumi 89), v. *Gott schuf den Menschen ihm zum Bilde* "dievs radīja cilvēku pēc sava ģīmja";

7) norāda uz pārejošu darbību: *es da bucas ne·kuo nezinu* "es par mucām nekā nezinu" Kalupē (Reķēna 233–234), *uozula vẽza da darba vuica* T. dz. 37093 (no

Ludzas), *žagars da darba vuica* Pildā; sal. ar senkr. *не мыслиль кесмъ до Пльсковичь гроуба ничего же* (skat. Срезневский I 671).

Par latviešu izlokšņu prievārda *da* un latviešu un lietuviešu izlokšņu verbālā priedēkļa *da-* etimoloģiju nav vienota uzskata. J. Endzelīns, A. Meijē, M. Fasmers domā, ka la. dial. *da*, *da-* un liet. dial. *da-* mantoti no ide. pirmvalodas, un salīdzina tos ar sl. *do*, *do-*, sa. *tó*, sav. *za*, *zuo* "pie", gr. -δε, av. *-da* (ME I 427, Endz. BV 236, Мейе Введ. 356 un Vasmer I 355). Turpretī K. Būga, J. Pokornijs, V. Mažulis u. c. uzskata, ka *da*, *da-* baltu valodās aizgūti no slāvu valodām (Būga III 908, Pokorny I 182 un ВСЯ III 127–133).

Tā kā latviešu austrumu izlokšņu prepozīcija *da* un verbālais priedēklis *da-* (skat. par to nodaļā "Piezīmes par semantiku") ir daudznozīmīgi, tad jāsecina, ka tie ir mantoti no ide. pirmvalodas un nevis aizgūti no slāvu valodām, jo mantotajiem vārdiem resp. morfēmām raksturīga polisēmija pretstatā aizgūtajiem vārdiem, kuriem, kā rāda novērojumi, ir daudz mazāk nozīmju nekā mantotajiem, sal., piemēram, la. dial. aizguvumu no slāvu valodām *pad* "zem" Baltinavā (viena nozīme!) un *pad-* "pa-, pie-" Latgalē (divas nozīmes!) (skat. Rudzīte LD 327 un 396). Par to, ka la. dial. *da*, *da-* ir mantoti un nevis aizgūti no slāvu valodām, liecina arī tas fakts, ka verbālā priedēkļa *da-* semantika ievērojami atšķiras no sl. *do-* (kr. *до-*, bkr. *да-*, po. *do-*) semantikas (par to skat. nodaļā "Piezīmes par semantiku").

30. ***dẹ̀ds***[2] "ein alter Mann" Vārkavā, Bērzpilī (ME I 461), "ein älterer oder ein verheirateter Mann" Aulejā (EH I 318), "precēts vīrs" Nirzā (Rudzīte LIT 100), "vecs vīrs vai precēts vīrs" Pildā (turpat arī demin. *dẹdèņš*[2] "vīriņš"). Rūjienā *dẽds* "ein Popanz, ein Schreckbild" (ME I 461).

La. dial. *dẹ̀ds*[2], *dẽds* līdz ar la. *dẽdêt* radn. ar sl. *dedъ* "vecs vīrs, vectēvs", kr. *дед* "vectēvs", gr. τήθη "vecāmāte" u. c. (ME I 461, Vasmer I 335).

31. ***dẹgtuve*** "?" Strods Par. vōrdn. (EH I 314).

La. dial. *dẹgtuve* sal. ar liet. *degtùvė* "spirta dedzinātava" (EH I 314). Pamatā verbs *degt*, kas līdz ar liet. *dègti* un pr. *dagis* "vasara" radn. ar senind. *dáhati* "deg", av. *dažaiti* t. p., toh. (A, B) *tsak-*, *tsäk-* "degt", alb. *djek* "sadegt", bret. *devi* "degt", go. *dags* "diena" u. c. (skat. ME I 451–452 un Fraenkel 85–86).

32. ***dìendàrzis***[2] "Viehhürde im Freien" Skaistā, Varakļānos (EH I 327), Pildā; "laidars" Kalupē (Reķēna 333 un 379). *diendārzis* "Viehhürde im Freien" Vārkavā (ME I 483). *dindàrzis*[2] "der Raum vor dem Kuhstall, wo im Sommer das Vieh gehalten wird" Atašienē, Aulejā, Līksnā (EH I 320). *dìendàrzs*[2] "Viehhürde im Freien" Zvirgzdenē (EH I 327), *dìendàrzs* "Viehhürde im Freien" Augškurzemē (ME I 483), *diêndârzs*[2] "ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird" Lielsalacā (EH I 327). *diendārze* "Viehhürde im Freien" Stender (EH I 327).

Saliktenis no *dìena* + *dàrzs*. Sal. ar liet. *diendaržis* (ME I 483). La. *dìena* līdz ar liet. *dienà* un pr. *deinan* (acc. sg.) radn. ar senind. *dina-* "diena", īru *denus* "spatium temporis" lat. *nundinae* "der an jedem neunten Tag gehaltene Markt", bazn. sl. *дьнь*, kr. *день* u. c. Pamatā ide. sakne **dei-*, **dī̆-* "spīdēt, mirdzēt" (ME I 483 un Fraenkel

93). La. *dàrzs* līdz ar liet. *daržas* radn. ar sav. *zarga* "Seitenfassung eines Raums, Umzäunung" (ME I 448–449 un Fraenkel 83–84).

33. ***dìenišk*as**[2] "launags" Aulejā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Pas. XI 364 (EH I 327); *dìenišk*as[2] "launags" Ciblā, Pildā. *dienišk*as "launags" (pēc Āronu Matīsa no Bērzaunes, skat. ME I 483). *dienešķ*as "launags" Pas. III 123, "pusdienas" [En.?] Līksnā (EH I 327). *dienišķ*is "launags" Konv.[2] 192 (ME I 483).

***dìenišk*ât**[2] "ēst launagu" Aulejā, Pildā, Zvirgzdenē (EH I 327), Ciblā.

Visiem šiem vārdiem pamatā lietvārds *dìena*, kas radn. ar liet. *dienà*, pr. *deinan* (acc. sg.), bazn. sl. *дьнь*, kr. *день*, senind. *dina-* "diena" u. c. (skat. ME I 483 un Fraenkel 93). Lejz. *laũnags* (līdz ar liet. *laũnagas* "launags" pie Mēmeles) no ig. *lõunag* "pusdienas" (ME II 429).

34. ***dìrva***[2] "das Saatfeld, Getreidefeld" Latgalē, *driķu dirva* BW 4506,2 (no Ludzas apr.), *rudzu dirva* BW 11151,7 (no Ludzas apr.), *dirvā man saule lēce* BW 5777,2 (no Sakstagala) (ME I 470); Bērzgalē, Pildā, "lauka strēmele" [En.?] Zvirgzdenē (EH I 322); "šaurs lauks, šņore" Aizkalnē (R. Vilcāne), arī Pildā tāda pati nozīme. Demin. *dirveņa*: *vizbalīšu dirvenī* BW 1190,2 (no Ludzas apr.) un Pildā (ME I 470 un EH I 322).

dirvans tīrums "ein Acker mit vielen Rasenstücken, der daher schwer zu eggen ist" [En.?] Bērzgalē (EH I 322).

dirvāns "neu aufgenommenes Dreeschland" L.; "ein neuaufgerissenes Stück Feld" Pilskalnē (ME I 470); "Dreeschland" Bērzgalē, Līksnā (EH I 322).

dir̂vẹns "Dreeschland" Aizkalnē, Bērzpilī (ME I 470); Bērzgalē (EH I 323); *dir̂vẹns* [*dìrvẹns*] "atmata" Vārkavā (M. Dzene); *dzir̂vẹns* [*dzìrvẹns*] "atmata" Aizkalnē (R. Vilcāne), Pildā.

dìrvinieks[2] "der Besitzer oder Bearbeiter einer *dirva*" Latgalē, *dirvinieka klēteņā* BW 13595,3 (no Latgales) (ME I 470).

La. dial. *dìrva*[2] radn. ar la. *dìrât*, liet. *dirvà* "tīrums, lauks", *dir̃ti* "plēst", kr. dial. *деревня* "Stück Feld", kr. *дерéвня* "sādža", senkr. *судеревью* "смежно", senind. *dū́rva* "prosas dzimta", *dṛṇā́ti* "skalda", alb. *djerr* "izpostu, iznīcinu", gr. δέρειν, δείρειν "dīrāt, nodīrāt", go. *taíran* "saplēst, saplīst" u. c. (ME I 470), Būga II 253 un 257, Fraenkel 96–97).

La. dial. *dìrva*[2] un liet. *dirvà* "tīrums, lauks" līdz ar senind. *dū̃rva* "prosas dzimta" no ide. formas **dr̥̄u̯ā* "uzarts lauks; tīrumā augošas graudzāles".[55]

La. dial. *dirvāns* atbilst liet. *dirvónas* "atmata" un la. dial. *dìrvinieks*[2]: liet. *dir̃vininkas* "zemkopis" (ME I 470).

E. Benvenists pieļauj iespēju, ka no ide. saknes **der-* "plēst, dīrāt" (no zuduma pakāpes liet. *dir̃ti*) > ide. **dóru̯-*: **dréu-* un ka sākotnēji **dóru̯-* nozīme bijusi "nomizots koks".[56] Tādā gadījumā la. dial. *dìrva*[2], liet. *dirvà*, *dir̃ti* u. c. ar tiem radn. vārdi jāsaista ar otru grupu: la. *darva*, liet. *dervà* "darva", bazn. sl. *дрьво* "koks",

---

[55] Skat. В. М. И л л и ч - С в и т ы ч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Москва, 1963, 70.

[56] Э. Б е н в е н и с т. Индоевропейское именное словообразование. Москва, 1955, 115.

kr. *дéрево* "koks", sa. *teru* "darva", kimru *derw* "ozoli", gr. δόρν "koks", δρῦς "ozols", δρυμά "mežs", skr. *drumás* "koks", het. *taru* "koks" (skat. ME I 441–442 ВСЯ IV 53).[57]

Kr. dial. *дырван* "papuve, atmata", po. *dyrwan* "pole nieuprawne, zarosłe zielskiem" un bkr. *дзірвáн* "земля, густо поросшая травой" aizgūti no baltu valodām (pēc M. Fasmera, E. Frenkeļa un J. Otrembska domām, no lietuviešu valodas; skat. Vasmer I 386, Fraenkel 97, Otrębski I 69, БРС 246).[58] Interesanti atzīmēt, ka dažās Latgales izloksnēs, piem., Aizkalnē, Pildā, vārds *dziřvẹns* "atmata" atkal atgriezies no slāvu valodām (no bkr. *дзірвáн*).

35. ***driksna*** "der Regenbogen" Baltinavā, Viļakā (ME I 499).

La. dial. *driksna* radn. ar liet. *drignìs* "varavīksne (arī *drìgnė*); mēness apdārzs" (ME I 499), *drignìs* "driģene", *drignẽ* (*drìgnė*) "nemierīga meitene", *drignétas* "svītrots, krāsains", *drugỹs*, la. *drudzis*, kr. *дрожáть*, *дрóгнуть* "trīsēt, drebēt", *дрожь* "trīsas, drebuļi" u. c. Par šīs etimoloģijas pareizību liecina liet. *drebéti* "drebēt", kr. *дробеть* "būt kautrīgam" saistījums ar liet. *drìbinis* "driģene" (skat. Fraenkel 105 un 103). Lietuviešu valodā ir arī formas *dignà*, *dignìs*, *dìgmas* "varavīksne, mēness apdārzs", kas radušās no pamatformas **dingn-* (resp. **dingm-*). Tās jāsalīdzina ar liet. *deñgti* "segt", *dangùs* "debess", pr. *dangus* "debess", po. *dęga*, *dąga* "(Regen)bogen", sh. *dúga* t. p. u. c. (Fraenkel 105 un 88–89).

36. ***drùksts***[2], *-s* Vārkavā, Lizumā, arī *drūkste* Lizumā, "Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung": *vajaga bẹ̄rniem drūksti duot* Jaungulbenē, *tu bez drūksts nepaliksi* Apukalnā, Galgauskā, Lazdonā, *bez drūkstes nevar ne·viena lāga cilvẹ̄ka izaudzināt* Skuju Fr. (ME I 506); *bẹ̄rniem deve drùksti*[2] "bērnus rāja (bāra)" Varakļānos.

La. dial. *drùksts*[2], *-s*, *drūkste* radn. ar la. *dràudêt*, la. dial. *drausme* "disciplīna", liet. *drausmẽ* t. p., *draũsti* "(aiz)liegt, pelt, atbaidīt", pr. *draudieiti* "liedziet!" un varbūt ar gr. ἀθρόος "kaudzēm, pulkiem", senind. *dhruvá-* "neapšaubāms, paliekošs, ilgstošs, pastāvīgs" u. c. Pamatā sakne **dhreu-* "turēt", saknes **dher-* paplašinājums (Fraenkel 102, skat. arī ME I 506).

37. ***durinêt*** "ziellos und ohne Beschäftigung umherschweifen" Vārkavā, Bērzpilī, "umherirren" Zasā, "vairāk taustīties, nekā skatīties" [En.?] Neretā (ME I 519).

dadurnêt "(warnend) aufmerksam machen" (no **da-durinêt*?) Bērzpilī, Zasā (ME I 429).

La. dial. *durinêt* līdz ar liet. *dū̃rinti* "lēni staigāt ar nodurtu galvu", *durinėti* "шататься по сторонам" Jušk., *durinéti* "покалывать" radn. ar la. *duřt*, liet. *dùrti* un tālāk ar liet. *diřti* "plēst", bazn. sl. *дьрати* "dīrāt", senind. *dṛṇā́ti* "skalda", gr. δέρειν, δείρειν "(no)dīrāt" u. c. (ME I 519 un 429, skat. arī Fraenkel 113 un 96–97).

38. ***dze*** (partikula) Latgalē. Forma un nozīme saskan ar sl. *že*, piem., *kai dze* = kr. *как же*, *es dze biju* = *я же был*. La. dial. *dze* radn. ar liet. *-ge*, gr. γε, skr. *ha*, *gha*.

---

[57] Skat. arī J. P l ā ķ i s. Indoeuropiešu valodu salīdzināmā gramatika. Rīgā, 1938, 79.

[58] Skat. arī В. Н. Т о п о р о в, О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, 21.

Sal. arī ar la. *-dz* (ME I 539, La. gr. 587. §, skat. arī Fraenkel 126).

39. ***dzìmdinâtàji***[2] "vecāki" Kalupē (Reķēna 385), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (skat. arī EH I 358).

Atvasināts no verba *dzìmdinât*[2] "dzemdēt". Sal. ar liet. *gimdýtojai* "vecāki" no verba *gimdýti* "dzemdēt". Pamatā verbs *dzìmt*, kas līdz ar liet. *gimti* un pr. *gimsenin* "dzimšanu" (acc. sg.) radn. ar senind. *gámati*, av. *ǰimaiti* "nāk", toh. A. *käm*, *kum*, *säm*, B *käm*, *kam*, *śem* "nākt", gr. βαίνειν "iet", lat. *venīre* "nākt", go. *qiman* "nākt" u. c. (skat. ME I 550 un Fraenkel 151).

40. ***ēršķêži*** Latgalē: *ērkšķêžu* (var.: *ēršķēržu*) *krūmiņuos* BW 23710 (no Līksnas un Līvāniem) (ME I 576). *èrskīzis*[2] "ein Stachelbeerstrauch" Bērzgalē (*-s-* disimilācijas rezultātā no *-š-* locījumos ar *-īž-*?, EH I 373). *ēršķeši* "Dornen" Evang. 1753, 22. lpp. (EH I 373). *ēršķežu krūmā* Pas. VIII 353 (no Aglonas) (EH I 373). *ēršķîžas*[2] "rozes" Pildā (EH I 373 nav ne intonācijas apzīmētas, ne nozīme dota). *eršķīži* (= ērkšķi) *jam saplūkāja drēbes* Pas. IX 539 (EH I, 374). *èšķīžas*[2] "Rosen" Ciblā (EH I 374). *jèšķìžas*[2] "Rosen" [En.?] Ciblā (EH I 565).

Radn. ar liet. *erškẽtis* "dzeloņains stāds, augs", la. *ēršķis*, *ērkšķis*, *ērcis*, senind. *ṛkṣara-ḥ* "ērkšķis", *ṛṣáti* "dur, dzeļ" un varbūt arī ar gr. ἄρκευθος "paeglis", č. *rokyta*, bulg. *rakita* "Weide" (ME I 576 un 574, Fraenkel 122–123). La. dial. *ēršķeši* atbilst liet. *erškėčiai* vai *erškečiai* (EH I 373).

41. ***gàizs***[2] "unangenehm bitter (zwischen *sūrs* und *rūgts*)" Varakļānos, Lubānā, Meirānos (EH I 379).

Radn. ar liet. *gaižùs* "rūgtens, rūgts, sūrs", *gaĩžti* "kļūt sūram, rūgtam", *giẽžti* "just kairinājumu, kasīt (rīklē, kaklā), just sūrumu (mutē); dusmoties" *gìžti* "rūgt, skābt; saīgt", *gìžus* = *gaižùs*, r.-oset. *ænyezun* "rūgt", a.-oset. *anqīz-än* "ieraugs, rūgstošs iejavs (maizei)", alb. *gizε* "sarecējis piens, siers, biezpiens", arm. *kcu* "rūgts, sūrs, rūgtens", *kc-anem* (aor. viensk. 3. p. *e-kic*) "durt, dzelt, kost" u. c. (EH I 379, Fraenkel 129).

42. ***galdît*** "schälen" Skaistā, Varakļānos (EH I 379), Odzienā (ME I 589), Kalupē (Reķēna 333), Pildā; *gàldît*[2] Varakļānos (ME I 589), Susējā (EH I 379); *galdît* Kurmenē (EH I 379); *galdêt* Bērzpilī, Vārkavā (ME I 589), *galdêt* Nautrēnos (EH I 379); *gàlduôt*[2] Bērzaunē, Lazdonā, Sausnējā, piem., *pupas*, *riekstus*, *zirņus* Bērzaunē (ME I 589); *riekstus galduot* Pļaviņās (ME I 589). Refl. *-tiês*: 1) "atdalīties, lobīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *rieksti labi galdâs* Pildā; Koknesē, piem., *rieksti labi galdās* (ME I 589); 2) pārn. "gedeihen": *ka dzīvuoju pie māmeņas, kai pupeņa galdējuos* BW 23955 (no Ludzas apriņķa) (ME I 589 šī t. dz. neprecīzi pārcelta literārajā valodā).

atgaldît "nopērt" (pārn.) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

izgaldît "izlobīt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *izgaldît* "izlobīt", piem., *pupas*, *zirņus*, *riekstus* Bērzaunē (ME I 736). Refl. *-tiês* "izlobīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *rieksti labi izgaldījās* Pildā; *rieksti izgaldījušies* Bērzaunē (ME I 736).

pìegaldît "in grosser Menge schälen" Nautrēnos, Varakļānos, Jauns. (EH II 250); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. *galdît* sal. ar liet. *gáldyti* "тереть, чистить" un *gvaldýti* resp. *gváldyti* "лущить", radn. arī ar sl. *golъ*, sav. *kalo* "kails, pliks" u. c. (ME I 589, Būga I 601, Fraenkel 131).

43. ***gārbe*** "schonender Umgang mit etw." [En.?] Latgalē (EH I 389).

gārbêt "gut behandeln, schonen" [En.?]: *gārbēt apģērbu, cilvēku* Bērzpilī, Viļānos (ME I 618); *gārbêt* Bērzgalē (EH I 390).

gārbīgs "seine Sachen zu schonen pflegend, sparsam" Varakļānos: *gārbīgs cilvēks* (EH I 390).

gàrbît[2] "sparen; schonen; gut behandeln; aufpassen" Varakļānos, *mantas ir jāgārba* A. Sprūdžs (no Varakļāniem), *mēs viņu gārbīsim kai putniņu* Latgalē (EH I 390).

Bez tam veclatviešu rakstos sastopama forma *gārbât*: 1) "Hastarbeit tun" L., 2) "pflegen, versorgen" Elv. 214 (ME I 618) un vidus dialekta zemgaliskajā izloksnē Iecavā *garbât* "reinigen" [En.?] (ME I 601).

La. dial. *gārbe, gārbêt, gàrbît*[2] u. c. radn. ar liet. *geřbti* "godāt, cienīt; tīrīt; sakārtot", *gárbinti* "godāt, cienīt", *garbẽ* "gods", pr. *gērbt, gerbt* "runāt" u. c. (EH I 389, ME I 601 un 618, Fraenkel 147–148).

44. ***gasts*** "viesis" Kalupē (Reķēna 390); Šķilbēnos (B. Reidzāne); Viļakā (Z. Prancāne); *daudz gastu saprasīts* Varakļānos (EH I 21); Litenē (Z. Kubuliņa); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; BW 2186,6 (no Rēzeknes apr.), 2547 (Kurzemē un Vidzemē), 14310,10 (no Latgales), 14457 (no Latgales), 19459,1 (no Varakļāniem), 23733,4 var. (no Galgauskas), 26135,3 (no Sakstagala), 26181,2 (no Līvāniem), 26599,1 (no Rēzeknes apr.), 26630,1 (no Līvāniem); *gasts* "viesis" Krāslavā, Gulbenē, Ļaudonā, Saikavā (ME IV 670).

gašķis "der Gast" Alūksnē (ME I 608), *gašks* "der Gast" Mālupē, *nu es varu gašķuos iet* BW V 235 (no Alūksnes) (EH I 387).

gašķa "viešņa" BW 6932 (ME I 608); *gaška* Pildā, Mālupē (EH I 387); Kalupē (Reķēna 387), Šķilbēnos (B. Reidzāne); BW 4976,1 (no Lubānas), 6932,1 (no Lubānas), 17840 (no Latgales), 20840 (no Barkavas), 26552 (no Ludzas apr.), 26553 (no Litenes), 26559 (no Rēzeknes apr.), 26682 (no Litenes).

gastêt "ciemoties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Šķiet, ka ar vārdu *gasts, gašķis* jāsaista arī toponīmi: a) Latvijas teritorijā: *gastis* (tagad *gašķis*), zemniekmāja Bauņos (Valmieras raj.), "gastiņ-kalns" Cērkstē (Tukuma raj.), *gastelēni*, zemniekmāja Ritē (Jēkabpils raj.) (gastilāni U V 329), "gastalāni", zemniekmāja Saukā (Jēkabpils raj.) (J. Endzelīns. Latvijas vietvārdi I d., 1. sēj., 303. lpp.); b) Lietuvas teritorijā: *Gastai*, ciems (Būga I 440), *Gasta*, upe, *Gastilónys*, ciems, *Gastýnai*, ciems (J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, I d., 1. sēj., 303. lpp.)[59].

K. Mīlenbahs domā, ka la. dial. *gasts, gašķis* "viesis" un *gaška* "viešņa" aizgūti no slāvu valodām (ME I 609). Arī F. Slavskis, sekojot K. Mīlenbaham, domā, ka ide.

---

[59] Par vietvārdiem *Гастижа, Гостижа* u. c. no baltu apellatīva **gast-* / **gost-* skat. В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, 217, 265.

**ghostis* baltu valodās nav reprezentēts (Sławski I 328). Taču K. Būga la. dial. *gasts* (*o*-c.) atzīst par radn. ar sl. *gostь* un nevis par aizguvumu (Būga I 440), bet vārdu *gaška* – par aizguvumu no kr. *гостья* (Būga II 296 un 288). A. Meijē un A. Isačenko domā, ka ide. **ghostis* reprezentēts baltu valodās (skat. ВЯ, 1957, Nr. 3, 122. lpp.). Tātad valodnieku uzskati par la. dial. *gasts* un *gaška* etimoloģiju ir atšķirīgi.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājušies palatalizēti līdzskaņi. Visos aizguvumos slāvu valodu palatalizētie līdzskaņi šais izloksnēs tiek precīzi atveidoti ar palatalizētiem līdzskaņiem, un nav zināmi tādi gadījumi, kad slāvu valodu palatalizētie līdzskaņi latgalisko izlokšņu **aizguvumos būtu aizstāti ar citiem līdzskaņiem**. Autors ir savācis latgaliskajā Pildas izloksnē apmēram 1200 aizguvumu no slāvu valodām, un visos šajos aizguvumos slāvu valodu palatalizētie līdzskaņi precīzi atveidoti ar palatalizētiem līdzskaņiem. Tāpēc augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu *gasts*, kas ir *o*-celma vārds, nevar būt aizgūts no slāvu valodām. Autors pievienojas A. Meijē, K. Būgas un A. Isačenko viedoklim, ka *gasts* ir mantots vārds un salīdzināms ar sl. *gostь* "viesis", go. *gasts* "viesis", lat. *hostis* "ienaidnieks" u. c. Vārdi *gašķis* un *gašķa* varētu būt aizgūti no kr. *гость* resp. *гостья*, taču arī šos vārdus var atvasināt no ide. **ghostis* "svešzemnieks" (līdzīgi toponīms *gašķis* < *gastis* un *kaķis* < kuršu **katis*).

Latīņu valodā sakarā ar romiešu militāro ekspansiju no ide. **ghostis* pirmnozīmes "svešzemnieks" attīstījās nozīme "ienaidnieks", bet citās ide. valodās sakarā ar tirdzniecību nozīme attīstījās šādā virzienā: "svešzemnieks"→"svešzemju tirgotājs"→"viesis" (Реформатский Введ., 97. lpp.).

45. ***gràust***^{2}: 1) "poltern, donnern" Barkavā, Vārkavā, Krustpilī, *graûst*^{2} (Treilands no Rokaižiem Aizputes apkārtnē), *graũst* Blīdienē, Dunikā, *graust* BW 32149,1 (no Vecpiebalgas) un 33704,2 (no Grobiņas apkaimes), LP V (ME I 693); *gràust*^{2} Nautrēnos, Varakļānos, Aknīstē, Kaldabruņā, Sarkaņos, Lindē (?), *graûst*^{2} Rucavā (EH I 399); *gràust*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Mārcienā, Mētrienā, Kurcumā, Lašos, Prodē (VLI mat.); *graûst* "rūkt (par pērkonu)" Ciecerē, Kaplavā, Raudā (VLI mat.); *graûst*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Kalētos (VLI mat.); *gṛaũst* "rūkt (par pērkonu)" Purmsātos (VLI mat.); 2) *graust* "drohen" Vestienā un Lubējā (EH I 639). Refl. *-tiês* "über jem. mit Worten herfallen" Latgalē (ME I 639).

gràudêt^2 "rūkt (par pērkonu)" Alūksnē (ME I 638); *grauduôt* "rollen (vom Donnern)" BW 28818 var. (no Tirzas), Saikavā (EH I 399).

graudiens "das Rollen des Gewitters, Gewitterschlag": *graudiens nāca pēc graudiena* LA, *pẽrkuona graudieni* MWM VI (ME I 638); *pẽrkuņa graudiens* Lindē (?), *graũdiens* Dunikā (EH I 399); *graudiens* "pērkona spēriens" brāļu Kaudzīšu romānā "Mērnieku laiki" (1959. g. izd., 30–31).

graudums "das Gerolle des Donners" BW 28818 (no Līvāniem) (ME I 639).

grauslis, savienojumā *grauslis grauž* "pērkons rūc" Ilūkstē (EH I 399).

gràusme^2 // *gràusmis*^{2} "das Rollen des Donners" [En.?] Kaldabruņā (EH I 399).

grudenêt "rūkt (par pērkonu)"; *vẽcais tẽvs grudenẽ* "pērkons rūc" Ulanowska Łotysze 94 (EH I 410).

grudinât "rollen (vom Donner)" Barkavā, Rēznā, Zvirgzdenē, Lubānā (EH I 410), Ciblā, Pildā.

grudinêt "rūkt (par pērkonu)" Nautrēnos, Varakļānos (EH I 410).

gruduļât "donnern, rollen" Bērzgalē, Varakļānos (EH I 410).

grudzinêt "donnern, rollen" Varakļānos (EH I 410).

grudienis "fernes Donnern, Rollen" Latgalē (EH I 410).

grudulis "der Donner" Bērzgalē (EH I 410).

Visi šie vārdi radn. ar liet. *griáusti* "rūkt (par pērkonu)", *gr(i)audulis* "pērkons", *griaũsmas*, *griaustinė*, *-is* "pērkona spēriens", dial. *graũdźmas* "pērkons" (no *graudimas*), pr. *engraudīwings* "žēlsirdīgs", sav. *griozan* "mazliet saberzt", la. *graût*, *grût*, liet. *griáuti*, *griū́ti* un varbūt arī ar la. *grūst* un liet. *grū́sti* (ME I 639, La. gr. 677. § un Fraenkel 168).

46. ***grę̀bę̂sts*** "eine Strohdachrute" Aulejā, "eine nicht lange dünne Stange" Kaldabruņā (EH I 401).

La. dial. *grę̀bę̂sts* līdz ar liet. *grebẽstas* "(jumta) kārts" radn. ar la. *grebt*, liet. *grė́bti* "grābt, satvert (lietojot spēku), laupīt", la. *grâbt*, liet. *gróbti*. Visi šie vārdi tālāk radn. ar kr. *грести́* "grābt, airēt", senbulg. *грабити* "laupīt", kr. *гра́бить* t. p., senind. *gṛbhāyáti*, *gṛbhṇā́ti* "satver", senpers. *garbāya-* "dabūt savā varā", sav. *garba* "kūlis", vlv. *grabben* "ātri satvert, raut" senisl. *grápa* "raut pie sevis" u. c. (EH I 401 un Fraenkel 165–166).

47. ***griêzinis*** "kālis" Aulejā, Barkavā, Ciblā, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 408), Kalupē (Reķēna 333), Nīcgalē (L. Zukule), Bērzgalē (J. Arbidāns), Pildā, *grìezinis*[2] t. p. Kaldabruņā (EH I 408).

grìeznis[2] "kālis" Kalupē (L. Kancāne); *grìeznis*[2] "Schnittkohl, Kohlrübe (brassica napus rapifera)" Neretā, Odzienā, *grieznis* Bērzaunē, Kalsnavā, Koknesē, Kraukļos, Viesītē, *kas grieznī*, *kas grieznī*? *spures vien*, *spures vien* BW 2971 (no Sēlpils) (ME I 661), Latgalē, Aknīstē, Biržos, Katriņā pie Ērgļiem, Liezērē, Sunākstē, Susējā (EH I 409).

Sal. ar liet. *griežinỹs* un *griežnỹs* "apaļa šķēle" (EH I 408–409). La. dial. *griêzinis*, *grìeznis*[2] un liet. *griežinỹs*, *griežnỹs* no verba *griêzt* resp. *gríežti*, ko Šeftelovičs BB XXVIII 295 saista ar arm. *ergicanem* "(sa)plēšu, (sa)plosu". Turpretī Osten-Zakens IF XLII 189 liet. *gríežti*, la. *griêzt* līdz ar bazn. sl. *съгрьза* "confusio" saista ar liet. *grę̃žti*, la. *grìezt* (Fraenkel 169, skat. arī ME I 662).

48. ***grubti*** "gefrorere Kotstücke" Līksnā (EH I 410).

La. dial. *grubti* līdz ar liet. *grùbtas* "zemes pika, kukurznis" radn. ar la. *grubulis*, *grumba* (ar *-m-* iespraudumu), liet. *grùbti* "sastingt; kļūt stīvam, raupjam, nelīdzenam", *grublùs*, *grubùs* "rupjš, nelīdzens" u. c. Šie latviešu un lietuviešu vārdi tālāk radn. ar kr. *грубы́й* "rupjš", po. dial. *gręby* "krunkains, rupjš, pretīgs", sav. *grob*, vav. *grop* "resns, neveikls, neskaists", Grieķijas alb. *grumbε* "saliekts, kuprains" u. c. (skat. EH I 410 un Fraenkel 172–173).

49. ***ìekars***[2] "gredzens" Zvirgzdenē; *ìekars*[2] "der Ring" Kārsavā, Raipolē (ME II 25), Ciblā, Pildā (EH I 515).

Ar aizguvumu nevar izskaidrot šo vārdu, jo kaimiņu tautu valodās formas un nozīmes ziņā nav *ìekaram*[2] identa vārda. Iespējama ir šāda etimoloģija: la. dial. *ìekars*[2] "gredzens" no ide. saknes **enk-*: **onk-* "liekt" un tādā gadījumā būtu radn. ar liet. *ánka* "cilpa", bazn. sl. *укоть* "atkarpe, enkurs", gr. ὄγκος "atkarpe", ἄγκυρα "enkurs", ἀγκύλος "līks", lat. *ancus* "saliekts", īru *écath* "kāsis, āķis", sav. *ango* t. p., senind. *aṅka-* "kāsis; skava; līkums, izliekums starp roku un gurnu, sāns; krūts", *á(ñ)cati* "liec", pehl. *ančītan* "liekt", oset. *ängur* "āķis, kāsis" (skat. arī Fraenkel 11).

Ludzā atrastā gredzena attēls (pārfotografēts no LKV VI 10578)

Arheoloģiskos izrakumos Latvijā atrasti spirālveida, grieztie un citādi gredzeni, bet Ludzā (tieši Ludzas apkārtnes izloksnēs arī atzīmēts *ìekars*[2] "gredzens"!) ir atrasts **liekts metāla gredzens** (skat. LVK VI 10576–10581). Šis arheoloģiskais atradums apstiprina, ka la. dial. *ìekars*[2] "gredzens" var būt atvasināts no ide. **enk-*: **onk-* "liekt".

50. ***îksis*** "die Niere" Aulejā, Liepnā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Līvānos, *izraun aknas un īkšus* Pas. X 86, *mūdājas kai īkši taukuos* Birkerts Latv. sakāmv., *īkši* Bērzgalē, Mēdzūlā, *îkši*[2] Zaubē (EH I 500); *îksis* "niere" (daudzsk. *îkši*) Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā; *īksts*, *-s*, *īkste* Ulm., *īkši* "die Nieren" Dzelzavā, .. *ksti uz pusēm ēdu* Etn. III 77, *īkški* A. Baltpurviņš (no Viesienas), *īkši* "die Nieren" Alūksnē, Bērzpilī, Sarkaņos, Bērzaunē, Plāņos (ME I 835); *îkstis* "niere" Mālupē, Varakļānos, Aknīstē, Susējā, *iksts* (< *îkstis*) Rankā, *ikstīši* (< **îkstīši*) Lubānā, *îkšķi* Lubānā, Saikavā (EH I 500).

Sal. ar liet. *inkstis*, *ìnkstas*, pr. *inxsze* "niere" un arī la. *îkstis* "īkšķis" (ME I 835 un Endz. SPV 184). La. dial. *îksis*, *îkstis*, liet. *inkstis*, *ìnkstas*, pr. *inxsze* līdz ar senbulg. *ucmeca* "nieres" un senisl. *eista* "sēklinieks" pieder pie ide. saknes **oid-*, **eid-* "pampt" (sal. ar gr. οἰδᾶν u. c.). Baltu valodu formās (la. dial. *îksis*, *îkstis*, liet. *inkstis*, *ìnkstas*, pr. *inxcze*) ir *-k-* iespraudums. Nazālais līdzskanis ir pārņemts no la. *ìekšas* (< **enti̯-*), vecliet. *insčios*, pr. *instran* "tauki" (Fraenkel 188).

51. ***itis***, fem. *itī* "dieser" Alūksnē, Jaungulbenē, *itā* "šī" BW 688 (ME I 711), *itis*, *itì*[2] Kalupē (FBR XVIII 43), *itis*, *itì*[2] Lubānā (FBR XVII 133), *itis*, *itì*[2] Baltinavā (Rudzīte LD 352), *itis*, *itì*[2] Šķilbēnos (B. Reidzāne), Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Nīcgalē (L. Zukule); *itais* "šis" Apukalnā (EH I 432).

itâds "šāds" Alūksnē (ME I 711), *itâds*, fem. *itâda* Kalupē (FBR XVIII 43), Nīcgalē (L. Zukule), Vārkavā (M. Dzene), Rugājos (V. Martuža), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

itaîds "šāds" Latgalē (ME I 711), *itaîds*, fem. *itaîda* Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *itaîds* Lubānā, Aulejā arī deminutīvs *itaîdeņš* (EH I 432).

itâ "so", adv., Alūksnē (ME I 711), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Vārkavā (M. Dzene).

itaî "šādi", adv., Aulejā, Zvirgzdenē un citur Latgalē (EH I 432), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā.

ite "hier", adv., Alūksnē (ME I 711), Gulbenē, Latgalē (piem., Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Liepnā, Pildā, Skaistā, Zvirgzdenē), *kas ite nu būs* Pas. VIII 151 (EH I 432); *ite* Ciblā, Nirzā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene).

iteņâ "šeit", adv., Pildā, Zvirgzdenē (EH I 432). Ne Pildā, ne Zvirgzdenē man nav gadījies šo formu dzirdēt.

iteņâceņ "šeit", adv., Pildā (FBR XIII 54 un EH I 432). Ne FBR, ne EH nav dota vārda nozīme. Formu *iteņâkeņ*, kas dota EH I 432, man nav gadījies dzirdēt Pildā.

itene "šejiene" Alūksnē, *iz iteni* "šurp", *nuo itenes* "no šejienes" Jaunrozē (EH I 432); *itene* "šejiene", *iz iteni* "šurp, uz šejieni", *nuo itenes* "no šejienes" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. *itis* sal. ar liet. dial. *ìtas* "šis", piem., Tverečā, Zietelā (ME I 711, La. gr. 372. §, Būga I 330, LKK II 210)[60]. Liet. dial. *ìtas* un la. dial. *itis* radušies, apvienojot veco norādāmo pronomenu **is* (= lat. un go. *is*) un *tas* resp. *tis*, tāpat kā no pronomenu *šis* un *tas* apvienojuma ir radies liet. un la. *šitas* (Otrębski III 152, La. gr. 455–456, Rudzīte LD 353). Salikteņa otrā daļa *-tis*, *-tì*^{2} (no *tas*, *tā*) ir jauninājumi pēc *jis*, *jì*^{2}, *šis*, *šĩ* parauga (La. gr. 360. §). La. *tas* radn. ar liet. *tas*, pr. *s-ta-*, sl. *to-*, senind. *ta-*, av. *ta-*, gr. το-, go. *þa-* "der" u. c. (ME IV 134 un Fraenkel 1064).

52. ***iz*** "uz" Galgauskā, Gulbenē, Varakļānos, Vārkavā, Kaldabruņā, Sunākstē (EH I 432); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *iz galda stāv maize* Pildā, *jis gā iz pagastu* "viņš gāja uz pagasta valdi" Pildā. *iz* "uz": *iz akmeņa stāvēdama* BW 15383,2 (no Līvāniem); 28375,7 (no Līvāniem); 29099 (no Lubānas); 30011,1 (no Sēlpils); *iz vęzuma atgulās* LP V 141, *iz pęlķka akmentiņa* Biržos (?), *jāt iz pieguļu* Biržos (?) (ME I 712).

La. dial. *iz* "uz" sal. ar liet. dial. *ìž* "uz", piem., Zietelā (ME I 712, skat. arī LKK II 210).

A. Becenbergers domā, ka augšz. prepozīcija *iz* "uz" ir identiska ar Kuršu kāpu latviešu *iz* "iekš", par ko, pēc J. Endzelīna atzinuma, semantiskā ziņā šaubu nav. J. Endzelīns uzskata, ka arī augšz. prepozīcija *iz* "uz" (tāpat kā Kuršu kāpu latviešu *iz* "iekš") varētu būt radusies proklīzē no **īz* < **in-z* (= liet. dial. *inš* "uz"?; **in* = liet. *į̃* "iekš"), tāpat kā laikam arī liet. dial. *ìž* no **yž* < **inž*. Bet tā kā priedēklis latviešu valodā ir vienmēr uzsvērts, tad būtu gaidāms **īz-*. Tomēr jāievēro tas, ka verbu priedēkļus *uz-* (resp. augšz. **īz-*) un *iz-* dažos salikteņos var lietot promiscue (piem., *uzaugt* un *izaugt* nozīmē vienu un to pašu); kopā ar prepozīcijas *iz* ietekmi varēja iznākt, ka verba priedēkli **īz-* daudzās izloksnēs aizstāja *iz-* (skat. La. gr. 537. un 535. §§). Turpretī A. Ābele domā, ka augšz. *iz* tīri fonētiski varēja rasties no *uz*

---

[60] Skat. arī P. A r u m à a. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen. Dorpat, 1930, 54 un J. O t r ę b s k i. Wschodniolitewskie narzecze Twereckie. cz. I. Kraków, 1934, 265.

(Fil. mat. 61. sk.).

53. ***jis***, fem. *ji*[2] "er" Latgalē, Alūksnē un Lubānā Austrumvidzemē, Dignājā, Biržos u. c. Sēlijā (ME II 114, La. gr. 355. §). Pildā parasti lieto formu *jis* "viņš", retāk *-is* "viņš". Piederības vietniekvārdi ir *jà*[2] "viņa", *jàs*[2] "viņas", *jùos*[2] // *jùo*[2] "viņu" (Rudzīte LD 352).

La. dial. *jis*, *is* radn. ar liet. *jis*, dial. *is*, sl. **is* (kr. *eгó*, *eмý* u. c.), lat. *is*, go. *is*, senind. *ayám*, *iyám*, *idám* (La. gr. 355. §, Fraenkel 194, Vasmer I 390 un I 472, Мейе. Введ. 333, КСИС XXV 83).

Par la. dial. *is* jāsaka tas pats, ko akad. J. Endzelīns saka par liet. dial. *is*: vai la. dial. *is* ir pirmatnējā **is* turpinājums, vai radies no *jis*, nav izzināms (skat. Endz. BV 165).

54. ***jûkt*** "pierast" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *jûkt* "sich gewöhnen" Ērgļos, Odzienā, *jūkt* Bērzaunē (ME II 122). *jukt* "gewohnen" Adolphi 152, *jūkt* (bez tulkojuma) Adolphi 186, *jūkt* "gewehnen" Dressel 43, *jukt* Ulm. (VLIR V 237 un 245, VLIR VII 251). *jaukt* "gewöhnen" Ulm. (ME II 98).

apjûkt "pierast, aprast" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *apjûkt* "sich gewöhnen" Bērzaunē, Spr., *luopus, kas savā starpā apjūkuši, nevajag šķirt* "Balss" (ME I 92). *apjûktiês* "sich an etwas gewöhnen", perf. v.: *es vēl neęsmu apjūcies* Cesvainē (EH I 88).

atjûkt "atradināties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jis atjūka nuo cilvẽku* Pildā. *atjûkt* "sich entwöhnen, entfremden" Bērzaunē, Lizumā, Neretā (ME I 163), Biržos (EH I 145). *atjûgt* (radies, kontaminējoties *atjûkt* un *jûgt*) Varakļānos, Sausnējā, Sēlpilī, *dẽls nuo man atjūdzis* Ulm., *kaŗaspẽks nuo.. kalpības atjūdzis* U. b. 93, 48 (ME I 163), Stāmerienā (EH I 145). *atjukt* (radies, kontaminējoties *atjûkt* un *jukt*): *nuo visa tā viņš bija gluži atjucis* A. XVIII 250, Dzirciemā, Vandzenē (ME I 163).

iejûkt "sich gewöhnen" Galgauskā, Bērzaunē, Koknesē, Lazdonā, Zasā, BW 5142 (no Sēlpils), Manz. (EH I 517). Subst. *iejūkums* "die Gewohnheit", Manz. Post. III 79 (ME II 23). *iejukt* "pierast, pieradināties" BW 33506 (no Neretas) (ME II 23).

nùojūkt "sich entwöhnen" Manz. Lettus (ME II 793).

pajūkt "sich angewöhnen" Tirzā (ME III 37), *zvirbuļi pajûka da miežiem*.. Aulejā (EH II 139).

pìejûkt "sich angewöhnen" Tirzā, Sēlpilī, Spr., BW 34388 (no Bērzaunes) (ME III 254), Bērzgalē, Pildā, Varakļānos (EH II 253). *pìejûkt* "pierast" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Zvirgzdenē. *piejukt* "sich angewöhnen" BW 34388 var. (ME III 254), Kārsavā, Pas. XII 477 (no Latgales) (EH II 253).

jûcêt "radināt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Vārkavā (M. Dzene), *jaûcêt* Vārkavā, Druvienā, Lizumā, Odzienā, Sausnējā, *jaucẽt* "locken" LLD II 1323, *jaucẽtiês* "sich gewöhnen" Manz. (ME II 97).

apjûcêt "pieradināt" Pildā. *apjaûcêt* "gewöhnen" Bērzaunē (ME I 91), *apjūcinât* "gewöhnen" Bērzaunē (ME I 92).

atjûcêt "atradināt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *atjūcẽt bẽrnu nuo ciča* Pildā. *atjaûcêt, atjaûcinât* "entwöhnen" Cesvainē, *atjaucẽt* Aps., Bērzaunē, Rankā (ME I 162), *atjaûcêt* Galgauskā (EH I 144).

iejucinât "gewöhnen": *kâ iejucināts* "gewöhnlich" Stender Deutsch-lett. Wrtb. (EH I 517).

pìejûcêt "pieradināt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *pìejaucêt* "pieradināt" Bērzgalē, *pìejaûcêt* Nautrēnos (EH II 252). *pìejaucêt* "gewöhnen" Lazdonā, *kaķi vēl nebija pie cilvēkiem piejaucēti* MWM VII 74, *lauva ir viena nuo vis·rāmākām lieluo kaķu sugām un lẽti piejaucējama* Vid. (ME III 254).

La. dial. *jûkt*, *apjûkt*, *atjûkt*, *jaûcêt* u. c. līdz ar la. *jaûks* radn. ar liet. *jùnkti* "pierast", *apjùnkti*, *atjùnkti*, *jaukéti* "kļūt miermīlīgam (-ākam)", *jaukìnti* "/pie/radināt", *jaukùs* "pieradināts, rāms, patīkams", *jaũkas* "illecebra, приманка" (no ide. **éukos* "kaut kas patīkams; kaut kas pierasts"), pr. *iaukint* "vingrināt, -ies", sl. **uka* vārdos kr. *наýка* "zinātne", sl. *učiti* "mācīt" (no ide. **óukā*, **oukī́-*), kr. *вы́кнуть*, *привы́кнуть* "pierast", po. *wyknąć* "pierast", gr. εὔηλος "quietus, tranquillus", senind. *ucyati* "patīk, ir parasts", *ókas* "patika; dzīves vieta" (no ide. **éukos* "kaut kas patīkams; kaut kas pierasts"), sogd. *ywčt* "(viņš, viņa) māca", *yγwsty* "(viņš, viņa) mācās" (no irāņu **yaučaya-*, **yuxsa-*, **yuxta-*), toh. A *okñas* (ἅπαξ λεγόμενον), ja tas nozīmē "mācīt, pasludināt", arm. *usanim* "mācos, pierodu", go. *biūhts* "parasts, pierasts" (no **biunhts*), senīru *do-uccim* "saprotu, zinu" (ME II 98 un 122, Endz. SPV 182, Būga II 642, Fraenkel 196–197, Vasmer I 240)[61].

La. *jaûks* un la. dial. *jaûcêt* no ide. saknes **éuk-*. No vārdiem *jaûks* un *jaûcêt* *j*- varbūt ieviesies arī formā *jûkt* (skat. arī ME II 122). Tāpat skaidrojamas arī atbilstošās lietuviešu formas. La. dial. *jûkt* (no **junkt*) un liet. *jùnkti* saknē *-n-* iesprausts tagadnes formu ietekmē (Fraenkel 197).

55. ***kâ***, vārdveidojošā partikula nenoteikto vietniekvārdu formu darināšanai: *kâ·kas* "kaut kas (?)", *kâ·kâds* "kaut kāds (?)", *kâ·kuŗš* "kaut kurš (?)" Kalupē (FBR XVIII 44). Lietuviešu valodā līdzīgi darina nenoteiktos vietniekvārdus ar partikulas *kai* palīdzību: *kai kàs* "kaut kas", *kai kóks* "kaut kāds", *kai kurìs* "dažs".

Pēc J. Endzelīna domām, liet. *kai kas* laikam ir kr. *кое-кто* atdarinājums (J. Endz. BV 173). Turpretī J. Otrembskis uzskata, ka liet. partikula *kai* ir mantota, t. i., adverbs *kaĩ* ir partikulas lomā, un ka tā kalpo gan nenoteikto vietniekvārdu, gan nenoteikto apstākļa vārdu darināšanai, piem., *kai kàs* "kaut kas, kāds", *kai katràs* "kaut kurš no diviem", *kai kóks* "kaut kāds", *kai kurìs* "dažs", *kai kadà* "dažreiz, reizēm", *kai kuř* "kaut kur" (Otrębski III 158 un 364). Pieņemamāks šķiet J. Otrembska viedoklis, jo, pirmkārt, *kai kas* nav izolēts gadījums (te ir darīšana ar nenoteikto vietniekvārdu un apstākļa vārdu darināšanas tipu) un, otrkārt, līdzīgs nenoteikto vietniekvārdu darināšanas tips sastopams arī Latgales izloksnē Kalupē (tikai Kalupē liet. partikulai *kai* atbilst partikula *kâ*, kam pamatā ir adverbs *kâ*, turpretī liet. partikulai *kai* pamatā ir adverbs *kaĩ*).

La. adverbs *kâ* varbūt ir vietniekvārda *kas* lokatīvs, kas radies vai nu no sieviešu dzimtes **kāi̯*, vai arī no divzilbju formas, kas bija identiska ar liet. **kojè*. Arī liet. *kaĩ*

---

[61] Skat. arī В. М. Иллич-Свитыч. Имэнная акцентуация в балтийском и словянском, 48.

tāpat kā la. dial. *kaî* un pr. *kai* ir laikam vecs viensk. lokatīvs, kur *-ai* radies no ide. vīriešu vai nekatras dzimtes **-oi* vai no sieviešu dzimtes **-āį* (La. gr. 474. § un Endz. BV 431. § d). La. un liet. *kas* līdz ar pr. *kas* radn. ar senind. *kaḥ*, go. *has* "wer" u. c. (ME II 166–168 un Fraenkel 199).

56. ***kab***, *kad* vietā vēlējuma teikumos Latgalē (ME II 129); *jis pasaka.., kab jis atvęstu.. tārpu* Pas. IV 21 (no Ružinas), *kuo vien bārenīte teikšuot, tuo kab* (= lai) *izpildītu* Pas. V 403 (no Rēzeknes) (EH I 572); *kab* "kaut" Viļakā (Z. Prancāne); *kab* "kaut" Šķilbēnos (B. Reidzāne); *kaba // kab // ka* "kaut, lai" Pildā, piem., *kab* (arī *kaba, ka*) *tevi vęlns parautu*; *kab kad gaļas būtu dabūjuši* "kaut gaļas būtu dabūjuši!" (pēdējā teikumā partikula *kab* pastiprina partikulu *kad*, un abas kopā nozīmē "kaut"). *kaba // kab* "wenn" Dagdā (Bezzenberger LDS 171).

J. Endzelīns domā, ka la. dial. partikula *kab* līdz ar liet. dial. *kab* aizgūta no bkr. *каб(ы)* (ME II 129 un La. gr. 586. §).

Ciblas, Pildas un Zvirgzdenes izloksnēs partikulas *kaba*, *kab* un *ka* lieto ar vienu un to pašu nozīmi "kaut". Tās cita citu var aizstāt teikumā, un teikuma nozīme nemainās. Kā raksta A. Becenbergers, arī Dagdā paralēli lieto *kaba* un *kab*. Partikula *kaba* nevar būt aizgūta no bkr. *каб(ы)*, jo bkr. *ы* augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu aizguvumos vienmēr tiek atveidots ar *y* un nevis *a*. Partikula *kaba* veidota, pievienojot vēlējumā partikulai *ka* pastiprinājuma partikulu *ba*, kas daudzās latgaliskajās izloksnēs vēl ir dzīva arī mūsu dienās. Salikteņa *kaba* pirmā daļa (partikula *ka*) ir vecs vietniekvārda *kas* nekatras dzimtes vienskaitļa nominatīvs un akuzatīvs, kam atbilst pr. *ka*, go. *ha*, lat. *quod* (skat. ME II 128–129 un La. gr. 377. §). Salikteņa otrā daļa (partikula *ba*) radn. ar liet. *bà* "jā gan", sl. *bo* (bazn. sl. *бо* "jo"), go. *ba* (enklītiskā partikula) u. c. (skat. ME I 246, La. gr. 586. §, Fraenkel 28–29 un Vasmer I 97). Partikulu *kaba* sal. ar *nuba* "nupat" Vārkavā un BW 22217 (no Grobiņas apkārtnes) (skat. ME II 753) no *nu+ba*, *neba*, *neb* un liet. *neba* "neque" (skat. ME II 708) no *ne+ba* u. c. partikulām ar *-ba* otrajā daļā, tāpat arī ar partikulu *kabe* "wenn" Dagdā (skat. Bezzenberger LDS 171) no *ka+be* un *kaîb* (izrunā *kaîb'*) "kaut" Kārsavā (skat. La. gr. 586. §), kas radusies no *kai+be* vai **bi*. La. dial. partikula *kab* var būt formas *kaba* saīsinājums tāpat kā la. dial. *kaîb* no **kaibe* vai **kaibi* un la. dial. *neb* no *neba*.

57. ***kad*** "kaut", partikula, Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (Z. Prancāne), Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Vārkavā (M. Dzene), piem., *kab kad druscini siltāks palicis* "kaut druscių siltāks būtu kļuvis" Šķilbēnos, *kad viens būtu pasacījis* Pildā, Vārkavā. *dabūjam kad gaļas paēst* Pas. VIII 95, *..būs kad pīles kāzām* Pas. XII 397 (no Lubānas) (EH I 573).

kad, vārdveidojošā partikula nenoteikto vietniekvārdu un apstākļa vārdu darināšanai: *kad·kas* "kaut kas" Baltinavā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Pildā, *kad·kuŗš* "kaut kurš" Baltinavā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Pildā, *kad·kur* "kaut kur" Rugājos (V. Martuža), Pildā, *kad·kaî* "kaut kā" Rugājos (V. Martuža), Pildā.

La. dial. partikula *kad* "kaut" sal. ar liet. partikulu *kàd* "kaut", piem., *kàd tìk mán pavỹktų*! "kaut man izdotos!" (skat. LLV 279). La. partikulas *kad* pamatā ir adverbs

kad, tāpat kā liet. partikulas *kàd* pamatā – adverbs *kàd*, *kàda*. La. *kad*, liet. *kàda*, *kàd* drīzāk radušies no pirmbaltu **kadā́n*, uz ko norāda liet. *kadángi* "tādēļ ka", austrumliet. *kadù* un pr. *kadan* "kad, ja", nekā salīdzināms ar senind. *kadā́* "kad" (ME II 131, Endz. BV 431. § a, La. gr. 487. §, skat. arī Fraenkel 201).

58. ***kàita***[2] "spēle, rotaļa" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *kaita* "der Spass, Scherz" Bērzgalē (EH I 575).

kàitêt[2] "spielen, tändeln": *bę̃rni kaitē*; *puiši ar meitām kaitē* Latgalē (ME II 136); *kaķis ar peli kaitē* Varakļānos, Zvirgzdenē, *kàitēt*[2] "auf einem Musikinstrument spielen" Zvirgzdenē (EH I 575); *kàitêt*[2] "spēlēties, rotaļāties" Ciblā, Pildā. Refl. *kàitêtiês*[2] "spielen, charmieren, necken, tändeln" Drustos, *kad es biju jauna meita, es ar dažu kaitējuos* BW 9979 (no Dzelzavas), *saulītē sę̃dę̃dams, ar puķīti kaitējuos* BW 11423 (no Kuldīgas apr.), *uz ielām kaitējas bę̃rnu bari* MWM VIII 117 (ME II 136), *kaitêtiês* Bērzgalē, *kàitêtiês* Aknīstē, *kàitêtiês*[2] Vecpiebalgā, *skaistie mati, kas ar jums kaitēsies* (M. Kaudzīte) (EH I 575). Pēc S. Raģes ziņām, šis vārds ir arī Lugažos.

kaitît = *kàitêt*[2]: *zīļu eiliņu pārrāvu, ar brālini kaitīdama* T. dz. 39360 (EH I 575).

kàitavât[2] "kaprīzi uzvesties": *bę̃rns kaitavā* Aknīstē (EH I 575).

kaîtinâtiês[2] "spielen" Vecpiebalgā (EH I 575).

ìekaitêtiês "anfangen zu *kàitêt*[2]" Bērzgalē: *bę̃rns ir labi iekaitējies; nu būs miers* (EH I 517).

izkàitêtiês: 1) "nach Herzenlust, zur Genüge tändeln, spielen": *viņas vēl jauniņas, lai vēl izkaitējas ar puišiem* A. XVI 317 (ME I 746); *izkàitêtiês*[2] "pēc patikas, papilnam spēlēties, rotaļāties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) *izkàitêtiês*[2] "eine Zeitlang (zur Genüge) sich am Ofen wärmen, erhitzen" Aknīstē (EH I 452).

La. dial. *kàita*[2], *kàitêt*[2] u. c. līdz ar la. *kaitinâtiês* radn. ar la. *kàist*, liet. *kaĩsti*, *prãkaitas* "sviedri", pr. *enkaitītai* jeb *ankaitītai* "angefochten", acc. sg. *prakāisnan* "sviedrus". Arī ģermāņu valodās ir radn. vārdi, no vienas puses ar sakni **kai-*, piem., sav. *hei* "karstums, tveice", vlv. *hei* "karstums; sausums; kalsnums", no otras puses, ar sakni **kai-* + determinatīvu *-d-*, piem., senisl. *heitr* "karsts", sa. *hát* t. p., sav. *heiz* t. p., go. *heito* "drudzis, karstums" u. c. (ME II 136 un 135, Endz. SPV 168, Fraenkel 204).

59. ***kakaža***: 1) "ein Holz mit gekrümmtem Ende, mit dessen Hilfe Schwungstangen und Schlittensohlen die gehörige, tadellose Krümmung erhalten": *kakaža – kādas 5 pę̃das gaŗš kuoks ar līku galu, kuŗu lietuo pie līkšu liekšanas, lai nemęstuos gaņģī* Etn. II 50; *lai slieces, tās liecuot, piegultu pie formas, tās piespiež ar kakažu* A. XI 250; *līka, līka dę̃la māte, kā līkā kakažiņa* BW 25305 (no Tirzas) (ME II 137); 2) "ein Baumstumpf mit zwei Wurzeln, der als Stütze od. als Unterlage eines Hebels beim Heben schwererer Gegenstände oder beim Herausziehen von Baumstämmer dient" Ilūkstē, arī *kakazis*, Bielenstein Holzb. 631 (ME II 137); 3) "jumta kārts, pie kuras pienaglo skaidas vai piesien salmus" Pildā (EH I 576 nav norādīta precīza nozīme), "eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient" Rankā, *kakažas* "Dachreiter" Nautrēnos, "ein Dachsparren" [En.?] (EH I 576), "das hervorragende Wurzelende am Sparrbalken" Augškurzemē, St., Konv.[1] (ME II 137); 4) "ein Netz" Dzērbenē, Lazdonā, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Cesvainē, Jaunpiebalgā, Lubānā,

Meirānos, Saikavā, Stāmerienā (EH I 576); 5) "eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen" Jaunpiebalgā, Stāmerienā (ME II 137); 6) "etwas Krummes, Altes, auch als Schimpfwort": *nebija ne·kādas krietnas ragavas, bija tikai tādas kakažas* A. XVI 283 (ME II 137); 7) "*āķis ratiem pakaļā virves aizmešanai*" [En.?] Zasā (ME II 137); 8) "derjenige Teil eines hölzernen Wagens, der die Vorder – und Hinterachse verbindet" Varakļānos (EH I 576).

kakažàinis[2] "zivju tīkls, kas piestiprināts pie diviem līkiem kokiem un viena taisna (trejbridis)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. (zīmējumu skat. AE IV 172).

puskakaža "eine Art Fischernetz" Lubānā (EH II 332).

Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *kakaža* (ar reduplikāciju) varbūt radn. ar liet. *kẽžas* "корявое, уродливое дерево" (ME II 137). Turpretī K. Būga la. dial. *kakaža* līdz ar la. dial. *kakale* "penis" saista ar liet. *kakarĩlis* "ilga mentė, lenktu galu, puodams maišyti, neištraukus jų iš pečiaus", kr. *kokora* "лесина с корнем", *кочера* "суковатое дерево, коряга", *кочерга* "krāsns kruķis" (Būga II 216, ME II 137). E. Frenkelis la. dial. vārdu *kakaža* un *kakale, -is* "penis" piederību pie šīs radn. vārdu grupas atzīst par nedrošu (Fraenkel 205). Gan no fonētiskā, gan no semantiskā viedokļa visticamākā šķiet J. Endzelīna etimoloģija, jo gan liet. *kẽžas*, gan la. dial. *kakaža* un *kakazis* var atvasināt no saknes **keĝ-*, **koĝ-* "līks (koks)". Šī sakne salīdzināma ar ide. **keg-*, **keng-*, **kek-*, **kenk-* "miets, koka tapa, kāsis, osa", par kuru skat. Pokorny I 537.

60. ***kàldans***[2] "mager" Varakļānos, Vārkavā, *kaldans* t. p. Latgalē, Augškurzemē, Zasā (ME II 140).

kaldaune "eine grosse, magere Kuh" Lazdonā (ME II 140).

La. dial. *kàldans*[2] līdz ar la. *kàlst, kàltêt* radn. ar liet. *kalčỹs* "skopulis, sīkstulis" (< **kaltỹs*), vlv. *hellich* "izslāpis, alkstošs, slāpstošs, noguris", vav. *hel, hellic* "noguris, gurdens, vārgs" (ME II 140 un Fraenkel 208).

61. ***kàļ***[2] "während" Aulejā: *kāļ tu nītis siesi, tāļ es citu kuo padarīšu* (EH I 600).

kâleit[2] "bis, solange als" Bauskā (ME II 190), Bērsmuižā, Elejā, Salgalē, Sesavā (EH I 600).

kâlît[2]: 1) "wenn (sobald als?), solange als, während"; 2) "sehr lange" [En.?] Nīcā (EH I 600).

kale "bis, solange als" [En.?] Rozenbergers. Salasīšana. Jelgavā, 1773, 27. lpp. (EH I 577).

kaled "wenn" [En.?] Pas. IV 477 (EH I 574).

kaleit, kalẽt "bis, solange als" Zaļeniekos, Dalbē, *kaleit* BW 14827,2 (ME II 141); *kalei* U., Spr. (ME II 141), Zasā (EH I 577); *kalēt* Naudītē, BW 13017 (ME II 141), Biel. U. (EH 577); *kalêt*[2] Mežamuižā (EH I 577); *kalẹ̄t* Mežotnē (ME II 141); *kalệt*[2] Lestenē (EH I 577).

La. dial. *kàļ*[2] līdz ar la. dial. *kâleit*[2], *kâlît*[2], *kaleit, kalēt* u. c. radn. ar liet. *kõl(ei)* "līdz kuram laikam, cik ilgi, līdz kamēr" (pēc J. Endzelīna *kõl'*), lat. *quālis* "kāds, kā", senbulg. *коли* "kad", *коль* "cik, cik stipri, cik ļoti", po. *kilka* "daži, nedaudzi, nedaudz" u. c. (EH I 600 un Fraenkel 280).

62. ***kamât*** : 1) "drückend, knutschend, liebkosend quälen" Alūksnē, Saikavā, (ar *-ât*) Nautrēnos; "quälen" Biržos, Saukā (ar *-ât*) Aulejā, Bērzpilī, Bērzgalē, Kalupē,

Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē; "spaidīt, kutināt" Aknīstē; "drücken, knutschen" Mēmelē (EH I 581); *kamât "spaidīt, kutināt, mīlinuot saveikt*" [En.?] Zasā (ME II 149); 2) "unordentlich kneten" [En.?] Svitenē, "*pikāt*" [En.?] Ērgļos: *kamāt mīklu* (EH I 581); 3) "knillen" Kalncempjos, "nekārtīgi salikt" [En.?] Mēdzūlā (EH I 581); 4) "?": *atliduo.. kâ mirdzuoši laimes putni, kamādami raižu un rūpju nuomāktās dvēseles* J. Veselis (no Neretas) (EH I 581). Refl. *-tiês*: 1) "einander drücken, knutschen, quälen" Alūksnē; 2) "sich plagen, abmühen, quälen" Praulienā, Saikavā, Saukā (ar *-ât*) Aulejā, Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Varakļānos, Zasā, *..kamājas ..ar rudziem* J. Veselis (no Neretas); 2) "*bez vajadzības kur jaukties, gruozīties*" [En.?] Kalncempjos; 3) "sich mühsam fortbewegen" Lubānā (EH I 581).

kamuôt: 1) "mit Mühe eine Strecke zurücklegen" Kazdangā, BW 29768,1 (no Vidzemes vai Kurzemes) un 31818,1 (no Vidzemes vai Kurzemes); 2) "ein sauer Stück Arbeit auflegen, marachen" L., "abstrapazieren" Krustpilī, "quälen" Latg., 1921, Nr. 52,2$_3$, Lubānā, Etn. III 1, Gulbenē, Augškurzemē; 3) "grosse Stücke mit vollgestopftem Munde kauen, essen" Bērzaunē. Refl. *-tiês* "sich balgen, sich abstrapazieren" Bērzaunē, Neretā (ME II 153).

nùokamât[2] "nomocīt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

sakamuôt "samocīt" Latgalē: *zirgs stipri sakamuots* Bebrenē (ME III 644).

La. dial. *kamât*, *kamuôt* līdz ar liet. *kamúoti* "apspiest, mocīt" (ME II 153) radn. ar sl. *komati* "grūstīt", kr. *кометь* "nogurdināt, novārdzināt sevi" (Būga I 446), la. *kamuõls*, liet. *kamuolỹs*, la. *kams*, kr. *ком*, *комкать* "burzīt, gumzīt" (Fraenkel 214), senisl. *hemla*, vav. *hemmen* "kavēt, palēninât, bremzēt", sa. *hemman* "kavēt, palēninât, bremzēt, aizbāzt, slēgt, savaldīt", v. dial. *ham* "sakas", gr. κωμῦς "sainis, nasta" un varbūt arī ar arm. *ḱamel* "to press" (ME II 153 un Fraenkel 214).

63. ***kana***, vārdveidojošā partikula.

kana kas "kaut kas" Kalupē (Rudzīte LD 355, L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule).

kana kâds "kaut kāds" Kalupē (Rudzīte LD 355, L. Kancāne).

kana kuŗš "kaut kurš" (Rudzīte LD 355, L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule).

kana kur "kaut kur" Kalupē (Reķēna 399).

Partikula *kana* sākotnēji bija vietniekvārda *kas* illatīva forma, piem., Daukšas postillā *kanà* "kurp", *kaná* "kurp" (Otrębski III 298)[62].

Arī liet. valodā, tāpat kā latgaliskajās izloksnēs, ar partikulas *kana* palīdzību darina vietniekvārdus un apstākļa vārdus, piem., *kana kàs* "nezin kas" Jūžintos un Juškeviča vārdnīcā, *kana kas* Užventē, *kanakoks* "kaut kāds" Miežiņa vārdnīcā, 105. lpp. (skat. LKK VI 51), *kana kada* (skat. Otrębski III 364).

64. ***kàrst***[2] "reif werden" Varakļānos, Krustpilī (ME II 199).

kȁrst: *rudzi kārst* Aulejā, *uogas kārst* Varakļānos, Pas. V. 149 (EH I 603); *karst* vai *kārst* "altern, reif werden": "novecot" Ulm., "nogatavoties" Bērzaunē (ME II 164,

---

[62] E. F r a e n k e l. Zu den litauischen indefiniten Adverbien und Pronomina. – Archivum Philologicum, V. Kaunas, 1935, 54–55. un Z. Z i n k e v i č i u s. Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966, 439.

EH I 589).

La. dial. *kàrst*[2], *kȁrst* līdz ar liet. *kaŕšti* "nogatavoties, novecot" radn. ar č. *krsati* "samazināties, kristies svarā", *zakrslý strom* "panīcis koks", senind. *kr̥šá-ḥ* "novājējis, vārgs, slimīgs", *kr̥šyati* "novājē", av. *kərəsa-* "vājš, panīcis", senisl. *horr* "vājība" u. c. (ME II 164, Fraenkel 223–224).

65. ***kazi(n)*** "diezi(n)", niansējuma (nenoteiktā) un vārdveidojošā partikula.

kazin "diezin", nenoteiktā partikula Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kazin ci jis aties* "diezin vai viņš atnāks" Pildā.

Partikula *kaszin* sastopama klasiskajās latviešu tautasdziesmās. No vienas puses, tā ir sinonīms partikulai *diezin*. Kā partikulas *diezin* sinonīms tā lietojama nenoteiktības nozīmē, piem., *kaszin tautas kuo duomāja, rudenim atejuot* BW 6685 (no Krustpils) (skat. VLIR VII 111).

No otras puses, partikula *kaszin* ir sinonīms partikulai *var·būt*. Šai nozīmē partikula *kaszin* lietojama tādas nenoteiktības nozīmē, kam zināmas iespējamības nokrāsa, piem.: *kaszin man gadīsies pusvācietl/l/s valkātājs* BW 7041 (no Tirzas), *sajāj stalti, tautu dẽls, kaszin māte mani duos* (variantos – *var·būt*) BW 14289 (no Krustpils) (skat. VLIR VII 111).

Vēl sastopamas arī citas šīs partikulas formas: *kas·zi, kas·zin* "kas zina, varbūt": *kas·zi māte mani duos* BW 14447 (no Skrundas) (ME II 170), *kaz, kazi, ka·zi, ka/s/zin* "kas zina, varbūt": *kaz vai netiktu vieglāk.* J. Kleinberģis (no Lestenes), *kazi mēs vēl pazīsim* A. XI 109 (ME II 182).

Partikula *kas·zi, kas·zin, kaz, kazi, ka·zi, kaszin, kazin* nenoteiktības nozīmē (piem., *kazin ci jis aties* "diezin vai viņš atnāks" Pildā) jāsalīdzina ar liet. partikulu *kàž, kažì, kažìn*, ko lieto jautājot, šauboties, nenoteiktības apzīmēšanai, piem., *kažìn ar̃ jìs ateĩs* (skat. ME II 182, LLV 297).

Partikulu *kazi(n)* lieto arī nenoteikto vietniekvārdu un apstākļa vārdu darināšanai.

kazin kas "diezin kas" Nirzā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē, Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Nīcgalē (L. Zukule); *kazi kas* "diez kas" Kalupē (Rudzīte LD 355), *kazikas* Kaldabruņā (FBR XVII 52). Augšz. *kazi(n) kas* no *kas zin(a) kas* tāpat kā liet. *kažin kàs, kaži kàs* un *kažkàs* "nez(in) kas" no *kàs žìno kàs* (skat. Otrębski III 158 un 364).

kazin kâds "diezin kāds" Rugājos (V. Martuža), Kalupē (L. Kancāne), Vārkavā (M. Dzene), Nīcgalē (L. Zukule), *kazi kâds* Kalupē (FBR XVIII 36), *kazin kaîds* Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Nirzā (Rudzīte LD 355). Augšz. *kazi(n) kâds* un *kazin kaîds* no *kas zin(a) kâds* resp. *kaîds*; līdzīgi liet. *kaži(n) kóks* un *kažkóks* no *kàs žìno kóks*.

kazin kuŗš "diezin kurš" Viļakā (Z. Prancāne), Rugājos (V. Martuža), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Nirzā (šai izloksnē parastāka forma ar noteikto galotni, skat. Rudzīte LD 355), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (arī šais 3 izloksnēs parastāka forma ar noteikto galotni), Vārkàvā (M. Dzene), Kalupē (L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule). Sal. ar liet. *kažin kurìs* "nezin kurš".

kazin ciêk "diezin cik" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *kazi cik* Kaldabruņā (FBR XVII 63). Sal. ar liet. *kaži(n) kíek* "nezin cik".

kazin kâ "diezin kā" Vārkavā (M. Dzene), *kazin kaî* Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *kaskâ* "irgendwie" (J. Lautenbachs no Kandavas raj. Matkules, ME II 169). La. dial. *kazin kâ, kazin kaî, kaskâ* no *kas zin(a) kâ* resp. *kaî* līdzīgi kā liet. *kažin kaĩp* "nezin kā" no *kàs žìno kaĩp*.

kazin kad "diezin kad" Vārkavā (M. Dzene), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā. *kaskad* "irgend einmal" Varakļānos, Grenčos (ME II 169). La. dial. *kazin kad, kaskad* no *kas zin(a) kad* tāpat kā liet. *kažin kadà, kažkadà* (pēc K. Mīlenbaha un J. Endzelīna, *kaškadà*) "nez(in) kad" no *kàs žìno kadà* (skat. ME II 169).

kazin kur "diezin kur" Vārkavā (M. Dzene), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *kazin kur // kazi kur* Kalupē (Reķēna 298). *kaskur* "irgendwo" Bēnē (ME II 169). La. dial. *kazin kur, kazi kur, kaskur* no *kas zin(a) kur* tāpat kā liet. *kažin kuř, kaži kuř, kažkuř* (pēc K. Mīlenbaha un J. Endzelīna, *kaškùr*) no *kàs žìno kuř* resp. *kùr* (skat. ME II 169).

kazin par'kuô "diezin kāpēc" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *kazin par'kuô*[2] "diezin kāpēc" Vārkavā (M. Dzene).

La. dial. *kazi(n)* u. c. tāpat kā liet. *kažì(n)*, ir saliktenis, kura pirmās daļas pamatā ir vietniekvārds *kas* (= liet. *kas*, pr. *kas*, senind. *kaḥ*, go. *has* "wer" u. c., skat. ME II 168 un Fraenkel 199) un otrās daļas pamatā ir verbs *zināt*, kas līdz ar liet. *žinóti* un pr. *ersinnat* "erkennen" radn. ar bazn. sl. *знати*, kr. *знать*, po. *znać*, senind. *jānā́ti* "zina", av. *zanti-* "zināšanas", gr. γιγνώσκω "erkenne", lat. *nōscere* "erkennen", go. *kunnan* "zināt" u. c. (ME IV 721–723 un Fraenkel 1310–1311).

66. ***knìeptiês***[2] "būt īgnam (par cilvēku); atliekt ausis atpakaļ un nokārt apakšējo lūpu (par zirgu)" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *knieptiês* "die Ohren (nach hinten) anschmiegen (von Pferden)": *zirgs kniepjas* Zasā (ME II 249); *knìeptiês*[2] Nautrēnos, *knieptiês* Gaigalavā (EH I 632); *kņìeptiês*[2] "das Gesicht verziehen" Aulejā (EH 636).

sakniept "aufwerfen, zukneifen (die Lippen)": *zirgs saknìepa*[2] *lūpu* Biržos (ME III 652). Refl. *sakniepties* "die Lippen zukneifen": *jaunkundze iet sakniepusies* Varakļānos (ME III 652); *sakniepties* "saviebties" [En.?] Aulejā (EH II 418); *saknìeptiês*[2] "kļūt īgnam (par cilvēku); atliekt ausis atpakaļ un nokārt apakšējo lūpu (par zirgu)" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. *knìeptiês*[2] radn. ar liet. *kneĩpties* vai *knìpti* "liekties", *knìbti* "krist, nolaisties, liekties" (baltu sakne **kneip-* : **knip-* : **knib-*), go. *ganipnan* "būt skumjam", senisl. *hnípa*, sa. *hnipian* "nokārt galvu, būt sliktā garastāvoklī" (skat. ME II 249 un СГГЯ I 76).

67. ***kràipans***[2], lamu vārds, ar kuru pārākais pāļā vājāko, Alūksnē (augšz. *ai* var būt no *ei* un otrās zilbes *a* no *ę*) (ME II 256); *kraipît* "verziehen, krümmen" Mežotnē, refl. *kraipîtiês*: 1) "hässlich, unanständig lachen", 2) "guorīties, šķuobīties" [En.?] Mežotnē, Elejā (ME II 256).

La. dial. *kraipans, kraipît, -iês* radn. ar liet. *kreĩpti* "griezt, vērst, grozīt", *krỹpti* "nepatvaļīgi griezties, pavērsties", *kraipýti* "šurp un turp grozīt, virzīt", bazn. sl. *крьсъ*

"τροπη" un varbūt arī senskand. *hreife* "plaukstas locītava", senisl. *hreifi* "plaukstas locītava, tvēriens, dūre" (ME II 256 un Fraenkel 292).

68. ***kremele*** "ein angenähtes Stück am Frauenhemde" Alūksnē. Radn. ar sl. *kroma* "mala"? (ME II 272).

69. ***krę̆sns***, secināts no infl. *krasnys* "siadły, krępy" Kurmin 194 (ME II 274). Sal. ar liet. *krẽsnas* "plecīgs, drukns" (ME II 274).

K. Būga domā, ja gadījumā saknes **krẽs-* (no kuras liet. *krė́slas* "krēsls, atzveltnes krēsls, taburete") pirmnozīme ir bijusi "sēdēt" un nevis "pīt, vīt", tad liet. *krẽsnas*, *krẽslas* "maza vai drukna auguma, plecīgs, spēcīgs" un la. dial. *krę̆sns* (izsecināts no infl. *krasnys* t. p.) radn. ar liet. *krė́slas* la. *krę̂sls*, pr. *creslan* "barkenstul", kr. *кресло*, po. *krzesło*, kr. *кросно* "stelles", po. *krosno* t. p. u. c. (Būga II 163, ME II 274 un Fraenkel 294).

70. ***krūmine*** "augs, kas tikai krūmos aug" [En.?] Varakļānos (EH I 662).

La. dial. *krūmine* sal. ar liet. *krū́minė* "krūms" (pēc J. Endzelīna, *krúminė*) (EH I 662). Pamatā lietvārds *krūms*, kas radn. ar liet. *krū́mas* (skat. ME II 292).

Tā kā la. vārdam *krũms* ir arī nozīme "kušķis, bars, kaudze", tad J. Endzelīns (arī A. Leskīns un E. Frenkelis) domā, ka la. *krũms* un liet. *krū́mas* varbūt radn. ar la. *kraũt*, liet. *kráuti* u. c. (ME II 292, skat. arī A. Leskien. Bildung der Nomina im Litauischen, 192 un Fraenkel 302). Pēc E. Frenkeļa domām, grūti saistīt liet. *krū́mas* un la. *krũms* ar senbulg. *гръмъ* "krūms, krūmi", kā to dara V. Maheks un E. Bernekers[63] (Fraenkel 302).

Tā kā baltu un slāvu valodās var mīties līdzskaņi *k* un *g*, piem., liet. *kriáušė* "bumbiere", pr. *crausios*, *crausy*, bazn. sl. *гроуша*, *кроушька*, bulg. *круша*, sh. *крушка*, senkr. *груша*, kr. *гру́ша*, ukr. *груша*, po. *grusza*, slov. *gruša*, *hruša* u. c. (skat. Преображенский I 163)[64] un īsie un garie patskaņi, tad E. Bernekera un V. Maheka etimoloģija jāatzīst par nevainojamu.

71. ***krùmplis***[2] "das Fingergelenk ("wo die Haut gerunzelt ist" [En.?])" Aulejā, Kaldabruņā (EH I 659).

La. dial. *krùmplis*[2] līdz ar liet. *krumplỹs* "pirksta kauliņš" radn. ar sa. *gehrumpen* "krunkains", sav. *hrimfan* "raukt, liekt", po. *krępy* "drukns, plecīgs" un varbūt ar la. *krembles* "Pilz", liet. *kremblỹs* "Eierschwamm, Pfifferling, Dotterpilz, eßbarer Pilz" u. c. (skat. EH I 659 un Fraenkel 302 un 293).

72. ***krutinât*** "wiederholt schütteln" Aulejā. Sal. ar liet. *krùtinti* "kustināt" (EH I 662); la. dial. *krutinât* radn. arī ar liet. *krutė́ti* "kustēties", vav. *rütten* (no **hrudjan*) "kratīt, purināt", sa. *hréaðemús* "sikspārnis" (skat. Fraenkel 303).

73. ***kume̯lnîdza*** "eine trächtige Stute" (EH I 674), *kumi̯lnîdza* t. p. Aulejā (EH I 674). *kume̯lnîca ķēve* "grūsna ķēve" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *kumelīce* "eine junge, trächtige Stute" L., Bērzaunē, *kumelnîca* t. p. Sausnējā, *kumelîdze* "eine trächtige Stute,

---

[63] Skat. V. M a c h e k. Recherches dans le domaine du lexique balto-slave. Brno, 1934, 3 un Berneker I 359.

[64] Skat. arī С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянсих языков, 73–74.

eine Mutterstute" Kazdangā, Briņķos (ME II 311); *kumeļnîca* "Mutterstute" Lubānā (ME II 311); *kumelnîca* "die Stute" Aknīstē (EH I 673).

La. dial. *kumeļnîdza*, *kumeļnîca*, *kumelīce*, *kumelîdze* u. c. formas sal. ar liet. *kumelìnga* "grūsna (par ķēvi)" (ME II 311). Visi šie vārdi radn. ar la. *kumeļš* (Latgalē *kumelis* "ērzelis"), liet. *kumelỹs* "ērzelis, kumeļš" un senind. *kumārá-* "(jaunpiedzimis) bērns, puika, jauneklis, dēls" (senind. vārds semantiskā ziņā stāv vistuvāk ide. vārda sākotnējai nozīmei) (skat. Fraenkel 309).

74. ***kùone***^{2} "gandrīz" Kalupē (Reķēna 298). Sal. ar liet. *kuonè* "tikko ne, tik tikko ne, bezmaz, gandrīz". Liet. *kuonè* un la. dial. *kùone*^{2} < vietniekvārda *kas* instrumentālis *kuo* + negācija *ne*, bet liet. *konè* "= *kuonè*" < vietniekvārda *kas* ģenitīvs *ko* + negācija *ne* (skat. Fraenkel 281 un Otrębski III 298).

75. ***làts***^{2}, *-s* "ein grosser Lärm (z. B. vom Hundegebell beim Verfolgen von Hasen" [En.?] Varakļānos, *suņi lāti dzęn* Zasā (EH I 730).

La. dial. *làts*^{2} līdz ar la. *lāt* "riet, lamāt, zākāt, bārt, apmelot, nomelnot", *lâdêt*, *lâsts* radn. ar liet. *lóti* "riet, kvekšķēt, vaukšķēt, bārt, apmelot, nomelnot, lādēt, lādēties", *lotìs* "vilku riests", kr. *лаять*, po. *lajać* "riet, bārt, lamāt, zākāt", senind. *rā́yati* "rej", arm. *lam* (aor. viensk. 3. p. *elac*, imperf. viensk. 3. p. *layr*) "raudu", gr. λαίειν un λαήμεναι·φθέγγεσθαι Hesychius Alexandrinus, alb. *l'eh* "reju", lat. *lātrāre* "riet, kliegt, trokšņot, ķildoties, rāties, stipri censties, zākāt", īru *líim* "lamāju, apsūdzu, apvainoju" (no **lēi̯ō*), go. *laíloun* "ἐλοιδόρησαν", senisl. *lómr* "kliedziens, vaimanas, gaudas, žēlabas" (skat. EH I 730 un Fraenkel 387).

76. ***lekmenis*** "morastige Wiese" Alūksnē (ME II 448), "einschiessende Stelle" Zasā (EH I 732); *lekminis* : 1) "eine einschiessende, quebbige Stelle od. Wiese" Varakļānos (ME II 448), Aulejā, Pildā, Zasā (EH I 732), Ciblā, Zvirgzdenē; 2) pārn. "ein weiches Fleischstück" Aknīstē (šai izloksnē lieto arī kā lamu vārdu) (EH I 732).

La. dial. *lekmenis*, *lekminis* līdz ar liet. *lekmẽnė* "liela peļķe, dūksts, purvs" radn. ar la. *lękns*, *lecekts*, liet. *lėkmė* "gļēvs, neenerģisks, novājējis cilvēks", *lakmenà* "dziļš dīķis, kurā ir diezgan daudz dūņu", la. dial. *lę̄kna* "mitra, auglīga zeme, pļava", *lę̄kužas* "liela, mitra pļava" un varbūt ar liet. *lė́kna* "zema pļava, ar ūdeni pārplūdusi pļava" (pēc J. Endzelīna, *lėkna* ME II 457); K. Būga domā, ka pareizi būtu jāraksta *liekna* (Būga II 35) (skat. ME II 443, 448, 457, 459 un Fraenkel 352–353). Iespējams, ka visu šo formu pamatā ir sakne **lėk-*, **lok-* "mīksts, maigs, ļengans" (skat. arī ME II 443). Tālāk visi šie vārdi varbūt radn. ar la. *lakats*, liet. *lākatas* "lupata, ielāps", gr. λακίς "lupata", lat. *lacerāre* "sadriskāt, saplēst lupatās, saplosīt, sakropļot", alb. *l'akur* "kails, pliks" u. c. (Fraenkel 352–353 un 336).

77. ***lę̂ps*** "schwächlich" Vārkavā, "plump, ungeschickt im Gehen" Alūksnē (ME II 461), *lę̂ps* Kalupē, *lę̃ps* "bez rakstura" [En.?] Strods Par. vōrdn. 102 (EH I 738); *lēps* "neveidīgs, neveiklis, mīkstulis" [En.?] Zasā (ME II 461).

ļę̂pa "ein Mensch, der ungeschickt, langsam geht", comm., Alūksnē (ME II 539).

La. dial. *lę̂ps*, *ļę̂pa* radn. ar liet. *lė́pa* "gurdens, neveikls cilvēks" (pēc J. Endzelīna *l'é́pa*), *lẽpti* "kļūt gurdam, pagurt" (pēc K. Būgas *l'ẽpti*) (ME II 539). Pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī la. *lępns* (par šā vārda dažādām nozīmēm

skat. E. Blese. Valoda un tautas gars, 181, 195 un skk.), *lept* u. c., gr. λεπτός "tievs, plāns, lielisks, maigs, liegs, vārgs, slimīgs, trausls, novājējis", lat. *lepidus* "glīts, jauks, pievilcīgs, laipns" u. c. (Fraenkel 358).

78. ***lizîka*** "karote" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *lizīka* "der Löffel" BW 26150,1 (no Sakstagala) (ME II 476 un EH I 745), *lizīka* Latgalē (ME II 476), Bērzgalē, Ozolmuižā Latgalē, Varakļānos, Viļānos, *bezdelīgu lizīceņa* "viola arvensis" Ulanowska Łotysze 14 (EH I 745); *ližīka* BW 19407,13 (no Višķiem) (ME II 476); *ližîka* "karote" Kalupē (L. Kancāne); *ližīga* "karote" Zasā (EH I 745).

ME II 476 izteikta doma, ka vārds *lizīka*, *ližīka* aizgūts no slāvu valodām. Šo etimoloģiju atkārto arī M. Fasmers (Vasmer II 75). Taču vārda fonētiskais sastāvs izslēdz aizguvuma iespēju. Nav kaimiņu slāvu valodās tāda avota, no kura varētu atvasināt la. dial. *lizīka*, *ližīka*, *ližīga*. Ja pieņemtu par aizguvuma avotu kr. dial. *лыжка* vai po. *łyżka* "karote", tad tas skanētu augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs **lyška*, bet ja šis vārds būtu aizgūts senkrievu valodas laikā, tad skanētu **luizika* vai **luižika*, jo senkr. *ы* aizguvumos tiek aizstāts ar *ui* (skat. La. gr. 32. §). Turpretī bazn. sl. *лъжицꙗ* "karote" dotu la. dial. (latg.) **lužeica* vai **luzeica* (ar *ei* < *ī*) (skat. arī Būga III 761–770 un La. gr. 32. §). Šādu formu nav latgaliskajās izloksnēs. Bez tam, ja pieņemtu, ka augšzemnieki karotes nosaukumu aizguvuši no slāvu valodām, tad būtu grūti izskaidrot lauzti intonēto *-î-*, jo parasti latviešu valodas aizguvumos no citām valodām nav lauztās intonācijas celmā, izņemot dažus gadījumus, kurus var izskaidrot ar analoģijas principa palīdzību (skat. La. gr. 14. § a), piem., vārdā *meîta* lauztā intonācija, iespējams, radusies vārda *dẽls* ietekmē, vārdā *baznîca* lauztā intonācija radusies mantoto vārdu ar izskaņu *-nîca*, piem., la. dial. *sãlnîca*[2] "sālstrauks", *sàiminîca*[2] "saimniece" u. c. ietekmē.

La. dial. *lizîka*, *lizīka*, *ližīga* "karote" radn. ar la. *laizît*, la. dial. *lizguôt* "laizīt" Aknīstē, *lizgât* "laizīt" Nautrēnos, Varakļānos (EH I 745), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un *ližģît* "uzsūkt" Lubānā, piem., *ližģît asinis* (EH I 745). Arī citas ide. valodas liecina, ka šāds etimoloģisks skaidrojums pilnīgi iespējams, tā, piemēram, lat. *ligula* "karote" (< **lighlā*) un *linxī* "laizīt", vidusīru *liag*, kimru *llwy*, bret. *loa*, korn. *lo* "karote" (< **leighā*) un kimru *llyfu*, *llyw* "laizīt" (skat. Pokorny I 668 **leiĝh-*, **sleigh-* "laizīt"). Par piedēkli *-īk-* skat. Endz. BV 148. §)[65].

Semantiskā ziņā la. dial. *lizîka* "karote" var salīdzināt ar liet. *šáukštas* "karote" un *šauti* "kišti, stumti į krosnį" (skat. A. Sabaliauskas. Dėl liet. *šáukštas* kilmės. – "Baltistica", 1965, I (1), 83–84).

79. ***luôms*** "šķūnī sakrauta labība" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *labību kraun luômā* Aknīstē (EH I 767). Liekas, ka ar šo pašu nozīmi vārds *luôms* sākotnēji ir bijis arī frazeoloģismā *meita noukrituse nuo luoma* "meitai piedzimis ārlaulības bērns" Aknīstē (skat. EH I 767 *luõms* + 7), sal. ar līdzīgu frazeoloģismu *bāba nuokrita nuo cepļa* "sievai piedzima bērns" Pildā. *luôms* "die Schicht, Reihe" Sausnējā, *auseklītis aiz jūriņas saulei svārkus šūdināja*; *divi luomi zęlta lika*, *trešuo tīra sudrabiņa* t. dz., *męlni*

---

[65] E. P. Hamps proponē pirmbaltu formu **lugā* "karote", ko salīdzina ar slāvu un albāņu formu **lugā*, skat. E. P. H a m p. Lithuanian *šáukštas*. – Baltistica, III (1). Vilnius, 1967, 107–108.

luomi (*rūsa*) *linu laukā* Liezērē, *sētiņa trim luomiem taisīta* Spr. (ME II 526); *luôms* "Abteil eines Zaunes von einem Zaunpfahl (resp. einem Paar Zaunpfähle) bis zum andern" Bērzgalē, Varakļānos, Lubānā, Saikavā, Sarkaņos, *lùoms*[2] t. p. Mēdzūlā, *luoms* t. p. Vestienā, Lubejā, Zasā (EH I 767). Ar iepriekšējo nozīmi cieši saistīts *luôms* "die zum Passieren dienende Stelle im Zaune eines *apluoks*" Ērgļos (ME II 527), kur notikusi nozīmes sašaurināšanās. *kuoks luomiem aug* "перехватать [?] (от одного пояса сучьев до другого)" [En.?] Spr. (ME II 526); *luôms* "(koka) slaidums" [En.?] Kaldabruņā (EH I 767); *rudzi luomiem vien izsẽti* U. (ME II 526); *luôms* "*dzijas gaŗums starp diviem mẽstuvju kuokiem*" [En.?] Kaldabruņā, *es jau vienu luomu nuoaudu* Sarkaņos, Lubānā, Saikavā, Cesvainē, Mežotnē (EH I 767); *jī vienu luômu izaude* "viņa vienu *luômu* noauda" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *luôms* "ein Stück, Abteil" Sunākstē, *vienu luômu kājām gāju* Biržos, *luôms* "eine Reihe von Gebäuden unter einem Dach" Bērzgalē: *kārmu luoms* (EH I 767).

La. dial. *luôms* līdz ar la. *lāma* radn. ar liet. *lúoma*(*s*) "daļa, zemes strēmele, kārta, suga, veids", *lúoma* "acu dobums", *lomà* "bedre, ala, ieplaka". Šie la. un liet. vārdi tālāk radn. ar liet. *lamìnti* "saburzīt, cieši spiest pie sevis, iejādīt (zirgu)", la. *lemt*, liet. *lémti* "savienot, nolemt, piešķirt, dāvināt, izšķirt, ietekmēt", la. *limt*, liet. *lìmti* "aizlūzt, lauzt". Liet. *lamìnti* līdz ar la. *lamza* radn. ar kr. *лом* "lauzums, lūzums; atlauzts (atlūzis) gabals", *лам* "lauzums, žagari, žagarmalka", senbulg. *ломити*, kr. *ломить*, po. *łomić* "lauzt", sav. *lam*, senisl. *lami* "klibs, sakropļots", sav. *lemjan* "paralizēt", senisl. *lemja* "paralizēt, sist, sadauzīt, sadragāt, kavēt". Pamatā ide. sakne **lem-*, **lom-*, **lm̥-* (Fraenkel 385, 338, 375 un ME II 526–527).

Semantiskā ziņā liet. *lìmti* "aizlūzt, lauzt" un liet. *lomà* "bedre, ala, ieplaka", la. *lāma*, sal. ar kr. *лом* "lauzums, lūzums" (senāk arī "staignājs, purvs") un senbulg. *лам* "ala, bedre" stiepuma pakāpē (skat. Fraenkel 385).

80. ***maudât*** "?": *māte savus pabērņus maudā* ("moka"?) *ap darbu* Zvirgzdenē (EH I 785).

apmauds "Ärger, Unmut" Preiļos: *nuo apmauda* "vor Ärger" (EH I 100).

La. dial. *maudât*, apmauds līdz ar liet. *apmaudyti* "kaitināt", *āpmaudas* "skumjas, īgnums, dusmas", *maũsti* "truli sāpēt, kvēli vēlēties kaut ko, būt īgnam" radn. ar: a) (sakne pamata pakāpē) bulg. *муден* "lēns, tūļīgs, nevīžīgs", po. *mudzić* "vilcināties" u. c., b) (sakne zuduma pakāpē) senbulg. *изм□дъти* "debilitāri", kr. *модеть* "novājēt, dilt", po. *mdły* "vājš, mīksts", *mdlić* "novājināt", č. *mdlý*, *mdlíti* u. c. (skat. EH I 100, 785 un Fraenkel 420).

81. ***màule***[2] "das Innere der *ratu rumba*" Varakļānos, Vārkavā, Biržos (?), Sausnējā, *maule* Latgalē, U., Neretā, *maule* "ratu rumba" Latgalē un Augškurzemē, Sēlpilī, BW 19423 var. (no Susējas), *maule* "rumba" [En.?] Zasā (ME II 569); *màule*[2] Aulejā, Zvirgzdenē, Aknīstē, Kaldabruņā, Sunākstē, *maule* Bērzgalē, Kalupē, Praulienā, Susējā (EH I 786).

Atvasinājums no verba *maût* "maukt" (ME II 569). La. dial. *maût* "maukt" līdz ar liet. *máuti* "vilkt, skart" radn. ar senind. *mávati* "sien", lat. *movēre* "iekustināt", vav. *mouw* "uzrocis", vlv. *mouwe* "piedurkne" u. c. (ME II 570 un Fraenkel 421).

82. ***maût***: 1) "untertauchen, schwimmen" (ar *aû*) Bērzgalē, Līksnā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Aknīstē, Cesvainē, Kaldabruņā, Līvānos, Praulienā, Saikavā, Sarkaņos, Sunākstē, (ar *au*) Pilskalnē, Vecgulbenē (EH I 787), Saukā, Zasā, Mēmelē, *pīles maun apakš ūdens* U., *zirgs māve pār upi* Neretā, Liepkalnē, *zuose māva pa ūdeni* BW 8457,7 var. (no Lubānas) (ME II 570); *maût* "peldēt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jis māve dižęn drīži* "viņš peldēja ļoti ātri" Pildā; *maût* "peldēt" Aiviekstē, Asarē, Medņos, Dignājā, Raudā, Zasā, *maût* "peldēties" Sarkaņos, *màut*[2] "peldēt" Naujenē, Dvietē, Kalsnavā, Lašos, Mētrienā, Pilskalnē, Ritē, Saukā, Sāvienā, *maut* "peldēt" Ābeļos, Krustpilī, Līvānos, Mārcienā, Sunākstē, *maũt* "peldēt" Biržos (VLI mat.); 2) *maût* "plūst, tecēt" Pildā, piem., *sviedri taî i maun*; 3) *maut* "saufen" Cesvainē (II *maût* 2 ME II 570). Refl. *-tiês*: 1) "um die Wette schwimmen": *iesim maûties*! Sausnējā; 2) "untertauchen" Lielrendā (ME II 570); 3) "sich baden" [En.?] Latgalē (EH I 787). Subst. *māvējs* "der Taucher" (ME II 570), *mâvèjs*[2] "peldētājs" Pildā.

àizmaut "hinschwimmen": *viņš aizmāva uz salu* (ME I 38).

damaut: 1) "(bis zu einer bestimmten Stelle) hinschwimmen" (ME I 436), *da pusei damāvu* Kaldabruņā (EH I 305), *damaût* Pildā, piem., *da salas damāve*; 2) "hinzuschwimmen" (ME I 436), *damaût* "piepeldēt klāt" Pildā, piem., *jis da mani damāve*.

ìemaût "hineinschwimmen": *iemaut ęzęrā* Sausnējā, Bērzpilī, Varakļānos (ME II 43).

izmaût "herausschwimmen" Bērzpilī, Aknīstē, Kalsnavā, Lubānā. Refl. *-tiês* "izpeldēties" Lubānā (EH I 465).

pamaût: 1) "papeldēt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jis nevarē pamaut* "viņš nevarēja papeldēt" Pildā; 2) *pamaut* "untertauchen": *pamaut ūdenī* (ME III 67).

pārmàut "hinüberschwimmen, schwimmend durchqueren": (*gulbis*) *pārmāvis dīķi* Pas. I 349 (no Balviem) (ME III 166), *pārmâve upi* Varakļānos, *pārmaut par jūru* Pas. VII 388 (EH II 206), *pàrmaût*[2] "pārpeldēt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

pìemaut "heranschwimmen, schwimmend herankommen, auftauchen" Spr., *kur tad šis nu atkal tâ piemāvis*? A. Saulietis (no Grašu pag.) (ME III 271), *suns.. piemāve pie salas* Pas. VII 489 (EH II 261).

samaût "на-, приплыть" [En.?] Spr., "zusammenschwimmen": *viņi samāve visi kuopā* Krustpilī, Varakļānos, Saikavā, Sarkaņos, Sausnējā, "eine gewisse Strecke schwimmen" Biržos; *samaût labi tālu* (ME III 681).

maudât: 1) "schwimmen" Wid. (ME II 568), *maûdât* Lubānā, *maudât* Bērzgalē (EH I 785); 2) *maûdât* "schwemmen" Varakļānos, Vārkavā, *maudât* U. (ME II 568), *maûdât* Zvirgzdenē (EH I 785), *maûdât* "peldināt" Ciblā, Pildā. Refl. *-tiês* "schwimmen" Latgalē (ME II 568), *maudāties* (peldēt) *pa ūdiņiem* Pas. XIII 32 (EH I 785); *maûduôtìes*[2] "peldēt" Bebrenē (VLI mat.); "baden" Nautrēnos, Neretā (ME II 568), Bērzgalē, Zvirgzdenē, Pilskalnē (ar *aû*) Skaistā, Pildā, Varakļānos, Biržos, Līvānos, Saukā, Pas. VII 406 (EH I 785), piem., *bęrni maudājās* "bērni peldējās" Pildā.

izmaudât: 1) "izpeldēt" [En.?] Varakļānos (EH I 465); 2) *izmaûdât* "izpeldināt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 3) "abbaden": *izmaudava juo* Pas. VI 99 (EH I 465 +

izmaudât 2). Refl. *-tiês* "ein Bad nehmen (im Fluss)" A. Austriņš (no Vecpiebalgas) (ME I 769), Pas. III 240, IV 426, VII 493 (EH I 465), *izmaûdâtiês* "izpeldēties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

pamaudât: 1) "ein wenig schwimmen" Bebrenē (EH II 154); 2) *pamaûdât* "papeldināt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Refl. *pamaûdâtiês* "ein wenig baden" (intr.) Vārkavā (ME III 67), *pamaudâtiês* Viļānos (EH II 154), *pamaûdâtiês* "papeldēties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

maudît: l) "schwemmen" Ļaudonā, (ar *aû*) Saikavā; 2) "schwimmen" [En.?] Varakļānos. Refl. *-tiês* "baden" Saikavā (EH I 786); *maûdìties*^{2} "peldēt" Slatē, *màudîtiês*^{2} "peldēt" Kurcumā (VLI mat.).

maudīkla "eine Stelle zum Schwemmen der Haustiere" (ME II 568).

maûdinât "schwemmen (ein Tier)" Varakļānos, Vārkavā, *maudinât* Baltinavā, *màudināt*^{2} Kalsnavā, Ļaudonā (ME II 568); Pas. VII 486 (no Latgales) (EH I 786).

izmaûdinât "izpeldināt" Vārkavā, Krustpilī: *izmaudināt zirgu* (ME I 769).

pamaûdinât "ein wenig schwemmen": *pamaûdinât zirgus* Varakļānos, Vārkavā, Biržos (ME III 67).

maudinêt "schwimmen" [En.?] Varakļānos (EH I 786).

maûstelêt "hin und her schwimmen" Aulejā (EH I 787).

mūt(ies) "schwimmen", forma izsecināta no augšz. *myunu* un *myustūs* "schwimme" Kurmin (ME II 680).

mūdât: 1) "schwemmen" Zasā (ME II 677), (ar *ù*^{2}) Aulejā, (ar *û*) Kaldabruņā (EH I 837), *mûdât* Aizkalnē (R. Vilcāne); 2) "schwimmen" [En.?] (ar *ù*^{2}) Viļakā (EH I 837); *mûdât* "peldēt" Rubeņos (VLI mat.). Refl. *mûdâtiês* "schwimmen, baden" Neretā, *mūdāties* (forma izsecināta no *myłduot'tś*) Jaunusēnos (ME II 677); (ar *ù*^{2}) Aulejā, (ar *û*) Biržos, Kaldabruņā (EH I 837); *mûdâtiês* "peldēties" Aizkalnē (R. Vilcāne), skat. arī T. dz. 39377 no Aizkalnes (EH I 837); *mûdâtiês* Rubeņos (VLI mat.).

izmûdâtiês "izpeldēties" [En.?] Kaldabruņā (EH I 468).

nùomùdât^2 "nopeldināt" Aulejā: *nuomūdāt zirgu* (EH II 71).

pamùdât^2 "ein wenig baden" (tr.) Aulejā: *pamūdāt zirgu* (EH II 159). Refl. *pamûdâtiês* "ein wenig baden" Vārkavā (ME III 74).

mûdêtiês "baden" Neretā, Sēlpilī (ME II 677); (ar *ū*) Viesītē (EH I 838).

pamūdêt "papeldēties" Krustpilī (ME III 74).

samūdêt: l) "eine gewisse Zeit hindurch schwimmen" Meirānos: *zivju ķēniņiene samūdējuse trīs dienas, trīs naktis* LP V 393; 2) "sagāzt" [En.?]: *samūdēt kuokus staignā vietā* Rugājos (ME III 691) (sal. ar *apmūdît*, *nuomūdît* un *pamudît*).

mūdît: l) "schwemmen" LP VII 522 (ME II 677), (ar *û*) Aknīstē (EH I 838); 2) "palaist vaļā uz leju" [En.?] Alsviķī (sal. arī *pamūdît*) (EH I 938). Refl. *-tiês*: l) "baden" (ar *û*) Aknīstē, Susējā; 2) "untertauchen" (ar *û*) Varakļānos (EH I 838).

apmūdît "apslīcināt" Vārkavā (EH I l03).

nùomūdît: *nùomūdît pluostu* Lubānā, *nùomūdît* "nogremdēt" [En.?] Varakļānos, Alsviķī: *akmens nuomūdīts bedrē* (ME II 823).

pamûdît "baden" (tr.) Varakļānos: *pamūdīt zirgu upē*; *pamūdīt kuokus zęm ūdins* (EH II 159).

mûdinât "schwimmen lassen, schwemmen" Ābeļos, Krustpilī, *mūdināt zirgus* BW 21988,3 (no Līvāniem) (ME II 677); *mûdinât* Pildā, Varakļānos, Zasā, (ar *ū*) Bērzgalē (EH I 838).

izmūdinât "izpeldināt" Varakļānos (EH I 468).

pamūdinât "ein wenig schwemmen" Krustpilī (ME III 74).

La. dial. *maût*, *maûdât*, *maûdinât*, *mūt*(*ies*), *mūdât*, *mûdinât* radn. ar liet. *máudyti* "peldēt", pr. *aumūsnan* "mazgāšanu" (acc. sg.), sl. *myti* "mazgāt", vlv. *mūten* "mazgāt seju", gr. kipr. μυλάσασθαι"mazgāties", arm. *-moyn* "plongé dans", senind. *mū́tra-* "urīns", av. *mū́θra* "ekskrementi", īru. *mún*, "urīns" u. c. (ME II 570, II 680, Fraenkel 417).

83. ***megzt*** "stricken" Varakļānos, Jaunpiebalgā, *tīklu megzt* Lubānā (ME II 591, EH I 795), *megžt* Lazdonā, *viņš tīklu megž* Piebalgā, *smalku linu tīklu megšu* Nīcā, BW 13389,3 (no Nīcas un Rucavas) (ME II 591), *megžt* Andrupenē, Aulejā, Varakļānos, Pērkonē, Grobiņā, *ruokteņus megždama* Janš. (EH I 796); *megžt* "(tīklu) aust" Vārkavā (M. Dzene), *mekšt* "(tīklu) aust" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Refl. *megžties* "?" Strods Par. vōrdn. 109 (EH I 796).

izmekšt "izaust (tīklu)" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

nùomegžt[2] "noaust (tīklu)" Vārkavā (M. Dzene).

La. dial. *megzt* radn. ar liet. *mèzgti* "siet, aust", la. dial. *mazgs* "mezgls", liet. *mãzgas*, sav. *masca* "cilpa", senisl. *mǫskvi* t. p. (ME II 591, 572 un Fraenkel 426–427). Par šo vārdu tālākajiem etimoloģiskajiem sakariem ir izteiktas dažādas domas. K. Būga un E. Frenkelis uzskata, ka liet. *mèzgti*, la. dial. *megzt*, iespējams, radn. ar kr. *мозг* "smadzenes" u. c. (Būga II 312 un Fraenkel 427). Turpretī M. Fasmers, etimoloģizējot kr. *мозг* "smadzenes", pat nepiemin saistījumu ar liet. *mèzgti*, la. dial. *megzt* u. c., acīmredzot, atzīdams šādu saistījumu par neiespējamu (Фасмер II 638).

E. Bernekers izsaka šaubas par liet. *mèzgti* u. c. radniecību ar kr. dial. *мазга́рь*, *мизги́рь* "zirneklis" (Berneker II 82). M. Fasmera nostāja šai jautājumā ir nenoteikta. Viņš, rakstot par kr. dial. *мазга́рь* etimoloģiju, šaubās par šī vārda radniecību ar liet. *mèzgti*, la. dial. *mazgs* u. c. (Фасмер II 558), bet, dodot kr. dial. *мизги́рь* resp. ukr. *мизги́р* "zirneklis" etimoloģiju (kr. dial. *мазга́рь*, *мизги́рь* un ukr. *мизги́р* viņš atvasina no vienas pirmformas **мꙉзгырь*), atzīst to radniecību ar liet. *mèzgti*, la. dial. *megzt*, *mazgs* u. c. (Фасмер II 619). Autors pievienojas O. Trubačovam, kas kr. dial. *мизгирь*, *мазга́рь* "zirneklis" saista ar liet. *mèzgti* resp. la. dial. *megzt*, sav. *masca* "cilpa" u. c. (Славянское языкознание 173).

84. ***mę̀rga***[2] "pieaugusi meitene, līgava" Latgalē (ME II 618); *mę̀rga*[2] Varakļānos, Pildā, Pas. XI 172, T. dz. 36440, 45885 (EH I 808); *mę̀rga*[2] Aizkalnē (R. Vilcāne); *mę̃rga* Dunikā, *mę̨rga* Jaunsesavā (jokojot), Zaļeniekos, BW 13557,1 (ME II 618); *mārga* "ein erwachsenes Mädchen, die Braut" Latgalē, Ilūkstē, BW 951 (no Lubānas), BW 6576 (no Lielvārdes) (augšz. *mārga* < *mę̨rga*, bet Lielvārdē *ā* no *ę̄* nevar būt, tāpēc tur varbūt *mārga* ir aizgūts vārds) (ME II 583); *mārga* "ein Mädchen"

Zvirgzdenē: *šuodien mārga* (augšz. *muorga*), *rītu bāba* T. dz. 45148 (EH I 792) (Zvirgzdenē man nav gadījies dzirdēt šādu formu). *marga* "das Mädchen" BW 18463 (ar augšz. *ā* no *ę̄*?) (ME II 563). Demin. *meŕģele*[2] K. Līniņš (no Nīkrāces), *mērģele* Janš. (no Nīgrandas), "das Mädchen" (visbiežāk maza, tā, piem., Dunikā), Bērzpilī un Varakļānos tā saka par pieaugušu meiteni; *merģelīte* BW 1933 (ME II 618–619); *mèrdzele*[2] "Mädchen" Varakļānos, Vārkavā (ME II 618), *mērģele* (izsmejoši) "ein halberwachsenes Mädchen" Dunikā (ME II 619), *mērģele* Priekulē, Purmsātos, Rucavā (EH I 808), *mērģelis* (izsmejoši) "ein halberwachsenes Mädchen" Purmsātos (EH I 808).

pamèrdze[2] "ein weiblicher Ehrengast der Braut auf der Hochzeit (*"kas brauc līgavai panāksnuos"*)" Aulejā (EH II 156).

Radn. ar liet. *mergà*, *mergẽlė*, *pamergė*, pr. *mergo*, *merga* "jaunava", *mergu* "kalpone, meita", kimru *merch* "meita" (ME II 618–619, EH II 156, Endz. SPV 210), senind. *márya-* "vīrs, jauneklis, mīļotais (līgavainis)", gr. μεῖραξ (no **μεριακ-*) "meitene", μειράκιον "zēns, puika, puisis, jauneklis" (Fraenkel 440), la. *mȁrša* "brāļa sieva", liet. *martì* "līgava, jauna sieva (kamēr tai nav bērnu), vedekla, svaine, mārša", pr. *mārtin* "līgavu" (acc. sg.) u. c. Visu šo vārdu pamatā ir sakne *mer-* (Fraenkel 412).

85. ***mìltine***[2] "ein Mehlbrei" Aulejā (EH I 814).

miltinīca Strods Par. vōrdn. 113, (ar *ìl*[2]) Biržos "ein Mehlbrei" (EH I 814).

mìltuška[2] "ein Mehlbrei" Pildā, (EH I 815 nav apzīmēta intonācija).

Visi šie vārdi atvasināti no lietvārda *milȉti*. La. *milȉti* līdz ar la. *malȉt*, liet. *mìltai*, *málti*, pr. *malunis* "dzirnavas", *meltan* "milti" radn. ar senind. *mr̥ṇā́ti*, *mr̥ṇati* "maļ, saberž", gr. μύλη "dzirnavas", arm. *malem* "sagrūžu", kr. *молóть* "malt", lat. *molere*, go. *malan*, īru *melim* "maļu", alb. *mjeł* "milti" u. c. (ME II 628, 559 un Fraenkel 401–402).

86. ***naȓts*** "eine Art Setznetz" Nautrēnos (izsecināts no *noȓts*), *norty* "więcierz" Kurmin 236 (ME II 693); *narts* Aulejā, *ielaide* (*zaķi*) *nartā* Pasas. XI 360 (EH II 5), *naȓts* [*nàrts*] Vārkavā (M. Dzene), *naȓts* [*nàrts*] "mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Radn. ar liet. *nártas* "stūris", bkr. *нерет* "więcierz", kr. dial. *нерёт*, *неретó*, *нóрот* "murda, ventera veids", la. dial. *nẽrt* "sasiet kopā vīžu vai pastalu galus" Grobiņā, Rūjienā (*sanērt pastalu* Bērzaunē), liet. *nìrti* "izmežģīties, nirt", *nérti* "ievērt diegu; siet, adīt, nirt", ukr. *нерти* "nirt", bazn. *вънрѣти* "παρεισδύεσθαι", as. *naro* "šaurs", norv. dial. *norve* "Querriegel" u. c. (Būga II 298 un 505, ME II 693, II 745, II 742, Vasmer II 312–314, ВСЯ V 117).

E. Frenkelis atdala liet. *nérti* 1 "nirt, peldēt zem ūdens, brist, bēgt, glābt" (no kura *nártas* "stūris, kakts") no liet. *nérti* 2 "ievērt diegu, adīt, ar āķīšiem pievilkt, sakrampēt, izmežģīt vai ievilkt izmežģīto locekli vietā, siet mezglu, cilpā siet, vīt, pīt" (Fraenkel 495–496). Ar liet. *nérti* 2 būtu radn. la. dial. *naȓts* "tīkls zivju zvejai vai irbju medībām". Tādā gadījumā la. dial. *naȓts* un liet. *nártas* nebūtu radniecīgi. Tomēr grūti pievienoties E. Frenkeļa domām, jo liet. *nártas* "stūris" taču saistāms ar liet. *nérti* "стыкать концы бревен на углах при постройке" (skat. Būga II 505), bet liet. *nérti* "стыкать концы бревен на углах при постройке" neapšaubāmi stāv tuvāk liet. *nérti*

2 un nevis *nérti* 1. Tādējādi jāsecina, ka la. dial. *naîts* "tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" ir radn. ar liet. *nártas* "stūris".

87. ***ne·bijis* // *ni·bijis***, vārdveidojošā partikula.

kas ne·bijis "kaut kas (kurš)" Kalupē (FBR XVIII 44), Nīcgalē (L. Zukule), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Vārkavā (M. Dzene), Pildā; *kasna beiks* Lubānā (FBR XVII 133).

kas ni·bijis "irgend etwas": *kab.. atrastu kuo ni·bijis* Pas. X 139 (no Asūnes) (EH I 591), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Pildā.

kad ne·bijis "kaut kad" Pildā, piem., *kad ne·bijis nuoiešu da tevi* "kādreiz aiziešu pie tevis".

kai ne·bijis // kai ni·bijis "kaut kā" Pildā; *kab juo kai nebijis nuogubīt* Pas. IX 209 (līdzīgi XII 397 u. c.) (EH II l0).

Vārdveidojošās partikulas *ne·bijis*, *ni·bijis* pamatā ir darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis no *ne·bût*, *ni·bût* (skat. arī EH II 10).

88. ***ne·viên***, vārdveidojošā partikula.

kas ne·viên "irgend wer" Latgalē (EH II 23), Rēznā (Rudzīte LIT 96), Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Kalupē (L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kas ne·vien jau aizies* Nīcgalē, *kas ne·vien jau nuoies* "kaut kas jau aizies" Pildā.

kâds ne·viên "kaut kāds" Kalupē (L. Kancāne), Vārkavā (M. Dzene).

kaîds ne·viên "kaut kāds" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

kuŗš ne·viên "kaut kurš" Kalupē (L. Kancāne).

kâ ne·viên "kaut kā" Vārkavā (M. Dzene).

kaî ne·viên "kaut kā" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kai ne·viên būs jādara* Pildā.

kad ne·viên "kaut kad" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kad ne·vien būs jāpasauc* Pildā.

kùr ne·viên "irgendwo": *lai dasien kur ne·viên.. tuo diegu* Pas. IV 188 (EH I 677), *kur ne·viên* "kaut kur" Pas. VII 94 (EH II 23), *kuŕ ne·viên* "kaut kur" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Vārdveidojošā partikula *ne·viên* radusies no partikulām *ne* + *viên*. La. dial. partikula *ne* līdz ar liet. *nè* radn. ar sl. *ne*, senind. *na*, av. *na-* "ne", lat. *ne-* "ne" u. c. (ME II 704 un Fraenkel 488–489). La. partikulas *viên* pamatā ir skaitļa vārds *viêns*, kas līdz ar liet. *vienas* un pr. *ains* radn. ar sl. *inъ* "cits", go. *ains*, lat. *ūnus* "viens" (no **oinos*), gr. οἶνός, οἴνη "viens no metamajiem kauliņiem" u. c. (ME IV 664–665 un Fraenkel 1239).

89. ***nuba*** "jezt eben" Vārkavā; *sen tuo dižu dižināja, sen bagātu sludināja; nuba mēs redzēsim tavu dižu bagātību* BW 22217 (no Grobiņas apkaimes) (ME II 753). Par šo partikulu skat. arī VLIR VII 119.

No *nu* un *ba* (ME II 753). La. *nu* līdz ar liet. *nù* un pr. *-nu* (*teinu* "nun") radn. ar senind. *nu*, gr. νύ "nu, tagad", toh. A *nū̆*, B *no* "tagad, tad, tomēr", het. *nu* "nu, un", senkr. *нъ*, kr. *но* "bet", sav. *nu* "nu, tagad" u. c. (ME II 752 un Fraenkel 509). La. dial.

ba. līdz ar liet. *bà* "jā gan" radn. ar bazn. sl. *бо* "jo", go. *ba* (enklītiskā partikula) u. c. (ME I 246 un Fraenkel 28–29).

90. ***pads***: 1) "der Estrich" Alūksnē, Vecpiebalgā (ME III 18), Aulejā, Baltinavā, Bērzgalē, Galgauskā, Liepnā, Mālupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Apukalnā, Jaunrozē, Jaunpiebalgā, Kaldabruņā, Lubānā (EH II 128), *pads* "māla kuls" Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114), *pads* "māla grīda istabā, rijā, piedarbā" Litenē (Z. Kubuliņa); 2) "die Schuhsohle" Aulejā, Skaistā, Kaldabruņā (EH II 128).

La. dial. *pads* sal. ar liet. *pãdas* "/pa/zole, māla klons, krāsns klons", sal. *podъ* "grīdas apakša", tālāk radn. ar la. *pę̂da*, dial. *pę̂ds*, liet. *pėdà*, pr. *pedan* "lemesis", senind. *pad-* (nom. sg. *pāt*) "kāja", gr. ποδ- (nom. sg. dial. πώς) "kāja", lat. *ped-* (nom. sg. *pēs*) "kāja", go. *fōtus* "kāja", het. *pata-* "kāja", *pedan* "vieta", toh. A *pe*, B *pai* "kāja" u. c. Ide. sakne **pĕd-*, **pŏd-* (ME III 18, 206, 207, Fraenkel 561–562, Vasmer II 382, Мейе Введ. – 266 un 312, LKK II 15)[66].

Liet. *pãdas* "/pa/zole, māla klons, krāsns klons", la. dial. *pads* "plāns, klons; kurpju zole", sl. *podъ* "grīda, apakša" < **pódom* "pēda, zeme zem kājas". Nekatras dzimtes pirmatnīgumu apliecina citu ide. valodu nekatras dzimtes vārdi, piem., gr. πέδον "augsne, zeme", het. *pedan* "vieta", av. *pāδa-* "solis, vieta". Par **pódom* baritonēzi liecina gr. πέδον < **pédom*[1] (LLK II 15).

91. ***palaicît***: 1) "ein wenig warten" (ar *aĩ*) Rucavā: *palaicīt kādu stundu*; 2) "ein wenig aufsparen, aufbewahren" Zasā, (*palàicêt*[2]) Kaldabruņā, Līksnā, Nīcgalē, piem., *vieglāka darba laikā maizi vajaga palaicīt siena pļaujai* Zasā; 3) "(von jem.) leihen" (ar *aĩ*) Rucavā: *palaĩcît naudas* (EH II 147)[67].

La. dial. *palaicît* līdz ar liet. *palaikýti* un pr. *polāikt* "palikt" radn. ar la. *laĩks*, liet. *laĩkas*, la. *likt*, liet. *lìkti* "palikt, atlikt". Šie baltu vārdi tālāk radn. ar senbulg. *отълъкъ* "atlikums, paliekas", senind. *riṇácmi* "atstāju (likteņa varā)", av. *raēxənah-* "mantojums", arm. *lk'anem* (aor. *elik'*) "lieku", lat. *linquere*, "atstāt (aiz sevis)", go. *leihan*, sav. *līhan*, "aizdot" u. c. (EH II 147, ME II 467–469 un Fraenkel 530, 331, 372–373).

92. ***par kuô*** "kāpēc" Kalupē (Reķēna 30l), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

par tuô "tāpēc" Kalupē (Reķēna 301), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Šais izloksnēs *par kùo*[2] nozīmē "par ko" un *par tùo*[2] "par to", tātad intonācija šais izloksnēs šķir nozīmi, tā, piemēram, *par kuô tu stāsti* "kāpēc tu stāsti", *par kùo*[2] *tu stāsti* "par ko tu stāsti", *par tuô tu stāsti* "tāpēc tu stāsti", *par tùo*[2] *tu stāsti* "par to tu stāsti" Pildā.

Šo apstākļa vārdu pirmā daļa pēc cilmes ir prepozīcija *par*, kas radn. ar liet. dial. *paĩ*, liet. *peĩ*, pr. *par*, *per*, senind. *pári*, av. *pairi*, sl. *per*, go. *faír-*, lat. *per* u. c.

---

[66] J. P l ā ķ i s. Indoeuropiešu valodu salīdzināmā gramatika, 108; В. И в а н о в. Хеттский язык. Москва, 1963, 104.

[67] Skat. arī В. И л л и ч - С в и т и ч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. 47–48 un 125.

(skat. ME III 86 un Fraenkel 572). Otrā daļa *kuô* un *tuô* ir vietniekvārdu *kas* (= liet. *kàs*, pr. *kas*, senind. *kaḥ*, go. *has* "kas", skat. ME II 166–168 un Fraenkel 199) un *tas* (sal. ar liet. *tàs*, pr. *s-ta-*, sl. *to-*, senind. *ta-*, av. *ta-*, gr. το-, go. *þa-* u. c., skat. ME IV 134 un Fraenkel l064) vienskaitļa instrumentāļa formas. Turpretī *kùo*^{2} un *tùo*^{2} ir vienskaitļa akuzatīva formas (skat. La. gr. §§ 363. un 377.).

Tomēr ne visās augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs šķir formas *par kuô*, *par tuô* un *par kùo*^{2}, *par tùo*^{2}. Tā, piemēram, Vārkavā *par kùo*^{2} un *par tùo*^{2}, pirmkārt, nozīmē "par ko" un "par to" un, otrkārt, "kāpēc" un "tāpēc". Šai izloksnē iepriekš minētās formas sakritušas vietniekvārdu paradigmas ietekmē, jo vietniekvārdu *kas* un *tas* vienskaitļa akuzatīva un instrumentāļa formas ir ar krītošo intonāciju (*kùo*^{2} un *tùo*^{2}).

93. ***pȁrkùrcis***^{2} "novājējis no bada" Pildā, piem., *staigāj pārkurcis* "staigā, novājējis no bada". No verba *kùrkt*^{2} "rūkt (par vēderu)", piem., *ka cilvẽks neēdis, tad vẽdẹrs kurc* Pildā. Pamatā onomatopoēze. Varbūt radn. ar *pārkrūcis* "vidū sarāvies tievs (no bada vai cita iemesla dēļ)" [En.?] Neretā (ME III 162) (ar metatezi).

94. ***patmalas*** "vēja vai ūdens dzirnavas" Pas. VII 58, VIII 481 (no Latgales) (EH II 183); *patmala(s)* Bielenstein Holzb. 253, *izžāvẽtus kartupeļus var patmalā* (parasti *patmalās*) *likt samalt* G. g. II 90, *nu labi būs patmalās savu labību samalt* G. g. I 103, *bāleliņu dzirnaviņas kâ skaliņu vicināju*; *tautu dzirnas nevarēju kâ patmalu* (var. *patmaļu*) *kustināt* BW 22484 (no Rankas un Biržiem) (ME III 123).

patmales "vēja vai ūdens dzirnavas" Aulejā, Kaldabruņā, Pas. VIII 395 (EH II 183), Kalupē (Reķēna 337).

patmaļas "die Wind- od. Wassermühle, die ohne Menschenkraft in Bewegung gesetzt wird" Kaunatā, Kārsavā, Nautrēnos, *dzirnas rūca, ne patmaļas* BW 8034 (no Annasmuižas), *liesim ūdeni cittautiešu patmaļām*. L. W., 1921, Nr. 40, 33 *stāstīšana iet vaļā kâ patmaļas* A. Austriņš (no Vecpiebalgas) (ME III 123); *patmaļas* Pas. VII 435, IX 536, BW 2224,1 (no Sakstagala), *patmaļis* Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 183); *patmaļis* "vēja vai ūdens dzirnavas" Ciblā, Pildā. *patmaļa* "die Mühle" [En.?] Vecpiebalgā: *rūc kâ patmaļa* (EH II 183).

patmaļi "vēja vai ūdens dzirnavas" Pas. IX 508 (EH II 183).

patmalniẽks "der Müller" Manz. (ME III 123), ar kuru Latgalē varbūt sakritis patmaļnieks "der Müller" Bērzgalē, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē, T. dz. 51696, 57574, Pas. VII 435, IX 508, X 372, XIII 62 (no Latgales) (EH II 183), "der Mahlgast" Latgalē (ME III 123).

Sal. ar liet. *pãtmalos* "dzirnavas" (ME III 123) un *patmala* t. p. (S. Daukantas. Rinktiniai raštai, 458. lpp.). La. dial. *patmalas*, *patmales*, *patmaļas*, *patmaļi* un liet. *pãtmalos*, *patmala* saliktenis no la. *pats*, liet. *pats* "pats, dzīvesbiedrs" (radn. ar senind. *páti-ḥ* "kungs, vīrs", gr. πόσις "dzīvesbiedrs" u. c., skat. ME III 124 un Fraenkel 551–552) + la. *malt̃*, liet. *málti* (līdz ar la. *mil̃ti*, liet. *mìltai* un pr. *meltan* "milti" radn. ar kr. *молóть*, go. *malan*, lat. *molere* "malt", īru *melim* "maļu", senind. *mṛṇā́ti*, *mṛṇati* "maļ, saberž" u. c., skat. ME II 559 un Fraenkel 403–404).

95. ***pẹlẽda*** "die Eule" Kalupē, Mērdzenē, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Alsviķī, Līves m. (?), Lubānā, Saikavā, Zasā, Sk. Do, 38, Etn. I 1, R. Kr. VIII 87,

Glück Ez. 13,32, BW (pielikums) 2546 (no Līvāniem) (ME III 196), Bērzgalē, Aknīstē, Janš. (EH II 221).

La. dial. *pẹlệda* sal. ar liet. *pelė́da* t. p. saliktenis no la. *pele*, liet. *pelė̃* + la. *êst*, liet. *ésti* (radn. ar pr. *īst*, kr. *éстъ* "ēst", senind. *ádmi*, gr. ἔδω, lat. *edō*, go. *ita* "ēdu" u. c., skat. ME I 577 un Fraenkel 124–125) (ME III 196 un Fraenkel 566).

96. ***pelīses***, ***pelīsi*** "die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird" Neretā, *pelīss* Nautrēnos, Varakļānos (ME III 197), *pelīss* Aulejā, Aknīstē (EH II 221), *pelîsas* Pildā, *pelîsi* Līksnā.

Radn. ar kr. *полóть*, bazn. sl. *плѣти* "ravēt", senind. *phálati* "plaisā, sprāgst", *phálakam* "lata, līste, kārts"? (ME III 197).

97. ***pirêtiês*** "sich zanken, streiten, keifen" Alūksnē, Apukalnā, Beļavā, Galgauskā, Jaungulbenē, Karvā, Lejasciemā, Varakļānos, Lubānā: *vīra māte ar vẹdẹklu piras* (*pirîs* Nautrēnos, Stāmerienā) (ME III 222); *pirêtiês* t. p. Bērzgalē, Jaunrozē, Mālupē, T. dz. 47050 (no Litenes) (EH II 236); *pirêtiês* "ķildoties" U., *pirîs* (izrunā *p'ir'îs'*) "ķildojas" Zvirgzdenē (La. gr. 630. §). Frazeoloģisms *vẹctẹ̄vs piras* "pērkons rūc" Alūksnē (ME III 222) un *vẹcais tẹ̄vs pirîs* "pērkons rūc" Pildā. Stāmerienā arī tiešā verba forma *pirêt* "rāt, bārt" [En.?] (ME III 222).

sapirêtiês "einander tüchtig durchschelten, -zanken": *ekur šie sapirējās*! Gulbenē (ME III 699).

pirâtiês "strīdēties, ķildoties": *meitiņas pirājās* (var.: *pirējās*, *ķīvējās*, *naiduojās* u. c.) BW 12348 var. (no Litenes) (ME III 222).

La. dial. *pirêtiês* sal. ar bazn. sl. *пьрѣти сѧ* "disputēt", tālāk radn. ar la. *pìrts*, liet. *pirtìs*, la. *pȅrt*, liet. *pė̃rti*, sl. *съporъ* "strīds", kr. *nepémь* "spiest, spaidīt", senind. *pr̥t-* "cīņa, strīds, bars", av. *pəšana-* "kautiņš, slaktiņš, kauja" u. c. (ME III 222, Walde II 42, Vasmer II 341 un Fraenkel 578).

98. ***pirma***: 1) *pîrma* "vorher", adv., Alūksnē, Bērzpilī, Vārkavā, *kam es pirma zinājusi*, *kāda dzīve tautiņās* t. dz. (no Lubānas) (ME III 225); (ar *ir̂*) Biržos, Aknīstē, Sunākstē, (ar *ìr*[2]) Kaldabruņā, *pîrma*[2] Kalētos, Pērkonē (EH II 237), *pîrma* "vispirms" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pîrma* [*pìrma*] Aizkalnē (R. Vilcāne), Kalupē (Reķēna 246), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) "vor", prep. (laika nozīmē): *pirma saules lẹ̄kta* Apukalnā, Galgauskā, *pirma lieldiena* Apukalnā (ME III 225); Lubānā, Neretā, *pirma manę̄ atgājis* Aknīstē, Zasā, (ar *ir̂*) Susējā (EH II 237); *pîrma* "pirms" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pîrma* [pìrma] Aizkalnē (R. Vilcāne), Kalupē (Reķēna 246), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *pirma mani* "pirms manis" Pildā.

Sal. ar liet. adv. *pirmà* "vispirms" (ME III 225) un prep. *pirmà* "pirms", piem., aš *čia buvaũ pirmà tavę̃s* (skat. Otrębski III 352) = *es te biju pirma tevi* Pildā.

99. ***pìst***[2]: l) "zerfasern" (intr.) Vārkavā, Bērzaunē, Sausnējā, "flusern" [En.?] Bērzaunē, Vestienā; 2) "sich leicht ausschlauben": *zirņi lẹ̄ti pīst* Debners (pie U.). Subst. *pìsums*[2] "nodilums līdz skrandām" [En.?] (ME III 234).

appìst[2] "sich ein wenig fasern, trennen" (intr.): *pātagai gals appīsis* Bērzaunē, Sausnējā, Kalsnavā (ME I 111).

Varbūt radn. ar *pàisît* un *ī* (kā lat. *pīsō* blakus *pinsō* "sastampāju") no *in* (no tagadnes ar nāseņa infiksu) (ME III 234). Tādā gadījumā la. dial. *pìst*[2] līdz ar la. *pàisît*

un *pìesta* tālāk būtu radn. ar liet. *paisýti* "(die Gerste) abklopfen", bazn. sl. *пьхаmu* "grūst, sagrūst", senind. *piṣṭá-ḥ* "samalts", av. *pišant-* "sastampājošs", lat. *pistor* "Kornstampfer" u. c. (skat. ME III 34–35 un Fraenkel 526).

100. ***plepêt***: l) "schwatzen"; 2) "brodeln (von kochender Grütze)". Vārdam *plepêt* no Neretas nav zināma nozīme (ME III 337).

pleperis "Schwätzer" Elger Dict., Kurmin (Fraenkel 616).

plepinât: l) "plappern" U.; 2) "brodeln (von kochender Grütze)" Smiltenē (ME III 337).

plepinêt "pļāpāt" Pildā (EH II 291), Zasā (ME III 337), "?" Kalupē (EH II 291).

plepine: l) "eine Schwätzerin"; 2) "ein Mehlbrei". Vārdam *plepine* no Varakļāniem nav doto nozīme (EH II 291).

plepinīca: l) "eine Schwätzerin"; 2) "ein Mehlbrei" Latgalē (EH II 291).

plepis "ein Schwätzer" Bērzaunē, Ērgļos, Lubānā (ME III 337).

J. Endzelīns la. dial. *plepêt* salīdzina ar liet. *plepéti* "pļāpāt" (ME III 337). Taču pret J. Endzelīna etimoloģiju iebilst J. Zēvers, atzīstot la. dial. *plepêt* un *pleperis* par aizguvumiem no vlv. *pleppen* "pļāpāt" un *plepper* (EH II 291, Fraenkel 617). Zēvera etimoloģiju pamatoti noliedz E. Frenkelis, kas liet. *plepéti*, la. dial. *plepêt* uzskata par onomatopoētiskiem darinājumiem, kuriem līdzīgi ir arī citās ide. valodās, piem., po. *paplać*, vlv. *pleppen*, v. *plappern* u. c. (Fraenkel 616–617)[68].

101. ***pragaris***: 1) *pragars* "ein Gieriger, der man nicht satt machen kann" St., Augškurzemē; 2) "palaidnis" Gliebavā (ME III 376).

pragarîba "rijība" Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *tāda pragarība vēl nav redzēta* Rugājos, *pragarības grẽks* Pildā.

pragarîgs "gierig, gefrässig": *pragarīgā līdaka, duod man mieru*! Pas. III 426 (no Atašienes) (ME III 376).

La. dial. *pragaris* radn. ar liet. dial. *prãgaras* "rīma" Dusetās, Linkmenē (skat. Būga I 495). J. Endzelīns salīdzina la. dial. *pragaris* ar liet. *prãgaras* "bezdibenis, elle" (ME III 376). ME vēl izteikta arī varbūtība, ka la. dial. *pragaris* varētu būt aizgūts no lietuviešu valodas (ME III 376). Bet la. dial. *pragarîba* "rijība" un *pragarîgs* "kārs, rijīgs" ir katrā ziņā mantoti un nevis aizgūti vārdi.

Priedēkli *pra-* la. dial. vārdos *pragaris*, *pragarîba*, *pragarîgs* un liet. *prãgaras* sal. ar sl. *pro-*, go. *fra-*, skr. *pra-*, gr. προ, lat. *pro-* u. c. Sakne *gar-* radn. ar la. *dzeŕt* (ME III 376), liet. *gérti*, senkr. *жьрати*, kr. *жрать* "rīt", gr. βορά "lopbarība", βορός "rijīgs", lat. *vorō* "apriju, noriju", arm. *keri* "es ēdu" (pagātnē), senind. *giráti*, *gṛṇáti* "norij, aprij" (skat. Fraenkel 148–149, Vasmer I 430, Преображенский I 236).

102. ***prapult*** "zu Grunde gehen, umkommen" Pas. II 145 (no Viļāniem), Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, Kuršu jomā (šeit arī darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis *prapuolis*), (ar *ul̂*) Aulejā, (ar *ùl*[2]) Kaldabruņā, Aknīstē, piem., *tava tiesa neprapuls* Līksnā, *lini, pārmirkuši, prapuola* Aulejā, *dzar tām lietām* (tāpēc) *jis*

---

[68] Arī J. Otrembskis liet. *plepéti* "pļāpāt" salīdzina ar po. *paplać* "pļāpāt", skat. J. O t r ę b s k i. Über die Vervollkommung der Forschungsmethoden in der indoeuropäische Sprachwissenschaft. – Lingua Posnaniensis, t. IX. 1962, 16.

prapula Kaldabruņā, *prapūlis* "verloren" (darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis) Bārtā (EH II 312); *prapuĺt* "pazust" Kalupē (Reķēna 142), *prapuĺt* "pazust" Baltinavā, piem., *tâ i prapuôla meita* (Rudzīte LIT 93), *prapuĺt* "pazust, iet bojā" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

prapulît "izgaist" [En.?] Vārkavā (ME III 377).

prapùl[2] "pagalam!" (izsauksmes vārds) Vārkavā (M. Dzene).

prapùltine[2] "das Umkommen, Zugrundegehen" Aknīstē (EH II 312).

Sal. ar liet. *prapùlti* un varbūt ar pr. *prapolis* E. 747 "bada dzeguze" (ME III 377 un Endz. SPV 234); *-pult* sal. ar la. dial. *pult* "krist", liet. *pùlti*, pr. *aupallai* "atrod", sav. *fallen* "krist", arm. *pul* "iegrūšana, sagrūšana, sagāšanās; kritiens" (skat. ME III 409 un Fraenkel 666).

103. ***raganis*** "ein Zauberer" Pas. II 52, Nautrēnos, (lamu vārds) Varakļānos, Vārkavā, Biržos, *ragaņi* (nom. pl.) T. dz. 53119, *tautiešam ragaņam* BW 7384,1 (no Līksnas) (ME III 464, EH II 349); *raganis* (lamu vārds) Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

raganêt "zaubern" Bērzgalē (EH II 349).

La. dial. *raganis*, *raganêt* līdz ar la. *ragana*, liet. *rãgana*, *raganà* radn. ar la. *redzêt*, liet. *regéti*. Sal. semantiskā ziņā la. *ragana*, dial. *raganis*, *raganêt* un liet. *ragana*, kuri radniecīgi ar la. *redzêt* un liet. *regéti*, ar kr. *вéдьма*, po. *wiedźma* "ragana", kuri ir radniecīgi ar kr. *вéдамъ*, po. *wiedzieć* "zināt", kr. *вúдетъ*, po. *widzieć* "redzēt" (Fraenkel 684).

104. ***ragženes*** "no virvēm pīts tīkls (nesams uz muguras) salmu, pelavu vai siena nešanai" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

ra*gžines* "?" Zvirgzdenē (EH II 350).

regžines "no virvēm pīts tīkls siena, salmu un pelavu nešanai" Varakļānos, *saiminīca runci kūle*, *regžinēs* ("?") *iebāzuse* BW 31127, 3 (no Līvāniem) (EH II 363).

regžaiņi "eine Art Wagen, dessen Rückenlehne aus Stricken geflochten ist" Vecpiebalgā (EH II 363).

režģine: l) "ein (aus Stricken) geflochtenes Behältnis, ein Tragkorb": *režģine* Zasā, *režģines* Aknīstē, Neretā, *režģene* Bielenstein Holzb. 359, *režģenes* Aknīstē, Ilūkstē, Saukā, *viņš nesa lielas režģines salmu nuo rijas šķūņa* Jauns. (ME III 516); *šitis siets kâ režģine* ("parets pinums" [En.?]) Kaldabruņā, *režģines* "nuozis (lopbarības nešanai)" [En.?] Kaldabruņā (EH II 368); 2) režģines "pastalas, vīzes" Rucavā (ME III 516). *režģine* "?" Biržos (EH II 368).

Sal. ar liet. *rẽzginės* "tīkls siena un salmu nešanai", *rezginės* "ierīce lopbarības (siena, salmu) nešanai no šķūņa uz kūti; tā sastāv no 2 pusēm, katra no puslokā saliekta koka, izpīta ar tievu virvi" Šeduvā (skat. Būga II 536) un liet. *rezgìnės* "no lokiem pītas vīzes" (ME III 516). Pamatā liet. *rèzgti* "pīt, vīt", *rezgỹs* (dial. *rẽzgis* "tīkls siena nešanai" Kvēdarnā, skat. Būga II 536), la. *režģis*. Liet. *rèzgti*, *rezgỹs* un la. *režģis* radn. ar senind. *rájju-*, lat. *restis* "virve, tauva", sa. *risc(e)*, *rysc(e)* "meldri, doņi" un varbūt arī ar sl. *rozga* "rīkste, stiba" (Fraenkel 713).

105. ***rẹ̀zvans***[2] "rets" [En.?] Ciblā (ME III 521).

rę̀zgans[2] "parets" Ciblā, Ludzā, Pildā, Zvirgzdenē, piem.: *rę̄zgans sējums* Ciblā un Pildā, *var būt lini i mieži rę̄zgani* turpat.

Sal. ar liet. *linai rėsvi* Dusetās (ME III 521), tālāk radn. ar la. *rets*, liet. *rẽtas* u. c. (skat. Fraenkel 723–724).

106. ***rìepe***[2] "linu kūlīši (salikti rindā pa divi)" Šķilbēnos (B. Reidzāne); *rìepe*[2] "die Reihe" Varakļānos, *vai pusversti gara bija bērinieku riepe* Lubānā, *riepē auga uozuoliņi* BW 2803, 1 var. (no Lubānas), *aiz Daugavas uozuoliņi riepītē saauguši* BW 5775,1 (no Varakļāniem) (ME III 546 un EH II 379).

Varbūt radn. ar a.-fr. *riffel* "vaga" (ME III 546).

107. ***rùce***[2] "ein von schmelzendem Schnee entstandener Bach" Varakļānos (ME III 566).

rùcis[2] "ein Bach" Varakļānos, Pildā (EH nav apzīmēta intonācija); "ein aus Äckern fliessendes und bei trockenem Wetter versiegendes Gewässer" [En.?] Liepnā; "eine Pfütze" Zvirgzdenē; "purva valks, izteka starp krūmiem un kokiem; plašs purvains, upei līdzīgs šaurums, kur ūdens ne lāga tek, ne izžūst" [En.?] (ar *ū*) Vecgulbenē; *iesagribēja jam dzert. piegāja jis pie rūcīša* Pas. IV 24 (no Preiļiem); *asariņas par galdiņu rūčiem tęk* T. dz. 44875 (no Bērzgales, līdzīgi 38063) (EH II 387); *rùcis*[2] "dūksnājs mežā" Litenē (Z. Kubuliņa); *rùcis*[2] "strauts" Ciblā, Zvirgzdenē.

La. dial. *rùce*[2], *rùcis*[2] sal. ar kr. *ручéй* "strauts", po. *ruczaj* t. p., č. *ručej* "Schnellbach" (skat. ME III 566 un Brückner 467).

108. ***rùost***[2] "schmücken" [En.?] Varakļānos. Refl. *ruostiês*[2] "posties" [En.?] Drustos (ME III 582), *pamāte skubināja savu meitu ruosties* Pas. IV 384 (EH II 392).

izrùost[2] "ausschmücken" Varakļānos (EH I 478).

La. dial. *rùost*[2], *izrùost*[2] sal. ar liet. *ruõšti* "sataisīt, gatavot", *išruošti* "gādāt citam visu vajadzīgo, sapost citu" (EH II 392 un EH I 478). Vēl ar šiem vārdiem radn. la. *rùosîtiês*, liet. *riáušės* "troksnis, nemiers, dumpis" un varbūt sl. *ruch* "kustināšana, kustēšanās, iekarsums, nemiers" (Fraenkel 750).

109. ***ruotât*** "singen" Kārsavā (ME III 584); *rùotât*[2] "(Jāņu vakarā) līgot" [En.?] Zvirgzdenē (EH II 393); *rùotât*[2] "līgot (Līgo vakarā)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Subst. *ruotātājs* "ein mit dem Refrain *ruotā* Singender" [En.?] T. dz. 53308 (EH II 393); *rùotâtàjs*[2] "līgotājs" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

rùotà[2]! "līgo!" (refrēns) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *ruota*! (refrēns) A. XXI 592 (ME III 583).

sarùotât[2] "sākt kopā dziedāt līgo dziesmas" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

ruotuôt "(im Frühjahr) mit dem Refrain *ruotuo* od. *ruotā* singen": *ruotuojuot ap vasarassvętkiem, piegavilējuot "ruotuo"* Etn. III 85 (ME III 584–585); *rùotuôt*[2] Sunākstē (EH II 393); *rūtuôt* "līgot (dziedāt līgo dziesmas)" Latgalē (kā liekas, ar *ū* no pirmbaltu *ō*) (ME III 574).

rūtuo! "līgo!", gaviļu sauciens līgo dziesmās Latgalē: *rūtuoj/a/ saule*, *rūtuoj/a/ bite*, *rūtuo*! *rūtuo*! A. XXI 592 (ME III 574). Pēc folkloristes R. Drīzules ziņām, arī

Alsungā un Jūrkalnē ir refrēns *rūtuo* (skat. arī LKV XVIII 36713–36714 un XXI 41112, Fil. mat. 156–157)[69].

sarùotuôt[2] "mit dem Refrain *ruotuo*! zusammensingen" Sunākstē (EH II 445).

Primāra nozīme verbam *ruotât*, *ruotuôt* ir "līkumainā gaitā virzīties, īpaši pa gaisu" (FBR XVII 20), piem.: *rūtuoj/a/ saule*, *rūtuoj/a/ bite*, *rūtuo*! *rūtuo*! (A. XXI 592, skat. ME III 574), *ruotuo*, *bitīte*, *caur zaru zariem*! Rūjienā (ME III 584), *es biju irbīte*, *es māku ruotēt nuo viena kalniņa uz uotruo* BW 13645 no Kokneses (ME III 584). Sal. ar liet. *ratúoti* "riņķot", piem., *bitės ratúotas* (skat. Fraenkel 703–704). La. *ruotât* un liet. *ratúoti* primārajā nozīmē pieder pie ide. saknes **reth-* "skriet, ritēt", pie kuras pieder arī skr. *ráthas*, av. *ratha-* "vezums, rati", lat. *rota* "rats", senīru *roth* "rats", v. *Rad* "rats" (skat. Būga II 346, ME III 584, Fraenkel 703). La. verbam *ruotât*, *ruotuôt*, jādomā, ar refrēna *ruotā*! *ruotuo*! starpniecību vēlāk radusies sekundārā nozīme "dziedāt līgo dziesmas" (FBR XVII 20). Tāpat arī lietuviešu valodā verbam *ratúoti*, jādomā, ar refrēna *ratu-ratujo*! *ratutoj*![70] starpniecību vēlāk attīstījusies sekundārā nozīme "priecāties, gavilēt (dejā); sist plaukstas" (skat. Fraenkel 703).

110. ***sâdinât*** "pflanzen" Varakļānos, *sādināt* Pilskalnē pie Ilūkstes (ME III 801).

J. Endzelīns la. dial. *sâdinât* salīdzina ar liet. *sodìnti* (ME III 801, skat. arī La. gr. 39. § d). E. Frenkelis domā, ka liet. *sodìnti* ir vai nu (sakne stiepuma pakāpē) radn. ar **sad-* (pr. *saddina* "liek, stāda, stata", *ensadints*, "ielikts", go. *satjan* "sēdēt"), vai arī atvasinājums no domājamā aizguvuma *sõdas* (Fraenkel 855). Tā kā augšz. vārdā *sâdinât* ir lauztā intonācija saknē (kamēr aizgūtajā vārdā *sàds*[2] – krītošā intonācija), tad otrā iespēja ir pavisam maz ticama. Pamatā *sêst*, *sêdêt*, kas līdz ar liet. *sė́sti*, *sėdė́ti* radn. ar sl. *sěsti* "apsēsties", *sědě́ti* "sēdēt", senind. *sādayati* "setzt", lat. *sedēre*, go. *sitan* "sēdēt", senind. *sádaḥ*, gr. ἕδος, lat. *sēdēs*, senīru *suide* "sēdeklis, sēdvieta" u. c. (skat. ME III 823–824, 832 un Fraenkel 769, 777).

111. ***sakaļi*** "Holzscheite, die beim Dreschen in der Riege u. a. zur Beleuchtung gebrannt werden" Varakļānos, Aknīstē, Zasā; "harzige Kieferspäne zum Teerbrennen" Biržos (ME III 644). Demin. *sakaliņi* Zasā (EH II 415).

La. dial. *sakaļi* līdz ar liet. *šakaliaĩ* "skali" radn. ar liet. *šakà* "zars" un senind. *śākala-ḥ* "pagale, skals" (ME III 644 un Fraenkel 958).

112. ***sala*** "ein Dorf" Varakļānos, Kaldabruņā (ME III 664), Aglonā, Aulejā, Barkavā, Pildā, Skaistā, Tilžā, Višķos, Zvirgzdenē, *viņš dzīvuo salā* A. (no Latgales) (EH II 423), infl. *sala* "sādža" (rakst. *sola*) Kurmin 237. *sala* "ciems" Aiviekstē, Bebrenē, Dvietē, Lašos, Pilskalnē, Rubeņos VLI mat.

La. dial. *sala* "sādža" un liet. *salà* "sādža" pieder pie ide saknes **sel-* "dzīves vieta", kas ir pārstāvēta arī citās ide. valodās, piem., sl. *selo* "ciems", langob. *sala* "pagalms, māja", go. *saliþwa* "mājas vieta, mājoklis, dzīves vieta", sav. *sal* "māja, zāle, bēniņi" (Būga I 602, II 254, II 305, Trautmann 248, Vasmer II 606, Fraenkel 758).

---

[69] Par *ruotāšanas* dziesmām Kurzemē skat. arī J. S p r o ģ i s. Jāņu dziesmu melodijas. Rīgā, 1941, 99 un V. D ā r z i ņ š. Latvju tautas melodiju veidi un īpatnības. – Latviešu tautas dziesmas, XI sēj. Kopenhāgenā, 1956, 603.

[70] Par šo refrēnu skat. B. S r u o g a. Dainų poetikos etiudai. Kaunas, 1927, 41–42.

Citādi (mazāk pārliecinoši) augšz. vārda *sala* "sādža" etimoloģiju skaidro J. Endzelīns, kas vārda *sala* nozīmi "sādža" atvasina no *sala* "meža zeme, no mājām tālu esošs zemes gabals" un *sala* "mežs" (ME III 664).

113. ***sâpulis*** "das Geschwür" Aulejā (EH II 472).

Sal ar liet. *sopulỹs* "sāpes" (EH II 472). Abi vārdi atvasināti no *sâpe* resp. *sópė* (skat. Fraenkel 856).

114. ***sass***: 1) "unreif" (adj.) Adulienā, Varakļānos, Biržos, Krustpilī, Saikavā, Sēlpilī, Sunākstē, U., piem.: *uogas vēl sasas* Bērents (pēc U.), *augļi vēl sasā* Saikavā (ME III 744), Viesītē, Lielvārdē (EH II 450); 2) "die unreife Frucht (od. Beere)": *sass* Adulienā, Alūksnē, Galgauskā, Gulbenē, Lizumā, Meirānos, Neretā, Sarkaņos, Sausnējā, Suntažos, Zasā, Smiltenē, Bauskā, *sasis* Apukalnā, Cesvainē, Lieljumpravā, "eine verkrüppelte, nicht ausgewachsene Frucht" Biržos, piem., *tagad jau vēl lāga uogu nav, ir tikai sasi* Alūksnē, *sasu nevajag ēst, juo tas ir vaselībai kaitīgs* turpat; "Halme ohne Ähren (od. unreife Körner?)": *jāšu.. jaunu miežu apraudzīt: kâ tie auga, ..kâ tiem sasi briedumā* Krustpilī (ME III 745); otrajā nozīmē arī Barkavā, Bērzgalē, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Saikavā, *sass, -s* Rankā (EH II 450); *sass* "negatavs auglis" Ciblā, Pildā; 3) "der Grünschnabel" (pārn.) Krustpilī, Lubānā (ME III 744), "ein Kind, ein Jüngling (verächtlich)" [En.?] Saikavā (EH II 450); 4) *sasi* "kleine Geschwüre" Lubānā, *sasi nelabie* "eiternde Drüsen (hauptsächl. im Genick)" Lielsesavā, *Jānīša vaigs apauga ar sasiem* Pas. III 293 (no Bebrenes) (ME III 744), "Schorf auf einer halbverheilten Wunde" Kaldabruņā, "die Krätze" Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 450); 5) "mit der Krätze behaftet, schmutzbedeckt" Nautrēnos (ME III 744), Bērzgalē (EH II 450); 6) "nardus stricta" Aknīstē (EH II 450).

sasa "eine noch unreife Beere" Krapē (ME III 726); "unreife Frucht" Lielvārdē, *asās sasas gan nepatīkami dzeļ vēdeŗu* A. Upīts (EH II 445).

sasains "unreif" Galgauskā, Varakļānos, Meirānos, Saikavā (ME III 726), Lubānā, Pļaviņās (EH II 445).

zasis Alojā, Mazsalacā, Svētciemā, *zass, -s* P. Vītoliņa (no Vestienas) tēlojumā rokrakstā, pl. *zasas* Mazsalacā, **zases, zasis* "unreife Früchte, Beeren" P. Vītoliņa (no Vestienas) tēlojumā rokrakstā, *zass* "eine unreife Erdbeere" Bērzaunē, *bẽrns nuoēdis uogas jau zasēm* Bērzaunē, *brāļi māsu pārdevuši par ābuolu zasīnām* BW 15524 var. (no Salacas, Mazsalacas un Valtenbergas) (ME IV 692); *zasa* "nenogatavojusies oga" Braslavā, Vilzēnos (M. Rudzīte).

La. dial. *sass* sal. ar liet. *šãšas* "krevele, kašķis, vāts, matu ēde" (ME III 745 un Fraenkel 966). Varbūt (nedroši!) la. dial. *sass* un liet. *šãšas* līdz ar la. dial. *saksis* "sīpola loks, arī labības stiebrs bez vārpas" Kazdangā (ar sekundāro *-k-*?) radn. ar senind. *sasyám* "druvas auglis", vēdu *sasá-* "zāle, apsēts lauks, sējamā druva", av. *hahya-* "labība", kimru *haidd* "mieži" (ME III 745; III 657).

La. dial. *zasis, zass, zasa* varbūt kontaminācijas rezultātā no *sass* un *zaļš* (ME IV 692).

115. ***sàucêt***[2] "šķeterēt" Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē, piem., *saucēt dziju* (EH II 459), Ciblā, Pildā, Bērzpilī, Makašēnas (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne).

La. dial. *sàucêt*[2] radn. ar liet. *sùkti* "griezt, vīt" (piem., *viřvę sùkti* "vīt virvi"), kr. *сучúть* "šķeterēt", č. *soukati*, sh. *súkati*, po. *sukać* u. c. Visās šajās formās, izņemot liet. *sùkti*, sakne ir pamata pakāpē, kamēr liet. *sùkti*, tāpat kā senkr. *съкати* "šķeterēt", kr. *скать* "šķeterēt", č. *skati*, sakne ir zuduma pakāpē (par liet. un slāvu vārdiem skat. Fraenkel 939–940 un Преображенский II 416).

116. ***sēdība***: 1) "ein Wohnsitz, -ort, auch ein Platz, wo ehemals ein Haus gewesen ist" Aulejā; 2) "*tâ sauc katrā uolnīcā zemes gabalus pie sętām, kas arī viņuos laikuos nebij šņuorēs sadalīti*" [En.?] (ar *ê*) Aknīstē (EH II 480).

Sal. ar liet. *sėdyba* "mājoklis, miteklis" (EH II 480). Pamatā *sêst*, *sêdêt*, kas līdz ar liet. *sė́sti*, *sėdė́ti* radn. ar sl. *sěsti* "apsēsties", *sědĕti* "sēdēt", senind. *sádaḥ*, gr. ἕδος, lat. *sēdēs*, senīru *suide* "sēdeklis, sēdvieta", senind. *sādayati* "setzt", lat. *sedēre*, go. *sitan* "sēdēt" u. c. (skat. ME III 823–824, 832 un Fraenkel 769, 777).

117. ***simt*** "smelt" (tag. *sèmju*[2], pag. *sêmu*) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. EH II 476 dota forma *semt* no Pildas un Zvirgzdenes, kuru man nav gadījies dzirdēt šais izloksnēs.

simte "tīkls zivju zvejošanai (šie tīkli ir dažādas formas un lieluma, atkarībā no tā, kādos ūdeņos un kādas zivis zvejo)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. EH II 487 dota forma *sìmte*[2] no Pildas. Šo vārdu ar krītošo intonāciju runā tikai tie latvieši, kas cēlušies no igauņiem, jo viņu izrunā nav lauztās intonācijas. Arī kursiskajās izloksnēs sastopams šis vārds (ar pamata pakāpi saknē): *samte* "pavārnīca" Rucavā, Kuršu jomā, *samtis*[2] Rucavā (ME III 689), *samte*[2] Nīcā (EH II 432).

La. dial. *simt*, *simte*, *samte*, *samtis*[2], *samte*[2] sal. ar liet. *sémti* "smelt", *sámtis* "pavārnīca", *sámtis* "сак для ловли рыбы" (EH II 476, ME III 689, Būga I 276). La. dial. *simt* un liet. *sémti* radn. ar senīru *tessim* "izlej", *to-ess* "izliet" u. c. Pamatā ide. sakne **sem-*, **sm̥-* "kopā" (EH II 476 un Fraenkel 774–775).

118. ***skrèmbelis***[2] "ein (nicht grosses) Schleissholz" Alūksnē (ME III 891).

La. dial. *skrèmbelis*[2], pēc J. Endzelīna domām, varbūt radn. ar vav. *schrimpf* "skramba" (ME III 891). Liekas, ka šī etimoloģija ir droša, jo gan vav. *schrimpf*, gan la. dial. *skrèmbelis*[2] ir atvasināmi no ide. **(s)kremb-* "griezt, liekt, sakrunkoties, saraukt (pieri)" (skat. arī Pokorny I 948).

119. ***sliznêt***: l) "siekalas rīt; kāri skatīties, kā cits ēd" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) "schlämmen, kneipen" Vidiņa vārdnīcā, *slisnêt* "Tagelang im Kruge zubringen ohne rechten Zweck, ohne eigentlich zu schmoren" Seew. pēc U. Wid.; 3) "unsonst warten" [En.?] Āronu Matīss, *kuo nu slizni, tik·pat jau nekā nesagaidīsi*! Bruknā. Subst. *sliznêšana* "die Kneiperei, das Saufgelage" Vidiņa vārdnīcā, *sliznę̂tājs* "ein Zechbruder" Vidiņa vārdnīcā (ME III 934 un EH II 526).

Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *sliznêt*, *slisnêt* varbūt radn. ar senisl. *sleikia* "laizīt" (ME III 934). Un patiešām la. dial. *sliznêt*, senisl. *sleikia* "laizīt", vav. *slecken* "laizīt, lakt, mieloties (ar kārumiem)" var būt atvasināti no ide. saknes **sleiĝh-*, no kuras paralēlformas radušies liet. *liẽžti* "laizīt", *laižýti* un la. *làizît* (skat. arī Pokorny I 668).

120. ***slùins***[2] "ein Herumtreiber" Alūksnē, "ein nachlässiger Mensch" Alūksnē, piem., *viņš tāds sluins*: *negrib strādāt, apkārt valkās* Alūksnē (ME III 941); *sluînis*[2]

"sluņķis, luņķis, gaŗgura, gaŗkaulis" [En.?] Aizupē, *sluînis*[2] "wer der Arbeit ausweicht" [En.?] Bauskā, piem., *iet kâ sluinis ar izgurušiem kauliem* Aizupē (ME III 941).

sluĩnas Kazdangā, Aizvīķos, *sluînas*[2] Aizputes apvidū, Vaiņodē, Janš. (no Nīgrandas) "die Füsse, Beine (von Menschen und Tieren)"; "die Oberbeine" [En.?] Janš. (tikai ar nicinājuma nokrāsu); *sluînas*[2] "ciskas" [En.?] Rucavā; "schwer bekleidete Füsse" [En.?] Liepājā (ME III 491).

sluinât "колдыкать" [En.?] Wid., "nachlässig, die Füsse schleppend gehen" Vērgaļos, *sluĩnât* Zālītē, *sluînât*[2] "schwerfällig, ungewandt gehen" Nīcā (ME III 491).

La. dial. *slùins*[2], *sluînis*[2], *sluĩnas*, *sluînas*[2], *sluĩnât*, *sluînât*[2] radn. ar liet. *šlùina* "телепень" u. c. (ME III 941 un Fraenkel 1010).

121. ***spaîts*** "saules stars" Varakļānos, *spaits* Viļakā, Baltinavā, *saules spaiti. ar gaismas spaitiem* L. W. (ME III 981), *nuosalaide saules spaitiņš*, *..spuožā luokā apjēme miesu* Pas. X 67 (EH II 545).

spaituôt "strahlen" Baltinavā, Viļakā, Dzimt. V., *saule spaîtuo* Varakļānos (ME III 982).

La. dial. *spaîts*, *spaituôt* radn. ar liet. *spitulỹs* "Stern auf der Tierstirn", vav. *spidel* "skabarga" (ME III 982). Pamatā ide. sakne **spĕi-*, **spī̆-* ar paplašinājumu *-t-* (Fraenkel 875).

122. ***sprâga*** "die Kluft, Ritze, Spalte": *sprâga lędū* Galgauskā, Varakļānos; *sprâga*[2] Dunikā, *sprãga* Pl. Kur., Vidiņa vārdnīcā, Wid.; "der Riss": *asinīm sūlājuoša sprãga* A. 1896. g., 887. lpp. (ME III 1015), *sprâga*[2] Bārtā (EH II 557).

La. dial. *sprâga* līdz ar liet. *sprogà* "plaisa" radn. ar la. *sprâgt*, liet. *sprógti*, sl. *prognǫti* (č. *prahnuoti* "kalst, žūt; tikties; kārot, vēlēties", po. *pragnąć* "kārot, vēlēties"), senind. *sphūrja-* "augs, stāds", av. *sparəga-* "atvase", gr. σπαργαω "esmu pārpilns", senisl. *spraka* "sprakšķēt, sprēgāt", norv. *sprek* "sausi žagari" u. c. (Fraenkel 882 un ME III 1015).

123. ***stàli***[2] "der Webstuhl" Bērzpilī u. c. Latgalē (ME III 1051), Varakļānos, Višķos, Lubānā (EH II 573), *stāļi* (varbūt ar augšz. *ļi* no *li*) Bielenstein Holzb. 398 (ME III 105), Lubānā (EH II 573).

Kā liekas, radn. ar liet. *pastolas* "bilžu pakaramais", go. *stōls* "tronis" (ME III 1051). Pamatā ide. sakne **sthā-* (sal. la. *stât*, liet. *stóti*, kr. *стать*) (Fraenkel 547–548).

124. ***stàmačis***[2] "kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda" Ciblā, Pildā, *stàmacis*[2] Bērzgalē, *stàmačis*[2] Zvirgzdenē (EH II 574).

stàmucis[2] "ein ungebetener Gast beim Biergelage" Bērzpilī, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Meirānos (ME III 1151), Barkavā, Skaistā, Saikavā, Pas. XI 316, T. dz. 57090; 57007,1; 59275, BW 20976 (no Malnavas) (EH II 573).

stāvmacis "ein ungebetener Gast" Latgalē (ME III 1054), *stàvmacis*[2] "kāzās ieradies nelūgts cilvēks" Aulejā, Lubānā, *stāvmačam* T. dz. 59275,2 var., *stāvmacis* A. Erss (no Skujenes), Aizsils Sen. k. 179 (EH II 574).

stàvmicis[2] "ein ungebetener Gast" Latgalē, Biržos (?) (ME III 1054).

stàvmuca[2] "ein ungebetener Gast" Saikavā (EH II 575).

stāvmucis "ein ungebetener Gast" Saikavā, *stāvmucnieks* Bērzaunē, *stāvmučnieks* Varakļānos, Saikavā, Zasā, L., *stāvmucnieki* BW 19836 (no Bērzaunes) (ME III l054), *stāvmucis* T. dz. 59275,5 (EH II 575).

La. dial. *stàmacis*[2], *stàmačis*[2], *stàmucis*[2] varbūt radn. ar la. *stāmen* "stāvs" Für., liet. *stomuõ* "stāvs, figūra", gr. στήμεναι "stāvēt", στήμων "aužamo steļļu pamats", lat. *stāmen* "aužamo steļļu pamats; diegs", senind. *sthāman-* "atrašanās vieta, spēks", go. *stōma* "ὑπόστασις", kr. *стамóй* "pastāvīgs, stūrgalvīgs", toh. A. *ṣtām*, B. *stām* "koks", kuru pamatā ir ide. sakne **sthā-* (šī sakne pamatā arī daudziem citiem vārdiem, piem, la. *stàvs*, liet. *stógas* t. p., kr. *стан* t. p., *стать* u. c.) (ME III 1054, Fraenkel 912, skat. arī Vasmer III 3).

No verba *stāvēt* formās *stāvmacis*, *stàvmicis*[2], *stàvmuca*[2], *stāvmucis* ienācis *-v-* (sal. *stàmačis*[2] "kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda" Ciblā, Pildā) (skat. arī ME III 1054).

125. ***stikùots***[2] "ķikuts" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (ME III 1067 vārds *stikuots* dots bez intonācijas apzīmējuma), *stikuots* Varakļānos, *gaŗš dęguns kâ tam purva stikuotam* BW 20095,3 (no Sakstagala) (ME III 1067).

stikāns "ein Wasservogel mit langen Beinen und langem Schnabel" Varakļānos, Lubānā, Meirānos, *stikanam* BW 20235 (no Barkavas), *stikaniņ* BW 34319 (no Lubānas), *stikanam* BW 15636 var. (no Lubānas) (ME III 1066); *stikāns* T. dz. 57741,8 (no Sakstagala); "stārķis" Kacēnos (EH II 578).

La. dial. *stikùots*[2], *stikāns* tāpat kā liet. *tikùtis* "Himmelsziege; eine Art Schnepfe, die beim Auffliegen *tik, tik, tik* schreit; Bekassine, Sumpfschnepfe, scolopax gallinago" un *takùtis* "Himmelsziege, Bekassine, Sumpfschnepfe, scolopax gallinago" ir onomatopoētiski darinājumi. La. *st-* attiecas pret liet. *t-* šais vārdos tāpat kā la. *staŕpa*: liet. *tárpas* (Fraenkel l093). La. dial. *stikùots*[2], *stikāns* un liet. *tikùtis*, *takùtis* sal. arī ar la. *ķikuts* un liet. *kikùtis* (ME III 1067 un Fraenkel 1093).

126. ***stira***: l) "ein nasser Streifen": *spaņģis caurs*: *ūdeni nęsuot stira paliek pakaļā* Alūksnē, "ein (Wasser)strahl" Wid.; 2) "häufiger und flüssiger Durchfall (Diarrhöe)" Saikavā: *teļam stira* (ME III 1072); 3) "caurums traukā, pa kuru tek šķidrums" Pildā; 4) "der Spund am Maischbottisch" Bērzpilī (ME III 1072); "aizbāžamais kociņš (spunde) kādā traukā" Pildā.

stirinìeks[2] "kubls ar caurumu un spundi" Pildā, *stirnìeks*[2] "koka trauks ar caurumu, kurā no iesala tecina alu" Šķilbēnos (B. Reidzāne).

La. dial. *stira* radn. ar la. *stars*, *stara* "saules stars; ūdens straume" (pēc M. Rudzītes ziņām, Braslavā *stara* "lietus mākonis"), *stara* "svītra; gabals; lupata; dakšu zars; bikšu stara", sl. *prostorъ* "izplatījums", senind. *stara-ḥ* "kārta", gr. στόρνῦμι "izplatu, izplešu", lat. *sternere* "izklāt", av. *staraiti* "sternit" u. c. (ME III 1072, III 1047 un III 1045).

J. Endzelīns šķir *stira* I "ūdens šļāciens, slapja strīpa; caureja" un *stira* II "spunde iejavas kublā" un domā, ka *stira* II varbūt radn. ar sav. *storro* "sieksta, bluķis" (ME III 1072). Taču Pildā vārdam *stira* ir divas nozīmes: "caurums traukā, pa kuru tek šķidrums" un "aizbāžamais kociņš, ar kuru aizbāž šo caurumu traukā". Pirmā nozīme "caurums traukā, pa kuru tek šķidrums" ir it kā pāreja starp *stira* I un *stira* II nozīmēm.

Vārds *stira* no Pildas liecina, ka nozīme "spunde, aizbāžamais kociņš" varēja arī attīstīties no nozīmes "šķidruma (ūdens) strūkla", tāpēc vārdi *stira* I un *stira* II apvienojami vienā etimoloģiskā grupā.

127. ***stràpât***[2] "eilen" Vārkavā (ME III 1084).

stràps[2] "schnell" Varakļānos: *strāps zirgs* (ME III 1084).

strę̀pât[2] "eilen, eilig sein" Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē; *ar zemes lietām nedrīkst strę̄pāt* Latg. (ME III 1089); *strę̀pât*[2] Bērzgalē, *strāpcis* "kāds ir ļoti ātrs" un demin. *strāpcītis* "ratiņa riteņa griežamais kuociņš" [En.?] Bērzgalē (EH II 587).

Radn. ar liet. *stropà* "uzcītība", *stropùs* "uzcītīgs, mundrs", *stropéti* "kļūt čaklam, mundram". Šie baltu vārdi tālāk radn. ar kr. *moponúmь* "steidzināt", senskand. *starf* "smags darbs, pūles", *starfa* "pūlēties", vav. *streben* "censties, nopūlēties, nodarboties". Vārdu nozīme attīstījusies no pamatnozīmes "stīvs, ciets" (sal. ar liet. *strópti* "kļūt sausam, cietam (par cepumu)" (Fraenkel 925, ME III 1084 un III 1089).

128. ***strę̄nas*** "ciskas" Kurmin 8 (EH II 587).

Sal. ar liet. *strė́nos* "ciskas" (EH II 587) un pr. *straunay* (jālasa *strannay* vai *strainay*) "ciskas" (skat. Fraenkel 921).

129. ***suplak*** "blakus, līdzās" (adv., prepoz.) Barkavā, Varakļānos, Lubānā, Wid. (ME III 1124), Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī (EH II 603), *suplakus*, *suplaku* Biržos (ME III 1124), *suplaku* Neretā, Viesītē (EH II 603), *suplàk*[2] "viens otram (cits citam) blakus" Kalupē, Pildā (EH II 605).

suôplak "blakus, līdzās" (adv.) Vārkavā, Latgalē (ME III 1139), Aulejā, Skaistā, Varakļānos (EH II 611), *suoplak* Zasā (ME III 1139).

La. dial. *suplak*, *suplàk*[2], *suôplak* līdz ar la. *plakt*, la. dial. *plaks* "plakans, līdzens", *plāce* "plecu kauls, lāpstas kauls" u. c. varbūt radn. (ja saknē ide. **a*: **ā* refleksi) ar liet. *plākė* "svins, Bressem", gr. πλαξ "līdzena virspuse", lat. *placidus* "līdzens", *plācāre* "nolīdzināt, nogludināt", norv. *flag* "atklātā jūra", senskand. *fló* "kārta" u. c. (ME III 1124, III 316, III 317, Fraenkel 602–603, Trautmann 222 un Walde II 90–91). Taču var būt minētajiem baltu un grieķu vārdiem pamatā ide. **plek-*, **plok-*, **plk-*. Arī ģerm. *a* var būt radies no ide. **o*. Tādā gadījumā minētie baltu, ģermāņu un grieķu vārdi būtu saistāmi ar la. *plece* "bute", liet. *pleksnẽ* "breite Rübe" u. c. (ME III 317, 332, Fraenkel 582 un Walde II 91).

130. ***susę̄tuvis*** (izsecināts no infl. *susāt'iv's'*) Trasuns, (ar *ę̂*) Vārkavā, Varakļānos, Biržos (Latgalē), *susātyvs* Barkavā "der Schatten, das Schattenbild (vom Menschen)" (ME III 1126); *susę̄tuvis* "dzīvas būtnes ēna" Bērzgalē, Kalupē, Pildā, Zvirgzdenē (Pildā un Zvirgzdenē *ę̂*, EH intonācija nav apzīmēta), Preiļos, Skaistā, Lubānā (EH II 604); *susę̂tuvis* "(cilvēka) ēna" Barkavā, Bērzgalē, *susę̂tuvis* "ēna" Stirnienē VLI mat.; *susę̂tuve* Lubānā, Meirānos, *susę̂tava* Lubānā, infl. susativs Zbiór XVI 217, susātevs Lubānā, *susateve* Lubānā, *susetavs* Lubānā, *susā*tivs "ēna" A. Austriņš (no Vecpiebalgas) (ME III 1126). Ar tiem varbūt ir saistāms *susa*tēvs "ein Doppelgänger" Debners (pēc U.) (ME III 1126).

Vārdam *susę̄tuvis* pamatā ir celms *susę̄tu-* (kā pr. *insuwis* "mēle": sl. *jezy-k*). Ja šai vārdā sakne ir *sēt-* un *s-* no ide. **sk̂-*, tad to sal. ar senīru *scáth*, sav. *scata* "ēna",

go. *skadus*, gr. σκότος "tumsa, tumsība" u. c. Priedēkli *su-* sal. ar la. dial. *suplak* u. c., tāpat kā viduskimru *cy-scawd* "ēna" (ME III 1126).

131. ***svȁrbs***[2] "smags" Galgauskā: *kuoks svārbi nuokrita* (ME III 1144).

svārbuõt "hangend sich bewegen" Jaunpiebalgā. Refl. *-tiês* "sich hin und her schwingen" [En.?] B. Vēstn., "das Gleichgewicht verlieren, knippen" Vecpiebalgā, Varakļānos, *laipa svārbuojas* Vecpiebalgā (ME III 1144). *svȁrbuôt*[2] "kustināt baļķi ar sviru" Mēdzūlā. Refl. *svȁrbuôtiês*[2] "šurp un turp līgoties" Mēdzūlā (EH II 612).

Pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī toponīms *svȁrbe*[2] // *svȁrbîte*[2], upe Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 69).

švārbât "kustināt" [En.?] Bērzgalē. Refl. *-tiês* "kustināties" [En.?] Bērzgalē (EH II 660), *švārbâtiês* (ar *ȁr*[2]) Pildā, Zasā, *švārbuôtiês* "(sch)wanken" Vecpiebalgā, piem.: *stabs švārbuojas* Smiltenē, *piedzęrušais švārbājās kâ miežu vārpa* Zasā, *tuorņi sākuši švārbuoties* A. Austriņš (no Vecpiebalgas) (ME IV 114).

švārbękls "ein beim Gehen oft (sch)wankendes Lebewesen" Bērzgalē (EH II 660). Apšaubāma stieptā intonācija Bērzgalē. Vai tā nav iespieduma kļūda?

La. dial. *svȁrbs*[2] līdz ar liet. *svarbùs* "smags, svarīgs" radn. ar la. *svȅrt*, liet. *sverti*, kr. *освер*, *освир* "svira", sav., vav. *swâr* "grūts; spiedošs; apgrūtinošs; sāpošs", go. *swērs* "cienīts, godāts", lat. *sērius* "nopietns" (īsti "smags; svarīgs"), alb. *vjerr* "pakaru, uzkaru" (ME III 1144 un Fraenkel 949).

Par svārstīšanos starp *s* un *š* skat. La. gr. 91. §.

132. ***šupulis*** "pamaza kuoka skamba" [En.?] Aulejā (EH II 657).

šupuļât "drāzt" Aulejā, piem., *šupuļāt skaliņus nuo pagales* (EH II 657).

La. dial. *šupulis* līdz ar liet. *šupulỹs* "Splitter, Holzspan", *šipulỹs* "Holzspan, -scheit, Splitter" radn. ar po. *szyp(ul)ka* "(spalvas)kāts", *szyplać* "plūkt" (Fraenkel 1035 un 986, EH II 657). J. Endzelīns tālāk salīdzina šos vārdus ar senind. *śépa-* "penis", *śīphā* "tieva sakne, rīkste", gr. σκίπων "spieķis, nūja", lat. *cippus* "asa kolona" (KZ XLIV 58). Turpretī H. Pētersons savā darbā "Arische und armenische Studien" (71. lpp.) šķir senind., gr. un lat. vārdus no baltu vārdiem (skat. arī Fraenkel 986).

133. ***šûst*** (tag. *šûstu*, pag. *šûsu*) "sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)" Aulejā, piem., *cękuls šūst uz galvas uz augšu* (EH II 659).

La. dial. *šûst* līdz ar liet. *šiùšti* (tag. *šiūštu*) t. p. radn. ar la. *šaũsmas*, *šaũšalas*, liet. *šiáušti* "zerzausen, hochkämmen" u. c. Jagičs tālāk saista šos baltu vārdus ar h. *susmat* "sajauc matus" (EH II 659, A. f. sl. Ph. II 397 un Fraenkel 659).

134. ***tȁļ***[2] "so lange, unterdessen" Aulejā, piem., *kāļ tu nītis siesi*, *tāļ es citu kuo padarīšu* (EH I 600 un EH II 671).

Radn. ar la. dial. *tâleĩt*[2] "tik tālu, līdz tai vietai" Zālītē, piem., *ieliet glāzē ūdeni tāleit* Zālītē, *nuogriezt vadmalu tāleit* turpat, *tâleĩt*[2] "tamēr, pa to laiku" Bauskā, *tâlît*[2] "kālît" [En.?] Nīcā, liet. *tõl*, *tõlei* "līdz tai vietai, tik ilgi", bazn. sl. *молu* "mērā, pakāpē", *моль* "tik daudz, tik ļoti", lat. *tālis* "tāds; dažs, dažs labs", gr. τηλίκος "tik vecs, tik liels" (skat. ME IV 144–145 un Fraenkel 1105).

135. ***tene*** "šejiene" Varakļānos u. c., *tenene* Adolphi, Bielenstein L. Spr. II 103, "das Hier, das Dort" Glück, *ejl/l/z teni* vai *tenēm*! "nāc šurp!" Ciblā (ME IV 163), *tene* "šejiene" Aulejā, Pildā (EH II 675); *nuo tenes* Varakļānos, Bērzaunē, Cesvainē,

Saikavā (ME IV 163), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *iz* (= *uz*) *teni* Kārsavā u. c. Latgalē (ME IV 163), Baltinavā, Kalupē, Zvirgzdenē (EH II 675); *iz teni* "uz šejieni, šurp" Pildā.

Atvasinājums no *te* (ME IV 163). La. *te* varbūt tāpat kā liet. *tè* ir proklītiskā **tē* (= žem. *tė*) saīsinājums. Tomēr ir iespējams arī vecs īsums (La. gr. 487. § c un FBR XX 240). Jādomā, ka ide. pirmvalodā bija **te*: **tē* (FBR XX 240).

136. ***tìpt***^{2} "nīkt no neēšanas, bada" [En.?] Aulejā (EH II 686), *tìpt*^{2} t. p. Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (EH II 674 dota forma *tèipt*^{2} no Pildas; šā vārda saknē Pildā izrunā divskani *ei*, bet, pārceļot rakstu valodā, dabūjam *ī*).

aptìpt^2 "nomirt badā (runājot par daudziem)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *daudzi cilvēku aptīpa* Pildā.

nùotìpt^2 "nomirt badā" Aulejā; *nuotīpis* "nuobaduojies" [En.?] Kraukļos (EH II 101), *nùotìpt*^{2} "nomirt badā" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jis nuotīpa* Pildā.

tìpêt^2 "mērdēt badā" [En.?] Aulejā (EH II 686).

tìpinât^2 "mērdēt badā" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *juo pamāte tīpinā/ja/* "viņu pamāte mērdēja badā" Pildā.

aptìpinât^2 "nomērdēt badā (runājot par daudziem)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *daudzi cilvēku aptīpinā/ja/* "daudz cilvēku nomērdēja badā" Pildā.

nùotìpinât^2 "nomērdēt badā" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *juo nuotipinā/ja/* "viņu nomērdēja badā" Pildā.

tìpuones^2 "vājums, nelabums" [En.?] Aulejā, piem., *galva nuoreiba*, *tīpuones apjēme* (EH II 686), *tìpùones*^{2} "gībonis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

Pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī la. dial. *stipt* "steif werden" Varakļānos, Dunikā, Gramzdā, Bielenstein Holzb. 40, 324, U., *stipt* "sich gerade strecken" Nīgrandā (skat. ME III 1072), *stipt* "erstarren" Lng. (skat. EH II 580).

La. dial. *tìpt*^{2}, *stipt* radn. ar liet. *tipsoti* "gulēt (slimības dēļ)" Valančā, *stipti* "nobeigties; badoties; (dial.) mirt; salt", *stypà* "nobeigšanās; nāve" (lietuviešu vārdi salīdzināšanai ņemti no E. Frenkeļa "Litauisches etymologisches Wörterbuch", skat. 1099., 9–8. un 907).

La. dial. *tīpt* un liet. *tipsoti* vārdu sākuma līdzskanis *t-* attiecas pret *st-* liet. vārdos *stipti*, *stypà* tāpat kā *t-* pret *st-* liet. *tárpas* un la. *staĩpa*, liet. *tikùtis* un la. dial. *stikùots*^{2} "ķikuts" (skat. Fraenkel 1093), go. *stauta* "grūžu" un skr. *tudáti* "grūž", lat. *tundō* "grūžu" (skat. Мейе Введ., 189. lpp.). Saknē īsais patskanis *i* (liet. *stipti*, *tipsoti*) mijas ar garo *ī* (la. dial. *tīpt*, liet. *stypà*) tāpat kā liet. vārdos *likti* "atstāt" un *lỹkius* "atlikums" (skat. Endz. BV 23. § a). Sakne *stip-*, *stīp-*, *tip-*, *tīp-* ir zuduma pakāpē, bet liet. vārdos *staipýti*, *stiẽpti* un la. *stàipît*, *stìept* šī pati sakne ir pamata pakāpē (skat. Fraenkel 908).

La. dial. *tīpt*, liet. *tipsoti*, *stipti*, *stypà* tālāk radn. ar lat. *stipula* "salms", sa. *stīf* "stīvs, taisns", senisl. *stĭfr* "stīvs, sastindzis", senkr. *стьпиꙗ*, *стъпиꙗ* "riteņa spieķis; spieķa kauls", kr. *спицa* "riteņa spieķis" u. c. (skat. Fraenkel 908).

137. ***trapinêt*** "mīdīties, sist ar kājām pie zemes" Kalupē (L. Kancāne).

trepinêt "spārdīties ar kājām" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

tripinât "lēkāt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene).

tripinêt "trippeln" Bērzgalē (EH II 695).

tripins "wer andere imitierend komisch zu gehen versteht" [En.?] Bērzgalē (EH II 695).

Radn. ar liet. *trapinéti* "grūst ar kājām, sist ar kājām pie zemes", *tripinéti* "tipināt", pr. *trapt* "mīt, mīdīt", kr. dial. *mponámь* "стучать, топтать вслух ногами, ходить со стуком", senkr. *mpona*, kr. *mponá* "taka, pēdas", alb. *trap* "maza taciņa", gr. τραπεῖν "mīt, mīdīt, spiest vīnu", as. *thrabōn* "rikšot", sa. *đrafian* "spiest, grūst", zv. *travla* "noblietēt, nomīdīt" u. c. (skat. Būga I 489 un Fraenkel 1111 un 1125).

138. ***trikmìenis***[2] "Aufregung" Varakļānos (EH II 694).

trikminis "tracis, troksnis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

trikmenis "Lärm, Alarm", *trikm*ens "die Erschütterung" Lubānā, *trikm*ins "der Lärm (das Lachen, Schreien, Tanzen) in der Schenke" [En.?] Gulbenē (Kurzemē), Zbiór XVIII 480 (ME IV 235).

Radn. ar liet. *trìkti* "irt, jukt, brukt, /sa/grūt; kļūdīties; sajukt, kļūt vājprātīgam (trakam)", *trẽkti* "sabojāt, sagandēt; traucēt, iztraucēt; izpostīt, izšķiest, izšķērdēt; kaitēt; notraipīties; ziest, triept", la. *tracis*, *traks*, liet. *trãkas* (skat. Fraenkel 1109 un 1122).

139. ***trukât*** "lēni rikšot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

trukšinât "abwechselnd langsam und schnell fahren" Zvirgzdenē (ME IV 245). *trukšinât* "lēni rikšot" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā. *trukšinât* "?": *lieli gudrinieki ir tādi vęci zirdziņi kâ šis pelēcis, – trukšināja suolīti pie suolīša* A. Upīts (no Skrīveriem) (EH II 698). Pēc teikuma satura spriežot, liekas, ka arī A. Upīts vārdu *trukšinât* lieto ar nozīmi "lēni rikšot".

Radn. ar liet. *trùkti* "медлить, мешкать", la. *traũkt*(*ies*), liet. *tráukti* "тянуть, отправляться" (piem., *ištráukė į miẽstą*) (skat. Būga I 449 un Fraenkel 1130) un kr. *мрусúть* "lēni rikšot (par dzīvniekiem); jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem (par cilvēku)" (skat. СРЯ IV 575). La. dial. *trukât*, *trukšinât* un liet. *trùkti* sakne ir zuduma pakāpē, bet la. *traũkt*(*ies*), liet. *tráukti* un kr. *мрусúть* (kr. *y* no *ou*) sakne ir pamata pakāpē.

140. ***trùops***[2] "posms, der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Varakļānos, Biržos, Meirānos, *truopeņi* BW 6104,4 (no Līksnas), *truops* Zasā, *aizlauzt vārpas nuo truopiņiem* Latgalē (ME IV 253); *trùops*[2] Aulejā, demin. *trùopeņš*[2] Kaldabruņā, *atnest truopā* (= *stuobrā*) *ūdeni* Vietalvā, Lazdonā (EH II 700).

La. dial. *trùops*[2] pēc J. Endzelīna domām, varbūt ir saistāms ar ide. sakni **trep*- "griezt" (ME IV 253), par kuru skat. Walde I 756 un Pokorny I 1094. Tādā gadījumā la. dial. *trùops*[2] tālāk būtu radn. ar gr. τρέπω "griežu", τρόπος "pagrieziens", lat. *trepit* "vertit" u. c. (skat. Pokorny I 1094).

141. ***tùrkst***[2] (skaņu verbs) Nautrēnos, piem., *zemes vēzīši turkš*; *jam blusa ausī turkse* (jeb *turksa*) (EH II 705).

tùrkšt[2] "rūkt" [En.?] Aulejā, piem., *kad pārsildīts zirgs padzēris salta ūdiņa, turkš vẹ̄dẹrs* "?" Kalupē (EH II 705); *tùrkšt*[2] "rūkt" Vārkavā (M. Dzene).

tùrkt[2] "rūkt (par nedzīvām lietām)" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *tùrkt* (vai *tȁrkt*?) "rūkt (par negaisa mākoni)" [En.?] (forma izsecināta no *tȁrkt*) Kaldabruņā (EH II 705).

tùrkšins[2] "vilciņš (bērnu rotaļlieta)" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *turkšins* "?" Kalupē, P. Strods Par. vōrdn. 178 (EH II 705).

Radn. ar liet. *tuřkti* "čirkstēt (par zemes vēzi)", *turk-lỹs* "zemes vēzis, kārkulis", sl. *тьrktati*, kr. *мóркать*., po. *tarkać*, *tarkotać* "čīkstēt, čirkstēt, sprēgāt" u. c. Onomatopoēze (skat. Būga II 634 un Fraenkel 1144).

142. ***ùodine***[2] "eine niedrig gelegene, feuchte Wiese" [En.?] Skaistā (EH II 742).

Varbūt no **uodinine* (sal. ar liet. *vandeninė* "ūdens-" (EH II 742). Radn. līdz ar la. *ûdens*, liet. dial. žem. *unduõ*, pr. *unds* un liet. *vanduõ* ar sl. *voda* "ūdens", het. *u̯ātar* (no **wōdr̥*), gr. ὕδωρ "ūdens", lat. *unda* "vilnis, banga" (ar *n* infiksu), go. *watō* "ūdens" u. c. (skat. ME IV 405 un Fraenkel 1194–1195).

143. ***ùolakne***[2] "das Rührei" Zvirgzdenē, *uolākne* Zbiór XVII 277 sk. (ME IV 416); *uolakne* Baltinavā (EH II 743); *uolaknis* Latgalē, *ùolaknis*[2] Varakļānos (ME IV 416); *uolaknis* Zvirgzdenē (EH II 743), Viļānos, Sakstagalā, *ùolàknis*[2] "saceptas olas ar gaļu" [En.?] Kapiņos (EH II 743); *ùolekne*[2] "olu kultenis" Pildā.

uolinieks "das Rührei" Asūnē, *ùolinieks*[2] "saceptas olas ar gaļu" [En.?] Kapiņos (EH II 743); *ùolinieks*[2] "das Rührei" Kaldabruņā (šim vārdam Kaldabruņā ir arī otrā nozīme "olu pārdevējs") (ME IV 417).

La. dial. *ùolakne*[2], *ùolaknis*[2], *ùolekne*[2], *ùolinieks*[2] atvasināti no vārda *uõla*, kas līdz ar la. *uolis* un liet. *úola* "galoda" radn. ar la. *velt* un liet. *vélti* (skat. ME IV 416–417 un Fraenkel 1166–1167). La. *velt* un liet. *vélti* tālāk radn. ar pr. *walis* "Orscheit", kr. *вал* "veltnis; vilnis, banga", *волна́* "vilnis", senind. *válati* "griežas", toh. *waiwalau* "reibonis", gr. εἰλέω "ritinu, griežu, tinu, veļu", lat. *volvere* "ritināt, velt, velties, griezt", go. *waltjan* "velt" u. c. (ME IV 533 un Fraenkel 1221).

144. ***uôsvis*** "sievas (vai vīra) brālis" Šķaunē (ME IV 422 un La. gr. 101. §).

uôsis[2] "der Schwiegervater" Sesavā, "der Schwiegervater des Sohnes resp. der Tochter" Sesavā, "der Vater der Schwiegertochter" Šķibē; *uôši*[2], fem. *uôses*[2] – tā sauc cits citu vīra un sievas vecāki Sesavā (ME IV 421).

La. dial. *uôsvis*, *uôsis*[2] (pēdējā formā *-sj-* varbūt fonētiski radies no *-svj-*) sal. ar liet. *úošvis* "sievas (vai vīra) brālis" (ME IV 422 un IV 421, skat. arī Fraenkel 1168).

145. ***užģinât*** "rīdīt (suni)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vužģinât* "rīdīt" Pildā (ME IV 677); *vugžinât* "hetzen (zur Prügelei)" Bērzpilī, Nautrēnos (EH II 798).

Sal. ar interj. *užu*! (medību sauciens suņiem) Lielezerē, *užu*, *užu*, *mana kuņa*, *meitu zaglis krūmiņos*! BW 13499,1 (no Kandavas) (ME IV 403) un interj. *užgā*! (medību sauciens suņiem, rīdot pret vilku) St. (skat. ME IV 403). Varbūt pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī *užģêt* "schallen (par skaņu sajaukumu, kurā nevar saprast atsevišķus vārdus)" Neretā, "undeutlich sprechen" Mēmelē, "čumēt" [En.?] Zālītē, *suņi rēja*, *un mājās užģēja* Jauns. (skat. ME IV 403) un *užģi* "Lärm, Geräusch" Neretā (skat. ME IV 403).

La. dial. *užģinât*, *užu*!, *užģêt*, *užģi*, tāpat ka liet. *ūžti* "šalkt, krākt, trokšņot, rāties, rūkt, ņurdēt; sarunāties, būt jautram; skraidīt apkārt, gribēt apvaisloties (par

cūkām)", *ūžauti* "šalkt" (skat. Fraenkel 1174–1175), ir onomatopoētiski darinājumi. La. dial. formās *vužģināt* un *vugžināt* ir līdzskaņa *v*- piespraudums un formā *vugžināt* – līdzskaņu metateze.

146. ***vèpla***^{2} (comm.) "einer, der viel und zusammenhanglos spricht" Bērzpilī, "ein leichtfertiger Mensch" Varakļānos (ME IV 559), *vèpla*^{2} Nautrēnos, *vēpla* Bērzgalē, *vẹ̀pla*^{2} Varakļānos (EH II 776); *vèpla*^{2} "pļāpa" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vẹ̀pla*^{2} "pļāpa" Vārkavā (M. Dzene); *vẹ̀pla*^{2} "vēplis" Kalupē (Reķēna 492).

vēplis "ein Manlaffe" (ar *ẽ*) Bl., "Lümmel" L., St., "ein Gaffer" Vidiņa vārdnīcā (?), "ein einfältiger Mensch" Augškurzemē, (ar *è*^{2}) Biržos, Krustpilī, Varakļānos, "einer, der leeres Zeug spricht" Dignājā, Zasā, (ar *è*^{2}) Biržos, Vārkavā, *vēplis* A. VIII, l, l05, MWM VI 435 (ME IV 559–560).

vẹ̀plât^2 "ohne den nötigen Ernst arbeiten" [En.?] Varakļānos (ME IV 559), *vēplât* "laut, viel und zusammenhanglos sprechen" Bērzgalē (EH II 776); *vẹ̀plât*^{2} "runāt blēņas, muļķības; pļāpāt" Vārkavā (M. Dzene), *vèplât*^{2} t. p. Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vẹ̀plât*^{2} "bļaustīties, runāt niekus" Kalupē (Reķēna 492).

vẹ̄pluôt "maulaffen, gaffen" St., (ME IV 560).

vèpļât^2 "leeres Zeug reden" Vārkavā, Zasā, *vèpļuôt*^{2} t. p. Biržos, *vēplis, kas vēpļuo* Konv.^{1} 238 (ME IV 560).

La. dial. *vèpla*^{2}, *vẹ̀pla*^{2}, *vēplis*, *vèplât*^{2}, *vẹ̀plât*^{2}, *vẹ̄pluot*, *vèpļât*^{2}, *vèpļuôt*^{2} sal. ar liet. *vė́pla* "žāva, tūļa" Dusetās, *vėplỹs* t. p., *vė́ploti* "staigāt ar vaļēju muti; klenderēt" Tverečā, *vė́plioti* "lūkoties ar atplestu muti un acīm; stāvēt ar atplestu muti". Šo liet. un la. dial. vārdu nozīmes, pēc P. Persona domām, radušās no pamatnozīmes "griezt, grozīt". Viņš salīdzina šos baltu vārdus ar senskand. *vāfa* "karājoties svārstīties; šūpoties; grīļoties, ļodzīties", *vafla* "šurp un turp braukāt; ļodzīties, šūpoties", vav. *wabelen* "būt rosīgā kustībā", zv. *vāp* "muļķīgs, aušīgs cilvēks" u. c. (ME IV 559–560 un Fraenkel 1224 ar literatūru).

147. ***vidspuse***: 1) "die Innenseite", piem., *cẹpures vidspuse* Vārkavā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, *sienas vidspuse* Mēmelē (ME IV 579); "die Innenseite" Pildā, Neretā, Sunākstē, Jauns. (EH II 781); "iekšpuse" Ciblā; 2) "das Innere, die Eingeweide" Aulejā, piem., *cūka var nuosprāgt, kad tai aiztvīkst vidspuse* (EH II 781); "das Innere, die Eingeweide" Aknīstē, piem., *visa vidspuse dẹg* (ME IV 579); "iekšas, zarnas" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *visa vidspuse dẹg* Pildā.

Saliktenis no *vid/u/s+puse*. La. *vidus*, dial. *vids* līdz ar liet. *vidus* radn. ar sa. *widu* "mežs", senīru *fid* "mežs" u. c. (ME IV 580–581 un Fraenkel 1238–1239). La. *puse* līdz ar liet. *pùsė*, pr. *pausan*, *pauson* "puse" radn. ar toh. AB *poṣi* "puse; siena; riba" (Fraenkel 676).

148. ***visad*** "immer" (adv.) Latgalē, Vārkavā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Meirānos (ME IV 621); *visad* Rēznā, Rugājos, Lazdonā, (*vi·sad*) Barkavā, Aglonā, Kalupē, Višķos, Aknīstē (EH II 789); *visad* "vienmēr" Kalupē (Reķēna 492); *visad // vi·sad* "vienmēr" Ciblā, Pildā. *visād* "immer" (adv.) Gaigalavā, Ružinā, Viļānos, Praulienā, *lapsa visād bija sātna* Pas. I 158 (no Kalupes), *jis juo visād tur pie sevis* II 154 (no Rēzeknes) (ME IV 621).

vu·sad "immer" Liepnā, Viļakā, Lubānā (EH II 799); *vusad // vu·sad* "vienmēr" Viļakā (Z. Prancāne).

Sal. ar liet. *visadà* "vienmēr" un sl. *vьxoda* (bulg. *възда*, sh. *вазда*, č. *vezda*) (ME IV 621, Fraenkel 1264, Vasmer I 235–236, Фасмер I 362). Liet. *visadà* un la. dial. *visad* no pron. *vìsas* resp. *viss* (Fraenkel 1264 un Otrębski III 300). La. *viss* līdz ar liet. *vìsas* un pr. *wissa* "viss, visvisāds" radn. ar bazn. sl. *вьсь* "viss, katrs, viens pats", kr. *весь* "viss", senind. *víśva-ḥ* "katrs, viss", av. *vispa-* "katrs, viss" (ME IV 625 un Fraenkel 1264).

149. ***visakas*** "viss" Aulejā (Rudzīte LD 330).

Sal. ar liet. *vìskas* "viss" no *vìsa kas* (skat. Otrębski III 147). Saliktenis no *visa(s)* + *kas*. La. *viss* līdz ar liet. *vìsas* un pr. *wissa* "viss, visvisāds" radn. ar bazn. sl. *вьсь* "viss, katrs, viens pats", senind. *víśva-ḥ* "katrs, viss", av. *vispa-* t. p. (ME IV 625 un Fraenkel 1264). La. *kas* līdz ar liet. *kàs* un pr. *kas* radn. ar senind. *kaḥ*, go. *has*, sl. *къто* "wer", lat. *quod* "welches" u. c. (ME II 168 un Fraenkel 199).

150. ***vuce*** "aitiņa" (mīlināmais vārds) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Demin. *vuceņa* "aitiņa" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vucîte* "aitiņa" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vucęns "der Schafsbock" Asūnē, Alūksnē, Barkavā, Cesvainē, Dignājā, Galgauskā, Gulbenē, Litenē, Lubānā, Meirānos, Pilskalnē, Sēlpilī, Viļakā, Zasā, U. (ME IV 675); *vucęns* "das Lamm (hauptsächl. von kleinen Schafsböcken gesagt)" Alsviķī, Alūksnē, Augulienā, Cesvainē, Dzelzavā, Grašos, Gulbenē, Stāmerienā, Vējavā (ME IV 675). *vucins* "der Schafsbock" Aknīstē, Baltinavā, Barkavā, Biržos, Dvietē, Kalupē, Krustpilī, Līves m. (?), Lubānā, Meirānos, Mērdzenē, Nautrēnos, Pildā, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Zasā, Zvirgzdenē (ME IV 675), Liepnā, Skaistā, Kaldabruņā (EH II 789), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, *vucins* "auns" Prodē VLI mat. Demin. *vucineņa vilniņā* BW piel.[2] 10291,2 (no Līksnas un Līvāniem) (ME IV 675); *vuciniņš* Preiļos, Līvānos, *vucineņš* Līvānos (EH II 789); *vuciņęns* Lubānā (EH II 798); *vucineņš* Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *vucans* "der Schafsbock" Adulienā, Meirānos (ME IV 675). *ucans* "auns" Medņos VLI mat. *vucuns* "der Schafsbock" Baltinavā, Šķilbēnos, Viļakā (ME IV 675).

ucęns "der Schafsbock" Augškurzemē, Cesvainē, BW 19950 var. no Lazdonas, Lodes, Lubānas un Praulienas (ME IV 293), Saikavā (EH II 711), *ucenis* "der Schafsbock" Ļaudonā (ME IV 293). Demin. *uceniņš* BW 1912 var. (no Cesvaines) (ME IV 293), Bērzaunē, Kalsnavā (EH II 711). *ucins* "der Schafsbock" Austrumvidzemē, piem., Bērzaunē, Ļaudonā, Saikavā (ME IV 293); Kalsnavā (EH II 711), *ucins // vucins* "auns" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Demin. *ucineņš // vucineņš* Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vuc! (interj., ar kuru sauc aitas) Aknīstē, Bērzaunē, Kaldabruņā, Zasā, *vûc*! Ulanovska Łotysze 13 (ME IV 675); *vuc*! *vuc*! (interj., ar kuru aicina aitu) Kalncempjos (Lāce); *vuci*! *vuci*! (interj., ar kuru sauc aitas) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. forma *vuce* "aitiņa" varētu būt radusies no **a·vuce* (skat. ME IV 675). No vārda *vuce* atvasināti *vucins*, *vucęns* tāpat kā no *avs* atvasināts *avins* un no *zùoss* – *zùosins*. Sal. arī vārda *vucins* izskaņu ar liet. *ãvinas*, pr. *awins*, sl. *ovьnъ* un liet. *žąsinas* izskaņām (skat. ME IV 675 un Endz. BV 121. § c). Augšz. formas *ucęns* un *ucins*

interesantas tai ziņā, ka tajās, tāpat kā augšz. formā *uška*, ir pilnīgi izzudusi ide. sakne **ou̯-*, kas vēl saglabājusies la. vārdā *avs* un la. dial. vārdā *avins*.

No lietvārda *vuce* voc. sg. formas *vuc(e)*, jādomā, radusies interjekcija *vuc*! (skat. ME IV 675), bet interjekciju *vuci*! un *vucs*! pamatā varētu būt *i*-celma lietvārda *vucs* vienskaitļa vokatīva formas (skat. Endz. BV 232. §).

151. ***vuŕcinât*** [*vùrcinât*] "strauji grozīt, kustināt, drebināt (asti)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

La. dial. *vuŕcinât* no ide. saknes **u̯r̥-* "griezt, grozīt, iebāzt" zuduma pakāpē (līdzās pamata pakāpei **u̯er-*, **u̯or-*) ar paplašinājumu *-k-*, no kuras arī la. *virst*, pr. *wīrst* "viņš kļūst", liet. *viřsti* "gāzties; krist; pārvērsties" ar paplašinājumu *-t-* (skat. arī Fraenkel 1261–1262). Tomēr la. dial. *vuŕcinât* saknes intonācija (no ide. **u̯ŕ̥-*) atšķiras no pr. *wīrst* un liet. *viřsti* intonācijas (no ide. **u̯r̥̃-*). No ide. saknes **u̯er-* pamata pakāpē atvasināti la. *vèrst*, liet. *veřsti* "gāzt; pārvērst; tulkot; spiest (kādu ko darīt), likt (kādam ko darīt); [ap]griezt uz otru pusi; rakņāties, vandīties", kr. *вертено́* "vārpsta, vārpstiņa", lat. *vertere* "griezt, vērst", go. *waírþan* "kļūt" u. c. (skat. Fraenkel 1228). No ide. saknes **u̯or-* pamata pakāpē atvasināti la. *vàrtît*, liet. *vartýti* "grozīt", pr. *wartint* "griezt, vērst", kr. *воромúть* "grozīt", go. *frawardjan* "развращать" u. c. (skat. Fraenkel 1204 un Фасмер I 355).

152. ***vuŕsulis*** [*vùrsulis*] "cilvēks, kas ātri un neskaidri runā" Vārkavā, *vursulis* t. p. Zvirgzdenē (ME IV 677); *vuŕsulis // uŕsulis* [*vùrsulis // ùrsulis*] "cilvēks, kas ātri un neskaidri runā (sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vursuļuot "undeutlich sprechen" Pildā, Mērdzenē (ME IV 677); *vuŕsuļuôt // uŕsuļuôt* [*vùrsuļuôt // ùrsuļuôt*] "ātri un neskaidri runāt (sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Jādomā, ka la. dial. *(v)uŕsulis* un *(v)uŕsuļuôt* radn. la. dial. *uřska* "lūpa" Bauskā, *urska* "lūpa" U., *urskas izstiept* vai (Galgauskā) *ursku uzmest* "būt dusmīgam; izlikties nopietnam" Liepkalnā, Mag. XIII, 2, 63 (skat. ME IV 308), *urskulis* "gespitzer Mund" U. (skat. La. gr. 174. §). Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *uřska*, *urska* kaut cik atgādina pr. *warsus* un po. *warga* "lūpa" (ME IV 308).

Iepriekš minētajās la. dial. formās ar *v-* šis *v-* var būt proteze (skat. Endz. BV 75. §) vai arī la. dial. formās bez *v-* šis *v-* var būt zudis (skat. Endz. BV 66. §).

153. ***vuška*** "aita" Atašienē, Jaunlaicenē, Liepnā, Skaistā, Višķos, Kaldabruņā (EH II 799), Augškurzemē, Alsviķī, Alūksnē, Apukalnā, Asūnē, Baltinavā, Barkavā, Beļavā, Dagdā, Dignājā, Dvietē, Gulbenē, Ilzenē, Jaunrozē, Jaunušānos, Kalncempjos, Kalupē, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Lašos, Lejasciemā, Litenē, Līves m. (?), Lubānā, Mālupē, Meirānos, Mērdzenē, Nautrēnos, Neretā, Pildā, Pilskalnē, Preiļos, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Vecannasmuižā, Viļakā, Viļānos, Zasā, Zeltiņa m., Zvirgzdenē (ME IV 677); Aizkalnē (R. Vilcāne). *vuška* "aita" Annā, Bebrenē, Bejā, Jaunlaicenē, Mārkalnē, Pededzē, Rubeņos, Slatē, Stirnienē, Ziemeros VLI mat. Demin. *vuškiņas* (pl.) Latgalits 1922, I, 3; BW 30703, 12 (no Barkavas un Varakļāniem), 29176,1 (no Barkavas), 19574,1 (no Līvāniem) (ME IV 677); *vušķiņa* Lubānā (EH II 799), *vušķeņa* "aitiņa" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

uška "aita" Zeltiņa m., Bērzaunē, Kalsnavā (ME IV 310); *uška* "aita" Izvaltā LVI mat. *uška // vuška* "aita" Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *(v)uška* "aita" Krāslavā VLI mat. Demin. *ušķeņa* "aitiņa" Nirzā (Rudzīte LIT l0l); *ušķeņa // vušķeņa* "aitiņa" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vuškene "ein gewisser Pilz (mit brauner Oberfläche und grüner Unterseite)" Liepnā (EH II 799); *vušķìene*[2] *// ušķìene*[2] "kāda sēne" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vuškenieks "ein gewisser Pilz" Višķos (EH II 799).

Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *vuška* varbūt no **a·vuž-ka*. Vārda atvasināšanu sal. ar liet. *avùžė*, la. *Annuža* (La. gr. 194. § a) un kr. *овéчка*. Sal. arī ar la. dial. *vuce* un *vucęns* (skat. ME IV 677). Augšz. forma *uška* "aita" interesanta tai ziņā, ka te pilnīgi izzudusi ide. sakne **ou̯*. No vēsturiskās gramatikas viedokļa te palikusi tikai izskaņa.

154. ***zęmu*** "apakšā" (adv.) Latgalē (La. gr. 583. §), Kaldabruņā (EH II 805), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

zęmuška "apakša": *palīda zęm šķirsta zęmuškas* Zb. XVIII 374, *vilki pastatīja zęmuškā tuo vilku*.. Pas. I 298 (no Aglonas) (ME IV 713); *zęmuška* Kaldabruņā, Višķos (EH II 805); *zęmuška* "apakša" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Kalupē (Reķēna 498), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *zęmuškā* Kalupē, Višķos, Nirzā (EH II 805), *zęmuškâ* "apakšā" Aizkalnē (R. Vilcāne) Vārkavā (M. Dzene), Kalupē (Reķēna 293), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

zęmaška, loc. *zęmaškā* "unten" Pildā, Višķos (EH II 804). Šādas formas Pildā man nav gadījies dzirdēt.

zęmuôška "apakša" Viļakā (EH II 805).

La. dial. adv. *zęmu* "apakšā" darināts blakus adjektīvam *zęms*. Arī žem. adv. *žèma* "apakšā, lejā" un *žemai* darināti blakus adj. *žemas* (La. gr. 583. § un Fraenkel 1298).

No adv. *zęmu* "apakšā, lejā" atvasināts lietvārds *zęmuška*, *zęmuôška* "apakša". Izskaņu *-uška* šai lietvārdā sal. ar izskaņu *-uška* citos augšz. lietvārdos, piem., *màsiņuška*[2] "māsīca", *meîtuška* "meitenīte", *mìltuška*[2] "miltu putra", *vuška* "aita" Pildā.

La. *zęms* līdz ar liet. *žẽmas*, pr. *semmai* "nieder", la. *zeme*, liet. *žẽmė*, pr. *same*, *semmē* "Erde" radn. ar kr. *земля́*, po. *ziemia*, senind. *kṣā́ḥ*, av. *zå*, gr. χθών "Erde, Land", alb. δẽ, lat. *humus* "Erde, Erdboden", toh. A. *tkaṃ*, B *kem*, het. *tegan* u. c. Visu šo vārdu pamatā ir ide. sakne **ĝhŏm-*, **ĝhem-* "zeme" (Fraenkel 1298–1299).

155. ***žvurgt*** "?": *kuļamā mašīna žvùrdz*[2] Varakļānos (EH II 824); *lapsa žvurgdama krīt zemē* Pas. I 343; *cirvis žvurgdams vien nuoskrēja* VI 467 (ME IV 848). *žvùrgt*[2] "rūkt (par priekšmetiem)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *lidmašina žvurdz* Pildā.

žvurdzêt (skaņu verbs): *tas nuoskrēja žvurdzędams pa zariņu zariņiem* BW 33143 var. (no Zasas) (ME IV 848).

žvùrgzdêt[2] "sausen (von schnellen Bewegungen)" *braucēm, ka žvurgzdēja vien* Biržos; *žvurgzd, akmini stipri sviežuot* Zasā (ME IV 848).

žvurkstêt "schwirren" (ar *ùr*[2] Viļakā, (ar *uŕ*) Saikavā (EH II 824). *žvurkstêt* t. p. Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *uŕ*) Trikātā; subst. *žvurkstêšana* "das Schwirren": *dzirdu auklu žvurkstēšanu* Plūd. (ME IV 848).

žvùrdzins[2] "ein gewisser Kinderspielzeug" Skaistā (EH II 824).

*žvurzd*ens "ein aus einem Knöchel und Bindfaden angefertigter Brummer" Zasā (EH II 824). *žvùrgzdins*[2] "bērnu rotaļlieta" Vārkavā (ME IV 848), Kalupē, Kaldabruņā (EH II 824). *žvùrgzdins*[2] "vilciņš (bērnu rotaļlieta)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

žvurkstiņš "bērnu rotaļlieta" Bērzaunē (ME IV 848). Demin. *žvùrkstēniņš*[2] "bērnu rotaļlieta" Saikavā (EH II 824).

Onomatopoētiski vārdi. Sal. ar la. dial. *švurkstêt* "schwirren" Zasā (skat. ME IV 120), *viņš rāva pastalu auklas tâ, ka švurkstēja* Jauns. (skat. EH II 663), *švùrkstinât*[2] "taisīt troksni ar *švurksteni*" Bērzaunē, Cesvainē, Lubānā, Saikavā, *švurkstenis* "bērnu rotaļlieta" Apukalnā, Lubānā (ar *ùr*[2]) Krustpilī, *švurkstins* "bērnu rotaļlieta" Bērzaunē, Lubānā, Saikavā (skat. ME IV 12) un la. dial. *švìrkstêt* "schwirren" (skat. ME IV 117).

Secinājumi

1. Šajā nodaļā doti 372 augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi, kas apvienoti 155 ligzdās. Etimoloģiskajos skaidrojumos, kas seko pēc katras ligzdas, plaši izmantota etimoloģiskā literatūra (E. Bernekera, A. Briknera, K. Būgas, J. Endzelīna, M. Fasmera, E. Frenkeļa, V. Iļjiča-Svitiča, A. Isačenko, A. Meijē, J. Otrembska, J. Pokornija, A. Preobraženska, F. Slavska, V. Toporova, R. Trautmaņa, O. Trubačova, A. Valdes u. c. pētījumi). Lielum lielais vairums etimoloģiju, kas dotas šajā nodaļā, ir tradicionālas, vispāratzītas.

2. Tādos gadījumos, kad valodnieku uzskati par kāda vārda etimoloģiju ir atšķirīgi (la. dial. *bìrds*[2], *da*, *da-*, *gasts*, *kakaža*, *naŕts*, *plepêt*, *sala* u. c.), disertācijā, pamatojoties uz etimoloģisko pētījumu principiem un kritērijiem, atzīts kāds viens etimoloģisks skaidrojums, kas vairāk atbilst šo principu un kritēriju prasībām.

Autors domā, ka:

a) la. dial. *bìrds*[2] "Weberkamm" radn. ar kr. *бёрдо*, serbu *brd̀o* "aužamais šķiets", go. *baúrd* saliktenī *fotubaúrd* "ὑποποδιον" u. c. (J. Endzelīna etimoloģija);

b) la. dial. *da*, *da-* līdz ar liet. *da-* radn. ar sl. *do*, *do-*, sa. *tó*, sav. *za*, *zuo* "pie", gr. -δε, av. *-da* u. c. (A. Meijē, J. Endzelīna un M. Fasmera etimoloģija);

c) la. dial. *gasts* "viesis" radn. ar sl. *gostь*, go. *gasts* "viesis", lat. *hostis* "ienaidnieks" u. c. (K. Būgas, A. Meijē un A. Isačenko etimoloģija);

d) la. dial. *kakaža* "jumta kārts, pie kuras pienaglo skaidas (u. c. nozīmes)" un *kakažàinis*[2] "zivju tīkls, kas piestiprināts pie diviem līkiem kokiem (trejbridis)" radn. ar liet. *kẽžas* "корявое, уродливое дерево" (J. Endzelīna etimoloģija);

e) la. dial. *naŕts* "konusveida tīkls zivju zvejai un irbju medībām" radn. ar kr. dial. *нерёт*, *неремó*, *нóром* "murda, ventera veids", bkr. *нерем* "więcierz" un liet. *nártas* "stūris" (K. Būgas un J. Endzelīna etimoloģija);

f) la. dial. *plepêt* "pļāpāt", *pleperis* "pļāpa" līdz ar liet. *plepė́ti* "pļāpāt" radn. ar po. *paplać*, vlv. *pleppen*, v. *plappern* u. c. (J. Endzelīna un E. Frenkeļa etimoloģija);

g) la. dial. *sala* "sādža" līdz ar liet. *salà* "sādža" radn. ar sl. *selo* "ciems", langob. *sala* "pagalms, māja", sav. *sala* "māja, zāle, bēniņi" u. c. (K. Būgas, R. Trautmaņa, M. Fasmera, E. Frenkeļa etimoloģija).

3. Dažos gadījumos disertācijā dotas citādas la. dial. vārdu etimoloģijas nekā ME un EH (*a(p)bę̀da*^{2}, *kaba // kab*, *lizîka*).

a) J. Endzelīns la. dial. *a(p)bę̀da*^{2}, *a(p)bę̀das*^{2}, *a(p)bę̀ds*^{2}, *a(p)bę̂das* "maltīte pēc cūkas nokaušanas; ēdiens no tikko nokautas cūkas gaļas" atvasina no *ap* + *best*. Tā kā daudzās Latgales izloksnēs spontāns patskaņu pagarinājums, kas ļautu izskaidrot garo *ę̄* saknē, nav sastopams un grūti iedomāties semantisko pāreju "aprakšana"→"maltīte; ēdiens", tad autors ierosina kā iespējamu šādu etimoloģiju: la. dial. *a(p)bę̀da*^{2}, *a(p)bę̀das*^{2}, *a(p)bę̀ds*^{2} no *ap* + *bę̀da*. Daļā izlokšņu, kontaminējoties vārdiem *a(p)bę̀da*^{2}, *a(p)bę̀das*^{2} ar verbu *êst*, varēja rasties formas ar lauzto intonāciju *a(p)bę̂da*, *a(p)bę̂das*.

b) J. Endzelīns uzskata, ka la. dial. partikula *kab* "kaut, lai" aizgūta no bkr. *каб*(*ы*). Tā kā latgaliskajās izloksnēs sastopama arī nesaīsinātā forma *kaba* "kaut, lai", tad jādomā, ka la. dial. *kaba* radies no *ka* + *ba*, tāpat kā la. *neba* un liet. *neba* "neque" no *ne* + *ba* un la. dial. *nuba* "nupat" no *nu* + *ba*, bet forma *kab* radusies no *kaba*, tāpat kā *neb* no *neba*.

c) Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* "karote" aizgūti no slāvu valodām. Taču slāvu valodās nav tāda avota, no kura (ņemot vērā skaņu atbilstības likumus aizgūtajos vārdos) varētu atvasināt minētos la. dial. vārdus, tāpēc disertācijā la. dial. *lizîka*, *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* "karote" saistīti ar la. *làizît*, la. dial. *lizguôt* "laizīt" un *ližģît* "uzsūkt" (sal. ar lat. *ligula* "karote": *linxī* "laizīt", vidusīru *liag*, kimru *llwy*, bret. *loa*, korn. *lo* "karote": kimru *llyfu*, *llyw* "laizīt", liet. *šáukštas* "karote": *šáuti* "kišti, stumti į krosnį").

4. Disertācijā etimoloģizēti 20 la. dial. vārdi, kam līdz šim valodnieciskajā literatūrā nebija noskaidrotas etimoloģijas, piemēram:

a) la.dial. *atasi* "ilkšu streņģes" (no *at-* + *ass*) radn. ar kr. dial. *omóc*, *omóca*, *amóca* "ilkss streņģe", bkr. *amóca* t. p. un po. dial. *otosa* t. p.;

b) la. dial. *azbars* "(miežu) putraimi" (sakne *bar-*) līdz ar la. *barība*, *baruôt* radn. ar bazn. sl. *бъръ* "mieži", senkr. *боръ* t. p., sa. *bere* t. p., go. *barizeins* "miežu-", bret. *bara* "maize" u. c.;

c) la. dial. *barinêtiês* "cīnīties (ar uzbrūkošu suni)" līdz ar la. *bãrt*, liet. *bárti* radn. ar kr. *боро́ться* "cīnīties", po. *broć się* t. p., slov. *brân* "aizstāvēšana", senisl. *berja* "sist, grūst", lat. *ferīre* "cirst, sist" u. c.;

d) la. dial. *brava* "uzacs" radn. ar liet. *bruvìs*, *brùvė* "uzacs", senkr. *бръвь*, *бровь*, sav. *brāwa* t. p., skr. *bhrū-ḥ* t. p. u. c.;

e) la. dial. *bubucis* "kukainis" līdz ar la. dial. *buzis* "uts", *buzulis* t. p. radn. ar liet. *būžỹs* "kukainis", bazn. sl. *бъчела* "bite", senkr. *бъчела* t. p., serbu *бу̏ба* "Ungeziefer" u. c.;

f) la. dial. *bùoze*^{2} "no resna koka stumbra izgatavota laiva; maza laiva bez airiem" radn. ar la. *buõze* un liet. *búože* "boze; sprigulis; laide; bezmēns; galviņa" (pamatā, liekas, ide. sakne **bhu*, **bu-* "uzpūst, uzpampt");

g) la. dial. *buts* "(ēkas vai celtnes) pamats" radn. ar liet. *bùtas* "dzīvoklis; māja; priekšnams", pr. *buttan; butten* "māja", senīru *both* "būda", senisl. *búď* "dzīvoklis" u. c.;

h) la. dial. *citakas* "cits" sal. ar liet. *kìtkas* "cits kas";

i) la. dial. *ìekars*[2] "gredzens" (no ide saknes **enk-*: **onk-* "liekt") radn. ar liet. *ánka* "cilpa", bazn. sl. *укоть* "atkarpe, enkurs", gr. ὄγκος "atkarpe", ἄγκυρα "enkurs", lat. *ancus* "saliekts", īru *écath* "kāsis, āķis", senind. *á(ñ)cati* "liec", pehl. *ančītan* "liekt" u. c.

j) la. dial. *sàucêt*[2] "šķeterēt" radn. ar liet. *sùkti* "vīt", kr. *сучúть* "šķeterēt", č. *soukati* t. p., po. *sukać* t. p., sh. *súkati* t. p. u. c.;

k) la. dial. *tìpt*[2] "ciest badu" radn. ar liet. *tipsoti* "gulēt (slimības dēļ)", *stipti* "nobeigties; badoties; (dial.) mirt; salt", *stypà* "nobeigšanās; nāve" u. c.;

l) la. dial. *trukât* "lēni rikšot", *trukšinât* "lēni rikšot" līdz ar la. *traũkt(ies)* radn. ar liet. *trùkti* "медлить, мешкать", *tráukti* "тянуть, отправляться" un kr. *трусúть* "lēni rikšot; jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem";

m) la. dial. *tùrkt*[2] "rūkt (par lietām un mašīnām)" radn. liet. *turkti* "čirkstēt (par zemes vēzi)", po. *tarkać*, *tarkotać* "čīkstēt, čirkstēt, sprēgāt" u. c.;

n) la. dial. *užģinât* "rīdīt (suni)" līdz ar la. dial. *užģi* "troksnis", *užu*! (medību sauciens suņiem) un *užģā*! (medību sauciens suņiem, rīdot tos pret vilku) radn. ar liet. *ūžti* "šalkt, krākt, trokšņot, rāties, rūkt, ņurdēt, sarunāties, būt jautram; skraidīt apkārt, gribēt apvaisloties (par cūkām)", *ūžauti* "šalkt";

o) la. dial. *visakas* "viss" sal. ar liet. *vìskas* "viss";

p) la. dial. *vuŕcinât* "strauji grozīt, kustināt, drebināt (asti)" līdz ar la. *virst*, liet. *viřsti* "gāzties; krist; pārvērsties", la. *vèrst*, liet. *veřsti* "gāzt; pārvērst; tulkot; spiest (kādu ko darīt), likt (kādam ko darīt); griezt uz otru pusi; rakņāties, vandīties", la. *vàrtît*, liet. *vartýti* "grozīt" un pr. *wartint* "griezt, vērst" radn. ar kr. *воромúть* "grozīt", go. *frawardjan* "развращать", lat. *vertere* "griezt, vērst" u. c.

II. PIEZĪMES PAR SEMANTIKU

Iepriekšējas piezīmes. Vēsturiskā semantika ir cieši saistīta ar etimoloģiju. Plaša dažādu valodu vēsturiski semantiskā materiāla izmantošana piešķir daudziem etimoloģiskiem skaidrojumiem tādu pašu ticamību no jēdzieniskās puses, kāda tiem var būt no formālās puses[71].

Dažādās ide. valodās ir sastopami tipoloģiski līdzīgi darinājumi, kas pamatojas uz semantisko pāreju vispārīgām likumsakarībām. Sal. dažādās valodās notikušo semantisko attīstību: "nocietināta vieta"→"pilsēta" vai "apmetne"→"vieta"→ "ciemats" → "pilsēta". Tā, piemēram, kr. *гóрод* "pilsēta" un tam atbilstošie vārdi citās slāvu valodās saistāmi ar *городúть* "iežogot, apžogot" un liet. *gařdas* "aploks, žogs", an. *town* "pilsēta" etimoloģiski saistāms ar v. *Zaun* "žogs"[72]. Šādiem gadījumiem ir

[71] Skat. В. И. А б а е в. О принципах этимологического исследования. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. Москва, 1956, 296.

[72] Skat. Э. А. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва, 1965, 22. В. И. А б а е в. О принципах этимологического исследования, 297 un E. F r a e n k e l. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1962 un sek., 135.

liela nozīme semantisko pāreju vispārīgās tipoloģijas izveidē, kas sevišķi nepieciešama etimoloģiskiem pētījumiem[73].

Bez tam no etimoloģijas viedokļa svarīgi noskaidrot atšķirības starp mantoto un aizgūto leksiku semantiskajā aspektā. Kā rāda novērojumi, mantotajiem vārdiem parasti raksturīga polisēmija. Turpretī aizgūtajiem vārdiem (arī morfēmām) parasti ir viena vai divas nozīmes. Tā, piemēram, no krievu valodas aizgūtajam prievārdam *pad* Baltinavā ir tikai viena nozīme "zem": *pad škapi* "zem skapja", *pad galdu* "zem galda", *pad jumtu* "zem jumta"[74]. No slāvu valodām aizgūtajam priedēklim *pad-* ir divas nozīmes: l) "zem, apakšā", piemēram, *padlikt* "palikt zem kā" Bērzgalē[75], Ciblā, Pildā u. c.; 2) priedēklis *pad-* apzīmē tuvošanos (vietas, robežas sasniegšanu), piemēram, *padiêt* "pieiet" Bērzgalē[76], Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *padbraukt* "piebraukt" Silajāņos[77], *padbràukt*[2] "piebraukt klāt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. No slāvu valodām aizgūtais priedēklis *raz-* apzīmē sadalīšanos, izklīšanu uz visām pusēm, piemēram, *razsist* "sasist", *raziêt* "izklīst" Birzgalē, Silajāņos[78], Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

* * *

Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdu vairumam nozīme saskan ar lejzemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu. Tomēr bieži arī semantikā vērojamas atšķirības no lejzemnieku izloksnēm un literārās valodas. Šai ziņā ar latgaliskajām izloksnēm bieži saskan augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes un lietuviešu valoda.

Latgalisko izlokšņu leksikas raksturīgākās semantiskās īpatnības ir šādas: semantiskie arhaismi, vārdi ar plašāku, šaurāku un gluži citādu nozīmi salīdzinājumā ar lejzemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu.

Šajā nodaļa aplūkotas dažas latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības: a) semantiskie arhaismi, b) vārdi ar plašāku nozīmi, c) eifēmismi, d) vārdi ar šaurāku nozīmi un e) vārdi ar citu nozīmi. Sakarā ar prievārda *da* un priedēkļa *da-* etimoloģiju analizēta verbālā priedēkļa *da-* semantika. Nodaļas beigās doti latgalisko izlokšņu verbi ar priedēkli *pra-* un noskaidrotas verbalā priedēkļa *pra-* nozīmes.

Semantiskie arhaismi. Dažreiz izloksnēs saglabājas vārda vecā nozīme, kamēr literārajā valodā notiek nozīmes maiņa.

Tālāk sniegti daži augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu semantisko arhaismu piemēri.

---

[73] Skat. Э. А. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, 22.
[74] M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 396.
[75] M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 327.
[76] Turpat.
[77] Turpat.
[78] M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 328.

1. Vārdam ***aruõds*** agrāk bija nozīme "apcirknis", kas vēl redzama klasiskajās tautasdziesmās, piemēram, *par aruodu rudzi bira* BW 3876 no Dzērves, Susējas un Dignājas (skat. arī BW 21294 no Dzērves, Susējas un Dignājas, 28128 no Krustpils, Līvāniem un Augškurzemes, 28137 no Latgales, 28532 no Vidzemes vai Kurzemes), *aruods* T. dz. 37598 (no Kaunatas), 37644 (no Silajāņiem), 52429 (no Bebriem un Medņiem). Šī nozīme vārdam *aruods* saglabājusies arī latgaliskajās izloksnēs (ar *ùo*^{2}) Aulejā, Pildā, Zvirgzdenē (EH I 130), Baltinavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kārsavā, Kaunatā, Krāslavā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Višķos (VLI mat.), (ar *uô*) Andrupenē, Asūnē, Ezerniekos, Izvaltā, Maltā, Tilžā (VLI mat.), *arads* Barkavā, Stirnienē (VLI mat.), *aruds* Vīksnā (VLI mat.) un sēliskajās izloksnēs (ar *uo*) Mēmelē, (ar *ùo*^{2}) Saikavā (EH I 130), Aiviekstē, Asarē, Daudzesē, Dignājā, Dvietē, Gārsenē, Lašos, Mazzalvē, Rītē, Rubeņos, Saukā, Slatē, Sunākstē, Susējā, Zasā, Zalvē (VLI mat.), (ar *uô*) Biržos, Kaldabruņā, Susējā (EH I 130). Bebrenē, Biržos, Kurcumā, Mēmelē, Pilskalnē, Prodē, Sāvienā, Sēlpilī, Vārnavā, Viesītē (VLI mat.) un *arveds* Medņos (VLI mat.).

La. *aruõds* "apcirknis" sal. ar liet. *arúodas* "miltu abra, labības kaste, klēts, noliktava". Vārda pirmā daļa no **arūs* "labība" (sal. ar lat. *arvum*, *arva* "aramzeme, labības lauks", gr. ἄρουρα "aramzeme"). Vārda otrā daļa radn. ar la. *dēt*, liet. *dė́ti* (ME I 142 un Fraenkel 18).

Sākot ar A. Kronvaldu, vārds *aruõds* latviešu literārajā valodā apzīmē profesiju (ME I 142).

2. Verbam ***atiet*** senāk latviešu valodā bija nozīme "atnākt". Šī nozīme vēl sastopama vecajos rakstos, piemēram: *redzēs cilvēka dēlu atejuoti* Evang. 1753, 74. 1pp., *atteht* "nāk" (Manvdvctio 36 un 39), tāpat arī folkloras materiālos, piemēram: *atgāja pusnaktis* Pas. IX 542 (no Austrumlatvijas), *kā tu atgāji* VIII 50 (no Latgales), *atiet lietus* BW 14258 (no Zasas), *vakariņš atiedams.. gaida mani padziedam* BW 136 (no Bērzaunes), *atiet* "atnākt" T. dz. 56182,5 (no Rugājiem), 53246 (no Īvandes). Arī dzejnieks Auseklis no Alojas savā satīriskajā dzejolī "Bizmaņu draugu dziesma" lieto verbu *atiet* ar nozīmi "atnākt": *kad aties bizmaņiem tie laiki, kas zuda tiem ne gadu daudz*? Šī verba *atiet* nozīme vēl ir saglabājusies arī augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs (ar *ie*) Kaunatā (ME I 161), (ar *iê*) Andrupenē, Asūnē, Barkavā, Bērzgalē, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Stirnienē, Tilžā, Vārkavā, Vīksnā, Viļakā, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā, sēliskajās izloksnēs Aiviekstē, Asarē, Bebrenē, Dignājā, Gārsenē, Medņos, Lašos, Pilskalnē, Prodē, Rubeņos, Zasā, (ar *ìe*^{2}) Dvietē, Susējā (VLI mat.) un kursiskajās izloksnēs, piemēram, *atgājis* "atnācis" Rucavā (FBR VII 126), *atiẽti* "herkommen" Pl. Kur. (EH I 144). Pamatā verba *iêt* nozīme "nākt", kas vēl saglabājusies latgaliskajās izloksnēs Aulejā, Baltinavā, Brigos, Izvaltā, Kārsavā, Maltā, Rēznā, Viļakā, Viļānos (VLI mat.), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, sēliskajā izloksnē Slatē un Kurzemes izloksnē Dunikā (VLI mat.).

La. *atiet* "atnākt", *atiẽti* "atnākt" sal. ar liet. *ateĩti* "atnākt" (ME I 161). Par to, ka verba *atiet* nozīme "atnākt" mantota no tālas pagātnes, liecina arī somu-ugru valodu aizguvumi no baltu valodām, un proti – somu *ativot* "ikgadēja radu apciemošana" (daudzskaitlinieks), karēļu *adivo* "viesis", – vepsu *adiv* "viesis" no ziemeļbaltu **atéiva* (sal. ar liet. dial. *atéiva* "atnācējs" (skat. КСИС, вып. 41, 21. un 23. lpp.).

3. ***krâsne*** "(ein aus Steinen zusammengefügter, aber nicht gemauerter) Badstubenofen" Bērzgalē (EH I 645), "no akmeņiem sakrauta pirts krāsns" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *krâsne* "der Badstubenofen" Aulejā, Nautrēnos un sēliskajā Kaldabruņā (EH I 645). Latgaliskajā Zvirgzdenē un sēliskajā Zasā šim vārdam vēl ir saglabājusies arī nozīme "akmeņu kaudze" (ein Steinhaufen), piemēram, *rudin akmiņus saliek krāsnē, ziemu savęd* Zvirgzdenē (skat. EH I 645).

Jādomā, ka latviešu valodas vārda *krâsns, krâsne* nozīme attīstījusies šādā virzienā: "akmeņu kaudze"→"akmeņu pavards"→"no akmeņiem sakrauta (pirts, rijas) krāsns"→"(pirts, rijas, apkures, maizes) krāsns". Sal. ar liet. *krósnis* "kaudze, grēda, akmeņu kaudze, akmeņu krāsns" (skat. ME II 268). Par to, ka la. *krâsns, krâsne*, liet. *krósnis* nozīme attīstījusies no kaudzes nozīmes, liecina arī la. *krâsmata* "liela akmeņu kaudze, ko, pēc tautas ticējumiem, sanesis velns; kādas ēkas gruvekļi, sevišķi krāsns atliekas pēc ugunsgrēka" un liet. *krósmeta* "kaudze" no la. *krâsns, krâsne*, liet. *krósnis* + la. *mest*, liet. *mèsti*, (skat. arī ME II 267–268 un LKV IX 17878).

Vārdi ar plašāku nozīmi. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs daudziem vārdiem ir plašāka nozīme, t. i., vairāk nozīmju nekā atbilstošiem literārās valodas un lejzemnieku izlokšņu vārdiem.

Piemēri.

1. ***dàils***^{2}. Augšzemnieku dialektā šim vārdam ir trīs nozīmes: 1) "daiļš" Lizumā, Vārkavā, Krustpilī, Sausnējā (skat. ME I 431); 2) "liels" Zvirgzdenē, piem., *sivẽni jau daili⁀izauguši* (EH I 302), Ciblā, Pildā (šais izloksnēs ir arī. adv. *dàiļi*^{2} "daudz"); 3) "ilgs": *dàils*^{2} *laiks* Bērzgalē, Ciblā (EH I 302), Pildā, Zvirgzdenē.

E. Frenkelis izvirza kā iespējamu liet. *dìdis* "liels" etimoloģisku saistījumu ar liet. *dailẽ* un radn. vārdiem, kā, piem., gr. δέαται "spīd", senisl. *tírr* "spīdums" (Fraenkel 93). Arī augšz. vārda *dàils*^{2} semantika liecina, ka šāds etimoloģisks skaidrojums ir pamatots.

2. ***dębęsi***: l) "debesis"; 2) "aukslējas" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Arī citās valodās ir paralēles "debess" sakaram ar "aukslējām", piem., liet. *dangùs* "debess" un *dangùs burnõs* "aukslējas", pr. *dangus* E. 3 "debess" un *dangus* E. 95 "aukslējas" (Endz. SPV 156), kr. (no bazn. sl.) *небо* "debesis" un (mantots) *нёбо* "aukslējas".

Nozīme "aukslējas" varbūt attīstījusies no nozīmes "debess" uz līdzības pamata, jo tāpat kā debesjums sedz zemeslodi, tā arī aukslējas sedz mutes dobumu. Šo sakaru varbūt vēl rāda liet. verbs *deñgti* "segt", kas ir radn. ar liet. *dangùs* "debess", *dangùs burnõs* "aukslējas", pr. *dangus* "debess; aukslējas" (skat. Walde I 854 un Endz. SPV 156).

3. ***dižs*** "liels" T. dz. 51997 (no Bērzgales), Asūnē (VLI mat.); BW 11713 (no Cesvaines) (ME I 475), Gārsenē (VLI mat.); L. t. d. 1024 (no Kabiles) (ME I 475), Alsungā, Ārlavā, Bārtā, Bunkā, Dunalkā, Dunikā, Durbē, Ēdolē, Gramzdā, Grobiņā, Īvandē, Jūrkalnē, Krotē, Kuldīgā, Kurmālē, Laidzē, Laucienā, Lībagos, Lubezerē, Lutriņos, Medzē, Nīgrandā, Padurē, Piltenē, Popē, Priekulē, Purmsātos, Puzē, Raņķos, Rāvā, Sieksātē, Skrundā, Spārnē, Stendē, Tāšos, Turlavā, Ugālē, Upesgrīvā, Užavā, Valgalē, Valtaiķos, Vandzenē, Vārmē, Vārvē, Virgā, Ziemupē, Zirās, Zūrās (VLI mat.); Aucē, Bukaišos (VLI mat.).

diži "ļoti": *diži pārsteigti* Janš., *diži man bij prieks, ka..* Saldū (EH 324), Dunikā (VLI mat.), Kuršu kāpās (LKV X 19041).

dižęns "liels" T. dz. 38840 (no Latgales), 39977 (no Vārkavas); Snēpelē (VLI mat.); Salgalē (VLI mat.); *dižęns* "slavens, cildens" [En.?] Varakļānos (EH I 324); *dižęns* "liels, skaists" Sunākstē (EH I 324); *dižęns* "?" T. dz. 41430 (no Kārsavas), 41855 (no Kārsavas), 42392 (no Barkavas), 44675 (no Preiļiem), 45411 (no Ludzas, Bērzgales, Zvirgzdenes un Rēznas), 45412 (no Kārsavas), 45758 (no Kārsavas).

dižęn "ļoti": *dižęn daudzi* Latg. 1922, I 42 (ME I 474), Ciblā, Varakļānos (EH I 324); T. dz. 39914 (no Rēzeknes), 41675 (no Preiļiem); Brigos, Nirzā, Rundēnos, Zvirgzdenē (VLI mat.); Pildā, piem., *dižęn glīts* "ļoti skaists", *dižęn daudzi* "ļoti daudz". Komp. *dižęnâk* "vairāk, stiprāk, spēcīgāk" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *pavelc dižęnāk*! Pildā.

dižans "?" T. dz. 41669 (no Rugājiem), 41670 (no Rugājiem), 41676,1 (no Silajāņiem).

dižan "ļoti": *dižan gudra* Pas. X 239 (no Līksnas) (EH I 324). Turpat dota arī forma *dižan* no Pildas, taču Pildā šādu formu man nav gadījies dzirdēt.

dižin "ļoti" BW 12803 (no Krustpils): *kruoga meita dižin daiļa* (ME I 475).

Pamatojoties uz vārda *dižs* izplatību, K. Būga to uzskata par kuršu un sēļu vārdu (Būga III 215). Kā rāda izlokšņu materiāli, vārds *dižs* "liels" un atvasinājumi no tā *dižęns*, *dižęn*, *dižans*, *dižan* sastopami arī latgaliskajās izloksnēs. Tāpat arī zemgaliskajās izloksnēs sastopami *dižs* "liels" Aucē, Bukaišos un *dižęns* "liels" Salgalē.

Latgalisko izlokšņu adverbam *dižęn*, *dižan* "ļoti" ir paralēles arī sēliskajās izloksnēs un kursiskajās izloksnēs. Sal. to ar *dižin* "ļoti" BW 12803 (no Krustpils) un *diži* "ļoti" Janš., Saldū (EH I 324), Dunikā (VLI mat.), Kuršu kāpās (LKV X 19041).

4. ***grìezt***[2]: 1) "griezt"; 2) "flirtēt, koķetēt, izlaidīgi dzīvot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *grìeztiês* t. p. Kaldabruņā. Sal. ar kr. verbu *крути́ть* "крутить; быть в любовных отношениях" (skat. СРЯ II 184).

No verba *grìezt*[2], *grìeztiês* "flirtēt, koķetēt, saieties, izlaidīgi dzīvot" ir atvasināti lietvārdi, kas plaši izplatīti augšzemnieku dialekta latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs:

griezauka (lamu vārds) Lubānā (EH I 408);

grìezaunieks[2], fem. *-nīca* (lamu vārds) Lubānā (EH I 408);

grìeztaga "meita, kas ar zēniem griežas" [En.?] Zasā, "eine Herumtreiberin, eine

liederliche Dirne [En.?] Krustpilī (ME I 663); *grìeztaga*^{2}: *niba tur tāda meita, – tāda grieztaga tik ir* Aknīstē (EH I 409);

grieztauka "= *grìeztaga*^{2}" Skaistā, Varakļānos (ar *ìe*^{2}) (EH I 409);

grieztaunīca: *ja tu manis kuces sauksi, es tev saukšu*: *grieztaunīca* BW 23152,1 (no Bikseres) (ME I 663);

grieztava "= *grìeztaga*^{2}" Vestienā un Lubejā (ar *ìe*^{2}): *tā ar puišiem griežas un jaucas kâ grieztava* (EH I 409);

grieztaunieks "palaidņa vīrietis" [En.?] Varakļānos (EH I 409);

grìeztęga "= *grìeztaga*^{2}" Kaldabruņā (EH I 409);

grieztoga (lamu vārds; ar *o* = *uo* vai augšz. *o* lejz. *a* vietā? Anekd. II 165 no Jaunkalsnavas) (EH I 409);

griežtaga "= *grìeztaga*^{2}": *šī griežtaga dabūs vēl jaunu puisi* Jauns. (EH I 410).

5. ***griêzt***: l) "griezt"; 2) "zāģēt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Kalupē (L. Kancāne), Ciblā, Pildā. Verbs *griêzt* ar nozīmi "zāģēt" ir arī Aulejā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Līvānos, Saikavā, piem., *nuobrauce da mežam malkas grieztu* Aulejā (EH I 409), Bērzgalē (J. Arbidāns).

nùogriêzt^2: 1) "nogriezt", 2) "nozāģēt"; 3) "sabraukt ar vilcienu" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *nuogrieze kuoku* "nozāģēja koku", *juo nuogrieze vilcienis* "viņu sabrauca ar vilcienu" Pildā.

sagriêzt: l) "sagriezt", 2) "sazāģēt" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *sagrieze malku* "sazāģēja malku" Pildā.

Lejz. un literārās valodas *zāģêt* aizgūts no vlv. *sagen* (ME IV 695). Bet augšz. izloksnēs šo jēdzienu parasti izsaka ar verbu *griêzt*.

6. ***milins***: l) "milna"; 2) pārn. "slinks cilvēks" Kalupē (pēc A. Reķēnas).

7. ***pęlni***^{2}: "pelni"; 2) "mākslīgie mēsli" Kalupē (pēc A. Reķēnas). Laikam gan tāpēc otrā nozīme attīstījusies, ka kādreiz pelni lietoti mākslīgo mēslu vietā. Vēlāk zemes mēslošanai sāka lietot mākslīgos mēslus, tomēr saglabāja veco nosaukumu.

8. ***sędinât***: l) "sēdināt"; 2) "dēstīt, stādīt"; 3) "ierīkot stenderes logam vai durvīm" Kalupē (pēc A. Reķēnas).

9. ***tìrums***^{2}: 1) "tīrums"; 2) "lakata vidus" Kalupē (pēc A. Reķēnas).

10. ***zâles***: l) "zāles"; 2) "drēbju ķīmiskās krāsas" Kalupē. Otrā nozīme attīstījusies tāpēc, ka agrāk drēbju krāsošanai izmantoja dažādus augus un zāles. (Reķēna 336–367).

Eifēmismi. Virkni neitrālu vārdu (no stilistikas viedokļa) augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs lieto arī reāliju tiešo nosaukumu kā sabiedriski nepieklājīgu aizstāšanai. Šie vārdi ir polisemantiski, un eifēmisma funkcija tiem ir tikai viena no vairākām nozīmēm.

Piemēri.

1. ***apstàigât***^{2}: 1) "apstaigāt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *apstaigāt tīrumu* Pildā; 2) (eifēmisms) "apaugļot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Sal. ar la. dial. *apiet* "sich belaufen (begatten)" Biržos, Aknīstē; *guovs apgājusi* Dundagā (skat. I 87); *apiet* t. p. Litenē (Z. Kubuliņa); *apietiês* "sich belaufen (vom Vieh, von Hasen)" (ME I 91).

2. ***apstât***: 1) "apstāties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) (eifēmisms) "tikt apaugļotai (par lopiem)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *cūka jau apstā* "cūka jau aptecējās" Pildā.

3. ***pâksts***: 1) "pāksts" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; Aknīstē (EH II 195); 2) (eifēmisms) "vulva" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; "die weibliche Scham" Aknīstē (EH II 195).

4. ***sašķìrt***[2]: 1) "sašķirt, sadalīt (pa divi, trīs utt.)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) (eifēmisms) "aplecināt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *cūku sašķīrām* Pildā. Šī aizplīvurotā izteiksme laikam radusies no nozīmes "sašķirt pa divi – tēviņu un mātīti".

Vārdi ar šaurāku nozīmi. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir vārdi, kuriem, salīdzinot ar lejzemnieku izloksnēm un literāro valodu, ir šaurāka nozīme.

Piemēri.

1. ***aŕkls*** [àrkls] "spīļarkls" Kalupē (Reķēna 338), Bērzgalē (J. Arbidāns), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *Dzelzs arklu sauc – pluga* Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *pluška* Kalupē (Reķēna 338). Vārds *pluga*, *pluška* aizgūts no slāvu valodām, kur tas savukārt ienācis no ģermāņu valodām. Sal. ar liet. *árklas* "spīļarkls" un *plū̃gas* "dzelzs arkls".

2. ***dęsa*** "putraimu desa" Kalupē (pēc A. Reķēnas), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Gaļas desu latgaliskajās izloksnēs sauc – *ķìlbasa*[2] Kalupē (pēc A. Reķēnas), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Otrais nosaukums aizgūts no bkr. *кілбасá* "desa".

3. ***dzìrnavas***[2] "rokas dzirnavas" Kalupē (Reķēna 227), Bērzgalē (J. Arbidāns), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Ūdens un vēja dzirnavas daudzās latgaliskajās izloksnēs (tāpat kā sēliskajās izloksnēs) sauc – *patmalas* Latgalē (EH II 183), *patmales* Aulejā (EH II 183), Kalupē (Reķēna 337), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *patmaļas* Kārsavā, Kaunatā, Nautrēnos (ME III 123), Bērzgalē (J. Arbidāns).

Ir divi cēloņi tam, ka latgaliskajās (un dažreiz arī sēliskajās) izloksnēs iepriekš minētajiem vārdiem ir šaurāka nozīme nekā lejzemnieku izloksnēs un literārajā valodā.

Pirmkārt, aizgūstot no kaimiņu tautām jaunas reālijas, līdz ar tām latgalisko izlokšņu runātāji aizguva arī šo reāliju nosaukumus, piemēram: *pluga*, *pluška* "dzelzs arkls", *ķìlbasa*[2] "gaļas desa". Tomēr ne katrreiz, aizgūstot no kaimiņu tautām jaunas reālijas, līdz ar tām tiek aizgūti arī to nosaukumi. Bieži valoda iztiek ar saviem resursiem. Tā tas noticis šai gadījumā arī ar lejzemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu, kur uz semantiskās asociācijas pamata nosaukums *arkls* attiecināts arī uz dzelzs arklu un nosaukums *dęsa* – arī uz gaļas desu. Tādā veidā lejzemnieku izloksnēs un literārajā valodā šiem nosaukumiem ir izveidojusies plašāka nozīme nekā latgaliskajās izloksnēs.

Otrkārt, rodoties jaunām reālijām, latgaliskajās (un sēliskajās) izloksnēs tika darināti jauni vārdi. Kad sāka celt vēja un ūdens dzirnavas, tās atšķirībā no rokas dzirnām, ko sauca par *dzirnavām*, nosauca – *patmalas*, *patmales*, *patmaļas* (sal. ar liet. *pãtmalos* "dzirnavas", skat. ME III 123), jo tās pašas mala atšķirībā no rokas

dzirnām, kam dzirnakmens bija jāgriež ar rokām. Bet lejzemnieku izloksnēs un literārajā valodā šai gadījumā vecais nosaukums uz semantiskās asociācijas pamata tika attiecināts arī uz ūdens un vēja dzirnavām.

Vārdi ar citu nozīmi. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir arī tādi vārdi, kas pilnīgi atšķiras no latviešu literārās valodas, lejzemnieku izlokšņu un augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu vārdiem ar savu nozīmi. Raksturīgs piemērs ir verbs *suminât* "küssen" Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Gaigalavā (ME III 1121), *suminât* "skūpstīt" Pas. XV 138 (no Kokorevas), T. dz. 58544,1 un 2 (no Varakļāniem un Dricēniem), 58682 (no Mērdzenes), 58802 (no Mērdzenes), 59336 (no Kalupes), 59377 (no Rēznas), 59742 (no Zvirgzdenes, Mērdzenes, Kārsavas, Liepnas, Ludzas, Pildas, Nirzas un Rēznas), 59742 (no Rēznas, Sakstagala, Zvirgzdenes, Nautrēniem, Kaunatas, Pildas, Nirzas, Galēniem, Baltinavas un Sakstagala), 41503 (no Kārsavas), 56089 (no Nautrēniem), 57150 (no Dricēniem), Ciblā, *suminait* "skūpstīt" T. dz. 58743 (no Bērzgales), 59742,19 (no Bērzgales), *suminâtiês* "skūpstīties" T. dz. 58729 (no Šķaunes), Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Mērdzenē, Sakstagalā (VLI mat.), Pildā, Zvirgzdenē, *suminàtiês*[2] "skūpstīties" Nirzā, Rēznā (VLI mat.), *suminàtìes*[2] "skūpstīties" Kaunatā (VLI mat.), *sumunâtiês* "skūpstīties" Bērzgalē, Nautrēnos, Zvirgzdenē (VLI mat.), *pasuminât* "noskūpstīt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. Jādomā, ka frāze *dievu suminât* "godāt un pielūgt dievu" Varakļānos (ME III 1121) aizgūta no sēliskajām izloksnēm, jo latgaliskajās izloksnēs verbam *suminât* šāda nozīme nav parasta.

Latviešu valodas verbs *suminât* varbūt ir radniecīgs ar senind. *su-mna-ḥ* "labu gribošs (vēlošs)" (ME III 1120–1121). Tādā gadījumā gan latviešu literārās valodas, lejzemnieku izlokšņu un augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu nozīme "apsveikt, godbijīgi apsveikt", gan augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu nozīme "skūpstīt" varbūt ir attīstījusies no verba *suminât* pirmnozīmes "vēlēt (gribēt) labu".

Verbālā priedēkļa *da-* nozīmes. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājies daudz verbu ar priedēkli *da-*. Šis priedēklis sastopams, pēc J. Endzelīna ziņām, arī sēliskajās izloksnēs un vidus izloksnēs, piem., Trikātā, Raunā, Valmierā, Cēsīs, Skujenē. Spriežot pie 16. un 17. gs. tekstiem, priedēklis *da-* toreiz lietots arī Zemgalē. Lietuviešu valodā priedēklis *da-* pazīstams tikai Dižlietuvā, bet, spriežot pēc 16. un 17. gs. tekstiem, tas lietots arī Klaipēdas apgabalā (skat. La. gr. 521. §).

Priedēkļa *da-* areāls arī mūsu dienās turpina sašaurināties. Tā M. Plūme par *da-* likteni Raunas izloksnē raksta: "*da-* vēl pazīst un atceras, bet arī vecie ļaudis to vairs nelieto. Prof. Šmita Raunas pasakās tas vēl diezgan bieži lietots.." (VLIR III 165).

Verbālais priedēklis *da-* mūsu dienās sastopams Alsviķī, Andrupenē, Annā, Asūnē, Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bejā, Beļavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Bilskā, Brigos, Ciblā, Dagdā, Dūrē, Ezerniekos, Galēnos, Gaujienā, Izvaltā, Jaungulbenē, Jaunlaicenē, Jaunrozē, Kalncempjos, Kalupē, Kapiņos, Kārsavā, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Līksnā, Līvānos, Lizumā, Makašēnos, Maltā, Mārkalnē, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Pildā, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Sinolē, Skaistā,

Stirnienē, Tilžā, Trapenē, Vārkavā, Veclaicenē, Vīksnā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zeltiņos, Ziemerī, Zvirgzdenē, Ābeļos, Aiviekstē, Bebrenē, Biržos, Demenē, Dignājā, Dvietē, Gārsenē, Kalsnavā, Kaplavā, Krapē, Kurcumā, Kusā, Lašos, Liepkalnē, Liezērē, Lubejā, Mārcienā, Medņos, Mēdzūlā, Mēmelē, Mētrienā, Patkulē, Pilskalnē, Rītē, Rubeņos, Sarkaņos, Saukā, Sāvienā, Secē, Sēlpilī, Sērenē, Slatē, Sunākstē, Susējā, Taurupē, Vārnavā, Viesītē, Viskāļos, Zalvē, Zasā, Dzērbenē, Launkalnē, Plāņos, Rankā, Smiltenē, Vijciemā (VLI mat.). Tātad mūsu dienās verbālā priedēkļa *da-* areāls rietumos sniedzas līdz Vijciemam, Plāņiem, Smiltenei, Launkalnei, Dzērbenei, Krapei, Sērenei un Mēmelei.

Sakarā ar prievārda *da* un priedēkļa *da-* etimoloģiju (skat. nodaļā "Etimoloģija") lietderīgi noskaidrot visas šā priedēkļa nozīmes.

Tālāk seko latgalisko izlokšņu verbu ar priedēkli *da-* saraksts.

1. ***daàirêt***[2] "aizirties līdz noteiktai vietai" Pildā. *daaĩrêt* "(bis zu einer bestimmten Stelle) hinrudern" Drustos, refl. *-tiês* (intr.) turpat (ME I 427).

2. ***daàrdît***[2] "izārdīt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *daārdīt cimdu da īkša. daārdīt sienu da akas. daārdît* "bis zu einer gewissen Stelle auftrennen" Vecpiebalgā, piem., *daārdi vien līdz pašam īkšam* (EH I 300).

3. ***daaît***: l) "art līdz zināmai vietai" Pildā, piem., *tęvs daara da akmiņa*; pēc ME I 427 arī Drustos; 2) "pabeigt art" Pildā, piem., *tęvs daara tīrumu*; 3) "pflügend hinzufügen" Drustos, piem., *daart tīrumam daļu pļavas* (ME I 427).

4. ***daaûdzêt*** "pieaudzēt klāt" Pildā, piem., *daaudzēt pirstu. daaûdzêt* "anwachsen lassen" Drustos (ME I 427).

5. ***daaûgt***: 1) "pieaugt klāt" Pildā, piem., *pirsts daauga* "pirksts pieauga"; pēc ME I 427 arī Raunā un pēc EH I 300 arī Pas. VIII 201; 2) "im Wachstum erreichen, bis zu einer gewissen Grösse heranwachsen" Varakļānos, piem., *nezin, vai dęls daaugs da tęva* (EH I 300) un varbūt arī Kalupē (Reķēna 132); pēc ME arī Raunā.

6. ***daaûst***: l) "pieaust klāt" Pildā; pēc ME I 427 arī Drustos un Raunā; 2) "fertig (zu Ende) weben" *es šuodien daaudu audaklu* Mālupē (EH I 300); "līdz galam noaust" Kalupē (Reķēna 132); "pabeigt aust" Pildā, piem., *sieva daaude drēbi.*

7. ***dabaruôt*** (darbība vēl nav līdz galam pabeigta un tai jāturpinās) Kalupē (Reķēna 133).

8. ***dabâzt***: 1) "piebāzt klāt" Pildā, piem., *dabāze dęgunu*; 2) "bāžot pievienot" Pildā, piem., *dabāzt pīpi*; pēc ME I 428 arī Drustos un Spr.

9. ***dabêgt*** "aizbēgt līdz noteiktai vietai" Pildā. *dabêgt* "sich flüchtend hinzulaufen" Drustos (ME I 428). Sal. ar liet. *dabégti*, po. *dobiedz* (ME I 428).

10. ***dabèigt***[2]: 1) "pabeigt" Pildā, piem., *taî es savu mūžu dabeigšu*; pie EH I 300 arī Varakļānos, Kaldabruņā, Zasā, piem., *dabeidžu jumtu jumīt* Varakļānos, *tai jis savu mūžu dabeidze turpat*; 2) "nobeigt (darbība, kuras rezultātā dzīvnieks vai darba rīks kļūst nederīgs)" Viļakā (Z. Prancāne), "sabeigt (darbība, kuras rezultātā dzīvnieks vai darba rīks, ar kuru veic darbību, ir sabeigts)" Kalupē (Reķēna 133), "sabeigt" Pildā, piem., *dabeigt zirgu*; pēc EH I 300 arī Kaldabruņā "endgültig abnutzen", piem., *pa dubļiem dabeidžu zābakus.*

11. ***dabèrt***^{2} "piebērt klāt" Pildā, piem., *daber drusku kviešu*; pēc ME I 428 arī Drustos un Raunā.

12. ***dabeîzt*** [*dabèrzt*]: l) "beigt berzt" Pildā; 2) "beržot pievienot klāt" Pildā; pēc ME I 428 arī Drustos *dabeîzt* t. p.

13. ***dabìrt***^{2} "piebirt klāt" Pildā; pēc ME I 428 Drustos *dabiřt* "piebirt klāt".

14. ***dabìrzît***^{2} "izdarīt birzīšanu līdz zināmai vietai" Pildā; pēc EH I 300 Saikavā *dabirzît* "Saatfurchen bis zu einer gewissen Stelle hinziehen", piem., *dabirzīt da galam.*

15. ***dabràukt***^{2}: l) "piebraukt" (intr.) Pildā, piem., *dabrauču ciema sętu* (FBR XIII 61); pēc ME I 428 arī Spr. *dabràukt* "hinzufahren"; 2) "aizbraukt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *jis dabrauce da vārtu*; 3) *dabràukt* "hinzufahren" (tr.) Saikavā, piem., *dabraukt zirgu pie kā* (EH I 300). Refl. *dabràuktiês* "unversehens hinzufahren" Saikavā (EH I 300).

16. ***dabriêst*** "pilnīgi piebrist" Pildā, piem., *buca dabriess*; pēc EH I 30l Saikavā *dabriêst* "vollständig reif werden". Sal. ar liet. *dabrę́sti* (EH I 30l).

17. ***dabrist***: l) "piebrist klāt" Pildā; 2) "aizbrist līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *jie dabrida da salas*. Skat. arī ME I 428.

18. ***dacelît***: l) "piecelt klāt" Pildā; ME I 429: *Laima krę̄slu dacę̄lusi pie guodīga tę̄va dę̄la*; 2) "celt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *bę̄rnu dacēle da griestu*; pēc ME I 429 arī MWM 1903, 653. lpp.: *dacel puiku līdz zariem*. Refl. *dacelîtiês* "aufstehen" Drustos (ME I 429).

19. ***dacept***: l) "piecept klāt" (tr.) Pildā; skat. arī ME I 429; 2) "pabeigt cept" (tr.) Pildā, piem., *māte dacepe maizi*; 3) "cepot pielipt" (intr.) Pildā; skat. arī ME I 429 *dacept* 2; 4) "beigt cepties" (intr.) Pildā, piem., *maize dacępa* "maize beidza cepties"; 5) *nedacępts* "garīgi aprobežots" Pildā, piem., *dę̄ls bē drusku nedacępts* "dēls bija mazliet aprobežots"; pēc EH I 301 *nedacepis* "geistig beschränkt; unvollständig ausgebildet" Kaldabruņā, piem., *dę̄ls nedacepis*. Arī Kalupē *nedacept* "būt garīgi aprobežotam" (Reķēna 134). Sal. ar liet. *dakèpti* (ME I 429).

20. ***dacìrpt***^{2}: l) "cirpt līdz noteiktai vietai" Pildā, skat. arī ME I 429; 2) "cērpot pievienot" Pildā, piem., *dacirpt vilnas*; skat. arī ME I 429, 3) "beigt cirpt, pilnīgi nocirpt" Pildā, piem., *māte dacirpa vucinu* "māte beidza cirpt aunu"; pēc EH I 30l arī Varakļānos, piem., *dacirpt vušku*.

21. ***dacìrst***^{2}: 1) "cērtot pievienot" Pildā: pēc ME I 429 arī Drustos *dacìrst* "hauend hinzufügen": *dacērt vēl, juo ass vēl nav pilna*; 2) "cirst līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *dacirta da serdes*; pēc EH I 30l *dacìrst* "bis zu einer bestimmten Stelle (hin)hauen" arī Varakļānos un Saikavā; 3) "anschlagen, zuschlagen, einen Hieb versetzen": *dacirtīšu.. spieķi pie grīdas*. Pas. VIII 20l, *dacērt tam iņģistam pa pakaļu*! Varakļānos (EH I 30l); 4) "?": *iesāka dzert un dacirta* ("*vēl dzēra*"), *kamę̄r bij iereibuši* Lubānā (EH I 301).

22. ***dadarêt*** "piestāvēt, saskanēt" Aulejā: *kab balsi saietu, kab dadarętu* (EH I 30l).

23. ***dadarît***: l) "eine Arbeit beenden" Pildā (EH I 30l); 2) "bis zu einem gewissen Zeitpunkt arbeiten"; *dara, dara, ..dadara līdz pušdieņām* Pas. IX 320 (EH I 30l). Refl.

-tiês "bis zu einem gewissen Zeitpunkt arbeiten" Aulejā: *dadaries da vakaram, – navā kad i/r/ vakariņu izvirt*! (EH I 301).

24. ***dadaudzinât*** "izslavēt, beigt slavēt" [En.?] Pildā (EH I 301).

25. ***dadêt*** "piedēt klāt (par vistu)" Pildā, piem., *vista dadē vēl vienu uolu* "vista piedēja klāt vēl vienu olu"; pēc ME I 429 un EH arī Drustos un Sunākstē. Sal. ar liet. *dadéti* (EH I 301).

26. ***dadiêgt*** "anheften" Aulejā, Varakļānos: *dadiegt pušķi pie cepures* (EH I 301), Pildā; pēc ME I 429 arī Drustos.

27. ***daduôt*** "dot klāt" Pildā; pēc ME I 429 un EH I 301 arī Drustos un Vecpiebalgā. Sal. ar liet. *dadúoti*, sl. *dodati* (ME I 429).

28. ***dadurnêt*** "(warnend) aufmerksam machen" Bērzpilī, Zasā. Varbūt no **dadurinêt*, sal. ar liet. *durinéti* "покалывать" (ME I 429).

29. ***dadùrt***^{2}: 1) "pilnīgi nodurt" Pildā, piem., *slimuo cūku dadūrām*; 2) "hinzustecken, -stechen", skat. EH I 301 *daduŕt* 1; 3) "(leicht berührend) anlegen" Kaldabruņā: *dadūris pirkstu pi zuobina* Pas. VIII 150, skat. EH I 301 *daduŕt*^{2}; 4) "berühren": *dadūra juo ar savu vēzu* Pas. IX 408 (EH I 301 *daduŕt* 3). Refl. *-tiês* "berühren" Aulejā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Kaldabruņā: *daduŗas putnam pi spārnu* Pas. V 210 (no Latgales), *dadurties ai ruoku* Zvirgzdenē, *ir dasadurts pi ..perves* Pas. VIII 316 (EH I 301); *dadùrtiês*^{2} "pieskarties" Pildā.

30. ***dadzanât*** "beigt vagas dzīt" Pildā, piem., *dadzanāt vagas*. EH I 301 nav dota vārda nozīme.

31. ***dadzeŕt***: 1) "beigt dzert" Pildā, piem., *dadzēre buteli*; 2) "(etwas essend) dabei trinken" Drustos (ME I 429); 3) "zu trinken pflegen" (kr. *дониáть*) Kaldabruņā, piem., *brandeņa dadzēre* (EH I 301). Sal ar. liet. *dagérti* (ME I 429).

32. ***dadzìrdêt***^{2} "skaidri uztvert ar dzirdi" Pildā, piem., *es labi nedadziržu* "es mazliet nedzirdu"; *es ..nedadziržu* Pas. I 180 (EH I 301 *dadzìrdêt*).

33. ***dadzìt***^{2}: l) "piedzīt klāt" Pildā; pēc ME I 429 *dadzìt* "hinzutreiben" arī Raunā, iterat. *dadzęnât*; 2) "aizdzīt līdz zināmai vietai" Pildā, piem., *gans dadzina cūkas da grāva*; skat. arī *dadzìt*^{2} ME I 429; 3) "einholen" (kr. *догнáть*) Pildā, piem., *jis mani dadzina*; Pas. IX 330 (skat. EH I 301); 4) "annageln" Kaldabruņā, piem., *dadzina visus kuokus reizē* (EH I 301). Refl. *dadzìtiês* "die Herde treibend, bis zu einer gewissen Stelle gelangen" Kaldabruņā, piem., *gane dadzinās*; "bis zu einer gewissen Stelle hineilen (von mehreren Subjekten gesagt)" Kaldabruņā, piem., *dadzināmies da kruogam* (EH I 301). Sal. ar liet. *dagiñti* "*догнать*" (ME I 429).

34. ***dadzîvuôt*** "nodzīvot līdz zināmam laikam" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dadzīvuot da sirma vęcuma* Pildā. Refl. *dadzîvâtiês* "mit der Zeit vermögend werden (etwas erwerben)" Kaldabruņā, piem., *tagad nevar dadzīvāties da cūkām* (EH I 301).

35. ***daecêt***: l) "ecēt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *dęls daecē da krūmu* "dēls ecēja līdz krūmiem" (perf.); pēc ME I 429 arī Drustos; 2) "zu Ende eggen" Mālupē: *es rītu daecēšu papuvi* (EH I 301), Pildā, piem., *es daecēšu tīrumu*.

36. ***daêst***: l) "(kaut ko dzerot) pieēst klāt" Pildā; pēc ME I 429 arī Drustos; 2) "pabeigt ēst" Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *gasti daēde*

gaļu Pildā; 3) "überdrüssig, langweilig werden" (kr. (*на*)*доедáть*) Aulejā, Kaldabruņā, piem., *kāzas* (nom. pl.) *daęd* Aulejā, *kulšana gan daēde* Kaldabruņā (EH I 301), Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *daēdis tis darbs* Viļakā. Sal. ar liet. *daẽsti*, kr. *доéсть* (ME I 429).

37. ***dagàdât***[2]: l) "sich erinnern" Pildā (EH I 302), Kalupē (Reķēna 135); 2) "(zum schon Besorgten od. Verschafften noch etwas) hinzubesorgen od. verschaffen". Refl. *dagàdâtiês*[2] "atcerēties" Pildā (skat. arī ME I 430).

38. ***daganêt*** "ganīt līdz zināmam laikam" Pildā, piem., *daganēju da vakara*; Kalupē (Reķēna 132); pēc EH I 302 arī Kaldabruņā *daganît* "bis zu einem gewissen Zeitpunkt hüten, weiden".

39. ***daglàust***[2] "pieglaust" Pildā, piem., *daglaust galvu*; pēc ME I 430 arī Drustos *daglàust* "anschmiegen". Refl. *daglàustiês*[2] "pieglausties" Pildā; pēc ME I 430 arī Drustos *daglàustiês* "sich anschmiegen".

40. ***dagrâbt*** "grābjot vai saiņojot pievienot" Pildā, piem., *dagrābt rudzu*; pēc ME I 430 arī Drustos.

41. ***dagriêzt*** "griežot pievienot" Pildā, piem., *dagriezt maizes*. Pēc ME I 430 arī Drustos.

42. ***dagudruot*** "hinzudenken": *vēl divas dziesmas dagudruoju* Liezērē. Refl. *dagudrâtiês* "denkend, sinnend klügelnd zu einem Resultat kommen": *gudrājuši, gudrājuši, cikām princis dagudrājies* Pas. V 297 (no Viļāniem) (EH I 302).

43. ***dagulêtiês*** "nogulēt, aizgulēties" Kalupē (Reķēna 135).

44. ***dagùlt***[2]: 1) "gulties blakus kaut kam vai pie kā" Pildā, piem., *dagula pie mani*; *tur dagūla tautu dęls* (t. dz. Palsmanē, EH I 302); 2) "piegulēt" Pildā, piem., *balka plātna piegulst* "baļķis blīvi pieguļ"; pēc EH I 302 arī Kaldabruņā. Refl. *dagultiês*: 1) "(zum Schlafen) sich hinlegen" (ME I 430); 2) "apgulties blakus" Pildā (skat. arī ME I 430).

45. ***daiêt***: l) "pieiet klāt; aiziet līdz zināmai vietai" Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *es dagāju da galda* Pildā; skat. arī ME I 433 *daiet*; 2) "pienākt (vietas un laika nozīmē)" Pildā, Kalupē, piem., *daej da mani*! Pildā; *daiet nakts* Kalupē (Reķēna 132); 3) *daiet* "apprecēties" Liezērē (EH I 303 *daiet* 1); 4) *daiet* "nogatavoties": *dagājusi uoga* BW 11370 no Līksnas (ME I 433); 5) "widerfahren, passieren": *redzi, kai man par labu sirdi dagāja, ka izdauzīja.. smadzeņus* Pas. I 147 (no Latgales) (EH I 303 *daiet* 3); 6) "zukommen" Kaldabruņā: *jam dagāja kādu divdesmit rubļu* (EH I 303 *daiet* 4); 7) "vajadzēt, nākties" (modālais darbības vārds) Pildā, piem., *dagā pienu izliet* "nācās pienu izliet", *daies iet* "vajadzēs iet" (skat. arī ME I 433 un EH I 303 *daiet* 2). Refl. *daiêtiês*: l) "ienākties, nogatavoties" Kalupē (Reķēna 132); 2) *daietiês* "gadīties" [En.?] Līksnā (EH I 303); 3) *daietiês* "müssen, nötig sein" (modālais darbības vārds): *vilkam dagājās ciest badu* Pas. I 158 (EH I 303). Sal. ar liet. *daeĩti*, sl. *doiti* (ME I 433).

46. ***dajât***: l) "aizjāt līdz noteiktai vietai" Kalupē, piem., *dajāju sętu* (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dajāju da vārtu* (skat. arī ME I 433 *dajât* 2); 2) "herbeireiten": *dajāj divi dieva dęli* (ME I 433 *dajât* 1); 3) "sabeigt, nojāt" Kalupē (Reķēna 133), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā. Refl. *-tiês* "aizjāt līdz noteiktai vietai": *dajājuos da ciemiņa* BW 12646,7 (EH I 303).

47. ***dajaûcêt*** "angewöhnen" Barkavā (EH I 303); *dajûcêt* "pieradināt" Vārkavā (M. Dzene), Pildā.

48. ***dajàukt***^{2} "piejaukt" Pildā. *dajaukt* "hinzumischen" Drustos un Kaldabruņā: *pi piena ūdiņa dajauc* Kaldabruņā (ME I 433 un EH I 303).

49. ***dajûkt*** "sich gewöhnen" Barkavā; *kad es biju.. puika, es dajūku pie zagšanas* Pas. X 151 (no Makašēniem) (EH I 303), Kalupē (Reķēna 134), Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Pildā.

50. ***dakàisêt***^{2}: l) "beigt kaisīt" Pildā, piem., *meitines dakaisē sienu* "meitenes beidza kaisīt sienu"; 2) *dakaisît* "hinzustrenen" Drustos (ME I 433).

51. ***dakàlst***^{2} "piekalst" Pildā, piem., *dubļi dakalta pie grīdas. dakàlst* "trockend ankleben" Drustos (ME I 433).

52. ***dakàlt***^{2}: 1) "beigt kalt" Pildā, piem., *kalvis dakala plugu* "kalējs beidza kalt dzelzs arklu", 2) *dakaĩt* "anschmieden, hinzuschmieden" Drustos (ME I 433).

53. ***dakàrst***^{2} "ganz reif werden" Aulejā: *rudzi, mieži jau dakārsuši* (EH I 303).

54. ***dakast***: 1) "grābt klāt (ar grābekli)" Pildā, piem., *jās dakasa ituo vālu pie kapanas*; *dakas(î)t* "hinzuharken" Spr. (ME I 433); 2) "beigt grābt (ar grābekli)" Pildā, piem., *šuodien dakasām sienu.*

55. ***dakàst***^{2} "piekāst klāt" Pildā, piem., *jī dakāse vakara pienu pie pušdieņu piena* "viņa piekāsa klāt vakara pienu pie pusdienu piena". *dakãst* "(Milch) seihend hinzufügen" Drustos (ME I 433).

56. ***dakaût*** "(ein krankes Tier) abschlachten" Aulejā, Kaldabruņā (EH I 303), "nokaut tādu mājlopu, kas ir gandrīz jau nobeidzies" Pildā, piem., *tēvs dakava cūku.*

57. ***dakratît***: l) "beigt kratīt" Pildā; 2) "hinzuschütteln" Drustos (ME I 433).

58. ***dakràut***^{2} "piekraut klāt" Pildā, piem., *dakrāve siena vęzumā.* Skat. arī ME I 433 *dakraũt.*

59. ***dakùlt***^{2}: l) "kuļot pievienot" Kalupē, piem., *uolām dakuļu miltu* (Reķēna 132); *dakuĩt* ar tādu pašu nozīmi arī Drustos (ME I 434); 2) *dakult* "pabeigt kult" Viļakā (Z. Prancāne), *dakùlt*^{2} "pabeigt kult" Pildā.

60. ***dakuôst*** "piekost (klāt)" Pildā, piem., *dakuost bulkas* "piekost baltmaizi". Skat. arī ME I 434.

61. ***dakurêtiês***: l) "beigt kurēties" Pildā; 2) "vom Heizen sehr stark erhitzt werden" Aulejā: *ceplis nedakuras* (EH I 304).

62. ***dakurinât*** "ausheizen, heizend sehr stark erhitzen" Aulejā: *nedakurināts ceplis* (EH I 304); "beigt kurināt" Pildā, piem., *tu dakurināji krāsni* "tu pabeidzi kurināt pirts krāsni".

63. ***dalabinât*** "pielabināt": *dalabināt vušku* Aulejā; "wiederholt lockend angewöhnen" Kaldabruņā (EH I 304). *dalabinât* "heranlocken" Spr. Refl. *-tiês* "sich anschmeicheln" (ME I 434).

64. ***dalakstît*** "hüpfend hinzueilen" Bērzpilī (ME I 434). Pildā šo darbības vārdu attiecina uz cilvēku, kas, vieglprātīgi priecājoties, nokļūst nepatīkamā situācijā.

65. ***dalavîtiês*** "(heimlich) heran-, hinzuschleichen" Aulejā, Kaldabruņā, *jis dalavās caps*! *..baluodīši ruokā* Pas. V 292 (no Viļāniem) (EH I 304); Pildā.

66. ***dalèkt***^{2} "pielēkt" Pildā, piem., *jis dalēce da vārtu. dalèkt* "pielēkt" (intr.) *dalęc vilks, aiznęs kazu* BW 13339 no Vaives. Sal. ar liet. *dalẽkti* "lidojot sasniegt" (ME I 434).

67. ***dalìekt***^{2} "pieliekt" Pildā, piem., *daliece kuoku da zemes*. Pēc ME I 435 *dalìekt* "hinzubeugen" arī Drustos un Spr.

68. ***daliêt*** "pieliet klāt" Kalupē. (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dalej piena pie supa*! "pielej pienu pie zupas!" Skat. arī ME I 435.

69. ***dalikt*** "pielikt klāt" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dalic malkas ceplī*! Pildā. Skat. arī ME I 435 un EH I 304. Refl. *-tiês*: l) "sich dazu (neben jem.) hinlegen", piem., *dalikties pie zemes* (ME I 435); 2) "nolikt pa reizei vienu, otru lietu zināmā vietā" [En.?] Aulejā (EH I 304); 3) "sich hinzutun, hinzugesellen": *citi daliekas, kad taisa pirti, a cits i/r/ nedalicies kurina, iet* Aulejā; *četri ędāji daliksies vairāk* Kaldabruņā (EH I 304).

70. ***dalipt*** "pielipt" Pildā, piem., *dalipa kaî lapa pie dibina*. Pēc ME I 435 un EH I 305 arī Drustos, Kaldabruņā u. c.

71. ***dalìst***^{2}: 1) "pielīst klāt" Pildā, piem., *jis dalīda da mani*; skat. arī *dalìst* 1 ME I 435; 2) "aizlīst līdz zināmai vietai" Pildā, piem., *kaķis dalīda da cauruma*; skat. arī *dalìst* 2 ME I 435.

72. ***dalît*** "līstot piespiest pie kā" [En.?] Aulejā: *līt[u]s dalija, dasita, -tān guļ mieži uz zemes* (EH I 305). EH I 305 neprecīzi rakstīts *lietus*.

73. ***damaût***: l) "aizpeldēt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *damāve da salas*; skat. arī *damaut* 1 ME I 436 un EH I 305; 2) "piepeldēt klāt" Pildā, piem., *puikas damāve da mani* "puikas piepeldēja pie manis", skat. arī *damaut* 2 ME I 436.

74. ***damazgât*** "genügend gut (ganz) auswaschen" Aulejā (EH I 305); "beigt mazgāt" Pildā, piem., *es šuodien damazgāju drēbes*.

75. ***damest***: l) "piemest klāt" Viļakā (Z. Prancāne); pēc ME I 436 arī Raunā; 2) "ein wenig bezahlen, vergüten" Kaldabruņā (EH I 306). Refl. *-tiês*: l) "sich (unerwartet und scnnell) hinzutun, hinzugesellen" Drustos (ME I 436); 2) "überfallen (von einer Krankheit)" Kaldabruņā (EH I 306).

76. ***damîcît***: l) "beigt mīcīt" Pildā, piem., *sieva damīcīja mīklu*; 2) "hinzukneten" Drustos, Spr. (ME I 436).

77. ***damiêgt*** "andrücken": *vērsis damiedze vilku pie sienas* Pas. I 249, *damiegt ar kājas* Aulejā (EH I 306); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Refl. *damiêgtiês* "piespiesties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; skat. arī ME I 436.

78. ***damīt*** "piemīt": *aplīk staigādams vis damin* Pas. X 498 (no Latgales) (EH I 306).

79. ***danest***: 1) "pienest klāt" Pildā, piem., *danese da mani pagali*; skat. arī ME I 437; 2) "aiznest, nonest" Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *danese maisu da klēts* Pildā; 3) "apmelot, uzrādīt" Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā. Refl. *-tiês* "sich zutragen" Aulejā (EH I 306).

80. ***dapaisêt***^{2}: 1) "beigt paisīt" Pildā, piem., *znuots vakar dapaisē linus*; "pilnīgi izpaisīt" [En.?]: *kai drīžāk paisa, cits i/r/ nedapaisītu nuoliek* Aulejā (EH I 307

dapaisît; 2) "beim Flaschbrechen einem andern gleichkommen": *kur tu dapaisīsi da puišam* Aulejā (EH I 307 *dapaisît* 1).

81. ***dapìrkt***[2] "piepirkt klāt" Pildā, piem., *dapērc vēl drusku cukra*! *dapìrkt* "hinzukaufen" Raunā; refl. *-tiês* "für sich hinzukaufen" Drustos (ME I 438).

82. ***daplakt*** "platt niederfallend sich anschmiegen": *kaķis daplakst pie zemes* Aulejā (EH I 307), Drustos (ME I 438).

83. ***dapļàut***[2]: l) "piepļaut klāt" Pildā, piem., *dapļaun vēl drusku zāles*! skat. arī ME I 438 *dapļaũt* 1; 2) "aizpļaut līdz zināmai vietai" Pildā, piem., *puiši dapļāve da vītula*; skat. arī ME I 438 un EH I 307 *dapļaũt* 2. Refl. *dapļaũtiês* "schnell hinzulaufen" (ME I 438).

84. ***daràpât***[2]: l) "pierāpties klāt" Pildā; skat. arī EH 307 *darāpât*; 2) "aizrāpties līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *darāpāt da kanavas* "aizrāpties līdz grāvim".

85. ***darûgt*** "genügend (ganz) ausgären, aufgehen" Aulejā (EH I 308), Pildā, piem., *mīkla darūga.*

86. ***darunât***: l) "zu Ende sprechen, ganz aussprechen, izteikt" Aulejā (EH I 308), Pildā, piem., *darunāja da gala*; 2) "pierunāt" Kalupē (Reķēna 134). Refl. *-tiês* "runājot panākt nodomāto" [En.?] Aulejā (EH I 308); "norunāt, vienoties" Pildā; "sprechend herausbekommen": *cikām jie.. runā, darunājas, ka jis dẹ̄ls* Pas. IV 404 (no Viļāniem) (EH I 308); "nonākt pie atziņas, noskaidrot" Kalupē (Reķēna 134); "runājot noskaidrot" Pildā.

87. ***dasàlît***[2] "genügend (ein) salzen" Aulejā: *kaî lab dasāla, gaļa stāv* (EH I 309).

88. *dasalît* "piesalt" Pildā, piem., *guovij aste dasala pie grīdas. dasalît* "anfrieren" Drustos (ME I 442).

89. ***dasàukt***[2]: l) "piesaukt klāt" Pildā, piem., *dasauce juo klāt*; *dasàukt* "heranrufen": *dasauc juo klāt* Pas. VIII 67, *dasaucis.. draudzeni* 205 (EH I 309); *dasàukt* "heranrufen" Drustos, Spr. (ME I 442); 2) *dasàukt* "anrufen": *dasaucis dieva vārdu* Pas. V 249 (no Cirgaļiem) (ME I 309).

90. ***dasàut***[2]: l) "nošaut gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku" Pildā, piem., *zirgu dasāve*; 2) *dašaũt* "(bis zu einer gewissen Stelle) hinschiessen" (ME I 442 *dašaũt* 1); 3) *dašaũt* "hinzuschiessen" (ME I 442 *dašaũt* 2). Refl. *dašaũtîes* "schnell hinzueilen" (ME I 442).

91. ***dasệdinât*** "nosēdināt blakus" Pildā, piem., *mani dasẹ̄dinā pie jā* "mani nosēdināja blakus viņam". *dasêdinât* "nebenan sitzen lassen" Drustos (ME I 442).

92. ***dasêst*** "apsēsties blakus" Pildā, piem., *jis dasẹ̄da pie mani*. Refl. *dasêstiês* "apsēsties blakus" Pildā. Starp tiešo un refleksīvo formu Pildā nav nozīmes atšķirības. Refl. *dasêstiês* "sich nebenan hinsetzen" Drustos (ME I 442).

93. ***dasìet***[2] "piesiet" Pildā, piem., *dasē zirgu pie stulpa* "piesēja zirgu pie staba". *dasìet* "anbinden" Drustos (ME I 442), *dasējis zirgus pie kuoka* Pas. VIII 416 (EH I 309). Refl. *dasìetiês*[2] "piesieties" Pildā. Skat. arī ME I 442.

94. ***dasist*** "anschlagen": *dasitis.. sievai uz plẹ̄ca* Pas. VIII 201, *līt/u/s dalija, dasita*; *tān guļ mieži uz zemes* Aulejā (EH I 309), Drustos (ME I 442). Refl. *dasistiês* "sich (unterwartet) gesellen zu" (ME I 442); *dasistiês* (pievienošanas nozīme) Kalupē (Reķēna 132).

95. ***daskrìet***^{2}: l) "pieskriet klāt" Pildā, piem., *daskrē da mani* "pieskrēja pie manis"; *daskrìet* "herbei-, hinzulaufen" ME I 442; 2) "aizskriet līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *daskriesim da kristceļu.*

96. ***daslàucît***^{2}: 1) "aizslaucīt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *daslaucīt da plitas*; 2) *daslaucît* "hinzufagen" Drustos (ME I 442).

97. ***daslìet***^{2} "anlehnen" Aulejā, Aknīstē (EH I 309), Pildā, piem., *dasliet trepes pie sienas. dasliegt* "anlehnen" Kaunatā *daslìet* "anlehnen" Drustos (ME I 442). Refl. *daslìetiês*^{2} "pieslieties" Pildā.

98. ***dasnêgt*** "erreichen" Aulejā, *nevar dasnēgt.. meitai vaiņuku nuojemt* Pas. IV 510 (no Bērzpils) (EH 1 309), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

99. ***dastàigât***^{2} "pilnīgi norūgt (par alu)" Pildā, piem., *al[u]s vēl nav dastaigājis.*

100. ***dastâstît*** "pabeigt stāstīt" Kalupē (Reķēna 133), Pildā, piem., *dastāstīt pāsaku* "pabeigt stāstīt pasaku".

101. ***dastât*** "hinzutreten": *stāj visi pi darba*; *i/r/ jī dastāj* Pas. X 303 (no Viļāniem) (EH I 309). Refl. *dastâtiês* "sich nebenan hinstellen" Drustos, *dazastāju pie eglītes* BW 4 4804,6 no Kalsnavas (ME I 442). Sal. ar sl. *dostati*, liet. *dasistóti* (ME I 443).

102. ***dastùmt***^{2}: l) "aizstumt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *dastumt ritini da vārtu* "aizstumt velosipēdu līdz vārtiem"; 2) *dastumt* "hinzuschieben" Drustos. Refl. *dastumtiês* "sich hinzuschieben" (ME I 442).

103. ***dasukât*** "beigt sukāt" Kalupē (Reķēna 133), Pildā, piem., *dasukāt galvu* Pildā.

104. ***dasvèrt***^{2} "piesvērt klāt" Pildā, piem., *dasver vēl drusku azbara*! "piesver klāt vēl mazliet putraimu!" *dasvèrt* "wägend hinzufügen" Drustos. Sal. ar liet. *dasveřti* (ME I 442).

105. ***dasviêst***: l) "aizsviest līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *dasviede akmini da granta duobes*; 2) "piesviest klāt, pievienot" Pildā, piem., *dasvied vēl drusku naudas*; *dasviêst* "zuwerfen" Drustos (ME I 442). Refl. *-tiês* "schnell und unerwartet hinzueilen" (ME I 442).

106. ***dašùt***^{2}: l) "piešūt" Pildā, piem., *dašūt ap[k]akli* "piešūt apkakli" *dašūn kulīti... meitai uz muguras* Pas. VIII 65 (EH I 309 *dašũt*); *dašũt* "annähen" Drustos (ME I 442); 2) "pabeigt šūt" Pildā, piem., *dašūt krķklu*. Sal. ar liet. *dasiū́ti*, sl. *došiti* (ME I 442 un EH I 309).

107. ***datàisît***^{2}: l) "beigt taisīt" Pildā, piem., *dataisīt arklu*; *jis tak nedataisīts* "viņš ir galīgi stulbs"; 2) *dataisît* "anmachen; machend hinzufügen" Drustos, Spr. (ME I 443). Refl. *dataisîtiês* "sich heranmachen" (ME I 443).

108. ***davìlkt***^{2}: l) "aizvilkt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *vilks davilka vušku da krūmu*; *davìlkt* "(bis zu einer bestimmten Stelle) hinziehen" Raunā (ME I 445); 2) "pievilkt klāt" Pildā, piem., *jis davilka da mani maisu*; skat. arī ME I 445 *davìlkt* 2. Refl. *davìlktiês* "sich hin- od. hinzuschleppen" (ME I 445).

109. ***davērtiês*** "zusehen, aufpaasen": *lai jis daveŗas, kab kas neieietu ustabā* Pas. VIII 490 (EH I 310); *davèrtiês*^{2} "paskatīties" Kalupē (Reķēna 135).

110. ***daveşeļuôtiês*** = teikt: "*būsi veşeļs*!", "*dzer veşeļs*!" Kalupē (Reķēna 134).

111. ***davest***: l) "aizvest līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *davest da ceļa*; Raunā (ME I 445); 2) "pievest klāt" Pildā, piem., *juo davede da mani*; skat. arī ME I 445. III p. prt. *davede* Ev. (EH I 310). Sal. ar liet. *davèsti*., sl. *dovesti* (EH I 310 un ME I 445).

112. ***dazinât*** "izzināt" Pildā; *vajag dazināt, voi neatduos man jās*? Pas. IV 505 (no Viļāniem); *vajadzēs man dazināt, ap kuŗu laiku nuoiet* V 149 (no Viļāniem). Refl. *-tiês* "eingestehen" (kr. *призна́ться*) Pildā (EH I 310). Sal. ar liet. *dažinóti* (EH I 310).

113. ***dazītiês***: l) "inne werden, erkennen"; *tęvs dazinās, ka es par tevim visa darīju* Pas. V 151; *dasazinu sav/u/ māseņu* BW 13646,7 no Ludzas apr. un Pildas (EH I 310); 2) "atzīt, atzīties" Aulejā (EH I 310).

Latviešu izloksnēs saglabājies arī viens lietvārds ar priedēkli *da-*: *datęka* "Zufluss" Bērzpilī, Drustos (ME I 443) (po. *dopływ* "pieteka", v. *Zufluss* t. p., kr. *прито́к* t. p., bkr. *прыто́к* t. p.).

Par verbālā priedēkļa *da-* semantiku akad. J. Endzelīns raksta: "Verbu priedēklis *da-* (kā vietā citās izloksnēs pa lielākai daļai *pie-*, retāk *aiz-* u. c...) vispirms apzīmē kādas robežas vai darbības mērķa sasniegšanu.." (La. gr. 523. §).

Aplūkosim sīkāk šo verbālā priedēkļa *da-* nozīmi. P i r m k ā r t, tas apzīmē v i e t a s r o b e ž a s s a s n i e g š a n u, piem., *daàirêt*[2] "aizirties līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dabêgt* "aizbēgt līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dabrist* "piebrist klāt; aizbrist līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dajât* "aizjāt līdz noteiktai vietai" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dalakstît* "lēkājot piesteigties klāt" Bērzpilī (ME I 434) u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir, piem., šādi verbi: *dalakstît* "vieglprātīgi priecājoties, nokļūt nepatīkamā situācijā" Pildā u. c., *danest* "apmelot, denuncēt, uzrādīt" Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *донести́* "denuncēt", bkr. *данесці* t. p., po. *donieść* t. p., v. *zutragen* "uzrādīt, paziņot").

O t r k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē l a i k a r o b e ž a s s a s n i e g š a n u (vai pārsniegšanu), piem., *dadarît* "strādāt līdz zināmam laikam" Pas. IX 320 (EH I 30l); *dadarîtiês* "strādāt līdz zināmam laikam" Aulejā (EH I 30l), *dadzîvuôt* "nodzīvot līdz zināmam laikam" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dagulêtiês* "nogulēt, aizgulēties" Kalupē (Reķēna 135).

T r e š k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē d a r b ī b a s m ē r ķ a s a s n i e g š a n u, piem., *dadzìt*[2] "panākt" Pildā (sal. ar kr. *догна́ть*), *dajaûcêt* "pieradināt" Barkavā (EH I 303), *dajûcêt* "pieradināt" Vārkavā (M. Dzene), Pildā u. c., *dalabinât* "pielabināt" Aulejā (EH I 304), *dapaisît* "mīstot linus, līdzināties, tikt līdzi (kādam citam)" Aulejā (EH I 307).

Tālāk akad. J. Endzelīns raksta par verbālo priedēkli *da-*: "Ar pievienošanu kam ir darīšana tādos gadījumos kâ *daber vêl drusku klât*! (P. Šmitam l.c.); *daspraust puķi* turpat; *daliet pienu pie putras* turpat; *daliec pieci pie pieciem*! (Lizumā); sal. lei. *dalìkti*, po. *dosypać* u. c." (La. gr. 523. §). Te izšķirami divi gadījumi. P i r m k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē p a p i l d i n ā š a n u, piem., *dabèrt*[2] "piebērt klāt" Pildā u. c, *daliêt* "pieliet klāt" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. O t r k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē k ā d a o b j e k t a p i e v i e n o š a n u (vai s u b j e k t a p i e v i e n o š a n o s) c i t a m

o b j e k t a m, piem., *dadiêgt* "piediegt klāt" Aulejā, Varakļānos (EH I 30l), *dalipt* "pielipt" Pildā u. c., *dasêst* "apsēsties blakus" Pildā u. c., *dasêstiês* "apsēsties blakus" Pildā u. c., *dasìet*[2] "piesiet" Pildā u. c., *dašùt*[2] "piešūt klāt" Pildā u. c.

Daudz ir latgaliskajās izloksnēs verbu, kur priedēkļis *da-* apzīmē d a r b ī b a s p a b e i g š a n u, piem., *dadùrt*[2] "nodurt gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku" Pildā u. c., *daecêt* "ecēt līdz beigām" Mālupē (EH I 301) u. c., *dajât* "sabeigt, nojāt (zirgu)" Kalupē (Reķēna 133), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dakàrst*[2] "pilnīgi nogatavoties" Aulejā (EH I 303), *dakaût* "nokaut (slimu lopu)" Aulejā (EH I 303), *ʼdakaût* "nokaut gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku" Pildā u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir verbi *nedacept* "būt garīgi aprobežotam" Kalupē (Reķēna 134), *nedacępts* "garīgi aprobežots, stulbs" Pildā u. c., *nedatàisîts*[2] "garīgi aprobežots, stulbs" Pildā u. c.

Un beidzot – verbālais priedēklis *da-* apzīmē modalitāti (konkrēti – vajadzību un nepieciešamību): *daiêt* "vajadzēt; būt nepieciešamam, nākties (modālais darbības vārds)" Pildā u. c., piem., *dagā pienu izliet* "nācās pienu izliet", *daies iet* "vajadzēs iet"; *daietiês* "vajadzēt, būt nepieciešamam", piem., *vilkam dagājās ciest badu* Pas. I 158 (EH I 303), Pildā u. c.

Citi gadījumi: *dadarêt* "piestāvēt, saskanēt" Aulejā (EH I 30l), *daiet* "notikt, atgadīties" Latgalē (EH I 303), *davęsęluôtiês* = teikt: "*būsi vęsęls*!", "dzer vęsęls!" Kalupē (Reķēna 134).

Ja saskaitām kopā visas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu verbālā priedēkļa *da-* nozīmes, tad dabūjam skaitli 7. Tādējādi jāsecina, ka la. dial. verbālā priedēkļa *da-* semantika ir daudz bagātāka nekā lietuviešu valodā, kur priedēklim *da-* ir divas nozīmes (*da-* lietuviešu valodā apzīmē papildināšanu un darbības pabeigšanu, skat. ВСЯ III 350).

Bieži la. dial. verbālā priedēkļa *da-* nozīmes saskan ar slāvu valodām. Tomēr pilnīgas saskaņas nav. Dažreiz augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu verbiem ar priedēkli *da-*kaimiņu slāvu valodās atbilst verbi ar citiem priedēkļiem. Raksturīgākās ir divas atšķirību rēgulas.

P i r m k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē kāda objekta pievienošanu (vai subjekta pievienošanos) citam objektam, bet kaimiņu slāvu valodās verbiem ar šādu nozīmi ir citi priedēkļi, piem.:

dasêst "apsēsties blakus" Pildā, *dasêstiês* "apsēsties blakus" Pildā, turpretī kr. *присéсть* "apsēsties blakus", *подсéсть* t. p., bkr. *прысéсці* t. p., *падсéсці* t. p., po. *przysiąść* t. p., *przysiąść się* t. p. (skat. arī БРС 754, 576 un ПРС 502);

dasìet[2] "piesiet" Pildā, *dasìetiês*[2] "piesieties" Pildā, turpretī kr. *привяза́ть* "piesiet", *привяза́ться* "piesieties", bkr. *прывяза́ць* "piesiet", *прывяза́цца* "piesieties", po. *przywiązć* "piesiet", *przywiązać się* "piesieties" (skat. БРС 741, 740 un ПРС 505);

dašùt[2] "piešūt" Pildā, turpretī kr. *пришúть* "piešūt", bkr. *прышы́ць* t. p., po. *przyszyć* t. p. (skat. БРС 764 un ПРС 504).

O t r k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē modalitāti (vajadzību un nepieciešamību), turpretī kaimiņu slāvu valodās šai gadījumā lieto citu priedēkli, piem.:

daiêt "nākties; vajadzēt" Pildā, piem., *dagā braukt vienam* "nācās braukt vienam", *daietiês* "vajadzēt, būt nepieciešamam" Pas. I 158 (EH I 303), turpretī kr. *прийтúсь* "nākties, vajadzēt", piem., *пришлóсь éхать одномý* "nācās braukt vienam" bkr. *прыйцíся* "nākties, vajadzēt", piem., *прыйшлóся éхаць аднамý* "nācās braukt vienam" (skat. БРС 744).

Tā kā la. dial. prievārdam *da* un priedeklim *da-* ir daudz bagātāka semantika (7 nozīmes!) nekā no slāvu valodām aizgūtajiem la. dial. *pad* "zem" (1 nozīme), *pad-* (2 nozīmes), *raz-* (1 nozīme) un bieži la. dial. *da*, *da-* lietošana atšķiras no kaimiņu slāvu valodām, tad jāsecina, ka la. dial. *da*, *da-* ir mantoti un nevis aizgūti no slāvu valodām (par la. dial. prepozīciju skat. nodaļā "Etimoloģija"). Ta kā la. dial. *da*, *da-* ir mantoti, tad jādomā, ka arī liet. priedēklis *da-* ir mantots, bet vēlāk tā lietošanu ir ietekmējušas kaimiņu slāvu valodas daudz vairāk nekā la. dial. *da*, *da-* lietošanu.

Verbālā priedēkļa *pra-* nozīmes. Baltu salīdzināmajā valodniecībā pastāv uzskats, ka prepozīcija *pra* un priedēklis *pra-*, izņemot dažus gadījumus, kas minēti ME un EH, latviešu valodā ir izzuduši (skat. Endz. BV 448. §, Otrębski III 756. §)[79]. Tomēr šis uzskats jāprecizē, jo augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājies samērā daudz verbu ar priedēkli *pra-*[80]. Tālāk sniegts šo verbu saraksts.

1. ***praaûgt*** "izaugt cauri" Pildā: *zāle praauga car sienu* "zāle izauga cauri sienam"; *praaugt* "izaugt cauri" Mērdzenē: *praauga ieveņa caur klēt[i]s jumtu* T. dz. 37475.

Sal. ar liet. *praáugti* "pāraugt; aizaugt (garām)" (skat. Rīt. LVV 902).

2. ***prabâzt***: 1) "izbāzt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabāze galvu car caurumu* "izbāza galvu pa caurumu" Pildā, *ręsns diegs*, *nevar car adatu prabāzt* "resns diegs, nevar caur adatas aci izvērt" Šķilbēnos; 2) "pabāzt garām" Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pa timsam cauri prabāze* "tumsā garām pabāza"; 3) "drusku pabāzt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabāze*, *prabāze i izvilka ārā* "pabāza un izvilka ārā". Refl. *prabâztiês* "pabāzt garām" Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

3. ***prabràukt***[2]: l) "izbraukt cauri" Pildā, piem., *pra.*

brauce car mežu "izbrauca cauri mežam"; 2) "aizbraukt, pabraukt garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabrauce kāzas* "pabrauca garām kāzu brauciens" Pildā, *kāzas prabrauce car mūsim* "kāzu brauciens aizbrauca gar mums"; *prabraukt* "aizbraukt garām": *kapu kalna neprabrauc* T. dz. 49691 (no Mērdzenes), *kapu vārtu neprabrauc* T. dz. 49695 (no Kārsavas); 3) "nobraukt (kādu ceļa gabalu)" Pildā, piem., *jis iz ritiņa prabrauce da kris(t)ceļu* "viņš uz velosipēda aizbrauca līdz krustceļiem"; 4) "mazliet pabraukt (bez noteikta galamērķa vai nesasniedzot galamērķi)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne),

---

[79] Skat. arī И. К а з л а у с к а с. Именные образования от приставочных глаголов в балтийских языках и их значение для реконструкции ударения глагола. "Baltistica", I (1). Vilnius, 1965, 35.

[80] Par verbālo priedēkli *pra-* latgaliskajās izloksnēs skat. arī V. Z e p s. Par slavismiem latviešu valodā. – Ceļi. Rakstu krājums, XIII. Lundā, 1967, 30–31.

piem., *ieduod prabraukt ai ritini* "iedod pabraukt ar velosipēdu" Pildā, Zvirgzdenē, Šķilbēnos, *gribēju nuobraukt da Baltinavas, a prabrauču da kris(t)ceļu i griežuos uz pakaļi* "gribēju aizbraukt līdz Baltinavai, bet aizbraucu līdz krustceļiem un griezos atpakaļ" Šķilbēnos.

Karte Nr. 5. Priedēkļa *pra-* areāls augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs.

Paskaidrojumi pie kartes.

1. Priedēkļa *pra-* areāla rietumu un dienvidu robeža apzīmēta ar —, austrumu robeža sakrīt ar republikas austrumu robežu.

2. Pirmajā latgalisko izlokšņu grupā (I) ap Viļaku, Kārsavu, Rēzekni, Ludzu, Maltu un Zilupi, kā arī Asūnes un Robežnieku izloksnēs priedēklis *pra-* ir produktīvs.

3. Otrajā latgalisko izlokšņu grupā (II) ap Balviem priedēklis *pra-* ir mazproduktīvs.

4. Trešajā latgalisko izlokšņu grupā (III) ap Varakļāniem, Viļāniem, Preiļiem un Dagdu, kā arī Indras izloksnē ir saglabājušies tikai atsevišķi priedēkļa *pra-* relikti.

5. Ar ⊥ apzīmētas tās augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes (ap Aknīsti un Ilūksti), kurās ir konstatēti priedēkļa *pra-* relikti.

4. ***prabût*** "pabūt, uzturēties (kādu laiku)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabūt visu vasaru pie dẹ̄la* "uzturēties visu vasaru pie dēla" Pildā, *prabija da pavasara* "pabija līdz pavasarim" Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prabū́ti* "sabūt, pabūt, uzturēties (kādu laiku)" piem., *prabū́ti vìsą vãsarą káime* "nodzīvot visu vasaru laukos" (skat. LLV 529), pr. *prābutskas* "mūžīgs" (**prābūtiskas*) (skat. Endz. SPV 233–234) un kr. *пробы́ть* "nodzīvot, uzturēties, palikt, padzīvot (kaut kur kādu laiku), sabūt, pabūt" (skat. KLV 90l un СРЯ III 632).

5. ***pracìrst***[2]: 1) "izcirst cauri, pārcirst pušu" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *tę̄vs pracirta lędu* "tēvs izcirta cauri ledu" Pildā, *es pracirtu sāpagu* "es pārcirtu zābaku" Pildā; *pracìrst*[2] "izcirst cauri" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pracę̄rt vęlę̄tuvi* "izcērt ledū velētuvi"; 2) "pārkost pušu" Sakstagalā: *blusa nabu pracirtuse* T. dz. 57235,1.

Sal. ar liet. *prakiřsti* 1) "izcirst cauri; 2) (sar.) "pārcirst pušu", piem., *prakiřsti ẽketę ežerè* "izcirst ezerā āliņģi", *prakiřsti añtakį* "pārcirst uzaci" (skat. LLV 531 un LKŽ V 863), liet. *prākartas* "sile" un pr. *pracartis* "sile" E. 230 (skat. Endz. SPV 234).

6. ***pradàuzît***[2] "izdauzīt, izsist cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *pradauzīt galdam caurumu* Pildā.

Sal. ar liet. *pradaužýti* "izdauzīt, izsist cauri" (skat. LLV 529).

7. ***pradędzinât*** "izdedzināt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradędzinā kaudrai caurumu* "izdedzināja segai caurumu" Pildā, *pradędzinavu ai papirosu bikses* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pradẽginti* "izdedzināt (cauri); pārdedzināt (pušu)" (skat. LLV 529).

8. ***pradegt***: 1) "izdegt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradęga palags* "izdega cauri palags" Pildā, *caurums pradęga* Šķilbēnos, 2) "drusku padegt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *minutu nepradęga i apdzisa.*

Sal. ar liet. *pradègti* "izdegt cauri; pārdegt pušu" (skat. LLV 529).

9. ***pradùrt***[2]: 1) "izdurt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradūra kažuku* "izdūra cauri kažokam" Pildā, *adatas nevar cauri pradurt* Šķilbēnos, 2) "pārdurt pušu" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradūra vāti* "pārdūra augoni" Pildā, *kāji pradūra* "kāju pārdūra" Šķilbēnos. Refl. *pradùrtiês* "iedurties" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ne tie pradurties* "iedurties ne tur, kur vajag".

Sal. ar liet. *pradùrti* "pārdurt pušu; izdurt cauri; aizdurt garām" (skat. LLV 529).

10. ***pradzeît*** "nodzert" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *mans vīrs pradzēre naudu* "mans vīrs nodzēra naudu" Pildā; *pradzert* "nodzert, noplītēt": *un tuo pašu pradzę̄ruši kruoga galda galeņā* BW 3368 (no Sakstagala), *dzę̄rājeņa māmuleņa pradzer meitu kruodzeņā* T. dz. 43689 (no Zvirgzdenes), *pradzers rudzu tīrumeņu* T. dz. 46547 var. (no Viļakas), *pradzērs rudzu tīrum*[*e*]*ņu* T. dz. 49114 (no Šķaunes), *pradzer guodu, pradzer mantu* T. dz. 56380,4 (no Kārsavas), *pradzer mani kruodzeņā* T. dz. 56433 un var. (no Mērdzenes), *pradzer mani kruodzeņā* T. dz. 56434 (no Zvirgzdenes), *jis pradzēre linu mārku* T. dz. 56436,1 (no Bērzgales). Refl. *pradzeîtiês* "nodzert, noplītēt" Pildā.

Sal. ar liet. *pragérti* "nodzert, noplītēt", piem., *pragérti pìnigus* "nodzert naudu" (skat. LLV 530 un LKŽ III 267).

11. ***pradzìrst***[2] "uzzināt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jī pradzirda daudzi jaunumu* "viņa uzzināja daudz jaunumu" Pildā, *kā pradzirda, ka es te ešu* ("esmu"), *tā i visi saskrēja* Šķilbēnos, *kuo ta jī tie pradzirduse* "ko tad viņa tur uzzinājusi" Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pragiřsti* "pradėti girdėti; suvokti garsą" (skat. LKŽ III 348).

12. ***pradzît***[2]: 1) "padzīt, aizdzīt projām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *es juo pradzīšu* "es viņu padzīšu" Pildā, *tę̄vs pradzina meitu* Zvirgzdenē (skat. Rudzīte LIT 98); 2) "padzīt (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pradzen vuškas da uolnīcas gala*! Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pragiñti* "pravaryti" (skat. LKŽ III 324) un kr. *прогна́ть* "padzīt, aizdzīt" (skat. KLV 905 un СРЯ III 642).

13. ***pradzîvuôt***: l) "nodzīvot kādu laiku, kaut kā vilkt dzīvību" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *pradzīvuot da rudiņa* "nodzīvot līdz rudenim" Pildā; 2) "pārtikt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Birzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne); Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *ai taidu algu var pradzīvuot* "ar tādu algu var iztikt" Pildā, *pradzīvuosi da svę̄(t)dienas* Šķilbēnos. Refl. *pradzîvuôtiês* "notērēt visu īpašumu" Pildā.

Sal. ar liet. *pragyvénti* "nodzīvot (kādu laiku); pārtikt" (skat. LLV 530 un LKŽ III 378), *prasigyvénti* "iedzīvoties (mantā); iegādāties" (skat. LLV 534 un LKŽ III 378) (liet. verba refleksīvā forma ir ar pretēju nozīmi!) un kr. *прожи́ть* "nodzīvot, iztērēt" (skat. KLV 911 un СРЯ III 656).

14. ***pragraûzt*** "izgrauzt cauri, pārgrauzt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *peles pragrauze zeķes* "peles pārgrauza zeķes" Pildā, *pele caurumu pragrauze* Šķilbēnos. Refl. *pragraûztiês* "izgrauzties cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos(B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *pragráužti* "izgrauzt cauri; pārgrauzt; izskalot" (skat. LLV 530 un LKŽ III 534), *prasigráužti* "izgrauzties cauri" (skat. LLV 534 un LKŽ III 534) un kr. *прогры́зть* "izgrauzt (cauri); pārgrauzt" (skat. KLV 906 un СРЯ III 645).

15. ***pragriêzt*** "izgriezt cauri, pārgriezt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jam pragrieze ādu* "viņam pārgrieza ādu" Pildā, *pragrieze drēbē lilu caurumu* Šķilbēnos.

16. ***pragrûst*** "izgrūst cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juo pragrūde car caurumu* "viņu izgrūda pa caurumu" Pildā.

Sal. ar *pragrū́sti* "prastumti" (skat. LKŽ III 677).

17. ***pragulêt***: l) "izgulēt (sānus, muguru)" Pildā, piem., *baba pragulē muguru* "vecāmāte slimības dēļ gulēja tik ilgi, kamēr izgulēja mugurā caurumus"; 2) "aizgulēties" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *es šuodien pragulēju* "es šodien

aizgulējos" Pildā; "nogulēt, nokavēt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), Pildā, piem., *pragulēja al(u)s* dzeršanu "nogulēja alus dzeršanu" Šķilbēnos un Pildā. Refl. *pragulêtiês*: 1) "izgulēt (sānus, muguru)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne); 2) "izgulēt (dzērumu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *pragulḗti* "nogulēt (kādu laiku); izgulēt, nogulēt (piem., sānus)" skat. LLV 530 un LKŽ III 713).

18. ***praiêt***: 1) "iziet cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pragā car vẹ̄dẹru* "izgāja caur vēderu" Pildā, *pragāja car rīkli* "izgāja caur rīkli" Šķilbēnos; 2) "paiet garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jis pragā i(r) nepamanē mani* "viņš pagāja garām un nepamanīja mani" Pildā, *cauri kapu nepraej* T. dz. 49696 (no Pildas), *pragāja car mūsiem* Šķilbēnos; 3) "paiet (par laiku)" Nirzā (skat. Rudzīte LIT 100), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *praiet gads* Nirzā, *vasara praies* Pildā, *nuo kāzu jau div nedeļas pragājuš(a)s* Šķilbēnos; *praiet* "paiet (par laiku.)": *ziemas svẹ̄tki pragājuši* T. dz. 54370 (no Mērdzenes); 4) "paiet" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *nevar praiet*.

Sal. ar liet. *praeĩti* "iziet cauri; paiet garām; paiet, beigties", piem., *praeĩti sãlę* "iziet zālei cauri", *praeĩti prõ stõtį* "paiet stacijai garām", *ligà praẽjo* "slimība beidzās" (skat. LLV 529) un kr. *npoŭmú* "paiet garām, aiziet garām; paiet (par laiku); iziet (cauri)" (skat. KLV 915 un СРЯ III 663–664).

19. ***prajât***: 1) "izbraukt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pragājām car silu* Šķilbēnos; 2) "pajāt (aizjāt) garām, pabraukt (aizbraukt) garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *kāzas jau prajā* "kāzu brauciens jau aizbrauca garām" Pildā; *prajāt* "pajāt garām": *cauri kapu neprajāt* T. dz. 49699; 3) "pajāt, pabraukt (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (B. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jāprajāj da sẹ̄bru* "jāaizbrauc pie kaimiņiem" Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prajóti* "pajāt (aizjāt) garām; pajāt, nojāt (kādu ceļa gabalu)" (skat. LLV 530 un LKŽ 361).

20. ***prajim̂t*** "izlamāt" Pildā, piem., *jī kai kuce vis(u)s prajem* "viņa kā kuce visus aprej".

21. ***prakàlt***[2] "izkalt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prakala dēli* "izkala dēlim cauri" Pildā, *prakala dzelzi* "izkala cauri dzelzij" Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prakálti* "izkalt cauri; pārkalt pušu" (skat. LLV 531 un LKŽ V 157) un kr. *проколóть* "izdurt, pārdurt" (skat. KLV 917 un СРЯ III 668).

22. ***prakàst***[2] "izkāst" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *māte prakāse pienu* "māte izkāsa pienu" Pildā.

Sal. ar liet. *prakóšti* "izkāst" (skat. LLV 531).

23. ***praklàust***[2] "uzzināt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B.Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jī praklause, ka drīži būs gasti* "viņa uzzināja, ka drīz būs ciemiņi" Pildā.

24. ***prakrist***: l) "izkrist cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prakrita car caurumu* "izkrita pa caurumu" Pildā, *prakrita car griestiem* "izkrita caur griestiem" Šķilbēnos; 2) "izgāzties" pārn. Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša): *prakrita pret visām meitām* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prakrìsti* "nukristi pro šalį" (skat. LKŽ V 632).

25. ***prakuôst*** "izkost cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *sunis prakuode car sāpagu* "suns izkoda zābakam cauri" Pildā, *sunis prakuode car zeķi* "suns izkoda zeķei cauri" Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prakąsti* "pārkost, izkost cauri" (skat. LLV 531 un LKŽ V 393).

26. ***pralaîst***: l) "izlaist cauri" Šķilbēnos (B. Reidzāne); 2) "izvadīt (no istabas ciemiņu)" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jāpralaiž gasti* "jāizvada ciemiņi" Šķilbēnos; "pavadīt (cilvēku)" Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *puisis pralaide meitini da sẽtas* "puisis pavadīja meiteni līdz mājai" Pildā; 3) "pavadīt (piem., svētkus)": *pralaizdami ziemas svẽtkus* T. dz. 54370,l (no Kārsavas).

Sal. ar liet. *praléisti* "duoti kitam praeiti pirma ar pro šalį; palydėti" (skat. LKŽ VII 285).

27. ***pralaûzt*** "izlauzt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pralauze sienu* "izlauza cauri sienu" Pildā *pralauze vārtuos caurumu* Šķilbēnos. Refl. *pralaûztiês* "izlauzties cauri" Pildā.

Sal. ar liet. *praláužti* "pārlauzt pušu; izlauzt cauri; pārraut" (skat. LLV 532 un LKŽ VII 206) un *prasiláužti* "izlauzties cauri" (skat. LLV 534).

28. ***pralavîtiês*** "aizlavīties garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pralavīties car klẽti* "aizlavīties gar klēti" Pildā.

29. ***praliêt***: l) "izliet cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *praliet car caurumu ūdini* Pildā, *alu pralej car stirnieku* (= koka kublu ar caurumu sānos) Šķilbēnos; 2) "aizliet garām" Šķilbēnos, piem., *vẽdri ne silẽ ielẽju, a car sili pralẽju* "spaini ne silē ielēju, bet aizlēju gar sili". Refl. *praliêtiês* "aizlieties garām" Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pralíeti* l) "izliet" (asinis); 2) "noliet, aizliet garām" (skat. LLV 532), pr. *pralieiton* (nekatras dzimtes pagātnes pasīvais divdabis) (skat. Endz. SPV 234) un kr. *пролúть* "izliet" (skat. KLV 918 un СРЯ III 673–674).

30. ***pralīguôt*** "izbraukt cauri": *ca(u)r vārtiem pralīguoja* T. dz. 43443 (no Kārsavas) un T. dz. 43604 (no Dricēniem).

31. ***pralìst***[2]: l) "izlīst cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pralīst car šķirbu* "izlīst pa spraugu" Pildā, *pralīda car sẹ̄tu* Šķilbēnos; 2) "drusku palīst" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *pralīda, pralīda pa truobu* (= cauruli) *i līda iz pakaļi* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pralĩsti* "izlīst cauri; izlavīties" (skat. LLV 532).

32. ***pralûzt*** "izlūzt cauri" Pildā, BW 8244,1 (no Ciblas), piem., *grīda pralūza* Pildā, *bāleleņa maltuvītē vara grīdeņa pralūza* BW 8244,1 (no Ciblas).

Sal. ar liet. *pralūžti* "проломиться".

33. ***pramèrcêt***[2] "izmērcēt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *līt(u)s pramērcē da ādas* "lietus izmērcēja līdz ādai" Pildā, *linus labi pramērcēja* Šķilbēnos.

34. ***pramestiês*** "paspēlēt (kāršu spēlē)" BW 33577 (no Ludzas apriņķa).

35. ***pramìdît***[2] "iemīt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *pramīdīt stigu* Pildā.

Sal. ar liet. *pramindyti* "iemīt (taku)".

36. ***pramìrkt***[2] "izmirkt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne) Viļakā (L. Locāne), piem., *es pramirku da ādas* "es izmirku līdz ādai" Pildā, *drēbes pramirka* Šķilbēnos.

37. ***pramît*** "apmainīt" Pildā, piem., *guovi pramija pret kazu* "govi apmainīja pret kazu".

38. ***pramuôstiês*** "pamosties" Viļakā (skat. Rudzīte LIT 90), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

39. ***pranasât*** "nonēsāt, novalkāt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ūzas pranasāja* "bikses novalkāja" Pildā, *bikses pranasātas, jāliek ielāps* Šķilbēnos. Refl. *pranasâtiês* "novalkāties, nonēsāties (par apaviem)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *pranešióti* "ievalkāt, ienēsāt (par apaviem)" (skat. LLV 533) un *prasinešióti* "ievalkāties, ienēsāties (par apaviem)" (skat. LLV 535). Lietuviešu valodas verbiem *pranešióti* un *prasinešióti*, salīdzinot ar la. dial. *pranasât* un *pranasâtiês*, ir pretēja nozīme.

40. ***pranest***: 1) "iznest cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *putins pranese car šķirbu spalveņas* "putns iznesa pa spraugu spalviņas" Pildā, *pranese car visām ustabām* Šķilbēnos; 2) "aiznest garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pranese desmit maisu car pūni* "aiznesa desmit maisu gar šķūni" Pildā; 3) "ātri paiet garām" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jī tā i pranese*

car mūsiem "viņa ātri pagāja mums garām"; 4) "panest (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *es drusku pranešu vīkši* "es mazliet panesu saini" Pildā; 5) "panest" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *maisa nevar pranest*: 6) "izlamāt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pranese ai pēdējiem vārdiem.*

Sal. ar liet. *pranèšti* "paziņot; pārspēt, būt pārākam" (skat. LLV 533) (cita nozīme!) un kr. *пронести́* "aiznest garām; (kādu laiku vai ceļa gabalu) nest" (skat. KLV 921 un СРЯ III 681).

41. ***praplêst*** "izplēst caurumu" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *praplēse ūzas* "izplēsa biksēm caurumu" Pildā.

Sal. ar liet. *praplėšti* "uzplēst (piem., zeķi); atplēst (piem., papirosu paciņu)" (skat. LLV 533).

42. ***praplîst*** "izplīst (par caurumu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makšēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *praplīsa ūzām caurums* "izplīsa biksēm caurums" Pildā, *caurums biksēm praplīsa* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *praplýšti* "ieplīst, izplīst" (skat. LLV 533).

43. ***prapulît*** "pazust, iet bojā" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne); *prapult* t. p. Pas. II 145 (no Viļāniem), Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, Kuršu jomā (šeit arī darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis *prapuolis*), (ar *ul*̂) Aulejā, (ar *ùl*[2]) Kaldabruņā, Aknīstē, *prapūlis* "verloren" (darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis) Bārtā (EH II 312), BW 13595,44 (no Līksnas); *prapulît* "pazust" Baltinavā (Rudzīte LIT 93); Kalupē (Reķēna 142); *prapulît* "izgaist" [En.?] Vārkavā (ME III 377).

Sal. ar liet. *prapùlti* "pazust, nozust; aiziet (iet) bojā (postā)" (skat. ME III 377 LLV 534) un varbūt ar pr. *prapolis* E. 747 "bada dzeguze" (skat. Endz. SPV 234).

44. ***prapùst***[2]: 1) "izpūst cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *es prapūšu ūdini car šļauku* "es izpūtu ūdeni caur šļūteni" Pildā, *sniegu car šķirbu prapūte* Šķilbēnos; 2) "saaukstēties vējā" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *mani prapūte* "es saaukstējos vējā" Pildā, *vējs prapūte* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prapū̃sti* "izpūst cauri" (skat. LLV 534).

45. ***prarakt*** "izrakt cauri" Pildā, piem., *praraka grāvi.*

Sal. ar liet. *praràkti* "izbakstīt cauri, izdurt cauri, izknābt cauri, pāršķilt" (skat. Rīt. LLV 912).

46. ***praràust***[2]: 1) "izrakt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prarause alu* Pildā, *lapsa alu prarause* Šķilbēnos; 2) "drusku parakt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prarause drusciņi i nuobẽga.* Refl. *praràustiês*[2] "izrakties cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *prasiraũsti* "izrausties cauri, izraust (sev, piem., eju)" (skat. LLV 535).

47. ***praraût***: 1) "aizvest garām" Pildā, piem., *juo prarāve car mūsu sẹ̃tu* "viņu aizveda gar mūsu māju"; 2) "pavest kādu ceļa gabalu" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prarausem tevi da lilceļa*; 3) "saaukstēties vējā" Viļakā (Z. Prancāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *da tā mani prarāva vējs* Viļakā, *vējs prarāve* Šķilbēnos.

48. ***prarìt***[2] "badīgi aprīt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *sunis prarija gaļas gabalu* Pildā. Pildā un Zvirgzdenē lieto arī verbu *nùorìt*[2] "norīt", piem., *nuorija maizes kumuosu* Pildā.

Sal. ar liet. *prarýti* "aprīt, norīt" (skat. LLV 534). Arī lietuviešu valodā lieto verbu *nurýti* "norīt" (skat. LLV 435).

49. ***prarunât***: l) "ar grūtībām parunāt" Pildā, piem., *jam kakls tai sāp, ka nevar prarunāt ni·viena vārda*; 2) "izpaust noslēpumu" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *nevāg ni·kam prarunāt* Šķilbēnos. Refl. *prarunâtiês* "izpaust noslēpumu" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

50. ***prasalt*** "saaukstēties" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jī dižẹn prasala* "viņa ļoti saaukstējās" Pildā, *es vakar prasalu* Šķilbēnos.

51. ***prasàukt***[2] "dot palamu" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juo prasauce par Gajumu* Pildā.

Sal. ar liet. dial. (žem.) *praszaũkti* "nosaukt", piem., *tókiu wā̀rdu praszaũkta tà wẽĩta*.. (skat. Baranowski 327).

52. ***prasàut***[2]: 1) "izšaut cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jam prasāve plauškas* "viņam izšāva plaušām cauri" Pildā, *jam kāja prasauta* Šķilbēnos; 2) "aizšaut garām" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *prasāve cauri* Šķilbēnos; 3) "kļūdīties" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *kad ituo reizi ta prasāvi, ne tie nuoskrēji* "kaut šoreiz kļūdījies, ne tur aizskrēji".

Sal. ar liet. *prašáuti* "aizšaut (nošaut) garām; izšaut (cauri); pašauties garām" (skat. LLV 537).

53. ***prasêdêt***: l) "nosēdēt kādu laiku" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prasēdē(ja) ustabā da vakara* "nosēdēja istabā līdz vakaram" Pildā, *prasēdēja da vakara* Šķilbēnos; 2) "nodeldēt bikses" Pildā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jis prasēdēs ūzas* "viņš sēžot nodeldēs bikses" Pildā, *bikses prasẹ̄dẹ̄tas* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prasė́dė́ti* "nosēdēt (kādu laiku); sēžot nodeldēt bikses", piem., *prasė́dė́ti kélnes* "sēžot nodeldēt bikses" (skat. LLV 534).

54. ***prasijât*** "izsijāt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *māte prasijā miltus* "māte izsijāja miltus" Pildā.

Sal. ar liet. *prasijoti* "просеять".

55. ***praskrìet***[2]: 1) "izskriet cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne),

Viļakā (L. Locāne), piem., *praskrē car duravas* "izskrēja pa durvīm" Pildā, *bę̄rni praskrēja car piedarbu* Šķilbēnos; 2) "aizskriet garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *bę̄rni praskrē car mūsu sę̄tu* "bērni aizskrēja gar mūsu māju" Pildā, *praskrēja car liluo mārku* Šķilbēnos; 3) "paskriet (kādu ceļa gabalu)" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *praskrēja da vārtu* Šķilbēnos; 4) "mazliet paskriet" Pildā, piem., *jis drusku praskrē* "viņš mazliet paskrēja".

Sal. ar liet. *praskrìeti* "aizskriet garām; aizlidot garām" (skat. LLV 536).

56. ***praspràuktiês***[2]: 1) "izspraukties cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne); 2) "aizspraukties" perf. Pildā.

Sal. ar liet. *prasprùkti* "ielīst, iespraukties; izlīst, izspraukties (cauri); ielavīties (kur); aizlavīties (garām)" (skat. LLV 536).

57. ***praspraûst*** "izspraust cauri; izdurt cauri" Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prospraude mietu car kažuku* Pildā.

58. ***prasprukt*** "(strauji) pārplīst" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *maiss praspruka* "maiss strauji pārplīsa" Pildā.

59. ***prastàvêt***[2] "nostāvēt (kādu laiku)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *es prastāvēju iz stūra div stundes* "es nostāvēju uz stūra divas stundas" Pildā, *tis maiss tie nedeļi prastāvēja* "tas maiss tur nedēļu nostāvēja" Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prastovė́ti* "nostāvēt, izstāvēties (kādu laiku); [no]stāvēt dīkā (kādu laiku)" (skat. LLV 537).

60. ***prastùmt***[2]: 1) "izstumt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prastūmēm ratus car vārtiem* Pildā, *šauras duris, neprastumt* Šķilbēnos; 2) "aizstumt garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *puikas prastūme, ragavas car klēti* "puikas aizstūma ragavas gar klēti" Pildā, *prastūme car mārku* "aizstūma gar mārku" Šķilbēnos; 3) "pastumt (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jie prastūme šapi da duravu* "viņi aizstūma skapi līdz durvīm" Pildā, *duod, es prastumšu kādu gabaliņi* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prastùmti* "iestumt, iegrūst (caur, pa kaut ko); (pārn., sar.) izdabūt cauri (piem., projektu)" (skat. LLV 537).

61. ***prasùktiês***[2] "izsūkties cauri" Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *prasūkties car bintu* "izsūkties caur pārsēju" Pildā.

Sal. ar liet. *prasisuñkti* "izsūkties cauri" (skat. LLV 535).

62. ***prašļukt***: l) "izšļukt cauri" Pildā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prašļuka car pirstiem* "izšļuka caur pirkstiem" Pildā, Šķilbēnos; 2) "paslīdēt garām" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prašļuka car ļaudiem*; 3) "izvairīties no atbildības" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ituo reizi ta jis prašļuka.*

63. ***prašļùkt***[2] "aizšļūkt garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *kalīka prašļūce car mūsu sẹ̄tu* "kroplis aizšļūca gar mūsu māju" Pildā.

64. ***pratecêt***: l) "iztecēt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *ūdinis pratecē car pirstiem* "ūdens iztecēja caur pirkstiem" Pildā, *jumts pratecēja, pilna ustaba ūdeņa* Šķilbēnos; 2) "iziet cauri": *caur vārteņiem pratecēja* T. dz. 56851 (no Mērdzenes); 3) "aiztecēt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *viss ūdenis jau pratecēja* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pratekė́ti* "aiztecēt (garām); iztecēt (cauri)" (skat. LLV 538).

65. ***pratẹcināt*** "iztecināt cauri" Pildā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *taisa stirnieku, kur pratẹcināt* "taisa trauku ar caurumu dibenā, kur iztecināt cauri" Šķilbēnos, *stirniekam dibumā caurums, kur pratẹcināt* turpat.

66. ***pratrìt***[2]: 1) "iztrīt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pratrina caurumu* Pildā, Šķilbēnos; 2) "drusku patrīt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *vēl drusku vāg pratrīt*. Refl. *pratrìtiês*[2] "izdilt cauram" Pildā.

Sal. ar liet. *pratrìnti* "izdeldēt, iztrīt cauri" (skat. LLV 538) un *prasitrìnti* "izdilt cauram (par piedurknēm, biksēm)" (skat. LLV 535).

67. ***pratrùkt***[2] "pārplīst" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *vāts pratrūka* "augonis pārplīsa" Pildā.

Sal. ar liet. *pratrū́kti* "pārtrūkt, pārplīst" (skat. LLV 538).

68. ***praùrbt***[2]: l) "izurbt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *praurbe dēli* Pildā, Šķilbēnos; 2) "drusku paurbt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *nuo sākuma drusku praurbe.*

69. ***pravadît*** "izvadīt" BW 13497 (no Latgales), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne).

Sal. ar liet. *pravadáuti* "pavadīt, vadīt, vest" (Rīt. LLV 919) un kr. *проводи́ть* "pavadīt".

70. ***pravèrt***[2] "izvērt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pravēre diegu car adatas aci* "izvēra diegu caur adatas aci" Pildā, *praver diegu* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pravérti* "pavērt (durvis, logu); izvērt cauri (piem., diegu, auskarus)" (skat. LLV 539).

71. ***pravest***: 1) "izvest cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juos pravede car mežu* "viņus izveda caur mežu" Pildā, *praved mani car mežu*! Šķilbēnos; 2) "aizvest garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *gastus pravede car sẽtu* "ciemiņus aizveda gar māju" Pildā, *balkas pravede car mūsiem* "baļķus aizveda gar mums" Šķilbēnos; 3) "pavest (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jis puiku drusku pravede* "viņš puiku mazliet paveda" Pildā; 4) "pavadīt Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *Jānis mani pravede*.

Sal. ar liet. *pravèsti* "izvest cauri (ejot); aizvest garām (ejot)" un *pravèžti* "izvest cauri (ar transporta līdzekli); aizvest garām (ar transporta līdzekli)" (skat. LLV 539), pr. *praweddun*s "durchgeführt" (pagātnes aktīvais divdabis) (skat. Endz. SPV 234), kr. *провести́* "izvest cauri; aizvest garām" (skat. KLV 902 un СРЯ III 635) un *повезти́* "aizvest garām; izvest cauri" (skat. СРЯ III 633).

72. ***pravìlkt***^{2}: 1) "izvilkt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pravilka car caurumu* Pildā, *pravilka virvi car kāsi* Šķilbēnos; 2) "aizvilkt garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ragavas pravilka car pūni* "ragavas aizvilka gar šķūni" Pildā, *pravilka car kuoku* Šķilbēnos; 3) "pavilkt (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juo drusku pravilka i tad pamete* "viņu mazliet pavilka un tad atstāja" Pildā, *drusciņi pravilka i pamete* Šķilbēnos; 4) norāda uz perfektīvu darbību Bērzgalē (J. Arbidāns), Pildā, piem., *dẽls pravẹlk vagas* "dēls velk vagas" Bērzgalē, *es pravilku vagas* "es vilku vagas" Pildā.

Sal. ar liet. *pravil̃kti* "aizvilkt garām; izvilkt cauri" (skat. LLV 539).

73. ***prazagtiês*** "aizlavīties garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prazagties car stūri* "aizlavīties gar stūri" Pildā.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *pra-*, pirmkārt, apzīmē darbību, kas notiek virzienā k a m g a r ā m, piem., *prabràukt*^{2} "aizbraukt, pabraukt garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiêt* "paiet garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *praeĩti* "paiet garām", kr. *пройти́* "paiet, aiziet garām" u. c.

Otrkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē d a r b ī b u, kas notiek virzienā k a m c a u r i, piem., *pracìrst*^{2} "izcirst cauri; pārcirst pušu" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiêt* "iziet cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *prakàlt*^{2} "izkalt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *pravest* "izvest cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne). Sal. ar liet. *prakir̃sti* "izcirst cauri", *praeĩti* "iziet cauri", *prakálti* "izkalt cauri", *pravèsti* "izvest cauri (ejot)", pravèžti "izvest cauri (ar transporta līdzekli)",

pr. *prawedduns* "durchgeführt" (skat. Endz. BV 448. §) un kr. *пройти́* "iziet cauri", *проколо́ть* "pārdurt", *провести́* "izvest cauri", *провезти́* "izvest cauri".

Jādomā, ka no šīs nozīmes latgaliskajās izloksnēs dažiem verbiem ar priedēkli *pra-* attīstījusies nozīme "s a a u k s t ē t i e s", piem., *prapùst*[2] "saaukstēties vējā" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praraût* "saaukstēties vējā" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (Z. Prancāne), *prasalt* "saaukstēties" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. *mani prapūte* "es saaukstējos vējā" Pildā un *vējs prapūte* "es saaukstējos vējā" Šķilbēnos ar *mani izpūta cauri* t. p. Braslavā (pēc M. Rudzītes). Tāpat sal. ar kr. *продýть* "простудить сквозняком" (skat. СРЯ III 652), *простудúться* "saaukstēties", *просты́ть* "saukstēties" (skat. KLV 932).

Treškārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē k u s t ī b u, k a s t u r p i n ā s k ā d u c e ļ a p o s m u, piem., *prabràukt*[2] "nobraukt (kādu ceļa gabalu)" Pildā, *pralaîst* "pavadīt (cilvēku)" Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), *pranest* "panest (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pravažiúoti* "nobraukt (kādu ceļa gabalu)" un kr. *пронести́* "nest (kādu ceļa gabalu)".

Ceturtkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē d a r b ī b u, k a s t u r p i n ā s k ā d u l a i k u, piem., *prabût* "uzturēties (kādu laiku)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradzîvuôt* "nodzīvot (kādu laiku)" Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē, *praiêt* "paiet (par laiku)" Nirzā (skat. Rudzīte LIT 100), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *prabū̃ti* "sabūt, pabūt, uzturēties (kādu laiku)", *pragyvénti* "nodzīvot (kādu laiku)" un kr. *пробы́ть* "nodzīvot, uzturēties, pabūt (kaut kur kādu laiku)", *пройти́* "paiet (par laiku)" u. c.

Piektkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē d a r b ī b u, k a s t i e k v e i k t a m a z ā m ē r ā, n e p i l n ī g i, piem., *prabâzt* "drusku pabāzt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradegt* "drusku padegt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praràust*[2] "drusku parakt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pratrìt*[2] "drusku patrīt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praùrbt*[2] "drusku paurbt" Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sestkārt, verbālais priedēklis *pra-* norāda uz s p ē j u resp. i e s p ē j u v e i k t d a r b ī b u, piem., *pranest* "panest" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiêt* "paiet" Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Septītkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē d a r b ī b u, k a s s a i s t ī t a a r z a u d ē j u m u, piem., *pradzeît* "nodzert, noplītēt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), BW 3368 (no Sakstagala), *pradzîvuôtiês* "notērēt visu īpašumu" Pildā, *prapult* "pazust, iet bojā" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne) u. c. Sal. ar

liet. *pragérti* "nodzert, noplītēt", *prapùlti* "pazust, iet bojā" un kr. *пропúть* "nodzert, noplītēt", *пропáсть* "pazust".

Astotkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē p a b e i g t u d a r b ī b u, piem., *pradzìt*[2] "(pilnīgi) padzīt, aizdzīt" Zvirgzdenē (Rudzīte LIT 98), Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne) (turpretī *padzìt*[2] "(mazliet) padzīt" Pildā, Zvirgzdenē u. c.); *pradzìrst*[2] "uzzināt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne); *praklàust*[2] "uzzināt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pragiñti* "pravaryti", *pragiřsti* "pradėti girdėti; suvokti garsą" un kr. *прогнáть* "padzīt, aizdzīt".

Secinājumi

1. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdu vairumam nozīme saskan ar lejzemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu. Tomēr bieži arī semantikā vērojamas atšķirības no lejzemnieku izloksnēm un literārās valodas. Šai ziņā ar latgaliskajām izloksnēm bieži saskan augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes un lietuviešu valoda.

2. Dažreiz izloksnēs saglabājas vārda vecā nozīme, kamēr literārajā valodā notiek nozīmes maiņa. Tā, piemēram, augšzemnieku dialekta latgaliskajās (tāpat arī sēliskajās) izloksnēs saglabājušies sekojošie semantiskie arhaismi: *arùods*[2] "apcirknis" (sal. ar liet. *arúodas* "miltu abra, labības kaste, klēts, noliktava"), *atiet* "atnākt" (sal. ar liet. *ateĩti* "atnākt"), *krâsne* "akmeņu kaudze; akmeņu krāsns pirtī" (sal. ar liet. *krósnis* "kaudze, grēda, akmeņu grēda, akmeņu krāsns").

3. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs daudziem vārdiem ir plašāka nozīme, t. i., vairāk nozīmju nekā atbilstošiem literārās valodas un lejzemnieku izlokšņu vārdiem, piemēram: *dàils*[2] "daiļš; liels; ilgs", *dębęsi* "debesis; aukslējas" (sal. ar liet. *dangùs* "debess" un *dangùs burnõs* "aukslējas", pr. *dangus* "debess; aukslējas"), *grìezt*[2] "griezt; flirtēt, koķetēt, izlaidīgi dzīvot" (sal. ar kr. *крутúть* "крутить; быть в любовных отношениях"), *griêzt* "griezt; zāģēt", *pęlni* "pelni; mākslīgie mēsli", *tìrums*[2] "tīrums; lakata vidus" u. c.

4. Virkni neitrālu vārdu (no stilistikas viedokļa) augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs lieto arī reāliju tiešo nosaukumu kā sabiedriski nepieklājīgu aizstāšanai. Šie vārdi ir polisemantiski, un eifēmisma funkcija tiem ir tikai viena no vairākām nozīmēm. Tā, piemēram, latgaliskajās izloksnēs kā eifēmismus lieto šādus vārdus: *apstàigât*[2] "apaugļot", *apstât* "tikt apaugļotai (par lopiem)", *pâksts* "vulva" (arī sēliskajās izloksnēs), *sašķìrt*[2] "aplecināt".

5. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir vārdi, kuriem, salīdzinot ar lejzemnieku izloksnēm un literāro valodu, ir šaurāka nozīme, piemēram, *arkls* "spīļarkls" (sal. ar liet. *árklas* "spīļarkls"), *dęsa* "putraimu desa", *dzìrnavas*[2] "rokas dzirnas".

6. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir arī tādi vārdi, kas pilnīgi atšķiras no latviešu literārās valodas, lejzemnieku izlokšņu un augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu vārdiem ar savu nozīmi. Raksturīgs piemērs ir verbs *suminât*, kam latgaliskajās izloksnēs ir nozīme "skūpstīt" pretstatā literārās valodas, lejzemnieku izlokšņu un sēlisko izlokšņu nozīmei "apsveikt, godbijīgi apsveikt".

7. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājies daudz verbu ar priedēkli *da-* (disertācijā doti 113 verbi un viens nomens *datęka* "pieteka"). Šis priedēklis sastopams arī augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs un vidus izloksnēs, piem., Trikātā, Raunā, Valmierā, Cēsīs, Skujenē. Spriežot pēc 16. un 17. gs. tekstiem, priedēklis *da-* toreiz lietots arī Zemgalē. Lietuviešu valodā priedēklis *da-* pazīstams tikai Dižlietuvā, bet, spriežot pēc 16. un 17. gs. tekstiem, tas lietots arī Klaipēdas apgabalā (skat. La. gr. 521. §). Verbālā priedēkļa *da-* areāls arī mūsu dienās turpina sašaurināties (skat. VLIR III 165).

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-*, pirmkārt, apzīmē vietas robežas sasniegšanu, piem., *daàirêt*[2] "aizirties līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dabêgt* "aizbēgt līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dabrist* "piebrist klāt; aizbrist līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dajât* "aizjāt līdz noteiktai vietai" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dalakstît* "lēkājot piesteigties klāt" Bērzpilī (ME I 434) u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir, piem., šādi verbi: *dalakstît* "vieglprātīgi priecājoties, nokļūt nepatīkamā situācijā" Pildā u. c., *danest* "apmelot, denuncēt, uzrādīt" Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *донестú* "denuncēt", bkr. *донéсцi* t. p., po. *donieść* t. p., v. *zutragen* "uzrādīt, paziņot").

Otrkārt, verbālais priedēklis *da-* apzīmē laika robežas sasniegšanu (vai pārsniegšanu), piem., *dadarît* "strādāt līdz zināmam laikam" Pas. IX 320 (EH I 30l); *dadarîtiês* "strādāt līdz zināmam laikam" Aulejā (EH I 30l), *dadzîvuôt* "nodzīvot līdz zināmam laikам" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *дожúть* "nodzīvot līdz zināmam laikam"), *dagulêtiês* "nogulēt, aizgulēties" Kalupē (Reķēna 135).

Treškārt, verbālais priedēklis *da-* apzīmē darbības mērķa sasniegšanu, piem., *dadzìt*[2] "panākt" Pildā (sal. ar kr. *догнáть* "panākt"), *dajaûcêt* "pieradināt" Barkavā (EH I 303), *dajûcêt* "pieradināt" Vārkavā (M. Dzene), Pildā u. c., *dalabinât* "pielabināt" Aulejā (EH I 304), *dapaisît* "mīstot linus, līdzināties, tikt līdzi (kādam citam)" Aulejā (EH I 307).

Ceturtkārt, verbālais priedēklis *da-* apzīmē papildināšanu, piem., *dabèrt*[2] "piebērt klāt" Pildā u. c., *daliêt* "pieliet klāt" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *долúть* "pieliet klāt").

Piektkārt, verbālais priedēklis *da-* apzīmē kāda objekta pievienošanu (vai subjekta pievienošanos) citam objektam, piem., *dadiêgt* "piediegt klāt" Aulejā, Varakļānos (EH I 30l), *dalipt* "pielipt" Pildā u. c., *dasêst* "apsēsties blakus" Pildā u. c., *dasêstiês* "apsēsties blakus" Pildā u. c., *dasìet*[2] "piesiet" Pildā u. c., *dašùt*[2] "piešūt klāt" Pildā u. c.

S e s t k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē d a r b ī b a s p a b e i g š a n u, piem., *dadùrt*[2] "nodurt gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku" Pildā u. c., *daecêt* "ecēt līdz beigām" Mālupē (EH I 301) u. c., *dajât* "sabeigt, nojāt (zirgu)" Kalupē (Reķēna 133), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *доéздить* "sabeigt, nojāt (zirgu)", *dakȁrst*[2] "pilnīgi nogatavoties" Aulejā (EH I 303), *dakaût* "nokaut (slimu lopu)" Aulejā (EH I 303) u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir verbi *nedacept* "būt garīgi aprobežotam" Kalupē (Reķēna 134), *nedaceƿpts* "garīgi aprobežots, stulbs" Pildā u. c., *nedatàisîts*[2] "garīgi aprobežots, stulbs" Pildā u. c.

S e p t ī t k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē m o d a l i t ā t i (konkrēti – v a j a d z ī b u un n e p i e c i e š a m ī b u): *daiêt* "vajadzēt; būt nepieciešamam, nākties (modālais darbības vārds)" Pildā u. c., piem., *dagā pienu izliet* "nācās pienu izliet" Pildā, *daies iet* "nāksies iet" Pildā; *daietiês* "vajadzēt, būt nepieciešamam", piem., *vilkam dagājās ciest badu* Pas. I 158 (EH I 303), Pildā u. c.

Tātad augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālajam priedēklim *da-* ir 7 nozīmes. Tādējādi jāsecina, ka la. dial. verbāla priedēkļa *da-* semantika ir daudz bagātāka nekā lietuviešu valodā, kur priedēklim *da-* ir tikai divas nozīmes (skat. ВСЯ III 130).

Bieži la. dial. verbālā priedēkļa *da-* nozīmes saskan ar slāvu valodām. Tomēr pilnīgas saskaņas nav. Dažreiz augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu verbiem ar priedēkli *da-* kaimiņu slāvu valodās atbilst verbi ar citiem priedēkļiem. Raksturīgākās ir divas atšķirību rēgulas.

P i r m k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē kāda objekta pievienošanu (vai subjekta pievienošanos) citam objektam, bet kaimiņu slāvu valodās verbiem ar šādu nozīmi ir citi priedēkļi, piem.:

dasêst "apsēsties blakus" Pildā u. c., *dasêstiês* "apsēsties blakus" Pildā u. c., turpretī kr. *присéсть* "apsēsties blakus", *подсéсть* t. p., bkr. *прысéсці* t. p., *падсéсці* t. p., po. *przysiąść* t. p., *przysiąść się* t. p. (skat. БРС 576, 754 un ПРС 502);

dasìet[2] "piesiet" Pildā u. c., *dasìetiês*[2] "piesieties" Pildā u. c., turpretī kr. *привязáть* "piesiet", *привязáться* "piesieties", bkr. *прывязáць* "piesiet", *прывязáцца* "piesieties", po. *przywiązać* "piesiet", *przywiązć się* "piesieties" (skat. БРС 741, 740 un ПРС 505);

dašùt[2] "piešūt" Pildā u. c., turpretī kr. *пришúть* "piešūt", bkr. *прышыць* t. p., po. *przyszyć* t. p. (skat. БРС 764 un ПРС 504).

O t r k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē modalitāti (vajadzību un nepieciešamību), turpretī kaimiņu slāvu valodās šai gadījumā lieto citu priedēkli, piem., *daiêt* "nākties; vajadzēt" Pildā: *dagā braukt vienam* "nācās braukt vienam", *daietiês* "vajadzēt, būt nepieciešamam" Pas. I 158 (EH I 303), turpretī kr. *прийтúсь* "nākties, vajadzēt", piem., *пришлóсь éхать одномý* "nācās braukt vienam" bkr. *прыйцíся* "nākties, vajadzēt", piem., *прыйшлóся éхаць аднамý* "nācās braukt vienam" (skat. БРС 744).

Tā kā la. dial. prievārdam *da* un priedēklim *da-* ir daudz bagātāka semantika nekā no slāvu valodām aizgūtajiem la. dial. *pad* "zem" (1 nozīme), *pad-* (2 nozīmes), *raz-* (1 nozīme) un bieži la. dial. *da-* lietošana atšķiras no kaimiņu slāvu valodām, tad

jāsecina, ka la. dial. *da*, *da-* ir mantoti un nevis aizgūti no slāvu valodām. Jādomā, ka liet. priedēklis *da-* arī ir mantots, bet vēlāk tā lietošanu ir ietekmējušas kaimiņu slāvu valodas daudz vairāk nekā la. dial. *da*, *da-* lietošanu.

8. Baltu salīdzināmajā valodniecībā pastāv uzskats, ka prepozīcija *pra* un priedēklis *pra-*, izņemot dažus gadījumus, kas minēti ME un EH, latviešu valodā ir izzuduši. Tomēr šis uzskats ir jāprecizē, jo augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājies samērā daudz mantotu verbu ar priedēkli *pra-* (disertācijā doti 74 verbi), kā arī daži nomeni ar priedēkli *pra-*, piem., *pragarîba* "rijība" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *pra-*, p i r m k ā r t, apzīmē darbību, kas notiek virzienā k a m g a r ā m, piem., *prabràukt*[2] "aizbraukt, pabraukt garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiêt* "paiet garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *praeĩti* "paiet garām", kr. *пройтú* "paiet, aiziet garām" u. c.

O t r k ā r t, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas notiek virzienā k a m c a u r i, piem., *pracìrst*[2] "izcirst cauri; pārcirst pušu" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiêt* "iziet cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *prakàlt*[2] "izkalt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *pravest* "izvest cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne). Sal. ar liet. *prakiršti* "izcirst cauri", *praeĩti* "iziet cauri", *prakálti* "izkalt cauri", *pravèsti* "izvest cauri (ejot)", *pravèžti* "izvest cauri (ar transporta līdzekli)", pr. *praweddun*s "durchgeführt" (skat. Endz. BV 448. §) un kr. *пройтú* "iziet cauri", *проколóть* "pārdurt", *провестú* "izvest cauri", *провезтú* "izvest cauri".

Jādomā, ka no šīs nozīmes latgaliskajās izloksnēs dažiem verbiem ar priedēkli *pra-* attīstījusies nozīme "s a a u k s t ē t i e s", piem., *prapùst*[2] "saaukstēties vējā" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praraût* "saaukstēties vējā" Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (Z. Prancāne), *prasalt* "saaukstēties" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša). Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. *mani prapūte* "es saaukstējos vējā" Pildā un *vējs prapūte mani* "es saaukstējos vējā" Šķilbēnos ar *mani izpūta cauri* t. p. Braslavā (pēc M. Rudzītes). Tāpat sal. ar kr. *продýть* "простудить сквозняком" (skat. СРЯ III 652), *простудúться* "saaukstēties", *простúть* "saukstēties" (skat. KLV 932).

T r e š k ā r t, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē k u s t ī b u, k a s t u r p i n ā s k ā d u c e ļ a p o s m u, piem., *prabràukt*[2] "nobraukt (kādu ceļa gabalu)" Pildā, *pralaîst* "pavadīt (cilvēku)" Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), *pranest* "panest (kādu ceļa gabalu)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pravažiúoti* "nobraukt (kādu ceļa gabalu)" un kr. *пронестú* "nest (kādu ceļa gabalu)".

Ceturtkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas turpinās kādu laiku, piem., *prabût* "pabūt, uzturēties (kādu laiku)" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradzîvuôt* "nodzīvot (kādu laiku)" Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē, *praiêt* "paiet (par laiku)" Nirzā (skat. Rudzīte LIT 100), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *prabū̃ti* "sabūt, pabūt, uzturēties (kādu laiku)", *pragyvénti* "nodzīvot (kādu laiku)" un kr. *пробы́ть* "nodzīvot, uzturēties, pabūt (kaut kur kādu laiku)", *пройти́* "paiet (par laiku)" u. c.

Piektkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas tiek veikta mazā mērā, nepilnīgi, piem., *prabâzt* "drusku pabāzt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradegt* "drusku padegt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praràust*[2] "drusku parakt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pratrìt*[2] "drusku patrīt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praùrbt*[2] "drusku paurbt" Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sestkārt, verbālais priedēklis *pra-* norāda uz spēju resp. iespēju veikt darbību, piem., *praiêt* "paiet" Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pranest* "panest" Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Septītkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas saistīta ar zaudējumu, piem., *pradzeŕt* "nodzert, noplītēt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), BW 3368 (no Sakstagala), *pradzîvuôtiês* "notērēt visu īpašumu" Pildā, *prapuĺt* "pazust, iet bojā" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne) u. c. Sal. ar liet. *pragérti* "nodzert, noplītēt", *prapùlti* "pazust, iet bojā" un kr. *пропи́ть* "nodzert, noplītēt", *пропа́сть* "pazust" u. c.

Astotkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē pabeigtu darbību, piem., *pradzìt*[2] "(pilnīgi) padzīt, aizdzīt" Zvirgzdenē (Rudzīte LIT 98), Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne) (turpretī *padzìt*[2] "(mazliet) padzīt" Pildā, Zvirgzdenē u. c.); *pradzìrst*[2] "uzzināt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne); *praklàust*[2] "uzzināt" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pragiñti* "pravaryti", *pragiřsti* "pradėti girdėti; suvokti garsą" un kr. *прогна́ть* "padzīt, aizdzīt".

III. LEKSISKĀS IZOGLOSAS

Iepriekšējas piezīmes. Principiāla nozīme ir jautājumam, cik lielā mērā areālajā valodniecībā var izmantot ar vienādu pierādījuma pakāpi fonētiskās, morfoloģiskās un leksiskās izoglosas. Šaĩ jautājumā nav vienota viedokļa salīdzināmajā valodniecībā. A. Meijē prasīja norobežot morfoloģiskās un leksiskās izoglosas uz tā pamata, ka divām vai vairākām valodām kopīgās leksiskās izoglosas neko neliecina par doto

valodu vai dialektu radniecības pakāpi[81]. H. Pedersens domāja, ka leksiskās atbilstības ņemamas vērā, analizējot kaimiņu tautu valodas, un ka tām nav nozīmes, analizējot valodas, starp kurām nav tiešu kontaktu[82]. Turpretī G. Zolta, pārspīlējot leksikas lomu, raksta, ka valodas vārdu krājums ir pirmais un visdrošākais līdzeklis dialektālo resp. areālo atšķirību konstatēšanai[83].

Padomju valodnieki S. Bernšteins[84], N. Čemodanovs[85], E. Makajevs[86], M. Makovskis[87], O. Trubačovs[88] atzīst leksikas lomu areālajā valodniecībā. Taču, pēc padomju valodnieku domām, leksiskās izoglosas var izmantot līdzvērtīgi fonētiskajām un morfoloģiskajām izoglosām tikai tādā gadījumā, ja attiecīgas valodas vai valodu grupas vārdu krājuma apstrāde atbilst šādām prasībām: ja no leksiskajām izoglosām tiek izslēgti aizgūti vārdi, neatkarīgi paralēli darinājumi un tikai tipoloģiski radniecīgi darinājumi un ja tiek ņemtas vērā leksikas materiāla īpatnības.

1. A i z g ū t u v ā r d u i z s l ē g š a n a. Tā kā aizgūti vārdi liecina tikai par tautu kontaktiem, bet neko neliecina par valodu resp. dialektu radniecības pakāpi, tad tie izslēdzami no leksiskajām izoglosām[89].

Sevišķi grūti noteikt aizguvumus no kaimiņu izloksnēm vienas valodas robežās. Tomēr arī te valodnieku rīcībā ir divi samērā droši kritēriji, kas papildina viens otru: pirmkārt, kāda v ā r d a i z p l a t ī b a un, otrkārt, tā saucamais v ā r d a l e k s i s k a i s i e l e n k u m s.

"Starp dialektiem paliek zināma josla, kas veido pāreju no viena dialekta uz otru. Šai joslā sastopamas gan viena, gan otra dialekta iezīmes, no kurām vienas mēdz būt pārsvarā."[90] Ja kāds vārds ir sastopams tikai pārejas izloksnēs, bet kaimiņu dialektā ir plaši izplatīts, tad var apgalvot, ka dotais vārds šais pārejas izloksnēs ir aizgūts no kaimiņu dialekta.

Kādas valodas vai teritoriālā dialekta leksika nav haotiska un nekārtīga masa, vārdi nepastāv izolēti, atrauti cits no cita. Tie saistīti savā starpā ar daudzām tiešām un

---

[81] A. M e j e. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1938, 69.

[82] H. P e d e r s e n. Die Armenier. Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. I. Berlin, 1924, 233.

[83] G. S o l t a. Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. Eine Untersuchung der indogermanischen Bestandteile des armenischen Wortschatzes. Wien, 1960, 12–13.

[84] С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961, 74–75.

[85] Сравнительная грамматика германских языков. т. I. Москва, 1962, 49–52.

[86] Э. А. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва-Ленинград, 1964, 17–25.

[87] М. М. Маковский. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. (На материале германских языков) – ВЯ, 1965, № 1, 83–95.

[88] О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Сб. "Славянское языкознание" Москва, 1963, 159–195.

[89] Э. А. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, 17.

[90] M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 29.

netiešām atkarībām. Vārdi parasti atrodas noteiktā leksiskā ielenkumā[91]. Tā, piemēram, vārdam *tìpt*[2] "ciest badu" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē ir šāds leksiskais ielenkums: *aptìpt*[2] "nomirt badā (runājot par daudziem)", *nùotìpt*[2] "nomirt badā", *tìpinât*[2] "mērdēt badā", *aptìpinât*[2] "nomērdēt badā (runājot par daudziem)", *nùotìpinât*[2] "nomērdēt badā", *tìpùones*[2] "vājums, nelabums".

"Vispār pats fakts, ka kādā dialektā vai valodas piemineklī ir vārdi, ja neņem vērā noteiktu leksisku ielenkumu, nedod pamatu tos pieskaitīt tam vai citam areālam."[92] Nosakot aizguvumus kādā valodā vai dialektā, jāņem vērā doto vārdu leksiskais ielenkums vai arī tā trūkums. Pretējā gadījumā nevar izvairīties no patvaļīgām konstrukcijām[93].

Pamatojoties uz diviem kritērijiem: vārda izplatību un vārda leksisko ielenkumu, ar zināmu iespējamības pakāpi var noteikt vairākus sēlisko izlokšņu aizguvumus no latgaliskajām izloksnēm un otrādi.

Jau sākot ar 13. gs. ir ziņas, ka sēļi dzīvojuši arī Daugavas labajā krastā jaukti ar latviešiem resp. latgaļiem (Būga III 268). Skaidrs, ka, dzīvojot kaimiņos, latgaļi un sēļi ietekmēja cits cita valodu. Tā, domājams, ka sēliskajās izloksnēs no latgaliskajām izloksnēm aizgūti šādi vārdi: *itis*, *itì*[2] "šis, šī" Lubānā (FBR XVII 133), *pirêtiês* "strīdēties" Lubānā (ME III 222) u. c., jo, pirmkārt, šie vārdi, pēc ME un EH ziņām, sastopami tikai tais sēliskajās izloksnēs, kas atrodas robežjoslā ar latgaliskajām izloksnēm, un, otrkārt, šiem vārdiem sēliskajās izloksnēs nav tā saucamā leksiskā ielenkuma.

Savukārt latgaliskajās izloksnēs no sēliskajām izloksnēm, liekas, aizgūti, piemēram, šādi vārdi: *pìst*[2] "saplūkāt, saplucināt" Varakļānos (ME III 234), *dievu sumināt* "godāt un pielūgt dievu" Varakļānos (ME III 1121), ja tikai šī nozīme dota pareizi, jo latgaliskajās izloksnēs verbam *sumināt* šāda nozīme nav parasta.

2. Neatkarīgu paralēlu darinājumu izslēgšana. Tā kā neatkarīgi paralēli darinājumi radušies divās vai vairākās valodās resp. dialektos patstāvīgi, tad tie neder valodu vai dialektu radniecības pakāpes noteikšanai. Tāpēc neatkarīgi paralēli darinājumi izslēdzami no areālajām izoglosām[94]. Tomēr ne katrreiz ir viegli noteikt šādus darinājumus. Neatkarīgi paralēli darinājumi varētu būt, piemēram, *àizdzêrìenes*[2] "saderināšanās; saderināšanās svinības" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un liet. *užgertùvės* "uzdzeršana uz līgavas veselību"; *dzìmdinâtàji*[2] "vecāki" Kalupē (Reķēna 385), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un liet. *gimdýtojai* "vecāki"; *kâ·kas* "kaut kas (?)", *kâ·kâds* "kaut kāds (?)", *kâ·kuŗš* "kaut kurš (?)" Kalupē (FBR XVIII 44) un liet. *kai kàs* "kaut kas", *kai kóks* "kaut kāds", *kai kurìs* "dažs" u. c.

---

[91] М. М. Маковский. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. – ВЯ, 1965, № 1, 88–89.

[92] М. М. Маковский. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. ВЯ, 1965, № 1, 89.

[93] Turpat.

[94] О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. – Сб. "Славянское языкознание" 168.

3. "T i k a i t i p o l o ģ i s k i r a d n i e c ī g u d a r i n ā j u m u i z s l ē g š a n a. Dažādās indoeiropiešu valodās ir sastopami tipoloģiski līdzīgi darinājumi, kas pamatojas uz semantisko pāreju vispārīgām likumsakarībām, sal., piemēram, dažādās valodās notikušo semantisko attīstību: *nocietināta vieta* → *pilsēta* vai *apmetne* → *vieta* → *ciemats* → *pilsēta*. Līdzīgi gadījumi, kuriem ir liela nozīme semantisko pāreju vispārīgās tipoloģijas izveidē, kas sevišķi nepieciešama etimoloģiskiem pētījumiem, nevar būt par pamatu, nosakot dažādu indoeiropiešu valodu [resp. dialektu – A. B.] grupu radniecības pakāpi".[95] Spilgts piemērs no baltu valodām te ir la. dial. *dẹbẹsi* "debesis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē → la. dial. *dẹbẹsi* "aukslējas" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Tāpat pr. *dangus* "debess" → pr. *dangus* "aukslējas" un liet. *dangùs* "debess" → liet. *dangùs burnõs* "aukslējas" (skat. Walde I 854 un Endz. SPV 156).

4. L e k s i k a s m a t e r i ā l a ī p a t n ī b a s. Noteicot leksiskās areālās izoglosas, pastāvīgi jāņem vērā leksikas materiāla īpatnības[96].

a) Valodā var būt mantota leksēma, bet laika gaitā tā var izzust vai tikt aizstāta ar citu leksēmu, kas bieži var novest pie nepareiziem secinājumiem, nosakot valodu vai dialektu radniecības pakāpi[97]. Latgaliskajās (un arī sēliskajās) izloksnēs ir virkne tādu mantotu vārdu, par kuriem ir pamats domāt, ka senāk ir bijuši arī citos latviešu valodas dialektos (daži no tiem pat mūsu dienās vēl sastopami atsevišķās lejzemnieku izlokšņu grupās). Arī šie vārdi nav ņemami vērā, nosakot leksiskās izoglosas.

Te vispirms jāatzīmē senie radniecības nosaukumi:

dẹ̀ds^2 "vecs vīrs" Vārkavā, Bērzpilī (ME I 461), *dẹ̀ds*^{2} "vecs vīrs vai precēts vīrs" Aulejā (EH I 318); *mẹ̀rga*^{2} "pieaugusi meitene, paaugusi meitene, līgava" Latgalē (ME II 618) un *uôsvis* "sievas (vai vīra) brālis" Šķaunē (ME IV 422 un La. gr. 101. §).

Bez senajiem radniecības nosaukumiem latgaliskajās (pa daļai arī sēliskajās) izloksnēs ir arī citi vārdi, kas lejzemnieku izloksnēs vai nu jau izzuduši, vai arī kuriem ir tendence zust, piemēram: partikula *ba* Kalupē (Reķēna 356), Pildā; prievārds *da* (La. gr. 521. § un Endz. BV 440. §), vietniekvārds *jis* "viņš" Latgalē, Alūksnē u. c. (La. gr. 355. §) u. c.

Daži vārdi, kas saglabājušies latgaliskajās (un pa daļai arī sēliskajās) izloksnēs, senāk varbūt ir bijuši arī citos latviešu valodas dialektos un tikai vēlāk aizstāti ar aizguvumiem no citām valodām, piemēram: *bubucis* "kukainis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, kamēr *kukaînis* < līb. *kukki* "vabole; kukainis" (skat. ME II 301); *dìeniškas* "launags" Aulejā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā (EH I 327), kamēr *laũnags* < ig. *lõunag* "pusdienas" (skat. ME II 429); *îksis* "niere" Aulejā, Liepnā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Līvānos u. c. (EH I 500), kamēr *niẽre* < vlv. *nere* (skat. ME II 751).

b) Svarīga loma areālajā valodniecībā ir etimoloģijām, uz kuru pamata nosaka leksiskās izoglosas. E. Makajevs šādi novērtē etimoloģijas lomu areālajā valodniecībā: "..leksisko areālo izoglosu noteikšanai jāpamatojas uz visvairāk pārbaudītajiem, uz

---

[95] Э. А. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, 22.
[96] Turpat, 23.
[97] Turpat, 22.

visdrošākajiem etimoloģiskajiem sastatījumiem; pretējā gadījumā areālo sakaru noteikšanai starp dažādām valodu [resp. dialektu – A. B.] grupām būs neizbēgami patvaļīgs, nepamatots raksturs."[98] Nevar noteikt leksiskās izoglosas, pamatojoties uz nedrošām etimoloģijām. Tā, piem., iespējams, ka la. dial. *kremele* "ein angenähtes Stück am Frauenhemde" Alūksnē ir radn. ar sl. *kroma* "Rand" (ME II 272) un la. dial. *skrèmbelis*[2] "ein (nicht grosses) Schleissholz" Alūksnē varbūt radn. ar vav. *schrimpf* "Schramme" (ME III 891), tomēr nevar runāt šai gadījumā par latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu un latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – ģermāņu valodu leksiskajām areālajām izoglosām, jo la. dial. vārdu *kremele* un *skrèmbelis*[2] etimoloģiskais saistījums ar attiecīgajiem slāvu un ģermāņu vārdiem nav drošs.

Šādas nedrošas etimoloģijas neļauj noteikt vairāku valodu vai valodu grupu leksiskās izoglosas, bet netraucē noteikt šādas izoglosas vienas valodas robežās. Tā, piem., augšzemnieku dialekta latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs ir vārds *stàmačis*[2] "kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda" Ciblā, Pildā, *stàmucis*[2] "ein ungebetener Gast beim Biergelage" Barkavā, Bērzpilī, Skaistā, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Meirānos, Saikavā (skat. ME III 1051 un EH II 573). Šim vārdam nav drošu atbilstību citās ide. valodās (ME III 1054), tāpēc tas neder vairāku ide. valodu leksiskās areālās izoglosas noteikšanai. Taču vienas valodas robežās var droši runāt par latgalisko – sēlisko izlokšņu leksisko areālo izoglosu.

***

Svarīgs ir jautājums par jauninājumu un arhaismu lomu areālajā valodniecībā. E. Kurilovičs[99], S. Bernšteins[100], O. Trubačovs[101] domā, ka, nosakot areālās izoglosas, vislielākā vērtība ir innovācijām (jauninājumiem). Diskutējams ir jautājums par leksisko arhaismu lomu. Tā, piemēram, E. Kurilovičs izsaka domu, ka neraksturīgajiem arhaismiem (skaitļa vārdiem, vietniekvārdiem, radniecības nosaukumiem utt.) praktiski nav pierādījuma vērtības. Pēc viņa domām, arhaismu saglabāšana ir daudz vājāks arguments valodu resp. dialektu radniecības pakāpes pierādīšanai nekā kopīgu jauninājumu darināšana. Tādiem sastatījumiem kā liet. *brólis*, *sesuõ*: sl. *brat(r)ъ*, *sestra* nav pierādījuma vērtības, jo radniecības nosaukumu konservatīvisms ļauj identificēt vārdus divās patvaļīgi ņemtās ide. valodās (slāvu: ģermāņu, slāvu: latīņu utt.). Turpretī baltu un slāvu kopīgi darinātie galvas un rokas nosaukumi ir nozīmīgs arguments valodu radniecības pakāpes pierādīšanai[102].

---

[98] Turpat, 24.–25.

[99] Е. К у р и л о в и ч. О балто-славянском языковом единстве. – ВСЯ, вып. 3, 16.

[100] С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 72.

[101] О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. – Сб. "Славянское языкознание", 168.

[102] Е. К у р и л о в и ч. О балто-славянском языковом единстве. – ВСЯ, вып. 3, 16.

Padomju valodnieki S. Bernšteins[103] un O. Trubačovs[104] iebilst pret arhaismu lomas nepietiekamu novērtēšanu. Šā darba autors pievienojas S. Bernšteina un O. Trubačova uzskatam. Te tikai jāpiebilst, ka, izvēloties arhaismus leksiskajām areālajām izoglosām, rūpīgi jāapsver, vai šie arhaismi kādreiz nav bijuši arī tais valodās resp. dialektos, kur tie mūsu dienās nav pazīstami (skat. leksikas materiāla apstrādes noteikumu 4.a punktu).

Principiāla nozīme ir jautājumam, vai leksiskās areālās izoglosas palīdz noskaidrot seno dialektu vēsturiskos sakarus. Padomju valodniecība atbild uz šo jautājumu pozitīvi. Slāvu valodu salīdzināmās gramatikas speciālists S. Bernšteins ar leksisko izoglosu palīdzību sekmīgi pētī slāvu un baltu valodu sakarus. Arī S. Bernšteina skolnieks V. Iļjičs-Svitičs ar leksisko izoglosu palīdzību pētīja baltu un slāvu vēsturiskos sakarus[105]. Pozitīvi vērtē leksikas lomu salīdzinoši vēsturiskajā valodniecībā arī O. Trubačovs. Viņš raksta: "Darbs ar slāvu leksiku rada pārliecību, ka zināma skaita veco vārdu un vārdu darināšanas īpatnību kopība ļauj spriest par pašu dialektu senajām attiecībām."[106]

Pie līdzīga slēdziena par leksisko izoglosu nozīmi valodu vēstures pētīšanā nonāk arī ģermāņu valodu speciālists N. Čemodanovs. Viņš raksta: "Ģermāņu valodu leksikas salīdzinošā sastatīšana.. ne tikai apstiprina fonētisko un gramatisko sastatījumu rezultātus, bet arī ļauj precizēt faktus noteiktā hronoloģiskā secībā un noteikt ģermāņu valodu vēsturiskos sakarus ar citām Eiropas valodām".[107]

Leksiskās areālās izoglosas šai darbā sadalītas 3 grupās (A, B, C): l) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu[108] – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas, 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksiskās areālās izoglosas, 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

A. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas. Šīs izoglosas sadalītas septiņās grupās: l) latviešu valodas augšzemnieku dialekta

---

[103] С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 72.

[104] О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. – Сб. "Славянское языкознание", 168.

[105] С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. 73–75; IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Проблемы славянского языкознания. Москва, 1962, 436.

[106] О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. – Сб. "Славянское языкознание", 194.

[107] Сравнительная грамматика германских языков. т. I, 49

[108] Ar kursiskajām izloksnēm domātas vidus dialekta kursiskās izloksnes, zemgaliskās izloksnes Kurzemē, kur iespējams kursiskais substrāts, tāmnieku izloksnes, kas radušās, krustojoties kuršu valodai resp. kursiskajām izloksnēm ar lībiešu valodu, un latviešu izloksnes Kuršu kāpās.

latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskākas areālās izoglosas, 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas, 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas, 4) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas, 5) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas, 6) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas, 7) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas.

Apakšnodaļas beigās dota šo izoglosu kopsavilkuma tabula (izoglosu alfabētiskais saraksts) un komentāri.

Tā kā augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālajai leksikai ir maz atbilstību Vidzemes lejzemnieku (vidus un lībiskajās) izloksnēs un vidus dialekta zemgaliskajās izloksnēs (izņēmums, protams, ir pārejas izloksnes ar augšzemnieku dialekta iezīmēm), tad šīs atbilstības nav izdalītas atsevišķās grupās, bet dotas kopā ar pārējām izoglosām, pie tam vienmēr kvadrātiekavās. Lai būtu pārskats par augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas sakariem ar Vidzemes lejzemnieku izloksnēm un vidus dialekta zemgaliskajām izloksnēm, tad visas latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas atbilstības Vidzemes lejzemnieku izloksnēs un zemgaliskajās izloksnēs norādītas kopsavilkuma tabulā (izoglosu alfabētiskajā sarakstā).

I. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas.

1. ***aplìk***^{2} "apkārt" Ilzenē, Kārsavā, Līksnā, Makašēnos, Mērdzenē, Nautrēnos, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Vīksnā, Viļakā (VLI mat.), Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē; *aplìk*^{2} "ap" Baltinavā (Rudzīte LD 393), Aulejā, Barkavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Krāslavā, Maltā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Vārkavā, Zvirgzdenē (VLI mat.); *aplîk* "ap" Nirzā (Rudzīte LD 393), Andrupenē, Asūnē, Kaunatā, Līvānos (VLI mat.); *aplīkš pamācīja* Alūksnē (ME I 102); *aplinkš* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Galgauskā (EH I 98) – *aplìk* "apkārt" Kaldabruņā, Lubānā, Saikavā (EH I 99); *aplīk* "apkārt" Lazdonā, *aplīki* t. p. Liezērē (ME I 102); *aplìk*^{2} "ap" Ābeļos, Asarē, Dignājā, Rubeņos, Susējā, Zasā (VLI mat.); *aplîk* "ap" Bebrenē, Pilskalnā (VLI mat.); *aplinkš* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Adulienā (EH I 98) – [*aplìkšus, aplìkšu runāt* Rūjienā (ME I 102); *apliñkus* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Rankā (EH I 98)] – *aplīk* "ap" J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH I 99); *aplinkus* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Kursīšos (ME I 101); *apliñkus* t. p. Dundagā, Saldū (EH I 98); *aplinks* "indirekt" J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH I 98) – liet. *apliñk, apliñkui* "ap, apkārt" (ME I 102) (Skat. Et. 5).

2. ***aûstine*** "ein gewebter, schmaler Gürtel" Varakļānos (ME I 229) – *aûstine* "ein gewebter, schmaler Gürtel" Neretā (ME I 229) – *aûstene* "sagša" Lejas Kurzemē, piem., Gramzdā, Grobiņā, Liepājā u. c. (ME I 229 un EH I 188); *aûstene*[2] "liels pašausts lakats" Kuldīgā (Rudzīte LD 104) – liet. *austìnis* "тканный" (ME I 229) (Skat. Et. 13).

3. ***blùods***[2] "malds" Kalupē (Reķēna 360); *blùods*[2] "vadātājs" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *blùodît*[2] "maldīties, klaiņot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *àizbluodît* "sich verirren" Vārkavā (EH I 11); *blànde*[2] "eine Kuh, die sich von der Herde abzusondern pflegt" Varakļānos (EH I 226) – *blùods*[2] "vadātājs" Kaldabruņā, Susējā (EH I 232), *bluodîtiês* "blandīties" Liepkalnē (ME I 319); *àizbluodît* "sich verirren" Kaldabruņā (EH I 11); *blanda* "ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet" Sunākstē (ME I 309) – [*blañda* "ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet" Naukšēnos, *blañda*[2] t. p. Straupē (ME I 309); *blandeklis* "ein Strolch" Siguldā, *blandiķis* t. p. Siguldā (EH I 226); *blañdîties* "umherschweifen, sich umhertreiben" Naukšēnos, *blandîtiês* t. p. BW 13490 var. no Vaives (ME I 309); *blàndîtiês* t. p. Vecpiebalgā, *blañdîtiês*[2] t. p. Lielsalacā (EH I 226)] – *bluôda*[2] *ir tāds, kas kuo ļauna apzināmies neiedruošinās acīs skatīties* Dundagā, *bluôdîtiês*[2] "Schlupwinkel suchen zufolge eines bösen Gewissens; sich unverschämt betragen" Dundagā, *bluôdîtiês*[2] "Schlupwinkel suchen" Stendē (EH I 232); *àizbluodîtiês* "umherirrend irgendwo hingelagen" Vandzenē (EH I 11); *bluõdîgs* "blēdīgs" Pūrē (EH I 232); *blandîtiês* "umherschweifen, sich umhertreiben" BW 13126,1 var. no Rudbāržiem (ME I 309), *blañdîtiês* t. p. Strazdē (EH I 226) – liet. *blandýtis* "kaunēties" (ME I 319) (Skat. Et. 20).

4. ***dižs*** "liels" T. dz. 51997 no Bērzgales, Asūnē (VLI mat.); *dižęns* "liels" T. dz. 38840 no Latgales, 39977 no Vārkavas; *dižęns* "?" T. dz. 41430 no Kārsavas, 42392 no Barkavas, 44675 no Preiļiem, 45411 no Ludzas, Bērzgales, Zvirgzdenes un Rēznas; *dižans* "?" T. dz. 41669 no Rugājiem, 41676,1 no Silajāņiem; *dižęn* "ļoti" Ciblā, Varakļānos (EH I 324), Brigos, Rundēnos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā, T. dz. 39914 no Rēzeknes, 41675 no Preiļiem; *dižan* "ļoti" Pas. X 239 no Līksnas (EH I 324) – *dižs* "liels" BW 11713 no Cesvaines (ME I 475), Gārsenē (VLI mat.); *dižęns* "liels, skaists" Sunākstē (EH I 324); *dižin* "ļoti" BW 12803 no Krustpils (ME I 475) – [*dižs* "liels" Aucē, Bukaišos (VLI mat.)] – *dižs* "liels" L.t.d. 1024 no Kabiles (ME I 475), Alsungā, Ārlavā, Bārtā, Bunkā, Dunalkā, Dunikā, Ēdolē, Gramzdā, Grobiņā, Īvandē, Jūrkalnē, Krotē, Kuldīgā, Kurmālē, Laidzē, Laucienā, Lībagos, Lubezerē, Lutriņos, Medzē, Nīgrandā, Padurē, Piltenē, Popē, Priekulē, Purmsātos, Puzē, Raņķos, Rāvā, Sieksātē, Skrundā, Spārnē, Stendē, Tāšos, Turlavā, Ugālē, Upesgrīvā, Užavā, Valgalē, Valtaiķos, Vandzenē, Vārmē, Vārvē, Virgā, Ziemupē, Zirās, Zūrās (VLI mat.); *diži* "ļoti" Saldū (EH I 324), Dunikā (VLI mat.), Kuršu kāpās (LKV X 19041) – liet. *dìdis* "liels; dižs" (ME I 475).

5. ***gràust***[2] "poltern, donnern" Barkavā, Vārkavā (ME I 639), Nautrēnos, Varakļānos (EH I 399); *gràust*[2] "rūkt (par pērkonu)" Aulejā, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Līksnā, Makašēnos, Ozolainē, Rundēnos, Tilžā, Višķos (VLI mat.); *gràuzt*[2] "rūkt

(par pērkonu)" Andrupenē, Barkavā, Līvānos, Nautrēnos, Sakstagalā, Stirnienē, Vārkavā, Viļānos (VLI mat.); *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" Maltā (VLI mat.); *gràudêt*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Alūksnē (ME I 638); *grudinât* "rollen (vom Donner)" Barkavā, Rēznā, Zvirgzdenē (EH I 410), *grudinât* "rūkt (par pērkonu)" Brigos, Kaunatā (VLI mat.), Ciblā, Pildā; *grudinêt* "rūkt (par pērkonu)" Nautrēnos, Varakļānos (EH I 410), Bērzgalē, Galēnos, Makašēnos, Ružinā (VLI mat.) – *gràust*^{2} "poltern, donnern" Krustpilī (ME I 639), Aknīstē, Kaldabruņā, Sarkaņos (EH I 399); *gràust*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Dignājā, Lašos, Rubeņos, Slatē (VLI mat.); *graûst* "rūkt (par pērkonu)" Kaplavā (VLI mat.); *gràuzt*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Aiviekstē, Asarē, Bebrenē, Dvietē, Kurcumā, Ļaudonā, Patkulē, Prodē, Ritē, Rubeņos, Susējā, Zalvā, Zasā (VLI mat.); *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" Mārcienā, Sērenē, Vārnavā (VLI mat.); *grauduôt* "rollen (vom Donner)" Saikavā, BW 28818 var. no Tirzas (EH I 399); *grauslis* "pērkons" Ilūkstē (EH I 399) – [*gràuzt* "rūkt (par pērkonu)" Rankā (ar *aû* Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos) (VLI mat.)] – [*graũst* "poltern, donnern" Blīdienē (ME I 639); *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" Ciecerē (VLI mat.) – *graûst*^{2} "poltern, donnern" Aizputes apkaimē, *graũst* "poltern, donnern" Dunikā, *graust* "poltern, donnern" BW 33704,2 no Grobiņas apkaimes (ME I 639); *graûst*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Kalētos (VLI mat.); *gŗaûzt*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Kursīšos (VLI mat.); *gŗaũzt* "rūkt (par pērkonu)" Nīgrandā, Purmsātos (VLI mat.) – liet. *griáusti* "rūkt (par pērkonu)" (ME I 639) (skat. Et. 45).

6. ***iz*** "uz" Galgauskā, Gulbenē, Varakļānos, Vārkavā (EH I 432), BW 15383,2 (no Līvāniem), BW 28375,7 (no Līvāniem), Alsviķī, Andrupenē, Annā, Asūnē, Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bejā, Beļavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ezerniekos, Galēnos, Ilzenē, Izvaltā, Jaunlaicenē, Jaunrozē, Kalncempjos, Kalupē, Kapiņos, Kārsavā, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Sinolē, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Veclaicenē, Vīksnā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zeltiņos, Ziemerī (VLI mat.), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *iz* "uz" Kaldabruņā, Sunākstē (EH I 432), BW 29099 (no Lubānas), BW 30011,1 (no Sēlpils), Ābeļos, Asarē, Bebrenē, Biržos, Daudzesē, Demenē, Dignājā, Dvietē, Kurcumā, Lašos, Medņos, Pilskalnē, Prodē, Rubeņos, Saukā, Sēlpilī, Sērenē, Sunākstē, Vārnavā, Zalvē, Zasā (VLI mat.) – *iz* "iekš" Kuršu kāpās (La. gr. 537. §) – liet. dial. *iž* "uz" (ME I 712 un LKK II 210) (Skat. Et. 52).

7. ***kamât*** "drückend, knutschend, liebkosend quälen" Alūksnē, (ar -at) Nautrēnos (EH I 581); *kamât* "quälen" Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī, Kalupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 581); *kamuôt* "quälen" Gulbenē (ME II 153); *nùokamât*^{2} "nomocīt" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē – *kamât* "drückend, knutschend, liebkosend, quälen" Saikavā (EH I 581); *kamât* "spaidīt, kutināt" Aknīstē, *kamât* "drücken, knutschen" Mēmelē, *kamâtiês* "sich plagen, abmühen, quälen" Praulienā, Saikavā, Saukā, Zasā, *kamâtiês* "sich mühsam fortbewegen" Lubānā (EH I 581); *kamuôt* "abstrapazieren" Krustpilī, *kamuôt* "quälen" Lubānā, *kamuôt* "grosse Stücke mit vollgestopftem Munde kauen, essen" Bērzaunē, *kamuôtiês* "sich balgen, sich abstrapazieren" Bērzaunē, Neretā (ME II 153) – *kamuôt* "mit Mühe eine Strecke

zurücklegen" Kazdangā (ME II 153) – liet. *kamúoti* "apspiest, mocīt" (ME II 153) (Skat. Et. 62).

8. ***kazin*** "diezin", nenoteiktā partikula Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *kaszin* "varbūt", nenoteiktā partikula BW 7041 (no Tirzas); *kazin*, vārdveidojošā partikula Baltinavā, Nirzā (Rudzīte LD 355), Aizkalnē, Ciblā, Kalupē, Nīcgalē, Pildā, Rugājos, Vārkavā, Viļakā, Zvirgzdenē; *ka·zin*, vārdveidojošā partikula Šķilbēnos; *kazi*, vārdveidojošā partikula Kalupē (FBR XVIII 36 un Rudzīte LD 355), *kaz-*, vārdveidojošā partikula Varakļānos (ME II 169) – *kaszin* "diezin", nenoteiktā partikula BW 6685 (no Krustpils); *kaszin* "varbūt", nenoteiktā partikula BW 14289 (no Krustpils); *kazi*, vārdveidojošā partikula Kaldabruņā (FBR XVII 52 un 63), Neretā (FBR XIX 106) – [*kaz* "varbūt", nenoteiktā partikula Lestenē (ME II 182), *kaz-*, vārdveidojošā partikula Bēnē (ME II169)] – *kaz-*, vārdveidojošā partikula Grenčos, Matkulē (ME II 169) – liet. *kažìn*, *kažĩ*, *kàž* "nezin, nez", nenoteiktā un vārdveidojošā partikula (skat. Et. 65).

9. ***kumiļnîdza*** "eine trächtige Stute" Aulejā (EH I 674); *kumeļnîca* "grūsna (par ķēvi)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *kumelīce* "eine junge, trächtige Stute" Bērzaunē, *kumelnîca* "eine junge, trächtige Stute" Sausnējā, *kumeļnĩca* "Mutterstute" Lubānā (ME II 311); *kumelnîca* "die Stute" Aknīstē (EH I 673) – *kumelîdze* "eine trächtige Stute, eine Mutterstute" Kazdangā, Nīkrācē (ME II 311) – liet. *kumelìnga* "grūsna (par ķēvi)" (ME II 311) (Skat. Et. 73).

10. ***maût*** "untertauchen, schwimmen" Bērzgalē, Līksnā, Līvānos, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 787); *maût* "peldēt" Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nirzā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā; *màut*[2] "peldēt" Andrupenē, Asūnē, Izvaltā, Līksnā, Naujenē, Rēznā (VLI mat.); *maut* "untertauchen, schwimmen" Vecgulbenē (EH I 787); *maut* "peldēt" Kārsavā (VLI mat.); *ìemaût* "hineinschwimmen" Varakļānos (ME II 43); *maûdâtiês* "peldēt" Nautrēnos, *màudâtiês*[2] "peldēt" Tilžā (VLI mat.); *mûdâtiês* "peldēties" Aizkalnē – *maût* "untertauchen, schwimmen" Aknīstē, Cesvainē, Kaldabruņā, Praulienā, Saikavā, Sarkaņos, Sunākstē (EH I 787); *maût* "peldēt" Aiviekstē, Asarē, Dignājā, Mārcienā, Medņos, Mēmelē, Saukā, Zasā (VLI mat.); *màut*[2] "peldēt" Dvietē, Kalsnavā, Krapē, Lašos, Ļaudonā, Mētrienā, Pilskalnē, Ritē, Sāvienā, Susējā (VLI mat.); *maut* "untertauchen, schwimmen" Pilskalnē (EH I 787), Saukā, Zasā, Mēmelē, Neretā, Liepkalnē, BW 8457,7 var. no Lubānas (ME II 570); *maûtiês* "um die Wette schwimmen" Sausnējā (ME II 570); *samaût* "zusammenschwimmen" Krustpilī, *samaût* "eine gewisse Strecke schwimmen" Biržos (ME III 681); *maûdètìes*[2] "peldēt" Slatē, *mûdâtiês* "peldēt" Rubeņos (VLI mat.); *pamaudât* "ein wenig schwimmen" Bebrenē (EH II 154); *màudîtiês*[2] "peldēt" Kurcumā (VLI mat.); *mûdêtiês* "baden" Sēlpilī (ME II 677); *mūdêtiês* "baden" Viesītē (EH I 838); *samūdêt* "eine gewisse Zeit hindurch schwimmen" Meirānos (ME III 691); *mûdinât* "schwimmen lassen, schwemmen" Ābeļos (ME II 677) – *maûtiês* "untertauchen" Lielrendā (ME II 570) – liet. *máudyti* "peldēt" (ME II 570 un 680) (skat. Et. 82).

11. ***megzt*** "stricken" Varakļānos (ME II 591), *megžt* "stricken" Andrupenē, Aulejā, Varakļānos (EH I 796); *megžt* "aust (tīklu)" Vārkavā, *mekšt* "aust (tīklu)" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *megzt* "stricken" Lubānā (ME II 591); *megžt* "stricken" Lazdonā (ME II 591) – [*megzt* "stricken" Jaunpiebalgā (ME II 591)] – *megžt* "stricken" BW 13389,3 no Nīcas un Rucavas, *smalku linu tīklu megšu* Nīcā (ME II 591); *megžt* "stricken" Grobiņā, Pērkonē, J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH I 796) – liet. *mègzti* (skat. ME II 591) (skat. Et. 83).

12. ***palàicêt***[2] "ein wenig aufsparen, aufbewahren" Līksnā, Nīcgalē (EH II 147) – *palaicît* "ein wenig aufsparen, aufbewahren" Zasā, *palàicêt*[2] "ein wenig aufsparen, aufbewahren" Kaldabruņā (EH II 147) – *palaĩcît* "ein wenig warten; (von jem.) leihen" Rucavā (EH II 147) – liet. *palaikýti* (EH II 147) (skat. Et. 91).

13. ***pęlę̂da*** "die Eule" Alsviķī, Kalupē, Mērdzenē, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, BW (pielikums) 2546 no Līvāniem (ME III 196), Bērzgalē (EH II 221); *pęlę̂da* "pūce" Andrupenē, Aulejā, Baltinavā, Bērzpilī, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kapiņos, Kārsavā, Krāslavā, Līksnā, Līvānos, Maltā, Ozolainē, Pededzē, Ružinā, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Viļakā, Viļānos, Višķos (VLI mat.) – *pęlę̂da* "die Eule" Lubānā, Saikavā, Zasā (ME III 196), Aknīstē (EH II 221); *pęlę̂da* "pūce" Bebrenē, Pilskalnē, Rubeņos (VLI mat.) – *pęlę̂da* "die Eule" J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH II 221) – liet. *pelėda* "pūce" (ME III 196) (skat. Et. 95).

14. ***piřma*** "vorher" Alūksnē, Bērzpilī, Vārkavā (ME III 225); *piřma* "vispirms" Aizkalnē, Ciblā, Kalupē, Pildā, Šķilbēnos, Zvirgzdenē; *pirma* "vor" Apukalnā, Galgauskā (ME III 225); *piřma* "pirms" Aizkalnē, Ciblā, Kalupē, Pildā, Šķilbēnos, Zvirgzdenē – *pirma* "vorher" Lubānā (ME III 225), (ar *iř*) Aknīstē, Biržos, Sunākstē, (ar *ìr*[2]) Kaldabruņā (EH II 237); *pirma* "vor" Aknīstē, Lubānā, Neretā, Zasā, (ar *iř*) Susējā (EH II 237) – *piřma*[2] "vorher" Kalētos, Pērkonē (EH II 237) – liet. *pirmà* "vispirms" (ME III 225), *pirmà* "pirms" (Otrębski III 352) (sk. Et. 98).

15. ***prapult*** "zu Grunde gehen, umkommen" Pas. II 145 no Viļāniem, Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, (ar *ul̂*) Aulejā (EH II 312); *prapul̂t* "pazust" Baltinavā (Rudzīte LIT 93), Kalupē (Reķēna 142); *prapult* "pazust, iet bojā" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – *prapùlt*[2] "zu Grunde gehen, umkommen" Kaldabruņā, Aknīstē (EH II 312) – *prapult* "zu Grunde gehen, umkommen" Kuršu kāpās, *prapūlis* "verloren" Bārtā (EH II 312) – liet. *prapùlti* (skat. ME III 377) (skat. Et. 102).

16. ***regžines*** "no virvēm pīts tīkls siena, salmu un pelavu nešanai" Varakļānos (EH II 363); *ragženes* "no virvēm pīts tīkls (nesams uz muguras) salmu, pelavu vai siena nešanai" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *režģine* "ein (aus Stricken) geflochtenes Behältnis, ein Tragkorb" Zasā, *režģines* t. p. Aknīstē, Ilūkstē, Saukā (ME III 516) – *režģines* "pastalas, vīzes" Rucavā (ME III 516) – liet. *rẽzginės* "tīkls siena un salmu nešanai" (Būga II 536), *rezgìnės* "no lūkiem pītas vīzes" (ME III 516) (Skat. Et. 104).

17. ***ruotât*** "singen" Kārsavā (ME III 584); *rùotât*[2] "līgot (Līgo vakarā)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. ← *rùotuôt*[2] "(im Frühjahr) mit dem Refrain *ruotuo* singen" Sunākstē (EH II 393) – *rūtuo*, refrēns Alsungā un Jūrkalnē (par r o t ā š a n a s dziesmām Kurzemē skat. LKV XVIII 36713–36714 un XXI 41112, Fil. mat. 156–157)

– liet. *ratúoti* "priecāties, gavilēt (dejā), sist plaukstas", žem. *ratúodamas* "priecīgi dejodams", žem. *sukas ratu giedodamos* "griežas riņķī dziedādamas" (skat. Fraenkel 703–704) (skat. Et. 109).

18. ***tìpt***^{2} "nīkt no neēšanas, bada" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *tìpuones*^{2} "ģībonis, vājums" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *aptìpt*^{2} "nomirt badā (runājot par daudziem)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *nùotìpt*^{2} "nomirt badā" Aulejā (EH II 101), *stipt* "steif werden" Varakļānos (ME III 1072) – *nuotīpis* "nobadojies" [En.?] Kraukļos (EH I 101) – *stipt* "steif werden" Dunikā, Gramzdā, *stipt* "sich gerade strecken" Nīgrandā (ME III 1072); *stipt* "erstarren" Lng. (EH II 580) – liet. *tipsoti* "gulēt (slimības dēļ)" Valančā, *stipti* "nobeigties; badoties; (dial.) mirt, salt", *stypà* "nobeigšanās; nāve" (Fraenkel 907, 908 un 1099) (Skat. Et. 136).

19. ***užģinât*** "rīdīt (suni)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *vugžinât* "hetzen (zur Prügelei)" Bērzpilī, Nautrēnos (EH II 798) – *užgā!* (medību sauciens suņiem, rīdot pret vilku) Augškurzemē, *užģêt* "schallen (par skaņu sajaukumu, kurā nevar saprast atsevišķus vārdus)" Neretā, *užģêt* "undentlich sprechen" Mēmelē, *užģi* "Lärm, Geräusch" Neretā (ME IV 403) – *užu!* (medību sauciens suņiem) Lielezerē un BW 13499,1 no Kandavas (ME IV 403) – liet. *ūžti* "šalkt, rūkt; sarunāties; skraidīt apkārt, meklēties (par cūkām)", *ūžauti* "šalkt" (skat. Fraenkel 1174–1175) (skat. Et. 145).

20. ***vèpla***^{2} "einer, der viel und zusammenhanglos spricht" Bērzpilī (ME IV 559), Nautrēnos, (ar *ē*) Bērzgalē (EH II 776); *vèpla*^{2} "pļāpa" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *vẹ̀pla*^{2} "pļāpa" Vārkavā; *vèpla*^{2} "ein leichtfertiger Mensch" Varakļānos (ME IV 559); *vẹ̀plât*^{2} "bļaustīties, runāt niekus" Kalupē (Reķēna 492) – *vēplis* "ein einfältiger Mensch" Augškurzemē, (ar *è*^{2}) Biržos, Krustpilī, *vēplis* "einer, der leeres Zeug spricht" Dignājā, Zasā, (ar *è*^{2}) Biržos (ME IV 559–560) – *vēplis* "ein Gaffer" Vidiņa vārdnīcā (ME IV 559) – liet. *vė́pla* "žāva, tūļa" (ME IV 559–560 un Fraenkel 1224) (skat. Et. 146).

II. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas.

1. ***sîmte*** "tīkls zivju zvejošanai" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *samte* "pavārnīca" Rucavā, Kuršu kāpās (ME III 689), *saîmte* t. p. Nīcā (EH II 432) – liet. *sámtis* "сак для ловли рыбы" (Būga I 276), *sámtis* "pavārnīca" (EH II 476 un ME III 689) (skat. Et. 117).

2. ***slùins***^{2} "ein Herumtreiber; ein nachlässiger Mensch" Alūksnē (ME III 941) – [*sluins* "?" Vecatē (pēc M. Rudzītes ziņām)] – [*sluĩnât* "nachlässig, die Füsse schleppend gehen" Zālītē (ME III 941)] – *sluĩnas* "die Füsse, Beine (von Menschen und Tieren)" Kazdangā, Aizvīķos, *sluînas*^{2} t. p. Aizputes apvidū, Vaiņodē, J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (ME III 941); *sluinât* "nachlässig, die Füsse schleppend gehen" Vērgaļos, *sluînât*^{2} "schwerfällig, ungewandt gehen" Nīcā (ME III 941) – liet. *šlùina* "телепень" (ME III 941 un Fraenkel 1010) (Skat. Et. 120).

3. ***sprâga*** "die Kluft, Ritze, Spalte" Galgauskā, Varakļānos (ME III 1015) – *sprâga*[2] "die Kluft, Ritze, Spalte" Dunikā (ME III 1015), Bārtā (EH II 557), *sprāga* t. p. Pl. Kur. (ME III 1015) – liet. *sprogà* "plaisa" (ME III 1015) (skat. Et. 122).

III. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas.

1. ***azbars*** "putraimi" Kārsavā (ME I 233), Baltinavā, Barkavā, Ciblā, Nautrēnos, Pildā, Skaistā, Varakļānos (EH I 191), Kaunatā, Krāslavā, Līvānos (La. gr. 45. §), Bērzpilī, Dagdā, Makašēnos, Maltā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Tilžā, Viļānos, (VLI mat.), Aizkalnē, Zvirgzdenē; *aizbars* "putraimi" Alsviķī, Galgauskā, Jaunrozē (EH I 8); *àizbars*[2] "putraimi" Alsviķī, Jaunlaicenē, Karvā, Lizumā, Sinolē (VLI mat.), Litenē (ME I 18), Stāmerienā, BW 33407 no Gulbenes (EH I 8), *àizbari*[2] "putraimi" Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114) – *azbaras* "putraimi" Lubānā, Meirānos (EH I 191), *aizbara* vai *aizbaru putra* Cesvainē, Lazdonā, Liezērē (ME I 18); *aizbars* "putraimi" Lubānā, Meirānos, BW 8178 no Lazdonas un Cesvaines BW 22497 no Patkules un Cesvaines (EH I 8); *aizbari* "putraimi" Tirzā (ME I 18) – [*aizbara* vai *aizbaru putra* Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbari* "putraimi" Rankā (EH I 8)] – *āzbars* "ein Grützkorn" Pl. Kur., *āzbari* "putraimi" Pl. Kur. (EH I 196), *āzbars* "eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerste (grūdenis)" Nīcā (ME I 18 sub voce *àizbars* 4) (skat. Et. 15).

2. ***kaita*** "der Spass, Scherz" Bērzgalē (EH I 575); *kàita*[2] "spēle, rotaļa" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *kàitêt*[2] "spielen, tändeln" Latgalē (ME II 136) – *kaitêtiês* "spielen, charmieren, necken, tändeln" BW no Dzelzavas (ME II 136), *kàitavât*[2] "kaprīzi uzvesties" Aknīstē (EH I 575) – [*kàitêtiês*[2] "spielen, charmieren, necken, tändeln" Drustos (ME II 136), Vecpiebalgā (EH I 575), *kaitêtiês* t. p. Lugažos] – *kaitêtiês* "spielen, charmieren, necken, tändeln" BW 11423 no Kuldīgas apr. (ME II 136) (skat. Et. 58).

3. ***sliznêt*** "siekalas rīt; kāri skatīties, kā cits ēd; laizīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *slisnêt* "unsonst warten" [En.?] Āronu Matīsam (no Bērzaunes) (ME III 934) – [*sliznêt* "unsonst warten" [En.?] Bruknā (ME III 934)] – *sliznêt* "schlämmen, kneipen", *sliznêšana* "die Kneiperei, das Saufgelage", *sliznętājs* "ein Zechbruder" Vidiņa vārdnīcā (ME III 934) (skat. Et. 119).

IV. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas.

1. ***nuba*** "jetzt eben" Vārkavā (ME II 753) – *nuba* "tūlīt" BW 22217 no Grobiņas apkaimes (ME II 753) (skat. Et. 89).

2. ***trikmìenis***[2] "Aufregung" Varakļānos (EH II 694); *trikminis* "tracis, troksnis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – [*trikmenis* "Lärm, Alarm" un *trikm*ens "die Erschütterung" Lubānā (ME IV 235)] – *trikmi*ns "der Lärm (das Lachen, Schreien, Tanzen) in der Schenke" [En.?] Kurzemes Gulbenē (ME IV 235) (skat. Et. 138).

V. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas.

1. ***agns*** "feurig, brünstig, eifrig, energisch" Lejasciemā, Gaujienā (ME I 11), Galgauskā (EH I 4) – *agns* "feurig, brünstig, eifrig, energisch" Adulienā, Bērzaunē, Druvienā, Tirzā (ME I 11); *agņi* "feurig", adv., Biržos (EH I 4) – liet. *agnùs* "enerģisks" (Būga III 318 un EH I 4) (skat. Et.).

2. ***apauga*** "ein wiedergewachsener neuer Wald, Hain, Hegewald; eine verlezte und nachher verwachsene Stelle an einem Baum" Varakļānos (EH I 72) – *apauga* "eine mit Bäumen oder Gesträuch bewachsene Stelle" [En.?] Bērzaunē (EH I 72) – [*apauga* "ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern" Jaunpiebalgā (EH I 72)] – liet. *apaugà* "uzaugums, izaugums, puns (kokam)" (skat. Et. 3).

3. ***atbâst*** "zum Überdruss (zuwider) werden" Aulejā, Ciblā, Pildā, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē (EH I 134) – *atbâst* "zum Überdruss (zuwider) werden" Kaldabruņā (EH I 134); *pabâdis* "widerwärtig, lästig geworden" Zasā, BW 4105 no Meirāniem (ME III 6) – liet. *bósti* "riebties, apnikt", *atbósti*, *bodéti* "sajust riebumu, bailes, šausmas" (EH I 210 un 134, ME I 270) (skat. Et. 8).

4. ***aûdine*** "ein gewebter, schmaler Gürtel" Varakļānos (ME I 215); *aûdinis* "was eigen-, hausgewebt ist" Aulejā (EH I 182) – *aûdene* "ein gewebter, schmaler Gürtel" Sēlpilī (ME I 215) – liet. *audinỹs* "Gewebtes" (EH I 183) (skat. Et. 12).

5. ***âvîtiês*** "dummes Zeug reden, sich albern gebärden, Unfug treiben" Varakļānos (EH I 196); *âvîtiês* "muļķoties, dauzīties" Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *jâvîtiês* "sich albern gebärden" Vārkavā (ME I 245); *(v)âvêtiês* "ākstīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *âveklis*, *âvakls*, *âvs* "ein Mensch, der sich nicht standesgemäss kleidet und aufführt, ein Dummstolzer, Alberner, Spassmacher" Lizumā (ME I 245), *âvāklis* t. p. Galgauskā, *âvękls* t. p. Barkavā u. c. (EH I 196) – *âvîtiês* "dummes Zeug reden, sich albern gebärden, Unfug treiben" Saikavā (EH I 196); *āvis*, *āvs* "der Alberne, Geck" Bērzaunē, Kalsnavā (ME I 245); *āverīgs* "albern, dummstolz" Pļaviņās (ME I 245) – [*âvîgs* "albern, geckenhaft" Dzērbenē (ME I 245), *âvîtiês* "dummes Zeug reden, sich albern gebärden" Rankā (EH I 196), Drustos, *âvêtiês* t. p. Raunā u. c. Vidzemē (ME I 245)] – liet. *ovytis* "varēt skatīties sejā; pārgalvīgi jokot" (ME I 245 un Būga I 370–371) (skat. Et. 14).

6. ***citad*** "sonst, zu anderer Zeit" Bērzgalē, Liepnā, Varakļānos (EH I 275) – *citad* "sonst, zu anderer Zeit" Bērzaunē, Cesvainē, Ērgļos, Kalsnavā, Lubānā, Praulienā (EH I 275) – [*citad* "sonst, zu anderer Zeit" Ogrē, Vecpiebalgā (EH I 275)] liet. *kitadà* "kādreiz, reiz, citkārt" (EH I 275) (skat. Et. 27).

7. ***dìendàrzis***^{2} "Viehhürde im Freien" Skaistā, Varakļānos (EH I 327), Barkavā, Bērzpilī, Dagdā, Ozolainē, Sakstagalā, Viļānos (VLI mat.), *diendārzis* t. p. Vārkavā (ME I 483); *dìendàrzis*^{2} "lopu aploks" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *dìendàrzis*^{2} "laidars" Kalupē (Reķēna 333 un 379); *dindàrzis*^{2} "der Raum vor dem Kuhstall, wo im Sommer das Vieh gehalten wird" Aulejā, Līksnā, Atašienē (EH I 320); *dìndàrzis*^{2} "lopu aploks" Asūnē, Aulejā, Galēnos, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Līksnā, Ružinā, Skaistā, Stirnienē, Vārkavā, Višķos (VLI mat.); *dìendàrzs*^{2} "Viehhürde im Freien" Zvirgzdenē

(EH I 327); *dìndȁrzs*[2] "lopu aploks" Ezerniekos, Maltā (VLI mat.) – *dìendȁrzs* "Viehhürde im Freien" Augškurzemē (ME I 483); *dìendȁrzs*[2] "lopu aploks" Demenē, *dìndȁrzs*[2] t. p. Pilskalnē, Rubeņos (VLI mat.) – [*diêndârzs*[2] "ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird" Lielsalacā (EH I 327)] – liet. *diẽndaržis* "aploks; laidars" (ME I 483 un LLV 128) (skat. Et. 32).

8. ***dìrva***[2] "das Saatfeld, Getreidefeld" Latgalē, piem., Bērzgalē, Pildā, Sakstagalā (ME I 470 un EH I 322); *dir̂vẹns* "Dreeschland" Aizkalnē, Bērzpilī (ME I 470), Bērzgalē (EH I 323); *dir̂vẹns* "atmata" Vārkavā – *dirvāns* "ein neuaufgerissenes Stück Feld" Pilskalnē (ME I 470) – liet. *dirvà* "tīrums, lauks" (ME I 470) (skat. Et. 34).

9. ***durinêt*** "ziellos und ohne Beschäftigung umherschweifen" Bērzpilī, Vārkavā (ME I 519) – *durinêt* "umherirren" Zasā, *durinêt* "vairāk taustīties, nekā skatīties" [En.?] Neretā (ME I 519) – liet. *durinėti* "шататься по сторонам" (ME I 519) (skat. Et. 37).

10. ***gàizs***[2] "unangenehm bitter (zwischen *sūrs* und *rūgts*)" Varakļānos (EH I 379) – *gàizs*[2] "unangenehm bitter (zwischen *sūrs* und *rūgts*)" Lubānā, Meirānos (EH I 379) – liet. *gaižùs* "rūgtens, rūgts, sūrs" (EH I 379) (skat. Et. 41).

11. ***galdît*** "schälen" Skaistā, Varakļānos (EH I 379); *galdêt* t. p. Bērzpilī, Vārkavā (ME I 589), *galdêt* t. p. Nautrēnos (EH I 379); *galdît* "lobīt" Kalupē (Reķēna 333), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *galdît* "schälen" Odzienā (ME I 589), Susējā (EH I 379), *gàlduôt*[2] t. p. Bērzaunē, Lazdonā, Sausnējā, *galduot* t. p. Pļaviņās (ME I 589) – [*galdît* "schälen" Kurmenē (EH I 379)] – liet. *gáldyti* "тереть, чистить", *gvaldýti*, *gváldyti* "лущить" (ME I 589 un Būga I 601) (skat. Et. 42).

12. ***grę̀bę̂sts*** "eine Strohdachrute" Aulejā (EH I 401) – *grę̀bę̂sts* "eine nicht lange dünne Stange" Kaldabruņā (EH I 401), Dvietē (J. Rudzītis) – liet. *grebẽstas* "(jumta) kārts" (EH I 401) (skat. Et. 46).

13. ***griêznis*** "kālis" Višķos (VLI mat.): *grìeznis*[2] "Schnittkohl, Kohlrübe (brassica napus rapifera)" Latgalē (EH I 409); *grìeznis*[2] "kālis" Līvānos (VLI mat.), Kalupē; *griêzinis* "kālis" Aulejā, Barkavā, Ciblā, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 408), Kalupē (Reķēna 333), Andrupenē, Baltinavā, Barkavā, Bērzpilī, Bērzgalē, Brigos, Ciblā, Dagdā, Galēnos, Kārsavā, Kaunatā, Līksnā, Makašēnos, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Viļānos (VLI mat.), Nīcgalē, Pildā; *griêzinis*, *griêzine* "kālis" Krāslavā; *grìezinis*[2] t. p. Asūnē, Mērdzenē, *grìezìenis*[2] t. p. Ezerniekos (VLI mat.) – *griêznis* "kālis" Ābeļos, Aizkrauklē, Asarē, Biržos, Daudzesē, Gārsenē, Kalsnavā, Liezērē, Lubejā, Ļaudonā, Mārcienā, Mazsalacā, Mēdzūlā, Mētrienā, Ritē, Sāvienā, Secē, Sēlpilī, Skrīveros, Slatē, Viesītē, Viskāļos, Zalvē, *griêznis*, *griêzinis* t. p. Bebrenē (VLI mat.); *grìeznis*[2] "Schnittkohl, Kohlrübe (brassica napus rapifera)" Neretā, Odzienā, *grieznis* t. p. Bērzaunē, Kalsnavā, Koknesē, Kraukļos, Sēlpilī, Viesītē (ME I 661), Aknīstē, Biržos, Katriņā pie Ērgļiem, Liezērē, Sunākstē, Susējā (EH I 409), *grìeznis*[2] "kālis" Aiviekstē, Demenē, Dignājā, Kurcumā, Kusā, Liepkalnē, Medņos, Meņģelē, Patkulē, Rubeņos, Sarkaņos, Saukā, Sunākstē, Susējā, Taurupē, Zasā (VLI mat.); *griêzinis* "kālis" Pilskalnē (VLI mat.), *grìezinis*[2] t. p. Kaldabruņā (EH I 408), Dvietē (VLI mat.) –

[*griêznis* "kālis" Jumpravā, *grìeznis*[2] t. p. Plāterē (VLI mat.) – [*griẽznis* "kālis" Īlē (VLI mat.)] – liet. *griežnỹs*, *griežinỹs* "apaļa šķēle" (EH I 408–409) (skat. Et. 47).

14. ***kakaža*** "jumta kārts, pie kuras pienaglo skaidas vai piesien salmus" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *kakažas* "Dachreiter" Nautrēnos (EH I 576); *kakaža* "eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen" Stāmerienā (ME II 137); *kakaža* "derjenige Teil eines hölzernen Wagens, der die Vorder- und Hinterachse verbindet" Varakļānos (EH I 576); *kakaža* "eine Netz" Stāmerienā (EH I 576); *kakažas* "zvejas rīks" (zīmējumu un aprakstu skat. AE IV 171–172) Lejasciemā, Sinolē (AE IV 172); *kakažàinis*[2] "zivju tīkls, kas piestiprināts pie diviem līkiem kokiem un viena taisna (trejbridis)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *puskakažas* "zvejas rīks" (zīmējumu un aprakstu skat. AE IV 173–174) Augulienā, Beļavā (AE IV 173) – *kakaža* "ein Baumstumpf mit zwei Wurzeln, der als Stütze od. als Unterlage eines Hebels beim Heben schwererer Gegenstände oder beim Herausziehen von Baumstämmer dient" Ilūkstē, *kakaža* "das hervorragende Wurzelende am Spaarbalken" Augškurzemē, *kakaža* "ein Netz" Lazdonā (ME II 137), Cesvainē, Lubānā, Meirānos, Saikavā (EH I 576); *puskakaža* "eine Art Fischernetz" Lubānā (EH II 332); *puskakažas* "zvejas rīks" Lubānā, Meirānos, Praulienā, Saikavā, Sāvienā, Vestienā u. c. Vidzemes dienvidos (AE IV 173) – [*kakaža* "eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient" Rankā (EH I 576); *kakaža* "eine krumme Deichsel bei den alten Flachmaschinen" Jaunpiebalgā (ME II 137); *kakaža* "ein Netz" Dzērbenē, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Jaunpiebalgā (EH I 576); *kakažas* "zvejas rīks" Palsmanē, Grundzālē, Cirgaļos, Vijciemā (AE IV 172)] – liet. *kẽžas* "корявое, уродливое дерево" (ME II 137) (skat. Et. 59).

15. ***kàļ***[2] "wärend" Aulejā (EH I 600) – *kalei* "bis, solange als" Pļaviņās (ME II 141), Zasā (EH I 577) – [*kâleit*[2] "bis, solange als" Bauskā (ME II 190), Bērsmuižā, Elejā, Salgalē, Sesavā (EH I 600); *kaleit*, *kalẽt* "bis, solange als" Zaļeniekos, Dalbē, *kalēt* t. p. Naudītē, *kalẹ̄t* t. p. Mežotnē (ME II 141), *kalêt*[2] t. p. Mežamuižā, *kalệt*[2] t. p. Lestenē (EH I 577)] – liet. *kõl*(*ei*) "līdz kuram laikam, cik ilgi; līdz, līdz kamēr" (EH I 600 un Fraenkel 280) (skat. Et. 61).

16. ***kàrst***[2] "reif werden" Aulejā, Varakļānos (ME II 199 un EH I 603) – *kàrst* "reif werden" Krustpilī (ME II 199), *kārst* "nogatavoties" Bērzaunē (ME II 164 un EH I 589) – liet. *kaŕšti* "nogatavoties, novecot" (ME II 164) (skat. Et. 64).

17. ***knìeptiês***[2] "die Ohren (nach hinten) anschmiegen (von Pferden)" Nautrēnos, *knieptiês* t. p. Gaigalavā (EH I 632); *kn̦ìeptiês*[2] "das Geschicht verziehen" Aulejā (EH I 636); *knìeptiês*[2] "būt īgnam (par cilvēku); atliekt ausis atpakaļ un nokārt apakšējo lūpu (par zirgu)" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē; *saknieptiês* "die Lippen zukneifen" Varakļānos (ME III 652) – *knieptiês* "die Ohren (nach hinten) anschmiegen (von Pferden)" Zasā (ME II 249); *saknìept*[2] "aufwerfen, zukneifen (die Lippen)" Biržos (ME III 652) – *kneĩptis* vai *knìpti* "liekties" (ME II 249) (skat. Et. 66).

18. ***krùmplis***[2] "das Fingergelenk (wo die Haut gerunzelt ist [En.?])" Aulejā (EH I 659) – *krùmplis*[2] "das Fingergelenk (wo die Haut gerunzelt ist [En.?])" Kaldabruņā (EH I 659) – liet. *krumplỹs* "pirksta kauliņš" (EH I 659) (skat. Et. 71).

19. ***làts***[2] "ein Grosser Lärm (z. B. vom Hundegebell beim Verfolgen von Hasen" [En.?] Varakļānos (EH I 730) – *suņi lāti dzęn* Zasā (EH I 730) – liet. *lotìs* "vilku riests" (EH I 750) (skat. Et. 75).

20. ***lekmenis*** "morastige Wiese" Alūksnē, *lekminis* "eine einschiessende, quebbige Stelle od. Wiese" Varakļānos (ME II 448), Aulejā, Pildā (EH I 732), Ciblā, Zvirgzdenē – *lekmenis* "einschiessende Stelle" Zasā, *lekminis* "eine einschiessende, quebbige Stelle od. Wiese" Zasā, *lekminis* "ein weiches Fleischstück" Aknīstē (EH I 732) – liet. *lekmẽnė* "liela peļķe, dūksts, purvs" (ME II 448) (skat. Et. 76).

21. ***lę̂ps*** "plump, ungeschickt im Gehen" Alūksnē, *lę̂ps* "schwächlich" Vārkavā (ME II 461), Kalupē, *lę̄ps* "bez rakstura" [En.?] Latgalē (EH I 738); *ļę̂pa* "ein Mensch, der ungeschickt, langsam geht" Alūksnē (ME II 539) – *lēps* "neveidīgs, neveiklis, mīkstulis" [En.?] Zasā, (ME II 461) – liet. *lė́pa* "gurdens, neveikls cilvēks" (ME II 539) (skat. Et. 77).

22. ***luôms*** "šķūni sakrauta labība" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *luôms* "Abteil eines Zaunes von einem Zaunpfahl (resp. einem Paar Zaunpfähle) bis zum andern" Bērzgalē, Varakļānos (EH I 767); *luôms* "pašaustas drānas gabals" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c; *luôms* "eine Reihe von Gebäuden unter einem Dach" Bērzgalē (EH I 767) – *luôms* "šķūnī sakrauta labība" Aknīstē (EH I 767); *luôms* "die Schicht, Reihe" Sausnējā, *mẹlni luomi* (*rūsa*) *linu laukā* Liezērē, *sētiņa trim luomiem taisīta* Pļaviņās (ME II 526); *luôms* "Abteil eines Zaunes von einem Zaunpfahl (resp. einem Paar Zaunpfäle) bis zum anden" Lubānā, Saikavā, Sarkaņos, *lùoms*[2] t. p. Mēdzūlā, *luoms* t. p. Vestienā, Lubejā, Zasā (EH I 767); *luôms* "die zum Passieren dienende Stelle im Zaune eines *apluoks*" Ērgļos (ME II 527); *es jau vienu luomu nuoaudu* Sarkaņos, Lubānā, Saikavā, Cesvainē, *luôms* "ein Stück, Abteil" Sunākstē, *vienu luômu kājām gāju* Biržos (EH I 767) – [*luoms* "pašaustas drānas gabals" Mežotnē (EH I 767)] – liet. *lúoma*(*s*) "daļa, zemes strēmele, suga, kārta, veids" (Fraenkel 387 un ME II 526) (skat. Et. 79).

23. ***pads*** "der Estrich" Alūksnē (ME III 18), Aulejā, Baltinavā, Bērzgalē, Galgauskā, Liepnā, Mālupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Apukalnā, Jaunrozē (EH II 128); *pads* "māla kuls" Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *pads* "māla grīda istabā, rijā, piedarbā" Ciblā, Litenē; *pads* "die Schuhsohle" Aulejā, Skaistā (EH II 128) – *pads* "der Estrich" Kaldabruņā, Lubānā, *pads* "die Schuhsohle" Kaldabruņā (EH II 128) – [*pads* "der Estrich" Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128)] – liet. *pãdas* "zole, pazole; māla klons; krāsns klons" (ME III 18) (skat. Et. 90).

24. ***patmalas*** "vēja vai ūdens dzirnavas" Pas. VII 58, VIII 481 no Latgales, *patmales* t. p. Aulejā (EH II 183); *patmales* (vai *patmaļas*?) "vēja vai ūdens dzirnavas" Kalupē (Reķēna 337), Asūnē, Aulejā, Barkavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Ezerniekos, Galēnos, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Vārkavā, Viļānos, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā; *patmales* (vai *patmaļas*?) "vēja dzirnavas" Baltinavā, *patmales* (vai *patmaļas*?) "ūdens dzirnavas" Dagdā, Līksnā, Ozolainē (VLI mat.); *patmaļas* "die Wind- od. Wassernmühle, die ohne Menschenkraft in Bewegung gesetz wird" Kaunatā, Kārsavā, Nautrēnos (ME III 123), BW 2224,1 no

Sakstagala (EH II 183); *patmaļas* "vēja vai ūdens dzirnavas" Līvānos (VLI mat.) – *patmales* "vēja vai ūdens dzirnavas" Kaldabruņā (EH II 183), Dvietē (VLI mat.); *patmaļas* "vēja vai ūdens dzirnavas" Bebrenē (VLI mat.), *tautu dzirnas nevarēju kâ patmaļu kustināt* BW 22484 var. no Biržiem (ME III 123); *patmaļas* "ūdens dzirnavas" Koknesē (VLI mat.) – [*patmaļas* "vēja vai ūdens dzirnavas" Vecpiebalgā, *tautu dzirnas nevarēju kâ patmalu kustināt* BW 22484 no Rankas (ME III 123)] – [*dzirnas rūca, ne patmaļas* BW 8034 no Anneniekiem, *patmalniẽks* "der Müller" Manz. (ME III 123)] – liet. *pãtmalos* "dzirnavas" (ME III 123) (Skat. Et. 94).

25. ***pleperis*** "Schwätzer" Kurmin (Fraenkel 616); *plepinêt* "pļāpāt" Pildā, *plepinêt* "?" Kalupē, *plepine* "?" Varakļānos, *plepenīca* "eine Schwätzerin; ein Mehlbrei" Latgalē (EH II 291) – *plepis* "ein Schwätzer" Bērzaunē, Ērgļos, Lubānā, *plepêt* "?" Neretā, *plepinêt* "pļāpāt" Zasā (ME III 337) – [*plepinât* "brodeln (von Kochender Grütze)" Smiltenē (ME III 337)] – liet. *plepéti* "pļāpāt" (ME III 337) un Fraenkel 616–617) (skat. Et. 100).

26. ***pragarîba*** "rijība" Ciblā, Pildā, Rugājos, Zvirgzdenē u. c. Latgalē; *pragarîgs* "gierig, gefrässig" Atašienē (ME III 376) – *pragars* "ein Gieriger, der man nicht satt machen kann" Augškurzemē (ME III 376); *pragarîba* "rijība" Dvietē – liet. dial. *prãgaras* "rīma" Dusetās, Linkmenē (Būga I 495) (skat. Et. 101).

27. ***sâdinât*** "pflanzen" Varakļānos (ME III 801) – *sādinât* "pflanzen" Pilskalnē pie Ilūkstes (ME III 801) – liet. *sodìnti* (ME III 110)

28. ***sakaļi*** "Holzscheite, die beim Dreschen in der Riege u. a. zur Beleuchtung gebrannt werden" Varakļānos (ME III 644) – *sakaļi* "Holzscheite, die beim Dreschen in der Riege u. a. zur Beleuchtung gebrannt werden" Aknīstē, Zasā, *sakaļi* "harzige Kieferspäne zum Teerbrennen" Biržos (ME III 644) – liet. *šakaliaĩ* "skali" (ME III 644) (skat. Et. 111).

29. ***sala*** "ein Dorf" Varakļānos (ME III 664), Aglonā, Aulejā, Barkavā, Pildā, Skaistā, Tilžā, Višķos, Zvirgzdenē (EH II 423), Asūnē, Dagdā, Ezerniekos, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Krāslavā, Līksnā, Vārkavā (VLI mat.) – *sala* "ein Dorf" Kaldabruņā (ME III 664), Aiviekstē, Bebrenē, Dvietē, Lašos, Pilskalnē, Rubeņos (VLI mat.) – [*sala* "sādža" (ja purvs apkārt)" Taurkalnē (VLI mat.)] – liet. *salà* "sādža" (skat. Et. 112).

30. ***sass*** "unreif" Varakļānos, *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Alūksnē, Galgauskā, Gulbenē, Lizumā, *sasis* t. p. Apukalnā (ME III 745); *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Barkavā, Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 450); *sass* "negatavs auglis" Ciblā, Pildā; *sass* "die Krätze" Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 450); *sass* "mit der Krätze behaftet, schmutzbedeckt" Nautrēnos (ME III 744), Bērzgalē (EH II 450) – *sass* "unreif" Adulienā, Biržos, Krustpilī, Saikavā, Sēlpilī, Sunākstē (ME III 744), Viesītē (EH II 450); *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Adulienā, Meirānos, Neretā, Sarkaņos, Sausnējā, Zasā (ME III 745), Kaldabruņā, Saikavā (EH II 450); *sass* "der Grünschnabel" (pārn.) Krustpilī, Lubānā, *sasi* "kleine Geschwüre" Lubānā, Bebrenē (ME III 744); *sass* "nardus stricta" Aknīstē (EH II 450); *sasa* "eine noch unreife Beere" Krapē (ME III 726); *sasains* "unreif" Meirānos, Saikavā (ME 726), Lubānā, Pļaviņās (EH II 445); *zases* "unreife Früchte, Beeren" Bērzaunē, *zasis* t. p. Vestienā

(ME IV 692) – [*sass* "unreif" Lielvārdē (EH II 450); *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Suntažos, Smiltenē, Lieljumpravā (ME III 745), *sass*, *-s*, t. p. Rankā (EH II 450); *zasis* "negatavs auglis, oga" Alojā, Mazsalacā, Svētciemā, *brāļi māsu pārdevuši par ābuolu zasīnām* BW 15524 var. no Salacas un Mazsalacas (ME IV 692); *zasa* "nenogatavojusies oga" Braslavā, Vilzēnos] – [*sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Bauskā (ME III 745); *sasi nelabie* "eiternde Drüsen (hauptsächl. im Genick)" Lielsesavā (ME III 744)] – liet. *šāšas* "krevele, kašķis, vāts, matu ēde" (ME III 745 un Fraenkel 966) (skat. Et. 114).

31. ***sēdība*** "ein Wohnsitz, -ort, auch ein Platz, wo ehemals ein Haus gewesen ist" Aulejā (EH II 480) – *sêdība "tâ sauc katrā uolnīcā zemes gabalus pie sẹ̄tām, kas arī viņuos laikuos nebij šņuorēs sadalīti"* [En.?] Aknīstē (EH II 480) – liet. *sėdyba* "mājoklis, miteklis" (EH II 480) (skat. Et. 116).

32. ***stikùots***^{2} "ķikuts" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *stikuots* t. p. Varakļānos, BW 20095,3 no Sakstagala, *stikāns* "ein Wasservogel mit langen Beinen und langem Schnabel" Varakļānos, *stikanam* BW 20235 no Barkavas (ME III I066), *stikāns* t. p. T. dz. 57741,8 no Sakstagala, *stikāns* "stārķis" Kacēnos (EH II 578) – *stikāns* "ein Wasservogel mit langen Beinen und langem Schnabel" Lubānā, Meirānos (ME III 1066) – liet. *tikùtis* "Himmelsziege: eine Art Schnepfe, die beim Auffliegen *tik*, *tik*, *tik* schreit; Bekassine, Sumpfschnepfe, scolopax gallinago" (Fraenkel l093) (skat. Et. 125).

33. ***svȁrbs***^{2} "smags" Galgauskā, *svārbuôtiês* "das Gleichgewicht verlieren, knippen" Varakļānos (ME III 1144); *svȁrbe*^{2} *// svȁrbîte*^{2}, upe Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 69); *švārbât* "kustināt" [En.?] Bērzgalē (EH II 660); *švȁrbâtiês*^{2} "grīļoties" Pildā (ME IV 114), Ciblā, Zvirgzdenē – *svȁrbuôt*^{2} "kustināt baļķi ar sviru" Mēdzūlā (EH II 612); *švȁrbâtiês*^{2} "(sch)wanken" Zasā (ME IV 114) – [*svārbuõt* "hangend sich bewegen" Jaunpiebalgā (ME III 1144); *švārbuôtiês* "(sch)wanken" Vecpiebalgā, *stabs švārbuojas* Smiltenē (ME IV 114)] – liet. *svarbùs* "smags, svarīgs" (ME III 1144) (skat. Et. 131).

34. ***trukât*** "lēni rikšot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *trukšināt* "lēni rikšot" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c.; *trukšināt* "abwechselnd langsam und schnell fahren" Zvirgzdenē (ME IV 245) – *trukšināt* "lēni rikšot" Skrīveros (EH II 698) – liet. *trùkti* "медлить, мешкать" *tráukti* "тянуть, отправляться" (Būga I 449 un Fraenkel 1130) (skat. Et. 139).

35. ***tùrkt***^{2} "rūkt (par priekšmetiem un mašīnām)" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *tùrkst*^{2} (skaņu verbs) Nautrēnos, *tùrkšt*^{2} "rūkt" [En.?] Aulejā, *tùrkšt*^{2} "?" Kalupē (EH II 705); *tùrkšt*^{2} "rūkt" Vārkavā – *turkt* (vai *tȁrkt*?) "rūkt (par negaisa mākoni)" Kaldabruņā (EH II 705), *tȁrkt*^{2} "rūkt" Dvietē (J. Rudzītis) – liet. *turkti* "čirkstēt (par zemes vēzi)" (Būga II 634) (skat. Et. 141).

36. ***visad*** "immer" Latgalē: Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 621), Rēznā, Rugājos, (*vi·sad*) Barkavā, Aglonā, Kalupē, Višķos (EH II 789); *visad*, *vi·sad* "vienmēr" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *visād* "immer" Gaigalavā, Ružinā, Viļānos (ME IV 621); *vu·sad* "immer" Liepnā, Viļakā (EH II 799); *vusad*, *vu·sad* "vienmēr" Viļakā – *visad* "immer" Kaldabruņā, Meirānos (ME IV 621), Lazdonā, (*vi·sad*) Aknīstē (EH II 789); *visād*

"immer" Praulienā (ME IV 621); *vu·sad* "immer" Lubānā (EH II 799) – liet. *visadà* "vienmēr" (ME IV 621) (skat. Et. 148).

37. ***visakas*** "viss" Aulejā (Rudzīte LD 330); *viss·kas* "viss" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *viss·kas* "viss" Neretā (FBR XIX 106), Dvietē (J. Rudzītis) – liet. *visa kàs* un *vìskas* "viss" (Otrębski III 147) (skat. Et. 149).

38. ***zẹmu*** "apakšā" Latgalē (La. gr. 583. §): Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *zẹmuška* "apakša" Kalupē (Reķēna 498), Aglonā, Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c.; *zẹmuôška* "apakša" turpat (EH II 805) – liet. dial. (žem.) *žèma* "apakšā, lejā" (La. gr. 583. §) (skat. Et. 154).

VI. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas.

1. ***apslēgt*** "umzäunen" Baltinavā (EH I 114) – liet. *apslė́gti* "apspiest, nomākt, nospiest" (EH I 114) (skat. Et. 6).

2. ***atkait*** "wieder" Latgalē Zb. XVIII 277, 283 u. c. (ME I 163) – liet. dial. *atkait* Kupišķī (Fraenkel 260–261), liet. *ãtkaitas* "перемена" (ME I 163) (skat. Et. 9).

3. ***brava*** "uzacs" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *bruvìs*, *brùvė* "uzacs" (skat. Et. 21).

4. ***bùds***^{2} "die Wange" Barkavā, Kalupē, Vārkavā, *būds* t. p. BW 21780 no Līksnas, BW 20099 no Līvāniem, BW 11414 no Latgales (ME I 357), Ciblā, Varakļānos, Nautrēnos, Zvirgzdenē, Pas. III 424 no Atašienes (EH I 257); *bùds*^{2} "vaigs" Aizkalnē, Pildā u. c. – liet. *bū̃das* "seja" (ME I 357) (skat. Et. 23).

5. ***buts*** "ēkas vai celtnes pamats" Aulejā, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *bùtas* "dzīvoklis, māja; priekšnams" (skat. Et. 25).

6. ***citakas*** "cits" Aulejā (Rudzīte LD 330) – liet. *kìtkas* "cits kas" (Otrębski III 148) (skat. Et. 28).

7. ***dẹgtuve*** "?" Latgalē Strods Par. vōrdn. (EH I 314) – liet. *degtùvė* "spirta dedzinātava" (EH I 314) (skat. Et. 31).

8. ***driksna*** "der Regenbogen" Baltinavā, Viļakā (ME I 499) – liet. *drignìs* "varavīksne (arī *drìgnė*); mēness apdārzs" (ME I 499) (skat. Et. 35).

9. ***ẽršķīzis***^{2} "ein Stachelbeerstrauch" Bērzgalē, *ẽršķeši* "Dornen" Evang. 1753, 22. 1pp., *ẽršķežu krūmā* Pas. VIII 353 no Aglonas (EH I 373), *ẽršķêžu* (var.: *ẽršķẽržu*) *krūmiņuos* BW 23710 no Līksnas un Līvāniem (ME I 576); *èšķīžas*^{2} "Rosen" Ciblā; *ẽršķîžas*^{2} "rozes" Pildā, Zvirgzdenē – liet. *erškẽtis* "dzeloņains stāds, augs" (ME I 576) (skat. Et. 40).

10. ***gārbe*** "schonender Umgang mit etw." [En.?] Latgalē (EH I 389); *gārbêt* "gut behandeln, schonen" [En.?] Bērzpilī, Viļānos (ME I 618); *gȁrbît*^{2} "sparen; schonen; gut behandeln; aufpassen" Varakļānos, *gārbît* t. p. Latgalē (EH I 390) – liet. *garbẽ* "gods", *gerbti* "godāt, cienīt; tīrīt; sakārtot", *gárbinti* "godāt, cienīt" (EH I 389, ME I 601 un 618, Fraenkel 147–148) (skat. Et. 43).

11. ***grubti*** "gefrorene Kotstücke" Līksnā (EH I 410) – liet. *grùbtas* "zemes pika, kukurznis" (EH I 410) (skat. Et. 48).

12. ***itis***, fem. *itī* "dieser" Alūksnē, Jaungulbenē (ME I 711); *itis*, *itì*[2] "šis, šī" Kalupē (FBR XVIII 43), Baltinavā (Rudzīte LD 352), Aizkalnē, Ciblā, Nīcgalē, Pildā, Rugājos, Šķilbēnos, Vārkavā, Zvirgzdenē; *itis* "šis" Gulbenē, Alūksnē, Apukalnā, Varakļānos, Bērzpilī, Ludzā, Kaunatā, Līksnā u. c. (La. gr. 372. §) – [*itis*, *itì*[2] "šis, šī" Lubānā (FBR XVII 133)] – liet. dial. *ìtas* "šis", piem., Tverečā, Zietelā (ME I 711, La. gr. 372. §, Būga I 330 un LKK II 210) (skat. Et. 51).

13. ***kana***, vārdveidojošā partikula Kalupē (Rudzīte LD 355), Nīcgalē – liet. *kana*, vārdveidojošā partikula (LKK VI 51) (skat. Et. 63).

14. ***kràipans***[2] (lamu vārds, ar kuru pārākais pāļā vājāko) Alūksnē (ME II 256) – [*kraipît* "verziehen, krümmen" Mežotnē, *kraipîtiês* "hässlich, unanständig lachen" Mežotnē, Elejā (ME II 256)] – liet. *kreĩpti* "griezt, vērst, grozīt", *kraipýti* "šurp un turp grozīt, virzīt" (ME II 256) (skat. Et. 67).

15. ***krę̃sns*** (infl. *krasnys* "siadły, krępy" Kurmin 194) (ME II 274) – liet. *krẽsnas* "stiprs, spēcīgs miesās; plecīgs, drukns" (ME II 274) (skat. Et. 69).

16. ***krutinât*** "wiederholt schütteln" Aulejā (EH I 662) – liet. *krùtinti* "kustināt" (EH I 662) (skat. Et. 72).

17. ***kùone***[2] "gandrīz" Kalupē (Reķēna 298) – liet. *kuonè* "tikko ne, tik tikko ne, bezmaz, gandrīz" (skat. Et. 74).

18. ***maudât*** "mocīt, vārdzināt" (?) Zvirgzdenē (EH I 785), *apmauds* "Ärger, Unmut" Preiļos (EH I 100) – liet. *ãpmaudas* "skumjas" (EH I 100), *apmaudyti* "kaitināt" (EH I 785) (skat. Et. 80).

19. ***naîts*** "eine Art Setznetz" Nautrēnos (ME II 693), *narts* "eine Art Setznetz" Aulejā (EH II 5); *naîts* "mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *nártas* "stūris" (ME II 693 un Būga II 298 un 505) (skat. Et. 86).

20. ***rę̀zvans***[2] "rets" [En.?] Ciblā (ME III 521); *rę̀zgans*[2] "parets" Ciblā, Ludzā, Pildā, Zvirgzdenē – liet. *linai rėsvi* Dusetās (ME III 521) (skat. Et. 105).

21. ***rùost***[2] "schmücken" [En.?] Varakļānos (ME III 582), *izrùost*[2] "ausschmücken" Varakļānos (EH I 478) – [*rùosties*[2] "posties" [En.?] Drustos (ME III 582)] – liet. *ruõšti* "sataisīt, sagatavot", *išruošti* "gādāt citam visu vajadzīgo, sapost citu" (EH II 392 un EH I 478) (skat. Et. 108).

22. ***sâpulis*** "das Geschwür" Aulejā (EH II 472) – liet. *sopulỹs* "sāpes" (EH II 472) (skat. Et. 113).

23. ***sàucêt***[2] "šķeterēt" Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Bērzpilī, Ciblā, Makašēnos, Ozolainē, Pildā u. c. – liet. *sùkti* "griezt, vīt" (skat. Et. 115).

24. ***spaîts*** "saules stars" Varakļānos, *spaits* t. p. Baltinavā, Viļakā (ME III 981); *spaituôt* "strahlen" Baltinavā, Viļakā, *spaîtuôt* t. p. Varakļānos (ME III 982) – liet. *spitulỹs* "Stern auf der Tierstirn" (ME III 982) (skat. Et. 121).

25. ***stràps***[2] "schnell" Varakļānos, *stràpât*[2] "eilen" Vārkavā (ME III 1084); *strę̀pât*[2] "eilen, eilig sein" Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (ME III 1089), Bērzgalē (EH II 587) – liet. *stropà* "uzcītība", *stropùs* "uzcītīgs, mundrs", *stropė́ti* "kļūt čaklam, mundram" (ME III 1084 un 1089, Fraenkel 425) (skat. Et. 127).

26. ***strẹ̄nas*** "ciskas" Kurmin 8 (EH II 587) – liet. *strḗnos* "ciskas" (EH II 587) (skat. Et. 128).

27. ***šupulis*** "*pamaza kuoka skamba*" [En.?] Aulejā, *šupuļât* "drāzt" Aulejā (EH II 657) – liet. *šiupuliai* "drubazas" (EH II 657), *šupulỹs* "Splitter, Holzspan" (Fraenkel 1035 un 986) (skat. Et. 132).

28. ***šûst*** "sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)" Aulejā (EH II 659) – liet. *šiùsti* "sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)" (EH II 659) (skat. Et. 133).

29. ***tàļ***^{2} "so lange, unterdessen" (EH II 671) – [*tâleĩt*^{2} "tik tālu, līdz tai vietai" Zālītē, *tâleĩt*^{2} "pa to laiku" Bauskā (ME IV 144)] – liet. *tõl*, *tõlei* "līdz tai vietai; tik ilgi" (ME IV 144 un Fraenkel 1105) (skat. Et. 134).

30. ***trapinêt*** "mīdīties, sist ar kājām pie zemes" Kalupē; *trepinêt* "spārdīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *tripinât* "lēkāt" Aizkalnē, Vārkavā; *tripinêt* "trippeln" Bērzgalē (EH II 695) – liet. *trapinḗti* "grūst ar kājām, sist ar kājām pie zemes", *tripinḗti* "tipināt" (Būga I 489), Fraenkel 1111 un 1125) (skat. Et. 137).

VII. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas.

1. ***a(p)bẹ̀da***^{2} "zupa, kā arī otrais ēdiens no tikko nokautas cūkas gaļas" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *apbẹ̀da*^{2} t. p. Kārsavā, *a(p)bẹ̀das*^{2} t. p. Aulejā, *a(p)bẹ̀ds*^{2} t. p. Nautrēnos, Skaistā, Varakļānos (EH I 73); *a(p)bệdas* "svaigas gaļas ēdiens" Kalupē (Reķēna 347); *a(p)bệda* t. p. Vārkavā – *a(p)bẹ̄das* "ein Mahl (bestehend aus Schweinefleisch und Kohl) nach beendigtem Schweineschlachten, zu dem, wenigstens lokal und früher, auch die Nachbarn geladen werden" Neretā, Saukā, Bērzaunē, Lubānā, Ļaudonā (ME I 76–77); *a(p)bẹ̀das*^{2} t. p. Sunākstē, *a(p)bệdas* t. p. Aknīstē, Biržos, Kaldabruņā, *a(p)bệdu kāpuosti* Saikavā, *a(p)bẹ̄di* t. p. Zasā (EH I 73) (skat. Et. 4).

2. ***atsẹdzẹ̄ns*** "Widerhaken am Angelhaken" [En.?] Latgalē (ME I 189): Bērzpilī, Varakļānos (EH I 164) – *atsẹdzẹ̄ns* "der Widerhaken an einer Eisenstange, die in die Wand getrieben wird" [En.?] Kaldabruņā (EH I 164) (skat. Et. 11).

3. ***bìrds***^{2} "Weberkamm" Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (ME I 297 un EH I 220), Baltinavā, Bērzpilī, Brigos, Dagdā, Liepnā, Makašēnos, Mērdzenē, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Rēznā, Rundēnos, Sakstagalā, Tilžā, Viļakā (VLI mat.), Ciblā; *bìrdi*^{2} "ķemme" Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *bìrdi*^{2} "aužamo stāvu ķemme" Alsviķī (VLI mat.) – *birdes* "Webergestell" Mēmelē (EH I 220) – [*bierduot* "Garn durch den Weberkamm ziehen" Vecpiebalgā (ME I 306)] – [*biȓde*^{2} "Webergestell" Rundālē, Vecsaulē, *birdes* t. p. Bauskā, *biȓdi*^{2} t. p. Mežotnē, Svitenē (ME I 297), *birdes* t. p. Iecavā (EH I 220)] (skat. Et. 18).

4. ***blìkas***^{2} ***sist*** (spēle, kurā, nūju metot, jātrāpa pa klucīti, kas novietots vertikālā stāvoklī uz dēlīša) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *blìkas*^{2} *sist* (kāda spēle) Bērzgalē, *blìkât*^{2} t. p. Bērzgalē, Varakļānos (EH I 230); *blìkatas*^{2} *sist* (kāda spēle) Vārkavā (ME I 316); *blikavuot* "faulenzen" Jaungulbenē (ME I 315) – *bligatas sist* (kāda spēle, citur to sauc "*kačkus sist*" aprakstīta Etn. II 70 un R. Kr. XV 117) Cesvainē, Grašos, *blikavuot*

"faulenzen" Lazdonā (ME I 315); *bļikavât* "faulenzen" Kalsnavā (EH I 233) (skat. Et. 19).

5. ***drùksts***^{2}, *-s* "Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung" Vārkavā, Lizumā, *drūksts* t. p. Apukalnā, Galgauskā, *vajaga bẽrniem drūksti duot* Jaungulbenē (ME I 506); *bẽrniem deve drùksti*^{2} "bērnus rāja (bāra)" Varakļānos – *drūksts* "Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung" Lazdonā (ME I 506) (skat. Et. 36).

6. ***gasts*** "viesis" Gulbenē, Krāslavā (ME IV 670), BW 19459,1 no Varakļāniem, BW 23733,4 var. no Galgauskas, BW 26135,3 no Sakstagala, BW 26181,2 no Līvāniem; *gasts* t. p. Annā, Asūnē, Baltinavā, Barkavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kārsavā, Kaunatā, Liepnā, Makašēnos, Maltā, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Tilžā, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Litenē, Pildā, Šķilbēnos; *gašķis* "der Gast" Alūksnē (ME I 608), Alsviķī, Annā, Bejā, Jaunlaicenē, Kalncempjos, Karvā (VLI mat.); *gašks* "der Gast" Mālupē (EH I 387), Pededzē (VLI mat.) – *gasts* "viesis" Ļaudonā, Saikavā (ME IV 670), Medņos, Mētrienā (VLI mat.); *gašķa* "viešņa" BW 4976,1 no Lubānas (skat. Et. 44).

7. ***kàldans***^{2} "mager" Varakļānos, Vārkavā, *kaldans* t. p. Latgalē (ME II 140) – *kaldans* "mager" Augškurzemē, Zasā (ME II 140) (skat. Et. 60).

8. ***lizîka*** "karote" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *lizīka* "der Löffel" BW 26150,1 no Sakstagala (ME II 476 un EH I 745), Bērzgalē, Ozolainē, Varakļānos, Viļānos (EH I 745); *ližīka* t. p. BW 19407,13 no Višķiem (ME II 476); *ližîka* "karote" Kalupē – *ližīga* "karote" Zasā (EH I 745), Dvietē (J. Rudzītis) (skat. Et. 78).

9. ***màule***^{2} "das Innere der *ratu rumba*" Varakļānos, Vārkavā (ME II 569); *màule*^{2} "ratu rumba" Aulejā, Zvirgzdenē (EH I 786), Preiļos; *maule* "ratu rumba" Bērzgalē, Kalupē (EH I 786) – *màule*^{2} "das Innere der *ratu rumba*" Sausnējā, *maule* t. p. Neretā, *maule* "ratu rumba" Sēlpilī, BW 19423 var. no Susējas, *maule* "rumba" [En.?] Zasā (ME II 569); *màule*^{2} "ratu rumba" Aknīstē, Kaldabruņā, Sunākstē, *maule* t. p. Praulienā, Susējā (EH I 786) (skat. Et. 81).

10. ***ne·bijis***, vārdveidojošā partikula Kalupē (FBR XVIII 44), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Nīcgalē, Rugājos, Vārkavā, Pildā, piem., *kas ne·bijis* "kaut kas", *kad ne·bijis* "kaut kad" Pildā; *nebijis* t. p. Pas. XV 275 un 276 no Silajāņiem, Pas. XV 280 no Zvirgzdenes, Pas. XV 480 no Ozolaines, Pas. XV 485 no Sakstagala; *ni·bijis* t. p. Pas. X 139 no Asūnes (EH I 591), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Pildā – *ne·bijis*, vārdveidojošā partikula Lubānā (FBR XVII 133), Neretā (FBR XIX 106), piem., *kasne·bijis* "kaut kas" Lubānā; *nebijis* t. p. Pas. XV 493 no Lubānas (skat. Et. 87).

11. ***pàrkùrcis***^{2} "novājējis no bada" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *pārkrūcis* "vidū sarāvies tievs (no bada vai cita iemesla dēļ)" [En.?] Neretā (ME III 162) (skat. Et. 93).

12. ***pelīss*** "die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird" Nautrēnos, Varakļānos (ME III 197), Aulejā (EH II 221), *pelîsi* t. p. Līksnā, *pelîsas* t. p. Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *pelīses*, *pelīsi* "die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird" Neretā (ME III 197), *pelīss* t. p. Aknīstē (EH II 221) (skat. Et. 96).

13. ***raganis*** "ein Zauberer" Nautrēnos, *raganis* (lamu vārds) Varakļānos, Vārkavā, BW 7384,1 no Līksnas (ME III 464 un EH II 349); *raganis* (lamu vārds)

Aizkalnē, Balvos, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *raganis* (lamu vārds) Biržos (ME III 464) (skat. Et. 103).

14. ***rìepe***^{2} "die Reihe" Varakļānos (ME III 546 un EH II 379); *rìepe*^{2} "linu kūlīši (salikti rindā pa divi)" Šķilbēnos – *riepe* "die Reihe" Lubānā (ME III 546 un EH II 379) (skat. Et. 106).

15. ***stàli***^{2} "der Webstuhl" Bērzpilī (ME III 1051), Varakļānos, Višķos (EH II 573) – *stàli*^{2} "der Webstuhl" Lubānā (EH II 573) (skat. Et. 123).

16. ***stàmačis***^{2} "kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda" Ciblā, Pildā; *stàmačis*^{2} t. p. Zvirgzdenē, *stàmacis*^{2} t. p. Bērzgalē (EH II 574); *stàmucis*^{2} "ein ungebetener Gast beim Biergelage" Bērzpilī, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē (ME III 1151), Barkavā, Skaistā (EH II 573); *stāvmacis* "ein ungebetener Gast" Latgalē (ME III 1054); *stàvmacis*^{2} "kāzās ieradies nelūgts cilvēks" Aulejā (EH II 574) – *stàvmucis*^{2} "ein ungebetener Gast beim Biergelage" Meirānos (ME III 1151), Saikavā (EH II 573); *stàvmacis*^{2} "kāzās ieradies nelūgts cilvēks" Lubānā (EH II 574); *stāvmučnieks* "ein ungebetener Gast" Saikavā, Zasā, *stāvmucnieks* t. p. BW 19836 no Bērzaunes (EH II 575) (skat. Et. 124).

17. ***stira*** "ein nasser Streifen" Alūksnē, *stira* "der Spund am Maischbottisch" Bērzpilī (ME III 1072); *stira* "caurums traukā, pa kuru tek šķidrums; aizbāžamais kociņš (spunde) kādā traukā" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *stirinìeks*^{2} "kubls ar caurumu un spundi (alus tecināšanai)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *stirnìeks*^{2} "koka trauks ar caurumu, kurā no iesala tecina alu" Šķilbēnos – *stira* "häufiger und flüssiger Durchfall (Diarrhöe)" Saikavā (ME III 1072) (skat. Et. 126).

18. ***suplak*** "blakus, līdzās" Barkavā, Varakļānos (ME III 1124), Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī (EH II 603), Dagdā, Galēnos, Kalupē, Līksnā, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Višķos (VLI mat.); *suplàk*^{2} "viens otram (cits citam) blakus" Kalupē, Pildā (EH II 603), Asūnē (VLI mat.), Ciblā, Zvirgzdenē; *suplâk* "blakus, līdzās" Makašēnos, Rundēnos (VLI mat.); *suôplak* "blakus, līdzās" Vārkavā (ME III 1139), Aulejā, Skaistā, Varakļānos (EH II 611) – *suplak* "blakus, līdzās" Lubānā (ME III 1124), Dignājā, Dvietē, Rubeņos, Vārkavā (VLI mat.), *suplakus*, *suplaku* t. p. Biržos (ME III 1124), *suplaku* t. p. Neretā, Viesītē (EH II 603), *suoplak* t. p. Zasā (ME III 1139) (skat. Et. 128).

19. ***susẽtuvis*** "der Schatten, das Schattenbild (vom Menschen)" Varakļānos, Vārkavā (ME III 1126), Andrupenē, Barkavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Ciblā, Dagdā, Galēnos, Kalupē, Kārsavā, Makašēnos, Maltā, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Stirnienē, Tilžā, Viļānos, Zvirgzdenē; *susẽtuvis* "ēna" Sakstagalā (VLI mat.); *susẽtuvis* "dzīvas būtnes ēna" Pildā; *susẽtuvis*^{2} "cilvēka ēna" Ezerniekos, Kaunatā (VLI mat.); *susẽtuvis* "dzīvas būtnes ēna" Bērzgalē, Kalupē, Zvirgzdenē, Preiļos, Skaistā (EH II 604); *susâtuvis* "cilvēka ēna" Līvānos (VLI mat.) – *susẽtuvis* "dzīvas būtnes ēna" Lubānā (EH II 604), *susẽtuve* t. p. Lubānā, Meirānos (ME III 1126), *susẽtuvis*^{2} "(cilvēka) ēna" Dvietē (J. Rudzītis) (skat. Et. 130).

20. ***trùops***^{2} "posms, der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Varakļānos (ME IV 253), Aulejā (EH II 700), *truopeņi* BW 6104,4 no Līksnas (ME IV 253) – *trùops*^{2} "posms, der Teil des Halmes

zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Biržos, Meirānos, *truops* t. p. Zasā (ME IV 253), *trùopeņš*[2] t. p. Kaldabruņā, *atnest truopā* (= *stuobrā*) *ūdeni* Vietalvā, Lazdonā (EH II 700) (skat. Et. 140).

21. ***vidspuse*** "die Innenseite" Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 579), Pildā (EH II 781); *vidspuse* "iekšpuse" Ciblā; *vidspuse* "das Innere, die Eingeweide" Aulejā (EH II 781); *vidspuse* "iekšas, zarnas" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *vidspuse* "die Innenseite" Kaldabruņā, Mēmelē (ME IV 579), Neretā, Sunākstē (EH II 781); *vidspuse* "das Innere, die Eigenweide" Aknīstē (ME IV 579) (skat. Et. 147).

22. ***vucęns*** "der Schafsbock" Alūksnē, Asūnē, Barkavā, Galgauskā, Gulbenē, Litenē, Viļakā (ME IV 675), Annā, Kaunatā (VLI mat.); *vucęns* "das Lamm (hauptsächl. von kleinen Schafsböcken gesagt)" Alsviķī, Alūksnē, Augulienā, Gulbenē, Stāmerienā (ME IV 675); *vucins* "der Schafsbock" Baltinavā, Barkavā, Kalupē, Mērdzenē, Nautrēnos, Pildā, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 675), Liepnā, Skaistā (EH II 789), Andrupenē, Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Krāslavā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Stirnienē, Tilžā, Vīksnā, Viļānos (VLI mat.), Aizkalnē, Preiļos; *vucins*, *ucins* "auns" Nirzā, *ucins* t. p. Izvaltā, Kapiņos, Kārsavā, *vucins*, *ucins*, *vucęns* t. p. Višķos, *vucins*, *vucęns* t. p. Asūnē (VLI mat.) – *vucęns* "der Schafsbock" Cesvainē, Dignājā, Lubānā, Meirānos, Pilskalnē, Sēlpilī, Zasā (ME IV 675), Ļaudonā (VLI mat.); *vucęns* "das Lamm (hauptsächl. von kleinen Schafsböcken gesagt)" Cesvainē, Dzelzavā, Grašos, Vējavā (ME IV 675); *vucęns*, *vucins* "auns" Zasā, *ucęns* t. p. Medņos (VLI mat.); *vucins* "der Schafsbock" Aknīstē, Biržos, Dvietē, Krustpilī, Lubānā, Meirānos, Zasā (ME IV 675), Kaldabruņā (EH II 789); Asarē, Dignājā, Dvietē, Lašos, Pilskalnē, Prodē, Rubeņos, Slatē (VLI mat.); *vucins* "kastrēts auns" Susējā (VLI mat.); *ucins* "der Schafsbock" Austrumvidzemē, piem., Bērzaunē, Ļaudonā, Saikavā (ME IV 293), Kalsnavā (EH II 711) (skat. Et. 150).

23. ***vuſsulis*** "cilvēks, kas ātri un neskaidri runā" Vārkavā (ME IV 677); *(v)uſsulis* "cilvēks, kas ātri un neskaidri runā (sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vuſsulis* "ātras dabas cilvēks" Alūksnē (R. Kr. XV 144); *vursuļuot* "undeutlich sprechen" Pildā, Mārdzenē (ME IV 677); *urska* "lūpa" Galgauskā (ME IV 308) – *ursku uzmest* "būt dusmīgam, izlikties nopietnam" Liepkalnē (ME IV 308) – [*urskulis* "gespitzter Mund" U. (La. gr. 174. §), *savilkt lūpas urskulī* Lugažos (pēc S. Raģes)] – [*uſska* "lūpa" Bauskā (ME IV 308)] (skat. Et. 153).

24. ***vuška*** "aita" Atašienē, Jaunlaicenē, Liepnā, Skaistā, Višķos (EH II 799), Alsviķī, Alūksnē, Apukalnā, Asūnē, Baltinavā, Barkavā, Beļavā, Dagdā, Gulbenē, Ilzenē, Jaunrozē, Kalncempjos, Kalupē, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Lejasciemā, Litenē, Mālupē, Mērdzenē, Nautrēnos, Pildā, Preiļos, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Zeltiņos, Zvirgzdenē (ME IV 677), Andrupenē, Annā, Aulejā, Bejā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Ezerniekos, Galēnos, Kapiņos, Kārsavā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mārkaļnē, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Stirnienē, Tilžā, Veclaicenē, Vīksnā, Ziemerī (VLI mat.), Aizkalnē; *vuška*, *uška* "aita" Krāslavā, Višķos, *uška* t. p. Izvaltā (VLI mat.) – *vuška* "aita" Kaldabruņā

(EH II 799), Dignājā, Dvietē, Lašos, Lubānā, Meirānos, Neretā, Pilskalnē, Zasā (ME IV 677), Bebrenē, Rubeņos, Slatē (VLI mat.) (skat. Et. 153).

25. ***žvùrgt***^{2} "rūkt (par priekšmetiem un mašīnām)" Ciblā, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē; *žvùrkstêt*^{2} "schwirren" Viļakā (EH II 824); *žvùrdzins*^{2} "ein gewisses Kinderspielzeug" Skaistā (EH II 824); *žvùrgzdins*^{2} "bērnu rotaļlieta" Vārkavā (ME IV 848), Kalupē (EH II 824); *žvùrgzdins*^{2} "vilciņš (bērnu rotaļlieta)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *žvùrgzdêt*^{2} "sausen (von schnellen Bewegungen)" Biržos, Zasā (ME IV 848); *žvuŕkstêt* "schwirren" Saikavā (EH II 824); *žvùrgzdins*^{2} "bērnu rotaļlieta" Kaldabruņā (EH II 824), *žvurkstins* t. p. Bērzaunē (ME IV 848); *žvùrkstēniņš*^{2} t. p. Saikavā (EH II 824); *švurkstêt* "schwirren" Zasā (ME IV 120), Neretā (EH II 663), *švùrkstinât*^{2} "taisīt troksni ar *švurksteni*" Bērzaunē, Cesvainē, Lubānā, Saikavā, *švurkstenis* "bērnu rotaļlieta" Lubānā, (ar *ùr*^{2}) Krustpilī, *švurkstins* t. p. Bērzaunē, Lubānā, Saikavā (ME IV 120) – [*žvurkstêt* "schwirren" Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *uŕ*) Trikātā (ME IV 848)] – [*žvurkstêšana* "das Schwirren" V. Plūdoņa (no Bauskas apkaimes) darbos (ME IV 848)] (skat. Et. 155).

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – Vidzemes lejzemnieku izlokšņu – vidus dialekta zemgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksisko areālo izoglosu alfabētiskais saraksts.[109]

Latviešu valoda					
Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi	Augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes	Vidzemes lejzemnieku izloksnes	Vidus dialekta zemgaliskās izloksnes	Kursiskās izloksnes	Lietuviešu valoda
1	2	3	4	5	6
agns (Et. 1)	+				+
apauga (Et. 3)	+	+?			+
a(p)bẹ̀da[2] (Et. 4)	+				
aplìk[2] (Et. 5)	+	+		+	+
apslēgt (Et. 6)					+
atbâst (Et. 8)	+				+
atkait (Et. 9)					+
atsẹdzẹ̄ns (Et. 11)	+				
aûdine (Et. 12)	+				+
aûstine (Et. 13)	+			+	+
âvîtiês (Et. 14)	+	+?			+
azbars (Et. 15)	+	+?		+	
bìrds[2] (Et. 18)	+	+?	+		
blìkas[2] *sist* (Et. 19)	+				
blùods[2], *blùodît*[2] (Et. 20)	+	+		+	+
brava (Et. 21)					+
bùds[2] (Et. 23)					+

[109] + nozīmē, ka 1. ailē dotais vārds ir attiecīgā dialektā resp. valodā; +? nozīmē, ka dotais vārds ir sastopams tikai dialekta robežjoslā ar kādu citu dialektu resp. valodu, tātad var būt aizgūts. Saraksta beigās dots izoglosu kopskaits. Iekavās norādīts nedrošo izoglosu (sarakstā apzīmētas ar +?) kopskaits.

buts (Et. 25)					+
citad (Et. 27)	+	+?			+
citakas (Et. 28)					+
dęgtuve (Et. 31)					+
dìendãrzis[2] (Et. 32)	+	+			+
dìrva[2] (Et. 34)	+				+
dižs, dižęns	+		+	+	+
driksna (Et. 35)					+
drùksts[2] (Et. 36)	+				
durinêt (Et. 37)	+				+
ērškęži (Et. 40)					+
gàizs[2] (Et. 41)	+				+
galdît (Et. 42)	+	+?			+
gārbe (Et. 43)					+
gasts (Et. 44)	+				
gràust[2] (Et. 45)	+	+?	+?	+	+
grębęsts (Et. 46)	+				+
griêznis (Et. 47)	+	+?	+		+
grubti (Et. 48)					+
itis (Et. 51)	+?				+
iz (Et. 52)	+			+	+
kàita[2] (Et. 58)	+	+		+	
kakaža (Et. 59)	+	+?			+
kàldans[2] (Et. 60)	+				
kãļ[2] (Et. 61)			+		+
kamât (Et. 62)	+			+	+
kana (Et. 63)					+
kãrst[2] (Et. 64)	+				+
kazin (Et. 65)	+		+?	+	+
knìeptiês[2] (Et. 68)	+				+
kràipans[2] (Et. 67)			+		+
kręsns (Et. 69)					+
krùmplis[2] (Et. 71)	+				+
krutinât (Et. 72)					+
kumeļnîca (Et. 73)	+			+	+
kùone[2] (Et. 74)					+
làts[2] (Et. 75)	+				+
lekmenis (Et. 76)	+				+

lệps (Et. 77)	+				+
lizîka (Et. 78)	+				
luôms (Et. 79)	+		+		+
maudât (Et. 80)					+
màule[2] (Et. 81)	+				
maût (Et. 82)	+			+	+
megzt (Et. 83)	+	+?		+	+
naŕts (Et. 86)					+
ne·bijis (Et. 87)	+				
nuba (Et. 89)				+	
pads (Et. 90)	+	+?			+
palàicêt[2] (Et. 91)	+			+	+
pãrkùrcis[2] (Et. 93)	+				
patmalas (Et. 94)	+	+?	+		+
pelệda (Et. 95)	+			+	+
pelīses (Et. 96)	+				
piŕma (Et. 98)	+			+	+
plepêt (Et. 100)	+	+?			+
pragarîba (Et. 101)	+				+
prapuĺt (Et. 102)	+			+	+
raganis (Et. 103)	+				
ragženes (Et. 104)	+			+	+
rẹ̀zvans[2] (Et. 105)					+
rìepe[2] (Et. 106)	+				
rùost[2] (Et. 108)		+?			+
ruotât (Et. 109)	+			+	+
sâdinât (Et. 110)	+				+
sakaļi (Et. 111)	+				+
sala (Et. 112)	+	+?			+
sâpulis (Et. 113)					+
sass (Et. 114)	+	+	+?		+
sàucêt[2] (Et. 115)					+
sēdība (Et. 116)	+				+
simte (Et. 117)				+	+
sliznêt (Et. 119)	+	+?		+	
slùins[2] (Et. 120)		+	+	+	+
spaîts (Et. 121)					+
sprâga (Et. 122)				+	+

stàli[2] (Et. 123)	+				
stàmačis[2] (Et. 124)	+				
stikùots[2] (Et. 125)	+				+
stira (Et. 126)	+				
stràpât[2] (Et. 127)					+
strẽnas (Et. 128)					+
suplak (Et. 129)	+				
susẽtuvis (Et. 130)	+	+?			
svãrbs[2] (Et. 131)	+	+?			+
šupulis (Et. 132)					+
šûst (Et. 133)					+
tãļ[2] (Et. 134)			+		+
tìpt[2] (Et. 136)	+			+	+
trepinêt (Et. 137)					+
trikmìenis[2] (Et. 138)	+?			+	
trukât (Et. 139)	+				+
trùops[2] (Et. 140)	+				
tùrkt[2] (Et. 141)	+				+
uzģinât (Et. 145)	+			+	+
vèpla[2] (Et. 148)	+			+	+
vidspuse (Et. 147)	+				
visad (Et. 148)	+				+
visakas, viss·kas (Et.149)	+				
vucẽns (Et. 150)	+				
(v)uŕsulis (Et. 152)	+	+	+?		
vuška (Et. 153)	+				
zẽmu (Et. 154)	+				+
žvùrgt[2] (Et. 155)	+	+	+?		
Kopā 121 izoglosa	86 (2)	8 (17)	9 (5)	28	91

Komentāri

1. Augšzemnieku dialekta l a t g a l i s k ā s un s ē l i s k ā s izloksnes aptver 86 leksiskās izoglosas (apmēram 71% no aplūkoto izoglosu kopskaita). No tām 25 ir

augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu izoglosas, 38 – augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas izoglosas, 3 – augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu izoglosas un 20 – augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas izoglosas. Liekas, ka vecākas ir tās leksiskās izoglosas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes ar sēliskajām izloksnēm, kursiskajām izloksnēm un lietuviešu valodu, kamēr tās izoglosas, kas aptver tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloksnes, visumā ir jaunākas. Tomēr dažas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas, piem., *gasts* "viesis"[110], var būt arī mantotas no baltu resp. ide. pirmvalodas.

Daži vārdi, kas plaši izplatīti augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs un reģistrēti tikai tajās sēliskajās izloksnēs, kas robežojas ar latgaliskajām izloksnēm, piem., *itis* "šis" Lubānā (FBR XVII 133) un *trikmenis* "Lärm, Alarm" Lubānā, *trikm*ens "die Erschütterung" Lubānā (ME IV 235) var būt aizgūti no latgaliskajām izloksnēm[111].

Latgalisko un sēlisko izlokšņu semantikā[112] un frazeoloģijā arī vērojama zināma saskaņa, piem., *griêzt* "griezt; zāģēt" Ciblā, Pildā u. c. latgaliskajās izloksnēs un *griêzt* "griezt, zāģēt" sēliskajās izloksnēs (skat. EH I 409); *bāba nuokrita nuo cepļa* "sievai piedzima bērns" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un *meita nuokrituse nuo luôma* "meitai piedzimis ārlaulības bērns" Aknīstē (skat. EH I 767).

Latgalisko un sēlisko izlokšņu fonētiskā sistēma un gramatiskā uzbūve tik tuva, ka valodnieki abas izlokšņu grupas apvieno vienā dialektā[113].

Tātad gan fonētikas un morfoloģijas, gan leksikas un semantikas dotumi liecina par latgalisko un sēlisko izlokšņu īpašu tuvību iepretim citiem latviešu valodas dialektiem. Šī tuvība vismaz daļēji mantota no latgaļu un sēļu cilšu valodām. To pašu apliecina arī arheoloģija. Tā igauņu arheologs H. Moora par latgaļu un sēļu cilšu tuvību raksta: "Sēļus kā patstāvīgu cilti piemin vienīgi Indriķa hronika, kamēr pārējie avoti tos vispār nepiemin. Sēļiem, domājams, bija liela tuvība ar latgaļiem. Viņu materiālā kultūra gandrīz nemaz neatšķirās no latgaļu materiālās kultūras. Te nelielā skaitā novērojami vienīgi lietuviešu elementi, kas ir pilnīgi dabīgi, jo sēļi pēc sava ģeogrāfiskā novietojuma atradās starp latgaļiem un lietuviešu austrumu ciltīm. Tā kā ne arheoloģiskie, ne arī citi avoti neuzrāda nekādu atšķirību starp latgaļiem un sēļiem, aplūkosim arī šajā laika posmā [t. i., 10.–12. gs., tāpat kā I.–9. gs. – A. B.] viņus kopēji."[114]

---

[110] Šī izoleksēma aptver slāvu, ģermāņu, romāņu valodas un no baltu dialektiem augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloksnes (skat. Et. 44).

[111] Jau akad. J. Endzelīns norādījis, ka Lubānā vērojams sēlisko un latgalisko izlokšņu sajaukums; skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III 134–135.

[112] Skat. A. B r e i d a k s. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, № 6, 52–56.

[113] Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951, 12–14; M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 257–404.

[114] H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952, 148.

2. Interesants ir jautājums par augšzemnieku dialekta latgaliesko (unsēliesko) izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskajiem sakariem ar Vidzemes lejzemnieku izloksnēm. 14 izoleksēmas, kas aptver augšzemnieku dialektu un daļu Vidzemes lejzemnieku izlokšņu, iesniedzas tikai Vidzemes lejzemnieku apgabala dienvidaustrumu izloksnēs, t. i., pārejas izloksnēs starp augšzemnieku un lejzemnieku apgabaliem[115], un proti: *aizbara* vai *aizbaru putra* Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbari* "putraimi" Rankā (EH I 8); *apauga* "ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern" Jaunpiebalgā (EH I 72); *bierduot* "Garn durch den Weberkamm ziehen" Vecpiebalgā (ME I 306); *citad* "sonst, zu anderer Zeit" Ogrē, Vecpiebalgā (EH I 275); *galdît* "schälen" Kurmenē (EH I 379); *gràuzt* "rūkt (par pērkonu)" Rankā, (ar *aû*) Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos (VLI mat.); *griêznis* "kālis" Jumpravā, *grìeznis*[2] t. p. Plāterē (VLI mat.); *megzt* "stricken" Jaunpiebalgā (ME II 591); *pads* "der Estrich" Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128); *patmaļas* "vēja vai ūdens dzirnavas" Vecpiebalgā, *tautu dzirnas nevarēju kâ patmalu kustināt* BW 22484 no Rankas (ME III 123); *rùostiês*[2] "posties" [En.?] Drustos (ME III 582); *sala* "sādža (ja purvs apkārt)" Taurkalnē (VLI mat.); *sliznêt* "unsonst warten" [En.?] Bruknā (ME III 934)[116]. Minētie vārdi Vidzemes lejzemnieku izloksnēs neapšaubāmi skaidrojami ar augšzemnieku ietekmi[117].

Tāpat ar augšzemnieku ietekmi skaidrojami arī Vidzemes lejzemnieku ziemeļaustrumu izloksnēs sastopamie vārdi: *âvîgs* "albern, geckenhaft" Dzērbenē (ME I 245), *âvîtiês* "dummes Zeug reden, sich albern gebärden" Rankā (EH I 196), Drustos, *âvêtiês* t. p. Raunā u. c. Vidzemē (ME I 245); *kakaža* "eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient" Rankā (EH I 576); *kakaža* "eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen" Jaunpiebalgā (ME II 137), *kakaža* "ein Netz" Dzērbenē, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Jaunpiebalgā (EH I 576), *kakažas* "zvejas rīks" Palsmanē, Grundzālē, Cirgaļos, Vijciemā (AE IV 172); *plepinât* "brodeln (von kochender Grütze)" Smiltenē (ME III 337); *svārbuõt* "hangend sich bewegen" Jaunpiebalgā (ME III 1144), *švārbuôtiês* "(sch)wanken" Vecpiebalgā, *stabs švārbuojas* Smiltenē (ME IV

[115] Akad. J. Endzelīns domā, ka lejzemnieku apgabala dienvidrietumos ap Ķeipeni, Suntažiem, Lielvārdi, Rembati, Ikšķili, Baldoni, Bausku, Piebalgu un Drustiem ir "pārejas izloksnes" starp augšzemnieku un vidus dialektu, un vairākas šo izlokšņu īpatnības, piem., krītošo intonāciju (stieptās vietā) Ķeipenē, Suntažos, Lielvārdē, Rembatē u. c., *o*-skaņu (lejz. *a*-skaņas vietā) Drustos, skaidro ar neapšaubāmu augšzemnieku ietekmi; skat. J. Endzelīns. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 128, 132 un 133; J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika, 41.

[116] Skat. kartes Nr. 6, 7, 8.

[117] Pārejas izloksnēs starp diviem dialektiem vērojamas abu dialektu pazīmes. Tāpēc valodniekiem dažreiz pat grūti izšķirties, kuram dialektam pieskaitīt kādas izloksnes. Tā, piem., J. Endzelīns Jaunpiebalgas un Vecpiebalgas izloksnes pieskaita pie vidus dialekta, turpretī J. Kušķis – pie augšzemnieku dialekta sēliskajām izloksnēm; skat. J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika, 1081 un 1088; J. Kušķis. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem. – Latviešu valodas apcerējumi. Rīgā, 1967, 18.

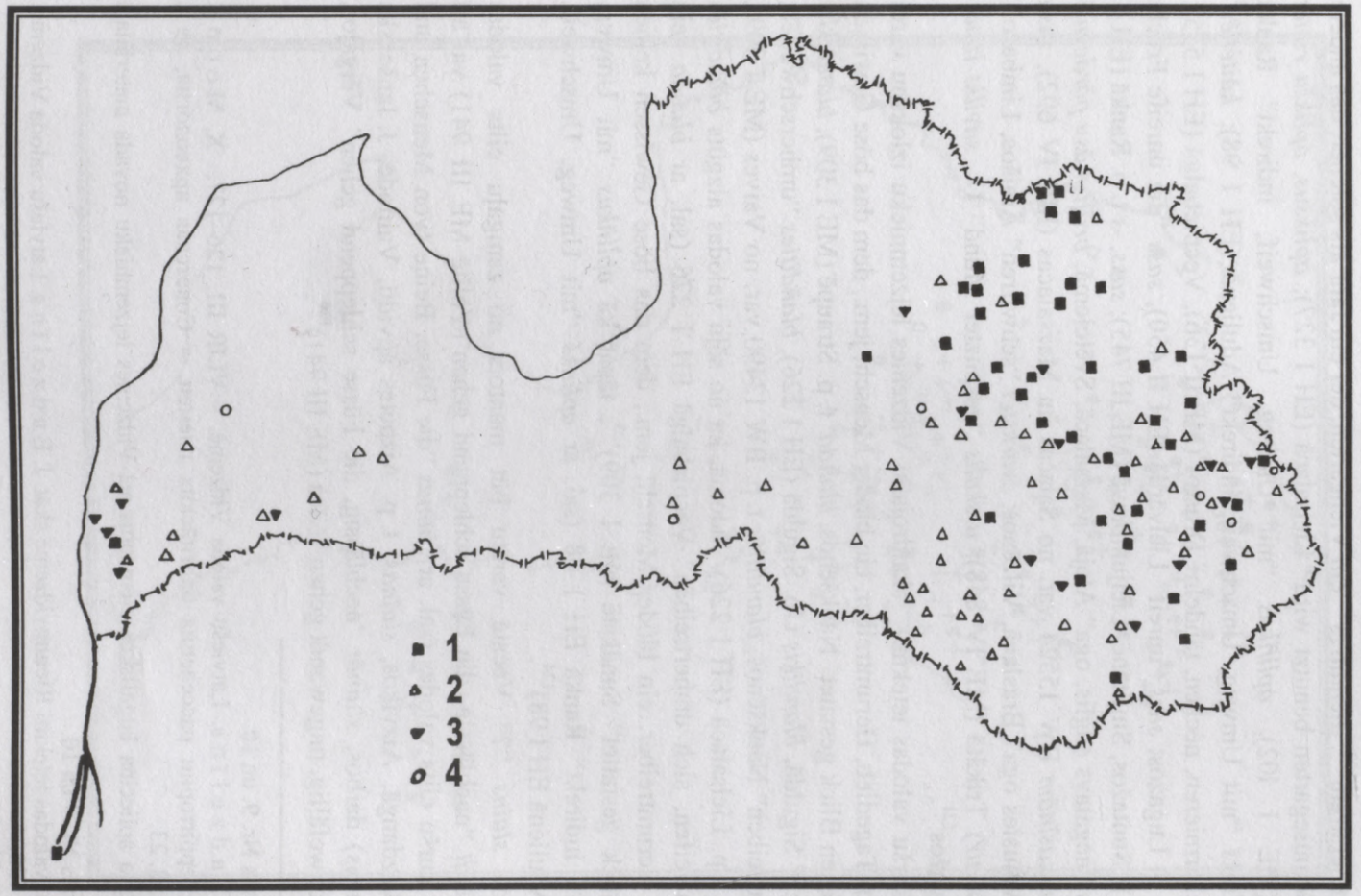

Karte Nr. 6. 1 – *azbars* ‘putraimi’ resp. *āzbars*, *aizbars* u.c.; 2 – *graud-*, *grud-*, *grauz-* ‘rūkt (par pērkonu)’; 3 – *megz-*, *mekš-* ‘aust (tīklu)’; 4 – *sliznêt* ‘rīt (siekalas)’ resp. *slisnêt* ‘umsonst warten’ u.c.

114)[118].

Tā kā Vidzemes vidus izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda[119], tad sekojošie vārdi, kuru areāls aizsniedz arī Vidzemes lejzemnieku apgabala rietumu daļu, bet nav sastopami zemgaliskajās izloksnēs, būtu skaidrojami ar latgalisko (un varbūt arī sēlisko?) superstrātu[120]: *diêndârzs*[2] "ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird" Lielsalacā (EH I 327); *aplìkšus, aplìkšu runāt* Rūjienā (ME I l02), *apliñkus* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Rankā (sal. ar *aplinkš* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Adulienā (EH I 98); *kàitêtiês*[2] "spielen, charmieren, necken, tändeln" Drustos (ME II 136), Vecpiebalgā (EH I 575); *kaitêtiês* t. p. Lugažos; *sass* "unreif" Lielvārdē (EH II 450), *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Suntažos, Smiltenē, Lieljumpravā (ME III 745); *sass, -s* t. p. Rankā (EH II 450), *zasis* "negatavs auglis, oga" Alojā, Mazsalacā, Svētciemā, *brāļi māsu pārdẹvuši par ābuolu zasīnām* BW 15524 var. no Salacas un Mazsalacas (ME IV 692), *zasa* "nenogatavojusies oga" Braslavā, Vilzēnos; *žvurkstêt* "schwirren" Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *ur̃*) Trikātā (ME IV 848); *urskulis* "gespitzter Mund" U., *savilkt lūpas urskulī* Lugažos[121].

Ar kuršu valodas ietekmi[122] skaidrojami Vidzemes lejzemnieku izlokšņu vārdi *blañda* "ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet" Naukšēnos, *blañda*[2] t. p. Straupē (ME I 309), *blandeklis* "ein Strolch" Siguldā, *blandiķis* t. p. Siguldā (EH I 226), *blañdîties* "umherschweifen, sich umhertreiben" Naukšēnos, *blandîtiês* t. p. BW 13490 var. no Vaives (ME I 309), *blañdîtiês* t. p. Lielsalacā (EH I 226). Jādomā, ka no sēļu valodas aizgūts *blàndîtiês* "umherschweifen, sich umhertreiben" Vecpiebalgā EH I 226 (sal. ar *blanda* "ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet" Sunākstē ME I 309)[123], tāpat kā *apliñkus* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Rankā EH I 98 (sal. ar *aplinkš* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Adulienā EH I 98)[124].

Vārds *sluins* "?" Vecatē varētu būt mantots no zemgaļu cilts valodas (sal. ar *sluĩnât* "nachlässig, die Füsse schleppend gehen" Zālītē ME III 941) vai arī aizgūts no kuršu cilts valodas (sal. ar *sluĩnas* "die Füsse, Beine (von Menschen und Tieren)" Kazdangā, Aizvīķos, *sluînas*[2] t. p. Aizputes apvidū, Vaiņodē, J. Janševska (no Nīgrandas) darbos, *sluinât* "nachlässig, die Füsse schleppend gehen" Vērgaļos, *sluînât*[2] "schwefällig, ungewandt gehen" Nīcā (ME III 941)[125].

---

[118] Skat. kartēs Nr. 9. un 10.

[119] Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 126–127; X. M o o p a. О древней территории расселения балтийских племен. – Советская археология, № 2. Москва, 1958, 23.

[120] Arheoloģija apliecina latgaliskos elementus arī Vidzemes lejzemnieku novada materiālajā kultūrā.

[121] Skat. kartēs Nr. 9 un 10.

[122] Par kuršu valodas ietekmi Rietumvidzemē skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 130.

[123] Skat. kartē Nr. 10.

[124] Par tautosillabisko *n* sēļu cilts valodā skat. Būga III 733–734.

[125] Skat. kartē Nr. 9.

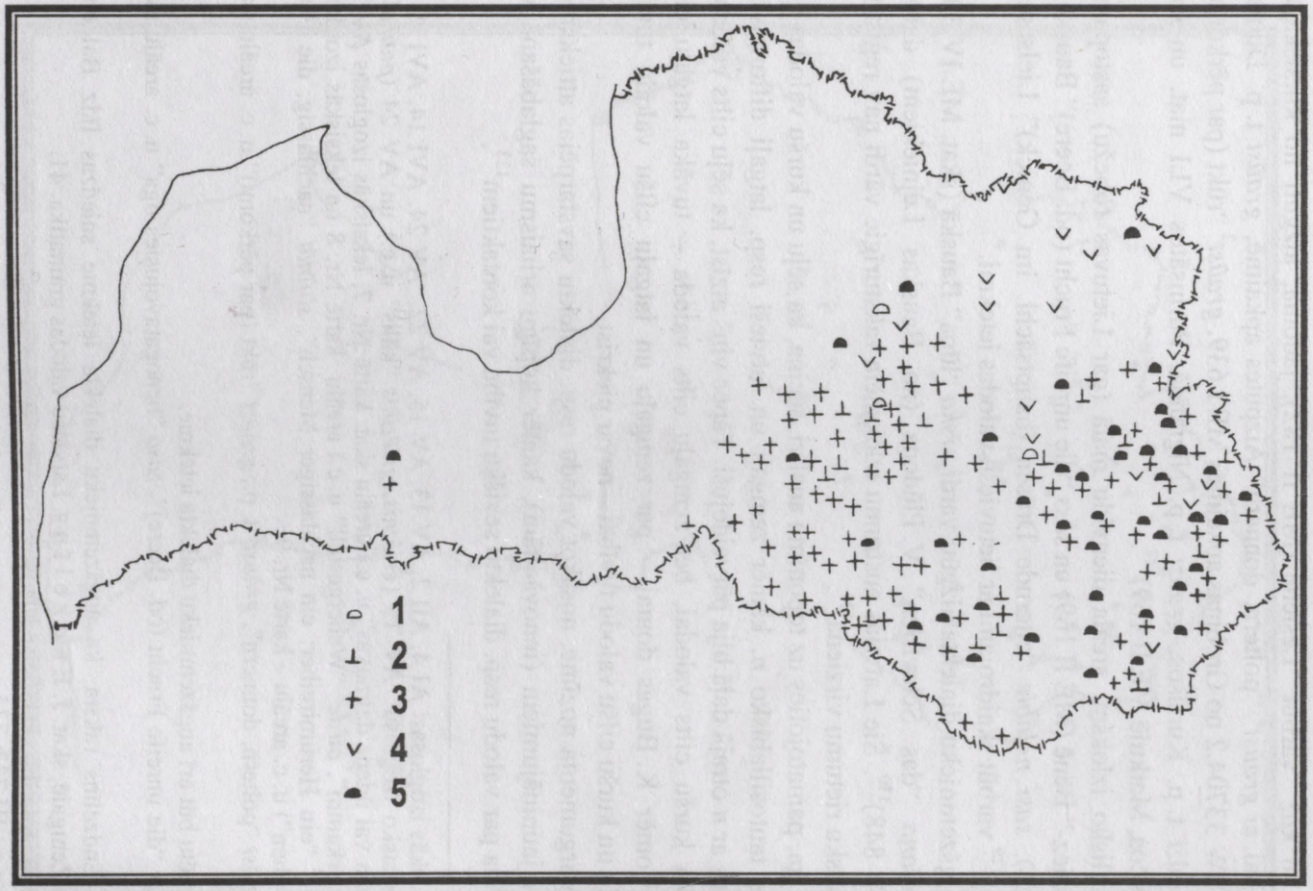

Karte Nr. 7. 1 – *apauga* ‘jauns mežs, mežiņš’ u.c. nozīmes; 2 – *galdît* resp. *galdêt* ‘lobīt’ u.c.; 3 – *griêznis* resp. *griêzinis* ‘kālis’ u.c.; 4 – *pads* ‘klons; (pa)zole’; 5 – *patmal-* ‘vēja vai ūdens dzirnavas’

3. Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un vidus dialekta zemgaliskās izloksnes apvieno tikai 9 leksiskās areālās izoglosas (apmēram 7,4 % no šajā darbā aplūkoto izoglosu kopskaita)[126].

Zemgalisko izlokšņu areāla rietumu malā sastopamie vārdi *graũst* "poltern, donnern" Blīdienē (ME I 639), *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" Ciecerē (VLI mat.) un *kaz* "varbūt" Lestenē (ME II 182), jādomā, aizgūti no kursiskajām izloksnēm (sal. ar *graûst*^{2} "poltern, donnern" Aizputes apkaimē, *graũst* t. p. Dunikā, *graust* t. p. BW 33704,2 no Grobiņas apkaimes ME I 639, *graûst*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Kalētos, *gŗaûzt* t. p. Kursīšos, *gŗaũzt* t. p. Nīgrandā, Purmsātos VLI mat. un *kaz-* "diez-" Grenčos, Matkulē ME II 169)[127].

Zemgalisko izlokšņu areāla dienvidu malā (gar Lietuvas robežu) sastopamie vārdi *kaz-* "diez-" Bēnē (ME II 169) un *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Bauskā[128] (ME III 745), *sasi nelabie* "eiternde Drüsen (hauptsächl. im Genick)" Lielsesavā (ME III 744)[129] varbūt skaidrojami ar lietuviešu valodas ietekmi.

No augšzemnieku dialekta aizgūti vardi *uŕska* "lūpa" Bauskā (skat. ME IV 308) un *žvurkstêšana* "das Schwirren" V. Plūdoņa (no Bauskas Lejniekiem) darbos (skat. ME IV 848)[130]. Šie Latvijas austrumu izloksnēm raksturīgie vārdi nav reģistrēti tālāk par Bausku rietumu virzienā[131].

K. Būga, pamatojoties uz toponīmu analīzi, secina, ka sēļu un kuršu valodas bija saglabājušas tautosillabisko *n*, kamēr zemgaļi un latvieši resp. latgaļi diftongiskos savienojumus ar *n* otrajā daļā bija pārveidojuši. Tāpēc viņš atzīst, ka sēļu cilts valoda ir bijusi tuvāka kuršu cilts valodai, bet zemgaļu cilts valoda – tuvāka latgaļu cilts valodai[132]. Tomēr K. Būgas domai – par zemgaļu un latgaļu cilšu valodu tuvību iepretim sēļu un kuršu cilšu valodu tuvībai – nevar piekrist.

Pamatargumenta nozīme, nosakot valodu resp. dialektu savstarpējas attieksmes, ir kopīgiem jauninājumiem (innovācijām), kamēr kopīgu arhaismu saglabāšana vēl neko neliecina par valodu resp. dialektu sevišķu tuvību vai kontaktiem[133].

---

[126] Skat. leksiskās izoglosas: AI 4, AII 2, AV 13, AV 15, AV 22, AV 24, AVI 14, AVI 29 un AVII 3. Leksisko izoglosu AV 13 (*griêznis*, *griêzinis* "kālis" u. c.) un AV 24 (*patmales*, *patmalas* "vēja vai ūdens dzirnavas" u. c.) areālu skat. kartē Nr. 7, leksiskās izoglosas AVII 3 (*bìrds*^{2} "Weberkamm", *bi̇̂rde*^{2} "Webergestell" u. c.) areālu kartē Nr. 8 un leksiskās izoglosas AII 2 (*slùins*^{2} "ein Herumtreiber; ein nachlässiger Mensch", *sluĩnât* "nachlässig, die Füsse schleppend gehen") u. c. areālu – kartē Nr. 9.

[127] Vārda *graũst* "poltern, donnern", *gràust*^{2} t. p., *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" u. c. areālu skat. kartē № 6.

[128] Bauskā varētu būt arī augšzemnieku dialekta ietekme.

[129] Vārda *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)", *zasa* "nenogatavojusies oga" u. c. areālu skat. kartē Nr. 10.

[130] Akad. J. Endzelīns raksta, ka augšzemnieku dialekta ietekme sniedzas līdz Baldonei, Bauskai u. c. Zemgalē, skat. J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika, 41.

[131] Par šo vārdu izplatību skat. kartē Nr. 10.

[132] Skat. Būga III 733–734.

[133] Skat. Е. Курилович. О балто-славянском языковом единстве. – ВСЯ, вып. 3, 16; В. Георгиев. Балто-славянский и германский. – IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 24. Līdzīgi domā arī B. Havraneks, skat. šai pašā krājumā, 16.

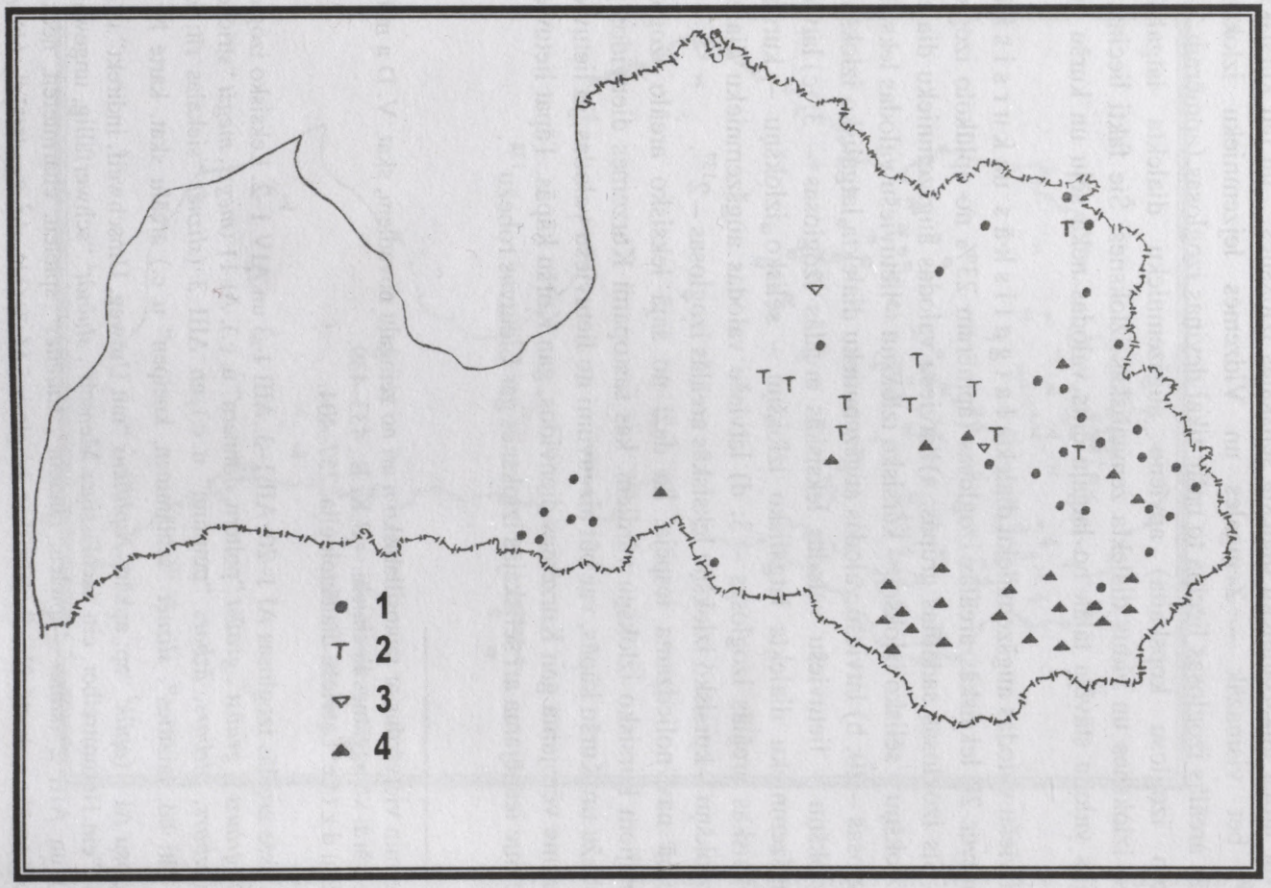

Karte Nr. 8. 1 – *bìrds*[2] ‘šķiets’ resp. *birde* ‘Webergestell’ u.c.; 2 – *citad* ‘citkārt, citreiz’; 3 – *rùost*[2] ‘post’ resp *rùostiês*[2] ‘posties’ u.c.; 4 – *sala* ‘sādža’

Tautosillabiskā *n* liktenis nevar būt par izšķirošu argumentu, nosakot senlatviešu cilšu valodu savstarpējās attieksmes. Šis *n* varēja pilnīgi neatkarīgi saglabāties vai zust dažādās cilšu valodās[134].

Salīdzinot augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības ar citiem latviešu valodas dialektiem, visvairāk atbilstību šīm īpatnībām var atrast augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs[135] un tad kursiskajās izloksnēs[136], bet vismazāk – Zemgales un Vidzemes lejzemnieku izloksnēs. Arī leksiskās areālās izoglosas liecina to pašu: tikai deviņas izoglosas (apmēram 7,4% no aplūkoto izoglosu kopskaita) apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās (un sēliskās) izloksnes un vidus dialekta zemgaliskās izloksnes. Šie fakti liecina, ka zemgaļu cilts valoda stāvēja tālāk no latgaļu cilts valodas nekā sēļu un kuršu cilšu valodas.

4. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās un kursiskās izloksnes aptver 28 leksiskās areālās izoglosas (apmēram 23% no aplūkoto izoglosu kopskaita). Šīs izoglosas sadalītas grupās: a) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 20; b) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 3; c) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas – 3; d) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas – 2[137].

Principā nav noliedzama iespēja, ka daži no šajā leksisko areālo izoglosu sarakstā dotajiem kursisko izlokšņu vārdiem, kas sastopami Kurzemes dienvidos gar Lietuvas robežu un Kuršu kāpās, var būt aizguvumi no lietuviešu valodas, jo lietuviešu valodas ietekme vērojama gan Kurzemes dienvidos, gan Kuršu kāpās. Tāpat lietuviešu valodas ietekme iespējama arī sēliskajās izloksnēs gar Lietuvas robežu[138].

---

[134] V. Dambe min vietvārdus ar tautosillabisko *n* arī no zemgaļu novadiem, skat. V. D a m b e. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. – R.Kr.E., 433–439.

[135] Skat. M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 257–404.

[136] Turpat, 24.

[137] Skat. leksiskās areālās izoglosas AI 1–20, AII 1–3, AIII 1–3 un AIV 1–2. Leksisko izoglosu AI 5 (*gràust*[2], *gràuzt* [2], *graûst*[2], *graũst* "poltern, donnern" u. c.), AI 11 (*megzt*, *megžt* "stricken" u. c.), AIII (*azbars*, *aizbars*, *ãzbars* "putraimi" u. c.) un AIII 3 (*sliznêt* "siekalas rīt; kāri skatīties, kā citi ēd; laizīties", *sliznêt* "schlämmen, kneipen" u. c.) areālu skat. kartē Nr. 6, leksisko izoglosu AI 1 (*aplìk*[2] "ap; apkārt", *apliñkus* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" u. c.), AII 2 (*slùins*[2] "ein Herumtreiber, ein nachlässiger Mensch", *sluînât*[2] "schwerfällig, ungewandt gehen" u. c.) un AIII 2 (*kàitêt*[2] "spielen, tändeln", *kaitêtiês* "spielen, charmieren, necken, tändeln" u. c.) areālu – kartē Nr. 9, leksiskās izoglosas AI 3 (*blùods*[2] "vadātājs", *blùodît*[2] "maldīties, klaiņot", *bluôdîtiês*[2] "Schlupwinkel suchen", *blañdîtiês* "umherschweifen, sich umhertreiban" u. c.) areālu – kartē Nr. 10.

[138] Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 20; K. M o r k ū n a s ir A. S a b a l i a u s k a s. Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai. – LKK II 131–149.

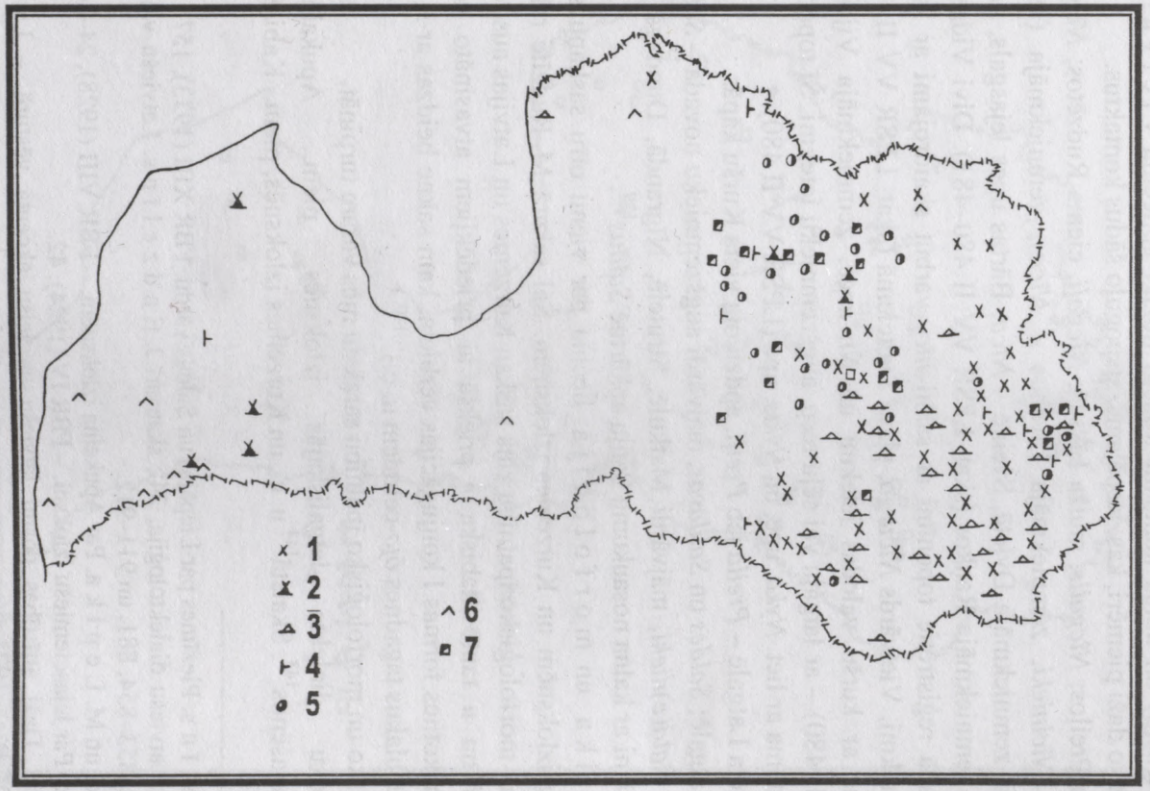

Karte Nr. 9. *aplìk*[2] resp. *aplîk* ‘ap, apkārt’ u.c.; 2 – *aplinkus* ‘netieši’ resp. *aplinks* ‘netiešs’ u. c.; 3 – *diendārz-* ‘lopu aploks; laidars’; 4 – *kàita*[2] ‘rotaļa’ resp. *kàitêt*[2] ‘rotaļāties’ u.c.; 5 – kakaža ‘jumta kārts; zvejas tīkls’ u.c. noz.; 6 – *slùins*[2] ‘klaidonis’ resp. *sluînas*[2] ‘ciskas’ u.c.; 7 – (*v*)*âvêties* ‘ākstīties’ resp. *âvîtiês* ‘muļķoties’ u.c.

Ja visas latgalisko un kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas aptvertu arī lietuviešu valodu, tad lietuviešu valodu varētu iedomāties par šo izoglosu areāla epicentru, bet latgaliskās un kursiskās izloksnes – par perifēriju. Tomēr tā nav. Ir trīs areālās izoleksēmas (A III 1–3), kas aptver tikai latgaliskās, sēliskās un kursiskās izloksnes, un divas izoleksēmas (A IV 1–2), kas aptver tikai latgaliskās un kursiskās izloksnes. Šīs piecas leksiskās izoglosas liecina par tiešu kontaktu iespēju starp latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodām.

Latgaļu (arī sēļu) un kuršu kontaktu iespēju līdzīgi apliecina v i e t v ā r d u materiāli. Tālāk seko daži piemēri, kas, iespējams, atspoguļo šādus kontaktus.

Nîca, pļava Preiļos; *Nîcgalis*, muiža Līksnā; *Nîcgaļi*, ciems Rudzētos; *Nîcgale*, pagasts Latgalē; *Nîcinieki*, zemniekmāja Līvānos – *Nîcas*, zemniekmāja (ielejā) Sausnējā; *Nîcgale*, zemniekmāja Dvietē, Sventē – *Nîca*, Bārtas upes lejasgals, muiža Nīcā; *Nîcenieki*[2], zemniekmāja Raņķos (skat. LPSR VV II 480–481). Divi Vidzemes lejzemnieku novadā reģistrētie toponīmi ar sakni *nīc-* varbūt skaidrojami ar kuršu, latgaļu un sēļu ietekmi. Vietvārds *Nîčurga*, pļava Svētciemā (skat. LPSR VV II 480), šķiet, skaidrojams ar kuršu valodas ietekmi un *Niz-urge*, zemniekmāja Vijciemā (skat. LPSR VV II 480) – ar latgaļu vai sēļu resp. augšzemnieku ietekmi. Šī toponīmu grupa, liekas, saistāma ar liet. *Nykà*, upe, un *Nýkis*, upe (LPSR VV II 480).

Prèiļi[2], pilsēta Latgalē – *Preila* jeb *Preiļi*, apdzīvota vieta Kuršu kāpās.

Saldapils Latgalē; *Saldes* un *Saldavas*, mājvārdi augšzemnieku novadā – *Saldus*, pilsēta Kurzemē; *Sald(e)nieki*, mājvārdi Matkulē, Strutelē, Nīgrandā, Dundagā u. c. Šie vietvārdi saistāmi ar kalna nosaukumu Šauļu apkārtnē *Saldus*[139].

Arī f o n ē t i k a un m o r f o l o ģ i j a liecina par vienu otru saskaņu starp Latvijas austrumu izloksnēm un Kurzemes izloksnēm. Šai sakarā M. Rudzīte raksta: "Dažu fonētisko un morfoloģisko īpatnību ziņā saskan Kurzemes un Latvijas austrumu izloksnes. (Sal. *i* un *u* tautosillabiska *r* priekšā ar priedēkļiem atvasināto verbu refleksīvformas, nākotnes formas I konjugācijas verbiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*, pagātnes formas blakus tagadnes *ōju*-celmiem u. c.)."[140]

Šādu fonētisko un morfoloģisko īpatnību sarakstu mēs varam turpināt.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs, piem., Apukalnā[141], Lejasciemā[142], Makašēnos[143], Skaistā[144] u. c., un Kurzemes izloksnēs, piem., Kabilē[145],

---

[139] Skat. J. E n d z e l ī n s. Piezīmes par Liepājas un Saldus vārdu. FBR XIII (1933), 157.

[140] M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 24.; skat. arī J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 147–152, 853–854, 881. un 911–912.

[141] Skat. A. Ā b e l e un M. L e p i k a. Par Apukalna izloksnēm. – FBR VIII (1928), 24–26.

[142] Skat. A. Ā b e l e. Par lejasciemiešu izloksni. – FBR IV (1924), 42.

[143] Skat. J. P l ā ķ i s. Daži attīstības posmi latviešu un leišu akcenta vēsturē. – Latvijas Augstskolas raksti, V. Rīgā, 1923, 56.

[144] Skat. L. L a t o v s k s. Skaistas izloksne. – FBR XV (1935), 36 un 48; E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 151–152.

[145] Skat. J. P l ā ķ i s. Par latviešu valodas diftongiem. – Latvijas Universitātes Raksti, X. Rīgā, 1924, 159–160. J. Plāķis šajā rakstā, jādomā, savas dzimtās izloksnes prosodijas īpatnību – diftongu un diftongisko savienojumu pirmā komponenta pagarinājumu un lauzuma koncentrāciju tajā – nepareizi piedēvē visai latviešu valodai.

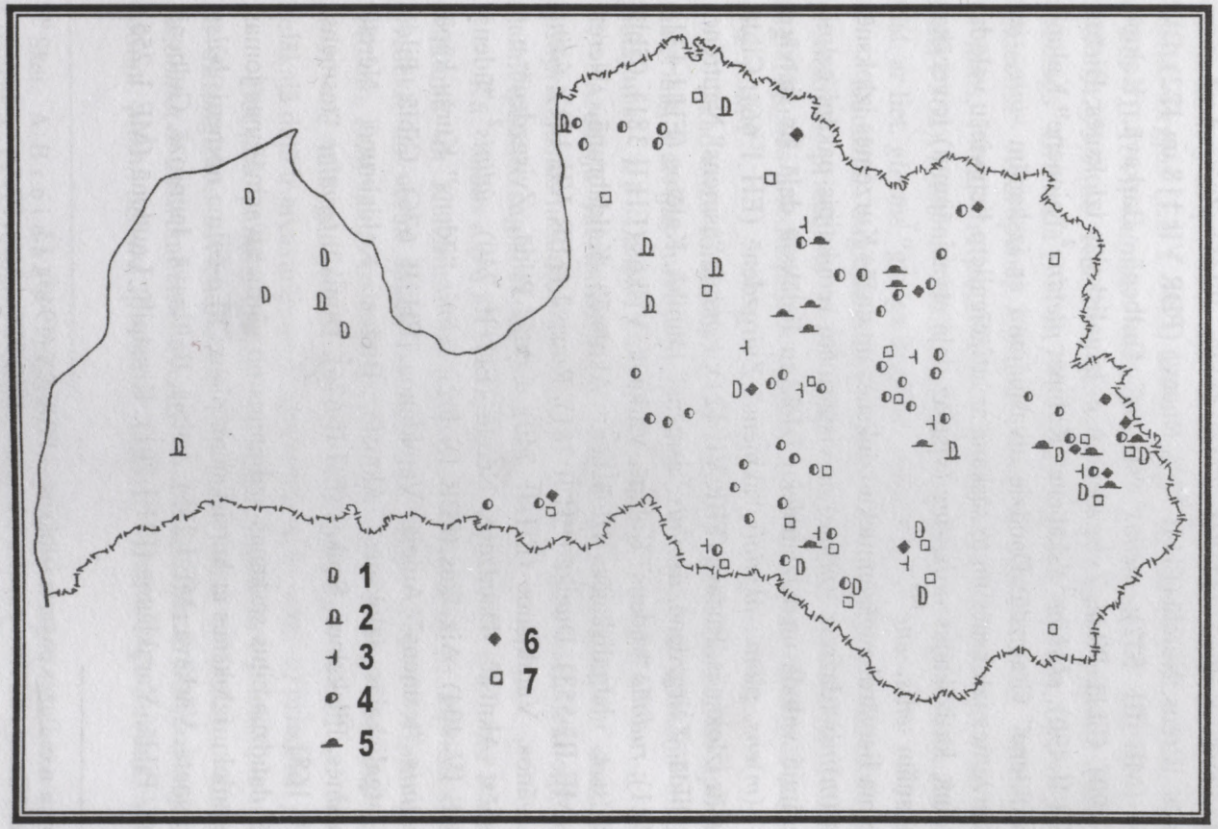

Karte Nr. 10. 1 – *blùods*[2] ‘vadātājs’, *blùodîtiês* ‘maldīties’ u.c.; 2 – *blanda* ‘klaidonis’, *balndîtiês* u.c.; 3 – *plepêt* resp. *plepinêt* ‘pļāpāt’ u.c.; 4 – *sass* ‘negatavs auglis’ resp. *zasa* ‘negatava oga’ u.c.; 5 – *svàrbs*[2], *švàrbâtiês* ‘grīļoties’ u.c.; 6 - *urska* ‘lūpa’, *vur̃sulis* u.c.; 7 – *žvùrgt*[2] ‘rūkt’, *žvurkstêt* ‘schwirren´u.c.

Puzē[146], Piltenē un Zirās[147] diftongu un diftongisko savienojumu pirmais komponents ir pagarināts un lauzums koncentrēts tā beigu daļā. Tāda pati prosodiska īpatnība raksturīga arī žemaišu dialektam[148].

Augšzemnieku izloksnēs un dažās Kurzemes izloksnēs ir sastopami lietvārdu atvasinājumi ar izskaņām *-inis*, *-ine* tais gadījumos, kur latviešu literārajā valodā un lejzemnieku izlokšņu lielākajā daļā ir atvasinājumi ar izskaņām *-enis*, *-ene*, piem.: *ritinis* "ritenis" Barkavā, Kalupē (EH II 374), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Biržos, Neretā (EH II 374), Rucavā (FBR VII 118 un 122), BW 27399 no Cīravas (ME III 532); *sisinis* "sisenis" Gulbenē, Barkavā, Kalupē, Varakļānos (EH II 490), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Biržos, Dunikā, Rucavā (EH II 490); *skàbine*[2] "skābene" Kalupē; *pìenine*[2] "pienene" Kalupē, Pildā; *brûkline*[2] "brūklene" Gramzdā. Daudzie atvasinājumi ar izskaņām *-inis*, *-ine* augšzemnieku un Kurzemes izloksnēs un to saskaņa ar attiecīgajiem lietuviešu valodas atvasinājumiem liecina, ka izskaņas *-inis*, *-ine* (vismaz daļā atvasinājumu) ir vecākas par lejzemnieku izskaņām *-enis*, *-ene*[149].

Līdzskaņu celma lietvārdi augšzemnieku izloksnēs un dažās Kurzemes izloksnēs beidzas ar izskaņu *-(m)inis* (dažreiz *-(m)ine*) ar vispārinātu redukcijas pakāpi celmā, kamēr latviešu literārajā valodā un lejzemnieku izlokšņu lielākajā daļā šie lietvārdi beidzas ar izskaņu *-(m)ens*, piem.: *akminis* "akmens" Zvirgzdenē (EH I 66), Ciblā, Pildā u. c. latgaliskajās izloksnēs, Rucavā (FBR VII 121); *esminis* "asmens" Nautrēnos (EH I 370), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *asminis* "asmens" Dunikā, Kalētos (EH I 131), Rucavā (FBR VII 121); *rudinis* "rudens" Kalupē, Vārkavā, Višķos (EH II 381), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Aknīstē, Kaldabruņā, Neretā (EH II 381), Bārtā (ME III 553), Dunikā (EH II 381), Rucavā (FBR VII 121); *ûdinis* "ūdens" Aulejā, Līvānos, Varakļānos (EH II 740), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Aknīstē, Daudzesē, Neretā (EH II 740), *ûdinis*[2] "ūdens" Dunikā, Rucavā (ME IV 404), Aizvīķos (FBR IX 102), *ūdinis* "ūdens" Kuršu kāpās (ME IV 404); *tesminis* "tesmens" Aulejā, Varakļānos (EH II 676), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Aknīstē, Biržos, Kaldabruņā, Neretā, BW 28897 no Cesvaines, Pilskalnes, Saukas (EH II 676), Dunikā, *tesmine* "tesmens" Kuršu kāpās (ME IV 168).

Var minēt vēl daudzus citus saskaņas gadījumus no vārdu atvasināšanas jomas, kas apvieno augšzemnieku izloksnes ar kursiskajām, piem.: a) *o*-celma nomeni: *bàlss*[2] "balss" Alūksnē, Kaunatā, Vārkavā (ME I 255), Aulejā, Baltinavā, Jaunrozē, Gulbenē, Laicenē, Lejasciemā, Pildā, Varakļānos (EH I 201), Krustpilī, Ļaudonā (ME I 255),

---

[146] Skat. L. K r a u t m a n e. Puzes pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 13.

[147] Skat. L. Ē v a l d e. Piltenes un Ziru pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 37.

[148] Skat. В. Г р и н а в е ц к и с. Историческое развитие ударения и интонаий жемайтских говоров литовского языка (в сравнении с латышским). – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 8–9.

[149] J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 298–301; M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 105 un 316–317.

Lubānā, Meirānos, Aknīstē, Praulienā (EH I 201), *bàlss* "balss" Jaunpiebalgā (EH I 201), Kandavā (ME I 255), *bâlss*[2] "balss" Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Kalētos, Pūrē, Skrundā, Snēpelē, Džūkstē (EH I 201) (sal. ar liet. *balsas* "balss"); *dẹbẹsi* "debesis" Asūnē, Bērzpilī, Daugavpilī, Skaistā, Varakļānos, Zvirgzdenē, BW 5057 no Ludzas apriņķa, Bebrenē (EH I 313), *dẹbẹsas* "debesis" (sic!) Rucavā (FBR VII 121); *dàils*[2] "daiļš" Lizumā, Vārkavā (ME I 431), *dàils*[2] "liels" Zvirgzdenē, *dàils*[2] "ilgs" Bērzgalē, Ciblā, *dàils*[2] "daiļš" Sausnējā, Krustpilī (ME I 431), Liezērē, Susējā (EH I 302), *daîls* "daiļš" Ērgļos (EH I 302), *daĩls* "daiļš" Gramzdā (EH I 302), *dails* "daiļš" Rucavā (FBR VII 121); *vaiņuks* "vainags" (ar *ài*[2]) Višķos, BW 17294 no Līvāniem un Pildas, BW 24795,3 no Rēzeknes apriņķa un Bērzgales pagasta (EH II 749), *vaîņuks*[2] "vainags" Gramzdā (EH II 749), Kalētos (FBR IX 103); b) *ē*-celma lietvārds *dziêsme* "dziesma" Andrupenē, Alūksnē, Barkavā (ME I 562), Aulejā, Baltinavā, Līksnā, Līvānos, Pildā, Preiļos, Skaistā, Varakļānos, Kaldabruņā (EH I 364), Vecpiebalgā (ME I 562), *dziêsme*[2] "dziesma" Kalētos, Pērkonē (EH I 364), Rucavā (FBR VII 121) (sal. ar liet. *giesmẽ* "garīga dziesma; himna").

Daudzās augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājies un ir produktīvs priedēklis *pra-*, citās latgaliskajās un dažās sēliskajās izloksnēs ir saglabājušies priedēkļa *pra-* relikti[150]. Arī Kurzemes izloksnēs saglabājušies priedēkļa *pra-* relikti[151].

Tātad dažu fonētisko un morfoloģisko īpatnību analīze apliecina to, ko leksikas materiāls, Latvijas austrumu izlokšņu un Kurzemes izlokšņu zināmu tuvību. Rodas jautājums – k ā t a d i z s k a i d r o t š o t u v ī b u?

Areālajā valodniecībā ar dažādu valodu dotumiem daudzkārt pārbaudīta un apstiprinājusies likumsakarība: perifērijas valodām un dialektiem, bieži vien izolētiem, piemīt īpatnība saglabāt dažādus arhaismus[152].

Kā šādus n e a t k a r ī g i s a g l a b ā t u s a r h a i s m u s Latvijas austrumu un Kurzemes izloksnēs var izskaidrot: a) atgriezenisko morfēmu starp priedēkli un verba sakni; b) nākotnes formas bez *-ī-* iespraduma I konjugācijas verbiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*; c) verbu pagātnes *-avā-* celmus; d) izskaņas *-inis*, *-ine* tais gadījumos, kur latviešu literārajā valodā un lejzemnieku izlokšņu lielākajā daļā ir atvasinājumi ar izskaņām *-enis*, *-ene*; e) priedēkli *pra-* [153].

Bet otra īpatnību grupa (*i* un *u* tautosillabiska *r* priekšā, lauzuma vieta diftongos un diftongiskos savienojumos, līdzskaņu celmi ar izskaņu *-(m)inis* resp. *-(m)ine*), salīdzinot ar austrumbaltu pirmvalodu, ir jauninājumi. Šie jauninājumi tāpat kā leksikas dotumi, piem., *azbars* "putraimi" Latgalē, *azbaras* t. p. Lubānā, Meirānos (EH I 191),

---

[150] Skat. A. B r e i d a k s. Priedēklis *pra-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs. – Baltistica , IV (2). Vilnius, 1968, 281–288.

[151] Skat. Б. Л а у м а н е, А. Н е п о к у п н ы й. К постановке вопроса об атласе морской и рыболовецкой лексики Балтийского моря. – Baltistica, IV (1). Vilnius, 1968, 73.

[152] Skat. Э. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва-Ленинград, 1964, 35.

[153] J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 910–911, 853–854, 880–881, 312–313 un 669.

ãzbari "putraimi" Kuršu kāpās (EH I 196), *ãzbars* "eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerste (grūdenis)" Nīcā (ME I 18 sub voce *àizbars* 4), *nuba* "jetzt eben" Vārkavā, BW 22217 no Grobiņas apkaimes (ME II 753) un dažas citas izoleksēmas, šķiet, liecina par latgaļu, sēļu un kuršu cilšu kontaktu iespēju tālā pagātnē.

Austrumbaltu ciltis sākotnēji dzīvoja Baltkrievijas un Lietuvas teritorijā[154]. Sakarā ar slāvu izceļošanu uz baltu apgabaliem senlatviešu cilšu grupas – kurši, zemgaļi, sēļi un latgaļi m. ē. I gadu tūkstoša otrajā pusē sāka pārvietoties uz ziemeļiem[155], un m. ē. IX–XIII gs. tās jau apdzīvoja Latvijas teritoriju (kurši arī Lietuvas rietumus): kurši dzīvoja rietumos, latgaļi un sēļi – austrumos. Tātad m. ē. I gadu tūkstoša otrajā pusē vairs nebija iespējami tieši kontakti starp sēļiem un latgaļiem, no vienas puses, un kuršiem, no otras puses. Tāpēc jāpieņem, ka latgaļi, sēļi un kurši vēl līdz m. ē. I gadu tūkstoša otrajai pusei dzīvoja kaut kur kaimiņos Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā.

K. Būga rakstā "Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje" izvirzīja hipotēzi par kuršu un sēļu cilšu valodu tuvību iepretim latgaļu un zemgaļu cilšu valodu tuvībai[156]. J. Endzelīns šo K. Būgas hipotēzi apšaubīja[157].

M. Rudzīte savā darbā "Latviešu dialektoloģija" atkal atgriežas pie K. Būgas hipotēzes. Tikai viņa, pamatojoties uz latviešu izlokšņu fonētisko un morfoloģisko īpatnību analīzi, jau runā par visu augšzemnieku (sēlisko un latgalisko) izlokšņu un Kurzemes izlokšņu zināmu tuvību kā kādreizējo latgaļu un sēļu cilšu valodu, no vienas puses, un kuršu cilts valodas, no otras puses, kontaktu atspoguļojumu[158].

Fonētisko un morfoloģisko īpatnību analīze, kā arī leksikas, ieskaitot toponīmiku, dotumi liecina, ka M. Rudzītes hipotēze ir pamatota. Arī etnogrāfija balsta domu par seno kuršu, sēļu un latgaļu iespējamiem kontaktiem. Tā M. Slava savā darbā "Latviešu tautas tērpi" raksta, ka Latgales, Augškurzemes, Dienvidkurzemes un Lietuvas tautas tērpiem, it sevišķi to rotājumam, ir liela līdzība. Vismaz daļēji šī līdzība varētu būt senu tradīciju atblāzma[159].

5. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta l a t g a l i s k ā s izloksnes un l i e t u v i e š u valodu aptver 91 leksiskā areālā izoglosa (apmēram 75% no aplūkoto izoleksēmu kopskaita), piem.: la. dial. (latg.) *bùds*^{2} "die Wange" Barkavā, Kalupē, Vārkavā, *būds* t. p. BW 21780 no Līksnas, BW 20099 no Līvāniem, BW 11414 no Latgales (ME I 357), Ciblā, Varakļānos, Nautrēnos, Zvirgzdenē, Pas. III 424 no Atašienes (EH I 257), *bùds*^{2} "vaigs" Aizkalnē, Pildā u. c. – liet. *bū̃das* "seja"; la. dial. (latg.) *buts* "ēkas vai celtnes pamats" Aulejā, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *bùtas* "dzīvoklis, māja; priekšnams"; la. dial. *grubti* "gefrorene Kotstücke" Līksnā

---

[154] Skat. B ū g a III 499, 737, 743 un 744.

[155] Skat. V. U r t ā n s. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1968, 66.

[156] B ū g a III 733–734.

[157] Skat. J. Endzelīna recenziju par K. Būgas darbu "Lietuvių kalbos žodynas" FBR IV 103.

[158] Skat. M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 24.

[159] Skat. M. S l a v a. Latviešu tautas tērpi. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1966, 120–121.

(EH I 410) – liet. *grùbtas* "zemes pika, kukurznis"; la. dial. (latg.) *kana*, vārdveidojošā partikula Kalupē, Nīcgalē – liet. *kana*, vārdveidojošā partikula (LKK VI 51)[160]; la. dial. *naîts* "eine Art Setznetz" Nautrēnos (ME II 693), *narts* t. p. Aulejā (EH II 5), *naîts* "mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *nártas* "stūris"; la. dial. (latg.) *sàucêt*[2] "šķeterēt" Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Bērzpilī, Ciblā, Makašēnos, Ozolainē, Pildā u. c. – liet. *sùkti* "griezt, vīt". Izoleksēmas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un lietuviešu valodu, sadalītas četrās grupās: a) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 20; b) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 3; c) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 38; d) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 30.

Arī semantikā daudzas parādības apvieno latgaliskās (un daļēji sēliskās) izloksnes ar lietuviešu valodu, piem.: la. dial. (latg.) *aîkls* "spīļarkls" Bērzgalē, Ciblā, Kalupē, Pildā, Zvirgzdenē u. c. sal. ar liet. *árklas* "spīļarkls", la. dial. (augšz.) *arùods*[2] "apcirknis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. sal. ar liet. *arúodas* "labības kaste; klēts, noliktava", la. dial. *atiêt* "atnākt" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *atiẽti* "atnākt" Kuršu kāpās (EH I 144) sal. ar liet. *ateĩti* "atnākt", la. dial. (augšz.) *krâsne* "akmeņu kaudze" Zvirgzdenē, Zasā (EH I 645), *krâsne* "no akmeņiem sakrauta pirts krāsns" Bērzgalē (EH I 645), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *krâsne* "pirts krāsns" Aulejā, Nautrēnos, Kaldabruņā (EH I 645) sal. ar liet. *krósnis* "kaudze, grēda; akmeņu grēda; akmeņu krāsns pirtī; krāsns"[161].

Tāpat daudzi augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi pēc formas stāv tuvāk lietuviešu valodai nekā latviešu valodas lejzemnieku izloksnēm, piem., *dadzilis* "ķivulis" Kurmin un liet. *dagìlis* "dadzītis, ciglis" (ME I 429); *làpinis*[2] "ielāps" Aulejā un liet. *lopinỹs* "ielāps" (EH I 728); *lauztinis* "lauznis" Bērzpilī un liet. *laužtìnis* "lauzts" (EH I 728) utt.

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās izoglosas (kā rāda daži novērojumi, arī izosēmas un izomorfēmas) liecina par latgaļu cilts un lietuviešu (aukštaišu un žemaišu) ilgstošiem un ciešiem kontaktiem[162].

---

[160] Skat. A. B r e i d a k s. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdveidojošās partikulas. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 1, 46.

[161] Skat. arī A. B r e i d a k s. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 6, 52–56.

[162] Jau akad. J. Endzelīns atzīmējis, ka no latviešu valodas dialektiem augšzemnieku dialekts ir vistuvāks lietuviešu valodai, īpaši tās žemaišu dialektam; skat. И. Э н д з е л и н. О родственных отношениях латышских говоров к литовским. С. Петербург, 1909; J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika,17–18.

B. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar senprūšu valodu.

Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu aptver 11 leksiskās areālās izoglosas.

1. La. dial. (latg.) ***brava*** "uzacs" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *bruvìs*, *brùvė* "uzacs" – pr. *wubri* "skropsta" (varbūt ar metatēzi no **bruvi*, skat. Endz. SPV 277).

2. La. dial. (latg.) ***buts*** "ēkas vai celtnes pamats" Aulejā, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *bùtas* "dzīvoklis, māja; priekšnams" – pr. *buttan*, *butten* "māja" (Endz. SPV 155).

3. La. dial. ***gràust***^{2} "poltern, donnern" Barkavā, Vārkavā (ME I 639), Nautrēnos, Varakļānos (EH I 399); *gràust*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Aulejā, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Līksnā, Makašēnos, Ozolainē, Rundēnos, Tilžā, Višķos (VLI mat.); *gràuzt*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Andrupenē, Barkavā, Līvānos, Nautrēnos, Sakstagalā, Stirnienē, Vārkavā, Viļānos (VLI mat.); *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" Maltā (VLI mat.); *gràudêt*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Alūksnē (ME I 638); *grudinât* "rollen (vom Donner)" Barkavā, Rēznā, Zvirgzdenē (EH I 410), *grudinât* "rūkt (par pērkonu)" Brigos, Kaunatā (VLI mat.), Ciblā, Pildā, *grudinêt* "rūkt (par pērkonu)" Nautrēnos, Varakļānos (EH I 410), Bērzgalē, Galēņos, Makašēnos, Ružinā (VLI mat.) – *gràust*^{2} "poltern, donnern" Krustpilī (ME I 639), Aknīstē, Kaldabruņā, Sarkaņos (EH I 399); *gràust*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Dignājā, Lašos, Rubeņos, Slatē (VLI mat.); *graûst* "rūkt (par pērkonu)" Kaplavā (VLI mat.); *gràuzt*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Aiviekstē, Asarē, Bebrenē, Dvietē, Kurcumā, Ļaudonā, Patkulē, Prodē, Ritē, Rubeņos, Susējā, Zalvē, Zasā (VLI mat,); *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" Mārcienā, Sērenē, Vārnavā (VLI mat.); *grauduôt* "rollen (vom Donner)" Saikavā, BW 28818 var. no Tirzas (EH I 399); *grauslis* "pērkons" Ilūkstē (EH I 399) – *gràuzt* "rūkt (par pērkonu)" Rankā, (ar *aû*) Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos (VLI mat.) – *graũst* "poltern, donnern" Blīdienē (ME I 639); *graûzt* "rūkt (par pērkonu)" Ciecerē (VLI mat.) – *graûst*^{2} "poltern, donnern" Aizputes apkaimē, *graũst* t. p. Dunikā, *graust* t. p. BW 33704,2 no Grobiņas apkaimes (ME I 639); *graûst*^{2} "rūkt (par pērkonu)" Kalētos, *graûzt*^{2} t. p. Kursīšos, *gr̨aũzt* t. p. Nīgrandā, Purmsātos (VLI mat.) – liet. *griáusti* "rūkt (par pērkonu)" (ME I 639) – pr. *engrandīwings* "žēlsirdīgs" (ME I 639).

4. La. dial. ***maût*** "untertauchen, schwimmen" Bērzgalē, Līksnā, Līvānos, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 787); *maût* "peldēt" Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nirzā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā, *màut*^{2} t. p. Andrupenē, Asūnē, Izvaltā, Līksnā, Naujenē, Rēznā (VLI mat.); *maut* "untertauchen, schwimmen" Vecgulbenē (EH I 787); *maut* "peldēt" Kārsavā (VLI mat.); *ìemaût* "hineinschwimmen" Varakļānos (ME II 43); *maûdâtiês* "peldēt" Nautrēnos, *màudâtiês*^{2} t. p. Tilžā (VLI mat.); *mûdâtiês* t. p. Aizkalnē – *maût* "untertauchen, schwimmen" Aknīstē, Cesvainē, Kaldabruņā, Praulienā, Saikavā,

Sarkaņos, Sunākstē (EH I 787); *maût* "peldēt" Aiviekstē, Asarē, Dignājā, Mārcienā, Medņos, Mēmelē, Saukā, Zasā (VLI mat.), *màut*[2] t. p. Dvietē, Kalsnavā, Krapē, Lašos, Ļaudonā, Mētrienā, Pilskalnē, Ritē, Sāvienā, Susējā (VLI mat.); *maut* "untertauchen, schwimmen" Pilskalnē (EH I 787), Saukā, Zasā, Mēmelē, Neretā, Liepkalnē, BW 8457,7 var. no Lubānas (ME II 570); *maûtiês* "um die Wette schwimmen" Sausnējā (ME II 570); *samaût* "zusammenschwimmen" Krustpilī, *samaût* "eine gewisse Strecke schwimmen" Biržos (ME III 681); *maûdètìes*[2] "peldēt" Slatē, *mûdâtiês* "peldēt" Rubeņos (VLI mat.); *pamaudât* "ein wenig schwimmen" Bebrenē (EH II 154); *màudîtiês*[2] "peldēt" Kurcumā (VLI mat.); *mûdêtiês* "baden" Sēlpilī (ME II 677), *mūdêtiês* t. p. Viesītē (EH I 838); *samūdêt* "eine gewisse Zeit hindurch schwimmen" Meirānos (ME III 691); *mûdinât* "schwimmen lassen, schwimmen" Ābeļos (ME II 677) – *maûtiês* "untertauchen" Lielrendā (ME II 570) – liet. *máudyti* "peldēt" (ME II 570 un 680) – pr. *aumūsnan* "mazgāšanu" (ME II 570 un 680).

5. La. dial. ***pads*** "der Estrich" Alūksnē (ME III 18), Aulejā, Baltinavā, Bērzgalē, Galgauskā, Liepnā, Mālupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Apukalnā, Jaunrozē (EH II 128); *pads* "māla kuls" Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *pads* "māla grīda istabā, rijā, piedarbā" Ciblā, Litenē; *pads* "die Schuhsohle" Aulejā, Skaistā (EH II 128) – *pads* "der Estrich" Kaldabruņā, Lubānā, *pads* "die Schuhsohle" Kaldabruņā (EH II 128) – *pads* "der Estrich" Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128) – liet. *pãdas* "zole, pazole; māla klons; krāsns klons" (ME III 18) – pr. *pedan* "lemesis".

6. La. dial. ***palàicêt***[2] "ein wenig aufsparen, aufbewahren" Līksnā, Nīcgalē (EH II 147) – *palaicît* "ein wenig aufsparen, aufbewahren" Zasā, *palàicêt*[2] t. p. Kaldabruņā (EH II 147) – *palaĩcît* "ein wenig warten; (von jem.) leihen" Rucavā (EH II 147) – liet. *palaikýti* (EH II 147) – pr. *polāikt* "palikt" (Fraenkel 372).

7. La. dial. ***prapult*** "zu Grunde gehen, umkommen" Pas. II 145 no Viļāniem, Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, (ar *ul̂*) Aulejā (EH II 312); *prapul̂t* "pazust" Baltinavā (Rudzīte LIT 93), Kalupē (Reķēna 142); *prapul̂t* "pazust, iet bojā" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – *prapùlt*[2] "zu Grunde gehen, umkommen" Kaldabruņā, Aknīstē (EH II 312) – *prapult* "zu Grunde gehen, umkommen" Kuršu kāpās, *prapūlis* "verloren" Bārtā (EH II 312) – liet. *prapùlti* (ME III 377) – pr. *prapolis* "bada dzeguze" (Endz. SPV 234).

8. La. dial. ***sâdinât*** "pflanzen" Varakļānos (ME III 801) – *sādinât* "pflanzen" Pilskalnē pie Ilūkstes (ME III 801) – liet. *sodìnti* (ME III 801) – pr. *saddina* "liek, stāda, stata", *ensadints* "ielikts" (Fraenkel 855).

9. La. dial. (latg.) ***strę̄nas*** "ciskas" Kurmin 8 (EH II 587) – liet. *strė́nos* "ciskas" (EH II 587) – pr. *straunay* (jālasa *strannay* vai *strainay*) "ciskas" (Fraenkel 921).

10. La. dial. (latg.) ***trapinêt*** "mīdīties, sist ar kājām pie zemes" Kalupē; *trepinêt* "spārdīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *tripinât* "lēkāt" Aizkalnē, Vārkavā; *tripinêt* "trippeln" Bērzgalē (EH II 695) – liet. *trapinė́ti* "grūst ar kājām, sist ar kājām pie zemes", *tripinė́ti* "tipināt" (Būga I 489, Fraenkel 1111 un 1125) – pr. *trapt* "mīt, mīdīt" (Fraenkel 1111).

11. La. dial. ***urska*** "lūpa" Galgauskā (ME IV 308); *vur̂sulis* "cilvēks, kas ātri un neskaidri runā" Vārkavā (ME IV 677); *(v)ur̂sulis* "cilvēks, kas ātri un neskaidri runā

(sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vur̂sulis* "ātras dabas cilvēks" Alūksnē (R. Kr. XV 144); *vursuļuot* "undeutlich sprechen" Mērdzenē, Pildā (ME IV 677) – *ursku uzmest* "būt dusmīgam; izlikties nopietnam" Liepkalnē (ME IV 308) – *urskulis* "gespitzter Mund" U. (La. gr. 174. §), *savilkt lūpas urskulī* Lugažos – *ur̃ska* "lūpa" Bauskā (ME IV 308) – pr. *warsus* "lūpa" (ME IV 308).

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu (– sēlisko izlokšņu – Vidzemes lejzemnieku izlokšņu – vidus dialekta zemgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas) – senprūšu valodas leksisko areālo izoglosu tabula.

Latviešu valoda								
	A	s	V	i	V	z	K	L	S	V
	u	ē	i	z	i	e	u	i	e	ā
Augšzemnieku	g	l	d	l	d	m	r	e	n	r
	š	i	z	o	u	g	s	t	p	d
dialekta	z	s	e	k	s	a	i	u	r	u
	e	k	m	s		l	s	v	ū	
latgalisko	m	ā	e	n	d	i	k	i	š	c
	n	s	s	e	i	s	ā	e	u	i
izlokšņu	i			s	a	k	s	š		l
	e	i	l		l	ā		u	v	m
vārdi	k	z	e		e	s	i		a	e
	u	l	j		k		z	v	l	
		o	z		t	i	l	a	o	
	d	k	e		a	z	o	l	d	
	i	s	m			l	k	o	a	
	a	n	n			o	s	d		
	l	e	i			k	n	a		
	e	s	e			s	e			
	k		k			n	s			
	t		u			e				
	a					s				
1	2		3		4		5	6	7	8
brava (Et. 21)								+	+	ide.
buts (Et. 25)								+	+	ide.
gràust[2] (Et. 45)	+		+?		+?		+	+	+	ide.
maût (Et. 82)	+						+	+	+	ide.
pads (Et. 90)	+		+?					+	+	ide.
palàicêt[2] (Et. 91)	+						+	+	+	ide.
prapul̂t (Et. 102)	+						+	+	+	ide.
sâdinât (Et. 110)	+							+	+	ide.

strẽnas (Et. 128)					+	+	ide.
trepinêt (Et. 137)					+	+	baltu
(v)uŕsulis (Et. 153)	+	+	+?			+	baltu-slāvu?

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksisko areālo izoglosu nav daudz[163]. Šīs izoglosas apvieno ne tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu, bet arī lietuviešu valodu (izņēmums ir 11. izoglosa) un daļēji arī citas latviešu valodas izlokšņu grupas. Nav nevienas leksiskās areālās izoglosas, kas aptvertu tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu. Bez tam jāatzīmē, ka lielākā daļa vārdu, kas veido augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksiskās areālās izoglosas, ir indoeiropiešu cilmes (izņēmums ir tikai divi vārdi).

Ir arī viena morfoloģiska izoglosa, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloksnes ar senprūšu valodu. Latviešu valodas augšzemnieku dialektā un senprūšu valodā saglabājusies īpatnēja aorista 3. personas forma: la. dial. *bē* "bija" un pr. *be* "war" pretstatā liet. dial. *bū́* "bija" un skr. *abhūt* "bija". Sengrieķu valodā un baznīcas slāvu valodā bija pārstāvētas abas aorista formas: gr. ἐφύη un ἔφῡ "kļuva", bazn. sl. *бѣ* "bija" un *бы* "bija", pie kam pirmajai formai bija imperfekta nozīme. Abām šīm aorista formām ir ide. cilme: la. dial. *bē* "bija", pr. *be* "war" bazn. sl. *бѣ* "bija", gr. ἐφύη no ide. **bhu̯ēt* un liet. dial. *bū́* "bija", bazn. sl. *бы* "bija", gr. ἔφῡ "kļuva", skr. *abhūt* "bija" no ide. **bhūt*[164].

Lietuviešu valodnieks K. Būga pieļauj kontaktu iespēju starp latgaļu un senprūšu ciltīm mūsu ēras sākumā[165]. Pagaidām savāktie augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas materiāli neļauj konstatēt nevienu leksisku izoglosu (innovāciju), kas apvienotu tikai latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu. Visas iepriekš minētās izoglosas ir arhaismi, kas mantoti no ide. un baltu pirmvalodas un tātad nevar droši apliecināt latgaļu un senprūšu cilšu kontaktus, kaut arī neizslēdz šādu kontaktu iespēju.

C. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām.

Baltu-slāvu leksikas kopības slāni pētījuši daudzi valodnieki: A. Brikners[166], K. Būga[167], J. Endzelīns[168], K. O. Falks[169], M. Fasmers[170], E. Frenkelis[171], V. Maheks[172], J. Otrembskis[173], F. Slavskis[174], R. Trautmanis[175] u. c.

---

[163] Tomēr nav neiespējams, ka šādu izoglosu ir bijis daudz vairāk, tikai tās nav iespējams konstatēt, jo valodnieku rīcībā nav pilnīgu ziņu par senprūšu leksiku.

[164] Skat. И. К а з л а у с к а с. Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках. – ВЯ, 1962, № 6, 92–98 un Фасмер I 141, 257. M. Fasmers bazn. sl. *бѣ* "bija", gr. ἐφύη un pr. *be* "war" atzīst par ide. imperfekta **bhu̯ēt* refleksiem.

[165] Skat. baltu cilšu izvietojuma karti Būga III 732.

[166] A. B r ü c k n e r. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.

[167] K. B ū g a. Rinktiniai raštai. I–III. Vilnius, 1958–1961.

J. Endzelīns konstatējis pāri par 200 baltu-slāvu vārdu[176].

Pēc zviedru valodnieka K. O. Falka domām, kopējo vārdu skaits baltu un slāvu valodās sasniedz 1600, bet sevišķa nozīme, risinot baltu-slāvu problēmu, ir 300 vārdiem, kas ir t i k a i slāvu un baltu valodās. Tie ir vārdi, kas nav sastopami citās indoeiropiešu valodās vai arī kuriem šajās divās valodu grupās ir sevišķa nozīme. K. O. Falks atzīst, ka šo "izņēmuma" vārdu piederība pie abām valodu grupām, to senā formālā un semantiskā līdzība pierāda baltu-slāvu kopīgo attīstību[177].

Pakāpeniski uzkrājas jauns materiāls, kas ļauj precizēt tradicionālos uzskatus par baltu-slāvu leksikas sakariem. Pēdējā laikā komparatīvisti pētī tikai baltu-slāvu leksikas attiecības kopumā, bet arī konkretizē šo abu valodu grupu leksikas vēsturiskos sakarus, t. i., pētī baltu-dienvidslāvu, austrumbaltu-bulgāru utt. leksiskās areālās izoglosas.

Padomju valodnieki V. Iļļičs-Svitičs, S. Bernšteins un O. Trubačovs izvirzījuši hipotēzi, saskaņā ar kuru dažiem slāvu pirmvalodas dialektiem, salīdzinot ar pārējiem, varēja būt ciešāki sakari ar baltu valodām. Citiem vārdiem sakot, tie varēja būt pārejas dialekti starp slāvu un baltu valodām. Domājams, ka no šiem pārejas dialektiem vēlāk attīstījušās dienvidslāvu valodas. Pēc V. Iļļiča-Svitiča, S. Bernšteina un O. Trubačova domām, tie slāvu pirmvalodas dialekti, kas vēlāk kļuva par pamatu dienvidslāvu valodām, aizņēma slāvu teritorijas ziemeļu perifēriju un robežojās ar baltu dialektiem. Savu hipotēzi šie zinātnieki pamato ar daudzām neapšaubāmām izoleksēmām (V. Iļļičs-Svitičs dod 5 leksiskās areālās izoglosas, S. Bernšteins – 7 un O. Trubačovs – 42, no tām 23 baltu-bulgāru un maķedoniešu valodu leksiskās areālās izoglosas un 19 baltu-serbu-horvātu un slovēņu valodu leksiskās areālās izoglosas)[178].

Tagad pievērsīsimies to leksisko areālo izoglosu analīzei, kuras aptver latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un slāvu valodas. Atkarībā no tā,

---

[168] И. Э н д з е л и н. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911.

[169] IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 433.

[170] M. V a s m e r. Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III. Heidelberg, 1953–1958.

[171] E. F r a e n k e l. Die baltischen Sprachen. Ihre Beziehungen zueinander und zu den Schwesteridiomen als Einfürung in die baltische Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1950 un E. F r a e n k e l. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1962 skk.

[172] V. M a c h e k. Recherches dans le domaine du lexique balto-slave. Brno, 1934.

[173] Я. С. О т р е м б с к и й. Славяно-балтийское языковое единство. ВЯ, 1954, № 5, 27–42; № 6, 28–46. u. c. minētā autora darbi.

[174] F. S ł a w s k i. Słownik etymologiczny języka polskiego. Krakow, 1952 skk.

[175] R. T r a u t m a n n. Baltisch-slawisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.

[176] И. Э н д з е л и н. Славяно-балтийские этюды, 192–200 un И. Э н д з е л и н. Древнейшие славяно-балтийские языковые связи. – VLIR II.

[177] IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II, 433.

[178] Skat. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II, 436–437; С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 73–75 un О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание Доклады советской делегации. V международный сьезд славистов. Москва, 1963, 189–195.

cik plašs ir šo izoglosu areāls baltu valodās, tās sadalītas trīs grupās: a) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas, b) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas, c) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

I. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

1. ***pragarîba*** "rijība" Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *pragar*s "ein Gieriger, der man nicht satt machen kann" Augškurzemē (ME III 376) – liet. dial. *prãgaras* "rīma" Dusetās, Linkmenē (Būga I 495) – kr. *прожóра* "rīma", bkr. *прóжар* "rīma", ukr. *прожéра* "rīma", č. *prožrat* "aprīt, norīt" (skat. Et. 101).

2. ***trukât*** "lēni rikšot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *trukšinât* "lēni rikšot" Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā u. c. – *trukšinât* "lēni rikšot" A. Upītim no Skrīveriem (EH II 698) – liet. *trùkti* "медлить, мешкать", *tráukti* "тянуть; отправляться" (Būga I 449 un Fraenkel 1130) – kr. *трусúть* "lēni rikšot (par dzīvniekiem); jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem (par cilvēku)" (skat. Et. 139).

3. ***visad*** "immer" Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 621), Rēznā, Rugājos (EH II 789) – *visad* "immer" Kaldabruņā, Meirānos (ME IV 621), Aknīstē (EH II 798) – liet. *visadà* "vienmēr" (ME IV 621) – sl. **vъxoda* > bulg. *въздa*, sh. *вазда*, č. *vezda* (Vasmer I 235–236, Фасмер I 362) (skat. Et. 148).

II. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

1. ***maudât*** "mocīt"(?) Zvirgzdenē (EH I 785), *apmauds* "Ärger, Unmut" Preiļos (EH I 100) – liet. *apmaudyti* "kaitināt", *ãpmaudas* "skumjas, īgnums, dusmas", *maũsti* "truli sāpēt; kvēli vēlēties kaut ko; būt īgnam" (EH I 100 un 785, Fraenkel 420) – bulg. *муден* "lēns, tūļīgs, nevīžīgs", kr. *модеть* "novājēt, dilt", po. *mdlić* "novājināt", č. *mdlíti* "novājināt" (Fraenkel 420) (skat. Et. 80).

2. ***naîts*** "eine Art Setznetz" Nautrēnos (ME II 693), *naîts* "mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – liet. *nártas* "stūris" (ME III 692) – bkr. *нерет* "więcierz", kr. dial. *нерёт*, *неретó*, *нóрот* "murda, ventera veids" (skat. Et. 86).

3. ***sàucêt***[2] "šķeterēt" Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Ciblā, Pildā – liet. *sùkti* "griezt, vīt" – kr. *сукать* "šķeterēt", *сучúть* "šķeterēt", č. *soukati* t. p. u. c. (skat. Et. 115).

4. ***šûst*** "sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)" Aulejā (EH II 659) – liet. *šiùsti* "sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)" (EH II 659) – h. *susmat* "sajauc matus" (Fraenkel 659) (skat. Et. 133).

III. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

1. ***atasi*** "ilkšu streņģes" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – po. *otosa* "sznur łączący oś z hołoblą", bkr. *amóca* "(в телеге) тяж", kr. dial. *omóca* "верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка" (skat. Et. 7).

2. ***cẹ̀drs***[2] "ranzig" Latgalē (ME I 376) – slov. *čâd* "dūmi, tvans", č. *čad* "krāsns tvans, dūmi" (ME I 376) (skat. Et. 26).

3. ***rùcis***[2] "strauts" Ciblā, Kaunatā, Liepnā, Nirzā, Rēznā (VLI mat.), Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *rùcis*[2] "dūksnājs mežā" Litenē (Z. Kubuliņa); *rùcîtis*[2] "strautiņš" Bērzgalē, Mērdzenē, Nautrēnos, Vīksnā, Viļakā (VLI mat.) – č. *ručej* "Schnellbach" (ME III 566 sub voce *rùce*[2]), po. *ruczaj* "strauts", kr. *ручéй* t. p. (skat. Et. 107).

Ne visas latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās izoglosas ir vienāda vecuma. Visvecākās šķiet I 1, II 1, II 3, III 2 un III 4 izoglosas: la. dial. (latg.) *cẹ̀drs*[2] "ranzig" – sl. **kēd-* (> slov. *čâd* "dūmi, tvans", č. *čad* "krāsns tvans", kr. *чад* "dūmi, tvans, dvinga", bkr. *чад* t. p.); la. dial. (latg.) *maudât* "mocīt"(?), *apmauds* "Ärger, Unmut" – liet. *apmaudyti* "kaitināt", *āpmaudas* "skumjas, dusmas, īgnums", *maũsti* "truli sāpēt; kvēli vēlēties kaut ko; būt īgnam" – bulg. *мудeн* "lēns, tūļīgs, nevīžīgs", kr. *модеть* "novājēt, dilt", po. *mdlić* "novājināt", č. *mdlíti* t. p.; la. dial. (latg.) *pragarîba* "rijība" – la. dial. (sēl.) *pragars* "ein Gieriger, der man nicht satt machen kann" – liet. dial. *prãgaras* "rīma" – kr. *прожóра* "rīma", bkr. *прóжар* t. p., ukr. *прожéра* t. p., č. *prožrat* "aprīt", sh. *прождрљ иваџ* "rīma"; la. dial. (latg.) *rūcis*[2] "strauts; dūksnājs mežā" – sl. **ruk-ēj* (kr. *ручéй* "strauts", po. *ruczaj* t. p., č. *ručej* "Schnellbach")[179]; la. dial. (latg.) *sàucêt*[2] "šķeterēt" – liet. *sùkti* "šķeterēt" – sl. **sukati* "šķeterēt" (kr. *сукать* "šķeterēt", *сучúть* t. p., č. *soukati* t. p., po. *sukać* t. p.)[180]. Šīs izoglosas norāda uz ļoti senu kontaktu iespēju starp senajiem latgaļiem un slāviem. Tā kā šo izoglosu areāls aptver austrumslāvu, rietumslāvu un dienvidslāvu valodas, tad domājams, ka tās radušās vēl slāvu pirmvalodas laikmetā[181].

Otra leksisko izoglosu grupa (II 4 un I 3) attiecināma uz laiku, kad slāvu pirmvalodas dialekti jau bija pietiekami nošķīrušies cits no cita: la. dial. (latg.) *šûst* "sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)" – liet. *šiùsti* "sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)" – h. *susmat* "sajauc matus"; la. dial. (latg.) *visad* "immer" – la. dial. (sēl.) *visad* "immer" – liet. *visadà* "vienmēr" – sl. **vьxoda* (> bulg. *въздa*, sh. *вазда*, č. *vezda*). Šīs izoglosas interesantas tai ziņā, ka atspoguļo baltu valodu sakarus ar to slāvu pirmvalodas dialektu, no kura vēlāk attīstījās

---

[179] Skat. arī A. B r ü c k n e r. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957, 467.

[180] Skat. arī O. H. T p y б a ч e в. Формирование древнейшей ремесленной терминологии в славянских и некоторых других индоевропейских диалектах. – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 20.

[181] Pēc S. Bernšteina domām, slāvu pirmvaloda sāka diferencēties dialektos pēdējos gadsimtos pirms mūsu ēras. Mūsu ēras 1.–2. gs. slāvu pirmvalodā jau bija divi dialekti, skat. C. Б. B e p н ш т e й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 66–75. Tātad jādomā, ka pirmā izoleksēmu grupa radusies līdz mūsu ēras sākumam.

dienvidslāvu valodas[182].

Un beidzot – trešā leksisko izoglosu grupa (I 2, II 2 un III 1) ir visjaunākā: la. dial. (latg.) *atasi* "ilkšu streņģes" – kr. dial. *omóca* "верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка", bkr. *amóca* "(в телеге) тяж", po. *otosa* "sznur łączący oś z hołoblą"; la. dial. (latg.) *naîts* "mazs konusveida tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" – liet. *nártas* "stūris" – kr. dial. *перём*, *перемó*, *нóром* "murda, ventera veids", bkr. *перем* "więcierz"; la. dial. (latg.) *trukât*, *trukšinât* "lēni rikšot" – la. dial. (sēl.) *trukšinât* "lēni rikšot" – kr. *трусúть* "lēni rikšot (par dzīvniekiem); jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem (par cilvēku)". Šīs izoglosas atspoguļo kontaktus ar austrumslāviem un poļiem. Tās radušās, sākot ar m. ē. I gadu tūkstoša otro pusi[183].

Secinājumi

1. Augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloksnes aptver 86 leksiskās areālās izoglosas (apmēram 71% no aplūkoto izoglosu kopskaita), piem.: la. dial. (latg.) *drùksts*^{2} "Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung" Vārkavā, Lizumā u. c. (ME I 506) – la. dial. (sēl.) *drùksts*^{2} "Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung" Lazdonā (ME I 506); la. dial. (latg.) *kàldans*^{2} "mager" Varakļānos, Vārkavā u. c. (ME II 140) – la. dial. (sēl.) *kaldans* "mager" Zasā u. c. (ME II 140); la. dial. (latg.) *lizîka* "karote" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – la. dial. (sēl.) *ližīga* "karote" Zasā (EH I 745) u. c.; la. dial. (latg.) *màule*^{2} "das Innere der *ratu rumba*" Varakļānos, Vārkavā (ME II 569), *màule*^{2} "ratu rumba" Aulejā, Zvirgzdenē (EH I 786), Preiļos u. c. – la. dial. (sēl.) *màule*^{2} "das Innere der *ratu rumba*" Sausnējā (ME II 569), *màule*^{2} "ratu rumba" Aknīstē, Kaldabruņā, Sunākstē (EH I 786); la. dial. (latg.) *pelīss* "die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird" Nautrēnos, Varakļānos (ME III 197), Aulejā (EH II 221) – la. dial. (sēl.) *pelīses*, *pelīsi* "die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird" Neretā (ME III 197); la. dial. (latg.) *rìepe*^{2} "die Reihe" Varakļānos (ME III 546 un EH II 379); *rìepe*^{2} "linu kūlīši (salikti rindā pa divi)" Šķilbēnos – la. dial. (sēl.) *riepe* "die Reihe" Lubānā (ME III 546 un EH II 379); la. dial. (latg.) *trùops*^{2} "posms, der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Varakļānos (ME IV 253), Aulejā (EH II 700) – la. dial. (sēl.) *trùops*^{2} "posms, der Teil des Halmes zwischen zwei

[182] Skat. arī С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 73–75.

[183] Skat. arī B ū g a III 749–750 un J. E n d z e l ī n s. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1945, 36. J. Endzelīns gan domā, ka sakari starp baltu un slāvu valodām bija pārtrūkuši no 1500. g. pr. m. ē. līdz m. ē. 800. g. Tomēr, kā rāda V. Iļjiča-Svitiča, S. Bernšteina un O. Trubačova pētījumi, pēdējos gadsimtos pirms mūsu ēras un mūsu ēras I–II gs. starp baltu un slāvu valodām pastāvēja intensīvi sakari, skat. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II, 436–437; С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 31–37 un 65–75 un О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание Доклады советской делегации. V международный съезд славистов, 189–195.

Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Biržos, Meirānos (ME IV 253) un daudzas citas izoglosas.

Leksiskās areālās izoglosas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloksnes, sadalītas četrās grupās: a) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (20); b) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (3); c) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (38); d) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (25). Liekas, ka vecākas ir tās leksiskās izoglosas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes ar sēliskajām izloksnēm, kursiskajām izloksnēm un lietuviešu valodu, kamēr tās izoglosas, kas aptver tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloksnes, visumā ir jaunākas. Tomēr dažas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu areālās izoleksēmas, piem., *gasts* "viesis", var būt arī mantotas no baltu resp. indoeiropiešu pirmvalodas.

Latgalisko un sēlisko izlokšņu semantikā un frazeoloģijā arī vērojama zināma saskaņa, piem., *griêzt* "griezt; zāģēt" Ciblā, Pildā u. c. latgaliskajās izloksnēs un *griêzt* "griezt; zāģēt" sēliskajās izloksnēs (skat. EH I 409); *bāba nuokrita nuo cepļa* "sievai piedzima bērns" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un *meita nuokrituse nuo luôma* "meitai piedzimis ārlaulības bērns" Aknīstē (skat. EH I 767).

Tātad leksikas un semantikas (tāpat kā fonētikas un morfoloģijas) dotumi liecina par latgalisko un sēlisko izlokšņu īpašu tuvību iepretim citiem latviešu valodas dialektiem. Šī tuvība vismaz daļēji mantota no latgaļu un sēļu cilšu valodām. To pašu apliecina arī arheoloģija.

2. 18 areālās izoleksēmas, kas aptver augšzemnieku dialektu un daļu Vidzemes lejzemnieku izlokšņu, iesniedzas tikai Vidzemes lejzemnieku apgabala austrumu joslā, t. i., pārejas izloksnēs starp augšzemnieku un lejzemnieku apgabaliem, un proti: *aizbara* vai *aizbaru putra* Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbari* "putraimi" Rankā (EH I 8); *apauga* "ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern" Jaunpiebalgā (EH I 72); *bierduot* "Garn durch den Weberkamm ziehen" Vecpiebalgā (ME I 306); *citad* "sonst, zu anderer Zeit" Ogrē, Vecpiebalgā (EH I 275); *galdît* "schälen" Kurmenē (EH I 379); *gràuzt* "rūkt (par pērkonu)" Rankā, (ar *aû*) Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos (VLI mat.); *griêznis* "kālis" Jumpravā, *grìeznis*[2] t. p. Plāterē (VLI mat.); *megzt* "stricken" Jaunpiebalgā (ME II 591); *pads* "der Estrich" Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128); *patmaļas* "vēja vai ūdens dzirnavas" Vecpiebalgā, *tautu dzirnas nevarēju kâ patmalu kustināt* BW 22484 no Rankas (ME III 123); *rùostiês*[2] "posties" [En.?] Drustos (ME III 582); *sala* "sādža (ja purvs apkārt)" Taurkalnē (VLI mat.); *sliznêt* "unsonst warten" [En.?] Bruknā (ME III 934); *âvîgs* "albern, geckenhaft" Dzērbenē (ME I 245), *âvîtiês* "dummes Zeug reden, sich albern gebärden" Rankā (EH I 196), Drustos, *âvêtiês* t. p. Raunā u. c. Vidzemē (ME I 245); *kakaža* "eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient" Rankā (EH I 576), *kakaža* "eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen" Jaunpiebalgā (ME II

37), *kakaža* "ein Netz" Dzērbenē, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Jaunpiebalgā (EH I 576), *kakažas* "zvejas rīks" Palsmanē, Grundzālē, Cirgaļos, Vijciemā (AE IV 172); *plepinât* "brodeln (von kochender Grütze)" Smiltenē (ME III 337); *svārbuõt* "hangend sich bewegen" Jaunpiebalgā (ME III 1144), *švārbuôtiês* "(sch)wanken" Vecpiebalgā, *stabs švārbuojas* Smiltenē (ME IV 114). Šie vārdi Vidzemes lejzemnieku izloksnēs skaidrojami ar augšzemnieku dialekta ietekmi.

Tā kā Vidzemes vidus izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda, tad sekojošie vārdi, kuru areāls aizsniedz arī Vidzemes lejzemnieku apgabala rietumu daļu, bet kuri nav sastopami vidus dialekta zemgaliskajās izloksnēs, būtu skaidrojami ar latgalisko (un varbūt arī sēlisko?) superstrātu: *diêndârzs*[2] "ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird" Lielsalacā (EH I 327); *aplìkšus*, *aplìkšu runât* Rūjienā (ME I 102), *apliñkus* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Rankā (sal. ar *aplinkš* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Adulienā EH I 98); *kàitêtiês*[2] "spielen, charmieren, necken, tändeln" Drustos (ME II 136), Vecpiebalgā (EH I 575), *kaitêtiês* t. p. Lugažos; *sass* "unreif" Lielvārdē (EH II 450), *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Suntažos, Smiltenē, Lieljumpravā (ME III 745), *sass*, *-s*, t. p. Rankā (EH II 450), *zasis* "negatavs auglis, oga" Alojā, Mazsalacā, Svētciemā, *brāļi māsu pārdęvuši par ābuolu zasīnām* BW 15524 var. no Salacas un Mazsalacas (ME IV 692), *zasa* "nenogatavojusies oga" Braslavā, Vilzēnos; *žvurkstêt* "schwirren" Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *uŕ*) Trikātā (ME IV 848); *urskulis* "gespitzter Mund" U., *savilkt lūpas urskulī* Lugažos. Šī leksisko areālo izoglosu interpretācija saskan arī ar arheoloģijas dotumiem, kas apliecina latgaliskus elementus Vidzemes lejzemnieku novada zemgaliskajā materiālajā kultūrā.

3. Tikai deviņas leksiskās areālās izoglosas apvieno latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un vidus dialekta zemgaliskās izloksnes (apmēram 7,4% no aplūkoto izoglosu kopskaita), piem.: *bìrds*[2] "Weberkamm" Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Zvirgzdenē (ME I 297) un EH I 220) – *birdes* "Webergestell" Mēmelē (EH I 220) – *biŕde*[2] "Webergestell" Rundālē, Vecsaulē, *biŕdi*[2] "Webergestell" Mežotnē, Svitenē (ME I 297); *kàļ*[2] "während" Aulejā (EH I 600) – *kâleit*[2] "bis, solange als" Bauskā (ME II 190), Bērsmuižā, Elejā u. c. (EH I 600) – liet. *kõl*(*ei*) "līdz kuram laikam, cik ilgi; līdz, līdz kamēr" (EH I 600 un Fraenkel 280); *kràipans*[2] (lamu vārds, ar kuru pārākais pāļā vājāko) Alūksnē (ME II 256) – *kraipît* "verziehen, krümmen" Mežotnē (ME II 256) – liet. *kreĩpti* "griezt, vērst, grozīt", *kraipýti* "šurp un tur grozīt, virzīt" (ME II 256); *slùins*[2] "ein Herumtreiber; ein nachlässiger Mensch" Alūksnē (ME III 941) – *sluînis*[2] "wer der Arbeit ausweicht" [En.?] Bauskā (ME III 941) – *sluinât* "nachlässig, die Füsse schleppend gehen" Vērgaļos (ME III 491) – liet. *šlùina* "телепень" (ME III 941); *tàļ*[2] "so lange, unterdessen" Aulejā (EH II 671) – *tâleĩt*[2] "tik tālu, līdz tai vietai" Zālītē, *tâleĩt*[2] "pa to laiku" Bauskā (ME IV 144) – liet. *tõl*(*ei*) "līdz tai vietai, tik ilgi".

Arī salīdzinot augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības ar citiem latviešu valodas dialektiem, visvairāk līdzības šīm īpatnībām var atrast augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs un tad kursiskajās izloksnēs, bet vismazāk Zemgales un Vidzemes lejzemnieku izloksnēs. Tāpēc

nepamatota liekas K. Būgas doma par zemgaļu un latgaļu cilšu valodu tuvību iepretim sēļu un kuršu cilšu valodu tuvībai. Valodas fakti liecina, ka zemgaļu cilts valoda stāvēja tālāk no latgaļu cilts valodas nekā sēļu un kuršu cilšu valodas.

4. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un kursiskās izloksnes aptver 28 leksiskās areālās izoglosas, kas sastāda 23% no visu aplūkoto izoglosu kopskaita, piem.: *azbars* "putraimi" Kārsavā (ME I 233), Baltinavā, Barkavā, Nautrēnos, Pildā, Skaistā, Varakļānos u. c. (EH I 191) – *azbaras* "putraimi" Lubānā, Meirānos (EH I 191) u. c. – *ãzbars* "ein Grützkorn" Pl. Kur., *ãzbari* "putraimi" Pl. Kur. (EH I 196), *ãzbars* "eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerste (grūdenis)" Nīcā (ME I 18 *àizbars* 4); *nuba* "jetzt eben" Vārkavā (ME II 753) – *nuba* BW 22217 (Grobiņas apkaimē); *sliznêt* "siekalas rīt; kāri skatīties, kā cits ēd; laizīties" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *slisnêt* "unsonst warten" [En.?] Āronu Matīsam (no Bērzaunes) (ME III 934) – *sliznêt* "schlämmen, kneipen" Vidiņa vārdnīcā (ME III 934); *trikmìenis*[2] "Aufregung" Varakļānos (EH II 694), *trikminis* "troksnis, tracis" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *trikmi*ns "der Lärm (das Lachen, Schreien, Tanzen) in der Schenke" [En.?] Gulbenē (Kurzemē) (ME IV 235) un daudzas citas izoglosas. Šīs izoglosas sadalāmas grupās: 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (20); 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (3); 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (3); 4) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (2).

Ja visas latgalisko un kursisko izlokšņu izoleksēmas aptvertu arī lietuviešu valodu, tad lietuviešu valodu varētu iedomāties par šo izoglosu areāla epicentru, bet latgaliskās un kursiskās izloksnes – par perifēriju. Tomēr ir 3 areālās izoleksēmas, kas aptver tikai latgaliskās, sēliskās un kursiskās izloksnes, un 2 izoleksēmas, kas aptver tikai latgaliskās un kursiskās izloksnes. Šīs piecas leksiskās izoglosas liecina par tiešu kontaktu iespēju starp latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodām. Arī toponīmika, fonētika, morfoloģija un etnogrāfija apliecina šādu kontaktu iespēju.

9.–13. gs. un pēc tam starp kuršiem, no vienas puses, un latgaļiem-sēļiem, no otras puses, vairs nebija iespējami tieši kontakti. Tāpēc jāpieņem, ka augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (arī toponīmikas, fonētikas un morfoloģijas dati) liecina par latgaļu-sēļu un kuršu kontaktiem tai laikā, kad šīs ciltis vēl dzīvoja kaut kur kaimiņos Lietuvas un Baltkrievijas teritorijai.

5. Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un lietuviešu valodu aptver 91 leksiskā areālā izoglosa (apmēram 75% no aplūkoto izoglosu kopskaita, piem.: la. dial. (latg.) *bùds*[2] "die Wange" Barkavā, Kalupē, Vārkavā (ME I 357), Ciblā, Nautrēnos, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 257), Pildā u. c. – liet. *bū̃das* "seja" (ME I 357); la. dial. (latg.) *buts* "ēkas pamats" Aulejā, Pildā u. c. – liet. *bùtas* "dzīvoklis; māja; priekšnams"; la. dial. (latg.) *driksna* "der Regenbogen" Baltinavā, Viļakā (ME I 499) – liet. *drignìs* "varavīksne; mēness apdārzs" (ME I 499); la. dial.

(latg.) *kana* (vārdveidojošā partikula) Kalupē (L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule) – liet. *kana* (vārdveidojošā partikula, skat. LKK VI 51); la. dial. (latg.) *kùone*[2] "gandrīz" Kalupē (Reķēna 298) – liet. *kuonè* "tikko ne, tik tikko ne; bezmaz, gandrīz"; la. dial. (latg.) *maudât* "mocīt, vārdzināt" (?) Zvirgzdenē (EH I 785), *apmauds* "Ärger, Unmut" Preiļos (EH I 100) – liet. *ãpmaudas* "skumjas" (EH I 100), *apmaudyti* "kaitināt" (EH I 785); la. dial. (latg.) *naîts* "mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *nártas* "stūris" (Būga II 298 un 505, ME II 693); la. dial. (latg.) *sàucêt*[2] "šķeterēt" Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Ciblā, Pildā u. c. – liet. *sùkti* "griezt, vīt"; la. dial. (latg.) *spaîts* "saules stars" Varakļānos (ME III 981) – liet. *spitulỹs* "Stern auf der Tierstirn" (ME III 981); la. dial. (latg.) *stràps*[2] "schnell" Varakļānos (ME III 1084) – liet. *stropùs* "uzcītīgs, mundrs"; la. dial. (latg.) *šûst* "sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)" Aulejā (EH II 659) – liet. *šiùsti* "sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)" (EH II 659); la. dial. (latg.) *tìpt*[2] "nīkt no neēšanas, bada" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *stipti* "nobeigties; badoties; (dial.) mirt; salt" (Fraenkel 908) un daudzas citas izoglosas. Šīs izoglosas sadalāmas pa grupām: 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (20); 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (3); 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (38); 4) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (30).

Arī semantikā daudzas parādības apvieno latgaliskās (un daļēji sēliskās) izloksnes ar lietuviešu valodu, piem.: la. dial. (latg.) *aîkls* "spīļarkls" sal. ar liet. *árklas* "spīļarkls", la. dial. (augšz.) *arùods*[2] "apcirknis" sal. ar liet. *arúodas* "labības kaste; klēts, noliktava", la. dial. (augšz.) *krâsne* "akmeņu kaudze; no akmeņiem sakrauta pirts krāsns" sal. ar liet. *krósnis* "kaudze, grēda; akmeņu grēda; akmeņu krāsns pirtī" utt.

Tāpat daudzi augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi pēc formas stāv tuvāk lietuviešu valodai nekā latviešu valodas lejzemnieku izloksnēm, piem.: la. dial. (latg.) *dadzilis* "ķivulis" Kurmin un liet. *dagìlis* "dadzītis, ciglis" (ME I 429); la. dial. (latg.) *làpinis*[2] "ielāps" Aulejā un liet. *lopinỹs* "ielāps" (EH I 728); la. dial. (latg.) *lauztinis* "lauznis" Bērzpilī un liet. *laužtìnis* "lauzts" (EH I 728) utt.

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās izoglosas (kā rāda daži novērojumi, arī izosēmas un izomorfēmas) liecina par latgaļu cilts un lietuviešu (aukštaišu un žemaišu) ilgstošiem un ciešiem kontaktiem.

6. Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu apvieno 11 leksiskās areālās izoglosas, piem.: la. dial. (latg.) *brava* "uzacs" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – pr. *wubri* "skropsta" (varbūt ar metatēzi no **bruwi*, skat. Endz. SPV 277); la. dial. (latg.) *buts* "ēkas vai celtnes pamats" Aulejā, Pildā u. c. – pr. *buttan*, *butten* "māja" (Endz. SPV 155); la. dial. (latg.) *strẽnas* "ciskas" Kurmin 8 – pr. *straunay* (jālasa *strannay* vai *strainay*) "ciskas" (Fraenkel 921) un citas izoglosas.

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksisko areālo izoglosu nav daudz, kaut gan nav neiespējams, ka šādu izoglosu ir bijis daudz vairāk, tikai tās nav iespējams konstatēt, jo valodnieku rīcībā nav pilnīgu ziņu par senprūšu leksiku. Šīs izoglosas apvieno ne tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu, bet arī lietuviešu valodu un daļēji arī citas latviešu valodas izlokšņu grupas. Nav nevienas leksiskās areālās izoglosas, kas aptvertu tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu.

Lietuviešu valodnieks K. Būga pieļauj kontaktu iespēju starp latgaļu un senprūšu ciltīm mūsu ēras sākumā. Pagaidām savāktie augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas materiāli neļauj konstatēt nevienu leksisku izoglosu (innovāciju), kas apvienotu tikai latgaliskās izloksnes un senprūšu valodu. Visas 11 izoglosas ir arhaismi, kas mantoti no indoeiropiešu un baltu pirmvalodas un tātad nevar droši apliecināt latgaļu un senprūšu cilšu kontaktus, kaut arī neizslēdz šādu kontaktu iespēju.

7. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas sadalītas trīs grupās: 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas (3); 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas (4); 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas (3).

Ne visas latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās izoglosas ir vienāda vecuma. Visvecākās šķiet sekojošās izoglosas: la. dial. (latg.) *cẹ̀drs*[2] "ranzig" (ME I 376) – sl. **kēd-* (slov. *čâd* "dūmi, tvans", č. *čad* "krāsns tvans", kr. *чад* "dūmi, tvans, dvinga"; la. dial. (latg.) *maudât* "mocīt" (?) (EH I 785), *apmauds* "Ärger, Unmut" – liet. *apmaudyti* "kaitināt" (EH I 785), *āpmaudas* "skumjas, īgnums, dusmas" (EH I 100) – bulg. *муден* "lēns, tūļīgs, nevīžīgs", kr. *модеть* "novājēt, dilt", po. *mdlić* "novājināt", č. *mdlíti* "novājināt" (Fraenkel 420); la. dial. (latg.) *pragarîba* "rijība" – la. dial. (sēl.) *pragars* "ein Gieriger, der man nicht satt machen kann" (ME III 376) – liet. dial. *prãgaras* "rīma" (Būga I 495) – kr. *прожóра* "rīma", bkr. *прóжар* "rīma", ukr. *прожéра* "rīma", č. *prožrat* "aprīt", sh. *прождрљиваų* "rīma"; la. dial. (latg.) *rùcis*[2] "strauts" – sl. **ruk-ēj* (kr. *ручéй* "strauts", po. *ruczaj* "strauts", č. *ručej* "Schnellbach"); la. dial. (latg.) *sàucêt*[2] "šķeterēt" (EH II 459) – liet. *sùkti* "šķeterēt" – sl. **sukati* "šķeterēt" (kr. *сукать* "šķeterēt", č. *soukati* "šķeterēt", po. *sukać* "šķeterēt"). Šīs leksiskās areālās izoglosas norāda uz ļoti senu kontaktu iespēju starp senajiem latgaļiem un slāviem. Tā kā šo izoglosu areāls aptver austrumslāvu, rietumslāvu un dienvidslāvu valodas, tad domājams, ka tās radušās vēl slāvu pirmvalodas laikmetā.

Otra leksisko izoglosu grupa attiecināma uz laiku, kad slāvu pirmvalodas dialekti jau bija pietiekami nošķīrušies cits no cita: la. dial. (latg.) *šûst* "sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)" (EH II 659) – liet. *šiùsti* "sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)" (EH II 659) – h. *susmat* "sajauc matus" (Fraenkel 659); la. dial. (latg.) *visad* "immer" (ME IV 621 un EH II 789) – la. dial.

(sēl.) *visad* "immer" (ME IV 621 un EH II 789) – liet. *visadà* "vienmēr" – sl. **vьxoda* (> bulg. *възда*, sh. *вазда*, č. *vezda*) (Vasmer I 235–236). Šīs izoglosas interesantas tai ziņā, ka atspoguļo baltu cilšu valodu sakarus ar to slāvu pirmvalodas dialektu, no kura vēlāk attīstījās dienvidslāvu valodas.

Un beidzot – trešā leksisko areālo izoglosu grupa ir visjaunākā: la. dial. (latg.) *atasi* "ilkšu streņģes" – kr. dial. *omóca* "верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка", bkr. *amóca* "(в телеге) тяж", po. *otosa* "sznur łączący oś z hołoblą"; la. dial. (latg.) *naîts* "mazs konusveida tīkls zivju zvejai vai irbju medībām" – liet. *nártas* "stūris" – kr. dial. *перём*, *перемó*, *нóром* "murda, ventera veids", bkr. *перем* "więcierz"; la. dial. (latg.) *trukât*, *trukšinât* "lēni rikšot" – la. dial. (sēl.) *trukšinât* "lēni rikšot" (EH II 698) – kr. *трусúть* "lēni rikšot (par dzīvniekiem); jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem (par cilvēku)". Šīs izoglosas atspoguļo latgaļu kontaktus ar austrumslāviem un poļiem. Tās radušās, sākot ar m. ē. I gadu tūkstoša otro pusi.

Nobeigums

Disertācijas pamatā ir leksikas materiāli, kas ekscerpēti no K. Barona "Latvju dainām", P. Šmita "Tautas dziesmām", K. Mīlenbana un J. Endzelīna "Latviešu valodas vārdnīcas", Filologu biedrības rakstiem, A. Reķēnas disertācijas par Kalupes izloksni, kā arī paša autora savāktie, daudzu skolotāju, studentu u. c. iesniegtie izlokšņu materiāli. Tā kā visu šajā darbā aplūkoto vārdu izplatību latvieša izloksnēs nebija iespējams pārbaudīt, tad var rasties šaubas par trešajā nodaļā izdarītajiem secinājumiem. Tomēr šīs šaubas mazina divi apstākļi.

Pirmkārt, noskaidrojot, no kurām vietām iesūtītas tautasdziesmas, kuru leksikas piemēri minēti disertācijā, kā arī izmantojot latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālus (atbildes uz 203., 219., 390., 416., 447., 473., 497., 499., 501., 507., 508., 514., 571., 592., 596., 597., 598., 612., 645., 648., 651. un 664. jautājumu) un iztaujājot daudzus filologus par attiecīgu vārdu izplatību latviešu valodas dialektos, varēja kontrolēt leksisko izoglosu areāla pareizību. Pēc šādas pārbaudes tikai dažos gadījumos bija nepieciešamas nebūtiskas korektīvas.

Otrkārt, areālo izoleksēmu interpretācija saskan ar fonētikas un morfoloģijas dotumiem. Nereti šo interpretāciju balsta arī arheoloģijas un etnogrāfijas atziņas.

Tas rada pārliecību, ka trešajā nodaļā izdarītie secinājumi visumā ir droši. Tomēr vēlreiz jāuzsver: kamēr nebūs izpētīta visu baltu valodu mantotā dialektālā leksika un noteikti tās vēsturiskie sakari, tikmēr šā darba trešās nodaļas secinājumiem būs zināmā mērā hipotētisks raksturs.

Saīsinājumi

Saīsinājumi literatūras citējumos

A. – Austrums, zinības un rakstniecības mēnešraksts. 1885–1906.

Adolphi – H. Adolphi. Erster Versuch einer kurtzverfasseten Anleitung zur lettischen Sprache. Mitau, 1685.

AE – LPSR ZA Vēstures institūta rakstu krājumi "Arheoloģija un etnogrāfija".

Anekd. – P. Birkerts un M. Birkerta. Latvju tautas anekdotes. Jelgavā, 1925.

Aps. – Apsīšu Jēkabs (no Lizuma).

A. f. sl. Ph. – Archiv für slavische Philologie. Herausgegeben von V. Jagić. Berlin, 1876 skk.

Austr. – A. Austriņš (no Piebalgas).

Baranowski I – A. Baranowski. Litauische Mundarten, Bd. I.

BB – Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen. Herausgegeben von Dr. Adalbert Bezzenberger (und Dr. W. Prellwitz). Götting, 1877–1906.

Berneker – E. Berneker. Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908–1913.

Bezzenberger LDS – A. Bezzenberger. Lettische Dialektstudien. Göttingen, 1885.

Bielenstein Holzb. – A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. St. Peterburg, 1907–18.

Bielenstein L. Spr. – A. Bielenstein. Die lettische Sprache. Berlin, 1863–4.

Biel. U. – Vārdi, ko A. Bīlenšteins ierakstījis savā Ulmaņa vārdnīcas eksemplārā.

Birkerts Latv.sakāmv., Birk. Sakāmv. – Latviešu sakāmvārdi un parunas. 1927.

Bl. – vārdu saraksts Bīlenšteina Lettische Sprache, I, 51–77.

БРС – Белорусско-русский словарь. Под ред. К. К. Крапивы.

Brückner – A. Brückner. Słownik etymologiczny języka polskiego.

Būga – K. Būga. Rinktiniai raštai, I–III.

Būga KS – K. Būga. Kalba ir senovė. Kaunas, 1922.

B. Vēst. – Baltijas Vēstnesis. 1869–1906.

BW – Kr. Barons un H. Wissendorffs. Latwju dainas, I–VI.

Даль – В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка, I–IV.

Dressel – Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache, aus Tages Licht gegeben von Georgio Dressel. Riga, 1685.

Dzimt. V. – Dzimtenes Vēstnesis. 1907–1917.

E. – Elbingas vokabulārs.

EH – J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II.

Elger Dict. – Elger. Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum. Vilnae, 1683.

[En.?] – J. Endzelīns šaubās par kāda vārda nozīmi.

Endz. BV – J. Endzelīns. Baltu valodu skaņas un formas.

Endz. SPV – J. Endzelīns. Senprūšu valoda.

Etn. – Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas pielikums, I–IV. Rīgā, 1891–1894.

Ev. – Evangelia und Episteln. Königsberg, 1587.

Evang. 1753 – Evangelia toto anno singulis dominicis et festis diebus (latgaliešu dialektā).

Фасмер – М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, I–II.

FBR – Filologu biedrības raksti, I–XX.

Fil. mat. – Filoloģijas materiāli. Rīgā, 1933.

Fraenkel – E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch.

G. g. – Gada grāmata.

IF – Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach – und Altertumskunde, herausgegeben von Karl Brugmann und Wilhelm Streitberg. Strasburg, 1892 skk.

Jauns. – J. Jaunsudrabiņš (no Neretas).

Jušk. – Юшкевичъ. Литовский Словарь. СП, 1904 skk.

Kat. Kal. – Daugavas katoļu kalendārs. 1900 sk.

KLV – Krievu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1950.

Konv. – Dravnieka izdotā Konversācijas vārdnīca.

Konv.^{2} – R.L.B. Der. gr. nodaļas izdotā Konversācijas vārdnīca.

КСИС – Краткие сообщения Института славяноведения.

Kurmin – J. Kurmin. Słownik Polsko-łacinsko-łotewski.

KZ – Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Band 1–40, Gütersloh, 1852–1907; Band 41 skk., Göttingen, 1907 skk.

L. – Lange. Lettisch-deutsches Lexikon. 1773.

LA – Latviešu Avīzes. 1822–1915.

La. gr. – J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.

Latg. – Latgalīts. Politiskais, sabīdriskais un literariskais zemnīku nedeļas laikroksts. 1920–1926.

Лат. предл. – И. Эндзелин. Латышские предлоги, I–II.

Latv. val. jautājumi. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. Rīgā, 1967.

LKK – Lietuvių kalbotyros klausimai (Lietuvas PSR ZA Lietuviešu valodas un literatūras institūta raksti).

LKV – Latviešu konversācijas vārdnīca, I–XXI. Rīgā, 1927–1940.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–VII. Vilnius, 1941–1966.

LLD – Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts, herausgeg. von A. Bezzenberger. Göttingen, 1874–1884.

LLV – A. Bojāte un V. Subatnieks. Lietuviešu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1964.

Lng. – Langius. Lettisch-deutsches Wörterbuch (manuskripts).

LP – Lerchis-Puškaitis. Latviešu tautas (teikas un) pasakas. 1891 skk.

LPSR VV – J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, 1. d., 1.–2. sēj. Rīgā, 1956–1961.

L.t.d. – A. Bielenšteins. Latviešu tautas dziesmas. Leipcigā, 1874–1875.

Mag. – Magazin, herausgeg. von der lettisch-literärischen Gesellschaft. 1828 skk.

Manz. – Mancelius.
Manz. Lettus. – Mancelius. Lettus. 1638.
Manz. Post. – Mancelius. Postille. 1653.
ME – K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV.
Мейе. Введ. – А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1938.
Möller – H. Möller. Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch. Göttingen, 1911.
MWM – Mājas Viesa Mēnešraksts. 1895–1905.
Otrębski – J. Otrębski. Gramatika jezyka litewskiego, I un III.
Pas. – P. Šmits. Latviešu pasakas un teikas, I–XV. Rīgā, 1925–1937.
Petersson Het. – H. Petersson. Studien über die idg. Heteroklise. Lund, 1921.
Pl. Kur. – J. Plāķis. Kursenieku vārdi Latvijas Universitātes Rakstos, XVI, 97–124.
Plūd. – Vilis Plūdonis.
Pokorny – J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I. Bern-München, 1959.
Преображенский – А. Г. Преображенский. Этимологический словарь русского языка, I–II.
ПРС – Польско-русский словарь. Под ред. М. Ф. Розвадовской.
Реформатский Введ. – А. А. Реформатский. Введение в языкознание. Москва, 1967.
Reķēna – A. Reķēna. Kalupes izloksne (Fonētika. Morfoloģija. Leksika). Kandidāta disertācija.
Rīt. LLV – J. Rīteris. Lietuviski-latviska vārdnīca.
R. Kr. – Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums.
R. Kr. E. – Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959.
Rudzīte LD – M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964.
Rudzīte LIT – M. Rudzīte. Latviešu izlokšņu teksti. Rīgā, 1964.
СГГЯ – Сравнительная грамматика германских языков, т. I.
Sk. Do. – Skolas Dorzs. 1909.
Skuju Fr. – Skuju Frīdis?
Славянское языкознание – О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Москва, 1963, 159–199.
Sławski – F. Sławski. Słownik etymologiczny języka polskiego.
Spr. – Sproģa (no Pļaviņām) uzrakstīti vārdi ar krievisku tulkojumu.
Срезневский – И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка, I–III. Москва, 1958.
СРНГ – Словарь русских народных говоров.
СРЯ – Словарь русского языка, I–IV. Москва, 1957–1961.
St. – Stender. Lettisches Lexikon. 1789.

Strods Par. vōrdn. – Strods. Pareizraksteibas vōrdneica. 1933.
T. dz. – Tautas dziesmas (P. Šmita redakcijā), I–IV.
Trautmann – R. Trautmann. Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
U., Ulm. – Ulmann. Lettisch-deutsches Wörterbuch. 1872.
U. b. – Universālā bibliotēka.
Ulanowska Łotysze – Ulanowska Łotysze Inflant Polskich. Kraków, 1891–1892.
Vasmer – N. Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III.
Vid. – Vidiņa (no Turlavas) latv.-krieviska vārdnīca manuskriptā.
ВЯ – Вопросы языкознания.
VLI mat. – ZA Valodas un literatūras institūta latviešu izlokšņu materiāli.
VLIR – Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti.
ВСЯ – Вопросы славянского языкознания.
Walde – A. Walde un J. Pokorny. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, I –III.
Zb., Zbiór – Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków.
Zemzare Val. liec. – D. Zemzare. Valodas liecības par Lejasciema novadu. Rīgā, 1940.
Z.f.sl.Ph. – Zeitschrift für slavische Philologie.

Saīsinājumi valodu un dialektu nosaukumos

a. – austrum-
alb. – albāņu valoda
an. – angļu valoda
arm. – armēņu valoda
as. – angļu-sakšu valoda
augšz. – latviešu valodas augšzemnieku dialekts
av. – avesta
bazn. sl. – baznīcas slāvu (senslāvu) valoda
bkr. – baltkrievu valoda
bret. – bretoņu valoda
bulg. – bulgāru valoda
č. – čehu valoda
dial. – dialekta resp. izloksnes forma
fr. – frīzu valoda
go. – gotu valoda
gr. – sengrieķu valoda
ģerm. – ģermāņu valoda
h. – horvātu valoda
het. – hetitu valoda
ide. – indoeiropiešu pirmvaloda
ig. – igauņu valoda
infl. – latviešu valodas inflantiešu resp. Latgales izloksnes
kipr. – grieķu valodas kipriešu dialekts

korn. – korniešu valoda
kr. – krievu valoda
la. – latviešu valoda
langob. – langobardu valoda
lat. – latīņu valoda
latg. – latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes (pretstatā sēliskajām)
lejz. – latviešu valodas lejzemnieku izloksnes
līb. – lībiešu valoda
liet. – lietuviešu valoda
norv. – norvēģu valoda
oset. – osetīnu valoda
pehl. – pehlevi (viduspersiešu valoda)
po. – poļu valoda
pr. – senprūšu valoda
r. – rietum-
sa. – senangļu valoda
sav. – senaugšvācu valoda
sēl. – augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes
senbulg. – senbulgāru valoda
senind. – senindiešu valoda
senisl. – senislandiešu valoda
senkr. – senkrievu valoda
senpers. – senpersiešu valoda
senskand. – senskandināviešu valoda
sh. – serbu-horvātu valoda
skr. – sanskrits
sl. – slāvu pirmvaloda
slov. – slovēņu valoda
sogd. – sogdiešu valoda
toh. – tohāru valoda
ukr. – ukraiņu valoda
v. – vācu valoda
vav. – vidusaugšvācu valoda
vlv. – viduslejasvācu valoda
zv. – zviedru valoda
žem. – lietuviešu valodas žemaišu dialekts

Citi saīsinājumi

acc. – akuzatīvs
adj. – adjektīvs
adv. – adverbs
aor. – aorists
c. – celms
comm. – kopdzimtes vārds
d. – daļa
dat. – datīvs
fem. – sieviešu dzimte
fraz. – frazeoloģisms
gen. – ģenitīvs
ģen. – ģenitīvs
imperf. – imperfekts
interj. – interjekcija
intr., – interjekcija
intrans. – intransitīvs darbības vārds
iterat. – iteratīvs darbības vārds
izl. – izloksne
komp. – komparatīvs
lpp. – lappuse
m. ē. – mūsu ēra
nom. – nominatīvs
p. – persona
pag. – pagātne
pārn. – pārnestā nozīme
perf. – perfektīvs darbības vārds
piem. – piemēram
prepoz. – prepozīcija
pron. – pronomens
prt. – preterīts
raj. – rajons
refl. – verba refleksīvā forma
radn. – radniecīgs
resp. – respektīvi
sal. – salīdzini!
sar. – sarunvalodas vārds
sēj. – sējums
sg. – vienskaitlis
sk. – un sekojošā (lappusē, gadā)
skat. – skaties!
skk. – un sekojošās lappusēs (un sekojošos gados)

subst.	– substantīvs
tag.	– tagadne
t. dz.	– tautasdziesma
t. i.	– tas ir
t. p.	– tas pats
tr.	– transitīvs darbības vārds
u. c.	– un citi
u. tml.	– un tamlīdzīgi
utt.	– un tā tālāk
v.	– verbs
var.	– variants, varianti
viensk.	– vienskaitlis
voc.	– vokatīvs

Avoti un izmantotā literatūra

Iespieddarbi

1. В. И. Абаев. О принципах этимологического исследо-вания. – Вопросы методики сравни-тельноисторического изучения индоевропейских языков. Москва, 1956, 286–307.
2. В. И. Абаев. О перекрестных изоглоссах. – Этимология. 1966. Проблемы лингвогеографии и межъяыковых контактов. Москва, 1968, 247–263.
3. A. Ābele. Par lejasciemiešu izloksni. – FBR IV (1924), 40–51.
4. A. Ābele. Par Rucavas izloksni. – FBR VII (1927), 112– 128.
5. A. Ābele un M. Lepika. Par Apukalna izloksnēm. – FBR VIII (1928), 19–49.
6. A. Ābele. Gramzda draudzes izloksnes. – FBR IX (1929), 89– 113.
7. A. Ābele. Daži sīkumi izlokšņu vokālismā. – Fil. mat. 58–62.
8. O. Āboliņa. Par Ciblas pagasta Eversmuižas nuovada izluoksni. – FBR VI (1926), 31–47.
9. V. Aleksejevs. Latgaļu kranioloģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1968, 105–123.
10. M. A. Alksnis. Krāslavas izloksne. – FBR XII (1932), 26–48.
11. Н. Н. Амосова. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. Москва, 1956.
12. K. Ancītis un A. Jansons. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums, V. Rīgā, 1963, 25–68.
13. P. Arumaa. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen. Dorpat, 1930.
14. Р. И. Аванесов и В. Г. Орлова. Вопросы изучения диалектов языков народов СССР. – ВЯ, 1953, № 45, 30–47.
15. A. Baranowski. Litauische Mundarten, Bd. I. Leipzig, 1920.
16. Kr. Barons un H. Wissendorffs. Latwju dainas I–VI. Jelgawâ un Petrogradâ, 1894–1915.
17. А. А. Белецкий. Принципы этимологических исследований. Киев, 1950.
18. Белорусско-русский словарь. Под редакц. К. К. Крапивы. Москва, 1962.
19. Э. Бенвенист. Индоевропейское именное словообразование. Москва, 1955.
20. E. Berneker. Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908–1913.
21. С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961.
22. R. Bērtulis. Par dažu lietuviešu un latviešu valodas kopējas cilmes lietvārdu nozīmes maiņām. – Kalbotyra, XIII. Vilnius, 1965, 21–23.
23. A. Bezzenberger. Lettische Dialekt-Studien. Göttingen, 1885.
24. E. Blese. Valoda un tautas gars. Rīgā, 1940.

25. Н. Д. Боголюбова, Т. А. Якубайтис. История разработки вопроса о балто-славянских отношениях. – Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959, 331–375.
26. A. Bojāte un V. Subatnieks. Lietuviešu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1964.
27. T. Brazys. Lietuvių tautinių dainų melodijos, I knygos. Kaunas, 1927.
28. A. Breidaks. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdveidojošās partikulas. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 1, 45–49.
29. A. Breidaks. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 6, 52–56.
30. A. Breidaks. Priedēklis *pra-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs. – Baltistica, IV(2). Vilnius, 1968, 281–288
31. E. Brencis. Nuovēruojumi nuo alūksniešu izluoksnes. – R. Kr. XVII, Rīgā, 1914, 103–147.
32. A. Brückner. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.
33. K. Būga. Rinktiniai raštai, I–III. Vilnius, 1958–1961.
34. М. И. Бурлакова. Предистория славянских задненёбных. – ВСЯ, выпуск 6. Москва, 1962, 46–65.
35. Z. Ceriks. Barkavas pagasta izloksne. – FBR XIII (1933), 20–36.
36. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. – Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums, IV. Rīgā, 1962, 167–181.
37. V. Cimochowski. Etymologische Miszellen. – Acta Baltico-Slavica. III, Baltica in honorem Johannis Otrębski, Białystok, 1966, 37–42.
38. Н. Н. Чебоксаров, С. А. Тараканова, А. Н. Терентьева. Основные проблемы этнической истории народов Прибалтики в связи с работами Прибалтийской экспедиции. – Тезисы докладов на сессии Отделения исторических наук и пленуме Института материальной культуры, посвященных итогам археологических исследований 1955 г.
39. П. Я. Черных. Очерк русской исторической лексико-логии (древнерусский период). Москва, 1956.
40. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 5–9, 15–16, 23–25, 433–434, 436–437.
41. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1954.
42. В. Даль. Толковый словарь живого велико-русского языка, I–IV. Москва, 1956.
43. V. Dambe. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959, 391–452.
44. V. Dārziņš. Latvju tautas melodiju veidi un īpatnības. – Latviešu tautas dziesmas, XI. Kopenhāgenā, 1956, 577–613.
45. S. Daukantas. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1955.

46. А. В. Десницкая. Вопросы изучения древнейших языков Малой Азии и сравнительная грамматика индоевропейских языков. – ВЯ, 1952, № 4 4, 39–50.

47. А. В. Десницкая. Вопросы изучения родства индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1955.

48. В. А. Дыбо. Сокращение долгот в кельтско-италийских языках и его значение для балтославянской и индоевропейской акцентологии. – ВСЯ, выпуск 5. Москва, 1961, 9–34.

49. А. Б. Долгопольский. Гипотеза древнейшего родства языковых семей северной Евразии с вероятностной точки зрения. – ВЯ, 1964, № 4 2, 53–63.

50. И. Эндзелин. Латышские предлоги, I–II. Юрьев, 1905.–1906.

51. И. Эндзелин. О родственных отношениях латышских говоров к литовским. С. Петербург, 1909. (Novilkums.)

52. И. Эндзелин. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911.

53. J. Endzelin. Baltica. – KZ, Bd. 44, 1911, 46–69.

54. J. Endzelīns. Latviešu vārdi ar īsu *o* un *u*. – FBR IV (1924), 5–6.

55. J. Endzelīns. K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas. I sąsiuvinis. Kaunas. 1924. – FBR IV (1924), 120–124.

56. J. Endzelīns. Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. – FBR V (1925), 8–9.

57. J. Endzelīns. Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. – FBR III (1927^2), 5–7.

58. J. Endzelīns. Par prūšu valodas radniecības sakariem. – FBR XI (1931), 189–196.

59. J. Endzelīns. Piezīmes par Liepājas un Saldus vārdu. – FBR XIII (1933), 157–158.

60. J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II. Rīgā, 1934.–1946.

61. J. Endzelīns. Latviešu valodas skaņas un formas. Rīgā, 1938.

62. J. Endzelīns. Sīkumi. CCIII. – FBR XVIII (1938), 184. lpp.

63. J. Endzelīns. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943.

64. J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1945.

65. J. Endzelīns. Baltu valodu skaņas un formas. Rīgā, 1948.

66. J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.

67. Я. М. Эндзелин. Древнейшие славяно-балтийские языко-вые связи. – Труды Ин-та языка и литературы АН Латв. ССР, т. II. Рига, 1953, 67–82.

68. J. Endzelīns. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 125–136.

69. J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, I d. 1.–2. sēj. Rīgā, 1956–1961.

70. L. Ēvalde. Piltenes un Ziru pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 36–58.

71. М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, I–II. Москва, 1964–1967.

72. Ф. П. Филин. Некоторые проблемы славянского этно- и глоттогенеза. – ВЯ, 1967, № 4 3, 28–41.

73. Ф. Фортунатов. Избранные труды, I–II. Москва, 1956–1957.
74. E. Fraenkel. Zu den litauischen indefiniten Adverbien und Pronomina. – Archivum Philologicum, V. Kaunas, 1935, 54–58.
75. E. Fraenkel. Zur umbrischen Sprachgeschichte. – FBR XX (1940), 220– 242.
76. E. Fraenkel. Die baltischen Sprachen. Ihre Beziehungen zueinander und zu den Schwesteridiomen als Einführung in die baltische Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1950.
77. E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1962 skk.
78. I. Freidenfelds, A. Jankevics, J. Kārkliņš, A. Laua, I. Martinsone, E. Soida. Latviešu valoda 9.–11. klasei. Rīgā, 1963.
79. E. Gaile. Refrēns latviešu tautas dziesmās un ziņģēs. – Fil. mat. 140–169.
80. В. Георгиев. Балто-славянский и германский. – IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 23–25.
81. M. Gimbutas. The Balts. London, 1963.
82. Б. В. Горнунг. О границах применнения сравнительно исторического метода в языкознании (в применении к индоевропейским языкам). – ВЯ, 1952, № 44, 20–38.
83. Б. В. Горнунг. Проблема языкового родства и образование языковых семей. – Труды Ин-та языка и литературы АН Латвийской ССР, т. II. Рига, 1953, 47–66.
84. Б. В. Горнунг. Из истории изучения балтийско-славянских языковых отношений. – Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959, 109–132.
85. Б. В. Горнунг. Из предистории образования общеязыкового славянского единства. Москва, 1963.
86. R. Grabis. Pārskats par 17. gs. latviešu gramatikām. – VLIR V. Rīgā, 1955, 205–206.
87. В. Гринавецкис. Историческое развитие ударения и интонаций жемайтских говоров литовского языка (в сравнении с латышским). – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 3–17.
88. R. Grīsle. 17. gadsimta gramatikas kā latviešu valodas vēstures avots. – VLIR VII. Rīgā, 1958, 245–255.
89. Б. Грујић и Н. Шубин. Речник руско-српскохрватски српскохрватско-руски са кратком граматиком руског езика. Цетиње, 1961.
90. О. Гуйер. Введение в историю чешского языка. Москва, 1953.
91. E. P. Hamp. Lithuanien *šáukstas*. – Baltistica, III (1). Vilnius, 1967, 107–108.
92. E. Hermann. Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen. Berlin, 1926.
93. В. М. Иллич-Свитыч. Выделение типов корней с исходом на сонат в балтийской глагольной системе, их функционирование и происхождение. – ВСЯ, выпуск 5. Москва, 1961, 108–137.

94. В. М. Иллич-Свитыч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Москва, 1963.
95. В. М. Иллич-Свитыч. Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты. – Проблемы индоевропейского языкознания. Москва, 1964, 3–12.
96. В. М. Иллич-Свитыч. Следы исчезнувших балтийских акцентуационных систем. – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 18–25.
97. В. М. Иллич-Свитыч. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков (индоевропейс-кий, алтайский, уральский, дравидский, картвельский, семитоха-митский). – Этимология. 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 321–383.
98. В. М. Иллич- Свитыч. Соответствие смычных в ностратических языках. – Этимология. 1966. Проблемы лингвогеографии и межъязыковых контактов. Москва, 1968, 304–355.
99. А. В. Исаченко. О книге П. Я. Черных. "Очерк русской исторической лексикологии". – ВЯ, 1957, № 3, 119–126.
100. В. В. Иванов. О значении хеттского языка для сравнительно-исторического исследования славянских языков. – ВСЯ, выпуск 2. Москва, 1957, 3–28.
101. В. В. Иванов. Хеттский язык. Москва, 1963.
102. I. Jašinskaitė. Biržų tarmės įvardis. – LKK II. Vilnius, 1959, 187–194.
103. B. Jēgers. Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter. – KZ, Bd. 80, 1966, 6–307.
104. V. Kancāns. Kaldabruniešu izloksne. – FBR XVII (1937), 43–75.
105. K. Kasparsons. Refrēni "līgo!" un "rūto!" – FBR XVII (1937), 20–21.
106. И. Казлаускас. К развитию общебалтийской системы гласных. – ВЯ, 1962, № 4, 20–24.
107. И. Казлаускас. Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках. – ВЯ, 1962, № 6, 92–98.
108. И. Казлаускас. Именные образования от приставочных глаголов в балтийских языках и их значение для реконструкции ударения глагола. – Baltistica, I (1). Vilnius, 1965, 31–51.
109. J. Kazlauskas. Acta Baltico-Slavica. III, Baltica in honorem Iohanis Otrębski, Białystok, 1966, 196 p. – Baltistica, III(2), Vilnius, 1967, 237–241.
110. A. Kivrāne. Zvirgzdenes pagasta izloksne. – FBR X (1930), 23–37.
111. V. A. Kosuchinas ir A. Lyberis. Lietuvių-rusų kalbų žodynas. Vilnius, 1956.
112. L. Krautmane. Puzes pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 6–30.
113. Krievu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1950.
114. Е. Курилович. О балтийско-славянском единстве. – ВСЯ, выпуск 3, Москва, 1958, 15–49.

115. J. K u r m i n. Słownik Polsko-Łacinsko-Łotewski. Wilno, 1858.
116. J. K u š ķ i s. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem. – Latviešu valodas apcerējumi. Rīgā, 1967, 9–20.
117. L. L a t k o v s k i s. Varakļānu izloksne. – FBR XI (1931), 100–123.
118. L. L a t k o v s k i s. Skaistas izloksne. – FBR XV (1935), 33–54.
119. L. L a t k o v s k i s. Līvānu izloksne. – FBR XX (1940), 134–158.
120. Latviešu konversācijas vārdnīca, I–XXI. Rīgā, 1927–1940.
121. Latviešu literatūras darbinieki. Biogrāfiska vārdnīca. Rīgā, 1965.
122. Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma. Rīgā, 1954.
123. Latvijas PSR mazā enciklopēdija, I. Rīgā, 1967.
124. Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953.
125. Б. Л а у м а н е, А. Н е п о к у п н ы й. К постановке вопроса об атласе морской и рыболовецкой лексики Балтийского моря. – Baltistica IV (1). Vilnius, 1968, 69–78.
126. Т. Л е р - С п л а в и н с к и й, Я. Ч е к а н о в с к и й, В. Г е н с е л ь. Об этногенезе славян. – IV между-народный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 5–9.
127. Т. Л е р - С п л а в и н с к и й. О северо-восточных окраинах праславянского языка. (По поводу книги В. Н. Топорова о гидронимике верхнего Поднепровъя). – ВЯ, 1964, № I, 134–136.
128. A. L e s k i e n. Bildung der Nomina im Litauischen. Leipzig, 1891.
129. Lietuvių kalbos žodynas, I–VII. Vilnius, 1941–1966.
130. J. L o j a. Latgališi un jus voluda. – "Ceiņas Karugs", Maskavā, 1934. g., Nr. 4.
131. J. L o j a. Valodniecības pamatjautājumi. Rīgā, 1958.
132. J. L o j a. Valodniecības vēsture. Rīgā, 1961.
133. V. M a c h e k. Recherches dans le domaine du lexique balto-slave. Brno, 1934.
134. Э. А. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва-Ленинград, 1964.
135. Э. А. М а к а е в. Проблемы и методы современного сравнительно-исторического и индоевропейского языкознания. – ВЯ, 1965, № 4, 3–19.
136. Э. А. М а к а е в. Структура и стратиграфия общегерман-ской лексики. – ВЯ, 1965, № 5, 3–12.
137. Э. А. М а к а е в. Реконструкция ндоевропейского этимона. – ВЯ, 1967, № 4, 26–33.
138. М. М. М а к о в с к и й. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. – ВЯ, 1965, № I, 83–95.
139. М. М. М а к о в с к и й. Теория лексической аттракции. – ВЯ, 1965, № 4 6, 80–92.
140. М. М. М а к о в с к и й. Германские ареальные параллели в свете этимологии. – Этимология. 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 248–263.

141. В. В. Мартынов, О. Н. Трубачев. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции). – Москва, изд-во "Наука", 1966, 416 стр. – ВЯ, 1968, № 4 1, 126–130.
142. В. Мажулис. Происхождение приставки *da-* в балтийских языках. – ВСЯ, выпуск 3. Москва, 1958, 127–133.
143. V. Mažiulis. Pastabos baltų ir slavų kalbų seniausių santykių klausimu. – LKK II. Vilnius, 1959, 5–16.
144. В. Мажулис. Заметки по прусскому вокализму. – Вопросы теории и истории языка. Сборник в честь профессора Б. А. Ларина. Ленинград, 1963, 191–197.
145. В. Мажулис. Некоторые фонетические аспекты балто-славянской флексии. – "Baltistica", Vilnius, 1965, I(1), 17–30.
146. А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1938.
147. А. Мейе. Общеславянский язык. Москва, 1951.
148. А. Мейе. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954.
149. A. Meillet. Les dialectes indo-européens. Paris, 1908.
150. A. Mieželinis. Lietuviszkai-latviszkai-lenkiszkai-rusiszkas žodynas. Tilžeje, 1894.
151. Fr. Miklošich. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.
152. H. Möller. Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch. Göttingen, 1911.
153. H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952.
154. Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. – "Советская археология", № 4-2. Москва, 1958, 9–33.
155. K. Morkūnas ir A. Sabaliauskas. Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai. – LKK II, 131–149.
156. K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīgā, 1923–1932.
157. Р. Нахтигал. Славянские языки. Москва, 1963.
158. Народы Европейской части СССР, II. Москва, 1964.
159. Ю. В. Откупщиков. К этимологии литовского *agnus*. – "Ученые записки ЛГУ". Серия филологических наук, выпуск. 60. Ленинград, 1961, 101–164.
160. J. Otrębski. Wschodniolitewskie narzecze Twereckie. cz. I. Kraków, 1934 i cz. III, Kraków, 1932.
161. Я. С. Отрембский. Славяно-балтийское языковое единство. – ВЯ, 1954, № 4 5, 27–42; № 4 6, 28–46.
162. J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, I. Warszawa, 1958.
163. J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, III. Warszawa, 1956.

164. Я. О т р е м б с к и й. Язык ятвягов. – ВСЯ, вып. 5. Москва, 1964, 3–8.
165. J. O t r ę b s k i. Über die Vervollkommung der Forschungsmethoden in der indoeuropäische Sprachwissenschaft. – Lingua Posnaniensis, t. IX. 1962, 7–28.
166. J. O t r ę b s k i. Zimigola. – Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Spławiński. 1936, 47–48.
167. J. O t r ę b s k i. Das Jatwingerproblem. – Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft. Im Auftrage der Wiener Sprachgesellschaft herausgegeben von Heinz Kronasser, IX. Band, 2. Heft. Wiesbaden-Wien, 1963, 157–167.
168. A. O z o l s. Latviešu klasisko tautasdziesmu teikumu modalitātes problēma sakarā ar partikulām. – VLIR VII. Rīgā, 1958, 99–128.
169. A. O z o l s. Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā, 1961.
170. Z. P a u l a. Īvandes izloksne. – FBR VI (1926), 48–62.
171. H. P e d e r s e n. Die Armenier. Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. I. Berlin, 1924.
172. М. Н. П е т е р с о н. Очерк литовского языка. Москва, 1955.
173. H. P e t e r s s o n. Arische und armenische Studien. Lund, 1920.
174. И. П. П е т л е в а. Работы по изучению праславянского словарного состава. – Этимология. 1966. Проблемы лингвогеографии и межъязыковых контактов. Москва, 1968, 356–369.
175. V. P i s a n i. Rom und die Balten. – Baltistica, IV(1). Vilnius, 1968, 7–21.
176. J. P l ā ķ i s. Daži attīstības posmi latviešu un leišu akcenta vēsturē. – Latvijas Augstskolas Raksti, IV, Rīgā, 1922, 179–222; V, Rīgā, 1923, 39–116.
177. J. P l ā ķ i s. Par latviešu valuodas diftongiem. – Latvijas Universitātes Raksti, X. Rīgā, 1924, 159–161.
178. J. P l ā ķ i s. Par latviešu vārdiem ar īsu patskani *o* no *u*. – Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. Rīgā, 1924, Nr. 6, 684–685.
179. J. P l ā ķ i s. Leišu valodas rokas grāmata. Rīgā, 1926.
180. J. P l ā ķ i s. Indoeuropiešu valodu salīdzināmā gramatika. Rīgā, 1938.
181. M. P l ū m e. Raunas izloksne. – VLIR III. Rīgā, 1954.
182. J. P o k o r n y. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I. Bern, 1949–1959.
183. М. М. П о к р о в с к и й. Избранные работы по языкознанию. Москва, 1959.
184. Польско-русский словарь. Под ред. М. Ф. Розвадовской. Москва, 1960.
185. А. Г. П р е о б р а ж е н с к и й. Этимологический словарь русского языка, I–II. Москва, 1959.
186. А. А. Р е ф о р м а т с к и й. Введение в языкознание. Москва, 1959.
187. А. А. Р е ф о р м а т с к и й. Введение в языкознание. Москва, 1960.
188. А. Р е к е н а. Говор Калупе (Фонетика, морфология, лексика). Автореферат. Рига, 1962.
189. A. R e ķ ē n a. Par dažiem jautājumiem, kas rodas sakarā ar augšzemnieku dialekta Kalupes izloksnes pētījumiem. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. Rīgā, 1967, 66–80.

190. A. Reķēna. Priedēkļa *da-* un palīgvārda *da* nozīmes un lietojums augšzemnieku dialekta izloksnēs salīdzinājumā ar lietuviešu un slāvu valodām. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. Rīgā, 1967, 81–93.
191. A. Reķēna. Semantiskie dialektismi Kalupes izloksnes leksikā. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. Rīgā, 1967, 94–102.
192. J. Rīteris. Lietuviski-latviska vārdnīca. Rīgā, 1924.
193. M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964.
194. M. Rudzīte. Latviešu izlokšņu teksti. Rīgā, 1964. Rotaprinta iespiedums.
195. V. Rūķe. Lībiešu valodas dati baltu valodu vēsturei. – Ceļi. Rakstu krājums, XIII. Lundā, 1967, 47–48.
196. Русско-украинский словарь. Под ред. М. Я. Калиновича. Москва, 1948.
197. А. Сабаляускас. Из истории терминологии животноводства в балтийских языках. – Проблемы индоевропейского языкознания. Москва, 1964, 59–65.
198. A. Sabaliauskas. Dėl liet. *šáukstas* kilmės. – Baltistica, 1965, I(1), 83–84.
199. A. Samušė. Kalupes pagasta izloksnes apraksts. – FBR XVIII (1938), 32–51.
200. H. Schall. Baltische Gewässernamen im Flußsystem "Obere Havel" (Südost-Mecklenburg). – Baltistica, II(1). Vilnius, 1966, 7–42.
201. В. В. Седов. К происхождению белорусов (Проблема балтского субстрата в этногенезе белорусов). – Советская этнография, 1967, № 4 2, 112–129.
202. О. Семереньи. Славянская этимология на индоевропейском фоне. – ВЯ, 1967, № 4 4, 3–25.
203. A. Senn. "K. Mülenbacha latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns". – Tauta ir žodis, V knygos. Kaunas, 1928, 660–674.
204. Б. А. Серебренников. К проблеме связи явлений языка с историей общества. – ВЯ, 1963, № 4 1, 34–51.
205. Б. А. Серебренников. Вопросы развития основного словарного фонда. – Труды Института языка и литературы АН Латвийской ССР, II. Рига, 1963, 83–105.
206. Б. А. Серебренников. О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре Европейской части СССР, близкого к балтийским языкам. – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, serija A, 1(2). Vilnius, 1957, 69–72.
207. B. Sereiskis. Trumpas lietuviškai-rusiškas žodynas. Kaunas, 1948.
208. Pr. Skardžius. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. – Tauta ir žodis, VII knygos. Kaunas, 1931, 4–252.
209. П. Скок. Об этимологическом словаре хорватского, или сербского, языка. – ВЯ, 1959, № 4 5, 91–101.
210. M. Slava. Latviešu tautas tērpi. – Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums, VII. Rīgā, 1966.
211. F. Slawski. Slownik etymologiczny języka polskiego, I. Krakow, 1952–1956.
212. Ф. Славский. Из опыта работы над этимологическим словарем польского языка. – ВЯ, 1967, № 4 4, 55–59.

213. Словарь русских народных говоров. Выпуск первый А. Сост. Ф. П. Филин. Москва-Ленинград, 1965.
214. Словарь русского языка, I–IV. Москва, 1957–1961.
215. G. S o l t a. Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. Eine Untersuchung der indogermanischen Bestandteile des armenischen Worterschatzes.Wien, 1960.
216. J. S p r o ģ i s. Jāņu dziesmu melodijas. Rīgā, 1941.
217. Сравнительная грамматика германских языков, I. Москва, 1962.
218. И. И. С р е з н е в с к и й. Материалы для словаря древнерусского языка, I–III. Москва, 1958.
219. B. S r u o g a. Dainų poetikos etiudai. Kaunas, 1927.
220. Н. М. Ш а н с к и й. Принципы построения русского этимологического словаря словообразовательно-исторического характера. – ВЯ, 1959, № 4 5, 32–42.
221. E. Š m i t e. Latviešu dialektoloģija un tās turpmākie uzdevumi. – VLIR III, 113–123.
222. T. Š m i t e. Kārsavas pagasta izloksne. – FBR XIII (1932), 49–58.
223. P. Š m i t s. Latviešu pasakas un teikas, I–XV. Rīgā, 1925–1937.
224. P. Š m i t s. Tautas dziesmas, I–IV. Rīgā, 1936–1939.
225. H. T i c h o v s k i s. Pildas pagasta izloksne. – FBR XIII (1933), 37–62.
226. В. Н. Т о п о р о в. О балтийских следах в топонимике русских территорий. – LKK II. Vilnius, 1959, 55–63.
227. В. Н. Т о п о р о в. О некоторых теоретичеких основаниях этимологического анализа. – ВЯ, 1960, № 4 3, 44–59.
228. В. Н. Т о п о р о в. Некоторые задачи изучения балтийской топонимики русских территорий. – Географические названия. Москва, 1962, 41–49.
229. В. Н. Т о п о р о в, О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962.
230. В. Н. Т о п о р о в. Исследования по балтийской этимологии (1957–1961). – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 250–261. 231. В. Н. Т о п о р о в. К вопросу о топонимических соответствиях на балтийских территориях и к западу от Вислы. – Baltistica, I (2). Vilnius, 1966, 103–111.
232. R. T r a u t m a n n. Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
233. О. Н. Т р у б а ч е в. Принципы построения этимологических словарей славянских языков. – ВЯ, 1957, № 4 5, 58–72.
234. О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистическая география и этимологические исследования. – ВЯ, 1959, № 4 1, 16–33.
235. О. Н. Т р у б а ч е в. Об этимологическом словаре русского языка. – ВЯ, 1960, № 4 3, 60–69.
236. О. Н. Т р у б а ч е в. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд). Проспект. Пробные статьи. Москва, 1963.

237. О. Н. Трубачев. Формирование древнейшей ремесленной терминологии в славянских и некоторых других индоевропейских диалектах. – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 14–51.
238. О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 159–199.
239. О. Н. Трубачев. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции). Москва, 1966.
240. О. Н. Трубачев. Работа над этимологическим словарем славянских языков. – ВЯ, 1967, № 4 4, 34–45.
241. О. Н. Трубачев. Из славяно-иранских лексических отношений. – Этимология. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 3–81.
242. J. Turkupulis. Preiļu pagasta izloksne. – FBR IV (1924), 97–100.
243. J. Turkupulis. Latv. val. Preiļu pagasta izloksnes apraksta turpinājums. – FBR VIII (1928), 10–18.
244. А. А. Уфимцева. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). Москва, 1962.
245. А. А. Уфимцева. К вопросу о лексико-семантической системе языка. – ВЯ, 1962, № 4 4, 36–46.
246. V. Urbutis. Keletas senovinių juodojo strazdo pavadinimų. – Baltistica, II (1). Vilnius, 1966, 73–80.
247. V. Urtāns. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1968, 65–85.
248. A. Valeckienė. Lietuvių kalbos įvardžiai ir jų reikšmės. – LKK VI. Vilnius, 1963, 31–70.
249. Ж. Ж. Варбот. О словообразовательной структуре этимологических гнезд. – ВЯ, 1967, № 4 4, 67– 74.
250. M. Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III. Heidelberg, 1953–1958.
251. С. Видлак. Проблема эвфелизма на фоне теории языкового поля. – Этимология. 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 267– 285.
252. A. Vidugiris. Kai kurios Zietelos tarmės ypatybės. – LKK II. Vilnius, 1959, 195–214.
253. M. Vītola. Baltinavas izloksne. – FBR XI (1931), 124–140.
254. J. Volný. Česko-německý slovník, II. Praha, 1963.
255. A. Walde un J. Pokorny. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, I –III. Berlin-Leipzig, 1927–1932.
256. А. А. Зализняк. Проблемы славянско-иранских языковых отношений древнейшего периода. – ВСЯ, выпуск 6. Москва, 1962, 23–45.

257. A. A. Зализняк. О характере языкового контакта между славянскими и скифо-сарматскими племенами. – Институт славяноведения. Краткие сообще-ния, выпуск 38. Москва, 1963, 3–22.
258. J. Zaube. Alsviķa, Beļavas, Litenes un Stāmerienes izloksnes. – FBR XIX (1939), 117–132.
259. D. Zemzare. Valodas liecības par Lejasciema novadu. Rīgā, 1940.
260. V. Zeps. Par slavismiem latviešu valodā. – Ceļi. Rakstu krājums, XIII. Lundā, 1967, 29–31.
261. Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966.
262. E. Zirnītis. Lubāniešu izloksne. – FBR XVII (1937), 114–142.
263. V. Zubkāne-Krīgere. Skaistkalnes, Bārbeles, Valles un Stelpes izlokšņu apraksts. – FBR XVIII(1938), 8–18.

Neiespiestie darbi

1. J. Arbidāns. Bērzgales izloksnes leksika. Diplomdarbs. Rīgā, 1959.
2. A. Breidaks. Pildas izloksnes leksika. Diplomdarbs. Rīgā, 1956.
3. A. Brikule. Viļānu ciema izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1950.
4. M. Hramova. Baltinavas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1959.
5. R. Igovena. Nirzas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1959.
6. V. Kairiša. Cirmas ciema izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1950.
7. Z. Kivko. Sakstagala izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1953.
8. Z. Kubuliņa. Litenes izloksnes leksika un frazeoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1954.
9. V. Opalā. Liepnas izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1951.
10. Z. Prancāne. Viļakas izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1963.
11. B. Reidzāne. Šķilbēnu izloksnes fonētika. Kursadarbs. Rīgā, 1963.
12. B. Reidzāne. Šķilbēnu izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1964.
13. A. Reķēna. Kalupes izloksne (Fonētika. Morfoloģija. Leksika). Kandidāta disertācija. Liepājā, 1962.
14. K. Žagata. Nautrēnu izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1951.

Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи

А. Брейдак

Краткие выводы

Одной из важнейших задач сравнительно-исторического изучения балтийских языков является выяснение вопроса о словарном составе балтийского праязыка, об общебалтийских и диалектных элементах этого словарного состава, выяснение внутрибалтийских междиалектных изолексем и балтийско-небалтийских (в частности, балтийско-славянских) изолексем и на основе этого материала выяснение взаимоотношений балтийских диалектов.

Автор диссертации присоединяется к мнению тех лингвистов, которые считают, что лексический материал (разумеется, при учете его особенностей) может быть использован в сравнительно-историческом языкознании наравне с данными фонетики и морфологии.

По сравнению с другими диалектами латышского языка и латышским литературным языком много своеобразных особенностей имеется не только в фонетике, морфологии и синтаксисе, но и в лексике и фразеологии латгальских говоров верхнелатышского диалекта[184].

Мы ставили перед собой задачу в нашей диссертации дать анализ унаследованной диалектной лексики латгальских говоров, выяснить взаимосвязи этой лексики с другими балтийскими диалектами, а также со славянскими языками.

Обобщающих исследований по лексике латгальских говоров верхнелатышского диалекта пока нет, и данная работа является первой попыткой исследования унаследованной диалектной лексики латгальских говоров в сравнительно-историческом аспекте.

Лексические материалы для диссертации эксцерпированы из "Словаря латышского языка" К. Мюленбаха и Я. Эндзелина, "Трудов Общества филологов" (Filologu biedrības raksti), "Латышской диалектологии" (Latviešu dialektoloģija) М. Рудзите, сборника Кр. Барона "Латышские народные песни" (Latvju dainas), сборника П. Шмита "Народные песни" (Tautas dziesmas), сборника П. Шмита "Латышские сказки и предания" (Latviešu pasakas un teikas) и др. изданий. В диссертации также использованы материалы диалектологического атласа латышского языка, хранящиеся в Институте языка и литературы АН Латвийской ССР. Много лексических материалов представили в распоряжение автора учителя латышского языка и литературы разных школ Латгалии, студенты историко-филологического факультета ЛГУ и др. Значительная часть

---

[184] Под латгальскими говорами верхнелатышского диалекта мы понимаем те верхнелатышские говоры, в основе которых лежит язык племени латгалов.

материалов собрана самим автором за время с 1954 по 1968 г.

Диссертация кроме предисловия и введения состоит из трех глав: 1) Этимология, 2) Замечания о семантике, 3) Лексические изоглоссы. Диссертация снабжена фотокопиями 10 карт, 6 из которых составлены самим автором и отражают ареал приставки *pra-* в верхнелатышском диалекте и ареал 25 диалектных слов в латышском языке.

I. Этимология

В начале главы рассмотрены основные принципы и критерии этимологических исследований: а) принцип системы, б) фонетический критерий, в) морфологический критерий, г) семантический критерий, ж) значение данных истории, археологии, этнографии и др. смежных наук для этимологических исследований.

В этой главе приводятся 372 слова латгальских говоров верхнелатышского диалекта, которые размещены в 155 гнездах. После каждого гнезда дается этимологическая статья. В этимологических толкованиях широко использована лингвистическая литература (исследования Э. Бернекера, А. Брюкнера, К. Буги, А. Вальде, В. Иллича-Свитыча, А. Исаченко, А. Мейе, Я. Отрембского, Ю. Покорного, А. Преображенского, Ф. Славского, В. Топорова, Р. Траутмана, О. Трубачева, М. Фасмера, Э. Френкеля, Я. Эндзелина и др.).

Подавляющее большинство этимологий в этой главе являются традиционными, общепризнанными.

В некоторых случаях, когда среди языковедов нет единогласия по поводу этимологии определенных слов, мы считали нужным, аргументируя свою точку зрения, присоединиться к одному этимологическому толкованию и отклонить другие как менее убедительные. Так, например, мы считаем, что:

а) лтш. диал. *bìrds*[2] "Weberkamm", *birde* "Webergestell" *bìrduôt*[2], *bierduot* "Garn durch den Weberkamm ziehen" исконно родственны с русск. *бёрдо*, сербохорв. *бр̏до* "бердо", гот. *baúrd* в сложном слове *fotubaúrd* "ὑποπόδιον" и др. (этимология Я. Эндзелина);

б) вост.-лтш. *da* "до, к, на", *da-*, лит. диал. *da-* исконно родственны со слав. *do*, *do-*, др.-англ. *tó*, греч. *-δε*, авест. *-da* и др. (этимология А. Мейе, Я. Эндзелина и М. Фасмера);

в) вост.-лтш. *gasts* "гость" исконно родственно со слав. *gostь*, гот. *gasts* "гость", лат. *hostis* "враг" и др. (этимология К. Буги, А. Мейе и А. Исаченко);

г) вост.-лтш. *kakaža* "ein Holz mit gekrümmtem Ende, mit dessen Hilfe Schwungstangen und Schlittensohlen die gehörige, tadellose Krümmung erhalten; ein Baumstumpf mit zwei Wurzeln, der als Stütze od. als Unterlage eines Hebels beim Heben schwererer Gegenstände oder beim Herausziehen von Baumstämmen dient, das hervorragende Wurzelende am Sparrbalken; ein Dachsparren; ein Netz; eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen; etwas Krummes, Altes; derjenige Teil eines hölzernen Wagens, der die Vorder- und Hinterachse verbindet", *kakažàinis*[2] "бредень"

исконно родственны с лит. *kẽžas* “корявое, уродливое дерево” (этимология Я. Эндзелина);

д) лтш. диал. (латг.) *naĥts* “конусообразная сеть для ловли рыбы или куропаток” исконно родственно с русск. диал. *нерёт*, *неретó*, *нóрот* “мережа”, блр. *нерет* “więcierz” и лит. *nártas* “угол, соб. стык двух бревен” (этимология К. Буги и Я. Эндзелина);

ж) вост.-лтш. *plepêt* “болтать”, *pleperis* “болтун” и лит. *plepéti* “болтать” исконно родственны с польск. *paplać*, ср.-нж.-н. *pleppen*, нем. *plappern* (этимология Я. Эндзелина, Я. Отребского и Э. Френкеля);

з) вост.-лтш. *sala* “деревня”, лит. *salà* “деревня” исконно родственны со слав. *selo*, лангоб. *sala* “двор, дом”, д.-в.-н. *sala* “дом, зал” и др. (этимология К. Буги, Р. Траутмана, М. Фасмера, Э. Френкеля).

В некоторых случаях в диссертации предложены другие этимологические толкования латышских диалектных слов, нежели в “Словаре латышского языка” К. Мюленбаха и Я. Эндзелина.

а) Я. Эндзелин в.-лтш.[185] *a(p)bę̀da*^{2}, *a(p)bę̀das*^{2}, *a(p)bę̀ds*^{2}, *a(p)bę̂das* “еда после убоя свиньи; блюдо из свежей свинины” выводит из *ap* + *best* “рыть”. Однако во многих латгальских говорах нет спонтанного удлинения корневых гласных, которое дало бы возможность объяснить долгое *ę̄* в корне, и трудно себе представить семантический переход “зарытие” → “еда; блюдо”, тем более, что после убоя свиньи никогда ничего не зарывали. Поэтому мы предлагаем как возможную следующую этимологию: в.-лтш. *a(p)bę̀da*^{2}, *a(p)bę̀das*^{2}, *a(p)bę̀ds*^{2} из *ap* + *bę̀da* “беда”. В части говоров в результате контаминации имени *a(p)bę̀da*^{2}, *a(p)bę̀das*^{2} с глаголом *êst* “есть” могли возникнуть формы с прерывистой интонацией *a(p)bę̂da*, *a(p)bę̂das*.

б) Я. Эндзелин считает лтш. диал. (латг.) частицу *kab* “чтобы, пусть” заимствованием из блр. *каб*(*ы*). Так как в латгальских говорах встречается и полная форма частицы *kaba* “чтобы, пусть”, то надо полагать, что лтш. диал. (латг.) слово *kaba* возникло из *ka* + *ba*[186], так же как лтш. *neba*, лит. *neba* “neque” из *ne* + *ba* и лтш. диал. *nuba* “сейчас, только что” из *nu* + *ba*, а форма *kab* возникла в результате сокращения полной формы *kaba*, так же как *neb* из *neba*.

в) По мнению Я. Эндзелина, в.-лтш. *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* “ложка” заимствованы из славянских языков. Однако в соседних славянских языках нет такого источника, из которого (при учете звуковых соответствий в заимствованных словах) мы могли бы вывести вышеупомянутые верхнелатышские слова, поэтому мы связываем в.-лтш. *lizîka*, *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* “ложка” с лтш. *làizît* “лизать”, в.-лтш. *lizguôt* “лизать”, *ližģît* “всосать, всасывать” и лит. *liẽžti* “лизать” (ср. лат. *ligula* “ложка”: *lingere* “лизать”, ср.-ирл. *liag*, кимр. *llwy*, брет. *loa*, корн. *lo* “ложка”: кимр. *llyfu*, *llyw* “лизать”).

---

[185] в.-лтш. – верхнелатышское слово.

[186] В латгальских говорах и по сей день имеется частица *ka* “чтобы, пусть” и усилительная частица *ba*.

Для 20 латышских диалектных слов, которые до сих пор не этимологизировались, мы даем собственные этимологии, например:

а) лтш. диал. (латг.) *atasi* “тяжи (в телеге)” (из *at-* “от-” + *ass* “ось”) исконно родственно с русск. диал. *отóс*, *отóса*, *амóса* “тяж (в телеге)”, блр. *амóса* т. с. и польск. диал. *otosa* т. с.;

б) лтш. диал. *azbars*, *aizbars*, *āzbars* “ячменная крупа” (корень *bar-*) вместе с лтш. *barîba* “пища”, *baruôt* “кормить, питать” исконно родственны со ст.-слав. *бъръ* “ячмень”, др.-русск. *боръ*. т. с., др.-англ. *bere* т. с., гот. *barizeins* “ячменный”, брет. *bara* “хлеб” и др.;

в) лтш. диал. (латг.) *barinêtiês* “отбиваться (от нападающей собаки)” вместе с лтш. *bārt* “бранить”, лит. *bárti* т. с. исконно родственно с русск. *боро́ться*, старопольск. *bróć się* т. с., др.-исл. *berja* “бить, толкать”, лат. *ferīre* “рубить, бить” и др.;

г) лтш. диал. (латг.) *brava* “бровь” исконно родственно с лит. *bruvìs*, *brùvė* “бровь”, др.-русск. *бръвь*, *бровь* т. с., д.-в.-н. *brāwa* т. с., др-инд. *bhrū-ḥ* т. с. и др.;

д) лтш. диал. *bubucis* “насекомое” вместе с лтш. диал. *buzis*, *buzulis* “вошь” исконно родственно с лит. *būžỹs* “насекомое”, ст.-слав. *бъчела* “пчела”, др.-русск. *бъчела* т. с., серб. *бу̏ба* “Ungeziefer” и др.;

е) лтш. диал. (латг.) *bùoze*[2] “лодка, изготовленная из ствола толстого дерева” исконно родственно с лтш. *buõze* “дубина, палка” и лит. *búožė* “дубина, палка; приклад; безмен; головка”, в основе которых, кажется, и.-е. корень **bhu-*, **bu-* “раздуть, распухнуть”;

ж) лтш. диал. (латг.) *buts* “основание (здания или постройки)” исконно родственно с лит. *bùtas* “квартира; дом; передняя, прихожая”, прусск. *buttan*, *butten* “дом”, др.-ирл. *both* “хижина”, др.-исл. *búð* “квартира” и др.;

з) лтш. диал. (латг.) *ìekars*[2] “кольцо, обручальное кольцо” (из и.-е. корня **enk-*: **onk-* “гнуть”) исконно родственно с лит. *ánka* “петля”, ст.-слав. *укоть* “зазубрина, якорь”, греч. ὄγκος “зазубрина”, ἄγκυρα “якорь”, лат. *ancus* “согнутый”, ирл. *écath* “крюк”, осет. *ӓngur* т. с. и др.;

и) лтш. диал. (латг.) *sàucêt*[2] “сучить” исконно родственно с лит. *sùkti* “вить”, русск. *сучи́ть*, чеш. *soukati* т. с., польск. *sukać* т. с. и др.;

к) лтш. диал. (латг.) *tìpt*[2] “голодать, умирать с голода” исконно родственно с лит. *tipsoti* “лежать (по болезни)”, *stìpti* “подохнуть, подыхать; голодать, почти умереть от голода; (диал.) умирать; мерзнуть”, *stypà* “падение, смерть” и др.;

л) лтш. диал. (латг.) *trukât* “бежать мелкой рысью”, в.-лтш. *trukšinât* т. с. вместе с лтш. *traũkt*(*iês*) “мчаться, нестись” исконно родственны с лит. *trùkti* “медлить, мешкать”, *tráukti* “тянуть; отправляться” и русск. *трусúть* “бежать мелкой рысью (о животных); ехать (верхом) рысью; идти мелкими и быстрыми шагами (о человеке)”;

м) в.-лтш. *tùrkt*[2] “гудеть (о вещах и машинах)” исконно родственно с лит. *turkti* “стрекотать, трещать”, польск. *tarkać*, *tarkotać* “скрипеть; стрекотать, трещать” и др.;

н) лтш. диал. (латг.) *užģinât* “натравлять (собаку)” вместе с лтш. диал. *ūžģi* “шум” исконно родственно с лит. *ūžti* “шуметь; браниться; рычать; быть в течке (о свиньях)”, *ūžauti* “шуметь”;

о) лтш. диал. (латг.) *vuŕcinât* “быстро воротить (хвост)” вместе с лтш. *vàrtît* “валять”, лит. *vartýti* “вертеть” и прусск. *wartint* “вращать, вертеть” исконно родственно с русск. *воротúть*, гот. *frawardjan* “развращать”, лат. *vertere* “вращать, вертеть”.

II. Замечания о семантике

А. Семантические особенности лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта.

Значения большинства слов латгальских говоров верхнелатышского диалекта совпадают со значениями соответствующих слов других диалектов латышского языка и литературного языка. Однако часто и в семантике латгальских говоров наблюдаются отличия от других диалектов и литературного языка. В этом отношении с латгальскими говорами часто совпадают селонские говоры верхнелатышского диалекта и литовский язык.

Иногда в говорах сохраняется старое значение слова, а в литературном языке слово приобретает совсем другое значение. Так, например, в латгальских (а также селонских) говорах сохранились следующие семантические архаизмы: *arùods*[2] “закром” (ср. лит. *arúodas* “квашня, ящик для зерна; клеть, склад”), *atiêt* “прийти” (ср. лит. *ateĩti* “прийти”), *krâsne* “груда камней; каменная печь в бане” (ср. лит. *krósnis* “куча, груда; груда камней; каменная печь; печь”).

В латгальских говорах ряд слов по сравнению с литературным языком и другими диалектами имеет более широкое семантическое поле, т. е., больше значений, например: *dàils*[2] “прекрасный; большой; долгий”, *dẹbẹsi* “небо; нёбо” (ср. лит. *dangùs* “debess”, *dangùs burnõs* “нёбо”, прусск. *dangus* “небо; нёбо”), *grìezt*[2] “крутить; кокетничать, вести распущенный образ жизни”, *griêzt* “резать; пилить” и др.

Ряд нейтральных в стилистическом отношении слов в латгальских говорах имеет также значение эвфемизма, т. е., служит для замены прямых названий реалий как общественно неприличных (часть из этих эвфемизмов имеется и в селонских и куршских говорах), например: *apstàigât*[2] “обходить, обхаживать; оплодотворить, оплодотворять”, *apstât* “стать; оплодотвориться, оплодотворяться”, *pâksts* “стручок; cunnus”, *sašķìrt*[2] “распределить, распределять; случить, случать”.

В латгальских говорах есть слова, у которых по сравнению с соответствующими словами других диалектов и латышского литературного языка семантическое поле уже, т. е., меньше значений, например: *aŕkls* “соха” (ср. лит. *árklas* “соха”), *dẹsa* “колбаса из крупы и крови”, *dzìrnavas*[2] “ручная мельница” и др.

Некоторые слова в латгальских говорах имеют совсем другое значение, чем в других диалектах латышского языка и литературном языке. Так, например, глагол *suminât* в латгальских говорах имеет значение "целовать" в противоположность значению "чествовать" в других диалектах латышского языка и литературном языке.

Б. Значения глагольной приставки *da-*.

В латышских говорах верхнелатышского диалекта, а также в селонских и среднелатышских говорах восточной части Видземе сохранилось много глаголов с приставкой *da-*.

Восточнолатышская приставка *da-* вносит в глаголы следующие значения.

1. Достижение границы распространения действия, движения, например: *dabêgt* "добежать до определенного места" Пилда, *dabrist* "дойти вброд до определенного места" Пилда, *dajât* "доехать верхом до определенного места" Виляка, Пилда, *danest* "донести до определенного места" Пилда; ср. лит. *lig namų nedànešiau* "я не донес до дому" Алседжяй, русск. *добежáть*, польск. *dobieć* "добежать".

2. Достижение временного предела действия или состояния, например: *dadarîtiês* "доработать до определенного времени" Аулея, *dadzîvuôt* "дожить до определенного времени" Виляка, Калупе, Пилда; ср. русск. *дожúть*, блр. дажы́цца "дожить".

3. Достижение цели действия, движения, например: *dadzìt*[2] "догнать" Пилда, *dajaûcêt* "приручить" Баркава, *dajûcêt* "приручить" Варкава, Пилда; ср. русск. *догнáть*, блр. *дагнáцы* "догнать".

4. Добавление части объекта (вещества) к тому же или другому объекту (веществу), например: *dabȅrt*[2] "досыпать" Пилда, *daliêt* "долить" Виляка, Калупе, Пилда; ср. лит. *kai viralas nuseks*, *dapìldyk vandens* "когда суп увариться, долей воды" Субачюс, русск. *досы́пать*, *долúть*, польск. *dosypać* "досыпать".

5. От предыдущего значения нужно отличать употребление приставки *da-* в значении присоединения какого объекта или субъекта к другому объекту или субъекту, например: *dadiêgt* "пришить" Аулея, Варакляны, *dalipt* "прилипнуть" Пилда, *dasêst* "присесть, подсесть" Пилда, *dasìet*[2] "привязать" Пилда, *dašùt*[2] "пришить" Пилда.

6. Завершение действия или движения, например: *daarît* "закончить пахать" Пилда, *dabèigt*[2] "окончить, закончить, докончить" Пилда, *dadùrt*[2] "дорезать" Пилда, *dajât* "доездить, погубить (коня)" Виляка, Пилда, *dakȁrst*[2] "полностью созреть" Аулея, *dakaût* "дорезать" Аулея, Пилда; ср. лит. *dabaigiau rugius vežti* "я кончил возить зерно (рожь)" Дусетос, польск. *dopisać* "дописать", русск. *дорéзать*, блр. *дарéзаць* "дорезать".

7. Приставка *da-* вместе с глаголом *iêt* "идти" указывает на модальность (необходимость) действия, например: *daiêt* "müssen" Пилда (*dagā pienu izliet* "пришлось вылить молоко"), *daietiês* "müssen" (*vilkam dagājās ciest badu* "волку пришлось голодать").

Восточнолатышская приставка *da-* имеет больше значений, чем лит. *da-*. Часто значения восточнолатышской приставки *da-* совпадают со значениями славянской приставки *do-*. Однако полной идентичности значений вост.-лтш. *da-* и слав. *do-* (русск. *до-*, блг. *да-*, польск. *do-*) нет. Автором диссертации эксцерпировано из "Словаря латышского языка" К. Мюленбаха и Я. Эндзелина и собрано в латгальских говорах верхнелатышокого диалекта 113 глаголов с приставкой *da-*. Приблизительно половине этих глаголов в соседних славянских языках (русском, белорусском и польском) соответствуют глаголы со славянской приставкой *do-*, а второй половине глаголов с приставкой *da-* латгальских говоров в соседних славянских языках соответствуют глаголы с другими приставками (русск. *под-*, *при-*, блр. *пад-*, *пры-*, польск. *przy-*).

Наиболее характерными являются две закономерности семантических различий между латышской диалектной приставкой *да-* и славянской приставкой *do-*.

Во-первых, в восточнолатышских говорах глагольная приставка *da-* указывает на присоединение какого-либо объекта или субъекта к другому объекту или субъекту, а в соседних славянских языках соответствующие глаголы имеют другие приставки (русск. *под-*, *при-*, блр. *пад-*, *пры-*, польск. *przy*), например:

вост.-лтш. *dasêst* "присесть, подсесть", *dasêstiês* "присесть, подсесть", но русск. *присéсть*, *подсéсть*, блр. *прысéсцi* "присесть", *падсéсцi* "подсесть", польск. *przysiąść* "присесть, подсесть", *przysiąść się* "присесть, подсесть";

вост.-лтш. *dasìet*[2] "привязать"; *dasìetiês*[2] "привязаться", но русск. *привязáть*, *привязáться*, блр. *прывязáць* "привязать", *прывязáцца* "привязаться", польск. *przywiązać* "привязать", *przywiązać się* "привязаться";

вост.-лтш. *dašùt*[2] "пришить", но русск. *пришúть*, блр. *прышыць* "пришить", польск. *przyszyć* "пришить".

Во-вторых, в восточнолатышских говорах глагол *iêt* "итти" с приставкой *da-* указывает на модальность (необходимость) действия, а в соседних славянских языках соответствующие глаголы имеют другую приставку (русск. *при-*, блр. *пры-*), например: вост.-лтш. *daiêt* "müssen" (*dagā jāt vienam* "пришлось ехать одному" Пилда), *daietiês* "müssen" (*vilkam dagājās ciest badu* "волку пришлось голодать"), но русск. *прийтúсь* "müssen" (*пришлось ехать одному*), блр. *прыйцíся* "müssen" (*прыйшлося ехаць аднаму* "пришлось ехать одному"). В польском языке на модальность (необходимость) действия указывает слово *trzeba*, например, *trzeba będzie drogo zapłacić* "придется дорого заплатить".

Учитывая полисемию вост.-лтш. *da*, *da-* и довольно значительные расхождения между значениями восточнолатышской приставки *da-* и славянской приставки *do-* (русск. *до-*, блр. *да-*, польск. *do-*), мы присоединяемся к мнению А. Мейе, Я. Эндзелина и М. Фасмера, что лтш. диал. *da*, *da-*, лит. *da-* унаследованы из балтийского resp. индоевропейского праязыка и исконно родственны со слав. *do*, *do-* греч. δε, авест. *-da*, д.-в.-н. *za*, *zuo* "к", англос. *tó* и др.

В. Значения глагольной приставки *pra-*.

В сравнительной грамматике балтийских языков общепризнанным является мнение, что предлог *pra* и приставка *pra-*, за исключением тех немногих примеров, которые упомянуты в "Словаре латышского языка" К. Мюленбаха и Я. Эндзелина, в латышском языке исчезли. Однако эту точку зрения следует пересмотреть, ибо в латгальских народных песнях и в латгальских говорах верхнелатышского диалекта сохранилось много унаследованных глаголов с приставкой *pra-* (в диссертации приводятся 74 таких глагола).

Глагольная приставка *pra-* в латгальских говорах имеет следующие значения:

1) указывает на направление движения мимо кого (чего), например: *prabràukt*[2] "проехать мимо (кого, чего)" Звиргздене, Пилда, Шкилбены и др., *praiêt* "пройти мимо (кого, чего)" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *praeĩti* "пройти мимо (кого, чего)" и русск. *пройти́*);

2) указывает на направление сквозь, через, например: *pracìrst*[2] "прорубить" Звиргздене, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *prakiřsti* "прорубить"), *praiêt* "пройти сквозь, через" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *praeĩti* "пройти сквозь, через", русск. *пройти́*), *prakàlt*[2] "продолбить" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *prakálti* "продолбить", русск. *проколо́ть*);

3) указывает на действие, которое совершается на определенном участке пути, например; *pralaîst* "проводить (человека)" Берзгале, Макашены, Озолайне, Пилда и др., *pranest* "пронести (на определенном отрезке пути)" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. русск. *пронести́*);

4) указывает на действие, которое совершается в определенном промежутке времени, например: *prabût* "пробыть" Звиргздене, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *prabū̃ti* "пробыть", русск. *пробы́ть*), *pradzîvuôt* "прожить (определенное время)" Звиргздене, Пилда, Цибла и др. (ср. лит. *pragyvénti* "прожить", русск. *прожи́ть*), *praiêt* "пройти (о времени)" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Нирза, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. русск. *пройти́*);

5) указывает на действие, которое совершается в недостаточной степени, например: *praràust*[2] "немного прорыть" Шкилбены, *pratrìt*[2] "немного протереть" Шкилбены, *praùrbt*[2] "немного просверлить" Шкилбены;

6) указывает на способность или возможность совершать действие, например: *praiêt* "пойти" Шкилбены, *pranest* "пронести" Шкилбены;

7) указывает на действие, которое связано с утратой, ущербом, убытком, например: *pradzeît* "пропить" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Сакстагалс, Шкилбены и др. (ср. лит. *pragérti* "пропить"), *prapult* "пропасть, погибнуть" Айзкалне, Берзгале, Варкава, Звиргздене,

Макашены, Озолайне, Пилда, Цибла, Шкилбены и др. (ср. лит. *prapùlti* "пропасть, погибнуть");

8) указывает на совершенное resp. перфективное действие, например: *pradzìrst*[2] "услышать, узнать" Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *pragiřsti* "pradėti girdėti; suvokti garsą"), *pradzìt*[2] "прогнать" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *pragiñti* "прогнать", русск. *прогна́ть*), *praklàust*[2] "услышать, узнать" Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др.

III. Лексические изоглосы

В начале третьей главы кратко изложены основные принципы сравнительно-исторической ареальной лингвистики при установлении лексических ареальных изоглосс, а именно: из числа изолексем должны быть исключены заимствованные слова, независимые параллельные образования и только типологически родственные образования, так как они ничего не могут свидетельствовать о степени родства диалектов и языков.

При определении ареальных изолексем необходимо учитывать особенности лексического материала. В латгальских говорах верхнелатышского диалекта есть целый ряд слов (термины родства и др.), о которых есть все основания думать, что они раньше были во всех диалектах латышского языка. Некоторые из этих слов и в наши дни встречаются в отдельных нижнелатышских говорах. Такие слова исключены из числа изолексем.

Установление лексических ареальных изоглосс должно основываться на проверенные и надежные этимологии. Изолексемы, основанные на спорные и ненадежные этимологии, не имеют доказательной силы. Так, например, возможно, что лтш. диал. (латг.) *kremele* "пришитый к женской рубашке кусок материи" исконно родственно со слав. *kroma* "Rand", однако мы не можем в данном случае говорить об изолексеме латгальских говоров верхнелатышского диалекта – славянских языков, ибо этимология слова *kremele* не является надежной.

Лексические ареальные изоглоссы в этой главе распределены на 3 группы, которые отражают исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта соответственно: а) с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, среднелатышскими и ливонскими говорами Видземе, земгальскими говорами среднелатышского диалекта, куршскими говорами[187] и литовским языком, б) с древнепрусским языком, в) со славянскими языками.

---

[187] Под куршскими говорами мы понимаем куршские говоры среднелатышского диалекта, куршско-земгальские и ливонские говоры в Курземе, а также латышские говоры Куршской дуги, одним словом, все говоры с куршским субстратом или суперстратом.

А. Исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, среднелатышскими и ливонскими говорами Видземе, земгальскими говорами среднелатышского диалекта, куршскими говорами и литовским языком.

1. Латгальские и селонские говоры верхнелатышского диалекта охвачены 86 лексическими ареальными изоглоссами (приблизительно 71% из общего числа рассмотренных изоглосс), например: лтш. диал. (латг.) *lizîka* "ложка" Звиргздене, Пилда, Цибла и др. – лтш. диал. (селон.) *ližīga* "ложка" Заса и др.; лтш. диал. (латг.) *pelīss* "die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird" Аулея, Варакляны, Наутрены и др. – лтш. диал. (селон.) *pelīses*, *pelīsi* "die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird" Нерета; лтш. диал. (латг.) *trùops*^{2} "der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Аулея, Варакляны – лтш. диал. (селон.) *trùops*^{2} "der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Биржи, Мейраны и многими другими изоглоссами.

Лексические ареальные изоглоссы, которые объединяют латгальские и селонские говоры верхнелатышского диалекта, в зависимости от ареала распределены на четыре группы: а) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (20); б) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров (3); в) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – литовского языка (38); г) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта (25). Кажется, что древнее те лексические изоглоссы, которые объединяют латгальские говоры верхнелатышского диалекта с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, куршскими говорами и литовским языком, а те изоглоссы, которые охватывают только латгальские и селонские говоры, в общем более позднего происхождения. Однако некоторые латгало-селонские изолексемы, например: *gasts* "гость", могут быть унаследованы из балтийского resp. индоевропейского праязыка.

В семантике и фразеологии латгальских и селонских говоров также наблюдается определенное сходство, например, *griêzt* "резать; пилить" в латгальских и селонских говорах; *bāba nuokrita nuo cepļa* "жена родила ребенка" Звиргздене, Пилда, Цибла и *meita nuokrituse nuo luôma* "девушка родила внебрачного ребенка" Акнисте.

Итак, данные лексики и семантики (так же как и данные фонетики и морфологии) свидетельствуют об особой близости латгальских и селонских говоров. Эта близость хотя бы частично может быть унаследованой от латгальского и селонского племенных языков.

2. 18 слов, которые встречаются в верхнелатышском диалекте и в восточной полосе видземских среднелатышских говоров, т. е. в переходных говорах между верхнелатышским и среднелатышским диалектами, например, *aizbari* "крупа" Вецпиебалга, Ранка, *galdît* "лущить" Курмене, *sala* "деревня (посредине болота)" Тауркалне, в диссертации объясняются как заимствованные в видземские среднелатышские говоры из верхнелатышского диалекта.

Так как, согласно гипотезе Я. Эндзелина и Х. Моора, видземские (так же как и земгальские) среднелатышские говоры возникли на базе языка земгальского племени, то 6 слов, которые широко распространены в верхнелатышском диалекте и в видземских (даже западных) нижнелатышских говорах (но отсутствуют в земгальских среднелатышских говорах), например, *diêndârzs*^{2} "ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird" Лиелсалаца, объясняются латгальским (или селонским?) суперстратом в Видземе.

3. Только 9 лексических ареальных изоглосс объединяют латгальские (а также частично селонские) говоры верхнелатышского диалекта и земгальские говоры верхнелатышского диалекта (примерно 7,4% из общего числа рассмотренных изолексем); например: *bìrds*^{2} "Weberkamm" Берзгале, Звиргздене, Наутрены, Пилда и др. – *birdes* "Webergestell" Мемеле, *bîŗde*^{2} "Webergestell" Рундале, Вецсауле, *biŗdi*^{2} "Webergestell" Межотне, Свитене; *kàļ*^{2} "während" Аулея – *kâleit*^{2} "bis, solange als" Бауска, Берсмуйжа, Элея и др. – лит. *kõl*(*ei*) "wie lange, solange als"; *tàļ*^{2} "solange, unterdessen" Аулея – *tâleĩt*^{2} "так далеко, до того места" Залите, *tâleĩt*^{2} "тем временем" Бауска – лит. *tõl*(*ei*) "bis dahin, so lange".

Меньше изолексем (а также изофонем и изоморфем) объединяют латгальские говоры верхнелатышского диалекта с земгальскими говорами среднелатышского диалекта, чем с селонскими говорами и куршскими говорами, поэтому кажется, что земгальский язык стоял дальше от латгальского языка, нежели селонский и куронский языки.

4. Латгальские (и селонские) говоры верхнелатышского диалекта и куршские говоры охвачены 28 лексическими ареальными изоглоссами, что составляет 23% из общего числа рассмотренных изолексем, например: *azbars* "ячменная крупа" Балтинава, Баркава, Варакляны, Карсава, Наутрены, Пилда, Скайста и др. – *azbaras* "крупа" Лубана, Мейраны и др. – *ãzbaras* "ein Grützkorn" Куршская дуга, *ãzbari* "крупа" Куршская дуга, *ãzbars* "eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerst" Ница; *nuba* "jetzt eben" Варкава – *nuba* "сейчас" Гробиня. Эти лексические изоглоссы в зависимости от ареала распределены на 4 группы: а) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (20); б) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (3); в) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров – куршских говоров (3); г) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров (2).

Если бы все латгало-куршские изолексемы охватывали бы и литовский язык, то литовский язык можно было бы представить себе эпицентром ареала этих изоглосс, а латгальские и куршские говоры – периферией. Однако в диссертации приводятся 3 изолексемы, которые охватывают только латгальские, селонские и куршские говоры, и 2 изолексемы, которые охватывают только латгальские и куршские говоры. Эти лексические изоглоссы свидетельствуют о возможности прямых контактов между латгальским и селонским языками, с одной стороны, и куронским языком, с другой стороны. Данные топонимики, фонетики, морфологии и этнографии также свидетельствуют о возможности таких контактов.

В 9–13 веках и позже между куронами, с одной стороны, и латгалами-селонами, с другой стороны, не были возможны прямые контакты. Поэтому следует принять, что латгало-селоно-куршские изолексемы наряду с данными топонимики, фонетики и морфологии свидетельствуют о латгало-селоно-куронских контактах в то время, когда эти племена еще жили где-то по соседству на территории Литвы и Белоруссии.

5. Латгальские говоры верхнелатышского диалекта и литовский язык объединяет 91 лексическая ареальная изоглосса (приблизительно 75 % из общего числа рассмотренных изоглосс), например: лтш. диал. (латг.) *bùds*[2] "щека" Баркава, Варакляны, Варкава, Звиргздене, Калупе, Наутрены, Пилда, Цибла и др. – лит. *bū̃das* "лицо"; лтш. диал. (латг.) *buts* "основание (постройки или здания)" Аулея, Пилда и др. – лит. *bùtas* "квартира; дом; сени"; лтш. диал. (латг.) *naĥts* "конусообразная сеть для ловли рыбы или куропаток" Звиргздене, Пилда, Цибла и др. – лит. *nártas* "угол, стык двух бревен"; лтш. диал. (латг.) *sàucêt*[2] "сучить" Берзгале, Виляны, Звиргздене, Пилда, Цибла и др. – лит. *sùkti* "вить"; лтш. диал. (латг.) *spaîts* "солнечный луч" Варакляны – лит. *spitulỹs* "Stern auf der Tierstirn"; лтш. диал. (латг.) *stràps*[2] "быстрый" Варакляны – лит. *stropùs* "прилежный; бодрый, живой".

Эти изоглоссы в зависимости от ареала распределены на четыре группы: а) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (20); б) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (3); в) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – литовского языка (38); г) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – литовского языка (30).

Многие семантические особенности также объединяют латгальские (частично и селонские) говоры с литовским языком, например: лтш. диал. *aĥkls* "соха" ср. с лит. *árklas* "соха", в.-лтш. *arùods*[2] "закром" ср. с лит. *arúodas* "ящик для зерна; клеть", в.-лтш. *krâsne* "груда камней; каменная печь в бане" ср. с лит. *krósnis* "куча, груда; груда камней; каменная печь в бане" и т.д.

Многие слова латгальских говоров верхнелатышского диалекта по форме стоят ближе к литовскому языку, нежели к нижнелатышским говорам, например:

лтш. диал. (латг.) *dadzilis* “чиж” и лит. *dagìlis* “щегол”; лтш. диал. (латг.) *làpinis*[2] “заплата” и лит. *lopinỹs* “заплата”; лтш. диал. (латг.) *lauztinis* “лом” и лит. *laužtìnis* “ломаный” и т.д.

Латгало-литовские лексические ареальные изоглоссы (а также, как показывают некоторые наблюдения, изосемемы и изоморфемы) свидетельствуют о тесных и продолжительных латгало-литовских контактах.

Б. Исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта с древнепрусским языкам.

Латгальские говоры верхнелатышского диалекта и древнепрусский язык объединяют 11 лексических ареальных изоглосс, например: лтш. диал. (латг.) *brava* “бровь” – прусск. *wubri* “ресница”, лтш. диал. (латг.) *buts* “основание (постройки или здания)” – прусск. *buttan*, *butten* “дом”, лтш. диал. (латг.) *strẽnas* “ляжки” – прусск. *straunay* (следует читать *strannay* или *strainay*) “ляжки” и др.

Лексических ареальных изоглосс латгальских говоров верхнелатышского диалекта и древнепрусского языка немного, хотя не исключена возможность, что таких изоглосс было больше, их невозможно обнаружить, ибо в распроряжении языковедов нет полных сведений о древнепрусской лексике. Латгало-древнепрусские изолексемы объединяют не только латгальские говоры верхнелатышского диалекта и древнепрусский язык, но и литовский язык и частично другие диалекты латышского языка. Не обнаружена ни одна лексическая ареальная изоглосса, которая объединила бы только латгальские говоры верхнелатышского диалекта и древнепрусский язык.

Литовский языковед К. Буга допускает возможность контактов между латгальским и древнепрусскими племенами в начале нашей эры. Пока собранные материалы диалектной унаследовнннной лексики латгальских говоров не позваляют обнаружить ни одной изолексемы (инновации), которая объединила бы только латгальские говоры и древнепрусский язык. Все 11 лексических изоглосс является архаизмами, которые унаследованы из индоевропейского resp. балтийского праязыка и не могут надежно свидетельствовать о контактах латгалов с древнепрусскими племенами, хотя и не исключают возможность таких контактов.

В. Исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта со славянскими языками.

Унаследованная диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта свидетельствует об исторических связях латгалов со славянами.

В диссертации приводится 10 лексических ареальных изоглосс, которые распределены на 3 группы: а) 8 изолексем, охватывающих латгальские говоры верхнелатышского диалекта, селонские говоры верхнелатышского диалекта, литовский язык и славянские языки, б) 4 изолексемы, охватывающие латгальские говоры верхнелатышского диалекта, литовский язык и славянские языки,

в) 3 изолексемы, охватывающие латгальские говоры верхнелатышского диалекта и славянские языки.

Не все приводимые в диссертации лексические изоглоссы обладают одинаковой древностью. Самыми древними кажутся следующие изолексемы: лтш. диал. (латг.) *cẹ̀drs* "прогорклый, затхлый" – слав. **kēd-* (словен. *čâd*, чеш. *čad*, русск. *чад*); лтш. диал. (латг.) *maudât* "мучить(?)", *apmauds* "досада, гнев, неудовольствие" – лит. *apmaudyti* "сердить, дразнить", *ãpmaudas* "досада, гнев, неудовольствие" – болг. *муден* "медленный, неуклюжий", русск. *моде́ть* "похудеть", чеш. *mdlíti* "истощать"; лтш. диал. (латг.) *pragarîba* "прожорливость" – лтш. диал. (селон.) *pragars* "прожора", лит. диал. *prãgaras* "прожора" – русск. *прожо́ра*, чеш. *prožrat* "проглотить", сербохорв. *прождрљивац* "прожора"; лтш. диал. (латг.) *rùcis*[2] "ручей; топь в лесу" – слав. **ruk-ējь* (русск. *руче́й*, польск. *ruczaj*, чеш. *ručej*); лтш. диал. (латг.) *sàucêt*[2] "сукать, сучить" – лит. *sùkti* "вить" – русск. *сукать*, *сучи́ть*, чеш. *soukati*, польск. *sukać*. Эти лексические изоглосы указывают на возможность очень древних контактов между латгалами и славянами. Так как ареал этих изоглосс охватывает восточнославянские, западнославянские и южнославянские языки, надо предполагать, что они возникли еще в эпоху праславянского языка.

Вторая группа лексических изоглосс относится ко времени, когда диалекты праславянского языка уже в значительной степени обособились друг от друга: лтш. диал. (латг.) *šûst* "встать дыбом (о волосах, о шерсти)" – лит. *šiùsti* "встать дыбом (о волосах, о шерсти)" – хорв. *susmat* "растрепанный"; лтш. диал. (латг.) *visad* "всегда" – лтш. диал. (селон.) – *visad* "всегда" – лит. *visadà* "всегда" – слав. *vьxoda* "всегда" (болг. *възда*, сербохорв. *вазда*, чеш. *vezda*). Эти изолексемы интересны в том отношении, что они отображают связи восточнобалтийских племенных языков с тем диалектом праславянского языка, из которого потом развились южнославянские языки.

4. Третья группа лексических изоглосс отражает контакты латгалов с восточными славянами и поляками: лтш. диал. (латг.) *atasi* "тяжи (в телеге)" – русск. диал. *отóса* "верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка", блр. *атóса* "тяж (в телеге)", польск. диал. *otosa* "тяж (в телеге)"; лтш. диал. (латг.) *naîts* "малая конусообразная сеть для ловли рыбы или куропаток" – лит. *nártas* "угол, соб. стык двух стен" – русск. диал. *нерёт*, *неретó*, *нóрот* "верша", блр. *нерет* "верша"; лтш. диал. (латг.) *trukât*, *trukšinât* "бежать мелкой рысью" – лтш. диал. (селон.) *trukšinât* "бежать мелкой рысью" – лит. *trùkti* "медлить, мешкать", *tráukti* "тянуть, отправляться (в путь)" – русск. *трусúть* "бежать мелкой рысью (о животных); ехать (верхом) рысью; идти мелкими и быстрыми шагами (о человеке)". Эти изоглоссы возникли, начиная со второй половины I тысячелетия нашей эры.

Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рига, 1989[*]

Предисловие

1. **Тема**. Диссертация посвящается изучению фонетики (просодии, вокализма и консонантизма) латгальских говоров латышского языка в диахроническом и синхроническом аспектах. В данной диссертации мы рассмотрели также проблемы истории балтийского вокализма и некоторые проблемы истории балтийского консонантизма (история общебалтийских звуков доведена до восточнобалтийского состояния), что объясняется необходимостью выбора "отправной точки" для изучения истории латгальского вокализма и консонантизма.

2. **Актуальность темы**. До сих пор в диалектологических очерках описана фонетика только отдельных латгальских говоров. В "Грамматике латышского языка" Я. Эндзелина все явления фонетики латгальских говоров описаны в связи с явлениями фонетики других говоров латышского языка и поэтому разбросаны по всем главам первой части этого труда.[1] В "Латышской диалектологии" М. Рудзите фонетике латгальских говоров вместе с селонскими говорами отведена одна глава, но вопросы фонетики в связи с ограниченным объемом книги в ней рассмотрены очень сжато (эта глава составляет лишь 3,4 печатных листа).[2] Из изложенного выше ясно, что латышское и балтийское языкознание крайне нуждается в монографическом, более полном исследовании фонетики латгальских говоров в диахроническом и синхроническом аспектах. Этим и определяется актуальность темы данной диссертации.

3. **Материалы**. Эмпирической основой данного исследования послужили материалы глубоких говоров Латгалии, собранные диссертантом с 1954 г. по 1985 г., материалы Атласа диалектов латышского языка и материалы латышского устного народного творчества, хранящиеся в Институте языка и литературы Академии наук Латвийской ССР, дипломные и курсовые работы по латышской диалектологии студентов филологического факультета Латвийского государственного университета. Материалы для настоящей диссертации эксцерпированы также из многих опубликованных трудов по латышской диалектологии, сборников латышского фольклора, летописей и других письменных памятников (см. список источников в приложениях к диссертации).

3. **Научная новизна работы**. Для истории латышского языка важен вопрос

---

[*] Disertācija aizstāvēta Viļņā 1990. gada 20. martā.

[1] E n d z e l ī n s, 1951, 24–254.

[2] R u d z ī t e, 1964, 265–315.

о происхождении так называемых "древнелатышских" племенных языков, а именно, являются ли эти племенные языки потомками латышского или восточнобалтийского праязыка. По этому вопросу в языкознании существуют две противоположные точки зрения. Одни лингвисты считают, что "древнелатышские" племенные языки развились из латышского праязыка. Авторами этой гипотезы являлись классики балтийского языкознания Я. Эндзелин и К. Буга. Согласно первоначальной версии гипотезы о пралатышском языке, выдвинутой этими лингвистами, из латышского праязыка непосредственно развились диалекты и говоры современного латышского языка[3]. Позже Я. Эндзелин модифицировал эту гипотезу. Не отказавшись от постулата латышского праязыка, он признавал и существование в прошлом "древнелатышских" племенных языков, которые якобы являлись промежуточной стадией между латышским праязыком и современными диалектами латышского языка[4]. Гипотезу Я. Эндзелина и К. Буги о латышском праязыке в 30-ых годах нашего столетия поддержал П. Шмит[5], а в наши дни – М. Рудзите[6]. Против этой гипотезы в 30-ых годах 20-го столетия выступили Э. Блесе и Ю. Плакис[7], а в наши дни выступают В. Мажюлис, С. Кольбушевский, З. Зинкявичюс[8] .

Несомненно, некоторое число изоглосс, например изофон, объединяло "древнелатышские" племенные языки[9]. Однако, на наш взгляд, этого недостаточно для постулирования латышского праязыка и выведения из него "древнелатышских" племенных языков.

Латгальские говоры наряду с селонскими говорами верхне-латышского диалекта в большой мере отличаются от нижнелатышских говоров (среднелатышского и ливонского диалектов). Латгальские говоры по сравнению с земгальскими и видземскими среднелатышскими говорами, легшими в основу латышского литературного языка, имеют совсем другую фонетическую и фонологическую системы. Много различий имеется также в морфологии, лексике и фразеологии латгальских говоров по сравнению с земгальскими и видземскими среднелатышскими говорами.

Многие изофоны, изоморфы, изолексы и изосемы (как архаизмы, так и инновации) сближают латгальские говоры с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, с куронскими говорами среднелатышского диалекта и литовским языком в противоположность земгальским и видземским говорам среднелатышского диалекта. По многим диалектным особенностям ближе всего к латгальским говорам стоят селонские говоры, жемайтский и аукштайтский

---

[3] Endzelīns, 1974, 138, 561; Būga, 1958, 404, 408; 1961, 102.
[4] Endzelīns, 1951, 5–9, 34, 94, 173, 179; 1980, 480, 487, 489.
[5] Šmits, 1936, 71–72.
[6] Rudzīte, 1975, 53–57.
[7] Blese, 1936, 54; Plāķis, 1936, 46–49.
[8] Мажюлис, 1974, 121; Mažiulis, 1979, 9; Kolbuszewski, 1979, 272–274; 1983, 272–274; Zinkevičius, 1984, 338.
[9] Endzelīns, 1951, 170–171, 173, 177–181, 184–185.

диалекты литовского языка и куронские говоры среднелатышского диалекта. Ряд изоглосс (изофон, изоморф и изолекс) в противоположность нижнелатышским говорам объединяет латгальские говоры наряду с селонскими со славянскими языками[10]. Многие диалектные черты латгальских и селонских говоров невозможно возвести к гипотетическому так называемому латышскому праязыку, из которого якобы развились латгальский, селонский, земгальский и куронский племенные языки, а из них в свою очередь – диалекты и говоры современного латышского языка.

Между латгальским, селонским, куронским и земгальским племенными языками обнаруживается различная степень близости[11], а также между этими идиомами и жемайтским и аукштайтским, с одной стороны, и славянскими языками, с другой стороны, степень близости неодинакова.

В гипотезе о латышском праязыке имеются и другие уязвимые звенья. Согласно этой гипотезе "пралатышская" система звуков в среднелатышском диалекте, кажется, сохранилась лучше, чем в других диалектах.[12] А ведь все языки и диалекты непрерывно изменяются[13], и непонятно, почему диалект в центре ареала латышского языка согласно этой гипотезе так долго смог сохранить архаическую фонетическую систему, ибо "диалекты, территориально размещенные в центре, в силу этого предрасположены ко всякого рода новообразованиям... (закономерность, которая неоднократно проверялась и подтверждалась на материале различных языков)".[14] Кроме того необходимо отметить, что археологи не нашли "пралатышской" материальной культуры[15], а ведь общий язык предполагает и общую цивилизацию.[16]

В свете изложенного выше гипотеза о латышском праязыке нам представляется совершенно необоснованной и неубедительной. На наш взгляд, латгальские говоры являются продолжением латгальского племенного языка, а тот в свою очередь развился из восточнобалтийского праязыка без промежуточной стадии латышского праязыка.[17]

Так как существование в прошлом пралатышского этноса не доказано ни антропологией, ни археологией, ни этнографией, а гипотеза о латышском праязыке не обоснована строгими методами сравнительно-исторического языкознания, то мы отправной точкой для исследования исторической фонетики латгальских говоров берем восточнобалтийскую систему гласных (согласно

---

[10] B r e i d a k s, 1969a, 27–33; 1969, 40–51; Б р е й д а к, 1969, 15–22; 1972, 36–39; 1977a, 7–9; 1979б, 10–19; 1978, 69–70; 1979a, 107–109.

[11] Сравните мнение В. Мажюлиса о месте куронского, земгальского и селонского племенных языков среди других балтийских идиомов, см. М а ж ю л и с, 1981, 103.

[12] E n d z e l ī n s, 1951, 12.

[13] Ч е к м а н, 1979, 12.

[14] М а к а е в, 1964, 35.

[15] M o o r a, 1952, 62–63.

[16] М е й е, 1954, 23.

[17] Б р е й д а к, 1972, 35.

гипотезе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса)[18] и восточнобалтийскую систему согласных.

Так как некоторые вопросы просодии и вокализма латгальских говоров являются спорными, при сборе диалектологических материалов мы последовательно выясняли, как соответствующие особенности слоговых интонаций и гласные звуки воспринимаются носителями данных говоров. С этой целью проведено также сопоставление материалов латгальских говоров, зафиксированных в диалектологических работах, с записями устного народного творчества, как опубликованными, так и неопубликованными. В результате проведенной работы в ряде случаев мы внесли коррективы в описании современного состояния явлений просодии и качества гласных латгальских говоров.

5. **Теоретическая значимость**. В данной диссертации впервые разработана относительная хронология фонетических изменений в латгальских говорах, а некоторым изменениям в результате использования данных письменных памятников дана и новая абсолютная хронология. Исследование является и ответом на необоснованные, голословные утверждения некоторых ученых, что все фонетические изменения в латгальских говорах якобы осуществились под влиянием славянских языков в относительно недавнее время.[19]

Данная работа будет способствовать решению некоторых проблем сравнительной фонетики балтийских языков и созданию исторической фонетики латышского языка с учетом данных латгальских говоров.

6. **Практическая ценность**. Данная диссертация будет способствовать усовершенствованию курсов латышской диалектологии и исторической грамматики латышского языка в вузах республики.

7. На защиту выносятся следующие **основные положения**:

– латгальские говоры являются продолжением латгальского племенного языка, а тот в свою очередь развился из восточнобалтийского праязыка без промежуточной стадии латышского праязыка;

– долгие гласные *ī*, *ū* глубоких латгальских, а также глубоких селонских говоров являются рефлексами не "пралатышских" дифтонгов *ie*, *uo*, а долгих гласных **ē̯* (< вост.-балт. **ē̯*, **ę̄n*), **ō̯* (< вост.-балт. **ō̯*, **ǭn*), из которых они развились через промежуточную стадию дифтонгоидов **$\bar{\imath}^{e}$*, **$\bar{u}^{o}$* или **$^{e}\bar{\imath}$*, **$^{o}\bar{u}$*;

– причиной первичной позиционной перегласовки гласных *e* > *a*, *ē* > *ā*, *i* > *y* в латгальском, а также в селонском явился прибалтийско-финский языковой субстрат, а именно – гармония гласных, которая в прибалтийско-финских языках проявляется чаще в виде прогрессивной, реже в виде регрессивной ассимиляции гласных;

– причиной изменения дифтонга *ai* в дифтонг *ei* за согласными *k*, *g* в

---

[18] К а з л а у с к а с, 1962, 23; Б р е й д а к, 1983в, 4–5.
[19] См. B l e s e, 1936, 57; G ā t e r s, 1977, 14.

глубоких говорах северной Латгалии и некоторых говорах центральной Латгалии явился прибалтийско-финский языковой субстрат;

– возникновение позиционной палатализации согласных перед гласными переднего ряда в латгальском, а также селонском объясняется внутренней причиной: тембр согласных был приспособлен к тембру гласных переднего ряда;

– звукосочетания **pj, *bj, *>vj, *mj* в латгальском, а также селонском изменились в звукосочетания *pļ, pl', bļ, bl', vļ, vl', mļ, ml'* не только в начале корня, но и на стыке корня и суффикса / окончания (примеры с рефлексами звукосочетаний **bj, *vj, *mj* в начале корня отсутствуют);

– слова с *pņ, pn', bņ, bn', mņ, mn'* на стыке корня и суффикса / окончания в латгальском, а также селонском первоначально возникли при наличии двух *l* в словах в результате диссимиляции, потом эпентетические *ņ, n'* по аналогии проникли и в другие слова;

– под давлением фонетической системы, т. е. оппозиции твердых и смягченных согласных, в латгальском осуществилось расщепление мягкого *j* на два самостоятельных согласных звука: твердый *j* и смягченный *j'* (эти согласные в тавтосиллабической позиции за дифтонгами изменяются в соответствующие неслоговые гласные *i̯, ĭ*);

– смычные *k', ķ, g', ģ* в латгальском, а также селонском в результате второй аффрикатизации изменились в аффрикаты *č, ǯ* под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата;

– смягченные согласные лучше всего сохранились в части говоров центральной Латгалии; депалатализация некоторых или всех смягченных согласных в латгальских говорах объясняется влиянием соседних языков и диалектов: в южной и восточной Латгалии – влиянием польского и белорусского языков, в западной Латгалии – влиянием видземских говоров, в северной Латгалии и северо-восточной Видземе – влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка.

8. **Структура работы** соответствует ее проблематике. Диссертация состоит из введения, основной части и приложений. Во введении кратко изложена этническая история восточной Латвии и языковая ситуация в этом регионе. В основной части исследована фонетика латгальских говоров. Дана 31 этнографическая и лингвогеографическая карта по этнической истории восточной Латвии и фонетике латгальских (и частично селонских) говоров, источники, библиография использованной литературы (количество позиций в списках источников и использованной литературы – 424), сокращения и принятые знаки и символы.

ВВЕДЕНИЕ

1. Из этнической истории восточной Латвии

1. 1. К вопросу о латгало-селонских и прибалтийско-финских этнических связях

Данные археологии свидетельствуют, что по VII в. н. э. в восточной Латвии, за исключением ее южной части, обитало прибалтийско-финское население.[20] Судя по краниологическому материалу, это было восточнофинское племя, по происхождению очень близкое к води, ижоре и угалам (= южным эстонцам).[21]

Выводы археологов и антропологов о том, что в восточной Латвии до прихода латгалов и селонов обитали прибалтийские финны, подтверждаются также данными гидронимии, ибо в восточной Латвии бытует много названий рек и озер прибалтийско-финского происхождения.[22]

Во второй половине первого тысячелетия н. э. латгало-селонские племена, обитавшие до тех пор в южной Латгалии, восточной Земгале и северо-восточной Литве, начали продвигаться на север, и к XIII в. н. э. латгалы уже приблизительно достигли нынешней северо-восточной границы Латвии.[23]

Продвижение латгалов и селонов на север во второй половине первого тысячелетия н. э. не повлекло за собой отступление прибалтийских финнов. Большинство прежнего населения осталось на месте и продолжало жить бок о бок с пришедшими с юга латгалами и селонами. Оно постепенно смешалось с латгалами и селонами. Ассимиляция прибалтийско-финского населения восточной Латвии, начавшаяся в VII–IX вв., продолжалась вплоть до XIII в.[24] Прибалтийско-финский этнический компонент, вошедший в состав латгалов и селонов, по своему удельному весу был довольно значительным. Поэтому даже современное население восточной Латвии по некоторым показателям антропологии (краниологии, дерматоглифики, одонтологии) примыкает к северу Европы (Эстонии, Финляндии, Карелии, Кольскому полуострову), но, за некоторыми исключениями, не к югу (Литве).[25] Эстонский антрополог Л. Хеапост даже отмечает, что соматологически латгалы имеют наибольшее сходство с юго-восточными эстонцами, особенно с печерскими эстонцами. "Это сходство даже несколько больше, чем сходство между латгалами и видземскими

---

[20] Шноре, Цимермане, 1966, 184–185; Latvijas PSR arheoloģija, 1974, 174.

[21] Deņisova, 1968, 100–101; 1969, 8; 1973, 9; Денисова, 1970, 13–14; 1975, 186; 1977, 114, 131–147.

[22] Rudzīte, 1968, 175–197; Брейдак, 1973б, 97–102; 1977е, 27–29; Zeps, 1977, 427–440.

[23] Moora, 1952, 110–111.

[24] Moora, 1952, 110–111; Денисова, 1970, 14; Deņisova, 1973, 10.

[25] Денисова, 1970, 16 (карта № 1); 1977, 114 (карта № 25); Гравере, 1987, 131 (карта № 47).

латышами."[26] Такая этническая ситуация несомненно предопределила латгало-прибалтийско-финское и селоно-прибалтийско-финское двуязычие в течении нескольких поколений до полной ассимиляции прибалтийских финнов латгалами и селонами.

Прибалтийские финны восточной Латвии приняли культуру и язык латгалов и селонов. Однако и язык обитавшего в восточной Латвии прибалтийско-финского населения оставил глубокие и неизгладимые следы в латгальском и селонском языках.

Некоторые эстонские ученые (археолог Х. Моора, языковеды П. Аристэ и Л. Ваба) отстаивают гипотезу о том, что долатгальским и доселонским населением восточной Латвии были эстонцы, а точнее южные эстонцы, т. е. угалы, и в виде отдельных островков (лудзенские эстонцы, лейвы) они сохранили свою этническую самобытность и язык вплоть до XX века. Правда, Х. Моора в этом вопросе проявлял большую осторожность. Добалтийское население северной части Латвии он только условно называл эстонско-ливскими племенами, а о лудзенских эстонцах высказал предположение: не исключена возможность, что эта этническая группа эстонцев была остатком древнего местного населения.[27]

При просмотре работ сторонников данной гипотезы бросается в глаза недочет некоторых существенных выводов смежных с археологией отраслей науки, касающихся этнической истории восточной Латвии. Поэтому целесообразно дать критический анализ гипотезы Х. Моора, П. Аристэ и Л. Ваба в свете данных археологии, антропологии, языка, фольклора и исторических источников.

Х. Моора приписывал эстонцам и ливам могильники каменных курганов первого тысячелетия до н. э. и могильники с каменными оградками I–IV вв. н. э., распространенные в Эстонии и северной части Латвии.[28] Вслед за Х. Моорой и латышский археолог Я. Граудонис в коллективном труде "Археология Латвийской ССР" эти могильники считает ливскими и эстонскими.[29] Необходимо подчеркнуть, что этих могильных сооружений в восточной Латвии было немного и по сравнению с соответствующими сооружениями западной Латвии и Эстонии они имели сильно измененную форму.

Но имеются ли основания считать эти могильники только эстонскими и ливскими? Ведь аналогичные погребальные памятники были распространены и в Финляндии[30], а первоначальный тип могильников каменных курганов Восточной Прибалтики, как правильно отметил сам Х. Моора, был воспринят от соседей из-за Балтийского моря, из Скандинавии.[31] Следовательно, нет никаких оснований

---

[26] Хеапост, 1985, 27.
[27] Moora, 1952, 59, 75, 81; Моора, 1956, 123–124; Ariste, 1962, 271–275; 1978, 122; Аристэ, 1963, 137; Vaba, 1977, 17.
[28] Moora, 1952, 59, 75; Моора, 1956, 89, 108, 114.
[29] Latvijas PSR arheoloģija, 1974, 130.
[30] Meinander, 1954, 89–120; Моора, 1956, 88.
[31] Моора, 1956, 88.

считать каменные могильники восточной Латвии свидетельством того, что там до прихода латгалов и селонов обитали эстонцы, точнее угалы. Ведь если эти погребальные сооружения могли воспринять от соседей обитатели Финляндии, северные эстонцы, ливы, то это могли сделать и прибалтийские финны восточной Латвии, не будучи угалами.

Необходимо также подчеркнуть, что археологические памятники без учета выводов смежных наук ничего не могут свидетельствовать об этнической принадлежности населения какого-либо региона, ибо элементы материальной культуры одним этносом у другого легко заимствуются. Как правильно отмечает Ф. П. Филин, "...археологические культуры, взятые сами по себе, открывают широкий простор для "этногенетического" субъективизма и произвола."[32]

Для выяснения вопроса об этнической принадлежности долатгальского и доселонского населения восточной Латвии большое значение имеют работы антрополога Р. Денисовой. Согласно ее работам, краниологический материал из 17 могильников неопровержимо свидетельствует, что восточная Латвия, за исключением ее южной части, до прихода латгалов и селонов в основном была заселена восточными прибалтийскими финнами, которые вместе с населением юго-восточной и северо-восточной Эстонии и населением северо-западных земель Великого Новгорода в прошлом представляли единую в антропологическом отношении область. И все-таки эта область восточных прибалтийско-финских племен не была вполне однородной. В ее рамках обитавшие племена имели и значительные отличия в антропологическом отношении. Широколицый антропологический тип прибалтийско-финского населения восточной Латвии был особенно близок к антропологическому типу води (аналогичен антропологическому типу води), но значительно отличался от антропологического типа угалов.[33]

Как свидетельствует краниологический материал, извлеченный из пяти могильников (один из них расположен в средней Латгалии и четыре в северо-восточной Видземе) в XII–XIII вв. в восточной Латвии кроме широколицего восточного прибалтийско-финского антропологического типа наличествовал и узколицый западный прибалтийско-финский антропологический тип, аналогичный ливскому (ареал двух прибалтийско-финских антропологических типов восточной Латвии см. на карте № 1).[34]

В свете достижений антропологии последних 10–15 лет гипотезу о южноэстонском, т. е. угальском, субстрате в восточной Латвии следует признать неубедительной. Даже в северовосточной Видземе, граничащей с юго-восточной Эстонией, в свете данных антропологии сомнительно наличие южноэстонского субстрата. На наш взгляд, мы будем ближе к истине, если, следуя за М. Степермаписом, К. Анцитисом и А. Янсоном, признаем в этой узкой полосе

---

[32] Филин, 1962, 69. Ср. также Endzelīns, 1974, 546.
[33] См. литературу, указанную в сноске № 2.
[34] Денисова, 1977, 164–168.

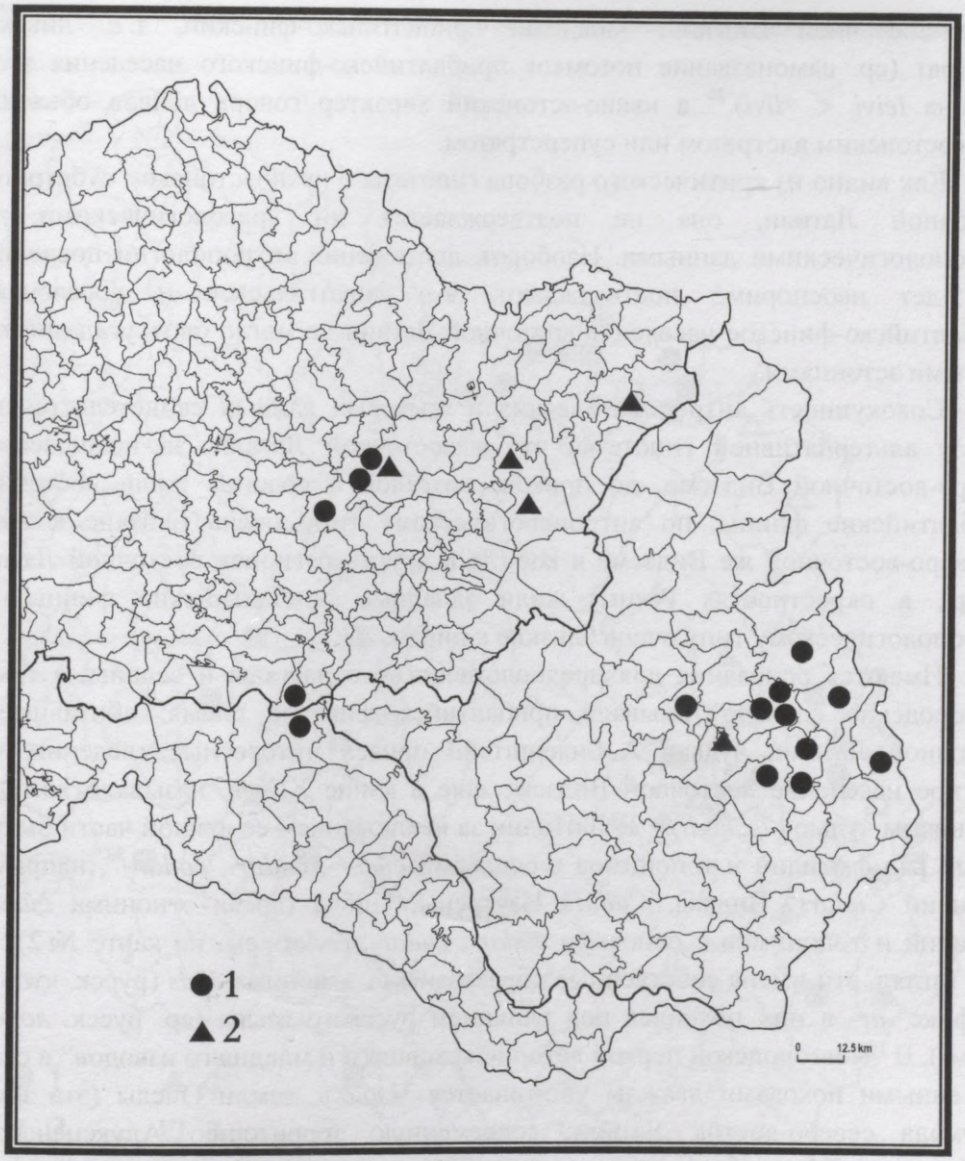

Карта № 1. Прибалтийско-финские племена – долатгальское и доселонское население восточной Латвии: 1 – места, где найдены черепа восточнофиннского широколицего суббрахикранного антропологического типа; 2 – места, где найдены черепа западнофиннского узколицего мезокранного антропологического типа[35]

[35] Денисова, 1977, 114, 131-147, 164-168.

северо-восточной Видземе западный прибалтийско-финский, т. е. ливский субстрат (ср. самоназвание потомков прибалтийско-финского населения этого региона *leivi* < **līvi*),[36] а южно-эстонский характер говора лейвов объясним южноэстонским адстратом или суперстратом.

Как видно из критического разбора гипотезы о южноэстонском субстрате в восточной Латвии, она не подтверждается ни археологическими, ни антропологическими данными. Наоборот, достижения антропологии последних 10–15 лет неоспоримо подтверждают, что долатгальское и доселонское прибалтийско-финское население восточной Латвии не могло быть угалами, т. е. южными эстонцами.

Совокупность антропологических и языковых данных свидетельствует в пользу альтернативной гипотезы, что в восточной Латвии, за исключением северо-восточной Видземе, до прихода латгалов и селонов жили восточные прибалтийские финны, по антропологическому типу очень близкие к води. В северо-восточной же Видземе и кое-где в других регионах восточной Латвии (напр., в окрестностях Резны) жили западные прибалтийские финны, по антропологическому типу очень близкие к ливам.

Имеются основания для предположения, что латгалы и селоны, а также новгородские словене называли прибалтийско-финское племя, обитавшее в восточной Латвии, чудью. А. Биленштейн привел интересные сведения, что местное население восточной Видземе еще в конце XIX в. называло жителей Марциены чудью (*Tschūdi*).[37] В Латгалии за исключением ее южной части бытует целый ряд фамилий и топонимов с основами *čūdar-*, *čudar-*, *čodar-*[38], например фамилии *Čùdars*[2] Виляка, *Čudars* Наутрены, Цибла (ареал этнонима *čūds* и фамилий и топонимов с основами *čūdar-*, *čudar-*, *čodar-* см. на карте № 2). На наш взгляд, эти имена собственные образованы от этнонима *čūds* (русск. *чудь*), а суффикс *-ar-* в них появился под влиянием русского языка (ср. русск. *лопарь* ‘саам’). В “Новгородской первой летописи старшего и младшего изводов” в связи с военными походами дважды упоминается *Чюдь* земли Очелы (эта земля занимала северо-восток Латвии: современную территорию Алуксненского, Гулбенского, Балвского и северные части Лудзенского и Мадонского районов).[39] Однако на основе этих данных нельзя делать никаких выводов относительно места чуди восточной Латвии среди других прибалтийско-финских племен, ибо русские называли чудью все прибалтийско-финские племена (в собирательном значении), эстонцев, водь, ижору, вепсов, карелов, финнов, а также многие другие финно-угорские племена и некоторые другие народы севера и западной Сибири.[40]

---

[36] Ancītis, Jansons, 1963, 44; Степерманис, 1960, 232.
[37] Bielenstein, 1892, 20.
[38] Формы с краткими гласными *и* и *о* в первом слоге проникли в латгальские говоры через посредничество славянских языков.
[39] Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950, 36, 225.
[40] Агеева, 1970, 194–203.

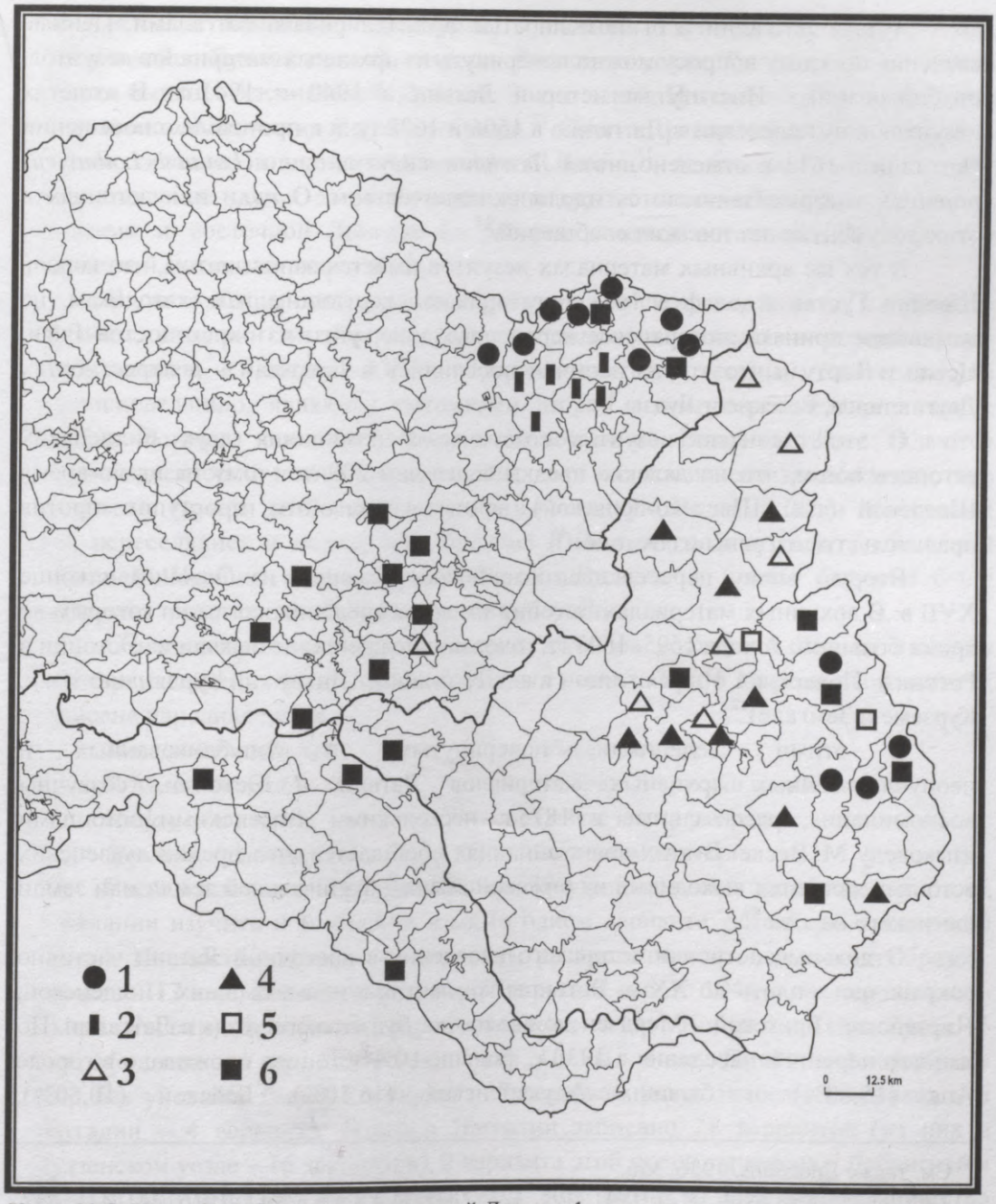

Карта № 2. Карта № 2. Эстонцы в восточной Латвии: 1 – места, где компактно живут или жили эстонцы; 2 – места, где компактно живут или жили лейви – этническая группа эстонцев[41]. Этноним *čūdi* и имена собственные [топонимы или фамилии] в восточной Латвии, содержащие в своем составе *čadar-, čudar-, čodar-, igauņ-*: 3 – *čūd-* [в восточной Видземе], *čūdar-* [в Латгалии], 4 - *čudar-*, 5 – *čodar-*[42]; 6 – *igauņ-*[43]

[41] Ancītis, Jansons, 1963, 44; Vaba, 1977, 21–22.
[42] См. также Zeps, 1984, 71.
[43] См. также Endzelīns, 1956, 356.

Чудь в Латгалии и была полностью ассимилирована латгалами. Ценные сведения по этому вопросу можно почерпнуть из архивных материалов иезуитов, опубликованных Институтом истории Латвии в 1940 и 1941 гг. В отчетах иезуитов о путешествии в Латгалию в 1606 и 1608 гг. и в протоколе о посещении Латгалии в 1613 г. отмечено, что в Латгалии живут латыши (*Lothavi*, *Lothavicus populus*), которые занимаются идолопоклонничеством. О чуди или эстонцах в этих документах нет никаких сообщений.[44]

В тех же архивных материалах иезуитов имеется запись о том, что король Швеции Густав Адольф в 1621 году приказал верующим, т. е. католикам, не желавшим принять лютеранское вероисповедание, уйти из окрестностей Риги, Цесис и Тарту и что эти изгнанники поселились в Латгалии – в окрестностях Даугавпилса, Резекне и Лудзы.[45]

С этой записью иезуитов созвучны воспоминания двух пилденских эстонцев о том, что их далекие предки более чем 200 лет тому назад во время Шведской (т. е. Шведско-польской) войны за какой-то проступок против правительства изгнаны из Эстонии[46].

Вторую волну переселенцев составляли беженцы из Эстонии в конце XVII в. В архивных материалах Эстонии имеются сведения, согласно которым во время большого голода 1695–1697 гг. голодающие крестьяне бежали из Эстонии в Россию, Польскую Инфлянтию (т. е. Латгалию), Литву и Курляндию (т. е. Курземе и Земгале)[47].

С этими сведениями, почерпнутыми из опубликованных и неопубликованных архивных материалов Латвии и Эстонии, созвучны воспоминания, рассказанные в 1875 г. несколькими лудзенскими эстонцами языковеду М. Веске. В этих воспоминаниях сообщается, что предки лудзенских эстонцев являются выходцами из рижской земли[48], из шведской земли или земли шведского короля.[49]

Отдельные островки эстонского населения в восточной Латвии частично сохранились вплоть до XX в. Эстонцы компактно жили в бывших Пилденской, Нирзенской, Бригской и Мердзенской волостях Лудзенского уезда в Латгалии. По данным переписи населения в 1930 г., больше 10% эстонцев проживало в городе Апе (15,80%) и бывших Алуксненской (16,50%), Бейской (10,50%),

---

[43] См. также Endzelīns, 1956, 356.

[44] Latvijas vēstures avoti, 3(2), 1941, 105, 123, 284; M a n n h a r d t, 1936, 441–445, 447, 451.

[45] Latvijas vēstures avoti, 3(1), 1940, 452.

[46] Эти воспоминания пилденских эстонцев записаны латышскими фольклористами в 1972 г. № коллекции рукописей устного народного творчества, хранящейся в отделе фольклора Института языка и литературы им. А.Упита Академии наук Латвийской ССР, 2005; № фольклорных единиц 1034 и 1050.

[47] L i i v, 1938, 51–52, 94–95.

[48] Видземе с административным центром Ригой и Эстония долгие годы были одной шведской колонией.

[49] W e s k e, 1877, 30.

того эстонцы компактно проживали в бывших Гауйиенской, Маркалнской, Трапенской и Яунлайценской волостях Валкского уезда. Так называемые лейвы жили в бывших Алсвикьской, Дурской, Зелтиньской, Илзенской, Калнцемпской и Леясциемской волостях Валкского уезда.[50] Судя по распространению этнонима *igaunis* 'эстонец' в топонимии восточной Латвии[51], немногочисленные группы или отдельные семьи эстонцев жили и в других местах Латгалии, восточной Видземе и восточной Земгале (о распространении эстонского населения в восточной Латвии см. карту № 2).

В свете выше сказанного ясно, что пилденские, нирзенские и бригские эстонцы, католики по вероисповеданию, являются потомками первой волны переселенцев в начале XVII в. Мердзенские же эстонцы, лютеране по вероисповеданию, являются потомками второй волны переселенцев в конце XVII в. Эстонцы восточной Земгале и восточной Видземе также являются потомками второй волны переселенцев, хотя не исключена возможность, что отдельные группы или семьи эстонцев в восточную Видземе были переселены или переселялись и позже, ибо Видземе и Эстония долгие годы были одной колонией Швеции, а при царской России Видземе и южная Эстония были включены в состав одной Лифляндской губернии.

Относительно этнической истории эстонцев восточной Латвии имеются некоторые сведения в латышских народных песнях. Так, в Мердзенской волости записана народная песня

Mocēja muna mēleite	/Умел мой язык
Krīvuskū i latuskū.	Говорить по-русски и по-латышски.
Nyuļa grybu vuicētīs	Сейчас я хочу учиться
Igauniskū volūdeņu.	Эстонскому языку./

Всего в восточной Латвии записано 30 вариантов этой песни, где говорится о желании изучить и эстонский язык (в одном варианте: эстонский и польский языки). По местам записи эти варианты распределяются следующим образом: Берзгале – 3 вар., Варакляны – 1 вар., Гавры – 1 вар. (с 1944 г. эта территория в составе России), Дрицены – 2 вар., Звиргздене – 3 вар., Карсава – 5 вар., Лудза – 1 вар., Мердзене – 4 вар., Наутрены – 1 вар., Пилда – 1 вар., Прейли – 1 вар. Кроме того без указания бывшей волости в Лудзенском уезде записан 1 вариант и в Латгалии – 4 варианта. Итого в Латгалии записано 28 вариантов (из них в Лудзенском уезде – 16 вариантов). 2 варианта этой песни записаны в Лубанской и Сарканьской волостях Мадонского уезда. Как видно из перечня, большинство вариантов записано в Лудзенском уезде (16 из 30)[52] и несомненно они связаны с переселением в восточную Латвию эстонцев.

Исходя из содержания латышских народных песен данного типа, можно сделать два вывода, касающихся истории эстонцев в восточной Латвии: во-

---

[50] Latviešu konversācijas vārdnīca, 11, 1934–1935, 21198; Ancītis, Jansons, 1963, 44.

[51] Endzelīns, 1956, 356; Ancītis, Jansons, 1963, 45.

[52] Rozenbergs, 1974, 125–127.

Исходя из содержания латышских народных песен данного типа, можно сделать два вывода, касающихся истории эстонцев в восточной Латвии: во-первых, возникновение данного типа народных песен относится к начальному периоду польского господства в Латгалии (в одном из вариантов говорится о желании изучить эстонский и польский языки!) и эта датировка полностью совпадает с данными письменных памятников, согласно которым эстонцы поселились в восточной Латвии в начале и конце XVII в.; во-вторых, между долатгальской и доселонской чудью и эстонцами восточной Латвии не было никакой преемственной связи.[53]

1.2. Литовцы в восточной Латвии

Литовцы компактно жили в трех обособленных регионах восточной Латвии: 1) в средней Латгалии в бывших Сакстагалской, Ружинской и Силаяньской волостях, 2) в южной Латгалии в бывших Извалтской, Краславской и Скайстской волостях, 3) в восточной Земгале в бывших Саукской, Неретской, Ритской, Элкшненской, Акнистской, Гарсенской, Продской, Бебренской, Пилскалнской, Лашской, Свентской, Раудской, Лауцесской, Курцумской, Деменской и Силенской волостях и в городах Грива[54] и Субате (о распространении литовского населения в восточной Латвии см. карту № 3).[55]

Имеются веские доказательства тому, что, по крайней мере, часть литовского населения восточной Латвии является потомками древних переселенцев из Литвы. Во-первых, в ружинском и сакстагалском литовских говорах имеются заимствования из древнелатгальского, напр. *cýrulis* ‘жаворонок’, *stūrỹs* ‘угол’. В современных латгальских говорах в Ружине и Сакстагалсе эти слова уже произносятся *c'èirul's*^{2} и *stỳur's*^{2}.[56] Во-вторых, в письменных памятниках XIII в. в 1259–1261 гг. упоминается замок *Nowenene*, который находился восточнее современного города Даугавпилса, на территории современного села *Naujene*. Так как топоним *Nowenene* является литуанизмом, то К. Буга считает, что этот замок построили литовцы.[57] В-третьих, население бывшего Илукстского уезда в XVI в. было лютеранского вероисповедания. Даже в XVIII в. часть литовцев этого уезда еще была лютеранами. Так как не мыслимо, что литовцы-лютеране являются выходцами из Литвы, то остается единственное приемлемое объяснение: литовцы в бывший Илукстский уезд переселились до

---

[53] Более подробно об истории лудзенских эстонцев см. Jansons, 1968, 19–28; Брейдак, 1970, 157–164; Breidaks, 1972a.

[54] В наши дни город Грива является районом города Даугавпилса.

[55] Bielenstein, 1892, 13; Būga, 1961, 566–570; Latkovskis, 1944, 100; Ancītis, 1977, 9–11, 14–16, 236; Garšva, 1977, 39–42; 1984, 87–88.

[56] Būga, 1961, 570–571; Zinkevičius, 1972, 122. О времени перегласовки долгого *ū* в говорах Латгалии см. Endzelīns, 1951, 141.

[57] Būga, 1961, 570. В Латгалии были и более поздние литовские поселенцы. Так, по данным архивных материалов, Ливонский орден в XV–XVI вв. в южной Латгалии поселял литовских военнопленных (устная информация доктора исторических наук Х. Строда).

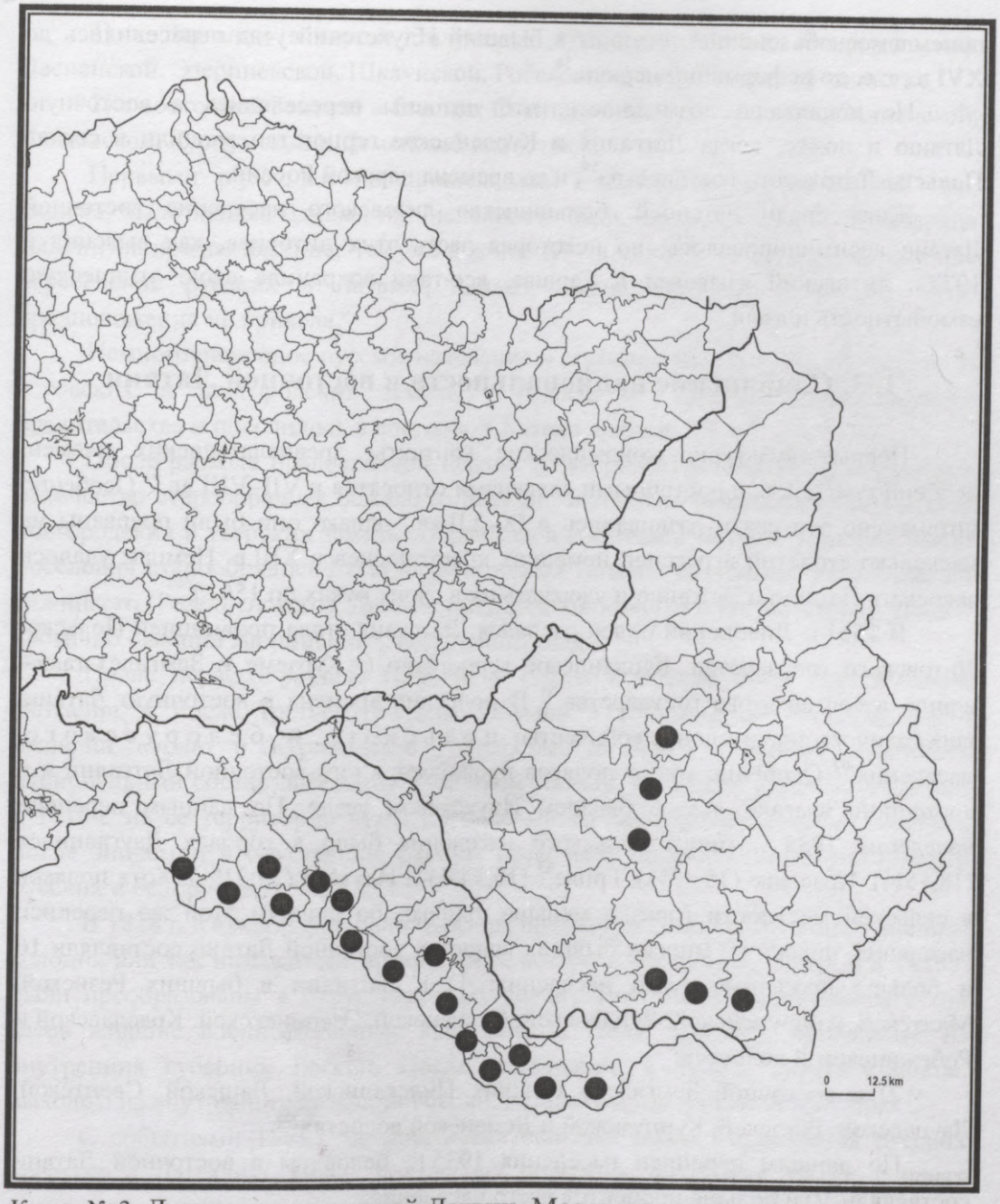

Карта № 3. Литовцы в восточной Латвии. Места, где компактно живут или жили литовцы, обозначены заполненными кружками.

приемлемое объяснение: литовцы в бывший Илукстский уезд переселились до XVI в., т. е. до реформации церкви.[58]

Не исключена возможность, что литовцы переселялись в восточную Латвию и позже, когда Латгалия и Курляндское герцогство входили в состав Польско-Литовского государства[59], и во времена царской России.

Живя среди латышей, большинство литовского населения восточной Латвии ассимилировалось, но некоторая часть этих литовцев, как выяснил в 1977 г. литовский языковед К. Гаршва, все-таки сохранила свою этническую самобытность и язык.[60]

1. 3. Славянские национальности в восточной Латвии

Первые культурно-экономические контакты древнелатышских племен, особенно латгалов, с восточными славянами относятся к VII–VIII вв.[61] Особенно интенсивно эти связи развивались в IX–XII вв., однако они были прерваны на несколько столетий агрессией немецких крестоносцев в XIII в. Немцам удалось завоевать Латвию и Эстонию и удержать их в своих руках по 1561 г.[62]

В 1561 г. Ливонский орден распался. Латгалия стала провинцией Польско-Литовского государства. Курляндское герцогство (= Курземе и Земгале) также вошло в состав этого государства.[63] В польские времена в восточную Латвию переселилось значительное количество польского и белорусского населения.[64] Особенно много поляков проживает в юго-восточной Латгалии и в восточной Земгале, т. е. в бывшем Илукстском уезде. По данным переписи населения 1935 г., много польского населения было в городах Даугавпилсе (18,15%), Краславе (15,13%), Гриве[65] (16,34%) и Илукste (29,31%). Хотя поляков в сельской местности гораздо меньше, однако, по данным этой же переписи населения, поляки во многих бывших волостях восточной Латвии составляли 10 и больше процентов всего населения: 1) в Латгалии в бывших Резнской, Малтской, Андрупенской, Рунденской, Пасиенской, Эзерниекской, Краславской и Робежниекской волостях;

2) в восточной Земгале в бывших Пилскалнской, Лашской, Свентской, Лауцесской, Раудской, Курцумской и Деменской волостях.[66]

По данным переписи населения 1935 г., белорусы в восточной Латвии составляли 10 и больше процентов всего населения:

---

[58] B ū g a, 1961, 567.
[59] G a r š v a, 1977, 41.
[60] G a r š v a, 1977, 39–42.
[61] Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 2, 1968, 148.
[62] История Латвийской ССР, 1, 1952, 46–49, 61–63, 73–77, 111–112.
[63] История Латвийской ССР, 1, 1952, 172–174.
[64] Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20209.
[65] См. сноску № 48.
[66] Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 297–298, 338.

1) в Латгалии в городе Зилупе (11,49%) и в бывших Звиргзденской, Пасиенской, Эзерниекской, Шкяунской, Робежниекской и Индрской волостях,

2) в восточной Земгале в бывших Свентской, Скрудалиенской, Салиенской, Каплавской, Курцумской и Деменской волостях.[67]

Первыми русскими пришельцами в восточной Латвии в X–XIV вв., видимо, были купцы, однако, их численность была незначительна.[68] А. Заварина выдвинула предположение, что уже в конце XIV в. и в XV в. произошло крупное переселение русских в Латвию, однако никаких доводов в пользу этого предположения не привела.[69]

Немногочисленное русское население – стригольники и жидовствующие из псковских и новгородских земель – бежало от преследований царского правительства и поселилось в восточной Латвии в конце XV в.[70]

После раскола православной церкви во второй половине XVII в. большое количество старообрядцев бежало из России. Часть этих беженцев из псковских, новгородских и тверских земель поселилась в восточной Латвии. Главный район поселения старообрядцев была юго-восточная Латвия: восточная часть бывших Режицкого (Резекненского), Двинского (Даугавпилсского) и Илукстского уездов и частично бывший Люцинский (Лудзенский) уезд.[71]

После первого раздела Польши в 1772 г. к России была присоединена Латгалия, а после третьего раздела Польши в 1795 г. в состав Российской империи вошло и Курляндское герцогство. В XVIII в. сильно изменился национальный состав населения восточной Латвии. Во время свирепствовавшей в 1710 г. на ее территории чумы погибло много латышских крестьян, поэтому после эпидемии в опустевшие районы восточной Латвии переселилось много русских и белорусов.[72]

В 1828 г. в южной Латгалии царским правительством была создана военная колония или так называемые аракчеевские военные поселения, которые в 1836 г. были преобразованы в округ пахотных солдат. Военными поселенцами стали здесь жившие военнообязанные крестьяне, а также солдаты, прибывшие из внутренних губерний России. После ликвидации в 1856 г. округа солдаты, выходцы из внутренних губерний России, остались жить в южной Латгалии.[73]

С событиями 1863 г. связана новая большая волна переселения русских крестьян в Латгалию. После подавления польского восстания 1863 г. в целях русификации царское правительство осознанно способствовало переселению

---

[67] Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 298, 337.
[68] Заварина, 1969, 156.
[69] Заварина, 1969, 157
[70] Заварина, 1955, 2.
[71] Zavarina, 1968, 171.
[72] История Латвийской ССР, 1, 1952, 321–324.
[73] Brežgo, 1943, 217, 227.

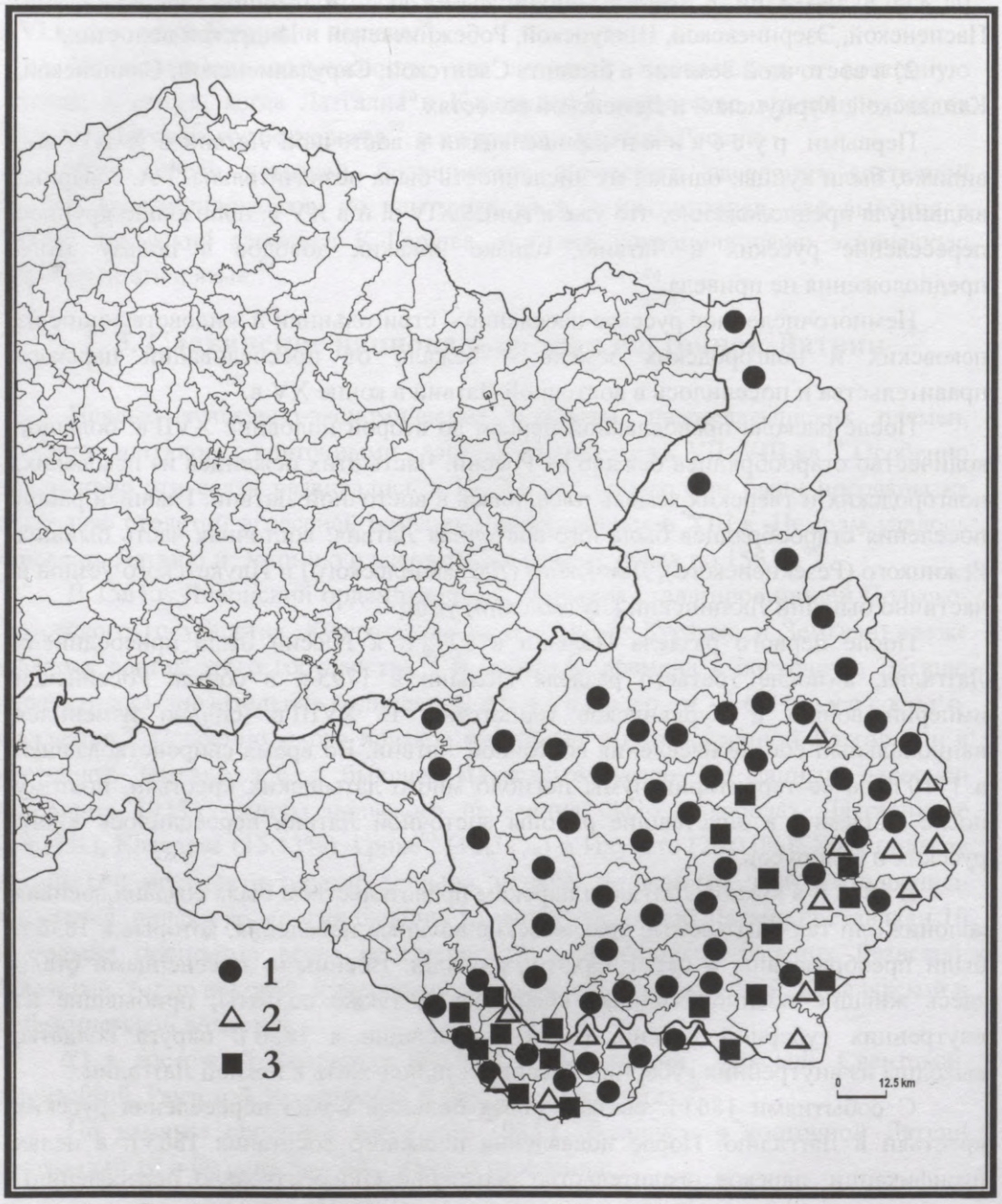

Карта № 4. Славянские национальности в восточной Латвии: 1 – места, где компактно живут русские; 2 – места, где компактно живут белорусы; 3 – места, где компактно живут поляки.

Бикерниекской волости из числа бывших русских военнослужащих.[74]

По данным переписи населения 1935 г. русские во многих городах и бывших волостях восточной Латвии составляли 10 и больше процентов всего населения:

1) в северо-восточной Видземе в Педедзской волости;

2) в Латгалии в городах Яунлатгале[75] (50,41%), Карсаве (14,23%), Вилянах (23,33%), Резекне (19,80%), Лудзе (22,14%), Прейлях (16,85%), Зилупе (23,12%), Даугавпилсе (17,84%), Краславе (10,17%) и в Каценской, Упмалской, Пурвмалской, Аугшпилсской, Линавской, Гаурской[76], Балвской, Ругайской, Шкилбенской, Карсавской, Вараклянской, Вилянской, Сакстагалской, Макашенской, Мердзенской, Медненской, Аташиенской, Галенской, Ружинской, Озолайнской, Резненской, Звиргзденской, Випской, Ливанской, Рудзетской, Силаяньской, Малтской, Андрупенской, Каунатской, Пилденской, Нирзенской, Бригской, Пасиенской, Варкавской, Аглонской, Капиньской, Дагденской, Эзерниекской, Ницгалской, Калупской, Вишкской, Аулейской, Ликсненской, Науенской, Бикерниекской и Извалтской волостях;

3) в восточной Земгале в городах Екабпилсе (13,13%), Субате (25,46%), Гриве[77] (48,61%) и в Раудской, Лауцесской, Скрудалиенской, Салиенской, Курцумской, Деменской и Силенской[78] волостях (о распространении населения славянских национальностей в восточной Латвии см. карту № 4).

Исторические судьбы восточной Латвии определили смешанный состав ее населения. Так, по данным переписи населения 1935 г. в уездах Латгалии и Илукстском уезде проживало 61,45% латышей, 26,31% русских, 2,68% белорусов и 3,80% поляков (см. таблицу № 1).[79]

Таблица № 1.

Количество населения славянских национальностей
в уездах Латгалии и Илукстском уезде в 1935 г.[80]

Уезды	Русские	Белорусы	Поляки
Яунлатгальский уезд	45885	648	697
Лудзенский уезд	23971	5152	2603

[74] История Латвийской ССР, 2, 1954, 143, 150; З а в а р и н а, 1969, 165; Latviešu konversācijas vārdnīca, 9, 1933, 18240.

[75] Яунлатгале = Абрене = Пыталово (с 1944 г. в составе РСФСР).

[76] В бывших Каценской, Упмалской, Пурвмалской, Аугшпилсской, Линавской и Гаурской волостях количество русского населения колебалось от 82 до 90%. См. Latviešu konversācijas vārdnīca, 7, 1931–1932, 14185. С 1944 г. упомянутые выше бывшие волости в составе РСФСР.

[77] См. сноску № 29.

[78] Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 298, 318, 336.

[79] Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 330.

[80] Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 330, 358–361.

Резекненский уезд	43436	2209	4655
Даугавпилсский уезд	40684	5910	11579
Илукстский уезд	10175	2805	4148
Итого	194151 (26,31%)	16724 (2,68%)	23682 (3,80%)

2. Языковая ситуация в восточной Латвии

Говоры восточной Латвии входят в состав особого языкового союза, о котором В. Н. Топоров пишет: "Следует подчеркнуть значительную размытость границ балтийской языковой области на ее окраинах. Так, говоры юго-восточной Литвы, восточной Латвии, северо-восточной Польши и северной Белоруссии по многим признакам образуют определенное структурное единство (иногда дополняемое близостью генетически связанных элементов), позволяющее говорить об особом языковом союзе."[81]

На наш взгляд, в этот союз входят также западнопсковские говоры русского языка. Особенно близки контакты латгальских говоров и селонских говоров восточной Земгале с русским, белорусским и польским языками. Эти контакты оставили глубокие следы в лексике, фразеологии и синтаксисе латгальских и селонских говоров, в гораздо меньшей мере в фонетике и морфологии этих говоров. Необходимо отметить также латгало-селоно-литовские и латгало-эстонские языковые связи.

Так как темой данной диссертации является фонетика латгальских говоров, то мы более подробно охарактеризуем языковую ситуацию именно в ареале латгальских говоров, т. е. в Латгалии и северо-восточной Видземе.[82] Для этой цели мы использовали как опубликованные труды о языковых контактах, так и личные полевые материалы. При описании случаев двуязычия и трехъязычия учтены только знания языков носителей говоров старшего поколения.

Характерной чертой языковой ситуации в Латгалии является двуязычие. Большинство латгальцев наряду с латышским языком (обычно в латгальской диалектной или литературной форме) владеет и русским языком. С другой стороны, часть русского населения Латгалии владеет и латышским языком. Трехъязычие распространено в гораздо меньшей мере. Можно отметить следующие случаи трехъязычия: а) белорусский – русский – латышский языки[83]; б) польский – латышский – русский языки; в) литовский – латышский – русский

[81] Т о п о р о в, 1966, 456–457.

[82] Цыганский язык и идиш не имели никакого влияния на фонетику латгальских говоров, поэтому вопрос об этнической истории цыган и евреев в восточной Латвии мы не затрагиваем.

[83] Только часть белорусского населения Латгалии владеет латышским языком.

языки; г) эстонский – латышский – русский языки[84] (случаи двуязычия и трехъязычия в Латгалии см. в таблице № 2).

Таблица № 2.

Двуязычие и трехъязычие в Латгалии

Второй и третий языки / Родной язык	лтш.	русск.	блр.	польск.	лит.	эст.
Латышский	0	±	–	–	–	–
Русский	±	0	–	–	–	–
Белорусский	±	+	0	–	–	–
Польский	+	+	–	0	–	–
Литовский	+	+	–	–	0	–
Эстонский	+	+	–	–	–	0

В польские времена в Латгалии польский язык был языком местного культурного общения. Эта роль за польским языком частично сохранилась до середины прошлого столетия. К концу феодального периода усилилось влияние русского языка на другие языки заселявших Латгалию народов, в особенности после того, как в этой провинции были открыты школы с русским языком обучения. Языком межнационального общения всех заселявших Латгалию народов русский язык стал уже в XIX столетии[85] и сохранил за собой эту роль до наших дней.[86]

Характерной чертой языковой ситуации в северо-восточной Видземе

[84] Последние два случая трехъязычия редки. По данным переписи населения 1935 г. в Латгалии проживало 925 литовцев и 457 эстонцев. Однако, судя по статистическим данным, в прошлом столетии случаи трехъязычия "литовский – латышский – русский языки" и "эстонский – латышский – русский языки" были шире распространены. По данным переписи населения 1897 г. в Латгалии проживало 1290 литовцев, в том числе в Двинском (= Даугавпилсском) уезде 868 человек, в Люцинском (= Лудзенском) уезде 251 человек и в Режицком (= Резекненском) уезде 171 человек. По данным ревизии 1834 г. в Витебской губернии проживало 9936 эстонцев (в этой губернии были две эстонские колонии: многочисленная в Люцинском уезде и немногочисленная в Невельском уезде), в 1870 г. в Люцинском уезде проживало 1035 эстонцев, в 1897 г. также – 1035 эстонцев, но в начале нашего столетия во всей Витебской губернии уже насчитывалось только 906 эстонцев. См. Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā1935. gadā, 1939, 361; К е п п е н, 1852, 29, 35 и таблица; Памятная книжка Витебской губернии на 1898 год, 1898, 96; Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20208, 20210 (здесь вместо Люцинского уезда ошибочно указан Режицкий уезд как территория расселения лудзенских эстонцев); Энциклопедический словарь, 41, 1904, 126.

[85] А р и с т э, 1963, 137–138.

[86] Б р е й д а к, 1976, 31–33.

являются эстонско-латышское двуязычие[87], а на крайнем: востоке этого региона латышско-русское и русско-латышское двуязычие (случаи двуязычия в северо-восточной Видземе см. в таблице № 3).

Таблица № 3.

Двуязычие и трехъязычие в северо-восточной Видземе

Второй и третий языки / Родной язык	Латышский	Русский	Эстонский
Латышский	0	±	–
Русский	±	0	–
Эстонский	+	±	0

3. Значение данных этнической истории для истории языка

Так как контактирующие языки всегда влияют друг на друга, при исследовании истории языка важно знать, с какими языками исследуемый язык имел контакты в прошлом, т. е. знать этническую историю ареала исследуемого языка. Конкретно при исследовании исторической фонетики и фонологии латгальских говоров важно учитывать возможность субстрата долатгальского прибалтийско-финского (чудского) языка восточной Латвии, адстрата древнерусского (позже русского и белорусского) и угальского (позже южноэстонского диалекта) языков и суперстрата языков населяющих восточную Латвию национальных меньшинств. Хотя латгальские говоры (по терминологии М. Рудзите, неселонские говоры)[88] являются прямым продолжением латгальского языка[89], однако на их развитие повлияли и чудский язык восточной Латвии, литовский, древнерусский, русский, белорусский, польский, угалский и собственно эстонский языки.

---

[87] В а б а, 1977, 143.

[88] Термин *латгальские говоры* мы употребляем не в географическом, а в этническом значении, т. е. латгальскими говорами мы называем не только глубокие говоры Латгалии, но и глубокие и так называемые неглубокие латгальские говоры северо-восточной Видземе, возникшие из латгальского племенного языка (группировку латгальских, а также селонских говоров и переходных говоров между латгальско-селонскими и среднелатышскими говорами см. на карте № 5). Кроме того необходимо отметить, что четыре говора западной Латгалии в окрестностях бывшего города Крустпилса по происхождению являются селонскими, но не латгальскими.

[89] Б р е й д а к, 1972, 35. Ср. E n d z e l ī n s, 1980, 489. Мы полностью разделяем последнее мнение Я. Эндзелина, изложенное им в статье "Латышский язык в Видземе", что видземские среднелатышские говоры, как и земгальские среднелатышские говоры, возникли на базе земгальского племенного языка, см. E n d z e l ī n s, 1980, 479–480. Ср. также M o o p a, 1958, 23; D a m b e, 1963, 253.

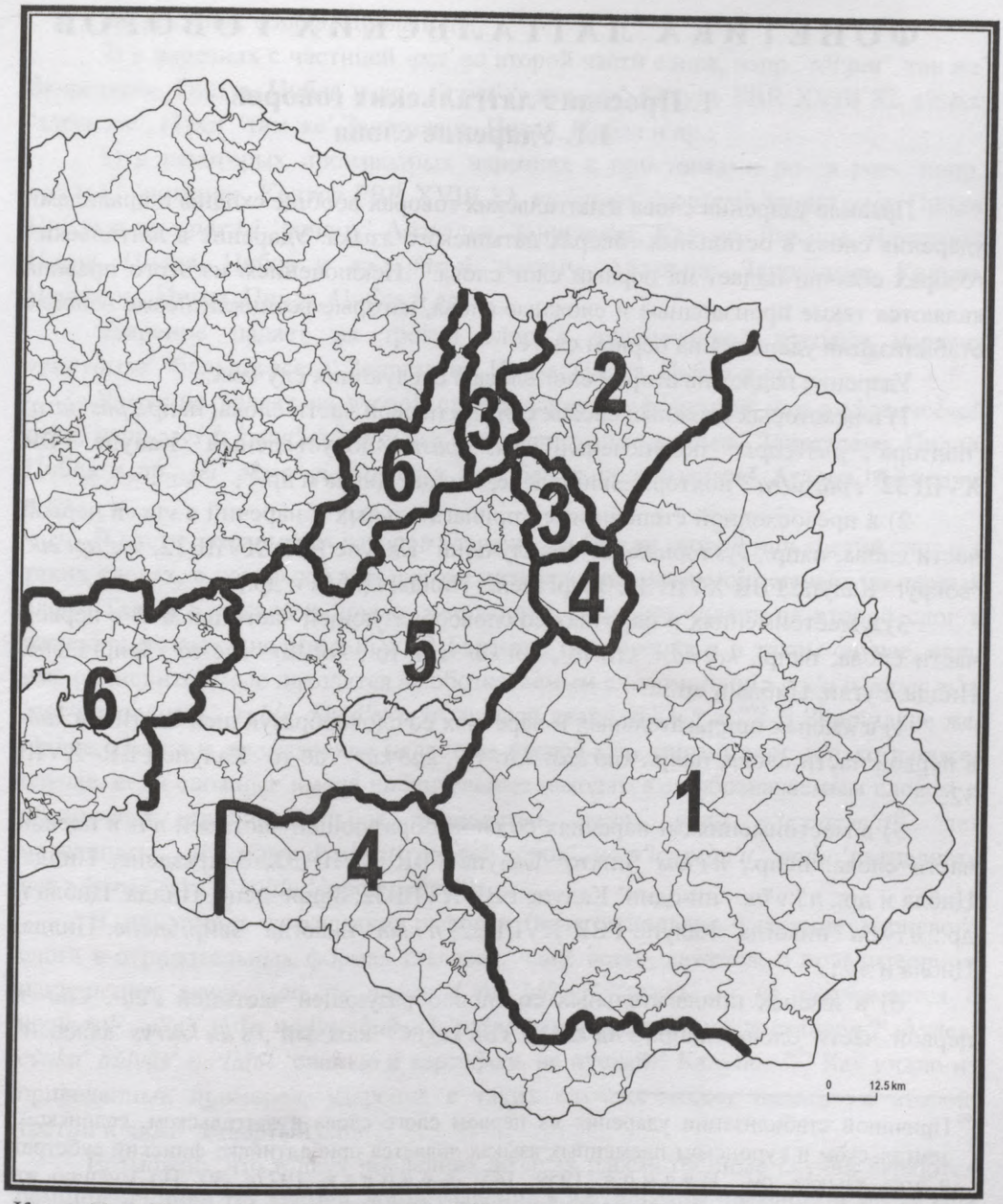

Карта № 5. Группы говоров восточной Латвии: 1 – глубокие латгальские говоры верхнелатышского диалекта в Латгалии; 2 – глубокие латгальские говоры верхнелатышского диалекта в северо-восточной Видземе; 3 – неглубокие латгальские говоры верхнелатышского диалекта в северо-восточной Видземе; 4 – глубокие селонские говоры верхнелатышского диалекта; 5 – неглубокие селонские говоры, 6 – переходные говоры между верхнелатышским и среднелатышским диалектами.

ФОНЕТИКА ЛАТГАЛЬСКИХ ГОВОРОВ

1. Просодия латгальских говоров
1.1. Ударение слова

Правила ударения слова в латгальских говорах вообще сходны с правилами ударения слова в остальных говорах латышского языка. Ударение в латгальских говорах обычно падает на первый слог слова.[90] Исключением из этого правила являются такие производные и сложные слова, которые возникли позже – после стабилизации ударения на первом слоге.

Ударение падает на второй слог слова в следующих случаях:

1) в некоторых сложных словах с *pus-* в первой части слова, напр., *pus'·ùtra*^{2} ‘полтора’, *pus'·capts* ‘полупеченый’, *pus'·apâsts* ‘полусъеденый’ Калупе FBR XVIII 32[91], *puz·ùtra*^{2} ‘полтора’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др.[92];

2) в превосходной степени имен прилагательных и наречий с *vys-* в первой части слова, напр., *vys·lobuôkàis'*^{2} ‘наилучший’ Калупе FBR XVIII 32, *vys·apl'èik*^{2} ‘вокруг’ Калупе FBR XVIII 32, Звиргздене, Пилда, Цибла и др.;

3) в местоимениях и наречиях со словообразующей частицей *kod-* в первой части слова, напр., *kot·kas* ‘кто-то’, *kot·kâi* ‘как-то’, *kot·kùr* ‘где-то’ Звиргздене, Пилда, Ругаи, Цибла и др.;

4) в именах прилагательных и наречиях со словообразующей частицей *kuô-* в первой части слова, напр., *kuô·kas* ‘кто-то’, *kuô·kur* ‘где-то’ Калупе FBR XVIII 32;

5) в местоимениях и наречиях со словообразующей частицей *n'i-* в первой части слова, напр., *n'i·kas* ‘никто’ Калупе FBR XVIII 32, Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *n'i·v'înc* ‘ни-один’ Калупе FBR XVIII 32, Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *n'i·kod* ‘никогда’ Калупе FBR XVIII 32, *n'i·kot* ‘никогда’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др.;

6) в именах прилагательных со словообразующей частицей *s'eu-*, *s'äu-* в первой части слова, напр., *s'ȁu·kùrs // s'ȁu·kurỳs'*^{2} ‘каждый’, *s'ȁu·kotrys* ‘каждый’

---

[90] Причиной стабилизации ударения на первом слоге слова в латгальском, селонском, земгальском и куронском племенных языках является прибалтийско-финский субстрат в этих языках, см. И в а н о в, 1959, 145; Б р е й д а к, 1977e, 30. По мнению же Я. Эндзелина, стабилизация ударения слова началась спонтанно, лишь позже под влиянием прибалтийско-финских языков ударение на первом слоге слова обобщено, см. E n d z e l ī n s, 1951, 32.

[91] В данной работе мы пользуемся фонетической транскрипцией, принятой в латышском языкознании, однако сохраняя и в разных источниках наблюдаемые отклонения от этой транскрипции. О фонетической транскрипции в латышской диалектологии см. Ā b e l e, 1935a, 80–85; Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma, 1954, 10–28; R u d z ī t e, 1964, 47–58.

[92] Для собранных автором данной работы материалов латгальских говоров источник не указан.

Звиргздене., Пилда, Цибла и др.;

7) в наречиях с частицей *-pat'* во второй части слова, напр., *tâi·pat'* ‘так же’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *t'e·pat'* ‘здесь же’ Калупе FBR XVIII 32, *t'ä·pat'* ‘здесь же’, *t'î·pat'* ‘там же’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др.;

8) в некоторых производных наречиях с приставками *pa-* и *par-*, напр., *pa·t'îsài*[2] ‘истинно’ Калупе FBR XVIII 32, *pa·vysàm*[2] ‘совсем’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др.; *pàr·kû* ‘почему’ Айзкалне, Звиргздене, Калупе, Ливаны, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла и др.; *pàr·tû* ‘потому’ Айзкалне, Звиргздене, Калупе, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла и др.

Ударение падает на третий слог в превосходной степени наречия *vysa·vàirys*[2] ‘больше всего’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла и др.

Ударение падает на второй слог в случаях аффектной или эмфатической речи, напр., *jys ît kr̀ỳut'ežy*[2] *iz·gûos's'* ‘он идет, выпятив грудь’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *jèi*[2] *skr̀ǐn*[2] *pa·làgdama* ‘она бежит подпрыгивая’ Аглона, Айзкалне и др.

В части латгальских говоров ударение падает на второй или третий слог и в таких словах, в которых в латышском литературном языке оно падает на первый слог. “Так, в Берзгале и других местностях ударение падает на второй слог в сложных именах числительных. В Берзгале так говорят и в таком случае, если имена числительные находятся за обозначаемым словом, напр., *godu p'ìc·pac'm'it'* ‘лет пятнадцать’, *rubļu d'iv·d'es'm'it'* ‘рублей двадцать’ и т. п.”[93] В Звиргздене же, Пилде, Цибле и др. ударение падает на второй или третий слог только в таком случае, если сложные имена числительные находятся за обозначаемым словом и обозначают приблизительное количество, напр., *godu p'ìc·pac'm'it'*[2] ‘лет пятнадцать’, *rubļu čətra·d'es'm'it'* ‘рублей сорок’, но *p'ìcpac'm'it'*[2] *godu* ‘пятнадцать лет’, *čətrad'es'm'it' rubļu* ‘сорок рублей’.

В некоторых латгальских говорах “констатировано ударение корневого слога в отрицательных формах глаголов, чаще всего, кажется, в повелительном наклонении, напр., *lài*[2] *jis nasa·c'èļ nu luôvys*! ‘пусть он не поднимается с кровати!’, *c'ig'i poša nadasa·buôs'i*? ‘разве сама для себя не достанешь?’ Аулея; *cỳuku*[2] *bùļvûs*[2] *na·laît'*! ‘свинью в картофель не пускай!’ Калупе...”[94] Как видно из приведенных примеров, ударение в таких случаях может падать на второй, третий и даже четвертый слог.

Возможно, что в двух последних абзацах рассмотренные случаи являются реминисценцией тех времен, когда ударение в латгальском племенном языке еще было свободным.[95]

---

[93] R u d z ī t e, 1964, 263.

[94] R u d z ī t e, 1964, 263.

[95] По мнению М. Рудзите, ударение на первом слоге прежде всего закрепилось в средней Латвии, см. R u d z ī t e, 1970b, 112. Поэтому понятно, почему такая реминисценция свободного ударения не встречается в говорах средней Латвии.

1.2. Тип слога

В латгальских (и селонских) говорах в центре слога может быть только гласный или дифтонг, но не сонант как в ливонском диалекте. Граница слога в латгальских (и селонских) говорах часто кончается гласным или дифтонгом. В связи с этим слог в этих говорах резко отличается от слога в нижнелатышских диалектах: глухой согласный за кратким гласным всегда произносится кратко и принадлежит следующему слогу, а гласный всегда произносится длиннее, чем в нижнелатышских диалектах.[96] Так, напр., в латгальских говорах произносят *o-ka* 'колодец', *o-sa* 'острая', *sy-ta* 'бил, била, било, били', *to-pa* 'втулка, затычка; зуб', в среднелатышских же говорах – *ak-k*^{a} 'колодец', *as-s*^{a} 'острая', *sit-t*^{a} 'бил, била, било, били', *tap-p*^{a} 'втулка, затычка; зуб'. Также в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров первый компонент удлинен.[97]

В латгальских и селонских говорах наличествует тип слога с сильным экспираторным ударением слова, аналогичный типу слога в литовском языке и в соседних славянских языках (этот тип слога далее мы будем сокращенно называть экспираторным типом слога), в нижнелатышских же говорах наличествует тип слога с сильным динамическим ударением слова, аналогичный типу слога в прибалтийско-финских языках (этот тип слога далее мы будем сокращенно называть динамическим типом слога). Генезис этих двух типов слога в латышском языке толковала А. Абеле. Она выдвинула следующее объяснение эволюции типов слога в латышском языке.

1. Первоначально в тех балтийских племенных языках, которые позже интегрировались в латышский язык, наличествовал экспираторный тип слога (как в литовском языке).

2. Позже под влиянием ливского языка в латышском языке развился другой тип слога – динамический.[98]

3. Возможно, и в верхнелатышских (= латгальско-селонских) говорах первоначальный экспираторный тип слога был заменен другим типом слога –

---

[96] Перед звонкими согласными такого различия в распределении слогов в латгальско-селонских и среднелатышских говорах не существует, ибо в последних, как и в латгальско-селонских говорах, слоги разделяются следующим образом: *la-ba* 'хорошая', *ga-da* 'года' (с границей слога за гласным – по крайней мере там, где между двумя гласными только один согласный), поэтому и количественная разница интервокальных звонких гласных в латгальско-селонских и среднелатышских говорах не так ясно ощутима. Разницей распределения слогов в латгальско-селонских говорах, с одной стороны, и в среднелатышских говорах, с другой стороны, объясняется и разница долготы интервокальных глухих согласных в этих идиомах: в латгальском алуксненском говоре в слове *soka* 'говорит; говорят' произношение согласного *к* длится только 7/100 секунды, но в среднелатышском валмиерском говоре в слове *saka* 'говорит; говорят' произношение согласного *k* длится 20/100 секунды, см. Ā b e l e, 1930, 89.

[97] Ā b e l e, 1924, 41–42.

[98] Ā b e l e, 1927b, 113–114.

динамическим, но позже в этих говорах под влиянием соседних славянских языков опять развился экспираторный тип слога.[99]

Мнение А. Абеле о генезисе типа слога в нижнелатышских говорах не вызывает сомнений. Однако этого нельзя сказать о выдвинутом ею толковании эволюции типа слога в латгальско-селонских говорах. Кажется невероятным, что в этих говорах дважды полностью менялся тип слога, ибо одним из самых консервативных элементов каждого языка и диалекта являются тип слога и слоговые интонации.[100] Поэтому мы считаем, что в латгальско-селонских говорах сохранился прабалтийский экспираторный тип слога.

1.3. Слоговые интонации

1.3.1. Система интонаций

В северной части ареала восточнобалтийских племенных языков (по терминологии Я. Эндзелина, в латышском праязыке) наличествовала система трех слоговых интонаций: нисходящая, плавная (= ровная, долгая, длительная) и восходящая (> прерывистая) интонация. Нисходящая интонация соответствовала индоевропейской циркумфлексной интонации, плавная и восходящая (> прерывистая) интонации – индоевропейской акутовой интонации. Прерывистая интонация возникла из восходящей интонации в акутированных слогах при оттяжке ударения с последующих слогов (в селонских говорах восходящая интонация сохранилась).[101] Система трех интонаций сохранилась во многих среднелатышских говорах Видземе, а также в некоторых среднелатышских говорах Земгале.[102] В большинстве же говоров латышского языка система трех интонаций изменилась в систему двух интонаций. В латгальских говорах северо-восточнобалтийская плавная (= и.-е. *´) и нисходящая (= и.-е.* ˜) интонации[103] совпали в одну – нисходящую[104], а восходящая интонация (= и.-е. *´), как правило, изменилась в прерывистую.

В трех латгальских говорах (аташиенском, ливанском и извалтском) сохранилась и восходящая интонация. В этих трех говорах наличествует оппозиция двух интонаций – нисходящей и ненисходящей (последняя может реализоваться как восходящая или как прерывистая интонация).

В аташиенском говоре наряду с нисходящей интонацией, как правило, наличествует восходящая. Как отметил Л. Латковский, в корнях глаголов этого

---

[99] Ā b e l e, 1927a, 43.

[100] Об устойчивости типа слога и слоговых интонаций см. также Ā b e l e, 1924, 41.

[101] E n d z e l ī n s, 1951, 34–38; И в а н о в, 1959, 133–148; 1979, 122–123; I v a n o v, 1983, 2–3.

[102] E n d z e l ī n s, 1951, 39; Р у д з и т е, 1969, 13–14 (см. также карту № 3).

[103] По мнению Р. Экблома и Я. Эндзелина, произношение латышских слоговых интонаций древнее литовского произношения, см. E n d z e l ī n s, 1979, 691.

[104] Изменение плавной интонации в нисходящую в латгальских (и селонских) говорах объясняется сильным экспираторным типом слога в этих говорах, см. Ā b e l e, 1927a, 43–44.

говора в повелительном наклонении вместо восходящей интонации бытует прерывистая.[105] При сборе материалов латгальских говоров в последние годы выяснилось, что и в других случаях без какой-либо закономерности в аташиенском говоре восходящая интонация нередко заменяется прерывистой.

В ливанском говоре, как писал Л. Латковский, прерывистая и восходящая (по его терминологии, плавная) интонация выступают одна вместо другой, и трудно сказать, которая из них шире распространена. Восходящая интонация, как правило, превалирует в северной части говора, прерывистая же – в центральной и южной части говора.[106]

Как свидетельствуют тексты извалтского говора, записанные на магнитофоне ассистентом кафедры латышского языка Латвийского государственного университета Л. Лейкумой, в этом говоре наличествует оппозиция двух интонаций – нисходящей и ненисходящей. Притом наблюдается следующая закономерность: чем старше носитель говора, тем чаще ненисходящая интонация реализуется как восходящая и, чем моложе носитель говора, тем чаще ненисходящая интонация реализуется как прерывистая.

Как видно из сказанного выше, в некоторых периферийных латгальских говорах процесс превращения восходящей интонации в прерывистую еще не завершился и продолжается в наши дни.

Развитие системы слоговых интонаций латгальских говоров можно показать следующей схемой:

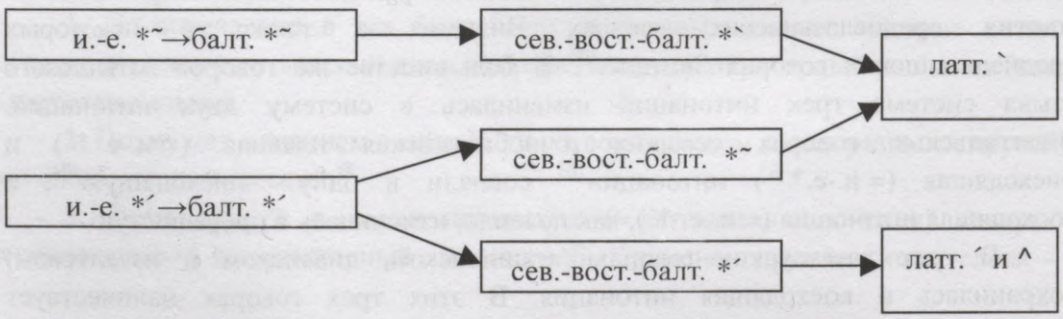

Во многих населенных пунктах Лудзенского, Резекненского, Краславского, Даугавпилсского и Прейльского районов в речи местного населения осуществилась нейтрализация нисходящей и прерывистой слоговых интонаций. Следовательно, в речи этих носителей латгальских говоров оппозиция слоговых интонаций отсутствует: тон долгих слогов всегда является нисходящим. Этот нисходящий тон долгих слогов характерен для речи латгализировавшихся эстонцев, которые сами помнят, что их деды и прадеды еще говорили на эстонском языке.[107] Только один тон долгих слогов – нисходящий – наблюдается

[105] Latkovskis, 1933, 101.
[106] Latkovskis, 1940, 136, 140.
[107] Брейдак, 1970, 159.

также в речи латгализировавшихся литовцев и поляков.[108]

1.3.2. Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях

Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров исследована нами в основном субъективным методом. Использованы и диалектологические материалы других исследователей, добытые субъективным методом, а также их теоретические выводы.[109] В настоящей работе использованы также записанные носителями латгальских говоров тексты фольклора (как опубликованные, так и рукописные) для выяснения вопроса, как они воспринимали прерывистую интонацию в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях. Объективным, т. е. инструментальным, методом прерывистая интонация латгальских говоров до сих пор мало исследована. Некоторые исследования в этом направлении провели И. Мартинсоне и Я. Кушкис. Инструментальным методом детально исследован вокализм (в том числе и прерывистая интонация) зиемерского говора Д. Маркусой в кандидатской диссертации. Результаты этих исследований по возможности использованы в настоящей работе.

В латгальских говорах при произношении прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний – гортанная смычка осуществляется при произношении первого (удлиненного!) компонента. Об этом свидетельствуют многочисленные материалы устного народного творчества, записанные, начиная с последней четверти прошлого века, а также латгальские грамматики начала нашего века и материалы латгальских говоров, зафиксированные некоторыми языковедами.

Удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний в своих материалах фольклора из многих бывших волостей Латгалии знаком долготы уже обозначил Э. Вольтер, напр., *dzẽrt* ‘пить’, *trẽis* ‘три’ Прейли, *progorẽ¡ba* ‘прожорливость’ Айзкалне.[110] С. Уляновска также иногда обозначала знаком долготы удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний в своих материалах устного народного творчества, записанных в бывшей Вилянской волости Режицкого (= Резекненского) уезда, напр., *bȳutu* ‘был бы, была бы, было бы, были бы’, *gōłdy* ‘столы’, *jīmsi* ‘будешь брать’, *łāj* ‘пусть’.[111]

В сборнике “Латышских народных песен” К. Барона и Г. Виссендорфа во многих латгальских народных песнях акутом обозначено удлинение первого компонента дифтонгических сочетаний и прерывистая интонация именно в этом

---

[108] B r e i d a k s, 1972b, 95.

[109] Термин *субъективный метод в фонетике* мы употребляем в понимании Л. Щербы, см. Щ е р б а, 1974, 135–138.

[110] В о л ь т е р, 1890, 223, 345, 368.

[111] U l a n o w s k a, 1892, 111, 114, 119, 124.

компоненте, напр., *cálmi* ‘пни’ LD 18360, 8 (Гайгалава, Ливаны и Мердзене), 27295, 1 (Ливаны), *órtu* ‘пахать’ (супин) LD 2661, 2 (Ливаны)[112], 30261, 2 (Вишки и Ликсна), *sólts* ‘холодный’ LD 8866, 1 (Варкава), 11092, 2 (Вишки), *sólta* ‘холодная’ LD 4277, 2 (Ликсна), 19386 (Сакстагалс). Подобные примеры имеются и в сборнике “Народных песен” П. Шмита, где знаком долготы обозначено удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгических сочетаний, напр., *dzērt* ‘пить’ Tdz. 36354 и 36366 (Рудзеты), 58941 (Стирниене), *dzjārt* то же Tdz. 54607 (Наутрены), *dzjārti* то же Tdz. 56230 (Берзгале). Очень много подобных примеров с обозначением знаком долготы удлинения первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний имеется и в рукописях устного народного творчества, хранящихся в фондах отдела фольклора Института языка и литературы, напр., *dzīdūot* ‘петь’ ФФ 527, 25989[113] (Дрицены), *jāuns* ‘молодой; юный; новый’ ФФ 835, 332 (Андрупене), *kāi* ‘как’ ФФ 306, 29 (Асуне), *mōlka* ‘дрова’ ФФ 1311, 9720 (Виляка), *sōrma* ‘иней, изморозь’ ФФ 1311, 1918 (Виляка).

О. Скринда, родившийся в Ликсне, в своей “Латышской грамматике летгальского наречия” так характеризовал произношение гласных и дифтонгов с прерывистой интонацией: “Gryustò zeime “´” (т. е. акут – А. Б.) ставится над гласными, которые произносятся с усилением голоса, при чем в конце произношения голос обрывается и вкратце как бы повторяется тот же гласный звук.

Напр., *dáls* (произн. *daals*); *stóstit* (произн. *stoostit*); *laúzt* (произн. *laauzt*)”.[114] Хотя О. Скринда ставил акут, как это было принято в латышском языкознании, на второй компонент дифтонга, однако, как видно из отображения произношения, гортанную смычку он воспринимал в первом компоненте прерывисто интонированных дифтонгов.

Ф. Трасун, родившийся в Сакстагалсе, в своей латгальской грамматике писал, что при произношении дифтонгов и дифтонгических сочетаний с прерывистой интонацией “перерыв голоса”, т. е. гортанная смычка, реализуется именно в первом компоненте, и последовательно ставил знак долготы на этот компонент не только для обозначения удлинения гласного, но и для обозначения прерывистой интонации, напр., *ārt* ‘пахать’, *bȳut* ‘быть’, *dōrbs* ‘работа, труд’, *dzērt* ‘пить’, *gōłva* ‘голова’, *jīus* ‘вы’, *pēit* ‘плести; треножить (коня)’, *rāužu* ‘плачу’, *sīrds* ‘сердце’, *skāida* ‘щепка, щепа’, *smȳłga* ‘полевица’, *zȳrgs* ‘лошадь, конь’.[115]

---

[112] Не исключена возможность, что в части слов в народных песнях из бывшей Ливанской волости Двинского (= Даугавпилсского) уезда акутом обозначена также восходящая интонация.

[113] В примерах, взятых из фондов рукописей устного народного творчества отдела фольклора, первое число указывает на порядковый номер рукописи, второе – на порядковый номер фольклорного сочинения в данной рукописи.

[114] С к р и н д а, 1908, 8.

[115] T r a s u n s, 1921, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 17, 43, 46, 54, 55.

Подобную просодическую особенность – гортанную смычку в первом удлиненном компоненте прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний – констатировала А. Абеле в леясциемском говоре. Она писала, что в выше указанном говоре при произношении дифтонгов и дифтонгических сочетаний с прерывистой интонацией гортанная смычка осуществляется в конце первого компонента – удлиненного гласного или в переходных звуках между обоими компонентами в противоположность просодической особенности среднелатышского валмиерского говора, в котором гортанная смычка реализуется во втором компоненте.[116] Эти наблюдения А. Абеле, кажется, подтверждаются и данными материалов устного народного творчества, записанных в Леясциемсе, в которых знаком долготы иногда обозначено удлинение первого компонента в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях, напр., *dzērti* 'пить' Tdz. 58791, *paķērt* 'схватить, схватывать; подхватить, подхватывать; захватить, захватывать (с собой)' ФФ 804, 6187.

Также в говорах Апукалнса в Апе, Яунлайцене, Яунрозе, Карве, Вецлайцене и Зиемерисе констатирована просодическая особенность – гортанная смычка в первом удлиненном компоненте прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний.[117] А. Абеле по этому поводу писала, что в говорах Апукалнса, как и в других северо-восточных верхнелатышских говорах, "перерыв голоса", т. е. гортанная смычка, осуществляется в конце первого – удлиненного (по сравнению со среднелатышским произношением!) компонента, а не в начале второго компонента, как это бывает в среднелатышских говорах.[118]

В некоторых латгальских говорах характерна редукция второго компонента дифтонга с прерывистой интонацией. Так, напр., в звиргзденском, пилденском и цибленском говорах наряду с формами *bŷut'* 'быть' и *mŷusu* 'нас' наличествуют и формы *bŷ^{u}t'* и *mŷ^{u}su*. Но гораздо шире в латгальских говорах распространено полное исчезновение второго компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний, напр., *bŷt'* 'быть', *mŷsu* 'нас' Звиргзде FBR X 24, Карсава FBR XII 50, Пилда FBR XIII 42, Кауната, Макашены, Мердзене, Наутрены, Нирза, Цибла, *kâ* 'как' (< *kâi*), *tâ* 'так' (< *tâi*) Скайста FBR XV 49, Андрупене, Шкяуне, *lâ* 'пусть' (< *lâi*) Андрупене, *mâ* 'мне' (< *mâņ*) Калупе FBR XVIII 43, Скайста FBR XV 39.

В противоположность всему выше изложенному о месте гортанной смычки в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров в трудах Я. Эндзелина и в очерках латгальских говоров,

---

[116] Ā b e l e, 1924, 42.

[117] В наши дни в зиемерском говоре в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях гортанная смычка, по данным инструментальной фонетики, реализуется в начале второго компонента или в переходной части между обоими компонентами. См. М а р к у с, 1982, 55; 1983, 8.

[118] Ā b e l e, 1928, 24.

опубликованных в "Трудах общества филологов" под его редакцией, а также в трудах учеников Я. Эндзелина знак прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров почти всегда ставился на второй компонент. Правда, в некоторых работах были и незначительные отклонения от этой превалирующей тенденции. Так, в некоторых очерках глубоких говоров Латгалии, опубликованных в "Трудах общества филологов", иногда ставился знак прерывистой интонации на первый компонент дифтонгических сочетаний, напр., *mâņ* 'мне' Аулея FBR XII 47, *mân* то же Прейли FBR IV 100, *mân'* то же Прейли FBR VIII 15, *dzâltonc* 'желтый', *kôłnc* 'гора', *zôrna* 'кишка' Скайста FBR XV 36. Также сам Я. Эндзелин отметил удлинение первого компонента в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях некоторых глубоких говоров Латгалии, напр., *gôłva* 'голова' Скайста, *mâņ* 'мне' Прейли.[119] Однако такие случаи обозначекия прерывистой интонации на первом компоненте дифтонгических сочетаний глубоких говоров Латгалии крайне редки.

Имеются основания для предположения, что способ обозначения прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях – знак прерывистой интонации на втором компоненте, превалирующий во всех очерках глубоких говоров Латгалии, опубликованных в "Трудах общества филологов", отображает мнение редактора этих трудов Я. Эндзелина, но не мнение авторов этих очерков о характере прерывистой интонации в латгальских говорах. Яркое свидетельство тому рукописи устного народного творчества Х. Тиховского (из Пилды) и А. Кивране (из Звиргздене), хранящиеся в фондах отдела фольклора Института языка и литературы. В этих рукописях спорадически обозначено удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний или гортанная смычка в первом компоненте дифтонгов, напр., *trējs* 'три' Пилда ФФ 40, 10, *jīmt* 'брать' Звиргздене ФФ 183, 317, *dzêiwoj* 'живут' Пилда ФФ 40, 8, *apeinêiši* 'хмель' (им. пад. мн. ч., уменьшительная форма) Пилда ФФ 40, 11, *kûovia* 'бил, колотил' Пилда ФФ 40, 496. В этих рукописях нет ни одного случая обозначения удлинения второго компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний или обозначения гортанной смычки во втором компоненте дифтонгов и дифтонгических сочетаний. В диалектологических же очерках "Говор Звиргзденской волости" А. Кивране и "Говор Пилденской волости" Х. Тиховского гортанная смычка последовательно обозначена во втором компоненте дифтонгов и дифтонгических сочетаний как в самом описании говоров, так и в текстах устного народного творчества, приложенных к очеркам говоров.[120]

Хотя в "Программе сбора материалов диалектологического атласа латышского языка" было указано, что знак прерывистой интонации нужно

---

[119] Endzelīns, 1951, 151, 152.
[120] Kivrāne, 1930; Tihovskis, 1933.

ставить на второй компонент дифтонгов и дифтонгических сочетаний,[121] в собранных материалах знак прерывистой интонации спорадически поставлен на первый компонент дифтонгических сочетаний в бригском, дурском, извалтенском, малтенском, науенском, наутренском, нирзенском, прейльском, рунденском, шкилбенском и эзерниекском говорах, напр., *kôrss* 'жаркий' Рундены, *pûrŋc* 'морда' Эзерниеки. Многие учителя литературы и латышского языка разных школ Латгалии, представители соответствующих глубоких говоров Латгалии, подтвердили в своих письмах, адресованных нам, что в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях, по их мнению, первый компонент удлинен и гортанная смычка осуществляется именно в этом компоненте, напр., *gôlva* 'голова', *sôlna* 'заморозки' (им. пад. ед. ч.) Андрупене, Балтинава, Берзгале, Карсава, Кауната, Ницгале, Резна, Стирниене, Тилжа.

Объективным, т. е. инструментальным, методом слоговые интонации глубоких говоров Латгалии до сих пор мало исследованы. Первой в этом направлении была статья И. Мартинсоне, в которой она на основе кимограмм утверждала, что "перерыв голоса", т. е. гортанная смычка, в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях варкавского, пилденского и звиргзденского говоров реализуется во втором компоненте.[122] Такой вывод И. Мартинсоне объясняется, во-первых, тем, что она слабо знала исследуемые говоры, о чем свидетельствуют многочисленные ошибки в статье, и, во-вторых, кажется, она непоследовательно определила границы звуков и вследствие некорректно толковала результаты, добытые инструментальным методом.

Как информировал нас специалист по инструментальной фонетике старший преподаватель кафедры латышского языка Филологического факультета Латвийского университета. Я. Кушкис, по данным осциллограмм, гортанная смычка в глубоких говорах Латгалии осуществляется в конце первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний.[123] Осциллограммы, приложенные к нашей дипломной работе "Лексика пилденского говора", показывают, что в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях пилденского говора гортанная смычка также реализуется в конце первого компонента.[124]

Как же объяснить изложенные выше диаметрально противоположные интерпретации прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров? На наш взгляд, причина этих противоречий кроется в методе сбора и фиксации диалектных фонетических материалов. Уже Л. Щерба писал о фонетическом методе следующее: "Строго говоря, единственным фонетическим методом является метод субъективный, так как мы всегда должны обращаться к сознанию говорящего на данном языке индивида,

---

[121] Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma, 1954, 19.
[122] M a r t i n s o n e, 1934, 147.
[123] Результаты этого исследования пока не опубликованы.
[124] B r e i d a k s, 1956, 349–352.

раз мы желаем узнать, какие фонетические различия он употребляет для целей языкового общения, и другого источника, кроме его сознания, у нас вовсе не имеется – потому-то для лингвиста так драгоценны все, хотя бы самые наивные заявления и наблюдения туземцев – они в большинстве случаев, принадлежащей их интерпретации, имеют гораздо больше цены, чем наблюдения ученых исследователей, принадлежащих к другой языковой группе."[125]

Л. Щерба подчеркнул, что основным требованием субъективного метода является "регистрировать факты сознания говорящего на данном языке человека. При несоблюдении этого требования их записи лишены самого главного – души. Это *memento* в равной мере относится как к записывающим посредством разных регистрирующих приборов, так и пользующимся в качестве такого собственным ухом. Разница между первыми и вторыми сводится к тому, что первые более или менее верно воспроизводят объективную сторону человеческой речи, а вторые и эту сторону искажают, преломляя слышанное в призме собственного сознания, так как ведь даже изощренное ухо слышит не то, что есть, а то, что оно привыкло слышать, применительно к ассоциациям собственного мышления. Все это ведет к такому "импрессионизму", по меткому выражению одного лингвиста, в записях, что трудно зачастую на них основывать какие-либо заключения. Это уже давно начинает замечаться исследователями, хотя мало кто высказывается вполне определенно по этому поводу и, насколько мне известно, один Пасси со всей определенностью выставляет требование, чтобы в фонетические транскрипции вносилось лишь то, что различает "instinct linguistique" данной языковой группы."[126]

В свете выше приведенных мнений Л. Щербы о субъективном и объективном методах в фонетике ясно, что правильна характеристика прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров, данная в работах О. Скринды, Ф. Трасуна, А. Абеле и М. Лепики. Из многочисленных текстов латгальского устного народного творчества (как опубликованных, так и неопубликованных) видно, что многие и многие собиратели латгальского фольклора – носители латгальских говоров, а также литовец (?) Э. Вольтер и полька С. Уляновска интуитивно воспринимали первый компонент прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний как удлиненный или долгий и гортанную смычку улавливали именно в этом компоненте. Неадекватное же обозначение прерывистой интонации на втором компоненте дифтонгов и дифтонгических сочетаний латгальских говоров в работах Я. Эндзелина и его учеников возникло под влиянием просодических особенностей их родного среднелатышского идиома.

Подобного рода методическую ошибку допускали и некоторые другие латышские языковеды. Так, Ю. Плакис, родившийся в Курземе в бывшей

---

[125] Щ е р б а, 1974, 137.
[126] Щ е р б а, 1974, 138.

Кабилской волости Кулдигского уезда, удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов куронских говоров и гортанную смычку именно в этом компоненте приписывал всему латышскому языку.[127] Также В. Я. Зеп, родившийся в Латгалии в городе Даугавпилсе, просодическую особенность прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний латгальских говоров – сильный первый компонент с гортанной смычкой в его конце и слабый второй компонент – приписывает всему латышскому языку.[128]

Путь к преодолению этих противоречий в трактовке особенностей прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях диалектов латышского языка, на наш взгляд, только один – точное и строгое применение субъективного и объективного методов при исследовании слоговых интонаций.

До сих пор прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров систематически не исследована, но, как свидетельствуют материалы устного народного творчества и др., отображающие "лингвистический инстинкт" самих представителей латгальских говоров, удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний и гортанная смычка в этом компоненте характерны, возможно, для всех глубоких говоров Латгалии и по крайней мере для некоторых латгальских говоров северовосточной Видземе (см. карту № 6).[129] Объясняется эта особенность прерывистой интонации латгальских говоров типом слога с сильным экспираторным ударением слова. Почти все латышские диалектологи до сих пор не обратили внимания на эту просодическую особенность латгальских говоров и знак прерывистой интонации ставят на второй компонент дифтонгов и дифтонгических сочетаний, хотя этот знак правильно надо ставить на первый компонент.

Удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний и гортанная смычка в этом компоненте присущи также куронским и тамниекским (= ливонским говорам в Курземе) говорам латышского языка и жемайтскому диалекту литовского языка.[130] Интересно отметить, что и в ливском языке, в котором прерывистая интонация проникла из куронского или латышского языка, в прерывисто интонированных дифтонгах гортанная смычка осуществляется между обоими гласными, а в дифтонгических сочетаниях – в первом компоненте.[131]

Однако в этом сходстве прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальского, куронского и жемайтского идиомов нет никакого основания усматривать генетическую связь. Это скорее сходство,

---

[127] P l ā ķ i s, 1924, 159.
[128] Z e p s, 1962, 55, 59, 63.
[129] Часть этих материалов была нами опубликована в 1972 г. См. B r e i d a k s, 1972b, 97–100.
[130] E n d z e l ī n s, 1951, 145; R u d z ī t e, 1964, 63; G r i n a v e c k i s, 1973, 88, 92.
[131] K e t t u n e n, 1925, 4–5.

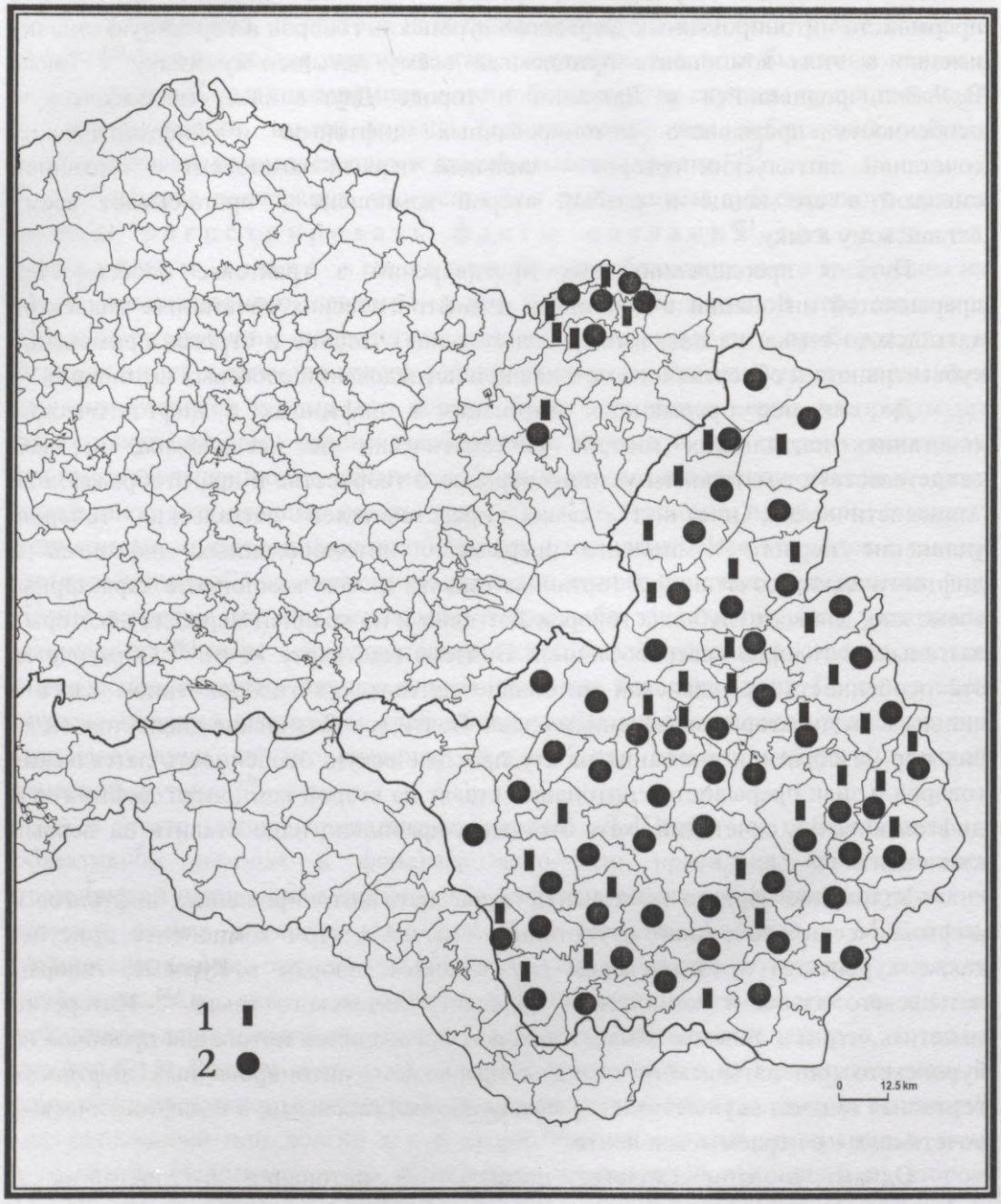

Карта № 6. Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров: 1 – гортанная смычка в первом компоненте дифтонгов и удлинение этого компонента; 2 – гортанная смычка в первом компоненте дифтонгических сочетаний и удлинение этого компонента.

возникшее независимо в латгальском, с одной стороны, и куронском и жемайтском, с другой стороны. Удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний в латгальских говорах осуществилось относительно поздно, уже после изменения долгих гласных *ē*, *ō*, *ī*, *ū*[132], но до "вторичной" перегласовки долгого гласного *ē*.[133] Об этом свидетельствуют многочисленные материалы фольклора и др., в которых краткие гласные *a*, *o*, *i*, *u* после удлинения записаны как долгие гласные *ā*, *ē*, *ī*, *ū*, но краткий гласный *e* после удлинения часто записан как *ie*, т. е. этот удлиненный гласный испытал такую же "вторичную" перегласовку как и долгий гласный *ē*, напр., *dzāltuoneitia* 'девушка-красавица' Андрупене ФФ 283, 82, *ôlkota* 'голодающий' (с пейоративным оттенком значения) Скайста FBR XV 37, *jīmt* 'брать' Звиргздене ФФ 183, 317, *pogūlmā* 'во дворе' Виляка ФФ 1311, 1957, но *c'îeļšu* 'буду поднимать' (< **c'ê̂ļšu* <**c'eļ̂šu*) Звиргздене, Пилда, Цибла, *s'p'îert'* 'ударить, ударять (ногой); лягать, брыкать (о животных); шагнуть' (< **s'p'êrt'* < **s'p'eŕt'*) Ликсна (ср. *spiert* 'шагнуть' Извалта ФФ 1950, 6278).

В лингвистической литературе имеются и указания на противоположную тенденцию в части латгальских говоров – на сокращение долгого прерывисто интонированного гласного перед тавтосиллабическими сонантами *l*, *m*, *n*, напр., *daĺs* 'сын' (род. пад. ед. ч. *dâla* 'сына') Виляка, Прейли, *s'ìvom̂*[2] 'женам' (дат. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 105, *viņskaitlis* 'единственное число' Лизумс RKr. XVII 93.[134] Нам представляется верным объяснение М. Рудзите, что такое сокращение долгих гласных осуществилось в целях устранения сверхдолгих слогов.[135] Исходя из принципа системности[136], не исключена возможность, что в таких случаях долгий гласный стал полудолгим, но это предположение необходимо проверить методами инструментальной фонетики.

1.3.3. Переход прерывистой интонации в нисходящую в дифтонгических сочетаниях

В части восточнолатгальских говоров, напр., в звиргзденском, пилденском, цибленском и др., в тавтосиллабических сочетаниях *aŕ*, *oŕ*, *iŕ*, *yŕ* и *uŕ* прерывистая интонация перешла в нисходящую[137], напр., *àrt'* 'пахать' (< *aŕ't'*), *zòrna* 'кишка' (< *zoŕna*), *v'ìrt'* 'кипеть' (< *v'iŕ't'*), *pỳrma* 'прежде чем, раньше чем; прежде всего, сначала, в первую очередь' (< *pyŕma*), *bùrz'ât'* 'комкать, мять' (< *buŕz'ât'*). Так как

---

[132] Имеются в виду так называемая "первичная" позиционная перегласовка *ē* > *ā* и дифтонгизации *ō* > *uo*, *ua*; *ī* > *i̯e*, *ei*; *ū* > *u̯e*, *əu*, *eu*, *yu*, *iu*.

[133] Имеется в виду так называемая "вторичная" перегласовка *ē* > *ie*, *ā̂*.

[134] E n d z e l ī n s, 1951, 142; R u d z ī t e, 1964, 286.

[135] R u d z ī t e, 1964, 286.

[136] Сравните превалирующую тенденцию удлинения (до полудолготы?) кратких гласных в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров!

[137] Об *iŕ* > *ìr* см. также Р у д з и т е, 1969, карта № 3.

первый компонент в этих дифтонгических сочетаниях – краткий гласный, то надо полагать, что прерывистая интонация перешла в нисходящую еще до удлинения краткого гласного в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях.

1.3.4. Вторичные слоговые интонации[138]

В результате контракции двух кратких гласных в латгальских говорах возникает долгий гласный с нисходящей интонацией, напр., *nàpît* ‘не обойти, не обходить’ Алуксне RKr. XVII 128 (ср. лтш. литер. *neapiêt* ‘не обойти, не обходить’), *nàsu* ‘не есмь’ Звиргздене FBR X 26, Калупе FBR XVIII 35, Пилда FBR XIII 43 (ср. лтш. литер. *neẹsmu* ‘не есть’), *nàtras't'* ‘не найти, не находить’ Краслава FBR XII 31, Прейли FBR IV 99 (ср. лтш. литер. *neatrast* ‘не найти, не находить’), *p'ãgļa* ‘можжевельник’ Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. диал. *paegle* ‘можжевельник’ ME III 23–24, EH II 130–131). При слиянии дифтонга с нисходящей интонацией и краткого гласного дифтонг сохраняет нисходящую интонацию, напр., *jùotnas* ‘надо принести’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< лтг. *jùoatnas*[2] ‘надо принести’, ср. лтш. литер. *jàatnẹs* то же). Длительно-нисходящая интонация возникает в результате контракции краткого гласного и дифтонга с нисходящей интонацией, напр., *nãizm'ìers't'*[2] ‘незабыть, не забывать’ Краслава FBR XII 31, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *neàizmìrst* ‘не забыть, не забывать’), *nãut'* ‘не обуть, не обувать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *neàut* ‘не обуть, не обувать’). Нисходяще-прерывистая[139] интонация возникает в результате контракции: 1) краткого гласного и долгого прерывисто интонированного гласного, напр., *p̃ãs't'* ‘поесть, покушать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *paêst* ‘поесть, покушать’), *nãs't'* ‘не есть, не кушать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *neêst* ‘не есть, не кушать’); 2) краткого гласного и прерывисто интонированного дифтонга, напр, *nãus't'* ‘не ткать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *neaust* ‘не ткать’).

В апукалнских говорах северо-восточной Видземе в суффиксальных слогах в результате контракции появляется новая интонация, похожая на среднелатышскую плавную интонацию, напр., *skùlâtã*[2] ‘учительница; учителя (род. пад. ед. ч.)’ Яунрозе и др. (ср. лтш. литер. *skuõluôtãja* ‘учительница; учителя (род. пад. ед. ч.)’). Притом эта вторичная интонация ощутимо отличается от

---

[138] В латышском языкознании вторичными называются такие слоговые интонации, которые в определенных фонетических позициях являются модификацией основных, фонологически значимых слоговых интонаций, или такие слоговые интонации, которые возникают в слогах с долгими гласными и дифтонгами, образовавшимися в результате контракции двух кратких гласных или краткого гласного и долгого гласного/дифтонга, или долгого гласного и краткого гласного смежных слогов.

[139] Нисходяще-прерывистую интонацию мы обозначаем знаком ˋ^, который является синтезом знаков нисходящей и прерывистой интонаций (ˋ + ^).

нисходящей этих же говоров.[140]

1.3.5. Слоговые интонации в суффиксах

В слоговых интонациях суффиксов латгальских и среднелатышских говоров наблюдаются некоторые различия.

В суффиксе латгальских говоров *-îb-*, *-êib-*[141] (в традиционной транскрипции *-eîb-*) наличествует прерывистая интонация, напр., *jaûnîba* ‘молодость; юность’ Стамериена FBR XIX 117, *c'ereîba* ‘надежда’ Краслава FBR XII 34, *t'ic'eîba* ‘вера’ Варакляны FBR 106. В среднелатышском же суффиксе *-īb-* долгий гласный *ī*, как правило, произносится с плавной интонацией, напр., *derîbas* ‘пари; обручение (?)’ Добеле.[142]

В суффиксе латгальских говоров *-îc-*, *-êic-* (в традиционной транскрипции *-eîc-*) наличествует прерывистая интонация, напр., *mùos'êica*^{2} ‘двоюродная сестра’ Варкава, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В среднелатышском же суффиксе *-īc-* долгий гласный *ī*, как правило, произносится с плавной интонацией, напр., *mãsĩca* ‘двоюродная сестра’ Друсты ME II 586.

В суффиксе латгальских говоров *-nîc-*, *-n'îc-*, *-n'êic-*[143] (в традиционной транскрипции *-n'eîc-*) наличествует прерывистая интонация, напр, *sàimenîca*^{2} ‘хозяйка’ Стамериена FBR XIX 117, *ùļn'eîca*^{2} ‘улица’ Калупе FBR XVIII 39, *sùol'n'êica*^{2} ‘солонка’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В среднелатышском же суффиксе *-nīc-* долгий гласный *ī*, как правило, произносится с плавной интонацией, напр., *sàlnĩca* ‘солонка’ Друсты, Кемпены, Смилтене ME III 802.[144]

---

[140] Ā b e l e, L e p i k a, 1928, 26.

[141] Ф. Трасун писал *-ēib-*, напр., *labēiba* ‘хлеб (на корню), хлеба; жито’, *pacītēiba* ‘терпение’. См. T r a s u n s, 1921, 11, 77.

[142] E n d z e l ī n s, 1951, 42.

[143] Ф. Трасун писал *-nēic-*, напр. *saiminēica* ‘хозяйка’. См. T r a s u n s, 1921, 11.

[144] Так как производные слова с исходом *-nīca* (лтг. *-nîca*, *-n'îca-*, *-n'êica*) чаще встречаются в восточной Латвии и вместо окончания *-e*, которое наличествует в исходе *-nīce*, в исходе *-nīca* имеется окончание *-a*, Я. Эндзелин высказал предположение, что исход производных слов *-nīca*, возможно, заимствован из русского языка (см. E n d z e l ī n s, 1951, 363). Однако это предположение нельзя признать убедительным по следующим соображениям. Во-первых, чередование исходов *-(į̇)ā* и *-(į̇)ē* (здесь мы пользуемся традиционной транскрипцией, принятой в сравнительной грамматике балтийских языков) является общебалтийским и оно нередко встречается в восточнобалтийских языках, напр., лит. диал. *kándžia* и *kandẽ* ‘моль’, лтш. диал. *ušņa* и лтш. литер. *usne* ‘бодяк’, лтш. диал. *māsīca* и *māsīce* ‘золовка’, *mātīca* и *mātīce* ‘свекровь’ (см. E n d z e l ī n s, 1948, 73, 97; 1951, 276, 361). Следовательно и чередование окончаний *-a*, *-e* в исходах *-nīca*, *-nīce*, как и в исходах *-īca*, *-īce*, можно трактовать как рефлексы прабалтийского чередования суффиксов *-(į̇)ā* и *-(į̇)ē* (исходы *-īca*, *-īce*, *-nīca*, *-nīce* возводимы к праформам *-īkį̇̄ā*, *-īk(į̇)ē*, *-nīkį̇̄ā*, *-nīk(į̇)ē*). Во-вторых, в заимствованиях прерывистая интонация встречается крайне редко (см. E n d z e l ī n s, 1951, 39). В исходе же *-nîca*, *-n'îca-*, *-n'êica* латгальских говоров наличествует прерывистая интонация.

В суффиксе латгальских говоров *-ît-*, *-êit'-*[145] (в традиционной транскрипции *-eît'-*) наличествует прерывистая интонация, напр., *nàzîts* ‘ножик’ Стамериена FBR XIX 117, *brùol'eîc'*[2] ‘братик’ Скайста FBR XV 37, *sàul'êit'ä*[2] ‘солнышко’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В среднелатышском же суффиксе *-īt-*, напр., в Добеле, долгий гласный *ī* произносится с плавной интонацией.[146]

Разницу слоговых интонаций среднелатышских суффиксов *-īb-*, *-īt-*, *-nīc-* и соответствующих латгальско-селонских суффиксов А. Абеле объясняет качеством суффиксального долгого гласного *ī*. По ее мнению, старый долгий гласный *ī* в латгальских и селонских говорах в конечной фазе его артикуляции имеет тенденцию сужаться (об этом свидетельствует перегласовка *i* > *ei* в части этих говоров), а сужение гласного способствует повышению тона. Поэтому в суффиксах латгальско-селонских говоров со старым гласным *ī* развилась не нисходящая, а восходящая и прерывистая интонации.[147]

Это объяснение А. Абеле не убедительно по следующим соображениям. Во-первых, переход плавной интонации в восходящую и потом в прерывистую в латгальских говорах противоречит эволюции типа слога в латгальско-селонских говорах. В связи с сильным экспираторным типом слога плавная интонация в этих говорах изменилась в нисходящую[148] и прерывистая интонация в латгальских говорах получила экспираторный характер, т. е., в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях первый компонент удлиняется, в нем быстро возрастает интенсивность тона и затем осуществляется гортанная смычка, за которой следует второй краткий и слабый компонент. Поэтому не понятно, как в говорах с сильным экспираторным типом слога плавная интонация могла измениться в восходящую тем паче, что, как признала сама А. Абеле, старая восходящая интонация селонских говоров, возникшая в предударных слогах, в какой-то мере противоречит типу слога в этих говорах.[149]

Во-вторых, если толкование А. Абеле соответствовало бы истине, то и в корневых слогах латгальских говоров все дифтонги *ei* (< **ī*, **in*) произносились бы с прерывистой интонацией. Однако это не так. Прерывистая интонация наличествует только в корнях со старым долгим гласным **ī́* (> *ei*) бывших окситонов, напр., *v'êiksna* ‘вяз’ Варакляны, Стирниене (ср. лтш. литер. *vîksna* ‘вяз’), *s'êiks* ‘мелкий’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *sîks* ‘мелкий’) где эта интонация объясняется передвижением ударения с конечного слога на корень. И напротив, в корнях со старым долгим **ī* (**ĩ*, **ì* > *èi*[2]) бывших баритонов наличествует нисходящая интонация, напр., *t'èirs* ‘чистый, незапачканный’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *tĩrs* ‘чистый, незапачканный’, лит. *týras* то же, мн. ч. *týri*), *v'èirs*[2] ‘муж’ Звиргздене, Нирза,

---

[145] Ф. Трасун писал *-ēit-*, напр. *brōlēits* ‘братик’, *capurēite* ‘шапочка’. См. T r a s u n s, 1921, 10, 60.
[146] E n d z e l ī n s, 1951, 42.
[147] Ā b e l e, 1935c, 199–200.
[148] Ā b e l e, 1927a, 43.
[149] Ā b e l e, 1927a, 43.

Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vĩrs* ‘мужчина; муж’, лит. *výras* то же, мн. ч. *výrai*). Такое распределение дифтонгов *êi* и *èi*[2] в корнях латгальских говоров бывших окситонов и баритонов наводит на мысль, что и в суффиксах долгий гласный *ĩ* среднелатышских говоров и долгий гласный *î* ли дифтонг *êi* латгальских говоров объяснимы различиями акцентуации соответствующих классов производных слов в обоих идиомах.

Рассмотрев вопрос о плавной интонации в исходах *-ĩba*, *-ĩtis*, *-ĩte* среднелатышских говоров (= лит. *-ýba*, *-ýtis*, *-ýtė*[150]), Я. Эндзелин признал, что в этих говорах сохранено первичное состояние, о чем свидетельствует согласованность с литовским языком, напр., *derĩbas* ‘пари; обручение (?)’ (им. пад. мн. ч.) Добеле : лит. *derýbos* ‘переговоры; торг’ (им. пад. мн. ч.), *derýbų* (род. пад. мн. ч.).[151] Однако это только кажущаяся простота соответствий интонаций в суффиксах латышского и литовского языков. Поэтому остановимся более подробно на этом вопросе.

По поводу интонации суффикса *-yb-* В. Дыбо пишет следующее: “Особенностью этого образования является неясность интонационного статуса суф. *-yb-*. В диалекте Куршата этот суффикс выступает с акутом в образованиях на *-yb-a*, тогда как в образованиях на *-yb-ė* он имеет циркумфлекс. У Даукши под ударением в этом суффиксе следует предполагать акут, но образования от имен неподвижной а. п. показывают отсутствие следов передвижения ударения по закону де Соссюра, что за неимением других объяснений заставляет предполагать циркумфлектированность суффикса.

По-видимому, наиболее вероятным в настоящее время будет предполагать первоначально циркумфлексовую интонацию суффикса, возникшую в результате метатонии в йотированных образованиях на *-yb-ė* из акута, который сохранялся в образованиях на *-yb-a*.”[152]

Если литовские образования на *-yba* указывают на древнюю баритонезу, то латышские образования на *-ĩba* указывают на древнюю баритонезу и окситонезу. В древнеземгальском после стабилизации ударения на первом слоге в суффиксе *-ĩb-* была обобщена плавная интонация бывшей неподвижной акцентуационной парадигмы, в древнелатгальском же – прерывистая интонация бывшей подвижной акцентуационной парадигмы (в части словоформ прерывистая интонация возникла из восходящей при оттяжке ударения, а потом эта интонация была обобщена в суффиксе *-ĩb-* всех словоформ).

При учете только фактов среднелатышского диалекта и литовского литературного языка невозможно решить вопрос о происхождении прерывистой интонации в суффиксе *-ît-*, *-êit'-* латгальских говоров. Кроме акутированного суффикса *-ýt-* в литовских диалектах наличествует и циркумфлектированный

---

[150] Все слова с исходами *-ýba*, *-ýtis*, *-ýtė* в литовском литературном языке относятся к первой акцентуационной парадигме. См. L a i g o n a i t ė, 1959, 33.

[151] E n d z e l ī n s, 1951, 42.

[152] Д ы б о, 1981а, 86–87. См. также S k a r d ž i u s, 1941, 90–92; O t r ę b s k i, 1965, 231, 234.

суффикс *-ỹt-*.[153] А это наряду с данными латгальских говоров свидетельствует, что производные существительные на **-ītijos* (> *-ītis*), **-ītē* (>*-īte*) распределялись по трем четырем акцентуационным парадигмам:

1) существительные с акутированным суффиксом **-ī́t-* неподвижной акцентуационной парадигмы (восстанавливаются на основе данных литовского и латышского языков);

2) существительные с акутированным суффиксом **-ī́t-* подвижной акцентуационной парадигмы (восстанавливаются на основе данных латышских диалектов);

3) существительные с циркумфлектированным суффиксом **-ĩt-* (восстанавливаются на основе данных литовских диалектов; акцентуационные парадигмы этих существительных пока не установлены в связи с отсутствием обобщающего труда по акцентуации литовских диалектов). В праславянском для производных существительных на исход **-itjь* (= балт. **-itijos*) восстанавливаются два акцентных типа (акутированный на корне и акутированный на суффиксе). По мнению В. Дыбо, акцентный тип с ударением на окончании является вторичным в русском языке и в южнославянских языках.

За неимением другого объяснения прерывистой интонации в суффиксе *-ît-*, *-êit'-* латгальских говоров мы объясняем возникновение этой интонации в данном суффиксе как следствие оттяжки ударения с соответствующих окончаний на акутированный суффикс в подвижной акцентуационной парадигме. После стабилизации ударения на первом слоге прерывистая интонация была обобщена в суффиксе *-ît-*, *-êit'-* во всех словоформах. Плавную же интонацию в суффиксе *-ĩt-* среднелатышских говоров мы объясняем следующим образом: после стабилизации ударения на первом слоге в суффиксе *-ĩt-* была обобщена плавная интонация бывшей неподвижной акцентуационной парадигмы.

Возможно, что во всех древнелатышских племенных языках образования с суффиксами *-īb-*, *-īt-* имели две акцентуационные парадигмы – неподвижную и подвижную, что, кажется, подтверждается наличием или плавной, или прерывистой интонации в суффиксах среднелатышских говоров. В одних латышских говорах были обобщены рефлексы неподвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-ĩb-*, *-ĩt-*, в других же говорах – рефлексы подвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-îb-*, *-êib-*, *-ît-*, *-ît'-*, *-êit'-*. Таким же образом можно объяснить и отношение плавной интонации в исходах среднелатышского диалекта *-ĩca*, *-nĩca*, с одной стороны, и прерывистой интонации в исходах латгальских говоров *-îca*, *-êica*, *-nîca*, *-n'îca*, *-n'êica*, с другой стороны.

1.3.6. Слоговые интонации в окончаниях

В латгальских говорах по сравнению со среднелатышским диалектом и

---

[153] S k a r d ž i u s, 1941, 355–356; O t r ę b s k i, 1965, 258.

латышским литературным языком имеются некоторые различия в употреблении слоговых интонаций в именных и местоименных окончаниях.

В среднелатышском диалекте и латышском литературном языке оппозиция слоговых интонаций в долгих окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа утрачена.[154] В латгальских же говорах это явление в более или менее полном виде сохранено. Так в долгом окончании винительного падежа единственного числа местоимений и имен прилагательных многих латгальских говоров наличествует нисходящая интонация, в окончании же инструментального падежа единственного числа – прерывистая интонация, напр., *jù*^{2} ‘его, ее’ : (*ar*) *jû* ‘им, с ним, ей, с ней’ Баркава FBR XII 30, Варакляны FBR XI 111, Ливаны FBR XX 143, Скайста FBR XV 40, *kù*^{2} ‘кого, что’ : (*ar*) *kû* ‘(с) кем, (с) чем’ Алуксне RKr. XVII 109, Варакляны FBR XI 111, *šù*^{2} ‘этого, это, эту’ : (*ar*) *šû* ‘(с) этим, (с) этой’ Алуксне RKr. XVII 109, Прейли FBR VIII 16, *tù*^{2} ‘того, то, ту’ : (*ar*) *tû* ‘(с) тем, (с) той’ Алуксне RKr. XVII 109, Варакляны FBR XI 111, Прейли FBR VIII 16, *lobù*^{2} ‘хорошего, хорошее, хорошую’ : (*ar*) *lobû* Варакляны FBR XI 111, Прейли FBR VIII 15, Скайста FBR XV 40, *sausù*^{2} ‘сухого, сухое, сухую’ : (*ar*) *sàusû*^{2} ‘(с) сухим, (с) сухой’ Варакляны FBR XI 111. В окончании дательного падежа множественного числа местоимений, имен прилагательных и имен существительных севернолатгальских говоров наличествует нисходящая интонация, в окончаниях же инструментального падежа множественного числа – прерывистая интонация, напр., *bȁrnìm*^{2} ‘детям’ : (*ar*) *bȁrnîm*^{2} ‘(с) детьми’ Мазлайцене (= часть бывшей Вецлайценской волости) FBR VIII 25, *t'ȉm*^{2} *lob'ȉm ļàud'ȉm* ‘тем хорошим людям’ : (*ai*) *t'îm lob'îm ļàud'îm*^{2} ‘(с) теми хорошими людьми’ Балтинава.[155]

В части восточно- и южнолатгальских говоров дистрибуция нисходящей и прерывистой интонаций в окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа уже полностью утрачена. Однако на такую дистрибуцию интонаций в прошлом в этих говорах указывают некоторые наречия, напр., *par·kû* ‘почему’, *par·tû* ‘потому’ Айзкалне, Звиргздене, Калупе, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла. В этих наречиях – сложных словах *kû*, *tû* являются застывшими формами старого инструментального падежа единственного числа. В парадигмах же склонения местоимений этих говоров наличествуют только формы *kù*^{2} ‘кого; что; (с) кем, (с) чем’, *tù*^{2} ‘того, то, ту’; (с) тем, (с) той’ как в значении винительного, так и инструментального падежа единственного числа.

Латгальские говоры в значительной мере отличаются от среднелатышского диалекта и латышского литературного языка слоговыми интонациями окончаний локатива.

---

[154] E n d z e l ī n s, 1951, 396, 409, 413, 421, 427, 437, 443, 466, 522, 526.

[155] *-ȉm*^{2}, *-ìm*^{2}, *-îm* по происхождению являются окончаниями двойственного числа.

В среднелатышском диалекте и латышском литературном языке по образцу таких локативов множественного числа старых окситонов как *galv̂âs* ‘в головах’ и *vagâs* ‘в бороздах’ прерывистая интонация внедрилась и в окончания старых баритонов, напр., *pupâs* ‘в бобах’ (ср. лит. *pùpose* то же). В окончаниях локатива единственного числа в одной части среднелатышских говоров, напр., в окрестностях города Валмиеры, и в латышском литературном языке обобщена интонация старых баритонов, т. е. плавная интонация: как *pupã* ‘в бобу’ (ср. лит. *pùpoje* то же), так и *vagã* ‘в борозде’ вместо ожидаемой формы *vagâ* (ср. лит. *vagojè* ‘в борозде; в русле, в ложе’); в другой же части среднелатышских говоров, напр., в Друстах, в окончаниях локатива обобщена интонация старых окситонов, т. е. прерывистая интонация: как *vagâ*, так и *pupâ*.[156]

В латгальских говорах, напр., в Алсвикисе, Алуксне, Апе, Балтинаве, Баркаве, Беляве, Вараклянах, Вецгулбене, Вецлайцене, Вишкях, Звиргздене, Зиемерисе, Калупе, Карве, Карсаве, Краславе, Ливанах, Лизумсе, Литене, Маркалне, Пилде, Прейлях, Скайсте, Стамериене, Цибле, Яунлайцене, Яунрозе, в окончаниях локатива единственного и множественного числов всех склоняемых частей речи и причастий обобщена прерывистая интонация.[157]

1.3.7. Метатония

В латгальских говорах не сохранилось следов такой метатонии как изменение нисходящей интонации в плавную и плавной в нисходящую, ибо в этих говорах нейтрализовалась оппозиция плавной и нисходящей интонаций, т. е. эти две интонации совпали в одну – нисходящую. Однако во многих латгальских говорах наличествует метатония прерывистой и нисходящей интонаций. Во-первых, причиной такой смены интонаций могло быть изменение места ударения слова[158] в целях устранения омонимии, напр., *d'ât'* ‘класть (откладывать) яйца, нести яйца, нестись’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dêt* ‘класть (откладывать) яйца, нести яйца, нестись’) и *d'ât'*^{2} ‘делать (колбасы)’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. диал. *dẽt* ‘делать (колбасы)’ Смилтене ME 464). Во-вторых, изменение прерывистой интонации в нисходящую осуществляется в словах с двумя или тремя прерывисто интонированными слогами как диссимиляция прерывистых интонаций, напр., *gôlva* ‘голова’ : *gòlvâ* ‘в голове’ (лок. ед. ч.) Галены, *ràuʒ'êibys*^{2} ‘посещение новорожденного с подарками’ (им. пад. мн. ч.) : *ràuʒ'èibûos*^{2} ‘в посещении новорожденного с подарками’ (лок. мн. ч.) Айзкалне, Асуне, Вишки, Ликсна, Науене, Ницгале, *rît'* ‘лаять’ : *rìt'îs'*

---

[156] E n d z e l ī n s, 1951, 42.

[157] Ceļi IX 382–387; FBR IV 99–100, V 153–154, VI 38–40, VIII 12–16; 43–45, X 28–32; XI 108–111, 132–135, XII 34–38, 53–55, XIII 27–30, 49–53, XV 38–40, XVIII 40–43, XIX 126–128, XX 141–144; RKr. XVII 93–102, 140–142.

[158] Эта смена интонаций является отображением северной восточнобалтийской метатонии плавной интонации в подударных слогах и восходящей интонации в предударных слогах.

‘лаяться, переругиваться’ Аулея, *ûorỳn̦a*[2] ‘внешность, наружность’ : *ùorâ* ‘на улице, на дворе; вон’ (наречие) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Такое изменение прерывистой интонации в нисходящую как результат диссимиляции прерывистых интонаций в одном слове отмечено также во многих других латгальских говорах, напр., в Алсвикисе, Беляве, Вецлайцене, Краславе, Литене, Стамериене, Яунлайцене[159], Аглоне, Ваpаклянах. В глубоких говорах западной и южной Латгалии диссимиляция прерывистых интонаций имеет регулярный характер.

А. Абеле в некоторых говорах северо-восточной Видземе отметила следующее изменение нисходящей интонации в прерывистую: в именительном падеже единственного числа причастий мужского рода прошедшего времени действительного залога наличествует нисходящая интонация, в остальных же формах этого причастия – прерывистая интонация, напр., *bèis* ‘был’ (причастие мужского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа) : *beîse* ‘была’ (причастие женского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа) Алуксне, Калнцемпьи, Лазбергис (бывшее имение в Маркалнской волости), Малупе. Такое изменение нисходящей интонации в прерывистую А. Абеле объясняет двумя причинами. Во-первых, в двусложных и многосложных словах говоров северо-восточной Видземе конечные слоги, по ее мнению, произносятся с сильным побочным ударением, притом эти слоги выделяются по долготе и высоте тона. Высокий тон в свою очередь препятствует ослаблению голосовых связок и вместе с тем усиленному выдоху воздуха в конце произношения предпоследнего слога, а усиленный выдох воздуха в конце слога является характерной чертой для слогов с нисходящей интонацией. Поэтому повышение тона в последнем слоге способствует изменению нисходящей интонации в прерывистую в предпоследнем слоге. Во-вторых, так как конечные слоги в говорах северо-восточной Видземе отличаются своей долготой, то предпоследние слоги сокращаются. А слоги с прерывистой интонацией, по мнению А. Абеле, немножко короче слогов с нисходящей интонацией. Поэтому сокращение предпоследнего слога способствует изменению нисходящей интонации в прерывистую в этом слоге. О связи долготы предпоследнего слога и его интонации свидетельствуют такие примеры как *gùoi̦s*[2] ‘шел’ (причастие мужского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа) : *goîse* ‘шла’ (причастие женского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа).[160]

Что касается мнения А. Абеле о повышении тона в последнем слоге как причине изменения нисходящей интонации в прерывистую в предпоследнем слоге, то следует отметить спорность этого предположения, ибо кимограммы

---

[159] FBR VIII 25, XIX 117; R u d z ī t e, 1964, 265–266.
[160] Ā b e l e, 1935b, 197–198.

носителя малупского говора свидетельствуют, что тон в конечном слоге выше, чем в предударном слоге[161], кимограммы же носителя алуксненского говора –, что тон в конечном слоге ниже, чем в подударном слоге.[162] Поэтому, кажется, будем ближе к истине, признав относительное удлинение конечных слогов и сокращение предпоследних слогов как возможную причину изменения нисходящей интонации предпоследних слогов в прерывистую в латгальских говорах северо-восточной Видземе.

2. Вокализм

2.1. Из истории балтийского вокализма

2.1.1. Гипотезы развития балтийского вокализма

Основоположниками так называемой традиционной гипотезы развития балтийского вокализма являются Я. Эндзелин и К. Буга. В их гипотезе по наиболее спорным вопросам истории балтийского вокализма относительно рефлексов индоевропейских гласных **o*, **a* и **ā* в общебалтийском имеются некоторые непоследовательные и противоречивые решения. При реконструкции общебалтийских архетипов они исходили из постулата, что индоевропейские краткие гласные **o*, **a* в общебалтийском совпали в краткий гласный **a* и индоевропейский долгий гласный **ā* в общебалтийском сохранился без изменений. Однако в некоторых их работах имеются и отклонения от этого допущения и указания на возможность альтернативного решения указанных выше спорных вопросов истории балтийского вокализма. Так по поводу мнения некоторых языковедов, что индоевропейские краткие гласные **o*, **a* в славяно-балтийском совпали в один краткий гласный **o*, Я. Эндзелин в своей докторской диссертации "Славяно-балтийские этюды" в 1911 г. писал: "Опровергнуть, собственно, и нельзя его: совпадение иде. *a* и *o* в слав.-балт. *o* само по себе столь же возможно, как совпадение их в слав.-балт. *a*. Но если вспомним, что иде. *o* перешло в *a* также в соседних германских, арийских и в албанском языках, то совпадение иде. *a* и *o* в слав.-балт. *a*, пожалуй, станет правдоподобнее, так как это звуковое явление, может быть, представляет собою "волну", охватившую все северо-восточные индоевропейские языки."[163] По поводу мнения некоторых языковедов, что индоевропейские краткие гласные **o*,**a* в славяно-балтийском совпали в краткий гласный **å* или **a^{o}*, в этой же работе он писал следующее: "Если же другие механически возводят слав. *o* и балт. *a* к славяно-балтийскому *å* (или *a^{o}*), то это само по себе вполне возможно и также не может быть опровергнуто. Это их мнение, однако, нисколько не обязательно: как из иде. *a* с течением времени могло развиться слав. *o*, так же и из "славяно-балтийского" *a*

[161] Ā b e l e, 1935b, 198.
[162] Ā b e l e, 1930, 80–91.
[162] E n d z e l ī n s, 1974, 263.

могло получиться это же *o*. И арийское, германское и албанское *a* из иде. *o* говорит не в пользу такого "славяно-балтийского" *å*."[164]

Я. Эндзелин на основе диахронического анализа данных латышского языка пришел к выводу, что в "пралатышском" языке в тавтосиллабической позиции перед сонантом *n* был краткий гласный **o* и что именно дифтонгическое сочетание **on* в латышском языке развилось в дифтонг *uo*. Это мнение он неоднократно повторил.[165]

Проанализировав фонетические особенности части прибалтийско-финских балтизмов, в которых долгому гласному *o* литовского литературного языка и долгому гласному *ā* латышского литературного языка соответствует прибалтийско-финский долгий гласный **ō* в первом слоге и краткий гласный **o* в непервом слоге, Я. Эндзелин в своей статье "О происхождении балтийских заимствований в прибалтийско-финских языках" в 1933 г. пришел к следующему выводу: "Da im Germanischen ide. *ā* und *ō* in *ō* zusammengefallen sind (wie wenigstens im pomesanischen Dialekt des Altpreussischen) und das Baltische auch sonst Übereinstimmungen mit dem Germanischen aufweist (s. FBR XI 189 ff.), so muss es als möglich bezeichnet werden, dass es im Urbaltischen ein offenes *ō* oder *ā̄* (aus ide. *ā*) neben geschlossenem *ō* (aus ide. *ō*) gab. Und die Entwicklung von ide. *ā* über urbalt. *å* zu li.-le. *ā* wäre nicht auffälliger als z. B. die Entwicklung von ide. *ō* über urslav. *a* zu slav. *o*."[166]

К. Буга, основываясь на фонетических особенностях таких балтизмов в прибалтийско-финских языках как фин. *morsian* 'невеста' (ср. лит. *martì* 'невестка; сноха'), *toe* 'запруда, плотина' (ср. лит. диал. *takišỹs* 'закол, учуг') и др., считал, что в неударных слогах в прабалтийском наличествовал краткий гласный *o*.[167]

Завершением традиционной гипотезы Я. Эндзелина и К. Буги, разумеется, без учета изложенных выше противоречий и непоследовательности в работах Я. Эндзелина и К. Буги, является следующая схема общебалтийского вокализма, предложенная Хр. Стангом, М. Беруэллом и З. Зинкявичюсом.[168]

$\breve{i}$ $\breve{u}$

$\breve{e}$ $\bar{o}$ (краткого *o* не было!)

$\breve{a}$

Из этой системы общебалтийского вокализма З. Зинкявичюс выводит восточнобалтийскую систему вокализма, которая, по его мнению, была следующей[169]:

---

[164] Endzelīns, 1974, 263.
[165] Endzelin, 1922, 119; Endzelīns, 1938, 51; 1948, 39; 1951, 171; 1974, 52, 621.
[166] Endzelīns, 1980, 132.
[167] Būga, 1958, 457.
[168] Stang, 1966, 22; Burwell, 1970, 16–17; Зинкявичюс, 1972, 13; Zinkevičius, 1980, 88.
[169] Zinkevičius, 1980, 88.

ī̆ ū̆

ē̄ ō̄ (краткого *o* не было!)

ē̆ ā̆

Основываясь на традиционной гипотезе развития общебалтийского вокализма, У. Шмолстиг выдвинул собственную схему развития общебалтийской системы вокализма, причем он эту схему от публикации к публикации модифицирует. Так, в статье "Хронология развития системы вокализма балтийских и славянских языков" он выдвинул следующие стадии развития системы восточнобалтийского вокализма:

1) индоевропейская система вокализма:

ī̆ ū̆

ē̆ ō̆

ā̆

2) поздняя балто-славянская система вокализма:

ī̆ ū̆

ē̆ ō̄ (краткого *o* не было!)

ā̆

3) восточнобалтийская система вокализма:

ī̆ ū̆

ē̄$_2$ (< *ei* и (?) *ai*) ō̄

ē̆ ā̆

4) литовско-латышская система вокализма[170] :

ī̆ ū̆

ē̆ ā̆

В монографии "Исследования по древнепрусскому языку" У. Шмолстиг выдвинул уже в значительной мере отличную от предыдущей схему стадий развития восточнобалтийского вокализма:

1) индоевропейская система вокализма:

ī̆ ū̆

ē̆ ō̆

ā̆

[170] S c h m a l s t i e g, 1972, 160–162.

2) общебалтийская (балто-славянская?) система вокализма:

$\breve{\imath}$ $\breve{u}$

$\breve{e}$ $\bar{o}$ (краткого *o* не было!)

$\breve{a}$

3) общевосточнобалтийская система вокализма:

$\breve{\imath}$ $\breve{u}$

$\bar{e}_2$ (< *ei* и (?) возможно *ai*) $\bar{o}$

$\breve{e}$ $\breve{a}$

4) общевосточнобалтийская система вокализма
(с учетом дифтонгизации $\bar{e}_2 > ie$ и $\bar{o} > ua$):

$\breve{\imath}$ $\breve{u}$

ie (*ē*$_2$ < *ei*, *ai*?) *ua* (< $\bar{o}$)

$\breve{e}$ $\breve{a}$

5) общевосточнобалтийская система вокализма
(без учета дифтонгов *ie*, *ua*)[171]:

$\breve{\imath}$ $\breve{u}$

$\breve{e}$ $\breve{a}$

В сноске 40 к четвертой стадии развития восточнобалтийского вокализма У. Шмолстиг в своей монографии поясняет, что он больше не считает, что индоевропейский и общебалтийский долгий гласный **ō* развился в дифтонг **ua* в восточнобалтийскую эпоху. Эту дифтонгизацию он относит уже к эпохе обособленного развития латышского и литовского языков. В этой же сноске американский лингвист добавляет, что он уже склоняется к признанию схемы развития литовского вокализма, предложенной Дж. Левином.[172]

Дж. Левин считает, что множество изменений вокализма литовских диалектов лучше всего вывести из следующей пралитовской (и восточнобалтийской) системы вокализма[173]:

$\breve{\imath}$ $\breve{u}$

$\bar{e}$ $\bar{o}$

$\breve{\varepsilon}$ $\breve{a}$

$\bar{æ}$ $\breve{a}$

---

[171] Schmalstieg, 1976, 111–112.
[172] Schmalstieg, 1976, 334.
[173] Levin, 1975, 144–158.

Как видно из сказанного выше, общим для концепций современных представителей традиционной гипотезы развития балтийского вокализма Хр. Станга, М. Беруэлла, З. Зинкявичюся и У. Шмолстига является признание общебалтийского краткого гласного **a* (< и.-е. **o* x **a*) и общебалтийского долгого гласного **ā* (≤ и.-е. **ā*).

Уже Я. Эндзелин для обоснования своего мнения о прабалтийском кратком гласном **a* привел данные других индоевропейских языков. По его мнению, в пользу прабалтийского краткого гласного **a* свидетельствует совпадение индоевропейских кратких гласных **o*, **a* в один краткий гласный **a* в германских, индо-иранских[174], славянских[175] и албанском языках[176]. Этот же аргумент повторяет и З. Зинкявичюс.[177]

По мнению З. Зинкявичюса, в пользу общебалтийского долгого гласного **ā* (≤ и.-е. **ā*) и сравнительно недавнего изменения этого гласного в долгий гласный *ō* в литовском языке свидетельствуют, во-первых, такие заимствования из славянских языков как, напр., *donìs*, *stórasta*, *svodbà* (ср. русск. *дань*, *ста́роста*, *сва́дьба*) и, во-вторых, гласный *ā* или *ā̃* (= буква *a*) в письменных памятниках авторов XVI в. – носителей тех говоров, в которых в наши дни уже наличествует долгий гласный *o* (или дифтонг *uo*), напр., *bralei* ‘братья’ (ср. лит. литер. *bróliai* то же) в трудах Мажвидаса, *aras* (ср. лит. литер. *óras* ‘воздух; погода’) в трудах Я. Бреткунаса.[178]

По поводу этих аргументов следует отметить, что ни один из них не достигает своей цели. Совпадение индоевропейских кратких гласных **o* и **a* в один звук – краткий гласный *a* в некоторых группах индоевропейских языков ни в коем случае не может бесспорно свидетельствовать в пользу предположения, что именно такое же совпадение осуществилось и в общебалтийском. Долгий гласный *ō* в литовских заимствованиях из славянских языков, соответствующий славянскому гласному *a*, находит себе прочное объяснение и в рамках альтернативной гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса.[179] Долгий гласный *ā* или *ā̃* письменных памятников литовского языка XVI в. слишком нов и не может свидетельствовать в пользу предположения об общебалтийском долгом гласном **ā* (≤ и.-е. **ā*).

Хр. Станг пытался как-то согласовать данные древнепрусского языка и фонетические особенности балтизмов прибалтийско-финских языков с традиционной гипотезой, противоречащие последней, но в пользу традиционной

---

[174] Индоевропейские краткие гласные **o*,**a*,**e* в индо-иранском дали один рефлекс – краткий гласный **a*.

[175] По мнению некоторых ученых, в пользу праславянского краткого гласного **a* (< и.-е. **o* x **a*) свидетельствует гласный *a* вместо ожидаемого *o* в древнегреческих и прибалтийско-финских заимствованиях из славянских языков (см. Endzelīns, 1974, 263; Stieber, 1979, 17–19; Zinkevičius, 1980, 58–59).

[176] Endzelīns, 1974, 263.

[177] Zinkevičius, 1980, 58–59.

[178] Zinkevičius, 1980, 63–64.

[179] Гирдянис, 1977, 301–302.

гипотезы никаких положительных аргументов не выдвинул.[180] М. Беруэлл для обоснования традиционной гипотезы развития балтийского и древнепрусского вокализма ограничился лишь рассуждениями общего характера без анализа конкретного языкового материала.[181]

Необходимо добавить, что некоторые представители традиционной гипотезы категорически возражают против использования данных древнепрусского языка и фонетических особенностей балтизмов прибалтийско-финских, волжско-финских и пермских языков при решении вопроса о развитии балтийского вокализма. Такую точку зрения отстаивает З. Зинкявичюс.[182] У. Шмолстиг возражает против использования данных одного из древнейших памятников балтийских языков – Эльбингского немецко-древнепрусского словаря[183], а данные прибалтийско-финских, волжско-финских и пермских языков, противоречащие традиционной гипотезе, при решении спорных вопросов истории балтийского вокализма он обходит полным молчанием. Таким образом эта гипотеза на современном этапе развития стала явно односторонней.

Литовские языковеды Й. Казлаускас и В. Мажюлис выдвинули альтернативную гипотезу развития балтийского вокализма и обосновали ее данными собственно балтийских языков и фонетическими особенностями балтизмов прибалтийско-финских языков.[184] По мнению Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса (в работах последнего эта гипотеза представлена в завершенном виде), развитие системы балтийского вокализма прошло через следующие стадии: 1) позднеиндоевропейская система гласных → 2) древнеобщебалтийская система гласных → 3) поздняя древне-общебалтийская система гласных (переходная стадия, опущенная в схеме Й. Казлаускаса) → 4) позднеобщебалтийская система гласных.

Позднеиндоевропейская система гласных, по их мнению, была следующей:

ū		*ī*	*u*		*i*
	ō	*ē*		*o*	*e*
		ā		*a*	

Древнеобщебалтийская система гласных, по их мнению, была следующей:

в ударном положении				в безударном положении			
ū	*ī*	*u*	*i*	*ū*	*ī*	*u*	*i*
ǭ	*ę̄*			*ō*	*ē*		
ō		*o*	*e*	*ā*		*a*	*e*

[180] Stang, 1966, 23–26, 37.
[181] Burwell, 1970, 11–21. См. также Mažiulis, 1971, 101–102.
[182] Зинкявичюс, 1972, 11–13. См. также Гирдянис, 1977, 302.
[183] Schmalstieg, 1972, 160.
[184] Казлаускас, 1962, 20–24; Мажюлис, 1963, 191–197; 1965, 17–27; Mažiulis, 1965, 53–59; 1970, 11–40.

По мнению Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса, система ударных гласных впоследствии закрепилась и в безударном положении. Согласно В. Мажюлису, по мере того, как при развитии древне-общебалтийской системы гласных устранялось дополнительное распределение по ударности – безударности в пользу подсистемы ударного вокализма, и в связи с тем, что в последней подсистеме имелись корреляции *o : *e и *o : *$\bar{o}$, могла образоваться и корреляция *o : x = *$\bar{o}$: *$\bar{e}$ (она имелась и в самой древнеобщебалтийской подсистеме безударного вокализма), где гласный *$\bar{e}$ не обязательно сразу же должен был вытеснить гласный *$\bar{e}$. Вследствие изложенных выше изменений древнеобщебалтийская система гласных перешла в позднюю древнеобщебалтийскую систему гласных:

$\bar{u}$	$\bar{\imath}$	u	i
$\bar{o}$	$\bar{e}$	o	e

В данной системе пара *$\bar{o}$: *$\bar{e}$, не имея коррелятивов у кратких гласных, по мнению В. Мажюлиса, не могла надолго быть устойчивой: гласный *$\bar{e}$ перешел в гласный *$\bar{e}$. Вследствие из поздней древнеобщебалтийской системы гласных и получилась позднеобщебалтийская система гласных.

$\bar{u}$	$\bar{\imath}$	u	i
$\bar{o}$	$\bar{e}$	o	e

Эту позднеобщебалтийскую систему гласных Й. Казлаускас и В. Мажюлис, основываясь на данных древнепрусского языка, признают также прапрусской.

Из позднеобщебалтийской системы гласных Й. Казлаускас выводит следующую литовско-латышскую, т. е. восточнобалтийскую, систему гласных:

$\bar{u}$	$\bar{\imath}$	u	i
$\bar{o}$	$\bar{e}$ (< ei)	o	e

По сравнению с предложенной Й. Казлаускасом более вероятной для восточнобалтийского нам представляется следующая модификация системы гласных:

$\bar{u}$	$\bar{\imath}$	u	i
$\bar{o}$	$\bar{e}$ (< ei)	o	e

Закрытый долгий гласный *ę̄ (< *ei) этой системы в некоторых периферийных диалектах восточнобалтийского, например, в жемайтском, возможно, отсутствовал.[185] Закрытые краткие гласные *ǫ, *ę – позиционные варианты фонем (o, e) – в этой системе наличествовали лишь в тавтосиллабических сочетаниях *ǫn, *ęn.[186]

Основываясь на данных прибалтийско-финских заимствований из балтийских языков, Й. Казлаускас и В. Мажюлис пришли к выводу, что в древнеобщебалтийском индоевропейские краткие гласные *o и *a в ударном положении совпали в краткий гласный *o (или *ɔ, *å), в безударном же положении – в краткий гласный *a; индоевропейский долгий гласный *ā в ударном положении изменился в долгий открытый гласный *ō (или *ɔ̄, *å̄), в безударном же положении сохранился долгий гласный *ā. В позднеобщебалтийском как в ударном, так и в безударном положении были обобщены гласные *o (или *ɔ, *å) и *ō (или *ɔ̄,* å̄).[187]

Гипотезу Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса о развитии системы гласных и о качестве рефлексов индоевропейских гласных *o,*a и *ā в общебалтийском поддержал автор данной диссертационной работы.[188]

Далее приведем аргументы в пользу общебалтийских гласных *o (< и.-е. *o x *a) и *ō (< и.-е. *ā)[189], которые можно извлечь как из исторической и синхронической фонетики балтийских языков, так и из фонетических особенностей лексических балтизмов финно-угорских языков.

2.1.2. Реликты общебалтийского краткого гласного *o

В Эльбингском немецко-древнепрусском словаре, по подсчетам Я. Эндзелина, вместо графемы *a* написана графема *o* всего в 19 древнепрусских

---

[185] K a z l a u s k a s, 1969, 29–35; 1972, 84–85.

[186] Обоснована эта точка зрения в следующем подразделе данной работы.

[187] На основании фонетических особенностей прибалтийско-финских заимствований из балтийских языков в пользу общебалтийского краткого гласного *o уже до Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса высказался Г. Якобзон, а позже в пользу общебалтийского краткого гласного *o (или *å) выступил и В. Штейниц (см. J a c o b s o h n, 1922, 70–75; S t e i n i t z, 1965, 297–303; U r b u t i s, 1966, 106–107). На основании фонетических особенностей балтизмов в прибалтийско-финских языках в пользу балтийского долгого гласного *ō (< и.-е. *ā) уже до Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса высказался Э. Ниэминен (см. N i e m i n e n, 1934, 5–66; 1957, 186–187, 189).

[188] B r e i d a k s, 1975, 90–100; Б р е й д а к, 1980а, 65–79; 1980б, 106.

[189] В данной работе для обозначения упомянутых выше общебалтийских гласных мы будем пользоваться символами *o, *ō, хотя не исключена возможность, что к соответствующим гласным общебалтийского лучше подходили бы символы *ɔ или *å и *ɔ̄ или *å̄.

словах[190], напр., *bordus* ‘борода’ E 101 : лит. *barzdà* ‘борода’, *golis* ‘смерть’ E 168 : лит. *gãlas* ‘конец; смерть’, лтш. *gals* ‘конец’, *smorde* ‘черемуха’ E 612 : лит. *smardas* ‘запах’, *wormyan* ‘красный’ E 463 : лит. *varmas* ‘насекомое’. Графема *o* вместо графемы *a* встречается и в древнепрусских топонимах и антропонимах.[191] Графема *o* использовалась также для обозначения гласного *o* – первого компонента дифтонга *oi* в древнепрусском языке, напр., *yccroy* ‘икра’ E 142 : лит. *ìkrai* ‘икра’, *woykello* ‘слуга’ 79 : лит. *vaĩkas* ‘дитя, ребенок; мальчик’.

Возникает вопрос: как объяснить гласный *o* в древне-прусских письменных памятниках?

По мнению Хр. Станга, гласный *o* в помезанском диалекте древнепрусского языка (= в Эльбингском словаре) наличествовал после губных и заднеязычных согласных, а сам гласный в большинстве случаев предшествовал тавтосиллабическим *r*, *l*, *m*, *i*, т. е. являлся первым компонентом дифтонга или дифтонгического сочетания. В помезанском диалекте первый компонент дифтонгов и дифтонгических сочетаний удлинился и удлиненный гласный *a* приблизился к гласному *o*. Из этого Хр. Станг заключил, что гласный *o* в помезанском диалекте являлся вторичным, а не сохраненным более древним гласным *o*.[192] К мнению Хр. Станга присоединяется также З. Зинкявичюс.[193]

Необходимо отметить некоторые неточности в объяснении Хр. Станга. Во-первых, не все случаи написания графемы *o* в Эльбингском словаре поддаются этому объяснению, напр., в слове *golis* ‘смерть’ E 168 (ср. лит. *gãlas* ‘конец; смерть’) за гласным *o* следовал гетеросиллабический *l*. Во-вторых, графема *o*, обозначающая гласный *o*, наличествовала не только в Эльбингском словаре, но изредка и в словаре С. Грунау и в III катехизисе, а также в топонимах и антропонимах. По правильному замечанию Я. Эндзелина, в древнепрусских местных названиях и личных именах написание графемы *o* вместо *a* выступает без какой-либо закономерности.[194] Из этого можно заключить, что объяснение графемы *o* вместо *a* в древнепрусском, данное Хр. Стангом, не состоятельно.

У. Шмолстиг объясняет случаи написания графемы *o* вместо ожидаемой *a* в древнепрусских письменных памятниках влиянием особенностей немецкой артикуляции авторов этих памятников. По его мнению, создатели древнепрусских письменных памятников были немцами и звуки древнепрусского языка они воспринимали через призму фонематической системы родного языка. О влиянии немецкого языка на графику древнепрусских письменных памятников якобы свидетельствует написание немецких слов *Jor*, *Omese*, *Sonnobent* и др. в Эльбингском словаре вместо *Jahr* ‘год’, *Ameise* ‘муравей’, *Sonnabend* ‘суббота’ и

---

[190] E n d z e l ī n s, 1980, 280–283. По мнению Хр. Станга, в Эльбингском словаре только 14 достоверных примеров с графемой *o* вместо графемы *a* (см. S t a n g, 1966, 25).

[191] G e r u l l i s, 1922; T r a u t m a n n, 1925.

[192] S t a n g, 1966, 26.

[193] З и н к я в и ч ю с, 1972, 9.

[194] E n d z e l ī n s, 1980, 280–281.

др.[195] Но, во-первых, не доказано, что все авторы древнепрусских памятников были немцами, некоторые из них могли быть и древними пруссами. Во-вторых, в немецкой половине Эльбингского словаря мы наблюдаем отклонение от нормы немецкого языка, поэтому вполне логично предположить противоположное, т. е. влияние фонетических особенностей древнепрусского языка (наличие долгого *ō* и отсутствие долгого *ā*) на написание немецких слов.

Можно согласиться с мнением Й. Казлаускаса, что древнепрусские слова с написанием графемы *o* отражают более раннее состояние помезанского или какого-либо другого диалекта, если они попали из него в Эльбингский словарь при переписывании.[196]

В письменных памятниках XIII–XVI вв. часто наличествует графема *o* вместо ожидаемой *a* в словах куронского, земгальского, селонского и латгальского племенных языков. Так, в примерах труда В. Кипарского "Куронский вопрос"[197] графема *o* написана 59 раз для обозначения гласного *o*, а для передачи гласного *o* – первого компонента дифтонга *ou* графема *o* написана всего 168 раз (при подсчете не учтены явные феннизмы как факты ливского языка). Многочисленные примеры написания графемы *o* вместо ожидаемой *a* в древнелатышских личных именах XIII–XVI вв. приводит Э. Блесе.[198] Здесь мы приведем несколько примеров местных названий с *o* из древнелатышских племенных языков:

а) куронские топонимы: *Pomenie* 1253 г. : лит. *Paminėjis*, *Paminėjai*[199], *Rositten* 1387 г. = лтш. *Rasīte*[200], *Sagothe* 1338 г. : лтш. *žagata* 'сорока'[201], *Todayten* 1253 г. : лтш. *Tadaiķi*[202], *Gourene* 1253 г. : лтш. *Gaure*[203], *Rutzowe* 1253 г. = лтш. *Rucava*[204], *Woybalenbeke* 1428 г. : лит. *Vaidbaliai*[205] и др.;

б) земгальские топонимы: *Upemolle* XIII в. : лтш. *upmala* 'берег реки'[206], *Mytowe* 1266 г., *Mithovia* 1305 г., = *Mitowe* 1330 г., *Mitovia* 1359 г. : лит. *Mintaujà*[207], *Ecowe* 1272 г. = лтш. *Iēcava*[208] и др.;

в) селонский топоним *Thowraggen* 1259 г. : лит. *Taurāgnai*[209];

---

[195] S c h m a l s t i e g, 1972, 161.
[196] К а з л а у с к а с, 1962, 21.
[197] K i p a r s k y, 1939.
[198] B l e s e, 1929, 28, 35, 37–42.
[199] B ū g a, 1961, 232; K i p a r s k y, 1939, 197.
[200] K i p a r s k y, 1939, 147.
[201] K i p a r s k y, 1939, 150.
[202] B ū g a, 1961, 172; K i p a r s k y, 1939, 202.
[203] B ū g a, 1961, 239.
[204] B ū g a, 1961, 171, 231, 235; K i p a r s k y, 1939, 148.
[205] K i p a r s k y, 1939, 186–187.
[206] B ū g a, 1961, 254, 261, 580.
[207] B ū g a, 1961, 263–264, 734.
[208] B ū g a, 1961, 262, 735. К. Буга без основания реставрирует земгальские формы **Mītauja* и **Iekuva*. На наш взгляд, наличествовали формы **Mītova* и **Iecova*.
[209] B ū g a, 1959, 109.

г) латгальские топонимы: *Zeessowe* 1209 г. SRL I 409, *Sessove* 1212 г. SRL I 411, *Thessove* 1213 г. SRL I 411 = лтш. *Cęsvaine*, *Jovnare* 1224 г. SRL I 416 : лтш. *jaûna* 'новая' + лтш. *âre* 'поле'.

В первых старолатышских текстах XVI века графема *o* использовалась, возможно, для передачи гласного *o* перед тавтосиллабическим и гетеросиллабическим *v*, а также для обозначения гласного *o* – первого компонента дифтонга *ou* в середине слова (в католическом катехизисе 1585 г. и в начале слова), напр. *tows* 'твой' = лтш. *tavs*, *tuowe*[210] 'твоя' = лтш. *tava*, *ʒour* 'через; сквозь' = лтш. *caĩr*.[211]

На современном этапе развития латышского языка гласный *o* (или *å*) наличествует в латгальско-селонских говорах, в смежных среднелатышских говорах, а спорадически и в таких среднелатышских и ливонских говорах, в которых нет никакого основания предполагать латгальско-селонское влияние. Дифтонги *oi* (*åi*), *ou* (*åu*) наличествуют в латгальско-селонских говорах (главным образом в селонских говорах), смежных среднелатышских говорах, а также в ливонских говорах (в последних дифтонг *oi* редко встречается).[212]

Возникает вопрос: как же объяснить гласный *o* (или *a*), является ли он инновацией или архаизмом?

Согласно традиционной гипотезе *å*, *o*, *åi*, *oi*, *åu*, *ou* являются результатом перегласовки "пралатышских" *a*, *ai*, *au*. Были попытки объяснить наличие дифтонгов *oi*, *ou* в латышских диалектах отчасти иноязычным влиянием.

Э. Блесе объяснял наличие сочетания графем *ou* в письменных памятниках XIII–XVI вв. влиянием нижненемецкого языка.[213] Против этого толкования можно выдвинуть два контраргумента. Во-первых, сочетание графем *ou* (= дифтонг *ou*) наличествует в отдельных латгальских, селонских и куронских топонимах, зафиксированных в письменных памятниках, написанных на латинском языке, в которых нет никакого основания предполагать нижненемецкое влияние. Во-вторых, объяснение Э. Блесе оторвано от данных латышских диалектов, ибо и по сей день дифтонг *ou* широко распространен в говорах латышского языка.

Я. Эндзелин вначале объяснял наличие дифтонга *ou* в ливонских говорах латышского языка ливским влиянием. Однако, так как дифтонг *ou* распространен и широко за пределами ливонских говоров, а в эстонском языке *au* сохранился без изменений, впоследствии Я. Эндзелин отказался от прежнего взгляда и высказал сомнение относительно л ивского влияния на возникновение дифтонга

---

[210] В первых памятниках старолатышской письменности графемой *e* обозначены все краткие гласные в абсолютном конце слова. В данном примере графемой *e* обозначен гласный *a*.

[211] B l e s e, 1929, 37–41; E n d z e l i n, 1922, 84–85; E n d z e l ī n s, 1951, 124–125; 1971, 275; O z o l s, 1965, 61, 71.

[212] E n d z e l i n, 1922, 73–85; E n d z e l ī n s, 1951, 110–125; R u d z ī t e, 1964, 267–271, 279, 280; Р у д з и т е, 1969, карты № 4–9, 16–18; B r e i d a k s, 1974, 131–132.

[213] B l e s e, 1929, 37–42.

ou в ливонских говорах.[214]

Даже больше. Во всех прибалтийско-финских языках, за исключением ливского, дифтонг *au* сохранился без изменений. В ливском же языке, испытавшем, как известно, сильное влияние латышского языка, дифтонг *au* изменился в *ou*. Поэтому имеется основание искать причину этой перегласовки в латгало-куронском влиянии. В ливонских говорах, возникших в результате скрещивания латышского и ливского языков, древний дифтонг *ou* мог "законсервироваться".

Правда, гласный *o* перед тавтосиллабическим *v* и *o* в дифтонге *ou* в древнелатышских племенных языках и в диалектах латышского языка можно объяснить как инновацию, возникшую под влиянием смежных звуков *v*, *u*. Но с такой же степенью вероятности этот гласный *o* можно объяснить и как архаизм, сохранившийся под влиянием смежных звуков *v*, *u*.

Сочетание графем *oi* (= дифтонг *oi*) в древних фамилиях Курземе Э. Блесе объяснял ливским влиянием. В заимствованиях из ливского языка такое влияние неоспоримо, напр. *Joike* (лив. *joig* 'река; ручей', *joigki* 'ручеек'). Однако и в исконнокуронских фамилиях южной Курземе сочетание графем *oy* (= дифтонг *oi*) также встречается, напр. *Koyer* Перконе (ср. современные ойконимы в том же регионе *Kaîŗi* Барта, Дуника, *Kaĩŗi* Ница, *Kaîris* Руцава).[215] Следовательно не все случаи наличия дифтонга oi в древних куронских фамилиях можно объяснить влиянием ливского языка.

Как же объяснить наличие гласного *o* в латышском языке с диахронической точки зрения? По поводу подобных случаев Л. Скрелина пишет: "Факты, выпадающие из схемы, представляют собою или пережиточные явления старых системных отношений, или нечто новое, не получившее еще в языке системного оформления. В любом случае исследователь не может обойти молчанием такие примеры."[216]

Если рассмотреть случай с гласным *o* в латышском языке в историческом плане, напр., сравнить данные современного состояния латышских говоров со свидетельствами письменных памятников XIII – XVI вв. и лингвистических трудов XIX в. – начала XX в., то оказывается, что ареал гласного *o* в латышском языке непрерывно суживается. Поэтому можно сделать вывод, что гласный *o* в латышском языке является пережитком более древнего состояния. В пользу этого предположения свидетельствует и такой факт исторической фонетики латышского языка как перегласовка тавтосиллабического сочетания **o̰n* > **ō̰* > *uo*, напр., лтш. *rùoka* 'рука' (ср. лит. *rankà* 'рука'). Так как гласный **ō̰*, возникший из тавтосиллабического сочетания **on*, совпал с гласным **ō̰* (< и.-е. **ō*), то ясно, что в данном случае дифтонг *uo* развился из тавтосиллабического сочетания **on* через промежуточную ступень **o̰n*. Общебалтийское же тавтосиллабическое

---

[214] E n d z e l ī n s, 1980, 425.
[215] Ср. B l e s e, 1929, 35, 288; E n d z e l ī n s, 1925, 38, 41, 44.
[216] С к р е л и н а, 1973, 3–4.

сочетание **an* дало бы рефлекс *ā*, подобно как в литовском языке *an* > *ą*.[217]

Мнение З. Зинкявичюса, что дифтонг *uo* мог развиться из тавтосиллабического сочетания *an* в латышском языке[218], противоречит принципу системности фонетических изменений. Так как в истории латышского языка произошли следующие фонетические изменения дифтонгических сочетаний **in* > *ī*, **un* > *ū*, **en* > **ęn* > **ę̄* > *ie*, то ясно, что дифтонг *uo* через промежуточную ступень**ǭ* мог развиться только из дифтонгического сочетания **ǫn* (< **on*).

В центральной полосе и юго-западной части ареала литовского языка наличествуют дифтонгическое сочетание *an* и гласный *ą*. В части жемайтских говоров и в восточнолитовских говорах вместо *an* и *ą* наличествуют дифтонгические сочетания *on*, un и долгие гласные *o˙*, *u˙*.[219] По мнению З. Зинкявичюса и В. Гринавецкиса, более древними являются дифтонгическое сочетание *an* и гласный *a*. Сужение *an* и *ą* в жемайтских говорах они объясняют куронским субстратом, а в восточнолитовских говорах связывают с аналогичным сужением в восточнославянских языках.[220] Но не исключена и возможность, что более древнее состояние отображают именно данные двух обособленных ареалов на западе и востоке Литвы, а дифтонгическое сочетание *an* и гласный *ą* в центральной полосе и юго-западной части ареала литовского языка являются инновацией. Последнее объяснение с точки зрения принципов ареальной лингвистики даже более вероятно, ибо "диалекты, территориально размещенные в центре, в силу этого предрасположены ко всякого рода новообразованиям, а диалекты, окраинные, часто географически изолированные, предрасположены в значительной степени к консервированию различных архаических черт (закономерность, которая неоднократно проверялась и подтверждалась на материале различных языков)."[221] Поэтому данные литовского языка ни в коем случае не противоречат мнению Й. Казлаускаса о системе гласных в восточнобалтийском.[222]

В говорах литовского языка, как и в говорах латышского языка, наличествуют гласные *ɔ*, *ǫ* и дифтонги *ɔi*, *ou*, напр., *nɔ̀mas* 'дом' (= лит. литер.

---

[217] Казлаускас, 1962, 23; Мажюлис, 1966, 23. См. также Endzelin, 1922, 119; Endzelīns, 1938, 51; 1948, 39; 1951, 171; 1974, 52, 621.

[218] Зинкявичюс, 1972, 8.

[219] Zinkevičius, 1966, карты № 49–50.

[220] Zinkevičius, 1972, 227–232; Grinaveckis, 1973, 208.

[221] Макаев, 1964, 35. Обзор литературы по данному вопросу см. Бах, 1955, 92–149.

[222] Казлаускас, 1962, 23. Учитывая данные исторической фонетики латышского языка (**on* > **ǫn* > **ǭ* > *uo*, **en* > **ęn* > **ę̄* > *ie*) и данные современных диалектов литовского языка (лит. диал. *ǫn*, *un*, *o˙*, *u˙*, лит. диал. и литер. *an*, *ą*, лит. диал. *ęn*, *in*, *ę˙*, *i˙*, лит. диал. и литер. *en*, *ę*, см. Zinkevičius, 1966, карты № 49–50; Zinkevičius, 1972a, 227–232; Grinaveckis, 1973, 207–208), мы считаем возможным модифицировать предложенную Й. Казлаускасом систему гласных в восточнобалтийском, приняв краткие открытые гласные **o*, **e* в качестве основных вариантов фонем, а краткие закрытые гласные **o*, **e* в качестве позиционных вариантов фонем. Последние наличествовали в дифтонгических сочетаниях **ǫn*, **ęn*.

nãmas), *dɔ́iktas* ‘вещь’ (= лит. литер. *dáiktas*) Аникшчяй, *lǫ́nks* ‘окно’ (= лит. литер. *lángas*) в жемайтском диалекте.[223] По поводу интерпретации этих звуков литовских говоров существуют две противоположные точки зрения. Й. Казлаускас усматривает в этих явлениях архаизмы[224], З. Зинкявичюс же – инновации.[225] Кроме того необходимо подчеркнуть следующее. В противоположность З. Зинкявичюсу мы считаем, что гласный *ɔ* в говорах ротининков[226] можно объяснить как явление селонского субстрата. В говорах ротининков в ударном неконечном слоге наличествует гласный *ɔ* вместо гласного *a* литературного языка, в безударном же неконечном слоге – гласный *a*, напр., *nɔ́mas* ‘дом’, но *namaĩ* ‘дома’.[227] Аналогичная дистрибуция гласных *o* (или *å*) : *a* в зависимости от ударности или безударности позиции наличествует и во многих селонских (и латгальских) говорах, напр., *vosara* или *våsara* ‘лето’ (= лтш. литер. *vasara*).[228] Разумеется, закон дистрибуции гласных *o* (или *ɔ*, *å*) : *a* в говорах ротининков, с одной стороны, и в селонских (и многих латгальских) говорах, с другой стороны, переплетается и с другими специфическими правилами дистрибуции гласных *o* (или *ɔ*, *å*): *a*, свойственными только северо-восточным литовским или селоно-латгальским говорам.[229] Но важно то, что одно частное правило дистрибуции гласных o (или *ɔ*, *å*) : *a* в выше названных говорах литовского и латышского языков полностью совпадает и это фонетическое явление составляет единый ареал в обоих языках. На основе этих данных можно заключить, что гласный *o* (или *ɔ*) в селонском языке наличествовал по меньшей мере уже до XIII в., ибо в XIII в. Селония была разделена на две части между Ливонией и Литвой и южная часть ареала селонского языка подверглась сильному влиянию, а позже (в первой половине XIV в.) и ассимиляции со стороны литовского языка.[230]

Далее обратимся к анализу фонетических особенностей лексических балтизмов в финно-угорских языках, свидетельствующих в пользу общебалтийского гласного *o*.

Заимствования имеют большое значение для выяснения разных вопросов исторической фонетики.[231] Исследование фонетических особенностей балтизмов в финно-угорских языках важно и потому, что древнейший слой этих заимствований относится к далекому прошлому. Первые контакты балтов и прибалтийских финов начались в конце III тысячелетия и начале II тысячелетия до н. э. В конце III тысячелетия до н. э. балтийские племена с территории Латвии

---

[223] Endzelin, 1922, 85; Endzelīns, 1951, 125; Zinkevičius, 1968, 37, 49; Kolbuszewski, 1976a, 85–87.
[224] Казлаускас, 1962, 23.
[225] Зинкявичюс, 1972, 7–8.
[226] Говоры ротининков занимают часть бывшей южноселонской территории.
[227] Zinkevičius, 1968, 37.
[228] Endzelīns, 1951, 110–111; Rudzīte, 1964, 267; Рудзите, 1969, карта № 7.
[229] Брейдак, 1981, 89–90.
[230] Lietuvių etnogenezė, 1987, 219.
[231] Общее языкознание, 1973, 25, 39.

и Литвы начали продвижение на север и в течении несколько столетий заняли территорию Эстонии и южной Финляндии, уже в середине III тысячелетия до н. э. занятую прибалтийско-финскими племенами. В результате контактов двух этнических групп в прибалтийско-финские языки из балтийских языков проникло много лексических заимствований.[232]

Во II тысячелетии до н. э. балтийские племена, так называемые фатьяновцы с территории Литвы, восточной Латвии и Белоруссии начали продвижение на восток и, достигнув Средней Волги и Вятки, заняли всю территорию бассейнов Верхней Волги и Оки. В конце II тысячелетия и начале I тысячелетия до н. э. на эту территорию с востока пришли финно-угорские племена – предки мери, веси, муромы, мещеры, мордвы, мари и пр. Фатьяновские племена были ассимилированы финно-угорскими племенами, но следы балтийских языков в виде лексических заимствований остались в волжско-финских и пермских языках.[233]

Лексические заимствования из балтийских языков в прибалтийско-финских, волжско-финских и пермских языках являются очень древними. Поэтому *a priori* можно ожидать, что в этих заимствованиях сохранились и такие фонетические особенности, которые в самых балтийских языках уже давно исчезли.

Данные фонетических особенностей балтизмов финно-угорских языков при решении изложенных выше спорных вопросов балтийского вокализма очень важны и потому, что в прибалтийско-финском праязыке наличествовали корреляции гласных **o* : **a* и **ō* : **ā* в первых слогах и корреляция гласных **o* : **a* в непервых слогах, а в волжско-финских и пермских языках во всех слогах наличествует корреляция гласных *o* : *a* (долгих гласных в этих языках нет).

По мнению В. Штейница, в древнейшем периоде балтийских и прибалтийско-финских контактов прибалтийско-финские племена не различали балтийских звонких согласных **b*, **d*, **g* и глухих согласных **p*, **t*, **k*, ибо в древнейших заимствованиях из севернобалтийского оба ряда балтийских согласных в прибалтийско-финских заимствованиях дали рефлексы *p*, *t*, *k*, напр., фин. *orsi* (*orte-*) ‘матица’ (ср. лит. *añdas* ‘жердь в овине, на которую вешают снопы для просушки’) и фин. *morsian* (*mortiame-*) ‘невеста’ (ср. лит. *martì* ‘невестка, сноха’). Лишь после более полного ознакомления с севернобалтийской фонетикой прибалтийские финны стали различать балтийские звонкие согласные **b*, **d*, **g*, которые в прибалтийско-финских заимствованных словах из севернобалтийского дали рефлексы *p*, *t*, *k*, и глухие согласные **p*, **t*, **k*, которые в прибалтийско-финских заимствованных словах из севернобалтийского дали рефлексы *pp*, *tt*, *kk*, напр., фин. *napa* ‘пупок, пуп’ (ср. лтш. *naba* то же) и фин.

---

[232] Moora, 1952, 43–45; Моора, 1956, 71–72; Аристэ, 1956, 12; Крайнов, 1972, 257; Лаанест, 1975, 7–8, 116–118; Deņisova, Mugurēvičs, Rudzīte, 1981, 142; Валонен, 1982, 60; Карпелан, 1982, 38–39; Мейнандер, 1982, 27; Римантене, 1984, 34–35.

[233] Крайнов, 1972, 219, 259–271; 80, 44.

laukki ‘бледность’ (ср. лит. *laũkis* ‘животное с лысиной на лбу’). Все прибалтийско-финские заимствования из севернобалтийского, в которых обнаруживаем гласный *o* и дифтонги *oi*, *ou*, относятся к древнейшему периоду балтийских и прибалтийско-финских контактов. Только в более поздних заимствованиях из севернобалтийского уже появляются гласный *a* и дифтонги *ai*, *au* как рефлексы позднесевернобалтийских **a*, **ai*, **au*.

Однако нет никакого основания принять параллельное развитие балт. **o* > прибалт.-фин. **o* и балт. **p*, **t*, **k* > прибалт.-фин. **p*, **t*, **k*, с одной стороны, и балт.**a* > прибалт.-фин. **a* и балт. **p*, **t*, **k* > прибалт.-фин. **pp*, **tt*, **kk*, с другой стороны. Эти два фонетических явления в системе вокализма и консонантизма не имеют никакой взаимосвязи: развитие **o* > **a* осуществилось в балтийском, отображение же балтийских звонких смычных **b*, **d*, **g* и глухих смычных **p*, **t*, **k* – в прибалтийско-финском праязыке. В прибалтийско-финских языках наличествуют и такие заимствования из балтийского, в которых при наличии гласного *a*, балтийские звонкие смычные **b*, **d*, **g* и глухие смычные **p*, **t*, **k* отображены одинаково – как *p*, *t*, *k*, напр., фин. *karta* ‘железная жесть’ (ср. лит. *skarda* ‘жесть’) и фин. *malka* ‘шест для закрепления берестяной крыши’ (ср. лтш. *malka* ‘дрова’). Из этого вытекает, что, когда уже балтийский гласный **o* изменился в гласный **a*, прибалтийские финны все еще одинаково отображали балтийские звонкие смычные **b*, **d*, **g* и глухие смычные **p*, **t*, **k*.[234]

Соотношение периодизации обоих рассмотренных выше фонетических явлений можно отобразить следующим образом двумя вертикальными осями.

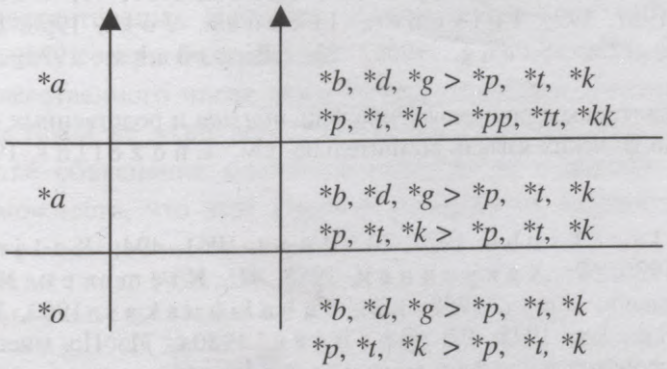

Далее рассмотрим отдельные прибалтийско-финские балтизмы, в которых сохранился балтийский гласный **o*.

Краткий гласный *o* наличествует, напр., в корнях следующих прибалтийско-финских слов, заимствованных из северно-балтийского:

1) фин. *lohi* ‘лосось’, карел. *lohi* то же, вепс. *lohi* то же, эст. *lohi* то же (ср. лит. *lãšis*, 2 а. п., *lašìs*, 4 а. п., *lašišà* ‘лосось’, 2 и 3 а. п., лтш. *lasis* то же, др.-

[234] S t e i n i t z, 1965, 300–303; B r e i d a k s, 1975, 90–95; Б р е й д а к, 1980а, 71–73.

прус. *lasasso* то же)[235];

2) фин. *morsian* ‘невеста’ (ср. лит. *martì* ‘невестка; сноха’, 4 а. п., др.-прус., *martin*, *martan* ‘невеста’, вин. пад. ед. ч.)[236];

3) фин. *ohdake* ‘ость, усик; щетина; маленькая рыбъа кость’, карел. *ohtahane* то же, эст. *ohakas* ‘чертополох, осот, колючка’ (< прибалт.-фин. **ohta-* < сев.-балт. **ošta-* : лит. *ãšaka* ‘рыбья кость; ость’, 1 а. п., *ašuõtė* ‘ковыль’, 2 а. п., *ãšutas* ‘конский волос’, 3 а. п., лтш. *ašķis* ‘конский волос из хвоста’, *aste* ‘хвост’, лтш. устар. *asta* то же)[237];

4) фин. *oinas* ‘кладеный баран; валун’, карел. *oinaš* ‘баран’, вепс. *oinaz* то же, эст. *oinas*, *õinas* то же (ср. лит. *ãvinas* ‘баран’, 2 и 3 а. п., др.-прус. *awins* то же)[238];

5) ? фин. *oka* ‘шип, колючка’, эст. *okas* ‘хвоя; шип, колючка’ (ср. лит. *akúotas* ‘ость’, 1 а. п., лтш. *akuõts* то же)[239];

6) ? фин. *olut* ‘пиво’, эст. *olud* то же (ср. лит. *alùs* ‘пиво’, 4 а. п., лтш. *alus* то же, др.-прус. *alu* ‘медовый напиток’)[240];

7) фин. *orsi* (*orte-*) ‘матица’, эст. *õrs* ‘жердочка, шест’ (ср. лит. *ařdas* ‘жердь

---

[235] Thomsen, 1890, 194; Jacobsohn, 1922, 70; Endzelīns, 1980, 129–130; Kalima, 1936, 133; Šmits, 1936, 74; Хакулинен, 1955, 41; Posti, 1953, 4; Nieminen, 1957, 191–192, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 300; Sabaliauskas, 1963, 122; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 91; Брейдак, 1980а, 71.

[236] Thomsen 1890, 199–200; Jacobsohn, 1922, 70; Būga, 1961, 496; Mikkola, 1930, 444; Kalima, 1936, 138; Хакулинен, 1955, 41; Posti, 1953, 49; Nieminen, 1957, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 348; Sabaliauskas, 1963, 122; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71.

По мнению Я. Эндзелина, балтийское происхождение фин. *morsian* и родственных ему слов в других прибалтийско-финских языках сомнительно. См. Endzelīns, 1980, 129.

[237] Posti, 1977, 268.

[238] Thomsen, 1890, 160; Jacobsohn, 1922, 70; Būga, 1961, 494; Kalima, 1936, 142–143; Šmits, 1936, 69; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 123; Sabaliauskas, 1963, 123; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71. По мнению Я. Эндзелина, балтийское происхождение фин. *oinas* и родственных ему слов в других прибалтийско-финских языках сомнительно. См. Endzelīns, 1980, 129.

[239] Thomsen, 1890, 89, 147, 157; Šmits, 1936, 68. По мнению некоторых языковедов, фин. *oka* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках финно-угорского происхождения. См. Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 423–424.

[240] Steinitz, 1965, 299; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71. А. Йоки фин. *olut* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках с некоторой долей сомнения относит к балтизмам. См. Joki, 1973, 294–295. По мнению Я. Эндзелина, балтийское происхождение обсуждаемых слов прибалтийско-финских языков сомнительно. См. Endzelīns, 1980, 129. Некоторые лингвисты высказали мнение, что фин. *olut* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках заимствованы из германских языков. См. Thomsen, 1890, 157–158; Kalima, 1936, 143; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 428.

в овине, на которую вешают снопы для просушки', 4 а. п.)[241];

8) фин. *toe* (*tokee-*) 'запруда, плотина', эст. *tõge*, *tõke* 'преграда, препятчтвие; рыбная запруда; плотина, препятствующая ходу рыбы' (ср. лит. *takišỹs* 'закол, учуг', 3 а. п., лтш. *tacis* 'рыбная запруда; плотина, препятствующая ходу рыбы', др.-прус. *takes* 'плотина, запруда на мельнице').[242]

Краткий гласный *o* наличествует, возможно, также в конечном слоге (= общебалтийском окончании) финского заимствования из севернобалтийского идиома *louhos* 'каменоломня' (ср. лит. *láužas* 'руины; металлический лом; мусор', 3 а. п.).[243]

Общебалтийский дифтонг **oi* сохранился в корне слова прибалтийско-финских заимствований из севернобалтийского эст. *loistama*, *loistuma* 'растаивать, растаять', фин. *loistaa* 'светить, светиться, блистать, блестеть, сиять' (ср. лтш. *laîst* 'растаять', *laîstiês* 'таять', *laîstîtiês* 'сверкать', лит. *láistytis* 'мерцать, блестеть, сиять').[244]

Дифтонг **oi* сохранился также в конце слова (= общебалтийском окончании) старофинского балтизма *koukoi* 'смерть', изменившегося в финском в *kouko* 'смерть'[245] (ср. лит. *kaũkai* 'домовые; души некрещенных детей; черти', 2 а. п., *kaukaĩ* то же, 4 а. п.).[246]

Конечный гласный *-o* в балтизме финского языка *lahto* 'силок' (ср. лит. диал. *slãstai* 'ловушка, капкан', 2 а. п., *slastaĩ* то же, 4 а. п., лтш. диал. *slasti* 'капкан, ловушка; силок; западня', *slasta* то же)[247] можно толковать по-разному. В. Томсен объяснил конечный гласный *-o* в данном балтизме как рефлекс балтийского окончания именительного падежа единственного числа имен существительных женского рода с основой на *-ā*[248], Э. Ниэминен же – как рефлекс севернобалтийского **-ō* (< **-ā*) – окончания именительного падежа множественного числа имен существительных среднего рода с основой на *o*.[249] Но с такой же долей вероятности, как и предыдущих два толкования, возможно и третье объяснение конечного гласного *-o* в данном балтизме. Не исключена возможность, что этот гласный развился из дифтонга *-oi*, следовательно: фин.

---

[241] Kalima, 1936, 143–144; Хакулинен, 1955: 41; Nieminen, 1957, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 439; Sabaliauskas, 1963, 123; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980a, 71.

[242] Thomsen, 1890, 226; Jacobsohn, 1922, 70; Būga, 1961, 495; Endzelīns, 1980, 129–130; Kalima, 1936, 169–170; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 199; Sabaliauskas, 1963, 127–128; Stang, 1966, 23; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1319; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980a, 71.

[243] Брейдак, 1980a, 71.

[244] Breidaks, 1975, 93–94; Брейдак, 1980a, 71–72.

[245] Об *-o* < **-oi* в прибалтийско-финских языках см. Хакулинен, 1953, 40.

[246] Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980a, 72.

[247] Thomsen, 1890, 219; Nieminen, 1934, 29; Kalima, 1936, 126–127; Хакулинен, 1955, 41; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 269; Sabaliauskas, 1963, 120; Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980a, 72.

[248] Thomsen, 1890, 122, 219.

[249] Nieminen, 1934, 29.

lahto ‘силок’ < ст.-фин. **lahtoi* < прибалт.-фин. **lahtoi*, подобно как фин. *kouko* ‘смерть’ < ст.-фин. *koukoi* < прибалт.-фин. **koukoi*.[250]

Возможно, что гласный *-o* развился из дифтонга *-oi* в следующем балтизме прибалтийско-финских языков вод. *rōko* ‘камыш’, фин. *ruoko* ‘тростник; камыш’, карел, *ruoko* то же, вепс. *roko* то же (< прибалт.-фин. **rōkoi* < севернобалт. **drōgoi*, им. пад. мн. ч., ср. др.-прус. *drogis* ‘тростник’, им. пад. ед. ч.).[251]

Дифтонг *ou*, являющийся рефлексом общебалтийского дифтонга **ou*, наличествует в следующих прибалтийско-финских заимствованных словах из севернобалтийского:

1) фин. *kouko* ‘смерть’ (< ст.-фин. *koukoi*), эст. *kõu*, *kõukene* ‘гром; бог грома’ (ср. лит. *kaũkas* ‘домовой; душа некрещенного ребенка; черт’, 2 и 4 а. п., лтш. *kauks* ‘домовой; гном’, др.-прус. *cawx* ‘черт’)[252] ;

2) фин. *louhia* ‘ломать; взрывать, взорвать’, *louhi* ‘глыба, скала’, *louhos* ‘каменоломня’ (ср. лит. *láužti* ‘ломать’, *láužas* ‘руины; металлический лом; мусор’, 3 а. п., лтш. *laûzt* ‘ломать’)[253];

3) фин. *rouhia* ‘дробить, крошить’ (ср. лит. *kraušýti* ‘толочь, мять; трамбовать’)[254] ;

4) фин. *torvi* ‘труба’, эст. *tõrv* ‘горная труба; пастушья труба’ (< прибалт.-фин. **torve-* < **toure-*, ср. лтш. *tàure* ‘труба, горн, рог’, лит. *taurẽ* ‘бокал’, 4 а. п.).[255]

В некоторых случаях трудно определить, восходит ли прибалтийско-финский дифтонг *ou* в заимствованных словах к общебалтийскому **ou* или **ǭu̯*. Так, напр., в заимствовании – фин. *routa* ‘мерзлота; ровда, ровга’, карел. *rouda* ‘твердо замерзшая почва; замерзшая грязь; мерзлота’ (при лит. *grúodas*

---

[250] Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980a, 72.

[251] Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980a, 72.

[252] Endzelīns, 1980, 130; Хакулинен, 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 119; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Joki, 1973, 100–102; Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980a, 72. Некоторые финские языковеды с сомнением относят к балтизмам фин. *kouko* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках. См. Kalima, 1936, 119–120; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 226.

[253] Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980a, 72. В. Томсен, Я. Калима, Ю. Тойвонен, Э. Итконен и А. Йоки с сомнением относят фин. *louhia* и родственные ему слова к балтизмам. См. Thomsen, 1890, 194–195; Kalima, 1936, 133–134; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 304; Sabaliauskas, 1963, 122.

[254] Kalima, 1936, 156; Sabaliauskas, 1963, 125; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980a, 72. Э. Итконен и А. Йоки считают, что фин. *rouhia* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках не являются балтизмами. По их мнению, соответствие прибалтийско-финских и балтийских слов чисто случайно. См. Itkonen, Joki, 1969, 846–847.

[255] Thomsen, 1890, 230–231; Kalima, 1936, 170; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 199; Sabaliauskas, 1963, 128; Stang, 1966, 23; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1357–1358; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980a, 72.

‘замерзшая грязь’, 3 а. п.)[256] дифтонг *ou* можно вывести, во-первых, из общебалтийского **ō̯u̯*, ибо лит. *grúodas* развился из **grō̯u̯dos*[257], во-вторых, из общебалтийского **ou*, ибо **ou* и **ō̯u̯* в общебалтийском чередовались (ср. лит. *daubà* ‘овраг, котловина’ и лтш. *dùobe* ‘яма; могила; гряда’).

Основываясь на данных фонетических особенностей самих балтизмов, а также на данных акцентуации соответствующих слов в балтийских языках, мы можем распределить рассмотренные выше древнейшие заимствования в прибалтийско-финских языках из севернобалтийского по двум периодам.

Прибалтийско-финские балтизмы, рефлексами которых являются фин. *ohdake* ‘ость, усик; щетина; маленькая рыбья кость’, *oinas* ‘кладеный баран; валун’, *ока* ‘шип, колючка’ (?), *lahto* ‘силок’ и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках, заимствованы в тот период, когда в севернобалтийском в ударных слогах наличествовали гласные **o*, **ō*, в безударных же слогах – гласные **a*, **ā*.

Прибалтийско-финские балтизмы, рефлексами которых являются фин. *morsian* ‘невеста’, *olut* ‘пиво’ (?), *orsi* ‘матица’ , *toe* ‘запруда, плотина’, *коико* ‘смерть’, *louhi* ‘глыба, скала’, *louhia* ‘ломать; взрывать, взорвать’, *louhos* ‘каменоломня’, *ruoko* ‘тростник; камыш’, *rouhia* ‘дробить, крошить’, *torvi* ‘труба’, *routa* ‘мерзлота; ровда, ровга’ и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках, заимствованы в тот период, когда в севернобалтийском как в ударных, так и безударных слогах наличествовали гласные **o*, **ō*.

Невозможно точно определить время заимствования прибалтийско-финских балтизмов, рефлексами которых являются фин. *lohi* ‘лосось’, *loistaa* ‘светить, светиться, блистать, блестеть, сиять’, *orsi* ‘матица’ и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках, ибо данные об ударении в соответствующих словах балтийских языков противоречивы: с одной стороны, лит. *lãšis* ‘лосось’ (2 а. п.), лит. *láistytis* ‘мерцать, блестеть, сиять’ и лтш. диал. *ãrds* ‘жердь в овине, на которую вешают снопы для просушки’ являются баритонами, с другой стороны, лит. *lašìs* ‘лосось’ (4 а. п.), лтш. диал. *laîst* ‘растаять’, *laîstiês* ‘таять’, лит. *ārdas* ‘жердь в овине, на которую вешают снопы для просушки’ (4 а. п.) являются бывшими окситонами.[258] Фонетические особенности самих балтизмов в прибалтийско-финских языках в данном случае в отличии от двух предыдущих случаев также ничего не могут свидетельствовать об их заимствовании в тот или другой период. Поэтому мы можем лишь утверждать, что в данных балтизмах наличествует рефлексы севернобалтийского гласного **o* и дифтонга **oi*.

---

[256] Thomsen, 1890, 173–174; Būga, 1908, 30; 1959, 352; Kalima, 1936, 157; Хакулинен, 1955, 40; Itkonen, Joki, 1969, 850; Брейдак, 1980а, 72.

[257] О восточнобалтийском *uo* (< **ō̯u̯*) см. Endzelīns, 1938, 27; 1951, 59; Rudzīte, 1960, 31; Karaliūnas, 1987, 217–218; Каралюнас, 1985, 40–42.

[258] На бывшую окситонезу лтш. диал. *laîst*, *laîstiês* указывает прерывистая интонация.

Гласный *o* наличествует в некоторых балтизмах волжско-финских языков. Возможно, что этот гласный (если не во всех, то в части заимствований) также является рефлексом общебалтийского краткого гласного **o*.[259] Но так как в лингвистической литературе пока не анализировались фонетические особенности этих заимствованных слов в тесной связи с исторической фонетикой мордовских и марийских языков, то мы пока этого вопроса в данной диссертационной работе более детально не коснемся.

2.1.3. Реликты общебалтийского долгого открытого гласного **ō*

Долгий гласный *ō* (или дифтонг *oa* в некоторых диалектах?), соответствующий долгому гласному *ō* литовского литературного языка, долгому гласному *ā* латышского литературного языка и славянскому гласному *a*, широко представлен в древнепрусских письменных памятниках (в Эльбингском словаре и частично в словаре С. Грунау). Этот гласный (или дифтонг?) в корне слова обозначен, во-первых, диграфом *oa*, напр., *moazo* 'Muhme = тетка, тетя; двоюродная сестра; пожилая родственница' E 178 (ср. лит. *móša* 'сестра мужа', лтш. *māsa* 'сестра'), *soalis* 'Kräuticht = трава' E 293 (ср. лит. *žolẽ* 'трава', лтш. *zâle* то же), во-вторых, графемой *o*, напр., *brote* 'брат' E 173 (ср. лит. *broterẽlis* 'братик', лтш. (в народных песнях) *brātarītis* то же, ст.-слав. *братръ* 'брат'), *clokis* 'медведь' E 655 (ср. лит. *lokỹs* 'медведь', лтш. *lâcis* то же).

В суффиксах гласный *ō* в Эльбингском словаре обозначен графемой *o*, напр., *artoys* 'пахарь' E 263 (ср. лит. *artójas* 'пахарь').

В окончании (исторически в суффиксе) именительного падежа единственного числа имен существительных с основой на **-ā* гласный *ō* в древнепрусских памятниках (в Эльбингском словаре и частично в словаре С. Грунау) обозначен графемой *o*, напр., *genno* 'женщина; жена' E 188 (ср. ст.-слав. *жєна* 'жена'), *mergo* 'дева, девственница' E 192 (ср. лит. *mergà* 'девка; девушка'), *ranco* 'рука' G 21 (ср. лит. *rankà*. 'рука', лтш. *rùoka* то же, ст.-слав, *рѫка* то же).

Также в окончании именительного падежа множественного числа имен существительных с основой на **-ā* долгий гласный *ō* (или краткий гласный *o*?) в Эльбингском словаре передан графемой *o*, напр., *lauxnos* 'небесные светила' E 4 (ср. лит. *laũkos* 'с белой отметкой на лбу', им. пад. мн. ч. имени прилагательного женского рода), *wayos* 'луга' E 282 (ср. лит. *vẽjos* 'травы; муравы').

Попытку Э. Гринавецкене доказать на основе двух примеров, в которых долгому гласному *ō* помезанского диалекта соответствует краткий гласный *a*, обозначенный графемой *a* в Эльбингском словаре (*pomatre* 'мачеха' E 180, ср. *mothe* 'мать' E 170; *ponasse* 'верхняя губа' E 90, ср. *nozy* 'нос')[260], что данные Эльбингского словаря свидетельствуют в пользу предположения об

---

[259] Брейдак, 1980а, 72–73.
[260] Endzelīns, 1979, 531; Казлаускас, 1962, 21.

общебалтийском долгом гласном *ā (= и.-е. *ā)[261], нельзя признать убедительной.

Наличие долгого гласного ō (= лит. ō) в древнепрусском языке подтверждается и данными древнепрусской топонимии, напр., *Byoten*, *Beyoten* 1405 г. (ср. лит. *Bijotaĩ*), *Globite* 1422 г. (ср. лит. *Globis*), *Wobsdis* 1331 г. (ср. лит. *opšrùs* 'барсук', лтш. *âpsis* то же).[262]

В сембийском диалекте древнепрусского языка (= в катехизисах) долгий гласный ō за губными и небными согласными дал рефлекс – долгий гласный ū, обозначенный графемами ū, *u*, напр., *mūti* 'мать' K III 67 (ср. лит. *mótė* 'женщина; жена; мать (матери)', лтш. *māte* 'мать'), *mergūmans* 'девам, девушкам' (дат. пад. мн. ч.) K III 95 (ср. лит. *mergómus* 'девкам; девушкам'). В других позициях долгий гласный ō в сембийском диалекте дал рефлекс – долгий гласный ā, обозначенный графемами ā, *a*, напр., *brāti* 'брат' K III 67. Кроме того, необходимо отметить, что в I, II и III катехизисах спорадически употреблялись и графемы ō, *o* для обозначения долгого открытого гласного ō.[263]

Из зафиксированных в XIII в. и в первой половине XIV в. топонимических материалов (*Galindo* 1231 г., *Ditwa*, *Kirsno*, *Lubano*, *Luco*, *Skardo*, *Tauro*, *Wopelaukin*, *Monelakin* XIV в.) видно, что в галиндском (= западноголядском) языке наличествовал долгий гласный ō (др.-прус. ō (в помезанском диалекте), ɔ̄, ū, ā (в сембийском диалекте), лит. ō, лит. диал. ā, лтш. ā, лтш. диал. ō, ɔ̄, o^a, $^a\bar{a}$, $\bar{\bar{a}}$, *oa*, *ōa*, *uo*, *ua*).[264]

Из зафиксированных в XIII в. личных имен (*Пестило* 1273 г. < *Pestilō*, ср. др.-прус. *Pestinte* (название болота); *Scurdo* 1283 г., ср. лит. *Skurdẽlis*, *Skurdênis*; *Tholeike* 1280 г., ср. др.-прус. *Tole*, лит. *Tholeĩkis*) видно, что и в ятвяжском языке, как и помезанском диалекте древнепрусско-го языка и в галиндском языке, наличествовал долгий гласный ō (= лит. ō, лтш. ā).[265]

З. Зинкявичюс возражает против древности литовского долгого гласного ō, ибо, по его мнению, в конце слова при сокращении такой древний долгий гласный ō дал бы рефлекс – краткий гласный *o*, но не *a*.[266] Но как правильно отметил Я. Эндзелин, общебалтийский конечный гласный *-$\bar{\bar{a}}$ или *-ō при сокращении расширился, ибо в литовском языке не было краткого гласного *o*[267] (ср. аналогичное явление в готском языке, напр., *bōka* < *bōkō*).[268] Итак, несмотря на возражение З. Зинкявичюса, мы можем признать литовский долгий гласный ō продолжением общебалтийского долгого открытого гласного *ō.

История латышского языка также дает некоторые материалы в пользу предположения об общебалтийском долгом открытом гласном *ō (< и.-е. *ā). Из

---

[261] Grinaveckienė, 1977, 211–213.
[262] Mažiulis, 1970, 12–13.
[263] Būga, 1961, 106; Казлаускас, 1962, 22; Mažiulis, 1970, 11–12.
[264] Būga, 1961, 117, 126, 135.
[265] Būga, 1961, 140–142.
[266] Зинкявичюс, 1972, 9.
[267] Разумеется, за исключением некоторых диалектов.
[268] Endzelīns, 1980, 132–133.

ономастического материала древнелатышских племенных языков, засвидетельствованного в письменных памятниках XIII–XV вв., видно, что в то время на территории Латвии наряду с долгим гласным *ā*, обозначенным графемой *a*, наличествовал и долгий открытый гласный *ō* (< и.-е. **ā*), обозначенный графемой *o*.

В латгальском и селонском языках, по данным письменных памятников, в XIII в. наличествовал долгий открытый гласный *ō*. Так, в Ливонской хронике XIII в. Генрих Латвийский (по национальности латгал)[269] последовательно писал название древнелатгальской земли *Tholowa* (2 x) 1208 г. XI 7, 1214 г. XVIII 3, 1216 г. XX 5, (2 x) 1224 г. XXVIII 9, *Tolowa* 1225 г. XXIX 3. В одном документе начала XIII в. (1224 г.) также зафиксировано название *Tolowa*.[270] Эти факты свидетельствуют, что в XIII в. наличествовала форма *Tōlova*, позже изменившаяся в среднелатышском диалекте в форму *Tālava* (последняя является нормой современного латышского литературного языка).[271] В Ливонской хронике Генриха Латвийского 24 раза упоминается латгальское городище *Kukenois* 1208 г. XI 8, *Kukenoys*[272] 1205 г. IX 10, 1206 г. X 3, (2 x) 1207 г. XI 8, 9, 1208 г. XII 1, (2 x) 1209 г. XIII 1, 4, 1210 г. XIV 5, (3 x) 1212 г. XVI 7, 8, (2 x) 1213 г. XVII 2, 5, (3 x) 1214 г. XVIII 4, 9, 1218 г. XXII 3, 1219 г. XXIII 5, (2 x) 1221 г. XXV 4, 5, 1223 г. XXVII 5, (in) *Kukenoyse* 1210 г. XIV 5, 1225 г. XXIX 5, *Kukonoys* 1207 г. XI 2.[273]

В одном документе начала XIII в. (1211 г.) также засвидетельствовано название городища *Kukunois*.[274] В данном топониме наличествовал суффикс *-ōj-*, соответствующий суффиксу *-āj-* в современном латышском литературном языке.[275]

Засвидетельствованные в XIII в. топонимы *T(h)olowa* и *Kukenoys*, *Kukonoys*, *Kukunois* дают основание утверждать, что в то время в латгальском и селонском языках как в корнях, так и суффиксах слов наличествовал долгий открытый гласный *ō* (= лтш. *ā*). Этот гласный и по сей день сохранился во многих селонских и некоторых латгальских говорах.

Судя по вокализму корня, в двух документах начала XIII в. название латгало-селонского городища *Kukenoys* приведено в западнолатгальской версии: *Kokanoys* 1213 г., *Cokenois* 1226 г.[276] Из этого написания видно, что и в западнолатгальском идиоме в суффиксах наличествовал долгий открытый гласный *ō* (= лтш. *ā*). Но все-таки к началу XIII в. в западнолатгальском, возможно, уже частично осуществилась перегласовка *ō* > *ā*, о чем

---

[269] З е й д с, 1980, 57.

[270] SRL I 118, 180, 204, 290, 296, 416.

[271] О происхождении названия древнелатгальской земли *T(h)olowa* см. Б р е й д а к, 1980а, 74–75.

[272] Современное название населенного пункта *Kuoknese*. О происхождении названия городища *Kukenoys*, *Kukonoys*, *Kukunois* см. Б р е й д а к, 1979б, 128–129.

[273] SRL I 92, 112, 120, 122, 130, 136, 140, 176, 178, 180, 186, 222, 234, 262, 278, 298.

[274] LVA II(1) 45.

[275] О суффиксе *-āj-* см. E n d z e l ī n s, 1948, 75; E n d z e l ī n s, 1951, 284–285.

[276] LVA II(1), 57, 108.

свидетельствует написание имени Толовского старейшины в Ливонской хронике Генриха Латвийского *Talialdus* 1208 г. XX 6, *Thalibaldus* 1213 г. XVII 2, 1215 г. XIX 3 (= лтш. *Tālivaldis*).[277]

В куронском языке в XIII–XV вв. наряду с долгим гласным *ā* наличествовал и долгий открытый гласный *ō* как в корнях, так и в суффиксах слов. Об этом убедительно свидетельствует богатый ономастический материал, собранный в "Куронском вопросе" В. Кипарского. Так, напр., в куронском языке засвидетельствованы антропонимы *Massoken* 1422 г. в окрестностях между Дундагой и Эрвале (ср. лит. *mažókas* 'маловатый', лтш. *mazâks* 'меньший'), *Rome* 1355–1362 гг. в Кулдиге (ср. лит. *romùs* 'кроткий, смиренный; смирный', лтш. *rāms* 'спокойный') и топонимы *Lyppoyen* 1355–1362 гг. в Алсунге (< **lipa* 'липа' + **-ōji* : лтш. *-āji*), Rowalck 1401–1413 гг. (< **rōva* : лтш. *rāva* 'ржавчина (на болотной воде)' + valks 'ручей').[278] В приведенных выше примерах графемой *o* обозначен долгий открытый гласный *ō*.

Судя по топонимическому материалу, в земгальском языке в XIII в. наличествовал долгий гласный *ā*, соответствующий долгому гласному *ā* в современном латышском литературном языке, напр., *Aarennen*, *Aren*, *Arine* (ср. лтш. *Āre*, *Ārīši*), *Plane* (= лтш. *Plāne*).[279] Однако, учитывая, во-первых, то, что в этнониме *sāms* 'прибалтийский финн: лив, эстонец, финн' долгий гласный *ā* среднелатышского диалекта развился из долгого гласного *ō*[280] (а среднелатышский диалект, как известно, образовался из западнолатгальского, земгальского и куронского племенных языков), и, во-вторых, то, что в одном из земгальских говоров Ливберзе еще в начале XX в. обнаружен долгий гласный *ō* вместо ожидаемого долгого гласного *ā*[281], мы можем предположить, что и в земгальском долгий гласный *ā* возник из открытого долгого гласного **ō*, а в отдельных островках земгальских говоров реликтовый долгий открытый гласный *ō* сохранился и после перегласовки **ō* > *ā*.

В свете изложенных выше данных письменных памятников XIII–XV вв. регулярные долгие гласные *ō*, *ɔ̄*[282] во многих латгальско-селонских говорах и спорадический долгий гласный *ō* (= лит. *ō*, лтш. *ā*) в некоторых нижнелатышских говорах несомненно являются продолжением общебалтийского долгого открытого гласного **ō* (< и.-е. **ā*).[283]

Рефлексы севернобалтийского долгого открытого гласного **ō* (вод. *ō*, эст. *ō*, *o*, фин. *uo*, *o*, карел. *uo*) сохранились в корне следующих прибалтийско-финских заимствований из севернобалтийского:

---

[277] SRL I 126, 178, 188.
[278] K i p a r s k y, 1939, 122, 147, 385, 388.
[279] B ū g a, 1961, 258, 259, 736.
[280] M i k k o l a, 1930, 443; N i e m i n e n, 1934, 59–61; K e t t u n e n, 1938, 356; I t k o n e n, J o k i, 1969, 1114; Б р е й д а к, 1977д, 13–16.
[281] M ī l e n b a h s, 1901, 1.
[282] О распространении гласных *ō*, *ɔ̄* в говорах латышского языка см. Р у д з и т е, 1969, карты № 10–13.
[283] См. также M a ž i u l i s, 1970, 24.

1) фин. *luoma* ‘ручей, струя; лощина русла реки; низменное место (о местности); маленькая долина или овраг с мягким дном (почвой) и без воды; маленькая долина, коса или уступ между озерами’ (ср. лит. *lomà* ‘лог; мульда’, 4 а. п., лтш. *lāma* ‘колдобина; мочажина’)[284];

2) ? фин. *ruoja* ‘грязь, слякоть; ил, тина; слизь; липкий ил; шлам, муть; осадок, наносы’, карел. *ruoja* то же, эст. *roe* ‘болото, топь; слабый поток; ручей, река, струя’ (ср. лтш. диал. *rāja* ‘вода в лощине, в ложбине’)[285];

3) вод. *rōko* ‘камыш; тростник’, эст. *roog* ‘тростник; камыш’, фин. *ruoko* ‘тростник’ (ср. др.-прус. *drogis* ‘тростник’ = drōgis)[286];

4) вод. *sōla* ‘соль’, фин. *suola* то же (ср. лтш. *sȁls* ‘соль’)[287];

5) ? фин. *tuohi* ‘береста’, эст. *tohi* ‘белая береста’ (ср. лит. *tóšis* ‘береста’, 1 а. п., лтш. *tāss* то же)[288];

6) фин. *vuohi* ‘коза’, *vohla* ‘козленок’ (ср. др.-прус. *wosee* ‘коза’, лит. *ožkà* то же, 3 а. п.)[289];

7) фин. *Vuojo* ‘Готланд’, *vuojolainen* ‘готландец’ (ср. лит. *Vókia* ‘Германия’, 1 а. п.), фин. *Vuojon-maa* ‘Эланд’, эст. *Oju-maa* ‘Готланд’ (< балт. **vōkjǭn *z'emē*, ср. лит. *vókių žẽmė* ‘Германия’)[290];

---

[284] Nieminen, 1934, 13, 39; Kalima, 1936, 135 (с “?”); Fraenkel, 1955–1965, 385; Sabaliauskas, 1963, 122; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76. По мнению Ю. Тойвонена, Э. Итконена и А. Йоки, фин. *luoma* не является балтизмом, оно скорее образовано от фин. *luoda* ‘творить, создавать’. См. Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 312.

[285] О балто-славянской этимологии лтш. диал. *rāja* ‘вода в лощине, в ложбине’, лтш. *rāva* ‘ржавчина (на болотной воде)’ и лит. диал. *rova* ‘остатки воды на лугу после половодья’ см. Būga, 1959, 103; ME III 495, 499; Fraenkel, 1955–1965, 708–709, 744. Я. Розвадовский и Л. Беднарчук принимают противоположное направление заимствования: лтш. диал. *rāja* < фин. *ruoja*, карел. *ruoja*, эст. *roe* (см. Bednarczuk, 1976, 51–52; 1977, 102), хотя рассматриваемые слова прибалтийско-финских языков на финно-угорской основе не этимологизируются (см. Itkonen, Joki, 1969, 869–871, 905).

[286] Būga, 1958, 306; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76. Рассматриваемые слова прибалтийско-финских языков на финно-угорской основе не этимологизируются. См. Itkonen, Joki, 1969, 872.

[287] Itkonen, Joki, 1969, 1113; Брейдак, 1980а, 76. Позже А. Йоки высказал мнение, что фин. *suola* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках заимствованы из тохарского (ср. тох. *A sāle* ‘соль’). См. Joki, 1973, 316.

[288] Thomsen, 1890, 232; Būga, 1959, 278; Endzelīns, 1980, 131–132; Kalima, 1936, 171 (с “?”); Sabaliauskas, 1963, 128; Stang, 1966, 24, 37; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1404–1405; Лаанест, 1975, 117; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76. Л. Беднарчук допускает возможность противоположного направления заимствования из прибалтийско-финских языков в балтийские языки. См. Bednarczuk, 1976, 54.

[289] Thomsen, 1890, 205; Būga, 1961, 494; Endzelīns, 1980, 131; Kalima, 1936, 181; Хакулинен, 1955, 41; Posti, 1953, 73; Nieminen, 1957, 192, 197; Sabaliauskas, 1963, 129; Stang, 1966, 24, 37; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1814–1815.

8) фин. *vuona*, *vuonna* ‘ягненок’, карел. *vuonna* то же (< сев.-балт. **ōgnus* ‘ягненок’, ср. лат. *āgnus* то же, ст.-слав, *агньць* то же)[291];

9) фин. *vuota* ‘шкура’ (ср. лит. *óda* ‘кожа’, 1 а. п., лит. диал. *odà* то же, 4 а. п., лтш. *âda* то же).[292]

Если же принять точку зрения некоторых языковедов, что лтш. диал. *rāja* ‘вода в лощине, в ложбине’, лит. *tóšis*, лтш. *tãss* ‘береста’ заимствованы из прибалтийско-финских языков, то все равно лтш. диал. *rāja*, лтш. *tãss* наряду с лтш. *sāms* ‘прибалтийский финн: лив, эстонец, финн (в народных песнях)’ свидетельствуют в пользу предположения о развитии **ō* > *ā* в нижнелатышских диалектах.

Севернобалтийское окончание именительного падежа единственного числа имен существительных с основой на *-ā* в прибалтийско-финских заимствованиях дало два рефлекса *-o* и *-a*. Общепризнанным является мнение, согласно которому, севернобалтийскому подударному акутированному окончанию *ṓ* соответствует прибалтийско-финский конечный гласный *-o* и севернобалтийскому безударному окончанию *-a* – прибалтийско-финский конечный гласный *-a*.[293] Однако, как увидим далее, эта точка зрения требует некоторых уточнений.

Рефлексы севернобалтийского подударного акутированного окончания *-o* наличествуют в следующих прибалтийско-финских заимствованиях:

1) фин. *hako* ‘ветка хвойного дерева’ (ср. лит. *šakà* ‘ветвь’, 4 а. п.)[294];

2) фин. *halko* ‘полено’, *salko* ‘шест, жердь’ (ср. лит. *žalgà* ‘жердь, шест’, 4 а. п.)[295];

---

[290] Endzelīns, 1979, 477–478; Nieminen, 1934, 62–63; Kalima, 1936, 27; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1815–1816; Брейдак, 1980а, 76; 1980б, 106.

[291] Kalima, 1936, 7, 28, 56, 67, 78, 104, 177, 181–182, 188, 198; Хакулинен, 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 129; Zinkevičius, 1984, 172.

[292] Thomsen, 1890, 205; Būga, 1961, 495; Endzelīns, 1980, 131–132; Nieminen, 1934, 7, 8, 16, 40; 1959, 204; Kalima, 1936, 183; Posti, 1953, 73; Хакулинен, 1953, 102; 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 129; Иллич-Свитыч, 1964, 19; Stang, 1966, 24, 37; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1824–1825.

[293] Иллич-Свитыч, 1964, 18–19.

[294] Būga, 1961, 496, 712; Nieminen, 1934, 7, 25, 41; Kalima, 1936, 99; Хакулинен, 1955, 41; Toivonen, 1955, 50–51 (с “?”); Sabaliauskas, 1963, 115; Иллич-Свитыч, 1964, 20, 23; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77.

[295] Thomsen, 1890, 226; Брейдак, 1980а, 77. Э. Френкель необоснованно возражает против того, что фин. *salko* ‘шест, жердь’ является заимствованием из балтийского, ибо согласному *ž* литовского языка в данном финском слове соответствует не закономерный согласный *h*, а *s* (Fraenkel, 1955–1965, 1287). Но в прибалтийско-финских языках наличествует и второй вариант этого балтизма с “закономерным” согласным *h* (фин. *halko* ‘полено’, эст. *halg* то же). На наш взгляд это свидетельствует о том, что индоевропейские смягченные гуттуральные **k̂*, **ĝ*, **ĝh* в общебалтийском дали рефлексы **s′*, **z′*, которые в одних идиомах развились в *š*, *ž*, в других же – в *s*, *z*. Не исключена возможность, что в одном из севернобалтйских диалектов тоже наличествовали согласные *s*, *z* (= лит. *š*, *ž*).

3) фин. *heimo* ‘племя; род; семейство’ (ср. лит. *šeimà* ‘семья; семейство’, 4 а. п.)[296];

4) фин. *кирo* ‘пучок, связка’, эст. *kubo*, *kubu* ‘вязанка, связка’ (ср. лит. *gubà* ‘копна’, 4 а. п.)[297];

5) фин. *rako* ‘щель; скважина; разрыв’ (ср. лит. *spragà* ‘отверстие; вылаз; щель’, 4 а. п.)[298];

6) ? фин. *salo* ‘(большой и глухой) лес’ (ср. лит. *salà* ‘возвышенность на болоте’, 4 а. п.)[299];

7) вод. *talko* ‘пир по случаю окончания сбора урожая’, фин. *talko*, *talkoo* ‘толока’ (ср. лит. *talkà* ‘общая помощь, трудовая помощь’, 4 а. п.)[300];

8) фин. *vako* ‘борозда’, карел. *vago* то же, вепс. *vago* то же, вод. *vako* то же, эст. *vago* то же (ср. лит. vagà ‘борозда; русло, ложе’, 4 а. п.).[301]

По мнению Э. Ниэминена, в севернобалтийском все имена существительные с основой на *-ā*, имевшие долгий корневой слог, были баритонами, а все имена существительные с основой на *-ā*, имевшие краткий корневой слог, были окситонами. Это якобы свидетельствует об оттягивании ударения в севернобалтийском с акутированного конечного долгого гласного на долгий корень.[302] Однако этому предположению Э. Ниэминена противоречат некоторые балтизмы в прибалтийско-финских языках, напр., фин. *halko* ‘полено’, *salko* ‘шест, жердь’, фин. *heimo* ‘племя; род; семейство’, вод. *talko* ‘пир по случаю окончания сбора урожая’.

---

[296] Thomsen, 1890, 222; Būga, 1961, 496, 712; Nieminen, 1934, 7, 16, 22; Kalima, 1936, 99; Хакулинен, 1955, 41; Toivonen, 1955, 64; Sabaliauskas, 1963, 116; Лаанест, 1975, 117; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77.

[297] Nieminen, 1934, 27, 41; Kalima, 1936, 122 (с “?”); Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 243; Sabaliauskas, 1963, 120; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77.

[298] Thomsen, 1890, 219; Būga, 1961, 494, 712; Nieminen, 1934, 7, 30, 41; Kalima, 1936, 150–151; Sabaliauskas, 1963, 125; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77; Itkonen, Joki, 1962, 725.

[299] Thomsen, 1890, 214; Būga, 1961, 712; Nieminen, 1934, 7, 30–32, 41; Kalima, 1936, 158; Хакулинен, 1955, 40; Sabaliauskas, 1963, 126; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Itkonen, Joki, 1969, 956; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77. Некоторые языковеды признают обратное направление заимствования: из прибалтийско-финских языков в балтийские. См. Kettunen, 1938, 353; Zeps, 1962, 178; Bednarczuk, 1976, 52; 1977, 102.

[300] Thomsen, 1890, 226–227; Būga, 1961, 494; Kalima, 1936, 164; Хакулинен, 1955, 42; Sabaliauskas, 1963, 127; Itkonen, Joki, 1969, 1211–1212; Лаанест, 1975, 117; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

[301] Thomsen, 1890, 235; Būga, 1961, 494, 712; Nieminen, 1934, 7, 32, 41; 1957, 186–187; 1959, 204; Kalima, 1936, 176–177; Šmits, 1936, 68; Хакулинен, 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 128; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Stang, 1966, 23; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1612; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

[302] Nieminen, 1934, 47.

В ряде балтизмов прибалтийско-финских языков невозможно точно определить, является ли конечний гласный *-о* рефлексом севернобалтийского конечного подударного акутированного долгого гласного *-о*, ибо данные балтийских языков об акцентуации соответствующих слов или противоречивы, или вовсе отсутствуют. К этой группе относятся следующие балтизмы:

1) ? фин. *kulo* 'засохшая прошлогодняя трава', карел. *kulo* то же (ср. лтш. *kũla* 'прошлогодняя трава', лит. *kū̃lės* 'головня', 4 а. п.)[303];

2) фин. *kurko*, *kurki* 'злой дух; черт; привидение, призрак; медведь; вошь' (ср. др.-прус. *Curcho*, *Curche* 'бог урожая древних пруссов')[304];

3) фин. *lapio* 'лопата', эст. *lapjo* то же (ср. лит. *lópeta* 'лопата', 1 а. п., лит. диал. *lopetà* то же, 3 а. п.)[305];

4) ? фин. *lielo* 'caprimulgus; strix funerea' (ср. лит. *lėlȳs* 'козодой (caprimulgus europaeus)' 3 а. п., *lėlis* то же, 1 а. п., лтш. *lêlis* то же)[306];

5) ? ст.-фин. *lupo* 'кобыла' (севернобалт. **lupō* 'кобыла', ср. лтш. *luõps* 'скотина')[307];

6) фин. *nukero* 'копчик' (ср. лит. *nùgara* 'спина', 1 а. п., лит. диал. *nugarà* то же, 3 а. п.)[308];

7) фин. *putro*, *puuro* 'каша' (ср. лит. *putrà* 'похлебка', 4 а. п., лит. диал. *putrà* то же, 2 а. п.)[309];

8) фин. *Vuojo* 'Готланд' (ср. лит. *Vókia* 'Германия', 1 а. п., лтш. диал. *Vùoca*[2] то же, лтш. диал. (в народных песнях) *Vûoca* 'чужая страна на западе или юго-западе').[310]

Рефлекс севернобалтийского долгого открытого гласного **ō* из окончания

---

[303] Thomsen, 1890, 190–191 (с "?"); Nieminen, 1934, 25–26; Kalima, 1936, 121–122 (с "?"); Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 234–235 (с "?"); Sabaliauskas, 1963, 96; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77. По мнению Ю. Тойвонена, Э. Итконена и А. Йоки, направление заимствования может быть и противоположное, т. е. из прибалтийско-финских языков в балтийские. Л. Беднарчук допускает, что лтш. *kũla* и лит. *kū̃lės* являются заимствованиями из прибалтийско-финских языков. См. Bednarczuk, 1976, 50; 1977, 103.

[304] Kalima, 1936, 122–123; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 245; Sabaliauskas, 1963, 120.

[305] Būga, 1961, 496; Nieminen, 1934, 7; Иллич-Свитыч, 1964, 21, 23; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

[306] Kalima, 1936, 132–133; Sabaliauskas, 1963, 121.

[307] Серебренников, 1957, 71.

[308] Thomsen, 1890, 204; Būga, 1961, 712; Nieminen, 1934, 7–8; Endzelīns, 1980, 132; Kalima, 1936, 142; Fraenkel, 1955–1965, 510; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 396; Sabaliauskas, 1963, 123; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

[309] Thomsen, 1890, 210; Būga, 1958, 314; 1961, 414, 712; Nieminen, 1934, 7, 29–30, 41; 1957, 187; Kalima, 1936, 148–149; Хакулинен, 1955, 42; Itkonen, Joki, 1962, 666; Sabaliauskas, 1963, 124; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77–78.

[310] Nieminen, 1934, 62–63; Kalima, 1936, 27; Брейдак, 1980а, 76; 1980б, 106.

именительного падежа множественного числа *-õs имен существительных с основой на -ā обнаружен в прибалтийско-финском заимствовании, которое развилось в фин. *talkos*, *talos* 'общий пир всех помощников при уборке урожая', эст. *talos* 'пир по случаю окончания сбора урожая'.[311]

В севернобалтийском идиоме форма именительного падежа множественного числа *talkos* 'толоки' в отличии от литовской формы *talkos* 'толоки' имела подударное окончание. Учитывая генетическую связь литовских подвижных акцентуационных парадигм (3 и 4 а. п.) с подвижно-окситонированными парадигмами в других индоевропейских языках и происхождение литовских подвижных акцентуационных парадигм (3 и 4 а. п.) из индоевропейских окситонированных акцентуационных парадигм[312], это различие ударения в севернобалтийском и литовском вполне понятно.

Гласный *o* конечного слога в финском слове *louhos* 'каменоломня'[313] можно объяснить не только как рефлекс северно-балтийского краткого гласного *o*, но с одинаковой степенью вероятности и как рефлекс долгого открытого гласного *o* из севернобалтийского окончания именительного падежа множественного числа *-õs имен существительных с основой на -ā (ср. лит. *láužos* 'льдины', 3 а. п., лтш. *laûzas* 'осколки').[314]

Древнеобщебалтийскую стадию развития системы гласных, когда согласно гипотезе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса в ударном положении наличествовали гласные *o, *ō, а в безударном положении – гласные *a, *ā, отображают следующие из рассмотренных выше балтизмов в прибалтийско-финских языках: фин. *luoma* 'ручей, струя; лощина русла реки; низменное место (о местности); маленькая долина или овраг с мягким дном (почвой) и без воды; маленькая долина, коса или уступ между озерами', *ruoja* 'грязь, слякоть, ил, тина; слизь, липкий ил; шлам, муть; осадок, наносы'(?), *suola* 'соль', *vuota* 'шкура', *hako* 'ветка хвойного дерева', *halko* 'полено', *salko* 'шест, жердь', фин. *rako* 'щель; скважина; разрыв', *salo* '(большой и глухой) лес' (?), *talko*, *talkoo* 'толока', *talkos*, *talos* 'общий пир всех помощников при уборке урожая', *vako* 'борозда' и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках.

Если конечный гласный *-o* в фин. *lapio* 'лопата' и родственных ему словах в других прибалтийско-финских языках не возник в результате смешения *-a* и *-o* основ в трехсложных словах (ср. фин. *lapia* 'лопата'), то и этот балтизм заимствован в древнеобщебалтийском периоде.

Позднюю древнеобщебалтийскую стадию развития гласных, когда согласно гипотезе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса как в ударном, так и в

---

[311] Nieminen, 1934, 41–42; Иллич-Свитыч, 1964, 24; Itkonen, Joki, 1969, 1211–1212; Breidaks, 1975, 98; Брейдак, 1980а, 78–79.

[312] Соссюр, 1977, 627–628; Иллич-Свитыч, 1963, 11.

[313] Thomsen, 1890, 194–195; Kalima, 1936, 133–134; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 304; Sabaliauskas, 1963, 122; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 72.

[314] Брейдак, 1980а, 72.

безударном положении наличествовали гласные *o, *ō, отображают следующие из выше рассмотренных балтизмов в прибалтийско-финских языках: фин. *louhos* 'каменоломня', вод. *rōko* 'камыш; тростник', фин. *Vuojo* 'Готланд' и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках.

Особо надо выяснить происхождение конечного *-o* в прибалтийско-финском заимствовании из севернобалтийского – фин. *putero* 'лужа' (ср. лит. диал. *pùtera* 'каша', 1 а. п.).[315] В. Иллич-Свитыч объясняет конечный гласный *-o* в этом заимствовании как результат смешения конечных гласных *-a* и *-o* в трехсложных словах.[316] Конечно, такое происхождение конечного гласного *-o* в данном балтизме вполне возможно. Но нельзя упускать из виду возможность и другого объяснения конечного гласного *-o*. Как уже выяснил К. Буга, закон Ф. де Соссюра в севернобалтийском идиоме не действовал, ибо в именительном падеже единственного числа баритонов с основой на *-ā* ударение не передвинуто с краткого корня на долгое окончание.[317] Поэтому ясно, что в севернобалтийской форме, давшей фин. *putero* 'лужа', конечный слог был безударным. Не исключена возможность, что это слово проникло в прибалтийско-финский праязык в поздний древнеобщебалтийский период, когда и в безударном положении уже были гласные *o, *ō. Следовательно прибалтийско-финский конечный гласный *-o* в данном примере, возможно, является рефлексом позднего древнеобщебалтийского безударного конечного *-o, развившегося в свою очередь из *-a*. Отсюда вытекает, что формулировка Э. Ниэминена о распределении конечных гласных *-o* и *-a* в прибалтийско-финских заимствованиях, которым в балтийских языках соответствуют имена существительные с основой на *-ā*, нуждается еще в одном уточнении в связи с тем, что в севернобалтийском идиоме не действовал закон Ф. де Соссюра и конечный гласный *-o* в прибалтийско-финских заимствованиях, источником которых являлись севернобалтийские баритоны с кратким корнем, можно объяснить в свете гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса об эволюции рефлексов индоевропейских гласных *o, *a, *ā в общебалтийском.

Относительно целого ряда балтизмов в прибалтийско-финских языках отсутствуют какие-либо критерии для более точной хронологизации заимствования. К этим балтизмам относятся фин. *tuohi* 'береста' (?), *vuohi* 'коза', *heimo* 'племя; род; семейство', *kupo* 'пучок, связка', *kulo* 'засохшая прошлогодняя трава', *kurko* 'злой дух; черт; привидение, призрак; медведь; вошь', *lielo* 'caprimulgys; *strix funerea*', *nukero* 'копчик', *putro*, *puuro* 'каша', ст.-фин. *lupo* 'кобыла' и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках. Ясно только то, что долгий гласный *o* (> фин. *uo*) первого слога и краткий гласный *o* непервого слога в приведенных выше примерах являются рефлексами севернобалтийского долгого открытого гласного *ō.

---

[315] Būga, 1958, 315; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77–78.

[316] Иллич-Свитыч, 1964, 21.

[317] Būga, 1961, 712.

В северо-восточнобалтийском идиоме, судя по фонетическим особенностям балтизмов в волжско-финских языках, также наличествовал долгий открытый гласный *$\bar{o}$[318] (< и.-е. *$\bar{a}$), хотя рефлекс этого гласного обнаружен в крайне редких случаях, напр., в корне мордовского слова *коз* ‘кашель’ (ср. лтш. *kāss* ‘кашель’, лит. *kosulỹs* то же).[319]

2.1.4. Оценка гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса

Изложенные выше данные исторической фонетики балтийских языков и фонетические особенности балтизмов в прибалтийско-финских языках, а в некоторых случаях и в волжско-финских языках несомненно свидетельствуют в пользу гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса о развитии балтийского вокализма. Развитие системы балтийского вокализма, предложенное Й. Казлаускасом и В. Мажюлисом, является надежной и хорошо обоснованной “точкой отсчета” фонетических процессов, происшедших в балтийских языках. Так, например, с одной стороны, частичная монофтонгизация общебалтийского дифтонга *ei > *$\bar{e}$ в восточнобалтийских языках и конвергенция общебалтийских гласных *$\bar{o}$ и *$\bar{o}$ в древнепрусском языке хорошо объяснимы в рамках гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса. С другой стороны, эти фонетические процессы трудно поддаются осмыслению и объяснению, если принять систему общебалтийского вокализма, предложенную Хр. Стангом (так называемый треугольник Хр. Станга) и поддерживаемую некоторыми другими языковедами, напр., М. Бэруэллом, З. Зинкявичюсом и У. Шмолстигом.

А. Гирденис в рецензии на “Балто-славянский сборник” подчеркивает “исключительно большую объяснительную силу” гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса и считает, что система общебалтийского вокализма, предложенная Й. Казлаускасом и В. Мажюлисом, по сравнению с так называемым треугольником Хр. Станга более надежна и лучше обоснована. По мнению А. Гирдениса, Й. Казлаускас и В. Мажюлис “постулируя свои *o, *$\bar{o}$ (или *o, *$\bar{o}_2$), допустили лишь ту с фонологической точки зрения малозначительную неточность, что слишком узко и конкретно определили фонетические признаки этих фонем”. Автор рецензии предлагает заменить гласные *o, *$\bar{o}$ в системе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса гласными *a, *$\bar{a}$ заднего ряда, которые, по его мнению, обладали ярко выраженным низкотональным тембром, близким к тембру лабиализованных гласных заднего ряда.[320]

Однако против предложения А. Гирдениса, на наш взгляд, свидетельствуют данные древнепрусского, галиндского (= западноголядского) и ятвяжского языков, данные древнелатышских племенных языков, зафиксированные в письменных памятниках XIII–XVI вв., а также фонетические особенности

---

[318] Об *$\bar{o}$ > o в первом слоге слов в мордовских языках см. Л ы т к и н, 1974, 209.
[319] Š m i t s, 1933, 7; L o j a, 1958, 106; Б р е й д а к, 1980а, 79.
[320] Г и р д е н и с, 1977, 303.

балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках и фонетические особенности феннизмов в балтийских языках (см. подразделы 2.1.2. и 2.1.3. настоящей главы).

Кроме рассмотренных в подразделах 2.1.2. и 2.1.3. настоящей главы фонетических особенностей балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках и феннизмов в балтийских языках, свидетельствующих именно об общебалтийских гласных **o*, **ō*, необходимо отметить еще одну фонетическую особенность балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках, проливающую свет на качество рефлекса индоевропейского долгого гласного **ā* в общебалтийском.

Севернобалтийские долгие гласные **ō* и **ō̧* в балтизмах прибалтийско-финских языков дали одинаковые рефлексы. С одной стороны, в первом слоге балтизмов прибалтийско-финского севернобалтийский долгий гласный **ō* всегда передан долгим гласным **ō* (> вод. *ō*, эст. *oo*, *o*, фин. *uo*, *o*, карел. *uo*, вепс. *o*), напр., эст. *voho* ‘коза’, фин. *vuohi* то же, *vohla* ‘козленок’ (ср. др.-прус. *wosee* ‘коза’, лит. *ožkà* то же).[321] С другой стороны, в первом слоге одного балтизма прибалтийско-финских языков севернобалтийский долгий гласный **ō̧* передан также прибалтийско-финским долгим гласным **ō*, т. е. финским *uo*: фин. *nuode* ‘шурин; деверь; муж сестры; свояк’ (ср. лтш. диал. *znuõtis* ‘зять; муж сестры’)[322]. В непервом слоге балтизмов прибалтийско-финских языков северно-балтийские долгие гласные *ō* и **ō̧* также переданы одним звуком – кратким гласным *o*, напр., *Vuojo* ‘Готланд’, эст. *Oju-maa* ‘Готланд’ < **Vojo-maa* (ср. лит. *Vókia* ‘Германия’) и фин. *Vuojon-maa* ‘Эланд’ < балт. **vōkjō̧n *z'emē* (ср. лит. *vókių žẽmė* ‘Германия’).[323] Так как в прибалтийско-финском праязыке наличествовала корреляция долгих гласных **ā* – **ō* в первом слоге и корреляция кратких гласных **a* – **o* как в первом, так и в непервом слоге, то приведенные выше примеры несомненно свидетельствуют, что прибалтийские финны воспринимали севернобалтийские долгие гласные **ō̧* и **ō* как один звук – долгий гласный **ō*. Если же допустить, что в севернобалтийском был долгий гласный **ā* (рефлекс индоевропейского долгого гласного **ā*), то при наличии корреляций **ā* – **ō* и **a* – **o* в прибалтийско-финском праязыке не мыслима была бы конвергенция севернобалтийских долгих гласных **ā* и **ō*. Следовательно, конвергенция долгих гласных **ō̧* и **ō* в балтизмах прибалтийско-финских языков свидетельствует в пользу предположения, что индоевропейский долгий гласный **ā* в общебалтийском развился именно в долгий открытый гласный **ō*.

---

[321] Thomsen, 1890, 205; Būga, 1961, 494; Endzelīns, 1980, 131; Kalima, 1936, 181; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 192, 197; Sabaliauskas, 1963, 129; Stang, 1966, 24, 37; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1814–1815.

[322] Thomsen, 1890, 251; Būga, 1908, 24; Kalima, 1936, 142; Nieminen, 1957, 192–193; 1959, 205–206; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 299–300; Sabaliauskas, 1963, 123.

[323] Nieminen, 1934, 62–63; Брейдак, 1980б, 106.

Северо-восточнобалтийские долгие гласные *$\bar{o}$ и *$\bar{o}$̧ в балтизмах волжско-финских языков также дали одинаковые рефлексы. В первом слоге балтизмов волжско-финских языков северо-восточнобалтийские долгие гласные *$\bar{o}$ и *$\bar{o}$̧ всегда переданы кратким гласным *o* (< *$\bar{o}$)[324], напр., морд. *коз'* 'кашель' (ср. лтш. диал. *kòss* 'кашель', лит. *kosulỹs* то же) и морд. *сод* 'сажа' (ср. лит. *súodys* 'сажа', лтш. *suôdrēji* то же). В непервых слогах балтизмов волжско-финских языков северо-восточнобалтийские долгие гласные *$\bar{o}$ и *$\bar{o}$̧ также переданы одним звуком – кратким гласным *o*, напр. морд. *мукоро* 'зад' (ср. лтш. диал. *mugora* 'спина') и морд. *сазор* 'сестра' (ср. лит. *sesuõ* 'сестра'). Так как в волжско-финских языках наличествует корреляция гласных *a – o* как в первом слоге, так и непервых слогах, то приведенные выше примеры свидетельствуют, что волжские финны воспринимали северо-восточнобалтийские долгие гласные *$\bar{o}$ и *$\bar{o}$̧ как один звук – краткий гласный *o* (в первом слоге o < *$\bar{o}$). Если же допустить, что в северо-восточнобалтийском был долгий гласный *$\bar{a}$ (рефлекс индоевропейского долгого гласного *$\bar{a}$), то при наличии корреляции *$\bar{a}$ – *$\bar{o}$ в первом слоге и корреляции *a – *o в непервых слогах в волжско-финском праязыке не мыслима была бы конвергенция северо-восточнобалтийских долгих гласных *$\bar{a}$ и *$\bar{o}$. Следовательно, конвергенция долгих гласных *$\bar{o}$ и *$\bar{o}$̧ в балтизмах волжско-финских языков свидетельствует в пользу предположения о том, что индоевропейский долгий гласный *$\bar{a}$ в общебалтийском развился в долгий открытый гласный *$\bar{o}$.[325]

2.2. Перегласовки[326]

2.2.1. Палатальная перегласовка

В части селонских говоров наличествует регулярная палатальная перегласовка гласных или эпентеза гласных *i*, *e*. Во многих других селонских говорах эта перегласовка наличествует как нерегулярное фонетическое явление.[327] В латгальских говорах также спорадически встречается палатальная перегласовка гласных (*o* > *e*; *a* > *e*; *ā* > *ē* > *ie*[328]) перед смягченными или являются бывшими смягченными согласными (т. е. если за этими согласными следуют или следовали гласные переднего ряда)[329], напр., *es'm'în'c'* 'лезвие' Звиргздене, Наутрены, Пилда, Цибла и др. : *oss* 'острый' во всех латгальских

---

[324] См. сноску № 229.

[325] Б р е й д а к, 1983а, 46–47.

[326] В этой главе мы рассмотрим в предполагаемой хронологической последовательности все перегласовки гласных в латгальском после распада восточнобалтийского единства, указав также на аналогичные изменения гласных (разумеется, если они имели место) и в некоторых других восточно-балтийских идиомах.

[327] E n d z e l ī n s, 1951, 133–135; R u d z ī t e, 1964, 277–279; K u š ķ i s, 1967, 15–16.

[328] Разумеется, случаи палатальной перегласовки *a* > *e* и *ā* > *ē* > *ie* возникли в латгальском идиоме после появления гласных *a*, *ā* в системе вокализма, т. е. эти случаи являются относительно новыми по сравнению со случаем палатальной перегласовки *o* > *e*.

[329] Б р е й д а к, 1972, 36–37; B r e i d a k s, 1974, 129.

говорах, *ìerkl'eît's*[12] ‘плохой конек’ (уменьш.) Варкава FBR X 27 : лит. *arklỹs* ‘лошадь, конь’, *Jumeleņa* ‘мать урожая (жена бога урожая)’ (ласк.) ФФ 935, 24214 и 935, 31905 (Варкава), ФФ 311, 92 и 1945, 6407 (Капини) : *Jumola* ‘мать урожая (жена бога урожая)’ Виляны[330], *k'êrkl'êit'is'* ‘кормушечка’ (им. пад. мн. ч., уменьш.) Берзгале : *kârkl'is'* ‘кормушка’ (им. пад. мн. ч.) Берзгале, Наутрены.

Я. Эндзелин считал некоторые такие уменьшительные формы в латгальских и селонских говорах инновациями, возникшими в результате ретроградной перегласовки *a* > *e* и *ā* > *ē* (> *ę̄*, *ie*) и не имеющими ничего общего с палатальной перегласовкой, напр., *etslēdziņa* ‘ключик’ Акнисте, Биржи наряду с *atslāga* ‘ключ’ как *velēniņa* ‘дернышко’ наряду с *valāna* ‘дерн’ < *vẹlẹ̄na*.[331] Однако ретроградной перегласовкой можно объяснить лишь некоторые примеры в латгальских и селонских говорах. Подавляющее же большинство случаев с гласными *e* вместо *o*, *a* и *ie*, *ē* вместо *ā* являются именно результатом палатальной перегласовки. Кроме того необходимо отметить, что и те примеры, которые Я. Эндзелин объяснял как инновации, не имеющие ничего общего с палатальной перегласовкой, можно толковать как следствие реализации той же палатальной перегласовки.

Спорадическая палатальная перегласовка наличествует также в переходных говорах между латгальско-селонскими к среднелатышскими говорами, в куронских говорах среднелатышского диалекта, в ливонских говорах Видземе и Курземе, в восточно- и южноаукштайтских и жемайтских говорах[332] литовского языка.[333]

Э. Френкель считал, что палатальная перегласовка или эпентеза гласного *i* возникла тогда, когда селоны и куроны еще жили южнее тех территорий, которые в письменных памятниках XIII в. засвидетельствованы как селонская и куронская, и когда селонский и куронский составляли единый ареал. По этому поводу он писал:

“Überall (in Zietela, Ašmena, Tverečius – А. Б.) zeigt sich also die *i*-Epenthese vor mouillierten Konsonanten oder den palatalen Vokalen *i*, *e*. Derartigen Umlautserscheinungen begegnet man auch auf žemaitischen Sprachgebiete... Auch das Lettische ist reich an ähnlichen Veränderungen (Endzelin Lett. Gr. 61 ff.). Būga Žodynas CXX1 belegt eine ganze Reihe hierher gehörigen Fälle aus lettischen Dialekten, die auf ehemals kurischen gesprochen werden... Būga sieht wie die von ihm beigebrachten žemaitischen Beispiele als... Kuronismen an. Charakteristisch ist, dass auch im Ostlettischen, auf ehemals sėlischen Territorium Umlaut und Epenthese eine besonders grosse Rolle spielen... Kombiniert man hiermit die Fälle aus dem Wilnagebiete, und erinnert man sich an die auch sonst zwischen Kurisch und Sėlisch obwaltenden Beziehungen (Būga Žodynas CXLV ff.), so wird auch diese

---

[330] U l a n o w s k a, 1891, 231.

[331] E n d z e l ī n s, 1951, 135

[332] К. Буга объяснял палатальную перегласовку в жемайтских говорах влиянием куронского языка. См. B ū g a, 1961, 228.

[333] E n d z e l ī n s, 1951, 135–136; Б р е й д а к, 1972, 36–38.

Übereinstimmung zwischen West und Ost des litauischen wie des lettischen Sprachgebiets gewiss nicht belanglos sein. Die Eigentümlichkeit dürfte von diesen beiden Brennpunkten aus sich in die südlich gelegenen Nachbargegenden ausbreitet habem."[334]

К сказанному Э. Френкелем необходимо добавить, что в указанный им ареал палатальной перегласовки кроме селонских и куронских говоров включаются также латгальские говоры (о распространении палатальной перегласовки в латгальских, селонских и переходных говорах между латгальско-селонскими и среднелатышскими говорами см. карту № 7).[335]

2.2.2. Сужение гласных *ę̄,*ǭ

В глубоких латгальско-селонских говорах, как и в юговосточных жемайтских говорах дунининков, восточнобалтийские гласные *ę̄, *ǭ сузились в ī, ū. В отличии от жемайтских говоров дунининков в глубоких латгальско-селонских говорах восточнобалтийские дифтонгические сочетания *ęn, *ǫn, как и долгие гласные *ę̄, *ǭ, тоже дали рефлексы долгие гласные ī, ū. Из этого вытекает, что сначала в латгальском и селонском осуществилась монофтонгизация дифтонгических сочетаний *ęn > *ę̄ и *ǫn > *ǭ, а потом начался процесс сужения гласных *ę̄, *ǭ.

Сужение севернобалтийских гласных *ę̄ > ī и *ǭ > ū, судя по данным балтизмов прибалтийско-финских языков, осуществилось также в исчезнувшем севернобалтийском идиоме.

В одной части вецлайценского говора в Мазлайцене вместо ожидаемых гласных *î*, *û* с прерывистой интонацией наличествуют дифтонги *eî*, *oû* (FBR VIII 24, 34). В неретском же говоре вместо ожидаемых гласных *ì*^{2}, *ù*^{2} с нисходящей интонацией наличествуют дифтонги *ìe*^{2}, *ùo*^{2} (FBR XIX 99).[336] Следовательно, восточнобалтийские *ei, *ę̄ и *ǭ в мазлайценском подговоре дали рефлексы *eî*, *oû* и *ì*^{2}, *ù*^{2}, в неретском же говоре – соответственно *í*, *ú* (с восходящей интонацией) и *ìe*^{2}, *ùo*^{2}. За пределами глубоких селонских говоров в Сеце, как и в Нерете, вместо ожидаемого дифтонга *uó* с восходящей интонацией наличествует гласный *ú*, напр., *úga* 'ягода' (ср. лтш. литер. *uôga* то же). Это свидетельствует, что в прошлом ареал гласных ī, ū (рефлексов гласных *ę̄ и *ǭ) был шире, чем в наши дни (ареал рефлексов восточнобалтийских *ei, *ę̄ и *ǭ в латгальских и селонских говорах см. на карте № 8).

Дифтонги *eî*, *oû* мазлайценского подговора можно сравнить с дифтонгами *ęi, *ǫu жемайтских говоров доунининков. Дифтонги *ęi, *ǫu, по мнению К. Яунюса, К. Буги, А. Салиса и В. Гринавецкиса, являются рефлексами гласных

---

[334] Fraenkel, 1936, 22–23.

[335] О многочисленных латгальско-селонско-куронских изоглоссах (изофонах, изоморфах и изолексах) см. Брейдак, 1969, 18–19; Breidaks, 1969b, 40–51.

[336] Endzelīns, 1951, 137–138; Rudzīte, 1964, 281–282; Рудзите, 1969, карта № 15.

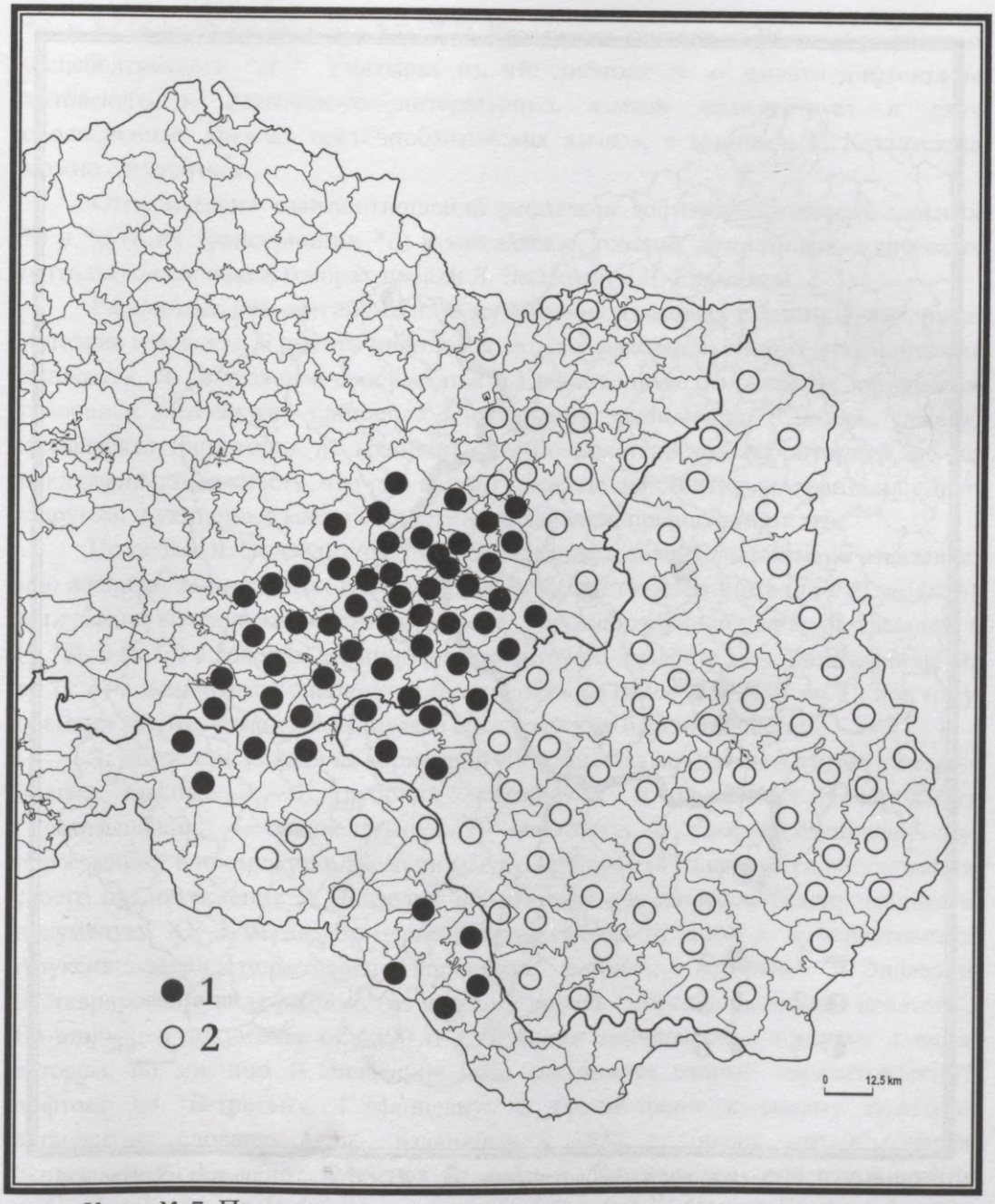

Карта № 7. Палатальная перегласовка в латгальских, селонских и некоторых соседних говорах: 1 – регулярная палатальная перегласовка; 2 – спорадическая палатальная перегласовка.[337]

[337] См. также Kušķis, 1967, 18; Poiša, 1985, 22-23; Indāne, 1986, 22.

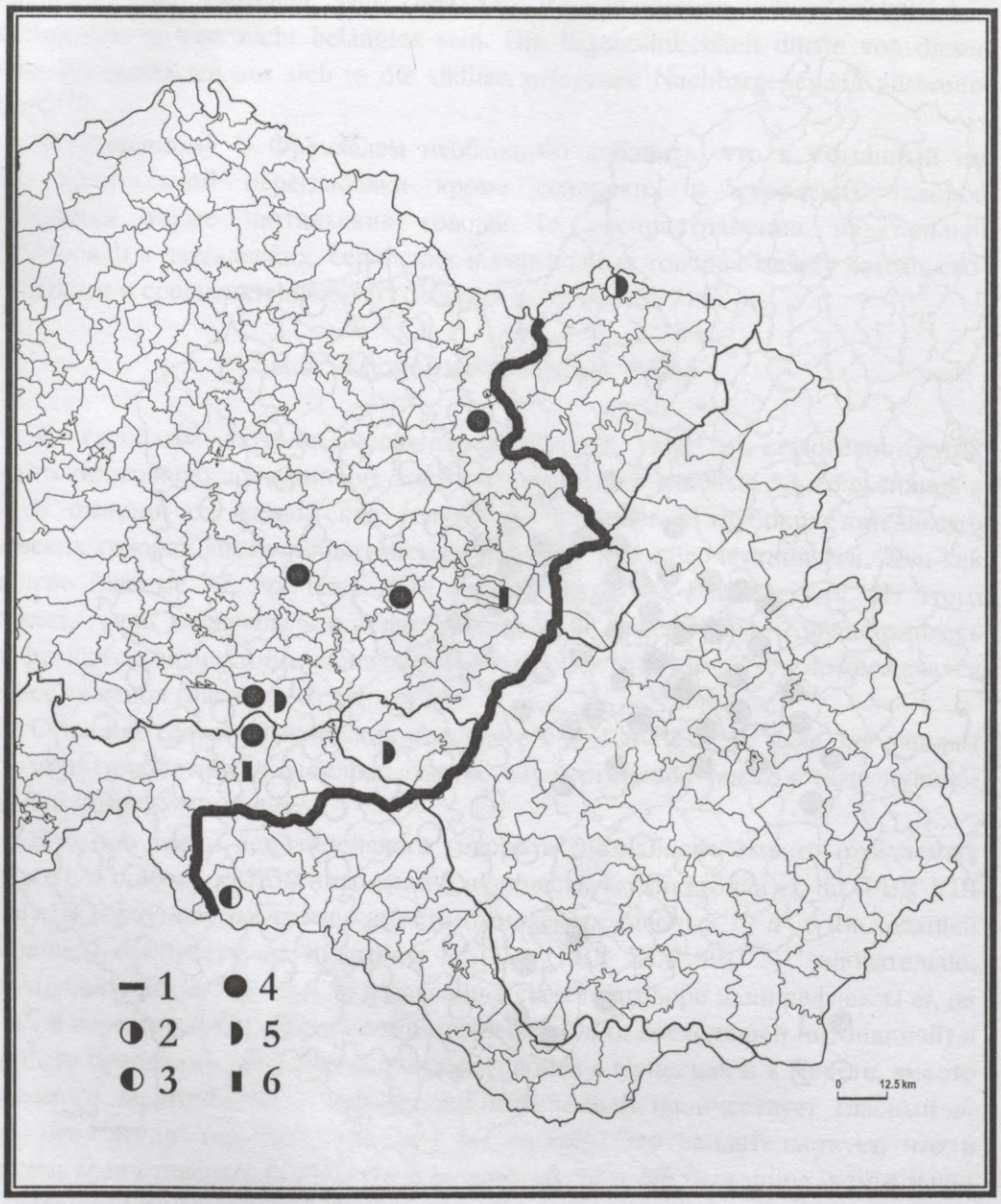

Карта № 8. Рефлексы восточнобалтийских **ei, * ę̄ , * ǭ в* латгальском и селонском идиомах[338]: 1 – западная граница ареала *ī, ū*; 2 – *eî, oû*; *ì*^{2}, *ù*^{2}; 3 – *í, ú, ìe*^{2}, *ùo*^{2} ; 4 – спорадический *ū* вместо ожидаемого *uo* в современной топонимии и народных песнях; 5 – *u* [= **ū*° или *°*ū*] в письменных памятниках XIII в.; 6 – спорадический *ī* вместо ожидаемого *ie* в народных песнях.

[338] См. также Рудзите, 1969, карта № 15.

*$\bar{ę}$ и *$\bar{ǫ}$ (в их транскрипции *$\bar{o}$).[339] Й. Казлаускас считает дифтонг *ęi* рефлексом общебалтийского **ei*.[340] Учитывая то, что дифтонг *ęi*, *ei* вместо дифтонга *ie* литовского и латышского литературных языков наличествует в двух обособленных ареалах восточнобалтийских языков, с мнением Й. Казлаускаса можно согласиться.

Относительно взаимоотношений рефлексов восточнобалтийских гласных *$\bar{ę}$ и *$\bar{ǫ}$ (в их транскрипции *$\bar{o}$) в жемайтских говорах дунининков и глубоких латгальско-селонских говорах писали Я. Эндзелин и Л. Ельмслев.

Рассмотрев ряд латгало-селоно-жемайтских языковых сходств, в том числе и долгие гласные *ī*, *ū* вместо дифтонгов *ie*, *uo* в верхнелатышском и жемайтском диалектах, Я. Эндзелин в своей статье "О родственных отношениях латышских говоров к литовским" пришел к следующему заключению: "Теперь, правда, жемайтская территория не граничит с восточнолатышской территорией, но не исключена возможность, что они когда-то прежде действительно граничили друг с другом, и указанные мною соответствия, кажется, предполагают это."[341]

Но позже Я. Эндзелин от этого объяснения в значительной мере отказался, ибо возникновение долгих гласных *ī* (< *$\bar{ę}$), *ū* (< *$\bar{ǫ}$) и дифтонгов *ie* (< $\bar{e}$), *uo* (< $\bar{o}$) в глубоких латгальско-селонских говорах, соответствующих долгим гласным *ī* (< *$\bar{ę}$), *ū* (< *$\bar{ǫ}$) в говорах дунининков жемайтского диалекта и дифтонгам *ie* (< $\bar{e}$), *uo* (< $\bar{o}$) в жемайтском диалекте, он датировал не ранее XV–XVI вв.[342], а к тому времени латгало-селоно-жемайтское соседство уже было нарушено.

Я. Эндзелин, исходя из априорной гипотезы пралатышского языка, выводил долгие гласные *ī*, *ū* глубоких латгальских и селонских говоров из "пралатышских" (= среднелатышских) дифтонгов *ie*, *uo* и датировал эту перегласовку в промежутке времени между 1590 и 1638 годами. Для обоснования своего предположения Я. Эндзелин использовал два слова, зафиксированные в документах XV–XVI вв. Во-первых, в документе от 1464 г. в окрестностях Алуксне засвидетельствован апеллятив *paroben*, который Я. Эндзелин реставрировал в виде *paruobs* (из русского *поруóбъ* 'мирская раскладка податей'). Во-вторых, в документе от 1590 г. в Латгалии зафиксирован топоним *Ason*, в котором, по мнению Я. Эндзелина, еще сохранился старый "пралатышский" дифтонг *uo*. В-третьих, Г. Манцелиус в предисловии к своему немецко-латышскому словарю *Lettus*, изданному в 1638 г., писал, что в говорах окрестностей Алуксне, Гулбене, Резекне и Даугавпилса нижнелатышским дифтонгам *ie*, *uo* соответствуют долгие гласные *ī*, *ū*.[343] Исходя из этих фактов, Я. Эндзелин сделал вывод, что перегласовка *uo* > *ū* в глубоких верхнелатышских говорах произошла в конце XVI в. или в начале XVII в. Притом он считал, что

---

[339] Jaunius, 1970, 86; Būga, 1959, 150; Salys, 1946, 16; Grinaveckis, 1973, 192. См. также Schmalstieg, 1976, 334.
[340] Kazlauskas, 1969, 29–35.
[341] Endzelīns, 1974, 51.
[342] Endzelīns, 1979, 436; 1981, 351; 1945, 65; 1951, 137–138.
[343] Mancelius, 1638, 9–10.

перегласовка *uo* > *ū* в глубоких верхнелатышских говорах могла осуществиться только после перегласовки "пралатышского" долгого *ū* > *ou*, *eu*, *yu*, *iu*, а последняя осуществилась между 1478 и 1519 годами (ср. один и тот же топоним в Латгалии в двух разновидностях: *Sunakelen* с долгим *ū* в документе от 1478 г. и *Sownakell* с дифтонгом *ou* (< *ū*) в документе от 1519 г.).

Так как ареал и условия перегласовок **ę̄* > *ī* и **ǭ* >*ū* в глубоких латгальско-селонских говорах совпадают, то следует признать, что оба упомянутые выше фонетические изменения осуществились одновременно. Если принять, что перегласовка **ǭ* > *ū* осуществилась между 1478 и 1519 годами, то следует признать, что и перегласовка **ę̄* > *ī* осуществилась в то же время.

Если принять датировку возникновения долгих гласных *ī*, *ū* в глубоких верхнелатышских говорах, выдвинутую Я. Эндзелином, то не может быть и речи о генетической связи этого фонетического явления в глубоких латгальско-селонских говорах и в жемайтских говорах дунининков, ибо в XVI–XVII вв. селоно-латгальская и жемайтская территория уже не граничили друг с другом, и в таком случае прав был бы Л. Ельмслев, считавший, что долгие гласные *i*, *ū* и дифтонги *ie*, *uo* в глубоких латгальско-селонских говорах и жемайтских говорах дунининков возникли в результате независимых, параллельных перегласовок.[344] Однако, на наш взгляд, эта датировка неверна, ибо аргументы, выдвинутые в ее пользу, при более пристальном анализе оказываются несостоятельными.

Начнем с апеллятива *paroben*, значение и настоящая форма которого нам не известны. А. Швабе даже восстанавливает его в виде формы *parāds* 'долг'.[345] Ни реставрированной формы **paruobs*, ни ее рефлексов в современном латышском языке и его говорах нет. Если даже признать восстановленную форму **paruobs* верной, она все-таки не может свидетельствовать в пользу предполагаемой Я. Эндзелином хронологии перегласовки *uo* > *ū*, ибо в Алуксне был смешанный состав населения. Даже в документах 1683 и 1688 годов названия крестьянских дворов приведены в форме среднелатышского диалекта. Имеются также сведения, что в начале XVIII в. возник спор в связи с двояким (т. е. верхнелатышским и среднелатьшским) произношением названий крестьянских дворов в окрестностях Алуксне.[346]

Что же касается формы топонима *Ason*, засвидетельствованной в 1590 г., то ее следует признать искаженной, ибо реальные формы этого топонима *Osŷuna* и *Osŷuns* можно вывести только из праформ **Osū̂na* и **Osū̂ns*, а рефлексов формы *Ason* в современной топонимии Латгалии нет. В документах 1590 и 1599 годов этот топоним приведен также и в других искаженных формах: ф о л ь в а р к *Hazonski*, ф о л ь в а р к *Hassonski*.[347]

---

[344] H j e l m s l e v, 1956, 62–86.

[345] Š v ā b e, 1926, 45.

[346] J a n s o n s, 1962, 203.

[347] B r e ž g o, 1927, 103. Необходимо отметить и то, что в польских документах XVI в., относящихся к Латгалии, не различаются графемы *o* и *ó*. Поэтому не исключена возможность, что в топониме *Ason* графемой *o* обозначен долгий гласный *ū*.

О неубедительности изложенной выше датировки Я. Эндзелином возникновения долгих гласных *ī*, *ū* глубоких латгальско-селонских говоров свидетельствуют многие факты истории латышского языка. В письменных памятниках XIII в. в топонимах с (латгало-селонской территории вместо ожидаемой графемы *o*, которой обозначали фонему (*uo*) (напр., в Ливонской хронике XIII в. Генриха Латвийского (2 x) *Mesothen* 1219 г. XXIII 4, 8[348] = лтш. *Mežuotne*)[349], наличествует графема *u* Так, в одном документе XIII в. засвидетельствовано название городища *Aszute* 1211 г.[350] (= лтш. *Asuote*). В хронике Генриха Латвийского 24 раза упоминается латгало-селонское городище *Kukenois* 1208 г. XI 8, *Kukenoys* 1205 г. IX 10, 1206 г. X 3, (2 x) 1207 г. XI 8, 9, 1208 г. XII 1, (2 x) 1209 г. XIII 1, 4, (3 x) 1212 г. XVI 7, 8, (2 x) 1213 г. XVII 2, 5, (3 x) 1214 г. XVIII 4, 9, 1218 г. XXII 3, 1219 г. XXIII 5, (2 x) 1221 г. XXV 4, 5, 1223 г. XXVII 5, (in) *Kukenoyse* 1210 г. XIV 5, 1225 г. XXIX 5, *Kukonoys* 1207 г. XI 2.[351] В одном документе XIII в. также засвидетельствовано название городища *Kukonois* 1211 г.[352]

В некоторых документах XIII в. четырежды написанное название этого городища с графемой *o* в корне слова (*Kokanoys* 1213 г., *Cokenois* 1226 г., *Cocanis* 1237 г., (de) *Cocansi*[353]) очевидно отображает земгальскую (= западнолатгалъскую?) версию произношения этого топонима с дифтонгом *uo* в корне слова.

На современном этапе развития в западной части латгальско-селонских говоров, где в письменных памятниках XIII в. засвидетельствованы топонимы *Aszute* и *Kukenoys*, вместо долгих гласных *ī*, *ū* глубоких латгальско-селонских говоров уже наличествуют дифтонги *ie*, *uo* (ср. соответствующие современные названия населенных пунктов *Asuote*, *Kuoknese*). Но раньше в западной части латгальско-селонских говоров, как и в восточной части этих говоров, несомненно наличествовали рефлексы восточнобалтийских долгих гласных **ę̄*, **ǭ* долгие гласные *ī* и *ū* и только позже под влиянием среднелатышских говоров эти гласные были заменены дифтонгами *ie*, *uo*. Об этом ярко свидетельствует фонетическая аномалия в ареале западных латгальско-селонских говоров – наличие спорадического долгого гласного *ū* вместо ожидаемого дифтонга *uo* в народных песнях и топонимах. В некоторых народных песнях из зоны неглубоких латгальско-селонских говоров наличествует форма *Jūds* вместо *Juods* ‘Черт’ LD 34043, 11 (Саука), 34043, 15 (Синоле), Tdz. 55109 (Сеце), ФФ 2, 1749 (Синоле), 1838, 7490 (Виесиена), ФФ Bb 43, 2195 (Эргли). В Кокнесе вместо ожидаемой

---

[348] SRL I 232, 236.

[349] Графемой *o* в письменных памятниках того времени обозначены также фонемы (*o*, *ō*).

[350] SRL I 411.

[351] SRL I 92, 96, 112, 118, 120, 122, 130, 136, 140, 176, 178, 180, 186, 222, 234, 262, 278, 298.

[352] LVA II (1) 45.

[353] LVA II (1) 57, 108, 196; SRL I 417.

формы топонима *Muokukalns* наличествует *Mūkukalns*.[354]

Примеры с долгим гласным *ī* вместо ожидаемого дифтонга *ie* в народных песнях менее надежны, напр., *s ī k u naudu mērīdami* 'мелкие деньги меря' ФФ 35, 137 (Саркани), *s ī k u naudu skaitīdami* 'мелкие деньги считая' ФФ 302, 183 (Сеце) при закономерной строке *s i e k i e m naudu mērīdami* 'четверками деньги меря' ФФ 191, 4743 (Лубана) в одном и том же типе народной песни. Возможно, что после субституции долгого гласного *ī* дифтонгом *ie* в неглубоких латгальско-селонских говорах в результате переосмысления имя существительное *sīkīm* 'четверками' (твор.пад. мн. ч., исторически дв.ч.) в народной песне было заменено именем прилагательным *sīku* 'мелкую' (вин. пад. ед. ч.).

Перегласовка восточнобалтийских долгих гласных **ę̄*, **ǭ* в селонском и латгальском началась до XIII в. Однако не надо думать, что упомянутые выше восточнобалтийские гласные в латгальском и селонском племенных языках сразу были перегласованы в долгие гласные *ī*, *ū*. Ибо имеются данные, свидетельствующие, что в латгальском языке в XIII в. наличествовали долгие гласные *ī*, *ū*, продолжавшие индоевропейские и общебалтийские долгие гласные *ī*, *ū*. В письменных памятниках XIII в. графемой *i* несомненно передан долгий гласный *ī* восточнобалтийского происхождения, напр., *Lixna* 1230 г. (> совр. *L'êiksna*), *Nitczgale* 1245 г. (> совр. *N'êicgàl's'*). В XII–XIII вв. цискадские литовцы (недалеко от Резекне) заимствовали из латгальского ряд слов с долгими гласными *ī*, *ū* восточнобалтийского происхождения, напр., *cỳrulis* 'жаворонок' (ср. лтш. литер. *cīrulis* то же), *stūrỹs* 'угол' (ср. лтш. литер. *stùris* то же).[355]

Так как восточнобалтийские долгие гласные **ę̄* и **ī*, **ę̄* и **ū* дали неодинаковые рефлексы в латгальских и селонских говорах, то ясно, что в XIII в. в латгальском и селонском языках не могли синхронно наличествовать рефлексы восточнобалтийских долгих гласных **ę̄*, **ǭ* долгие гласные *ī*, *ū* и долгие гласные *i*, *ū*, продолжавшие восточнобалтийские долгие гласные *ī*, *ū*, ибо в противном случае рефлексы восточнобалтийских **ę̄* и **ī*, **ǭ* и **ū* в латгальских и селонских говорах были бы идентичными. На наш взгляд, это мнимое противоречие данных письменных памятников XIII в. и латгальских заимствований в цискадском говоре литовского языка можно разрешить, признав, что в латгальском и селонском языках в XIII в. существовали рефлексы восточнобалтийских долгих гласных **ę̄*, **ǭ* дифтонгоиды **ī^{e}* (или **^{e}ī*), **ū^{o}* (или **^{o}ū*) наряду с долгими гласными *ī*, *ū*, продолжавшими восточнобалтийские долгие гласные **ī*, **ū*. О том, что такое фонетическое явление вполне возможно, свидетельствует аналогичная корреляция дифтонгоидов и долгих гласных в некоторых современных литовских говорах.[356] Следовательно, эволюцию восточнобалтийских долгих гласных **ę̄*, **ǭ* в латгальском и селонском можно показать следующими формулами: 1) **ę̄ >*ī^{e}*

---

[354] G r a u d o n i s, U r t ā n s, 1961, 30. Я. Эндзелин ошибочно связывал этот топоним в *Кокнесе* с апеллятивом *mūks* 'монах'. См. E n d z e l ī n s, 1961, 460.

[355] Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20253; B ū g a, 1959, 289, 290, 506; 1961, 45, 570–572; Z i n k e v i č i u s, 1972b, 122.

[356] Z i n k e v i č i u s, 1966, 87; V i d u g i r i s, 1969, 147–182.

(или $*^{e}\bar{i}$) > $\bar{i}$; 2) $*\bar{o}$ > $*\bar{u}^{o}$ (или $*^{o}\bar{u}$) > $\bar{u}$. Этими же формулами можно объяснить эволюцию восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в жемайтских говорах дунининков. Так как в эпоху первой стадии перегласовок $*\bar{e}$ > $*\bar{i}^{e}$ (или $*^{e}\bar{i}$) и $*\bar{o}$ > $*\bar{u}^{o}$ (или $*^{o}\bar{u}$) (т. е. до V в.!) латгалы, селоны и жемайты жили по соседству[357], то следует признать, что упомянутые выше перегласовки в латгальском, селонском и жемайтском осуществились одновременно и вопреки мнению Я. Эндзелина и Л. Ельмслева когда-то составляли единый ареал.[358]

После рассмотрения вопроса о развитии восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в латгальском и селонском языках мы можем уточнить, что зафиксированные в XIII в. формы ойконимов *Aszute* и *Kukenoys* отражают действительные формы того времени *Asū^{o}te* или **As^{o}ūte* и **Kū^{o}knojs* или **K^{o}ūknojs*. Последний ойконим очевидно образован от гидронима **Kū^{o}kna* или **K^{o}ūkna*, старого названия реки *Pērse*, на берегу которой было расположено поселение *Kuoknese* (ср. зафиксированную древнюю форму гидронима *Kokna* = *Pērse* с дифтонгом *-uo-* в корне слова?[359]).

На большую древность сужения восточнобалтийских гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в латгальском и селонском племенных языках и жемайтских говорах дунининков указывают не только данные письменных памятников, но, возможно, и данные балтизмов прибалтийско-финских языков.

В некоторых балтизмах прибалтийско-финских языков вместо ожидаемого дифтонга *ei* или долгого гласного *ē* (> фин. *ie*, карел. *ie*, вепс. *e*), отображающих севернобалтийские **ei*, $*\bar{e}$, наличествует долгий гласный *ī*, напр.:

1) фин. *liika* ‘лишний, излишний; излишек’, эст. *liig* ‘излишек, избыток, чрезмерное количество’ (ср. лит. *liẽkas* ‘лишний’, лтш. *lìeks* то же, но ср. также лит. *lỹkius* ‘остаток’);[360]

2) фин. *tiine* ‘беременная’, эст. *tiine* ‘стельная (о корове), жеребая (о кобыле), суягая (об овце), щенная (о суке), сукотная (о кошке)’ (ср. лит. *dienì* ‘беременная (о животных); жеребая (о кобыле), стельная (о корове)’).[361]

В некоторых случаях вместо ожидаемого прибалтийско-финского долгого гласного $*\bar{o}$ (вод. *ō*, эст. *oo*, *o*, фин. *uo*, *o*, карел. *uo*, вепс. *o*), отображающего севернобалтийский гласный $*\bar{o}$, в балтизмах наличествует долгий гласный *ū* (вепс. *u*), напр.:

1) фин. *juutas* ‘дьявол, черт’, эст. *juudas* то же (ср. лтш. *juõds* ‘бес, черт, злой дух’, лит. *júodas* ‘черный’)[362];

---

[357] Таутавичюс, 1980, 82; Tautavičius, 1981, 35.

[358] Брейдак, 1979б, 124–129; 1981а, 241–246.

[359] Endzelīns, 1961, 193; Штыхов, 1978, 59. См. также Брейдак, 1985б, 166–168.

[360] Thomsen, 1890, 195–196; Kalima, 1936, 133; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 292; Sabaliauskas, 1963, 121–122; Брейдак, 1980б, 107.

[361] Kalima, 1936, 169; Хакулинен, 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 127; Joki, 1973, 326–327, 329; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1292; Брейдак, 1980б, 107.

2) ? фин. *kuuja* ‘лосось пресных водоемов’, фин. *kuujas* ‘форель’ (ср. лит. *kuojà* ‘плотва’)[363];

3) фин. *luuta* ‘метла; веник’, эст. *luud* ‘метла’ (ср. лит. *šlúota* ‘метла; помело’, лтш. *sluôta* то же).[364]

Согласно критерию В. Штейница о хронологии двоякого отображения общебалтийских смычных согласных **p*, **t*, **к* в балтизмах прибалтийско-финских языков[365] двое из рассмотренных примеров (фин. *liika* ‘лишний, излишний; излишек’, эст. *liig* ‘излишек, избыток, чрезмерное количество’ и фин. *luuta* ‘метла; веник’, эст. *luud* ‘метла’) относятся к древнейшему слою балтизмов. Не исключена возможность, что и остальные балтизмы прибалтийско-финских языков с долгими гласными *ī*, *ū* вместо ожидаемых прибалтийско-финских *ei*, *ē* (> фин. *ie*, карел. *ie*), *ō* (вод. *ō*, эст. *oo*, *o*, фин. *uo*, *o*, карел. *uo*, вепс. *o*) относятся к древнейшему слою заимствований.

Учитывая косвенные данные балтизмов прибалтийско-финских языков, можно предположить, что первая фаза сужения восточнобалтийских гласных **ę̄* (>**ī*^{e} или **^{e}ī*) и **ǭ* >(**ū*^{o} или **^{o}ū*) в латгальском и селонском племенных языках осуществилась уже задолго до XIII в. нашей эры, когда это явление впервые было зафиксировано в письменных памятниках.

После монофтонгизации дифтонгических сочетаний **ęn*, **ǫn* дифтонгоидизации гласных **ē*, **ō* и монофтонгизации дифтонгоидов **ī*^{e} (или **^{e}ī*), **ū*^{o} (или **^{o}ū*) восточнобалтийская система гласных преобразовалась в следующую латгальскую систему

ī	*ū*	*i*	*u*
ē	*ō*	*e*	*o*

Восточнобалтийские гласные **ō*, **ē*, **o*, **e* нижнего подъема в латгальском стали гласными среднего подъема. Свидетельство тому дальнейшая эволюция этих гласных в латгальском идиоме.

---

[362] Būga, 1908, 21; Endzelīns, 1974, 632; Брейдак, 1980б, 107. Некоторые финские и эстонские языковеды ошибочно объединяют омонимы – фин. *juutas* (1) ‘дьявол, черт’, *juutas* (2) ‘негодяй, подлец, мерзавец; плут, мошенник, жулик; проходимец, прощелыга; плутишка, проказник’ и *juutas* (3) 'еврей', эст. *juudas* (1) ‘дьявол, черт, злой дух’ и *juudas* (2) ‘Иуда; предатель, изменник’ – в одно слово. По мнению Ю. Г. Тойвонена, эти слова заимствованы из Библии: их источником является имя библейского персонажа Иуды Искариота (см. Toivonen, 1955, 127). Относительно фин. *juutas* (2) и эст. *juudas* (2) это мнение финского этимолога правомерно. Выводить же фин. *juutas* (1), *juutas* (3) и эст. *juudas* (1) из того же библейского источника нет никаких оснований.

[363] Būga, 1908, 24; Endzelīns, 1974, 632; Брейдак, 1980б, 107.

[364] Thomsen, 1890, 225–226; Būga, 1908, 21; Endzelīns, 1974, 632, 635; Nieminen, 1934, 7, 13, 40, 63; 1957, 187; 1959, 206; Kalima, 1936, 135–136; Хакулинен, 1955, 41; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 316; Sabaliauskas, 1963, 122; Брейдак, 1980б, 107.

[365] Steinitz, 1965, 300–301.

2.2.3. Судьба гласного **o*

2.2.3.1. Дистрибуция гласных *o* : *a*

Восточнобалтийский гласный **o* сохранился в латгальских говорах в тех случаях, если за ним следует твердый согласный и в следующем слоге наличествует или наличествовал гласный среднего или заднего ряда, напр., *lopa* 'лист' Балтинава FBR XI 127, *oka* 'колодец' Пилда FBR XIII 39, *topa* 'втулка, затычка' Стамериене FBR XIX 120.[366] Притом во всех латгальских (как и в селонских) говорах сохранение гласного *o* связано с ударением. В южно- и центральнолатгальских говорах старый гласный *o* согласно изложенному выше правилу сохранился как в подударных, так и в безударных слогах (кроме конечных слогов), напр., *vokors* 'вечер' Баркава FBR XIII 22, Варакляны FBR XI 102, Вишки Ceļi IX 372, Звиргздене FBR X 25, Карсава FBR XII 50, Краслава FBR XII 29, Ливаны FBR XX 137, Скайста FBR XV 34, *vosora* 'лето' Звиргздене FBR X 25, Пилда FBR XIII 39. В севернолатгальских же говорах старый гласный *o* сохранился только в подударных слогах, напр., *vokars* 'вечер' Балтинава FBR XI 127, Вецгулбене FBR V 146, Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 31, Леясциемс FBR IV 48, *vosara* 'лето' Балтинава FBR XI 127 (см. карту № 9).

В части селонских говоров старый гласный *o* сохранился как в подударных, так и в безударных слогах. В другой части селонских говоров и в севернолатгальских говорах в подударных слогах сохранился гласный *o*, в безударных же слогах наличествует гласный *a*. В некоторых селонских говорах в подударных слогах наличествует гласный *a*, в безударных слогах – гласный *a*.[367]

В северо-восточнолитовских говорах, испытавших сильное влияние селонского языкового субстрата, как и в севернолатгальских и многих селонских говорах, наличествует дистрибуция гласных *o* (точнее *ɔ* или *å*) : *a* в зависимости от ударности или неударности позиции, напр., *võkaras*, *vɔ̃karas* 'вечер', *võsara*, *vɔ̃sara* 'лето'[368], ср. лтш. диал. (латг. и селон.) *vokars*, *våkars* 'вечер', *vosara*, *våsara* 'лето'.[369]

Нерегулярный гласный *o* с точки зрения современного состояния встречается довольно часто в латгальских говорах. Далее рассмотрим такие случаи и их причины.

Во-первых, гласный *o* сохранился в таких случаях, если за ним следует твердый согласный и в следующем слоге (окончании или суффиксе) был гласный среднего или заднего ряда или дифтонг, начавшийся с такого гласного, хотя на современном этапе развития латгальских говоров в следующем слоге уже

---

[366] См. также Рудзите, 1969, карта № 6.
[367] См. также Рудзите, 1969, карта № 7.
[368] Zinkevičius, 1966, 50, карта № 6; Zinkevičius, 1968, 37; Kolbuszewski, 1976, 86; Брейдак, 1981в, 89–90; 1985в, 206.
[369] См. также Рудзите, 1969, карта № 7.

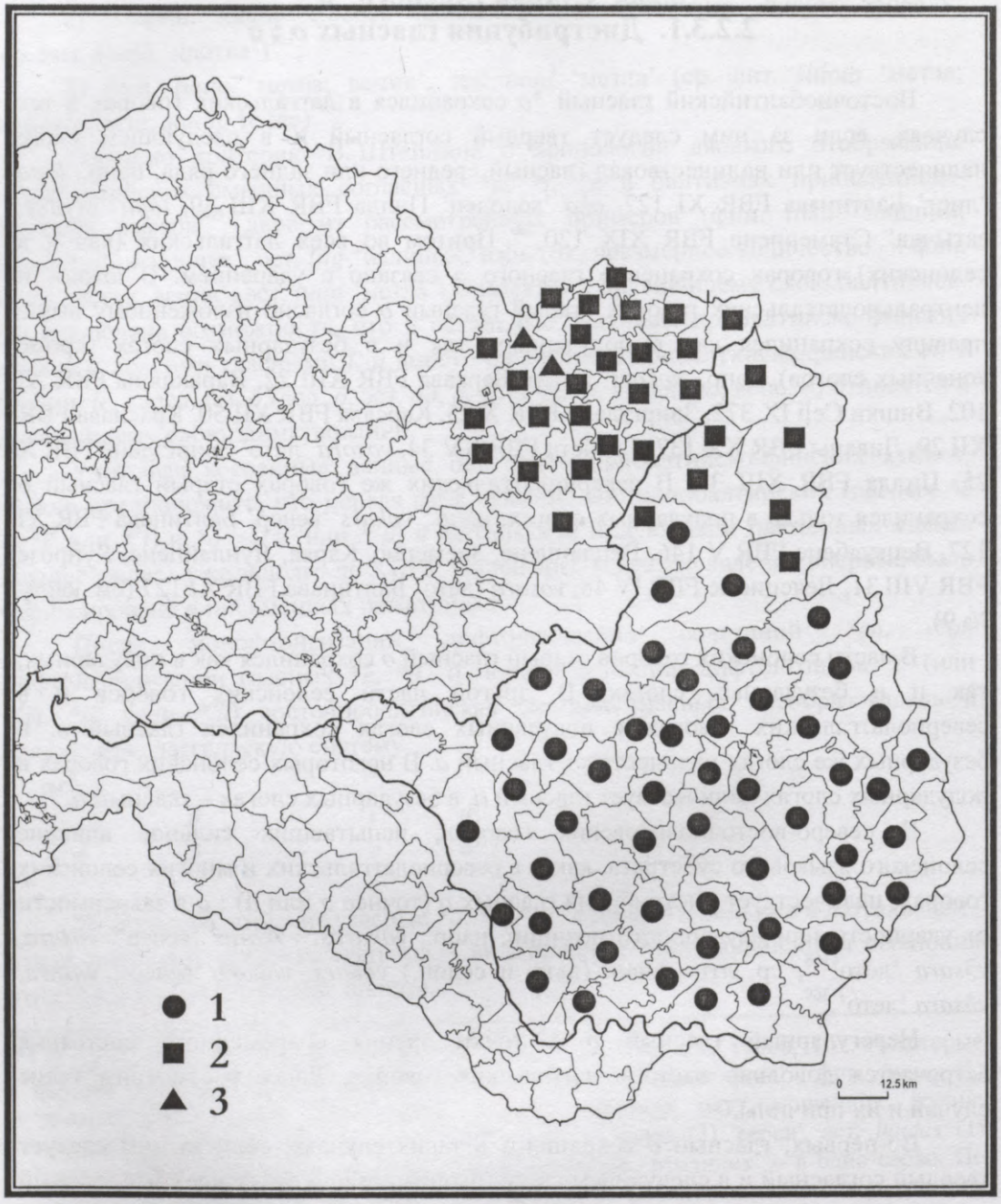

Карта № 9. Рефлексы восточнобалтийского подударного и безударного гласного **o* в латгальских говорах: 1 – *vosora* ‘лето’, *vokors* ‘вечер’; 2 – *vosåra*, *vokårs*; 3 – *vosara*, *vokars*.[370]

[370] См. также Рудзите, 1969, карта № 7.

наличествует гласный переднего ряда, напр., *rot'i* ‘телега, повозка’ (им. пад. мн. ч. имени существительного с основой на *-o-*) Звиргздене FBR X 25, Калупе FBR XVIII 33, Краслава FBR XII 29 (ср. лит. *rãtai* ‘телега, повозка; воз’)[371], *oli* ‘пиво’ < *olu* (вин. пад. ед. ч. имени существительного с основой на *-u-*) Алсвикис, Алуксне, Гулбене, Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Леясциемс, Яунлайцене, Яунрозе[372], *sok'i* ‘говоришь’ (2-ое лицо ед. ч. простого настоящего времени изъявительного наклонения глагола с основой на *-ā-*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *sakaĩ* ‘говоришь’), *ostiņi* ‘восемь’ Алсвикис, Алуксне, Гулбене, Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Леясциемс, Яунлайцене, Яунрозе (ср. лтш. литер. *astuôņi* ‘восемь’, лит. *aštuonì* то же).[373]

Во-вторых, гласный *o* сохранен в производных словах под влиянием производящих слов, напр., *moz'iņks* ‘маленький, крошечный’ Звиргздене FBR X 25, *moziņš* то же Леясциемс FBR IV 48, Стамериене FBR XIX 120 *moss* (< *mozs*) ‘малый’, ср. лит. *mãžas* ‘малый, небольшой’, *lobìs*[2] ‘хороший’ (местоименное прилагательное) Вецлайцене, Яунлайцене FBR VIII 30, *lob'ìs'* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла < *lops* (< *lobs*) ‘хороший’, ср. лит. *lãbas* ‘добрый’; *kolejs* ‘кузнец’ Алуксне RKr. XVII 111, Вецгулбене FBR V 146 < *kolu* ‘(я) ковал’.[374]

В-третьих, в парадигмах имен существительных, прилагательных, числительных и глаголов под влиянием других членов парадигм часто наличествует гласный *o* и в таких формах, в которых следовало бы ожидать наличие гласного *a*, напр., *rog'ìm* ‘рогам; (с) рогами’ (дат. и инстр. пад. мн. ч., ретроспективно дв. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *lob'i* ‘хорошие’ (им. пад. мн. ч. мужского рода), *lob'ìm* ‘хорошим; (с) хорошими’ (дат. и инстр. пад. мн. ч., ретроспективно дв. ч. мужского рода) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *los'it'* ‘собирайте!; (вы) собираете’ (2-ое лицо мн. ч. повелительного наклонения и 2-ое лицо мн. ч. простого настоящего времени изъявительного наклонения) Кауната.

Я. Эндзелин объясняет наличие гласного *o* во многих падежах местоимения *pac'* (<*pat's'*), *poc* (< *pots*) ‘сам’ эмфазой, напр., *poša* ‘самого’ (род. пад. ед. ч. мужского рода) Алуксне, Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе, Вецгулбене, Леясциемс, Варкава, Виляны, Кауната, Пилда, Прейли.[375] Такому толкованию все-таки противоречит наличие гласного *a* в некоторых падежах данного местоимения, особенно перед смягченными согласными *c'*, *t'*. На наш взгляд, гласный *o* перед согласным *š* в данном слове можно объяснить как фонетическую инновацию, ибо в заимствованных словах латгальских говоров из славянских языков перед согласным *š*, как правило, наличествует гласный *o*, напр., *loška* ‘кровать’ < блр. *ло́жак* ‘кровать, койка’, *tošna* ‘тошно’ < руск. *то́шно*. Следовательно, согласный *š* носителями латгальских говоров уже воспринимается как твердый согласный.

---

[371] См. также S t a n g, 1966, 184.
[372] E n d z e l ī n s, 1951, 112.
[373] E n d z e l ī n s, 1951, 112.
[374] E n d z e l ī n s, 1951, 112.
[375] E n d z e l ī n s, 1951, 112–113.

Во многих случаях гласный **o* в латгальских и селонских говорах был перегласован в *a*. Во-первых, гласный **o* в латгальских (и частично селонских) говорах изменился в гласный *a* перед мягким или смягченным согласным независимо от качества гласного в следующем слоге, напр., *daļa* 'часть; доля' Краслава FBR XII 29, *gaļa* 'мясо' Баркава FBR XIII 22, Варакляны FBR XI 102, Краслава FBR XII 29, Леясциемс FBR IV 48, Цибла FBR VI 36, Яунрозе FBR VIII 31, *gars* 'длинный; долгий' Балтинава FBR XI 127, Баркава FBR XIII 22 (= ср.-лтш. *gaŗš* 'длинный; долгий'), *darât'* (< *dar'ât'* < **dar'êt'*) 'делать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Такую позиционную перегласовку **o* > *a* можно трактовать как приближение артикуляционной базы гласного к артикуляционной базе за ним следующего согласного, т. е. как своего рода регрессивную ассимиляцию.

Если допустить, что в латгальских и селонских говорах Видземе в прошлом не было смягченных согласных перед гласными переднего ряда, что все-таки мало вероятно, то сформулированное выше правило перегласовки **o* > *a* нуждается в следующем уточнении: в этих говорах гласный **o* был перегласован в *a* и перед твердыми согласными при условии, что в следующем слоге наличествовали гласные переднего ряда, напр., *lasīt* 'собирать; читать', *rakstīt* 'вышивать; писать'.[376]

В отдельных латгальских говорах и части селонских говоров в изложенных выше условиях все же позиционная перегласовка **o* >**a* не осуществилась и гласный *o* (или *å*) сохранился, напр., *goļa* 'мясо', *zoļš* 'зеленый' Лизумс RKr. XVII 90, 91.[377]

В латышском языкознании традиционно принято считать, что согласный *j* в латгальских и селонских говорах на дистрибуцию гласных *o : a* влиял как мягкий согласный, но нет убедительных примеров, подтверждающих эту точку зрения.[378] В глубоких говорах Латгалии имеется лишь несколько унаследованных слов, относящихся к обсуждаемому правилу, а именно *klajš* 'голый, пустой' Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе ME II 210, *klajš* 'редкий' Алуксне ME II 210, *skrajs* (произносится *skrajs'*) 'вырубленный' Варакляны ME III 886, EH II 506 (ср. лтш. литер. *skrajš* 'редкий') и *vojûot'* 'преследовать' в глубоких говорах Латгалии (ср. лтш. литер. *vajât* 'преследовать'). В первых двух примерах *klajš*, *skrajš* согласно правилам дистрибуции гласных *o* : *a* в корне должен наличествовать и действительно наличествует гласный *a*, ибо за *j* следует мягкий согласный *š* или смягченный согласный *s'*. В корне третьего слова *vojûot'*, если *j* был бы мягким согласным, следовало бы ожидать гласного *a*, однако в действительности наличествует гласный *o*. Поэтому ясно, что в последнем примере согласный *j* влиял на дистрибуцию гласных *o* : *a* не как мягкий или смягченный, а как твердый согласный.

---

[376] См. Рудзите, 1969, карта № 8.
[377] См. Рудзите, 1969, карта № 8.
[378] Endzelīns, 1951, 110; Рудзите, 1969, карта № 5.

Подобное явление отмечено в глубоких селонских говорах, напр., *vojuót'* ‘преследовать’ Акнисте.[379] В говорах Латгалии имеются и заимствованные из прибалтийско-финских языков слова – глагол *vajaga*, *vajag* ‘нужно, необходимо’ (ср. вод. *vajaga* ‘потребность, необходимость, нужда; нужно’)[380], название озера *Ojùotèņč*^{2} в Краславском районе (ср. название реки *Ojatti* в Финляндии) и название реки *Utroja* в Лудзенском районе (ср. гидронимы *Utra*, *Utrija* в Эстонии и Финляндии и апеллятив эст. *oja* ‘ручей’).[381] В одном приведенном выше примере перед согласным *j* со следующим гласным среднего ряда *a* наличествует гласный *a*, в двух других примерах перед согласным *j* со следующим дифтонгом *uo* (гласным *a* среднего ряда наличествует гласный *o*.) Разумеется, эти феннизмы не опровергают сказанного выше о твердости согласного *j*, они лишь свидетельствуют, что ко времени интенсивных контактов латгалов с прибалтийско-финскими племенами восточной Латвии дистрибуция гласных *o* : *a* в латгальском племенном языке уже не была продуктивной.

Я. Эндзелин считал, что в слове *klajums* ‘открытое поле; поляна; прогалина; пространство’ севернолатгальских говоров *j* был мягким согласным.[382] Однако этот пример нельзя признать убедительным, ибо в производных словах латгальских и селонских говоров часто наличествует гласный *o* или *a* не в соответствии с правилами дистрибуции гласных *o* : *a*, а гласный производящего слова.[383] Поэтому в данном примере гласный *a*, может быть, проник из производящего слова *klajš* ‘открытый’, в котором он является закономерным звуком.

Во-вторых, в севернолатгальских и многих селонских говорах в безударных слогах гласный *o* был перегласован в *a* и перед твердыми согласными, если в следующем слоге наличествовали гласные среднего или заднего ряда, напр., *vokars* ‘вечер’, *vosara* ‘лето’ Виляка, Шкилбены (см. карту № 9).[384]

В-третьих, гласный *o* в латгальских и селонских говорах, как правило, перегласован в *a* в исконно однослоговых словах, напр., *ar* ‘с’ Вишки Ceļi IX 372, Краслава FBR XII 29, *da* ‘до; по; к; на’ Калупе, Ликсна, Ницгале, *kas* ‘кто, что’ Вишки Ceļi IX 372, Карсава PBR XII 50.

Так как в однослоговых предлогах латгальских говоров наличествует гласный *a*, то этот гласный, как правило, сохранен и в соответствующих приставках. Однако в приставках производных слов с непрозрачной этимологией наличествует гласный *o*, напр., *opols* ‘круглый’ Калупе FBR XVIII 33, Карсава FBR XII 50, Ливаны FBR XX 137, Скайста FBR XV 34, Цибла FBR VI 33 (ср. лит. *apvalùs* ‘круглый’), *otvors* ‘омут’ Цибла FBR VI 33, *ozbors* ‘крупа’ Варакляны FBR XI 102, Ливаны FBR XX 137, Пилда FBR XIII 47, Скайста FBR XV 34,

---

[379] A n c ī t i s, 1977, 55.
[380] Б р е й д а к, 1970, 161.
[381] Б р е й д а к, 1977e, 28–29.
[382] E n d z e l ī n s, 1951, 114.
[383] E n d z e l ī n s, 1951, 111–112, 115–116.
[384] См. также Р у д з и т е, 1969, карта № 7.

povuorškys ‘лодыжки, щиколотки’ (им. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 102, *povùorškys*[2] то же Скайста FBR XV 34.

Нерегулярный гласный *a* нередко встречается в латгальских говорах. Далее рассмотрим такие случаи и их возможные причины.

Во-первых, в корнях глаголов с исходом *-ynôt'*, *-ynûot'*, как правило, наличествует гласный *a* вместо ожидаемого гласного *o*, напр., *bałynuôt'* ‘белить, отбеливать’ Калупе FBR XVIII 33, *kłabynuôt'* ‘стучать’ Калупе FBR XVIII 33, Вишки Ceļi IX 372, *zadynuôt'* ‘приветствовать’ Варакляны FBR XI 103. Этот нерегулярный гласный *a* отображает состояние дистрибуции *o* : *a* до позиционной перегласовки *i* > *y*, когда гласный *a* в такой позиции еще был закономерным.[385]

Во-вторых, гласный *a* вместо ожидаемого *o* иногда наличествует в производных словах под влиянием производящих слов, напр., *agrûok* ‘раньше’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла < *agri* ‘рано’ (< *agŗi*)[386], *klajums* ‘открытое поле; поляна; прогалина; пространство’ Яунрозе FBR VIII 31 < *klajš* ‘открытый’.

В-третьих, гласный *a* наличествует в окончании дательного падежа единственного числа *-am* имен существительных, имен прилагательных, имен числительных, причастий и двуслоговых (диахронически!) местоимений по образцу дательного падежа единственного числа местоимений *jàm* ‘ему’, *kàm* ‘кому’, *tàm* ‘тому’, напр., *brùoļam*[2] ‘брату’ Балтинава FBR XI 132, Звиргздене FBR X 29, Калупе FBR XVIII 40, Карсава FBR XII 53, Краслава FBR XII 35, Скайста FBR XV 39, *lobàm* ‘хорошему’ Вецгулбене FBR V 154, *v'înam* ‘одному’ Скайста FBR XV 40, *pošam* ‘самому’ Звиргздене FBR X 32, Краслава FBR XII 38, Ливаны FBR XX 143, Пилда FBR XIII 53.[387]

В-четвертых, в некоторых латгальских говорах Видземе обобщен гласный *a* в формах настоящего времени глаголов с основой на *-ā-* под влиянием неопределенных форм и форм прошедшего времени, напр., в формах *lasu* ‘собираю; читаю’, *saku* ‘говорю’ Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 31, Леясциемс FBR IV 49 наличествует гласный *a* по образцу неопределенных форм *lasît* ‘собирать; читать’, *sacît* ‘сказать, говорить’ и форм прошедшего времени *lasīju* ‘я собирал, я собирала; я читал, я читала’, *sacīju* ‘я сказал, я сказала, я говорил, я говорила’ этих же говоров.[388]

В-пятых, в некоторых латгальских говорах Видземе нерегулярный гласный *a*, кажется, следует объяснять влиянием латышского литературного языка, напр., в слове *maltuve*, ‘мукомольня’ Вецгулбене FBR V 146. Правда, Я. Эндзелин объяснял гласный *a* в данном слове влиянием неопределенной формы *malt* ‘молоть’ или (с “?”) влиянием более древней формы *malteve*, из которой якобы возникла форма *maltuve*.[389] Но так как, с одной стороны, в латгальских говорах

---

[385] B r e i d a k s, 1979, 155.
[386] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 114.
[387] E n d z e l ī n s, 1951, 114.
[388] E n d z e l ī n s, 1951, 114.
[389] E n d z e l ī n s, 1951, 116.

нигде не засвидетельствована перегласовка *ev* > *uv*, а, с другой стороны, в вецгулбенском говоре звукосочетание *uv* закономерно изменилось в *ov* (напр., *druva* 'нива' > *drova* FBR V 144), то ясно, что *maltuve* в вецгулбенском говоре не может быть исконно диалектной формой, а является заимствованием из литературного языка.

В некоторых случаях следует говорить о мнимом незакономерном гласном *a*. Уже Я. Эндзелин считал, что в некоторых словах латгальских и селонских говоров гласный *a* перед согласным *v* является рефлексом открытого гласного *e*. К таким словам относятся *pļava* 'луг' (ср. лтш. диал. *pļeva* то же Турайда) Вецгулбене FBR V 147, Калупе FBR XVIII 33, Краслава FBR XII 29, Леясциемс FBR IV 48, Стамериене FBR XIX121, *kļavs* 'клен' (ср. лтш. диал. *kļevs* то же Турайда), *savs* 'свой' (< **sẹvs*), *tavs* 'твой' (< **tẹvs*) Вишки Ceļi IX 372, Краслава FBR XII 29, Леясциемс FBR IV 48. По мнению Я. Эндзелина, гипотетические формы притяжательных местоимений с гласным *ẹ* в корне **sẹvs* 'свой', **tẹvs* 'твой' возникли под влиянием форм возвратного местоимения *sevis* 'себя' (род. пад. ед. ч.), *sevi* 'себя' (вин. пад. ед. ч.) и т. д., личного местоимения *tevis* 'тебя' (род. пад. ед. ч.), *tevi* 'тебя' (вин. пад. ед. ч.) и т. д.[390]

Однако не исключена и другая возможность объяснения гипотетических форм притяжательных местоимений **sẹvs*, **tẹvs*. Они могут быть древними унаследованными формами с огласовкой *e* в корне, ср. греч. *ἑός* 'свой', *τεός* 'твой' при праиталийских **soų̯os* 'свой', **toų̯os* 'твой' и прабалт. **soų̯os* (> лит. *sãvas*, лтш. *savs*, лтш. диал. *sovs* 'свой'), **toų̯os* (> лит. *tãvas*, лтш. *tavs*, лтш. диал. *tovs* 'твой').

После первичной позиционной перегласовки *e* > *a*[391] в латгальском и селонском племенных языках из упомянутых выше форм с корневой огласовкой *e* в части латгальских и селонских говоров возникли формы *kļavs*, *pļava*, *savs*, *tavs*, которые по своему происхождению не имели никакого отношения к дистрибуции гласных *o* : *a*, но после своего возникновения в какой-то мере повлияли на эту дистрибуцию. Под влиянием форм *kļavs*, *pļava*, *savs*, *tavs* гласный *a* вместо ожидаемого *o* перед согласным *v* наличествует в корнях глаголов, а также в суффиксах имен существительных и глаголов многих латгальских говоров, напр., *avu* 'я обувал, я обувала' Краслава FBR XII 40, *Dàlgava*[2] 'река Даугава' Вишки Ceļi IX 372, *šk'iltavys* 'зажигалка' (им. пад. мн. ч.) Краслава FBR XII 29, *mozgavom* 'мы мыли' Прейли FBR VIII 18. Почти во всех этих примерах незакономерный гласный *a* Я. Эндзелин объяснял иначе. По его мнению, возможно, что форма глагола avu идентична с лит. *aviaĩ* 'я обувал, я обувала' или же гласный *a* внедрен в эту форму из причастия прошедшего времени действительного залога *avis* и имени существительного *āvējs* 'тот, кто обувает'. В суффиксах глагольных форм прошедшего времени гласный *a* перед согласным *v*

---

[390] E n d z e l ī n s, 1951, 116.

[391] Промежуточная ступень *ẹ* в перегласовке *e* > *a* необязательна. Об этом см. подраздел о позиционной перегласовке *e*, *ē*, *i* > *a*, *a*, *y*.

также внедрен из причастий прошедшего времени действительного залога с исходом *-avis*. В таких формах как *šk'iltavys* *-av-* < *-ęv-* мог возникнуть под влиянием параллельных форм с исходом *-teve*.[392] Однако при более пристальном анализе доводы Я. Эндзелина не выдерживают критики. Как свидетельствуют формы глагола *àut'* 'обуть, обувать' в простом прошедшем времени (1 л. ед. ч. *avu*, 2 л. ед. ч. *avy*, 3 л. ед. ч. *ava* и т. д., см. FBR XII 40), в краславском говоре он относится к глаголам с основой *-ā-* в простом прошедшем времени, в литовском же языке *aũti* 'обуть, обувать' относится к основам на *-ē-* в простом прошедшем времени. Если же допустить влияние причастий прошедшего времени действительного залога на наличие незакономерного гласного *a* перед согласным *v* в корнях и суффиксах форм простого прошедшего времени, то непонятно, почему это явление наличествует только в тех говорах, в которых засвидетельствованы *kļavs*, *pļava*, *savs*, *tavs*, а в других говорах отсутствует. Что же касается имен существительных с исходом *-teve*, то они в южнолатгальских говорах, вообще отсутствуют. Учитывая то, что такие формы, как *avu*, *mozgavom*, *Dàlgava*^{2}, *šk'iltavys* встречаются только в тех говорах, в которых наличествуют *kļavs*, *pļava*, *savs*, *tavs*, мы считаем, что незакономерный гласный *a* в первой группе форм возник именно под влиянием гласного *a* перед согласным *v* форм второй группы.

Судя по опубликованным диалектологическим материалам, в латгальских говорах причастиям настоящего времени страдательного залога с исходом *-ams* латышского литературного языка также соответствуют причастия настоящего времени страдательного залога с исходом *-ams*, напр., *dzanams* 'гонимый' Баркава FBR XIII 33, *karams* 'вешаемый' Ливаны FBR XX 147, *saucams* 'называемый' Краслава FBR XII 29, Звиргзене, Нирза, Пилда, Цибла. Причастиям настоящего времени действительного залога с исходом *-dams* латышского литературного языка в латгальских говорах, как правило, соответствуют причастия настоящего времени действительного залога с исходом *-dams*, напр., *îdams* 'идя' (им. пад. ед. ч. мужского рода) Варакляны FBR XI 112, Калупе FBR XVIII 46, Ливаны FBR XX 145, Пилда FBR XIII 56, Скайста FBR XV 42, *maklâdama* 'ища' (им. пад. ед. ч. женского рода) Вецгулбене FBR V 158, *zynôdams* 'зная' (им. пад. ед. ч. мужского рода) Ливаны FBR XX 148. Согласно правилам дистрибуции гласных *o* : *a* в исходах *-ams*, *-dams* латгальских говоров следовало бы ожидать закономерного гласного *o*, однако вместо этого гласного наличествует *a*. Эту фонетическую аномалию в рассматриваемых исходах причастий Я. Эндзелин объяснял влиянием гласного *a* в окончании *-am* 1 лица множественного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения.[393] Однако во многих латгальских говорах это окончание имеет гласный *o* в своем составе, напр., *karòm* 'вешаем', *sàucòm*^{2} 'зовем', *zynòm*^{2} 'знаем' Звиргзене, Нирза, Пилда, Цибла и др.

---

[392] E n d z e l ī n s, 1951, 116

[393] E n d z e l ī n s, 1951, 114.

Поэтому объяснение незакономерного гласного *a* в исходах причастий *-ams*, *-dams* латгальских говоров, данное Я. Эндзелином, сомнительно.

Причастия настоящего времени действительного залога с исходом **-omos* (> лит. *-amas*, лтш. *-ams*) в балтийских языках образованы от основ простого настоящего времени с суффиксом **-mo-*[394], а тематический гласный в индоевропейском мог чередоваться, т. е. иметь огласовку **e* или **o*.[395] Очевидно, в древнелатгальском в причастиях настоящего времени действительного залога был обобщен тематический гласный настоящего времени **-e-*. Следовательно, исход этих причастий был **-emos* (< **-e-mo-s*). Исход причастий настоящего времени действительного залога *-dams* образован, присоединив к основе настоящего времени **-d(h)e-* / **-d(h)o-* выше упомянутый суффикс **-mo-*.[396] В данном причастном исходе в древнелатгальском также был обобщен тематический гласный простого настоящего времени **-e-*, и этот исход имел следующий звуковой состав **-demos*. После позиционной перегласовки *e* > *a* и исчезновения кратких гласных конечных слогов древнелатгальские причастные исходы **-emos*, **-demos* изменились в закономерные формы *-ams*, *-dams*. Однако реликты древнего гласного **e* кое-где в благоприятных фонетических позициях (по аналогии и в других позициях!) могли сохраниться. И действительно, в латгальских народных песнях, собранных в середине прошлого столетия Ц. Платер в окрестностях Краславы, такие формы с реликтовым *e* засвидетельствованы, напр., *szyupodiemi* (= *šyupuod'em'i*) ‘качая’ (им. пад. мн. ч. мужского рода), *ciereydiemi* (= *c'er'eid'em'i*) ‘надеясь’ (им. пад. мн. ч. мужского рода).[397] Такие же формы причастий с реликтовым гласным *e* в исходе слова в 30-ых годах XX столетия засвидетельствованы и Л. Латковским в соседнем с краславским скайстском говоре, напр., *stùov'ệd'ẹm'i* ‘стоя’ (им. пад. мн. ч. мужского рода) FBR XV 52.

Как видно из анализа дистрибуции гласных *o* : *a* в латгальских говорах, пестрота этого явления определяется сложным переплетением нескольких фонетических и морфологических факторов, а также влиянием (в латгальских говорах Видземе) латышского литературного языка.

2.2.3.2. Судьба дифтонга **oi*

Дифтонг **oi* (или **åi*) в селонских говорах и некоторых переходных говорах между селонскими и среднелатышскими говорами довольно хорошо сохранился. В латгальских же говорах, как правило, дифтонг **oi* изменился в дифтонг *ai*. Однако и в этих говорах все-таки спорадически сохранился дифтонг *oi*, напр., *droìska*[2] ‘озорник, проказник, шалун’ Варакляны FBR XI 101, *droìska*

---

[394] См. также E n d z e l ī n s, 1948, 218; 1951, 924–925.
[395] M е й е, 1938, 250–251; C е м е р е н ь и, 1980, 266–267; C а в ч е н к о, 1974, 264.
[396] См. также E n d z e l ī n s, 1948, 221; 1951, 927.
[397] M a n n t e u f f e l, 1869, 169.

Карта № 10. Дифтонги *oi* и *åi* в латгальских говорах: 1 – спорадический *oi* или *åi* [по Я.Эндзелину[398]]; 2 – спорадический *oi*.

[398] Endzelīns, 1951, 124

‘озорник, проказник, шалун; беспутный человек’ Ливаны FBR XX 136, *droìska*[2] то же Скайста FBR XV 34 (ср. лтш. литер. *draîskulis* ‘шалун, проказник, озорник, баловник’), *òiz*[2] ‘за’ Вецлайцене FBR VIII 30, *oiz* ‘за’ Алуксне[399] (ср. лтш. литер. *àiz* ‘за’) (ареал дифтонга *oi* в латгальских говорах см. на карте № 10).

2.2.3.3. Судьба дифтонга **ou*

Дифтонг **ou* (или **åu*) во многих селонских говорах и некоторых переходных говорах между селонскими и среднелатышскими говорами довольно хорошо сохранился независимо от позиционных условий. Во многих латгальских говорах дифтонг **ou* изменился в *åu*. Однако в некоторых из этих говоров дифтонг *ou* или *au* наличествует регулярно, а во многих говорах спорадически, напр., *klôuga* ‘болтунья’ Звиргздене, Истра, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла, *klòuga*[2] то же Шкилбены, *lòus'ât'îs'*[2] ‘издавать глухой звук’ Наутрены, *slòukt*[2] ‘доить’ Балви, Виксна, Лиепна (ср. лтш. литер. *slàukt* то же), *stòub'èrs*[2] ‘ствол засохшего дерева’ Балтинава, Шкилбены, *špļout* ‘плевать’ Лизумс RKr. XVII 94[400] (ср. лтш. литер. *spļaût* то же) (ареал дифтонгов *ou* и *åu* в латгальских говорах см. на карте № 11).

2.2.4. Позиционная перегласовка гласных *e* > *a*, *ē* > *ā*, *i* > *y*

Характерной чертой латгальско-селонских говоров (ретроспективно – латгальского и селонского племенных языков) является позиционная перегласовка гласных (*e* > *a*, *ē* > *ā*, *i* > *y*). Суть этой перегласовки заключается в следующем: гласные переднего ряда *e*, *ē*, *i* изменились в гласные среднего ряда *a*, *ā*, *y*, если в следующем слоге наличествовали гласные среднего или заднего ряда и если за гласными *e*, *ē*, *i* не было мягких согласных, напр., *azars* ‘озеро’ Балтинава FBR XI 126, Баркава FBR XIII 22, Вецгулбене FBR V 145, Звиргздене FBR X 24, Карсава FBR XII 50, Пилда FBR XIII 42, Цибла FBR VI 33 (ср. лит. *ẽžeras* то же), *vàtra*[2] ‘буря’ Баркава FBR XIII 22, Звиргздене FBR X 25 (ср. лтш. литер. *vẽtra* то же), *vỳłks* ‘волк’ Цибла FBR VI 32 (ср. лит. *vilkas* то же) (ареал этой позиционной перегласовки см. на карте № 12). Судя по некоторым топонимам, засвидетельствованным в письменных памятниках XIII–XV вв. (напр., *Gulbana* в 1224 г.[401] < **Gulbena*, ср. *Gulbene* в современном латышском литературном языке; *Barsone* в 1375 г.[402], *Barsone* в 1389 г. и *Barsoon* в 1497 г.[403], ср. лтш. литер. *bẽrzs* ‘береза’) эта перегласовка в латгальском и селонском языках возникла до XIII в.

---

[399] См. также Endzelīns, 1951, 124; Рудзите, 1969, карта № 17.
[400] См. также Trasuns, 1909, 260; Endzelīns, 1951, 124; Рудзите, 1969, карта № 16.
[401] LVA II (1) 80.
[402] ChrL 97.
[403] Bruiningk, Busch, 1908, 136, 623; Брейдак, 1985б, 168–169.

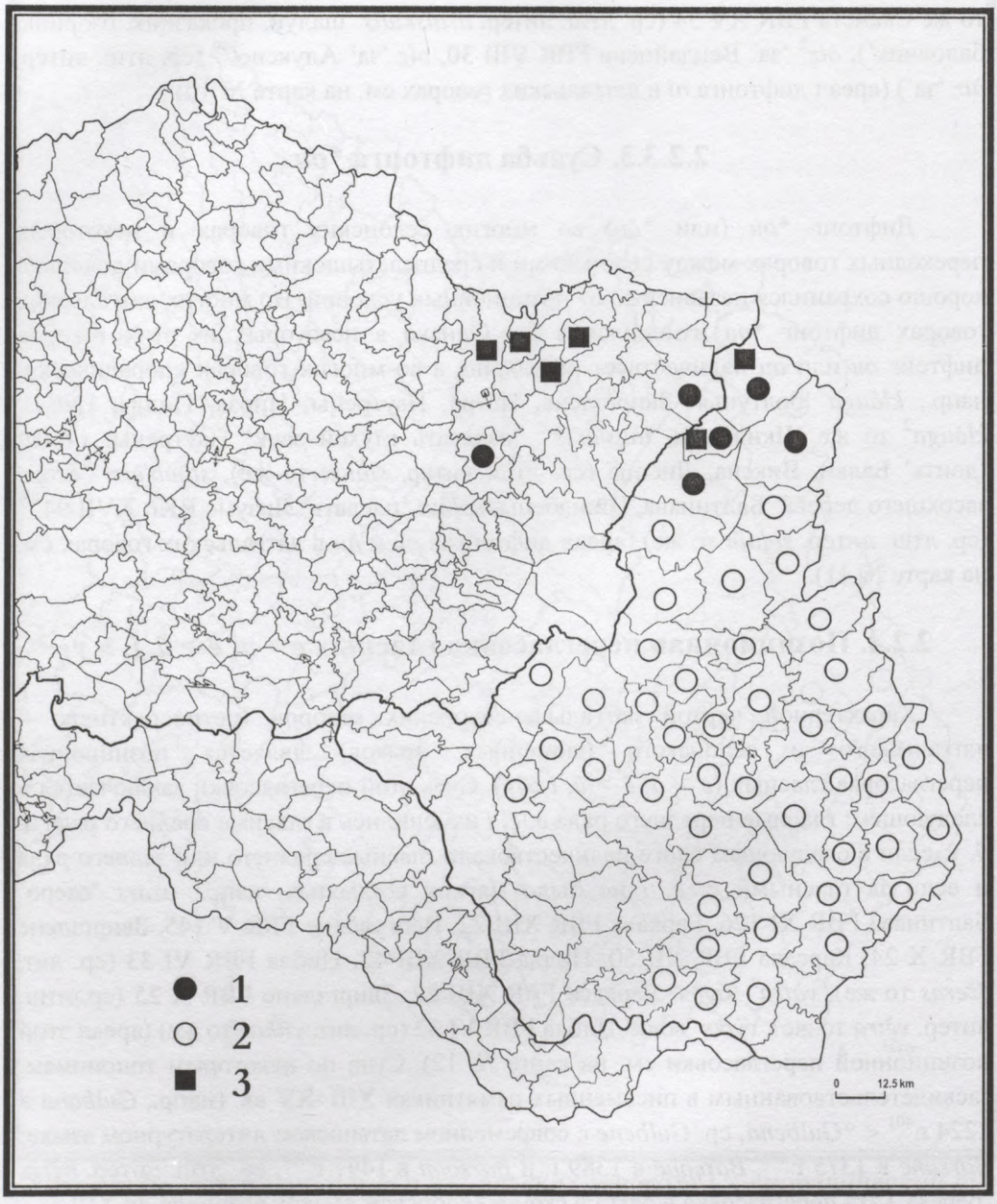

Карта № 11. Дифтонги *оu* и *åu* в латгальских говорах: 1 – регулярный *оu* 2 – спорадический *оu*; 3 – регулярный *åu*.[404]

[404] См. также Endzelīns, 1951, 124; Рудзите, 1969, карта № 16.

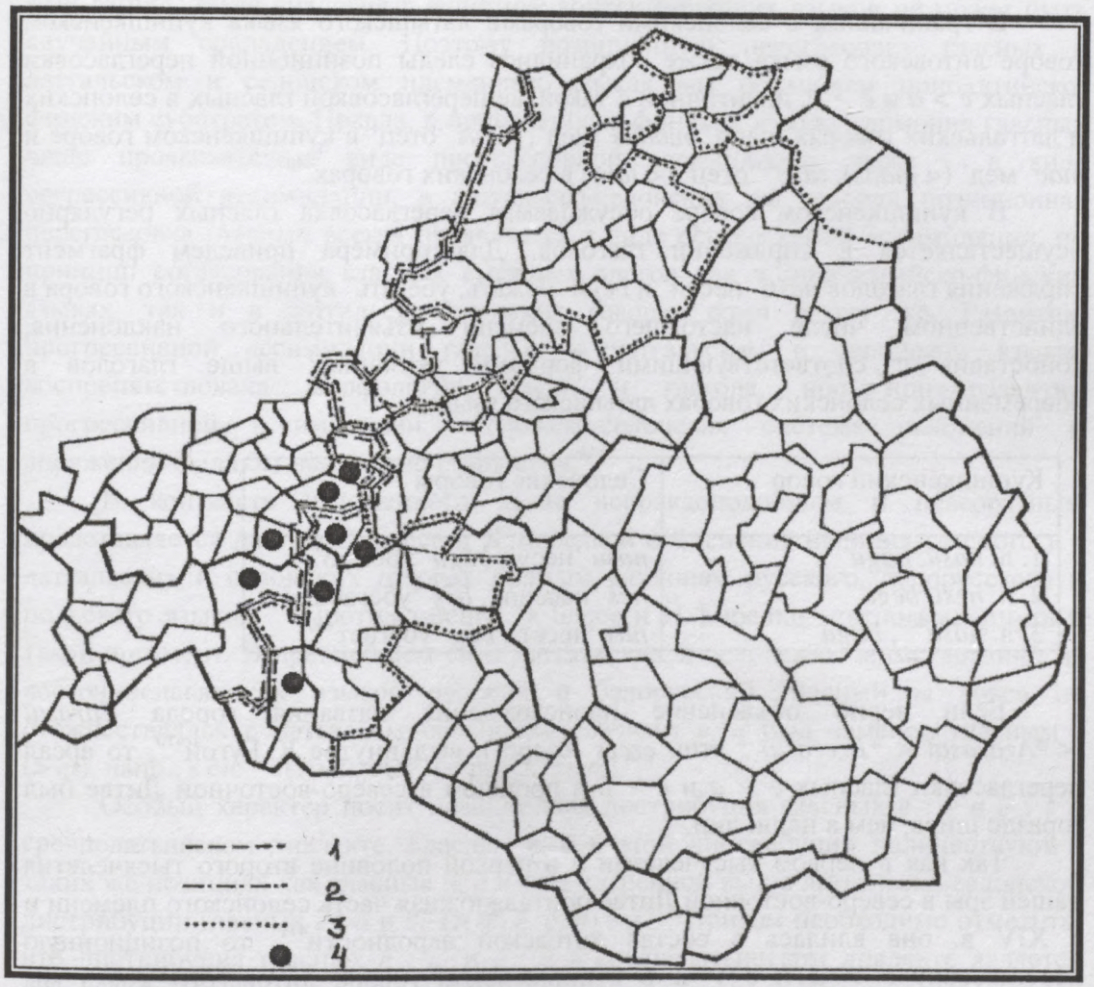

Карта № 12. Первичная позиционная перегласовка в латгальских, селонских и некоторых соседних говорах: 1 – западная граница ареала перегласовки *e* > *a;* 2 – западная граница ареала перегласовки *ē* > *ā;* 3 – западная и северная граница перегласовки *i* > *y̯, y*[405] 4 – нерегулярные *y̯, y* в отдельных говорах за пределами сплошного ареала перегласовки *i* > *y̯, y.*[406]

[405] См. также Rudzīte, 1984, 161-162.
[406] См. также Poiša, 1985, 23-24.

На современном этапе развития позиционная перегласовка гласных *e* > *a*, *ē* > *ā*, *i* > *y* в латгальских и селонских говорах уже не является продуктивной.

В граничащем с селонскими говорами латышского языка купишкенском говоре литовского языка также сохранились следы позиционной перегласовки гласных *e* > *a* и *ē* > *ā*, идентичной с такой же перегласовкой гласных в селонских и латгальских говорах, напр., *madùs* 'мед', *tā́vas* 'отец' в купишкенском говоре и *mac* 'мед' (< *mads*), *tà̰us*[2] 'отец' (< *tàvs*) в селонских говорах.[407]

В купишкенском говоре обсуждаемая перегласовка гласных регулярно осуществляется в спряжении глаголов. Для примера приведем фрагмент спряжения глаголов *nèšti* 'нести' и *bé̋gti* 'бежать, убегать' купишкенского говора в единственном числе настоящего времени изъявительного наклонения, сопоставив с соответствующими формами указанных выше глаголов в современных селонских говорах латышского языка.

Купишкенский говор	Селонские говоры
1. л. *našù*, *bā́gu*	*nasu* 'несу', *bágu* 'убегаю'
2. л. *nešì*, *bé̋gi*	*nẹs* 'несешь', *bẹ́ž* 'убегаешь'
3. л. *nãša*[408], *bā́ga*	*nas* 'несет', *bág* 'убегает'[409]

Если верно объяснение происхождения названия города *Zarasaĩ* (< **Azarasai* < **Ezerasaĩ* : лтш. *ẹzẹrs* 'озеро'), выдвинутое К. Бугой[410], то ареал перегласовки гласных *e* > *a* и *ē* > *ā* в прошлом в северо-восточной Литве был гораздо шире, чем в наши дни.

Так как в первом тысячелетии и в первой половине второго тысячелетия нашей эры в северо-восточной Литве обитала южная часть селонского племени и в XIV в. она влилась в состав литовской народности[411], то позиционную перегласовку *e* > *a* и *ē* > *ā* в купишкенском говоре литовского языка мы объясняем как явление селонского языкового субстрата.[412]

Причиной позиционной перегласовки гласных *e* > *a*, *ē* > *ā* и *i* > *y* в латгальском и селонском племенных языках очевидно явился прибалтийско-финский субстрат, ибо аналогичное фонетическое явление наличествует и в прибалтийско-финских языках, а именно – гармония гласных в южноэстонском диалекте (ретроспективно – в угалском языке), в водском, ижорском, финском и

---

[407] Endzelīns, 1951, 108; Zinkevičius, 1966, 54, карта № 12; 1968, 38; Брейдак, 1981в, 90; 1985в, 207.

[408] Селонский согласный *s* в купишкенском говоре впоследствии был заменен соответствующим литовским согласным *š*.

[409] Zinkevičius, 1968, 38; Kolbuszewski, 1976, 86.

[410] Būga, 1951, 19–21.

[411] Народы Европейской части СССР, 2, 1964, 15; Mažiulis, 1979, 12, 14; Анцитис, Янсон, 1962, 99; Цимерманис, Моркунас, 1980, 28–29.

[412] Брейдак, 1981в, 90; 1985в, 207.

некоторых других языках, напр., фин. *kala* ‘рыба’, но фин. *syvä* ‘глубокий’.[413] На наш взгляд, такая аналогия в фонетике контактирующих языков не может быть случайным совпадением. Поэтому позиционную перегласовку гласных в латгальском и селонском племенных языках мы объясняем прибалтийско-финским субстратом. Правда, в прибалтийско-финских языках гармония гласных чаще проявляется в виде прогрессивной ассимиляции, реже – в виде регрессивной ассимиляции, в латгальско-селонских же говорах позиционная перегласовка гласных всегда проявляется в виде регрессивной ассимиляции, но принцип согласования гласных смежных слогов как в прибалтийско-финских языках, так и в латгальско-селонских говорах один и тот же. Развитию прогрессивной ассимиляции гласных в латгальском и селонском языках воспрепятствовала морфология имени и глагола, ибо при развитии прогрессивной ассимиляции латгальско-селонская система склонений и спряжений была бы неизбежно разрушена.[414]

В контексте изложенного выше неправдоподобным и невероятным представляется данное Э. Блесе и Я. Кабелкой объяснение наличия гласного *y* в латгальских и селонских говорах прямым влиянием русского, белорусского и польского языков.[415] Против мнения Э. Блесе и Й. Кабелки можно выдвинуть и такой аргумент. В древнейшем слое латгальских и селонских заимствований из восточнославянских языков русский и белорусский гласный *ы* вовсе не отождествлялся с латгальско-селонским гласным *y*, а был заменен гласным *ī* (> *ei*), напр., *s'èic*^{2} ‘сытый, сыт’ (< русск. *сыт*).[416]

Особый характер носит позиционная дистрибуция гласных *e* : *ę* и *ē* : *ę̄* в среднелатышском диалекте. Гласные *ę*, *ę̄* в этой дистрибуции наличествуют в таких же позициях как гласные *a*, *ā* в рассмотренной выше латгальско-селонской дистрибуции гласных *e* : *a* и **ē* (> *ie*, *ę̄*, *ę̃*, *ä*) : *ā*.[417] Притом необходимо отметить, что дистрибуция гласных *e* : *ę*, и *ē* : *ę̄* в среднелатышском диалекте является противопоставлением гласных переднего ряда среднего подъема языка и гласных того же переднего ряда нижнего подъема языка[418] в противоположность

---

[413] Бубрих, 1948, 35–36; Лыткин, 1974, 165–166. Дистрибуция гласных *i* : *y* в абсолютном конце словоформ в латгальских говорах первоначально имела следующие истоки: *-i* < **-ę̄* < **-ei*, но *-y* < **-ai* (или **-oi*?), напр., *z'il'i syły* ‘синие боры’ Извалта (< **zilei* & **silai*), *m'et'i* ‘ты бросал, ты бросала; ты бросил, ты бросила’ Звиргзене, Пилда, Цибла (< **metei* < **metēi*, 2 лицо единственного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глагола с основой на *-ē*), *syty* ‘ты бил, ты била’ Звиргзене, Пилда, Цибла (<**sitai* < **sitāi*, 2 лицо единственного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глагола с основой на *-ā*). См. также Rudzīte, 1972a, 219–224.

[414] Брейдак, 1977e, 30–31. См. также Kolbuszewski, 1977, 143.

[415] Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 18455; Kabelka, 1975, 27.

[416] См. также ME III 885, EH II 493.

[417] См. также Endzelīns, 1951, 94–108.

[418] Laua, 1969, 15.

дистрибуции гласных *e* : *a* и **ē* (> *ie*, *ę̄*, *ę̃*, *ą̄*) : *ā* в латгальских и селонских говорах как противопоставлению гласных переднего ряда и гласных среднего ряда.

В ливском языке и северноэстонском диалекте, примыкающим к среднелатышскому и ливонскому диалектам, гармония гласных отсутствует, поэтому дистрибуцию гласных *e* : *ę*, и *ē* : *ę̄* в среднелатышском диалекте нельзя объяснить прямым воздействием прибалтийско-финского субстрата или адстрата.

На наш взгляд, эту дистрибуцию гласных в среднелатышском диалекте можно трактовать как затухающую волну дистрибуции гласных *e* : *a*, *ē* : *ā* и *i* : *y*, возникшей в латгальском и селонском племенных языках под воздействием прибалтийско-финского языкового субстрата.[419]

Ареалом зарождения обсуждаемой в данном подразделе перегласовки гласных несомненно является восточная Латвия, т. е. территория латгальского и селонского племенных языков, ибо в этих языках позиционная перегласовка гласных осуществилась наиболее последовательно и дала наиболее яркий фонетический результат.[420]

2.2.5. Изменение дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g*

В говорах северной Латгалии дифтонг *ai* (или **oi*?) изменился в *ei* за согласными *k*, *g*, напр. *skêida* ‘щепа’ Балви (< *skâida*), *gèisma*[2] ‘свет’ Балви (< *gàisma*[2]). В некоторых говорах северной Латгалии, судя по диалектологическим материалам, собранным в последние два десятилетия, вместо ожидаемого дифтонга *ei* (< *ai*) наличествует *ęi*, напр., *k'ęils*[2] ‘голый’ Виляка (< *kàils*[2]), *g'ęid'îet'* ‘ждать, ожидать’ Виляка (< **gàid'êt'*[2]). В некоторых говорах Лудзенского и Резекненского районов эта перегласовка наличествует только в местоимениях и наречиях, напр., *k'êi* ‘как’ Наутрены (< *kai*), *k'êida* ‘какая’ Наутрены (< *kâida*) (ареал перегласовки дифтонга *ai* > *ei*, *ęi* за согласными *k*, *g* см. на карте № 13). В наши дни эта фонетическая особенность исчезает. В речи среднего и младшего поколений дифтонг *ei* (< *ai*) часто заменяется дифтонгом *ai*.

Я. Эндзелин дал этому фонетическому явлению два совершенно разных толкования. В своем труде “Lettische Grammatik” он объяснил перегласовку дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g* безударной позицией.[421] Это объяснение Я. Эндзелин повторил и в издании 1951 г. своей “Грамматики латышского языка”.[422] Однако необходимо отметить, что это толкование противоречит данным латгальских говоров, ибо дифтонг *ei* (< *ai*), как правило, наличествует в подударной позиции, а в некоторых безударных словах, напр., *lâi* ‘пусть’ и *tâi* ‘так’, дифтонг *ai* сохранился. Поэтому ясно, что безударная позиция не могла быть причиной перегласовки *ai* > *ei*.

---

[419] B r e i d a k s, 1979, 155.
[420] Ср. также Б р е й д а к, 1983б, 324.
[421] E n d z e l ī n s, 1922, 95.
[422] E n d z e l ī n s, 1951, 136–137.

Карта № 13. Перегласовка *ai* > *ei* за согласными *k, g* в латгальских говорах: 1 – регулярная перегласовка; 2 – перегласовка только в словах *kâic* [< kaids] ‘какой’, *kâida* ‘какая’ и *kâi* ‘как’; 3 – спорадическая перегласовка.

Иначе эту фонетическую особенность латгальских говоров Я. Эндзелин объяснил в заметке, опубликованной в 1931 г. Там он выдвинул мысль, что дифтонг *ei* (< *ai*) за согласными *k*, *g* является следствием палатальной перегласовки *ai* > *ẹi*, (за согласными *k*, *g*) *ei*. По мнению Я. Эндзелина, дифтонг *ẹi* опять изменился в *ai*, но за согласными *k*, *g* дифтонг *ei* сохранился.[423] Это толкование также сомнительно. Во-первых, нет достаточного основания для предположения, что в латгальских говорах когда-то наличествовала регулярная палатальная перегласовка. В этих говорах имеются только реликты спорадической палатальной перегласовки. Во-вторых, нет никаких доказательств тому, что в латгальских говорах когда-то наличествовала разновидность палатальной перегласовки *ai* > *ẹi*. В-третьих, в подавляющем большинстве слов с перегласованным дифтонгом *ai* > *ei* согласно правилам палатальной перегласовки вообще не могла осуществиться такая перегласовка.

Исходя из диахронических фонетических законов балтийских языков и диалектов, невозможно удовлетворительно объяснить изменение дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g*. Но аналогичное фонетическое явление наличествует в прибалтийско-финских языках, в которых дифтонг *ai* за согласным *k* спорадически изменился в эстонский дифтонг *õi*, водский *e̮i*, вепсский *e̮i*, *e̮i*, напр., эст. *kõik* ‘весь, все’, вод. *ke̮ikki*, *ke̮ittši* ‘все’ при фин. *kaikki* ‘весь, все’, эст. *kõikuma* ‘двигаться; шататься, пошатываться; качаться’ при эст. *kaikuma* ‘зазвучать; двигаться; шататься, пошатываться; качаться’, вепс. *ke̮ida*, *ke̮ida*, *ke̮iv* ‘рыть, копать’ при вепс. *kaida*, *kaiv* то же, фин. *kaivaa* то же. Рассматриваемая перегласовка наличествовала и в чудском языке восточной Латвии. Об этом свидетельствует название реки субстратного происхождения в Латгалии *K'èiba*[2] (<**Kaiba*, ср. топоним *Kaibaldi* в Эстонии). Если исходной формой этого гидронима была бы **Kība*, то смычный взрывной *k* изменился бы в аффрикату *č*.[424] Необходимо учитывать также возможность, что в каком-то диалекте чудского языка восточной Латвии *ai* за согласным *k* мог регулярно измениться в *ei*. Поэтому импульс для перегласовки дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g* латгальский язык, возможно, получил из чудского языка, на котором говорило долатгальское население восточной Латвии.[425] Это предположение, на наш взгляд, подтверждается и следующим важным обстоятельством. Севернолатгальская перегласовка дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g* осуществилась именно в том регионе восточной Латвии, где восточные прибалтийские финны, по данным дерматоглифики и краниологии, оставили самый глубокий субстрат в физическом типе северных латгальцев.[426]

В свете всего сказанного выше, несмотря на возражения П. Аристэ[427], самым вероятным кажется объяснение перегласовки дифтонга *ai* > *ei* за

---

[423] E n d z e l ī n s, 1979, 534
[424] Б р е й д а к, 1973б, 98.
[425] B r e i d a k s, 1977, 246–247; 1981, 91–93; Б р е й д а к, 1977е, 31–32.
[426] Д е н и с о в а, 1970, 16–17 (карта № 1); 1977, 114 (карта № 25).
[427] A r i s t e, 1978, 122.

согласными *k*, *g* влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата. Рассматриваемая перегласовка в севернолатгальском могла осуществиться только после того, как аффрикатизация смягченных смычных согласных *k*, *g* стала непродуктивной, ибо в противоположном случае процесс аффрикатизации охватил бы и те смягченные смычные согласные *к*, *g*, которые возникли в результате перегласовки дифтонга *ai* > *ei*.[428]

2.2.6. Дифтонгизация долгих гласных **ī, *ū*

Восточнобалтийские долгие гласные **ī*, **ū* в латгальском племенном языке сохранились довольно долго. Об этом свидетельствуют данные письменных памятников. Так, в XIII в. засвидетельствованы названия населенных пунктов *Lixna* (*...Lixnam scilicet...*) 1230 г.[429] (= **L'íksna* > совр. латг. *L'êiksna*), *Nitczegale* (варианты *Nitcegale*, *Nicxegale* в копиях того же документа) 1254 г.[430] (= **N'ícgal'e*, совр. латг. *N'êicgàl's'*). В одном документе XV в. засвидетельствовано название луга в южной Латгалии *Sunakelen* 1478 г.[431] (= **Sūnakl'is'*), но в документе XVI в. это же название зафиксировано уже с дифтонгом *ou* в корне *Sownakell* 1519 г.[432] (= *Sounakl'is'*). О сохранении в латгальском языке в XII–XIII вв. восточнобалтийских долгих гласных **ī*, **ū* свидетельствуют также заимствованные из латгальского языка цискадскими литовцами (близ Резекне) слова с долгими гласными *ī*, *ū*, напр., *cýrulis* 'жаворонок' (ср. лтш. литер. *cīrulis* то же), *stūrỹs* 'угол' (ср. лтш. литер. *stùris* то же).[433]

Так как ареал дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных **ī*, **ū* в латгальских и селонских говорах совпадает[434], то надо полагать, что дифтонгизация этих долгих гласных в латгальском и селонском осуществилась одновременно, т. е. между 1478 г. и 1519 г.

Восточнобалтийский долгий гласный **ī* корневых слогов в латгальском изменился в дифтонги *i̯i̯*, *ei*, напр., *v'i̯i̯rs*^{2} 'муж' Виляка, *v'èirs*^{2} то же Цибла FBR VI 32, *vèirs*^{2} то же Леясциемс FBR IV 45, Яунрозе FBR VIII 27 (ср. лтш. литер. *vīrs* 'муж', лит. *výras* 'мужчина; муж, супруг'). В некоторых западнолатгальских говорах Видземе долгий гласный *ī* сохранился без изменений (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного **ī* в корневых слогах латгальских говоров см. на карте № 14).

Восточнобалтийский долгий гласный **ī* суффиксальных слогов в южно-, центрально- и некоторых севернолатгальских говорах изменился в дифтонг *ei*, напр., *gudrêiba* 'мудрость' Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. ср.-лтш. *gudrība*

---

[428] B r e i d a k s, 1981, 92–93.
[429] LVA II (1) 139.
[430] LVA II (2) 367; B i e l e n s t e i n, 1892, 431; B ū g a, 1959, 506.
[431] B r u i n i n g k, B u s c h, 1908, 488.
[432] B r u i n i n g k, 1923, 174; B ū g a, 1961, 572; E n d z e l ī n s, 1951, 141.
[433] B ū g a, 1959, 289–290; 1961, 45, 570–572.
[434] R u d z ī t e, 1964, 284.

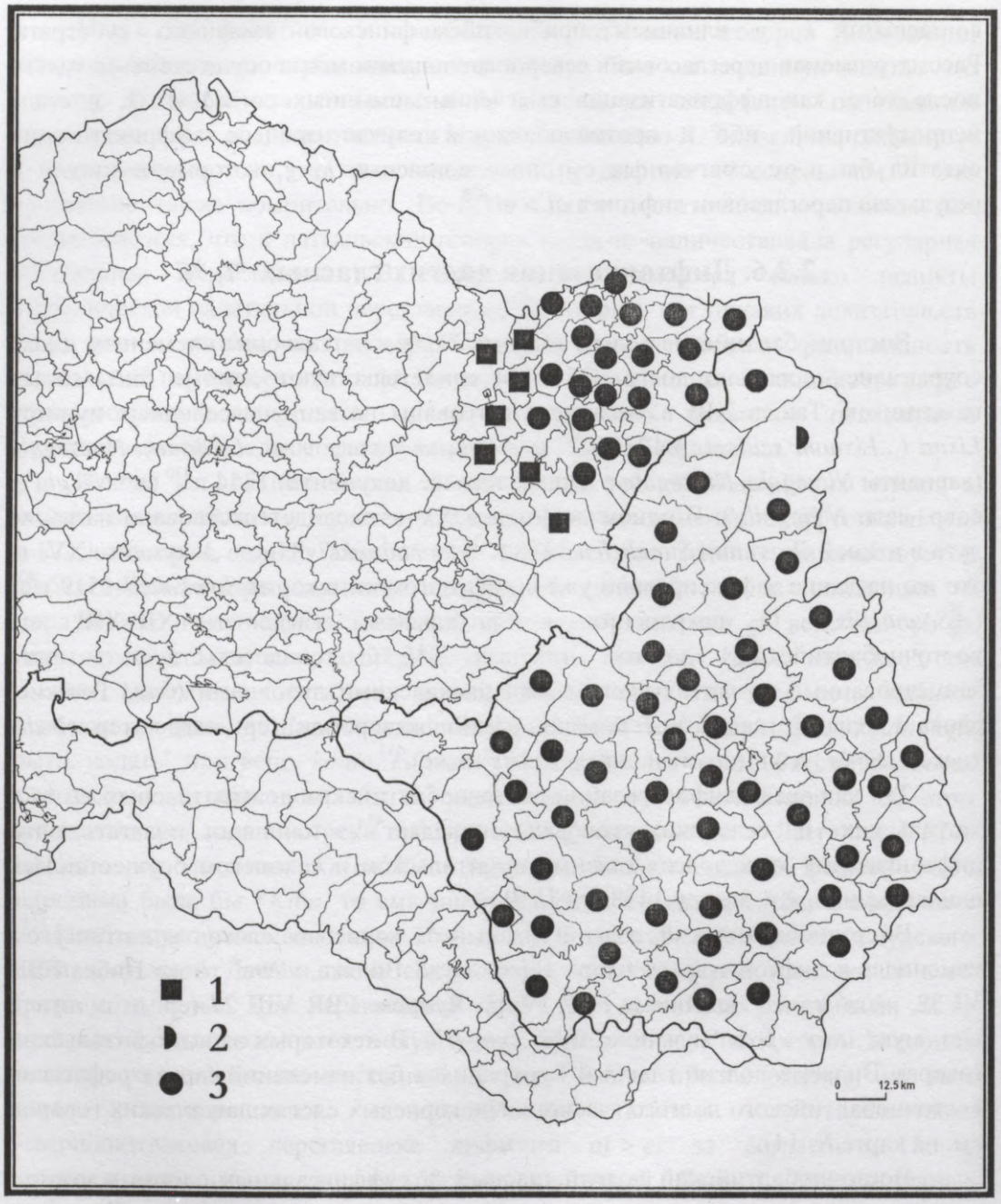

Карта № 14. Рефлексы восточнобалтийского гласного *$\bar{i}$ в корневых слогах в латгальских говорах: 1 – гласный $\bar{i}$; 2 - дифтонг *ii̯*; 3 – дифтонг *ei*.

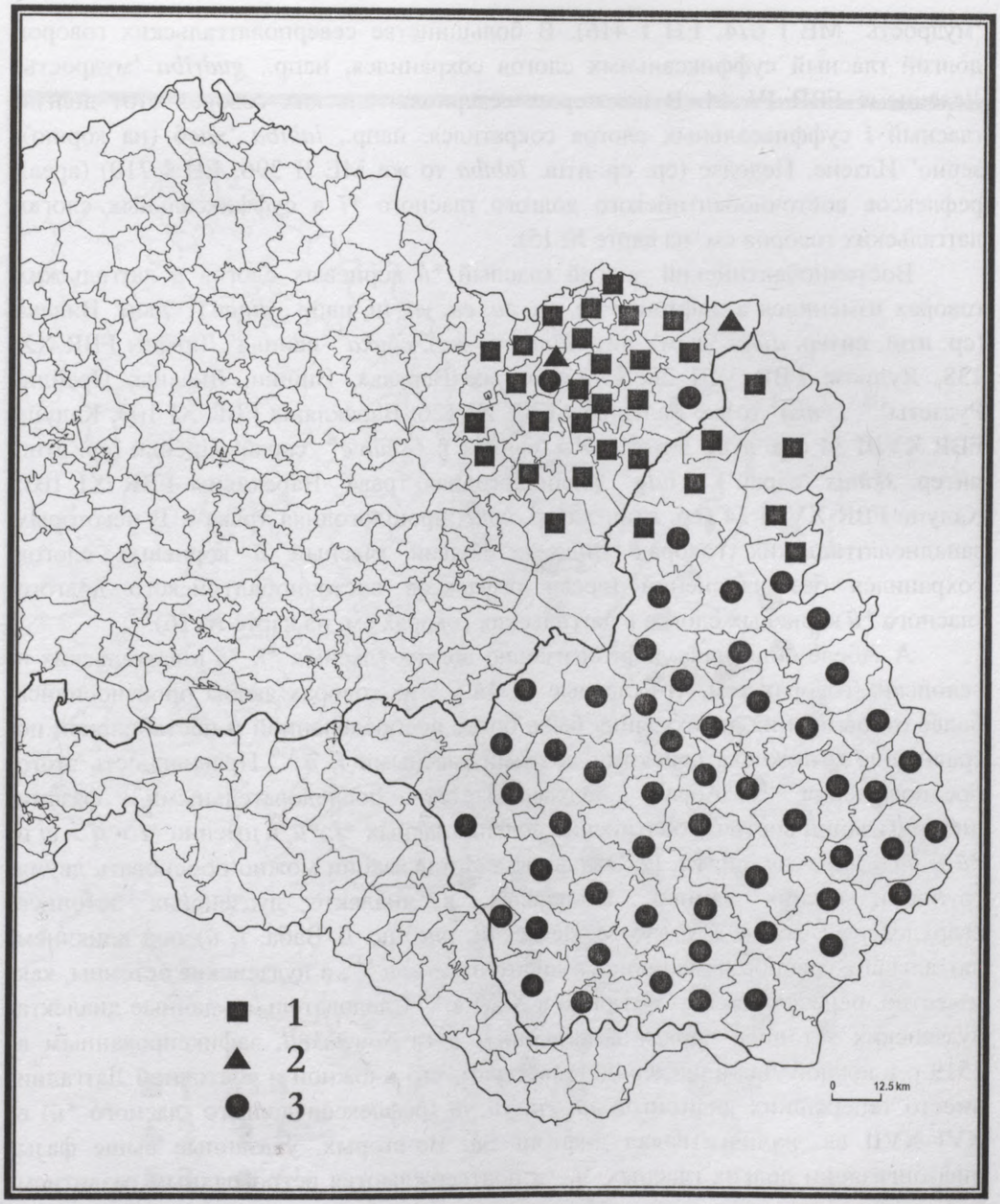

Карта № 15. Рефлексы восточнобалтийского гласного *$\bar{i}$ в суффиксальных слогах в латгальских говорах: 1 – гласный $\bar{i}$; 2 – гласный *i*; 3 – дифтонг *ei*.

‘мудрость’ ME I 674, EH I 416). В большинстве севернолатгальских говоров долгий гласный суффиксальных слогов сохранился, напр., *gudrîba* ‘мудрость’ Леясциемс FBR IV 44. В некоторых севернолатгальских говорах этот долгий гласный *ī* суффиксальных слогов сократился, напр., *labiba* ‘хлеб (на корню); зерно’ Илзене, Педедзе (ср. ср.-лтш. *labība* то же ME II 396, EH I 710) (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного **ī* в суффиксальных слогах латгальских говоров см. на карте № 15).

Восточнобалтийский долгий гласный **ū* корневых слогов в латгальских говорах изменился в дифтонги *uu*, *o̯u̯*, *əu*, *eu*, *yu*, *iu*, напр., *dùu̯m'i*[2] ‘дым’ Виляка (ср. лтш. литер. *dūmi* ‘дым’, лит. *dū́mai* то же), *còuka*[2] ‘свинья’ Ливаны FBR XX 138, Яунрозе FBR VIII 28, *cəuka*[2] то же Варкава, Вишки, Ливаны, Прейли, Рудзеты[435], *cyuka*[2] то же Балтинава FBR XI 126, Варакляны FBR XI 103, Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *cūka* ‘свинья’), *šk'èun'c'*[2] ‘сарай’ Прейли (ср. лтш. литер. *šķūnis* ‘сарай’), *k'ìula*[2] ‘прошлогодняя трава’ Варакляны FBR XI 103, Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *kūla* ‘прошлогодняя трава’). В некоторых западнолатгальских говорах Видземе долгий гласный *ū* корневых слогов сохранился без изменений (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного **ū* корневых слогов в латгальских говорах см. на карте № 16).

А. Абеле объясняла дифтонгизацию долгих гласных **ī*, **ū* в латгальских и селонских говорах тем, что гласные **ī*, **ū* в этих говорах якобы произносились более открыто и их артикуляция была более неопределенной и нестабильной по сравнению с нижнелатышскими долгими гласными *ī*, *ū*.[436] Правильность этого предположения А. Абеле подтверждается последовательными фазами дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных **ī*, **ū*, а именно **ī* > *i̯i̯* > *ei* и **ū* > *u̯u̯* > *ou* > *əu*, *eu*, *yu*, *iu*. Эти фазы дифтонгизации можно обосновать двумя группами веских данных. Во-первых, в диалекте лудзенских эстонцев сверхдолгие гласные *ī*, *ū* (по М. Веске, *iii*, *uuu*, по Л. Ваба, *î*, *û*) под влиянием латгальских говоров изменились в дифтонги *ei*, *ou* [437], а лудзенские эстонцы, как известно, переселились в Латгалию в XVII в.[438] Следовательно, данные диалекта лудзенских эстонцев наряду с названием луга *Sownakell*, зафиксированным в 1519 г. в южной Латгалии, свидетельствуют, что в южной и восточной Латгалии вместо теперешних дифтонгов *əu*, *eu*, *yu*, *iu* (рефлексов долгого гласного **ū*) в XVI–XVII вв. наличествовал дифтонг *ou*. Во-вторых, указанные выше фазы дифтонгизации долгих гласных **ī*, **ū* подтверждаются ретроградным развитием рефлексов этих долгих гласных (под влиянием латышского литературного языка) в некоторых селонских говорах, установленным посредством сравнения данных записей соответствующих говоров разных хронологических срезов в течении 50–60 лет, т. е. материалов “Трудов общества филологов” и материалов “Атласа

---

[435] Б р е й д а к, 1976, 34–35.
[436] Ā b e l e, 1933a, 60.
[437] W e s k e, 1877, 31; V a b a, 1977, 19.
[438] J a n s o n s, 1968, 24–28; B r e i d a k s, 1981, 93–96.

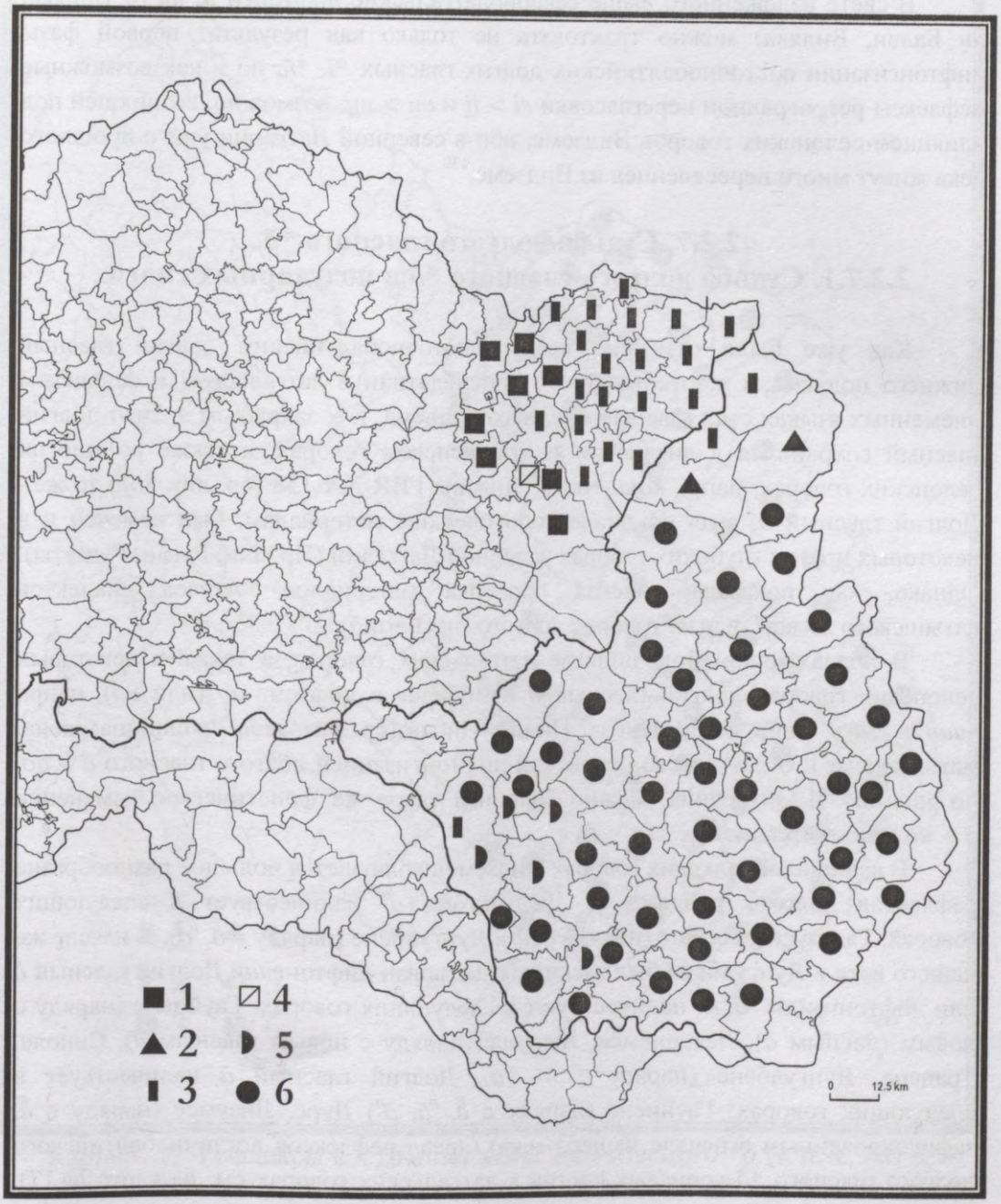

Карта № 16. Рефлексы восточнобалтийского гласного *$\bar{u}$ в корневых слогах в латгальских говорах: 1 – гласный $\bar{u}$; 2 – дифтонг *ui̯*; 3 – дифтонг *ou*; 4 – дифтонгоид °$\bar{u}$; 5 –дифтонги *eu*, *əu*; 6 – дифтонги *iu*, *yu*.

диалектов латышского языка", напр., *ei* > *i̯i̯* (FBR XVII 116) > *ī* (МАД) Лубана, *ou* (FBR XIII 83) > *ou* (МАД) Заса, *iu*, *uu* > *u̯u̯* (FBR XVII 116) > *ū* (МАД) Лубана.

В свете изложенного выше севернолатгальские дифтонги *i̯i̯*, *u̯u̯* (*i̯i̯* Виляка, *u̯u̯* Балви, Виляка) можно трактовать не только как результат первой фазы дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных **ī*, **ū*, но и как возможные рефлексы ретроградной перегласовки *ei* > *i̯i̯* и *ou* > *u̯u̯*, возможно, возникшей под влиянием селонских говоров Видземе, ибо в северной Латгалии уже с прошлого века живут много переселенцев из Видземе.[439]

2.2.7. Судьба долгого гласного **ō*

2.2.7.1. Судьба долгого гласного **ō* в подударных слогах

Как уже было отмечено выше, восточнобалтийский долгий гласный нижнего подъема, т. е. открытый **ō*, впоследствии в латгальском и селонском племенных языках стал гласным среднего подъема, т. е. закрытым *ō*. Этот долгий гласный сохранился в ливанском и аташиенском говорах, а также во многих селонских говорах, напр., *kòja*[2] 'нога' Ливаны FBR XX 138 (ср. лит. *kója* то же). Долгий гласный *ō*, судя по диалектологическим материалам, был отмечен и в некоторых других глубоких говорах западной Латгалии (Прейли, Ругаи, Рудзеты). Однако, как показала полевая проверка материалов "Атласа диалектов латышского языка", в этих говорах долгого гласного *ō* нет.

В подавляющем большинстве латгальских говоров, а также в некоторых селонских говорах долгий гласный *ō* изменился в дифтонг *uo* (или *ua*), напр., *mùot'ä* 'мать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *mótė* 'женщина; жена; мать; мачеха'). С латгальско-селонской дифтонгизацией долгого гласного *ō* > *uo*, по мнению Я. Эндзелина, можно сравнить такое же фонетическое изменение *ō* > *uo* в жемайтском.[440]

В западнолатгальских говорах Видземе наблюдается большое разнообразие рефлексов долгого гласного *ō*. Дифтонгоид *ō*^{a} наличествует в следующих говорах: Галгауске, Илзене (наряду с *uo*), Яунгулбене (наряду с *a̋*, ^{o}*a*). В начале же нашего века в Яунгулбене был засвидетельствован дифтонг *uo*. Долгий гласный *a̋* или дифтонгоиды ^{o}*ā*, *ā*^{o} наличествуют в следующих говорах: Гауйиене (наряду с новым гласным *ā*), Леясциемсе, Лизумсе (наряду с новым гласным *ā*), Синоле, Трапене, Яунгулбене (наряду с *ō*^{a}, ^{o}*a*). Долгий гласный *ā* наличествует в следующих говорах: Гауйиене (наряду с *a̋*, ^{o}*ā*, *ā*^{o}) Дуре, Лизумсе (наряду с *a̋*, зафиксированным в начале нашего века) (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного **ō* корневых слогов в латгальских говорах см. на карте № 17). Как вытекает из данных западнолатгальских говоров Видземе, эти говоры дают ценные материалы для подтверждения реальности следующего фонетического изменения *ō* > *ɔ̄* > *a̋* > *ā*. В селонских говорах также имеются неопровержимые

---

[439] Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20129.

[440] E n d z e l ī n s, 1951, 125.

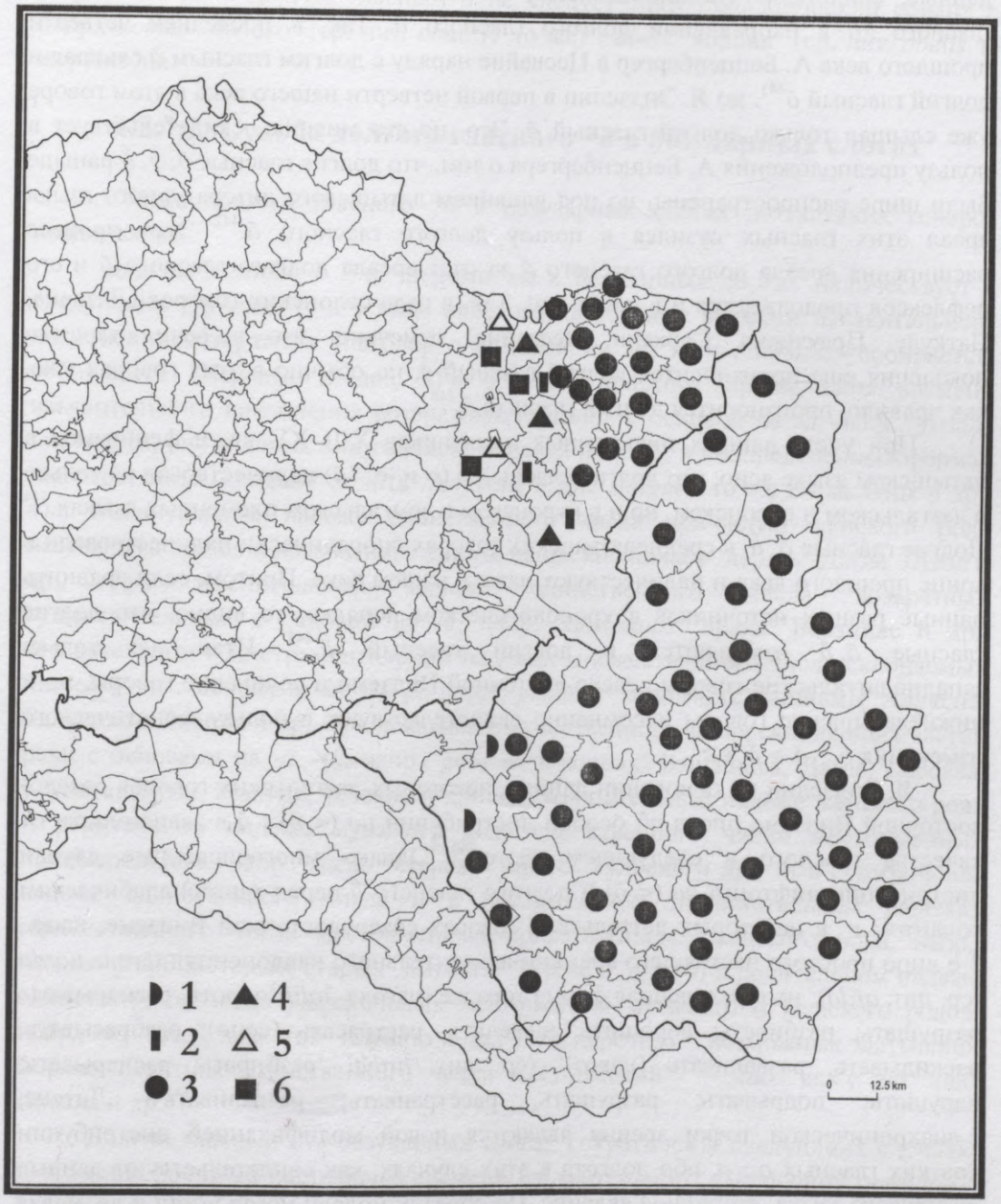

Карта № 17. Рефлексы восточнобалтийского гласного *$\bar{o}$ [< и.-е. *$\bar{a}$] в корневых слогах в латгальских говорах: 1 – гласный $\bar{o}$; 2 – дифтонгоид $\bar{o}^{a}$; 3 – дифтонг *uo* или *ua*; 4 – гласный $\bar{a}$, дифтонгоиды $^{\circ}\bar{a}$, $\bar{a}^{\circ}$; 5 – раньше наличествовал дифтонгоид $\bar{o}^{a}$; 6 – гласный $\bar{a}$.

данные, свидетельствующие в пользу развития восточнобалтийского долгого гласного *$\bar{o}$ в направлении долгого гласного $\bar{a}$. Так, в последней четверти прошлого века А. Бецценбергер в Цесвайне наряду с долгим гласным $\bar{a}$ слышал и долгий гласный $\bar{o}$[441], но Я. Эндзелин в первой четверти нашего века в этом говоре уже слышал только долгий гласный $\bar{a}$. Это, по его мнению, свидетельствует в пользу предположения А. Бецценбергера о том, что долгие гласные $\bar{o}$, $\bar{ɔ}$, $\bar{\ddot{a}}$ раньше были шире распространены, но под влиянием латышского литературного языка ареал этих гласных сузился в пользу долгого гласного $\bar{a}$.[442] Этот процесс расширения ареала долгого гласного $\bar{a}$ за счет ареала долгого гласного $\bar{o}$ и его рефлексов продолжается и в наши дни. Так, в ряде селонских говоров (Лаздона, Паткуле, Праулиена, Саркани, Цесвайне) отмечено, что в речи старшего поколения еще произносится долгий гласный $\bar{\ddot{a}}$, но обычно в этих говорах уже, как правило, произносится долгий гласный $\bar{a}$.[443]

При учете данных письменных памятников XIII–XV вв. и феннизмов в латышском языке ясно, что долгий гласный $\bar{o}$ (= и.-е. *$\bar{a}$) наличествовал не только в латгальском и селонском, но и в куронском и земгальском племенных языках.[444] Долгие гласные $\bar{o}$, $\bar{\ddot{a}}$ в среднелатышских говорах спорадически наличествовали в конце прошлого века и наличествуют даже в нашем веке. Притом, если сравнить данные разных источников в хронологическом порядке, то видно, что долгие гласные $\bar{o}$, $\bar{\ddot{a}}$ изменяются в долгий гласный $\bar{a}$.[445] Итак, не только западнолатгальские говоры северо-восточной Видземе и селонские говоры, но и нижнелатышские говоры несомненно свидетельствуют в пользу фонетического изменения $\bar{o} > \bar{ɔ} > \bar{\ddot{a}} > a$.

Я. Эндзелин на основании данных некоторых латгальских говоров северо-восточной Видземе писал об особой дистрибуции *uo* (< $\bar{o}$) : $\bar{a}$ в зависимости от качества гласного в следующем слоге.[446] Однако многочисленные случаи дистрибуции дифтонга *uo* (< $\bar{o}$) и долгого гласного $\bar{a}$ перед тавтосиллабическим сонантом *r* в некоторых латгальских говорах северовосточной Видземе, напр., 3-е лицо простого настоящего времени изъявительного наклонения глагола *uorda* (ср. лит. *arˇdo*); неопределенная форма того же глагола *ārdīt* ‘пороть, распарывать; разрушать; разбирать; ворошить, шевелить, растрясать (сено); разбрасывать, раскидывать, разваливать (навоз)’ (ср. лит. *ardýti* ‘разбирать; распарывать; нарушать; подрывать; разрушать, расстраивать; разваливать’) Литене, с диахронической точки зрения являются новой модификацией дистрибуции кратких гласных *o* : *a*, ибо долгота в этих случаях, как свидетельствуют данные литовского языка, вторичное явление. По образцу модели *uorda* : *ārdīt* и др. новая дистрибуция *uo* : $\bar{a}$ могла распространиться и на другие случаи, в которых за

---

[441] B e z z e n b e r g e r, 1885, 32, 84.
[442] E n d z e l i n, 1922, 85; E n d z e l ī n s, 1951, 125.
[443] E l k s nī t i s, 1929, 128.
[444] Б р е й д а к, 1977д, 13–16; 1980а, 74–76.
[445] Р у д з и т е, 1969, карты № 10–13.
[446] E n d z e l ī n s, 1951, 126.

дифтонгом *uo* и долгим гласным *ā* не следует тавто-силлабический сонант *r*, напр., *uobuls* ‘яблоко’ (ср. лит. *obuolỹs* то же) : *ābels* ‘яблоня’ (ср. лит. *obelìs* то же) Литене.

2.2.7.2. Судьба долгого гласного **ō* в безударных слогах

Судьба долгого гласного **ō* в безударных слогах латгальских говоров неодинакова.

Долгий гласный *ō* или дифтонг *uo* в безударных слогах наличествует в следующих случаях: 1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения возвратных глаголов с основой на *-ā*, напр., *taisuos* ‘собирается, собираются’ Карсава и др., 2) в 3 лице простого прошедшего времени изъявительного наклонения возвратных глаголов с основой на *-ā*, напр., *ʒуnuos* ‘он гнался, она гналась, они гнались’ Карсава и др., 3) в неопределенных формах глаголов, напр., *staiguot* ‘ходить’ Алуксне и др., *staiguot'* то же Варакляны и др., 4) в именительном падеже единственного числа причастий женского рода настоящего времени возвратного залога, напр., *kaudamuos* ‘дерясь’ Дагда, Лудза и др., 5) в именительном падеже единственного числа возвратных существительных с основой на *-ā*, напр., *kaušanuos* ‘драка’ Берзпилс и др., 6) в дательном и инструментальном падежах множественного числа склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-i̯ā*, напр., *gubuom* ‘копнам, (с) копнами’ Алуксне, Балтинава, Лиепна и др., 7) в локативе множественного числа склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-i̯ā*, напр., *gubuos* ‘в копнах’ Балтинава, Дагда, Карсава, Кауната, Лудза, Малупе, Резекне и др., 8) в именительном падеже женского рода и родительном падеже мужского рода единственного числа местоименных прилагательных, напр., *vacuo* ‘старая, старого’ Гулбене и др., 9) в родительном падеже единственного числа и в именительном и винительном падежах множественного числа местоименных прилагательных женского рода, напр., *vacuos* ‘старой, старые, старых’ Кауната, Литене и др., 10) в родительном падеже единственного числа указательных местоимений мужского и женского родов, напр., *tuo* ‘того’, *tuos* ‘той’ Кауната и др., 11) в наречиях – возможных застывших формах локатива единственного числа местоимений[447] – *kuô* ‘как’, *tuô* ‘так’ Ликсна и др.[448]

Долгий гласный *ō* в безударных слогах сократился в следующих случаях: 1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-āi̯o-*, напр., *staigoj* ‘ходит, ходят’ в большинстве говоров Латгалии, 2) в 1 лице множественного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā-*, напр., *skaitom* ‘считаем; читаем’ (< **skaitōm*) Варакляны, Варкава, Виляны, Дагда, Кауната, Краслава, Резекне и др., 3) в 1 лице простого прошедшего времени изъявительного наклонения

[447] E n d z e l ī n s, 1951, 611–612.
[448] E n d z e l ī n s, 1951, 127–128.

глаголов с основой на *-ā-*, напр., *zogom* ‘мы воровали’ (< **zogōm*) Андрупене, Дагда, Краслава и др., 4) во 2 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā-*, напр., *skaitot* ‘считаете; читаете’ (< **skaitōt*) Варкава, Ликсна, Прейли, Резекне и др., 5) во 2 лице множественного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā-*, напр., *zogot* ‘вы воровали’ (< *zogōt*) Прейли и др., 6) в дательном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā-*, *-i̯ā-*, напр., *gubom* ‘копнам’ (< **gubōm*) Варкава, Резекне и др.[449] Долгий гласный *ō* в большинстве из перечисленных выше случаев (1, 2, 3, 6) был сокращен для устранения избыточной долготы безударных слогов, в других же случаях (4, 5) был сокращен под влиянием других форм парадигмы.

Дифтонг *oi* вместо закономерного дифтонга *uo* безударных слогов многих словоформ наличествует в глубоких говорах Латгалии в Берзгале, Макашенах и Наутренах. Этот же дифтонг в гораздо меньшей мере встречается в глубоких говорах Латгалии в Дриценах, Звиргздене, Карсаве, Мердзене и Резне[450] (ареал этого фонетического явления см. на карте № 18).

В возникновении упомянутой выше фонетической особенности некоторых глубоких говоров Латгалии необходимо разграничить две стадии: собственно фонетическую и морфологическую.

Дифтонг *oi* наличествует в следующих формах глаголов настоящего времени с основой на *-āi̯o*: 1) в большинстве глубоких говоров Латгалии в конечном слоге 2 лица единственного числа и 3 лица простого настоящего времени изъявительного наклонения, напр., *stàigòi*^{2} ‘ты ходишь, он (она) ходит, они ходят’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. литер. *staigā* то же); 2) в большинстве глубоких говоров Латгалии в конечном слоге форм простого настоящего времени долженствовательного наклонения, напр., *jùostàigòi*^{2} ‘надо ходить’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. литер. *jàstaigā* то же); 3) во многих глубоких говорах юго-восточной Латгалии во всех формах простого настоящего времени изъявительного наклонения с эпентетическими сонантами *l'*, *ļ*, *n'*, *ņ*, напр., *stàigòiļu*^{2} ‘хожу’ Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *staigāju* то же), *runòiņu* ‘говорю’ Истра, Нирза (ср. лтш. литер. *runāju* то же); 4) во многих глубоких говорах юго-восточной Латгалии в форме простого настоящего времени пересказочного наклонения с эпентетическими сонантами *l'*, *ļ*, *n'*, *ņ*, напр., *as mozgòiļùt*^{2} ‘я мою’ Макашены (ср. лтш. литер. *mazgājuot* то же); 5) во многих глубоких говорах юго-восточной Латгалии в причастиях настоящего времени страдательного залога с эпентетическими сонантами *ļ*, *ņ*, напр., *runòiļàms* ‘говоримый’ Макашены (ср. лтш. литер. *runājams* то же).

Дифтонг *oi* в перечисленных выше глагольных формах возник следующим образом: после исчезновения кратких гласных конечных слогов и эпентезы

---

[449] Endzelīns, 1951, 127–128.

[450] См. также Endzelīns, 1951, 922; Rudzīte, 1968a, 231–245; Breidaks, 1974, 132–133, карта № 2.

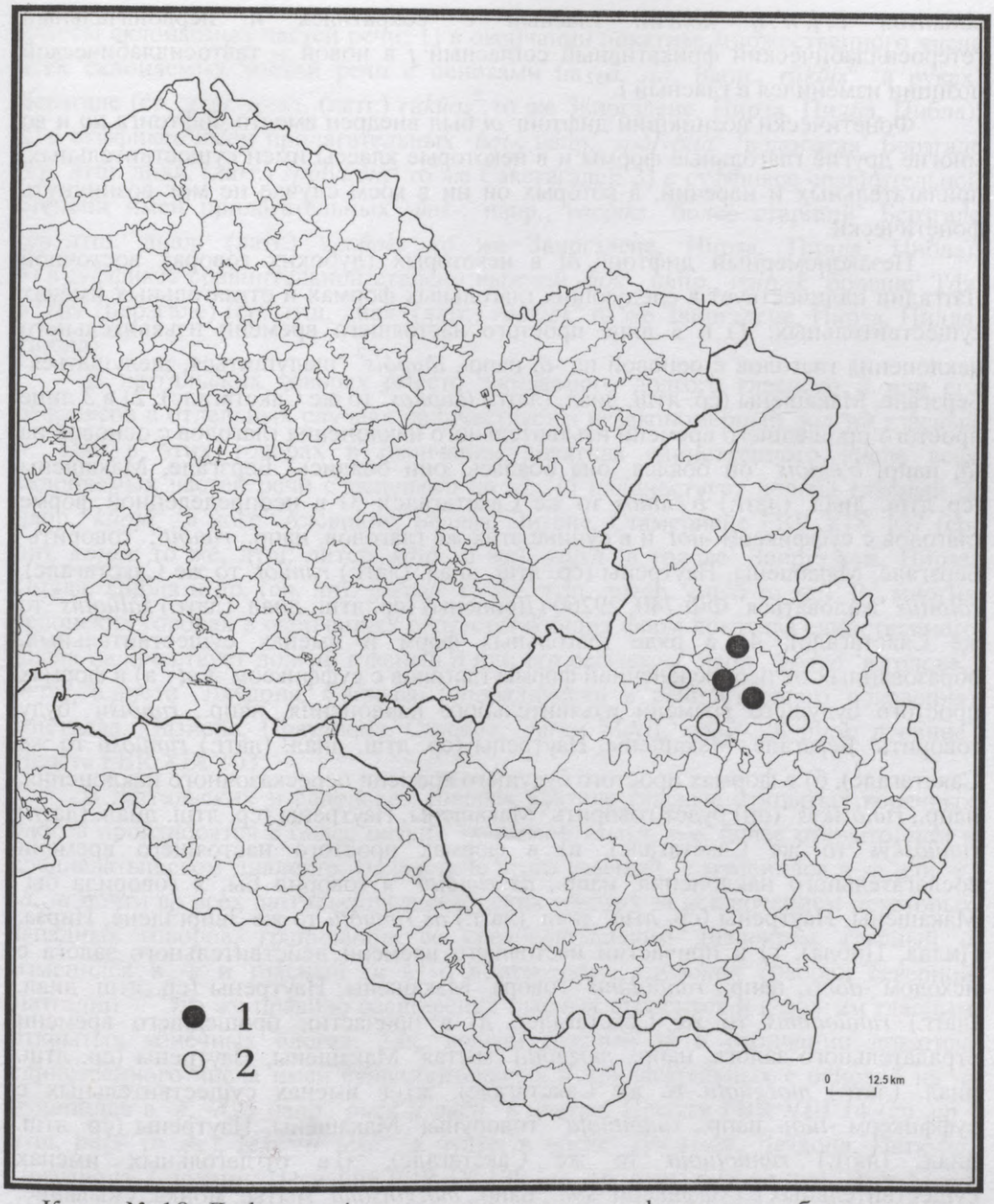

Карта № 18. Дифтонг *oi* вместо ожидаемого дифтонга *uo* в безударных слогах в латгальских говорах: 1 – дифтонг *oi* наличествует регулярно; 2 – дифтонг *oi* наличествует нерегулярно.[451]

[451] См. также Rudzīte, 1968a, 231-245.

сонантов *l', ļ, n', ņ* долгий гласный *ō* сократился и первоначальный гетеросиллабический фрикативный согласный *j* в новой – тавтосиллабической позиции изменился в гласный *i*.[452]

Фонетически возникший дифтонг *oi* был внедрен вместо дифтонга *uo* и во многие другие глагольные формы и в некоторые классы имен существительных, прилагательных и наречий, в которых он ни в коем случае не мог возникнуть фонетически.

Незакономерный дифтонг *oi* в некоторых глубоких говорах восточной Латгалии наличествует в следующих глагольных формах и отглагольных именах существительных: 1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā*, напр., *làupôis*[2] 'шелушиться, шелушаться' Берзгале, Макашены (ср. лтш. диал. (латг.) *làupûos*[2] то же Сакстагалс); 2) в 3 лице простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā*, напр, *b'êidôis* 'он боялся, она боялась, они боялись' Берзгале, Макашены (ср. лтш. диал. (латг.) *b'êidûos* то же Сакстагалс); 3) в неопределенной форме глаголов с суффиксом *-ûot'* и в супине этих же глаголов, напр., *runôit'*; 'говорить' Берзгале, Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runûot'* то же Сакстагалс), *žāloitūs* 'жаловаться' ФФ 740, 29260 (Дрицены) (ср. лтш. диал. (латг.) *žàlûotûs*[2] то же Сакстагалс); 4) в ряде глагольных форм и именах существительных, образованных от неопределенной формы глаголов с суффиксом *-uot'*: а) в формах простого будущего времени изъявительного наклонения, напр., *runôišu* 'буду говорить' Берзгале, Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runûošu* то же Сакстагалс), б) в формах простого будущего времени пересказочного наклонения, напр., *runôiškys* '(он) будет говорить' Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runûoškys* то же Сакстагалс), в) в формах простого настоящего времени сослагательного наклонения, напр., *as runôitu* 'я говорил бы, я говорила бы' Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *as runuôtu* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла), г) в причастии настоящего времени действительного залога с исходом *-dàms*, напр., *runôidàms* 'говоря' Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runûodàms* то же Сакстагалс), д) в причастии прошедшего времени страдательного залога, напр., *mozgôita* 'мытая' Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *mozgûota* то же Сакстагалс), ж) в именах существительных с суффиксом *-tùoj-* напр., *runôitùoja*[2] 'говорунья' Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runûotùoja* то же Сакстагалс), з) в отглагольных именах существительных с суффиксом *-šon-*, напр., *mozgôišona* 'мытье; мойка; умывание; купание; стирка' Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *mozgûošona* то же Сакстагалс).

Дифтонг *oi* был внедрен вместо дифтонга *uo* также в следующие формы /

---

[452] Передача дифтонга *oi* сочетанием графем *oj* в разных источниках и диалектологических очерках является написанием согласно морфологическому принципу, а сочетанием графем *oį-* компромиссным вариантом между морфологическим и фонетическим принципами транскрипции.

классы склоняемых частей речи: 1) в окончании локатива множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-i̯ā*, напр., *rùkôis*[2] 'в руках' Берзгале (ср. лтш. диал. (латг.) *rùkûos*[2] то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла); 2) в суффиксе имен прилагательных *-ûot-*, напр., *spòłvôita*[2] 'волосатая' Берзгале (ср. лтш. диал. (латг.) *spòłvûota*[2] то же Сакстагалс); 3) в суффиксе сравнительной степени имен прилагательных *-ûok-*, напр., *vacôiks* 'более старший' Берзгале (ср. лтш. диал. (латг.) *vacûoks* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла); 4) в суффиксе сравнительной степени наречий *-ûok-*, напр., *vairoik* 'больше' Tdz. 57769 (Берзгале) (ср. лтш. диал. (латг.) *vàirûok*[2] то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла).[453]

В латгальских говорах вместо ожидаемого долгого гласного *ō* или его рефлексов в отдельных случаях наличествует и незакономерный долгий гласный *ā*. Так, в этих говорах в окончании локатива единственного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-i̯ā* наличествует долгий гласный *ā*, напр., *kùojâ*[2] 'в ноге' Алсвикис, Белява, Литене, Стамериене FBR XIX 127 (ср. лит. *kójoje* то же, лтш. литер. *kãjã* то же), *gôłvâ* 'в голове' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла и др. (ср. лит. *galvojè* то же, лтш. литер. *gal̂vâ* то же). Во многих селонских говорах в окончаниях соответствующих форм локатива единственного числа наличествует долгий гласный *ō* или его рефлексы, напр., *go:́łvó* 'в голове', *ło:́pó* 'в листе' Ляудона, Сайкава, (спорадически в речи старшего поколения) Виеталва, Одзиена, Праулиена, Сауснея, Эргли МАД, *rejoã* 'в риге; в овине' Нерета FBR XIX 103.

В латгальских и селонских говорах краткие гласные открытых конечных слогов произносятся с более низким подъемом языка, т. е. более открыто, чем в среднелатышском диалекте. Вследствие этого гласный *-e* изменился в *-ę* или *-ę*, *-ä*, *-a* почти во всех латгальских и селонских говорах за исключением некоторых западных говоров, граничащих со среднелатышским диалектом, гласный *-i* изменился в *-e* и гласный *-u* в *-o* в некоторых глубоких говорах северной Латгалии.[454] Это же правило расширения гласных относится и к долгим гласным открытых конечных слогов. Так, долгий гласный *-ē* в окончании локатива единственного числа имен существительных и прилагательных с основой на *-ē* изменился в *-ę̄*, *-ā̈*,*-ā* напр., *pučę̂* // *pučâ* 'в цветке' Прейли FBR VIII 14 (ср. ср.-лтш. *puķẽ* то же), *zêķè*[2] // *zêķà*[2] 'в чулке; в носке' Дзелзава, Лаздона, Паткуле, Праулиена, Саркани, Цесвайне FBR IX 139 (ср. ср.-лтш. *zeķẽ* то же). Этот закон расширения гласных открытых конечных слогов более или менее последовательно проявляется во всем ареале латгальских и селонских говоров, за исключением части западных говоров, граничащих со средне-латышским диалектом.

Из сказанного выше ясно, что латгальский долгий гласный нижнего подъема *ā* в окончании локатива единственного числа всех склоняемых частей

---

[453] См. также R u d z ī t e, 1968, 234–236.
[454] R u d z ī t e, 1964, 292.

речи с основами на *-ā*, *-i̯ā* является результатом расширения долгого гласного среднего подъема *ō*, еще сохранившегося в части селонских говоров.

В части западно- и севернолатгальских говоров незакономерный долгий гласный *ā* наличествует в окончаниях локатива множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-i̯ā*, напр., *kùojâs*[2] (наряду с формой *kùojuôs*[2]) 'в ногах' Алсвикис, Белява, Литене, Стамериене FBR XIX 127, *rùkâs*[2] 'в руках' Баркава. Надо полагать, что в окончании локатива множественного числа этот долгий гласный *ā* появился под влиянием форм локатива единственного числа (*kùojâ*[2] 'в ноге', *rùkâ*[2] 'в руке' и т. д.).

Вместо ожидаемых закономерных рефлексов долгого гласного *ō* – долгого гласного *a͡ā*, дифтонга *uo* (или *ua*) или дифтонгоидов *ō*^{a}, ^{o}a в латгальских говорах северо-восточной Видземе наличествует незакономерный долгий гласный *ā* в следующих случаях: 1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-āi̯o*, напр., *staigā* 'ходит, ходят' Апе; 2) в неопределенной форме глаголов с суффиксом *-āt* и в производных от этого инфинитива формах, напр., *staigāt* 'ходить' Алсвикис, Апе, *izamozgâsîs* 'он (она) вымоется, они вымоются' Стамериене FBR XIX 132; 3) в именительном падеже единственного числа причастия женского рода настоящего времени возвратного залога с исходом *-damās*, напр., *kaudamās* 'дерясь' Вецгулбене, Литене; 4) в дательном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-i̯ā*, напр., *kùojâm*[2] (наряду с формой *kùojuôm*[2]) 'ногам' Алсвикис, Белява, Литене, Стамериене FBR XIX 127, *mȍ*^{a}*jâm*[2] 'домам; хуторам' Яунрозе FBR VIII 43[455]; 5) без какой-либо последовательности в корнях разных частей речи, напр., *râvu* 'я рвал' (1 лицо простого прошедшего времени изъявительного наклонения), *grâbeklis* 'грабли' Вецгулбене FBR V 147. В этих случаях незакономерный долгий гласный *ā* объясняется влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка, ибо в северо-восточной Видземе с давних времен живет много носителей среднелатышского диалекта[456] и многие носители местных говоров хорошо знают латышский литературный язык.[457]

В корнях слов разных частей речи незакономерный долгий гласный *ā* спорадически встречается также в некоторых глубоких говорах северной Латгалии, напр., *àtri*[2] 'быстро' Шкилбены, *pļàv'ę*[2] 'косьба, косовица; сенокос, покос; жатва' Виляка. Наличие незакономерного долгого гласного *ā* в этих говорах объясняется влиянием среднелатышского диалекта, ибо, начиная с середины прошлого века, в северной Латгалии поселилось много выходцев из Видземе и местные латгальские говоры подверглись сильному влиянию со стороны среднелатышского диалекта.[458]

---

[455] E n d z e l ī n s, 1951, 127–128.
[456] J a n s o n s, 1962, 203.
[457] Ā b e l e, L e p i k a, 1928, 19.
[458] Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20129.

2.2.8. Судьба гласных *e, *ē

2.2.8.1. Вторичная перегласовка гласных *e, *ē

После первичной позиционной перегласовки древнелатгалъских гласных *e > a и *ē > ā во многих позициях в древнелатгальском все же сохранились гласные *e, *ē как самостоятельные фонемы. Впоследствии и эти гласные в латгальских говорах в значительной мере подверглись разным позиционным изменениям, которые в настоящей работе мы будем называть вторичной перегласовкой гласных *e, *ē.

Древнелатгальский краткий закрытый гласный *e в глубоких латгальских говорах сохранился без изменений только в определенных позициях, напр., *egļa* 'ель' Калупе, Ликсна, Ницгале (< *egle*), *el'ekšn'is'* 'ольха' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< *eleksnis*). Вместо гласного *e в глубоких латгальских говорах в определенных позициях наличествуют его рефлексы *ä*, *ȧ*, *a*, *ẹ*, *ẹ*, *ⁱe*. Притом эти рефлексы строго распределены по ареальному признаку: 1) в говорах центральной Латгалии и некоторых говорах юго-восточной Латгалии гласный *ä*, напр., *ägl'ä* 'ель', Сакстагалс, 2) в извалтском говоре гласные *ä*, *ȧ*, *a*, напр., *ägl'ä* 'ель', *capur'ȧ* 'шапка' (ср. лтш. литер. *cẹpure* то же), *ša* 'на, возьми!' (< *še*), 3) в большинстве говоров юго-восточной Латгалии гласные *ä*, *a*, напр., *t'ä* 'здесь, тут' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *te* то же), *agļa* 'ель', Истра, Мердзене, 4) в говорах западной Латгалии гласный *ẹ*, напр., *ẹgl'ẹ* 'ель', Варакляны, Ливаны, 5) в говорах северной Латгалии и северовосточной Видземе гласный *ẹ*, напр., *ẹs'* 'я' Виляка (ср. лтш. литер. *es* то же), 6) в некоторых говорах северо-восточной Видземе в подударных слогах дифтонгоид *ⁱe*, напр., *nⁱesu* 'я нес, я несла' Вецлайцене, Яунлайцене FBR VIII 28 (ср. лтш. литер. *nesu* то же), *čⁱetri* 'четыре' Стамериене FBR XIX 119 (ср. лтш. литер. *četri* то же).

В говорах северо-восточной Видземе древнелатгальский долгий закрытый гласный *ē частично сохранился только в безударных слогах, напр., *mutê* 'во рту' (лок. ед. ч.) Литене FBR XIX 120 (ср. ср.-лтш. *mutẽ* то же), *siêdêt* 'сидеть' Яунрозе FBR VIII 29 (ср. лтш. литер. *sêdêt* то же). Но не исключена вероятность и другого объяснения наличия долгого закрытого гласного *ē* в некоторых говорах северо-восточной Видземе. Этот гласный, возможно, является результатом ретроградного развития долгого полуоткрытого гласного *ę̄* (или в некоторых случаях долгого открытого гласного *ę̄*) под влиянием латышского литературного языка. В глубоких говорах Латгалии долгий закрытый гласный *ē не сохранился.

В латгальских говорах только тот долгий закрытый гласный *ē изменился в дифтонг *ie*, который уже раньше в определенных позиционных условиях не был перегласован в долгий гласный *ā̄*. Вместо древнелатгальского долгого закрытого гласного *ē в латгальских говорах на современном этапе развития наличествуют следующие рефлексы: *ē*, *ę̄*, *ę̄*, *ā̄*, *ā*, *ie*[459], *yə*, *ẏə*, притом, как будет показано ниже,

---

[459] Сочетание графем *ie* в данном случае, по мнению Я. Эндзелина, является лишь грубым обозначением соответствующего дифтонга, произношение которого колеблется по говорам между *ᵉę,ē͡a, e͡a, i͡ē, i͡e*. См. E n d z e l ī n s, 1951, 108.

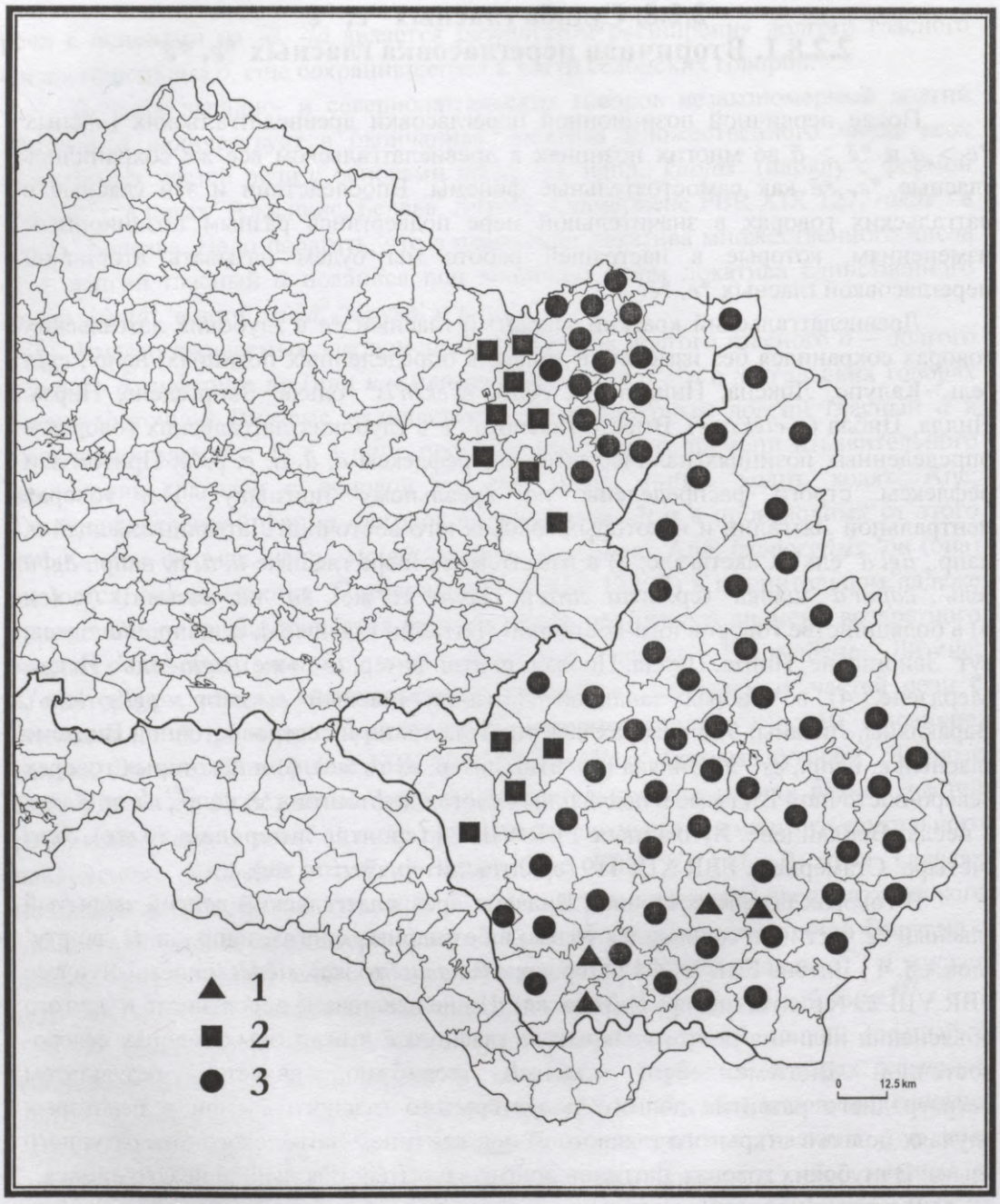

Карта № 19. Рефлексы восточнобалтийского гласного *$\bar{e}$ в корневых слогах в латгальских говорах [по словам *vēzis* ‘рак’, *klēts* ‘амбар’]: 1 – гласный $\bar{ä}$; 2 – гласный $\bar{ẹ}$; 3 – дифтонг *ie*.

гласные *ę̄*, *ę̄*, *ā* развились из гласного *ā̂*, а дифтонги *уə*, *у̇ə* – из дифтонга *ie*. Рефлексы долгого закрытого гласного **ē* строго распределены по ареальному признаку: 1) в говорах центральной Латгалии и некоторых говорах юго-восточной Латгалии долгий гласный *ā̂* и дифтонг *ie*, напр., *âs't'* 'есть; кушать' Сакстагалс (ср. лтш. литер. *êst* то же), *îežu* 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' (< *êžu*) Сакстагалс, 2) в говорах юго-восточной Латгалии долгие гласные *ā̂*, *ā* и дифтонг *ie*, напр., *ap'âd'ä* 'он съел, она съела, они съели' (< *ap'êd'e*), *âs't'* 'есть; кушать', *îežu* 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла; 3) в одной части говоров западной Латгалии долгий гласный *ę̄*, напр., *ęs't'* 'есть; кушать', *ęžu* 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Стирниене, 4) в другой части западнолатгалъских говоров долгий гласный *ę̄* и дифтонг *ie*, напр., *ęs't'* 'есть; кушать', *îežu* 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Рудзеты, 5) в говорах северной Латгалии и некоторых говорах южной Латгалии дифтонг *ie*, напр., *îes't'* 'есть; кушать', *îežu* 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Лиепна, Ликсна; 6) в говорах северо-восточной Видземе долгие гласные *ē* (только в безударных слогах), *ę̄* и дифтонг *ie*, напр., *upê* 'в реке' (лок. ед. ч.) Яунрозе FBR VIII 29 (ср. ср.-лтш. *upē* то же), *klętiê*[2] 'в амбаре, в клети' (лок. ед. ч.) Галгауска (< *klètê*[2]), *zemę̂* 'в земле' (лок. ед. ч.) Анна (ср. ср.-лтш. *zemē* то же), *iêst* 'есть; кушать' Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 29.

Относительно качества гласных *ä*, *ā̈* глубоких говоров центральной и южной Латгалии среди латышских языковедов нет единогласия.

Такие знатоки глубоких говоров Латгалии как О. Скринда (уроженец Ликсненской волости Даугавпилсского уезда), Ф. Трасун (уроженец Сакстагалской волости Резекненского уезда), С. Камбала (уроженец Берзгальской волости Резекненского уезда) и П. Строд (уроженец Вараклянской волости Резекненского уезда), рассматривая вопросы произношения, писали, что гласные *ä*, *ā̈* глубоких говоров Латгалии нельзя отождествлять со среднелатышскими гласными *ę̄*, *ę̄*, что гласный *ä* в глубоких говорах Латгалии произносится как гласный *'a* (=*я*, *ia*) за смягченными согласными в русском, белорусском и польском языках, хотя в орфографии они пользовались графемой *e* для передачи звука *ä* и графемами *è*, *é*, *ê*, *ē* для передачи звука *ā̈*. Ф. Трасун притом довольно точно определил ареал гласных *ä*, *ā̈* в глубоких говорах Латгалии.[460]

В латгальской орфографии в XX в. гласные *ä*, *ā̈* обозначались графемами *e*, *è*, *é*, *ê*, *ē*. Только для передачи гласного *ä* в абсолютном конце слова какое-то время пользовались сочетанием графем *ia*. Поэтому ясно, что такие тексты, в которых встречаются графемы или диграфы *ä*, *ia*, *ià*, *iá*, *iâ*, *iā* или *ja*, *jà*, *já*, *jâ*, *jā*, отображают не орфографические нормы, а реальное произношение гласных *ä*, *ā̈*.

Большое значение для решения спорного вопроса о качестве гласных *ä*, *ā̈* имеют записи латгальского устного народного творчества, в которых собиратели фольклора, как правило, не придерживались норм правописания, а пытались отобразить более адекватно реальное произношение сказителей. Как

---

[460] Скринда, 1908, 73; Trasuns, 1909, 260; Kambala, 1921, 6; Strods, 1922, 13–14, 1924, 12–13; Breidaks, 1982, 95.

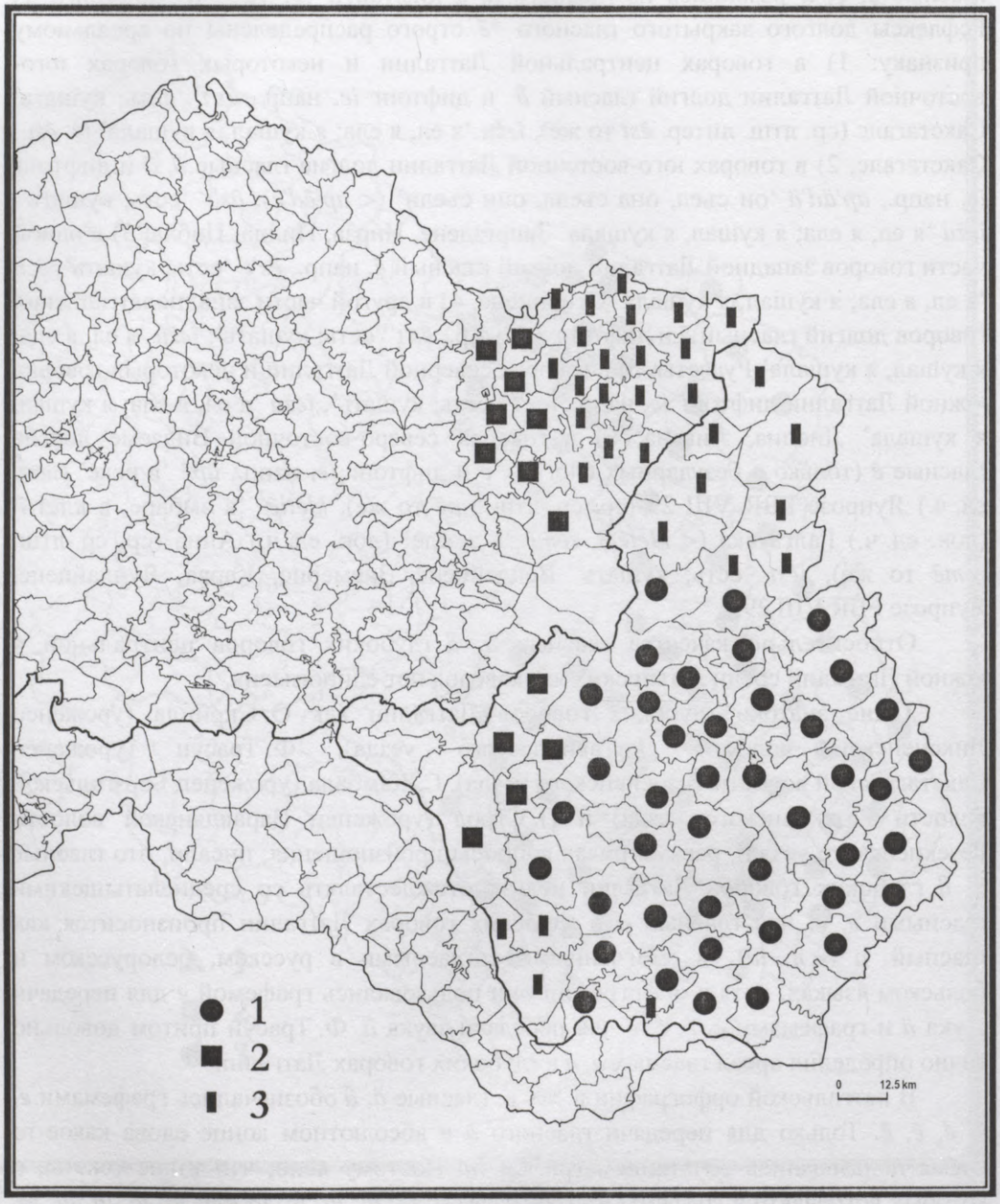

Карта № 20. Рефлексы восточнобалтийского гласного **ē* в корневых слогах в латгальских говорах [по словам *zērve* ‘журавль’, *mēle* ‘язык’]: 1 – гласный *ā*; 2 – гласный *ē;* 3 – дифтонг *ie*.

свидетельствуют записи латгальского устного народного творчества, гласные *ä*, *ā̈* и дифтонг *äi* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии наличествуют в абсолютном начале, середине и абсолютном конце слов.

Краткий гласный *ä* зафиксирован: 1) в абсолютном начале слова, напр., *iagleitia* ‘елочка’ ФФ 263, 942 (Дрицены) (ср. ср.-лтш. *eglīte* то же), 2) в середине слова, напр., *ziamia* ‘земля’ ФФ 740, 20940 (Мердзене) (ср. лтш. литер. *zeme* то же).

Долгий гласный *ā̈* зафиксирован: 1) в абсолютном начале слова, напр., *iādia* ‘он ел, она ела, они ели; он кушал, она кушала, они кушали’ (< *êd'e*) ФФ 1368, 33 (Берзпилс, Наутрены), 1506, 23 (Карсава), 2) в середине слова, напр., *dziāria* ‘он пил, она пила, они пили’ ФФ 548, 20946 (Берзгале) (ср. лит. *gė́rė* то же), 3) в абсолютном конце слова, напр., *upiā*, ‘в реке’ (лок. ед. ч.) ФФ 263, 658 (Дрицены), 599, 2446 (Скайста) (ср. ср.-лтш. *upē* то же, лит. *ùpėje* то же).

Дифтонг *äi* зафиксирован: 1) в абсолютном начале слова, напр., *iai* ‘иди!’ Tdz. 47747, 2 (Прейли) (ср. лтш. литер. *ej* то же), 2) в середине слова, напр., *miaita* ‘дочь; девушка’ ФФ 226, 203 (Андрупене), 263, 738 (Наутрены), 296, 27 (Дрицены), 344, 1576 (Прейли), 548, 20946 (Берзгале), 821, 163 (Тилжа), 935, 24020 (Вишки), 1314, 735 (Аулея), 1558, 244 (Истра) (ср. лтш. литер. *meîta* то же).

Таких примеров в записях латгальского фольклора несметное количество, и они полностью подтверждают выводы О. Скринды, Ф. Трасуна и П. Строда о качестве гласных переднего ряда *ä*, *ā̈* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии. И все же в фонетической транскрипции латышской лингвистической литературы преобладает неточная передача этих гласных графемами *ę*, *ę̄*.

В работах Я. Эндзелина и его учеников, как правило, неточно определено качество гласных переднего ряда *ä*, *ā̈* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии и эти своеобразные гласные переданы не соответствующими графемами *ę*, *ę̄*.[461]

Причины этой ошибки кроются в следующих обстоятельствах.

Во-первых, собирателями материалов глубоких говоров Латгалии и авторами работ об этих говорах часто были носители других диалектов (О. Аболиня, М. А. Алкснис, М. Витоле, И. Мартинсоне, В. Руке-Дравиня, Т. Шмите, Я. Церик, Я. Эндзелин) и они воспринимали чуждые им звуки через призму фонематической системы родного диалекта. В результате этого в описании фонетики глубоких говоров Латгалии появилось немало ошибок.[462]

Во-вторых, в очерках глубоких говоров Латгалии, авторами которых являлись сами носители этих говоров, наличие графем *ę*, *ę̄* для обозначения

---

[461] Endzelin, 1922, 72–73; Endzelīns, 1924, 71–74; 1951, 102–103, 105, 107–110; 1974, 481–483; 1979, 297–303; Rūķe, 1939a, 146–148, 150–151, карта № 1; 1939b, 369–407; Rudzīte, 1964, 273–276; Рудзите, 1969, карта № 23. Такого рода ошибки, как отметили Л. Щерба и Н. Трубецкой, при сборе языковых материалов часто наблюдаются. См. Щерба, 1974, 137; Трубецкой, 1960, 59.

[462] Такого рода ошибки, как отметили Л. Щерба и Н. Трубецкой, при сборе языковых материалов часто наблюдаются. См. Щерба, 1974, 137; Трубецкой, 1960, 59.

гласных *ä*, *ā̈* имеет другую причину. Так, напр., уроженец Пилденской волости Лудзенского уезда Х. Тиховский прислал в Хранилище фольклора рукопись материалов устного народного творчества, собранных им в бывшей Пилденской волости (ФФ 40). В этой рукописи гласные переднего ряда *ä*, *ā̈* переданы сочетаниями графем *ia*, *iā*. Во многих фольклорных единицах этой коллекции (№ 23, 29, 33, 39, 124, 307, 400 и др.) встречаются формы *diavia* ‘он давал, она давала, они давали’ (< **d'ev'ē*), *guliā* ‘он спал, она спала, они спали; он лежал, она лежала, они лежали’ (< *gul'ē*), *miaita* ‘дочь; девушка’ (ср. лтш. литер. *meîta* то же), *mias* ‘мы’ (ср. лит. *mẽs* то же), *niast* ‘нести’ (ср. лтш. литер. *nest* то же), *siav* ‘себе’ (ср. лтш. литер. *sev* то же), *tia* ‘здесь, тут’ (ср. лтш. литер. *te* то же), *tiav* ‘тебе’ (ср. лтш. литер. *tev* то же). Подобную картину наблюдаем и в рукописи материалов устного народного творчества, которую в Хранилище фольклора прислала уроженка Звиргзденской волости Лудзенского уезда А. Кивране (ФФ 183). В этой рукописи гласные переднего ряда *ä*, *ā̈* звиргзденского говора также переданы сочетаниями графем *ia*, *iā*. Во многих фольклорных единицах этой коллекции (№ 2, 3, 78, 176, 177, 217 и др.) встречаются формы *miaita* ‘дочь; девушка’ (ср. лтш. литер. *meîta* то же), *mias* ‘мы’ (ср. лит. *mẽs* то же), *siav* ‘себе’ (ср. лтш. литер. *sev* то же), *tiav* ‘тебе’ (ср. лтш. литер. *tev* то же), *viast* ‘вести; везти’ (ср. лтш. литер. *vest* то же), *ziamia* ‘земля’ (ср. лтш. литер. *zeme* то же, лит. *žẽmė* то же). Таких примеров в обеих упомянутых рукописях много тысяч. Однако в очерке пилденского говора Х. Тиховского (FBR XIII 37–62) и в очерке звиргзденского говора А. Кивране (FBR X 23–37), напечатанных в “Трудах общества филологов”, во всех случаях сочетания графем *ia*, *iā* последовательно заменены графемами *ę*, *ę̄*. Поэтому имеются все основания для предположения, что фонетическая транскрипция диалектологических очерков глубоких говоров Латгалии, напечатанных в “Трудах общества филологов”, отображают точку зрения редактора Я. Эндзелина, а не самих авторов этих очерков.[463]

Неудовлетворительное состояние описания фонетики глубоких говоров Латгалии усугубляется еще и тем обстоятельством, что некоторые языковеды в своих работах гласные переднего ряда *ä*, *ā̈* передают хаотически то графемами *ę*, *ę̄*, то графемами *a*, *ā*. Так, напр., А. Рекена в своих диалектологических работах по калупскому и некоторым другим южнолатгальским говорам в словах индоевропейского, балто-славянского, балтийского и латышского происхождения гласный *ä* калупского говора, как правило, обозначает графемой *ę*, но иногда обозначает и графемой *a*, напр., *ʒ'aļ̂d'eît'* ‘жечь, обжигать (о крапиве)’.[464] В заимствованных словах мы наблюдаем противоположную картину. Гласный *ä* в ее работах, как правило, передан графемой *a*, напр., *ʒ'aʒ'a* ‘дядя’, *kukņa* ‘кухня’, но иногда этот же гласный передан и графемой *ę*, напр., *c'ac'ę* ‘игрушка’[465], *pl'em'ę* ‘род’.[466] Иногда даже написание одного и того же слова в одной и той же

[463] B r e i d a k s, 1974, 129–131.
[464] R e ķ ē n a, 1962, 384.
[465] R e ķ ē n a, 1962, 369, 384, 413.
[466] Р е к е н а, 1977, 186, 188.

работе бывает двояким, напр., *c'oc'a* и *c'oc'ę* ‘тетя’.[467] А непоследовательное обозначение гласного *ä* калупского говора то графемой *ę*, то графемой *a* в одних и тех же словах в разных работах А. Рекены еще более частое явление, ср. напр., *k'èrz'in'ę* и *k'èrz'iņa* ‘корзина’, *kuzn'ę* и *kuzņa* ‘кузница’, *màul'ę*^{2} и *màuļa*^{2} ‘ступица’, *pašel'ę* и *pašeļa* ‘навес’, *šupl'ę* и *šupļa* ‘совок’.[468]

Такая запутанная и в большой мере неадекватная транскрипция не дает возможности языковедам точно описать фонетическую и тем более фонематическую систему некоторых глубоких говоров Латгалии. Поэтому ясно, что одной из первоочередных задач латышской диалектологии является упорядочение фонетической транскрипции на основе строгого применения субъективного и объективного методов в понимании Л. Щербы.

2.2.8.2. Депалатализация гласных *ä, ā̈* и дифтонга *ie*

В связи с частичной депалатализацией смягченного сонанта *r'* в извалтском говоре гласный *ä* за сонантом *r'*, занимающим промежуточное положение между смягченным *r'* и твердым *r*, изменился в гласный *ȧ*, занимающий промежуточное положение между гласным переднего ряда *ä* и гласным среднего ряда *a*, напр., *r'ȧc'* ‘он (она) видит, они видят’ (< *r'àz'* < *r'äz'*, ср. лит. *rẽgi* то же).

Во многих говорах центральной и южной Латгалии гласные переднего ряда *ä*, *ā̈* за депалатализованными согласными *r*, *š*, *ž*, *č*, *ǯ* изменились в гласные среднего ряда *a*, *ā*, напр., *capura* ‘шапка’ Калупе FBR XVIII 33 (< *capur'ä*, ср. лтш. литер. *cepure* ‘шапка; шляпа, шляпка’), *skràja*^{2} ‘он бежал, она бежала, они бежали’ Краслава FBR XII 28 (< *skr'ȁja*^{2}, ср. лтш. литер. *skrẽja* то же). В некоторых говорах южной Латгалии и за некоторыми другими депалатализованными согласными осуществилась депалатализация гласного *ä*, напр., *laja* ‘долина, низина’ (< *l'äja*, ср. лтш. литер. *leja* то же), *smajâs* ‘он (она) смеется, они смеются’ (< *s'm'äjâs*, ср. лтш. литер. *smejas* то же) Калупе FBR XVIII 33.

Во многих говорах юговосточной Латгалии гласные переднего ряда *ä*, *ā̈* в абсолютном начале слова изменились в гласные среднего ряда *a*, *ā*, напр., *agļa* ‘ель’ (< *äg'l'ä*, ср. лтш. литер. *egle* то же) Цибла FBR VI 32, *ajùt'*^{2} ‘идя’ (< *äjùt'*^{2}, ср. лтш. литер. *ejuõt* то же, деепричастие настоящего времени действительного залога) Калупе FBR XVIII 46, *âs't'* ‘есть; кушать; питаться’ (< *ȃs't'*, ср. лтш. литер. *êst* то же) Вишки Ceļi IX 373, Краслава FBR XII 28, Пилда FBR XIII 41, Цибла FBR VI 31.[469]

Судя по данным извалтского говора, депалатализация гласных переднего ряда *ä*, *ā̈* в юго-восточных говорах Латгалии осуществилась следующим образом: *ä* > *ȧ* > *a* и *ā̈* > *ā̇* > *ā*.

---

[467] Рекена, 1977, 180, 181, 188.
[468] Reķēna, 1962, 404, 415, 425, 439, 483; 1974, 79, 178, 226, 250, 272, 297.
[469] Breidaks, 1974, 129–130; Брейдак, 1985а, 131.

Во многих латгальских говорах северо-восточной Видземе на современном этапе развития в абсолютном начале слова и за твердыми согласными вместо латышского литературного гласного *e* наличествует гласный *a*, напр., *aj* 'иди!' Вецгулбене FBR V 145, Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 28 (ср. лтш. литер. *ej* то же), *saja* 'лицо' Вецгулбене FBR V 145, Леясциемс FBR IV 47 (ср. лтш. литер. *seja* то же), *kràiss*[2] 'левый' Леясциемс FBR IV 48 (ср. лтш. литер. *kreiss* то же). Это с первого взгляда непонятное фонетическое явление можно удовлетворительно объяснить в свете данных глубоких говоров Латгалии следующим образом: в латгальских говорах северо-восточной Видземе когда-то были смягченные согласные и гласный переднего ряда *ä*, после же депалатализации смягченных согласных и гласного *ä* под влиянием среднелатышского диалекта возникли последовательности звуков твердый согласный + гласный среднего ряда *a* и гласный *a* в абсолютном начале слова.

Дифтонг *ie* за депалатализованными согласными *r*, *š*, *ž*, *č*, *ǯ* в глубоких говорах юго-восточной Латгалии изменился в дифтонг *ẏə* или *yə*, напр., *rẏ̀əču*[2] 'я рычал, я рычала' Озолайне, *rẏəču*[2] то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **r'èču*[2]), *žẏ̀əl'êig'i*[2] 'жалобно' Озолайне, *žẏəl'êig'i*[2] то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **ž'èl'îg'i*[2]). Возникновение дифтонгов *ẏə*, *yə* за депалатализованными согласными *r*, *š*, *ž*, *č*, *ǯ* можно объяснить следующим образом: вследствие депалатализации смягченных согласных *r'*, *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'* гласный *i* переднего ряда изменился в гласный *ẏ*, занимающий промежуточное положение между гласным *i* переднего ряда и гласным *y* среднего ряда, или в гласный *y* среднего ряда, а под влиянием первого компонента дифтонга и второй компонент – гласный переднего ряда *e* изменился в гласный *ə*, занимающий промежуточное положение между гласными переднего и среднего рядов, следовательно, приблизился к артикуляционной базе первого компонента дифтонга. Так как смягченные согласные *r'*, *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'* в глубоких говорах юго-восточной Латгалии депалатализовались под влиянием польского и белорусского языков[470], то возникновение дифтонгов *ẏ*, *y* за депалатализованными согласными можно толковать как проявление косвенного влияния польского и белорусского языков.[471]

2.2.8.3. Перегласовка *ä* > *ę* и *ā̈* > *ę̄*

В современных глубоких говорах западной Латгалии наличествуют рефлексы древнелатгальских закрытых гласных **e*, **ē* открытые гласные *ę*, *ę̄*, напр., *n'ęs't'* 'нести' Рудзеты (ср. лтш. литер. *nest* то же), *m'ęl'ę*[2] 'язык' Варакляны (ср. лтш. литер. *mèle* то же). Однако в этом явлении не надо усматривать архаизм, т. е. считать открытые гласные *ę*, *ę̄* промежуточной ступенью в перегласовке **e* > *ä* и **ē* > *ā̈*. Гласные *ę*, *ę̄* по сравнению с гласными *ä*, *ā̈* являются инновацией,

---

[470] Б р е й д а к, 1972, 47–51.
[471] Б р е й д а к, 1976, 36.

возникшей очевидно под влиянием соседних селонских говоров Видземе. Свидетельство тому изменение окончания именительного падежа единственного числа имен существительных *-ä* или *-(j)ä* (исторически суффикса *-i̯ā*) и окончания 3 лица глаголов *-ä* за согласным *j* (исторически суффикса *-ā*) в окончание *-ę*, напр., в вараклянском говоре *gal'ę* 'мясо' (ср. лтш. диал. (латг.) *gal'ä* то же Наутрены, лтш. литер. *gaļa* то же), *val'ę* 'время; досуг; воля' (ср. лтш. диал. (латг.) *val'ä* то же Наутрены, лтш. литер. *vaļa* то же), *gùoja*[2] // *gùoję* 'он шел, она шла, они шли' (ср. лтш. диал. (латг.) *gùojä*[2] то же Виляны, лтш. литер. *gãja* то же). Эти формы с новым окончанием *-ę* можно объяснить только как следствие перегласовки *ä* > *ę*.

Записи устного народного творчества также свидетельствуют, что гласные *ę*, *ę̄* в говорах западной Латгалии относительно новое явление. Так, напр., судя по записям фольклора уроженца Вараклянской волости Резекненского уезда П. Смельтера, в окрестностях Ливан в конце прошлого века и в начале нашего века еще наличествовали гласные *ä*, *ā̈*, напр., *miäs* 'мы' ФФ 599, 1054 (ср. лит. *mẽs* то же), *apiädiä* 'он съел, она съела, они съели' ФФ 599, 143 (ср. лит. *apė́dė* 'он съел, она съела, они съели; он сожрал, она сожрала, они сожрали'), но в 40-ых годах нашего века в этом говоре уже наличествовали гласные *ę*, *ę̄* (FBR XX 137).

2.2.8.4. Перегласовка *ä* > *ę* и *ā̈* > *ę̄*

Полуоткрытые гласные *ę*, *ę̄* наличествуют в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе. В работах Я. Эндзелина и некоторых его учеников гласный *ę* некорректно передан графемой *ę* или *e*.[472]

В вилякском говоре северной Латгалии вместо ожидаемого гласного *ä* (< др.-латг. **e*) и дифтонгов *äi* (< др.-латг. **ei*), *ie* (< др.-латг. **ē*) наличествуют *ę*, *ęi*, *ię*, напр., *ęs'* 'я' (ср. лтш. диал. (латг.) *äs'* то же Наутрены, лтш. литер. *es* то же), *rę̀iz'ę*[2] 'раз', (ср. лтш. диал. (латг.) *r'ä̀iz'ä*[2] то же Наутрены, лтш. литер. *reĩze* 'раз; очередь'), *v'îęļ* 'еще' (ср. лтш. диал. (латг.) *v'îeļ* то же Шкилбены, лтш. литер. *vêl* то же). Во всех говорах северной Латгалии вопреки сведениям некоторых курсовых и дипломных работ по диалектологии студентов Латвийского государственного университета краткий гласный *ę* встречается во всех позициях, т. е. в абсолютном начале, в середине и абсолютном конце слова. Долгий гласный *ę̄* наличествует в названии реки прибалтийско-финского происхождения *Pę̄rdeja*[2] в северной Латгалии (ср. *Päärdu-jõgi* в Эстонии). В некоторых говорах северо-восточной Видземе также наличествуют гласные *ę* (< др.-латг. **e*), *ę̄* (< др.-латг. **ē*) и дифтонг *ęi* (< др.-латг. **ī*), напр., *ęs* 'я' Галгауска, Яунгулбене (ср. лтш. литер. *es* то же), *turę̂t* 'держать' Яунгулбене (ср. лтш. литер. *turêt* то же), *tę̀irums*[2] 'пашня, поле' Леясциемс (ср. лтш. литер. *tīrums* то же).

---

[472] Endzelīns, 1979, 295–297; Vītole, 1931, 126; Zemzare, 1940, 90. О причинах ошибки подобного рода см. Щерба, 1974, 137; Трубецкой, 1960, 59.

Однако пока недостаточно собранных материалов для точного определения ареала гласных *ẹ*, *ę̄* и дифтонга *ẹi* в говорах северо-восточной Видземе.

Гласные *ẹ*, *ę̄* говоров северной Латгалии и северо-восточной Видземе по сравнению с гласными *ä*, *ā̈* говоров центральной и юго-восточной Латгалии являются инновацией. Это подтверждается следующими фактами. Во-первых, окончание именительного падежа единственного числа *-ä* (исторически суффикс *-i̯ā*) имен существительных изменилось в окончание *-ẹ*, напр., *gal'ẹ* 'мясо' Шкилбены (ср. лтш. диал. (латг.) *gal'ä* то же Наутрены, лтш. литер. *gaļa* то же), *kùojẹ*[2] 'нога' Шкилбены (ср. лтш. диал. (латг.) *kùojä*[2] то же Виляны, лит. *kója* то же). Во-вторых, окончание родительного падежа единственного числа *-'a* имен существительных с основой на *-i̯o-*изменилось в окончание *-'ẹ*, напр., *c'el'ẹ*, 'пути, дороги' Балтинава, *c'eļa // c'el'ẹ* то же Шкилбены (ср. лтш. литер. *ceļa* то же, лит. *kẽlio* то же). В-третьих, в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе вместо ожидаемого краткого гласного *e* в абсолютном начале слова и за твердыми (депалатализованными) согласными часто наличествует краткий гласный *a*, напр., *ajit* 'идите!' Лиепна. Иногда в этих говорах в абсолютном начале слова вместо ожидаемого дифтонга *ie* (< **ē*) наличествует долгий гласный *ā*, напр., *ādi* 'ешь!; кушай!' Tdz. 56838 (Лиепна). Все эти факты поддаются осмыслению лишь при условии признания в прошлом в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе гласных *ä* (> *a*), *ā̈* (> *ā*) – рефлексов древнелатгальских гласных **e*, **ē* – и признания перегласовки *ä* > *ẹ* и *ā̈* > *ę̄*. Рассмотренное выше, на первый взгляд странное и непонятное окончание *-'ẹ* вместо закономерного окончания *-a* является прямым следствием перегласовки *ä* > *ẹ*.

2.3. Качественные изменения гласных в безударных слогах

Правила перегласовок в латгальских говорах относятся как к подударным, так и безударным слогам. Однако в безударных слогах действуют и некоторые специфические правила, несвойственные подударным слогам. Так, краткий гласный второй части сложных слов или суффиксов ассимилируется гласному предыдущего слога, напр., *gàrkoły* 'сноповая солома' (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **gaŗkulas*), *kubùls* 'бадья, чан' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *kùbilas* то же).

Дистрибуция гласных *o* : *a* во многих латгальских (и селонских) говорах зависит от подударной или безударной позиции (см. карту № 9).

По аналогии с формами имен числительных *s'ep't'in'i* 'семь' и *d'ev'in'i* 'девять' в говорах северной Латгалии возникла и форма имени числительного *os't'in'i* 'восемь' в Лиепне и др. (< **ostūn'i*). В говорах же юго-восточной Латгалии по аналогии с формами имен числительных *s'ep't'ên'i* 'семь' и *d'ev'ên'i* 'девять' возникла и форма имени числительного *ostôin'i* 'восемь' в Звиргздене, Нирзе, Пилде, Цибле и др. (< **ostūn'i*).

2.4. Количественные изменения гласных

2.4.1. Сокращение долгих гласных в подударных слогах

В целях устранения избыточной долготы корневых слогов во многих латгальских говорах спонтанно сокращены долгие гласные перед тавтосиллабическими сонантами *r*, *l*, *m*, *n*, напр., *dal̂s*, род. пад. *dâla* ‘сын’ Прейли (ср. лтш. литер. *dệls* то же), *łyłs* ‘большой’ Балтинава FBR XI 128 (ср. лтш. литер. *liẽls* то же), *v'iņ* ‘только’ Звиргздене FBR X 26, *v'in* // *v'iņ* то же Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *viên* то же).

Во многих говорах северо-восточной Видземе и некоторых говорах северной Латгалии долгий гласный *i* сокращен перед смычным согласным *k*, если за этим согласным следует еще один или два согласных, напр., *ikss* ‘короткий’ Вецгулбене FBR V 148, Яунрозе FBR VIII 34, *ikss* / *eîss* то же Стамериене FBR XIX 122 (ср. лтш. литер. *îss* то же), *viksna* ‘вяз’ Вецгулбене FBR V 148, Лизумс RKr. XVII 94, Стамериене FBR XIX 122, Яунрозе FBR VIII 34 (ср. лтш. литер. *vîksna* то же).[473]

2.4.2. Сокращение долгих гласных в безударных слогах

В латгальских говорах нередко сокращаются долгие гласные корневых слогов в безударной позиции, напр., *podums* ‘совет’ Вецгулбене FBR V148, Вишки Сеļi IX 375, Стамериене FBR XIX 122, Яунрозе FBR VIII 34 (< **podūms*^{2}, ср. лтш. литер. *paduoms* ‘совет’). В предлогах сокращению долгих гласных способствовала проклитическая позиция, напр., *nu* ‘от; из; с’, *p'i* ‘у; около; при; к’ Калупе FBR XVIII 34, Краслава FBR XII 30, Пилда FBR XIII 43, но в этих же говорах наличествуют подударные префиксы *nù-*^{2}, *p'ì-*^{2} с сохраненными долгими гласными.

Во многих латгальских говорах долгие гласные суффиксальных слогов сократились (но непоследовательно) перед тавтосиллабическими сонантами *l*, *m*, *n*, напр., *ûzuls* ‘дуб’ Вецгулбене FBR V 148, Калупе FBR XVIII 34, Карсава FBR XII 51, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *uôzuols* то же, лит. *ąžuolas* то же), но *pȁrk'îun'c'* ‘гром’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. др.-прус. *percunis* с *-kū-* то же, лит. *perkū̃nas* то же).[474]

Иногда в латгальских говорах безударные гласные суффиксальных слогов сократились и без наличия тавтосиллабических сонантов, напр., *lakstigala* ‘соловей’ Вецгулбене FBR V 148, Стамериене FBR XIX 122, Яунрозе FBR VIII 35 (ср. лтш. литер. *lakstîgala* то же).

В латгальских говорах долгие гласные суффиксальных слогов часто сократились перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *i̯*, напр., *oràis* ‘пахарь’ Яунрозе FBR VIII 34 (ср. лтш. литер. *arājs* то же), *kârs'èi* ‘он (она)

---

[473] R u d z ī t e, 1964, 286.

[474] E n d z e l ī n s, 1943, 224.

согревает, они согревают' Наутрены (< *kaŝsēi̯ < kaŝsēja), *mozgòi* 'он (она) моет, они моют' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< *mozgōi̯ < *mozgōja). Потом долгие гласные под давлением системы сократились и в других формах парадигм, напр., *skùlâtaji*[2] 'учителя' (им. пад. мн. ч.) Яунрозе FBR VIII 36, *mozgoju* 'мою' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *kârs'eju* 'согреваю' Наутрены.

Во многих говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе долгие гласные суффиксальных слогов сократились и перед гетеросиллабическим согласным *j* в формах простого прошедшего времени изъявительного наклонения, напр., *tur'eju* 'я держал, я держала' Шкилбены. Этому способствовало сокращение долгих гласных перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *i̯* в причастиях прошедшего времени действительного залога, напр., *tur'eis* 'он держал' Шкилбены (< *turēi̯s < turējis).

В глубоких говорах южной и средней Латгалии долгий гласный сократился в суффиксах (с диахронической точки зрения!) перед тавтосиллабическим сонантом *-m* в дательном и инструментальном падежах множественного числа двуслоговых и многослоговых слов склоняемых частей речи, напр., *rùkom*[2] 'рукам, (с) руками' (имя существительное с основой на *-ā*) Звиргздене FBR X 26, Прейли FBR IV 98 (ср. лтш. литер. *rùokām* то же), *sàul'ệm*[2] 'солнцам, (с) солнцами' (имя существительное с основой на *-ē*) Варакляны FBR XI 105 (ср. лтш. литер. *saũlēm* то же). Исключением из этого правила в части латгальских говоров являются местоименные прилагательные, сохранившие долгий гласный или дифтонг перед тавтосиллабическим сонантом *-m*, напр., *t'èirùom*[2] (*rùkòm*[2]) 'чистым (рукам), (с) чистыми (руками)' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *tīrajām* (*rùokām*) то же).

В глубоких говорах южной и частично центральной Латгалии суффиксальный долгий гласный (с диахронической точки зрения!) сократился перед тавтосиллабическим сонантом *-m* также в дательном и инструментальном падежах множественного числа однослоговых местоимений, напр., *tom* 'тем, (с) теми' (указательное местоимение женского рода) Краслава FBR XII 38, Прейли FBR VIII 16, Асуне, *tòm*[2] то же Андрупене, Дагда, Калупе, Капини, Озолайне, Ружина.[475]

Судя по данным материалов Атласа диалектов латышского языка и по диалектологическим курсовым и дипломным работам студентов Латвийского университета, в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе долгие безударные гласные перед тавтосиллабическим сонантом *-m* в дательном и инструментальном падежах множественного числа не сократились[476], хотя не исключена и возможность некоторых отклонений от этого правила, ср., напр., дательный падеж множественного числа *godim* 'годам' с сокращенным гласным перед тавтосиллабическим сонантом *-m* (: лтш. литер. *gadiẽm* то же) и инструментальный падеж множественного числа *godîm* '(с) годами' с долгим

[475] R o s i n s, 1967, 150.
[476] Р у д з и т е, 1980, карта № 4.

гласным перед тавтосиллабическим сонантом *-m* (: лтш. литер. *gadiẽm* то же) в яунрозенском говоре (FBR VIII 35).

В латгальских говорах суффиксальный долгий гласный (с диахронической точки зрения!) сократился перед тавтосиллабическим сонантом *-m* также в глагольных формах: 1) в 1 лице множественного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основами на *-ā*, напр., *losòm*[2] 'собираем; читаем' Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *lasām* то же); 2) в 1 лице множественного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основами на *-ā*, напр., *molom* 'мы мололи' Прейли FBR VIII 18 (ср. лтш. литер. *malām* то же); 3) в 1 лице множественного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основами на *-ē*, напр., *v'ẹd'ẹm*[2] 'мы вели; мы везли' Варакляны FBR XI 113 (ср. лит. *vẽdėme* 'мы вели').

Сокращение долгих безударных гласных первоначально осуществилось только перед тавтосиллабическими сонантами *r*, *l*, *m*, *n* и глайдом *į* для устранения избыточной долготы, а потом и в других формах парадигм перед гетеросиллабическими сонантами *r*, *l*, *m*, *n* и согласным *j*, а в глагольных формах и перед взрывным согласным *t*.[477]

2.4.3. Удлинение кратких гласных

Спонтанное удлинение подударных кратких гласных встречается во многих латгальских говорах, напр., *nàs's'* 'нож' (< *nàz's'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *nazis* то же).

В некоторых глубоких говорах западной Латгалии (в вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором, и в галенском говоре) в связи с отпадением гласного следующего конечного слога удлиняется подударный краткий гласный *o*, напр., *dõr* 'делаю' (< *doru*, ср. лтш. литер. *daru* то же). Это правило не относится к гласному *o* в первичном сочетании с прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами (см. FBR XI 100).

Гетеросиллабические звукосочетания *ij*, *uv* в латгальских, селонских и некоторых среднелатышских говорах удлинились, т. е. стали звукосочетаниями *īj*, *ūv*. Это удлинение по свидетельствам древнелатышских письменных памятников уже известно, начиная с XVI в. Удлинение кратких гласных *i*, *u* в гетеросиллабических звукосочетаниях *ij*, *uv* осуществилось в латгальском и селонском до дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных **ī*, ** ū*, ибо как старые долгие гласные **ī*, **ū*, так и новые долгие гласные **ī*, **ū* (в гетеросиллабических звукосочетаниях **ij*, **ūj*) в латгальском и селонском претерпели одни и те же фонетические изменения. Новые долгие гласные **ī*, **ū* в этих звукосочетаниях были дифтонгизированы, в результате возникли звукосочетания **eij*, **ouv*, **əuv*, **euv*, **yuv*, **iuv*. В связи с экспираторным типом

[477] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 70; R u d z ī t e, 1964, 287.

слога в латгальских (и многих селонских) говорах глайды *i̯*, *u̯* в этих звукосочетаниях исчезли и возникли новые звукосочетания *ej*, *ov*, *əv*, *ev*, *yv*, *iv*, напр., *b'eja* 'он был, она была, они были' Звиргздене FBR X 23, Карсава FBR XII 49, Пилда FBR XIII 40, *beja* то же Яунрозе FBR VIII 27 (ср. лтш. литер. *bija* то же), *šova* 'он шил, она шила, они шили' Стамериене FBR XIX 119, *šəva* то же Варкава, *šyva* то же Балтинава FBR XI 126, Вишки Ceļi IX 373, Карсава FBR XII 50 (ср. лтш. литер. *šuva* то же).[478]

Наличие подударного звукосочетания *ij* в некоторых говорах северной Латгалии, возможно, является результатом ретроградного развития под влиянием среднелатышского диалекта, напр., *b'ijâid'ẹ̀ņ* 'он был, она была, они были' Виляка (ср. лтш. литер. *bija* то же).

Удлинение гласных *i*, *u* в звукосочетаниях *ij*, *uv* латгальских говоров северо-восточной Видземе зависело от подударности позиции, ибо в суффиксах такое удлинение не осуществилось, напр., *Vùocija*^{2} 'Германия' Стамериене FBR XIX 118 (ср. лтш. литер. *Vãcija* то же).[479]

В старых дифтонгических сочетаниях **er*, **or* с плавной и нисходящей интонациями в древнелатгальском, древнеселонском и древнекуронском племенных языках первый компонент удлинился.

Удлинение первого компонента дифтонгических сочетаний **er*, **or* осуществилось до вторичной перегласовки древнелатгальского долгого гласного **ē* и дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ō*, ибо как старые долгие **ē*, **ō*, так и новые долгие гласные **ē*, **ō* (в дифтонгических звукосочетаниях) в латгальском претерпели одни и те же фонетические изменения. В латгальских говорах дифтонгические сочетания **ēr*, **ōr* дали рефлексы *ä̃̀r*^{2}, *ẹ̀̄r*^{2}, *ìer*^{2}, *ȍr*^{2}, *ùor*^{2}, напр., *b'ä̃̀r't'*^{2} 'сыпать' Виляны, *b'ẹ̀̄r't'*^{2} то же Варакляны[480], *b'ìert'*^{2} то же Шкилбены (ср. лит. *beřti* то же, лтш. литер. *bẽrt* то же), *vȍrna*^{2} 'ворона' Ливаны, *vùorna*^{2} то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *várna* то же, лтш. литер. *vãrna* то же).

Первый компонент дифтонгических сочетаний *ìr*^{2} (< *ìr*, *iř*) и *ùr*^{2} (< *ùr*, *uř*) в латгальских говорах удлинился, а потом в части говоров и дифтонгизировался. В некоторых говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии дифтонгические сочетания *ìr*^{2}, *ùr*^{2}, *ù:r*^{2}, вероятнее всего, являются результатом ретроградного развития дифтонгических сочетаний *ìer*^{2}, *ùor*^{2} / *ȕr*^{2} под влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка. Об этом свидетельствуют некоторые данные топонимии. Так в современном гауйиенском говоре наличествуют дифтонгические сочетания *ìr*^{2}, *ùr*^{2}, но в начале 20-ых годов нашего века в ойконимах бывшей Гауйиенской волости еще засвидетельствовано

---

[478] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 146–147.

[479] E n d z e l ī n s, 1951, 147.

[480] В некоторых глубоких говорах западной Латгалии долгий открытый гласный *ẹ̄*, как было доказано выше, появился в результате перегласовки *ä̃* > *ẹ̄*.

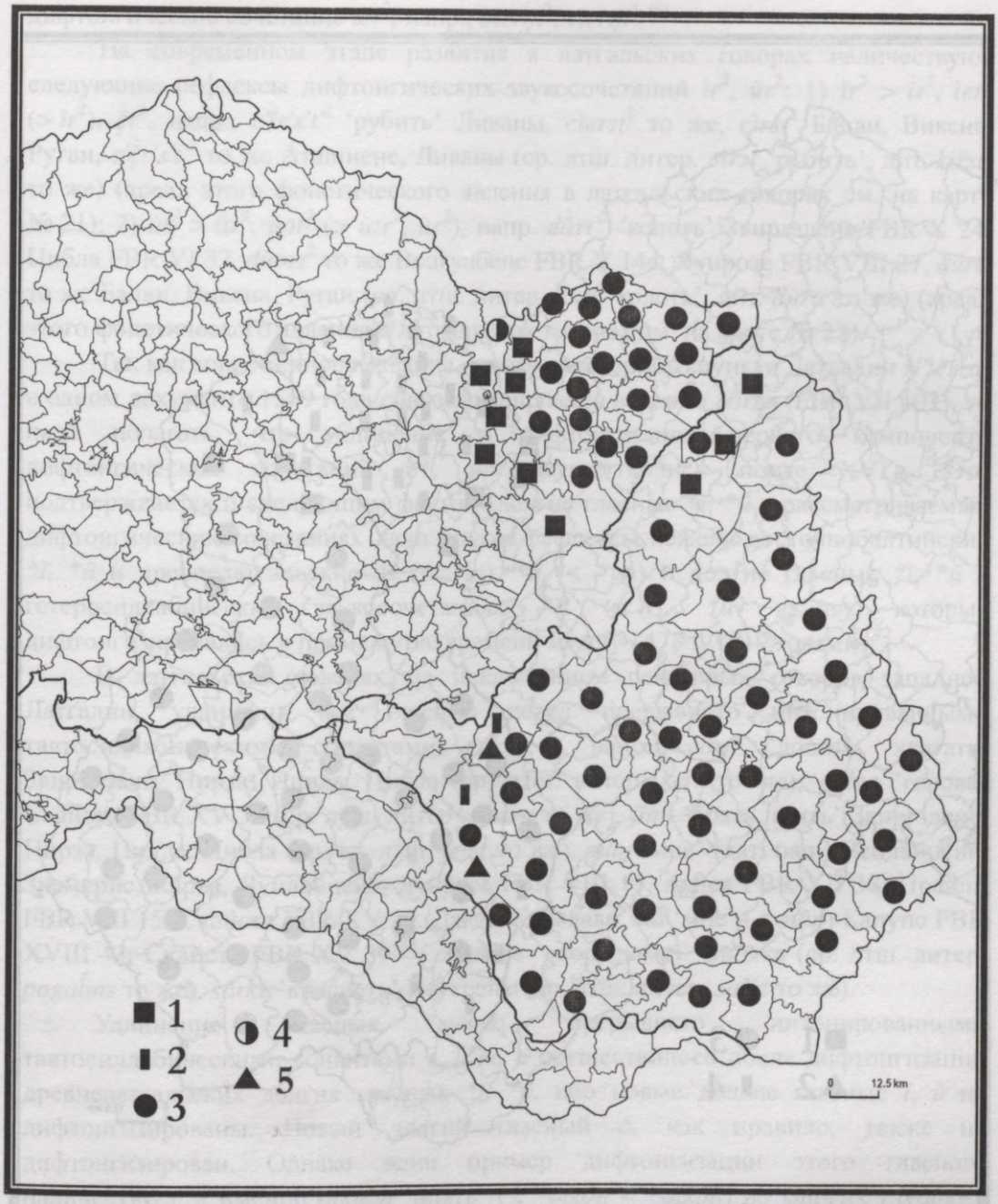

Карта № 21. Рефлексы дифтонгических сочетаний *ìr*, *ĩr̃* в латгальских говорах: 1 – *ìr*^{2}; 2 –*ĩr*^{2} ; 3 – *ìer*^{2}; 4 – раньше наличествовало сочетание *ìer*^{2}; 5 – *ȅ̀r*^{2} .

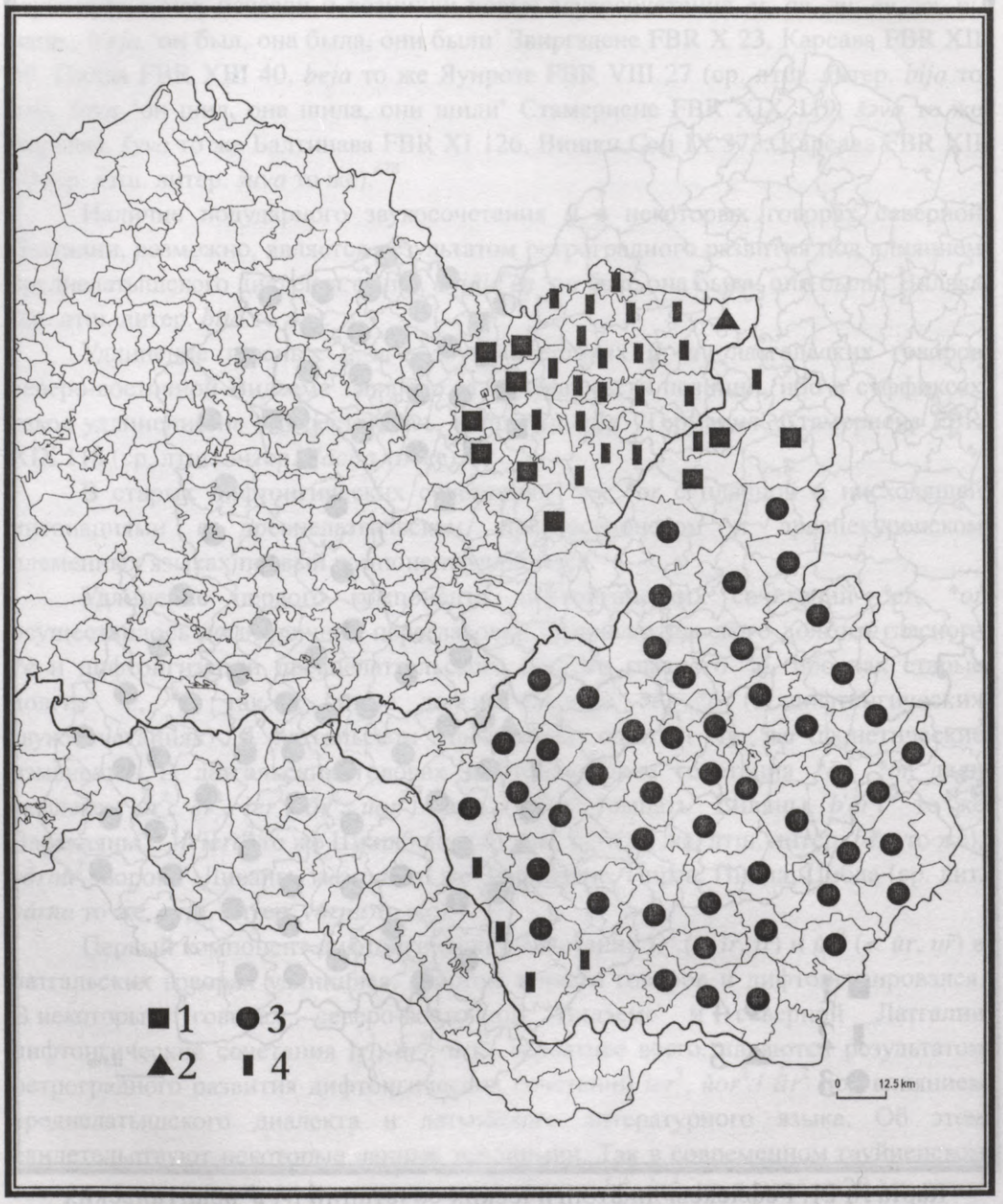

Карта № 22. Рефлексы дифтонгических сочетаний *ùr, ur̃* в латгальских говорах: 1 – *ùr*^{2} ; 2 – *ù:r*^{2}; 3 – *ũr*^{2}; 4 – *ùor* ^{2}.

дифтонгическое сочетание *ìer*^{2}, напр., *bìerņi*^{2}, *vìerņi*^{2}.[481]

На современном этапе развития в латгальских говорах наличествуют следующие рефлексы дифтонгических звукосочетаний *ìr*^{2}, *ùr*^{2}: 1) *ìr*^{2} > *ì̯r*^{2}, *ìer*^{2} (> *ìr*^{2}), *è̯r*^{2}, напр., *c'ì̯r's't'*$^{\prime 2}$ ‘рубить’ Ливаны, *cìerst*^{2} то же, *cìrst*^{2} Балви, Виксна, Ругаи, *c'è̯r's't'*$^{\prime 2}$ то же Аташиене, Ливаны (ср. лтш. литер. *cìrst* ‘рубить’, лит. *kir̃sti* то же) (ареал этого фонетического явления в латгальских говорах см. на карте № 21); 2) *ùr*^{2} > *ù̯r*^{2}, *ùor*^{2} (> *ù:r*^{2}, *ùr*^{2}), напр. *dù̯rt*$^{\prime 2}$ ‘колоть’ Звиргздене FBR X 24, Цибла FBR VI 32, *dùort*^{2} то же Вецгулбене FBR V 144, Яунрозе FBR VIII 27, *dùrt*^{2} то же Балви, Виксна, Ругаи (ср. лтш. литер. *dur̃t* ‘колоть’, лит. *dùrti* то же) (ареал этого фонетического явления в латгальских говорах см. на карте № 22).

Так как современное название одного населенного пункта Латгалии *N'ìerza*^{2} в одном документе 1599 года еще зафиксировано в форме *Nirza* (FBR VII 102), то надо полагать, что удлинение и дифтонгизация первого компонента дифтонгических сочетаний *ìr*^{2}, *ùr*^{2} осуществились после XVI в. Это подтверждается и следующим фактом: долгие гласные **ī*, **ū* в рассматриваемых дифтонгических сочетаниях дали другие рефлексы нежели восточнобалтийские **ī*, **ū* и древнелатгальские **ī* (< **in*), **ū* (< **un*) и долгие гласные **ī*, **ū* в гетеросиллабических звукосочетаниях **ij̄* (< *ij*), **ūv* (< *uv*), которые дифтонгизировались в промежутке времени между 1478 и 1519 годами.[482]

В латгальских говорах, за исключением некоторых говоров западной Латгалии, удлинены все гласные перед прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами *r*, *l*, *m*, *n*, напр., *čârt'* ‘ловить, хватать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *ķeŕt* то же), *gôłva* ‘голова’ Скайста FBR XV 36 (ср. лтш. литер., *gaĺva* то же), *jîmt* ‘брать, взять’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. ср.-лтш. *jemt* то же), *mâņ* ‘мне’ (дат. пад.) Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 15, Аулея FBR XII 38, Прейли FBR VIII 15, Скайста FBR XV 39, Дагда, Краслава, *mâ* ‘мне’ (< *mâņ*) Калупе FBR XVIII 43, Скайста FBR XV 39[483], *pogûłms* ‘двор (дома)’ Виляка (ср. лтш. литер. *pagaĺms* то же), *sârkt'* ‘краснеть’ Наутрены (ср. лтш. литер. *saŕkt* то же).

Удлинение гласных перед прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами *r*, *l*, *m*, *n* осуществилось после дифтонгизации древнелатгальских долгих гласных **ī*, **ū*, ибо новые долгие гласные *ī*, *ū* не дифтонгизированы. Новый долгий гласный *ō*, как правило, также не дифтонгизирован. Однако один пример дифтонгизации этого гласного наличествует, а именно *otkûon* ‘опять’ (< **otkôn* < **otkoń*) во многих глубоких говорах восточной Латгалии. Новый долгий гласный **ē* испытал те же фонетические изменения, что и древнелатгальский долгий гласный **ē*, напр., *s'p'îert'* ‘шагать; лягать, брыкать’ Ликсна (ср. лтш. литер. *speŕt* ‘лягать, брыкать’). Это свидетельствует, что удлинение гласных перед прерывисто

---

[481] E n d z e l ī n s, 1981, 81.
[482] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 141.
[483] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 508.

интонированными тавтосиллабическими сонантами *r, l, m, n* осуществилось еще до завершения процесса дифтонгизации древне-латгальского долгого гласного **ō*, во время дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ē*.

2.5. Синкопа

В латгальских говорах гласные безударных слогов, за исключением гласных конечных слогов, редко исчезают. Спорадически выпадают корневые безударные гласные в этих говорах, напр., *nas'cȃt'* 'не сказать' (< *nasacȃt'*), *pas'cȃt'* 'сказать' (< *pasacȃt'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

В некоторых говорах северо-восточной Видземе спорадически выпадает гласный *a* в возвратной морфеме *-sa-*, *-za-*, напр., *acpòustîs*^{2} 'отдохнуть' (< *atsapòustîs*^{2}), *nazgribîs* 'не хочется' (< *nazagribîs*) Стамериене FBR XIX 123.

Часто выпадает гласный *u* за согласным *j* в суффиксе причастий женского рода прошедшего времени действительного залога, напр., *stàigùojs'ä*^{2} '(она) ходила' (< *stàigùojus'ä*^{2}) Звиргздене, Нирза, Пидца, Цибла, *gùojsē*^{2} '(она) шла' (< *gùojusē*^{2}) Вецгулбене FBR V 149, *bejse* '(она) была' (< *bejuse*) Леясциемс FBR IV 50.

Спорадически выпадает гласный *a* за согласным *j* в суффиксе причастий настоящего времени страдательного залога, напр., *gùdàim'is*^{2} 'уважаемый; праздничный' (< *gùdojam'is*^{2}) Звиргздене FBR X 28.

2.6. Эпентеза гласных

Если при выпадении кратких гласных конечных слогов образовались трудно произносимые скопления согласных, то в латгальском племенном языке перед окончанием *-s* был вставлен гласный *y*, сохранившийся в большинстве латгальских говоров до наших дней, напр., *kokłys* 'шея' Балтинава FBR XI 125, Звиргздене FBR X 26, Скайста FBR XV 36, Цибла FBR VI 35 (ср. лит. *kãklas* то же), *styprys* 'сильный' Звиргздене FBR X 26, Карсава FBR XII 51, Ливаны FBR XX 138 (ср. лит. *stiprùs* то же), *bŷuškys* '(он) будет' (3 л. простого будущего времени пересказочного наклонения, по происхождению бывшая форма причастия мужского рода будущего времени действительного залога) Аглона, Айзкалне (ср. лтш. диал. (селон.) *būšks* то же Дзелзава BB XVI 337, *būškus* то же Сеце Mag. XIV(1) 166). После гипотетической ретроградной перегласовки *y* > *i*, осуществившейся в западной части латгальско-селонских говоров и в некоторых говорах северной Латгалии, в части латгальских говоров возникли формы с эпентетическим гласным *i* вместо *y* перед окончанием *-s*, напр., *krâslis* 'стул' Яунрозе FBR VIII 36 (ср. лит. *krė́slas* то же).

2.7. Стяжение гласных

Стяжение смежных слоговых гласных и дифтонгов в латгальских и

селонских говорах в большей мере распространено, чем в среднелатышском и ливонском диалектах. В латгальских говорах можно выделить следующие случаи стяжения гласных: 1) *a* + *a* > *ā*, напр., *nàtras't'* 'не найти, не находить' (< *naatrast*) Краслава FBR XII 31, *tā̀n* 'теперь, сейчас' (< **taan* < **tagan*) Вишки Ce|i IX 376, Краслава FBR XII 52; 2) *a* + *ä* > *ā̈*, напр., *p'ä̀g|a* 'можжевельник, можжевеловый куст' (< **paägl'ä* < *paegle*) Звиргзене, Нирза, Пилда, Цибла; 3) *a* + *ā* > *ā*, напр., *pȁs't'* 'поесть, покушать' (< *paâs't'* < **paês't'*) Звиргзене, Нирза, Пилда, Цибла; 4) *a* + *ai* > *āi*, напр., *nàizm'ìers't'*[2] 'не забыть, не забывать' (< *naàizm'ìers't'*[2]) Краслава FBR XII 31; 5) *a* + *au* > *āu*, напр., *nȁut'* 'не обуть, не обувать' (< *naàut'*[2]) Звиргзене, Нирза, Пилда, Цибла; 6) *a* + *uo* > *uo*, напр., *sùovu* 'я обул, я обула' (< *saùovu*[2]) Варакляны FBR XI 105; 7) *uo* + *a* > *uo*, напр., *jùopàun*[2] 'надо обуть, надо обувать' (< *jùoapàun*[2]) Краслава FBR XII 31.

Кроме того можно отметить следующие специфические случаи стяжения смежных слоговых гласных в латгальских говорах северо-восточной Видземе: 1) *ē* + *a* > *ā*, напр., *nesã* 'носильщица' (< **nesèa*[2] < ** nesèja*[2]) Стамериене FBR XIX 123; 2) *ā* + *a* > *ā*, напр., *strùodâtã*[2] 'работающая; трудящаяся' (< **strùodâtàa*[2] < **strùodâtàja*[2]) Стамериене FBR XIX 117.

2.8. Вокализм конечных слогов

2.8.1. Редукция конечных слогов

Редукция конечных слогов в латгальском, селонском, земгальском и куронском племенных языках проявилась двояко: 1) первоначальные краткие гласные в двуслоговых и многослоговых словах исчезли за исключением гласного *u* и иногда гласного *i*, 2) первоначальные долгие гласные и дифтонги в двуслоговых и многослоговых словах изменились в краткие гласные. Эти два фонетических процесса были разновременными. Первые исчезли краткие гласные, а гораздо позже сократились долгие гласные и дифтонги. Первый фонетический процесс осуществился до XVI в., судя по записям топонимов Латвии в первых письменных памятниках, даже до XIII в., второй же процесс осуществился после первого.[484] Причиной такой редукции конечных слогов, на наш взгляд, могла быть оттяжка ударения на первый слог слова, возникшая под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата.[485]

В латгальском и селонском идиомах, по сравнению с земгальским и куронским идиомами, процесс редукции конечных слогов проявился в гораздо большей мере. Так в латгальских говорах исчезли все первоначальные краткие гласные конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах, за исключением гласного *i* в большинстве глубоких говоров Латгалии в окончании 2 лица единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-i* (напр., *tur'i* 'держишь' Макашены,

---

[484] E n d z e l ī n s, 1951, 77–85.
[485] Б р е й д а к, 1977е, 30.

Наутрены : лит. *turì* ‘имеешь; держишь’)[486], и частично исчезли даже вновь образовавшиеся краткие гласные конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах.

Вторично образовавшийся краткий гласный *i* конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах исчез перед согласным *-s* во всех латгальских говорах в следующих случаях: 1) в именительном падеже единственного числа имен существительных с основой на *-(i)i̯o-*, если в результате выпадения гласного *i* не возникло трудно произносимое скопление согласных, напр., *brùoļs*^{2} ‘брат’ Звиргздене FBR X 25, Калупе FBR XVIII 35, Краслава FBR XII 32 (ср. лит. *brólis* то же, лтш. литер. *brãlis* то же), но *c'epl'is'* ‘печь’ Варакляны FBR XI 104; 2) в именительном падеже единственного числа причастия мужского рода прошедшего времени действительного залога, напр., *n'es's'* ‘(он) нес’ Варакляны FBR XI 104 (ср. лтш. литер. *nesis* то же, лит. *nẽšęs* то же). Во многих латгальских говорах вторично возникший краткий гласный *i* открытых слогов в абсолютном конце двуслогового или многослогового слова исчез: 1) во 2 лице единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения и во 2 лице единственного числа повелительного наклонения глаголов с основами на *-sto*, напр., *m'ìers't*^{2} ‘умираешь’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *miřsti* то же); 2) во 2 лице единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения и во 2 лице единственного числа повелительного наклонения глаголов с основами на *-o* и инфиксом *n*, корни которых оканчиваются на согласные *t*, *d*, *p*, *b*, напр., *jỳut*^{2} ‘чувствуешь’ Виляны, Сакстагалс (ср. лтш. литер. *jùti* то же, лит. *juntì* то же).

В латгальских говорах, как уже было отмечено выше, первичный краткий гласный *u* конечных слогов в двуслоговых словах не сохранился. Вторично образовавшийся гласный *u* конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах также частично исчез перед согласным *-s* в следующих случаях: 1) во многих латгальских говорах в родительном падеже единственного числа имен существительных с основой на *-u-*, напр., *ols* ‘пиво, пива’ (им. пад. и род. пад. ед. ч.) Вецгулбене FBR V 149, Вишки Ceļi IX 375, Калупе FBR XVIII 35, Леясциемс FBR IV 50, Прейли FBR IV 98, VIII 14, Стамериене FBR XIX 123, Цибла FBR VI 38, Яунрозе FBR VIII 35 (ср. лтш. литер. *alus* ‘пиво, пива’, лит. им. пад. ед. ч. *alùs* ‘пиво’, род. пад. ед. ч. *alaũs* ‘пива’); 2) в части глубоких говоров южной и западной Латгалии в винительном падеже множественного числа имен существительных с основами на *-o-*, *-i̯o-*, *-(i)i̯o-*, напр., *bā̀rnc*^{2} ‘детей’ Вишки Ceļi IX 375, Прейли FBR IV 98 (ср. лтш. диал. (латг.) *bā̀rnus*^{2} то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла), *cùoļš*^{2} ‘цыплят’ Калупе FBR XVIII 35 (ср. лтш. диал. (латг.) *cùoļus*^{2} то же Макашены, Наутрены)[487]; 3) почти во всех латгальских

[486] E n d z e l ī n s, 1951, 707.

[487] Если в результате выпадения гласного и перед согласным *-s* в винительном падеже множественного числа образовалось трудно произносимое скопление согласных, то вместо гласного *u* был вставлен гласный *y* или *i*, напр., *putnys* ‘птиц’, *zagl'is'* ‘воров’ Калупе.

говорах за исключением некоторых говоров северо-восточной Видземе в форме 3 лица мужского рода простого настоящего времени пересказочного наклонения с исходом на *-us* (< **-ọns*, традиционно **-ons* < **-ans*), с диахронической точки зрения в именительном падеже единственного числа причастий мужского рода настоящего времени действительного залога, напр., *ass* '(он) есть' Берзпилс, Варакляны, Виляны (ср. ср.-лтш. *ęsus* то же, лит. *ẽsąs* то же); 4) во многих латгальских говорах в форме 3 лица мужского рода простого будущего времени пересказочного наклонения с исходом на *-us* (< **-ọns*, традиционно **-ons* < **-ans*), с диахронической точки зрения в именительном падеже единственного числа причастий мужского рода будущего времени действительного залога, где потом для устранения трудно произносимого скопления согласных перед конечным согласным был вставлен гласный *y*, напр., *dûškys* '(он) даст' Вишки Ceļi IX 388, Ливаны FBR XX 145 (ср. лтш. диал. (селон.) *būšks* '(он) будет' Дзелзава BB XVI 337 и *būškus* то же Сеце Mag. XIV(1) 166).

Кроме перечисленных выше случаев исчезновения вторично возникших кратких гласных *i*, *u* конечных слогов латгальских говоров в галенском и прейльском говорах и вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором, эти гласные исчезли и в других случаях.

Краткий гласный *i* в открытом конечном слоге исчез: 1) в именительном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи, напр., *kùk*^{2} 'деревья' (< *kùk'i*^{2}) Варакляны FBR XI 100; 2) в винительном падеже единственного числа всех склоняемых частей речи, напр., *ac'* 'глаз' (< *ac'i*) Галены, Прейли; 3) во 2 лице единственного числа простого настоящего времени, простого прошедшего времени и простого будущего времени изъявительного наклонения и во 2 лице единственного числа повелительного наклонения, напр., *los'* 'собираешь; читаешь' (< *los'i*) Галены, Прейли, *àu* '(ты) обувал, обувала' (< *av'i*) Прейли, *skr'ìs'*^{2} (< *skr'ìs'i*^{2}) '(ты) будешь бежать' Прейли, *kàis'*^{2} 'сыпь!' (< *kàis'i*^{2}) Галены, Прейли.

Краткий гласный *u* в открытом конечном слоге исчез: 1) в винительном падеже единственного числа всех склоняемых частей речи, напр., *kùk*^{2} 'дерево' (< *kùku*^{2}) Галены, Прейли; 2) в инструментальном падеже единственного числа всех склоняемых частей речи, напр., *ar rùk*^{2} 'рукой' (< *ar rùku*^{2}) Галены, Прейли; 3) в родительном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи, напр., *nakš* 'ночей' (< *nakšu*) Прейли FBR VIII 14; 4) в 1 лице простого настоящего, простого прошедшего и простого будущего времен изъявительного наклонения всех спряжений глаголов, напр., *nas* 'несу' (< *nasu*), *n'eš* '(я) нес, несла' (< *n'ešu*), *n'ešš* 'буду нести' (< *n'eššu*) Варакляны, Галены, Прейли.[488]

В вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором, кроме того исчез вторично образовавшийся краткий гласный *a* в открытом конечном слоге именительного падежа единственного числа имен существительных с основой на *-ā*, напр., *mołk* 'дрова' (< *mołka*) Варакляны FBR XI 100.

---

[488] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 87–89, 937–938; R u d z ī t e, 1964, 293–294.

2.8.2. Возникновение именных окончаний *-ys*, *-is*

В среднелатышском диалекте, в селонских говорах и в латгальских говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии наличествуют окончания *-as* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-i̯ā* и окончания *-es* (*-ęs*, *-as* в части селонских говоров и латгальских говоров северо-восточной Видземе; *-es′* в говорах северной Латгалии) родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных и прилагательных с основами на *-ē*. Согласно изложенному выше закону редукции конечных слогов эти окончания являются сокращением восточнобалтийских (< общебалтийских) окончаний **-ōs* (по традиционной гипотезе развития балтийского вокализма, **-ās*), **-ēs*.[489]

В говорах южной и центральной Латгалии вместо ожидаемого окончания *-es′* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных с основами на *-ē* и прилагательных с основами на *-inē* наличествует окончание *-is′*, а вместо окончания *-as* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā* наличествует окончание *-ys* (*-is* вместо *-ys* за смягченными согласными, а также часто за согласным *j* и иногда за согласными *k*, *g*), напр., *sàul'is*^{12} ‘солнца’ Скайста FBR XV 38 (ср. лтш. литер. *saũles* то же), *rùkys*^{2} ‘руки’ Звиргздене FBR X 29, Калупе FBR XVIII 40, *rùk'is*^{12} то же Нирза (ср. лтш. литер. *rùokas* то же), *kùojys*^{2} ‘ноги’ Баркава, *kùojis*^{12} то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kãjas* то же).

В балтинавском говоре, который является переходным между говорами центральной и северной Латгалии, параллельно наличествуют окончания *-as* и *-ys*, *-es′* и *-is′*. В материалах народных песен из южной и центральной Латгалии наряду с новыми окончаниями *-ys*, *-is′* засвидетельствованы и старые окончания *-as*, *-es′*.[490]

А. Абеле считала, что окончания *-ys*, *-is′* в глубоких говорах южной и центральной Латгалии возникли фонетическим путем. По ее мнению, согласно правилам палатализации в окончании *-as* согласный *s* остался твердым, в окончании же *-es* согласный *s* стал смягченным. В тех говорах, в которых наличествуют два согласных – твердый *s* и смягченный *s′*, их артикуляция удалилась от нейтрального положения согласного *s*, характерного для среднелатышского диалекта. Первый согласный (*s*) звучит более глухо, чем *s* в

---

[489] Более подробно об этих балтийских окончаниях см. Endzelīns, 1948, 123, 125, 128, 129; 1951, 414, 417, 419, 421, 422, 424; Otrębski, 1956, 25, 26, 35; Mažiulis, 1970, 309, 311, 312.

[490] По мнению А. Десницкой, наддиалектные формы в языке народных песен могут быть унаследованы из кодифицированного племенного языка. См. Десницкая, 1970, 34–42; 1972, 186–188.

среднелатышском диалекте. При произношении этого согласного середина языка оттянута больше назад, т. е. язык приближается к положению гласного *и*. При произношении второго согласного (*s'*) передняя часть языка приближается к положению гласного *i*. Притом в безударных слогах артикуляция гласных уже сама по себе более неопределенна, чем в подударных слогах, поэтому гласные легко могут приспособиться к произношению тавтосиллабических согласных *s* и *s'*. С одной стороны, перед тавтосиллабическим твердым согласным *s* язык уже при произношении гласного поднимается выше, и поэтому окончание *-as* изменилось в *-ys*. С другой стороны, приспособляясь к тавтосиллабическому смягченному согласному *s'*, окончание *-es'* изменилось в *-is'*.[491]

2.8.3. Расширение гласных в открытых конечных слогах

Уже в восточнобалтийских племенных языках в какой-то мере проявлялось действие закона расширения гласных открытых конечных слогов, ибо в литовском и латышском языках окончание *-a* именительного падежа единственного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, возможно, является рефлексом восточнобалтийского (< общебалтийского) суффикса **-ō* (или **-ā̃*).[492]

В латгальских и селонских говорах краткие гласные (бывшие долгие гласные и дифтонги) открытых конечных слогов произносятся с более низким подъемом языка, т. е. более открыто, чем в среднелатышском диалекте. Вследствие действия закона расширения кратких гласных открытых конечных слогов вместо краткого гласного *-e* в латгальских говорах, за исключением части говоров северо-восточной Видземе, наличествуют гласные *-ę̀*, *-ę*, *-ä*, *-a*, напр., *prìd'ę̀*[2] ‘сосна’ Виляка, Шкилбены, *pr'ìd'ę̀*[2], то же Варакляны, Ливаны, *prỳd'ä*[2] то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *priẽde* то же), *upa* ‘река’ Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 43 (ср. лтш. литер. *upe* то же, лит. *ùpė* то же). В некоторых говорах северной Латгалии гласный *-i* изменился в *-e*, а гласный *-u* в *-o*, напр., *c'epo* ‘я пек, пекла’ Балтинава (ср. лтш. лит. *cepu* то же), *c'ep'e* ‘ты пек, пекла’ Балтинава (ср. лтш. литер. *cepi* то же).[493]

Тенденция расширения гласных открытых конечных слогов в латгальских и селонских говорах распространилась и на долгие гласные, напр., *pučę̂ // pučâ* ‘в цветке’ Прейли FBR VIII 14 (ср. ср.-лтш. *puķê* то же), *gôlvâ* ‘в голове’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *galvojè* то же, лтш.-диал. (селон.) *goĺvó* то же Ляудона, Сайкава).

---

[491] Ā b e l e, 1935d, 56–57.
[492] См. также E n d z e l ī n s, 1980, 133.
[493] R u d z ī t e, 1964, 291

3. Консонантизм[494]

3.1. Ассибиляция индоевропейских палатализованных смычных согласных *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$

Согласно традиционной точке зрения индоевропейские палатализованные смычные согласные *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$[495] в общебалтийском развились в шипящие согласные *š*, *ž*, которые в литовском языке сохранились, в латгальском же, селонском, земгальском, куронском и древнепрусском (в том числе ятвяжском и западноголядском) языках изменились в свистящие согласные *s*, *z*.[496]

По мнению Я. Отрембского, индоевропейские палатализованные смычные согласные *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ в общебалтийском изменились в мягкие шипящие *š'*, *ž'*. Впоследствии в балтийских языках эти согласные отвердели. В литовском языке отвердевшие шипящие сохранились, в латышском же и древнепрусском языках изменились в свистящие *s*, *z*. Польский лингвист считает весьма вероятной гипотезу, что и в общеславянском индоевропейские палатализованные смычные согласные *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ первоначально изменились в мягкие шипящие *š', *ž', впоследствии развившиеся в свистящие *s*, *z*.[497]

Т. Гамкрелидзе и В. Иванов на основе данных других индоевропейских языков (индо-иранских и армянского) считают, что индоевропейские палатализованные смычные в балтийских и славянских языках первоначально изменились в аффрикаты и лишь потом аффрикаты перешли в шипящие *š*, *ž* (ср. их отражение в литовском языке) и далее в свистящие *s*, *z* (ср. их отражение в других балтийских языках и в славянских языках).[498]

Я. Эндзелин относительно истории индоевропейских палатализованных смычных согласных *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ в балтийских языках писал лишь о том, что литовские шипящие *š*, *ž* (< и.-е. *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$) соответствуют латышским, древнепрусским и славянским свистящим *s*, *z*, но о качестве этих согласных в общебалтийском он не писал.[499]

Традиционная гипотеза о развитии индоевропейских палатализованных смычных *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ в общебалтийском и отдельных балтийских языках нам

---

[494] Эволюция балтийского консонантизма в латгальском идиоме нами рассматривается в предполагаемой хронологической последовательности.

[495] Вопрос о генезисе индоевропейских придыхательных согласных продолжает оставаться дискуссионным. Так как эта проблема выходит за рамки сравнительной фонетики балтийских языков и исторической фонетики отдельных балтийских языков, то мы ее в настоящей работе не касаемся.

[496] Būga, 1959, 18, 21, 108, 651–652; 1961, 99, 100, 235–237, 244–245, 248–249, 266, 278–280, 734, 746, 748; Топоров, Трубачев, 1962, 238; Prinz, 1970, 389, 396; Zinkevičius, 1980, 130.

[497] Отрембский, 1954: 34–35.

[498] Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 106–107.

[499] Endzelīns, 1943, 36; 1945, 55; 1948, 33–34; 1951, 6–7, 159–160.

кажется упрощением действительной истории обсуждаемых согласных. Если индоевропейские палатализованные смычные *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ в общебалтийском развились бы в шипящие *$\check{s}$, *$\check{z}$ или *$\check{s}$, *$\check{z}$, то остается неясным вопрос, как могли знать предки древних латгалов, селонов, земгалов, куронов и пруссов, которые шипящие *$\check{s}$, *$\check{z}$ (или *$\check{s}'$, *$\check{z}'$) являются рефлексами индоевропейских палатализованных смычных *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ и которые шипящие $\check{s}$, $\check{z}$ (или *$\check{s}'$, *$\check{z}'$) – рефлексами общебалтийских звукосочетаний *sj, *zj и как они могли только те шипящие *$\check{s}$, *$\check{z}$ (или *$\check{s}'$, *$\check{z}'$), которые являются рефлексами индоевропейских смычных *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$, изменить в свистящие s, z, ибо рефлексы индоевропейских смычных *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$, с одной стороны, и рефлексы общебалтийских звукосочетаний *sj, *zj, с другой стороны, в латгальском, селонском, земгальском, куронском и древнепрусском языках строго разграничены, напр., лтш. диал. (латг.) *s'i̇r̂c'* 'сердце' (ср. лит. *širdìs* то же), лтш. диал. (латг.) *šỳut'*[2] 'шить' (< *$\check{s}\acute{\bar{u}}ti$ < *$sj\acute{\bar{u}}ti$, ср. лит. *siū́ti* то же). Поэтому мы отстаиваем в последние десятилетия неоднократно выдвинутое мнение, что индоевропейские палатализованные смычные *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ в общебалтийском развились в палатализованные свистящие *s', *z', которые в одних идиомах развились в шипящие $\check{s}$, $\check{z}$, в других же – в свистящие s, z.[500]

На наш взгляд, в пользу общебалтийских *s', *z' свидетельствуют следующие факты: 1) в балтизмах прибалтийско-финских языков наряду с фрикативным h (< прибалт.-фин. *$\check{s}$ < сев.-балт. *$\check{s}$, *$\check{z}$) наличествует и s (< прибалт.-фин. *s < сев.-балт. *s, *z, напр., фин. *halko* 'полено', эст. *halg* то же и фин. *salko* 'шест, жердь' (ср. лит. *žalgà* 'жердь, шест')[501]; 2) восточнославянские и польские топонимы балтийского происхождения, в которых наряду с шипящими *ш* (*sz*), *ж* (*ż*), соответствующими литовскими шипящими $\check{s}$, $\check{z}$ (< и.-е. *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$), наличествуют и свистящие *с* (*s*), *з* (*z*), соответствующие латышским и древнепрусским свистящим s, z.[502]

Ассибиляция индоевропейских палатализованных смычных *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$ в общебалтийском осуществилась до начала балтийских и прибалтийско-финских языковых контактов, т. е. уже до конца III тысячелетия до нашей эры[503], ибо в балтизмах прибалтийско-финских языков наличествуют лишь рефлексы северно-балтийских шипящих *$\check{s}$, *$\check{z}$ и свистящих *s, *z (< и.-е. *$\hat{k}$, *$\hat{g}$, *$\hat{g}h$).[504]

---

[500] Каралюнас, 1964, 10; Брейдак, 1980а, 77–78; Mažiulis, 1981, 8, 10, 11. См. также Георгиев, 1958, 21.

[501] Брейдак, 1980а, 77–78.

[502] См. Prinz, 1970, 372–397, где приведено много топонимов балтийского происхождения с шипящим *ж* (*ż*) и свистящим *с* (*s*).

[503] Moora, 1952, 43–45; Моора, 1956, 71–72; Лаанест, 1975, 7–8, 116–118; Deņisova, Mugurēvičs, Rudzīte, 1981, 142; Валонен, 1982, 60; Карпелан, 1982, 38–39; Мейнандер, 1982, 11, 25.

[504] Karaliūnas, 1968, 91; Брейдак, 1980а, 77–78.

3.2. Палатализация и первая аффрикатизация

3.2.1. Позиционная палатализация

Характерной чертой всех глубоких говоров Латгалии является позиционное смягчение согласных. В латгальских говорах северо-восточной Видземе в наши дни смягченных согласных нет. Но наличие в этих говорах нерегулярных гласных *a*, *ā*, возникших в результате вторичной перегласовки закрытых гласных *e*, *ē* (напр., *saja* ‘лицо’ Вецгулбене FBR V 145, Леясциемс FBR VI 47 < *seja*; *mutâ* ‘во рту’ (лок. ед. ч.) Алсвикис FBR XIX 120 < *mutê*), легче всего объясняется тем, что и в этих говорах в прошлом наличествовали смягченные согласные и гласные переднего ряда *ä*, *ā̈*, которые после депалатализации смягченных согласных стали гласными среднего ряда *a*, *ā*.

Позиционная палатализация согласных также наличествует во многих глубоких селонских говорах Земгале, в других же селонских говорах (как глубоких, так и неглубоких) Земгале и Видземе палатализация согласных слаба, но важно то, что она сохранилась.[505]

Условия палатализации согласных в глубоких говорах Латгалии с л е д у ю щ и е.

1. Все согласные, за исключением *r*, *š*, *ž*, *č*, *ǯ*, в большинстве говоров, регулярно смягчаются перед гласными переднего ряда *i*, *ī*, *e*, *ę*, *ę̄*, *ē*, *ä*, *ā̈* и дифтонгами *ie*, *iu*, *ei*, *ęi*, *äi*, а также, как правило, перед смягченными согласными, напр., *s'is't'* ‘бить’ Звиргздене FBR X 23, *d'ìna*[2] ‘день’ Звиргздене FBR X 25, *v'ežu* ‘(я) вез, вел, (я) везла, вела’ Скайста FBR XV 35, *c'ęp'ę* ‘(он) пек, жарил, (она) пекла, жарила, (они) пекли, жарили’ Виляка, *v'ęd'ę* ‘(он) вез, вел, (она) везла, вела, (они) везли, вели’ Варакляны FBR XI 102, *c'ę̄l'ę* ‘(он) поднимал, (она) поднимала, (они) поднимали’ Варакляны, Ливаны, Рудзеты, Стирниене, *d'äv'ä* ‘(он) давал, (она) давала, (они) давали’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *p'ā̂ļa* ‘(он) порицал, осуждал, (она) порицала, осуждала, (они) порицали, осуждали’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *s'ìerps*[2] ‘серп’ Цибла FBR VI 32, *n'iu* ‘только что’ Пилда FBR XIII 42, *p'êit'* ‘плести’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *m'ę̂ita* ‘дочь’ Ливаны, Рудзеты, Стирниене, *m'ā̂ita* ‘дочь’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *âus't'* ‘ткать’ Аглона, Айзкалне, Пилда.

2. Согласный *s* был смягчен / смягчается за гласными переднего ряда **i*, **ī*, *e*, *ę*, *ɑ* (*ä* < *e*), **ē*, напр., *gùs*[2] ‘корова’ Прейли FBR VIII 14 (< *gõvis*), *t'r'eîs'* ‘три’ Варакляны FBR XI 110, *treîs'* ‘три’ Звиргздене FBR X 31, Калупе FBR XVIII 42, Карсава FBR XII 54, *ęs'* ‘я’ Виляка, *ɑs'* ‘я’, Вишки Ceļi IX 386, *sàul'is'*[2] ‘солнца’ (род. пад. ед. ч. и им. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 103 (< *saúlẽs*).

3. Согласные палатализованы перед гласными переднего ряда *i*, *e* конечных слогов, исчезнувшими уже в дописьменную эпоху, напр., *nakt's'* ‘ночь’ (произносится *nakc'*) Звиргздене FBR X 30 (< **noktis*), *mùot'*[2] ‘мать!’ (зв. пад. ед. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **mõte*), *kàl't'*[2] ‘ковать’ Краслава FBR

[505] E n d z e l ī n s, 1951, 189–190; R u d z ī t e, 1964, 302.

XII 27 (< *koĺti), *bŷus' // bŷ^{u}s' // bŷs'* ‘будет, будут’ Звиргздене, Карсава, Нирза, Пилда, Цибла (< **bū̃si*, ср. ст.-лит. *būsi-gu* DPost. 240, 23).

4. Смычные согласные *k*, *g* перед смягченными согласными в большинстве глубоких говоров Латгалии были депалатализованы, напр., *l'ikt'* ‘класть’ Карсава FBR XII 49, *v'il'kt'* ‘тянуть’ Пилда FBR XIII 40, *lỳukt'*[2] ‘молить’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **lùgti*), но *l'ik't'* ‘класть’ Варакляны FBR XI 110.

Относительно причин и времени возникновения позиционной палатализации согласных в балтийских языках вообще и в латгальском и селонском идиомах в частности среди языковедов нет единогласия.

Я. Эндзелин, Э. Блесе и А. Абеле считали, что позиционная палатализация согласных в латгальско-селонских говорах возникла под влиянием русского, белорусского и польского языков.[506] К их мнению примкнули также З. Зинкявичюс и Й. Кабялка.[507] Однако изучение условий палатализации согласных, относительной и абсолютной хронологии возникновения этого явления в латгальском и селонском племенных языках вынуждает нас отклонить упомянутую выше точку зрения как несостоятельную.

Палатализация согласных в латгальском племенном языке возникла перед гласными переднего ряда еже до исчезновения кратких гласных конечных слогов. Об этом свидетельствуют многие данные исторической фонетики латгальских говоров. В селонском племенном языке палатализация согласных, судя по данным исторической фонетики, также осуществилась до исчезновения кратких гласных конечных слогов.[508] А ведь исчезновение кратких гласных конечных слогов, судя по данным письменных памятников, осуществилось до XIII в. н.э. (по мнению Я. Эндзелина, до XVI в. н. э.[509]; по мнению М. Рудзите, даже до X в. н. э.[510]). Закономерно возникает вопрос: могли ли иметь в то время славянские языки такое глубокое влияние на латгальский и селонский племенные языки, чтобы так сильно изменить фонетическую систему согласных?

По мнению К. Буги и Я. Эндзелина, экономические и культурные связи восточнобалтийских племен с восточнославянскими, т. е. с древнерусскими, племенами начались с IX в. н. э. Вследствие этого в восточнобалтийские племенные языки проникло из древнерусского языка определенное количество слов, отображающих эти связи.[511] Однако нет никаких данных, свидетельствующих о переселении древнерусского населения на восточнобалтийскую территорию. Переселение польского, белорусского и русского населения в восточную Латвию началось только в XVI–XVII вв. До того времени латгало-селоно-славянские контакты можно охарактеризовать как

---

[506] E n d z e l ī n s, 1951, 189; 1974, 561; 1981, 366; Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 18455; Ā b e l e, 1940, 219.

[507] З и н к я в и ч ю с, 1973, 96; Z i n k e v i č i u s, 1975, 36.

[508] A n c ī t i s, 1977, 136.

[509] E n d z e l ī n s, 1951, 80.

[510] R u d z ī t e, 1964, 123.

[511] B ū g a, 1961, 769–770; E n d z e l ī n s, 1982, 378.

пограничные.[512] Но ведь такими связями нельзя объяснить коренную перестройку фонетической и фонематической систем языка. Даже в условиях двуязычия звуки чужого языка нелегко усваиваются.

Особенно много русских переселилось в восточную Латвию, начиная со второй половины XVIII в.[513] (т. е. уже после палатализации согласных и исчезновения кратких гласных конечных слогов!). И только с этого времени началось более глубокое влияние славянских языков на латгальско-селонские говоры. Об этом, между прочим, ярко свидетельствует и относительно малое количество лексических заимствований в латгальских говорах из древнерусского языка по сравнению с обилием заимствований из русского, белорусского и польского языков. Итак – допустить такое сильное влияние славянских языков на латгальский и селонский идиомы до XI в. или даже до XVI в., чтобы изменить так радикально фонетическую, а впоследствии и фонематическую подсистему согласных, нет никаких оснований.

Интересную и вполне обоснованную точку зрения относителъно времени возникновения позиционного смягчения согласных выдвинул Й. Казлаускас. По его мнению, это фонетическое явление возникло уже в общебалтийском. Причина возникновения позиционной палатализации была в самих балтийских языках: тембр согласных был приспособлен к тембру гласных переднего ряда. Этот взгляд Й. Казлаускаса подтверждается как доводами диахронической фонологии, так и ареальной лингвистики.[514]

Позиционная палатализация согласных наличествует не только в латгальско-селонских говорах (ретроспективно – в латгальском и селонском племенных языках)[515], но и в литовском языке. Правда, в жемайтском диалекте она слабее, чем в аукштайтском, что, возможно, объясняется влиянием немецкого языка.[516] В среднелатышском диалекте позиционного смягчения согласных нет. Однако косвенные данные свидетельствуют, что и в куронском и земгальском племенных языках, легших в основу среднелатышского диалекта, позиционная палатализация в прошлом была. В пользу этого предположения свидетельствуют, во-первых, аффрикатизация позиционно смягченных согласных **k*, **g* в земгальском и куронском племенных языках (как и в селонском и латгальском)[517] и, во-вторых, спорадическая палатальная перегласовка гласных в куронских говорах (как и регулярная палатальная перегласовка гласных в части селонских

---

[512] Лаумане, 1977, 50.

[513] Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20443; Latviešu konversācijas vārdnīca, 11, 1934–1935, 21192–21193; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 1, 1967, 178; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 2, 1968, 148; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 3, 1970, 64; Zavarina, 1968, 171.

[514] Kazlauskas, 1968, 34–35. См. также Урбанавичюте, 1970, 5–6; Urbanavičiūte, 1970, 63–64.

[515] Брейдак, 1972, 33–40.

[516] Otrębski, 1958, 309–312; Zinkevičius, 1966, 156–158; Зинкявичюс, 1973, 94–95; Урбанавичюте, 1970, 17; Grinaveckis, 1973, 312.

[517] Endzelīns, 1951, 185; 1981, 366.

говоров и спорадическая палатальная перегласовка в части селонских и латгальских говоров), возникшая в результате влияния следующих за гласными среднего и заднего рядов смягченных и мягких согласных.[518] Позиционное смягчение согласных было и в древнепрусском языке.[519] Итак – позиционная палатализация наличествует или наличествовала во всех известных балтийских идиомах.

Однако не надо думать, что позиционная палатализация, возникнув в общебалтийском, сразу охватила все согласные. Первая пара палатализованных согласных в общебалтийском была *s′, *z′ (< и.-е. * $\hat{k}$, * $\hat{g}$, * $\hat{g}h$), которая в "древнелатышских" племенных языках дала рефлексы – твердые согласные *s*, *z*. Однако смягченность согласных *s′, *z′ не была позиционно обусловлена. Она являлась продолжением смягченности индоевропейских палатализованных смычных * $\hat{k}$, * $\hat{g}$, * $\hat{g}h$. Вторая пара палатализованных согласных перед гласными переднего ряда в общебалтийском была *k′, *g′,[520] т. е. смягченность этой пары согласных уже была позиционно обусловлена. Палатализованные согласные *k′, *g′ в "древнелатышских" племенных языках дали рефлексы – твердые согласные *c*, *ʒ*. После распада общебалтийского и восточнобалтийского процесс позиционной палатализации продолжался в отдельных балтийских племенных языках, охватывая все новые и новые согласные.

3.2.2. Первая аффрикатизация смягченных согласных *k′, *g′ и звукосочетаний *kj, *gj

В латгальском племенном языке (как и в селонском, земгальском и куронском племенных языках) позиционно смягченные согласные *k′, *g′ перед гласными переднего ряда и звукосочетания *kj, *gj изменились в аффрикаты *c*, *ʒ*. Так, например, в латгальских говорах наличествуют слова *rùc'eņa*[2] 'ручка' при *rùka*[2] 'рука' (ср. лит. *rankà* то же) и *ûʒ'eņa* 'ягодка' при *ûga* 'ягода' (ср. лит. *úoga* то же) Варакляны, Виляны, Галгауска, Дрицены, Звиргздене, Макашены, Наутрены, Нирза, Пилда, Сакстагалс, Цибла, *càuròis*[2] 'дырявый' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *kiáuras* то же), *ruʒy* 'рожь' (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Извалта, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *rugiaĩ* то же). В склонении имен прилагательных и существительных части глубоких говоров Латгалии сохранилось не мало архаических словоформ с аффрикатами *c*, *ʒ* перед окончаниями, напр., *gudruôc'i* 'более умные' (им. пад. мн. ч. имени прилагательного мужского рода в сравнительной степени) Скайста FBR XV 39, *dōrdzi* 'дорогие' (им. пад. мн. ч. имени прилагательного мужского рода) LD 33275, 2 (Аулея). В большинстве латгальских говоров, в селонских, земгальских,

---

[518] Būga, 1961, 225–226; Ābele, 1933, 108–109; Fraenkel, 1936, 22–23; Rudzīte, 1960, 66; 1964, 90, 279; Брейдак, 1972, 36–39; Breidaks, 1974, 129, 134.

[519] Endzelīns, 1982, 26.

[520] Зинкявичюс, 1973, 95.

среднелатышских говорах Видземе и куронских говорах аффрикаты *c*, *ʒ* в соответствующих словоформах под давлением системы вновь были заменены смычными согласными *k'*, *g'*, *k*, g.[521]

В латгальских говорах нередко вместо аффрикаты *ʒ* латышского литературного языка наличествует спирант *z*, напр., *zagûz'ä* 'кукушка' Дагда (ср. лтш. литер. *dzęguze* то же, лит. *gegužẽ* то же, др.-русск. *гегзица*, *зогзúца*, *жегьзуля* то же русск. диал. *зегзица*, *загоза*, *загóзка*, *жегозуля* то же[522]), *zâļd'ât'* 'жечь, обжигать (о крапиве)' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dzeĺdêt* то же), *z'ìrkl'is'* 'ножницы' (< *z'ir̂k'l'is'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *žìrklės* 'ножницы', лтш. литер. *dzir̂kles* 'ножницы (для стрижки овец)').[523] Такие случаи являются частным вопросом более общей проблемы чередования согласных *š* : *k* и *ž* : *g* в литовском, *s* : *k*, *c* и *z* : *g*, *ʒ* в латышском, *s* : *k*, *č*, *c* и *z* : *g*, *ž*, *ʒ* в славянских языках и соответствующих согласных в некоторых других языках сатэм. В последние три десятилетия выдвинуто несколько гипотез для объяснения таких чередований (или колебаний?) рефлексов индоевропейских гуттуральных в языках сатэм.

У. Леманн и З. Зинкявичюс объясняют эту фонетическую особенность языков сатэм чередованием велярных и палатальных гуттуральных в индоевропейском праязыке.[524]

В. Георгиев считает, что в индоевропейском были только велярные и лабиализованные гуттуральные, палатальные же гуттуральные являлись результатом палатализации велярных гуттуральных в определенных позициях уже в истории отдельных языков сатэм. Позже произошла унификация раздвоенного корня, в результате чего в одних корнях закрепился палатальный гуттуральный, в других велярный.[525] Точку зрения В. Георгиева разделяет также А. Савченко.[526]

С. Каралюнас объясняет чередования согласных *š* : *k* и *ž* : *g* в литовском языке депалатализацией индоевропейских палатальных гуттуральных **k̂*, **ĝ*, **ĝh* в положении перед сонантами.[527] Против мнения С. Каралюнаса выступил Й. Казлаускас, по мнению которого многие факты литовского языка противоречат такому объяснению.[528]

Л. Гиндин считает, что колебания рефлексов индоевропейских палатальных гуттуральных в древнебалканских, балтийских и славянских языках является характерной чертой переходной зоны между языками кентум и сатэм.[529]

---

[521] См. также Endzelīns, 1951, 184–185; 1981, 365.
[522] Фасмер, 1967, 91–92.
[523] См. также Endzelīns, 1951, 185; 1981, 366.
[524] Lehmann, 1955, 100–101; Zinkevičius, 1980, 131.
[525] Георгиев, 1958, 28–57; Georgiev, 1981, 41–62.
[526] Савченко, 1974, 64–69.
[527] Karaliūnas, 1968, 90–91.
[528] Kazlauskas, 1970, 130–131.
[529] Гиндин, 1972, 83

В. Чекман упомянутые выше чередования согласных в балтийских и славянских языках объясняет депалатализацией индоевропейских палатальных гуттуральных, возникшей под влиянием какого-то исчезнувшего "кентум-диалекта".[530]

Очевидно проблему чередования (или колебания?) индоевропейских палатальных гуттуральных в разных языках сатэм пока нельзя признать окончательно решенной. Для успешного решения данной проблемы следовало бы собрать весь относящийся к ней материал в языках сатэм, в том числе и случаи чередования *s* : *k*, *c* и *z* : *g*, *ʒ* в латышском языке.

Смычные согласные *k*, *g* в латгальских говорах (как и в других говорах латышского языка) сохранились перед таким конечным гласным *-i*, который возник в результате редукции из дифтонга *-ai* (разумеется, с последующей позиционной палатализацией): *sok'i* 'говоришь; говори!' Варакляны, Виляны, Галгауска, Дрицены, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *sakaĩ* 'говоришь'), *ìlg'ī*[2] 'долго' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *ilgaĩ* то же).[531] Это свидетельствует, что первая аффрикатизация смягченных согласных **k' *g'* в "древнелатышских" племенных языках осуществилась до редукции дифтонгов конечных слогов.

Смягченые согласные *k'*, *g'* за свистящими согласными *s*, *z*, позже изменившимися в шипящие *š*, *ž*, перед гласными переднего ряда в глубоких говорах Латгалии сохранились без изменений, напр., *šk'ìert*[2] 'разделять; разъединять; расторгать, расторгнуть (брак); разводить, развести' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *skìrti* 'отделять; разлучать, разъединять; разобщать; разделять; назначать; выделять, ассигновать', лтш. литер. *šķiĩrt* 'разделять; разъединять; расторгать, расторгнуть (брак); разводить, развести'). Звукосочетание *žg'* в глубоких говорах Латгалии часто претерпело метатезу, напр., *r'ęg'ž'in'is*' (им. пад. мн. ч.) 'веревочная сетка для сена или соломы' Варакляны FBR XI 105, *regžin'is'* то же Калупе FBR XVIII 36, *ragžin'is'* то же Звиргздене FBR X 27 (ср. лит. *rẽzginės* 'веревочная сетка для сена или соломы'[532]). В латгальских говорах Видземе смягченные согласные *k'*, *g'* в звукосочетаниях *šk'*, *žg'* перед гласными переднего ряда были депалатализованы, напр., *škìrt*[2] 'разделять; разъединять; расторгать (брак); разводить, развести' Вецгулбене FBR V 151, *škìert*[2] то же Яунрозе FBR VIII 39, *režgis* 'решетка' Лизумс RKr. XVII 94 (ср. лит. диал. *rẽzgis* 'сетчатый кошель для сена'[533]). Звукосочетание **skj* во всех латгальских говорах прошло следующий путь развития: **skj* > **s'k'* > *šk'* > *šk*, напр., *škàudys*[2] 'чиханье' Скайста FBR XV 35, *škovas* то же Лизумс RKr. XVII 93 (ср. лтш. литер. *šķavas* то же), *škàudûot*[2] 'чихать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *skiaudėti* то же[534], лтш. литер.

---

[530] Чекман, 1974, 132–135.
[531] См. также Endzelīns, 1951, 184; 1981, 365.
[532] Būga, 1959, 536.
[533] Būga, 1959, 536.
[534] Būga, 1959, 288.

šķaũdît то же). Изменение звукосочетаний **s'k'*, **z'g'* в *šk'*, *žg'* осуществилось уже после XVI в., ибо в старолатышских письменных памятниках XVI в. еще наличествует сочетание графем *sk* (= совр. *šķ*), напр., *skirt* (= совр. лтш. литер. *šķiřt*) LLD II 26, 5.[535]

Итак на современном этапе развития в глубоких говорах Латгалии наличествуют звукосочетания *šk'*, *žg'*, *gž* (< *žg'*) перед гласными переднего ряда и *šk* перед гласными среднего и заднего рядов, в латгальских же говорах Видземе наличествуют звукосочетания *šk*, *žg* во всех положениях. В латышском языкознании широко распространено мнение, что эти звукосочетания являются рефлексами звукосочетаний *šķ*, *žģ*, сохранившихся в среднелатышском диалекте и латышском литературном языке.[536] Однако с точки зрения диахронической фонологии нельзя согласиться с таким толкованием происхождения латгальских звукосочетаний *šk'*, *žg'*, *šk*, *žg*, ибо уже в дописьменную эпоху в латгальском племенном языке возникло фонологическое противопоставление твердых и смягченных согласных. Следовательно: сама фонематическая система древнелатгальского языка исключала возможность наличия звукосочетаний *šķ*, *žģ* с мягкими согласными *ķ*, *ģ*.[537]

3.2.3. Изменение звукосочетаний **sj*, **zj*, **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj*, ** cj*, **ʒj*

Общебалтийские звукосочетания **sj*, **zj*, **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj* и северные восточнобалтийские звукосочетания **cj*, **ʒj* во всех "древнелатышских" племенных языках (латгальском, селонском, земгальском и куронском) изменились в согласные *š*, *ž*, *ļ*, *ņ*, *ŗ*, *č*, *ǯ*.

В современных латгальских говорах наличествуют следующие рефлексы общебалтийских звукосочетаний **sj*, **zj*, **tj*, **dj* **lj* **nj* **rj* и северных восточнобалтийских звукосочетаний **cj*, **ʒj* : *š*, *ž*, *ļ*, *ņ*, *r* (< *ŗ*), *č*, *ǯ*, напр., *lȳuša*[2] 'рыси' (род. пад. ед. ч.) Ливаны, Рудзеты, Стирниене (ср. лтш. литер. *lũša* то же), *eža* 'ежа' (род. пад. ед. ч.) Аташиене, Виляны, Ливаны, Рудзеты, Стирниене (ср. лтш. литер. *eža* то же), *vûoc'ìša*[2] 'немца' (род. пад. ед. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vãcieša* то же, но лит. *vókiečio* то же), *brîža* 'оленя' (род. пад. ед. ч.) Кауната, Резна (ср. лтш. литер. *briêža*, то же, но лит. *bríedžio* то же), *c'eļš* 'путь, дорога' Калупе FBR XVIII 34, Ливаны FBR XX 141 (ср. лтш. литер. *ceļš* то же, лит. *kẽlias* то же), *z'ìerņa*[2] 'гороха' (род. пад. ед. ч.) Виляны, Сакстагалс (ср. лтш. литер. *zirņa* то же, лит. *žìrnio* то же), *kars* 'войско; война' Виляны, *kars* 'война' Алсвикис, Белява, Литене, Стамериене FBR XIX 124, Звиргздене FBR X 26, Карсава FBR XII 52, Краслава FBR XII 32, Скайста FBR

---

[535] См. также Endzelīns, 1951, 193; 1981, 367.

[536] Endzelin, 1922, 131–132; Endzelīns, 1951, 186; Ābele, 1940, 214; Rudzīte, 1964, 308.

[537] Брейдак, 1972, 52.

XV 36 (ср. ср.-лтш. *kaŗš* ‘война’, лит. *kãrias* ‘войско; война’), *lûočy* ‘медведи’ (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *lâči* то же, лит. *lokiaĩ* то же), *dažy* ‘репейник, репей; чертополох; лопух’ (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dadži* то же, лит. *dagiaĩ* ‘колючки, шипы; чертополох’).

Звукосочетание **stj* в латгальских, а также селонских говорах развилось в *šk'*, *šk*, напр., *gaška* ‘гостья’ Баркава, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, Шкилбены (< **gostjō*)[538], *skàišk'i*[2] ‘красиво’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **skoístjoi*).[539]

В части латгальских, а также селонских говоров мягкие сонанты *ļ*, *ņ* отвердели перед окончанием *-š*, напр., *telš* ‘теленок’ Яунгулбене (ср. лтш. литер. *teļš* то же), *celinš* ‘дорожка’ Белява (ср. лтш. литер. *celiņš* то же). Мягкий сонант **ŗ* (< **rj*) во всех латгальских, а также селонских говорах отвердел, напр., *kars* ‘война’. О наличии в прошлом мягкого **ŗ* в этих говорах свидетельствует гласный *a* перед твердым *r* (< **ŗ* < **rj*). Если сонант *r* в таких случаях был бы исконно твердым, то перед ним согласно правилам дистрибуции гласных *o* и *a* должен был бы наличествовать гласный *o*.[540]

В литовском языке общебалтийские звукосочетания **sj*, **zj*, **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj* изменились в согласные *s'*, *z'*, *č*, *ž̌*, *l'*, *n'*, *r'*.[541] В древнепрусском языке общебалтийское звукосочетание **sj* изменилось в *š*. Относительно судьбы общебалтийских звукосочетаний **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj* в древнепрусском трудно сказать что-либо определенное.[542] Звукосочетания **sj*, **zj*, **lj*, **nj*, **rj* в праславянском изменились в согласные *š*, *ž*, *l'*, *n'*, *r'*.[543] Из этого вытекает, что по рефлексам звукосочетаний *sj*, *zj*, *lj*, *rj*, “древнелатышские” племенные языки были ближе к праславянскому, чем “древнелитовские” племенные языки. Поэтому С. Бернштейн считает, что из всех балтийских идиомов ближе к праславянскому были говоры латышского языка, а отчасти и древнепрусского.[544]

Против сравнения результатов палатации в балтийских и славянских языках в генетическом плане категорически возражает В. Чекман. По его мнению “эта йотация является образцовым примером параллельных преобразований в балтийских и славянских языках вследствие реализации общих тенденций, унаследованных из более древней эпохи или развившихся вследствие принадлежности этих языков к одному географическому ареалу”. В. Чекман не исключает возможности, что палатация согласных в балтийских и славянских

---

[538] Брейдак, 1969, 6.
[539] Breidaks, 1974, 134–135.
[540] См. также Endzelīns, 1951, 180–181; 1981, 364; Rudzīte, 1964, 305.
[541] Endzelīns, 1951, 177–182; 1981, 363–364; Otrębski, 1958, 314, 340–345; Urbanavičiūte, 1970, 63.
[542] Endzelīns, 1982, 44–45, 48.
[543] Гуйер, 1953, 63–64; Нахтигал, 1963, 66–67; Бернштейн, 1961, 168, 170; Stieber, 1979, 75.
[544] Бернштейн, 1961, 167.

языках общее балто-славянское явление, возникшее под влиянием какого-то общего субстрата, но для доказательства такого предположения, по его мнению, необходимо доказать существование в прошлом такого субстрата.[545] Однако аргументацию В. Чекмана нельзя признать убедительной. Уже Й. Казлаускас с точки зрения диахронической фонологии показал внутренние причины возникновения палатации в балтийском: при палатации согласные приспособились своим тембром к среднеязычному *j*.[546] Поэтому палатацию можно трактовать как своеобразный вид регрессивной ассимиляции.

В древнелатгальском согласные *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, *ʒ*, *l*, *n*, *r* и *j* при палатации слились в один согласный звук. Сонанты *ļ*, *ņ*, *ŗ* являлись среднеязычными согласными, а *š*, *ž*, *č*, *ǯ* являлись согласными с двумя центрами артикуляции (второй центр артикуляции, как в среднелатышском диалекте и латышском литературном языке[547], соответствовал центру артикуляции среднеязычного согласного *j*). В фонетической системе древнелатгальского языка согласные *š*, *ž*, *č*, *ǯ* функционировали как среднеязычные согласные. Яркий пример тому дистрибуция гласных *o* : *a* и *e* : *a*, *ē* : *ā*, *i* : *y*, на которую они влияли как мягкие согласные, напр., *losu* ‘собираю, читаю’ Ливаны, Ницгапе (ср. лтш. литер. *lasu* то же), но *lašu* ‘лососей’ Ливаны, Ницгале (род. пад. мн. ч., ср. лтш. литер. *lašu* то же), *d'eʒu* ‘я зажигал, я зажигала’ Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *deǯu* то же), но *daʒu* ‘зажигаю’ Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *deʒu* то же). Начиная с XVI в., под влиянием польского и белорусского языков согласные *š*, *ž*, *č*, *ǯ*, *ŗ* в латгальском отвердели.

3.2.4. Судьба звукосочетаний **pj*, **bj*, **vj*, **mj*

В нижнелатышских говорах и латышском литературном языке (ретроспективно – в земгальском и куронском племенных языках) общебалтийские звукосочетания **pj*, **bj* изменились в *pļ*, *bļ* только в начале корня (примеры с **vj* > *vļ* и **mj* >*mļ* в начале корня отсутствуют), напр., лтш. литер. *pļaũt* ‘жать; косить’ (ср. лит. *pjáuti* ‘резать; пилить; жать; косить; грызться, резаться’, др.-прус. *piuclan* ‘серп’), н.-лтш. *bļaũrs* ‘злой; ужасный; угрюмый; плохой’ ME I 320, EH I 233 (ср. лит. *bjaurùs* ‘отвратительный’). Я. Эндзелин и Я. Отрембский считали, что общебалтийские звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj* первоначально изменились в *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* как в начале корня, так и на стыке корня и окончания / суффикса во всем ареале латышского языка и лишь впоследствии звукосочетания *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* на стыке корня и суффикса / окончания в нижнелатышских диалектах опять были заменены звукосочетаниями *pj*, *bj*, *vj*, *mj*.[548] Однако для такого предположения нет никаких оснований.[549] На наш

[545] Ч е к м а н, 1975, 63–76.
[546] K a z l a u s k a s, 1968, 34–35.
[547] L a u a, 1980, 44–47.
[548] E n d z e l ī n s, 1951, 173–174; 1981, 363; О т р е м б с к и й, 1954, 38.
[549] См. также З и н к я в и ч ю с, 1973, 93.

взгляд, в земгальском и куронском племенных языках, легших в основу нижнелатышских говоров, звукосочетания **pj*, **bj* изменились в *pļ*, *bļ* только в начале корня. В латгальском же и селонском племенных языках общебалтийские звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj* изменились в *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* не только в начале корня, но часто и на стыке корня и суффикса / окончания (примеры с рефлексами звукосочетаний **bj*, **vj*, **mj* в начале корня отсутствуют). Об этом свидетельствуют многочисленные случаи эпентезы *ļ*, *l'* в памятниках старолатгальской письменности, в латгальских народных песнях, в топонимии и антропонимии восточной Латвии и в современных латгальских и селонских говорах.

Второй путь изменения общебалтийских звукосочетаний **pj *bj *vj *mj* на стыке корня и суффикса / окончания в латгальском и селонском племенных языках, возможно, состоял в исчезновении фрикативного согласного *j* после губных согласных. Позже в западной части латгальских и селонских говоров под влиянием среднелатышских говоров и латышского литературного языка на стыке корня и суффикса / окончания за губными согласными опять был внедрен фрикативный согласный *j*, напр., *skapja* ‘шкафа’ (род. пад. ед. ч.) Яунрозе FBR VIII 39, Нерета FBR XIX 100, *slapjis* ‘мокрый’ Стамериене FBR XIX 124, Калдабруня FBR XVII 52.

Эпентетический *ļ* в начале корня в латгальских и селонских говорах (как и в нижнелатышских говорах) встречается только в нескольких словах, напр., *pļàut*^{2} ‘жать; косить’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *pļàut*^{2} то же Алуксне, Белява (ср. лит. *pjáuti* ‘резать; пилить; жать; косить; грызться, резаться’), *spļàut*^{2} ‘плевать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *spļàut*^{2} то же Алуксне, Белява (ср. лит. *spjáuti* то же).

Вследствие действия изложенного выше фонетического закона в латгальских говорах возникли такие глагольные формы простого настоящего времени с эпентетическими *ļ*, *l'*, как *glûobļu* ‘спасаю’ Наутрены (ср. лтш. литер. *glâbju* то же), *kûopļu* ‘взбираюсь; лезу’ Вишки, Карсава, Краслава, Мердзене, Скайста, *kuopļu* то же Маркалне[550] (ср. лтш. литер. *kâpju* то же), *s't'ìpl'i*^{2} ‘он (она) тянет, они тянут’ Извалта (ср. лтш. литер. *stìepj* то же), *stùml'i*^{2} ‘он (она) толкает, они толкают’ Извалта (ср. лтш. литер. *stumj* то же), *stumliu* ‘*cisnę*, *premo* = жму, давлю’ KSł. 17, *stùmļu*^{2} ‘толкаю’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *stumju* то же), *v'îbļâs* ‘он (она) морщится, они морщатся’ Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Цибла, *v'ībļās* то же Асуне, Шкяуне, Эзерниеки (ср. лтш. литер. *viêbjas* то же). Потом эпентетические *ļ*, *l'* по аналогии проникли и в другие глаголы настоящего времени, напр., *èimļu*^{2} // *îdļu* // *îm'ļu* ‘иду’ Берзгале, *înl'i* ‘идешь’ Мердзене, *îdļa* ‘он (она) идет, они идут’ Звиргздене, Макашены, Пилда, Рундены, *îmļot* ‘идете’ Бриги[551], *p'ìerkļu*^{2} ‘покупаю’ Карсава FBR XII 56, *pìerkļu*^{2}

[550] Endzelīns, 1951, 788.
[551] Rudzīte, 1970, 418–421.

то же Маркалне, *p'ìergl̨u*[2] то же Кауната.[552] Таким образом нет необходимости объяснять возникновение глагольных форм простого настоящего времени с эпентетическими *l̨* , *l'* влиянием форм сослагательного наклонения на *-l̨u* (напр., *dûtul̨u* 'я дал бы', *îtul̨u* 'я шел бы') или – форм 3 лица древнепрусского оптатива на *-lai*, или – форм 3 лица повелительного наклонения на *-l̨a* (напр., *lai sajeml̨a* 'пусть он (она) возьмет!, пусть они возьмут!'), как это осторожно делает Я. Эндзелин.[553] На наш взгляд, формы сослагательного наклонения на *-l̨u* и формы 3 лица повелительного наклонения *-l̨a*, не получившие до сих пор убедительного объяснения[554], возникли под влиянием форм простого настоящего времени с эпентетическими *l̨*, *l'*.

В некоторых глубоких говорах Латгалии эпентетический *l̨* проник даже в формы глаголов прошедшего и будущего времени, напр., *bŷušl̨u* 'буду' Наутрены.

При наличии двух сонантов *l* в слове в результате диссимиляции[555] в некоторых латгальских и селонских говорах возникли такие формы глаголов, как *glûobn̨u* 'спасаю' Капини (< *glûobl̨u* то же, ср. лтш. литер. *glâbju* то же), *glûobn̨ams* 'спасаемый' (< *glûobl̨ams* то же, ср. лтш. литер. *glâbjams* то же). Потом эпентетические *n̨*, *n'* по аналогии проникли и в формы настоящего времени других глаголов, напр., *c'ìerbn̨u*[2] 'стригу' Нирза (< *c'ìerbl̨u*[2] то же), *grèmn̨u*[2] 'стону' Извалта, Науене (< *grèml̨u*[2] то же, ср. ср.-лтш. *gremju* то же), *stùmn̨u*[2] 'толкаю' Извалта, Науене (< *stùml̨u*[2] то же, ср. лтш. литер. *stumju* то же), *v'ībn̨ās* 'он (она) морщится, они морщатся' Асуне (*v'ībl̨ās* то же, ср. лтш. литер. *viêbjas* то же), *v'īb'n'īs'* то же Эзерниеки, *ròpn̨ás*[2] 'он (она) лезет, они лезут' Дигная (< **ròpl̨ás*[2] то же, ср. лтш. литер. *rāpjas* то же).

В некоторых глубоких говорах южной Латгалии эпентетический *n̨* в глагольных формах простого настоящего времени был заменен эпентетическим *n*, возможно, под влиянием глагольных форм простого настоящего времени с основой на *-no-*, напр., *slàpnu*[2] 'скрываю' Краслава FBR XII 39 (ср. лтш. литер. *slèpju* то же), *vàmnu*[2] 'меня рвет' Скайста (ср. лтш. литер. *vemju* то же) FBR XII 39, *v'ībnās* 'он (она) морщится, они морщатся' Эзерниеки (ср. лтш. литер. *viêbjas* то же).

В аглонском, асунском, извалтском, истренском, калупском, карсавском, мердзенском и нирзском говорах употребляются конкурирующие глагольные формы простого настоящего времени с эпентетическими *l̨*, *l'* и *n̨*, *n'* в краславском и скайстском говорах – с эпентетическими *l̨*, *l'* и *n*, а в эзерниекском говоре – с эпентетическими *l̨*, *l'*, *n̨*, *n'* и *n* (ареал эпентетических *l̨*, *l'*, *n̨*, *n'* и *n* в глагольных формах латгальских и селонских говоров см. на карте № 23).

В латгальских и селонских говорах эпентетические *l̨*, *l'*, *n̨*, *n'* в именах существительных по сравнению с глаголами встречаются реже. Упомянутые

---

[552] Endzelīns, 1951, 788.
[553] Endzelīns, 1951, 789–790.
[554] Endzelīns, 1951, 789, 901.
[555] Брейдак, 1977б, 13. См. также Пауль, 1960, 80–87; Endzelīns, 1951, 228; 1981, 374; Rudzīte, 1964, 309.

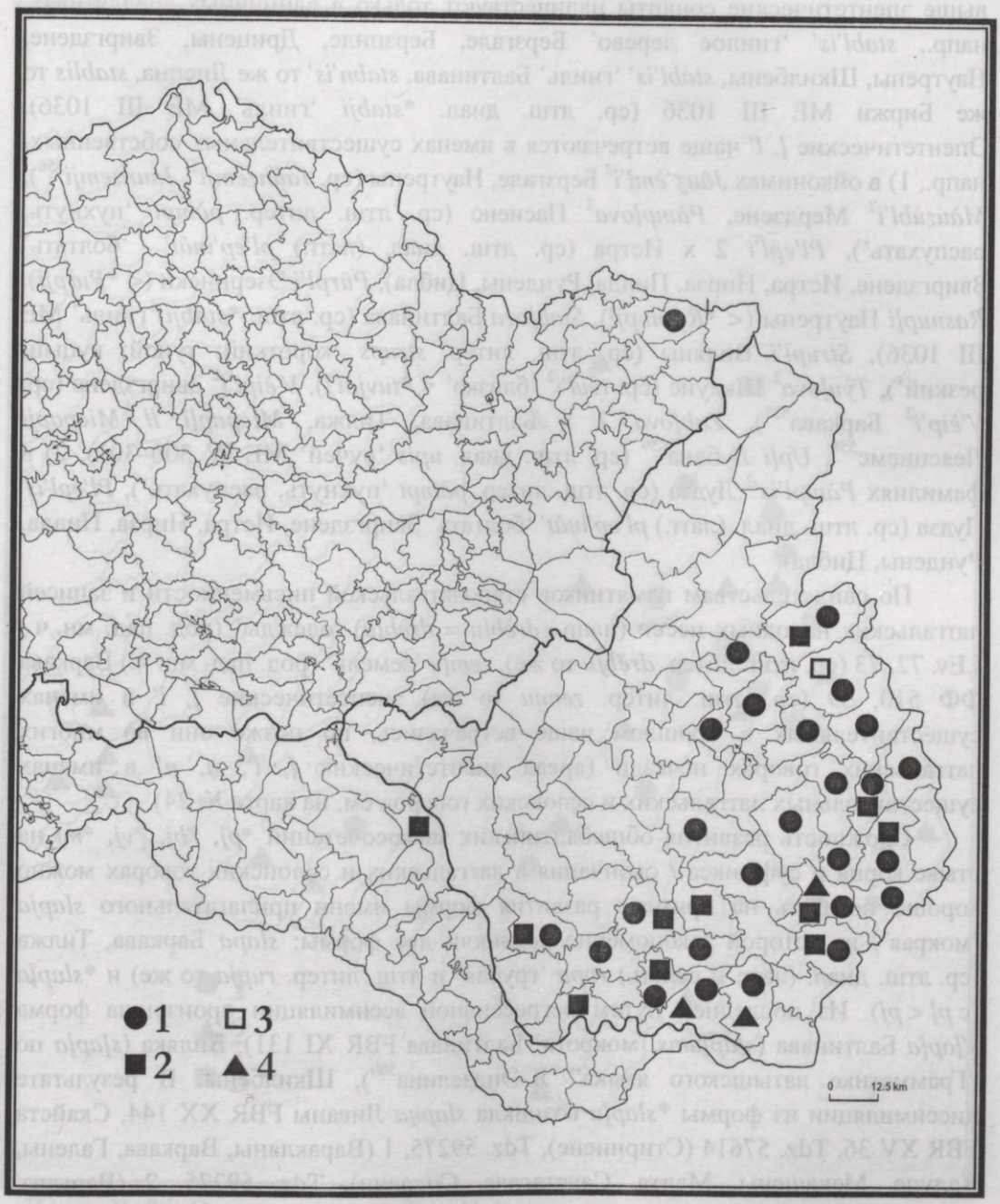

Карта № 23. Эпентеза согласных *l′*, *ļ*, *n′*, *ņ*, *n* в глагольных формах в латгальских и селонских говорах: 1 – *l′*, *ļ*; 2 – *n′*, *ņ*; 3 – спорадические *n′*, *ņ*; 4 – *n*.

выше эпентетические сонанты наличествуют только в единичных апеллятивах, напр., *stabl'is'* ‘гнилое дерево’ Берзгале, Берзпилс, Дрицены, Звиргздене, Наутрены, Шкилбены, *stabl'is'* ‘гниль’ Балтинава, *stabn'is'* то же Лиепна, *stablis* то же Биржи ME III 1036 (ср. лтш. диал. **stabji* ‘гниль’ ME III 1036). Эпентетические *ļ*, *l'* чаще встречаются в именах существительных собственных, напр., 1) в ойконимах *Jâuž'èml'i*[2] Берзгале, Наутрены (ср. *Jaûnzemji*[2], *Jaunzemji*[556]), *Màuzùbl'i*[2] Мердзене, *Pàmpļova*[2] Пасиене (ср. лтш. литер. *pàmpt* ‘пухнуть, распухать’), *Pl'epl'i* 2 х Истра (ср. лтш. диал. (латг.) *pl'ep'iņât'* ‘болтать’ Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Рундены, Цибла), *Pûrpl'i* Эзерниеки (< **Puřpji*), *Rasnupļi* Наутрены (< **Rẹsnupji*), *Stabļova* Балтинава (ср. лтш. **stabji* ‘гниль’ ME III 1036), *Strupl'i* Виляны (ср. лтш. литер. *strups* ‘короткий; тупой; куцый; резкий’), *Tỳuļova*[2] Шкяуне (ср. *tỳul'i*[2] ‘близко’ < **tuvjoi*?), *V'èipl'i*[2] Звиргздене (ср. *V'èip'i*[2] Баркава[557]), *Zabļova* 2 х Балтинава, Тилжа, *Micpapļi* // *Micpapji* Леясциемс[558], *Upļi* Лубана[559] (ср. лтш. диал. *upis* ‘ручей’ ME IV 300–301); 2) в фамилиях *Pàmpl'is*[2] Лудза (ср. лтш. литер. *pàmpt* ‘пухнуть, распухать’), *Pl'epl'is'* Лудза (ср. лтш. диал. (латг.) *pl'ep'iņât'* ‘болтать’ Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Рундены, Цибла).

По свидетельствам памятников старолатгальской письменности и записей латгальских народных песен (напр., *drèblu* = *drèbļu*) ‘одежды’ (род. пад. мн. ч.) ŁEv. 72, 73 (ср. лтш. литер. *drẽbju* то же), *zemļu* ‘земель’ (род. пад. мн. ч.) Варкава ФФ 510, 39 (ср. лтш. литер. *zemju* то же) эпентетические *ļ*, *l'* в именах существительных в прошлом чаще встречались, но позже они во многих латгальских говорах исчезли (ареал эпентетических *ļ*, *l'*, *ņ*, *n'* в именах существительных латгальских и селонских говоров см. на карте № 24).

Сложность развития общебалтийских звукосочетаний **pj*, **bj*, **vj*, **mj* на стыке корня и суффикса / окончания в латгальских и селонских говорах можно хорошо показать на примере развития формы имени прилагательного *slapja* ‘мокрая’, из которой закономерно возникли две формы: *slapa* Баркава, Тилжа (ср. лтш. диал. (латг. и селон.) *rupa* ‘грубая’ и лтш. литер. *rupja* то же) и **slapļa* (с *pļ* < *pj*). Из последней путем регрессивной ассимиляции произошла форма *s'ļapļa* Балтинава (*sļapļums* ‘мокрота’ Балтинава FBR XI 131), Виляка (*sļapļa* по “Грамматике латышского языка” Я. Эндзелина[560]), Шкилбены. В результате диссимиляции из формы **slapļa* возникла *slapņa* Ливаны FBR XX 144, Скайста FBR XV 36, Tdz. 57614 (Стирниене), Tdz. 59275, 1 (Варакляны, Варкава, Галены, Калупе, Макашены, Малта, Сакстагалс, Силаяни), Tdz. 59275, 2 (Варкава, Виляны, Прейли, Сакстагалс, Силаяни), Tdz. 59275, 5 (Силаяни), Tdz. 59275, 10 и 11 (Айзкалне), Аглона, Андрупене, Асуне, Аташиене, Аулея, Балви, Баркава, Берзпилс, Бриги, Виксна, Вишки, Гайгалава, Дагда, Дрицены, Звиргздене,

---

[556] E n d z e l ī n s, 1956, 386.
[557] См. также E n d z e l ī n s, 1981, 295.
[558] E n d z e l ī n s, 1961, 432; 1981, 88.
[559] E n d z e l ī n s, 1981, 29.
[560] E n d z e l ī n s, 1951, 173.

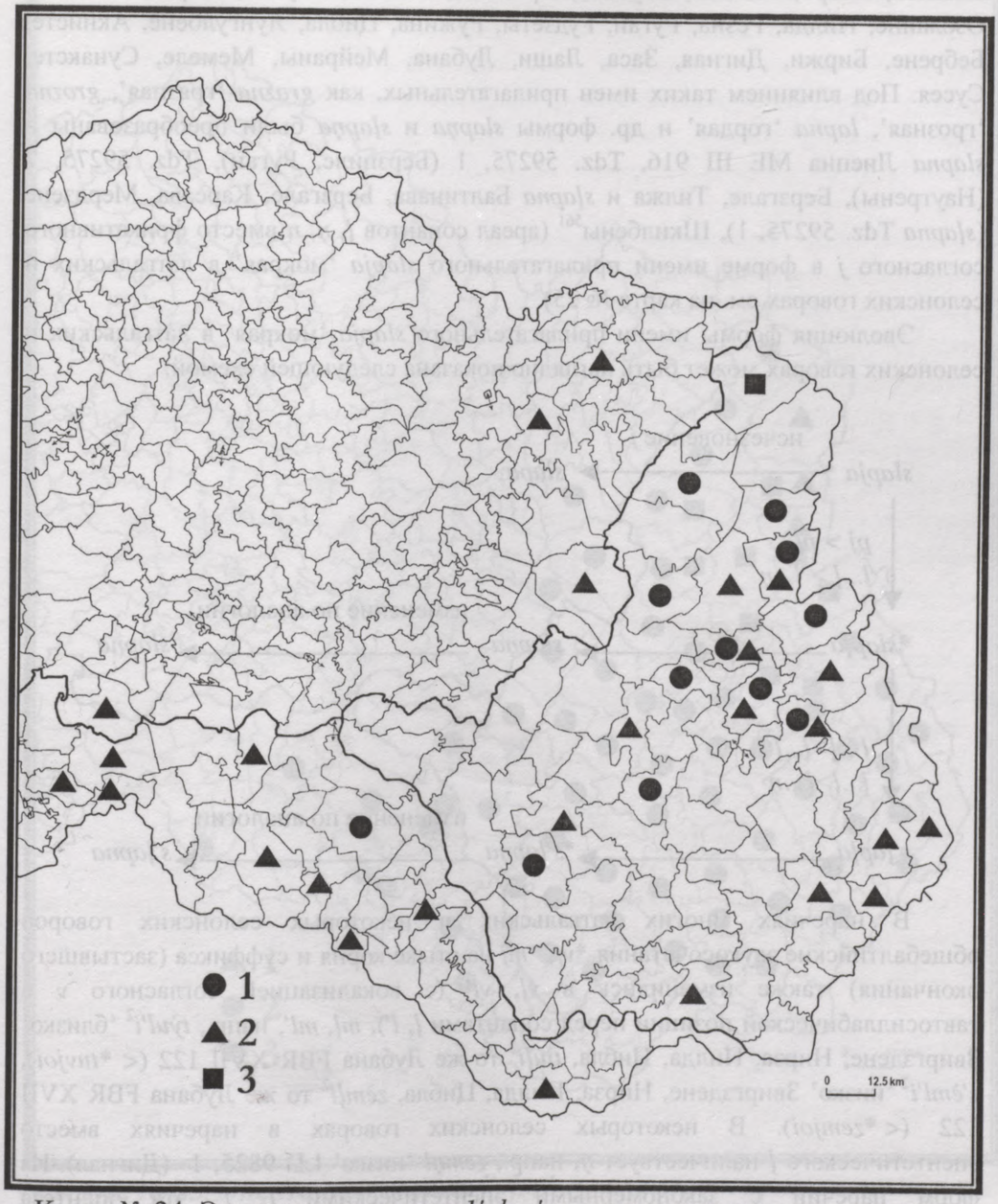

Карта № 24. Эпентеза согласных *l'*, *ļ*, *n'*, *ņ* в именах существительных в латгальских, селонских и некоторых соседних говорах: 1 – *l'*, *ļ* в именах нарицательных; 2 – *l'*, *ļ* в именах собственных [топонимах и фамилиях]; 3 – *n'*, *ņ* в именах нарицательных.

Извалта, Истра, Капини, Кауната, Краслава, Ликсна, Науене, Нирза, Ницгале, Озолайне, Пилда, Резна, Ругаи, Рудзеты, Ружина, Цибла, Яунгулбене, Акнисте, Бебрене, Биржи, Дигная, Заса, Лаши, Лубана, Мейраны, Мемеле, Сунаксте, Сусея. Под влиянием таких имен прилагательных, как *grazna* ‘грязная’, *grozna* ‘грозная’, *lapna* ‘гордая’ и др. формы *slapņa* и *sļapņa* были преобразованы в *slapna* Лиепна ME III 916, Tdz. 59275, 1 (Берзпилс, Ругаи), Tdz. 59275, 7 (Наутрены), Берзгале, Тилжа и *sļapna* Балтинава, Берзгале, Карсава, Мердзене (*sļapna* Tdz. 59275, 1), Шкилбены[561] (ареал сонантов *ļ*, *ņ*, *n* вместо фрикативного согласного *j* в форме имени прилагательного *slapja* ‘мокрая’ в латгальских и селонских говорах см. на карте № 25).

Эволюция формы имени прилагательного *slapja* ‘мокрая’ в латгальских и селонских говорах может быть наглядно показана следующей схемой:

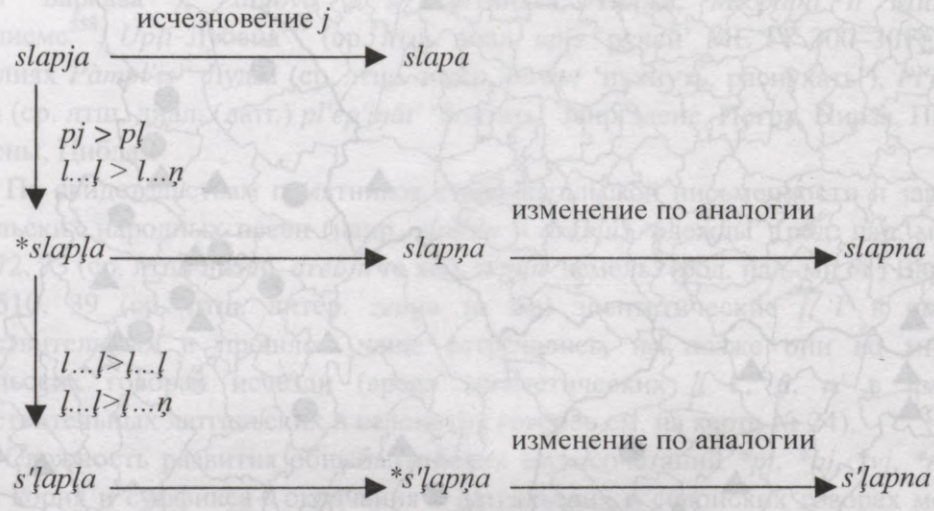

В наречиях многих латгальских и некоторых селонских говоров общебалтийские звукосочетания **vj*, **mj* на стыке корня и суффикса (застывшего окончания) также изменились в *vļ*, *vl'* (с вокализацией согласного *v* в тавтосиллабической позиции перед сонантами *ļ*, *l'*), *mļ*, *ml'*, напр., *tỳul'i*^{2} ‘близко’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *tìuļi*^{2} то же Лубана FBR XVII 122 (< **tuvjoi*), *z'èml'i*^{2} ‘низко’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *zèmļi*^{2} то же Лубана FBR XVII 122 (< **zemjoi*). В некоторых селонских говорах в наречиях вместо эпентетического *ļ* наличествует *ņ*, напр., *zemņi* ‘низко’ LD 9825, 1 (Дигная). Из форм наречий с закономерными эпентетическими *ļ*, *l'* эта эпентеза распространилась и на некоторые другие наречия, напр., *g'erli* ‘длинно; долго’ Баркава, Варакляны, Виляка, Ливаны (ср. ср.-лтш. *gaŗi* то же < **gorjoi*) (ареал эпентетических *ļ*, *l'*, *ņ* в наречиях латгальских и селонских говоров см. на карте № 26).

[561] Б р е й д а к, 1977б, 10–15.

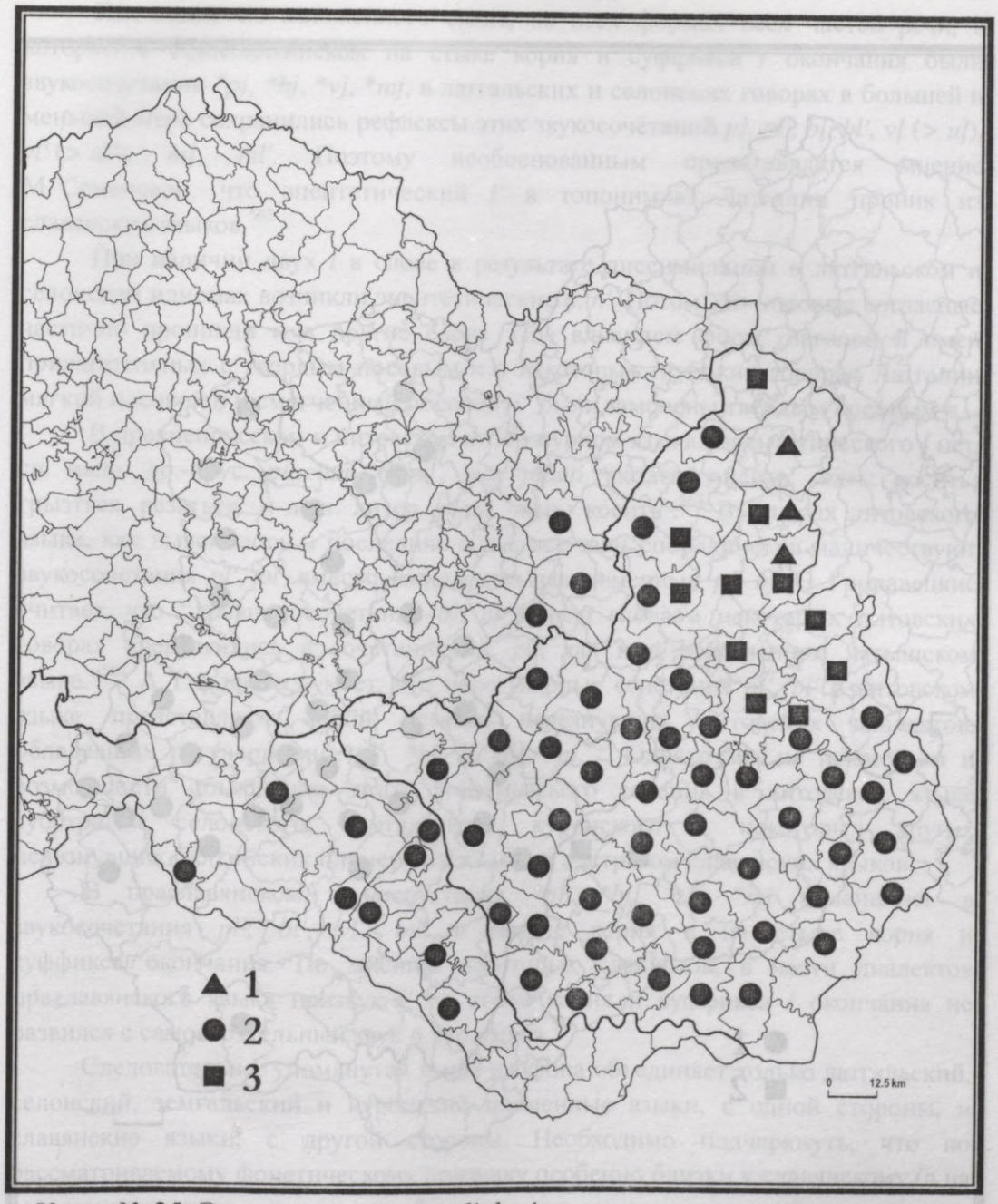

Карта № 25. Эпентеза согласных *l′*, *l̨*, *n′*, *n̨*, *n* в именах прилагательных в латгальских и селонских говорах: 1 – *l′*, *l̨*; 2 – *n′*, *n̨*; 3 – *n*.

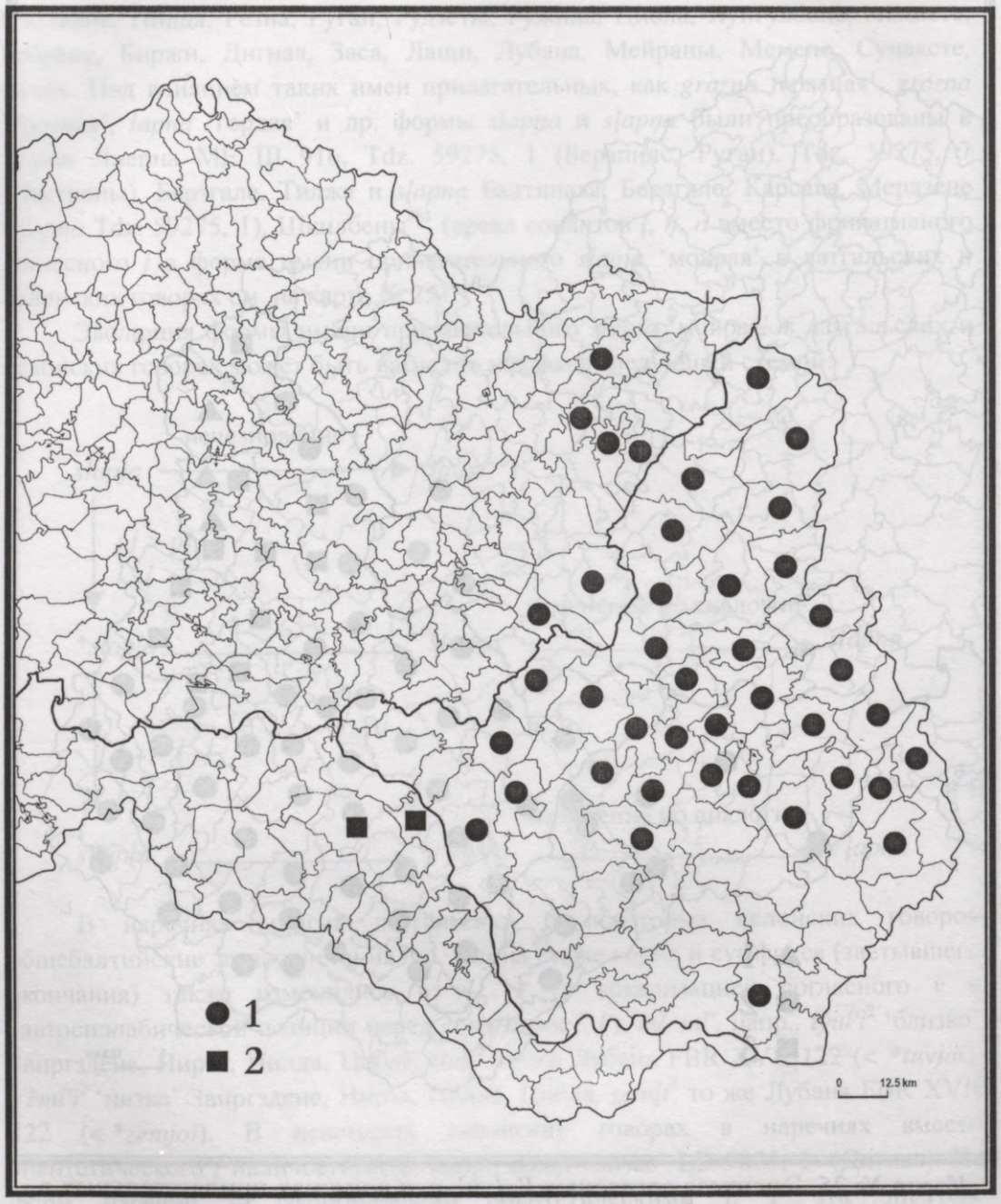

Карта № 26. Эпентеза согласных *l'*, *ļ*, *n'*, *ņ* в наречиях в латгальскжх и селонских говорах: 1 - *l'*, *ļ*; 2 – *n'*, *ņ*.

Как видно из изложенного выше, во всех формах всех частей речи, в которых в общебалтийском на стыке корня и суффикса / окончания были звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj*, в латгальских и селонских говорах в большей и меньшей мере сохранились рефлексы этих звукосочетаний *pļ*, *pl'*, *bļ*, *bl'*, *vļ* (> *uļ*), *vl'* (> *ul'*), *mļ*, *ml'*. Поэтому необоснованным представляется мнение М. Семеновой, что эпентетический *l'* в топонимию Латгалии проник из славянских языков.[562]

При наличии двух *l* в слове в результате диссимиляции в латгальском и селонском идиомах возникли эпентетические *ņ*, *n'*. Потом эти носовые согласные частично проникли и в другие слова. Под влиянием форм глаголов и имен прилагательных с твердым носовым *n* в некоторых глубоких говорах Латгалии мягкий носовой *ņ* и смягченный носовой *n'* были заменены твердым носовым *n*.

В древнепрусском и литовском литературном языках эпентетического *ļ* нет, ср. напр. др.-прус. *piuclan* ‘серп’, лит. *pjáuti* ‘резать; пилить; жать; косить; грызться, резаться’ и лтш. литер. *pļaût* ‘жать; косить’.[563] В говорах литовского языка, как выяснилось в последние годы, все-таки спорадически наличествуют звукосочетания *pl'*, *bl'* вместо ожидаемых закономерных *pj*, *bj*. В. Гринавецкис считает, что “древние сочетания *bj*, *pj* начала слова в некоторых литовских говорах превратились в сочетания *bl'*, *pl'*, как и в родственном латышском языке.”[564] А. Гирденис думает, что нерегулярные сочетания *pl'*, *bl'* в литовском языке представляют собой остатки исчезнувших литовских диалектов, обладавших регулярными **pl'*, **bl'* < **pi̯*, **bi̯*.[565] Однако мы не исключаем и возможности объяснения этого фонетического явления в литовском языке субстратом селонского, земгальского, куронского и некоторых других исчезнувших балтийских племенных языков и адстратом славянских языков.

В праславянском звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj* изменились в звукосочетания *pl'*, *bl'*, *vl'*, *ml'* в начале корня и на стыке корня и суффикса / окончания. По мнению некоторых славистов, в части диалектов праславянского языка призвук *l'* на стыке корня и суффикса / окончания не развился с самостоятельный звук и утратился.[566]

Следовательно, упомянутая выше изофона объединяет только латгальский, селонский, земгальский и куронский племенные языки, с одной стороны, и славянские языки, с другой стороны. Необходимо подчеркнуть, что по рассматриваемому фонетическому признаку особенно близки к славянскому (а на современном этапе – к русскому, белорусскому, украинскому, сербо-хорватскому и словенскому языкам) латгальско-селонские говоры (ретроспективно –

---

[562] Семенова, 1956, 229.
[563] Endzelīns, 1943, 33–34; 1982, 442; Endzelin, 1944, 47–48.
[564] Grinaveckis, 1979, 143.
[565] Гирденис, 1982, 94.
[566] Гуйер, 1953, 63–64; Нахтигал, 1963, 66–67; Мейе, 1951, 78–80; Бернштейн, 1961, 170, 213; Филин, 1962, 190–195; Stieber, 1979, 75–77.

латгальский и селонский племенные языки), в которых эпентетические *ļ*, *l'* развились не только в начале корня, но и на стыке корня и суффикса / окончания в противоположность нижнелатышским говорам (ретроспективно – земгальскому и куронскому племенным языкам), в которых эпентетический *ļ* развился только в начале корня. Возможно, что эпентетический *ļ* как в начале корня, так и на стыке корня и суффикса / окончания наличествовал и в некоторых исчезнувших восточнобалтийских идиомах на нынешней восточнославянской территории. Такой вывод можно сделать на основании данных балтийской гидронимии на восточнославянской территории.[567]

Рассматриваемая летто-славянская изофона возникла после распада восточнобалтийского (летто-литовского) языкового единства, в последний период истории праславянского языка[568] (по относительной хронологии – до депалатализации мягкого *j* перед гласными среднего и заднего рядов в латгальском, т. е. до возникновения собственно латгальской фонематической подсистемы согласных[569]). Древность обсуждаемой изофоны подтверждается и тем обстоятельством, что эпентетический *ļ* отсутствует на стыке приставки и корня как в славянских языках, так и в латышском языке, напр., русск. *объéхать*, блр. *аб'éхаць*, то же, словац. *objat'* 'обнять', лтш. *apjât* 'объехать (верхом)'. Поэтому можно считать, что фонетическое изменение звукосочетаний **pj*, **bj*, **vj*, **mj* в *pļ*, *pl'*, *bļ*, *bl'*, *vļ*, *vl'*, *mļ*, *ml'* осуществилось до слияния приставки с глаголом.

Латгальско-селонским эпентетическим *ņ*, *n'*, *n* вместо ожидаемых *ļ*, *l'* соответствуют эпентетические *н'*, *н* и в южнобелорусских (особенно юго-западнобелорусских) говорах, напр., *дремн́ý*, *дремнý* при диалектной и литературной форме *драмл́ý* 'дремлю', *кормн́ý* при диалектной и литературной форме *кармл́ý* 'кормлю'.[570] Необходимо подчеркнуть, что конкурирующие формы с эпентетическими *ļ*, *l'*, *ņ*, *n'*, *n* как в латгальско-селонских, так и в южнобелорусских говорах иногда могут наличествовать одновременно в одних и тех же говорах. Эпентетические *ņ*, *n'*, *n* – это важная ареальная изофона, объединяющая латгальско-селонские и южнобелорусские говоры. Правда, в наши дни это два изолированных ареала, но в прошлом они, очевидно, составляли единое целое.[571]

---

[567] См. также P r i n z, 1969, 7–145; А г е е в а, М и к л я е в, 1979, 30–54; А г е е в а, 1981, 140–141.

[568] Б е р н ш т е й н, 1961, 170.

[569] Б р е й д а к, 1977б, 13; 1981б, 40.

[570] Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. 1963, карты № 156, 160; Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Уступныя артыкулы, даведачныя матэрыалы і каментары да карт, 1963, 647–648, 650–651.

[571] По этому поводу ср. мнение К. Буги и Я. Эндзелина о том, что южная граница прародины балтов достигала реки Припяти. См. B ū g a, 1959, 276; 1961, 743–744; E n d z e l ī n s, 1982, 377.

3.2.5. Поляризация согласных *j* и *j'*

По свидетельствам некоторых диалектологических очерков и записей устного народного творчества согласный *j* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии может произноситься, во-первых, как это принято считать, смягченно, напр., *jiam* 'берешь' Андрупене ФФ 180, 565, *jiāmia* 'он брал, она брала, они брали' Краслава ФФ 144, 549, *nūjiāmia* 'он снял, она сняла, они сняли' Макашены ФФ 348, 142, *gojia* 'он шел, она шла, они шли' Прейли ФФ 400, 3702. На смягченное, т. е. предорсальное, произношение согласного *j'* в приведенных примерах указывают следующие за этим согласным сочетания графем *ia*, *iā*, которыми обозначены гласные переднего ряда *ä*, *ā*. Во-вторых, согласный *j* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии может произноситься твердо, напр., *jys* 'он' Баркава FBR XIII 30, Краслава FBR XII 27, *jỳus*[2] 'вы' Балтинава FBR XI 134, Баркава FBR XIII 29, *kùojys*[2] 'ноги' (им. пад. мн. ч.) Скайста FBR XV 35, *skumjys* 'печаль' (им. пад. мн. ч.) Баркава FBR XIII 24. На твердое произношение согласного *j* в приведенных примерах указывают следующие за ним велярный гласный *y* и дифтонг *yu*.

Первоначально в древнелатгальском был медиодорсальный или мягкий фрикативный согласный *j* независимо от последующего гласного. Об этом убедительно свидетельствуют факты исторической фонетики латгальских говоров, изложенные в трех предыдущих подразделах. В общебалтийских звукосочетаниях **kj*, **gj*, **sj*, **zj*, **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj*, **pj*, **bj*, **vj*,**mj* и северных восточнобалтийских звукосочетаниях **cj*, **ʒj* фрикативный *j*, судя по рефлексам этих звукосочетаний в латгальском, был мягким согласным. Однако после палатации упомянутых выше звукосочетаний под давлением фонетической системы, а именно: оппозиции твердых и смягченных согласных, в древнелатгальском осуществилось расщепление или поляризация медиодорсального мягкого *j* на два самостоятельных согласных: твердый *j* и смягченный *j'*. Эти два согласных наличествуют и в современных глубоких говорах центральной и южной Латгалии. Однако теоретически это не было осознано. Так, например, А. Абеле писала только о латгальском предорсальном *j'* по сравнению со среднелатышским медиодорсальным *j*.[572]

Предорсальный *j'* глубоких говоров центральной и южной Латгалии можно охарактеризовать как палатализованный или смягченный согласный. Подъем языка при произношении второго латгальского согласного *j* по сравнению со среднелатышским медиодорсальным *j* отодвинут назад, т. е. этот согласный в глубоких говорах Латгалии несомненно является твердым.

Р. Эккерт сомневается в наличии твердого *j* и смягченного *j'* в глубоких говорах Латгалии, считая, что согласный *j*, как правило, всегда должен быть мягким (палатальным). Но ведь произношение согласного *j*, как и любого другого звука, не обязательно должно быть одинаковым во всех языках и диалектах. На

[572] Ā b e l e, 1940, 205, 211.

материале диалектов латышского языка это хорошо показала А. Абеле. Думается, что в языках мира такое отклонение от "нормы" произношения согласного *j*, постулируемой некоторыми языковедами, нередкое явление. Сравните, например, характеристику согласного *j* в казахском, уйгурском, горномарийском, абазинском, адыгейском, чеченском, ингушском, бацбийском и эскимосском языках.[573]

Под давлением фонетической системы уже до XIII в. палатальный согласный *j* в древнелатгальском языке стал произноситься твердо перед гласными среднего и заднего рядов, этот же медиодорсальный (палатальный) согласный *j* перед гласными переднего ряда стал предорсальным (палатализованным). Это положение подтверждается многими фактами исторической фонетики латгальских говоров и данными современных глубоких говоров Латгалии.

Во-первых, в именах существительных с основой на -(*j*)*o*- согласный *j* влияет на дистрибуцию гласных *o* и *a* и на перегласовку *ē* как мягкий согласный, напр., *skràis'* (< *skrajs'*) 'редкий, вырубленный (лес)' Варакляны (ср. лтш. литер. *skrajš* 'редкий (лес)', *v'iẹjs*^{2} 'ветер' Нирза, Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vējš* то же, лит. *vė́jas* то же). Это свидетельствует, что ко времени исчезновения кратких гласных конечных слогов в некоторых позициях в латгальском языке еще наличествовал палатальный согласный *j*, смягчивший следующий за ним твердый согласный *s*.

Во-вторых, в глубоких говорах центральной и южной Латгалии наличествует оппозиция неслоговых гласных *i̯* (< *j'*) – *i̯* (< *j*) в абсолютном конце слова глагольных форм 2 лица единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения и 2 лица единственного числа повелительного наклонения, с одной стороны, и глагольных форм 3 лица простого настоящего времени изъявительного наклонения, с другой стороны, напр., *jûoi̯* 'едешь; едь!', *klûoi̯* 'расстилаешь; расстилай!', *stûoi̯* 'останавливаешься; останавливайся!' (< **jṍji*, **klṍji*, **stṍji*) – *jûoi̯* 'он (она) едет (верхом), они едут (верхом)', *klûoi̯* 'он (она) расстилает, они расстилают', *stûoi̯* 'он (она) останавливается, они останавливаются' (< **jṍjo*, **klṍjo*, **stṍjo*) Аглона, Айзкалне, Балтинава, Варакляны, Варкава, Виляны, Звиргздене, Извалта, Ликсна, Наутрены, Ницгале, Пилда, Прейли, Цибла, Шкяуне, Эзерниеки. Неслоговой гласный *i̯* (по происхождению смягченный фрикативный согласный *j'*) в приведенных формах объясняется влиянием исчезнувшего гласного переднего ряда на предшествовавший медиодорсальный *j*, неслоговой же гласный *i̯* (по происхождению твердый фрикативный согласный *j*) в приведенных формах объясняется влиянием исчезнувшего гласного заднего ряда на предшествовавший медиодорсальный *j*.

---

[573] Языки народов СССР, 2, 1966, 321, 367; Языки народов СССР, 3, 1966, 242.; Языки народов СССР, 4, 1967, 128, 129, 147, 193, 212, 229; Языки народов СССР, 5, 1968, 367.

В-третьих, в глубоких говорах центральной и южной Латгалии в абсолютном конце слова глагольных форм 3 лица простого настоящего времени изъявительного наклонения с основой на *-i̯o* наличествуют твердые губные согласные *p*, *b*, *m* перед исчезнувшим твердым фрикативным *j*, возникшим под влиянием следовавшего за ним гласного заднего ряда, напр., *s't'ìp*[2] 'он (она) тянет, они тянут', *grûop* 'он (она) хватает, они хватают' (< *grûob*), *stùm*[2] 'он (она) толкает, они толкают' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **stę̂pjo*, **grȏbjo*, **stumjo*).

Как видно из сказанного выше (2 и 3 правила), в некоторых позициях ко времени исчезновения кратких гласных конечных слогов в древнелатгальском языке уже наличествовали смягченный согласный *j'* и твердый согласный *j*.

В-четвертых, в глубоких говорах Латгалии наличествуют твердые губные согласные *p*, *b*, *m*, *v* перед исчезнувшим твердым фрикативным согласным *j* в глагольных формах 1 лица единственного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения с основой на *-ē*, напр., *s't'ìpu*[2] 'я тянул, я тянула' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *grûobu* 'я хватал, я хватала' Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Цибла, *stỳumu*[2] 'я толкал, я толкала' Аглона, Варкава, Звиргздене, Пилда, Цибла, *d'evu* 'я давал, я давала' Варакляны FBR XI 111, Калупе FBR XVIII 46, Краслава FBR XII 40, Скайста FBR XV 41 (ср. лит. диал. *deviaũ* то же[574]). Твердость исчезнувшего гласного *j* в приведенных формах объясняется влиянием следовавшего за ним дифтонга **ou* (или **au*?). Это отвердение палатального согласного *j* в древнелатгальском языке, как свидетельствует форма *d'evu* 'я давал, я давала', осуществилось уже после позиционной перегласовки гласных *e*, *ē*, *i* в *a*, *ā*, *y*. Возможно, это связано с более поздним изменением окончания *-ēu* в окончание *-jou* (или *-jau*?).

В-пятых, в глубоких говорах Латгалии наличествуют твердые губные согласные *p*, *b*, *m*, *v* перед исчезнувшим твердым согласным *j* в формах родительного падежа множественного числа имен существительных с основами на *-(i)i̯o-*, *-ē-*, *-i-*, напр., *upu* 'рек' Аглона, Варкава, Звиргздене, Нирза, Истра, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *upju* то же, лит. *ùpių* то же), *dùbu*[2] 'ям; могил' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dùobju* 'гряд'), *ʒ'ìšmu* 'песен' Аглона, Звиргздене, Нирза, Истра, Пилда, Цибла (ср. лит. *giesmių* 'церковных песен'), *gùvu*[2] 'коров' Краслава FBR XII 36 (ср. лтш. литер. *gùovju* то же).

В-шестых, в латышском языкознании почти общепризнанной является точка зрения (разумеется, в духе традиционной гипотезы о развитии балтийского вокализма), что гласный *a* в латгальско-селонских говорах перегласован в *o* перед слогом с гласными среднего или заднего ряда, если между *a* и этими гласными нет / не было согласных *j*, *ļ*, *ņ*, *ķ*, *ģ*, *š*, *ž*, *č*, *ǯ*, *r* < *ŗ*.[575] Как видно, согласный *j* помещен в один ряд с бывшими или теперешними мягкими согласными и якобы влияет он на дистрибуцию гласных *o* и *a* как мягкий согласный. Однако во всех

[574] E n d z e l ī n s, 1951, 725, 877.
[575] E n d z e l ī n s, 1951, 110; 1981, 349; Р у д з и т е, 1969, карта № 5.

глубоких говорах Латгалии имеется унаследованное слово, относящееся к обсуждаемому правилу, а именно глагол *vojûot'* 'преследовать' (ср. лтш. литер. *vajât* то же), свидетельствующий о противоположном: в данном примере согласный *j* влияет на дистрибуцию гласных *o* и *a* не как мягкий или смягченный, а как твердый согласный. Подобное явление (гласный *o* перед согласным *j* в данном глаголе) отмечено и в глубоких селонских говорах.[576] В глубоких говорах Латгалии имеются и заимствованные из прибалтийско-финских языков слова: глагол *vajaga*, *vajak* (< *vajag*) 'нужно, необходимо' (ср. вод. *vajaga* 'потребность, необходимость, нужда; нужно') и название озера *Ojùot'èŋč*[2] в Краславском районе (ср. название реки *Ojatti* в Финляндии). В данных примерах в первом случае перед согласным *j* с последующим гласным среднего ряда *a* наличествует гласный *a*, во втором же перед согласным *j* с последующим дифтонгом *uo*, состоящем из гласных заднего ряда, – гласный *o*. Разумеется, эти феннизмы не опровергают сказанного выше о твердом согласном *j* и о смягченном согласном *j'*, они лишь свидетельствуют, что ко времени интенсивных контактов латгалов с прибалтийско-финскими племенами восточной Латвии дистрибуция гласных *o* и *a* в древнелатгальском языке уже не была продуктивной.[577]

В-седьмых, в части латгальских говоров гласный *e* перед согласным *j* перегласован в гласный *a* в первичных именах существительных с основой на *-ā*, напр., *laja* 'долина, низина' Вецгулбене FBR V 145, Вецлайцене, Зиемерис, Яунлайцене, Яунрозе, Карва FBR VIII 28, Калупе FBR XVIII 33 (ср. лтш. литер. *leja* то же). Следовательно, в этих говорах согласный *j* на перегласовку *e* > *a* влиял как твердый согласный. В большинстве же латгальских говоров в подобных примерах наличествуют рефлексы вторичной перегласовки древнелатгальского гласного **e*, напр., *l'äja* 'долина, низина' Виляны, Дрицены, Наутрены, *ļaja* то же Нирза, Звиргздене, Пилда, Цибла, *l'ęja* то же Варакляны, Ливаны. Следовательно, в этих говорах согласный *j'* влиял на перегласовку гласного *e* как смягченный согласный.

В-восьмых, в некоторых глубоких говорах центральной и южной Латгалии согласный *j* влиял на изменение окончания родительного падежа единственного числа и именительного падежа множественного числа *-as* в окончание *-ys* как трердый согласный, напр., *kùojys*[2] 'ноги' Скайста FBR XV 35. В большинстве же глубоких говоров центральной и южной Латгалии согласный *j'* влиял на изменение окончания *-as* как смягченный согласный, ибо это окончание за согласным *j'*, как и за мягкими и смягченными согласными, изменилось в *-is'*, напр., *kùojis'*[2] 'ноги' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kājas* то же).

Из сказанного выше (7 и 8 правила) ясно, что соотношение фонетических явлений расщепления палатального *j* на два самостоятельных согласных, дистрибуции гласных *e* : *a*, *ē* : *ā*, *i* : *y* и возникновения окончаний *-ys*, *-is'* как в

---

[576] A n c ī t i s, 1977, 55.
[577] Б р е й д а к, 1982, 82–84.

хронологическом, так и в ареальном аспекте еще подлежит дальнейшему изучению и уточнению.

3.3. Судьба тавтосиллабического носового *n*

В латгальском, селонском и земгальском племенных языках тавтосиллабический носовой *n* исчез, удлинив предшествовавший краткий гласный.[578] Следовательно, в этих языках восточнобалтийские дифтонгические сочетания **o̧n* (< **on*), **ȩn* (<**en*), **in*, **un* изменились в долгие гласные **ō̧*, **ȩ̄* **ī*, **ū*. По свидетельствам топонимов, зафиксированных в письменных памятниках XIII в., это фонетическое изменение осуществилось по крайней мере уже до 1200 г. По мнению Я. Эндзелина, тавтосиллабический носовой *n* исчез после изменения **k'*, **g'* в *c*, *ʒ*.[579]

Рефлексы восточнобалтийских дифтонгических сочетаний **o̧n*, **ȩn*, **in*, **un* долгие гласные **ō̧*, **ȩ̄*, **ī*, **ū* в латгальском племенном языке, как и в северноселонском диалекте, претерпели те же изменения что и восточнобалтийские долгие гласные **ō̧*, **ȩ̄*, **ī*, **ū*. Об этом свидетельствуют данные современных латгальских говоров, напр., *rùka*[2] 'рука' Варакляны; Виляны (ср. лтш. литер. *rùoka* то же, лит. *rankà*[2] то же), *p'ìcy*[2] 'пять' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *pìeci* то же, лит. *penkì* то же), *krìu̯tu*[2] 'падаю' Виляка, *krèitu*[2] то же – Карсава, Мердзене (ср. лтш. литер. *krìtu* то же, лит. *krintù* то же), *jùu̯tu*[2] 'чувствую' Балви, Виляка, *jòutu*[2] то же Бея, Маркалне, *jə̀utu*[2] то же Варкава, Вишки, Ливаны, Прейли, Рудзеты, *jỳutu*[2] то же Виляны, Сакстагалс, Силаяни (ср. лтш. литер. *jùtu* то же, лит. *juntù* то же).

После того, как монофтонгизация дифтонгических сочетаний с носовым *n* стала непродуктивной, в латгальских говорах, как и во всех остальных говорах латышского языка, опять появилось относительно много слов с тавтосиллабическим твердым носовым или позиционно смягченным *n*.[580] Во-первых, тавтосиллабический носовой *n* или *n'* часто наличествует в словах, заимствованных из куронского, литовского, русского, белорусского, польского, немецкого и эстонского языков, напр., *l'ènta*[2] 'лента' Карсава, Мердзене (< русск. *ле́нта*), *m'ə̀n't'ä*[2] 'веселка' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< лит. *mentẽ* 'лопатка, кельма; лопасть'). Во-вторых, тавтосиллабическии носовой *n* иногда является рефлексом губного *m* перед смычным согласным *d*, напр., *ròndònc*[2] 'тепловатый' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *re̦mdẹns* 'тепловатый; прохладный'). В-третьих, тавтосиллабический носовой *n* иногда

---

[578] В древнепрусском, литовском и куронском языках, а также в южноселонском диалекте тавтосиллабический носовой *n*, за исключением некоторых позиций, сохранился. См. B ū g a, 1959, 23; 1961, 168–170, 171, 174–198, 202, 234, 256, 266, 267, 275, 276–277, 733, 734, 744, 745, 748, 805, 844, 849; Endzelīns, 1951, 170–171; 1981, 311, 361–362; M a ž u l i s, 1974, 120–121.

[579] E n d z e l ī n s, 1951, 171; 1981, 362.

[580] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 171–172; 1981, 362–363.

возник из плавного *l* в результате диссимиляции, напр., *łỳnc'èl̨š*[2] ‘большая дорога’ Балтинава (< *łylc'èl̨š*[2] то же). В-четвертых, тавтосиллабический носовой *n* часто наличествует в новообразованиях от глаголов с корнем на *-n*, напр., *skàndynûot'* ‘бренчать; позвякивать, звякать, позванивать; трезвонить, звонить’ Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. *skaṇât'* ‘звучать; звенеть’ в тех же говорах < **skanẽ́ti*). В-пятых, в некоторых латгальских говорах префикс *ad-* (< *at-*) перед взрывным *d* и аффрикатой *ʒ* изменился в *an-*, в результате чего возникло дифтонгическое сочетание с носовым *n*, напр., *àndût*[2] ‘отдать’ Балтинава, Виляка.[581] В-шестых, тавтосиллабический носовой *n* часто наличествует в топонимах Латгалии и северо-восточной Видземе.[582]

3.4. Вторая аффрикатизация смягченных согласных *k'*, *g'* и мягких согласных *ķ*, *ģ*

В большинстве глубоких говоров Латгалии, в некоторых глубоких латгальских говорах северо-восточной Видземе и в некоторых глубоких селонских говорах восточной Земгале и восточной Видземе смычные *k'*, *ķ* изменились в аффрикату *č*, а смычные *g'*, *ģ* – в аффрикату *ǯ*, напр., *č'ẹ̀v'ẹ*[2] ‘кобыла’ Ливаны (ср. ср.-лтш. *ķève*, *ķẽve* то же), *kačč* ‘кот’ Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kaķis* то же), *ǯ'èims*[2] ‘лицо’ Варакляны (ср. лтш. литер. *ģĩmis* то же). К. Буга, С. Каралюнас, А. Ванагас и В. Мажюлис считают топонимы с аффрикатой *č'* вместо ожидаемого смычного *k'* в северо-восточной Литве (напр., в названиях озер *Čẽdasas*, *Čiáunas*, *Čičiráitis*, *Čičirỹs*, в названиях населенных пунктов *Čedasaĩ*, *Čivỹliai*) селонскими по происхождению.[583] Судя по распространению гипернормальных смычных *k'*, *ķ*

---

[581] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 246; 1981, 380.

[582] Так как тавтосиллабический носовой *n* относительно равномерно распространен в топонимии Латвии, Ю. Плакис относительно судьбы тавтосиллабического п даже отрицает исключительность куронского языка среди других “древнелатышских” племенных языков. См. P l ā ķ i s, 1928, 97–100.

[583] B ū g a, 1959, 108; 1961, 275–276; K a r a l i ū n a s, 1972, 18; M a ž i u l i s, 1981b, 8, 11–12; V a n a g a s, 1981, 76–77; В а н а г а с, 1985, 197; Б р е й д а к, 1981в, 90; 1985в, 207–209. К. Буга и В. Мажюлис выводят аффрикату *č'* в топонимах северо-восточной Литвы из селонской аффрикаты *c'*. Данные исторической фонетики селонских и латгальских говоров позволяют уточнить объяснение происхождения аффрикаты *č'* в топонимах северо-восточной Литвы. В селонских и латгальских говорах аффрикаты *c*, *c'*, *ʒ*, *ʒ'* возникшие в результате первой аффрикатизации из смычных **k'*, **g'* перед гласными переднего ряда и из звукосочетаний **kj*, **gj*, сохранились без изменений, аффрикаты же *č*, *ǯ* (< *k'*, *ķ*, *g'*, *ģ*) в этих говорах возникли только в заимствованных словах в результате второй аффрикатизации. На основе этих данных можно заключить, что южные селоны после поселения аукштайтов на их территории именно в литовских (т. е. “чужих”) топонимах заменили смычный *k'* аффрикатой *č'*. Но и после полной ассимиляции южных селонов в XIV в. н. э. (см. Lietuvių etnogenezė, 1987, 219) эта фонетическая особенность сохранилась в топонимии северо-восточной Литвы как рефлекс второй аффрикатизации в селонском. То, что именно таков генезис

вместо аффрикаты č во многих латгальских говорах северо-западной Видземе, глубоких говорах южной Латгалии, западно- и южноселонских говорах (напр., *ķùska*[2] 'змея' Одзиена < *čũska*), ясно, что вторая аффрикатизация смычных *k'*, *ķ*, *g'*, *ģ* наличествовала во всем ареале латгальского и селонского племенных языков.[584]

Ареал аффрикат *č* (< *k'*, *ķ*) и *ǯ* (< *g'*, *ģ*) продолжает суживаться и в наши дни. Так, например, в 20-ых годах XX столетия в абельском и аглонском говорах еще были аффрикаты *č* (< *k'*, *ķ*) и *ǯ* (< *g'*, *ģ*)[585], но в наши дни эти аффрикаты уже заменены смычными согласными *k'*, *g'*. В лиепненском, викснeнском, балвском, ругайском, аташиенском, рудзетском, айзкалнском, силаяньском, малтенском и дагденском говорах Латгалии наряду со старыми формами с аффрикатами *č*, *ǯ* младшее и среднее поколение уже употребляют и параллельные формы со смычными *k'*, *g'* (ареал второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ķ*, *ģ*, а также гипернормальных *k'*, *ķ* в латгальских и селонских говорах см. на карте № 27).

Относительно причин второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ķ*, *ģ* в латгальском и селонском племенных языках среди языковедов нет единогласия. Нами выдвинута гипотеза о влиянии прибалтийско-финского языкового субстрата на возникновение этого фонетического явления в латгальском и селонском.[586] Аналогичная аффрикатизация наличествует и в водском языке, напр., вод. *tšivi* 'камень' при фин. и эст. *kivi* то же, вост.-вод. *audžiD* 'щуки' (им. пад. мн. ч.) при эст. *haugid* то же.[587]

П. Аристэ выступает против объяснения второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ķ*, *ģ* в латгальско-селонских говорах прибалтийско-финским языковым субстратом.[588] Он возражает против привлечения данных водского языка для объяснения аффрикатизации смычных *k'*, *ķ*, *g'*, *ģ* в латгальско-селонских говорах. Следуя за Л. Пости,[589] П. Аристэ считает, что аффрикатизация *k* > *tš* перед гласными переднего ряда в водских диалектах осуществилась сравнительно поздно, и поэтому между этими фонетическими явлениями в латгальско-селонском и водском не могло быть никакой связи. Позиция П. Аристэ не совсем ясна, ибо он отрицает влияние русского языка на возникновение аффрикатизации *k* > *tš* в водских диалектах, но

этой аффрикаты, свидетельствуют и аффрикаты *c*, *ʒ* в топонимах северо-восточной Литвы как рефлексы первой аффрикатизации в селонском, напр., *Cìnaitės*, *Dzìrnų ẽžeras*. Следовательно, в топонимии северо-восточной Литвы наличествуют не только рефлекс второй аффрикатизации *č'*, но и рефлексы первой аффрикатизации *c'*, *ʒ'* в селонском.

[584] Breidaks, 1977, 247–249; Брейдак, 1977е, 32.

[585] Endzelin, 1922, 132; Endzelīns, 1981, 278–279.

[586] Брейдак, 1975, 88; 1977в, 135; 1977е, 32, 34; Breidaks, 1977, 247–249; 1981, 87–91.

[587] Kettunen, 1930, 16; Ariste, 1948, 10; 1968, 14; Серебренников, 1974, 143.

[588] Ariste, 1978, 120–121.

[589] Posti, 1958, 1–22.

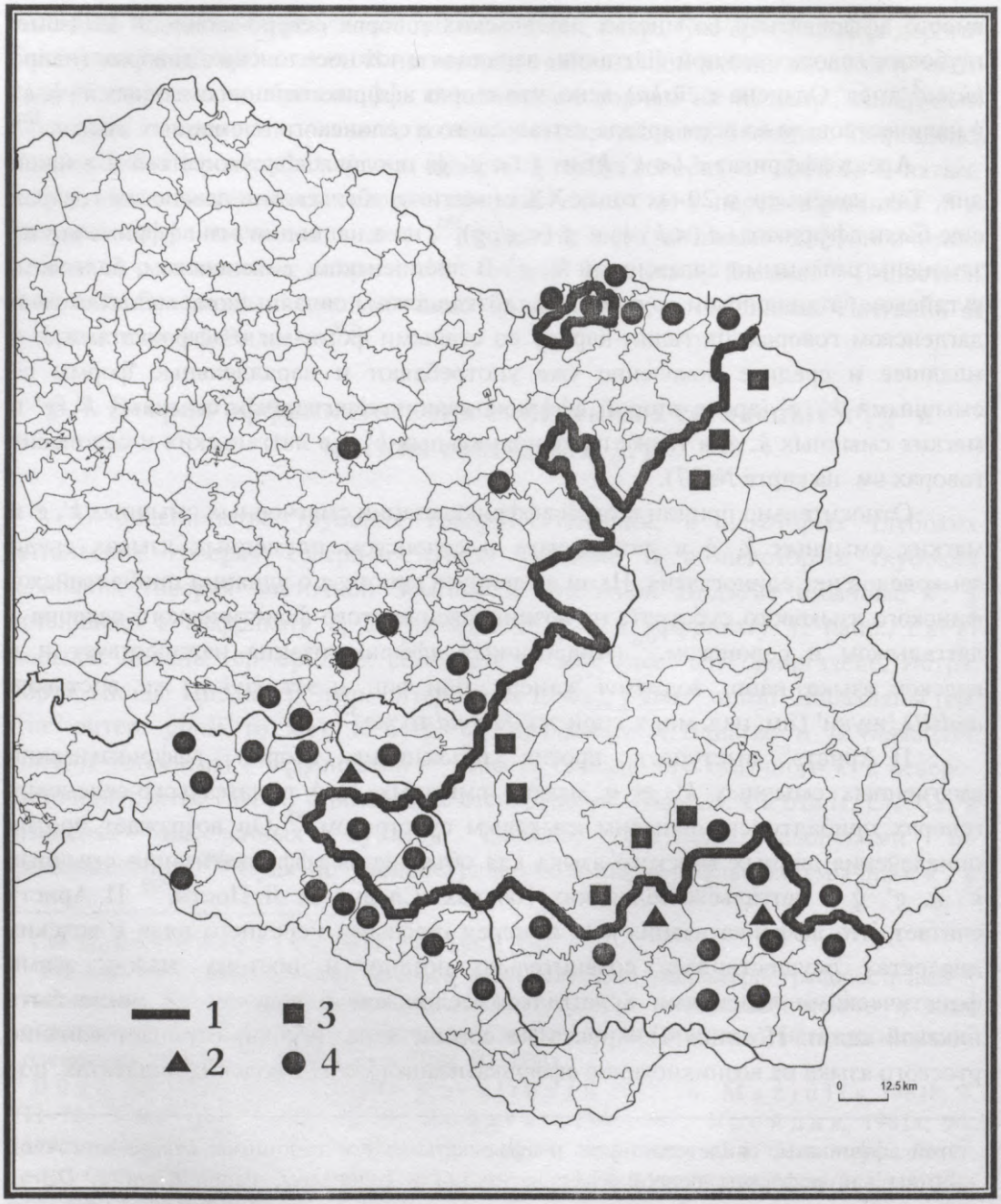

Карта № 27. Аффрикатизация смычных согласных *k′*, *ķ*, *g′*, *ģ* в латгальских и селонских говорах: 1 – ареал *k′*, *ķ* > *č* и *g′*, *ģ* > *ǯ*; 2 – реликты аффрикатизации смычных согласных *k′*, *ķ*, *g′*, *ģ*; 3 – в речи среднего и младшего поколений носителей говоров осуществилась деаффрикатизация *č* [< *k′*, *ķ*] и *ǯ* [< *g′*, *ģ*]; 4 – гипернормализмы со смычными согласными *k′*, *ķ* вместо ожидаемой аффрикаты *č*.

принимает датировку этого фонетического явления, обоснованную Л. Пости именно влиянием русского языка на его возникновение. Поэтому обратимся к анализу доводов, выдвинутых Л. Пости для обоснования поздней датировки упомянутой выше аффрикатизации в водском. Финский языковед полагает, что это фонетическое явление в водских диалектах не могло возникнуть самостоятельно, что оно является результатом влияния русского языка.[590] Но для такого предположения нет достаточных оснований, ибо было не мало финно-угорских языков, которые подверглись более сильному влиянию со стороны русского языка, чем водский язык, и позднее были ассимилированы, но аборигенное финно-угорское население так и не научилось произносить русскую аффрикату *ч*, а заменило ее аффрикатой *ц*. Это явление оставило свои следы в русских говорах как финно-угорский субстрат в виде цоканья.[591] В контексте происхождения цоканья русских говоров предпринятая Л. Пости попытка объяснить аффрикатизацию *k* > *tš* перед гласными переднего ряда в водских диалектах влиянием русского языка совсем неправдоподобна. Некоторые случаи аффрикатизации *к* > *ч* в древнерусских заимствованиях (напр., *Ничипоръ* – имя из греч. Νικηφόρος, *Чупро* – имя из греч. Κυπρος, *Чурило* – имя из греч. Κυρίλλος, *чюръ* 'господин' – из греч. κύριος, 'господин')[592], связанные с первой палатализацией в праславянском, он считает доказательством того, что в древнерусском языке до изменения звукосочетаний *кы*, *гы*, *хы* в *ки*, *ги*, *хи* в XIII–XIV вв.[593] якобы осуществлялась субституция *ки* > *чи* в заимствованных словах. Так как в севернорусских говорах изменение *кы*, *гы*, *хы* в *ки*, *ги*, *хи* осуществилось только к концу XIV в., то субституция *ки* > *чи* в севернорусских говорах, по мнению Л. Пости, могла иметь место самое позднее в XIV в. Следовательно, аффрикатизация *k* > *tš*, возникшая в водских диалектах под влиянием русского языка, – рассуждает Л. Пости – могла осуществиться самое позднее в XIV в.[594] Эта датировка аффрикатизации *k* > *tš* в водских диалектах не совсем убедительна, даже если допустить влияние древнерусского языка на возникновение этого фонетического явления в водском, ибо уже в XI–XII вв. в заимствованных словах в древнерусском языке до закономерного изменения *кы*, *гы*, *хы* в *ки*, *ги*, *хи* наличествовали смягченные *к'*, *г'*, *х'*.[595] Следовательно, в XI–XIV вв. уже не было причин для субституции *к* > *ч*. Поэтому Л. Якубинский заимствованные слова с согласным *ч* вместо ожидаемого *к* в древнерусском языке относит к периоду до крещения Руси.[596]

---

[590] Posti, 1958, 12–14.

[591] Шахматов, 1915, 318; Селищев, 1931, 719, 737; Аванесов, 1947, 125; 1952, 169–170; Кузнецов, 1960, 77; Лыткин, 1961, 79–86; Борковский, Кузнецов, 1963, 87–88; Kiparsky, 1969, 1–27.

[592] Шахматов, 1915, 175, 194; Якубинский, 1953, 332.

[593] Шахматов, 1915, 311; Якубинский, 1953, 154; Черных, 1952, 128.

[594] Posti, 1958, 14–16.

[595] Якубинский, 1953, 154; Борковский, Кузнецов, 1963, 54; Kiparsky, 1963, 135.

[596] Якубинский, 1953, 332.

Как видно из разбора гипотезы Л. Пости, ссылка П. Аристэ на эту гипотезу для доказательства позднего возникновения аффрикатизации *k* > *tš* в водских диалектах не состоятельна, ибо, во-первых, в контексте возникновения цоканья как субстратного явления в русских говорах не правдоподобно допущение влияния русского языка на возникновение аффрикатизации *k* > *tš* в водском (сам П. Аристэ также отрицает такое влияние) и, во-вторых, субституция *к* > *ч* в древнерусском, влиянием которой Л. Пости объясняет возникновение аффрикатизации *k* > *tš* в водском, вероятнее всего имела место до XI в.

Вопреки мнению Л. Пости[597] водский язык с аффрикатизацией *k* > *tš* перед гласными переднего ряда не является изолированным среди прибалтийско-финских языков. Это же фонетическое явление было присуще и чудскому языку восточной Латвии. Яркое свидетельство тому прибалтийско-финское название северо-восточной Латвии *Очела*, которое в "Новгородской первой летописи старшего и младшего изводов" упоминается четырежды: (на) *Очелу* 2 х в 1111 г. и 2 х в 1179 г.[598] В одном документе, написанном в 1224 г. на латышском языке, это название транскрибировано как *Agzele* SRL I 416. В "Новейшей лифляндской рифмованной хронике" на средненижненемецком языке в 1341 г. упоминается название деревни *Adsel* на юго-востоке от города Валки, в окрестностях Алуксне, а сама северовосточная Латвия называется *Adzellandt* 1 х, *Adsellandt* 2 х.[599]

Нет никакого основания для предположения, что в названии чудской земли *Очела* в древнерусском языке якобы осуществилась замена смычного *к*, перед гласным переднего ряда аффрикатой *ч*, ибо, по данным "Новгородской первой летописи старшего и младшего изводов", смычный *к* в данной позиции в топонимах Прибалтики сохранился, напр., на *рѣцѣ Кѣголѣ* 1269 г., до *Кирьяпивѣ* 1406 г. (в Эстонии), *кѣ Кеси* 1222 г., *къ Кеси* 1222 г., у *Кѣси* 1228 г., у *Кѣсѣ* 1228 г. (в Латвии), Керновъ (в Литве)[600].

Мы предлагаем следующее объяснение прибалтийско-финского названия северо-восточной Латвии. На наш взгляд, исконная форма этого топонима была **Atšela*, давшая древнерусскую транскрибированную форму *Очела*, а исходной формой этого названия была **Akę̣la*, возникшая в результате перегласовки из формы **Akala* (ср. названия деревень *Akkala* в Карелии, Ингерманландии и на Кольском полуострове[601]), ибо в прибалтийско-финском наличествовала перегласовка **a* > **ę̣*, (ср., напр., вод. *kākę̣ttā* 'кудахтать; гоготать; крякать' при фин. *kaakattaa* то же). После же перегласовки **ę̣* > *e* (ср., напр., фин. *katketa* 'сломаться, переламываться, переломиться; рваться, обрываться, оборваться; ломаться, лопнуть' и вепс. *katteda* то же при вепс. *kattę̣ta* то же и фин. *katkata* то

---

[597] Posti, 1958, 11.

[598] Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950, 20, 36, 203, 225.

[599] Höhlbaum, 1872, 11–12.

[600] Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950, 61, 66, 86, 263, 272, 316, 399, 476.

[601] Nissilä, Sarmela, Sinisalo, 1970, 25, 106, 123; Керт, 1971, 10.

же)[602] в чудском языке восточной Латвии осуществилась аффрикатизация смычного взрывного *к* перед гласным переднего ряда.

В средненижненемецком написании *Adsel*, *Adsellandt*, *Adzellandt* сочетание двух графем *ds*, *dz* очевидно отражает аффрикату *ts* в каком-то прибалтийско-финском языке Латвии (возможно, в ливском), которой была заменена аффриката *tš* чудского языка восточной Латвии.[603] Что же касается реального фонетического содержания сочетания графем *gz* в латинском написании *Agzele*, то его трудно определить, ибо латинскому языку такое сочетание графем не свойственно. Но ясно, что и в данном случае писец документа сочетанием двух графем пытался передать письменно какую-то аффрикату, несвойственную латинскому языку.

Об аффрикатизации смычного *k* > *tš* перед гласными переднего ряда в чудском языке восточной Латвии свидетельствует также прибалтийско-финское название реки в Латгалии *Ича* (< **Itšä* < **Ikä*, ср. ойконимы вод. *Itšä-päivä* и фин. *Ikä-päivä*).

Хотя нет прямых доказательств, что в водском языке, как это было в чудском языке восточной Латвии, уже в XII в. наличествовала аффрикатизация смычных *k*, *g* перед гласными переднего ряда (ойконим *Ичяпово* впервые засвидетельствован в 1500 г.), но, учитывая то, что водь раньше проживала и южнее теперешней своей территории[604] и что водь и чудь восточной Латвии имели аналогичный антропологический тип и входили в одну этнокультурную область[605], вполне логично предположить, что и в водском языке в XII в. уже наличествовали аффрикаты *tš*, *dž* перед гласными переднего ряда, а еще раньше эти обособленные ареалы двух близкородственных языков, возможно, составляли непрерывный ареал.[606]

Для решения вопроса о причинах второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ķ*, *ģ* в латгальском и селонском племенных языках важно осмыслить место этой аффрикатизации в фонематической системе латгальского и селонского языков. Учитывая то, что в результате аффрикатизации *k'*, *ķ* > *č* и *g'*, *ģ* > *ǯ* было ослаблено одно звено фонологически релевантной оппозиции твердых и смягченных согласных в латгальском и селонском (нейтрализованы пары фонем *k*, *k'* и *g*, *g'* : фонемы *k'*, *g'* стали позиционными вариантами фонем *k*, *g*), мы объясняем аффрикатизацию *k'*, *ķ* > *č* и *g'*, *ģ* > *ǯ* не

---

[602] Почти общепризнанным является мнение, согласно которому в прибалтийско-финском праязыке был гласный **ę* среднего ряда, который в некоторых прибалтийско-финских языках (в эстонском, водском, вепсском) сохранился, в других же языках этой группы совпал с гласным *e* переднего ряда. См. Бубрих, 1948, 20–21; Аристэ, 1953, 293; Toivonen, 1955, 170.

[603] Сравните, например, замену аффрикаты *ч* в передаче названия города *Печоры* сетуской земли аффрикатой *ts* в эстонском языке (*Petseri*). Также, кажется, в ойконимах Эстонии *Atsalama*, *Atzelama* аффрикату *ts* следует трактовать как результат субституции водской аффрикаты *tš*. См. Kettunen, 1955, 69.

[604] Моора, Моора, 1965, 67, 76 (рис. № 13, 14).

[605] Денисова, 1977, 137.

[606] См. также Блумфилд, 1968, 373.

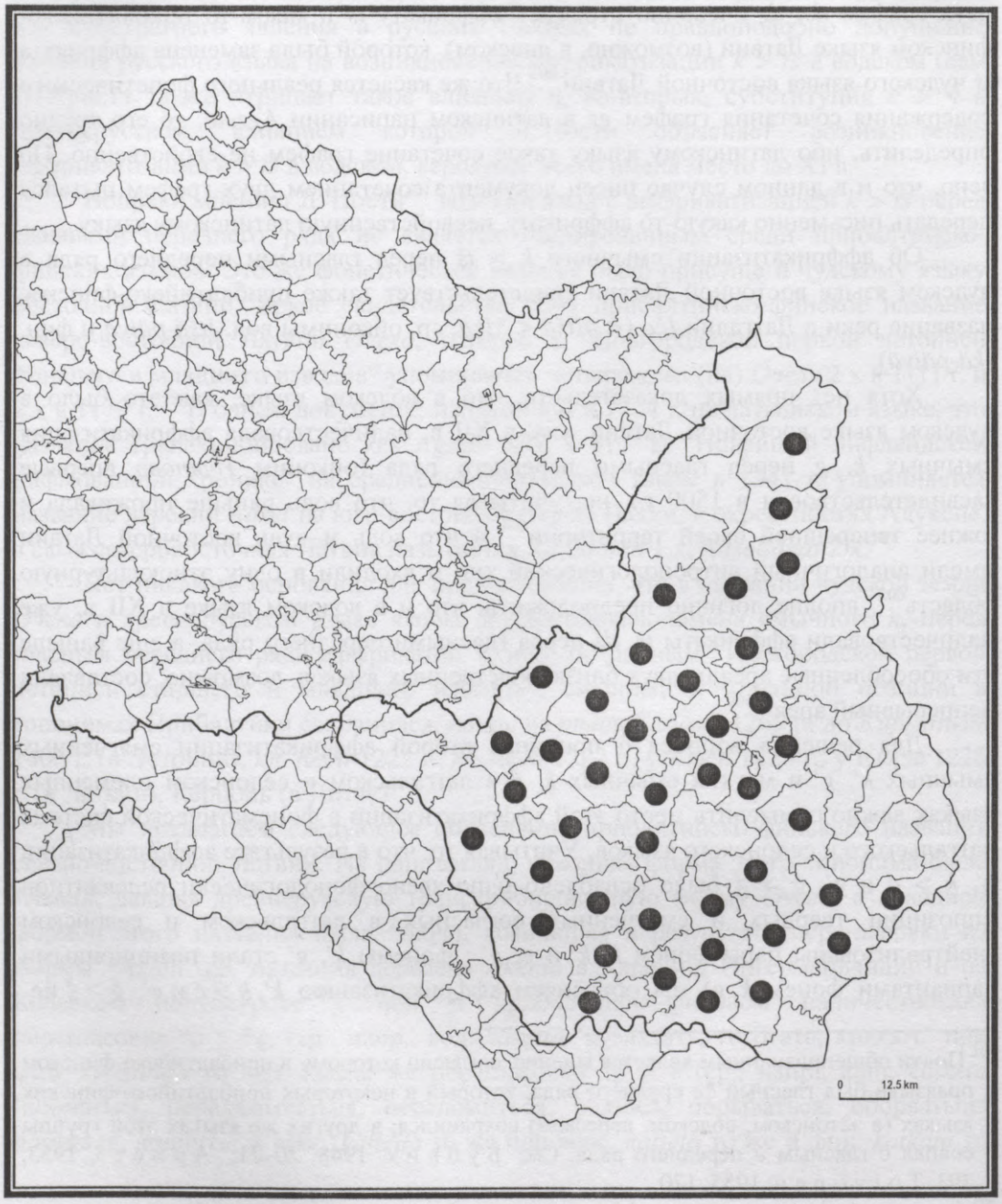

Карта № 28. Смягченный согласный *r'* в латгальских говорах. Говоры, в которых наличествует смягченный *r'* обозначены заполненными кружками.

внутриязыковыми факторами, а иноязычным влиянием.[607] На то, что это объяснение правильно, указывает и такой факт: под давлением фонематической системы ареал аффрикат *č* (< *k'*, *ķ*) и *ǯ* (< *g'*, *ģ*) в латгальских и селонских говорах сильно сузился. Этот процесс продолжается и в наши дни.[608]

Так как влияние первой палатализации в праславянском *k* > *č* и *g* > *ǯ* > *ž* на происхождение второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ķ*, *ģ* в латгальском и селонском племенных языках исключается по хронологическим соображениям, то единственным правильным решением данной проблемы, на наш взгляд, является объяснение этой аффрикатизации в латгальском и селонском языках чудским субстратом, ибо в чудском языке восточной Латвии, как мы доказали выше, аффрикатизация *k* > *tš* перед гласными переднего ряда бесспорно наличествовала. Притом необходимо подчеркнуть, что западная граница первоначального ареала аффрикат *č* (< *k'*, *ķ*) и *ǯ* (< *g'*, *ģ*), судя по гипернормализмам со смычным *ķ* вместо ожидаемой аффрикаты *č* и западная граница восточного широколицего прибалтийско-финского антропологического типа в восточной Латвии почти полностью совпадают.

3.5. Депалатализация смягченных согласных *r'*, *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'*

В большинстве глубоких говоров Латгалии смягченный *r'* сохранился, напр., *ar'* 'пашешь, паши' Баркава, Берзгале, Варакляны, Виляны, *capur'ä* 'шапка' Прейли, Ружина (ареал смягченного *r'* в глубоких говорах Латгалии см. на карте № 28). В части говоров северной и восточной Латгалии и в некоторых говорах южной Латгалии смягченный *r'* депалатализован, напр., *kary* 'войны' (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.[609]

В большинстве глубоких говоров западной Латгалии смягченные согласные *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'* сохранились перед гласными переднего ряда, мягкими и смягченными согласными, напр., *č'ę̀v'ę*[2] 'кобыла', *jôš'is* 'верхом' Ливаны FBR XX 139, 154, *l'èigač'is*[12] 'детские качели' (им. пад. мн. ч.), *ž'èikar's*[12] 'хозяин; житель' Варакляны FBR XI 121, 122, *ǯ'èim's*[12] 'лицо' Варакляны (ареал смягченных согласных *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'* в глубоких говорах Латгалии см. на карте № 29).

В большинстве глубоких говоров Латгалии смягченные согласные *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'* депалатализованы, напр., *gr̀yušy*[2] 'тяжело; трудно', *m'ežy* 'леса' (им. пад. мн. ч.), *kačy* 'коты' (им. пад. мн. ч.), *dažy* 'репейник' (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Чаще, чем *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'*, встречается смягченный *r'* в глубоких говорах Латгалии. Смягченные согласные *r'*, *š'*, *ž'*, *č'*, *ǯ'* во многих глубоких говорах Латгалии депалатализованы под влиянием белорусского и польского

---

[607] Брейдак, 1977e, 32; Breidaks, 1981, 90–91.

[608] Endzelin, 1922, 132–133; Endzelīns, 1951, 187–188; Ābele, 1940, 213–214; Breidaks, 1977, 248–249; Брейдак, 1977e, 32, 34.

[609] Брейдак, 1985a, 132.

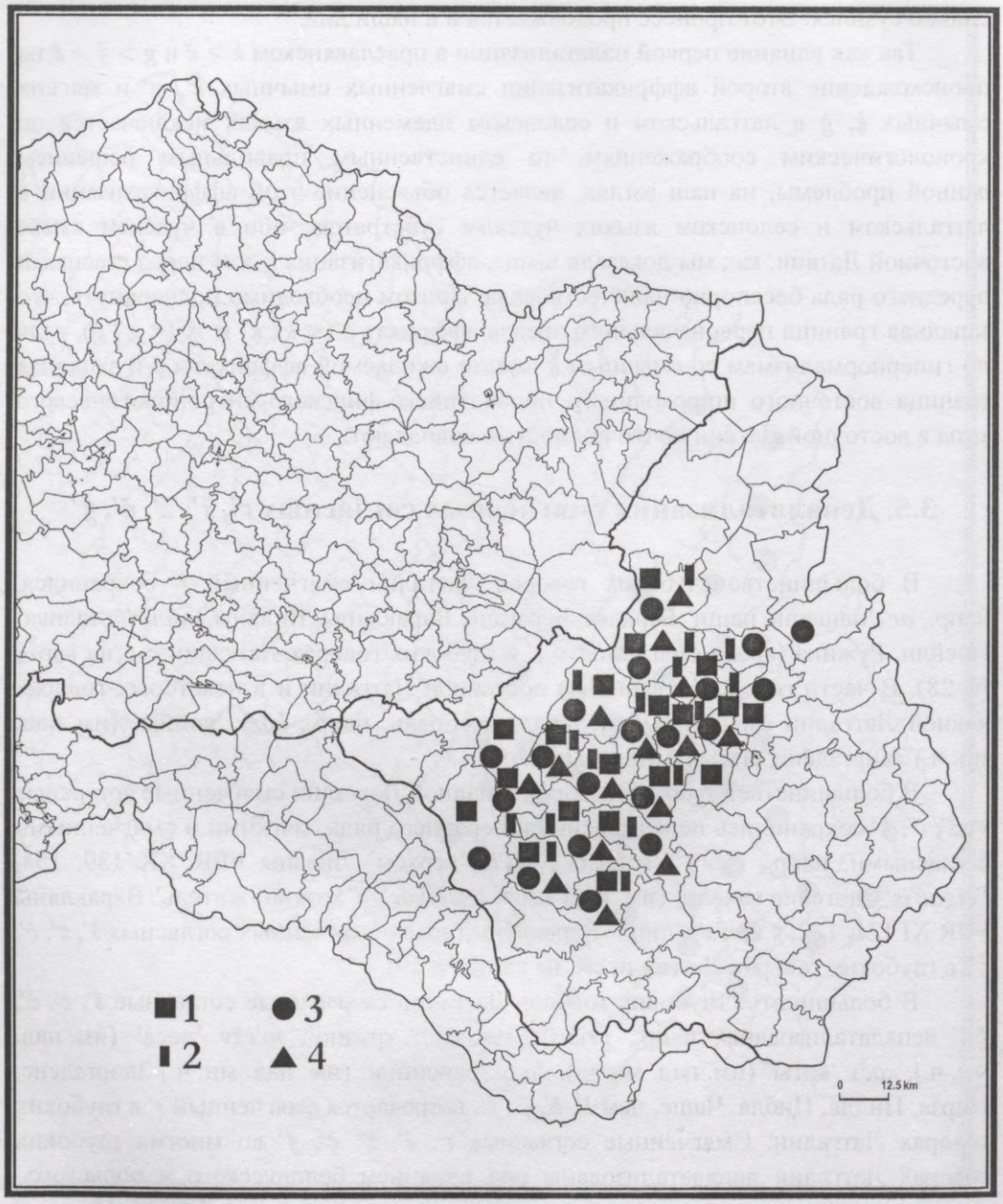

Карта № 29. Смягченные согласные *š′, ž′, č′, ǯ′* в латгальских говорах:
1 – *š′*; 2 – *ž′*; 3 – *č′*; 4 – *ǯ′*.

языков, в которых указанные выше согласные всегда являются твердыми.[610]

3.6. Веляризация и вокализация

В латгальских говорах веляризация тавтосиллабического твердого *l*, как правило, осуществляется за гласными *y*, *o*, *u* перед последующим твердым согласным, а также перед гласными *y*, *o*, *u*, *ū*, *a* и дифтонгом *uo*, напр., *ołs* 'пиво', *ł̀upa*^{2} 'губа', *łyny* 'лен' (им. пад. мн. ч.) Дагда[611], *gôłva* 'голова', *vỳłks*^{2} 'волк' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *łaja* 'долина, низина' Яунлайцене.[612]

Степень и условия веляризации твердого *l* в латгальских говорах неодинаковы. Во многих говорах велярный *ł* часто вокализуется, напр., *gôuva* 'голова' Берзгале (< *gôłva*), *šòuks*^{2} 'шелк' Берзгале, Дрицены, Карсава, Мердзене, Наутрены (< *šòłks*^{2} < русск. *шелк*), *tòuka*^{2} 'толока' Берзгале, Виляка (< *tòłka*^{2}). Вокализация велярного *ł* наличествует также в литовском, славянских и других языках.[613]

Так как в одних и тех же латгальских говорах может наличествовать гласный *u* (< *ł*) наряду с сонантом *ł*, то вместо исконного *u* нередко наличествует гипернормальный *ł*, напр., *sylnys* 'мох' (им. пад. мн. ч.) вместо *syunys* Виляны Zb. XVIII 243, *Dàłgova*^{2} '(река) Даугава' Варакляны FBR XI 101, Скайста FBR XV 37 (< *Dàugova*^{2}). Иногда даже фрикативный согласный *v* изменяется в сонант *l*, напр., *atlas'ä* 'побег, отросток, отпрыск' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *atvase* то же), *Dàugala*^{2} (реже) // *Dàugava*^{2} '(река) Даугава' Науене.

Тавтосиллабический смягченный сонант *l* в дифтонгических сочетаниях в латгальских говорах иногда изменяется в гласный *i*, напр., *tòik'i*^{2} 'только' Андрупене (< *tòl'k'i*^{2} < блр. *мóлькі* 'только').

Полная или частичная вокализация боковых согласных наличествует также в других языках, напр., в литовском (*ł* > *u*), русском, белорусском, украинском (*л* > *ў*), польском (*ł* > *u̯*), германских и романских языках (*ł* > *u*, *l̇* > *i*). Причиной такой вокализации является акустическая близость *ł* и *u*, *l'* (*l̇*) и *i*, что подтверждается спектрограммами этих звуков.[614]

Тавтосиллабические фрикативные согласные *j*, *v* в абсолютном конце слова после кратких и долгих гласных в глубоких говорах Латгалии, как правило, вокализуются, напр., *ài* 'идешь, иди' Звиргздене, Нирза[615], *ai* то же Кауната ФФ 357, 296, Эзерниеки ФФ 1950, 9122 (< *ej*), *nãi* 'не идешь, не иди' Звиргздене, Пилда, Цибла (< *ne-ej*), *nàu* 'нет' Варакляны, Виляны, Нирза, Пилда, Сакстагалс,

---

[610] Брейдак, 1972, 42–43; 1982, 86–87; 1985a, 131–132.
[611] Rudzīte, 1964, 303.
[612] Endzelīns, 1951, 203.
[613] Endzelīns, 1951, 204.
[614] Гринавецкис, 1964, 77–78; Кузнецов, 1954, 64–65; Dejna, 1981, 47, mapa № 15; Essen, 1964, 53–58.
[615] См. также Rudzīte, 1970, 421.

Цибла (<*nav*), *tȁus*^{2} ‘отец’ Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Пилда, Прейли, Рудзеты, Силаяни, Цибла (<**tḗvos*, ср. лит. *tḗvas* ‘отец’). Тавтосиллабические фрикативные согласные *j*, *v* в абсолютном конце слова после дифтонгов в глубоких говорах Латгалии изменяются в неслоговые гласные *i̯*, *u̯*, напр., *jûo̯i* ‘(он, она) едет, (они) едут’ Аглона, Айзкалне, Пилда, Сакстагалс, *klûo̯i* ‘(он, она) покрывает (накрывает), (они) покрывают (накрывают); (он, она) стелит; (они) стелят’ Аглона, Айзкалне, Пилда, Сакстагалс. Однако в фонетической транскрипции рефлексов вокализации тавтосиллабических фрикативных согласных в глубоких говорах Латгалии царит полный разнобой: они обозначаются то как согласные *j*, *v*, то как неслоговые гласные *i̯*, *u̯*, то как гласные *i*, *u*. Этот упрек в значительной мере можно отнести и к транскрипции рефлексов согласных *j*, *v* в латгальских говорах северо-восточной Видземе. В некоторых очерках этих говоров они транскрибированы как согласные *j*, *v*, напр., *nav* ‘нет’, *tavs* ‘твой’, *tev* ‘тебе’ (дат. пад. ед.ч.) Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 38, *râvs* ‘(он) рвал’ (действительное причастие прошедшего времени) Стамериене FBR XIX 123. А. Абеле впоследствии высказала мнение, что тавтосиллабические, а в быстрой речи иногда даже интервокальные согласные *j*, *v* в латгальских говорах северо-восточной Видземе изменяются в неслоговые гласные *i̯*, *u̯*, напр., *sau̯s* ‘свой’, *tau̯s* ‘твой’, *teu̯* ‘тебе’ (дат. пад. ед. ч.) Алуксне.[616] Фонетические записи текстов знатоков этих говоров в последние четыре десятилетия подтверждают правильность мнения А. Абеле, что тавтосиллабические согласные *j*, *v* в латгальских говорах северо-восточной Видземе изменяются в неслоговые гласные *i̯*, *u̯*, напр., *bèi̯*, ‘(он) был, (она) была, (оно) было, (они) были’, *nàu̯* ‘нет’, *tȁu̯s*^{2} ‘отец’ Зиемерис (в транскрипции Д. Маркус), *bi̯i̯* ‘(он) был, (она) была, (оно) было, (они) были’, *tȁu̯s*^{2} ‘отец’, *tiêu̯s* ‘тонкий; худой’ Синоле (в транскрипции филолога М. Путнини).

Необходимо отметить, что в латгальских говорах северо-восточной Видземе даже интервокальный согласный *v* в быстрой или небрежной речи часто изменяется в неслоговой гласный *u̯*, напр., *zo̯u̯u* ‘рыб’ (род. пад. мн. ч.) Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 38, *sau̯u* ‘своего, свою, свой, своих’ (вин. пад. ед. ч. и род. над. мн. ч.) Стамериене FBR XIX 123.

3.7. Ассимиляция

3.7.1. Контактная регрессивная неполная ассимиляция

В латгальских говорах, как и во всех говорах латышского языка, звонкие согласные перед глухими согласными изменились в глухие, а глухие согласные перед звонкими – в звонкие, напр., *isp'ierkt*^{2} ‘выкупить, выкупать; раскупить, раскупать; искупить, искупать’ (< *iz-p'ierkt*^{2}) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *adbràuk't*^{2} ‘приехать, приезжать’ (< *at-bràuk't*^{2}) Варакляны, Виляны, Сакстагалс, *adgùo*^{2} ‘(он) пришел, (она) пришла, (они) пришли’ (< *at-gùo*^{2}) Карсава FBR XII

[616] Ā b e l e, 1933c, 159.

52. Ассимиляция наблюдается и в таких случаях, когда звонкий согласный оказался перед глухим согласным в результате исчезновения краткого гласного конечного слога, напр., *zyĥks* ‘коней’ (< вин. пад. мн. ч. *zyĥgus*) Варакляны FBR XI 108.

Ассимиляция, связанная со слиянием смычных согласных *t*, *d* с последующим свистящим *s*, т. е. позиционное возникновение аффрикаты *c*, частое явление в латгальских говорах, напр., *aca-ît'* ‘выздороветь, выздоравливать’ (< *at-sa-ît'*) Андрупене, Дагда, *acaràis'ât'*[2] ‘отвязаться, отвязываться; развязаться, развязываться’ (< *at-sa-ràis'ât'*[2]) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Позиционная аффриката *c* в латгальских говорах, как и в селонских говорах, возникла и в тех случаях, когда смычные согласные *t*, *d* оказались перед свистящим *s* в результате исчезновения краткого гласного конечного слога, напр., *lat'v'ìc'*[2] ‘латыш’ (< **lat'v'ìt'is'*[2]) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Позиционные аффрикаты *c*, *č* в латгальских говорах возникли в звукосочетаниях *-ns*, *-ņš* путем эпентезы смычного *t* между *n* и *s* и *ņ* и *š*, напр., *munc* ‘мой’ (< *mùns*) Варакляны, Виляны, Сакстагалс, *b'ìerz'èņč*[2] ‘березка’ (< *b'ìerz'èņš*[2]) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Согласные *s*, *z*, *l*, *n* перед последующими смягченными и мягкими согласными или бывшими смягченными и мягкими согласными в латгальских говорах изменились в *s' / š*, *z' / ž*, *l' / ļ*, *n' / ņ*, напр., *ʒîšmu* ‘песен’ (род. пад. мн. ч.) Стамериене FBR XIX 124 (ср. лит. *giesmių* то же), *eļkšn'is'* ‘ольха’ Калупе FBR XVIII 36 (ср. ср.-лтш. *èlksnis* то же), *zvàigz'ņa*[2] ‘звезда’ (им. пад. ед. ч.), *zvàigžņu*[2] ‘звезд’ (род. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. им. пад. ед. ч. *zvàigzne* ‘звезда’, род. пад. мн. ч. *zvàigžņu* ‘звезд’). Этот вид ассимиляции (только в меньшей мере!) встречается и в других говорах латышского языка.

Во многих глубоких говорах Латгалии и другие твердые согласные, не только *s*, *z*, *l*, *n*, перед смягченными согласными были палатализованы, напр., *d'v'äs'eļa*[2] ‘душа’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dvēsele* то же).

В некоторых словах латгальских говоров, как и других говоров латышского языка, осуществилась ассимиляция в звукосочетаниях *md*, *mt*, напр., *d'ìn'd'ęt'*[2] ‘греметь, гудеть’ (< *d'ìm'd'ęt'*[2]) Варакляны FBR XI 105, *sònc*[2] ‘бархат’ (< *samts*) Гулбене.[617] В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, очень редко наблюдается ассимиляция в звукосочетании *np*, напр., *v'ìnpac'm'it'* ‘одиннадцать’ (< *v'înpac'm'it'*) Дагда.[618]

В некоторых латгальских говорах, как и в нижнелатышских и многих селонских говорах, дентальный *n* перед смычными *k*, *g* изменился в велярный *ŋ*, напр., *skòŋgals*[2] ‘лучина’ Яунгулбене.[619] Однако в подавляющем большинстве

---

[617] R u d z ī t e, 1964, 298.
[618] R u d z ī t e, 1964, 298.
[619] E n d z e l ī n s, 1951, 206; R u d z ī t e, 1964, 298; Б р е й д а к, 1972, 43.

латгальских говоров перед смычными согласными *k*, *g* произносится дентальный *n*, возможно, под влиянием славянских языков[620].

3.7.2. Контактная регрессивная полная ассимиляция

Эта ассимиляция в латгальских, как и в селонских говорах, возникла в связи с приспособлением смежных согласных друг к другу по звонкости / глухости, напр., *addût'* 'отдать, отдавать' (< *at-dût'*) Аглона, Андрупене, Варакляны, Виляны, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *is's'is't'* 'выбить, выбивать' (< *iz'-s'is't'*) Андрупене, Дагда.

3.7.3. Контактная прогрессивная неполная ассимиляция

За мягкими и смягченными согласными свистящий *-s* в латгальских говорах, как и в селонских говорах, в гораздо меньшей мере изменился в шипящий *-š*, чем в нижнелатышских говорах.

В звукосочетании *-js* свистящий *-s* изменился в шипящий *-š* только в части латгальских говоров, напр., *v'ieš*^{2} 'ветер' Ликсна, Ницгале (ср. лтш. литер. *vējš* то же). В большинстве латгальских говоров твердый свистящий *-s* в данной позиции изменился в смягченный свистящий *-s'*, напр., *v'ieȷ̂s'* 'ветер' Звиргздене, Варакляны, Виляны, Нирза, Пилда, Резна, Цибла (ср. лит. *vė́jas* то же, лтш. литер. *vējš* то же), *orùoȷ̂s*^{2} 'пахарь' Звиргздене, Варакляны, Виляны, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *arājs* то же), *strȁuȷ̂s*^{2} 'быстрый, стремительный; горячий, порывистый' Варакляны (ср. лит. *sraũjas* 'быстрый, стремительный (о воде)', лтш. литер. *strȁujš* 'быстрый, стремительный; горячий, порывистый').

За сонантом *r* (< *ŗ* < *rj*) в латгальских говорах наличествует свистящий *-s*, а не шипящий *-š*, как в большинстве нижнелатышских говоров, напр., *kars* 'война' Звиргздене FBR X 26, Вецгулбене FBR V 150, Калупе FBR XVIII 36, Карсава FBR XII 52, Краслава FBR XII 32, Лизумс RKr. XVII 95, Стамериене FBR XIX 124, Яунрозе FBR VIII 39 (ср. ср.-лтш. *karš* то же).

За мягким сонантом *ņ* (< *nj*) свистящий *-s* во всех латгальских говорах изменился в шипящий *-š*, который в свою очередь в связи с эпентезой смычного *t* изменился в аффрикату *-č*, напр., *d'îel'ėņč* 'сынок' (< *d'îel'ėņš*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В части латгальских говоров такая ассимиляция осуществилась и в таких случаях, когда *ņ* и *s* стали смежными звуками в результате исчезновения краткого *u* конечного слога, напр., *ap'ėiņč*^{2} 'хмель' (< вин. пад. мн. ч. *ap'ėiņš*^{2} < *ap'ėiņs*^{2} < *ap'ėiņus*^{2}) Стирниене.[621]

За мягким сонантом *ļ* (< *lj*) свистящий *-s* изменился в шипящий *-š* только в части латгальских говоров, напр., *c'ėļš* 'путь, дорога', *zàļš* 'зеленый' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В некоторых латгальских говорах эта ассимиляция

---

[620] R u d z ī t e, 1964, 300.
[621] R u d z ī t e, 1964, 299.

осуществилась и в таких случаях, когда перед свистящим *-s* исчез краткий гласный *u* конечных слогов, напр., *brùoļš*[2] ‘братьев’ (< вин. пад. мн. ч. *brùoļs*'[2] < *brùoļus*[2]) Калупе FBR XVIII 40.

3.7.4. Контактная прогрессивная полная ассимиляция

В части латгальских говоров северо-восточной Видземе, как и в части нижнелатышских говоров, осуществилась ассимиляция *ln* > *ll*, напр., *dàlla*[2] ‘ладонь’ (< *dàlna*[2]), *vìlla*[2] ‘шерсть’ (< *vìlna*[2]) Гулбене[622], *dàlla*[2] ‘ладонь’ (< *dàlna*[2]), *màlls*[2] ‘черный’ (< *màlns*[2]) Яунрозе FBR VIII 40. В Гулбене осуществилась также ассимиляция *ļņ* > *ļļ*, напр., *pèļļa*[2] ‘заработок; прибыль’ (< *pèļņa*[2]).[623] Так как ассимиляция *ln* > *ll* наличествует во всех прибалтийско-финских языках[624], но не свойственна древнепрусскому и литовскому языкам, то, кажется, ее в говорах латышского языка следует объяснять влиянием прибалтийско-финского субстрата.[625]

Во многих глубоких говорах Латгалии свистящие согласные *-s*, *-s'* в абсолютном конце слова за согласными *c*, *c'*, *č*, *š*, которые могут быть также рефлексами согласных *ʒ*, *ʒ'*, *ž̌*, *ž* изменились в *c*, *c'*, *č*, *š*, напр., *vacc* ‘старый’ (< *vacs*), *v'ec'c'* ‘старик’ (< *v'ec's'*), *kačč* ‘кот’ (< *kačs* < *kak'is'*), *m'ešš* ‘лес’ (< *m'ešs* < *m'ežs*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.[626]

3.7.5. Дистактная регрессивная ассимиляция

Эта ассимиляция редко встречается в латгальских говорах, напр., *ģìģ̧els*[2] ‘кирпич’ Алуксне RKr. XV 115 (ср. лтш. литер. *ķiẽģelis* то же < ср.-нж.-нем. *tegel* то же), *šeše* ‘шесть’ (< *s'eše* < *s'eši*) Балтинава FBR XI 131, *šeši* ‘шесть’ (< *s'eši*) Вишки Ceļi IX 379, *špļàut*'[2] ‘плевать’ (< *spļàut*'[2]) Вишки Ceļi IX 380, Калупе FBR XVIII 36.

3.7.6. Дистактная прогрессивная ассимиляция

Эта ассимиляция, судя по диалектологическим очеркам, крайне редко наличествует в латгальских говорах. Часто она встречается в слове *čūska* ‘змея’, напр., *čūška* Лизумс RKr. XVII 94, *čòuška*[2] Вецгулбене FBR V 151, Вецлайцене, Яунлайцене FBR VIII 40, Стамериене FBR XIX 125, *čỳuška*[2] Балтинава FBR XI 131, Вишки Ceļi IX 379 (ср. лтш. литер. *čūska*).

---

[622] R u d z ī t e, 1964, 300.
[623] E n d z e l ī n s, 1951, 207; R u d z ī t e, 1964, 300.
[624] P o s t i, 1953, 65–67; Л а а н с т, 1975, 33.
[625] Но см. также E n d z e l ī n s, 1931, 196–198; 1951, 207–208.
[626] См. также R u d z ī t e, 1964, 300–301.

3.8. Геминация

В индоевропейском праязыке геминаты, как правило, отсутствовали. Однако на стыке двух морфем нередко наличествовали рядом два зубных смычных, которые произносились как долгие согласные. В общебалтийском, как и в общеславянском и древнегреческом, такие геминаты изменились в звукосочетания свистящего с последующим зубным смычным.[627] После распада общебалтийского, а впоследствии и восточнобалтийского и западнобалтийского языкового единства в балтийских идиомах, в том числе и в латгальском, опять возникли долгие согласные. В латгальском геминация согласных осуществилась, во-первых, на стыке двух морфем (часто в результате исчезновения кратких гласных и контактной ассимиляции согласных) и, во-вторых, геминаты часто сохранились в заимствованных словах. На современном этапе развития многие краткие согласные латгальских говоров имеют и соответствующие корреляты – долгие согласные.

Далее приводим список геминат в латгальских говорах.

mm : *ķèmme*^{2} ‘гребень, расческа’ Вецгулбене FBR V 149 (< ср.-нж.-нем. *kam* ME II 363).

m'm' : *k'èm'm'ä*^{2} ‘гребень, расческа’ Звиргздене, Пилда, Цибла (< ср.-нж.-нем. *kam* ME II 363).

nn : *kànna*^{2} ‘бидон’ Звиргздене, Пилда, Цибла (< нем. *Kanne* ME II 156).

n'n' : *kàn'n'eņa*^{2} ‘бидончик’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

ņņ : *àuņņu*^{2} ‘обуваю’ Нирза[628] (с эпентезой сонорного согласного *ņ*, ср. лтш. диал. (латг.) *àunu*^{2} то же).

ll : *kolls* ‘гора’ Вецгулбене FBR V 151 (ср. лтш. литер. *kalns* то же).

l'l': *kàl'l'i*^{2} ‘куешь’ Звиргздене, Пилда, Цибла (с эпентезой сонорного согласного *l*, ср. лтш. диал. (латг.) *tu kàļ*^{2} то же).

ļļ : *kaļļu* ‘кую’ Цибла FBR VI 42, *kàļļu*^{2} то же Звиргздене, Пилда (с эпентезой сонорного согласного *ļ*, ср. лтш. диал. (латг.) *kaļu* то же).

rr : *pùorràus't'*^{2} ‘перерыть, перерывать’ Аглона, Айзкалне, Прейли, Сакстагалс.

r'r' : *pùor'r'ip'in'ît'* ‘перекатиться, перекатываться’ Калупе.

ss : *sauss* ‘сухой’ Варакляны FBR XI 103, *sàuss*^{2} то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *saũsas* то же).

s's' : *ûs's'* ‘ясень’ Карсава FBR XII 52, Пилда FBR XIII 45 (ср. лтш. литер. *uôsis* то же, лит. *úosis* то же).

šš : *ìlŷukšš*^{2} ‘оглобля’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

zz : *izzynûot'* ‘узнать, узнавать; разузнать, разузнавать’ Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

---

[627] Endzelīns, 1951, 245; 1982, 455–456; Otrębski, 1956, 241; Zinkevičius, 1981, 89, 99,104, 157, 160.

[628] Rudzīte, 1972, 138.

z'z' : *iz'z'iņa* ‘справка’ Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

žž : *ižžàrât'*[2] ‘изжарить, зажарить, зажаривать; пожарить‘ (< *iz-žàrât'*[2]) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. диал. (латг.) *žàrât'*[2] ‘жарить’ < русск. *жáрить*, то же).

kk : *okkal* ‘опять’ Вецгулбене FBR V 151 (ср. лтш. литер. *atkal* то же).

cc : *vacc* ‘старый’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vęcs* то же).

c'c' : *vec'c'* ‘старик’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vecis* то же).

čč : *kačč* ‘кот’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kaķis* то же < курон. *katis* ME II 140).

gg : *pliggalvs* ‘лысый’ (имя сущ.) Яунгулбене[629] (ср. лтш. литер. *plikgalvis* то же).

ʒʒ : *aʒʒyna* ‘он пригнал, она пригнала, они пригнали; он отогнал, она отогнала, они отогнали’ (< *at-ʒyna*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

ʒ'ʒ' : *aʒ'ʒ'èit'*[2] ‘пригнать, пригонять; отогнать, отгонять’ (< *ad-ʒ'èit'*[2] < *at-ʒ'èit'*[2]) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

žž : *ažžỳərgu*[2] ‘(я) оправился (после болезни)’ (< *ad-žỳərgu*[2] < *at-žỳərgu*[2]) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

tt : *attrỳukt'*[2] ‘оторваться, отрываться’ Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

t't' : *at't'èirât'*[2] ‘очистить, очищать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *attīrît* то же).

dd : *addût'* ‘отдать, отдавать’ (< *at-dût'* Калупе FBR XVIII 37, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

d'd' : *ad'd'äv'ä*, ‘он отдал, она отдала, они отдали’ (< *at'-d'äv'ä* < **at'-d'ev'ē*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

pp : *appỳus't'*[2] ‘одуть, одувать; обвеять, обвевать’ Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *appùst* то же, лит. *apipū̃sti* то же).

p'p' : *ap'p'êit'* ‘оплести, оплетать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *appît* то же).

bb : *abbyra* ‘они осыпались; они опали’ (< *ap-byra*) Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

b'b' : *ab'b'ìert'*[2] ‘осыпаться; опасть, опадать’ (< *ap'-b'ìert'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Геминаты *m'm'*, *n'n'*, *l'l'*, *r'r'*, *s's'*, *c'c'*, *čč*, *ʒ'ʒ'*, *žž*, *t't'*, *d'd'*, *p'p'*, *b'b'* наличествуют только в глубоких говорах Латгалии. В свою очередь геминаты *mm*, *ll*, *kk*, *gg* наличествуют только в латгальских говорах северо-восточной Видземе. В латгальских говорах нет геминат *jj*, *j'j'*, *vv*, *v'v'*, *š'š'*, *ž'ž'*, *k'k'*, *ķķ*, *č'č'*, *g'g'*, *ģģ*, *ž'ž'*.

---

[629] R u d z ī t e, 1964, 296.

3.9. Диссимиляция

В латгальских говорах часто диссимилированы два сонорных согласных *l* в одном слове, напр., *lìnceļš*^{2} ‘большая дорога’ (< *lìlceļš*^{2}) Белява FBR XIX 125, *skòngols*^{2} ‘лучина’ Стамериене FBR XIX 125, Яунрозе FBR VIII 41, *skongols* то же Скайста FBR XII 33, *skongols* то же Варакляны FBR XI 106, Калупе FBR XVIII 37, Ливаны FBR XX 140 (ср. лтш. литер. *skàngals* то же < *skàlgals*), *àļņa*^{2} ‘ад’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *eĩle* то же < ср.-нж.- нем. *helle* ME I 568).

Также часто диссимилированы два сонорных согласных *r* в одном слове, напр., *rakals* ‘сорванец, шалун, озорник, баловник’ Яунгулбене (ср. лтш. литер. *rakaris* то же)[630], *àntal'er'eja*^{2} ‘артиллерия’ Варакляны FBR XI 106 (ср. лтш. литер. *artilērija* то же < русск. *артилле́рия* < франц. *artillerie*).

Иногда в латгальских говорах диссимилирован один из двух согласных *b* в одном слове, напр., *gùļbys*^{2} ‘картофель’ (им. пад. мн. ч. имени сущ. женск. р.) Силаяни, Эзерниеки, *gùļby*^{2} то же (им. пад. мн. ч. имени сущ. мужск. р.) Кауната, Малта (ср. лтш. диал. (латг.) *bùļbys*^{2} то же (им. пад. мн. ч. имени сущ. женск. р.) Асуне, Аулея, Бриги, Дагда, Звиргздене, Истра, Карсава, Мердзене < польск. диал. *bulba* ‘картофель’ или блр. *бу́льба* то же).

Иногда диссимилирован согласный *g* при наличии согласного *k'* в одном и том же слове, напр., *driči* ‘гречиха’ (им. пад. мн. ч.) Калупе FBR XVIII 37, *dryčy* то же Пилда FBR XIII 46 (< *gr'ik'i*, ср. лтш. литер. *griķi* то же < польск. *gryka* (через посредничество лит. *grìkai*?) или нж.-нем. *grick* ME I 655).

Иногда на основе диссимиляции в латгальских говорах исчез один из двух согласных *r*, *k*, *p*, *b* в одном слове или в двух смежных словах, напр., *pùobràuca*^{2} ‘(он) приехал, вернулся, возвратился, (она) приехала, вернулась, возвратилась, (они) приехали, вернулись, возвратились; (он) переехал, (она) переехала, (они) переехали’ Стамериене FBR XIX 125 (ср. лтш. литер. *pārbràuca* то же), *ec' kùr* ‘видишь где’ (< *r'eʒ'i kuŕ*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *apakle* ‘воротник, ворот’ Лизумс RKr. XVII 95, *apakļa* то же Калупе FBR XVIII 36, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *apkakle* то же), *ac'epļa* ‘углубление под печью для хранения растопки’ (< **pacepļa*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (см. также FBR XIII 47),[631] *ùl'b'iks*^{2} ‘картофель’ (< **bùl'b'iks*^{2}) Берзгале, Наутрены.

3.10. Диэреза

В части латгальских говоров согласный *j* исчез в начале слова перед гласным *i* и дифтонгами *ie*, *iu*, напр., *is* ‘он’ Звиргздене, Нирза, Пилда (ср. лит. *jìs* то же), *ìerèņč*^{2} ‘ягненок’ (< *jìerènš*^{2}) Нирза, *ìura*^{2} ‘море’ Звиргздене, Пилда (ср. ср.- лтш. *jũŗa* то же, лит. *jū́ra* то же).

---

[630] R u d z ī t e, 1964, 308.

[631] См. также E n d z e l ī n s, 1951, 230; 1971, 319; A u g s t k a l n s, 1930, 113–114.

В некоторых латгальских говорах согласный *v* спорадически исчез в начале слова перед гласными *o*, *u* и дифтонгом *uo*, напр., *oga* ‘борозда’ Вишки Ceļi IX 381 (ср. лтш. литер. *vaga* то же, лит. *vagà* ‘борозда; русло’), *uška* ‘овечка’ (< *vuška*) Цибла FBR VI 37, *uorna*^{2} ‘ворона’ Цибла FBR VI 37 (ср. лтш. литер. *vãrna* то же, лит. *várna* то же).

Не исключена возможность, что диэреза согласных *j*, *v* в начале слова связана с протезой этих же согласных.[632]

В латгальских говорах широко распространена диэреза согласного *j* в середине слова. Во-первых, в некоторых говорах согласный *j* исчез за приставками, оканчивающимися на согласный, притом смягчив этот согласный, напр., *iz'ukt'* ‘развалиться, разваливаться; распасться, распадаться; расстроиться, расстраиваться’ (< *iz'jukt'*), *roz'àukt*^{2} ‘развалить, разваливать; разобрать, разбирать; разрознить, разрознивать’ (< *rozjàukt*^{2}) Звиргздене FBR X 27. Во-вторых, в глубоких говорах Латгалии согласный *j* исчез за губными согласными *p*, *b*, *v*, *m*, напр., *upu* ‘рек’ (род. пад. мн. ч.) Цибла FBR VI 36 (ср. лтш. литер. *upju* то же), *guļbu* ‘лебедей’ (род. пад. мн. ч.) Вишки Ceļi IX 381 (ср. лтш. литер. *gùlbju* то же), v'*ìervu*^{2} ‘веревок’ (род. пад. мн. ч.) Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *vìrvju* то же), *z'ämu* ‘земель’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *zemju* то же). В латгальских говорах северо-восточной Видземе наличествуют формы как с согласным *j*, так и формы без согласного *j* за губными согласными *p*, *b*, *v*, *m*, напр., *tivji* ‘близко’ Вецлайцене, Яунрозе, *tivi* то же Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 39, *tivji* // *tivi* то же Стамериене FBR XIX 124. Вторичная эпентеза согласного *j* за губными согласными в этих говорах объясняется влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка. В-третьих, в части латгальских говоров за дифтонгами исчез тавтосиллабический неслоговой гласный *i̯* (по происхождению согласный *j*') напр., *v'ieš*^{2} ‘ветер’ (< *v'ieiš*) Калупе, *orùos*^{2} ‘пахарь’ (< *orùoi̯s*^{2}) Берзгале. В-четвертых, в части говоров исчез интервокальный согласный *j*, напр., *b'ia* ‘(он) был, (она) была, (они) были’ (< *b'ija*) Виляка, *vàk*^{2} ‘нужно, необходимо’ (< **vaak* < *vajag*) Вишки Ceļi IX 381, Дагда.[633] В говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии это явление носит более или менее систематический характер, в говорах же центральной и южной Латгалии – спорадический характер.

В латгальских говорах также распространена диэреза согласного *v* в середине слова. Во-первых, согласный *v* иногда исчез за согласным *p*, напр., *ap'i̯ļkt*^{2} ‘одеть, одевать’ (< *ap'v'i̯ļkt*^{2}) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Во-вторых, во многих говорах тавтосиллабический неслоговой гласный *u̯* (по происхождению согласный *v*) исчез за долгими гласными, напр., *dìs*^{2} ‘бог’ (< *dìu̯s*^{2}) Вецгулбене FBR V 151, Яунрозе FBR VIII 40, *gùs*^{2} ‘корова’ (< **gùus*^{2}) Вишки Ceļi IX 381, Звиргздене FBR X 27, Калупе FBR XVIII 36, Краслава FBR XII 32, Пилда FBR XIII 45, Прейли FBR IV 99. В-третьих, во многих говорах

---

[632] Ā b e l e, 1940, 205–213; R u d z ī t e, 1964, 311.

[633] См. также R u d z ī t e, 1964, 309.

согласный *v* иногда исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *pùrs*[2] ‘болото’ Берзгале, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *pùrvs* то же, лит. *purvas* ‘грязь’).

В середине некоторых слов сонорный согласный *n* исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *bàrc*[2] ‘ребенок’ (< *bàrnc*[2]) при род. пад. ед. ч. *bàrna*[2] ‘ребенка’, дат. пад. ед. ч. *bàrnam*[2] ‘ребенку’ и т. д. Берзгале[634], *vàlc*[2] ‘черт’ (< *vàlnc*[2]) при род. пад. ед. ч. *vàlna*[2] ‘черта’, дат. пад. ед. ч. *vàlnam*[2] ‘черту’ и т. д. Звиргздене, Пилда, Цибла. Причиной исчезновения сонорного согласного *n* в таких случаях явилась избыточная долгота слога.

В глубоких говорах Латгалии согласный *t* исчез в звукосочетании *-sts*, напр., *p'ìerss*[2] ‘палец’ (< *p'ìersts*[2]), но род. пад. ед. ч. *p'ìersta*[2] ‘пальца’ Аглона, Айзкалне, Андрупене, Берзгале, Дагда, Звиргздене, Ликсна, Наутрены, Нирза, Пилда, Прейли, Цибла. В говорах же северо-восточной Видземе согласный *t* в данном звукосочетании сохранился, напр., *pìersc*[2] ‘палец’ (< *pìersts*[2]) Малупе, *koſsc* ‘горячий; жаркий’ (< *koſsts*) Бея.[635]

Согласный *t* в середине слова исчез во многих случаях перед согласными *t*, *d*, *k*, *g*, напр., *krystàs*[2] ‘крестный отец’ (< *krysttàus*[2]), *pav'eska* ‘повестка’ (< русск. *повéстка*) Калупе[636], *caturdina* ‘четверг’ Вецгулбене FBR V 151 (ср. лтш. литер. *cẹturtdìena* то же), *brỳugònc*[2] ‘жених’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. ср.-лтш. *brūtgāns* то же < ср.-нж.-нем. *brūdegam* ME I 341).

В отдельных словах в середине слова исчезли и некоторые другие согласные, напр., *tàn*[2] ‘теперь; сейчас’ (< **taan* < *tagan*) Вишки Ceļi IX 376, Краслава FBR XII 52, Стамериене FBR XIX 125.

В конце слова в некоторых латгальских говорах исчезли согласные *l*, *n*, *r*, *d* и звукосочетание *st*, напр., *otka* ‘опять’ (< *otkal*), *ku* ‘где’ (< *kuſ*), *to* ‘тогда’ (< *tod*) Мазлайцене, *nû* ‘прочь; долой’ (< *nûst*) Яунрозе FBR VIII 42, *d'ìzy*[2] ‘как знать, кто знает’ (< *d'ìzyn*[2]) Калупе FBR XVIII 36, *a* ‘с’ (< *ar*), *šùr* ‘сюда’ (< *šuſp*) Калупе.[637]

3.11. Протеза и эпентеза

В латгальских говорах часто встречается протеза согласного *j* перед начальными гласными *i-*, *e-* и дифтонгом *ie-*, напр., *jir* ‘есть’ Краслава FBR XII 32, *jir // jirâ* то же Звиргздене FBR X 27, Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *ir* то же), *jèr // jerâidàn* ‘есть’ наряду с *èr* то же Звиргздене, Пилда, Цибла, *jìerz'el's*[2] ‘жеребец’ Краслава FBR XII 32 (ср. лтш. литер. *èrzelis* то же).

Эпентеза согласного *j* для устранения зияния также частое явление, напр., *najît'* ‘не идти’ Звиргздене FBR X 27 (ср. лтш. литер. *neiêt* то же), *pajît'* ‘пройти

---

[634] См. также R u d z ī t e, 1964, 310.
[635] R u d z ī t e, 1964, 310.
[636] R u d z ī t e, 1964, 310–311.
[637] R u d z ī t e, 1964, 311.

(немного)' Варакляны FBR XI 105, Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *paiêt* то же).

В латгальских говорах часто наличествует протеза согласного *v* перед начальными гласными *o-*, *u-*, *ū-* и дифтонгом *uo-* независимо от слоговой интонации последних, напр., *vols* 'пиво' Краслава FBR XII 33 (ср. лтш. литер. *alus* то же, лит. *alùs* то же), *vustoba* 'изба; дом' Скайста FBR XV 37 (ср. лтш. диап. (латг.) *ustoba* то же), *vûga* 'ягода' Аулея, Пилда (ср. лтш. литер. *uôga* то же), *vȕrkt*$^{\prime 2}$ 'рычать, ворчать' Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лит. диал. *urkti* 'квакать; урчать').

Эпентеза согласного *v* для устранения зияния крайне редкое явление, напр., *nevosȳ* 'тупой' Стамериене (ср. лтш. литер. *neass* то же).[638]

Протезу и эпентезу согласных *j*, *v* в латгальских и селонских говорах А. Абеле объясняет особенностями артикуляции этих согласных и экспираторным типом слога. Если слог начинался с гласного, сильный выдох, по мнению А. Абеле, создал в начале слога более сильное напряжение мускулов, причем щель между соответствующими частями языка и неба сузилась. Такое сужение могло привести к фрикативному состоянию. Вследствие перед палатальными гласными мог появиться протетический или эпентетический фрикативный согласный *j*, а перед лабиализованными гласными – протетический или эпентетический фрикативный согласный *v*.[639] Таким образом в латгальских и селонских говорах возникло колебание в произношении некоторых слов с начальными *ji-*, *je-*, *jie-*, *vo-*, *vu-*, *vuo-*, с одной стороны, и *i-*, *e-*, *ie-*, *o-*, *u-*, *uo-*, с другой стороны. В связи с этим в некоторых случаях в начале слова исчезли и этимологически исконные фрикативные согласные *j*, *v*.[640]

Иногда протетические и эпентетические согласные *j*, *v* в латгальских говорах появились и перед другими гласными, напр., *jas* 'я' Баркава FBR XIII 26 (ср. лит. *àš* то же), *v'èiłync*^{2} // *èiłync*^{2} 'шило' Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *īļens* то же), *atvyra* '(тот) распоролся, (та) распоролась, (те) распоролись; (тот) отпоролся, (та) отпоролась, (те) отпоролись' Звиргздене FBR X 27 (ср. лтш. литер. *atira* то же).

Чаще, чем в нижнелатышских говорах, в латгальских (и селонских) говорах наличествует эпентеза согласного *k*, напр., *raksnys* 'толстый' Звиргздене FBR X 27, Пилда FBR XIII 46 (ср. лтш. литер. *ŗesns* то же), *ikss* 'короткий; краткий' Яунрозе FBR VIII 41 (ср. лтш. литер. *îss* то же). Я. Эндзелин в Виляке вместо ожидаемого окончания *-ûs* (= лтш. литер. *-uôs*) локатива множественного числа имен мужского рода слышал окончание *-uks*. Эпентезу согласного *k* и сокращение предшествующего прерывисто интонированного долгого гласного в латгальских говорах он объяснял заменой гортанной смычки ротовой смычкой, т. е. смычкой согласного *k*. Такое же фонетическое явление наличествовало и в западных

---

[638] R u d z ī t e, 1964, 312.
[639] Ā b e l e, 1936, 129; 1940, 212.
[640] R u d z ī t e, 1964, 312.

говорах средненемецкого языка, напр., *īs* 'лед' (= нем. *Eis* то же) > *iks*, *ūs* 'из; с; по, из, от' (= нем. *aus* то же) > *uks*.[641]

В большинстве латгальских (и селонских) говоров финальные звукосочетания *-ns*, *-n's'*, *-ņš* изменились в *-nc*, *-n'c'*, *-ņč*, напр., *bā̀rnc*^{2} 'ребенок' Мазлайцене FBR VIII 39 (ср. лтш. литер. *bę̀rns* то же), *gonc* 'пастух' Балтинава FBR XI 131, Варакляны FBR XI 104, Калупе FBR XVIII 36, Краслава FBR XII 32 (ср. лтш. литер. *gans* то же), *v'ìl'c'ī̀n'c'*^{2} 'поезд' (< *v'ìl'c'ī̀n's'*^{2} то же) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *b'ìerz'èņč*^{2} 'березка' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *bērziņš* то же). Изредка звукосочетания *ns*, *n's'* изменились в *nc*, *n'c'* и в середине слова, напр., *ļ̀ỳncàkļys*^{2} 'льняное семя' (< *ļ̀ỳnsàkļys*^{2} то же, им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Калупе, Нирза, Пилда, Цибла, *l'ìn'c'ìekl'en'is'*^{2} 'льняное семя (уменьш.)' (< *l'ìn's'ìekl'en'is'*^{2} то же) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Изменение звукосочетаний *ns*, *n's'*, *ņš* в *nc*, *n'c'*, *ņč* имеет чисто артикуляционную причину. Переходя от артикуляции носовых *n*, *n'*, *ņ* к артикуляции фрикативных *s*, *s'*, *š*, струя воздуха пропускается через полость рта еще до того, как передняя часть языка передвинута для артикуляции фрикативных *s*, *s'*, *š*. Таким образом кончик языка задерживается в позиции носовых *n*, *n'*, *ņ* и возникают взрывные *t*, *t'*, в результате слияния которых с последующими фрикативными *s*, *s'*, *š* возникают аффрикаты *c*, *c'*, *č*.[642]

В латгальских говорах, как и в нижнелатышских и селонских говорах, часто в начале слова появился протетический согласный *s*, напр., *skrùosa*^{2} 'краска' Нирза[643] (ср. лтш. литер. *krāsa* то же < слав. **krasa* '(красная) краска: красота' ME II 267), *skrùz'ę*^{2} 'кружка; кувшин' Варакляны FBR XI 104 (ср. лтш. литер. *krūze* то же < ср.-нж.-нем. *krûs* то же ME II 293), *svabules* 'жуки' (им. пад. мн. ч.) Белява FBR XIX 125 (ср. лтш. литер. *vabuole* 'жук').

Причин появления протетического *s* в латгальских говорах было несколько.[644] Этот согласный звук в некоторых случаях является унаследованным мобильным *s*, напр., *skàuʒ'ä*^{2} 'копна' (ср. ср.-нж.-нем. *schoche* 'копна сена' и лтш. литер. *kàudze* 'копна'). В некоторых случаях протетический согласный *s* можно объяснить как явление вшешнего сандхи, напр., *skručč* 'костыль' < *kruk'is'* (ср. *šis kruk'is'* 'эта костыль'). Но в подавляющем большинстве случаев протеза согласного *s* в латгальских говорах объясняется прибалтийско-финским языковым субстратом. Ибо унаследованные слова прибалтийско-финских языков в начале слова могли иметь только один согласный. Леттизированные прибалтийские финны первоначально по образцу родного языка произносили все слова только с одним начальным согласным. Со временем, лучше усвоив

---

[641] E n d z e l ī n s, 1951, 241.
[642] См. также R u d z ī t e, 1964, 100.
[643] R u d z ī t e, 1964, 313.
[644] E n d z e l ī n s, 1951, 238–239; R u d z ī t e, 1964, 313; S a r k a n i s, 1985, 123–131.

“”древне-латышские“” племенные языки и осознавая свою ошибку, они могли прибавлять к словам и гипернормальный протетический согласный *s*.[645]

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, иногда наличествует эпентеза согласного *r*, напр., *iegārtnis* ‘примак’ Лизумс[646] (ср. лтш. литер. *ìegãtnis* то же), *skūrsta* ‘хвощ’ Варакляны FBR XI 104 (ср. лтш. литер. *kuõsa* то же). Однако по сравнению с нижнелатышскими говорами эпентеза согласного *r* в латгальско-селонских говорах встречается гораздо реже.

3.12. Метатеза

В латгальских говорах осуществилась метатеза в звукосочетании *žģ*, напр., *izm'igžât'* ‘вывихнуть’ Звиргздене FBR X 27 (ср. лтш. литер. *izmežģît* то же), *r'ęg'ž'in'is'* ‘веревочная сетка для сена или соломы, пехтерь’ (им. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 105, *regžin'is'* то же Калупе FBR XVIII 36, *ragžin'is'* то же Звиргздене FBR X 27 (ср. лит. *rẽzginės* то же).[647] Реже встречается метатеза по смежности и на расстоянии других согласных, напр., *vàłnàik*^{2} ‘в прошлые времена’ (< **vànlàik*^{2}) Звиргздене, Пилда, Цибла, *īnals* ‘шило’ Лизумс RKr. XVII 95 (ср. лтш. литер. *īlęns* то же), *p'ìerdukn'ę*^{2}, Варакляны FBR XI 105 (ср. ср.-лтш. *pìedurkne*, *pìedurkne* то же ME III 246).

Без метатезы в латгальских говорах произносятся слова *sudobrys* ‘серебро’ в Звиргздене, Нирзе, Пилде, Цибле и др. (ср. лит. диал. *sudãbras* то же), *ìška*^{2} ‘внутренняя часть’ (< **ęntį̄ō* или **ęnstį̄ō*, см. также ME II 31), *prìška*^{2} ‘перед, передняя часть’ (< **prę̃tį̄ō* < **preitį̄ō*) в Ливанах FBR XX 140, *opuška* ‘низ’ в Лизумсе RKr. XVII 95 (ср. лит. *apačià* то же). Метатеза, напротив, осуществилась в соответствующих среднелатышских словах *sudrabs*, *ìekša*, *prìekša*, *apakša*.[648]

3.13. Глухость согласных в абсолютном конце слов

В латгальских говорах, как и в части селонских говоров (см. FBR IX 137, XII 69, XIV 183, XVI 44), звонкие согласные в абсолютном конце слов под влиянием славянских языков стали глухими, напр., *rais* ‘раз, однажды, как-то, как-то раз’ Вецгулбене FBR V 150 (ср. лтш. литер. *reĩz* то же), *tot* ‘тогда’ Стамериене FBR XIX 124 (ср. лтш. литер. *tad* то же, лит. *tadà* то же), *vajak* ‘нужно, необходимо’ Вишки Ceļi IX 379, Калупе FBR XVIII 37 (ср. лтш. литер. *vajag* то же < прибалт.-фин., ср. вод. *vajag* ‘потребность, надобность, нужда; нужно’, лив. *vajāg* то же ME IV 445[649]).[650]

---

[645] См. также Endzelīns, 1951, 239; Rudzīte, 1964, 99, 193, 313.
[646] Endzelīns, 1951, 237.
[647] Būga, 1959, 536–537.
[648] Rudzīte, 1964, 314.
[649] Thomsen, 1890, 284–285; Sabaliauskas, 1963, 135; Брейдак, 1970, 161.
[650] Ābele, 1940, 219; Rudzīte, 1964, 314; Брейдак, 1972, 44.

3.14. Чередование звонких и глухих шумных согласных

В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, часто наличествует чередование звонких и глухих шумных согласных, во-первых, в абсолютном начале слова, напр., *kopona* ‘копна’ Аулея, Берзпилс, Звиргздене, Наутрены, Нирза, Пидда, Тилжа, Цибла (ср. лтш. диал. *gobona*, *gobana*, *gabana* то же), *truponc* ‘рассыпчатый; легко крошащийся’ Аулея[651] (ср. лтш. литер. *drupans* то же), во-вторых, в середине слова, напр., *atŋaz'ä* ‘(он) принес, (она) принесла, (они) принесли’ (при *ŋas'ä* ‘(он) нес, (она) несла, (они) несли’) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *atnesa* то же < *atnese*), *pùiga*^{2} ‘мальчик, мальчишка’ Балтинава FBR XI 131 (ср. ср.-лтш. *puĩka*, *pùika* то же < прибалт.-фин., ср. эст. *poeg* ‘сын’, фин. *poika* ‘мальчик; молодой человек, юноша; сын’ ME III 403[652]), *pùosaga*^{2} ‘сказка’ Стамериене FBR XIX 125, Яунрозе FBR VIII 41 (ср. лтш. литер. *pasaka* то же, лит. *pãsaka* то же).

По мнению Я. Эндзелина, не все случаи чередования звонких и глухих шумных согласных одинаковой древности и они обусловлены разными причинами. Во-первых, разница между звонкими и глухими согласными нейтрализуется перед смычными согласными. Во-вторых, могут быть контаминированы разные формы. В-третьих, в некоторых случаях глухой шумный согласный в безударной позиции может ассимилироваться по звонкости соседним гласным звукам. В-четвертых, начало корня по звонкости может приспособиться к концу корня и наоборот. В-пятых, часть случаев чередования объясняется прибалтийско-финским языковым субстратом.[653]

В. Чекман, напротив, все случаи чередования звонких и глухих шумных согласных в балтийских языках объясняет следствием прибалтийско-финского языкового субстрата.[654] Но так как это фонетическое явление свойственно и другим индоевропейским языкам[655], то с таким толкованием чередования звонких и глухих шумных согласных, выдвинутым В. Чекманом, трудно согласиться. Поэтому мы отдаем предпочтение более осторожному объяснению этого фонетического явления, обоснованному Я. Эндзелином на материале балтийских и других индоевропейских языков.

---

[651] R u d z ī t e, 1964, 315.
[652] T h o m s e n, 1890, 273; S a b a l i a u s k a s, 1963, 134; Б р е й д а к, 1970, 161.
[653] E n d z e l ī n s, 1951, 253–254.
[654] Ч е к м а н, 1981, 132–133.
[655] E n d z e l ī n s, 1951, 252–253.

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Из этнической истории восточной Латвии

Данные археологии свидетельствуют, что по VII в. н. э. в восточной Латвии, за исключением ее южной части, обитало прибалтийско-финское население. Судя по краниологическому материалу, это было восточнофинское племя, по происхождению очень близкое к води, ижоре и угалам. На этой территории кроме широколицего восточного прибалтийско-финского антропологического типа наличествовал и узколицый западный прибалтийско-финский антропологический тип, аналогичный ливскому. Выводы археологов и антропологов о том, что в восточной Латвии до прихода латгалов и селонов обитали прибалтийские финны, подтверждаются также данными гидронимии.

Во второй половине первого тысячелетия н. э. латгало-селонские племена, обитавшие до тех пор в южной Латгалии, восточной Земгале и северо-восточной Литве, начали продвигаться на север, и к XIII в. н. э. латгалы уже приблизительно достигли нынешней северо-восточной границы Латвии.

Продвижение латгалов и селонов на север во второй половине первого тысячелетия н. э. не повлекло за собой отступления прибалтийских финнов. Большинство прежнего населения осталось на месте и продолжало жить бок о бок с пришедшими с юга латгалами и селонами. Оно постепенно смешалось с латгало-селонским населением. Ассимиляция прибалтийско-финского населения восточной Латвии, начавшаяся в VII–IX вв., продолжалась вплоть до XIII в. В результате этого процесса прибалтийские финны восточной Латвии приняли культуру и язык латгалов и селонов. Однако и язык обитавшего в восточной Латвии прибалтийско-финского населения оставил глубокие и неизгладимые следы в латгальском и селонском племенных языках.

Имеются неопровержимые доказательства в письменных памятниках, что эстонцы в восточной Латвии поселились в XVII в. Это подтверждается и воспоминаниями самих эстонцев о прибытии их предков в Латгалию из Эстонии. В латышских народных песнях также сохранились некоторые косвенные реминисценции о поселении эстонцев в восточной Латвии. В наши дни процесс ассимиляции этих эстонцев уже почти полностью завершился.

Имеются веские доказательства, что, по крайней мере, часть литовского населения восточной Латвии (Латгалии и восточной Земгале) являются потомками древних переселенцев из Литвы. Живя среди латышей, большинство литовского населения восточной Латвии ассимилировалось, но некоторая часть этих литовцев все-таки сохранила свою этническую самобытность и язык до наших дней.

Первые культурно-экономические контакты древнелатышских племен с восточными славянами относятся к VII–VIII вв. Особенно интенсивно эти связи развивались в IX–XII вв., однако они были прерваны на несколько столетий

агрессией немецких крестоносцев в XIII в. Немцам удалось завоевать Латвию и Эстонию и удержать их в своих руках по 1561 г. В этом году Ливонский орден распался. Латгалия стала провинцией Польско-Литовского государства. Курляндское герцогство (= Курземе и Земгале) также вошло в состав этого государства. В польские времена в восточную Латвию переселилось значительное количество польского и белорусского населения.

Первыми русскими пришельцами в восточной Латвии в X–XIV вв., видимо, были купцы, однако их численность была незначительна. Немногочисленное русское население – стригольники и жидовствующие из псковских и новгородских земель – бежало от преследований царского правительства и поселилось в восточной Латвии в конце XV в.

После раскола православной церкви во второй половине XVII в. большое количество старообрядцев бежало из России. Часть этих беженцев из псковских, новгородских и тверских земель поселилась в восточной Латвии.

После первого раздела Польши в 1772 г. к России была присоединена Латгалия, а после третьего раздела Польши в 1795 г. в состав Российской империи вошло и Курляндское герцогство. В XVIII в. сильно изменился национальный состав населения восточной Латвии. Во время свирепствовавшей в 1710 г. на ее территории чумы погибло много латышских крестьян, поэтому после эпидемии в опустевшие районы восточной Латвии переселилось много русских и белоруссов.

С событиями 1863 г. связана новая большая волна переселения русских крестьян в Латгалию. После подавления польского восстания 1863 г. царское правительство осознанно способствовало переселению русских в Латгалию.

Языковая ситуация в восточной Латвии

Говоры юго-восточной Литвы, восточной Латвии, северо-восточной Польши, северной Белоруссии и Псковской области России по многим признакам образуют определенное структурное единство, дополняемое близостью генетически связанных элементов, позволяющее говорить об особом языковом союзе.

Характерной чертой языковой ситуации в Латгалии является двуязычие. Большинство латгальцев наряду с латышским языком (обычно в латгальской диалектной или литературной форме) владеет и русским языком. С другой стороны, часть русского населения Латгалии владеет и латышским языком. Трехъязычие распространено в гораздо меньшей мере. Можно отметить следующие случаи трехъязычия:

а) белорусский – русский – латышский языки,
б) польский – латышский – русский языки,
в) литовский – латышский – русский языки,
г) эстонский – латышский – русский языки.

Характерной чертой языковой ситуации в северо-восточной Видземе является эстонско-латышское двуязычие, а на крайнем востоке этого региона латышско-русское и русско-латышское двуязычие.

Значение данных этнической истории для истории языка

Так как контактирующие языки всегда влияют друг на друга, при исследовании истории языка важно знать, с какими языками исследуемый язык имел контакты в прошлом. Конкретно при исследовании исторической фонетики латгальских говоров важно учитывать возможность субстрата долатгальского прибалтийско-финского (чудского) языка восточной Латвии, адстрата древнерусского (позже русского и белорусского) и угалского (позже южноэстонского диалекта) языков и суперстрата языков населяющих восточную Латвию национальных меньшинств. Хотя латгальские говоры являются прямым продолжением латгальского племенного языка, однако на их развитие повлияли и чудский язык восточной Латвии, литовский, древнерусский, русский, белорусский, польский, угалский и собственно эстонский языки.

Просодия

Ударение слова

Причиной стабилизации ударения на первом слоге слова в латгальском (как и в селонском, земгальском и куронском языках), на наш взгляд, был прибалтийско-финский языковой субстрат.

Правила ударения слова в латгальских говорах сходны с правилами ударения слова в остальных говорах латышского языка. Ударение в латгальских говорах обычно падает на первый слог слова. Исключением из этого правила являются некоторые дериваты и композиты, которые возникли позже – после стабилизации ударения на первом слоге. В таких случаях ударение падает, как правило, на второй слог, гораздо реже – на третий слог. Ударение падает на второй слог также в случаях аффектной или эмфатической речи, напр., *jèi*^{2} *skrȉn*^{2} *pa·làgdama*^{2} ‘она бежит подпрыгивая’. Ударение падает на второй или третий слог в сложных именах числительных (композитах), которые находятся за именем существительным и обозначают приблизительное количество, напр., *godu p'ìc·pac'm'it'*^{2} ‘лет пятнадцать’. В некоторых латгальских говорах констатировано ударение корневого слога (второго, третьего или четвертого в слове) в отрицательных формах глаголов в побудительных и вопросительных предложениях, напр., *c'ig'i poša nadasa·buôs'i*? ‘разве сама для себя не достанешь?’. Возможно, что при последних случая являются реминисценцией тех времен, когда ударение слова в латгальском языке еще было свободным.

Тип слога

В латгальских (как и в селонских) говорах наличествует экспираторный тип слога, аналогичный типу слога в литовском языке и в соседних славянских языках. В нижнелатышских же говорах наличествует динамический тип слога, аналогичный типу слога в прибалтийско-финских языках.

В латгальских (как и в селонских) говорах в центре слога может быть только гласный или дифтонг, но не сонорный согласный, как в ливонских говорах. Граница слога в латгальских (как и в селонских) говорах часто кончается гласным или дифтонгом. В связи с этим слог в этих говорах резко отличается от слога в нижнелатышских говорах: глухой согласный за кратким гласным всегда произносится кратко и принадлежит следующему слогу, а гласный всегда произносится длиннее, чем в нижнелатышских говорах. Глухой согласный между краткими гласными в нижнелатышских говорах всегда произносится долго и граница слогов находится в этом долгом согласном звуке.

Слоговые интонации

Северная восточнобалтийская трехчленная система слоговых интонаций, состоящая из нисходящей, плавной и восходящей (> прерывистой) интонаций в латгальских говорах преобразовалась в двучленную систему, состоящую из нисходящей и ненисходящей интонаций. Последняя в латгальских говорах, как правило, реализуется как прерывистая интонация, но в трех периферийных латгальских говорах (Аташиене, Извалта, Ливаны) реализуется и как восходящая интонация. В латгальских говорах была нейтрализована оппозиция нисходящей и плавной интонаций и вместо этих двух интонаций в современных латгальских говорах наличествует нисходящая интонация.

Во многих населенных пунктах Латгалии в речи местного населения осуществилась нейтрализация нисходящей и прерывистой слоговых интонаций. Следовательно, в речи этих носителей латгальских говоров оппозиция слоговых интонаций отсутствует. Это явление характерно для речи латгализировавшихся эстонцев, литовцев и поляков.

Отличительной чертой латгальских говоров по сравнению с видземскими и земгальскими среднелатышскими говорами является произношение прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний. В глубоких говорах Латгалии гортанная смычка осуществляется в первом, удлиненном компоненте, напр., *bŷut'* ‘быть’, *gôłva* ‘голова’. В видземских же и земгальских среднелатышских говорах гортанная смычка осуществляется, напротив, в начале второго компонента дифтонгов и дифтонгических сочетаний.

В части глубоких говоров восточной и южной Латгалии иногда наблюдается редукция или полное исчезновение второго компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических звукосочетаний, напр., *bŷt'* ‘быть’ (< *bŷut'*).

Гортанную смычку в первом, удлиненном компоненте прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний также в некоторых латгальских говорах северо-восточной Видземе (Леясциемс, Апе, Вецлайцене, Зиемерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе) констатировали в 20-ых годах нашего столетия А. Абеле и М. Лепика. Однако в наши дни в одном из этих говоров (Зиемерис), по данным инструментальной фонетики (исследование Д. Маркус), гортанная смычка осуществляется уже в начале второго компонента или в переходной части между обоими компонентами прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических звукосочетаний.

В части говоров восточной Латгалии в тавтосиллабических звукосочетаниях *ar*, *or*, *ir*, *yr* и *ur* прерывистая интонация перешла в нисходящую, напр., *zorna* ‘кишка’. Так как первый компонент в этих дифтонгических звукосочетаниях – краткий гласный, то надо полагать, что прерывистая интонация перешла в нисходящую еще до удлинения краткого гласного в прерывисто интонированных дифтонгических звукосочетаниях.

В латгальских говорах гораздо чаще, чем в среднелатышских говорах, встречаются вторичные слоговые интонации (нисходящая, длительно-нисходящая, нисходяще-прерывистая и плавная).

Вторичная нисходящая и вторичная длительно-нисходящая интонации отмечены почти во всех латгальских говорах. Вторичная нисходящая интонация возникла в слогах с долгими гласными и дифтонгами в центре слога, возникшими в результате стяжения двух кратких гласных или нисходяще интонированного дифтонга и краткого гласного, напр., *nàtras't'* ‘не найти, не находить’ (< *na-atras't'*). Вторичная длительно-нисходящая интонация возникла в слогах с дифтонгами в центре слога, возникшими в результате стяжения краткого гласного и нисходяще интонированного дифтонга, напр., *nȁ̃ut'* ‘не обуть, не обувать’ (< *na-àut'*[2]).

Вторичная нисходяще-прерывистая интонация отмечена в некоторых говорах восточной Латгалии. Эта интонация возникла в слогах с долгими гласными и дифтонгами в центре слога, возникшими в результате стяжения краткого гласного и прерывисто интонированного долгого гласного или дифтонга, напр., *naı̂̃s't'* ‘не ткать’ (< *na-âus't'*).

Вторичная плавная интонация отмечена в некоторых латгальских говорах северо-восточной Видземе. Эта интонация возникла в суффиксальных слогах с долгими гласными в центре слога, возникшими в результате стяжения нисходяще интонированного долгого гласного и краткого гласного, напр., *skùlâtā̃*[2] ‘учительница’ (ср. лтш. диал. (латг.) *skùlûotùoja*[2] ‘учительница’).

Слоговые интонации суффиксов латгальских говоров иногда не соответствуют интонациям соответствующих суффиксов центральных среднелатышских говоров. Суффиксам латгальских говоров *-îb-*, *-êib-*, *-îc-*, *-êic-*, *-nîc-*, *-n'îc-*, *-n'êic-*, *-ît-*, *-ît'-*, *-êit'-* с прерывистой интонацией соответствуют суффиксы центральных среднелатышских говоров *-ĩb-*, *-ĩc-*, *-nĩc-*, *-ĩt-* с плавной интонацией. Эту разницу слоговых интонаций в некоторых суффиксах

латгальских говоров, с одной стороны, и среднелатышских говоров, с другой стороны, можно объяснить следующим образом. В латгальских говорах были обобщены рефлексы подвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-îb-*, *-êib-*, *-ît-*, *-ît'-*, *-êit'-*, *-îc-*, *-êic-*, *-nîc-*, *-n'îc-*, *-n'êic-*, в центральных же среднелатышских говорах – рефлексы неподвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-ĩb-*, *-ĩt-*, *-ĩc-*, *-nĩc-*.

В латгальских говорах по сравнению со среднелатышскими говорами имеются некоторые различия употребления слоговых интонаций в именных и местоименных окончаниях.

В среднелатышских говорах дистрибуция слоговых интонаций в долгих окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа утрачена. В латгальских же говорах это явление в более или менее полном виде сохранилось. Так, в долгом окончании винительного падежа единственного числа местоимений и местоименных прилагательных многих латгальских говоров наличествует нисходящая интонация, в окончаниях же инструментального падежа единственного числа – прерывистая интонация, напр., *jù*[2] ‘его; ее’ и (ar) *jû* ‘им, с ним; ею, с ней’. В окончании дательного падежа множественного числа местоимений, имен прилагательных и имен существительных в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе наличествует нисходящая интонация, в окончаниях же инструментального падежа множественного числа – прерывистая интонация, напр., *j̃ĩm*[2] ‘им’ и (*ar*) *jîm* ‘ими, с ними’.

В части говоров восточной и южной Латгалии дистрибуция нисходящей и прерывистой интонаций в окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа уже полностью утрачена. Однако на такую дистрибуцию интонаций в прошлом в этих говорах указывают некоторые наречия – застывшие падежные формы, напр., *par·tû* ‘потому’, но *par tù*[2] ‘о том; о той’.

Латгальские говоры в значительной мере отличаются от среднелатышских говоров слоговыми интонациями окончаний локатива. В среднелатышских говорах по образцу локативов множественного числа старых окситонов прерывистая интонация обобщена и в окончаниях старых баритонов. В окончаниях локатива единственного числа в одной части среднелатышских говоров и в латышском литературном языке обобщена плавная интонация старых баритонов. В другой части среднелатышских говоров в окончаниях локатива единственного числа обобщена прерывистая интонация старых окситонов. В латгальских же говорах в окончаниях локатива единственного и множественного числа всех склоняемых частей речи и причастий обобщена прерывистая интонация старых окситонов, напр., *pupâ* ‘в бобу’, *pupûos* ‘в бобах’ как и *vogâ* ‘в борозде’, *vogûos* ‘в бороздах’.

В латгальских говорах не сохранилось следов такой метатонии, как изменение нисходящей интонации в плавную и плавной в нисходящую, ибо в этих говорах нейтрализовалась оппозиция плавной и нисходящей интонаций, т. е.

эти две интонации совпали в одну – нисходящую. Однако во многих латгальских говорах наличествует метатония прерывистой и нисходящей интонаций. Во-первых, причиной такой смены интонаций могло быть изменение места ударения слова в целях устранения омонимии, напр., *d'ȁ̈t'*[2] ‘класть (откладывать) яйца, нести яйца, нестись’ и *d'ât'* ‘делать (колбасы)’. Во-вторых, изменение прерывистой интонации в нисходящую осуществляется во многих глубоких говорах южной и западной Латгалии и северо-восточной Видземе в словоформах с двумя или тремя прерывисто интонированными слогами как диссимиляция прерывистых интонаций, напр., *gôłva* ‘голова’, но *gòłvâ* ‘в голове’.

Вокализм

Из истории балтийского вокализма

Для разработки истории вокализма латгальских говоров (как и любого балтийского идиома) важен выбор “точки отсчета”. Так как вопрос о развитии балтийского вокализма является спорным и дискуссия по нему в лингвистике продолжается, в данной работе мы были вынуждены занять свою позицию по поводу эволюции балтийского вокализма. На основе анализа данных западнобалтийских и восточнобалтийских языков, а также фонетических особенностей балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках и феннизмов в восточнобалтийских языках мы пришли к выводу о правильности гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса о развитии балтийского вокализма и выдвинули некоторые дополнительные аргументы в ее пользу. Поэтому “точкой отсчета” фонетических процессов, происшедших в истории латгальского вокализма, мы избрали систему восточнобалтийского вокализма, разработанную в рамках гипотезы о развитии балтийского вокализма Й. Казлаускасом и модифицированную нами:

i	*u*	*ī*	*ū*
		ę̄	*ǭ*
e	*o*	*ē*	*ō*

Закрытые краткие гласные **ę*, **ǫ* в этой системе наличествовали лишь в тавтосиллабических сочетаниях **ęn*, **ǫn*, т. е. являлись комбинаторными вариантами основных вариантов фонем (*e*, *o*).

Перегласовки

После распада восточнобалтийского языкового единства в латгальском идиоме осуществился ряд перегласовок и фонетических изменений, коренным образом преобразовавших восточнобалтийскую систему вокализма.

Регулярная палатальная перегласовка или эпентеза гласных *i*, *e* наличествует во многих селонских говорах, а спорадическая – в остальных

селонских, а также куронских, западножемайтских, восточно- и южноаукштайтских и латгальских говорах, напр., *oss* ‘острый’, но *es'm'ìn'c'* ‘лезвие’ в латгальских говорах. Можно согласиться с мнением Э. Френкеля, что это явление возникло уже в начале нашей эры, когда эти два обособленных ареала на востоке и западе современных восточнобалтийских языков еще составляли один непрерывный ареал.

В глубоких латгальских и селонских говорах, как и в юговосточных жемайтских говорах дунининков, восточнобалтийские гласные **ę̄*, **ǭ* сузились в *ī*, *ū*. В отличии от жемайтских говоров дунининков, в которых сохранились рефлексы восточнобалтийских дифтонгических звукосочетаний **ęn*, **ǫn*, в глубоких латгальских и селонских говорах эти звукосочетания, как и долгие гласные **ę̄*, **ǭ*, дали рефлексы долгие гласные *ī*, *ū*. Из этого вытекает, что сначала в латгальском и селонском языках монофтонгизировались дифтонгические сочетания **ęn* (> **ę̄*) и **ǫn* (> **ǭ*) а потом началось сужение гласных **ę̄*, **ǭ*. На основе данных ареальной лингвистики, письменных памятников, современной топонимии, латышских народных песен и литовских говоров Латгалии можно предположить, что сужение гласных **ę̄*, **ǭ* осуществилось поэтапно. На первом этапе (до VI в.) эти гласные изменились в дифтонгоиды **ī^{e}* или **^{e}ī* и **ū^{o}* или **^{o}ū*. На втором этапе (после 1478–1519 гг.) дифтонгоиды изменились в долгие гласные *ī*, *ū*. Судя по данным исторической и современной топонимии и данным латышских народных песен, можно предположить, что и в неглубоких латгальских и селонских говорах гласные **ę̄*, **ǭ* сузились в *ī*, *ū*, но позже под влиянием среднелатышского диалекта гласные *ī*, *ū* были заменены дифтонгами *ie*, *uo* и в наши дни в этих говорах уже наличествуют, например, формы *kùoks*[2] ‘дерево’ вместо *kùks*[2] и *lìepa*[2] ‘липа’ вместо *lìpa*[2].

Восточнобалтийский гласный **o* сохранился в латгальских говорах в таких случаях, если за ним следует твердый согласный и в следующем слоге наличествует или наличествовал гласный среднего или заднего ряда. В говорах южной и центральной Латгалии гласный *o* согласно этому правилу сохранился как в подударных, так и в безударных слогах (кроме исконных конечных слогов), напр., *vokors* ‘вечер’. В говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе гласный *o* сохранился только в подударных слогах, в безударных же слогах он изменился в гласные *å*, *a*, напр., *vokårs*, *vokars* ‘вечер’. Восточнобалтийский гласный **o* изменился в *å*, *a*, если за ним следовал мягкий согласный или в следующем слоге был гласный переднего ряда, напр., *gaļa* ‘мясо’. Так как некоторые следы дистрибуции гласных *o* (или *å*) : *a* сохранились и в говорах северо-восточной Литвы, испытавших воздействие селонского языкового субстрата, то надо полагать, что это фонетическое явление возникло до XIII в., ибо в этом столетии Ливония и Литва были разделены государственной границей и контакты между северной и южной Селонией были прерваны.

Нарушение правил дистрибуции гласных *o* (или *å*) : *a* часто встречается. Это явление объясняется несколькими причинами. Во-первых, такие отклонения от нормы с точки зрения современного состояния часто объясняются

историческим изменением окончаний или суффиксов, т. е. это только мнимые отклонения от нормы. Во-вторых, нерегулярный гласный *o* внедрен в некоторые словоформы из таких словоформ, где этот гласный вполне закономерен. В-третьих, нерегулярный гласный *a* в латгальских говорах северо-восточной Видземе, возможно, объясняется влиянием среднелатышского диалекта.

Восточнобалтийский дифтонг **oi* в латгальских говорах, как правило, изменился в дифтонг *ai*. Однако во многих латгальских говорах дифтонг *oi* спорадически сохранился, напр., *drȍiska*[2] 'озорник, проказник, шалун'.

В подавляющем большинстве латгальских говоров восточно-балтийский дифтонг **ou* изменился в *au*. Однако в некоторых из этих говоров дифтонг *ou* (или *åu*) сохранился регулярно, а во многих говорах – спорадически, напр., *slȍukt*[2] 'доить'.

Характерной чертой многих латгальских и селонских говоров является позиционная перегласовка гласных *e* > *a*, *ē* > *ā*, *i* > *y*. Суть этой перегласовки заключается в следующем: гласные переднего ряда *e*, *ē*, *i* изменились в гласные среднего ряда *a*, *ā*, *y*, если в следующем слоге наличествовали гласные среднего или заднего ряда и если за гласными *e*, *ē*, *i* следовали твердые согласные, напр., *azars* 'озеро', *vàtra*[2] 'буря', *vỳłks*[2] 'волк'. В купишкенском говоре северовосточной Литвы, испытавшем воздействие селонского языкового субстрата, также сохранились следы позиционной перегласовки гласных *e* > *a* и *ē* > *ā*, напр., *madùs* 'мед', *tā́vas* 'отец'. Судя по некоторым топонимам, засвидетельствованным в письменных памятниках XIII–XV вв., эта перегласовка в латгальском и селонском языках начала осуществляться до XIII в. или по крайней мере в XIII в.

Аналогичное фонетическое явление – гармония гласных – наличествует в южноэстонском диалекте, в водском, ижорском, финском и некоторых других прибалтийско-финских языках. На наш взгляд, такая аналогия в фонетике контактирующих языков не может быть случайным совпадением. Поэтому позиционную перегласовку в латгальском и селонском языках можно объяснить прибалтийско-финским субстратом.

В говорах северной Латгалии дифтонг *ai* за согласными *k*, *g* изменился в *ei*, напр., *sk'êida* 'щепа', *g'èisma*[2] 'свет'. В некоторых говорах Лудзенского и Резекненского районов это фонетическое изменение наличествует только в отдельных местоимениях и наречиях, напр., *k'êida* 'какая', *k'êi* 'как'. Исходя из законов исторической фонетики латышского языка, невозможно удовлетворительно объяснить изменение дифтонга *ai* в *ei* за согласными *k*, *g*. Но аналогичное фонетическое явление наличествует в прибалтийско-финских языках, в которых дифтонг *ai* за согласным *k* спорадически изменился в эстонский дифтонг *õi*, водский *e̮i*, вепсский *e̮i*, *e̮i*. Это фонетическое изменение наличествовало и в чудском языке восточной Латвии. Поэтому возможно, что импульс для изменения дифтонга *ai* в *ei* за согласными *k*, *g* латгальский язык получил из чудского языка восточной Латвии.

Восточнобалтийские долгие гласные **ī*, **ū* в латгальском языке сохранились довольно долго. По данным письменных памятников дифтонгизация

этих гласных в латгальских говорах осуществилась в промежутке времени между 1478 г. и 1519 г.

Восточнобалтийский долгий гласный *$\bar{\imath}$ корневых слогов в латгальском изменился в дифтонги *ii̯*, *ei*. Этот же гласный суффиксальных слогов в глубоких говорах южной и центральной Латгалии изменился в дифтонг *ei*, а в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе сохранился. В некоторых говорах северо-восточной Видземе долгий гласный $\bar{\imath}$ суффиксальных слогов сократился.

Восточнобалтийский долгий гласный *$\bar{u}$ в латгальском изменился в дифтонги *uu̯*, *ou*, *əu*, *eu*, *yu*, *iu*.

Дифтонгизация восточнобалтийских долгих гласных *$\bar{\imath}$, *$\bar{u}$ осуществилась поэтапно, а именно – *$\bar{\imath}$ > *ii̯* > *ei* и *$\bar{u}$ > *uu̯* > *ou* > *əu*, *eu*, *yu*, *iu*. Это подтверждается некоторыми данными письменных памятников и говора лудзенских эстонцев.

Восточнобалтийский долгий гласный нижнего подъема открытый *$\bar{o}$ впоследствии в латгальском и селонском языках стал гласным среднего подъема закрытым *o*. Этот долгий гласный сохранился в ливанском и аташиенском говорах, а также во многих селонских говорах, напр., *kòja*[2] ‘нога’. В подавляющем большинстве латгальских говоров долгий гласный $\bar{o}$ изменился в дифтонг *uo* или *ua*, напр., *kùoja* ‘нога’. В говорах северо-восточной Видземе наблюдается большое разнообразие рефлексов долгого гласного $\bar{o}$: $\bar{o}^{a}$, $\bar{\bar{a}}$, $^{o}\bar{a}$, $\bar{a}$.

Долгий гласный $\bar{o}$ в безударных слогах за исключением окончания локатива единственного числа, в котором он изменился в $\bar{a}$ (напр., *gôlvâ* ‘в голове’), часто сохранился или дал те же рефлексы, что и в подударных слогах (напр., *stàigûot*[2] ‘ходить’). Но часто долгий гласный $\bar{o}$ сократился во многих словоформах в безударной позиции перед тавтосиллабическим *m*, напр., *skàitòm*[2] ‘считаем; читаем’. Потом этот краткий *o* был внедрен и в некоторые другие словоформы без тавтосиллабического *m*.

Дифтонг *oi* наличествует в безударных слогах вместо закономерного дифтонга *uo* в некоторых глубоких говорах Латгалии (Берзгале, Макашены, Наутрены и др.). В третьем лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на -*āi̯o* долгий гласный $\bar{o}$ закономерно сократился перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *i̯* и таким образом в этой форме глагола образовался дифтонг -*oi* (< *-*ōi̯*) (напр., *stàigòi*[2] ‘ходит, ходят’), который потом был внедрен и в некоторые другие формы глаголов и в некоторые формы имен существительных, прилагательных и наречий вместо закономерного дифтонга *uo*.

В говорах северо-восточной Видземе рефлексы гласного $\bar{o}$ в безударных слогах, как и в ударных слогах, под влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка все больше заменяются гласным $\bar{a}$.

После первичной позиционной перегласовки гласных *e > *a* и *$\bar{e}$ > $\bar{a}$ во многих позициях в латгальском все же сохранились гласные *e, *$\bar{e}$. Впоследствии и эти гласные в латгальских говорах подверглись разным позиционным

изменениям. Древнелатгальский краткий закрытый гласный *e в глубоких латгальских говорах сохранился без изменений только в некоторых позициях. Вместо этого гласного во многих случаях в глубоких латгальских говорах наличествуют его рефлексы ä, ȧ, a, ẹ, ẹ, ie. Притом эти рефлексы строго распределены по ареальному признаку: 1) в говорах центральной Латгалии и некоторых говорах юго-восточной Латгалии гласный ä, 2) в извалтском говоре гласные ä, ȧ, a, 3) в большинстве говоров юго-восточной Латгалии гласные ä, a, 4) в говорах западной Латгалии гласный ẹ, 5) в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе гласный ẹ, 6) в некоторых говорах северо-восточной Видземе в подударных слогах дифтонгоид ie.

В латгальских говорах только тот долгий закрытый гласный *ē дифтонгизировался, который уже раньше в определенных позиционных условиях не был перегласован в долгий гласный ā. Вместо древнелатгальского долгого закрытого гласного ē в современных латгальских говорах наличествуют следующие рефлексы: ē, ā̈, ā, ẹ̄, ẹ̄, ie, u̇ə, uə. Рефлексы долгого закрытого гласного *ē строго распределены по ареальному принципу: 1) в говорах центральной Латгалии и в некоторых говорах юго-восточной Латгалии долгий гласный ā̈ и дифтонги ie, u̇ə, 2) в говорах южной и восточной Латгалии долгие гласные ä, ā и дифтонги ie, uə, 3) в одной части говоров западной Латгалии долгий гласный ẹ̄, 4) в другой части западнолатгальских говоров долгий гласный ẹ̄ и дифтонг ie, 5) в говорах северной Латгалии, некоторых говорах южной Латгалии и части говоров северо-восточной Видземе дифтонг ie, 6) в части говоров северо-восточной Видземе долгие гласные ē (только в безударных слогах), ẹ̄ и дифтонг ie.

Вторичная перегласовка древнелатгальских закрытых гласных *e, *ē во всем ареале латгальского племенного языка первоначально осуществилась в следующем виде: *e > ä и *ē > ā̈, ie. Но потом с этими рефлексами вторичной перегласовки в большинстве латгальских говоров вновь произошли разные фонетические изменения.

В связи с частичной депалатализацией смягченного согласного r′ в извалтском говоре гласный ä за согласным r̂ занимающем промежуточное положение между смягченным r′ и твердым r, изменился в гласный ȧ, занимающий промежуточное положение между гласным переднего ряда ä и гласным среднего ряда a.

Во многих говорах южной и восточной Латгалии гласные переднего ряда ä, ā̈ за депалатализованными согласными r, š, ž, č, ǯ и в абсолютном начале слова изменились в гласные среднего ряда a, ā. Дифтонг ie за депалатализованными согласными r, š, ž, č, ǯ в этих говорах Латгалии изменился в дифтонг u̇ə или uə.

Во многих говорах северо-восточной Видземе в абсолютном начале слова и за твердыми согласными вместо латышского литературного гласного e наличествует гласный a. Это с первого взгляда непонятное фонетическое явление можно удовлетворительно объяснить в свете данных глубоких говоров Латгалии следующим образом: в говорах северо-восточной Видземе когда-то были

смягченные согласные и гласный переднего ряда *ä*, после же депалатализации смягченных согласных и гласного *ä* под влиянием среднелатышского диалекта возникли последовательности звуков твердый согласный + гласный среднего ряда *a* и гласный *a* в абсолютном начале слова.

В говорах западной Латгалии под влиянием соседних селонских говоров осуществилась третичная перегласовка *ä* > *ę* и *ā̈* > *ę̄*, напр., *n'äs't'* > *n'ęs't'* 'нести', *m'ä̀l'ä*^{2} > *m'ę̀l'ę*^{2} 'язык'. В некоторых говорах северо-восточной Видземе осуществилась третичная перегласовка *ä* > *ę* и *ā̈* > *ę̄*, а в говорах северной Латгалии – третичная перегласовка *ä* > *ę*, напр., *m'ìel'ä* ^{2} > *m'ìel'e*^{2} 'язык'.

Качественные изменения гласных в безударных слогах

Правила перегласовок в латгальских говорах относятся как к подударным, так и безударным слогам. Однако в безударных слогах действуют и некоторые специфические законы, несвойственные подударным слогам. Так, краткий гласный суффиксов или второй части сложных слов иногда ассимилируется гласному предыдущего слога, напр., *kubùls* 'бадья, чан' (ср. лит. *kùbilas* то же).

Количественные изменения гласных

В целях устранения избыточной долготы корневых слогов во многих латгальских говорах спорадически сокращены долгие гласные перед тавтосиллабическими сонорными согласными *r*, *l*, *m*, *n*, напр., *lȳls* 'большой'.

Во многих говорах северо-восточной Видземе и некоторых говорах северной Латгалии долгий прерывисто интонированный гласный *î* сокращен перед смычным согласным *k*, если за этим согласным следует еще один или два согласных, напр., *ikss* 'короткий'.

Во многих латгальских говорах в целях устранения избыточной долготы долгий гласный в безударной позиции сокращен перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *i̯* и сонорным согласным *m*. Долгий гласный перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *i̯* сокращен как в глубоких говорах Латгалии, так и в говорах северо-восточной Видземе. Долгий гласный перед тавтосиллабическим сонорным согласным *m* сокращен в двуслоговых и многослоговых именных и глагольных формах в говорах южной и центральной Латгалии.

В глубоких говорах южной и частично центральной Латгалии долгий гласный сократился перед тавтосиллабическим сонорным согласным *m* в однослоговых местоименных формах, напр., *tòm* 'тем, (с) теми'.

Во многих латгальских говорах долгие гласные суффиксальных слогов сократились (но непоследовательно) перед тавтосиллабическими сонорными согласными *l*, *n*, напр., *ûzuls*.

Сокращение долгих безударных гласных первоначально осуществилось только перед тавтосиллабическими сонорными согласными *l*, *m*, *n* и неслоговым гласным *i̯* для устранения избыточной долготы, а потом и в других формах парадигм перед гетеросиллабическими согласными *l*, *m*, *n*, *j*, а в глагольных формах и перед согласным *t*.

Во многих латгальских говорах сокращению долгих гласных в предлогах способствовала проклитическая позиция, напр., *nu* 'от; из; с' (< *nū*).

Спонтанное удлинение подударных гласных встречается во многих латгальских говорах, напр., *nàs's'* 'нож' (< *nàz's'*). В некоторых глубоких говорах западной Латгалии в связи с отпадением гласного следующего конечного слога удлиняется краткий гласный *o*, напр., *dȍr* 'делаю' (< *doru*).

Гетеросиллабические звукосочетания *ij*, *uv* в латгальских говорах, как и в селонских и некоторых среднелатышских говорах, удлинились, т. е. стали звукосочетаниями **īj*, **ūv*. Это удлинение по свидетельствам древнелатышских письменных памятников уже известно, начиная с XVI в. Удлинение кратких гласных *i*, *u* в звукосочетаниях *ij*, *uv* осуществилось в латгальских и селонских говорах до дифтонгизации долгих гласных **ī*, **ū*. Новые долгие гласные **ī*, **ū* в этих звукосочетаниях, как и унаследованные гласные **ī*, **ū* были дифтонгизированы. В результате возникли звукосочетания **eij*, **ouv*, ** əuv*, **euv*, **yuv*, **iuv*, которые потом упростились в звукосочетания *ej*, *ov*, *əv*, *ev*, *yv*, *iv*. Удлинение гласных *i*, *u* в рассматриваемых звукосочетаниях некоторых говоров северной Латгалии и в говорах северо-восточной Видземе зависело от подударности позиции, ибо в суффиксах такое удлинение не осуществилось.

В старых дифтонгических сочетаниях **er*, **or* в плавной и нисходящей интонациями в латгальском языке (как и в селонском и куронском языках) первый компонент удлинился. Удлинение первого компонента дифтонгических сочетаний **er*, **or* осуществилось до вторичной перегласовки и дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ē* и дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ō*, ибо как унаследованные долгие гласные **ē*, **ō*, так и новые долгие гласные **ē*, **ō* в дифтонгических сочетаниях в латгальских говорах подверглись одним и тем же фонетическим изменениям.

Первый компонент дифтонгических сочетаний ir $ìr^2$ (<*ìr*, *ir̃*) и $ùr^2$ (< *ùr*, *ur̃*) в латгальских говорах удлинился, а потом в части говоров и дифтонгизировался. В некоторых говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии дифтонгические сочетания $ìr^2$, $ùr^2$, $ù{:}r^2$, вероятнее всего, являются результатом ретроградного развития дифтонгических сочетаний $ìer^2$, $ùor^2$, $ûr^2$ под влиянием среднелатышского диалекта.

Так как современное название одного населенного пункта Латгалии *N'ìerza*^{2} в одном документе 1599 г. еще зафиксировано в форме *Nirza*, то надо полагать, что удлинение и дифтонгизация первого компонента дифтонгических сочетаний $ìr^2$, $ùr^2$ осуществилось после XVI в.

В глубоких говорах Латгалии, за исключением двух говоров западной Латгалии (аташиенского говора и северной части ливанского говора), удлинены все гласные перед прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами *r, l, m, n*, напр., *gôłva* ‘голова’. Это удлинение осуществилось после дифтонгизации древнелатгальских долгих гласных **ī, *ū*, ибо новые долгие гласные *ī, ū* в дифтонгических сочетаниях не дифтонгизированы, напр., *jîmt'* ‘брать, взять’, *pogûłms* ‘двор (дома)’. Но это удлинение осуществилось до или во время дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ē*, ибо новый долгий гласный **ē* испытал те же фонетические изменения, что и старый **ē*, напр., *s'p'îert'* ‘шагать; лягать’.

Синкопа

В глубоких говорах Латгалии гласные безударных слогов, за исключением гласных конечных слогов, редко исчезают. В этих говорах спорадически выпадают корневые безударные гласные, напр., *pas'cît'* ‘сказать’ (< *pasacît'*).

В некоторых говорах северо-восточной Видземе спорадически выпадает гласный *a* в возвратной морфеме *-sa-*, *-za-*, напр. *nazgribîs* ‘не хочется’ (< *nazagribîs*).

В латгальских говорах часто выпадает гласный *u* за согласным *j* в суффиксе действительных причастий прошедшего времени женского рода, напр., *stàigùǫis'ā*[2] ‘(она) ходила’ (< *stàigùojus'ā*[2]). Спорадически выпадает гласный *a* за согласным *j* в суффиксе страдательных причастий настоящего времени, напр., *gùdàim'is*[2] ‘уважаемый; праздничный’ (< *gùdojam'is*[2]).

Эпентеза гласных

Если при выпадении кратких гласных конечных слогов образовались трудно произносимые скопления согласных, то в латгальском языке перед окончанием *-s* был вставлен гласный *y*, сохранившийся в большинстве латгальских говоров до наших дней, напр., *kokłys* ‘шея’. После ретроградной перегласовки *y* > *i*, осуществившейся в западной части латгалъско-селонских говоров и в некоторых севернолатгальских говорах, в части латгальских говоров возникли формы с эпентетическим гласным *i*, напр., *krâslis* ‘стул’.

Стяжение гласных

Стяжение смежных слоговых гласных и дифтонгов в латгальских говорах, как и в селонских говорах, в большей мере распространено, чем в среднелатышских и ливонских говорах. В большинстве латгальских говоров можно выделить следующие случаи стяжения гласных: *a + a > ā*; *a + ă > ā̆*; *a + ā > ā*; *a + ai > āi* ; *a + au > āu* ; *a + uo > uo*; *uo + a > uo*. Кроме того можно

отметить следующие специфические случаи стяжения смежных слоговых гласных в говорах северо-восточной Видземе: *ē + a > ā*; *ā + a > ā*.

Вокализм конечных слогов

Редукция конечных слогов в латгальском языке, как и в других северных восточнобалтийских племенных языках, осуществилась поэтапно. Первоначально в двуслоговых и многослоговых словах исчезли краткие гласные, за исключением краткого гласного *u* и гораздо реже краткого гласного *i*. Этот этап редукции, судя по записям топонимов в письменных памятниках, осуществился до XIII в. После исчезновения кратких гласных конечных слогов первоначальные долгие гласные и дифтонги конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах изменились в краткие гласные. Причиной такой редукции конечных слогов могла быть оттяжка ударения на первый слог, возникшая под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата.

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, редукция конечных слогов проявилась в гораздо большей мере, чем в среднелатышских говорах. Так, в этих говорах исчез и краткий гласный *u* конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах. Сохранился в некоторых случаях лишь краткий гласный *i* конечных слогов.

В латгальских говорах частично даже исчезли вновь образовавшиеся краткие гласные (из первоначальных долгих гласных и дифтонгов) конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах. Особенно сильно эта редукция проявилась в галенском и прейльском говорах и вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором. Так, в этих трех говорах полностью исчезли вторичные краткие гласные *i*, *u*, а иногда и краткий гласный *a* конечных слогов.

В глубоких говорах южной и центральной Латгалии вместо ожидаемого окончания *-es* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных и прилагательных с основами на *-(i̯)ē* наличествует окончание *-is'*, а вместо окончания *-as* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā* наличествует окончание *-ys*. Окончание *-is'* вместо *-ys* наличествует за смягченными согласными, т. е. в именах с основой на *-i̯ā*, а также часто за согласным *j* и иногда за согласными *k*, *g*.

Можно полностью присоединиться к мнению А. Абеле, что окончания *-ys*, *-is'* возникли фонетически. Согласно правилам палатализации в окончании *-as* согласный *s* остался твердым, в окончании же *-es* согласный *s* стал смягченным. При произношении твердого согласного *s* в говорах Латгалии середина языка оттянута больше назад, чем в среднелатышском диалекте. Перед тавтосиллабическим твердым согласным *s* язык уже при произношении гласного поднимается выше, и поэтому окончание *-as* изменилось в *-ys*. При произношении смягченного согласного *s'* передняя часть языка приближается к

положению гласного *i*. Таким образом, приспособляясь к тавтосиллабическому смягченному согласному *s'*, окончание *-es* изменилось в *-is'*.

Так как имена с основами на *-i̯ā* и *-(i̯)ē* в глубоких говорах южной и центральной Латгалии совпали в одно склонение, то и в имена с основой на *-i̯ā* было внедрено окончание *-is'* вместо *-ys*.

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, краткие гласные (бывшие долгие гласные и дифтонги) открытых конечных слогов произносятся с более низким подъемом языка, т. е. более открыто, чем в среднелатышском диалекте. Вследствие действия закона расширения кратких гласных открытых конечных слогов вместо краткого гласного *-e* в латгальских говорах, за исключением части говоров северо-восточной Видземе, наличествуют гласные *-ę*, *-ę*, *-ä*, *-a*, напр., *ęg'l'ę*, *ęg' l'ę*, *äg'l'ä*, *agļa* ‘ель’. В некоторых говорах северной Латгалии конечный гласный *-i* изменился в *-e*, а конечный гласный *-u* в *-o*, напр., *c'ep'e* ‘ты пек, ты пекла’, *c'epo* ‘я пек, я пекла’.

Тенденция расширения гласных открытых слогов в латгальских говорах, как и в селонских говорах, распространилась и на долгие гласные, напр. *pučę̂*, *pučâ* ‘в цветке’ (ср. ср.-лтш. *puķê*), *gôlvâ* ‘в голове’ (ср. лит. *galvojè*, лтш. диал. (селон.) *gȍ́lvó*).

Консонантизм

Ассимиляция индоевропейских палатализованных гуттуральных согласных **k̂*, **ĝ*, **ĝh*

Индоевропейские смягченные смычные **k̂*, **ĝ*, **ĝh* в общебалтийском развились в палатализованные свистящие **s'*, **z'*, которые в одних идиомах потом развились в шипящие *š*, *ž* (в южных восточнобалтийских племенных языках, севернобалтийских диалектах и др.), в других же – в свистящие *s*, *z* (в западнобалтийских языках, северных восточнобалтийских племенных языках, севернобалтийских диалектах и др.). Ассибиляция индоевропейских палатализованных смычных в общебалтийском осуществилась до начала балтийских и прибалтийско-финских языковых контактов, т. е. еще до конца III тысячелетия до нашей эры, ибо в балтизмах прибалтийско-финских языков наличествуют только рефлексы севернобалтийских шипящих **š*, **ž* и гораздо реже свистящих **s*, **z* (< и.-е. **k̂*, **ĝ*, **ĝh*).

Смягчение и первая аффрикатизация

Позиционное смягчение началось с заднеязычных смычных согласных *k*, *g* в общебалтийском. После распада общебалтийского и восточнобалтийского процесс позиционной палатализации продолжался в отдельных балтийских племенных языках, охватывая все новые и новые согласные. Однако

систематическая позиционная палатализация всех согласных могла осуществиться только после завершения процесса палатации согласных.

В латгальском языке, как и в селонском, земгальском и куронском языках, смягченные согласные **k'*, **g'* перед гласными переднего ряда и звукосочетания **kj*, **gj* изменились в аффрикаты *c*, *ʒ*, напр., *rùc'eņa*[2] 'ручка' при *rùka*[2] 'рука', *ûʒ'eņa* 'ягодка' при *ûga* 'ягода', *càuròis* 'дырявый', *ruʒy* 'рожь'.

Смягченные смычные согласные *k'*, *g'* за свистящими *s*, *z*, позже изменившимися в шипящие *š*, *ž*, перед гласными переднего ряда в глубоких говорах Латгалии сохранились без изменений, напр., *šk'ìerba*[2] 'щель'. Звукосочетание *žg'* в глубоких говорах Латгалии подверглось метатезе, напр., *r'ęg'ž'in'is'* 'веревочная сетка для сена или соломы'. В латгальских говорах Видземе смягченные согласные *k'*, *g'* в звукосочетаниях *šk'*, *žg'* перед гласными переднего ряда депалатализованы. Звукосочетание **skj* во всех латгальских говорах прошло следующий путь развития: **skj* > **s'k'* > *šk'* > *šk*.

Звукосочетания **sj*, **zj*, **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj*, **cj*, **ʒj* в латгальском языке, как и в других северных восточно-балтийских языках, изменились в согласные *š*, *ž*, *ļ*, *ņ*, *ŗ*, *č*, *ǯ*. Мягкий *ŗ* во всех латгальских говорах стал твердым *r*. В части латгальских говоров мягкие *ļ*, *ņ* отвердели перед окончанием *-š*.

Звукосочетание **stj* в латгальских говорах, как и в селонских говорах, развилось в *šk'* (перед гласными переднего ряда) и *šk* (перед гласными среднего и заднего рядов).

В латгальском и селонском языках звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj* изменились в *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* не только в начале корня, но часто и на стыке корня и суффикса (примеры с **bj*, **vj*, **mj* > *bļ*, *vļ*, *mļ* в начале корня отсутствуют). Об этом свидетельствуют многочисленные случаи эпентезы *ļ*, *l'* в памятниках старолатгальской письменности, в латгальских народных песнях, в топонимии и антропонимии восточной Латвии и в современных латгальских и селонских говорах. В нижнелатышских же говорах (ретроспективно – в земгальском и куронском языках) звукосочетания **pj*, **bj* изменились в *pļ*, *bļ* только в начале корня (примеры с **vj*, **mj* > *vļ*, *mļ* в начале корня отсутствуют).

Эпентетические *ļ*, *l'* на стыке корня и суффикса в латгальских говорах, как и в некоторых селонских говорах, наличествуют: 1) в некоторых глагольных формах, но особенно часто в формах настоящего времени изъявительного наклонения, напр., *stùmļu*[2] 'толкаю', 2) в некоторых именах прилагательных, напр., *s'ļapļa* 'мокрая', 3) в некоторых наречиях, напр., *z'èml'i* 'низко', 4) в именах существительных (нарицательных и собственных), напр., ойконим *Strupl'i*.

В результате диссимиляции (при наличии двух *l* в слове) возникли формы с эпентетическим *ņ*, напр., *glûobņu* 'спасаю' (< *glûobļu*).

В некоторых говорах южной Латгалии эпентетический *ņ* в глагольных формах настоящего времени изъявительного наклонения был заменен твердым *n*, возможно, под влиянием глаголов с основой на *-no*, напр., *slàpnu*[2] 'скрываю'.

В древнепрусском языке, литовском литературном языке и подавляющем большинстве литовских говоров эпентетического *l̨* нет. В некоторых литовских говорах все-таки спорадически наличествуют звукосочетания *pl'*, *bl'* вместо закономерных *pj*, *bj*. Но они, возможно, объяснимы языковым субстратом селонского, земгальского, куронского и некоторых других исчезнувших балтийских языков и адстратом славянских языков. В праславянском звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj* изменились в *pl'*, *bl'*, *vl'*, *ml'* в начале корня и на стыке корня и суффикса. Следовательно изофона (эпентетический *l̨*, *l'* за губными) объединяет только латышский (ретроспективно латгальский, селонский, земгальский и куронский языки) и славянские языки. По рассматриваемому фонетическому признаку особенно близки к славянскому (на современном этапе – к русскому, белорусскому, украинскому и словенскому языкам) латгальско-селонские говоры (ретроспективно латгальский и селонский языки), в которых эпентетический *l̨*, *l'* развился не только в начале корня, но и на стыке корня и суффикса в противоположность среднелатышским говорам (ретроспективно земгальскому и куронскому языкам), в которых эпентетический *l̨* развился только в начале корня. Рассматриваемая летто-славянская изофона возникла после распадения восточнобалтийского языкового единства, в последний период истории праславянского языка.

Латгальско-селонским эпентетическим *n̨*, *n'*, *n* вместо ожидаемых *l̨*, *l* соответствуют эпентетические *н'*, *н* и в южнобелорусских (особенно юго-западнобелорусских) говорах. Параллельные формы с эпентетическими *l̨*, *l'*, *n̨*, *n'*, *n* в латгальско-селонских и формы с эпентетическими *л'*, *н'*, *н* в южнобелорусских говорах иногда могут наличествовать одновременно в одних и тех же говорах.

После палатации согласных в латгальском, как и в некоторых других балтийских языках, возникла регулярная палатализация согласных перед гласными переднего ряда. Это фонетическое изменение осуществилось до редукции конечных слогов, ибо смягченные согласные наличествуют и в таких случаях, если за ними следовали краткие гласные переднего ряда, позже исчезнувшие в результате редукции конечных слогов, напр., *bȳus'* ‘будет, будут’ (< **bū̆si*, ср. ст.-лит. *būsi-gu*).

Как свидетельствуют результаты палатации, согласный *j* в древнелатгальском был мягким. Под давлением фонетичнской системы, т. е. корреляции твердых и смягченных, согласных, уже до редукции конечных слогов этот согласный в древнелатгальском расчленился на два звука – твердый *j* и смягченный *j'*. По сравнению со среднелатышским мягким согласным *j* артикуляционная база твердого *j* отодвинута назад, а смягченного *j'* продвинута вперед. Эти два согласных часть носителей (даже молодежь!) глубоких говоров южной и центральной Латгалии и в наши дни хорошо различают и осознают.

До редукции конечных слогов все смягченные согласные в латгальском являлись позиционными вариантами основных вариантов фонем – твердых

согласных, но после редукции конечных слогов они, за исключением смягченных согласных *š′, ž′, č′, ǯ′*, стали самостоятельными фонемами.

Судьба тавтосиллабического носового *n*

В латгальском языке, как и в северноселонском диалекте и земгальском языке, восточнобалтийские дифтонгические сочетания **in, *un, *ęn, *ǫn* изменились в долгие гласные **ī, *ū, *ę̄, *ǭ*. По свидетельствам топонимов, зафиксированных в письменных памятниках XIII в., это фонетические изменение осуществилось до 1200 г. Гласные, возникшие в результате монофтонгизации рассматриваемых дифтонгических сочетаний, потом подверглись тем же фонетическим изменениям в латгальском, что и унаследованные из восточнобалтийского гласные **ī, *ū, *ę̄, *ǭ*.

Вторая аффрикатизация смягченных согласных *k′, g′* и мягких согласных *ķ, ģ*

В большинстве глубоких говоров Латгалии, в некоторых глубоких латгальских говорах северо-восточной Видземе и в некоторых глубоких селонских говорах восточной Видземе и восточной Земгале, смычные *k′, ķ* изменились в аффрикату *č*, а смычные *g′, ģ* – в аффрикату *ǯ*, напр., *kačč* ‘кот’ (ср. лтш. литер. *kaķis* то же), *ǯ′èim′s′*[2] ‘лицо’ (ср. лтш. литер. *ģīmis*). Топонимы с аффрикатой *č′* вместо ожидаемого смычного *k′* в северо-восточной Литве являются селонскими по происхождению. Судя по распространению гипернормальных смычных *k′, ķ* вместо закономерной аффрикаты *č* во многих говорах северо-восточной Видземе, глубоких говорах южной Латгалии, западно- и южноселонских говорах, ясно, что вторая аффрикатизация смычных *k′, ķ, g′, ģ* наличествовала во всем ареале латгальского и селонского языков.

Учитывая то, что в результате аффрикатизации *k′, ķ* > *č* и *g′, ģ* > *ǯ* было ослаблено одно звено фонологически релевантной оппозиции твердых и смягченных согласных в латгальском и селонском (были нейтрализованы пары фонем (*k*) и (*k′*), (*g*) и (*g′*) и фонемы (*k′*) и (*g′*) стали позиционными вариантами фонем (*k*,) и (*g*)), ясно, что эту аффрикатизацию нельзя объяснить внутриязыковыми тенденциями развития, а иноязычным влиянием. На то, что такая постановка вопроса правильна, указывает и такой факт: под давлением фонематической системы ареал аффрикат *č* (< *k′, ķ*) и *ǯ* (< *g′, ģ*) в латгальских и селонских говорах сильно сузился. Этот процесс продолжается и в наши дни.

Влияние первой палатализации в праславянском *k* > *č* и g > *ǯ* > ž, которое предполагала А. Абеле, на происхождение второй аффрикатизации смычных *k′, g′* и *ķ, ģ* в латгальском и селонском языках, исключается по хронологическим соображениям. При наличии такого влияния праславянского языка и восточнобалтийские смягченные смычные **k′, *g′* в латгальском и селонском изменились бы в аффрикаты *č, ǯ*, а не в аффрикаты *c, ʒ*.

Мы считаем, что вторая аффрикатизация в латгальском и селонском возникла под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата. Аналогичная аффрикатизация наличествует и в водском языке. Это фонетическое явление было присуще и чудскому языку восточной Латвии. Яркое свидетельство тому прибаптийско-финское название северо-восточной Латвии *Очела*. Об аффрикатизации смычного *k* > *tš* перед гласными переднего ряда в чудском языке восточной Латвии свидетельствует также прибалтийско-финское название реки в Латгалии *Iča* (< **Itšä* < **Ikä*, ср. ойконимы вод. *Itšä-päivä* и фин. *Ikä-päivä*).

Депалатализация смягченных согласных *r′, š′, ž′, č′, ǯ′*

В большинстве глубоких говоров Латгалии смягченный *r′* сохранился, но в части говоров северной и восточной Латгалии и в некоторых говорах южной Латгалии этот смягченный согласный депалатализован.

В большинстве глубоких говоров западной Латгалии смягченные согласные *š′, ž′, č′, ǯ′* сохранились перед гласными переднего ряда, смягченными и мягкими согласными. В говорах же северной, восточной и южной Латгалии, а также в баркавском говоре в западной Латгалии эти смягченные согласные депалатализованы.

Причиной депалатализации смягченных согласных *r′, š′, ž′, č′, ǯ′* в говорах северной Латгалии и баркавском говоре в западной Латгалии было влияние других говоров латышского языка, а в говорах восточной и южной Латгалии – влияние польского и белорусского языков.

Веляризация и вокализация

В латгальских говорах веляризация тавтосиллабического твердого *l* осуществляется за гласными *y, o, u* перед последующим твердым согласным, а также перед гласными *y, o, u, ū, a* и дифтонгом *uo*, напр., *gôłva* ‘голова’. Степень и условия веляризации твердого *l* в этих говорах неодинаковы.

Во многих говорах велярный *ł* часто вокализуется, напр., *gôuva* ‘голова’. Так как в одних и тех же говорах может наличествовать гласный *u* (< *ł*) наряду с велярным *ł*, то вместо исконного *u* нередко наличествует гипернормальный *ł*, напр., *Dàłgova*^{2} ‘(река) Даугава’.

Тавтосиллабический смягченный *l′* в дифтонгических сочетаниях в латгальских говорах иногда изменяется в гласный *i*, напр., *tòik′ī*^{2} ‘только’ (< *tòl′k′ī*^{2} < блр. *мóлькі* ‘только’).

Тавтосиллабические согласные *j, v* в абсолютном конце слова за краткими и долгими гласными в глубоких говорах Латгалии, как правило, вокализуются, напр., *ài* ‘идешь, иди’ (< *ej*), *tā̀us*^{2} ‘отец’ (< *tàvs*^{2} < *tē̂vos*).

Тавтосиллабические согласные *j, j′, v, v′* в абсолютном конце слова за дифтонгами изменяются в неслоговые гласные *i̯, i̯, u̯, u̯*, напр., *jûoi̯* ‘едет, едут’, *jûoi̯* ‘едешь’, *stùou̯*^{2} ‘стоит, стоят’, *stùou̯*^{2} ‘стоишь’. В латгальских говорах северо-

говорах северо-восточной Видземе тавтосиллабические, а в быстрой речи даже интервокальные согласные *j*, *v* за всеми гласными и дифтонгами изменяются в неслоговые гласные *i̯*, *u̯*, напр., *sau̯s* ‘свой’.

Ассимиляция

В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, звонкие согласные перед глухими согласными изменились в глухие, а глухие согласные перед звонкими – в звонкие.

Ассимиляция, связанная со слиянием смычных *t*, *d* с последующим свистящим *s*, т. е. позиционное возникновение аффрикаты *c*, частое явление в латгальских говорах, напр., *aca-ît'* ‘выздороветь, выздоравливать’ (< *at-sa-ît'*).

Позиционные аффрикаты *c*, *č* в латгальских говорах возникли в звукосочетаниях *-ns*, *-n̦š* путем эпентезы смычного *t* между *n* и *s* и *n̦* и *š*, напр., *mùnc* ‘мой’ (< *mùns*).

Согласные *s*, *z*, *l*, *n* перед последующими смягченными и мягкими согласными или бывшими смягченными и мягкими согласными в латгальских говорах изменились в *s'*, *š*, *z'*, *ž*, *l'*, *ļ*, *n'*, *n̦*, напр., *eļkšn'is'*, *el'ekšn'is'* ‘ольха’.

В некоторых латгальских говорах, как и в нижнелатышских и многих селонских говорах, дентальный *n* перед смычными *k*, *g* изменился в велярный *ŋ*. Однако в подавляющем большинстве латгальских говоров перед смычными *k*, *g* произносится дентальный *n*, возможно, под влиянием славянских языков.

За мягкими и смягченными согласными свистящий *-s* в абсолютном конце слова в латгальских говорах, как и в селонских говорах, реже изменился в шипящий *-š*, чем в нижнелатышских говорах. Так, например, в звукосочетании *-js* свистящий *-s* изменился в шипящий *-š* только в части латгальских говоров, напр., *v'ìeš*[2] ‘ветер’ (< **v'ìei̯š* то же).

В части латгальских говоров северо-восточной Видземе, как и в части нижнелатышских говоров, осуществилась ассимиляция *ln* > *ll* и *ļn̦* > *ļļ*, напр., *vìlla*[2] ‘шерсть’. Этот вид ассимиляции объясняется влиянием прибалтийско-финских языков.

Во многих глубоких говорах Латгалии согласные *-s*, *-s'* в абсолютном конце слова за согласными *c*, *c'*, *č*, *š*, которые могут быть также рефлексами согласных *ʒ*, *ʒ'*, *ǯ'*, *ž*, изменились в *c*, *c'*, *č*, *š*, напр., *vacc* ‘старый’.

Дистактная регрессивная ассимиляция редко встречается в латгальских говорах, напр., *šeše* ‘шесть’ (< *s'eše* < *s'eši*). Дистактная прогрессивная ассимиляция еще реже наличествует в этих говорах, напр., *čy̆uška*[2] (ср. лтш. литер. *čūska*).

Геминация

В латгальском геминаты возникли, во-первых, в результате эпентезы согласных *ļ*, *l*, *n̦*, *n* (напр., *kàļļu* ‘кую’), во-вторых, в результате ассимиляции

ln > *ll* (напр., *kolls* ‘гора’) и, в-третьих, на стыке двух морфем, часто в результате исчезновения кратких гласных конечных слогов и контактной полной ассимиляции согласных (напр., *pùorràus't*[2] ‘перерыть, перерывать’, *ûs's'* ‘ясень’, *v'ec'c'* ‘старик’). Геминаты часто сохранились в заимствованных словах, напр., *kànna*[2] ‘бидон’.

В латгальских говорах наличествуют следующие геминаты: *mm*, *m'm'*, *nn*, *ņņ*, *n'n'*, *ll*, *ļļ*, *l'l'*, *rr*, *r'r'*, *ss*, *s's'*, *šš*, *zz*, *z'z'*, *žž*, *kk*, *cc*, *c'c'*, *čč*, *gg*, *ʒʒ*, *ʒ'ʒ'*, *ǯǯ*, *tt*, *t't'*, *dd*, *d'd'*, *pp*, *p'p'*, *bb*, *b'b'*. Геминаты *m'm'*, *n'n'*, *ņņ*, *l'l'*, *r'r'*, *s's'*, *z'z'*, *c'c'*, *čč*, *ǯǯ*, *t't'*, *d'd'*, *p'p'*, *b'b'* свойственны только глубоким говорам Латгалии. В свою очередь геминаты *mm*, *ll*, *kk*, *gg* наличествуют только в говорах северо-восточной Видземе.

Диссимиляция

В латгальских говорах часто диссимилирован один из двух согласных *l* в одном слове, напр., *skòngòls* ‘лучина’ (< *skòlgòls*). Также часто диссимилирован один из двух согласных *r* в одном слове, напр., *àntal'er'eja* ‘артиллерия’.

Иногда в латгальских говорах диссимилирован один из двух согласных *b* в одном слове, напр., *gùļbys*[2] ‘картофель’ (< *bùļbys*[2]). Иногда диссимилирован согласный *g* при наличии согласного *к* в одном и том же слове, напр., *driči* ‘гречиха’ (< *gr'ik'i*).

Иногда на основе диссимиляции в латгальских говорах исчез один из двух согласных *r*, *k*, *p*, *b* в одном слове или в двух смежных словах, напр., *apakļa* ‘воротник, ворот’ (< *apkakle*).

Диэреза

В части латгальских говоров согласный *j* спорадически исчез в начале слова перед гласным *i* и дифтонгами *ie*, *iu*, напр., *is* ‘он’. В некоторых латгальских говорах согласный *v* спорадически исчез в начале слова перед согласными *o*, *u* и дифтонгом *uo*, напр., *uška* ‘овечка’ (< *vuška*). Не исключена возможность, что диэреза согласных *j*, *v* в начале слова связана с протезой этих же согласных.

В латгальских говорах широко распространена диэреза согласного *j* в середине слова. Во-первых, в некоторых говорах согласный *j* исчез за префиксами, оканчивающимися на согласный, притом смягчив этот согласный, напр., *iz'ukt'* ‘развалиться, разваливаться; распасться, распадаться; расстроиться, расстраиваться’. Во-вторых, в глубоких говорах Латгалии согласный *j* исчез за губными согласными *p*, *b*, *v*, *m*, напр. *ири* ‘рек’ (род. пад. мн. ч.). В-третьих, в части латгальских говоров за дифтонгами исчез тавтосиллабический неслоговой гласный *i̯* (по происхождению согласный *j*), напр., *v'ieš*[2] ‘ветер’. В-четвертых, в части говоров исчез интервокальный *j*, напр., *vàk* ‘нужно, необходимо’ (< **vaak* < *vajag*). Последний вид диэрезы в говорах северо-восточной Видземе и

северной Латгалии имеет более или менее систематический характер, в говорах же центральной и южной Латгалии – спорадический характер.

В латгальских говорах также распространена диэреза согласного *v* в середине слова. Во-первых, согласный *v* иногда исчез за согласным *p*, напр., *ap'i̯ļk't*^{2} ‘одеть, одевать’. Во-вторых, во многих говорах тавтосиллабические неслоговые гласные *u̯*, *i̯*. (по происхождению согласные *v*, *v'*) исчезли за долгими гласными, напр., *d'īs*^{2} ‘бог’. В-третьих, во многих говорах согласный *v* иногда исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *pūrs*^{2} ‘болото’.

В середине некоторых слов сонорный согласный *n* исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *bàrc*^{2} ‘ребенок’ (< *bàrnc*^{2}).

В глубоких говорах Латгалии согласный *t* исчез в звукосочетании *-sts*, напр., *p'ierss*^{2} ‘палец’. В латгальских говорах согласный *t* в середине слова исчез во многих случаях перед согласными *t*, *d*, *k*, *g*, напр., *krystàs*^{2} ‘крестный отец’. В отдельных словах в середине слова исчезли и некоторые другие согласные, напр., *tān* ‘теперь; сейчас’ (< **taan* < *tagan*).

В конце слова в некоторых латгальских говорах исчезли согласные *l*, *n*, *r*, *p*, *d* и звукосочетание *st*, напр., *ku* ‘где’ (< *kur*), *nû* ‘прочь; долой’ (< *nûst*).

Протеза и эпентеза

В латгальских говорах часто встречается протеза согласного *j* перед начальными гласными *i*, *e* и дифтонгом *ie*, напр., *jìr* ‘есть’. Эпентеза согласного *j* для устранения зияния в середине слова также частое явление, напр., *pajît'* ‘пройти (немного)’.

В латгальских говорах часто наличествует протеза согласного *v* перед начальными гласными *o*, *u*, *ū* и дифтонгом *uo*, напр., *vòls* ‘пиво’.

Иногда протетические и эпентетические согласные *j*, *v* в латгальских говорах появились и перед другими согласными, напр., *jas* ‘я’, *v'èiļỳnc*^{2} ‘шило’ (ср. лтш. литер. *īļens*).

Чаще, чем в нижнелатышских говорах, в латгальских говорах, как и в селонских говорах, наличествует эпентеза согласного *k*, напр., *raksnys* ‘толстый’.

В большинстве латгальских говоров, как и селонских говоров, финальные звукосочетания *-ns*, *-n's'*, *-n̦š* изменились в *-nc*, *-n'c'*, *-n̦č*, напр., *gònc* ‘пастух’. Изредка звукосочетания *ns*, *n's'* изменились в *nc*, *n'c'* и в середине слова, напр., *ļỳncàkļys*^{2} ‘льняное семя’ (< *ļỳnsàkļys*^{2}). Это фонетическое изменение звукосочетаний *ns*, *n's'*, *n̦š* в *nc*, *n'c'*, *n̦č* объясняется эпентезой согласного *t* или *t'* между членами звукосочетаний.

В латгальских говорах, как и в селонских и нижнелатышских говорах, часто в начале слова появился протетический согласный *s*, напр., *skrùosa*^{2} ‘краска’ (ср. лтш. литер. *krāsa*). Протеза согласного *s* в подавляющем большинстве случаев объясняется прибалтийско-финским языковым субстратом.

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, иногда наличествует эпентеза согласного *r*, напр., *skūrsta* ‘хвощ’ (ср. лтш. литер., *kuõsa*).

Метатеза

В латгальских говорах осуществилась метатеза в звукосочетании *žg'*, напр., *izm'igžât'* 'вывихнуть' (ср. лтш. литер. *izmežģît*).

Реже встречается метатеза по смежности и на расстоянии других согласных, напр.,*vàłnàik*^{2} 'в прошлые времена' (< **vànlàik*^{2}).

Глухость согласных в абсолютном конце слов

В латгальских говорах, как и в части селонских говоров, звонкие согласные в абсолютном конце слов под влиянием славянских языков стали глухими, напр., *tot* 'тогда' (ср. лтш. литер. *tad*), *vajak* 'нужно, необходимо' (ср. лтш. литер. *vajag*).

Чередование звонких и глухих шумных согласных

В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, часто наличествует чередование звонких и глухих шумных согласных, во-первых, в абсолютном начале слова (напр., *kopona* 'копна', ср. лтш. диал. *gobona*, *gobana*), во-вторых, в середине слова (напр., *atŋaz'ä* '(он) принес, (она) принесла, (они) принесли' при *ŋas'ä* '(он) нес, (она) несла, (они) несли'). Случаи чередования звонких и глухих шумных согласных неодинаковой древности и они обусловлены разными причинами. Часть таких чередований обусловлена законами исторической фонетики латгальских говоров, но другая часть несомненно объясняется влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата.

Сокращения

а) Сокращения периодических и продолжающихся изданий

ВЯ – Вопросы языкознания

КСИС – Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР

ABS – Acta Baltico-Slavica

AE – Arheoloģija un etnogrāfija

FBR – Filologu biedrības raksti

FUF – Finnisch-ugrische Forschungen: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde

LKK – Lietuvių kalbotyros klausimai

LP – Lingua Posnaniensis

LUR – Latvijas universitātes raksti

LVU ZR – Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotās Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti

Zb. – Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisyi Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie

б) Источники

Вольтер, 1890 – Вольтер Э. А. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии: Праздники и семейные песни латышей. – Спб.: Типография импер. АН, 1890. – Ч. 1. – XIV, 386 с.

Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, 1963 – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963. – 5 с, 345 карт.

Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: Уступные артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт, 1963 – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: Уступныя артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963. – 971 с.

МАД – Материалы Атласа диалектов латышского языка, хранящиеся в отделе диалектологии Института языка и литературы АН Латвийской ССР.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950 – Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.: Изд-во. АН СССР, 1950. – 641 с.

Памятная книжка Витебской губернии на 1898 год, 1898 – Памятная книжка Витебской губернии на 1898 год. – Витебск: Витебский губернский статистический комитет, 1898. – IV, 343 с. , 3 отд. листа таблиц, 1 отд. лист плана.

Рекена, 1977 – Рекена А. Названия родства в некоторых южных говорах верхнелатышского диалекта. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 169–191.

ФФ – Фонды рукописных материалов устного народного творчества, хранящиеся в отделе фольклора Института языка и литературы АН Латвийской ССР (первое число в шифре обозначает порядковый номер рукописи, второе – порядковый номер сочинения устного народного творчества в рукописи).

Энциклопедический словарь, 41, 1904 – Энциклопедический словарь. – Лейпциг: Брокгауз; Санкт-Петербург: Ефрон, 1904. – Т. 41. – 576 с.

Языки народов СССР, 2, 1966 – Языки народов СССР: Тюркские языки. – М.: Наука, 1966. – Т.2. – 531 с.

Языки народов СССР, 3, 1966 – Языки народов СССР: Финно-угорские и самодийские языки. – М.: Наука, 1966. –Т. 3. – 464 с.

Языки народов СССР, 4, 1967 – Языки народов СССР: Иберийскокавказские языки. – М.: Наука, 1967. – Т. 4. – 712 с.

Языки народов СССР, 5, 1968 – Языки народов СССР: Монгольские, тунгусо-маньчжурские и палеоазиатские языки. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – Т. 5. – 524 с.

BB – Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen /Hrsg. von A.Bezzenberger und W. Prellwitz. 1890, Bd. 16.

Breidaks, 1956 – Breidaks A. Pildas izloksnes leksika. – Diplomdarbs. – Rīga, 1956. – 361 lpp.

Brežgo, 1927 – Brežgo B. 1654. gada "Piscovaja kņiga" Latgalē. – FBR, 1927, 7. sēj., 101.–109. lpp.

Bruiningk, 1923 – Bruiningk H. Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545). – Riga: Gulbis, 1923. – Bd. 2. – XXIII, 923 S.

Bruiningk, Busch, 1908 – Bruiningk H., Busch N. Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). – Riga: Jonck und Poliewsky, 1908. – Bd. 1. – L, 788 S., 9 Taf.

Ceļi – Ceļi: Rakstu krājums. – Rīga: Ramave, 1939. – 9. krājums.

Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939 – Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā / Sastād. V. Salnītis. Red. M. Skujenieks. – Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1939. – 656 lpp.

ChrL – de Vartberge Hermannus. Chronicon Livoniae: Separatabdruck aus dem 2. Bande der Scriptores Rerum Prussicarum, herausgegeben von Th. Hirsch, M. Toeppen und E. Strehlke. – Leipzig: Verlag von Hirzel, 1863. – IV, 172 p.

DPost. – Daukša M. Postilė. – Fotografuotinis leidimas. – Kaunas: Lietuvos universitetas, 1926. – 658 p.

E – Elbinger Vokabular.

EH – Endzelīns J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai: 2 sēj. –
Rīga: Kultūras fonds, 1938. – 1. sēj. – 841 lpp.
Rīga: VAPP, 1946. – 2. sēj. (kļūdaini 3). – 827 lpp.

Endzelīns, 1924 – Endzelīns J. Izlokšņu teksti. – FBR, 1924, 4. sēj., 68–74. lpp.
Endzelīns, 1925 – Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi: Kurzemes un Latgales vārdi. – Rīga: S. n., 1925. – 2. d. – 191 lpp.
G – S. Grunaus Vokabular.
Höhlbaum, 1872 – Höhlbaum K. Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348. – Leipzig: Duncker und Humblot, 1872. – LIV, 37 S.
Indāne, 1986 – Indāne I. Dignājas izloksne. – Rīga: Zinātne, 1986. – 204 lpp.
KSł. – Kurmin J. Słownik polsko-łacinsko-łotewski. – Wilno: Drukarnia M. Zymelowicza, 1858. – VI, 282 s.
Latviešu konversācijas vārdnīca, 7, 1931–1932 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis, 1931–1932. – 7. sēj. – I–XVI lpp., 12289.–14332. sl.
Latviešu konversācijas vārdnīca, 9, 1933 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis–, 1933. – 9. sēj. – I–XVI lpp., 16385.– 18432. sl.
Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis, 1933–1934. – 10. sēj. – I–XVI lpp., 18433.– 20480. sl.
Latviešu konversācijas vārdnīca, 11, 1934–1935 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis, 1934–1935. – 11. sēj. – I–XVI lpp., 20481.– 22530. sl.
Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 1, 1967 – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga: Zinātne, 1967. – 1. sēj. – 728 lpp.
Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 2, 1968 – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga: Zinātne, 1968. – 2. sēj. – 773 lpp.
Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 3, 1970 – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga: Zinātne, 1970. – 3. sēj. – 791 lpp.
LD – Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas: 6 sēj. – Jelgava: Draviņš-Dravnieks, 1898. – 1. sēj. – 969 lpp.;
Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1903. – 2. sēj. – 1162 lpp.;
Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1904. – 3. sēj. 1. d. – 638 lpp.;
Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1906. – 3. sēj. 2. d. – 784 lpp. ;
Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1909. – 3. sēj. 3. d. – 1007 lpp.;
Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1910. – 4. sēj. – 646 lpp.;
Petrograda: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1915. – 5. sēj. – 812 lpp.;
Petrograda: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1915. – 6. sēj. – 191 lpp.
ŁEv. – Łukaszewicz J. Evangelia toto anno singulis Dominicis et festis diebus juxta antiquam ecclesiae consuetudinem in Livonia Lothavis praelegi solita, cum precibus et precatiunculis nonnulis, cura quorundam ex clero Livonico recentissime juxta usitatiorem loquendi modum Lothavicum versa et translata, ac in lucem edita, quo aeternum Patris Verbum per Angelos in terris evangelizatum est... – Vilna: Typis S.R.M. Academ. Societ. Jesu, 1753. – II, 117 p.
LLD – Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts / Hrsg. von A. Bezzenberger: 4 Bd. – Göttingen: Peppmüller, 1874.–1875.
Bd. 1. – Der litauische Katechismus vom Jahre 1547. – XIV, 36 S.

Bd. 2–4. Der lettische Katechismus vom Jahre 1586. Das litauische Taufformular vom Jahre 1559. Anhang: das (angeblich altpreussische) lettische Vaterunser des Simon Grunau. – XXVIII, 59 S.

LVA – Latvijas vēstures avoti:

Senās Latvijas vēstures avoti (līdz 1237. g.). – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1937. – 2. sēj. 1. burtnīca. – XIV, 214 lpp.

Senās Latvijas vēstures avoti (1238.–1256. g.) – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1940. – 2. sēj. 2. burtnīca. – IV, 202 lpp.

Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos. – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1940. – 3. sēj. 1. d. – XIV, 544 lpp.

Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos. – Rīga: Latvju grāmata, 1941. – 3. sēj. 2. d. – XXIV, 534 lpp., 1 karte.

Mag. – Magazin / Hrsg. von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft. – Mitau, 1868–1869. – Bd. 14, St. 1–2.

Mancelius, 1638 – Mancelius G. Lettus, das ist Wortbuch sampt angehengtem Gebrauch der Lettischen Sprache, allen und jeden Aussheimischen, die in Churland, Semgallen und Lettischem Liefflande bleiben und sich redlich nehren wollen, zu Nutze verfertigt... – Riga: Schroeder, 1638. – T. 1. – 222 S.

ME – Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca / Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns: 4 sēj. –

Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925. – 1. sēj. – 840 lpp.;

Rīga: Kultūras fonds, 1925–1927. – 2. sēj. – 907 lpp.;

Rīga: Kultūras fonds, 1927–1929. – 3. sēj. – 1168 lpp.;

Rīga: Kultūras fonds, 1929–1932. – 4. sēj. – 894 lpp.

Nissilä, Sarmela, Sinisalo, 1970 – Nissilä V., Sarmela M., Sinisalo A. Ethnologisches Ortschafts- und Dorfregister des finnischen Sprachgebiets in Finnland, Karelien, Ingermanland, Norrbotten, Finnmark und auf der Halbinsel Kola. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1970. – 137 S.

Poiša, 1985 – Poiša M. Vidzemes sēliskās izloksnes: Apraksts un teksti. – Rīga: Zinātne, 1985. – 1. d. – 296 lpp.

Putniņa, 1983 – Putniņa M. Sinoles izloksnes apraksts. – Rīga: Zinātne, 1983. – 162 lpp.

Reķēna, 1962 – Reķēna A. Kalupes izloksne: Fonētika. Morfoloģija. Leksika. – Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. – Liepāja, 1962. – 548 lpp., 1 karte.

Reķēna, 1975 – Reķēna A. Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās. Rīga: Zinātne, 1975. – 707 lpp.

RKr. – Rakstu krājums / Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izdots. – Rīga, 1914. – 17. krājums.

SRL – Scriptores rerum Livonicarum: Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland. – Riga; Leipzig: Franssen und Co., 1853. – Bd. l. – XII, 908 S.

Tdz. – Tautas dziesmas: Papildinājums Kr. Barona Latvju dainām / Red. P. Šmits un K. Straubergs: 4 sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1936–1939.
l. sēj. 1936. XXIV, 755 lpp.
2. sēj. 1937. X, 632 lpp.
3. sēj. 1938. X, 461 lpp.
4. sēj. 1939. 367 lpp.

Ulanowska, 1891 – Ulanowska S. Łotysze Inflant Polskich a w szczególności z gminy Wielońskiej powiatu Rzeżyckiego: Obraz etnograficzny. – Zb., 1891, t. 15, s. 181–282.

Ulanowska, 1892 – Ulanowska S. Łotysze Inflant Polskichaw szczególności z gminy Wielońskiej powiatu Rzeżyckiego: Cz. 2. – Zb., 1892, t. 16, s. 104–218.

в) Литература

Аванесов, 1947 – Аванесов Р. И. Вопросы образования русского языка в его говорах. – Вестник Московского университета, 1947, № 9, с. 109–158.

Аванесов, 1952 – Аванесов Р. И. Вопросы лингвистической географии русских говоров центральных областей. – Изв. АН СССР, Отд. литературы и языка, 1952, т. 11, вып. 2, с. 161–178.

Агеева, 1970 – Агеева Р. А. Об этнониме *чудь* (*чухна*, *чухарь*). – В кн.: Этнонимы. М.: Наука, 1970, с. 194–203.

Агеева, 1981 – Агеева Р. А. Проблемы межрегионального исследования топонимии балтийского происхождения на восточнославянской территории. – В кн.: Балтославянские исследования: 1980. М.: Наука, 1981, с. 140–150.

Агеева, Микляев, 1979 – Агеева Р. А., Микляев А. М. Топонимы с *-ля*, *-ль* на Северо–Западе СССР и проблема восточнославянского расселения. – В кн.: Проблемы восточнославянской топонимии. М.: Наука, 1979, с. 30–54.

Анцитис, Янсон, 1962 – Анцитис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической история древних селов. – Советская этнография, 1962, № 6, с. 92–104.

Аристэ, 1953 – Аристэ П. А. Примечания. – В кн.: Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка: фонетика и морфология. М.: Изд-ство иностр. литературы, 1953, ч. 1, с. 290–306.

Аристэ, 1956 – Аристэ П. А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. – В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин: Эстонское гос. изд-ство, 1956, с. 5–27.

Аристэ, 1963 – Аристэ П. А. Случаи языкового контакта в Латгалии. – LKK, 1963, т. 6, с. 137–148.

Бах, 1955 – Бах А. Немецкая диалектология. – В кн.: Немецкая диалектография. М.: Изд-ство иностр. литературы, 1955, с. 92–149.

Бернштейн, 1961 – Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – М.: Изд-ство АН СССР, 1961. – 350 с.

Блумфилд, 1968 – Блумфилд Л. Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 607 с.

Борковский, Кузнецов, 1963 – Борковский В. И., Кузнецов П. С. Историческая грамматика русского языка. – М.: Изд-ство АН СССР, 1963. – 512 с.

Брейдак, 1969 – Брейдак А. Б. Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Рига, 1969. – 23 с.

Брейдак, 1970 – Брейдак А. Б. Влияние прибалтийско-финских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР. – В кн.: Взаимосвязи балтов и прибалтийских, финнов. Рига: Зинатне, 1970, с. 157–164.

Брейдак, 1972 – Брейдак А. Некоторые вопросы истории консонантизма и развитие фонологической системы согласных в говорах Латгалии. – Baltistica, 1972, прил. 1, с. 33–53.

Брейдак, 1973а – Брейдак А. Б. Гласный *ə* в латгальских говорах. – В кн.: Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками: Тез. докл. научной конф., посвященной 100 летию со дня рожд. акад. Я. Эндзелина. Рига, 1973, с. 91–93.

Брейдак, 1973б – Брейдак А. Б. Прибалтийско-финские названия рек в Латгалии. – Изв. АН Латв.ССР, 1973, № 2, с. 97–102.

Брейдак, 1974а – Брейдак А. Б. Некоторые периферийные гласные в говорах Латгалии. – Baltistica, 1974, т. 10(2), с. 173–175.

Брейдак, 1974б – Брейдак А. Б. Смягчение согласных и некоторые вопросы исторической морфологии говоров Латгалии. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: Наука, 1974, с. 220–226.

Брейдак, 1975 – Брейдак А. Б. Относительно языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – В кн.: III Всесоюзная конференция по балтийскому языкознанию (26–27 сентября 1975 г.): Тез. докл. Вильнюс, 1975, с. 85–88.

Брейдак, 1976 – Брейдак А. Б. К вопросу о фонетической интерференции в Латгалии. – Baltistica, 1976, т. 12(1), с. 31–37.

Брейдак, 1977а – Брейдак А. Б. Этимология лтш. диал. *kript* ‘коченеть (от холода)’. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 7–9.

Брейдак, 1977б – Брейдак А. Б. Судьба прибалтийских звукосочетаний **pj*, **bj*, **vj*, **mj* в верхнелатышском диалекте. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 10–19.

Брейдак, 1977в – Брейдак А. Б. Относительно этнических и языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – В кн.: Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. Рига, 1977, с. 132–136.

Брейдак, 1977г – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских говоров верхнелатышского диалекта. – В кн.: Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка (Нальчик, 21–24 сентября 1977 г.): Тез. докл. и сообщ. М., 1977, с. 16–17.

Брейдак, 1977д – Брейдак А. Б. К этимологии этнонима *sāms*. – LP, 1977, т. 20, с. 13–16.

Брейдак, 1977е – Брейдак А. Б. О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы. – Baltistica, 1977, прил. 2, с. 26–35.

Брейдак, 1978 – Брейдак А. Б. К древнейшим латгало-селоно-славянским языковым связям. – В кн.: Конференция: Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом (11–15 декабря 1978 г.): Предвар. мат. М., 1978, с. 69–70.

Брейдак, 1979а – Брейдак А. Б. Об одной славяно-латгальской изолексе. – ABS, 1979, т. 12, с. 107–109.

Брейдак, 1979б – Брейдак А. Б. Из истории латгало-селонского вокализма. – Baltistica, 1979, т. 15 (2), с. 124–129.

Брейдак, 1980а – Брейдак А. Б. Из истории балтийского вокализма. – LP, 1980, т. 23, с. 65–79.

Брейдак, 1980б – Брейдак А. Б. Некоторые данные финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – В кн.: IV Всесоюзная конференция балтистов (23– 25 сентября 1980 г.): Тез. докл. Рига, 1930, с. 106–107.

Брейдак, 1981а – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских и селонских говоров. – В кн.: Лингвистическая география и проблемы истории языка. Нальчик, 1981, с. 241–246.

Брейдак, 1981б – Брейдак А. Б. Древнейшие латгало-селоно-славянские языковые связи. – В кн.: Балто-славянские исследования: 1980. М.: Наука, 1981, с. 37–45.

Брейдак, 1981в – Брейдак А. Б. О селонском языковом субстрате в северо-восточной Литве. – Проблемы этногенеза и этнической истории балтов (март, 1981): Тез. докл. Вильнюс, 1981, с. 89–90.

Брейдак, 1982 – Брейдак А. Б. Некоторые особенности фонематической подсистемы согласных в глубинных говорах Латгалии. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: 1982, с. 81–88.

Брейдак, 1983а – Брейдак А. Б. Некоторые данные балтизмов финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – Baltistica, 1983, т. 19(1), с. 46–51.

Брейдак, 1983б – Брейдак А. Б. Рец. на: Stanisław F. Kolbuszewski, Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Filologia bałtycka nr 1, Poznań 1977, ss. 1–267, 24 mapki. – ABS, 1983, T. 15, c. 321–325.

Брейдак, 1983в – Брейдак А. Б. Развитие фонематической системы гласных глубоких говоров Латгалии. – В кн.: Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане: Тез. докл. Второй балто-славянской конференции (Москва, 29 ноября – 2 декабря 1983 г.). М.: Наука, 1983, с. 4–5.

Брейдак, 1985а – Брейдак А. Б. Случаи фонологической интерференции в глубоких говорах Латгалии. – В кн.: Международная конференция балтистов (9–12 октября 1985 г.): Тез. докл. Вильнюс, 1985, с. 131–132.

Брейдак, 1985б – Брейдак А. Б. Западная граница латгальского и селонского племен по языковым данным XIII–XIV веков. – В кн.: Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. межреспубликанской научной конференции. Рига, 1985, с. 166–169.

Брейдак, 1985в – Брейдак А. Б. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве. – В кн.: Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. Вильнюс, 1985, с. 206–211.

Бубрих, 1948 – Бубрих Д. В. Историческая фонетика финского-суоми языка. – Петрозаводск: Гос. изд-ство Карело-финской ССР, 1948. – 232 с.

Ваба, 1977 – Ваба Л. О латышском суперстрате в одном из южноэстонских говоров. – Baltistica, 1977, прил. 2, с. 143–145.

Валонен, 1982 – Валонен Н. Ранние лопарско-финские контакты. Из этнической истории финских племен. – В кн.: Финно-угорский сборник: Антропология. Археология. Этнография. М.: Наука, 1982, с. 59–96.

Ванагас, 1985 – Ванагас А. Вклад родственных балтийских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным). – В кн.: Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. Вильнюс, 1985, с. 196–201.

Гамкрелидзе, Иванов, 1984 – Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси: Изд-ство Тбилисского университета, 1984. – Ч. 2. – 899 с.

Георгиев, 1958 – Георгиев В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1958. – 317 с.

Гиндин, 1972 – Гиндин Л. А. К вопросу о древне-балканской индоевропейской переходной зоне. – In: XIe congres international des sciences onomastiques (Sofia, 28 juin – 4 juillet 1972): Résumés des communications. Sofia, 1972, с. 83.

Гирдянис, 1977 – Гирдянис А. Рец. на: Балто-славянский сборник. М.: "Наука", 1972, 424 с. – Baltistica, 1977, т. 13(1), с. 300–303.

Гирденис, 1982 – Гирденис А. Рец. на: Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: Типология и реконструкция. – Минск: Наука и техника, 1979. – 216 с. – Baltistica, 1982, т. 18(1), с. 92–96.

Горшкова, Хабургаев, 1981 – Горшкова К. В., Хабургаев Г. И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Высш. школа, 1981. – 359 с.

Граверe, 1987 – Граверe Р. У. Этническая одонтология латышей. – Рига: Зинатне, 1987. – 240 с.

Гринавецкис, 1964 – Гринавецкис В. Две заметки по литовской диалектологии. – В кн.: Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. М.: 1964, с. 70–78.

Гуйер, 1953 – Гуйер О. Введение в историю чешского языка. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1953. – 130 с.

Денисова, 1970 – Денисова Р. Прибалтийские финны на территории Латвии: I–II тысячелетия н. э. – В кн.: Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига, Зинатне, 1970, с. 7–19.

Денисова, 1975 – Денисова Р. Я. Антропология древних балтов. – Рига: Зинатне, 1975. – 403 с.

Денисова, 1977 – Денисова Р. Я. Этногенез латышей: по данным краниологии. – Рига: Зинатне, 1977. – 360 с.

Десницкая, 1970 – Десницкая А. В. Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1970. – 99 с.

Десницкая, 1972 – Десницкая А. В. К вопросу о языковых отношениях в родовом обществе. – В кн.: Энгельс и языкознание. М.: Наука, 1972, с. 158–188.

Дыбо, 1981а – Дыбо В. А. К вопросу о системе порождения акцентных типов производных имен в прабалтийском. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: 1981, с. 65–89.

Дыбо, 1981б – Дыбо В. А. Славянская акцентология: Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском. – М.: Наука, 1981. – 272 с.

Заварина, 1955 – Заварина А. А. Семья и семейный быт русского старожильческого населения Латгалии во 2-й половине XIX и начале XX веков: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – М.: 1955. – 15 с.

Заварина, 1969 – Заварина А. Из истории населения старообрядцев в Латгалии. – В кн.: Атеизм и религия: Некоторые проблемы атеистического воспитания в Латвийской ССР. Рига: Зинатне, 1969, с. 153–172.

Зейдс, 1980 – Зейдс Т. Я. Образование латышской народности в отображении письменных источников. – В кн.: Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980, с. 57–62.

Зиндер, 1979 – Зиндер Л. Р. Общая фонетика. – 2-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Высш. школа, 1979. – 312 с.

Зинкявичюс, 1972 – Зинкявичюс З. О развитии балтийского вокализма. – В кн.: Балто-славянский сборник. М.: Наука, 1972, с. 5–14.

Зинкявичюс, 1973 – Зинкявичюс З. П. К истории палатализации согласных в балтийских языках. – Изв. АН ЛатвССР, 1973, № 4, с. 93–97.

Иванов, 1959 – Иванов Вяч. В. О прерывистой интонации в латышском языке. – В кн.: Сборник статей, посвященный акад. проф. доктору Яну Эндзелину в связи с 85-летием со дня рождения и 65-летием научной деятельности. Рига: Изд-ство АН ЛатвССР, 1959, с. 133–148.

Иванов, 1979 – Иванов Вяч. В. О функциях гортанной смычки. – В кн.: Звуковой строй языка. М.: Наука, 1979, с. 115–128.

Иллич-Свитыч, 1963 – Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском: Судьба акцентуационных парадигм. – М.: Изд-ство АН СССР, 1963. – 179 с.

Иллич-Свитыч, 1964 – Иллич-Свитыч В. М. Следы исчезнувших балтийских акцентуационных систем. – КСИС, 1964, т. 41, с. 18–26.

История Латвийской ССР, 1, 1952 – История Латвийской ССР: С древнейших времен до 1960 г. – Рига: Изд-ство АН ЛатвССР, 1952. – Т. 1. – 661 с., 3 отд. листа карт.

История Латвийской ССР, 2, 1954 – История Латвийской ССР: С 1861 г. по март 1917 г. – Рига: Изд-ство АН ЛатвССР, 1954. – Т. 2. – 546 с., 3 отд. листа карт.

Казлаускас, 1962 – Казлаускас Й. К развитию общебалтийской системы гласных. – ВЯ, 1962, № 4, с. 20–24.

Каралюнас, 1964 – Каралюнас С. К вопросу об и.-е. **s* в балтийских языках. – В кн.: Конференция по вопросам истории балтийских языков (19–21 ноября 1964 г.): Прогр. и тез. докл. Вильнюс, 1964, с. 10–11.

Каралюнас, 1985 – Каралюнас С. С. Общие структурные элементы балтийских языков и их происхождение: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Вильнюс, 1985. – 52 с.

Карпелан, 1982 – Карпелан К. Ранняя этническая история саамов. – В кн.: Финно-угорский сборник: Антропология. Археология. Этнография. М.: Наука, 1982, с. 32–48.

Кеппен, 1852 – Кеппен П. Об этнографической карте Европейской части России. – Спб.: Императорское русское географическое общество, 1852. – 40 с, 1 отд. лист таблицы.

Керт, 1971 – Керт Г. М. Саамский язык (кильдингский диалект): Фонетика, морфология, синтаксис. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1971. – 355 с.

Крайнов, 1972 – Крайнов Д. А. Древнейшая история Волго-Окского междуречья: Фатьяновская культура (II тысячелетие до н. э.). – М.: Наука, 1972. – 274 с.

Кузнецов, 1960 – Кузнецов П. С. Русская диалектология. – 3-е изд. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-ство МП РСФСР, 1960. – 184 с., 1 отд. лист карты.

Лаанест, 1975 – Лаанест А. Прибалтийско-финские языки. – В кн.: Основы финно-угорского языкознания: Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. М.: Наука, 1975, с. 5–122.

Лаумане, 1977 – Лаумане Б. Э. Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 48–95.

Лыткин, 1961 – Лыткин В. И. Рец. на кн.: Орлова В. Г. История аффрикат в русском языке в связи с образованием русских народных говоров. Москва: Издательство Академии наук СССР, 312 стр. – Изв. АН СССР, Отд. литературы и языка, 1961, т. 20, вып. 1, с. 79–86.

Лыткин, 1974 – Лыткин В. И. Сравнительная фонетика финно-угорских языков. – В кн.: Основы финно-угорского языкознания: Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков. М.: Наука, 1974, с. 108–213.

Мажюлис, 1963 – Мажюлис В. Заметки по прусскому вокализму. – В кн.: Вопросы теории и истории языка. Л.: Изд-ство Ленинградского университета, 1963, с. 191–197.

Мажюлис, 1965 – Мажюлис В. Некоторые фонетические аспекты балто-славянской флексии. – Baltistica, 1965, т. 1(1), с. 17–30.

Мажюлис, 1966 – Мажюлис В. К балтийскому и индоевропейскому дативу ед. ч. – Baltistica, 1966, т. 2(1), с. 133–145.

Мажюлис, 1974 – Мажюлис В. Социолингвистические заметки к архаическому характеру языка: балтийские языки. – Baltistica, 1974, т. 10(2), с. 119–127.

Мажюлис, 1981 – Мажюлис В. П. О связях литовско-латышского с другими древнебалтийскими диалектами. – В кн.: Проблемы этногенеза и этнической истории балтов (март, 1981): Тез. докл. Вильнюс, 1981, с. 102–103.

Макаев, 1964 – Макаев Э. А. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. – М.; Л.: Наука, 1964. – 59 с.

Маркус, 1982 – Маркус Д. О. Основной тон и интенсивность монофтонгов и дифтонгов в зиемерском говоре. – Изв. АН ЛатвССР, 1982, № 8, с. 49–59.

Маркус, 1983 – Маркус Д. О. Вокализм зиемерского говора: Экспериментальное исследование: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Вильнюс, 1983. – 19 с.

Мейе, 1938 – Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М.; Л.: Государственное социально-экономическое изд-ство, 1938. – 510 с.

Мейе, 1951 – Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1951. – XVI, 492 с.

Мейе, 1954 – Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1954. – 100 с.

Мейнандер, 1982 – Мейнандер К. Финны – часть населения северо-востока Европы. – В кн.: Финно-угорский сборник: Антропология. Археология. Этнография. М.: Наука, 1982, с. 10–32.

Моора, 1956 – Моора Х. А. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. – В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин: Эстонское государственное изд-ство, 1956, с. 49–141.

Моора, 1958 – Моора Х. А. О древней территории расселения балтийских племен. – Советская археология, 1958, № 2, с. 9–33.

Моора, Моора, 1965 – Моора Х. А., Моора А. Х. Из этнической истории води и ижоры. – В кн.: Из истории славяно-прибалтийско-финских отношений. Таллин: Ээсти Раамат, 1965, с. 63–90.

Народы Европейской части СССР, 2, 1964 – Народы Европейской части СССР. – М.: Наука, 1964. – Т. 2. – 918 с., 2 отд. листа карт.

Нахтигал, 1963 – Нахтигал Р. Славянские языки. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1963. – 342 с.

Общее языкознание, 1973 – Общее языкознание: Методы лингвистических исследований. – М.: Наука, 1973. – 318 с.

Отрембский, 1954 – Отрембский Я. С. Славяно-балтийское языковое единство. – ВЯ, 1954; № 5, с. 27–42.

Пауль, 1960 – Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1960. – 500 с.

Римантене, 1984 – Римантене Р. К. Культура шнуровой керамики в Прибалтике. – В кн.: Новое в археологии СССР и Финляндии: Докл. Третьего советско-финляндского симпозиума по вопросам археологии 11–15 мая 1981 г. Ленинград, 1984, с. 34–40.

Рудзите, 1969 – Рудзите М. К. Латышская диалектология: Фонетика и морфология: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Рига, 1969. – 84 с., 36 отд. листов карт.

Рудзите, 1980 – Рудзите М. К. К вопросу о селах на правобережье Даугавы. – В кн.: Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига: Зинатне, 1980, с. 159–163.

Савченко, 1974 – Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. – М.: Высш. школа, 1974. – 410 с.

Селищев, 1931 – Селищев А. М. Соканье и шоканье в славянских языках. – Slavia, 1931, roč. 10(4), с. 718–741.

Семенова, 1956 – Семенова М. Ф. Из топонимики Латгале. – LVU ZR, 1956, т. 11, с. 215–233.

Семереньи, 1980 – Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. – М.: Прогресс, 1980. – 407 с.

Серебренников, 1957 – Серебренников В. А. О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре Европейской части СССР,

близкого к балтийским языкам. – Труды АН ЛитССР, Сер. А, 1957, № 1(2), с. 69–72.

Серебренников, 1974 – Серебренников Б. А. Вероятностные обоснования в компаративистике. – М.: Наука, 1974. – 352 с.

Скрелина, 1973 – Скрелина Л. М. Некоторые вопросы развития языка: Проблемы и методы диахронического исследования. – Минск: Изд-ство БГУ, 1973. – 143 с.

Скринда, 1908 – Скринда А. Д. Латышская грамматика летгальского наречия. – Спб.: Б.и., 1908. – 78 с.

Соссюр, 1977 – де Соссюр Ф. Литовская акцентуация. – Труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1977, с. 620–632.

Степерманис, 1960 – Степерманис М. Некоторые итоги последних экспедиций этнографов Академии наук Латвийской ССР в Северной Видземе. – Ежегодник Этнографического музея. Тарту, 1960, т. 17, с. 225–233.

Таутавичюс, 1980 – Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. – В кн.: Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). Рига: Зинатне, 1980, с. 80–88.

Топоров, 1966 – Топоров В. Н. Балтийские языки: Введение. – В кн.: Языки народов СССР: Индоевропейские языки. М.: Наука, 1966, т. 1, с. 455–465.

Топоров, Трубачев, 1962 – Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М.: Изд-ство АН СССР, 1962. – 270 с.

Трубецкой, 1960 – Трубецкой Н. С. Основы фонологии. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1960. –372 с.

Урбанавичюте, 1970 – Урбанавичюте Ж. Оппозиция твердых и мягких согласных и ее развитие в аукштайтских диалектах литовского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Вильнюс, 1970. – 17 с.

Фасмер, 1967 – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1967. – Т. 2. – 671 с.

Филин, 1962 – Филин Ф. П. Образование языка восточных славян. – М.; Л.: Изд-ство АН СССР, 1962. – 294 с.

Хакулинен, 1953 – Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка: Фонетика и морфология. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1953. – ч. 1. – 312 с.

Хакулинен, 1955 – Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка: Лексикология и синтаксис. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1955. – ч. 2. – 292 с.

Хеапост, 1985 – Хеапост Л. К антропологии юго-восточных эстонцев. – В кн.: Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. межреспубликанской научной конференции. Рига, 1985, с. 25–27.

Цимерманис, Моркунас, 1980 – Цимерманис С. Я., Моркунас В. И. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во второй половине XIX в. – В кн.: Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига: Зинатне, 1980, с. 9–45.

Чекман, 1974 – Чекман В. Н. О рефлексах индоевропейских *$\hat{k}$, *$\hat{g}$ в балто-славянском языковом ареале. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: Наука, 1974, с. 116–135.

Чекман, 1975 – Чекман В. Н. О йотации в праславянском и балтийских языках. – Baltistica, 1975, т. 11(1), с. 63–76.

Чекман, 1979 – Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: Типология и реконструкция. – Минск: Наука и техника, 1979. – 216 с.

Чекман, 1981 – Чекман В. О лингвогеографических аспектах диахронических изменений в фонетике. – Baltistica, 1981, т. 17(2), с. 126–136.

Черных, 1952 – Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-ство МП РСФСР, 1952. – 312 с.

Чикобава, 1975 – Чикобава А. С. Диалекты бесписьменного языка как источник его истории. – В кн.: Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка (Баку, 21–24 октября 1975 г.): Тез. докл. М.: 1975, с. 160.

Шахматов, 1915 – Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. – Пг.: Отд-ние русского языка и словесности императорской АН, 1915. – XXVIII, 369 с.

Шноре, Цимермане, 1966 – Шноре Э., Цимермане И. Поселение и могильник в Кивты (Восточная Латвия). – В кн.: От эпохи бронзы до раннего феодализма: Исследования по археологии Прибалтики и смежных территорий. Таллин: Ээсти Раамат, 1966, с. 175–186.

Штыхов, 1978 – Штыхов Г. В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.). – Минск: Наука и техника, 1978. – 159 с.

Щерба, 1974 – Щерба Л. В. Субъективный и объективный метод в фонетике. – Языковая система и речевая деятельность. Л., Наука: Ленингр. отд-ние, 1974, с.135–141.

Якубинский, 1953 – Якубинский Л. П. История древнерусского языка. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-ство МП РСФСР, 1953. – 368 с.

Ābele, 1924 – Ābele A. Par lejasciemiešu izloksni. – FBR, 1924, 4. sēj., 40.–51. lpp.

Ābele, 1927a – Ābele A. Par stieptās intonācijas pāreju krītošā. – FBR, 1927, 3. sēj., 41.–44. lpp.

Ābele, 1927b – Ābele A. Par Rucavas izloksni. – FBR, 1927, 7. sēj., 112.–128. lpp.
Ābele, 1928 – Ābele A. "*O*" skaņa palsmaniešu izloksnē. – FBR, 1928, 2. sēj., 53.–55. lpp.
Ābele, 1930 – Ābele A. Alūksnes draudzes intonācijas. – FBR, 1930, 10. sēj., 80.–91. lpp.
Ābele, 1933a – Ābele A. Daži sīkumi izlokšņu vokālismā. – In: Filoloģijas materiāli: Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums. Rīga: Ramave, 1933, 58–62. lpp.
Ābele, 1933b – Ābele A. Kā varēja rasties epenteze un palatālā pārskaņa mūsu sēliskajās izloksnēs. – Ceļi, 1933, 3. krājums, 106.–110. lpp.
Ābele, 1933c – Ābele A. Fonētikas sīkumi. – FBR, 1933, 13. sēj., 159.–160. lpp.
Ābele, 1935a – Ābele A. Dažas piezīmes par mūsu dialektoloģiskajos rakstos lietojamo fonētisko transkripciju. – FBR, 1935, 15. sēj., 80.–85. lpp.
Ābele, 1935b – Ābele A. Kāds piedēkļu zilbju metatonijas gadījums ziem.-austrumu izloksnēs. – FBR, 1935, 15. sēj., 197.–198. lpp.
Ābele, 1935c – Ābele A. Fonētikas sīkumi. – FBR, 1935, 15. sēj., 199.–200. lpp.
Ābele, 1935d – Ābele A. Augšzemnieku *-ys*, *-is* < *-as*, *-es*. – Ceļi, 1935, 5. krājums, 56.–57. lpp.
Ābele, 1936 – Ābele A. Fonētikas sīkumi. – FBR, 1936, 16. sēj., 129. lpp.
Ābele, 1940 – Ābele A. Slavismi (?) mūsu augšzemnieku konsonantismā. – FBR, 1940, 20. sēj., 205.–219. lpp.
Ābele, Lepika, 1928 – Ābele A., Lepika M. Par Apukalna izloksnēm. – FBR, 1928, 8. sēj., 19.– 49. lpp.
Ancītis, 1977 – Ancītis K. Aknīstes izloksne: Izloksnes statika un dinamika. Ievads, fonētika, morfoloģija. – Rīga: Zinātne, 1977. – 375 lpp.
Ancītis, Jansons, 1963 – Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – AE, 1963, 5. krājums, 25.–68. lpp.
Ariste, 1948 – Ariste P. Vadja keele grammatika. – Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1948. – 132 lk.
Ariste, 1953 – Ariste P. Eesti keele foneetika. – Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953. – 132 lk.
Ariste, 1962 – Ariste P. Mõni sõna leivudest. – In: Etnograafia Muuseumi Aastaraamat. Tartu, 1962, lk. 266–275.
Ariste, 1968 – Ariste P. A Grammar of the Votic Language. – Bloomington; The Hague: Indiana University: Mouton and Co, 1968. – IX, 121 p.
Ariste, 1978 – Ariste P. Gibt es ein wotisches Sprachsubstrat im Ostlettischen? – Baltistica, 1978, Bd. 14(2), S. 120–122.
Augstkalns, 1930 – Augstkalns A. Etimoloģijas un sīkumi. – FBR, 1930, 10. sēj., 112.–115. lpp.
Bednarczuk, 1976 – Bednarczuk L. Zapożyczenia ugrofińskie w językach bałtosłowiańskich. – ABS, 1976, t. 9, s. 39–64.

Bednarczuk, 1977 – Bednarczuk L. Finno-ugric Loans in Baltic. – Journal of Baltic Studies, 1977, vol. 8, № 2, p. 99–104.

Bezzenberger, 1885 – Bezzenberger A. Lettische Dialekt-Studien. – Göttingen: Bandenhoeck und Ruprecht, 1885. – 180 S.

Bielenstein, 1892 – Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. – St. Peterburg: Buchdr. der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1892. – XVI, 548 S.

Blese, 1929 – Blese E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (13.– 16. gs.). – Rīga: Gulbis, 1929. – 1. d. – XII, 359 lpp.

Blese, 1936 – Blese E. Latviešu valodas attīstības posmi. – In: Latvieši. 2. revidēts iespiedums. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 1. d., 54.–60. lpp.

Breidaks, 1969a – Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 5, 25–33. lpp.

Breidaks, 1969b – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodu sakari. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 9, 40.–51. lpp.

Breidaks, 1972a – Breidaks A. Par Baltijas somu un latgaļu etniskajiem sakariem. – Dzimtenes Balss, 1972, 24. augustā, 4. lpp., 31. augustā, 4.–5. lpp.

Breidaks, 1972b – Breidaks A. Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. – In: Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam: 1873–1973. Rīga: Zinātne, 1972, 89.–108. lpp.

Breidaks, 1974 – Breidaks A. Latgaliešu tautas dziesmu fonētikas jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1974, Nr. 10, 127.–136. lpp.

Breidaks, 1975 – Breidaks A. Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 4, 90.–100. lpp.

Breidaks, 1977 – Breidaks A. Über das ostsee-finnische Sprachsubstrat in Ostlettland. – Baltistica, 1977, Bd. 13(1), S. 245–249.

Breidaks, 1979 – Breidaks A. Vērtīgs pētījums latviešu valodas vēsturē. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1979, Nr. 1, 153.–156. lpp.

Breidaks, 1981 – Breidaks A. Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 8, 85.–97. lpp.

Breidaks, 1982 – Breidaks A. The Problem of Secondary Metaphony in High-Latvian Vernaculars. – LP, 1982, vol. 24, p. 93–94.

Brežgo, 1943 – Brežgo B. Karaveiri orōji Latgolā. – Olūts. Daugovpiļs, Lōcis, 1943, 5. krōjums, 196.– 228. lpp.

Būga, 1908 – Būga K. Aistiški studijai. – Peterburgas: S.n., 1908. – 1 d. – 216 p.

Būga, 1958 – Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. – T. 1. – 655 p.

Būga, 1959 – Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959. – T. 2. – 730 p.

Būga, 1961 – Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961. – T. 3. – 1008 p.

Burwell, 1970 – Burwell M. L. The Vocalic Phonemes of the Old Prussian Elbing Vocabulary. – In: Baltic Linguistics / Ed by Th. G. Magner and W. R. Schmalstieg. University Park; London: The Pennsylvania State University Press, 1970, p. 11–21.

Dambe, 1963 – Dambe V. Daži vērojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmikā. – LKK, 1963, 6. sēj., 247.–267. lpp.

Dejna, 1981 – Dejna K. Atlas polskich innowacji dialektalnych. – Warszawa; Łódź: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1981. – 60 s., 100 m.

Deņisova, 1968 – Deņisova R. Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi. – AE, 1968, 8. sēj., 93.–104. lpp.

Deņisova, 1969 – Deņisova R. Baltijas somi Latvijas teritorijā (m. ē. I–II g. t.). – In: Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1968. gada pētījumu rezultātiem. Rīga: Zinātne, 1969, 7.–10. lpp.

Deņisova, 1973 – Deņisova R. Sēlpils 13.–17. gs. kapulauka kranioloģiskais materiāls un tā nozīme austrumlatviešu etniskās vēstures izpratnē. – AE, 1973, 10. sēj., 7.–26. lpp.

Deņisova, Mugurēvičs, Rudzīte, 1981 – Deņisova R., Mugurēvičs E., Rudzīte M. V starptautiskais somugristu kongress. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 9, 140.–144. lpp.

Eckert, 1974 – Eckert R. Zum ersten Beiheft der Zeitschrift “”Baltistica“”. – Zeitschrift für Slawistik, 1974, Bd. 19, H. 2, S. 298–306.

Elksnītis, 1929 – Elksnītis A. Lazdonas, Praulienas, Sarkaņa, Patkules, Cesvaines un Dzelzavas izloksnes. – FBR, 1929, 9. sēj., 119.–160. lpp.

Endzelin, 1922 – Endzelin J. Lettische Grammatik. – Riga: Gulbis, 1922. – XII, 862 S.

Endzelin, 1944 – Endzelin J. Altpreussische Grammatik. – Riga: Latvju grāmata, 1944. – 202 S.

Endzelīns, 1931 – Endzelīns J. Par la. *ln* > *ll*. – FBR, 1931, 11. sēj., 196.–198. lpp.

Endzelīns, 1938 – Endzelīns J. Latviešu valodas skaņas un formas. – Rīga: Latvijas universitāte, 1938. – 207 lpp.

Endzelīns, 1943 – Endzelīns J. Senprūšu valoda: Ievads, gramatika un leksika. – Rīga: Universitātes apgāds, 1943. – 288 lpp.

Endzelīns, 1945 – Endzelīns J. Ievads baltu filoloģijā. – Rīga: Universitātes grāmatu apgāds, 1945. – 78 lpp.

Endzelīns, 1948 – Endzelīns J. Baltu valodu skaņas un formas. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1948. – 260 lpp.

Endzelīns, 1951 – Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1951. – 1100 lpp.

Endzelīns, 1956 – Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1956. – l. d. l. sēj. – 425 lpp.

Endzelīns, 1961 – Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1961. – l. d. 2. sēj. – 505 lpp.
Endzelīns, 1971 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1971. – l. sēj. – 727 lpp.
Endzelīns, 1974 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1974. – 2. sēj. – 799 lpp.
Endzelīns, 1979 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1979. – 3. sēj. l. d. – 734 lpp.
Endzelīns, 1980 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1980. – 3. sēj. 2. d. – 678 lpp.
Endzelīns, 1981 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1981. – 4. sēj. l. d. – 542 lpp.
Endzelīns, 1982 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1982. – 4. sēj. 2. d. – 683 lpp.
Essen, 1964 – von Essen O. An Acoustic Explanation of the Sound Shift [*ĭ*] > [*u*] and [*l*] > [*i*]. – In: In Honour of Daniel Jones: Papers contributed on the occasion of his birthday 12 September 1961. London, 1964, p. 53–58.
Fraenkel, 1936 – Fraenkel E. Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauisehen. – Balticoslavica: Biuletyn Instytutu naukowo-badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, 1936, Bd. 2, S. 14 – 107.
Fraenkel, 1955 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg; Göttingen; Winter etc., 1955–1965. – XX, 1660 S.
Garšva, 1977 – Garšva K. Lietuvių kalbos salos pietryčių Latvijoje. – Mūsų kalba. 1977, Nr. 6, p. 39–42.
Garšva, 1984 – Garšva K. Lietuvių kalbos tarmės ir jų kontaktai Latvijoje: 1. Lietuvių kalbos tarmių Latvijoje istorija. – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1984, Nr. 2, p. 83–91.
Gāters, 1977 – Gāters A. Die lettische Sprache und ihre Dialekte. – The Hague etc.: Mouton, 1977. – 196 S.
Georgiev, 1981 – Georgiev V. Introduction to the History of the Indo-European Languages. The third edition. – Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, 1981. – 424 p.
Gerullis, 1922 – Gerullis G. Die altpreussischen Ortsnamen. – Berlin; Laipzig: de Gruyter und Co., 1922. – 286 S.
Graudonis, Urtāns, 1961 – Graudonis J., Urtāns V. Senatnes pēdās. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1961. – 180 lpp.
Grinaveckienė, 1977 – Grinaveckienė E. Dėl poros fonetinių reiškinių, interpretavimo. – LKK, 1977, t. 17, p. 209–213.
Grinaveckis, 1973 – Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija: Fonetika. – Vilnius: Mintis, 1973. – 370 p.
Grinaveckis, 1979 – Grinaveckis V. Dėl dviejų tarminių ypatybių kilmės. – Baltistica, 1979, t. 15(2), p. 141–143.

Hamp, 1959 – Hamp E. Buividze Lithuanian Phonemes. – International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 1959, vol. 1/2, p. 195–202.

Hjelmslev, 1956 – Hjelmslev L. Etudes de phonetique dialectale dans le domaine letto-lituanien. – Scando-Slavica, 1956, vol. 2, p. 62–86.

Itkonen, Joki, 1962 – Itkonen E., Joki A. J. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1962. – N. 3 – S. 481–840.

Itkonen, Joki, 1969 – Itkonen E., Joki A. J. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1969. – N. 4. – S. 841–1256.

Itkonen, Joki, Peltola, 1975 – Itkonen E., Joki A. J., Peltola R. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1975. – N.5. – S. 1257–1676.

Itkonen, Joki, Peltola, 1978 – Itkonen E., Joki A.J., Peltola R. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1978. – N. 6. – S. 1677–1899.

Ivanov, 1983 – Ivanov Vyach. Vs. Synchronic and Diachronie Typology of Prosodic Systems with Laryngealized or Pharyngealized Tonemes: Paper presented to the Tenth International Congress of Phonetic Sciences (Utrecht 1983) /Institute of Slavic and Balkan Studies of Academy of Sciences of USSR. – M.: S.n., 1983. – 3 p.

Jacobsohn, 1922 – Jacobsohn H. Arier und Ugrofinnen. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1922. – VIII, 262 S.

Jansons, 1962 – Jansons A. Gulbenes rajona toponīmikas jautājumi. – AE, 1962, 4. sēj., 199.–204. lpp.

Jansons, 1968 – Jansons A. Ludzas igauņi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 4, 19.–28. lpp.

Jaunius, 1970 – Jaunius K. Dialektologiniai darbai. – In: Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. Vilnius: Mintis, 1970, p. 78–172.

Joki, 1973 – Joki A. J. Uralier und Indogermanen: Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1973. – 419 S.

Kabelka, 1975 – Kabelka J. Latvių kalba. – Vilnius: Mintis, 1975. – 350 p.

Kalima, 1936 – Kalima J. Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1936. – 252 s.

Kambala, 1921 – Kambala S. Latvīšu volūdas gramatika: Latgalīšu izlūksne. Etimologija. – Rēzekne: Grōmota, 1921. – 96 lpp.

Karaliūnas, 1968 – Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – LKK, 1968, t. 10, p. 7–100.

Karaliūnas, 1972 – Karaliūnas S. Sėlių kalba. – Mokslas ir gyvenimas, 1972, Nr. l, p. 17–19.

Karaliūnas, 1987 – Karaliūnas S. Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. – Vilnius: Mokslas, 1987. – 260 p.

Kazlauskas, 1968 – Kazlauskas J. Priebalsio *j*, ėjusio po priebalsių išnykimo baltų kalbose priežastys. – In: Artura Ozola diena. Zinātniska konference "Fonētikas un fonoloģijas aktuālās problēmas": Referātu tēzes. Rīga, 1968, p. 34–35.

Kazlauskas, 1969 – Kazlauskas J. Dėl baltų **ei* ir **ō* raidos lietuvių žemaičių tarmėse. – Baltistica, 1969, t. 5(1), p. 29–35.

Kazlauskas, 1970 – Kazlauskas J. Rec. apie: Baltų ir slavų kalbų ryšiai ("Lietuvių kalbotyros klausimai", X), Leidykla "Mintis", Vilnius, 1968, 205 p. – Baltistica, 1970, t. 6(1), p. 130–132.

Kazlauskas, 1972 – Kazlauskas J. Baltų kalbų pakitimų santykinės chronologijos nustatymo galimybės ir ribos. – Baltistica, 1972, priedas 1, p. 83–87.

Kettunen, 1925 – Kettunen L. Untersuchung über die livische Sprache: Phonetische Einführung. Sprachproben. (Acta et commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII_3). – Tartu: Eesti Kirjastus, 1925. – T. 1. – 160 s. 1 K.

Kettunen, 1930 – Kettunen L. Vatjan kielen äännehistoria. – Toinen, uusittu painos. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1930. – XIII, 204 s., 1 K.

Kettunen, 1938 – Kettunen L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1938. – LXXII, 648 S.

Kettunen, 1955 – Kettunen L. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. – Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia, 1955. – XXIV, 437 S., 1 K.

Kiparsky, 1939 – Kiparsky V. Die Kurenfrage. – Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia, 1939. – 474 S., 5 K.

Kiparsky, 1963 – Kiparsky V. Russische historische Grammatik: Die Entwicklung des Lautsystems. – Heidelberg: Winter: Universitätsverlag, 1963. – Bd. 1. – 171 S.

Kiparsky, 1969 – Kiparsky V. Gibt es ein finnougrisches Substrat im Slavischen? – In: Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. 1969, T. 153, № 4, p. 1–27.

Kivrāne, 1930 – Kivrāne A. Zvirgzdenes pagasta izloksne. – FBR, 1930, 10. sēj., 23.–37. lpp.

Kolbuszewski, 1976 – Kolbuszewski S. F. Z badań nad językami bałtyckimi: O paru izofonach we wschodnich gwarach łotewskich i litewskich. – Sprawozdania nr 92 za 1974 r. Wydział filologiczno-filozoficzny. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Nauk, 1976, s. 83–88.

Kolbuszewski, 1977 – Kolbuszewski S. F. Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich: Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich. – Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza, 1977. –267 s.

Kolbuszewski, 1983 – Kolbuszewski S. F. Zu den Grundproblemen der lettischen Philologie: 20 Jahre nach dem Hinscheiden Jānis Endzelīns. – ABS, 1983, Bd. 15, S. 271–281.

Kušķis, 1967 – Kušķis J. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem. – LVU ZR, 1967, 60. sēj., 9. A laid., 9.–20. lpp.

Laigonaitė, 1959 – Laigonaitė A. Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959. – 136 p.

Latkovskis, 1933 – Latkovskis L. Par Atašienes un Varakļānu izloksni. – In: Filoloģijas materiāli: Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums: Rīga, Ramave, 1933, 101.–104. lpp.

Latkovskis, 1940 – Latkovskis L. Līvānu izloksne. – FBR, 1940, 20. sēj., 134.–158. lpp.

Latkovskis, 1944 – Latkovskis L. Latgaļu dialekts. – In: Rakstu krājums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 godu atcerei. Daugavpiļs: Lōcis, 1944, 98.–113. lpp.

Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma, 1954 – Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954. – 139 lpp.

Latvijas PSR arheoloģija, 1974 – Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga: Zinātne, 1974. – 374 lpp., 80 tab.

Laua, 1980 – Laua A. Latviešu literārās valodas fonētika. – 3. izdevums. – Rīga: Zvaigzne, 1980. – 119 lpp.

Lehmann, 1955 – Lehmann W. P. Proto-Indo-European Phonology. – Austin: The University of Texas Press: Linguistic Society of America, 1955. – XV, 129 p.

Levin, 1975 – Levin J. Dynamic Linguistics and Baltic Historical Phonology. – General Linguistics, 1975, vol. 15, № 3, p. 144–158.

Lietuvių etnogenezė, 1987 – Lietuvių etnogenezė / Red. R. Volkaitė-Kulikauskienė et al. – Vilnius: Mokslas, 1987. – 256 p.

Liiv, 1938 – Liiv O. Suur näljaaeg Eestis 1695–1697 = Die grosse Hungersnot in Estland 1695–1697. – Tartu; Tallinn: Loodus, 1938. – 416 lk.

Loja, 1958 – Loja J. Valodniecības pamatjautājumi. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1958. – 360 lpp.

Mannhardt, 1936 – Mannhardt V. Letto-Preussische Götterlehre. – Magazin der Lettisch-Literärischen Gesellschaft. Riga, 1936, Bd. 21, XIII, 674 S.

Markus, 1987 – Markus D. Types of Syllable Toneme in the Ziemeri Variant of High Latvian Dialect. – In: Proceedings XIth ICPhS: The Eleventh International Congress of Phonetic Sciences (August 1–7, 1987, Tallinn, Estonia, U.S.S.R.), Tallinn, 1987, vol. 5, p. 107–110.

Martinsone, 1934 – Martinsone J. Vārkavas, Pildas un Zvirgzdenes pagasta intonācijas. – FBR, 1934, 14. sēj., 143.–165. lpp.

Mažiulis, 1965 – Mažiulis V. Remarques sur le vocalisme du vieux prussien. – ABS, 1965, vol. 2, p. 53–59.

Mažiulis, 1970 – Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai: Deklinacija. – Vilnius: Mintis, 1970. – 344 p.

Mažiulis, 1971 – Mažiulis V. Rec. apie: Baltic Linguistics, edited by Thomas F. Magner and William Schmalstieg, The Pennsylvania State University Press, University Park and London, 1970, 177 p. – Baltistica, 1971, t. 7(1), p. 101–106.

Mažiulis, 1979 – Mažiulis V. Pasaulio tautų kalbos. – Vilnius: Mokslas, 1979. – 112 p.

Mažiulis, 1981a – Mažiulis V. Apie senovės vakarų baltus bei jų santykius su slavais, ilirais ir germanais. – In: Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 5–11.

Mažiulis, 1981b –Mažiulis V. Selonica. – Baltistica, 1981, t. 17(1), p. 7–12.

Meinander, 1954 – Meinander C. F. Bronzezeit in Finnland. – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 1954, Bd. 54, 242 S.

Mikkola, 1930 – Mikkola J. Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā. – Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930, Nr. 11, 436.– 446. lpp.

Mīlenbahs, 1901 – Mīlenbahs K. No Jelgavas līdz Džūkstei. – Baltijas Vēstnesis, 1901. g. 11. oktobrī.

Moora, 1952 – Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1952. – 171 lpp.

Nieminen, 1934 – Nieminen E. Der Stammauslaut der ins Urfinnische entlehnten baltischen *ā*- Feminina und die Herkunftsfrage. – FUF, 1934, Bd. 22, S. 5–66.

Nieminen, 1957 – Nieminen E. Über einige Eigenschaften der baltischen Sprache, die sich in den ältesten baltischen Lehnwörtern der ostseefinnischen Sprachen abspiegelt. – Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1956, 1957, S. 185–206.

Nieminen, 1959 – Nieminen E. Beiträge zu den baltisch-ostseefinnischen Berührungen. – In: Rakstu krājums: Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. J. Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīga; Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959, S. 201–210.

Otrębski, 1956 – Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego: Nauka o formach. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. – T. 3. – 377 s.

Otrębski, 1958 – Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego: Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958. – T. 1. –394 s., 1 m.

Otrębski, 1965 – Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego: Nauka o budowle wyrazów. – Warszawa: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1965. – T. 2. – 416 s.

Ozols, 1965 – Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. – Rīga: Liesma, 1965. – 626 lpp.

Plāķis, 1924 – Plāķis J. Par latviešu valodas diftongiem. – LUR, 1924, 10. sēj., 159.–161. lpp.

Plāķis, 1928 – Plāķis J. Vai tautosillabiskais voc. + N (+ cons.) savienojums ir kuršu valodas iezīme. – LUR, 1928, 17. sēj., 63.–100. lpp.

Plāķis, 1936 – Plāķis J. Baltu tautas un ciltis. – In: Latvieši. 2. revidēts iespiedums. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 45.– 49. lpp.

Posti, 1953 – Posti L. From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic: Studies on the Development of the Consonant System. – FUF, 1953, vol. 31, № 1–2, p. 1–91.

Posti, 1958 – Posti L. Zur Geschichte des Wandels *k* > *tš* im Wotischen. – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, 1958, Bd. 60 (Artikel 8), S. 1–22.

Posti, 1977 – Posti L. Some New Contributions to the Stock of Baltic Loanwords in Finnic Languages. – Baltistica, 1977, vol. 13(1), p. 263–270.

Prinz, 1969 – Prinz J. Versuch einer orientierenden Bestimmung von Namenräumen im frühostslawischen Bereich. – Beiträge zur Namenforschung, 1969, Beiheft 5, S. 7–145.

Prinz, 1970 – Prinz J. Zur Isoglosse *z* / *ž* in Namen des baltischen Substrats. – In: Donum Balticum: To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970 / Ed. by V. Rūķe-Draviņa. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1970, S. 372–397.

Rosins, 1967 – Rosins A. Morfoloģiskā lietuviešu un latviešu valodas vietniekvārdu saīsināšanās. – LVU ZR, 1967, 60. sēj., 9. A laid., 134.–l60. lpp.

Rozenbergs, 1974 – Rozenbergs J. Igauņi latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1974, Nr. 4, 122.–137. lpp.

Rudzīte, 1960 – Rudzīte M. Latviešu valodas vēsturiskās gramatikas lekciju konspekts. – Rīga: S.n., 1960. – 243 lpp.

Rudzīte, 1964 – Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1964. – 432 lpp.

Rudzīte, 1968a – Rudzīte M. *oi* gaidāmā *uo* vietā dažās Latgales izloksnēs. – Baltistica, 1968, 4. sēj. (2), 231.–245. lpp.

Rudzīte, 1968b – Rudzīte M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā. – LVU ZR, 1968, 86. sēj.,175.–197. lpp.

Rudzīte, 1970a – Rudzīte M. Verba *iet* atematiskās formas mūsdienu latviešu izloksnēs. – In: Donum Balticum: To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970 / Ed. By V. Rūķe-Draviņa. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1970, S. 418–428.

Rudzīte, 1970b – Rudzīte M. Par uzsvara vietu salikumos tāmnieku izloksnēs. – Baltistica, 1970, 6. sēj. (l.), 93.–115. lpp.

Rudzīte, 1972a – Rudzīte M. *o*-celmu daudzskaitļa nominatīvs dažās Latgales izloksnēs. – In: Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam: 1873–1973. Rīga, 1972, 219.–224. lpp.

Rudzīte, 1972b – Rudzīte M. Tagadnes formas ar *-ŋ-* dažās Latgales izloksnēs. – Baltistica, 1972, 1. pielik., 135.–140. lpp.

Rudzīte, 1975 – Rudzīte M. Par dažām vokālisma pārmaiņām latviešu pirmvalodā. – In: III Sąjunginė baltų kalbotyros konferencija (1975 m. rugsėjo 25–27 d.): Pranešimų tezės. Vilnius, 1975, p. 53–57.

Rudzīte, 1984 – Rudzīte M. Latviešu izlokšņu sīkumi. – Baltistica, 1984, 20. sēj. (2.), 161.–162. lpp.

Rūķe, 1939a – Rūķe V. Latgales izlokšņu grupējums. – FBR, 1939, 19. sēj., 133–188. lpp.

Rūķe, 1939b – Rūķe V. Višķu izloksnes apraksts. – Ceļi, 1939, 9. sēj., 369.–407. lpp.

Sabaliauskas, 1963 – Sabaliauskas A. Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. – LKK, 1963, t. 6, p. 109–136.

Salys, 1946 – Salys A. Lietuvių kalbos tarmės. – Pataisytas ir papildytas leidimas. – Tiubingenas: S.n., 1946. – 67 p., 1 žem.

Sarkanis, 1985 – Sarkanis A. Mobilais *s* baltu valodās. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1985, Nr. 10, 123.–131. lpp.

Schmalstieg, 1972 – Schmalstieg W. R. Baltų ir slavų kalbų vokalizmo sistemų raidos chronologija. – Baltistica, 1972, priedas 1, p. 159–164.

Schmalstieg, 1976 – Schmalstieg W. R. Studies in Old Prussian: A critical review of the relevant literature in the field since 1945. – University Park; London: The Pennsylvania State University Press, 1976. – 420 p.

Skardžius, 1941 – Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. – Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos Lietuvių kalbos institutas, 1941. – 768 p.

Stang, 1966 – Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. – Oslo etc.: Universitetsforlaget, 1966. – 485 S.

Steinitz, 1965 – Steinitz W. Zur Periodisierung der alten baltischen Lehnwörter im Ostseefinnischen. – In: Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz. Wrocław etc., Polska AN, 1965, S. 297–303.

Stieber, 1979 – Stieber Z. Zarys grammatyki porownawczej języków słowiańskich. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. – 265 s.

Strods, 1922 – Strods P. Latvīšu volūdas gramatika latgalīšim. – Rēzekne: S.n., 1922. – 127 lpp.

Strods, 1924 – Strods P. 1904–1924: Myusu roksta breiveibas jubilejā ortografijas projekts. – Rēzekne: Centralō Latgolas biblioteka–muzejs, 1924. – 29 lpp.

Šmits, 1933 – Šmits P. Hērodota ziņas par senajiem baltiem. – RKr., 1933, 21. krājums (A. serija), 3.–17. lpp.

Šmits, 1936 – Šmits P. Valodas liecības par senajiem baltiem. – In: Latvieši. 2. revidēts iespiedums. Rīga: Valters un Rapa, 1936, l. d., 61.–75. lpp.

Švābe, 1926 – Švābe A. Pagasta vēsture: Līdz krievu laikiem. – Rīga: Roze, 1926. – l. d. – 416 lpp.

Tautavičius, 1981 – Tautavičius A. Žemaičių etnogenezė (archeologijos duomenimis). – In: Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius, 1981, p. 27.–35.

Thomsen, 1890 – Thomsen V. Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog: En sproghistorisk undersøgelse. – København: Dreyer, 1890. – 308 s.

Toivonen, 1955 – Toivonen Y. H. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1955. – N. 1. – S. I–XXVI, 1–204.

Toivonen, Itkonen, Joki, 1958 – Toivonen Y. H., Itkonen E., Joki A. J. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1958. – N. 2. – S. 205–480.

Trasuns, 1909 – Trasuns F. Školas dōrzs: Losoma grōmota tautas školom un sātom. – Peterburga: Trasuns, 1909. – 404 lpp.

Trasuns, 1921 – Trasuns F. Latvīšu volūdas gramatika dēļ latgalīšim. – Reiga: Valters un Rapa, 1921. – 78 lpp.

Trautmann, 1925 – Trautmann R. Die altpreussischen Personennamen: Ein Beitrag zur baltischen Philologie. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1925. – 204 S.

Urbanavičiūtė, 1970 – Urbanavičiūtė Ž. Kietieji ir minkštieji priebalsiai lietuvių literatūrinėje kalboje ir tarmėse. – Baltistica, 1970, t. 6(1), p. 61–65.

Urbutis, 1966 – Urbutis V. Rec. apie: Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz (Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Prace Komisji Językoznawstwa Nr 5/, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965, 394 p. – Baltistica, 1966, t. 2(1), p. 102–107.

Vaba, 1977 – Vaba L. Läti laensõnad eesti keeles. – Tallinn: Valgus, 1977. – 303 lk.

Vanagas, 1981 – Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1981. – 408 p.

Weske, 1877 – Weske M. Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estland im Sommer 1875: Kapitel 3. Über die Witebskischen Esten. – Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1877, Bd. 8, H. 4, S. 29–32.

Vidugiris, 1969 – Vidugiris A. Zietelos tarmės daiktavardis. – LKK, 1969, t. 11, p. 147–182.

Vītole, 1931 – Vītole M. Baltinavas izloksne. – FBR, 1931, 11. sēj., 124–140. lpp.

Zavarina, 1968 – Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā: Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens. – AE, 1968, 8. sēj., 171.–188. lpp.

Zemzare, 1940 – Zemzare D. Valodas liecības par Lejasciema novadu. – Rīga: VAPP Praktisko zinātņu apgādniecība, 1940. – 143 lpp.

Zeps, 1977 – Zeps V. J. A Critique of Proposed Finnic Hydronyms in Latgola. – In: Studies in Finno-Ugric Linguistics: In honor of Alo Raun. Bloomington, Sinor, 1977, p. 427–440.

Zeps, 1984 – Zeps J. Latvian Toponyms Based on Gk. - Orth. Theodore and Philip. – Baltistica, 1984, vol. 20 (1), p. 70–76.
Zinkevičius, 1966 – Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. – Vilnius: Mintis, 1966. – 542 p., 75 žem.
Zinkevičius, 1968 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos tarmės. – Kaunas: Šviesa, 1968. – 91 p., 1 žem.
Zinkevičius, 1972a – Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tautosilabinių *an* tipo junginių pirmojo demens siaurėjimo. – Baltistica, 1972, priedas 1, p. 227–232.
Zinkevičius, 1972b – Zinkevičius Z. Nauji K. Būgos rankraščiai. – Kalbotyra, 1972, t. 24(1), p. 120–122.
Zinkevičius, 1975 – Zinkevičius Z. Smulkmenos: IX. – Baltistica, 1975, t. 11(1), p. 36.
Zinkevičius, 1978 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. – Vilnius: Mokslas, 1978. – 190 p., 1 žem.
Zinkevičius, 1980 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika: Įvadas. Istorinė fonetika. Daiktavardžių linksniavimas. – Vilnius: Mokslas, 1980. – l. d. – 283 p.
Zinkevičius, 1981 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika: Įvardžiai. Būdvardžiai. Skaitvardžiai. Veiksmažodžiai. Nekaitomosios kalbos dalys. Istorinės sintaksės apybraiža. – Vilnius: Mokslas, 1981. – 2 d. – 300 p.
Zinkevičius, 1984 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos kilmė. – Vilnius: Mokslas, 1984. –390 p.

г) Сокращения названий языков и диалектов

балт. – общебалтийский
блр. – белорусский
вепс. – вепсский
вод. – водский
вост.-балт. - восточнобалтийский
др.-латг. – древнелатгальский
др.-прус. – древнепрусский
и.-е. – индоевропейский
карел. – карельский
лат. – латинский
латг. – латгальский
лив. – ливский
лит. – литовский
лтш. – латышский
нем. – немецкий
нж.-нем. – нижненемецкий
н.-лтш. – нижнелатышский

польск. – польский
прибалт.-фин. – прибадтийско-финский
русск. – русский
сев.-балт. – севернобалтийский
сев.-вост.-балт. – северо-восточнобалтийский
сел. – селонский
ср.-лтш. – среднелатышский
ср.-нж.-нем. – средненижненемецкий
ст.-лит. – старолитовский
ст.-слав. – старославянский
ст.-фин. – старофинский
тох. – тохарский
фин. – финский
франц. – французский
эст. – эстонский
ide. – indoeuropäisches
li.-le. – litauisch-lettisches

д) Прочие сокращения

а. п. – акцентуационная парадигма
вин. пад. – винительный падеж
дат. пад. – дательным падеж
диал. – диалектная форма, диалектное слово
ед. ч. – единственное число
женск. р. – жэнский род
зв. пад. – звательный падеж
им. пад. – именительный падеж
им. прилаг. – имя прилагательное
инстр. пад. – инструментальный падеж
л. – лицо
ласк. – ласкательная форма
литер. – литературный язык, литературная форма
лок. – локатив
мн. ч. – множественное число
мужск. р. – мужской род
произн. – произношение, произносится
род. пад. – родительным падеж
сл. – следующий, следующая, следующие
см. – смотрите
совр. – современная форма
ср. – сравните
сущ. – имя существительное
уменьш. – уменьшительная форма
устар. – устарелое слово

Принятие знаки и символы

> – звук изменился в звук; звукосочетание изменилось в звукосочетание; словоформа изменилась в словоформу.

< – звук возник из звука; звукосочетание возникло из звукосочетания; словоформа возникла из словоформы.

^ – под буквой указывает на то, что артикуляционная база соответствующего звука отодвинута назад.

< – под буквой указывает на то, что артикуляционная база соответствующего звука продвинута вперед.

* – звездочка перед буквой, буквосочетанием или словоформой означает, что соответствующий звук, звукосочетание или словоформе, реконструированы, но реально не употребляются в языке.

// – параллельная форма.

Ievads baltu valodniecībā, I daļa.

Daugavpils: Saule, 1998

Darbā iztirzāti daži valodniecības pamatjautājumi, kas nepieciešami baltu etniskās vēstures un baltu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības izpratnei: baltu nosaukuma cilme, baltu valodu izcelsme un baltu hidronīmijas areāla problēma. Pēc tam darbā dota īsa baltu etniskā vēsture arheoloģijas, antropoloģijas, salīdzināmi vēsturiskās valodniecības un vēsturiskās toponīmikas (it īpaši hidronīmikas) atziņu gaismā.

Grāmata domāta augstskolu docētājiem, kas lasa kursu "Ievads baltu valodniecībā", un latviešu valodas un literatūras specialitātes studentiem kā mācību grāmata.

Grāmatas beigās dots vairāku terminu skaidrojums, kas lasītājiem palīdzēs labāk izprast darba saturu.

1. Baltu nosaukums

Saukt senos prūšus, lietuviešus un latviešus par baltiem ir ieteicis G. H. F. Neselmanis savā darbā "Die Sprache der alten Preussen an ihren Ueberresten erläutert" ("Seno prūšu valoda, izskaidrota pēc viņu pieminekļiem", Berlin, 1845), pamatojot savu domu ar to, ka minētās tautas dzīvo ap Baltijas jūru un ka ap šo jūru dzīvojošām ģermāņu, slāvu un Baltijas somu tautām ir jau savi kopnosaukumi, tā ka zinātnieku aprindās *baltu* vārds ar minēto nozīmi nevar būt pārprotams. Pirmais šo G. H. F. Neselmaņa ieteikto nosaukumu lietoja valodnieks K. N. Smits savā grāmatā "De locis quibusdam grammaticae linguarum Balticarum et Slavonicarum" ("Par dažām baltu un slāvu valodu gramatikas nodaļām", Havniae, particula 1–2, 1857, particula 3, 1859). Šis termins daudzmaz ieviesās tikai XIX gs. beidzamajā ceturksnī. A. F. Potam baltu valodu vietā bija (1837. g.) *linguae letticae* (latviešu valodas), J. Tūnmanim (1772. g.) – *lettische Sprachen* (latviešu valodas). V. Prelvics vēl 1891. g. publicēja grāmatu ar nosaukumu "Die deutschen Bestandteile in den lettischen Sprachen" ("Vācu valodas elementi latviešu valodās"). A. Fikam bija "*letto-slavischer Wortschatz*" (latviešu-slāvu vārdu krājums). A. Brikners vēl 1917. g. rakstīja par *Slavisch-Litauisch* (slāvu-lietuviešu valodām), un arī H. Hirts vēl 1927. g. baltu valodas sauca par *Litauisch* (lietuviešu valodām). Lietuviešu, retumis arī citi valodnieki baltus dēvēja arī par aistiem jeb aistiešiem, bet Tacita minētie aisti bija laikam tikai seno prūšu senči. Baltu vārds tagad zinātnē jau pilnīgi ieviesies.

Baltijas jūras vārdu (*mare Balticum*) pirmais minēja XI gs. dzīvojušais Brēmenes Ādams savā Hamburgas arhibīskapu vēsturē. Šim nosaukumam laikam ir sakars ar dāņu *Beltiem*, kā sauc divus jūras šaurumus starp Dānijas salām. Dāņu *Belt* nav šķirami no dāņu *belte* 'josta', kam pamatā, kā domāja J. Endzelīns, tās pašas nozīmes latīņu substantīvs *balteum*, ko Varrons dēvēja par etrusku cilmes vārdu. Ar to saskan fakts, ka Kirhbergas Ernsts savā Meklenburgas hronikā latīnisko *mare Balticum* tulkoja ar *Gortelmer* (= Gürtelmeer) (sal. arī vidusaugšvācu *Beltemere* 'Baltijas jūra'). Ka Brēmenes Ādamam bija adjektīvs *Balticus*, *Balticum* un ne *Belticus*, *Belticum*, tas, pēc J. Endzelīna domām, varbūt ir izskaidrojams ar to, ka viņš, izjuzdams sakaru starp

vārdiem *Belt*, *belte* un *balteum*, latīniski rakstīdams, gribējis vokālisma ziņā latīnizēt dānisko *Belt* vai varbūt viņš dzirdējis kādu senlejasvācu vārdu *balt* (= senaugšvācu *palz* 'josta').

Citi zinātnieki, piem., H. Filips un G. Ģerulis, saistīja Baltijas jūras vārdu ar Plīnija Vecākā darbā "Historia naturalis" ("Dabas vēsture") minēto salas vārdu *Baltia* (var. *Balcia*). Tai pašā Plīnija Vecākā grāmatā šai salai bija minēti arī vārdi *Abalus* un *Balisia* (var. *Basilia*), un Solinam (ap 250. g. pēc Kr. dz.) tai vietā bija *Abalcia*. Sicīlijas Diodors (I gs. pirms Kr. dz.) rakstīja, ka Ziemeļu jūrā esot sala *Basilea*, kur cilvēki iegūst dzintaru, un no turienes tas nokļūst pie grieķiem un romiešiem. H. Filips domāja, ka oriģinālā īstais nosaukums ir bijis *Βαλκια*, kas kļūdaini izlasīts kā *Βαλιcια*, no kā, pielīdzinot to grieķu vārdam *βαcιλεύς* 'valdnieks', arī radies variants *Βαcιλεια*, kas latīniski rakstīts *Balcia*. No tā saskaņā ar vēlāko izrunu radusies forma *Baltia*. Bet Brēmenes Ādams taču rakstīja, ka Baltijas jomu (*sinus Balticus*) tā sauca vietējie iedzīvotāji ("ab incolis"), un tiem taču nebija ne jausmas par Plīnija Vecākā minēto vārdu *Baltia*.

S. Tunbergam šķita, ka salas vārdiem *Balcia*, *Baltia*, *Abalcia*, *Abalus*, *Balisia* jeb *Basilia* pamatā bijuši Dānijas *Belti*. Bet, kā pareizi atzīmēja J. Endzelīns, ja dāņu vārdi *Belt* un *belte* bija radušies no lat. *balteum*, tad tie minēto grieķu autoru laikā nemaz vēl nevarēja eksistēt. J. Endzelīns atzina, ka Plīnija Vecākā *Baltia* bija tikai viens kādas salas vārda variants, un šā vārda īstā forma nav droši izzināma, tā ka ar šo variantu neko nevar droši izskaidrot.[1]

G. Bonfante u. c. sprieda, ka Baltijas jūras vārds esot rada ar sensl. *блато*, kr. *болóто* 'purvs' u. c., pie kam G. Bonfante te pieskaitīja arī Dānijas *Beltu* vārdu, Plīnija Vecākā minēto salas vārdu *Baltia* un domāja, ka ar minēto slāvisko purva nosaukumu radniecisks vārds ir bijis arī senajiem illīriešiem, kas senāk dzīvojuši Austrumvācijā līdz pat Baltijas jūrai. No šā illīriešu vārda, pēc G. Bonfante domām, Baltijas jūra dabūjusi savu vārdu.

Illīriešu, slāvu un baltu valodas aizņēma lielus Eiropas apgabalus, un, kā norāda V. Toporovs, leksēmas sakne *balt-* 'peļķe' ir izplatīta areālā, kas stiepjas no Baltijas jūras dienvidu krastiem līdz Vidusjūras krastiem. Bet, ja tā, tad nav pamata atvasināt Baltijas jūras vārdu no illīriešu vārda. Daudz vienkāršāk šā vārda izcelsmes avotu meklēt pie pašas Baltijas jūras un pašās baltu valodās.

Baltu ciltis jau no seniem laikiem dzīvoja pie Baltijas jūras. Tāpēc pilnīgi iespējama arī Baltijas jūras vārda baltiska cilme. Šādu Baltijas vārda cilmi centās pierādīt jau E. Blese. Viņš kā Plīnija Vecākā *Baltia*, tā Brēmenes Ādama *mare Balticum* (Baltijas jūra) un *sinus Balticus* (Baltijas joma) atzina par baltu cilmes vārdiem un saistīja tos ar Latvijas vietvārdiem ar sakni *balt-*. Tādus Latvijas vietvārdus kā *Baltinava*, *Baltapurvs*, *Baltiņa ezers* u. c. E. Blese saistīja ar latviešu valodas vārdu *balts* tikai ne ar krāsas, bet arī ar peļķes, stāvoša ūdens nozīmi. Pēc E. Bleses domām, ar vārdu *Baltija* sauca sauszemi un tikai vēlāk šis vārds dots arī jūrai.

Ar ūdeni saistītajos vietvārdos jeb hidronīmos sakne *balt-* nav retums ne lietuviešu, ne latviešu valodā. Bija šādi vietvārdi arī kuršu valodā – *Balteuppe*, *Baltegallen*, *Balthe*. Šie lietvārdi saistāmi ar liet. *baltas* un latv. *balts*. Taču, kā atzīmē V. Dambe, reizēm liekas, ka šo vietvārdu pamatā esošajai saknei *balt-* ir bijusi peļķes jeb zemas vietas nozīme. Minot tādus hidronīmu piemērus kā latv. *Baltezers*,

[1] Endzelīns 1982: 353–355.

Baltinava, *Baltiņu ęzęrs*, *Baltupe*, *Baltītis* (ezers) un liet. *Baltà*, *Báltupė*, *Báltupis*, *Baltẽlė* un ezeru nosaukumus *Baltas*, *Baltẽlis*, *Bálteżeris* u. c., viņa atzīst, ka konkrēti noteikt, vai pamatā bijusi krāsas vai zemas vietas nozīme, nav iespējams, ja nav zināms pats topoobjekts un tā atrašanās vieta.[2]

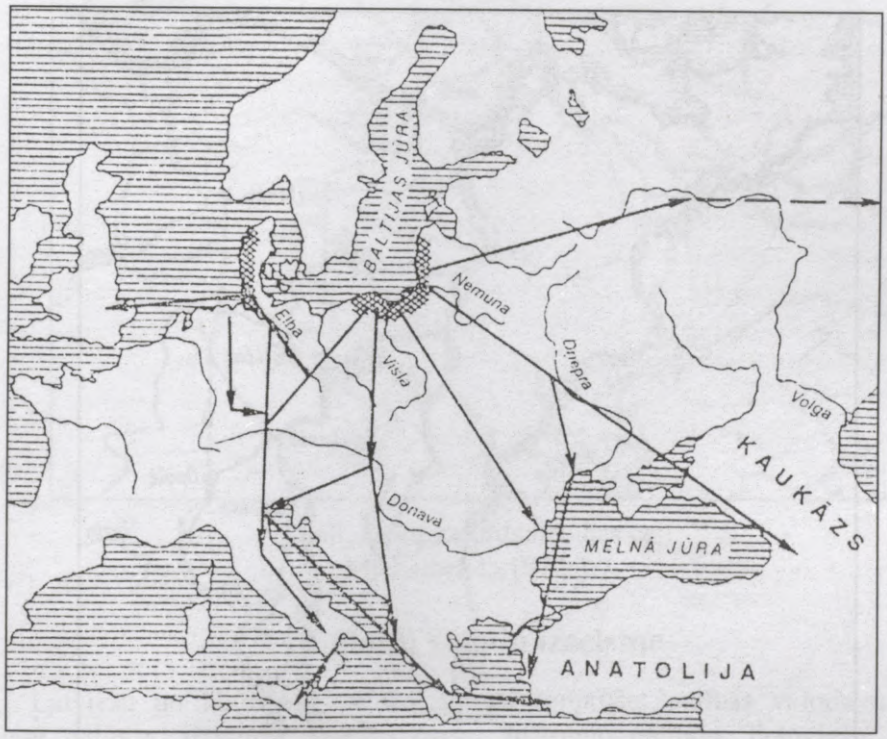

1. att. Dzintara tirdzniecības ceļi XVIII–XIII gs. pirms Kr. dz.
Gimbutiene 1994: 65.

Senprūšu valodā vietvārdos saknei *balt-* neapšaubāmi ir nozīme 'peļķe, slapja vieta', piem., *Namuynbalt* (peļķe), *Peusebalten* (pr. *peuse* 'priede'), *Rythabalt* (pļava), jo, pirmkārt, vietvārdam *Namuynbalt* ir variants *Namoyunpelk* un, otrkārt, spīdošai krāsai senprūšu valodā ir apzīmējums *gaylis*, bet ne liet. *báltas*, latv. *bal̃ts* radniecisks adjektīvs. Pēc V. Toporova un J. Kabelkas domām, senprūšu *balt-* jau no paša sākuma varējis būt ar nozīmi 'no jūras ar sauszemi norobežots līcis = joma'. Tas ir pilnīgi iespējams, jo visas senprūšu ciltis dzīvoja pie jūras.[3]

Pieņemot V. Toporova un J. Kabelkas hipotēzi, nav nemaz tik grūti izskaidrot, no kurienes Brēmenes Ādams varēja aizgūt *mare Balticum* un *sinus Balticus*.

Prūši uzturēja tirdzniecības sakarus ne tikai ar saviem tiešajiem kaimiņiem, bet arī ar tālām zemēm, piem., ar Skandināviju. Visnozīmīgākā prūšu eksporta prece bija dzintars. Tirdzniecības ceļi gāja pa Baltijas jūras dienvidu daļu līdz Dānijai. Mūsu ēras pirmajos gadsimteņos prūšu ciltis dzīvi tirgojās arī ar dažām Romas impērijas provincēm. Šī tirdzniecība daļēji notika pa sauszemi, pa tā saukto "dzintara ceļu", daļēji pa jūru – no tagadējās Holandes ap Jitlandes pussalu līdz Oderas un Vislas

[2] D a m b e 1972: 125–127.
[3] Т о п о р о в 1975: 189–190; K a b e l k a 1982: 8–14.

grīvai. Prūšiem nācās arī karot ar citām tautām. I gs. pēc Kr. dz. prūšu zemēs iebruka goti, vēlāk viņu zemēs dažkārt iebruka zviedri un it īpaši dāņi. Bez šaubām, paši prūši arī kuģoja pa jūru uz citām zemēm. Tā, piem., Brēmenes Ādams rakstīja, ka Zviedrijas tirdzniecības pilsētai Birkai uzbrukuši dāņu, norvēģu, slāvu un sembu, t. i., prūšu, kuģi.

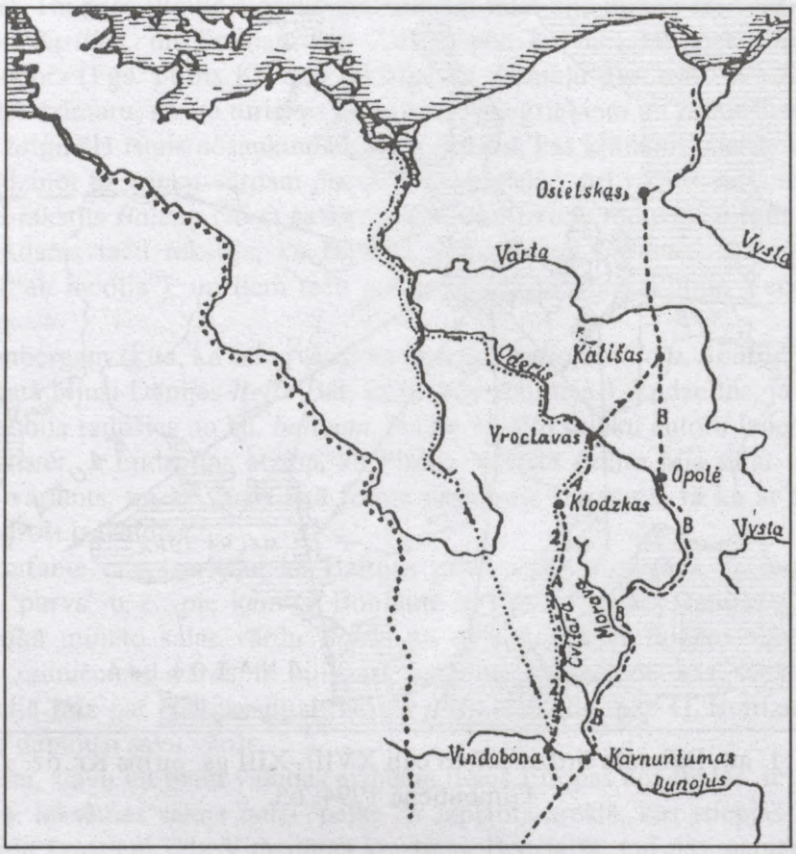

2. att. Dzintara tirdzniecības ceļi.
Michelbertas 1972: 66.

Tādējādi pilnīgi iespējams, ka Brēmenes Ādams, būdams Dānijā vai arī pašā Brēmenē, varēja satikties ar prūšu jūrniekiem un tirgotājiem, tāpat arī satikties ar citu tautu cilvēkiem, kas bija apmeklējuši prūšu zemi, un no viņiem uzzināt jomas vārdu, kas saturēja sakni *balt-*. Šādu vārdu viņš varēja viegli saistīt ar lat. *balteus* un *balteum* 'josta' un darināt adjektīvu *Balticus*, *Balticum* 'Baltijas'.

Ļoti iespējams, ka Plīnija Vecākā „dzintara salas" vārds *Baltia* ir saistāms ar Sembas pussalas vārdu.

Īsi rezumējot, jāsaka, ka, pieņemot V. Toporova un J. Kabelkas doto Baltijas jūras vārda izcelsmes skaidrojumu, kļūst skaidra arī Brēmenes Ādama norāde, ka *sinus Balticus* lieto paši vietējie iedzīvotāji ("ab incolis"). Turpretī, ja mēs atzītu Baltijas jūras vārda latīniskās cilmes skaidrojumu, un proti: *Baltijas jūra* < dāņu *Belt* < dāņu *belte* 'josta' < lat. *balteus* // *balteum* 'josta', tad nav skaidrs, kā no dāņu valodas šis vārds ieviesies Sembas vietējo iedzīvotāju valodā.

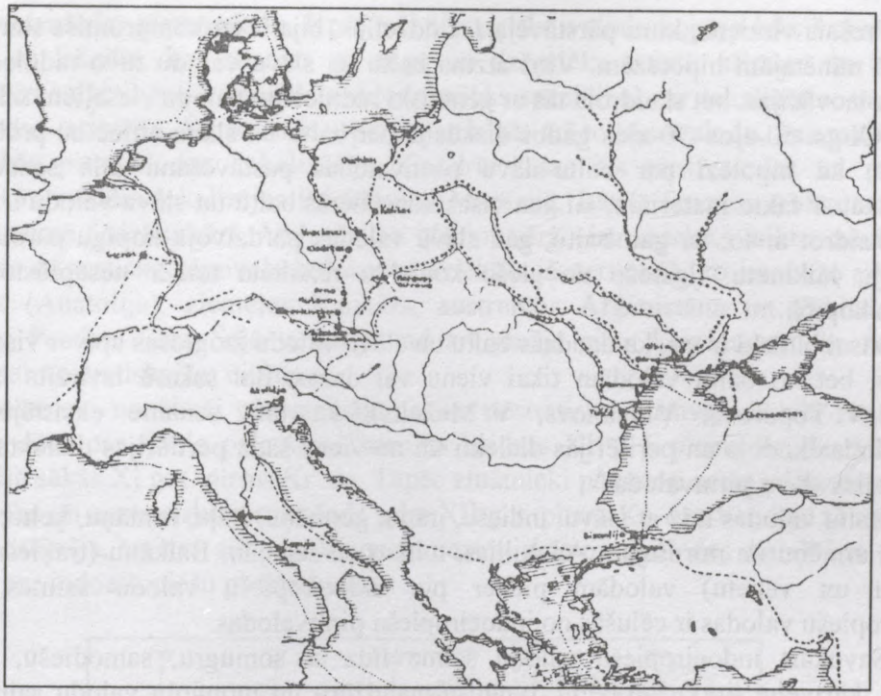

3. att. Dzintara tirdzniecības ceļi.
Michelbertas 1972: 67.

2. Baltu valodu izcelsme

Latviešu un lietuviešu valoda, mirusī senprūšu tautības valoda un mirušās rietumu galindu, jātvingu, skalvu, kuršu, austrumu galindu, lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, zemgaļu, latgaļu un sēļu cilšu valodas pieder pie baltu valodu grupas. Senatnē bija daudz vairāk baltu valodu, bet liecības par tām saglabājušās tikai citvalodu (somugru un slāvu valodu) aizguvumos no baltu valodām (baltismos) un baltiskas cilmes upju un ezeru nosaukumos plašajā baltu hidronīmijas areālā.

Senprūšu, rietumu galindu, jātvingu, skalvu, kuršu un austrumu galindu valodas radušās no rietumbaltu pirmvalodas. Lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, zemgaļu, latgaļu un sēļu cilšu valodas cēlušās no austrumbaltu pirmvalodas. Savukārt rietumbaltu un austrumbaltu pirmvalodas attīstījušās no baltu pirmvalodas.

Baltu valodām vistuvāk rada ir slāvu valodas. Šo divu valodu grupu attieksmju pētīšana ir bijusi aktuāla XIX gs. un ir aktuāla arī XX gs. Vairāki ievērojami XIX gs. un XX gs. pirmās puses valodnieki – K. Brugmanis, A. Šahmatovs, V. Poržeziņskis, T. Lērs-Splaviņskis, V. Georgijevs, J. Kurilovičs u. c. – aizstāvēja hipotēzi par baltu un slāvu kopību senatnē, t. i., atzina baltu-slāvu pirmvalodas pastāvēšanu senatnē. Šī pirmvaloda, pēc viņu domām, tālāk sadalījusies baltu un slāvu pirmvalodā. Šī hipotēze balstās uz neapšaubāmu baltu un slāvu valodu tuvību un kopīgām pazīmēm fonētikā, morfoloģijā, sintaksē un leksikā.

XX gs. sākumā pazīstamais valodnieks A. Meijē kategoriski uzstājās pret baltu-slāvu pirmvalodas teoriju, pretstatā tai izvirzot hipotēzi par baltu un slāvu valodu paralēlu attīstību un to sekundāru tuvināšanos. Viņa viedoklim pievienojās daudzi valodnieki, arī K. Būga, J. Boduēns de Kurtenē u. c.

Trešais virziens, kuru pārstāvēja J. Endzelīns, bija it kā kompromiss starp abām iepriekš minētajām hipotēzēm. Viņš atzina baltu un slāvu valodu tuvo radniecību un kopīgās inovācijas, bet skaidroja tās ar ģenētiski radniecīgo valodu ciešajiem sakariem.

XX gs. 50-ajos–70-ajos gados diskusija par baltu un slāvu attiecību problēmām parādīja, ka hipotēzi par baltu-slāvu pirmvalodas pastāvēšanu tālā senatnē var apstiprināt ar faktu materiālu, lai gan visas konstatētās baltu un slāvu valodu izoglosas var izskaidrot ar to, ka gan baltu, gan slāvu valodas pārdzīvoja kopīgu pārmaiņu un inovāciju laikmetu, ilgstošo un ciešo kontaktu rezultātā tomēr nesaplūstot vienā valodas kopībā.

Visai būtiski ir tas, ka daudzas baltu un slāvu valodu izoglosas aptver visas slāvu valodas, bet no baltu valodām tikai vienu vai dažas. Šai sakarā izvirzīta hipotēze (autori V. Toporovs, V. Ivanovs, V. Mažulis), ka tālā senatnē eksistējis baltu pirmvalodas kodols un perifērijās dialekti un no viena šāda perifērijas dialekta tad arī attīstījusies slāvu pirmvaloda.[4]

Baltu valodas līdz ar slāvu, indiešu, irāņu, ģermāņu, itāļu, romāņu, ķeltu, grieķu, albāņu, armēņu un mirušajām Anatolijas, tohāru un senajām Balkānu (trāķiešu, dāku, illīriešu un venetu) valodām pieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Visas indoeiropiešu valodas ir cēlušās no indoeiropiešu pirmvalodas.

Savukārt indoeiropiešu valodu saime līdz ar somugru, samodiešu, semītu-hamītu, kartveļu, tjurku, dravīdu, tungusu-mandžūru un mongoļu valodu saimēm un korejiešu valodu pieder pie nostratisko jeb boreālo valodu virssaimes. Iespējams, ka pie šīs valodu virssaimes pieder arī čukču-kamčadāļu un eskimosu valodu saimes, jukagiru valoda Habarovskas novadā un Jakutijā, nivhu valoda Tālajos Austrumos un Sahalīnā, japāņu valoda, kā arī mirušās hurītu, urartu (haldiešu) un elāmiešu valodas Priekšāzijā un etrusku valoda senajā Itālijā. Visas nostratisko jeb boreālo valodu virssaimes valodas gadu tūkstošu gaitā attīstījušās no nostratiskās jeb boreālās pirmvalodas.

Tātad rezumējot varam dot šādu baltu valodu izcelsmes shēmu:

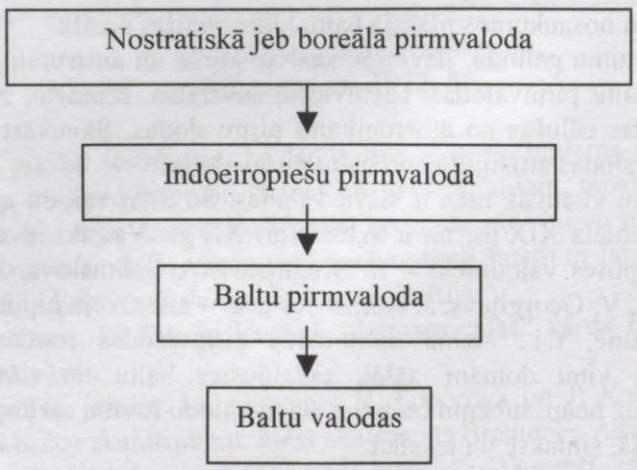

[4] Иванов, Топоров 1958: 3–41; 1962: 422–423; Mažiulis 1970: 320–322.

Nostratiskā pirmvaloda. Izpētījuši nostratisko valodu kopējo leksikas slāni un konkrēti to leksiku, kas attiecas uz augu un dzīvnieku valsti, klimatu un reljefu, nostratiskās salīdzināmi vēsturiskās valodniecības speciālisti var lokalizēt nostratiskās pirmvalodas teritoriju. Šo problēmu palīdz atrisināt arī to pirmvalodu, kas radušās no nostratiskās pirmvalodas, lokalizācija. Gandrīz visas šīs pirmvalodas un mirušās nostratiskās valodas lokalizējas Priekšāzijā (Mazāzijā, Irānā, Tuvajos Austrumos) vai arī tās tuvumā (Aizkaukāzā, Vidusāzijā). Ņemot vērā visu iepriekš teikto, zinātnieku vairākums nostratisko pirmvalodu lokalizē Priekšāzijā, teritorijā, ko ierobežo rietumos Mazāzija (Anatolija), ziemeļos Kaukāzs, austrumos Afganistāna un Pakistāna un dienvidos Persijas līcis. Šajā teritorijā tad arī runāja cilšu kontinuums, ko nosacīti saucam par nostratiskajām ciltīm.

Zinātnieki nonākuši pie secinājuma, ka nostratisko pirmvalodu vēl runāja tai laikā, ko dēvē par finālo paleolītu. Paleolīts beidzās XII g. t. pirms Kr. dz. Mezolīts Priekšāzijā sākās XI g. t. pirms Kr. dz. Tāpēc zinātnieki pamatoti secina, ka nostratisko cilšu kopība un nostratiskā pirmvaloda saira XII g. t. pirms Kr. dz., bet, kad tā radās un cik ilgi pastāvēja, tas nav zināms. Viens no nostratiskās pirmvalodas dialektiem tad arī attīstījās par indoeiropiešu pirmvalodu.[5]

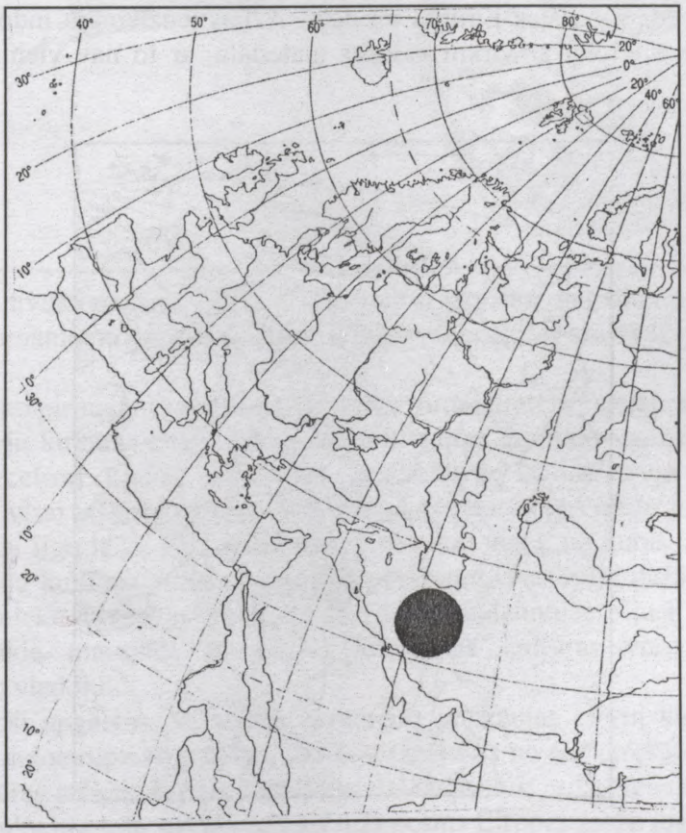

4. att. Nostratisko cilšu kontinuuma pirmdzimtene (apzīmēta ar melnu pildītu apli).

[5] Иллич-Свитыч 1971: 1–72; Долгопольский 1964: 53–63; 1971–1972: 106–119; 1975: 15–19; Андреев 1986: 3–4; Uesson 1970: 7–18; Хелимский 1973: 35–37.

Indoeiropiešu pirmvaloda. Jautājums par to, kur lokalizējama indoeiropiešu pirmdzimtene, t. i., vieta, kur izveidojās to pirmvaloda un no kurienes tie izplatījās Eirāzijā, ir nodarbinājis daudzus zinātniekus, taču arvien ir palicis diskutējams. Gan valodnieki, gan arheologi ir izteikuši ne mazums hipotēžu. Mūsu dienās daudzos viedokļus par indoeiropiešu pirmdzimteni var iedalīt trijās pamathipotēžu grupās.

Pēc vienas no tām senie indoeiropieši dzīvojuši Balkānu-Karpatu reģionā, kas kopš seniem laikiem izceļas ar spilgtu kultūru. Tur pirmo reizi Eiropā iedzīvotāji pārgāja no saimnieciskās darbības piesavināšanās formām (medniecības, zvejniecības, augu valsts produktu savākšanas) uz ražošanas formām (zemkopību un lopkopību). V–IV g. t. pirms Kr. dz. šai reģionā bija visai augsts metālapstrādes līmenis. Indoeiropiešu Balkānu pirmdzimtenes hipotēzes piekritēji ir valodnieki V. Georgijevs, I. Djakonovs u. c.[6] Arheoloģiskajā materiālā šim viedoklim tomēr nav apstiprinājuma. Ir arī valodniecības dati, kas ir pretrunā ar šo hipotēzi.

Arheoloģe M. Gimbutiene vairākos savos darbos pamato indoeiropiešu izcelsmi Eirāzijas stepēs. IV g. t. beigās pirms Kr. dz. tur veidojās bedru kultūra, kas sava uzplaukuma laikā aizņēma stepes no Moldāvijas līdz ziemeļrietumu Kazahijai. Saskaņā ar M. Gimbutienes viedokli šīs kopības ciltis (viņas terminoloģijā – uzkalniņkapu kultūra) bija senākie indoeiropieši. To ekspansija uz rietumiem, dienvidrietumiem un dienvidiem noveda pie daļas Eiropas un daļas Āzijas iedzīvotāju indoeiropeizācijas.[7] Šis viedoklis ir pretrunā ar virkni valodas materiālu, ar to nav vienisprātis arī daži arheologi.

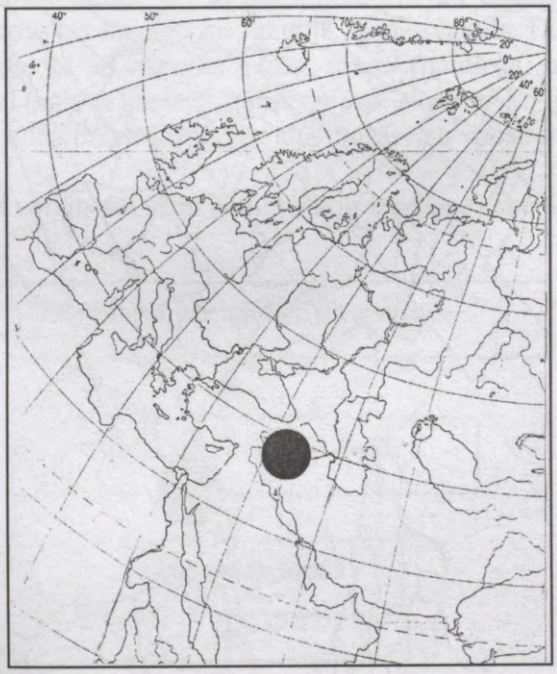

5. att. Indoeiropiešu pirmdzimtene saskaņā ar T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēzi (apzīmēta ar melnu pildītu apli).

[6] Георгиев 1958: 239–283; Georgiev 1981: 318–328; 354–358.
[7] Gimbutiene 1994: 42–45.

Trešā hipotēze, kam mūsu dienās ir vispamatotākā lingvistiskā argumentācija, ir T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēze, kas indoeiropiešu sākotnēji apdzīvoto (V–IV g. t. pirms Kr. dz.) apgabalu lokalizē Priekšāzijā: Austrumanatolijā un Mezopotāmijā. No savas pirmdzimtenes indoeiropiešu grupas izceļoja dažādā laikā un dažādos virzienos. Seneiropiešu valodu runātāji, piemēram, pārvietojās caur Vidusāziju (gar Kaspijas jūras austrumu krastu) un apmetās Volgas lejtecē, Melnās jūras ziemeļu piekrastē, kur veidojās seneiropiešu cilšu kopības pamatareāls, "otrējā pirmdzimtene". Te zināmu laiku, pirms sākās jauns migrācijas vilnis uz rietumiem, arī dzīvoja seneiropieši. T. Gamkrelidze un V. Ivanovs tos saista ar bedru jeb uzkalniņkapu kultūras ciltīm. Tālākā seneiropiešu cilšu izplatīšanās Eiropā bija komplicēts process. Migrācija noritēja viļņveidīgi vairāku gadsimtu laikā.[8]

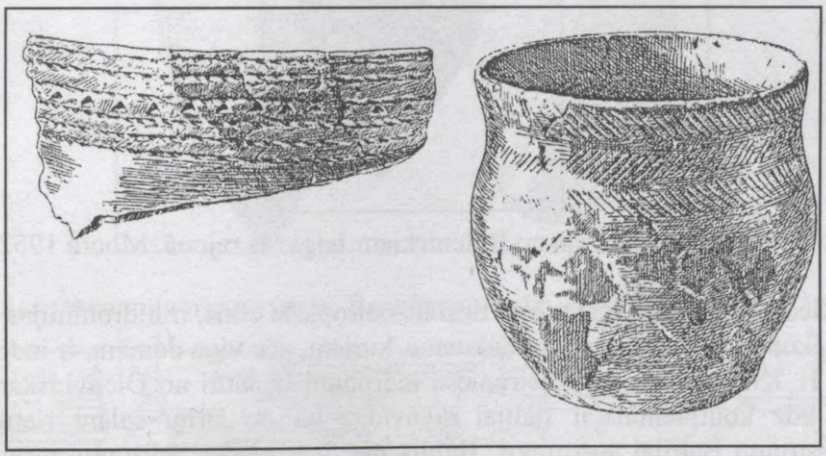

6. att. Māla trauka malas fragments ar auklas ornamentu un māla trauks ar skujiņu ornamentu no Ruteniekiem Jelgavas rajonā. Moora 1952: 29.

Vienas no pirmajām seneiropiešu "otrējo pirmdzimteni" atstāja auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis. Zinātniskajā literatūrā izteiktas vairākas hipotēzes par šīs kultūras izcelsmi. Liekas, nav šaubu, ka auklas un kaujas cirvju kultūra nevarēja izveidoties uz visai atšķirīgo Viduseiropas un Austrumeiropas mežu joslas vēlā neolīta kultūru pamata. Ilgu laiku tika diskutēts, lai noteiktu vietu, no kuras auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis sāka savu izplatīšanos. Pastāvēja dažādi viedokļi, taču vairums zinātnieku atbalstīja domu, ka šo cilšu pirmdzimtene bijusi Dienvidkrievijas stepēs. Jaunākie materiāli un auklas keramikas kultūras variantu hronoloģija apstiprināja šo viedokli.

Var droši apgalvot, ka auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis bija viena no tām indoeiropiešu grupām, kas bija izgājušas no to "otrējās pirmdzimtenes", no bedru kultūras areāla. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu izplatīšanās bija pirmais indoeiropiešu valodu izplatīšanās posms Eiropas mežu joslā plašā teritorijā no Reinas līdz Vidusvolgai.[9]

---

[8] Гамкрелидзе, Иванов 1984: 859–870.

[9] Sedovs 1992: 9–20; Gimbutiene 1994: 46–52; Загорульский 1977: 33–48.

7. att. Akmens laivas cirvis no Ruteniekiem Jelgavas rajonā. Moora 1952: 30.

Apliecinājums tam, ka tās bija tieši indoeiropiešu ciltis, ir hidronīmijas materiāli. H. Krāe apkopojis senus ūdeņu nosaukumus, kuriem, pēc viņa domām, ir indoeiropiešu izcelsme. H. Krāe atzina, ka seneiropiešu hidronīmi izplatīti no Dienvidskandināvijas ziemeļos līdz kontinentālajai Itālijai dienvidos un no Britu salām rietumos līdz Dienvidaustrumu Baltijai austrumos. Baltijā pie tiem pieder tādi upju nosaukumi kā, piem., *Arga*, *Ava*, *Abava*, *Aruona*, *Ruoduma*, *Sava*, *Salanta*, *Vingra* un daudzi citi. H. Krāes skolnieks V. Šmids, kas turpina senā hidronīmu slāņa pētījumus, atklājis tāda paša veida ūdeņu nosaukumus Augšdņeprā, bet T. Gamkrelidze un V. Ivanovs norādīja, ka seneiropiešu hidronīmi ir arī Melnās jūras ziemeļu piekrastes rajonos, to "otrējās pirmdzimtenes" apgabalā (*Солучка*, *Мурава*, *Алта*, *Стрина* u. c.). Melnās jūras piekrastes ziemeļdaļā seneiropiešu hidronīmu lielākā daļa izzudusi, tur ienākot jaunām etniskām grupām, sākumā pie irāņu valodu grupas piederējušām skitu-sarmātu ciltīm, bet pēc tam vairākiem tjurku cilšu viļņiem. Seneiropiešu nosaukumi šai areālā saglabājušies mazajām upēm un lielo upju pietekām, bet lielajām upēm *Dņeprai*, *Donai*, *Dņestrai*, *Bugai*, *Sulai* ir irāņu cilmes vārdi.

Jāpievērš uzmanība kādai detaļai, kam ir pietiekami svarīga nozīme baltu cilšu veidošanās apstākļu izzināšanā, un proti, senās indoeiropiešu hidronīmijas pētījumi uzrādījuši arhaisku ūdeņu nosaukumu ievērojamu koncentrāciju un samērā vienmērīgu izplatību visā baltu apdzīvotajā teritorijā.[10]

Mēs jau noskaidrojām, ka nostratiskā pirmvaloda saira un no viena šās pirmvalodas dialekta radās indoeiropiešu pirmvaloda. Tas notika vai nu XII g. t. beigās vai arī XI g. t. sākumā pirms Kr. dz. Indoeiropiešu pirmvaloda, pēc T. Gamkrelidzes un

[10] Sedovs 1992: 16–17.

V. Ivanova domām, pastāvēja pēc V–IV g. t. pirms Kr. dz. un saira IV g. t. beigās vai III g. t. sākumā pirms Kr. dz.[11]

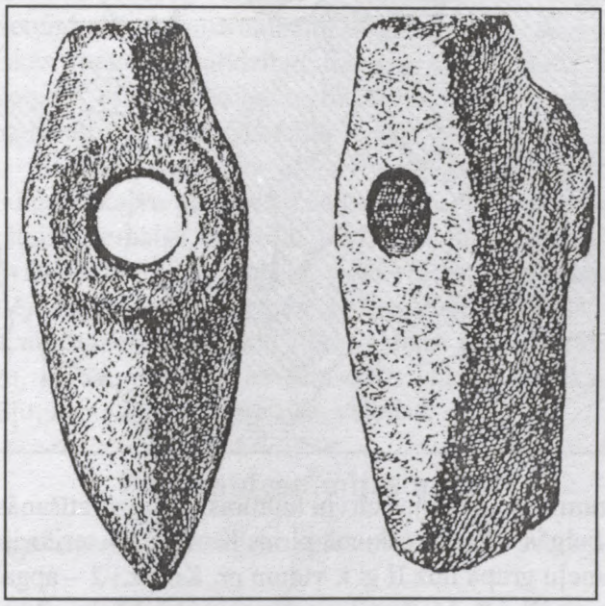

8. att. Akmens taisnmuguras cirvis no Rencēniem Valmieras rajonā. Moora 1952: 30.

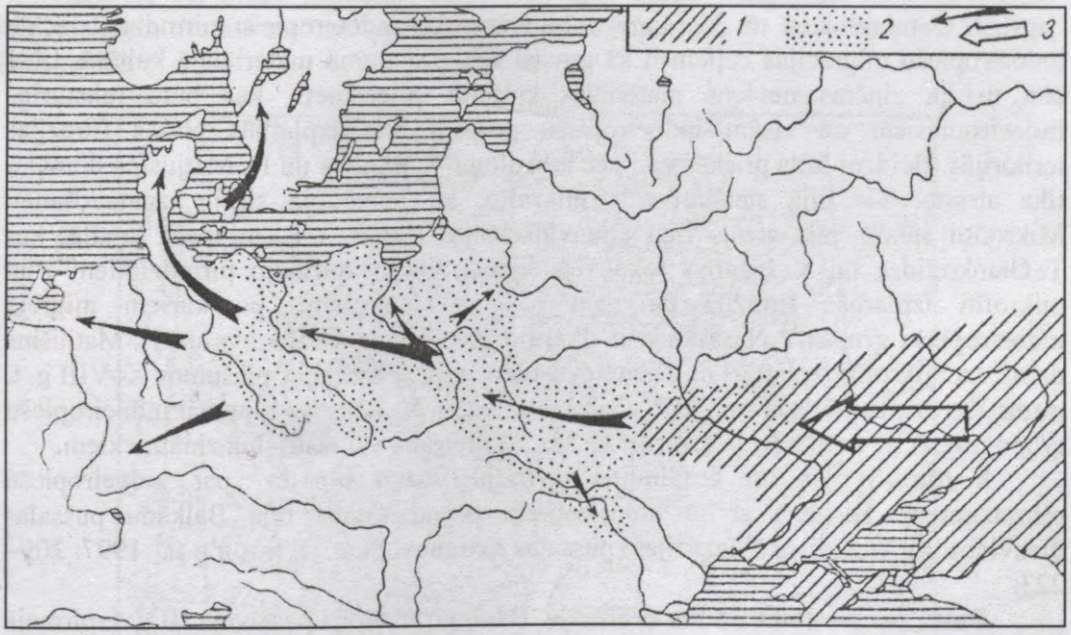

9. att. Vienas indoeiropiešu grupas cilšu izplatīšanās III g. t. pirms Kr. dz.: 1 –bedru kultūras areāls; 2 – lodveida amforu un Vidusdņepras agrā perioda kultūras areāls; 3 – galvenie migrācijas virzieni. Загорульский 1977: 36.

[11] Гамкрелидзе, Иванов 1984: 859–895.

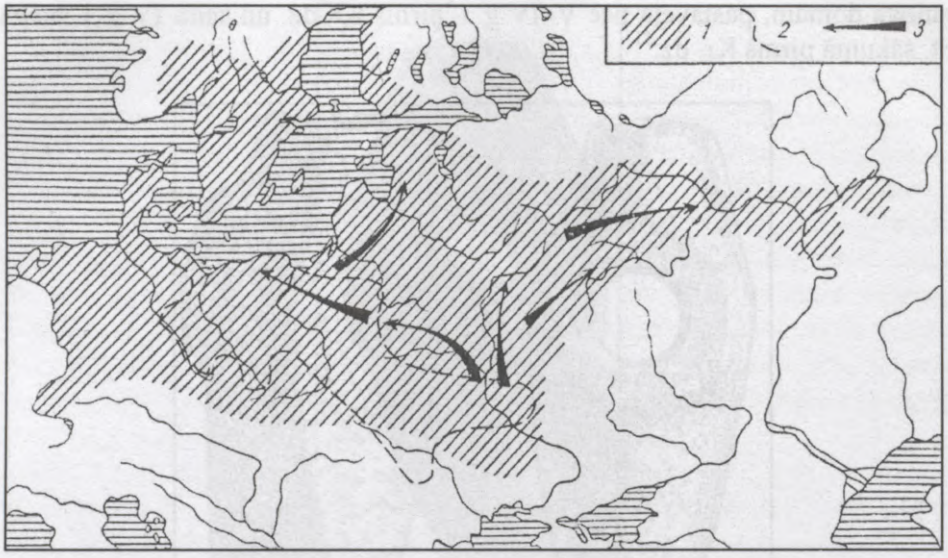

10. att. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu izplatīšanās no Vidusdņepras areāla III g. t. beigās – II g. t. sākumā pirms Kr. dz.: 1 – teritorija, kur apmetās indoeiropiešu ziemeļu grupa līdz II g. t. vidum pr. Kr. dz.; 2 – apgabals, kur apmetās indoeiropiešu grupa III g. t. pr. Kr.; 3 – galvenie auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu izplatīšanās virzieni no Vidusdņepras areāla. Загорульский 1977: 38.

T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēze par indoeiropiešu pirmdzimteni un indoeiropiešu migrācijas ceļiem it kā guvusi apstiprinājumu materiālajā kultūrā. Līdz šim nebija zināms neviens materiālās kultūras priekšmets, kas būtu raksturīgs indoeiropiešiem un visām indoeiropiešu grupām, kas izplatījās plašās Eirāzijas teritorijās. Beidzot šāds priekšmets, pēc arheologu V. Ranova un H. Matjušina domām, tika atrasts. Tie bija standartveida mikrolīti, ko izmantoja sirpju izgatavošanai. Mikrolītu sākotnējais areāls bija Dienvidkaspijas stepēs, t. i., tai pašā areālā, kur T. Gamkrelidze un V. Ivanovs lokalizēja indoeiropiešu "pirmējo pirmdzimteni", un mikrolīti izplatījās Eirāzijā pa tiem pašiem maršrutiem, pa kuriem migrēja indoeiropiešu grupas.[12] Nesaskaņa ir tikai hronoloģijā, jo V. Ranovs un H. Matjušins domā, ka mikrolīti izplatījās no Dienvidkaspijas stepēm Eirāzijas plašumos X–VIII g. t. pirms Kr. dz., kamēr saskaņā ar T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēzi indoeiropiešu grupu migrācija notika III g. t. pirms Kr. dz. Šī pretruna vēl jāatrisina zinātniekiem.

V. Iļjičs-Svitičs un L. Gindins izvirzījuši savu hipotēzi par indoeiropiešu pirmdzimteni. Saskaņā ar to indoeiropiešu pirmdzimtene bija Balkānu pussalas dienvidos un Anatolijas (Mazāzijas) pussalas rietumos. Skat. Гиндин 1997: 209–223.

Baltu pirmvaloda un tās evolūcija. Baltu pirmvaloda pastāvēja III g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz. Pēc tam baltu pirmvaloda vairs nevarēja pastāvēt, jo jau ap 2600. g. no baltu pamatkodola atdalījās Dņepras balti, XXIII gs. pirms Kr. dz. no baltu pamatkodola atdalījās ziemeļbalti, kas devās uz ziemeļiem (Ziemeļlatviju, Igauniju un Somiju), un II g. t. pirms Kr. dz. – ziemeļaustrumbalti jeb fatjanovieši, kas devās uz

[12] Ранов, Матюшин 1991: 14–19.

ziemeļaustrumiem un austrumiem (uz Volgas-Okas starpupi). III un II g. t. pirms Kr. dz. baltu ciltis jau apdzīvoja tik plašas teritorijas, ka baltu pirmvaloda vairs nevarēja saglabāt pat savu relatīvo vienību. Tā saira daudzās valodās. Samērā drošas ziņas mums ir par rietumbaltu un austrumbaltu pirmvalodām, t. i., ziņas, kas iegūtas ar salīdzināmi vēsturiskās metodes palīdzību, bet par citām baltu valodām, kas bija radušās baltu pirmvalodas diferenciācijas rezultātā, mēs varam spriest tikai pēc baltu hidronīmiem, kas saglabājušies bijušajās baltu teritorijās, un pēc baltismiem somugru un slāvu valodās. Rietumbaltu pirmvaloda vēlāk saira prūšu, rietumgalindu, austrumgalindu, jātvingu, skalvu un kuršu cilšu valodās, bet austrumbaltu pirmvaloda saira lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu cilšu valodās.

Mūsdienu dzīvās baltu valodas radušās cilšu valodu integrācijas rezultātā, un šo valodu dialektos daļēji saglabājušās integrēto cilšu valodu pazīmes. Lietuviešu valodā integrējās lietuviešu, aukštaišu un žemaišu cilšu valodas. Kā substrāts lietuviešu valodā iekļāvās arī jātvingu, kuršu, zemgaļu un sēļu cilšu valodu dialekti. Latviešu valodā integrējās latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu cilšu valodas.

3. Baltu hidronīmijas areāls

Seno baltu apdzīvotās teritorijas pētniecībā īpaši svarīgs ir hidronīmijas materiāls.

Baltiskas izcelsmes ūdeņu nosaukumu noskaidrošanā un analīzē pagājušā gadsimta beigās un mūsu gadsimta sākumā lielu darbu veica A. Kočubinskis un A. Pogodins, bet mūsu gadsimta 20-ajos–30-ajos gados – K. Būga un M. Fasmers. Pēdējos gadu desmitos to veiksmīgi turpināja V. Toporovs, O. Trubačovs, A. Vanags, R. Agejeva u. c.

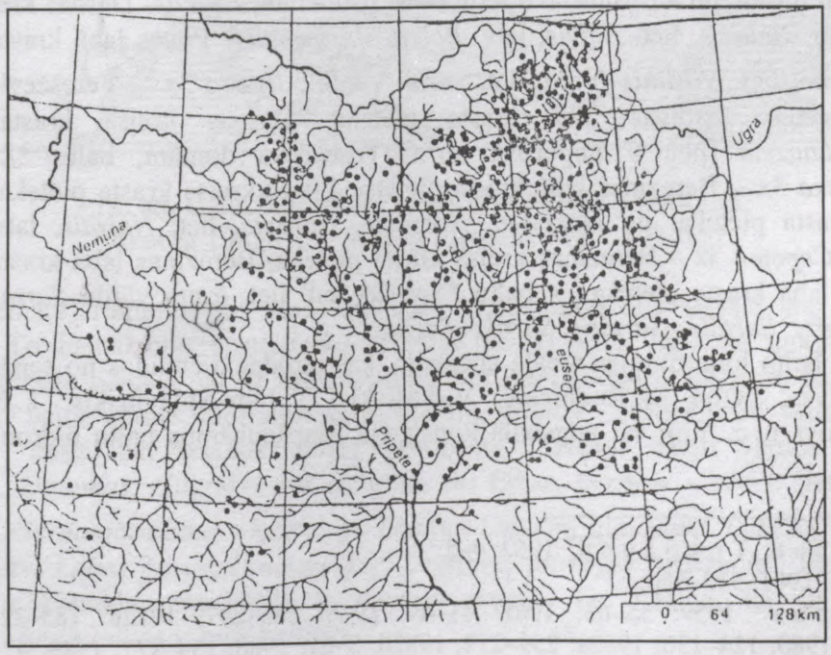

11. att. Baltu hidronīmi Dņepras augšteces, Pripetes un Desnas baseinos.
Топоров, Трубачев 1962: 3. karte.

Uz austrumiem, dienvidiem un rietumiem no latviešu, lietuviešu un senprūšu teritorijas sastopami baltu cilmes hidronīmi. Tā, piemēram, Baltkrievijas teritorijā ir daudz baltu cilmes upju un ezeru nosaukumu. Tos konstatējis jau A. Kočubinskis, piemēram, *Берешта* – Jasas kreisā krasta pieteka un ezers: liet. *Beržta*, *Béržtas* (ezers); *Ула* (*Улла*) – Daugavas pieteka: latv. *uõla* 'olis'; *Уса* – Berezinas pieteka: liet. *úosis*, latv. *uôsis*; *Ольса* – Berezinas pieteka: liet. *alksnis*, *elksnis*, latv. *àlksnis*; *Свидa* – Berezinas pieteka: liet. *svidùs* 'spīdošs'.[13]

A. Pogodins, salīdzinot ar A. Kočubinski, atklājis daudz baltu hidronīmu arī uz austrumiem no Baltkrievijas Okas baseinā, piemēram, *Упа* – upe: liet. *ùpė*, latv. *upe*; *Жиздра* – upe: pr. *Syxdro* (strauts), liet. *žiẽgzdris*, *žìgždras* 'rupja smilts'; *Нара* – upe: pr. *Narien*, *Narussa*, liet. *Nerìs*, *Nãrupė* u. c.

Jaunu posmu baltu hidronīmijas areāla izpētē ievadīja K. Būga. Baltkrievijas, Smoļenskas un Pleskavas apgabala baltu cilmes hidronīmus viņš sistemātiski salīdzināja ne tikai ar baltu valodu apelatīviem, bet arī ar atbilstošiem senās Prūsijas, Lietuvas un Latvijas hidronīmiem, piemēram, *Идрия* – ezers Sebežas apkaimē: latv. dial. *Indryca* (Daugavas labā krasta pieteka); *Лжа* – Utrejas (Rītupes) labā krasta pieteka < **Lugiā* = latv. *Ludza*; *Лыза* – Sožas labā krasta pieteka Mogiļevas guberņā: latv. dial. *Lȳuža* (Rēzeknes labā krasta pieteka) < **Lūžā*; *Освица* – Oresas labā krasta pieteka Bobruiskas apkaimē, *Освея* – Ulas pieteka Vitebskas guberņā: latv. dial. *Osva* (ezers Krāslavas rajona Asūnē), liet. *ašvà* 'ķēve'.[14]

M. Fasmers noskaidrojis daudzus baltu cilmes hidronīmus austrumslāvu teritorijās (Tveras, Smoļenskas, Maskavas, Kalugas, Tulas, Čerņigovas, Orlas u. c. apgabalos).

Lielu ieguldījumu baltu hidronīmijas areāla austrumu apgabalu izpētē ir devuši V. Toporovs un O. Trubačevs.[15] Viņi ir konstatējuši daudzus simtus baltu cilmes hidronīmu mūsdienu austrumslāvu teritorijās, piemēram, *Болва* – Desnas kreisā krasta pieteka: pr. *Balowe*, liet. *Bálvis*, latv. *Bolva*; *Варлынка* – Poņas labā krasta pieteka: pr. *Worlyne*, liet. *Varlìnis* (upe), liet. *varlẽ* 'varde'; *Лузма* 3x – Vereščevkas kreisā krasta pieteka, Bolvas labā krasta pieteka, Desnas kreisā krasta pieteka < baltu **Lauzmā* (pēc V. Toporova un O. Trubačeva domām, baltu **Laužimas*); *Нератовка* 3x – Berezinas labā krasta pieteka, Pličes kreisā krasta pieteka, Pripetes kreisā krasta pieteka: pr. *Nareyten*, *Norrayte*, *Narayte*, liet. *Narõtis*, latv. *Narata* Latgalē, *Сертея* 3x – Berezinas kreisā krasta pieteka, Berezinas labā krasta pieteka, Dņepras labā krasta pieteka < baltu **Sertējā*, sal. liet. ezera vārdu *Sartaĩ* un upju vārdus *Sařtė*, *Sartãlė*, *Sartãlis*, *Sartìkė*, *Sařtis*.[16]

To baltu hidronīmijas areāla apgabalu, kas atrodas dienvidos no senās Prūsijas un Lietuvas, pētīja M. Rudņickis, V. Tašickis, T. Lērs-Splaviņskis, T. Miļevskis, V. Toporovs u. c. Viņi šai apgabalā konstatēja neapšaubāmus baltu hidronīmus. Tā,

---

[13] Топоров, Трубачев 1962: 4–5.

[14] Būga 1961: 519–550.

[15] Топоров 1959: 55–63; 1962: 41–49; 1966: 285–297; 1972a: 185–224; 1972б: 217–280; 1980: 124–136; 1982a: 259–272; 1982б: 3–61; 1988: 154–177; 1989: 47–69; 1992: 225–240; Топоров, Трубачев 1962: 175–214, 232–242; Трубачев 1968: 246–268, 282–285.

[16] Топоров, Трубачев 1962: 177, 178, 198, 207.

piemēram, Bugas labā krasta pietekas vārds *Narew* aizgūts no baltu **Narā*, bet tas savukārt atvasināts no indoeiropiešu saknes **ner-* / **nor-* 'nirt; ala, dobums, bedre'.[17]

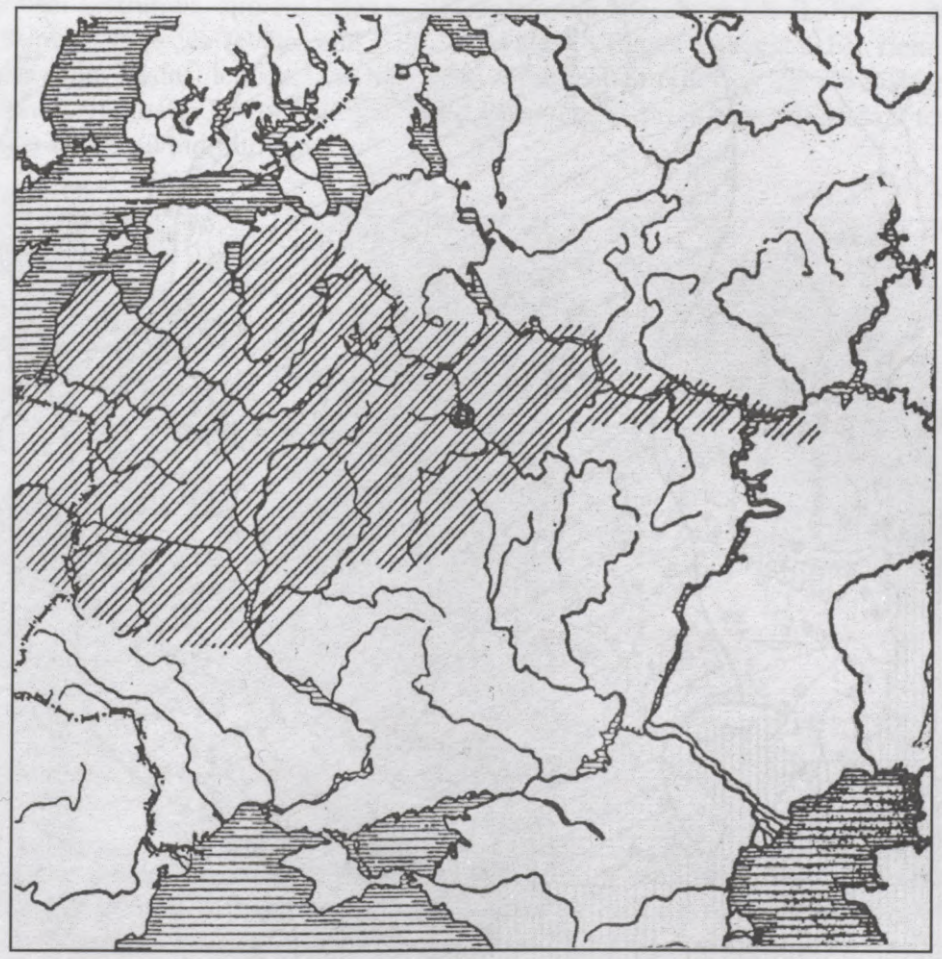

12. att. Baltu hidronīmu areāls bijušās PSRS teritorijā.
Areева 1985: 101. Skat. arī Areева 1980: 147–152.

Piemarē, rietumos no senās Prūsijas, baltu vietvārdus atklāja jau L. Kilians 1939. g. To baltiskumu apstiprināja arī H. Krāe. H. Šalla izpētītie toponīmi baltu rietumu robežu pārcēla pat uz rietumiem no Berlīnes. Hāfeles augšteces baseinā viņš atklāja 27 baltu cilmes hidronīmus, piemēram, *Balam* – ezers: liet. *bãlas*, *báltas*, latv. *bãls*, *bal̃ts*, bet izskaņa *-amas* sastopama Lietuvas ezeru vārdos *Aũlamas*, *Tãramas*, *Dótamas*; *Gaerte* – upe rietumos no Elbas, *Gartow* – ezers: liet. *Gerùpė*, *Gerupỹs*, *Gerdaujà*; *Labus* – ezers: pr. *Labiau*, *Labuhn*, liet. *Labẽ*, *Labẽlis*, *Labū́nava* (ezeri), latv. *Labas purvs*; *Leussow-See*, *Leysowe*: pr. *layso* 'mālzeme'. Baltu cilmes hidronīmu Ziemeļaustrumvācijā ir diezgan daudz. Tie liecina, ka šis apgabals aizvēsturiskajos laikos ir bijis baltisks.[18]

[17] Milewski 1993: 335; Топоров 1966: 285–297.
[18] Schall 1966: 7–42; Gimbutiene 1994: 18–19.

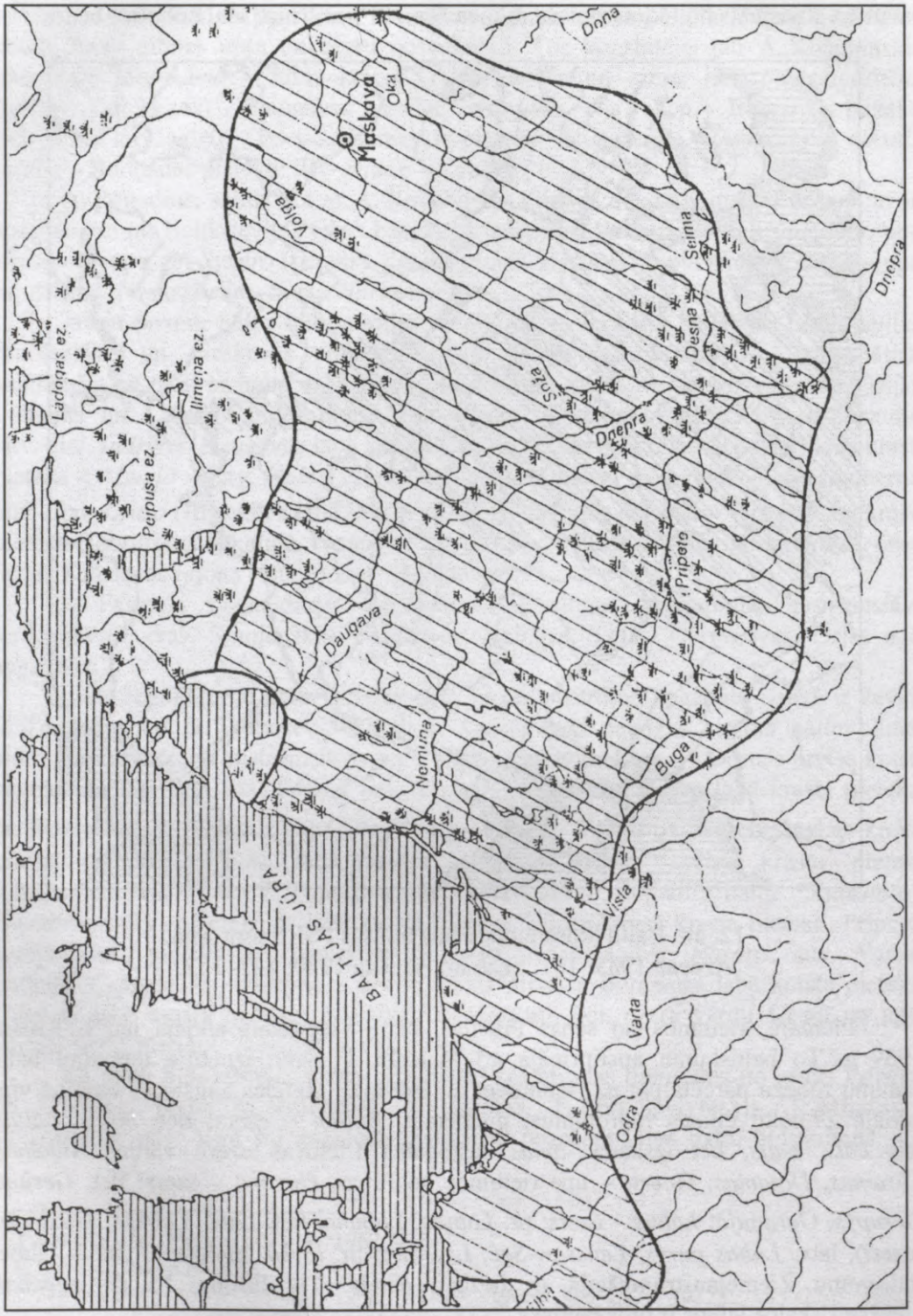

13. att. Baltu hidronīmu izplatība. Gimbutiene 1994: 17.

Hidronīmijas pētījumu rezultātā noskaidrojās kādreizējais baltu apdzīvotais areāls. Tas pletās no Baltijas jūras dienvidu un dienvidaustrumu krastiem līdz Volgas augštecei austrumos, aptvēra Okas augšteces baseinu, dienvidos ietvēra Seimas baseinu un Pripetes Poļesjes ievērojamu daļu, dienvidos – Bugas vidusteci, bet rietumos tā robeža bija Vislas lejtece. Tā bija sena baltu pamatteritorija. Šai areālā ir plaši pārstāvēti visi baltu hidronīmu tipi. Baltu hidronīmijas priekštece šai plašajā teritorijā bija seneiropiešu hidronīmija.

14. att. Auklas keramikas kultūras cilšu attīstība un baltu veidošanās: 1 – auklas keramikas kultūru kopīgais areāls; b – zvankapu kultūra; c – urnu kapulauku kultūra; d – bronzas laikmeta ziemeļu kultūru areāls; e – Kiukainenas kultūra; f – Abaševas kultūra; g – agrās tekstilās keramikas kultūras apgabals; h – agrā dzelzs laikmeta tekstilās keramikas kultūras apgabals; i – Komarovas kultūra; k – Noas kultūra; l – Monteoru kultūra; m – pārējās trāķiešu kultūras; n – baltu hidronīmu pamatareāls. Sedovs 1992: 18.

Daudz mazākā skaitā baltu cilmes hidronīmi sastopami ārpus minētās teritorijas. Tie konstatēti Pleskavas un Novgorodas novadā, Volgas-Okas starpupes rietumdaļā, Okas vidusteces baseinā un rajonos uz rietumiem no Vislas lejteces. Baltu cilmes hidronīmi tur neveido vienlaidu masīvu kā baltu pamatareālā, bet mijas ar citas cilmes hidronīmiem. Tas liecina par baltu īslaicīgāku uzturēšanos minētajās teritorijās.

Par baltu hidronīmijas areālu skat. arī Орел 1997: 332–358; Топоров 1997а: 276–310; 1997б: 311–324; 1997в: 325–331.

4. Baltu etniskās grupas neolītā

Arheologi konstatējuši, ka jaunajā akmens laikmetā jeb neolītā (IV–II g. t. pirms Kr. dz.) Ziemeļeiropas un Austrumeiropas plašumos no Urālu kalniem līdz Baltijas

jūrai bija izplatīta ķemmes-bedrīšu keramikas kultūra. Šīs kultūras pieminekļi atrodami arī Baltijas jūras piekrastē līdz pat Ziemeļpolijai. Šīs kultūras ciltis bija somugru senči.

Neolīta beigās (III g. t. otrajā pusē un II g. t. sākumā pirms Kr. dz.) Vidus- un Austrumeiropā parādījās auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra. Tā izplatījās lielos Rietumeiropas un Austrumeiropas apgabalos no Reinas līdz Volgas-Okas starpupei. Ņemot vērā to, ka šīs kultūras izplatīšanās laiks minētajos apgabalos daudzmaz sakrīt ar indoeiropiešu izplatīšanos šajās vietās, jādomā, ka šīs kultūras ciltis bijušas indoeiropiešu ciltis (t. s. seneiropieši).[19]

15. att. Daļēji rekonstruēts māla trauks ar zobiņu un bedrīšu ornamentu no Ičas Madonas raj. Moora 1952: 14.

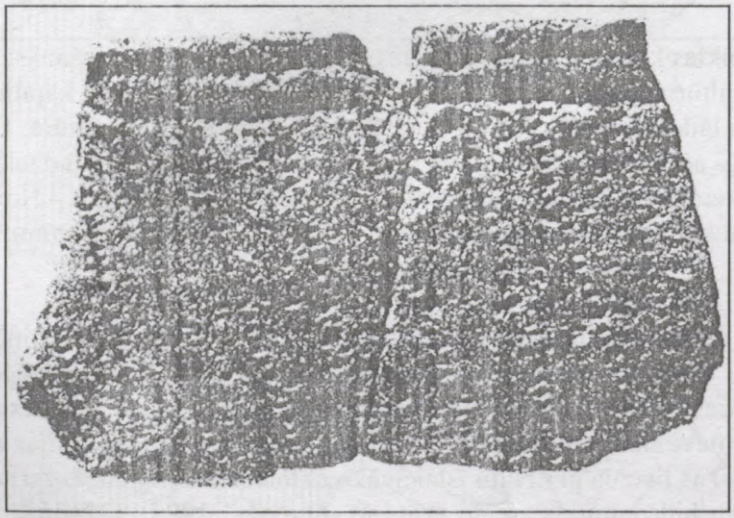

16. att. Riņņukalnā, Rūjienas apkaimē, atrastā māla trauka lauska ar zobiņu ornamentu. Moora 1952: 17.

[19] Jāņem vērā, ka M. Gimbutiene pretēji Eiropas zinātnes tradīcijai par seneiropiešiem dēvē tos neolīta cilšu iedzīvotājus, kas Eiropā dzīvoja pirms indoeiropiešu cilšu ierašanās. Gimbutiene 1994: 46–47, 176–187, 208–209.

17. att. Māla trauka lauska ar zobiņu un bedrīšu ornamentu no Ramslavu apmetnes Cesvaines apkaimē. Moora 1952: 18.

Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra visplašāk bija izplatījusies pirms jaunā akmens laikmeta beigām (III g. t. beigās un II g. t. sākumā pirms Kr. dz.). Tai laikā šī kultūra jau nebija vienota: tajā bija izšķiramas daudzas grupas. Viena no šīm grupām bija izplatīta lielā areālā – rietumos tās robeža sasniedza Vislu, dienvidos – Pripeti, austrumos – Dņepras baseinu, bet ziemeļos – pat Daugavas labā krasta apgabalus. Visvairāk šīs kultūras pieminekļu (auklas keramikas trauku lausku un kaujas cirvju) atrasts teritorijā no Gdaņskas līča līdz Nemunai, īpaši pie Aismaru (= Prūšu) jomas un Kuršu jomas. Pētnieki atzīst, ka šīs kultūras ciltis bija baltu senči. Tāpēc zinātnieki izdara šādu secinājumu: III g. t. otrajā pusē pirms Kr. dz. no dienvidiem un dienvidaustrumiem pie Baltijas jūras ieradās balti un sastapa te jau agrāk ieradušās somugru ciltis. Šā plašā Austrumbaltijas apgabala dienvidos, kur baltu bija vairāk, tie asimilēja te reti dzīvojušos somugrus un vēl Baltijas somu neasimilētos neolīta cilšu iedzīvotājus, bet tos baltus, kuri bija ieradušies šā apgabala ziemeļos, pašus asimilēja somugri.

K. Būga atzīmēja, ka tautu nerakstītās vēstures jeb tā saucamās aizvēstures pētīšanai valodas zinātnei ir divi avoti – cilvēku valoda un zemes valoda jeb toponīmija. Novadu, pilsētu, ciematu, sādžu, viensētu, upju, ezeru, jūras jomu, salu, purvu, kalnu, tīrumu, mežu un citu vietu vārdi veido zemes valodu. Un patiešām, jebkura tauta, kas dzīvojusi kādā teritorijā ilgāku laiku, te ir atstājusi savas dzīves pēdas – savus vietvārdus. Pēc šiem vārdiem var noteikt, kāda tauta attiecīgajā teritorijā ir dzīvojusi un dažreiz pat aptuveni noteikt tās dzīvošanas laiku. Tikai, zināms, vispirms vajag labi iemācīties šo "zemes valodu", iemācīties šos vārdus analizēt. Tāpat ir arī ar baltiem un viņu apdzīvotajām teritorijām. Vispirms nepieciešams atzīmēt, ka

gan senāk apdzīvotajās, gan arī tagad apdzīvojamās baltu teritorijās atrodam somugru cilmes vietvārdus.[20] Visvairāk šādu vietvārdu ir Latvijā, daudz mazāk Lietuvā un senajā Prūsijā, piem., Latvijā: *Jeļģava* (sal. līb. *jālgab* 'pilsēta'), *Nurmi*, *Nurmuiža* (sal. ig. *Nurme*, *nurm*, līb. *nuŕm* 'tīrums, lauks'); Lietuvā: *Jarà* (sal. ig. *järv*, so. *järvi* 'ezers'), *Suojà*, *Suojỹs* (sal. ig. *soo*, so. *suo* 'purvs'); senajā Prūsijā: *Lampten*, *Lempie* (sal. so. *lamp* 'ezeriņš, dīķis'), *Raja* (sal. ig. *rooja*, so. *ruoja* 'purvs') u. c. Šie vietvārdi ir paliekas no tiem laikiem, kad te ir dzīvojušas Baltijas somu ciltis.

Domājams, ka paši balti, nošķīrušies no seneiropiešu etniskās un valodas kopības, noformējās kā patstāvīga etniska vienība III g. t. pirms Kr. dz. Tad viņi arī ieņēma plašus Dienvidaustrumeiropas un Austrumeiropas apgabalus – Austrumbaltijā, Piedņeprā un Volgas-Okas starpupes apgabalā. Viņu kaimiņi tais laikos ziemeļos un ziemeļaustrumos bija somugri, bet dienvidaustrumos – irāņi.

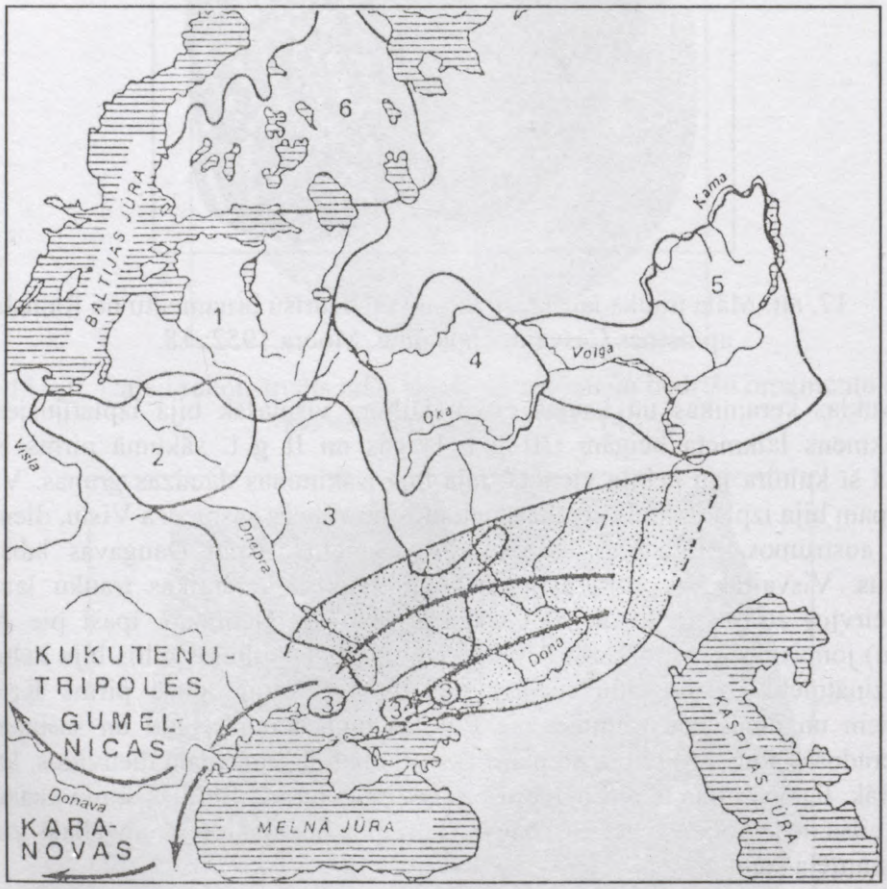

18. att. Substrāta kultūru izplatība Austrumeiropā ap 5000.–2500. g. pirms Kr. dz. (pirms indoeiropiešu ienākšanas): 1 – Kundas un no IV g. t. – Narvas kultūra; 2 – Nemunas kultūra; 3 – Dņepras-Doņecas kultūra; 4 – Volosovas kultūra; 5 – Volgas vidusteces-Kamas kultūra; 6 – Sperringas kultūra; 7 – pirmais lopkopju – indoeiropeiskās kurgānu – kultūras vilnis 4400.–4200. g. pirms Kr. dz. Gimbutiene 1994: 32.

[20] B ū g a 1961: 491, 493, 507–510.

Z i e m e ļ b a l t i, kas apmetās Latvijas ziemeļos (uz ziemeļiem no līnijas Abava–Daugava), Igaunijā un Somijā, asimilējās vietējo neolīta iedzīvotāju un Baltijas somu vidū. Divu etnosu ilgstoša dzīvošana vienā teritorijā parasti beidzas ar to saplūšanu. Rodas pamatots jautājums, kā izskaidrojams tas fakts, ka balti, kas bija sasnieguši samērā augstu kultūras līmeni un nodarbojās ar lopkopību un zemkopību, nespēja asimilēt vietējos medniekus un zvejniekus, kuri atradās uz zemākas kultūras attīstības pakāpes, bet asimilējās paši. Arheoloģiskajos pētījumos ir noskaidrots, ka skarbajos ziemeļu apstākļos auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis – pirmatnējie lopkopji un zemkopji – mainīja saimnieciskās darbības raksturu, pakāpeniski tuvinoties vietējo mednieku un zvejnieku saimniekošanai. Atnācēji sāka apmesties tuvāk ezeriem un upēm, vairāk sāka nodarboties ar medniecību un zvejniecību, kā arī izmantot akmens un kaula darbarīkus, kas vietējiem apstākļiem bija piemērotāki. Sadzīves tuvināšanās un līdzīgā saimnieciskā darbība acīmredzot noteica auklas keramikas kultūras cilšu un vietējo iedzīvotāju etnisko sajaukšanos, atnācējiem pārņemot vietējo cilšu valodas.

19. att. Nemunas un kaimiņu kultūras: 1 – Nemunas kultūra; 2 – Narvas kultūra; 3 – Dņepras-Doņecas kultūra; 4 – Polijas t. s. Gžebikas kultūra. Римантене 1985: 7.

Somijas dienvidrietumos uz vietējās ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras un auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras pamata veidojās Kiukainenas kultūra. Tās saimnieciskais pamats bija medniecība un zvejniecība ar pakārtotu lopkopību un zemkopību. Šai kultūrā atrodami agrīnās tekstilās keramikas elementi, kas raksturīgi Baltijas somu ciltīm. Dienvidsomijas iedzīvotāji, kas saskārās ar auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltīm, piederēja pie Baltijas somu cilšu grupas.

Līdzīga situācija vērojama Igaunijā un Ziemeļlatvijā. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras zemkopju un lopkopju ciltis stājās sakaros ar vietējiem medniekiem un zvejniekiem, kas piederēja pie Baltijas somu etniskās kopības. Ar laiku atnācēju un vietējo iedzīvotāju saimniecība un sociālā struktūra tuvinājās. Zemkopji un lopkopji, nokļuvuši jaunā vidē, bija spiesti vairāk nodarboties ar medībām un zveju. Arī daudzās mednieku un zvejnieku apmetnēs arvien vairāk izplatījās auklas keramika. Sākās divu etnosu sajaukšanās. Līdz ar to Baltijas somu ciltis pakāpeniski apguva lopkopību un primitīvo zemkopību.

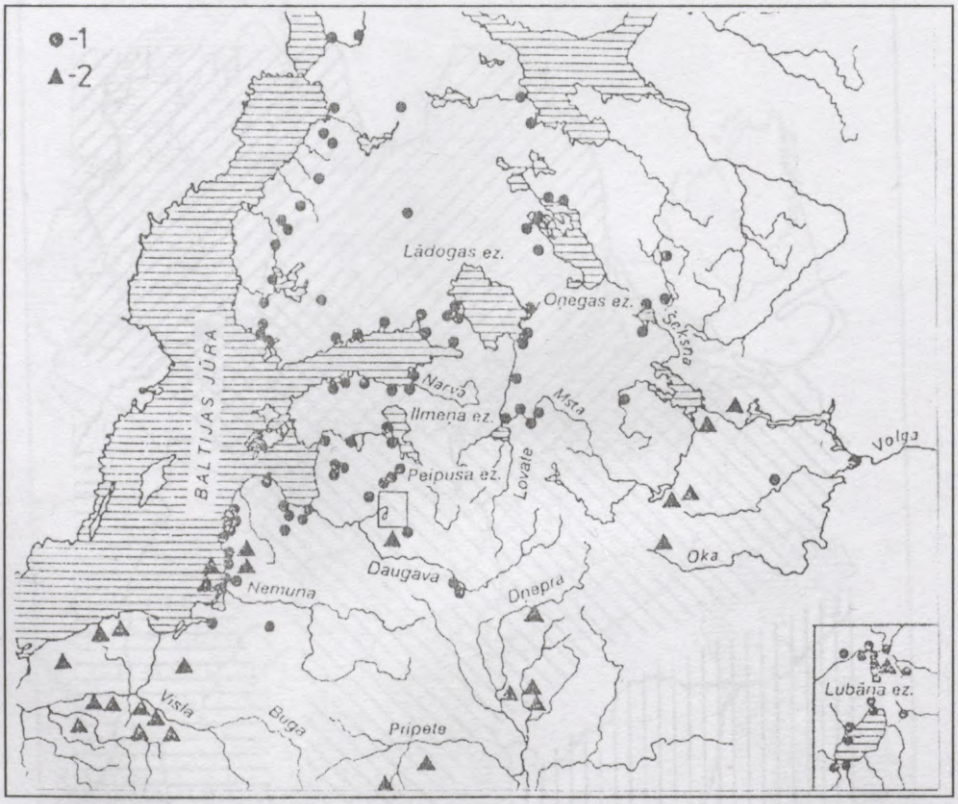

20. att. Narvas kultūra un indoeiropeiskā kultūra: 1 – Narvas kultūra; 2 – indoeiropeiskā kultūra. Gimbutiene 1994: 38.

Baltijas somu un baltu cilšu saplūšanas rezultāts bija atnācēju asimilācija. Jādomā, ka to veicināja arī zināms jaunu iedzīvotāju pieplūdums no austrumu puses, ko apliecina t. s. tekstilās keramikas izplatīšanās Austrumbaltijā. Tekstilai keramikai bija raksturīgi māla trauki ar rupja auduma nospiedumu. Gan ķemmes-bedrīšu, gan agrīnās

tekstilās keramikas kultūras ciltis bija somugri, kas piederēja pie dažādām valodu grupām.[21]

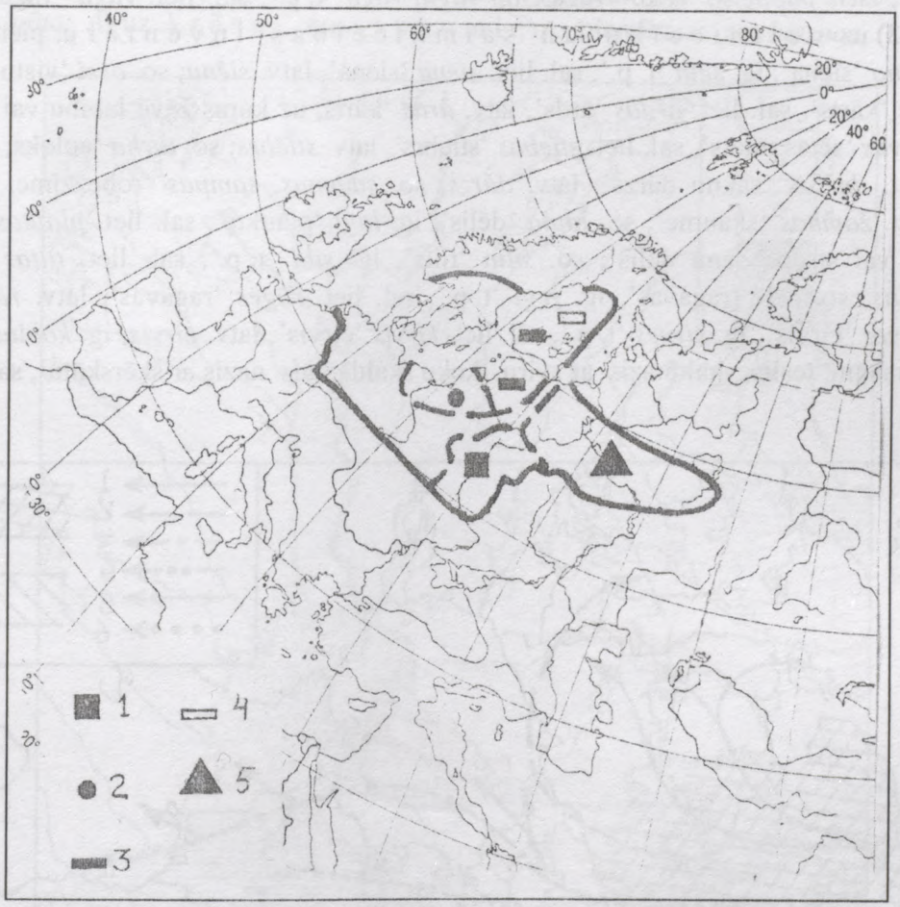

21. att. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras areāls III g. t. otrajā pusē un II g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz.: 1 – Dņepras balti; 2 – dienvidaustrumu Baltijas balti; 3 – ziemeļbalti; 4 – atsevišķi kaujas cirvju atradumi; 5 – fatjanovieši.

Rezumējot jāsaka, ka ziemeļbaltu kultūra un ziemeļbaltu idioms asimilācijas rezultātā neizzuda bez pēdām. No ziemeļbaltu idioma Baltijas somu pirmvalodā ienāca daudz baltu cilmes vārdu. Tie attiecās uz dažādām dzīves un cilvēku darbības jomām: 1) uz l o p k o p ī b u, piemēram: so. *oinas* 'auns', ig. *oinas* 'teķis', sal. liet. *āvinas* 'auns'; so. *vuohi* 'kaza', sal. liet. *ožỹs* 'āzis'; so. *porsas* 'sivēns', ig. *pahr* 'vepris', sal. liet. *paršas* 'sivēns'; so. *härkä* 'bullis; vērsis', ig. *härg* 'bullis; vērsis', sal. latv. *zir̃gs*, pr. *sirgis* 'ērzelis'; so. *paimen* 'gans', sal. liet. *piemuõ* 'gans'; so. *villa* 'vilna', sal. liet. *vìlna* 'vilna', latv. *vil̃na*; 2) uz z e m k o p ī b u, piemēram: so. *heinä* 'zāle', sal. liet. *šiẽnas* 'siens', latv. *siens*; so. *hernes* 'zirnis', sal. liet. *žìrnis* 'zirnis',

[21] M o o r a 1952: 43–45; M o o p a 1956: 71–72; S e d o v s 1992: 20–21; G i m b u t i e n e 1994: 24–27, 42–43.

latv. *zir̃nis*; so. *puuro*, *putro* 'putra', sal. liet. *putrà* 'putra', latv. *putra*; so. *siemen* 'sēkla', ig. *seeme* 't. p.', sal. liet. *sémenys* 'linsēklas'; ig. *uba* 'pupa', sal. liet. *pupà* 'pupa', latv. *pupa*; so. *vako* 'vaga', ig. *vagu*, *vago* 't. p.', sal. liet. *vagà* 'vaga', latv. *vaga*; 3) uz celtniecību un saimniecības inventāru, piemēram: so. *seina* 'siena', ig. *sein* 't. p.', sal. liet. *síena* 'siena', latv. *siêna*; so. *orsi* 'vistu lakta', ig. *õrs* 'kārts', sal. liet. *ar̃das* 'ārds', latv. *àrds* 'kārts, uz kuras žāvē labību vai linus'; so. *seivas* 'sētas miets', sal. liet. *stíebas* 'stiebrs', latv. *stiẽbrs*; so. *tarha* 'aploks; dārzs', sal. liet. *dar̃žas* 'sakņu dārzs', latv. *dàrzs*; so. *sammas*, *sampas* 'robežzīme, stabs', sal. liet. *žam̃bas* 'šķautne'; so. *lauta* 'dēlis', ig. *laut* 'plaukts', sal. liet. *plaũtas* 'lāva; laivas vai stropa sānu dēlis'; so. *silta* 'tilts', ig. *sild* 't. p.', sal. liet. *tìltas* 'tilts', latv. *til̃ts*; so. *reki* 'ragavas', ig. *regi* 't. p.', sal. liet. *rõgės* 'ragavas', latv. *ragavas*; so. *kirves* 'cirvis', ig. *kirves* 't. p.', sal. liet. *kir̃vis* 'cirvis', latv. *cìrvis*; ig. *kõblas* 'šļute ar šķērskātu; teslis; skaldnazis ar sviru, koku skaldāmais nazis ar šķērskātu', sal. liet.

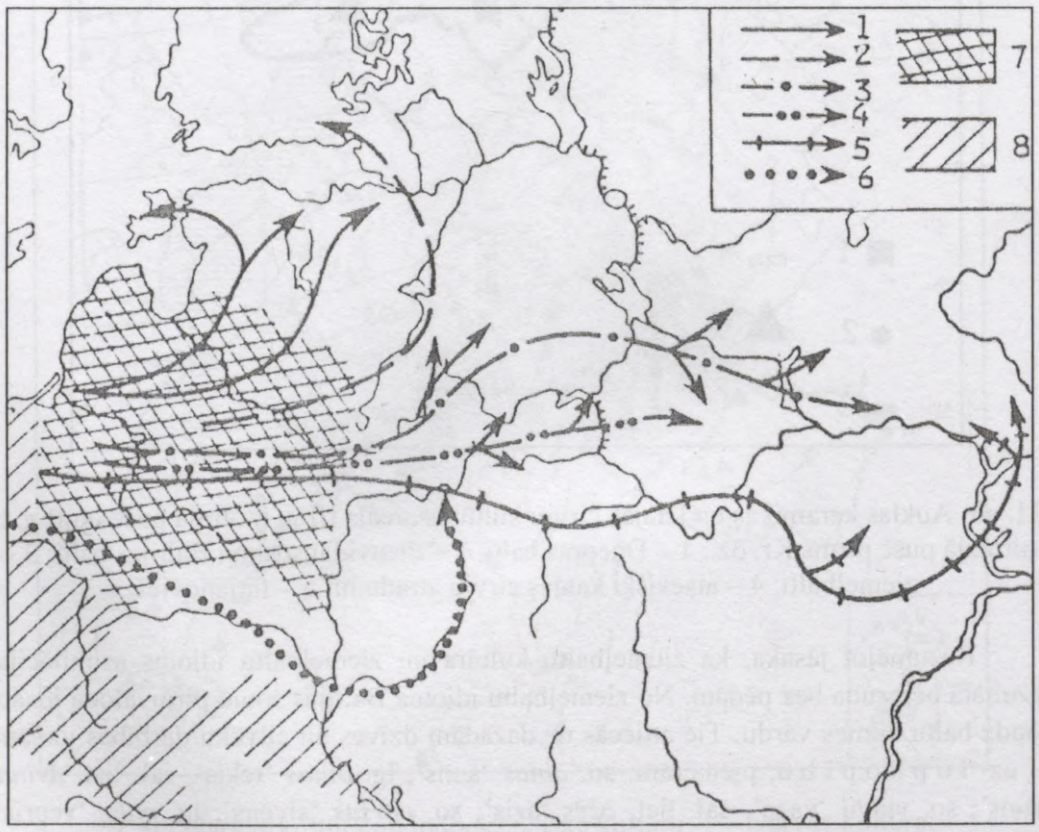

22. att. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūru izplatīšanās ceļi ziemeļu un austrumu virzienā: 1 – Baltijas grupa; 2 – Ilmeņa grupa; 3 – Augšvolgas grupa; 4 – Maskavas-Kļazmas grupa; 5–6 – Vidusvolgas grupa; 7 – protofatjanoviešu teritorija; 8 – Karpatu un Baltijas auklas keramikas un lodveida amforu kultūras areāls. Крайнов 1972: 259.

kablỹs ‘āķis; kāsis; vadzis’, latv. dial. *kablis*; so. *virpi* ‘zars, rīkste’, ig. *virb* ‘t. p.’, sal. liet. *vir̃bas* ‘žagars, rīkste’; so. *kauha* ‘kauss’, sal. liet. *káušas* ‘kauss; konusveidīgs tīkls zivju ķeršanai’, latv. *kàuss*; so. *luuta* ‘slota’, ig. *luud* ‘t. p.’, sal. liet. *šlúota* ‘slota’, latv. *sluôta*; 4) uz krāsu nosaukumiem, piemēram: so. *harmaa* ‘sirms’,

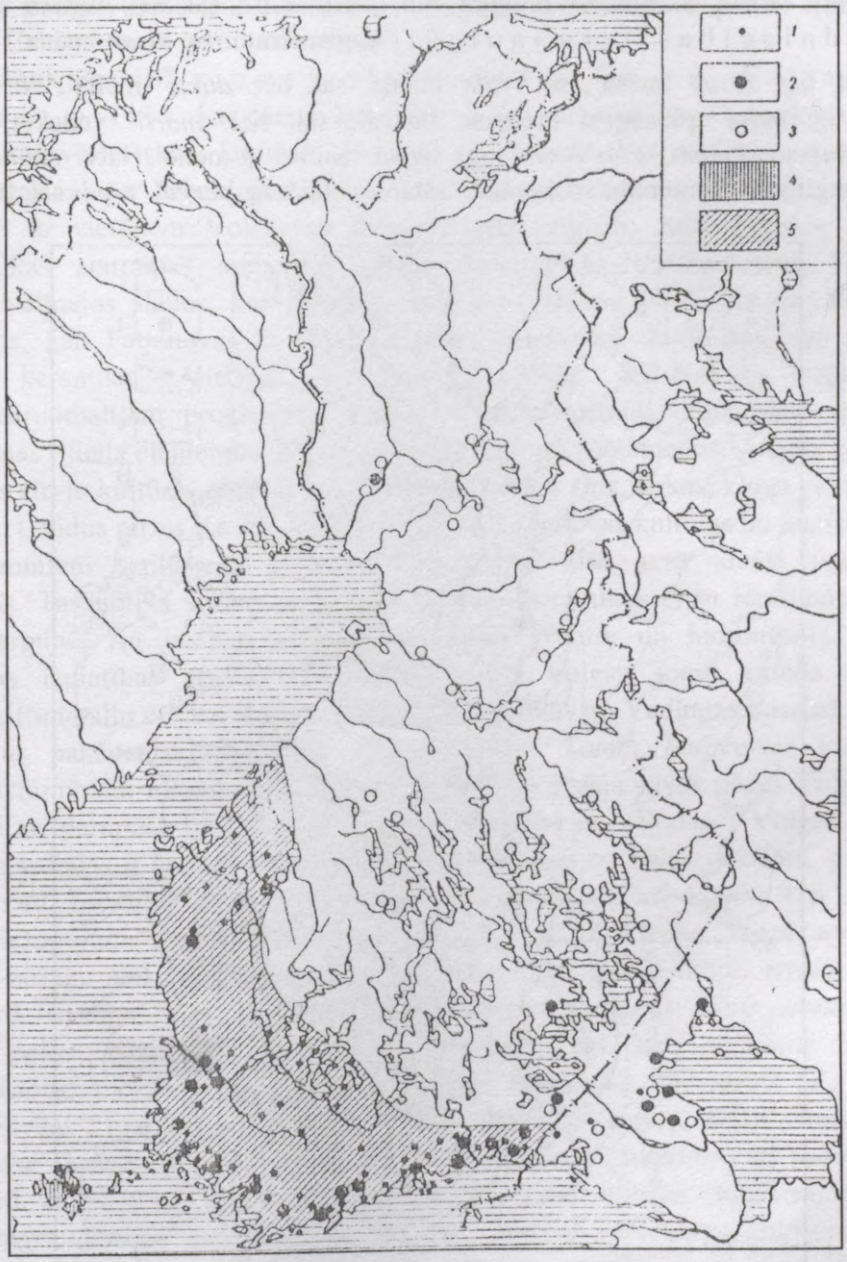

23. att. Somija un Ladogas ezera apkaime kaujas cirvju un auklas keramikas laikmetā (2300.–1800. g. pirms Kr. dz.): 1 – auklas keramika; 2 – vēlā ķemmes-bedrīšu keramika; 3 – Peljas tipa asbesta keramika; 4 – Skandināvijas bedrīšu keramika; 5 – kaujas cirvju kultūra. Карпелан 1982: 38.

ig. *arm* 'raibs', sal. liet. *šìrmas* 'sirms; tumši pelēks', latv. *siřms*; so. *ruskea* 'brūns', ig. *ruske* 'rūsgans', sal. liet. *rùsvas*, *rùdas* 'rūsgans; brūns, ruds', latv. *rùsgans*; 5) uz ķ e r m e ņ a d a ļ u n o s a u k u m i e m, piemēram: so. *kaula* 'kakls', ig. *kael* 't. p.', sal. liet. *kàklas* 'kakls', latv. *kakls*; so. *parta* 'bārda', sal. liet. *barzdà* 'bārda', latv. *bȁrda*; so. *nukero* 'mugura', līb. *nugar* 't. p.', sal. liet. *nùgara* 'mugura'; 6) uz r a d n i e c ī b a s t e r m i n o l o ģ i j u, piemēram: so. *sisar* 'māsa', ig. *sõsar* 't. p.', sal. liet. *sesuõ* 'māsa'; so. *tytär* 'meita', sal. liet. *duktẽ* 'meita'; so. *morsian* 'līgava', ig. *mõrs* 'pieaugusi meitene; līgava', sal. liet. *martì* 'vedekla, mārša', latv. *mārša*; so. *heimo* 'cilts', sal. liet. *šeimà* 'saime; ģimene', latv. *sàime*; 7) uz m i t o l o ģ i j u, piemēram: so. *perkele* 'sātans, velns', ig. *pergel* 't. p.', sal. liet.

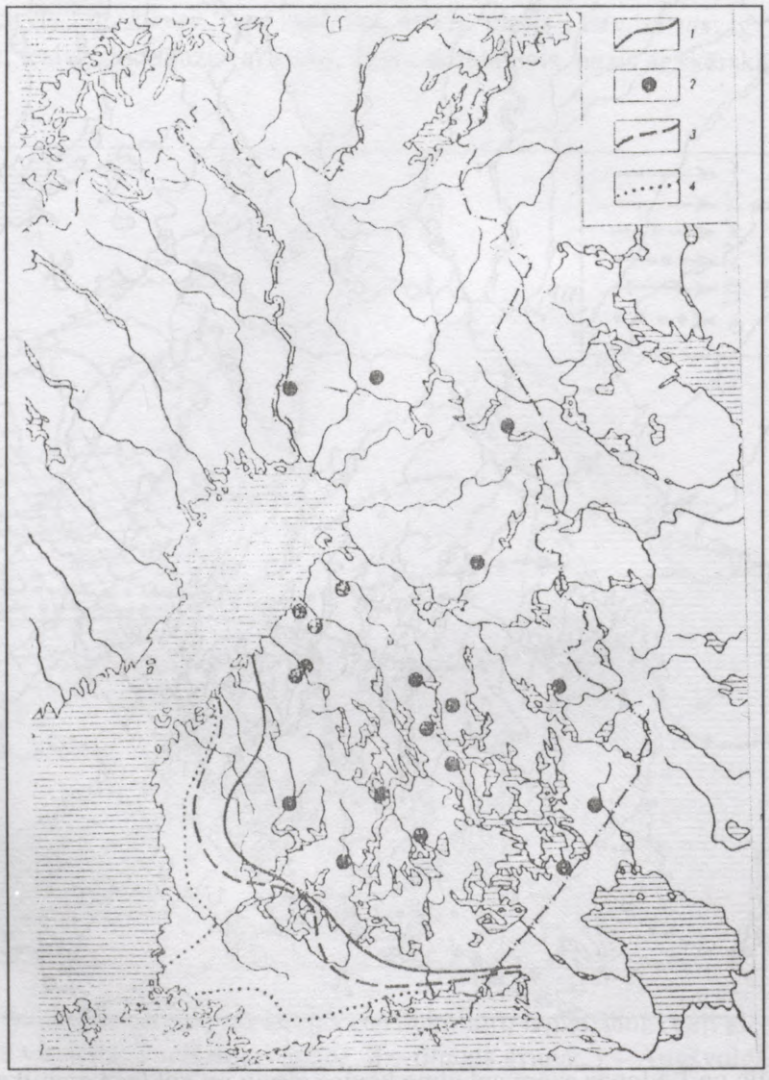

24. att. Kultūru senās robežas Somijas teritorijā: 1 – auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras austrumu robeža; 2 – atsevišķi kaujas cirvju atradumi; 3 – Kiukainenas kultūras austrumu robeža; 4 – rietumu bronzas kultūras austrumu robeža. Валонен 1982: 90.

Perkū́nas, latv. *Pę̀rkuôns*; so. *kauko* 'nāve', sal. liet. *kaũkas* 'mājas gars', pr. *cawx* 'velns'; so. *kaleva* 'milzis, stiprs vīrs', ig. *Kalevipoeg*, sal. baltu **kalvis*, t. i., *mitoloģiskais debesu kalvis*; so. *kantele* 'kantele', ig. *kannel* 't. p.', sal. liet. *kañklės* 'kokle', latv. *kùokle*.[22]

Arī Baltijas somu tautu etnogrāfijā vērojama baltu ietekme, par ko liecina baltu elementi Baltijas somu tautu ornamentā.

Asimilējās arī ziemeļaustrumbalti jeb t. s. Fatjanovas kultūras ciltis, kas pārstāvēja vienu no lielākajām auklas keramikas un kaujas cirvju kultūrvēsturiskās kopības grupām un dzīvoja Volgas-Okas starpupē un Vidusvolgas zemēs. Arheoloģiskie materiāli liecina, ka fatjanovieši uzreiz nodibināja kontaktus ar vietējiem Volosovas kultūras iedzīvotājiem. Arheoloģiskie izrakumi Volgas-Okas starpupes apmetnēs uzrāda fatjanoviešu izstrādājumus Volosovas kultūras vēlīnajos slāņos, kas datējami ar II g. t. sākumu pirms Kr. dz. Vēlāk gan Volosovas, gan Fatjanovas kultūras apmetnēs Augšvolgā un Vidusvolgā parādījās hibrīdā keramika. Vietējie Volosovas kultūras iedzīvotāji aizguva no ziemeļaustrumbaltiem progresīvas iemaņas – metālapstrādi, lopkopību, atsevišķus apbedīšanas rituāla elementus un māla trauku rotāšanas paņēmienus. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis ar laiku etnolingvistiskā ziņā, liekas, kļuva valdošās, bet kopš II g. t. vidus pirms Kr. dz. sākās komplicēts Fatjanovas kultūras un jaunu ienācēju no austrumiem saplūšanas process. Fatjanovieši visā savā areālā pakāpeniski asimilējās. Tas notika sakarā ar agrīnās tekstilās keramikas cilšu ierašanos Volgas-Okas starpupē. Kā liecina šā areāla turpmākā vēsture un hidronīmija, tekstilās keramikas izplatības areālā par valdošo kļuva Volgas somu valoda. Visilgāk ziemeļaustrumbaltu ciltis noturējās Vidusvolgā, Vjatkas un Vedlugas baseinā. Taču arī šos baltus pakāpeniski asimilēja somugru ciltis. Tomēr Fatjanovas kultūra un ziemeļaustrumbaltu idioms neizzuda bez pēdām, tie atstāja savas pēdas Volgas somu un daļēji arī permiešu materiālajā un garīgajā kultūrā un valodās.[23] Volgas somu un permiešu valodās ir samērā daudz leksisko aizguvumu no baltu valodām, piemēram, mokša-mord. *карда(з)* 'dārzs, iežogojums'; erze-mord. *кардаз*, *кардо* 't. p.', sal. liet. *gařdas* 'iežogojums'; mord. *коз* 'klepus', sal. liet. *kosulỹs* 'klepus'; mord. *лопа* 'lapa', komiešu-zirjaņu *лап* 'skujukoka zars', sal. latv. *lapa*; mokša-mord. *мукор* 'podex', erze-mord. *мукоро* 't. p.', sal. latv. dial. *mugora* 'mugura'; mord. *неель* 'nazis', sal. liet. *peĩlis* 'nazis'; mord. *нурьгине* 'pērkons', sal. liet. *perkū́nas* 'pērkons', latv. *pę̀rkuons*; mokša-mord. *нурхцоз* 'sivēns', erze-mord. *нурцоз* 't. p.', sal. liet. *paršas* 'sivēns'; mar. *сола* 'ciems', sal. latv. dial. *sola* 'ciems, sādža'; mokša-mord. *сура* 'prosa', erze-mord. *суро* 't. p.', sal. liet. *sóra* 'prosa'; mokša-mord. *шна* 'siksna', erze-mord. *кшна* 't. p.', sal. liet. *šikšnà* 'siksna'; mord. *шенже* 'pīle', sal. liet. *žąsis* 'zoss'; mar. *шормо* 'lūsis; cauna', sal. liet. *šarmuõ* 'mežonīgs kaķis; sermulis';

---

[22] Карпелан 1982: 34–39; Gimbutiene 1994: 24–27; Хакулинен 1955: 39–43; Аристэ 1956: 12; Sabaliauskas 1963: 109–136.

[23] Крайнов 1972: 36–46; Серебренников 1957: 69–72; Loja 1958: 105–106; 1968: 82–83.

mokša-mord. *мёжянь* ‘tūkstotis’, erze-mord. dial. *мёжом* ‘t. p.’ < baltu **tū́sam(t)* ‘t. p.’ (liet. *tū́kstantis* ‘tūkstotis’, latv., *tūkstuôtis*).[24]

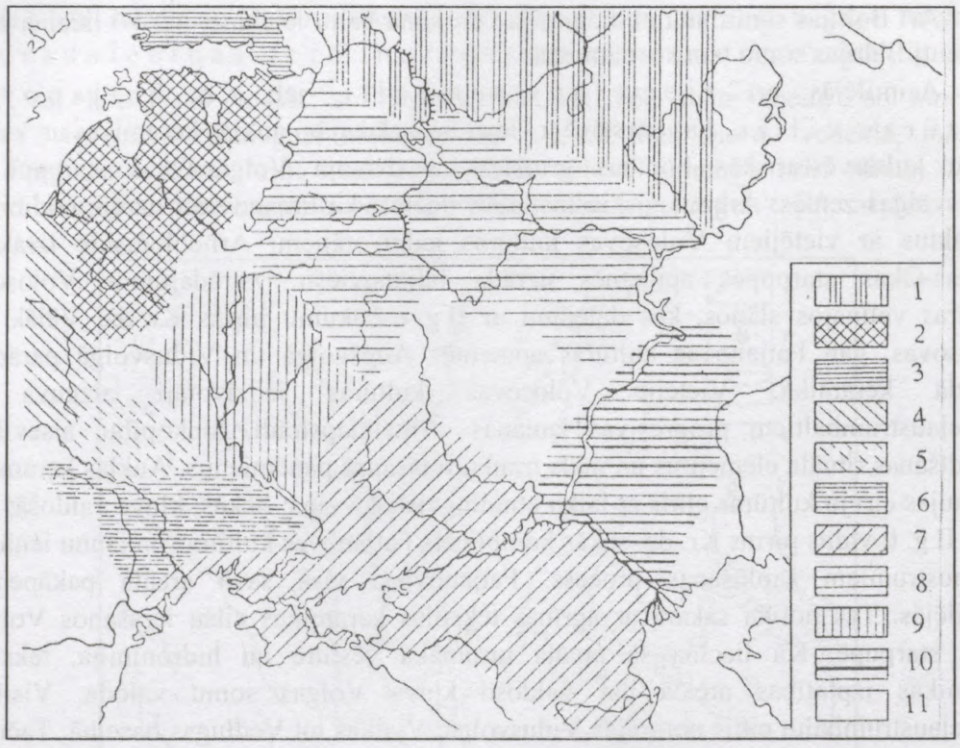

25. att. Fatjanovas kultūras un kaimiņu kultūru izplatība: 1 – ziemeļu ķemmes-bedrīšu kultūra; 2 – Baltijas kaujas cirvju un auklas keramikas kultūra; 3 – Somijas kaujas cirvju un auklas keramikas kultūra; 4–5 – lodveida amforu un auklas keramikas kultūra; 6 – vēlā Tripoles kultūra; 7 – katakombu kultūra; 8 – Fatjanovas kultūra; 9 – Vidusdņepras kultūra; 10 – Poltavkinas kultūra; 11 – neizpētītās teritorijas. Крайнов 1972: 36.

Pavisam cita aina vērojama auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras areāla vidusdaļā, t. i., Dņepras vidustecē un augštecē. Pēc auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu apmešanās šai areālā jauna iedzīvotāju pārvietošanās nesekoja. Tāpēc ir pilnīgs pamats domāt, ka auklas keramikas kultūras ciltis tur asimilēja vietējos vēlā neolīta iedzīvotājus un par valdošo kļuva Dņepras baltu idioms.

Baltijas-Dņepras areālam, kurā pastāvēja auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras – Žucevas un Vidusdņepras kultūra –, raksturīga seneiropiešu hidronīmu tipu koncentrācija, un šis areāls iekļaujas baltisko ūdeņu nosaukumu pamatteritorijā. Daudzi baltu hidronīmi šai areālā pārstāv arhaiskus seneiropiešu tipus. V. P. Šmids

[24] Серебренников 1957: 69–72; Loja 1958: 105–106; 1968: 82–83.

sastādījis karti, kas parāda, ka vairums baltu seneiropeisko hidronīmu lokalizējas Baltijas-Dņepras apgabalā.[25]

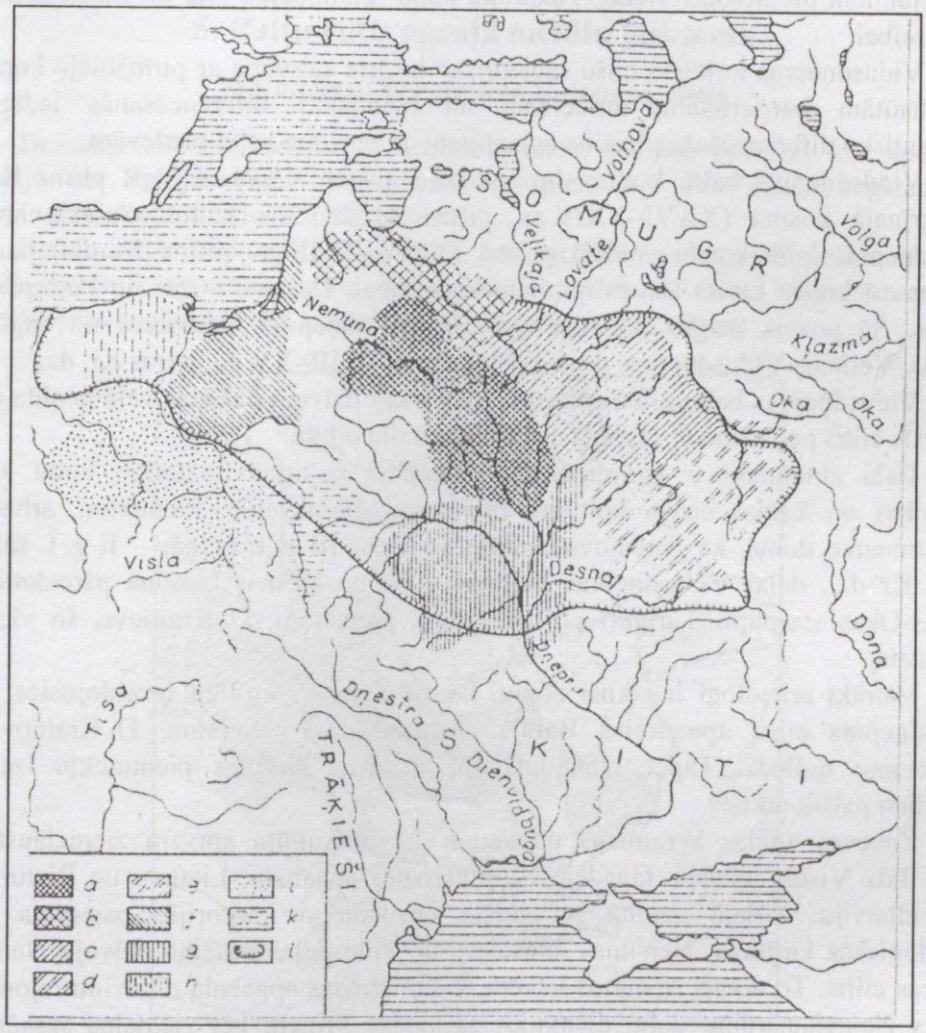

26. att. Balti agrajā dzelzs laikmetā: a – švīkātās keramikas kultūras areāls; b – švīkātās keramikas kultūras ziemeļrietumu variants; c – Dņepras-Daugavas kultūra; d – Juhnovas kultūra; e – Augšokas kultūra; f – rietumbaltu uzkalniņkapu kultūra; g – Milogradas kultūra; h – Piemares kultūra (VII–VI gs. pirms Kr. dz.); i – zvankapu kultūra (slāvi); k – Piemares kultūras un zvankapu kultūras cilšu areāls; l – baltu hidronīmu pamatareāls. Sedovs 1992: 31.

Tagad iepazīsimies tuvāk ar baltu cilšu kultūru Baltijas-Dņepras apgabalā.

Auklas keramikas un kaujas cirvju Vidusdņepras kultūras (XXVI–XV gs. pirms Kr. dz.) pieminekļi atrasti plašā Dņepras vidusteces un augšteces baseina teritorijā. Tur zināmas vairāk nekā 200 Dņepras baltu apmetnes.

[25] S c h m i d 1972: 1–18.

Vidusdņepras kultūras cilšu ekonomikas pamats bija lopkopība un primitīvā zemkopība. Dabas apstākļi šīm saimniecības nozarēm bija labvēlīgi, barības netrūka, bija sējumiem piemērotas vietas. Pakārtota loma saimniecībā bija arī medniecībai un zvejniecībai.

Vidusdņepras kultūras cilšu sabiedriskā iekārta saistāma ar pirmatnējo kopienu, ar attīstītām patriarhālām attiecībām un mantiskās diferencēšanās iedīgļiem. Par mantisko diferencēšanos liecina apbedījumi ar bagātām kapu piedevām.

Vidusdņepras baltu kultūra hronoloģiski aptver XXVI–XV gs. pirms Kr. dz. Tās agrīnajā posmā (XXVI–XXIV gs. pirms Kr. dz.) šīs kultūras areāls aptvēra Vidusdņepras labo krastu. Vidējā posmā (XXIV–XVIII gs. pirms Kr. dz.) jau tika apgūtas arī kreisā krasta zemes un ziemeļu apgabali Desnas, Sožas un Lejaspripetes krastos. Šā posma beigās jau bija aptverts viss Dņepras vidusteces un augšteces baseins. Vēlīnais Vidusdņepras posms datējams ar XVIII–XV gs. pirms Kr. dz.

Vidusdņepras baltu ciltis apmetās zemēs, kur dzīvoja dažādas vēlā neolīta ciltis. Visas šīs ciltis pakāpeniski saplūda ar Dņepras baltu ciltīm.

Daži zinātnieki ir uzsvēruši Vidusdņepras kultūras nozīmīgo lomu auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ziemeļu areāla izveidē. Piemēram, arheologs I. Artjomenko domā, ka Fatjanovas kultūra radusies III g. t. beigās – II g. t. sākumā pirms Kr. dz., daļai Vidusdņepras kultūras cilšu no Desnas baseina pārceļoties uz Volgas-Okas starpupi. Turpretī citi arheologi, piemēram, D. Krainovs, šo viedokli neatbalsta.

Vairāki arheologi izteikuši domu, ka arī Žucevas kultūra izveidojusies, daļai Vidusdņepras cilšu apmetoties Baltijā. Turpretī citi, piemēram, D. Krainovs, šo pieņēmumu noliedz. Tāpēc jautājums par Žucevas kultūras pieminekļu izcelsmi pagaidām paliek atklāts.

Žucevas auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra aptvēra ziemeļaustrumu Poliju līdz Vislas lejtecei, tagadējo Kaļiņingradas apgabalu, Lietuvu un Rietum- un Dienvidlatviju. Vēlajā neolītā šai areālā un kaimiņu teritorijās pastāvēja divas arheoloģiskās kultūras. Nemunas augšteces un vidusdaļas baseinā dzīvoja Nemunas kultūras ciltis. To areāls rietumos ietvēra Kaļiņingradas apgabala dienvidu rajonus un Polijas ziemeļaustrumu daļu, dienvidos sasniedza Pripeti, bet ziemeļos saskārās ar Narvas kultūras apgabalu. Narvas kultūras iedzīvotāji savukārt apdzīvoja Igauniju, Latviju un daļu Lietuvas, bet austrumos – daļu Novgorodas un Ziemeļbaltkrievijas. Agrīnajā posmā migrējušās auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis, ienākot dienvidaustrumu Baltijā, apmetās līdzās vietējām neolīta kultūras ciltīm. Pakāpeniski pēdējo vidū sāka ieviesties auklas keramikas un kaujas cirvju kultūrai raksturīgie ieroči un māla trauki. No otras puses, ieroči, ko lietoja vēlā neolīta kultūru iedzīvotāji, izplatījās auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras apmetnēs. Norisinājās komplicēts kultūru integrācijas un valodu asimilācijas process. Ir iespējams, ka atsevišķos mikroareālos notika senās kultūras iznīcināšana vai aborigēno iedzīvotāju izstumšana, citos mikroareālos šī kultūra saliņu veidā turpināja vēl ilgi pastāvēt. Kopumā tomēr var runāt par Nemūnas un Narvas kultūru ieplūšanu Žucevas kultūrā.

Tādējādi balti kā etniska kopība, kas runāja tuvu radniecīgas valodas, saglabāja savu etnisko identitāti tieši tajos auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu

apgūtās plašās teritorijas rajonos, kur tās neasimilēja vēlā neolīta ciltis un nepārmāca jauni migrācijas viļņi.[26]

5. Baltu ciltis agrajā metālu laikmetā

a) Švīkātās keramikas kultūras ciltis

Bronzas laikmeta beigās un dzelzs laikmeta sākumā baltiem, kas apdzīvoja teritoriju no Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes līdz Okas augštecei un Vidusdņeprai, kultūras vienotība neeksistēja.

Baltu areāla kodolu veidoja ciltis, kas pazīstamas kā agrā dzelzs laikmeta švīkātās keramikas kultūras ciltis. Šis apgabals aptvēra mūsdienu Lietuvas austrumu daļu, Dņepras augšteces labā krasta baseinu un Nemunas augšteci.

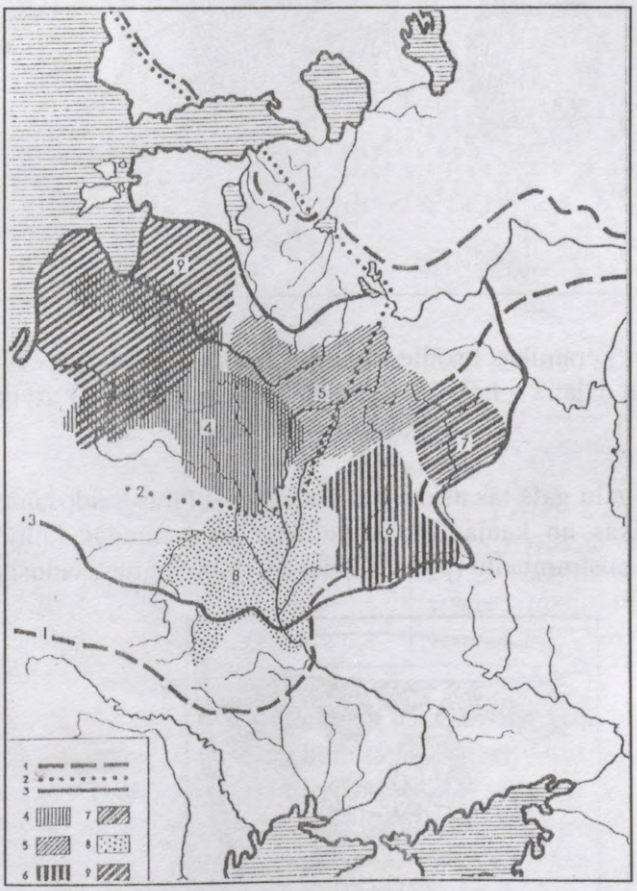

27. att. Kultūru areāli: 1 – auklas keramikas areāls; 2 – švīkātās keramikas areāls; 3 – baltu hidronīmu areāls; 4 – švīkātās keramikas kultūras rajons; 5 – Dņepras-Daugavas kultūra; 6 – Juhnovas kultūra; 7 – Augšvolgas kultūra; 8 – Milogradas kultūra; 9 – baltu tautu teritorija mūsu dienās. 1 – pēc H. Mooras; 3–9 – pēc V. Sedova. Граудонис 1980: 60.

[26] S e d o v s 1992: 22–29.

Švīkātās keramikas kultūra izveidojās areālā starp Žucevas un Vidusdņepras auklas keramikas un kaujas cirvju kultūru cilšu apdzīvotajām teritorijām. Daudzie kaujas cirvju atradumi šai teritorijā liecina, ka tur dzīvojuši protobalti. Taču Vidusdņepras un Žucevas kultūru areālā protobalti stājās kontaktā ar vietējām vēlā

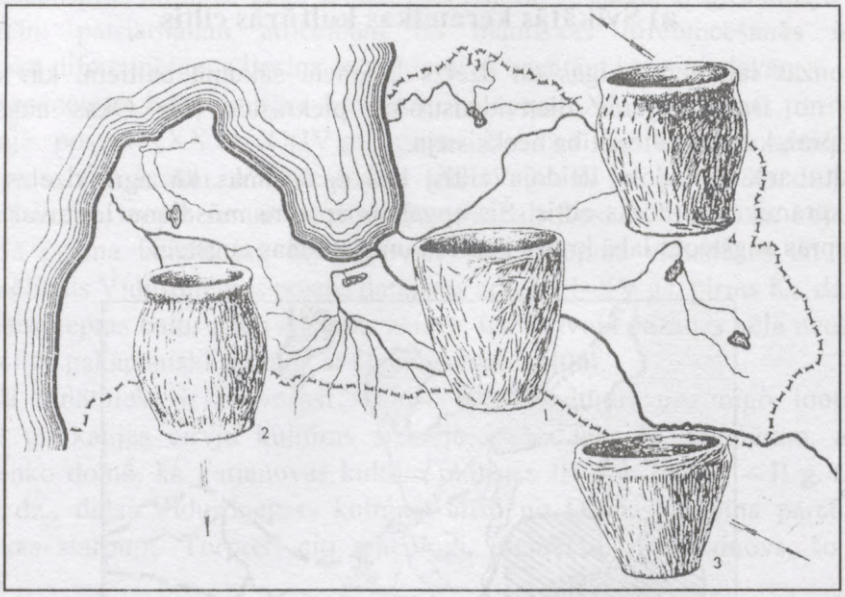

28. att. Švīkātās keramikas lokālie varianti Latvijā: 1 – Latvijas centrālajā daļā; 2 – Latvijas rietumu daļā; 3 – Latvijas dienvidaustrumu daļā; 4 – Latvijas ziemeļu daļā. Граудонис 1980: 65.

neolīta ciltīm un galu galā tās asimilēja. Žucevas kultūras veidošanās jau pati par sevi ir auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras un Nemunas kultūras mijiedarbības rezultāts, turpretī austrumbaltu (pēc V. Sedova terminoloģijas, vidusbaltu) formēšanās

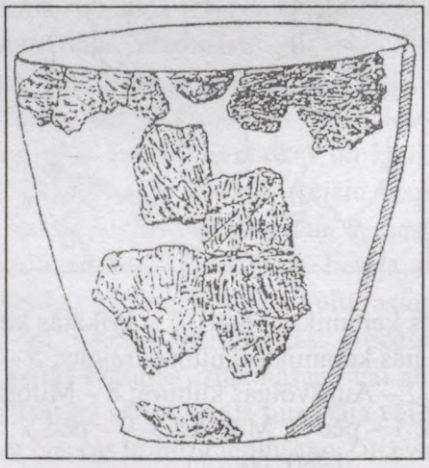

29. att. Švīkātās keramikas paraugs no Asotes pilskalna apakšējā kultūrslāņa. Gimbutiene 1994: 72.

apgabalā situācija bija nedaudz citāda. Tur II g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz. vērojamas vēl diezgan lielas kultūretniskās atšķirības. Līdzās protobaltiem – auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras pārstāvjiem – Austrumlietuvā bija saglabājušies iepriekšējie iedzīvotāji, kuri pārstāvēja neolīta kultūru, kā arī ķemmes-bedrīšu kultūras ciltis, kas acīmredzot pārstāvēja somugru etnosu. Mežainā teritorija bija samērā reti apdzīvota, tādēļ dažādas etniskās piederības ciltis ilgstoši sadzīvoja vienā apvidū.Auklas keramiku Nemunas vidusteces rajonā un Neres-Vilijas rajonā pakāpeniski nomainīja vāji švīkātā keramika. Tā ar laiku izplatījās arī dažās vēlīnās Narvas kultūras apmetnēs.

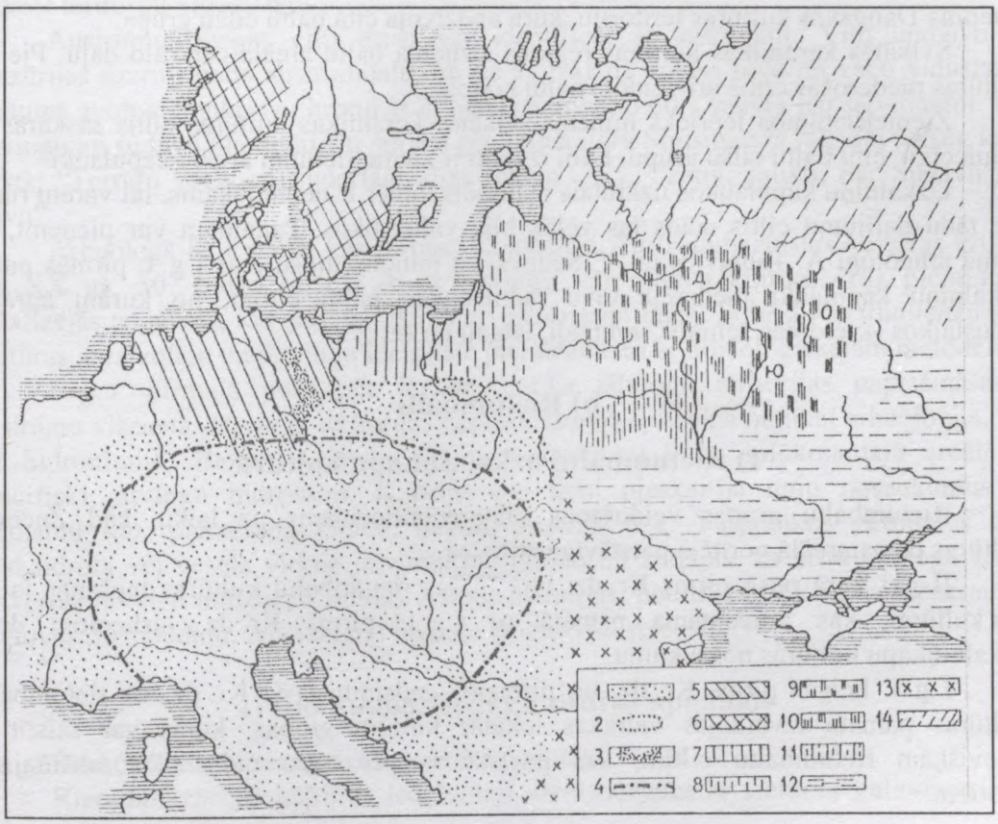

30. att. Cilšu un kultūras areāli Viduseiropā I g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz.: 1 – apbedījumu urnu kultūra; 2 – Lužicas kultūra; 3 – apbedījumu urnu kultūras cilšu pārvietošanās virzieni; 4 – centrālās Eiropas kultūras reģions; 5 – ziemeļģermāņu apbedījumu lauki; 6 – vēlās ziemeļu bronzas kultūras; 7 – Piemares kultūra; 8 – prūšu uzkalniņkapu kultūra; 9 – švīkātās keramikas kultūra; 10 – Dņepras baltu kultūras (D–Dņepras-Daugavas kultūra, O–Augšokas kultūra, Ž–Juhnovas kultūra); 11 – Milogradas kultūra; 12 – irāņu ciltis; 13 – trāķiešu ciltis; 14 – somugru ciltis. Седов 1980: 16.

Pamazām uz auklas keramikas kultūras pamata veidojās jauna – bronzas laikmeta kultūra ar švīkātās virsmas traukiem.

Agrīnās švīkātās keramikas areālā ietilpa arī Latvijas teritorija. Bronzas laikmetā vāji švīkātā keramika bija visai plaši izplatīta, ziemeļos tā sasniedza pat Somijas dienvidrietumu daļu. Tā bija sastopama dažāda veida kultūru apmetnēs, turpretī agrajā

dzelzs laikmetā jau samērā nelielā teritorijā veidojās viendabīga švīkātās keramikas kultūra.

Šīs kultūras veidošanās sākums datējams ar II/I g. t. miju pirms Kr. dz. Uz šo laiku attiecās arī senāko pilskalnu rašanās. Ap I g. t. vidu pirms Kr. dz. tie kļuva par švīkātās keramikas kultūras cilšu galveno apmetņu tipu.

Švīkātās keramikas kultūras cilšu areāls laika gaitā nepalika nemainīgs. Senāk tas ietvēra ziemeļaustrumu Lietuvas zemes līdz ar kaimiņteritorijām Latvijā pie Daugavas, kā arī ziemeļrietumu Baltkrievijas ezeru novadu.

Ziemeļaustrumos švīkātās keramikas kultūras teritorija cieši saskārās ar Dņepras-Daugavas kultūras teritoriju, kuru apdzīvoja cita baltu cilšu grupa.

Švīkātās keramikas kultūras reģions aizņēma baltu areāla centrālo daļu. Pie šīs kultūras piederošās ciltis arī veidoja baltu kodolu.

Ziemeļrietumos iepriekš minētās švīkātās keramikas kultūras ciltis saskārās ar radniecīgu citu baltu cilšu grupu. Labi izpētīti ir ziemeļrietumu areāla kapulauki.

Uzkalniņu kapulaukos uzkrātais materiāls tomēr ir nepietiekams, lai varētu runāt par tādu dalījumu ciltīs, kāds tas vēlāk bija viduslaikos. Pagaidām var pieņemt, kā domā arheologi A. Tautavičs un V. Sedovs, ka minētie mūsu ēras I g. t. pirmās puses uzkalniņu kapulauki piederēja tuvu radniecīgām baltu ciltīm, no kurām agrajos viduslaikos izveidojās žemaiši, zemgaļi, latgaļi un sēļi.[27]

b) Rietumbalti

1) Rietumbaltu uzkalniņkapu kultūra

Rietumbaltu grupas veidošanās sākums attiecināms uz laiku, kad Žucevas kultūras pamatareālā noritēja patstāvīga attīstība.

II g. t. otrā puse pirms Kr. dz. bija īpašas rietumbaltu kultūras tapšanas laiks. Šai kultūrai, kas attiecināma pamatā uz I g. t. pirms Kr. dz., arheologi deva uzkalniņkapu kultūras nosaukumu.

I g. t. beigās pirms Kr. dz. un pirmajos gadsimtos pēc Kr. dz. uz rietumbaltu kultūras pamata izveidojās vairākas lokālas kultūru grupas, kuras var saistīt ar atsevišķām rietumbaltu ciltīm, kas pazīstamas pēc agro viduslaiku rakstītajiem avotiem.

2) Prūšu izcelsme

Tajā rietumbaltu teritorijā, kur izveidojās prūši, I g. t. pēdējos gadsimtos pirms Kr. dz. notika pāreja no uzkalniņkapiem uz līdzenajiem kapulaukiem. I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. tur bija tikai līdzenie kapulauki, kurus nav iespējams konstatēt pēc ārējām pazīmēm. Dominējošais apbedīšanas veids bija ugunskapi, kuros ievietoja kremācijas paliekas. Kremācijas paliekas ievietoja urnās vai arī sabēra akmeņu krāvumā.

Skeletkapu izplatīšanās senajā Prūsijā I–III gs. acīmredzot izskaidrojama ar kādas svešas cilts ieceļošanu un tās pakāpenisku saplūšanu ar prūšiem. Arheologs J. Kostževskis izteicis domu, ka tā bijusi gotu grupa, kas ienākusi no Lejasvislas rajona.

---

[27] Sedovs 1992: 29–44; Таутавичюс 1980: 80–88.

3) Austrummazūrijas kultūras apgabals

I g. t. sākumā pēc Kr. dz. uz dienvidiem no Prūsijas iezīmējās divas rietumbaltu kultūru grupas. Arheologs K. Engels nosauca tās par Austrummazūrijas un Rietummazūrijas kultūrām.

Zināmi arī etnonīmi, kādos tolaik sauca šo kultūru iedzīvotājus. Grieķu ģeogrāfs Klaudijs Ptolemejs (II gs. pēc Kr. dz.) minēja divas ciltis *Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί*, kuras XIX gs. pirmajā pusē P. Šafariks identificēja ar galindiem un sūdaviem, jo šie etnonīmi ir tuvi fonētiskā ziņā, turklāt K. Ptolemeja minēto cilšu zemes sakrīt ar galindu un sūdavu teritoriju viduslaikos.

Austrummazūrijas cilti droši var identificēt ar sūdaviem. Viņi apdzīvojuši Mazūrijas ezeru rajona austrumdaļu, un tie vairākkārt minēti poļu un vācu viduslaiku vēstures avotos. Senkrievu hronikās šī pati rietumbaltu cilts saukta par jātvingiem. Par jātvingu un sūdavu identitāti var spriest pēc imperatora Sigismunda rakstītā teksta, kurā teikts: "Terram vocatam Suderlant alias Jetven", t. i., "zemi, sauktu par Sūdavu jeb Jātvu".

Arheologs K. Engels, kas pirmais konstatēja Austrummazūrijas kultūras grupu, jau XX gs. 30. gados saistīja to ar jātvingu jeb sūdavu kultūru. Tās pieminekļi lokalizējās apgabalā, kur jātvingi dzīvoja vēsturiskajā laikā. Šobrīd Austrummazūrijas kultūras iedzīvotāju un jātvingu identitāte pierādāma arī ar arheoloģiskajām metodēm.

I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. notika jātvingu teritorijas paplašināšanās austrumu virzienā. Jātvingu teritorijas paplašināšanos apliecina ne tikai arheoloģija, bet arī hidronīmija. Baltu izcelsmes ūdeņu nosaukumu vidū aplūkojamajā areālā ir specifiski jātvingu hidronīmi. K. Būga pie tiem pieskaitīja upju nosaukumus ar formantu *-da*, piemēram, *Golda*, *Segda*, *Jaselda* u. c. Turpmākos pētījumos tika noskaidrota vēl vesela virkne jātvingu hidronīmu un atklājās, ka senā jātvingu zeme aptvērusi ne vien mūsdienu Polijas ziemeļaustrumus, bet arī Baltkrievijas Pienemunu, Lietuvas dienviddaļu, Aiznemunu un daļu Bugas vidusteces.

4) Rietummazūrijas kultūras apgabals

Šīs kultūras grupas apmetnes vēl maz pētītas.

Rietummazūrijas kultūras iedzīvotāji identificējami ar rietumu galindiem, kas pirmo reizi minēti Ptolemeja darbā.

5) Akmens riņķu krāvuma kapulauki

Lietuvas rietumdaļā rietumbaltu uzkalniņu kapulauki tika izmantoti līdz I–II gs. pēc Kr. dz., bet jau ēru mijā parādījās jauns apbedīšanas veids, un proti, mirušos sāka apbedīt seklās kapu bedrēs, kuras ietvēra akmens riņķi ar 4–6 m diametru, kas tika krauti uz zemes virsmas. Arheologi šos pieminekļus dēvē par akmens riņķu krāvuma kapulaukiem. Šādi kapulauki ir arī dienvidrietumu Latvijā.

Pāreja no uzkalniņkapiem uz šo līdzeno kapu veidu bija pakāpeniska, ko apliecina, piemēram, izrakumi Kurmaičos Kretingas apkaimē.

K. Būga, A. Salis u. c., balstoties uz viduslaiku rakstītajiem avotiem un valodas materiālu, domāja, ka Lietuvas rietumdaļu jūras tuvumā apdzīvojuši kurši, tāpēc ir

pamats domāt, ka akmens riņķu krāvuma kapulaukus, kas veidoja savdabīgu kultūras areālu, izveidojusi tieši šī rietumbaltu cilts.[28]

c) Dņepras balti

1) Dņepras baltu evolūcija

II g. t. vidū pirms Kr. dz. Dņepras baseinā Vidusdņepras kultūras evolūcijas rezultātā veidojās Sosņicas kultūra. Tās pieminekļi atrasti Dņepras vidustecē un daļā Dņepras augšteces līdz Desnai un Seimai.

Par Vidusdņepras un Sosņicas kultūru ģenētisko pēctecību liecina daudzi fakti: abu kultūru apmetnes un kapulauki atradās vienādos topogrāfiskos apstākļos, bieži vienā un tai pašā vietā, dzīvojamās ēkas bija viena tipa, vienāds bija arī apbedīšanas rituāls un materiālās kultūras pazīmes. Tāpēc Sosņicas kultūras ciltis droši var atzīt par Vidusdņepras cilšu pēctecēm.

Sosņicas kultūra datējama ar XV–IX gs. pirms Kr. dz.

Dņepras balti kultūras kopību saglabāja tikai Sosņicas kultūras laikā. Dzelzs laikmeta sākumā (VIII–VII gs. pirms Kr. dz.) Dņepras balti, kuri šai laikā apdzīvoja jau daudz plašāku teritoriju, sadalījās vairākās cilšu grupās. Katra no tām pārstāvēja atsevišķu kultūru, kas tomēr kopumā un pēc savām pamatiezīmēm bija visai tuvas cita citai.

Jautājumu par Sosņicas kultūras tālāko attīstību var atzīt par atrisinātu.

Tā bija pamats Juhnovas, Dņepras-Daugavas un Augšokas kultūrām. Tā bija arī Podgorcevas tipa arheoloģisko pieminekļu priekštece.

2) Juhnovas kultūras ciltis

Juhnovas kultūras ciltis apdzīvoja Desnas baseinu līdz Seimas ietekai tajā un Seimas baseinu. Šī kultūra savu nosaukumu ieguvusi pēc pilskalna vārda pie Juhnovas ciema Černigovas apgabalā.

Juhnovas kultūra datējama no VIII–VI gs. pirms Kr. dz. līdz pirmajiem gadsimtiem pēc Kr. dz.

3) Dņepras-Daugavas kultūras ciltis

Dņepras-Daugavas kultūras cilšu grupa, kas pārstāvēja Dņepras baltus, agrajā dzelzs laikmetā dzīvoja Smoļenskas Piedņeprā un Daugavas baseinā ap Polocku un Vitebsku.

Piedņeprā Dņepras-Daugavas kultūras izcelsme no Sosņicas vēlīnā posma kultūras ir neapstrīdama. Kopējie pamatelementi, tai skaitā arī keramika un ēku būves materiāls, ļauj apgalvot, ka Dņepras-Daugavas kultūras ciltis bija Sosņicas kultūras cilšu tiešas pēcteces.

Dņepras-Daugavas kultūras izplatīšanās Piedaugavā ap Polocku un Vitebsku, kur Sosņicas kultūra nav fiksēta, acīmredzot bija Dņepras baltu migrācijas rezultāts. Tiesa, zināmas grūtības sagādā to pārvietošanās laika noteikšana, jo bronzas laikmets Piedaugavā izpētīts vāji. Tā sākuma posmā Piedaugava ietilpa ziemeļu Baltkrievijas

---

[28] S e d o v s 1992: 44–58.

vēlā neolīta kultūras areālā, kas pastāvēja līdz II g. t. vidum pirms Kr. dz. Piedaugavas apmetnēs sastopamā keramika ar auklas rotājumu liecina, ka vietējo cilšu vidū bija ienākuši protobalti. Akmens cirvji pēc formas bija līdzīgi Baltijā atrastajiem.

Vidējā bronzas laikmetā, kas Piedaugavā izpētīts visvājāk, jūtama Dņepras augšteces kultūras ietekme, bet bronzas laikmeta beigās tur jau atrodami Dņepras-Daugavas kultūras agrīnā posma pieminekļi. Dņepras baltu ieceļošana Daugavas baseina zemēs ap Polocku un Vitebsku notika II g. t. otrajā pusē pirms Kr. dz.

Dņepras-Daugavas kultūra izveidojās VIII–VII gs. pirms Kr. dz.

Dienvidaustrumos Dņepras-Daugavas kultūras areāls saskārās ar Juhnovas un Augšokas kultūras cilšu teritoriju. Tās visas bija radniecīgas ciltis, starp kuru atstātajiem arheoloģiskajiem pieminekļiem nevar novilkt precīzu robežu. Konstatējama pakāpeniska pāreja no vienas kultūras otrā.

Dņepras-Daugavas kultūras cilšu ziemeļu un ziemeļaustrumu kaimiņi bija somugru ciltis. Par to liecina somugriem raksturīgās tekstilās keramikas atradumi Dņepras baltu apmetnēs, kā arī Dņepras baltu ieceļošana somugru areāla malienē.

II gs. pirms Kr. dz. Dņepras-Daugavas kultūras areāls paplašinājās austrumu virzienā. Līdz tam laikam Volgas-Okas starpupes rietumu rajoni bija plašā Djakovas kultūras areāla sastāvdaļa. Šīs kultūras cilšu piederība pie somugru valodu saimes ir neapstrīdama. To apliecina gan materiālās kultūras elementi, gan arī minētajā areālā sastopamie somugru hidronīmi.

Dņepras balti no Smoļenskas Piedņepras ienāca Volgas somu apdzīvotajās teritorijās un aizņēma Volgas augšteces un Maskavas upes rajonu. Tur vērojamas nozīmīgas pārmaiņas kultūrā, daudzu jaunu apmetņu parādīšanās un veco panīkšana. Tekstilā keramika, kas bija Volgas somu cilšu pazīme, izzuda. To nomainīja gludā keramika, kas uzrādīja nepārprotamu saikni ar Dņepras-Daugavas kultūras keramiku. Maskavas baseina un Augšvolgas pilskalnu kultūru I g. t. beigās pirms Kr. dz. un I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. nevar identificēt ar Dņepras-Daugavas kultūru. Tur baltu un Volgas somu cilšu mijiedarbības rezultātā izveidojās visai savdabīgs areāls. Volgas somi acīmredzot nepameta savas iepriekšējās dzīves vietas Maskavas baseinā un Augšvolgā, bet asimilējās ar ienācējiem.

Uz šo laiku varbūt attiecināma daļa baltu hidronīmu, kas konstatēta Volgas-Okas starpupes rietumu rajonos. Tomēr senākie baltu hidronīmi šai areālā acīmredzot attiecināmi uz fatjanoviešu un Volgas somu kontaktu laiku.

4) Augšokas kultūras ciltis

Augšokas kultūras cilšu areāls aptvēra Okas baseinu Orlā, Kalugā un Tulā. Šajā areālā atrastos agrā dzelzs laikmeta arheoloģiskos pieminekļus arheologs P. Tretjakovs atzina par atsevišķai kultūrai piederīgiem. Viņš arī atzina Augšokas un Juhnovas kultūru tuvību.

Augšokas kultūra datējama ar laiku no VIII–VII gs. pirms Kr. dz. līdz IV gs. pēc Kr. dz.

Lielā Augšokas, Dņepras-Daugavas un Juhnovas kultūru tuvība var būt izskaidrojama vienīgi ar to kopīgo izcelsmi. Augšokas baseina agrīnie arheoloģiskie pieminekļi ir līdzīgi vēlīnajiem Sosņicas kultūras pieminekļiem, kas liecina par Sosņicas bronzas laikmeta kultūras pakāpenisku pārtapšanu Augšokas agrā dzelzs laikmeta kultūrā. Augšokas kultūras areāls aptvēra Oku, kur Sosņicas kultūras

pieminekļi nav atrasti. Tāpēc jādomā, ka bronzas un agrā dzelzs laikmeta mijā daļa baltu, kas dzīvoja Desnas baseinā, pārcēlās uz Okas augšteces baseinu.

5) Baltu un irāņu kontakti

Dņepras areāla dienvidu daļā baltu ciltis ilgstoši atradās ciešā kontaktā ar irāņu ciltīm. I g. t. pirms Kr. dz. Juhnovas un Augšokas kultūras cilšu dienvidu kaimiņi bija skiti, kuru kultūra, spriežot pēc apmetņu tipa, celtniecības, apbedījumu rituāla, keramikas u. c. svarīgām pazīmēm, stipri atšķīrās no Dņepras baltu kultūras.

Seimas baseins bija vistālāk uz ziemeļiem izvirzītais skitu apgabals. Tur skitu apmetnes mijās ar Juhnovas kultūras pilskalniem, tādējādi Seimas baseinā irāņvalodīgie iedzīvotāji teritoriāli jaucās ar baltiem. Šo kontaktu rezultāts bija skitu kultūras ietekme uz Juhnovas un Augšokas materiālo kultūru.

Dņepras baltu un irāņvalodīgo iedzīvotāju kontaktus apliecina arī hidronīmija. Seimas baseinā sastopami gan baltu, gan irāņu cilmes upju un ezeru nosaukumi. V. Toporovs un O. Trubačevs tur konstatējuši vairākas irāņu upju nosaukumu kalkas baltu valodās, kā arī irāņu cilmes vārdu aizgūšanu.[29]

d) Baltu perifērijas grupas

1) Milogradas kultūras ciltis

Milogradas kultūras cilšu grupa izveidojās dzelzs laikmeta sākumā pārsvarā Dņepras vidusteces labajā pusē, aizņemot tagadējās dienvidu Baltkrievijas un ziemeļu Ukrainas zemes. Milogradas kultūras apgabals pilnībā iekļaujas senajā baltu hidronīmu areālā. Ziemeļos Milogradas kultūras ciltis saskārās ar švīkātās keramikas kultūras ciltīm. Agrīnajā periodā (VII gs. pirms Kr. dz.) Milogradas kultūras apmetnes ziemeļos sasniedza Berezinas, Svisločas un Slučas augšteci. Pamazām švīkātās keramikas ciltis tās atspieda uz dienvidiem. III gs. beigās pēc Kr. dz. jaunu iedzīvotāju ienākšanas priekšvakarā Milogradas kultūras areālā, kas noveda pie Zarubincu kultūras izveidošanās, Milogradas kultūras cilšu ziemeļu robeža bija atvirzīta līdz Pripetes Poļesjei un Berezinas lejtecei.

Aplūkojamā kultūra nosaukta pēc Milogradas pilskalna vārda Gomeļas apgabalā.

Milogradas kultūra izveidojās tās priekšteces Sosņicas kultūras teritorijā. Pārmantojamības pazīmes starp tām izsekojamas keramikā t. s. Podgorcevas arheoloģiskajos pieminekļos pie Kijevas. Tur izplatīti Sosņicas kultūras tradīcijās darināti trauki. Taču, spriežot pēc zināmas arheoloģisko pieminekļu savdabības, Milogradas ciltis bija ne tikai Sosņicas kultūras cilšu pēcteces. Tuvākās līdzības Milogradas keramikas pamatformām zināmas šā paša laika rietumbaltu keramikas materiālā. Tāpēc daži arheologi domā, ka aplūkojamā kultūra Dņepras vidusteces baseinā veidojusies vietējo iedzīvotāju – Sosņicas kultūras cilšu pēcteču – un no ziemeļrietumiem ienākušo rietumbaltu savstarpējos kontaktos.

Dņepras labajā krastā balti ilgstoši saskārās ar trāķiešiem. Arheologu secinājumus apstiprina toponīmija: Ukrainas mežastepju joslā sastopami trāķiešu-daku

---

[29] Sedovs 1992: 58–70; Gimbutiene 1994: 22, 55–60; Топоров, Трубачев 1962: 159–214, 229–251.

izcelsmes hidronīmi. Daudzi valodnieki pētījuši un konstatējuši baltu un trāķiešu valodu paralēles, kas ataino šo etnisko grupu tiešos kontaktus.[30]

2) Piemares kultūras ciltis

Vislas lejtecē rietumbaltu uzkalniņkapu areālam cieši piekļāvās Piemares kultūras apgabals. Tas aizņēma visu Kašubu augstieni ar pieguļošajiem rajoniem starp Parsentu un Vislu.

Piemares kultūra pastāvēja no VII–VI gs. līdz II gs. beigām pirms Kr. dz., bet mūsu ēras sākumā tur apmetās goti, no Skandinavijas izceļojusī ģermāņu cilts. Pēc gotiem Vislas lejtecē ienāca gepidi. Kopš tā laika minētā areāla vēsture vairs nav saistāma ar baltu vēsturi.

Ir daudz liecību, kas ļauj Piemares kultūras ciltis saistīt ar baltu etnisko masīvu. Par to, ka Piemares ciltis pieskaitāmas pie baltiem (VII–II gs. pirms Kr. dz.), liecina šādi dati.

1. Piemares kultūras un rietumbaltu uzkalniņkapu kultūras veidošanās uz vienota pamata, uz vēlā bronzas laikmeta kultūras pamata. Piemares kultūras veidošanā piedalījās arī Lužicas kultūras ciltis, taču tās nekļuva par noteicošajām.
2. Daudzu Piemares kultūras un rietumbaltu kultūras elementu lielā līdzība.
3. Piemares kultūras agrīnā posma areāla iekļaušanās baltu hidronīmu izplatības apgabalā.

Jādomā, ka Piemares kultūras ciltis runāja vienu no baltu perifērijas valodām, kas bija tuva rietumbaltu valodām.[31]

6. Migrācija baltu areāla iekšienē

Slāvu ienākšana Dņepras baltu zemēs

a) Piemares kultūras cilšu migrācija

Sākot ar 550. g. pirms Kr. dz., Piemares kultūras ciltis pamazām izplatījās dienvidu virzienā. Divu gadsimtu laikā tās apguva visu Pievislas apgabalu un Oderas baseina austrumu rajonus, kurus līdz tam apdzīvoja Lužicas kultūras austrumu grupas ciltis. Pirms tam Lužicas kultūras cilšu teritorijā bija iebrukuši skiti, nopostīdami daudzas lužiciešu pilis. Skitu sirojumi novājināja Lužicas kultūras ciltis, tādējādi atvieglojot Piemares cilšu ieplūšanu to zemēs.

Notika abu etnosu saplūšana. Sākotnēji abu kultūru apmetnes un kapulauki vienā teritorijā pastāvēja šķirti, taču drīz vien radās kopējas apmetnes un kapulauki. Apbedījumi piemariešiem raksturīgajos akmens šķirstos pakāpeniski samazinājās, toties pavairojās ugunskapu skaits ar bedrēs iebērtām ugunsrita paliekām. Samazinājās piemariešiem parastais kolektīvo apbedījumu skaits, bet to vietā izplatījās Lužicas kultūrai raksturīgie individuālie apbedījumi. Divu kultūru saplūšanas zonā radās un izplatījās jauns rituāls: kremācijas paliekas apvāza ar lielu zvanveida trauku. Tā izveidojās jauna – zvankapu kultūra, kas savu nosaukumu ieguvusi minētā rituāla dēļ.

---

[30] Sedovs 1992: 70–74; Трубачев 1968: 276–284.
[31] Sedovs 1992: 70–77; Gimbutiene 1994: 53–54.

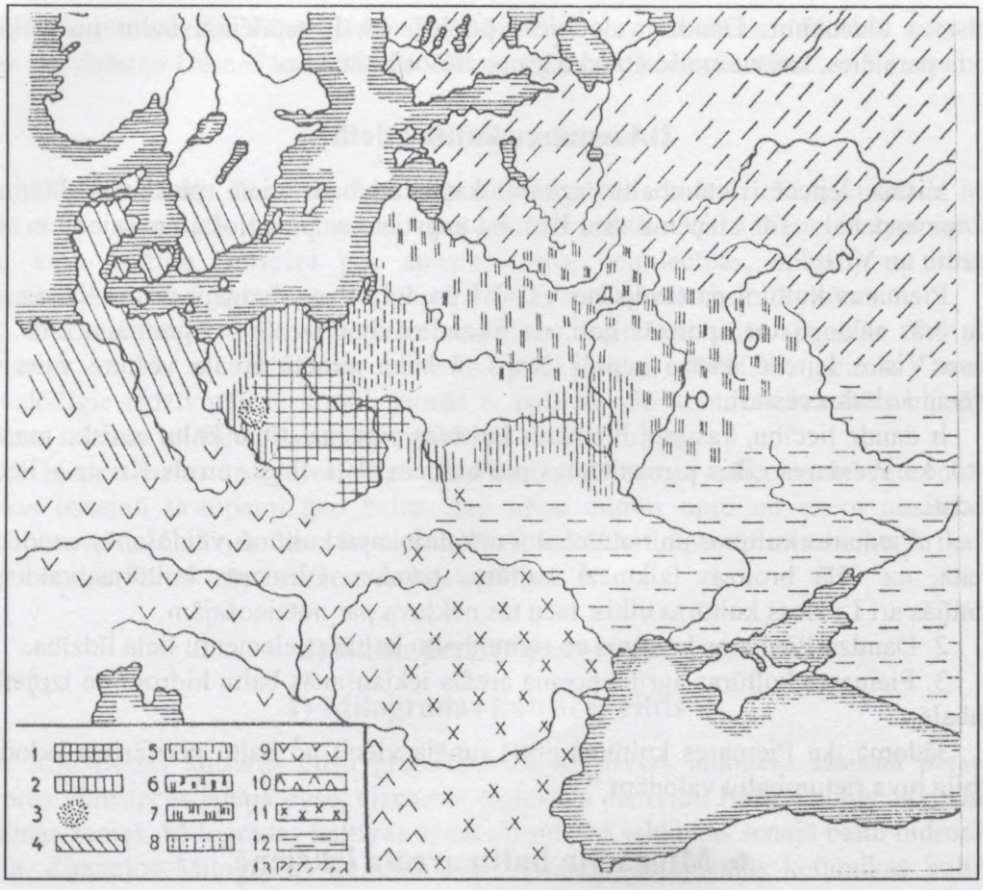

31. att. Baltu un slāvu cilšu un kultūru areāli I g. t. otrajā pusē pirms Kr. dz.: 1 – zvankapu kultūra; 2 – Piemares kultūra; 3 – Lužicas kultūra; 4 – Jastorfas un tai radniecīgās kultūras; 5 – rietumbaltu kultūra; 6 – švīkātās keramikas kultūra; 7 – Dņepras baltu kultūras (D–Dņepras-Daugavas kultūra, O–Augšokas kultūra, Ю–Juhnovas kultūra); 8 – Milogradas kultūra; 9 – ķeltu ciltis; 10 – illīrieši; 11 – trāķieši; 12 – irāņu ciltis; 13 – somugru ciltis. Седов 1980: 18.

Pēc arheologa V. Sedova domām, ir pamats atzīt, ka zvankapu kultūras pārstāvji bija agrīno slāvu cilšu iedzīvotāji. No šā laika var izsekot pēctecībai kultūras attīstībā līdz pat neapstrīdamai slāvu senvēsturei agrajos viduslaikos. Tādējādi, spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, jāsecina, ka slāvi kā patstāvīga etnolingvistiska vienība izveidojās I g. t. pirms Kr. dz. Lužicas kultūras austrumu grupu un to teritorijā ienākušo Piemares kultūras cilšu mijiedarbības un metisācijas rezultātā. Jādomā – tā spriež V. Sedovs –, ka tieši no Piemares cilšu valodām aizgūti slāvu pirmvalodā tie daudzie elementi, kas slāvu valodas tuvina baltu (it īpaši rietumbaltu) valodām. Šāda baltu un slāvu valodu tuvība savukārt bija par pamatu hipotēzei par baltu un slāvu pirmvalodas pastāvēšanu.[32]

[32] Sedovs 1992: 74–77. Skat. arī Иванов, Топоров 1958: 3–41; 1962: 422–423; Mažiulis 1970: 320–322.
[33] Sedovs 1992: 79–80.

b) Zarubincu kultūras ciltis

Piemares cilšu pārvietošanās nebeidzās ar zvankapu kultūras izveidošanos. Tās drīz vien parādījās Pripetes Poļesjes rajonos, bet no turienes izplatījās uz austrumiem – Dņepras vidusteces un daļēji arī augšteces baseinā.

Šīs migrācijas, kurā piedalījās arī nelielas zvankapu kultūras iedzīvotāju grupas, kā arī ienācēju un vietējo Vidusdņepras un daļēji Augšdņepras iedzīvotāju mijiedarbības rezultātā II un I gs. mijā pirms Kr. dz. radās Zarubincu kultūra. Ienācēji atnesa daudzas piemariešu kultūras tradīcijas. Tomēr vietējo iedzīvotāju piedalīšanās Zarubincu kultūras izveidē nav apšaubāma. Zarubincu kultūras areāla centrā substrāts bija Milogradas kultūra, bet Vidusdņepras dienvidos – skitu kultūra.

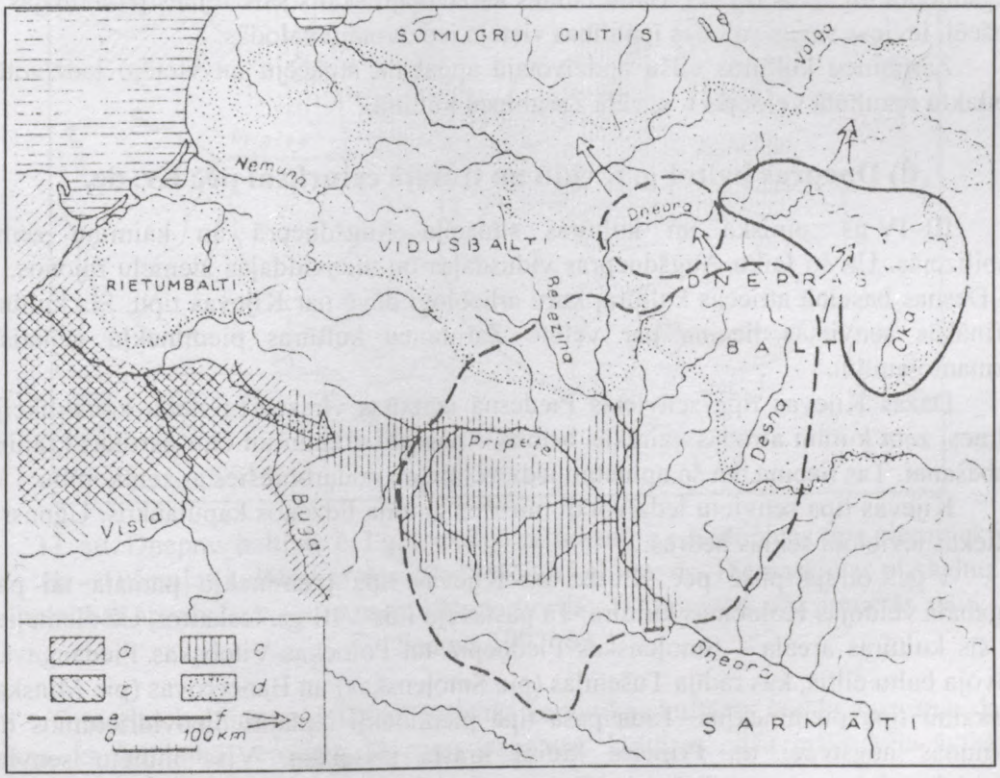

32. att. Baltu izvietojums un Zarubincu kultūras izveidošanās un izplatīšanās: a – Piemares kultūra; b – zvankapu kultūra; c – Zarubincu kultūra; d – baltu cilšu pamatareāls; e – vēlās Zarubincu kultūras areāls; f – Moščinu kultūra; g – tālākā Zarubincu kultūras cilšu pārvietošanās. Sedovs 1992: 78.

Jautājums par Zarubincu kultūras cilšu etnisko piederību ir diskutējams. Daļa zinātnieku domā, ka tie bija slāvi. Tam par labu liecina neapšaubāma zvankapu kultūras cilšu piedalīšanās Zarubincu kultūras ģenēzē. Tomēr atzīt visus zarubinciešus par slāviem būtu pārsteidzīgi. Jāņem vērā, ka Zarubincu kultūra veidojās pārsvarā Milogradas kultūras areālā, kas piederēja perifērijas baltiem, bet Piemares kultūra tāpat pamatos saistāma ar baltiem. Tāpēc var domāt, ka zarubincieši Vidusdņeprā un daļēji

Augšdņeprā runāja baltu perifērijas valodā, kam bija līdzība ar slāvu un rietumbaltu valodām.[33]

c) Zarubincu kultūras cilšu pārvietošanās ziemeļaustrumu virzienā

Pirmajos gadsimtos pēc Kr. dz. Zarubincu kultūras ciltis ieceļoja Augšdņepras baseinā, kuru apdzīvoja Dņepras balti. Sākotnēji šīs ciltis apguva Desnai pieguļošās zemes, bet pēc tam visu Desnas, Sožas baseinu un Dņepras baseinu Mogiļovas un Gomeļas apgabalā. II–III gs. pēc Kr. dz. Zarubincu kultūras cilšu pēcteči no Piedesnas virzījās tālāk uz ziemeļaustrumiem, uz Augšokas zemēm.

Viņu migrācija uz ziemeļaustrumiem būtiski negrozīja valodas situāciju Augšdņeprā un Okas rajonā. Baltu cilmes iedzīvotāju skaits šais zemēs palielinājās un ienācēji ieviesa savas valodas īpatnības vietējo iedzīvotāju valodās.

Zarubincu kultūras cilšu apdzīvotajā apgabalā atnācēju un vietējo iedzīvotāju kontaktu rezultātā veidojās t. s. vēlā Zarubincu kultūra.[34]

d) Dņepras balti I g. t. vidū un trešajā ceturksnī pēc Kr. dz.

III–IV gs. etniskā un kultūras situācija Augšdņeprā un kaimiņu zemēs stabilizējās. Uz šo laiku Augšdņepras vidusdaļas un dienviddaļas ziemeļu rajonos, kā arī Desnas baseinā attiecas kultūra, kuru arheologi dēvē par Kijevas tipu. Šīs kultūras agrīnākās senvietas liecina par vēlīno Zarubincu kultūras pieminekļu ģenētisku pārmantojamību.

Dažās Kijevas tipa senvietās Piedesnā izpētītas virszemes stabu konstrukcijas celtnes, zem kurām atradās vairākas bedres – pagrabi graudu un citu pārtikas krājumu glabāšanai. Tas liecina, ka šo apmetņu iedzīvotāji jau nodarbojušies ar zemkopību.

Kijevas tipa senvietu iedzīvotāji mirušos guldīja līdzenos kapulaukos. Ugunsrita paliekas ievietoja seklās bedrēs.

V gs. otrajā pusē pēc Kr. dz. uz Kijevas tipa pieminekļu pamata tai pašā apgabalā veidojās Koločinas kultūra. Tā pastāvēja līdz VIII gs. ieskaitot. Uz ziemeļiem no šīs kultūras areāla – Smoļenskas Piedņeprā un Polockas-Vitebskas Piedaugavā – dzīvoja baltu ciltis, kas radīja Tušemļas (pie Smoļenskas) un Bancerovas (pie Minskas) pilskalnu tipa pieminekļus. Tāda paša tipa pieminekļi izplatīti dienvidrietumos līdz Nemunas augštecei un Pripetes kreisā krasta pietekām. Viss minēto senvietu komplekss tiek apvienots Tušemļas-Bancerovas jeb vienkārši Tušemļas kultūrā.

Tušemļas kultūra attīstījās uz Dņepras-Daugavas kultūras pamata. Tušemļas kultūras ciltis bija tiešas Dņepras-Daugavas agrā dzelzs laikmeta iedzīvotāju pēcteces. Aplūkojamās kultūras izveidē piedalījās arī Zarubincu kultūras cilšu pēcteči, kuru ienākšana daudzu Dņepras-Daugavas kultūras cilšu aizņemto apgabalu arheoloģiskajā materiālā vērojama kā kultūras uzslāņojums Tušemļas vidējā horizontā. Arheologi domā, ka Zarubincu kultūras ciltis izkliedējās Dņepras-Daugavas kultūras iedzīvotāju vidū un deva impulsu jaunai – Tušemļas kultūrai, kuras veidošanās datējama ar IV–V gs. pēc Kr. dz.

---

[34] Sedovs 1992: 80–82; Gimbutiene 1994: 97–98.

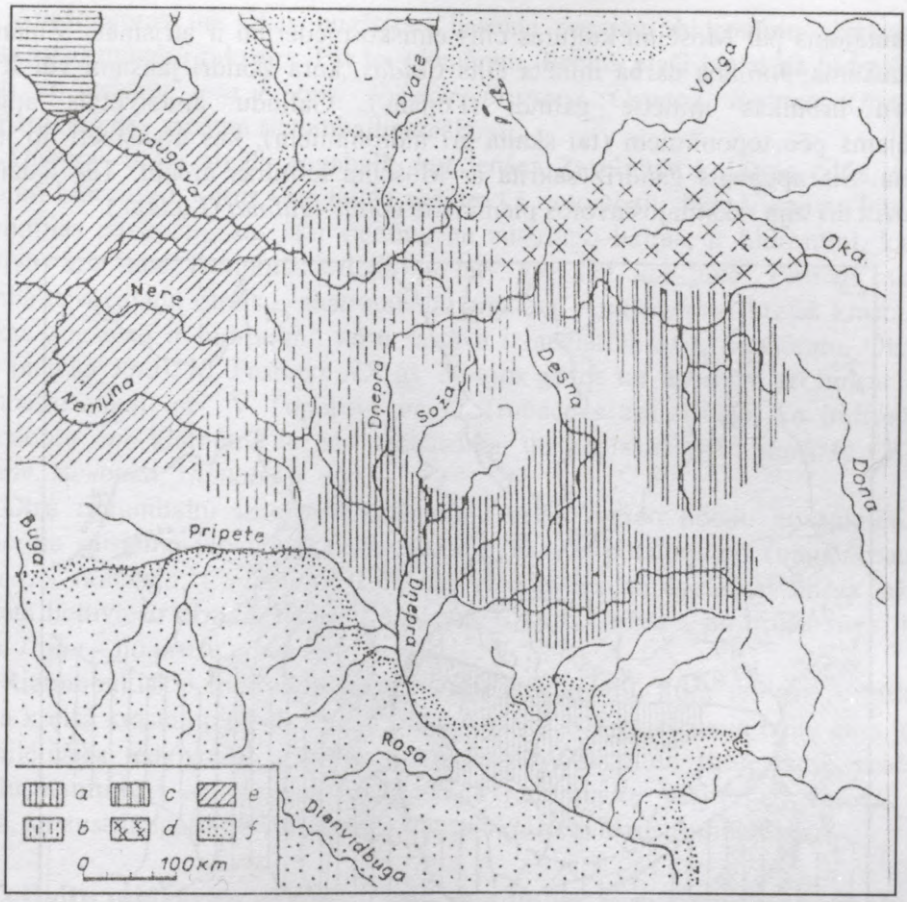

33. att. Dņepras balti m. ē. I g. t. trešajā ceturksnī: a – Koločinas tipa pieminekļi; b – Tušemļas kultūras areāls; c – Moščinu kultūra; d – Piemaskavas pilskalnu izplatības apgabals; e – citu baltu cilšu teritorija; f – zemes, kurās apmetās slāvi. Sedovs 1992: 83.

Tušemļas kultūra veidojās arī švīkātās keramikas kultūras areāla austrumu daļā. Liekas, ka šai laikā vērojama Dņepras-Daugavas kultūras cilšu infiltrācija švīkātās keramikas kultūras cilšu vidē.[35]

e) Austrumgalindi

Okas augšteces baseinā, mijiedarbojoties vietējiem Augšokas kultūras iedzīvotājiem ar ienākušajām Piedesnas ciltīm, ap IV gs. pēc Kr. dz. veidojās jauna – Moščinu kultūra. Kultūras nosaukums radies pēc pilskalna vārda pie Moščinu ciema Kalugas apgabalā.

Moščinu kultūras areāls pārsvarā aptvēra Augšokas baseinu un tikai areāla ziemeļrietumos izgāja ārpus tā, ietverot arī Dņepras augšteci apmēram līdz Vopas grīvai, kur saskārās ar Tušemļas kultūras teritoriju.

Moščinu kultūra pastāvēja IV–VII gs. pēc Kr. dz.

[35] Sedovs 1992: 82–87.

Jautājums par Moščinu kultūras cilts etnisko piederību ir atrisināts. Zināms arī tās nosaukums. Jordāna darbā minēta cilts *Coldas*, kurā skaidri jaušami vēl XII gs. senkrievu hronikās minētie galindi (Голядь). Galindu apdzīvotais apgabals restaurējams pēc toponīmiem (tai skaitā arī hidronīmiem), kas atvasināti no minētā etnonīma. Šis apgabals gandrīz sakrita ar Moščinu kultūras areālu. Tās iedzīvotāji acīmredzot arī bija rakstītajos avotos pieminētie *goldi – galindi* (Голядь).

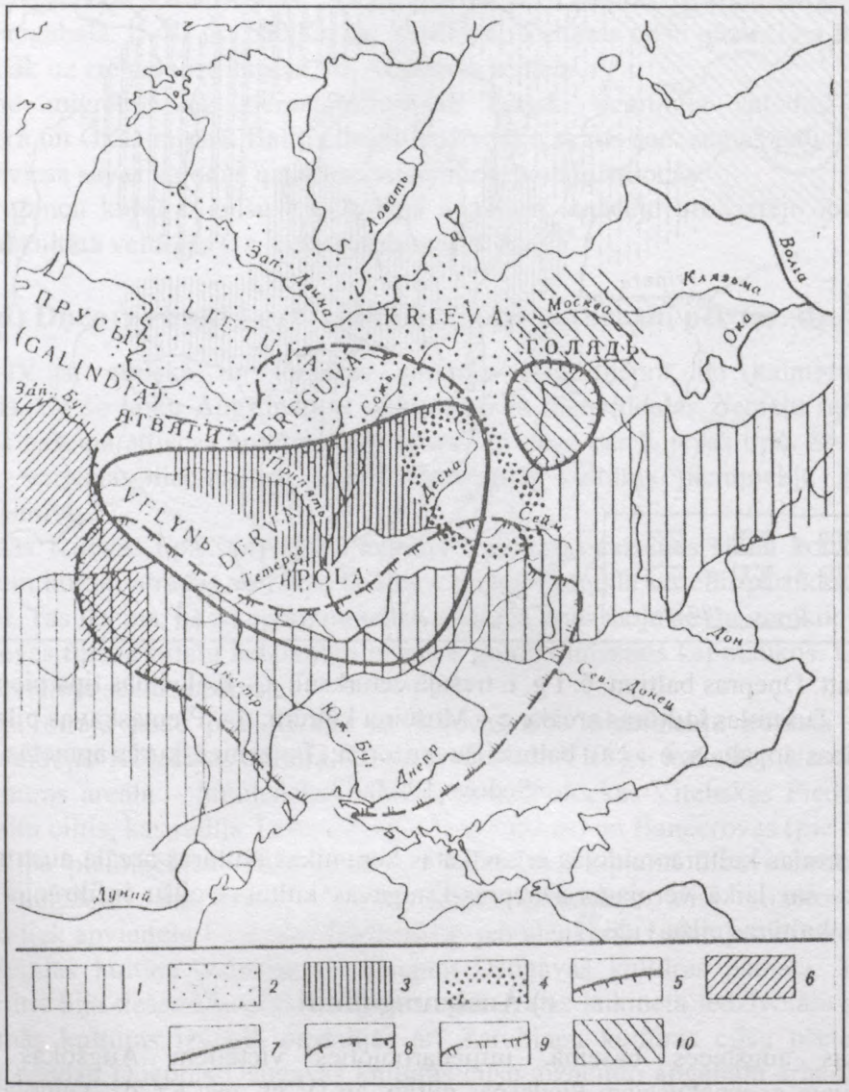

34. att. Austrumeiropa dzelzs laikmetā: 1 – mežastepes zona; 2–6 – tuvu radniecīgo kultūru areāli I g. t. pirms Kr. dz., ko piedēvē baltu ciltīm: 2 – švīkātās keramikas un Dņepras-Daugavas kultūras areāls, 3 – Milogradas kultūras areāls, 4 – Juhnovas kultūras areāls, 5 – Augšokas kultūras areāls, 6 – Pševorskas kultūras areāls; 7 – Zarubincu kultūras pamatareāls II gs. pirms Kr. dz.–II gs. pēc Kr. dz.; 8 – Zarubincu kultūras pieminekļu ziemeļu robeža Baltkrievijas teritorijā; 9 – Čerņahovas kultūras areāls II–IV gs. pēc Kr. dz.; 10 – Moščinu kultūras areāls IV–VII gs. pēc Kr. dz. Хабураев 1980: 2. karte, Топоров 1982: 17.

Augšdņepras un Okas augšteces baseina senajam hidronīmu slānim piemīt izteikts austrumbaltu raksturs. Par to, piemēram, liecina plaši izplatītie hidronīmi, kas veidoti ar izskaņu *-esa* / *-osa: Лучеса, Волчеса, Овчеса, Ведоса, Опеса* u. c. Šāda parādība nav zināma rietumbaltu areālā.

Dņepras baltu areāla apgabalā, kur ienāca Zarubincu kultūras ciltis, savukārt fiksēti arī hidronīmi, kurus valodnieki skaidro kā rietumbaltiskus. Viena no būtiskajām hidronīmijas pazīmēm, kas šķir rietumu un austrumu baltus, ir hidronīmi, kas satur apelatīvus *ape* 'upe' (senprūšu valodā) un latv. *upe*, liet. *ùpė* 'upe'. Pirmais raksturīgs rietumbaltu areālam, otrais – austrumbaltu areālam. Augšdņepras kreisā krasta rajonā un Okas augštecē ir hidronīmi, kuru sastāvā ir apelatīvs *upe* (piemēram, Okas labā krasta pieteka *Упа*). M. Fasmers XX gs. 30-ajos gados tur atzīmēja arī hidronīmus ar rietumbaltu sakni *ap-*. V. Toporovs un O. Trubačevs apliecināja, ka hidronīmu ar komponentu *ape* klātbūtne te nav apšaubāma, un paplašināja to sarakstu (*Жукопа, Неропля, Ископка, Напопа* u. c.).

Otru rietumbaltu izcelsmes hidronīmu grupu veido ūdeņu nosaukumi, kuru etimoloģija saistāma vienīgi ar prūšu valodu. Tādi ir potamonīmi (upju nosaukumi) *Стабна, Стабенка, Стабница* u. c., kas veidojušies no apelatīva *stabis* 'akmens' (pretstats lietuviešu *akmuõ*, latviešu *akmens*), *Сожа, Сежа* – no prūšu *suge* 'lietus', *Панея, Поня* – no prūšu *pannean* 'purvājs'.

Rietumbaltiskie hidronīmi aptver kompaktu areālu, kurā ietilpst Augšdņepras baseina kreisā krasta apgabals un Augšoka, kur vēl XII gs. dzīvoja baltu cilts galindu neasimilējušies iedzīvotāji. Zarubincu kultūras pārstāvji un to ietekmē veidojušos senvietu iemītnieki acīmredzot runāja kādā rietumbaltu perifērijas valodā. Tātad jādomā, ka austrumgalindu valoda tika atnesta no Dienvidaustrumbaltijas.[36]

f) Baltu migrācija uz mordviešu zemēm un Vidusvolgas apgabalu

IV–V gs. pēc Kr. dz. liela baltu grupa no Augšokas baseina pārcēlās uz Okas vidusteci, kur dzīvoja mordviešu ciltis. Okas vidusteces rajonā no Maskavas grīvas līdz Kasimovas augstienei veidojās īpatnēja Rjazaņas-Okas kapulauku kultūra (IV–VII gs. pēc Kr. dz.).

Ap VII gs. Vidusokā apmetušos baltus jau bija asimilējušas mordviešu ciltis, taču baltu bijusī klātbūtne vēl joprojām jūtama valodas, tai skaitā arī onomastikas, materiālā. Jau pagājušā gadsimta beigās V. Tomsens Volgas somu valodās un it īpaši mordviešu valodā konstatēja baltiskas izcelsmes vārdus. Šā gadsimta 50-ajos gados baltisko aizguvumu sarakstu Volgas somu valodās papildināja valodnieks B. Serebreņņikovs.

Rjazaņas-Okas kapulauku areālā ir vērojami atsevišķi baltu hidronīmi. Tādi Okas baseinā Rjazaņas zemē ir *Локна, Лоша, Уша, Велия, Вобля, Курша, Цна.* XX gs. sākumā A. Pogodins uz toponīmijas materiālu pamata izteica domu par baltu migrāciju senatnē no Piedņepras uz Okas vidusteci un tālāk mordviešu zemēs.

Zinātnē tiek apspriests jautājums par Imeņkovas kultūras iedzīvotāju iespējamo saistību ar baltiem. Šī kultūra izveidojās IV–V gs. pēc Kr. dz. un pastāvēja līdz VII gs. pēc Kr. dz. Imeņkovas kultūras ciltis, spriežot pēc kultūras elementiem, Vidusvolgā bija ienācējas. Arheologi vēl nav atrisinājuši to izcelsmes jautājumu. Pēdējā laikā

[36] Sedovs 1992: 87–92; Gimbutiene 1994: 97–98.

izteikts viedoklis par Imeņkovas kultūras saistību ar vēlo Zarubincu kultūru. Abu kultūru pamatpazīmes – ēku iekārtojums, apbedīšanas paražas, keramika, rotaslietas, saimniecība – tām bija ļoti līdzīgas. Tas liecina par šo kultūru tuvību, par to, ka daudzi Imeņkovas kultūras elementi radušies Zarubincu kultūras dzīlēs.

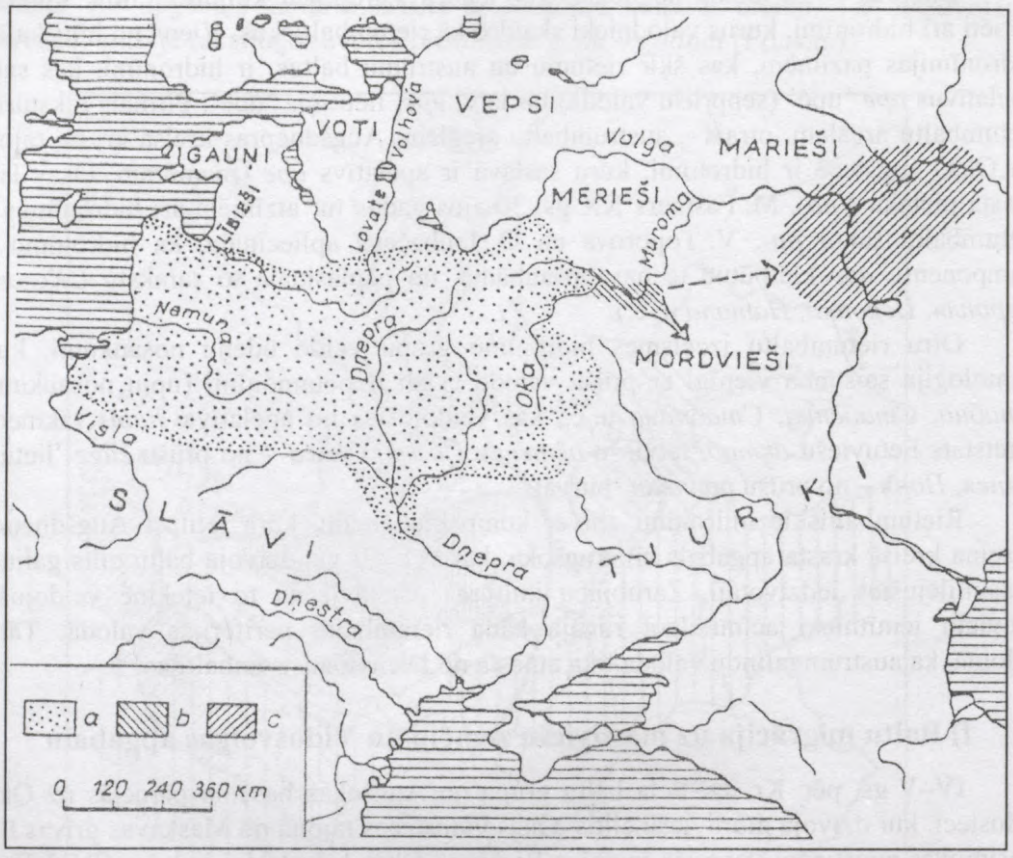

35. att. Baltu migrācija Pievolgas somu zemēs: a – baltu areāls; b – Rjazaņas-Okas kapulauku apgabals; c – Imeņkovas kultūras areāls. Sedovs 1992: 93.

Imeņkovas kultūras areālā vērojamas baltu ietekmes pēdas arī valodā (tai skaitā toponīmijā) un folklorā. Vietvārdu pētījumi tur uzrāda ne mazumu iespējamo baltu izcelsmes vārdu. Cita liecība par labu Imeņkovas kultūras saistīšanai ar baltiem ir vietējo Vidusvolgas tautu valodas, to tautu, kuru tālie senči nonāca saskarē ar Imeņkovas kultūras ciltīm. Zināmu baltu leksikas slāni valodnieki konstatējuši ne vien mordviešu un mariešu, bet arī čuvašu valodā. Valodnieki atklājuši baltu cilmes leksiskos aizguvumus arī ungāru valodā. Tieši tai laikā, kad Imeņkovas kultūras ciltis dzīvoja Vidusvolgā, to kaimiņi bija ungāru senči, kas vēlāk, IX gs. beigās, apmetās pie Donavas. Baltu-mordviešu, baltu-mariešu un baltu-ungāru kontaktu pēdas jūtamas arī folklorā.

Visi šie materiāli liecina, ka Volgas vidustecē kādreiz dzīvojušas baltu ciltis. Bet, ja tas ir tā, tad visreālāk šos baltus saistīt ar Imeņkovas kultūras ciltīm. Tomēr nedrīkstam aizmirst, ka daļa baltu ietekmju mordviešu un mariešu valodā un

folklorā var būt mantota no fatjanoviešu un Volgas somu pirmajiem kontaktiem II g. t. pirms Kr. dz.[37]

g) Rietumbaltu infiltrācija lietuviešu un latviešu zemēs

Rietumbaltu infiltrāciju Viduslietuvā, Austrumlietuvā un Dienvidlatvijā apliecina bezripas keramika ar apmestu virsmu, kas raksturīga rietumbaltu areālam. I g. t. beigās pirms Kr. dz. – I g. t. sākumā pēc Kr. dz. grubuļainās virsmas trauki pamazām ienāca austrumbaltu apgabalos, kuros noteicošā bija švīkātā keramika. Ap IV–V gs. apmestā keramika izspieda švīkāto un kļuva šais teritorijās par galveno.

Iedzīvotāji, kas švīkātās keramikas kultūras Lietuvas daļā bija atnesuši rietumbaltu keramiku, pamazām asimilējās. Atnācēju asimilēšanos apliecina fakts, ka tie pārņēmuši vietējos māla trauku virsmas apstrādes paņēmienus. Atnācēju asimilācija, liekas, notika arī švīkātās keramikas kultūras ziemeļrietumu apgabalā, kam I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. bija raksturīgi akmens riņķu uzkalniņkapi. Iespējams, ka šā areāla paraža apbedīt mirušos uzkalniņkapos bija rietumbaltu un vietējo austrumbaltu kultūras un etniskās mijiedarbības rezultāts. Dažas uzkalniņkapu akmens konstrukcijas sākotnēji atgādināja rietumbaltu uzkalniņkapu detaļas.[38]

h) Slāvu apmešanās Dņepras baltu zemēs

Kopš VI gs. pēc Kr. dz. Dņepras baltu areālā konstatēti slāvu kultūras elementi, kas liecina par slāvu infiltrācijas sākumu Dņepras baltu areālā.

I g. t. vidū pēc Kr. dz. baltu apdzīvotās zemes šķērsoja slāvu grupa, kas apmetās Novgorodas un Pleskavas zemēs. Tie bija kriviči. Pagaidām nav noskaidroti to migrācijas ceļi. Vietvārdu materiāls liecina, ka slāvi šķērsojuši baltu zemes kaut kur starp Bugu un Nemunu.

Līdz slāvu atnākšanai Pleskavas un Novgorodas zemes apdzīvoja Baltijas somu ciltis. Līdzās Baltijas somu cilmes hidronīmiem Pleskavas tipa garo uzkalniņkapu areālā konstatēts arī ne mazums baltiskas cilmes hidronīmu. Tie ir vēlāka parādība, salīdzinot ar Baltijas somu cilmes hidronīmiem.

Kopš VIII gs. slāvi intensīvi apmetās Dņepras baltu zemēs. Novgorodas un Pleskavas zemju kriviči pakāpeniski iespiedās Polockas un Smoļenskas zemēs. Augšdņepras apgabalos apmetās slāvi, kas pārstāvēja Romnu-Borščevas kultūru, – radimiči un dregoviči, bet Augšokā – vjatiči.

Slāvi, kas ienāca baltu zemēs, nesastapa vietējo iedzīvotāju aktīvu pretestību. Nelielās, izolētās baltu kopienas nepazina nekādu militāru organizāciju. Pastāv arī iespēja, ka atsevišķās vietās slāvu ieceļošanas procesā baltu iedzīvotāji tika atspiesti vai dažreiz pat iznīcināti. Spriežot pēc arheoloģijas materiāliem, kopumā slāvu un vietējo baltu iedzīvotāju attiecības tomēr bija visai miermīlīgas, jauktās laulības kļuva par parastu parādību.

Slāvu izplatīšanās Dņepras un Augšokas baseinā bija komplicēts process. Vietumis tie secīgi aizņēma baltu apgabalus, turpretī citur atsevišķas lielākas vai mazākas slāvu grupas devās tālu uz priekšu, atraujoties no slāvu etniskā pamatmasīva. Toties vietējie baltu iedzīvotāji lielākoties palika savās senajās dzīves vietās. Tādējādi

---

[37] Sedovs 1992: 92–95; Серебренников 1957: 69–72.
[38] Sedovs 1992: 95–96.

I g. t. pēdējos gadsimtos pēc Kr. dz. izveidojās baltu saliņas, ko neskāra slāvu ietekme. Viena no tādām saliņām (Protvas galindi jeb austrumgalindi) fiksēta XI–XII gs. senkrievu hronikās.

Pakāpeniski Dņepras un Augšokas balti saplūda ar senkrieviem. Sākotnēji sociāli ekonomiskajā attīstībā starp slāviem un Dņepras un Augšokas baltiem, liekas, nebija lielas atšķirības. Austrumslāvi tomēr agri nodibināja pirmās valstiņas, radās pilsētas, kam bija izšķiroša nozīme Dņepras un Augšokas baltu asimilācijas procesā.[39]

7. RIETUMBALTI AGRAJOS VIDUSLAIKOS

a) Prūši

Agrajos viduslaikos prūši dzīvoja dienvidaustrumos no Baltijas jūras, senajā prūšu zemē (vēlākajā Austrumprūsijā). Saskaņā ar XIII–XIV gs. vācu ordeņa dokumentiem, senā Prūsija sastāvēja no vairākiem novadiem: Sembas, Nātangas, Nadravas, Skalvas, Vārmes, Bārtas, Pagudes (Pogezānijas), Pamedes (Pomezānijas), Kārsavas, Galindas un Sūdavas. Galindas, Skalvas un Sūdavas nosaukumi veidoti no etnonīmiem. Galindi, sūdavi jeb jātvingi un skalvi tomēr nebija prūši, tās bija atsevišķas rietumbaltu ciltis.

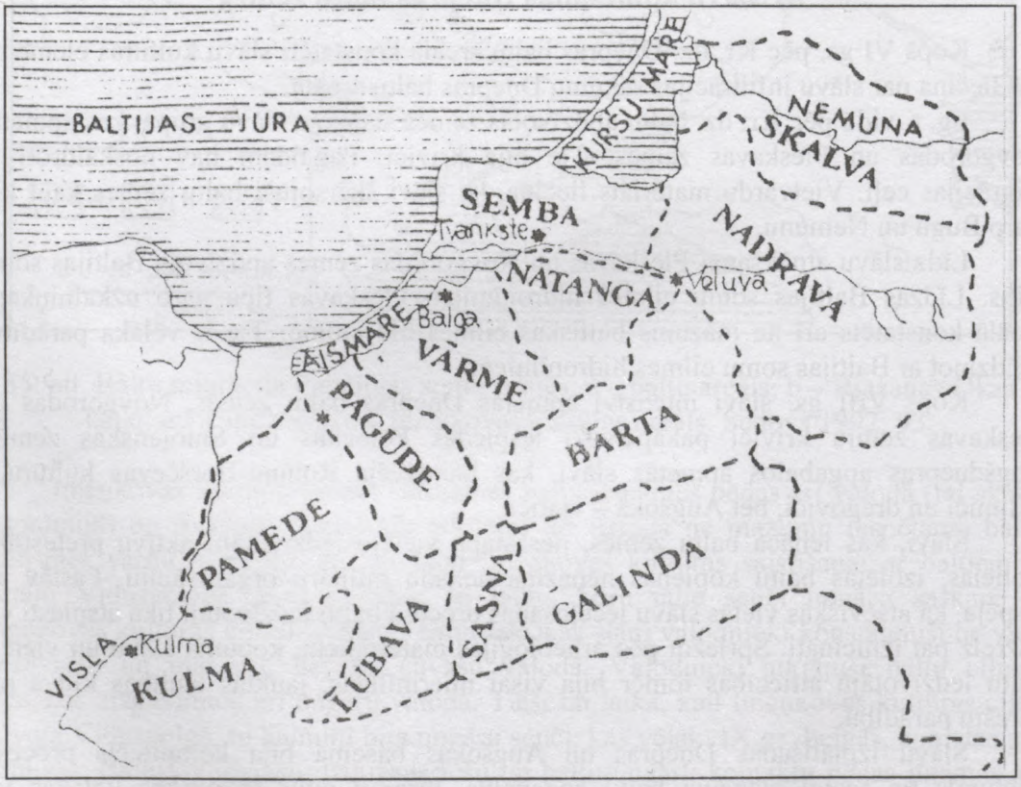

36. att. Prūsijas zemes XIII gs. Muktupāvels 1989: 2.

[39] Sedovs 1992: 96–98.

Seno prūšu kultūra neizceļas ar īpašām rotaslietām. Tikai ņemot vērā visas apbedīšanas rituāla īpatnības, kapu inventāru un rakstīto avotu informāciju, var runāt par prūšu cilts apdzīvoto teritoriju.

XIII gs. sākumā pāvesta kūrija nosūtīja uz Prūsiju misijas darbam Kristiānu, kuru drīz iecēla par Prūsijas bīskapu. Pāvesta un Svētās Romas impērijas nolūks bija dabūt savā pusē un kristīt prūšu valdošo slāni. 1212.–1218. g. Prūsijā notika plaša sacelšanās pret Kristiānu un viņa bruņiniekiem, kā arī pret pašu prūšu valdošo slāni. Pāvests Honorijs III pasludināja pret prūšiem krusta karu, taču prūši varonīgi pretojās jebkuriem centieniem ar spēku pakļaut viņu zemes un atņemt tiem brīvību.

Vācu ordenis, kuru atbalstīja Polijas karaļi un nodevēji no pašu prūšu valdošā slāņa vidus, tomēr pakļāva prūšu novadus citu pēc cita. Iekarotajās zemēs krustneši uzcēla savas pilis.

Pēc sacelšanās apspiešanas sākās prūšu pārvācošanās process, kas pēc dažiem gadsimtiem noveda pie pašas prūšu tautas un prūšu valodas izzušanas.[40]

b) Jātvingi

Kā liecina valodas (tai skaitā arī toponīmijas) materiāli, jātvingu teritorija viduslaiku sākumā ietvēra Suvalkiju, Pienemunas Dzūkiju, Bugas vidusteci un Augšnemunu.

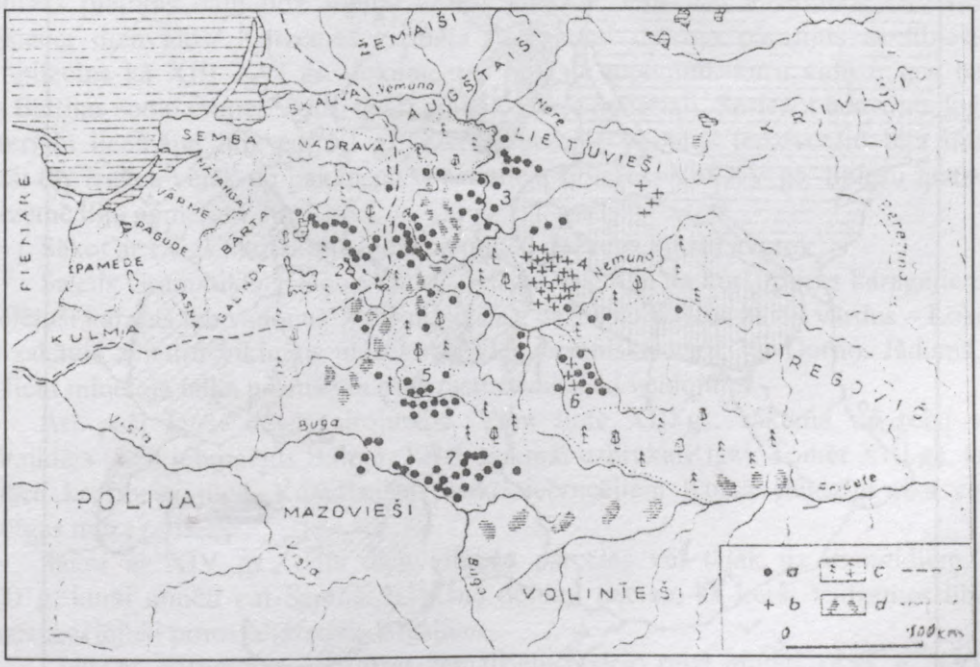

37. att. Rietumbaltu zemes: a – kapulauki ar akmeņu uzkalniņiem; b – kapulauki ar akmeņkrāvumu kapiem; c – mežu masīvi; d – purvu masīvi; e – vācu ordenim pakļauto prūšu zemju robežas; f – Prūsijas novada robežas. Jātvingu ciltis: 1 – jātvingi; 2 – polekši; 3 – dzūki (?); 4 – dainavi; 5 – zilīni; 6 – zelvi; 7 – nosaukums nezināms. Sedovs 1992: 141.

[40] Endzelīns 1982: 380–383; Kabelka 1982: 40–50; Sedovs 1992: 130–134.

Senkrievu hronikās, sākot ar X gs., daudz bija rakstīts par jātvingu vēsturi, taču tur nebija nekādas informācijas par jātvingu teritorijas robežām. Šāda informācija pirmo reizi parādījās tikai XIII gs., kad jātvingu zemes atradās vairs tikai uz ziemeļiem no Viznas pilsētas aiz Bebžas upes (Polijas ziemeļaustrumu daļā).

Vācu ordenis, iekarojis Prūsiju un Jātvas ziemeļu daļu, vairākus tūkstošus jātvingu pārcēla uz Sembu, kur tie vēl XVI gs. atšķīrās no prūšiem ar savu valodu. Citi ziemeļjātvingi, negribēdami dzīvot vācu bruņinieku pakļautībā, pārcēlās uz Lietuvu.

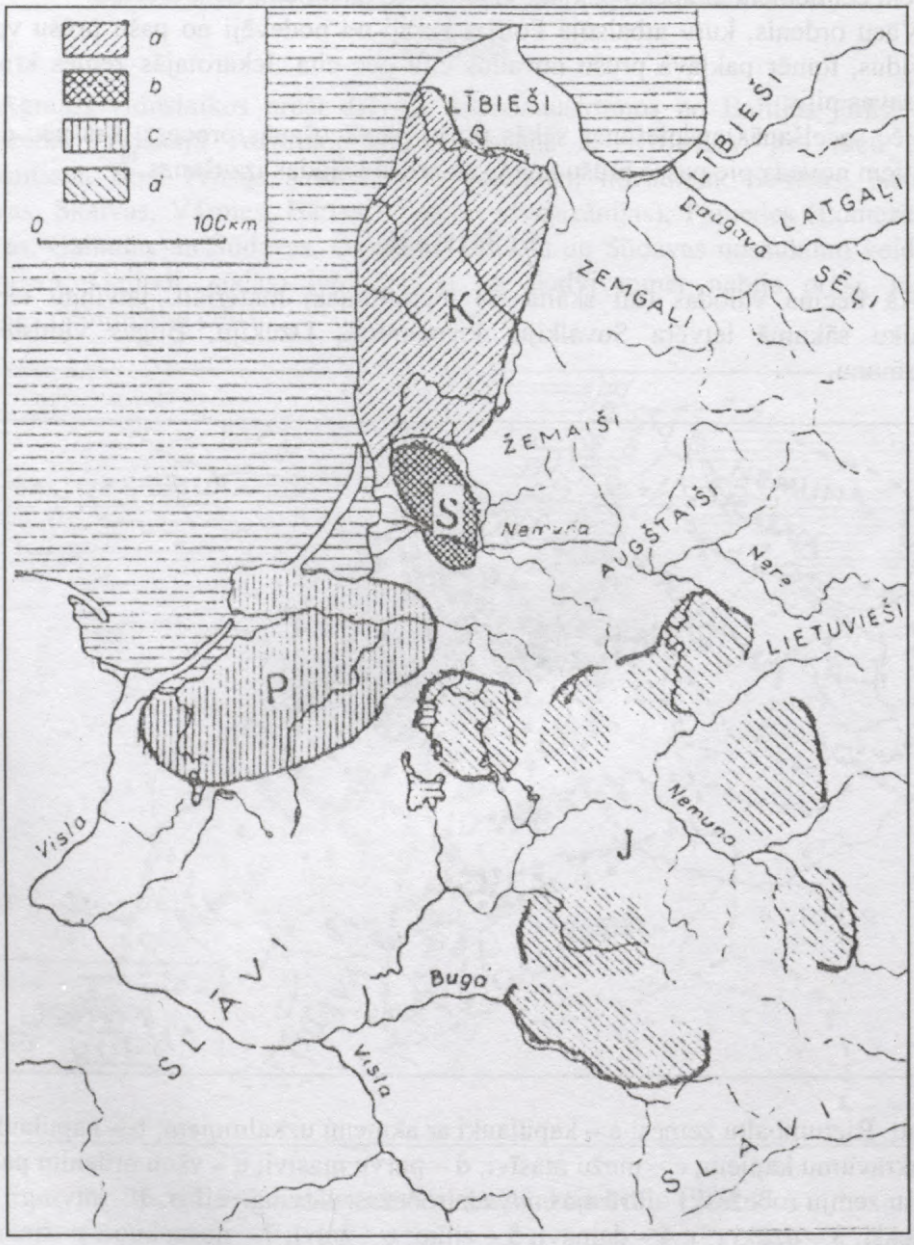

38. att. Rietumbalti agrajos viduslaikos: a (K) – kurši; b (S) – skalvi; c (P) – prūši; d (J) – jātvingi. Sedovs 1992: 131.

Ļoti daudz ziņu par jātvingiem sniedza XV–XVI gs. Polijas hronikas. Pēc M. Strijkovska domām, jātvingu zemes senatnē pletušās no Volīnijas līdz Prūsijai, to galvaspilsēta atradusies tagadējās Drogičinas vietā, tiem piederējis arī tagadējais Novogrudokas novads. Šo informāciju apstiprina arī mūsdienu zinātnes atziņas.

Lielu daļu jātvingu zemju sāka apdzīvot slāvi – senkrievi un poļi. Šajās zemēs jātvingi tika pakāpeniski asimilēti. Pienemunas jātvingi integrējās lietuviešu tautībā. Līdz XV–XVI gs. jātvingi saglabājās Podļahijā un Suvalkijā starp senkrievu, mazoviešu un lietuviešu zemēm. Poļu XVI gs. hronists Mehovas Matejs liecināja, ka jātvingu palicis ļoti maz. Vēlāk arī tie asimilējās ar poļiem un senkrieviem.[41]

c) Skalvi

Skalvi bija neliela cilts, kas dzīvoja Nemunas lejteces apgabalā. Te skalvus lokalizēja XII gs. rakstītie vēstures avoti. To austrumu kaimiņi bija žemaiši, dienvidaustrumu – jātvingi, dienvidrietumu – prūši un ziemeļu – kurši. Saskaņā ar XIII–XIV gs. hroniku ziņām, Skalva bija viena no senās Prūsijas zemēm, taču, spriežot pēc arheoloģiskajiem materiāliem, skalvi bija tuvāki kuršiem nekā prūšiem.[42]

d) Kurši

Kuršu arheoloģiskie materiāli no II–XIV gs. aptvēra šādu areālu: Kurzemi un Lietuvas piejūras daļu līdz Ventai un tās pietekai Varduvai austrumos un Minijas augštecei dienvidos. Kurzemes ziemeļu daļā kurši dzīvoja pārmijus ar lībiešiem. To apliecina kā XIII–XVI gs. dokumentos minētie toponīmi, kuru vidū ir gan baltu, gan Baltijas somu cilmes vārdi, tā arī arheoloģiskie materiāli. Spriežot pēc arheoloģijas materiālu liecībām, līdz pat XI gs. Ziemeļkurzemē vairums iedzīvotāju bija lībieši. Kurši tur ienāca vēlāk un pakāpeniski asimilēja lībiešus. Vēl XV gs. lībiešu īpatsvars Kurzemē bija apmēram 20–30%.

Sākot ar IX gs., kurši bija bieži pieminēti dažādos rakstu avotos.

Saksis Gramatiķis "Dāņu vēsturē" XII gs. rakstīja, ka kurši pirms karagājieniem ievēlējuši karaļus jeb vadoņus. Viņš minēja arī dažus konkrētus kuršu vārdus – Lokeru, kas sakāvis zviedru vikingus un ieguvis vienpersonisku varu, un Dorno. Jādomā, ka kuršiem minētajā laika posmā jau sāka rasties valstiski veidojumi.

Arī paši kurši devās sirojumos. Viņu flote XIII gs. sākumā ne reizi vien apdraudēja vācu iebrucējus Baltijā. 1210. g. kurši uzbruka Rīgai. Tomēr XIII gs. kurši nonāca krustnešu jūgā. Kā atbalsta punkti iebrucējiem Kursā steidzīgi tika celtas spēcīgas mūra pilis.[43]

Sākot ar XIV gs., daļa dienvidkuršu pārcēlās vēl tālāk uz dienvidiem. Ap 1400. g. kurši minēti pat Sembā. Izlokšņu dotumi liecina, ka kurši Vidzemes lībiešu zemēs ieceļojuši pirms Vidzemes latgaļiem.

Lietuvas rietumos kurši līdzās žemaišiem pēdējo reizi minēti 1455. g. XVI gs. tur par kuršiem vairs nebija nekādu ziņu. Tāpēc jādomā, ka kurši tur jau bija

---

[41] Endzelīns 1982: 380; Kabelka 1982: 31–36; LE 227–229; Sedovs 1992: 139–144.

[42] Sedovs 1992: 138–139.

[43] Endzelīns 1979: 355–357; 1982: 383–385; Kabelka 1982: 63–68; LE 213, 217; Sedovs 1992: 134–136.

asimilējušies ar žemaišiem. XVII gs. autoriem Kurzemes kurši jau runāja latviski. Prāvests Fabricijs ap 1610. g. un P. Einhorns 1636. g. un 1649. g. sāka dēvēt Kurzemes hercogisti par Latvijas sastāvdaļu un hercogistes pamatiedzīvotājus par latviešiem.

8. Austrumbaltu ciltis agrajos viduslaikos

a) Lietuvieši

Mūsdienu Lietuvas dienvidaustrumu daļu ar pieguļošajiem Baltkrievijas rajoniem agrajos viduslaikos apdzīvoja austrumbaltu cilts, kuru rakstītajos avotos dēvēja par lietuviešiem (Литъва). Šo etnonīmu senkrievu hronikās lietoja diezgan bieži.

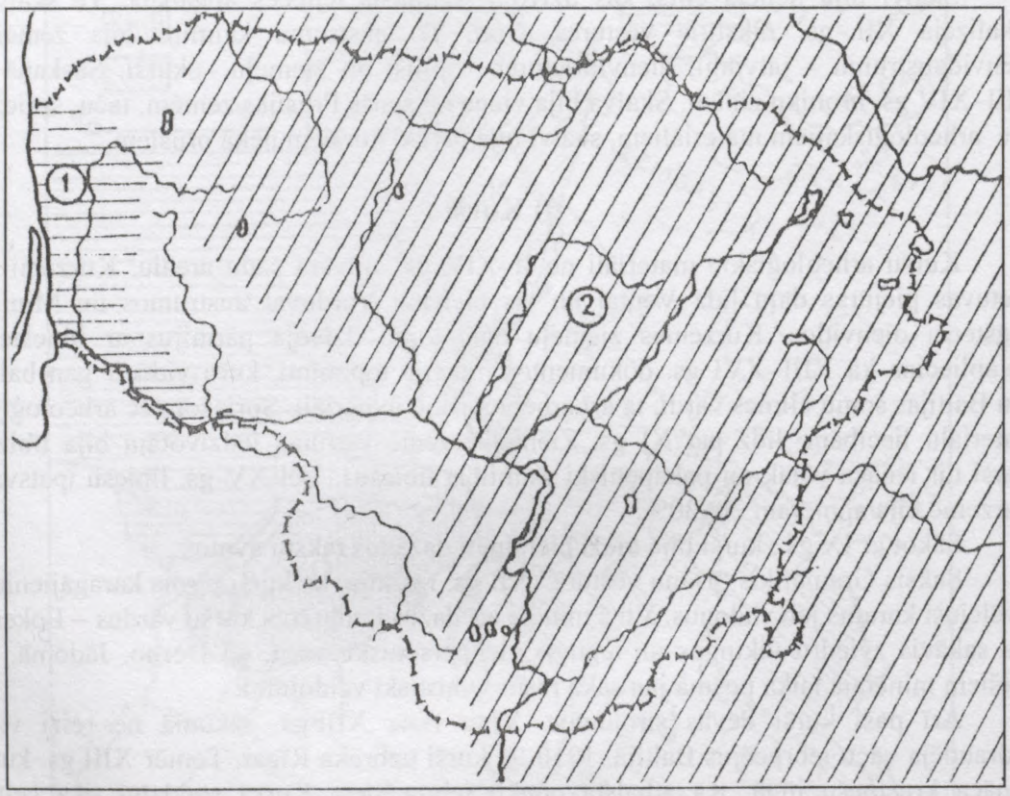

39. att. Lietuvas teritorija ēru mijā: 1 – domājamā Kurmaiču un Eglišķu tipa uzkalniņkapu izplatības teritorija; 2 – domājamā švīkātās keramikas kultūras teritorija. Таутавичюс 1980: 80.

Agro viduslaiku lietuvieši izveidojās no švīkātās keramikas kultūras pēctečiem, tiem sajaucoties ar iedzīvotājiem, kas pārcēlās uz jaunu dzīves vietu no akmens riņķu uzkalniņkapu kultūras areāla.

Lietuviešu pamatteritorija bija Neres baseins ar tās pietekām Šventoju un Žeimīnu. Rietumos lietuviešu kaimiņi bija aukštaiši, ziemeļos – sēļi un latgaļi. Austrumos lietuviešu cilts teritorija sasniedza Disnas augšteci, Naročas ezeru un

Vilijas augšteci, kur jau dzīvoja kriviču cilts. Lietuviešu dienvidu un dienvidrietumu kaimiņi bija jātvingi, bet pēc to lietuviskošanās un slāviskošanās – senkrievi.[44]

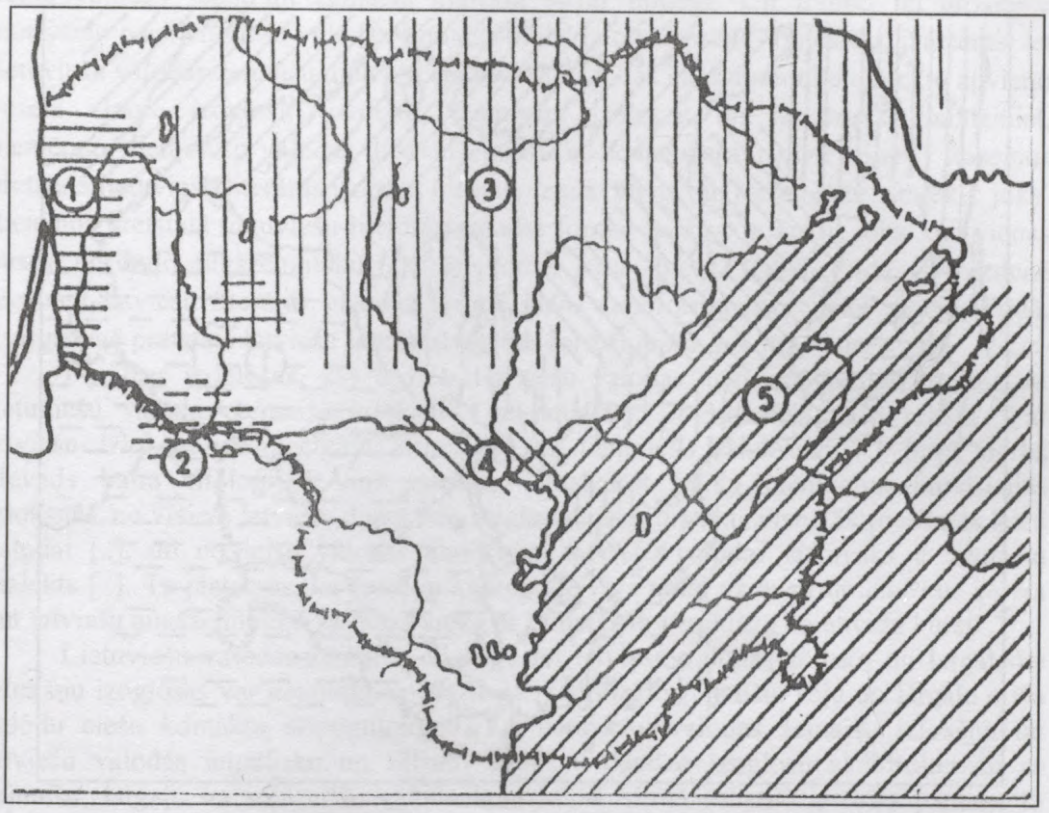

40. att. Kultūras apgabali Lietuvas teritorijā I–IV gs.: 1 – akmens riņķu krāvuma kapulauku areāls; 2 – līdzeno kapulauku apgabals Nemunas lejtecē; 3 – uzkalniņkapu areāls, skeletapbedījumi; 4 – līdzeno kapulauku areāls centrālajā Lietuvā; 5 – švīkātās keramikas kultūras areāls. Таутавичюс 1980: 81.

b) Aukštaiši

Nevežas baseinā, Neres lejteces labajā krastā un Pienemunā atrasts daudz savdabīgu arheoloģisku pieminekļu, kas liecina, ka te dzīvojusi īpaša baltu cilts. Pēc A. Tautaviča un V. Sedova domām, šie pieminekļi saistāmi ar aukštaišu cilti.[45]

Tomēr ne visi arheologi ir vienisprātis ar šādu A. Tautaviča un V. Sedova izvirzīto centrālās Lietuvas arheoloģisko pieminekļu (I g. t. pēc Kr. dz.) etnisko interpretāciju. Šiem arheologiem, piemēram, R. Volkaitei-Kulikauskienei un M. Gimbutienei, aukštaišu cilts ir tā pati lietuviešu cilts, tātad viņiem etnonīmi *aukštaiši* un *lietuvieši* cilšu pastāvēšanas laikā bija sinonīmi.[46]

[44] Таутавичюс 1980: 83–84; Sedovs 1992: 126–129.
[45] Таутавичюс 1980: 84–85; Sedovs 1992: 123–126.
[46] Волкайте-Куликаускене 1985: 30–39; Gimbutiene 1994: 134.

Aukštaiši, sākot ar XV gs., pārcēlās pār Nemunu un apmetās uz dzīvi bijušajā Skalvā (ap Tilzīti un Ragaini), Nadravā (ap Īsruti) un Jātvas ziemeļu daļā.

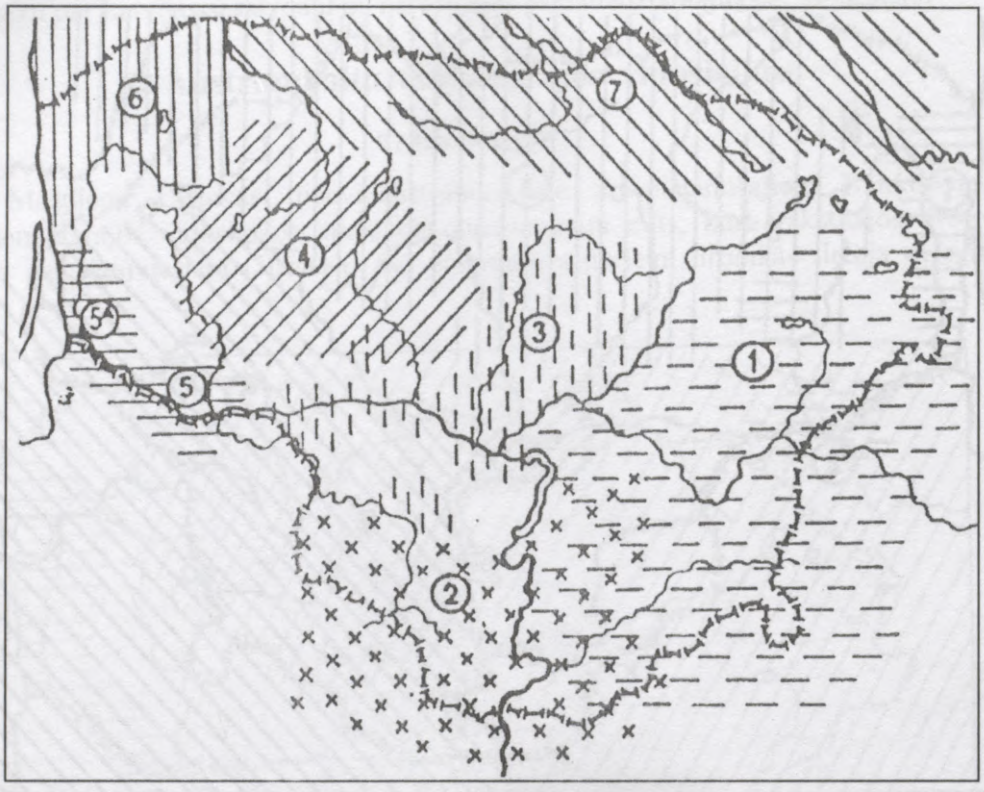

41. att. Baltu ciltis Lietuvas teritorijā I g. t. otrajā pusē un II g. t. sākumā pēc Kr. dz.: 1 – lietuvieši; 2 – jātvingi; 3 – aukštaiši; 4 – žemaiši; 5 – skalvi; 5A – lamatieši; 6 – kurši; 7 – zemgaļi un sēļi. Таутавичюс 1980: 83.

c) Žemaiši

Žemaitija ir vēsturisks apgabals Lietuvas rietumos. I–IV gs. pēc Kr. dz. tā iekļāvās akmens riņķu uzkalniņkapu kultūras areālā. Uzkalniņkapu veidošana tur beidzās IV gs. otrajā pusē, un tos nomainīja līdzenie kapulauki, taču vecajos uzkalniņkapos mirušos apbedīja arī V–VI gs. un atsevišķos gadījumos pat VII–XII gs.

V–XIII gs. līdzeno kapulauku analīze ļauj iezīmēt žemaišu apdzīvotās teritorijas robežas. Ziemeļos žemaišu teritorija aptvēra daļu Ventas augšteces, kur cieši saskārās ar zemgaļu teritoriju. Žemaišu ziemeļrietumu kaimiņi bija kurši. Dienvidrietumos žemaišu kaimiņi bija skalvi. Dienvidos to teritorija sniedzās gandrīz līdz Nemunai. Austrumos to areāls saskārās ar aukštaišu zemēm, bet ziemeļaustrumos mežu masīvi atdalīja žemaišus no sēļiem.

Vēlāk žemaiši iespiedās dienvidkuršu zemēs un sajaucās ar tiem.

Senkrievu un poļu viduslaiku rakstītajos avotos žemaiši tika dēvēti par žmudiem (kr. *жмудь*). Dažas žemaišu cilts valodas un etnogrāfiskās īpatnības saglabājušās līdz pat XX gs. Tomēr ne visi zinātnieki ir vienisprātis ar domu, ka lietuviešu valodas žemaišu dialekts radies no žemaišu cilts valodas. Tā, piemēram, Z. Zinkevičs izvirzījis

hipotēzi, ka šis dialekts ir izveidojies no lietuviešu pirmvalodas kuršu valodas substrāta ietekmē.[47] Tātad, pēc viņa domām, žemaišu cilts valodas nemaz nav bijis. Saprotams, kuršu valodas substrātu žemaišu dialektā nevar noliegt. Un tomēr, lai atrisinātu jautājumu par lietuviešu valodas žemaišu dialekta cilmi pilnīgi objektīvi, jāatceras, ka lietuviešu valodas žemaišu dialektu un latviešu valodas augšzemnieku dialektu apvieno vesela virkne izoglosu (izofonu, izomorfu, izoleksu un izosēmu). Salīdziniet, piemēram, lietuviešu valodas dienvidžemaišu izloksnes formu *pýns* 'piens' Raseiņos pretstatā lietuviešu literārās valodas formai *pienas* 'piens' un formu *jū̃ks* 'smiekli; joks' Raseiņos pretstatā lietuviešu literārās valodas formai *juokas* 'smiekli; joks', no vienas puses, un dziļo augšzemnieku izlokšņu formu *pʹīnc* 'piens' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē pretstatā latviešu literārās valodas formai *piẽns* un formu *jùks* 'joks' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē pretstatā latviešu literārās valodas formai *juõks*, no otras puses.

Daudzas izoglosas, kas apvieno latviešu valodas augšzemnieku izloksnes un lietuviešu valodas žemaišu izloksnes, jau analizēja J. Endzelīns savā rakstā "Par latviešu izlokšņu radniecīgām attiecībām ar lietuviešu izloksnēm".[48] Savā darbā "Ievads baltu filoloģijā" viņš rakstīja: "Atskaitot kuršu elementus kursiskajās izloksnēs, no visiem latviešu dialektiem augšzemnieku dialekts vistuvāk pieskaras leišu valodai [..], un no leišu valodas dialektiem latviešu valodai vistuvāks ir žemaišu dialekts [..]. Te jāatceras, ka žemaiši kādreiz dzīvoja tālāk uz austrumiem, kur varēja būt latviešu augšzemnieku kaimiņi, un ka ar žemaišiem ir sakusuši dienvidu kurši".[49]

Lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu un latviešu valodas sēlisko un latgalisko izlokšņu izoglosas var neapšaubāmi atzīt par kādreizējo žemaišu, sēļu un latgaļu cilšu valodu ciešo kontaktu atspoguļojumu. Ka lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu un latviešu valodas latgalisko un sēlisko izlokšņu daudzo izoglosu skaidrojumam ar žemaišu, latgaļu un sēļu cilšu valodu kontaktiem sirmā senatnē ir reāls pamats, to apliecina A. Tautaviča un V. Sedova atziņa, ka I–IV gs. pēc Kr. dz. žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu priekšteči veidoja cilšu savienību, no kuras, sākot ar V gs. pēc Kr. dz., izdalījās žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu ciltis.[50]

d) Latgaļi

Pēc izdalīšanās no žemaišu-zemgaļu-sēļu-latgaļu cilšu kopības, kas pastāvēja I–IV gs. pēc Kr. dz., latgaļi sākumā dzīvoja ziemeļaustrumu Lietuvā, ziemeļu Baltkrievijā, austrumu Zemgalē un dienvidu Latgalē, bet VI–VII gs. pēc Kr. dz. sāka virzīties uz ziemeļiem un jau XII gs. pēc Kr. dz. sasniedza apmēram mūsdienu Latvijas

---

[47] Зинкявичюс 1985: 204–205; Zinkevičs 1996: 30–31.

[48] Endzelīns 1974: 41–56.

[49] Endzelīns 1982: 394.

[50] Брейдак 1979: 124–129; 1981б: 241–246; Breidaks 1992: 34–37; Таутавичюс 1980: 82; Tautavičius 1981: 27–35; Sedovs 1992: 119.
Citādi skaidro lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu un latviešu valodas latgalisko un sēlisko izlokšņu kopīgās pazīmes Z. Zinkevičs. Pēc viņa domām, tās nekā neliecina par šo izlokšņu īpašo tuvību, jo žemaišu izloksnēs šīs īpatnības radušās kuršu valodas substrāta ietekmē un kuršu valodu savukārt stipri ietekmējusi lībiešu valoda, savukārt latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs ir stipra slāvu valodu ietekme, iespējama arī Baltijas somu valodu substrāta ietekme. Skat. Zinkevičs 1996: 30–31.

ziemeļaustrumu robežu. Latgaļu teritorijas austrumu robeža bija Veļikajas upe. Latgaļu virzīšanās uz ziemeļiem I g. t. otrajā pusē pēc Kr. dz. neizraisīja Austrumlatvijas čūdu atkāpšanos. Vairums pamatiedzīvotāju palika uz vietas un turpināja dzīvot kaimiņos latgaļiem.[51] Austrumlatvijas čūdi pakāpeniski sajaucās ar latgaļiem, pārņēma viņu kultūru un valodu. Arī Austrumlatvijas čūdu valoda atstāja dziļas pēdas Austrumlatvijas hidronīmijā un latgaļu cilts valodā.[52]

Sakarā ar latgaļu etnoģenēzi būtiski svarīgs ir jautājums par tās baltu cilts etnisko piederību, kas apmetās teritorijā, kura mūsu dienās veido Vidzemes vidus izlokšņu areālu. Par šo jautājumu zinātnē ir trīs atšķirīgi viedokļi.

42. att. Austrumbaltu (saskaņā ar V. Sedova terminoloģiju, vidusbaltu) ciltis agrajos viduslaikos. Sedovs 1992: 99.

[51] Moora 1952: 110–111; Sedovs 1992: 106–107; Mugurēvičs 1995: 26.
[52] Брейдак 1973: 97–102; 1977: 26–35; 1989a: 4–33; Breidaks 1977: 245–249; 1981: 85–97; 1983: 196; 1989: 326–335.

Pirmais viedoklis. Vidzemes vidus izloksnes ir latgaļu cilts valodas turpinājums. Šo viedokli pamato ar vēstures avotu ziņām par XIII gs., saskaņā ar kurām visā Vidzemes vidienes joslā no Igaunijas un Latvijas robežas ziemeļos līdz Daugavai dienvidos, t. i., tai teritorijā, kur mūsu dienās runā Vidzemes vidus izloksnes, dzīvoja latgaļi.[53]

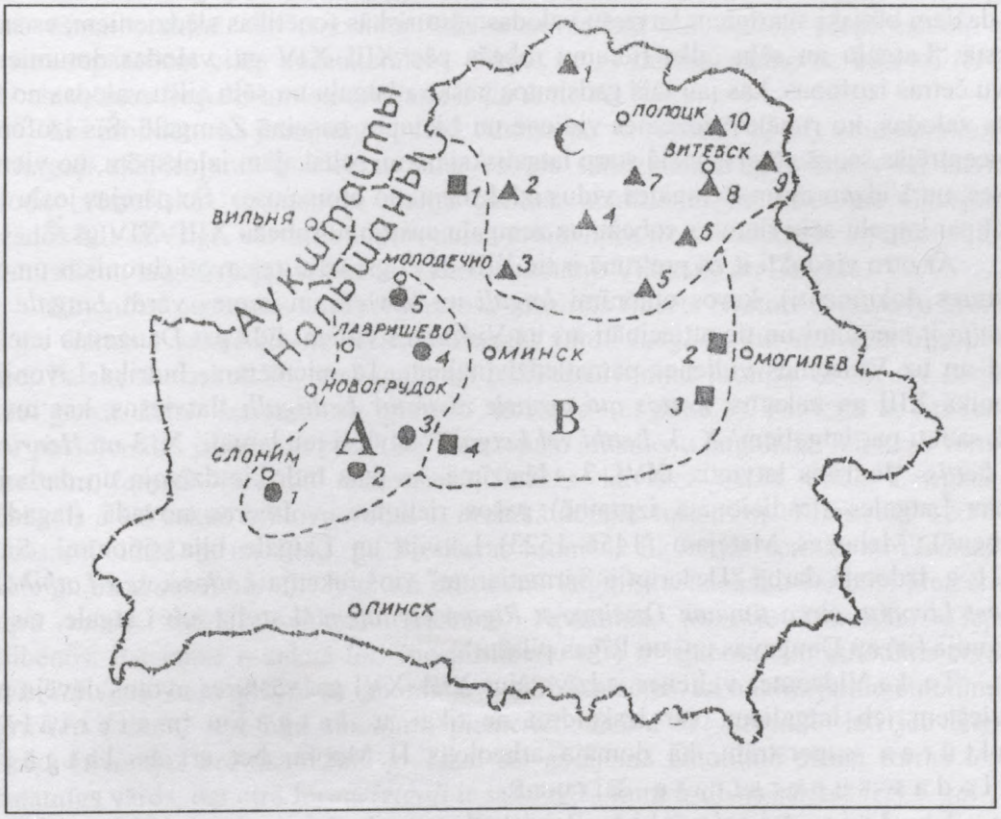

43. att. Dažu baltu cilšu dzīves vietas senās Baltkrievijas teritorijā pēc toponīmijas dotumiem. A – no etnonīma Литьва atvasinātie toponīmi; B – no etnonīma Лотва atvasinātie toponīmi; C – no etnonīma Лотыгола atvasinātie toponīmi. Ермолович 1985: 71.

Otrais viedoklis. Vidzemes vidus izlokšņu runātāji ir zemgaļu pēcteči, un Vidzemes vidus izloksnes ir zemgaļu cilts valodas turpinājums. Šis viedoklis labi saskan ar arheoloģijas, dialektoloģijas un toponīmijas materiālu zinātnisko interpretāciju. Šo jauno pieņēmumu latviešu etnoģenēzē pauda H. Moora, J. Graudonis, V. Dambe un savas zinātniskās darbības beigu posmā arī J. Endzelīns.[54] Viņš savā darbā "Latviešu valoda Vidzemē" rakstīja: "Tā valoda, kas ir dzirdama Vidzemes

[53] LA 276. lpp., 276. att. (autors – E. Mugurēvičs); LPE V2 143. lpp., 5. karte (autors – Ē. Mugurēvičs); LV I, karte "Etniskais sastāvs Latvijas teritorijā IX–X gs. sākumā" (autors – Ē. Mugurēvičs), karte "Vācu feodāļu agresija Latvijas teritorijā XII gs. beigās – XIII gs." (autors – T. Zeids). Skat. arī Endzelīns 1951: 5.

[54] Moora 1958: 23; Endzelīns 1980: 478–491; Dambe 1963: 253.

vidienē un it īpaši dienvidrietumos, ir diezgan līdzīga tai valodai, ko runā Zemgales Lielupes baseinā. Atšķirību nav daudz, un var iedomāties laiku, kad tās vēl nav eksistējušas. [..]

Liekas tātad, ka senāk Vidzemes vidienē dzīvojusi tā pati cilts, kas bija Lielupes baseinā".[55]

Pamatojoties uz Latvijas vietvārdu rakstības īpatnībām XIII gs. vēstures avotos un dažiem būtiski svarīgiem latviešu valodas vēsturiskās fonētikas slēdzieniem, es savā rakstā "Latgaļu un sēļu cilšu rietumu robeža pēc XIII–XIV gs. valodas dotumiem" devu četras izofonas, kas jau tais gadsimtos nošķīra latgaļu un sēļu cilšu valodas no tās cilts valodas, ko runāja Vidzemes vidienē un Lielupes baseinā Zemgalē. Šīs izofonas koncentrējās šaurā pārejas joslā starp latgaliskajām un sēliskajām izloksnēm, no vienas puses, un Vidzemes un Zemgales vidus izloksnēm, no otras puses. Šo pārejas joslu var atzīt par latgaļu-sēļu rietumu robežu un zemgaļu austrumu robežu XIII–XIV gs.[56]

Ar otro viedokli it kā pretrunā ir tie XIII–XVI gs. vēstures avoti (hronikas un citi vēstures dokumenti), kuros etnonīmi *latgaļi* un *latvieši* un zemes vārdi *Latgale* un *Latvija* ir sinonīmi un tie attiecināti arī uz Vidzemes vidieni līdz pat Daugavas ietekai jūrā un uz Vidzemes vidienes pamatiedzīvotājiem. Tā, piemēram, Indriķa Livonijas hronikā XIII gs. rakstīts: *Lettos qui proprie dicuntur Lethigalli* 'latviešus, kas tuvāk tiek saukti par latgaļiem' X, 3, *Letthi vel Letgalli* 'latvieši jeb latgaļi' X, 3 un *Henricus de Lettis* 'Indriķis latvietis' XVI, 3. Jāatzīmē, ka pats Indriķis dzīvoja un darbojās senās Latgales (tradicionālā izpratnē) pašos rietumos – Imeras novadā (tagadējā Rubenē). Mehovas Matejam (1456–1523) Latvija un Latgale bija sinonīmi. Savā 1521. g. izdotajā darbā "Descriptio Sarmatiarum" viņš rakstīja *Łothwa, seu Lothihoła, id est Livonia, circa fluvium Dzwina, et Rigam civitatem* 'Latvija jeb Latgale, tas ir, Livonija (ir) ap Daugavas upi un Rīgas pilsētu'.

To, ka Vidzemes vidienes iedzīvotājus XIII–XVI gs. vēstures avotos dēvēja par latviešiem jeb latgaļiem, var izskaidrot ne tikai ar latgaļu materiālās kultūras superstrātu, kā domāja arheologs H. Moora, bet arī ar latgaļu valodas superstrātu šai rajonā.

Trešais viedoklis. Par latgaļu etnoģenēzi jau kopš 1924. g. zinātnē pastāv arī trešais viedoklis (šai gadā publicēts K. Būgas raksts "Aistu pagātne vietu vārdu gaismā"). Šai rakstā K. Būga deva arī divas kartes. Pirmajā kartē par baltu cilšu teritoriālo izvietojumu VI gs. viņš deva divas ciltis – latgaļus un latviešus (latgaliai ir latviai), kas šai laikā dzīvoja kaimiņos Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā.[57] Tomēr otrajā kartē par baltu cilšu izvietojumu XIII gs. viņš jau deva tikai latviešu cilti, kas tai laikā dzīvoja Vidzemes vidienē un Latgalē.[58]

M. Rudzīte, atsaukdamās uz K. Būgu, rakstīja: "Rodas jautājums, vai senajās hronikās minētie latgaļi jeb latvieši ir bijuši valodas ziņā monolīta cilts, vai latvieši nav šķirami no latgaļiem, kā domājis K. Būga".[59]

Tomēr sakarā ar K. Būgas un M. Rudzītes izteikto domu par divām iespējamām baltu izcelsmes ciltīm latgaļiem un latviešiem nepieciešams atgādināt, ka etnonīmi

---

[55] Endzelīns 1980: 479–480.
[56] Брейдак 1988: 219–228.
[57] Būga 1961: 732.
[58] Būga 1961: 739.
[59] Rudzīte 1964: 30.

latgaļi un *latvieši* dažādos variantos (atkarībā no tā, kādā valodā dokuments rakstīts!) visos XIII–XVI gs. avotos doti kā sinonīmi viena etnosa nosaukšanai. Tāpēc ar šiem sinonīmiem nevar pamatot divu separātu cilšu – latgaļu un latviešu – pastāvēšanu.

Lai pierādītu divu separātu latgaļu cilšu (pēc viņu terminoloģijas, letgaļu un latgaļu) pastāvēšanu, K. Ancītis un A. Jansons izvirzīja citu lingvistisku argumentu. Pēc viņu domām, pilnīgi pieļaujama divu separātu etnonīmu *letgaļi* un *latgaļi* pastāvēšana senatnē. Šo etnonīmu līdzība nevar būt par šķērsli pieņēmumam par diviem separātiem cilšu nosaukumiem. Tikpat tuvas saknes, viņuprāt, bija arī *let-* un *leit-* etnonīmos *letgalis* un *leitis // lietuvis* (ar *ie* no *ei*).[60]

Lai atbildētu uz jautājumu, vai K. Ancīša un A. Jansona dotais etnonīma *letgaļi* un *latgaļi* skaidrojums ir korekts baltu valodu salīdzināmās gramatikas un latviešu valodas vēsturiskās gramatikas atziņu gaismā, analizēsim šā etnonīma fiksējumus dažādos XII–XVI gs. vēstures avotos un atvasinājumos no šā etnonīma latviešu valodā, arī mūsdienu latgaliskajās izloksnēs ziemeļaustrumu Vidzemē un Latgalē.

Etnonīms un zemes vārds *Лътьгола* vispirms fiksēts Nestora senkrievu hronikā XI gs. Garais *ē* saknē *let-* ieviesies, aizgūstot vārdu *Letgola*, kur uzsvērta bija pirmā zilbe. Patskani *e* saknē *let-* atspoguļo arī Indriķa Livonijas hronika *Letthi vel Letgalli* 1206. g., vā. *Lette* 'latvietis' un ig. *lät't'* 'latvietis' (ar platu *e*). Patskani *a*, kas radies no *e* pozicionālās pārskaņas rezultātā[61], sastopam mūsdienu latgalisko izlokšņu formās, piemēram, *latuvis* 'latvietis' Stāmerienē, *latusks* 'latvisks' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Patskanis *o* šai saknē ir Novgorodas 1. hronikā dotajās formās *въ Лотыголу* 1200. g., *Лотыголу* 1228. g. un 1242. g., Pleskavas hronikās fiksētajās formās *въ Лотыголе* 1341. g., *въ Лотыголу* 1477. g. un mūsdienu latgalisko izlokšņu formās, piemēram, *lotuvs miele* 'latviešu valoda' Alūksnē, Apukalnā, *łotuskys* 'latvisks' Liepnā, Šķilbēnos. Patskanis *a* saknē *lat-* (no pirmbaltu *o*[62]) ir lejzemnieku etnonīma formās *latvis*, *latvietis*. Lai izprastu šā etnonīma vēsturi, jāatceras, ka analizējamie etnonīmi ar sakni *let- / lat- / lot-* bija sinonīmi, piemēram, *Letthi vel Letgalli* 'leti jeb letgaļi' Indriķa Livonijas hronikā 1206. g. Tikai šai gadījumā etnonīma pirmā forma *leti* ir pirmatnīgs vārds, bet otrā forma *letgaļi* ir saliktenis, kurā ir divas saknes *let-* + *gal-*, un burtiski tulkojama 'letu gala ļaudis'. Visa etnonīma minēto formu daudzveidība reducējama uz pirmbaltu sakni **let-* : **lot-* (ar patskaņu *e:o* miju). Etnonīma formas un atvasinājumi no tā ar sakni *lat-* jau atspoguļo fonētiskās pārmaiņas senlatviešu cilšu valodās (*let-* > *lat-* latgaļu un sēļu cilšu valodās un *lot-* > *lat-* zemgaļu un kuršu cilšu valodās).

Vēl jāpiebilst, ka latviešu valodā nav iespējama K. Ancīša un A. Jansona proponētā skaņu mija *e* : *ei* : *ie*[63], tāpēc saknes *let-* un *leit- / liet-* (etnonīmos *letgaļi*, *leitis*, *lietuvis*) nevar atzīt par radniecīgām.

Ja mēs pieņemtu, ka etnonīma dažādie varianti ar saknēm *lat-* (<*let-*) un *lot-* (< pirmbaltu **lot-* > lejzemnieku *lat-*) bija divu separātu cilšu nosaukumi, tad būtu jāatzīst, ka Latgalē un ziemeļaustrumu Vidzemē jaukti dzīvojušas divas baltu izcelsmes

---

[60] Анцитис, Янсон 1962: 55.

[61] Breidaks 1996: 18.

[62] Par pirmbaltu *o skat. Казлаускас 1962: 20–24; Мажулис 1963: 196; 1965: 17–21; Breidaks 1975: 90–95; 1988: 31–42; Брейдак 1980: 66–73; 1990: 123–124; 1992: 173–175.

[63] Rudzīte 1993: 206–209; 211–212.

ciltis letgaļi un latgaļi. Tomēr šādam pieņēmumam trūkst korekta lingvistiska pamatojuma.

Ņemot vērā visu iepriekš teikto par etnonīmu *latgaļi* u. c. tā variantiem, jāatzīst, ka K. Ancīša un A. Jansona proponētais divu separātu cilšu – letgaļu un latgaļu – lingvistiskais pamatojums ir tikai šķietams, tam trūkst stingras zinātniskas argumentācijas.

Trešo viedokli par latgaļu etnoģenēzi pārstāv arī antropoloģe R. Deņisova. Pamatojoties uz kranioloģiskā materiāla analīzi, viņa atzīst, ka Latgales un centrālās Vidzemes latgaļi bija divas atsevišķas baltu izcelsmes ciltis, kas ieceļojušas Latvijā no dažādām teritorijām. Šīm divām ciltīm bija raksturīgi atšķirīgi antropoloģiskie tipi, kas bija izveidojušies uz sākotnējā ziemeļeiropeidā antropoloģiskā tipa pamata.[64] Pēc antropoloģes R. Deņisovas domām, latgaļi Vidzemē ienāca VI–VII gs. no dienvidiem (no Lietuvas vidienes), turpretī Latgalē tie ienāca no austrumiem un dienvidaustrumiem.[65] Pretrunā ar šo atziņu ir salīdzināmi vēsturiskās valodniecības slēdzieni. Austrumbaltu dialektu dažādu līmeņu valodas parādību analīze diahroniskā un areālā aspektā neapšaubāmi liecina par latgaļu, sēļu un žemaišu valodu ciešiem kontaktiem senatnē.[66] Arī latgaļu-sēļu-kuršu izoglosas (izoleksas, izofonas un izomorfas)[67] liecina to pašu, proti, ka latgaļi ienākuši Latgalē no dienvidrietumiem.

e) Sēļi

Kultūras un valodas ziņā šī austrumbaltu cilts bija ļoti tuva latgaļiem. Pēc žemaišu-zemgaļu-sēļu-latgaļu cilšu kopības sairšanas sēļi ieceļoja ziemeļaustrumu Lietuvā, austrumu Zemgalē jeb Augšzemē un Daugavas labajā krastā Aiviekstes baseinā (dienvidaustrumu Vidzemē). VII–XII gs. sēļu kultūrai Austrumlatvijā uzslāņojās latgaļu kultūra. Dienvidaustrumu Lietuvā vēlāk ieceļoja aukštaiši, un sēļi šai reģionā saglabāja etnisko savdabību un valodu tikai līdz XIV gs. Dienvidaustrumu Vidzemē, sākot ar VII gs., sēļi un latgaļi vairākus gadsimtus dzīvoja jaukti, līdz beidzot sēļi šai reģionā tika pilnīgi asimilēti. Ilgāk sēļi kā etniska vienība saglabājās Augšzemē, bet arī šai reģionā bija neapšaubāma latgaļu etnosa un latgaļu kultūras klātbūtne, par ko sniedz drošas liecības antropoloģija un arheoloģija. Tā kā latgaļu un sēļu kultūra bija ļoti tuva (sēļu kultūru bija ietekmējusi latgaļu kultūra), tad F. Balodis pat atzina sēļus par Daugavas kreisā krasta latgaļiem un H. Moora latgaļus un sēļus apvienoja vienā etniskā vienībā un dēvēja tos par *latgaļiem-sēļiem*.

"Pagājušo laiku stāstā" bija uzskaitītas Latvijas senās ciltis: zemgaļi, kurši, latgaļi un lībieši, taču sēļi šajā hronikā nebija pieminēti. A. Bīlensteins šai sakarā domāja, ka hronists sēļus iekļāvis latgaļos. Sēļi tomēr minēti Indriķa Livonijas hronikā un Atskaņu hronikā (XIII gs.), kā arī Lietuvas valdnieka Mindauga dokumentos. Vienā no pēdējiem dokumentiem, kas datēts ar 1261. g., bija norādītas arī Sēlijas dienvidu un dienvidrietumu robežas. Tiesa, šā dokumenta autentiskums vēstures zinātnē tiek apšaubīts. Tomēr valodnieku pētījumi par sēļu valodas substrātu ziemeļaustrumu

---

[64] Денисова 1990: 73–75.
[65] Deņisova 1990: 81; Денисова 1990: 71–73; Mugurēvičs 1995: 7–12.
[66] Endzelīns 1974: 41–56; Брейдак 1979: 124–129; 1981б: 241–246; Breidaks 1992: 34–37.
[67] Rudzīte 1964: 24; Breidaks 1969: 40–51.

Lietuvas izloksnēs liecina, ka dienvidsēļu zemes robežas šai dokumentā norādītas korekti.[68]

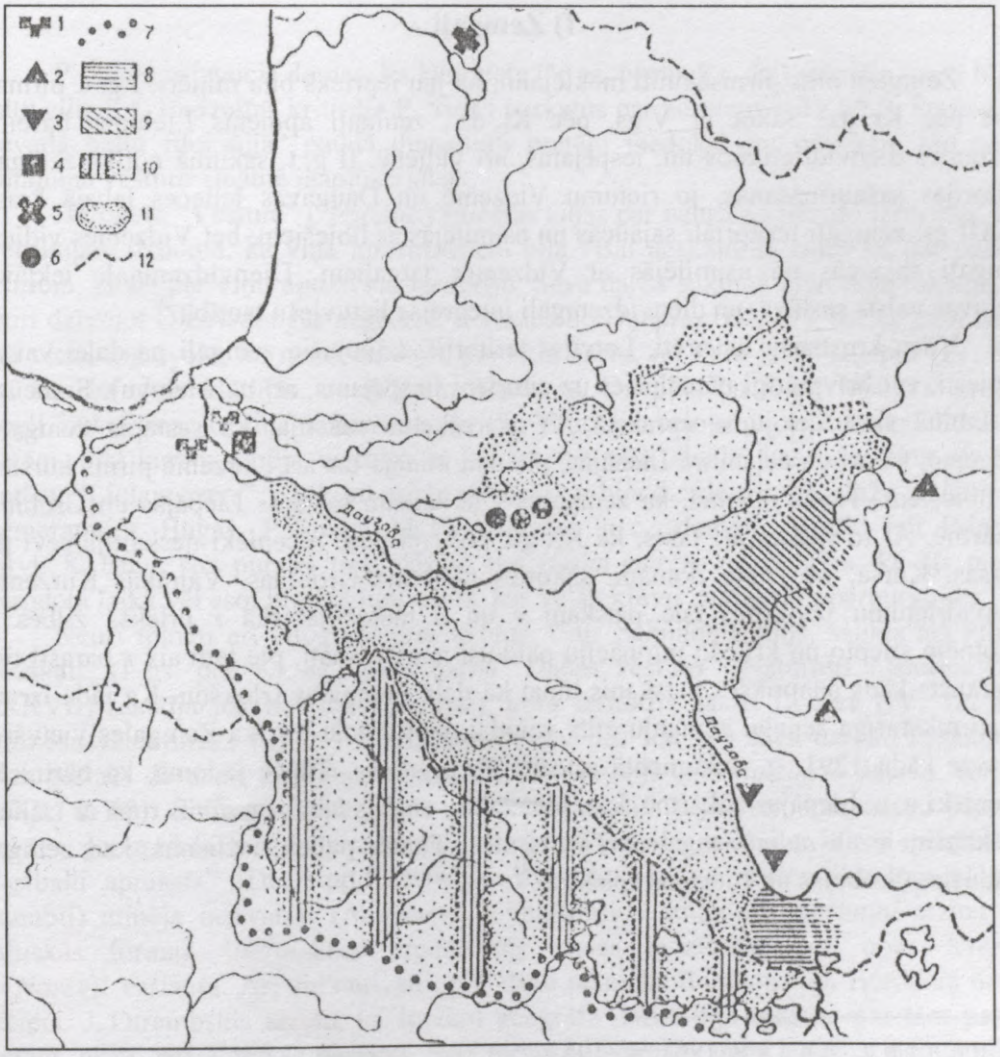

44. att. Domājamā sēļu teritorija: 1 – sēļi fiksēti III gs.; 2 – sēļu uzkalniņkapi III–IV gs. ārpus sēļu teritorijas; 3 – vietas Daugavas labajā krastā, kas XIII gs. dokumentos minētas kā Sēlijas pierobežas apdzīvotās vietas; 4 – sēļi minēti XIII gs. dokumentos; 5 – bijusī Sēļu muiža; 6 – izloksnēs nav kāpjošās intonācijas; 7 – Sēlijas robežas saskaņā ar 1261. g. dokumentu; 8 – sēļi dzīvoja jaukti ar krieviem; 9 – sēļi dzīvoja jaukti ar latgaļiem; 10 – Dienvidsēlija (Lietuvas teritorijā saskaņā ar 1261. g. dokumentu); 11 – Ziemeļsēlija (Latvijas teritorijā); 12 – valstu robežas. Анцитис, Янсон 1962: 99.

Sēļu etnisko vēsturi, sēļu cilts valodas problēmu un sēļu valodas substrātu Austrumlatvijas un ziemeļaustrumu Lietuvas izloksnēs ir pētījuši daudzi valodnieki:

[68] Moora 1952: 75, 105, 148; LE 218–219; Денисова 1990: 79–80; Sedovs 1992: 115–119.

K. Ancītis[69], A. Breidaks[70], K. Būga[71], J. Endzelīns[72], A. Jansons[73], J. Kabelka[74], S. Karaļūns[75], J. Kušķis[76], V. Mažulis[77], M. Rudzīte[78] un A. Vanags[79].

f) Zemgaļi

Zemgaļu cilts pirmsākumi meklējami, kā jau iepriekš bija minēts, I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. Sākot ar V gs. pēc Kr. dz., zemgaļi apmetās Lielupes baseinā, Vidzemes dienvidrietumos un, iespējams, arī vidienē. II g. t. sākumā notika zemgaļu teritorijas sašaurināšanās, jo rietumu Vidzemē un Daugavas lejteces labajā krastā X–XII gs. zemgaļi teritoriāli sajaucās un asimilējās ar lībiešiem, bet Vidzemes vidienē zemgaļi sajaucās un asimilējās ar Vidzemes latgaļiem. Dienvidzemgale iekļāvās Lietuvas valsts sastāvā, un dienvidzemgaļi integrējās lietuviešu tautībā.[80]

Vācu krustnešu uzvarēti, Latvijas teritorijā dzīvojušie zemgaļi pa daļai vai nu izspiesti, vai brīvprātīgi pārcēlušies uz citurieni (iespējams, arī uz Lietuvu). Francūzis de Lanuā savā ceļojuma aprakstā XV gs. sākumā rakstīja, ka sastapis zemgaļus Vidzemē, kā arī pa ceļam no Liepājas, pie tam minēja tos arī Kurzemē pirms kuršiem un lībiešiem. Tāpēc jādomā, ka zemgaļus viņš laikam sastapis Liepājas un Grobiņas apkārtnē. Ar to saskan arī fakts, ka XX gs. pirmajā pusē nīcenieki neskaitīja sevi pie Kursas. Kursa, pēc viņu domām, sākoties tikai aiz Grobiņas. Vairākās Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs īsie patskaņi *e* un *a* tautosillabiskā *r* priekšā zilbēs ar sākotnējo stiepto un krītošo intonāciju palikuši nepagarināti, pie tam aiz *r* parasti tiek iesprausts kāds anaptikses patskanis tāpat kā daļā Zemgales izlokšņu. Ka tāda izruna bijusi raksturīga senajai zemgaļu cilts valodai, ļauj domāt tas, ka Zemgales vietvārds *Tērvete* kādā 1291. g. dokumentā rakstīts *Terevethene*. Tāpēc jādomā, ka bārtnieki, nīcenieki u. c. Liepājas apkārtnē, kas, piemēram, vārdus *bērzs* un *dārzs* runā ar īsajiem patskaņiem *e* un *a*, ir zemgaliskas izcelsmes. Tomēr paliek nezināms, kad zemgaļi ieradušies Grobiņas un Liepājas apkārtnē.[81]

---

[69] Анцитис, Янсон 1962: 92–104.
[70] Breidaks 1969: 40–51; 1977: 245–249; 1981: 85–97; 1992: 34–37; 1996: 9, 13–14, 18–20, 31–35; Брейдак 1977: 26–36; 1979: 124–129; 1981а: 37–45; 1981б: 241–246; 1989: 4–33.
[71] Būga 1959: 19–23, 108–110; 1961: 267–282; 574–579.
[72] Endzelīns 1979: 431–432, 661–662, 675–677; 1982: 388–389.
[73] Skat. 69. parindi.
[74] Kabelka 1982: 81–85.
[75] Karaliūnas 1972: 17–18.
[76] Kušķis 1967: 9–20.
[77] Mažiulis 1981: 7–12.
[78] Рудзите 1980: 159–163; Rudzīte 1996: 45–50.
[79] Ванагас 1985: 197.
[80] Endzelīns 1980: 479–480; Kabelka 1982: 73–81; LE 218; Sedovs 1992: 98–106.
[81] Endzelīns 1982: 387.

9. Pirmās rakstīto vēstures avotu ziņas par baltiem un baltu etnonīmu cilme

P. Šmits ir izteicis domas, ka Hērodota (V gs. pirms Kr. dz.) minētie *neuri* bijuši baltu cilts.[82] J. Endzelīns kritizēja P. Šmita uzskatus par neuriem.[83] Tā kā P. Šmits savā "Ievadā baltu filoloģijā" pauda diametrāli pretēju viedokli par neuriem, tad neuru jautājuma vēsture zinātnē jāaplūko sīkāk.

Hērodota "Vēsturē" (*Ἱστοριαι*) sniegtās ziņas par neuru apdzīvoto teritoriju bija pretrunīgas. Jādomā, ka viņa informantiem bija visai neskaidras ziņas kā par pašiem neuriem, tā arī par viņu apdzīvoto teritoriju. Sava darba sākumā Hērodots rakstīja, ka neuri dzīvojot Dienvidbugas augštecē, rietumos no Dņepras (IV, 17), bet šā paša darba citā vietā apgalvoja, ka neuri dzīvojot pie liela ezera, no kura iztek Dņepra (IV, 51). To, ka Hērodots kļūdījās, norādīdams Dņestras, Dņepras un Dienvidbugas iztekas, viegli izskaidrot, jo viņa informanti, grieķu tirgotāji, ceļoja pa upēm tikai līdz tām vietām, līdz kurām varēja virzīties ar laivām, bet vāji zināja, kas bija tālāk aiz šīm vietām. "Lielais ezers", par kuru grieķi acīmredzot bija dzirdējuši, pēc dažu zinātnieku, piemēram, K. Būgas, P. Šmita, M. Gimbutienes u. c., domām, varēja būt Pripetes purvi. K. Būga šos purvus tieši dēvēja par *jūrām-marēm* un domāja, ka šīs mares Hērodota laikā vēl esot bijušas liels ezers, kas vēlāk kļuvis seklāks un pārpurvojies.[84]

Neuri minēti arī citos vēstures avotos. Gajs Sekunds Plīnijs, saukts arī Plīnijs Vecākais, (I gs. pēc Kr. dz.) savā darbā "Dabas vēsture" (Naturalis historiae libri XXXVII) rakstīja par neuriem (*Neuroe*), kuru teritorijā sākas Dņepra (IV, 12, 88). Romiešu vēsturnieks Amians Marcelīns (IV gs. pēc Kr. dz.) savā darbā "Pasākumi" (Res gestae) deva arī citu etnonīma variantu – *nerviji* (*Neruiorum* – dsk. Ģ. forma) (XXII, 8, 40). Šie nerviji, pēc dažu pētnieku domām, bija Hērodota neuru pēcteči. Bavāru ģeogrāfs (IX gs. pēc Kr. dz.) darbā "Donavas ziemeļu krasta pilsētu un apgabalu apraksts" (Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii) minēja nerivanus (*Neriuani*). J. Otrembskis etnonīmu *Neriuani* atzina par baltiskās formas **neruv-ēnai* 'apdzīvotās vietas iedzīvotāji pie upes **Nerū-s* (= *Narev*)' variantu. Arī šie nerivāni, pēc dažu pētnieku domām, bija Hērodota neuru pēcteči. J. Otrembskis atzina, ka Bavāru ģeogrāfa darbā bija rakstīts par tām pašām vietām, proti, par Narevas baseinu. Šajā teritorijā Narevas upes baseina ziemeļu daļā vēsturiskajos laikos dzīvoja jātvingi. Aptuvenā neuru apdzīvotā teritorija bija šāda: austrumos Dņepras augštece, dienvidos Pripete ar saviem purviem, rietumos Narevas upes baseins un Vislas lejtece. Tātad neuri mita senāk baltu apdzīvotajās teritorijās.[85]

Visbiežāk etnonīmu *neuri* saista ar hidronīmu *Nur* (sal. Bugas labā krasta pietekas vārdu *Nurzec* < **Nouro-*) un atzīst to par slāvu cilmes vārdu. V. Kiparskis šo etnonīmu līdz ar hidronīmu *Nur*, slāvu verbu *nuriti* saistīja ar lietuviešu *niaurùs* 'īgns' un domāja, ka šie vārdi pieder pie baltu-slāvu kopības leksikas slāņa. V. P. Šmids domā, ka etnonīma *neuri* etimoloģija var būt gan baltiska (sal. liet. *niaũras* 'īgns' un

---

[82] Šmits 1933: 3–15; 1936a: 41–42.
[83] Endzelīns 1980: 546; 1982: 378.
[84] Būga 1959: 276; 1961: 591.
[85] Otrębski 1961: 40.

hidronīmu *Nūrupis* Lietuvā), gan slāviska (sal. sl. *nurit'*, *nyrjat'*). Bez tam viņš vēl piebilst: ja neuri būtu bijuši slāvi, tad neuru apdzīvotajā teritorijā indoeiropiešu hidronīmiem būtu vajadzējis transformēties slāvu hidronīmos. Taču patiesībā tā nebija. Hidronīmi ar sakni *nar-*, *ner-*, *niaur-*, *nur-*, *nūr-* sastopami gan Lietuvā, gan Latvijā.[86]

Pēc T. Miļevska domām, neuru atzīšanai par slāviem trūkst kā vēsturiska pamatojuma (vēlākos laikos nevienai slāvu ciltij nebija tāda nosaukuma), tā arī lingvistiska pamatojuma (saknes **neur-* refleksi slāvu valodās nav sastopami). Hidronīmam *Narew* ir droša baltu etimoloģija. Tas radies no baltu **Narā* (sal. *Narupė* Lietuvā un *Narus* senajā Prūsijā). T. Miļevskis domāja, ka par hidronīma *Narew* baltiskumu liecina tā saknes vokālisms: baltu *a* te radies no indoeiropiešu **o*. Ja šis hidronīms būtu slāviskas cilmes, tad tā saknē būtu patskanis *o*, nevis *a*. Hidronīma baltisko izcelsmi atzina arī T. Lērs-Splaviņskis, M. Rudņickis un V. Tašickis.[87]

Ņemot vērā iepriekš teikto, ar zināmu piesardzību neurus varam atzīt par vienu no baltu etnosiem.[88]

Jādomā, ka vēlāko senprūšu priekšteči ir Tacita "Ģermānijā" ap 100. g. pēc Kr. dz. minētie *aisti* jeb *aistieši* (*Aestiorum gentes*), kas dzīvojuši pie Svēbu (tagadējās Baltijas) jūras un vākuši dzintaru. Kasiodors par aistiem rakstīja VI gs. pēc Kr. dz., ka tie sūtījuši gotu valdniekam Teodorīkam Lielajam dzintaru kā dāvanu. Precīzāk viņu apdzīvoto teritoriju noteica Jordāns ap 550. g. pēc Kr. dz.: austrumos no vidivariem, kas dzīvo ap Vislas grīvu, dzīvo aisti pie tās pašas jūras. Turpat viņus minēja arī Kārļa Lielā biogrāfs Einhards ap 800. g. pēc Kr. dz.

Par aistu rietumu kaimiņiem – ģermāņu cilti vidivariem skat. К у л а к о в 1997: 359–372.

Arheologi ir konstatējuši, ka materiālās kultūras kontinuitāte saistījusi aistus ar senprūšiem, un, ja tā, tad aisti laikam ir bijuši vēlāko senprūšu priekšteči. Katrā ziņā Vulfstana IX gs. beigās minētie ēsti jeb ēasti bija identiski ar vēlākajiem senprūšiem. To rāda Vulfstana darbā sastopamie ēstu zemes vietvārdi, kas atrodami senajā Prūsijā, un Vulfstana ēstiem un senprūšiem kopīgās paražas. Aistu vārdu, kur divskanis *ai-* senlejasvācu valodā bija pārvērties par *ē-*, Vulfstans laikam bija iedomājies esam etimoloģiskā sakarā ar senangļu vārdu *ēaste* 'austrumi' un tāpēc nosaucis ēstus arī par ēastiem.

Valodnieku vidū nav vienprātības par etnonīma *aisti* etimoloģiju. R. Muhs atzina šo etnonīmu par aizguvumu no ģermāņu valodām (sal. vlv. *este* 'kaltētava', hol. *eest* 'krāsns; kaltētava, rija' u. c.). Tādā gadījumā aisti būtu bijuši 'rijās dzīvojoši ļaudis'. Šo vārda *aisti* cilmes skaidrojumu atbalstīja arī J. Endzelīns un E. Frenkelis. K. Būga etnonīmu *aisti* atvasināja no tās pašas saknes vārda kā latviešu valodas vārdu *īstnieki* 'īstie radinieki', tātad *aisti* būtu bijuši 'īstie'. Arī J. Basanavičs atbalstīja šo etnonīma cilmes skaidrojumu un saistīja vārdu *aisti* ar upes vārdu *Aista* un ciema vārdu *Aistiškia* Lietuvā. Pēdējos gadu desmitus šo etimoloģiju atbalsta vēl vairāk piekritēju (S. Karaļūns, K. Kuzavinis, V. Toporovs), kas hidronīmam *Aista* un oikonīmam

---

[86] V. Kiparska un V. P. Šmida viedoklis izklāstīts pēc J. Kabelkas darba "Ievads baltu filoloģijā" (K a b e l k a 1982: 21).

[87] M i l e w s k i 1993: 246, 335.

[88] Sīkāk par neuriem skat. Š m i t s 1933: 3–17; K a b e l k a 1982: 19–21; G i m b u t i e n e 1994: 13–14.

Aistiškia pievieno hidronīmus *Aiseta*, *Aĩsetas*, *Aisetaĩ* Lietuvā un oikonīmus *Aistara*, *Aistere* Latvijā un toponīmu *Eystynn* senajā Prūsijā. J. Endzelīns savas zinātniskās darbības beigu posmā arī sliecās atbalstīt šo etimoloģiju. Tādā gadījumā gan analizējamais etnonīms, gan radniecīgie toponīmi jāatzīst par atvasinājumiem no indoeiropiešu saknes **eis-: *ois-: *is-* 'ātri iet, skriet, tecēt, steigties'.[89]

Prūšu vārds pašos prūšu tekstos nav sastopams. Tur ir tikai atvasinājumi no šā etnonīma – adjektīvs *prūsiskan* 'prūsisku' (vsk. A.) un adverbs *prūsiskai* 'prūsiski'. G. H. F. Neselmanis minēja no vēstures avotiem latīnizētu etnonīma daudzskaitļa formu *prussi* (= liet. *prūsai*, latv. *prūsi*) un prūšu zemes vārdu *Pruzza* (= liet. Prūsa). Pirmoreiz prūšu vārds *Bruzi* ir lasāms Bavāriešu ģeogrāfa darbos IX gs., pēc tam prūšus (formā *Brūs*) minēja ebreju ceļotājs Ibrahim-ibn-Jakūbs sava Vācijas ceļojuma aprakstā X gs. vidū.

Ir bijis daudz mēģinājumu etimoloģizēt etnonīmu **prūsas* resp. **prūsis*, tomēr pagaidām nav pārliecinoša šā vārda cilmes skaidrojuma. K. Kuzavinis domā, ka šis etnonīms ir hidronīmiskas cilmes. Arī V. Mažulis sliecas domāt tāpat, viņš tikai vēl piebilst, ka vārda sakne **prūs-* varbūt salīdzināma ar lietuviešu valodas hidronīmiskas nozīmes verbu *praũs-ti* 'mazgāt' un citiem radniecīgiem vārdiem. J. Kazlausks domāja, ka zemes vārds *Prūsa* varētu būt radniecīgs ar verbu *prùsti* 'attīstīties, augt' tāpat kā *mūša* 'sišana, sitiens; lietus gāze' un upes vārds *Mūša* – ar verbu *mùšti* 'sist, dauzīt, kult'. Pašam zemes vārdam varēja būt nozīme 'atspirdzinoša vieta'. S. Karaļūns etnonīmu **prūsas* resp. **prūsis* (= liet. *prūsas*, latv. *prūsis*) arī saista ar liet. *prùsti* 'labi augt, zelt, plaukt', latv. *praũstiês* 'kļūt resnākam; palielināties, pieaugt; kļūt stiprākam' u. c. radniecīgiem vārdiem. Pēc viņa domām, **prūsas* vai **prūsis* sākotnēji bijis apelatīvs ar nozīmi 'patiesu cilvēku pulks'. Tomēr A. Vanagam bija nopietni iebildumi pret šo etimoloģiju.[90]

Galindi pirmoreiz minēti grieķu astronoma un ģeogrāfa Ptolemeja darbā "Ģeogrāfijas ievads" (Γεωγραφιη ὑφηγηις) ap 150. g. pēc Kr. dz. No grieķu autora darba konteksta (Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί 'Galindi un Sūdini') izriet, ka viņš rakstījis par rietumgalindiem, kas dzīvojuši senās Prūsijas dienvidos. Galindi bija gala, t. i., robežu, ļaudis. Tātad etnonīma sakne *gal-* radniecīga ar liet. *galas* 'gals' un latv. *gals*. Šo skaidrojumu balsta fakts, ka baltu zemju austrumos senkrievu hronikās XI un XII gs. minēta ap Gžatsku un Možaisku dzīvojuša līdzīga nosaukuma baltu cilts: Побѣди Изѧславъ Голѧди 1058. g. Lavrentija hronikā, Голядь 1147. g. Ipatija hronikā.[91]

Jātvingu etnonīms fiksēts senkrievu hronikās, sākot ar X gs. Lavrentija hronikā 945. g. minēts viens no Kijevas Krievzemes sūtņiem Bizantijā Ятвягъ Гунаревъ

---

[89] Būga 1961: 333; Endzelīns 1956: 7; 1982: 12–13, 378–379; Frenkelis 1969: 26, 113; Kabelka 1982: 21–27; Kuzavinis 1966: 177–178; Топоров 1975: 66.

[90] Endzelīns 1982: 380; Kabelka 1982: 41–42.

[91] Endzelīns 1982: 379–380; Фасмер 1964: 434; Fraenkel 1962: 130; Frenkelis 1969: 63; Savukynas 1963: 321–322; Топоров 1980: 124–136; 1982б: 16; Kabelka 1982: 27–30.

[92] Būga 1961: 154–156; Endzelīns 1982: 379–380; Kabelka 1982: 31, 38–39.

(ятвягь < baltu *jātving-). Kā cilts vai cilšu savienība jātvingi minēti tai pašā hronikā 983. g.: на Ятвяги 'pret jātvingiem'. Polijas vēstures avotos, kas uzrakstīti latīņu valodā, šis etnonīms fiksēts formās *Jaczwingi*, *Jazuingi*, *Jathwingorum natio*, *Jacwingorum natio*, *Jatuiti*. Formās *terra* [..] *Gettarum* un *Getharum genus* saskaņā ar viduslaiku tradīciju līdzskaņa burta *j* vietā rakstīts *g*.

Grūti noteikt, kā senatnē dēvēta jātvingu zeme, jo vēstures avotos tā parasti fiksēta formās *terra Jetvitarum*, *земля Ятвяжская* 'jātvingu zeme'. Tomēr pāris vietās šais avotos sastopamas arī formas *Jettuen* un *Jatwesen* zemes nozīmē. Ņemot par pamatu šīs divas formas, K. Būga rekonstruēja zemes vārdu **Jótva*. A. Vanags izteica citu viedokli par šo jautājumu, proti, ka ir bijis etnonīms *jótvingiai* 'jātvingi' un zemes vārds *Jótvingiai* 'Jātva' līdzīgi kā ir *žemaičiai* 'žemaiši' un *Žemaičiai* 'Žemaitija'.

K. Būga jātvingu etnonīmu atvasināja no zemes vārda **Jótva*, kas savukārt bija radies no upes vārda **Jótva*. Tātad jātvingi bija Jātvas zemes, bet vēl senāk Jātvas upmalas iedzīvotāji. Tāda upes vārda mūsu dienās nav, bet Baltkrievijā ir upes vārds *Ятфа* (Līdas apkaimē). Poļi šo upi dēvē *Jatfa*. Šā upes vārda lietuviskā atbilsme būtu **Jótva*. Ar šo rekonstruēto formu var salīdzināt upju vārdus *Jót-upis*, *Jot-ija*, *Jot-ulė* (Lietuvā), kuros ir sakne *jōt-*.[92]

Grieķu astronoma un ģeogrāfa Ptolemeja "Ģeogrāfijas ievadā" ap 150. g. pēc Kr. dz. dots etnonīms Σουδινοί, ko speciālisti atzīst par etnonīma *galindi* (= liet. *galindai*) sinonīmu. Etnonīms ar sakni *sūd-* fiksēts arī daudzos vēstures avotos: 1) latīņu valodā *Sudi* (piemēram, *terra Sudorum*), *Sudowite*, *Sudowenses*, *Sudowienses*, 2) vācu valodā *Sudawen*, *Sudawiter* u. c. Sūdavu zemes vārds latīņu valodā rakstītajos vēstures avotos ir dots formās *Sudowia*, *Sudowen*, *Sudowin*, *Sudouwen* un vācu valodā rakstītajos avotos – *Sudawen*, *Sudauen*, *Suder-land* un *Sud-lant*. Ptolemeja dotās etnonīma formas *Σουδινοί* celms **sūdin-* dažkārt sastopams arī XVI gs. vēstures avotos, kas rakstīti latīņu valodā, piemēram, *Sudinos*, *Sudinorum*.

K. Būga sūdavu etnonīmu saistīja ar upes vārdu, un patiesi Ļudvinavu apkaimē (Lietuvas dienvidos) Šešupē no kreisās puses ietek *Sūd-uõnė* (var. *Sūd-uonià*). Senajā Prūsijā, Lietuvā un Latvijā ir vairāki desmiti toponīmu (tai skaitā arī hidronīmu) ar saknēm *Saud-: Sūd-: Sud-*. V. Mažulis domā, ka *Sūduva* senāk bijis ne zemes, bet upes vārds.[93] B. Savukīns vārdus ar saknēm *Saud-: Sūd-: Sud-* saista ar apelatīvu *sūd-uva* 'muklājs, staignājs, akacis'. Tādējādi *Sūduva* bija muklāju un purvu zeme, un tāda bija zeme starp Mazūrijas ezeriem un Nemunu.[94]

K. Būga un G. Ģerulis domāja, ka jātvingi resp. sūdavi runājuši senprūšu valodas dialektā. Tomēr mūsu dienās vispāratzīts ir uzskats, ka tie bijuši patstāvīga cilts ar patstāvīgu valodu.

Kuršu etnonīms vēstures avotos atrodams jau kopš IX gs. Latīņu valodā rakstītajos avotos Rimbertam kurši ir *Cori* (ap 855. g.), Saksim Gramatiķim *Curi* (ap 1200. g.), Indriķim "Livonijas hronikā" *Curones* (1225. g.), Peuceram *Curetes* (1562. g.), de Lanuā franciskajā ceļojuma aprakstā *Corres* (1413. g.), vāciskajā Vidzemes atskaņu hronikā *Kūren* (ap 1290. g.). No formas *Kūren* kopš XV gs. vācu rakstos sastopama arī etnonīma forma *Kauren* (arī *ū* diftongizējumu). Senkrievu Nestora hronikā šis etnonīms dots formā *Кърсь* (XI gs.). Latviešu tautasdziesmās kurši

---

[93] Būga 1961: 156; Endzelīns 1982: 379–380; Kabelka 1982: 31–32, 35, 39.
[94] Savukynas 1963: 323–325.

tiek saukti *kursi* (= liet. *kuršiai*). Lietuviešiem parasta šā vārda forma ir *kuršiai*, ar ko saskan arī mājvārds *Kurši*, kas rāda, ka latviešu valodā līdzās formai *kursi* ir bijusi arī forma *kurši*. Kuršu zemes nosaukums latviešu valodā ir *Kursa*, bet lietuviešu valodā *Kuršas*.

Etnonīmam *kurši* valodniecībā ir doti vairāki cilmes skaidrojumi. Visticamākā šķiet K. Būgas un J. Endzelīna etimoloģija. Viņi šo cilts nosaukumu saistīja ar pirmslāvu vārdu **kъrsъ* (ukr. *корс* 'līdums', slov. *krš* 'krūms'), sanskr. *kršáḥ* 'noliesējis' u. c. Tādā gadījumā *Kursa* bijusi vai nu krūmaina, vai neauglīga zeme.[95]

M. Fasmers kuršu vārdu saistīja ar pirmslāvu vārdu **kъrchъ* 'kreisais' (če. *krchy* 'kreisais', po. *karśniawy* 'kreilis') un domāja, ka kurši bijuši ziemeļu (= kreisās) puses iedzīvotāji.[96] K. Būga šo M. Fasmera viedokli neatbalstīja, jo kurši senatnē dzīvoja rietumos no latviešiem un lietuviešiem, bet ne ziemeļos no šiem etnosiem.[97]

J. Kazlausks domāja, ka zemes vārds *Kursa* (= liet. *Kuršas*) varētu būt antroponīmiskas vai toponīmiskas cilmes un saistīja to ar lietuviešu valodas lietvārdu *kuršas* 'āķis', kas ir atvasināts no lietuviešu valodas verba *kùrti* 'ierīkot, novietot, gatavot, kurt uguni', kas ir radniecīgs ar latviešu valodas verbu *kurt*, prūšu valodas verbu *kūr-a* '(viņš, viņa, viņi, viņas) novietoja'.[98]

Lietuvas vārds (**Litua*) vēstures avotos parādījās XI gs. "Kvēdlinburgas annālēs" (Annales Quedlinburgenses) pastāstīts, ka 1009. g. Lietuvas (*Lituae*) pierobežā ticis nogalināts mūks un arhibīskaps Brunons.

Otrreiz Lietuva (Литъва) minēta Lavrentija hronikā, pastāstot par Kijevas kņaza Jaroslava karagājienu uz Lietuvu 1040. g. Senkrievu hronikās minētajai formai Литъва (*i* < **ę̄* < **ei*) atbilst lietuviešu valodas forma *Lietuvà* (ar *ie* < **ę̄* < **ei*).

No vārda *Lietuvà* radies etnonīms *lietùvis* 'lietuvietis'. Etnonīma forma *leĩtis* 'lietuvietis' latviešu valodā laikam ir aizgūta no kuršu valodas (ar kursisko *ei* latviskā *ie* vietā).

Etnonīmam *lietùvis* un zemes vārdam *Lietuvà*, pēc K. Kuzaviņa domām, ir hidronīmiska cilme. Viņa hipotēzes būtība ir šāda: bijušās Lietuvas zemes teritorijā (tās sākotnējā areālā) tagadējā Jonavas rajona Upininku apkaimē tek upīte *Lietáuka* (arī *Liẽtauka*), kas ietek Nerē. K. Kuzavinis domā, ka šā vārda senā forma ir bijusi *Lietuvà*. Vēlāk tai pašā vārdā nosaukta arī visa teritorija ap šo upi. Vēl jāpiezīmē, ka netālu no šīs upes ir viens no Lietuvas bijušajiem centriem, pat galvaspilsēta Kernava. Tāpat ne visai tālu no šejienes ir Traki un Viļņa.

Žemaišu cilti sāka minēt XIII gs. sākumā. Pretstatā *žemaišiem* (< liet. *žẽmas* 'zems') vēlāk parādījās etnonīms *aukštaiši* (< liet. *áukštas* 'augsts'). Žemaišu un aukštaišu nosaukumi ir radušies, kad žemaiši dzīvoja austrumos gar Nevežas upi, bet aukštaiši – Viļņas augstienē.[99]

Zemgaļu apdzīvotās zemes vārds rakstu avotos tika minēts, jau sākot ar IX gs. XIII gs. dāņu hronikā "Annales Ryenses" ir ziņas, ka ap 870. g. dāņi sev pakļāvuši visu Prūsiju, Zemgali (*Semigaliam*) un karēļu zemi. Grūti spriest, cik šīs ziņas ir ticamas. Dienvidu Zviedrijā atrasti divi rūnu akmeņi, kuros iekalts Zemgales vārds. Vienā no

---

[95] Būga 1959: 234; 1961: 251; Endzelīns 1982: 384.
[96] Фасмер 1967: 338.
[97] Būga 1959: 235–236.
[98] Kazlauskas 1968: 59–63.
[99] Endzelīns 1982: 389; Fraenkel 1962: 368–369; Kabelka 1982: 108–110.

tiem ir iekalts *o Sœimgalum* 'Zemgalē' (ap 1000.–1075. g.) un otrā akmenī – *Sœimgala* (ap 1040. g.). XI gs. sacerētajā Ingvara sāgā minēta tauta *Seimgaler*. Analizējamais etnonīms un zemes vārds sastopams arī citos vēstures avotos: Lavrentija hronikā *Зимигола* (XI gs.), Indriķa "Livonijas hronikā" – *Semigalli* un "Atskaņu hronikā" – *Semegallen*. Rakstījumi *Sœimgala*, *Seimgaler* (ar *ei* latviskā *ie* vietā) un Зимигола (ar *i* < **ę̄* < **ei*) ļauj domāt, ka zemgaļi senāk saukti par ziemgaļiem 'zieme|niekiem'. Arī latīņu un vācu valodā uzrakstītajos avotos sakni *Sem-* iespējams skaidrot kā saknes *Ziem-* atspoguļojumu. Bet jau francūža de Lanuā ceļojuma aprakstā (1413. g.) tās vietā bija *Zamegaelz*, kur *Za- laikam jālasa kā Zę-*, un Vecais Stenders savā vārdnīcā "Lettisches Lexikon" minēja zemgaliešus pretstatā augšgaliešiem 'Oberländer'. Zemgaļu cilts sākotnējais nosaukums latviešu valodā izzudis. Mūsu dienās lietojamie vārdi *zemgaļi* un *Zemgale* ir grāmatu vārdi, kas darināti pēc vācu valodas vārda *Semgallen* parauga.[100]

Augšzemē (= austrumu Zemgalē), dienvidaustrumu Vidzemē un zieme|austrumu Lietuvā dzīvojušie *sēļi* vispirms ir minēti Indriķa "Livonijas hronikā" (*Selones*). "Vidzemes atskaņu hronikā" tie tika saukti *Selen* un viņu apdzīvotā zeme *Selenland*. Latviešu valodā šis etnonīms saglabājies vietvārdā *Sēlpils* (< **Sēļpils*).

Pēc K. Kuzaviņa domām, zemes nosaukuma **Sēla* (= *Sēlija*) pamatā ir hidronīms, kas saistāms ar verbu *sėlė́ti* 'tecēt'. Upes vārdiem *Sė́l-iupis*, *Sė́l-iupys* pamatā ir bijušas formas **Sė́lia*, **Sė́lė*, no kurām arī cēlies etnonīms *sė́liai* resp. *sēļi*. Ar šo etimoloģiju būtībā ir vienisprātis arī A. Vanags.[101]

Latgaļu etnonīms un viņu apdzīvotās teritorijas vārds sastopams vēstures avotos, jau sākot ar XI gs., piemēram: 1) Nestora senkrievu hronikā Лѣтьгола (XI gs.); 2) Indriķa "Livonijas hronikā" *Letgalli* X, 3 1206. g., *Letthigalia* X, 15 1206. g.; 3) Novgorodas 1. hronikā въ Лотыголу 1200. g., Лотыголу 1228. g. un 1242. g.; 4) Pleskavas hronikās въ Лотыголе 1341. g., въ Лотыголу 1477. g.; 5) Mehovas Mateja darbā "Descriptio Sarmatiarum" *Łothihola* 1521. g. Jāatzīmē, ka vēstures avotos etnonīmi ar nozīmi 'latgaļi' un 'latvieši' bija sinonīmi un zemes vārdi ar nozīmi 'Latgale' un 'Latvija' tāpat bija sinonīmi.

Etnonīma variantu pamatā ir pirmbaltu sakne **let-: *lot-* (ar skaņu miju *e: o*).[102] Šīs saknes abu variantu refleksi sastopami: 1) vēstures avotos minētajās formās, piemēram, *Letthigalia* Indriķa "Livonijas hronikā" un *Łothihoła* Mehovas Mateja darbā; 2) etnonīma variantos citās valodās, piemēram, *Lette* 'latvietis' vācu valodā un *łotysz* 'latvietis' poļu valodā; 3) no etnonīma atvasinātajos īpašības vārdos Latgales izloksnēs, piemēram, *latusks* 'latvisks' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. (< **letuskos*) un *łotuskys* 'latvisks' Liepnā, Šķilbēnos u. c. (< **lotuskos*).

Etnonīma un no tā atvasināto vārdu formās sakne *lot-* augšzemnieku izlokšņu areālā ir mantota no baltu pirmvalodas, bet sakne *lat-* jau atspoguļo fonētiskās pārmaiņas senlatviešu cilšu valodās: **let-* > *lat-* augšzemnieku izloksnēs un **lot-* > *lat-* lejzemnieku izloksnēs.

No etnonīmiem ar sakni *lat-* atvasināti etnonīmi *latvis*, *latvietis*, *latgalietis* un zemju vārdi *Latvija*, *Latgale*. Vārdus *latvis*, *latvietis* lieto jau no XVII gs. P. Einhorna

---

[100] Endzelīns 1982: 386–387; Kabelka 1982: 73–74, 77.
[101] Kuzavinis 1966: 179–180; Vanagas 1981: 295; Kabelka 1982: 81–83.
[102] Par pirmbaltu **o* skat. 62. parindi.

darbos sastopama forma *latvis* un G. Elgera darbos – abas formas: *latvis* un *latvietis*. Atvasinājums *Latvija* ir samērā jauns vārds. Pagaidām šis vārds pirmoreiz konstatēts lietuviešu valodā. Latviešu valodā to sāka lietot jaunlatviešu kustības laikā: "Pēterburgas Avīzes" to sāka lietot 1862. g., A. Kronvalds – 1872. g. un E. Dinsbergs – 1876. g. Vārds *Latvija* kļuva plašāk pazīstams tautiskā romantisma laikā ar Ausekļa dzeju.[103]

Atvasinājumu *latgalīši* (lejzemnieku un oficiālā forma *latgalieši*) līdz ar novada vārdu *Latgola* (lejzemnieku un oficiālā forma *Latgale*) jaunā nozīmē (*Latgale* 'vēsturiski izveidojies Latvijas austrumu apgabals = bijušās Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotā teritorija' un *latgalieši* 'Latgales pamatiedzīvotāji') ieviesa rakstos latgaliešu nacionālās atmodas darbinieki XX gs. sākumā. Zinātniskajā literatūrā parasti šķir terminus *latgaļi* 'viena no senajām austrumbaltu ciltīm' un *latgalieši* 'mūsdienu Latgales pamatiedzīvotāji'.

Visus aplūkotos etnonīma variantus ar saknēm *let-*, *lot-*, *lat-* un atbilstošos zemes resp. novada vārdus speciālisti atzīst par hidronīmiskas izcelsmes vārdiem un saista tos ar Latvijas un Lietuvas hidronīmiem: 1) ar sakni *lat-*, piemēram, *Latuva* – upe Lietuvā (> po. *Łotwa*, kr. *Лотва*), *Late* – upe Latvijā (J. Langes vārdnīcā; tās autors domāja, ka pēc šīs upes vārda nosaukti latvieši), *Latupe* austrumu Vidzemē; 2) ar sakni *let-*, piemēram, *Leta* – upe Lietuvā, *Letes ezers* Latvijā.[104]

10. Lietuvieši un latvieši

a) Lietuviešu tautības un lietuviešu tautības valodas cilme

Lietuviešu tautības kodols bija lietuviešu cilts, kas aizņēma samērā plašu teritoriju un bija lielāka par jebkuru citu cilti, kura iekļāvās šīs tautības sastāvā. Šī cilts transformējās no švīkātās keramikas cilšu kontinuuma kāda austrumu reģiona etnosa.

Lietuviešu cilts teritorijā radās senās Lietuvas valsts galvenie centri Traki, Kernava, Viļņa. Lietuviešu un to kaimiņu – citu Lietuvas teritorijā dzīvojušo baltu cilšu – konsolidēšanās sākās VII–VIII gs. pēc Kr. dz., kad lietuvieši nelielās grupās sāka apmesties aukštaišu un žemaišu zemēs. Šīs infiltrācijas rezultātā etnonīms *lietuviai* tika attiecināts arī uz kaimiņu zemju iedzīvotājiem. Žemaišus sāka saukt par lietuviešiem, vēl iekams lietuviešu zemes bija apvienojušās.

IX–XII gs. mūsdienu Lietuvas teritorijā aktīvi turpinājās baltu cilšu lituanizācijas process. Tieši šai laikā rakstītajos vēstures avotos parādījās termins Литьва (= *Lietuvà*), ar kuru tika apzīmēta tā teritorija, kas ietvēra zemes no Ventas augšteces un Jūras upes rietumos līdz senās Krievzemes robežām austrumos un dienvidos. "Pagājušo laiku stāstā" dažādās vietās etnonīms Литьва minēts gan lietuviešu cilts, gan lietuviešu tautības apzīmēšanai. Kopš 1040. g. senkrievu rakstītajos vēstures avotos tā tika dēvēti visi Lietuvas iedzīvotāji. Līdzīgā nozīmē lietuviešu etnonīmu un Lietuvas zemes vārdu lietoja arī Rietumeiropas rakstītajos avotos, kur Lietuvas vārds pirmo reizi parādījās Kvēdlinburgas annālēs 1009. g.

---

[103] Karulis 1992: 506–507.

[104] Būga 1958: 457, 462, 528; Endzelīns 1951: 5; 1961: 226–227, 301; 1982: 387; Kabelka 1982: 86–89.

Lietuviešu tautības un valodas integrācijai labvēlīgus apstākļus nodrošināja Lietuvas valsts rašanās process. Arheoloģiskie materiāli liecina par Lietuvas saimniecības attīstību, kas sekmēja agro feodālo attiecību veidošanos. X–XII gs. līdz ar ražošanas attīstību aktivizējās arī tirdzniecības un kultūras sakari Lietuvas teritorijā dzīvojušo cilšu starpā.

Par izšķirošo faktoru lietuviešu tautības izveides procesā kļuva Lietuvas valsts nodibināšanās. Sociālā un politiskā struktūra stimulēja etniskās kopības veidošanās procesu.[105]

45. att. Lietuviešu un latviešu tautību veidošanās apgabals: a – aptuvena lietuviešu etniskā robeža; b – aptuvena latviešu etniskā robeža; c – cilšu areāli; d – Livonijas robeža. Sedovs 1992: 145.

[105] L E 172–237; S e d o v s 1992: 144–147.

Lietuviešu tautībā integrējās arī dienvidkurši, dienvidzemgaļi, dienvidsēļi un Lietuvas teritorijā dzīvojušie ziemeļjātvingi.

Lietuvas rietumos kurši beidzamo reizi līdzās žemaišiem minēti 1455. g. Tātad jau līdz XV gs. vidum dienvidkurši bija lituanizējušies. Kuršu kāpu kursenieku izloksnes nav tiešs kuršu valodas turpinājums. Kursenieku senči bija ieceļojušie latvieši (kursisko un zemgalisko izlokšņu runātāji).[106]

Vēstures rakstītajos avotos dienvidzemgaļi minēti 1323. g. Tā laikam būtu skaidrojama Gedimina vēstule franciskāņu mūkiem, kurā viņš lūdza atsūtīt mācītāju, kas prastu zemgaļu valodu, bet, spriežot pēc 1426. g. rakstītā dokumenta, Dienvidzemgale jau bija lituanizējusies.[107]

Dienvidsēļi daudzās vietās dzīvoja jaukti ar lietuviešiem un XIII gs. un XIV gs. pirmajā pusē pakāpeniski lituanizējās. H. Vartberga hronikā, aprakstot 1373. g. un 1375. g. karagājienus, Antazaves, Utenas un Tauragnu novadus jau dēvēja par lietuviešu zemēm.[108]

Lietuvas dienvidos (dienvidu Pienemunā) ziemeļjātvingi sajaucās ar lietuviešiem un ātri lituanizējās.[109]

Integrējušos dienvidkuršu, dienvidzemgaļu, dienvidsēļu un ziemeļjātvingu dialekti ieplūda lietuviešu tautības valodā un atstāja tajā savas pēdas kā substrāta parādība.[110]

b) Latviešu tautības un tautības valodas cilme

Latviešu valodas vēsturē būtiski svarīgs ir jautājums par tā saucamo senlatviešu cilšu valodu izcelsmi, proti, vai šo cilšu valodas ir latviešu pirmvalodas pēcteces, vai arī laika gaitā attīstījušās no austrumbaltu un rietumbaltu pirmvalodām. Par šo jautājumu valodnieku vidū ir divi diametrāli pretēji viedokļi. Vieni valodnieki domā, ka senlatviešu (latgaļu, zemgaļu un sēļu) cilšu valodas cēlušās no latviešu pirmvalodas. Šīs hipotēzes autori bija baltu valodniecības pamatlicēji J. Endzelīns un K. Būga. Saskaņā ar šīs hipotēzes sākotnējo versiju no latviešu pirmvalodas tieši attīstījušies mūsdienu latviešu valodas dialekti un izloksnes.[111] Vēlāk J. Endzelīns modificēja šo hipotēzi. Neatteikdamies no latviešu pirmvalodas postulāta, viņš atzina arī senlatviešu cilšu valodu pastāvēšanu senatnē. Tās ir bijušas it kā starppakāpe starp latviešu pirmvalodu un mūsdienu latviešu valodas dialektiem.[112] J. Endzelīna un K. Būgas hipotēzi par latviešu pirmvalodu atbalstīja P. Šmits un M. Rudzīte.[113] Savā darbā "Latviešu valodas vēsturiskā fonētika" M. Rudzīte sīkāk paskaidroja savu viedokli šai jautājumā: "Tagadējā latviešu valoda, ko Latvijas Republikā un ārpus tās runā apmēram pusotra miljona cilvēku, ir radusies, saplūstot kopā valodām, kādās runājušas no vēstures avotiem zināmās baltu ciltis – latgaļi jeb latvieši, sēļi, zemgaļi, kā arī kurši,

---

[106] Endzelīns 1982: 385; LE 213.
[107] Endzelīns 1982: 387; LE 218.
[108] LE 218–219.
[109] LE 227–229.
[110] Брейдак 1985: 206–211; Ванагас 1985: 196–201.
[111] Endzelīns 1974: 138, 561; Būga 1958: 404, 408; 1961: 102.
[112] Endzelīns 1951: 5–9, 34, 94, 173, 179; 1980: 480, 487, 489.
[113] P. Šmits 1936b: 71–72; Rudzīte 1975: 53–57.

kam sava valoda bijusi vēl XVI gs."[114] Šai pašā darbā vienu lappusi tālāk M. Rudzīte rakstīja: "Šai darbā jautājumā par latviešu valodas izveidi paturēta J. Endzelīna koncepcija".[115] Tātad tomēr hipotēze par latviešu pirmvalodu it kā paliek spēkā, kaut gan M. Rudzīte lieto terminus *latviešu pirmvaloda* un *senlatviešu cilšu valodas* kā sinonīmus. Latviešu pirmvalodas hipotēzi bez jebkādas argumentācijas postulē Z. Zinkevičs.[116] Pret šo hipotēzi mūsu gadsimta 30-ajos gados uzstājās E. Blese un J. Plāķis[117], bet 70-ajos, 80-ajos un 90-ajos gados – V. Mažulis, S. F. Kolbuševskis un A. Breidaks.[118]

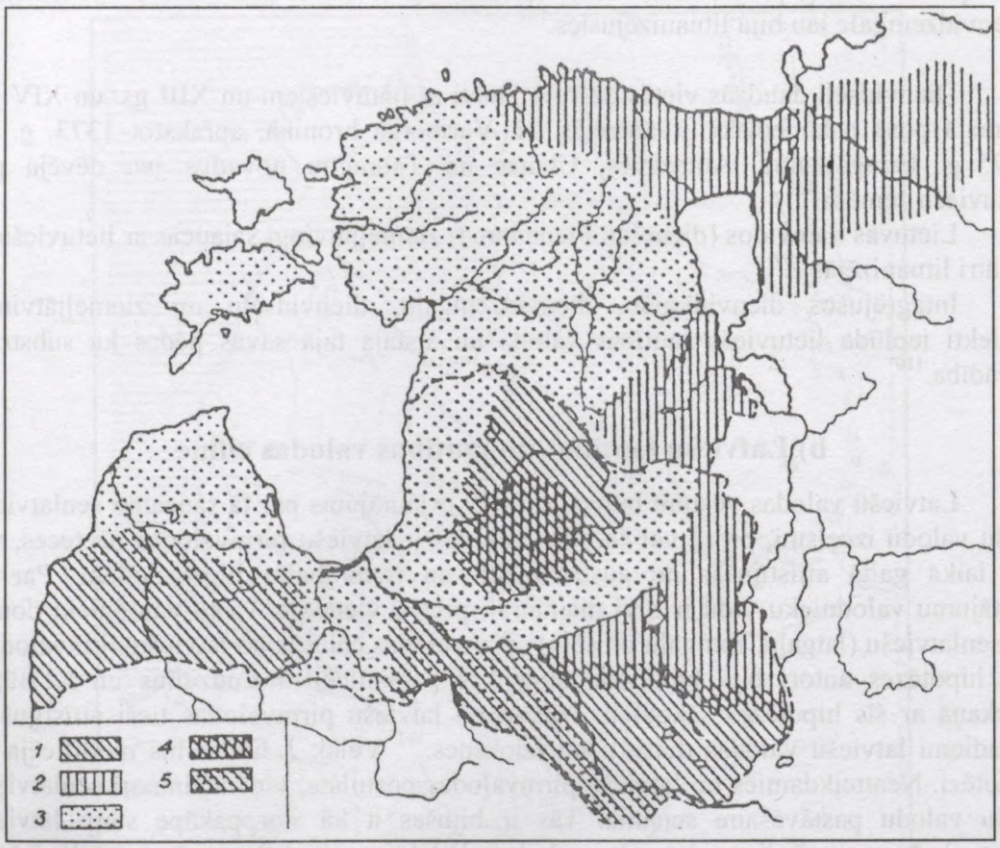

46. att. Antropoloģiskie tipi Latvijas un Igaunijas teritorijā: 1 – platsejainais mezokrānais tips; 2 – platsejainais subbrahikrānais tips; 3 – šaursejainais mezokrānais tips; 4, 5 – jauktās zonas. Денисова 1977: 114.

Neapšaubāmi bija zināms skaits izoglosu, kas apvienoja tā saucamās senlatviešu

[114] Rudzīte 1993: 4.
[115] Rudzīte 1993: 5.
[116] Zinkevičs 1996: 29, 31.
[117] Blese 1936: 54; Plāķis 1936: 46–49.
[118] Мажюлис 1974: 121; Mažiulis 1979: 9; Kolbuszewski 1983: 272–274; Брейдак 1989б: 2–4; Breidaks 1996: 4–8.

cilšu valodas.[119] Tomēr, pamatojoties tikai uz šīm izoglosām, mēs nevaram postulēt latviešu pirmvalodu un atvasināt no tās senlatviešu cilšu valodas.

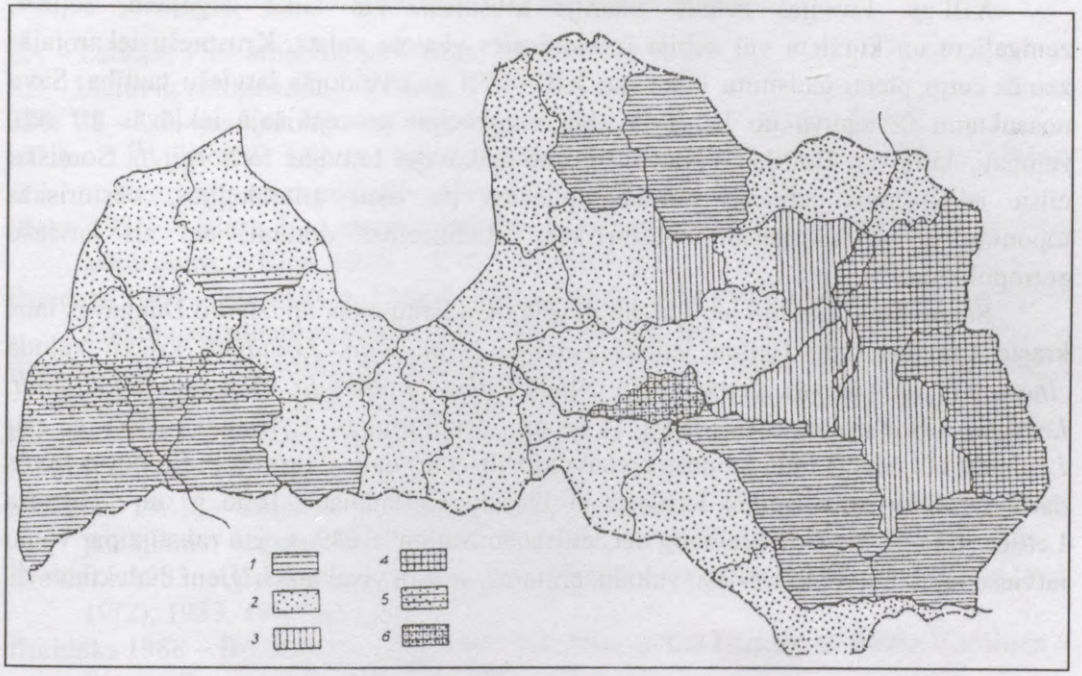

47. att. Latviešu odontoloģiskie tipi: 1 – Viduseiropas tips; 2 – ziemeļu graciālais tips; 3 – Ziemeļeiropas reliktais tips; 4 – Viduseiropas tipa un Ziemeļeiropas reliktā tipa kontaktu zona; 5 – Viduseiropas tipa un ziemeļu graciālā tipa kontaktu zona; 6 – latviešu triju odontoloģisko pamattipu kontaktu zona. Гравере 1987: 131.

Latviešu pirmvalodas hipotēzei ir arī citi būtiski trūkumi. Saskaņā ar šo hipotēzi "pirmlatviešu" skaņu sistēma vidus dialektā daudz labāk saglabājusies nekā citos latviešu valodas dialektos.[120] Bet visas valodas un dialekti taču nepārtraukti mainās, un nav saprotams, kāpēc viens dialekts latviešu valodas areāla centrā tik ilgi saglabājis arhaisko fonētisko sistēmu, jo tieši otrādi – "dialekti, kas atrodas centrā, pakļauti dažāda veida inovācijām [..] (likumsakarība, kas ne vienreiz vien pārbaudīta un apstiprinājusies ar dažādu valodu materiālu)".[121] Bez tam jāatzīst, ka arheologi, nav atraduši "pirmlatviešu" materiālo kultūru[122], bet kopīga valoda taču paredz arī kopīgu civilizāciju.[123] Arī antropologi nav atraduši kopīgu latviešu tautas antropoloģisko tipu. Tieši otrādi – viņi konstatējuši, ka latviešu nācija sastāv no vairākiem antropoloģiskiem

[119] Endzelīns 1951: 170–171, 173, 177–181, 184–185.
[120] Endzelīns 1951: 12.
[121] Макаев 1964: 35.
[122] Moora 1952: 62–63.
[123] Мейе 1954: 23.

tipiem.[124] Tas neapšaubāmi liecina, ka latviešu tautība un nācija izveidojusies vairāku cilšu integrācijas rezultātā.

XIII gs. Latvijas zemes iekaroja krustneši. Tai laikā latgaļiem, sēļiem, zemgaļiem un kuršiem vēl nebija izveidojusies vienota valsts. Krustnešu iekarotajās zemēs četru piecu gadsimtu laikā (no XIII–XVII gs.) veidojās latviešu tautība. Savu nosaukumu tā ieguva no latgaļiem, bet integrācijas procesā tajā iekļāvās arī sēļi, zemgaļi, kurši un Baltijas somu ciltis, kas apdzīvoja Latvijas teritoriju.[125] Somisko cilšu iekļaušanos latviešu tautībā apliecina ne tikai arheoloģijas, vēsturiskās toponīmikas un salīdzināmi vēsturiskās valodniecības dotumi, bet arī latviešu antropoloģija.[126]

Sākumā par Latviju jeb Latgali dēvēja tikai baltu cilšu apdzīvoto Daugavas labā krasta Latvijas daļu (latīņu valodā *Letthia*, *Letthigallia*, *Lothavia*, krievu valodā *Лѣтьгола*, *Лотыгола*, *Лотва*, poļu valodā *Łothwa*, *Łothihola*, vācu valodā *Lettlandt*, *Lettland*). B. Rusovs savā darbā "Chronik der Prouints Lyfflandt" 1578. g. par *Lettlandt* vēl dēvēja tikai latviešu apdzīvoto Vidzemes daļu. Turpretī P. Einhorns savos darbos "Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae" 1636. g. un "Historia Lettica. Das ist die Beschreibung der lettischen Nation" 1649. g. jau rakstīja par vienu latviešu tautu un vienu latviešu valodu, protams, ar trim visai atšķirīgiem dialektiem.[127]

---

[124] Денисова 1977: 114; Гравере 1987: 131.
[125] Sedovs 1992: 147–149.
[126] Денисова 1975: 121; 1977: 114; Гравере 1987: 131.
[127] Breidaks 1996: 7.

Saīsinājumi

Saīsinājumi literatūras citējumos

LA – Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974.
LE – Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987.
LPE V2 – Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga, 1984. – 5. sējuma 2. daļa.
LV I – Latvijas PSR vēsture: No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām / Trešais pārstrādāts un papildināts izdevums. – Rīga, 1986. – 1. sēj.
Blese 1936 – Blese E. Latviešu valodas attīstības posmi // Latvieši. – 2. revidēts iespiedums. – Rīga, 1936. – 1. d. – 54.–60. lpp.
Breidaks 1969 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodu sakari // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1969, Nr. 9, 40.–51. lpp.
Breidaks 1975 – Breidaks A. Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1975, Nr. 4, 90.–100. lpp.
Breidaks 1977 – Breidaks A. Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland // Baltistica, vol. 13(1), 1977, S. 245–249.
Breidaks 1981 – Breidaks A. Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1981, Nr. 8, 85.–97. lpp.
Breidaks 1983 – Breidaks A. Ezera nosaukuma *Sivers* etimoloģija // Baltistica, vol. 19(2), 1983, 196. lpp.
Breidaks 1988 – Breidaks A. Disputable Problems in the History of Baltic Vocalism // Lingua Posnaniensis, vol. 31, 1988, p. 31–44.
Breidaks 1989 – Breidaks A. Baltijas somu cilmes hidronīmi Latgalē // Valodas aktualitātes – 1988. – Rīga, 1989. – 326.–335. lpp.
Breidaks 1992 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1992, Nr. 8, 34.–37. lpp.
Breidaks 1996 – Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants. – Daugavpils, 1996.
Būga 1958 – Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1958. – T. 1.
Būga 1959 – Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1959. – T. 2.
Būga 1961 – Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1961. – T. 3.
Dambe 1963 – Dambe V. Daži vērojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmikā // Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 6, 1963, 247.–267. lpp.
Dambe 1972 – Dambe V. Saknes *bal(į)-*, *pal(į)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos // Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam: 1873–1973. – Rīga, 1972. – 125.–150. lpp.
Deņisova 1990 – Deņisova R. Latgaļu etniskās vēstures jautājumi // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem: Arheoloģija. – Rīga, 1990. – 79.–81. lpp.
Dini 1996 – Dini P. U. Nochmals die *Neuroi*: Versuch einer ethnolinguistischen Namendeutung // Baltistica, vol. 31(1), 1996, S. 39–44.
Endzelīns 1951 – Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. – Rīga, 1951.
Endzelīns 1956 – Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi.– Rīga, 1961. – 1. daļas 2. sējums.
Endzelīns 1974 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1974. – 2. sējums.
Endzelīns 1979 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1979. – 3. sējuma 1. daļa.

Endzelīns 1980 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1980. – 3. sējuma 2. daļa.
Endzelīns 1982 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1982. – 4. sējuma 2. daļa.
Fraenkel 1962 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg–Göttingen, 1962–1965.
Frenkelis 1969 – Frenkelis E. Baltų kalbos. – Vilnius, 1969.
Georgiev 1981 – Georgiev V. I. Introduction of the History of the Indo-European Languages. – Sofia, 1981.
Gimbutiene 1994 – Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos: Etnoģenēze, materiālā kultūra un mitoloģija. – Rīga, 1994.
Kabelka 1982 – Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. – Vilnius, 1982.
Karaliūnas 1972 – Karaliūnas S. Sėlių kalba // Mokslas ir gyvenimas, 1972, Nr. 1, p. 17–19.
Karulis 1992 – Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos. – Rīga, 1992. – 1. sējums.
Kazlauskas 1968 – Kazlauskas J. Dėl kuršių vardo etimologijos // Baltistica, t. 4(1), 1968, p. 59–63.
Kolbuszewski 1983 – Kolbuszewski S. F. Zu den Grundproblemen der lettischen Philologie: 20 Jahre nach dem Hinscheiden Jānis Endzelīns // Acta Baltico-Slavica, Bd. 15, 1983, S. 271–281.
Kušķis 1967 – Kušķis J. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem // LVU Zinātniskie raksti, 60. sēj., 9. A laidiens, 1967, 9.–20. lpp.
Kuzavinis 1966 – Kuzavinis K. Etymologica // Baltistica, t. 1(2), p. 177–184.
Loja 1958 – Loja J. Valodniecības pamatjautājumi. – Rīga, 1958.
Loja 1968 – Loja J. Valodniecības pamatjautājumi / Otrais, pārstrādātais izdevums. – Rīga, 1968.
Mažiulis 1979 – Mažiulis V. Pasaulio tautų kalbos. – Vilnius, 1979.
Mažiulis 1981 – Mažiulis V. Selonica // Baltistica, vol. 17(1), 1981, p. 7.–12.
Michelbertas 1972 – Michelbertas M. Prekybiniai ryšiai su Romos imperija // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a. – Vilnius, 1972, p. 5–125.
Milewski 1993 – Milewski T. Teoria, typologia i historia języka. – Krakow, 1993.
Moora 1952 – Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952.
Mugurēvičs 1995 – Mugurēvičs Ē. Rakstītie avoti un arheoloģijas materiāli par latgaļu senāko vēsturi // Baltu filoloģija, 5. sēj., 1995, 7.–12. lpp.
Muktupāvels 1989 – Rasa: Prūšos manas kājas autas / Sastādījis Muktupāvels V. – Rīga, 1989.
Otrębski 1961 – Otrębski J. Beiträge zur baltisch-slawischen Namenkunde // Beiträge zur Namenforschung, Bd. 12, 1961, S. 39–44.
Plāķis 1936 – Plāķis J. Baltu tautas un ciltis // Latvieši. – 2. revidēts iespiedums. – Rīga, 1936. – 1. d. – 45.–49. lpp.
Rudzīte 1964 – Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. – Rīga, 1964.
Rudzīte 1968 – Rudzīte M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā // LVU Zinātniskie raksti, 86. sēj., 9. A laidiens, 1968, 175.–197. lpp.
Rudzīte 1975 – Rudzīte M. Par dažām vokālisma pārmaiņām latviešu pirmvalodā // Sajunginė baltų kalbotyros konferencija (1975 m. rugsėjo 25–27d.): Pranešimų tezės. – Vilnius, 1975. – 53.–57. lpp.

Rudzīte 1993 – Rudzīte M. Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. – Rīga, 1993.
Rudzīte 1996 – Rudzīte M. Latviešu valodas sēliskās izloksnes // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1996, 50. sēj., Nr. 4./5., 45.–50. lpp.
Sabaliauskas 1963 – Sabaliauskas A. Baltų ir Pobaltijo suomių kalbų santykiai // Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 6, 1963, p. 109–136.
Savukynas 1963 – Savukynas B. Dėl M. Rudnickio *Galindos*, *Priegliaus* ir *Sūduvos* etimologinių aiškinimų // Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 6, 1963, p. 320–325.
Schall 1966 – Schall H. Baltische Gewässernamen im Flusssystem "Obere Havel" (Südost-Meklenburg) // Baltistica, Bd. 2(1), 1966, S. 7–42.
Schmid 1972 – Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa // Indogermanische Forschungen, Bd. 77(1), 1972, S. 1–18.
Sedovs 1992 – Sedovs V. Balti senatnē. – Rīga, 1992.
Šmits 1933 – Šmits P. Hērodota ziņas par senajiem baltiem // Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums. 21. krājums. Humanitāri raksti. – Rīga, 1933. – 3.–17. lpp.
Šmits 1936a – Šmits P. Ievads baltu filoloģijā. – Rīga, 1936.
Šmits 1936b – Šmits P. Valodas liecības par senajiem baltiem // Latvieši. – 2. revidēts iespiedums. – Rīga, 1936. – 1. d. – 61.–75. lpp.
Tautavičius 1981 – Tautavičius A. Žemaičių etnogenezė (archeologijos duomenimis) // Iš lietuvių etnogenezės. – Vilnius, 1981, p. 27–35.
Uesson 1970 – Uesson A. M. On Linguistic Affinity: The Indo-Uralic Problem. – Malmö, 1970.
Vanagas 1981 – Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – Vilnius, 1981.
Zinkevičs 1996 – Zinkevičs Z. Par latviešu valodas cilmi // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1996, 50. sēj., Nr. 4./5., 29.–32. lpp.
Агеева 1980 – Агеева Р. А. Гидронимия балтского происхождения на территории псковских и новгородских земель // Этнографические и лингвистические аспекты истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 147–152.
Агеева 1985 – Агеева Р. А. Происхождение имен рек и озер. – Москва, 1985.
Андреев 1986 – Андреев Н. Д. Раннеиндоевропейский язык. – Ленинград, 1986.
Анцитис, Янсон 1962 – Анцитис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов // Советская этнография, 1962 , № 6, с. 92–104.
Аристэ 1956 – Аристэ П. А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития // Вопросы этнической истории эстонского народа. – Таллин, 1956. – С. 5–27.
Брейдак 1973 – Брейдак А. Б. Прибалтийско-финские названия рек в Латгалии // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1973, № 2, с. 97–102.
Брейдак 1977 – Брейдак А. Б. О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы // Baltistica, priedas 2, 1977, с. 26–35.
Брейдак 1979 – Брейдак А. Б. Из истории латгало-селонского вокализма // Baltistica, vol. 15(2), с. 124–129.
Брейдак 1980 – Брейдак А. Б. Из истории балтийского вокализма // Lingua Posnaniensis, vol. 23, 1980, с. 65–79.
Брейдак 1981а – Брейдак А. Б. Древнейшие латгало-селоно-славянские языковые связи // Балто-славянские исследования: 1980. – Москва, 1981. – С. 37–45.

Брейдак 1981б – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских и селонских говоров // Лингвистическая география и проблемы истории языка. – Нальчик, 1981. – Ч. 2. – С. 241–246.

Брейдак 1985 – Брейдак А. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 206–211.

Брейдак 1988 – Брейдак А. Б. Западная граница латгальского и селонского племен по данным языка в XIII–XIV в. // Балто-славянские исследования: 1986. – Москва, 1988. – С. 219–228.

Брейдак 1989а – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы латгало-селонских и прибалтийско-финских этноязыковых связей // Latviešu valodas sakari ar citām valodām: Mācību materiāli. – Daugavpils, 1989. – С. 4–33.

Брейдак 1989б – Брейдак А. Б. Фонетика латгальских говоров латышского языка: Диахрония и синхрония. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Вильнюс, 1989.

Брейдак 1990 – Брейдак А. Б. Древнейшие балто-финно-угорские языковые связи и их значение для истории балтийского вокализма // Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей: Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990 г. – Москва, 1990. – Ч. 1. – С. 122–126.

Брейдак 1992 – Брейдак А. Б. Данные древнепрусского языка для решения некоторых проблем истории балтийского вокализма // Linguistica Baltica, vol. I, 1992, с. 173–178.

Валонен 1982 – Валонен Н. Ранние лопарско-финские контакты. Из этнической истории финских племен // Финно-угорский сборник: Антропология, археология, этнография. – Москва, 1982. – С. 59–96.

Ванагас 1985 – Ванагас А. Вклад родственных балтийских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 196–201.

Волкайте-Куликаускене 1985 – Волкайте-Куликаускене Р. К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников центральной Литвы I–VIII вв. н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 30–39.

Гамкрелидзе, Иванов 1984 – Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси, 1984. – Ч. 2.

Георгиев 1958 – Георгиев В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков. – Москва, 1958.

Гиндин 1997 – Гиндин Л. А. "Карта предполагаемых прародин шести ностратических языков" В. А. Иллич-Свитыча и современные вопросы индоевропейской прародины // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 209–223.

Гравере 1987 – Гравере Р. У. Этническая одонтология латышей. – Рига, 1987.

Граудонис 1980 – Граудонис Я. Я. Штрыхованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 59–69.

Денисова 1975 – Денисова Р. Я. Антропология древних балтов. – Рига, 1975.
Денисова 1977 – Денисова Р. Я. Этногенез латышей (по данным краниологии). – Рига, 1977.
Денисова 1990 – Денисова Р. Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н. э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны: Этногенетические процессы. – Рига, 1990. – С. 28–81.
Долгопольский 1964 – Долгопольский А. Б. Гипотеза древнейшего родства языковых семей северной Евразии с вероятностной точки зрения // Вопросы языкознания, 1964, № 2, с. 53–63.
Долгопольский 1975 – Долгопольский А. Б. Языки и проблема прародины // Знание – сила, 1975, № 6, с. 15–19.
Ермолович 1985 – Ермолович М. О. О местоположении древней Литвы и некоторых других балтских земель на территории Белоруссии // Проблемы этнической истории балтов: Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. – Рига, 1985. – С. 69–72.
Загорульский 1977 – Загорульский Э. М. Древняя история Белоруссии: Очерки этнической истории и материальной культуры (до IX в.). – Минск, 1977.
Зинкявичюс 1985 – Зинкявичюс З. К вопросу о генезисе современных литовских диалектов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 201–206.
Иванов,Топоров 1958 – Иванов Вяч. Вс.,Топоров В. Н. К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков. – Москва, 1958.
Иванов, Топоров 1962 – Иванов Вяч. Вс.,Топоров В. Н. К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков // IV Международный съезд славистов: Материалы дискуссии. – Москва, 1962. – Т.2. – С. 422–423.
Иллич-Свитыч 1971 – Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский): Введение. Сравнительный словарь. – Москва, 1971.
Казлаускас 1962 – Казлаускас И. К развитию общебалтийской системы гласных // Вопросы языкознания. 1962, № 4, с. 20–24.
Карпелан 1982 – Карпелан К. Ранняя этническая история саамов // Финно-угорский сборник: Антропология, археология, этнография. – Москва, 1982. – С. 32–48.
Крайнов 1972 – Крайнов Д. А. Древнейшая история Волгоокского междуречья: Фатьяновская культура. II тысячелетие до н. э. – Москва, 1972.
Крайнов 1980 – Крайнов Д. А. Фатьяновская культура в этногенезе балтов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 36–46.
Кулаков 1997 – Кулаков В. И. Эстии и видиварии // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 359–372.
Мажюлис 1963 – Мажюлис В. Заметки по прусскому вокализму // Вопросы теории и истории языка. – Ленинград, 1963. – С. 191–197.
Мажюлис 1965 – Мажюлис В. Некоторые фонетические аспекты балто-славянской флексии // Baltistica, vol. 1(1), 1965, с. 17–30.

Мажюлис 1974 – Мажюлис В. Социолингвистические заметки к архаичному характеру языка (балтийские языки) //Baltistica, vol. 10(2), 1974, с. 119–127.
Макаев 1964 – Макаев Э. А. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. – Москва-Ленинград, 1964.
Мейе 1954 – Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – Москва, 1954.
Моора 1956 – Моора Х. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии // Вопросы этнической истории эстонского народа. – Таллин, 1956. – С. 49–141.
Моора 1958 – Моора Х. А. О древней территории расселения балтийских племен // Советская археология, 1958, № 2, с. 9–33.
Орел 1947 – Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 332–358.
Ранов, Матюшин 1991 – Ранов В., Матюшин Г. Эти загадочные микролиты // Знание – сила, 1991, № 11, с. 14–19.
Римантене 1985 – Римантене Р. Роль неманской культуры в образовании балтов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 7–11.
Рудзите 1980 – Рудзите М. К вопросу о селах на правобережье Даугавы // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 159–163.
Седов 1980 – Седов В. В. Балты и славяне в древности (по данным археологии) // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 14–21.
Серебренников 1957 – Серебренников Б. А. О некоторых следах исчезнувшего иноевропейского языка в центре европейской части СССР, близкого к балтийским // Труды Академии наук Литовской ССР. Серия А, 1957, № 1(2), с. 69–72.
Таутавичюс 1980 – Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 80–88.
Топоров 1959 – Топоров В. Н. О балтийских следах в топонимике русских территорий // Lietuvių kalbotyros klausimai, 1959, t. 2, с. 55–63.
Топоров 1962 – Топоров В. Н. Некоторые задачи изучения балтийской топонимии русских территорий // Географические названия. – Москва, 1962. – С. 41–49.
Топоров 1966 – Топоров В. Н. О балтийском элементе в гидронимии Верхнего Нарева // Studia linguistica Slavica Baltica Canuto-Olavo Falk: Sexagenerio a collegis, amicis, discipulis oblata. – Lundae, 1966, с. 285–297.
Топоров 1972а – Топоров В. Н. О балтийском элементе в Подмосковье // Baltistica, 1972, pr. 1, с. 185–224.
Топоров 1972б – Топоров В. Н. "Baltica" Подмосковья // Балто-славянский сборник. – Москва, 1972, с. 217–280.
Топоров 1975 – Топоров В. Н. Прусский язык: Словарь. A–D. – Москва, 1975.
Топоров 1980 – Топоров В. Н. *Γαλινδαι – Galindite – голядь* (балт. **Galind-* в этнолингвистической и ареальной перспективе) // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 124–136.

Топоров 1982а – Топоров В. Н. Балтийский горизонт древней Москвы // Acta Baltico-Slavica, vol. 14, 1982, с. 259–272.
Топоров 1982б – Топоров В. Н. Древняя Москва в балтийской перспективе // Балто-славянские исследования: 1981. – Москва, 1982. – С. 3–61.
Топоров 1988 – Топоров В. Н. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. I // Балто-славянские исследования: 1986. – Москва, 1988. – С. 154–177.
Топоров 1989 – Топоров В. Н. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. II // Балто-славянские исследования: 1987. – Москва, 1989. – С. 47–69.
Топоров 1992 – Топоров В. Н. О балтийской гидронимии Верхнего Подонья // Linguistica Baltica, Nr. l, 1992, с. 225–240.
Топоров 1997 а – Топоров В. Н. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. III // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 276–310.
Топоров 1997 б – Топоров В. Н. Балтийские следы на Верхнем Дону // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 311–324.
Топоров 1997 в – Топоров В. Н. К вопросу о древнейших балто-финноугорских контактах по материалам гидронимии // Балто-славянские исследования: 1988 – 1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. –С. 325–331.
Топоров, Трубачев 1962 – Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – Москва, 1962.
Трубачев 1968 – Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. – Москва, 1968.
Фасмер 1964 – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. – Москва, 1964. – Т. 1.
Фасмер 1967 – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. – Москва, 1967. – Т. 2.
Хабургаев 1980 – Хабургаев Г. А. Становление русского языка. – Москва, 1980.
Хакулинен 1955 – Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка. – Москва, 1955. – Ч. 2.
Хелимский 1973 – Хелимский Е. Брод через реку времени // Знание–сила, 1973, № 10, с. 35–37.

Valodu un dialektu saīsinājumi

če. – čehu
erze-mord. – erze-mordviešu
hol. – holandiešu
ig. – igauņu
kr. – krievu
lat. – latīņu
latv. – latviešu
līb. – lībiešu
liet. – lietuviešu
mar. – mariešu
mokša-mord. – mokša-mordviešu
mord. – mordviešu

po. – poļu
pr. – prūšu
sensl. – senslāvu
sl. – slāvu (pirmvalodas)
slov. – slovēņu
so. – somu
ukr. – ukraiņu
vā. – vācu
vlv. – viduslejasvācu

Citi saīsinājumi

A. – akuzatīvs
dial. – dialekta vai izloksnes vārds vai forma
dsk. – daudzskaitlis
g. t. – gadu tūkstotis
Ģ. – ģenitīvs
Kr. dz. – Kristus dzimšana
N. – nominatīvs
sal. – salīdzini!
skat. – skaties!
t. p. – tā pati nozīme
vsk. – vienskaitlis
> – pārvērties par
< – radies no
/ – vai
* – rekonstruēta forma

Terminu skaidrojumi

Čūdi – senkrievu valodā uzrakstītajos vēstures avotos par *čūdiem* (*Чюдь*, *Чудь*) tika dēvēti somugru, Krievijas ziemeļu un Rietumsibīrijas etnosi (ciltis un tautības). Latviešu valodā arī pazīstams termins *čūdi*.

Dermatoglifika – cilvēku plaukstu un pēdu ādas papillārlīniju un to zīmējumu pētīšana.

Etnoss – vēsturiski izveidojusies cilvēku kopība (cilts, tautība vai nācija).

Gepidi – ģermāņu cilšu grupa, kas bija radniecīga gotiem. II gs. pēc Kr. dz. tā pārcēlās no Skandināvijas uz Dienvidbaltiju.

Hidronīmija – 1. Kādai teritorijai piederīgu hidronīmu kopums, piemēram, visā Latvijas teritorijā sastopamo hidronīmu kopums ir Latvijas hidronīmija.

2. Kādam etnosam vai radniecīgu etnosu grupai piederīgu hidronīmu kopums, piemēram, visiem kādreizējiem un mūsdienu baltu etnosiem piederīgu baltu cilmes hidronīmu kopums ir baltu hidronīmija.

Hidronīmika – zinātnes nozare, kuras izpētes objekts ir hidronīmi (strautu, upju, ezeru, jūru, okeānu, līču resp. jomu vārdi).

Hidronīms – hidroobjekta (strauta, upes, ezera, jūras, okeāna vai līča resp. jomas) vārds.

Idioms – valoda vai dialekts. Terminu lieto, ja nav skaidrs, vai kāda etniska vienība runājusi valodā vai dialektā, jo valodu vēsturē bieži visai grūti novilkt robežu starp kādu valodu vai dialektu.

Kranioloģija – antropoloģijas nozare, kas pētī cilvēku galvaskausu uzbūvi, formu un evolūciju.

Odontoloģija – antropoloģijas nozare, kas pētī cilvēku zobu uzbūvi, formu un evolūciju.

Oikonīms – apdzīvotas vietas (viensētas, sādžas, ciemata, pagasta, pilsētas) vārds.

Onomastika – zinātnes nozare, kas pētī īpašvārdus (toponīmus, personu vārdus, uzvārdus u. c.).

Salīdzināmi vēsturiskā valodniecība – valodniecības nozare, kas pētī radniecīgu valodu vēsturi. Šai valodniecības nozarē lieto vairākas metodes. Ar salīdzināmi vēsturisko metodi salīdzina radu valodu viendabīgo materiālu un noskaidro šo valodu attīstību no pirmvalodas sairšanas līdz mūsu dienām. Ar iekšējās rekonstrukcijas metodi salīdzina vienas valodas faktus tās dažādās attīstības pakāpēs vai arī dažāda vecuma faktus, kas pastāv valodā vienlaikus. Kartografēšanas metodei, ko lieto lingvistiskajā ģeogrāfijā un areālajā valodniecībā, salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā ir ierobežota nozīme, jo šādi iegūto secinājumu pareizība jāpārbauda ar salīdzināmi vēsturisko metodi.

Seroloģija – mācība par asins seruma īpašībām.

Somatisks (īpašības vārds) – ķermeņa uzbūves (G. sg.).

Toponīmija – 1. Kādai teritorijai piederīgu toponīmu kopums, piemēram, visā Lietuvas teritorijā sastopamo toponīmu kopums ir Lietuvas toponīmija. 2. Kādam etnosam vai radniecīgu etnosu grupai, piemēram, visām Baltijas somu tautām (somiem, karēļiem, igauņiem, vepsiem, votiem, ižoriešiem, lībiešiem) piederīgu somiskas cilmes toponīmu kopums ir Baltijas somu toponīmija.

Toponīmika – zinātnes nozare, kas pētī toponīmus. Tā ir divu zinātnes nozaru – valodniecības un ģeogrāfijas – sadurā.

Toponīms (vietvārds) – topoobjekta (ezera, kalna, meža, pļavas, viensētas utt.) vārds.

Ievads baltu valodniecībā, 2. daļa

Daugavpils: Saule, 1998

1. Baltu valodu radniecība ar citām indoeiropiešu valodām

a) Baltu valodas un to piederība pie indoeiropiešu valodu saimes

Baltu valodas pieder pie indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu grupas. Zināmās baltu valodas dalāmas divās grupās – rietumbaltu valodās un austrumbaltu valodās. Pie rietumbaltu valodu grupas piederēja senprūšu, rietumgalindu, jātvingu jeb sūdavu, skalvu un kuršu valoda. Visas rietumbaltu valodas pieder pie mirušajām valodām. Pie austrumbaltu valodu grupas piederēja lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, latgaļu, sēļu un zemgaļu cilšu valodas un mūsu dienās pieder lietuviešu un latviešu nacionālās valodas.

Lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu cilšu valodas un daļa jātvingu valodas ziemeļu dialekta izlokšņu integrējušās lietuviešu un latviešu nacionālajās valodās, un šo cilšu valodu pēdas daļēji saglabājušās mūsdienu baltu valodu dialektos un izlokšņu grupās. Par senprūšu valodu ziņas saglabājušās šīs valodas rakstu pieminekļos un vietvārdos. Ziņas par jātvingu valodu atrodamas XX gs. 80-ajos gados atklātajā poļu-jātvingu vārdnīciņas rokraksta norakstā un dažos A. Becenbergera sakopotajos šīs valodas teikumos, kā arī jātvingu teritorijā sastopamajos baltu cilmes hidronīmos. Par citām rietumbaltu valodām, par ziemeļbaltu, ziemeļaustrumbaltu jeb fatjanoviešu, Dņepras baltu un perifērijas baltu valodām mēs varam spriest tikai pēc baltu hidronīmiem, kas saglabājušies šo baltu etnisko vienību kādreiz apdzīvotajās teritorijās, un aizguvumiem no baltu valodām somugru un slāvu valodās.

Baltu valodas saskan ar slāvu, albāņu, armēņu, indiešu un irāņu valodām tai ziņā, ka tur ir sastopami svelpeņi, šņāceņi vai afrikātas tādos gadījumos, kur pārējās indoeiropiešu valodās ir aukslējeņi *k*, *g* vai no tiem radušās skaņas, piem., latv. *simts*, liet. *šimtas*, skr. *satám*, av. *satəm*, bet lat. *centum*, gr. ἑκατόν [he-katón], senīru *cét*, go. *hund* (ar *h* < *k*), toh. A *känt*; latv. *zināt*, liet. *žinóti*, pr. *ersinnat* 'pazīt', sensl. *знати* 'zināt', skr. *jānā́ti* 'viņš, viņa pazīst', bet go. *kann* 'viņš, viņa pazīst' (ar *k* < *g*), lat. *noscere* 'iepazīties, nojaust, izmeklēt, pazīt, zināt' (< **gnoscere*), gr. γνωτός 'pazīstams', senīru *gnāth* 't. p.'. Pēc šīs pazīmes indoeiropiešu valodas iedalāmas divās grupās: *satəm* valodās (no av. *satəm* 'simts') un *centum* valodās (no lat. *centum* 'simts'). Baltu valodas pieder pie *satəm* valodu grupas. Tomēr baltu valodās tāpat kā slāvu valodās daļēji ir arī *centum* [kentum] valodu pazīmes, jo tajās dažreiz ir saglabājušies aukslējeņi *k*, *g* (no ide. **k̂*, **ĝ*) tais gadījumos, kur *satəm* valodās (arī baltu un slāvu valodās) parasti ir svelpeņi, šņāceņi vai afrikātas, piem., liet. *akmuõ*, latv. *akmens*, sl. **kamy* 'akmens', kr. *камень* 't. p.', bet senind. *aśman-*, av. *asman-* 'akmens, klints; debess' : gr. ἄκμων 'akmens lakta; meteorīts'; liet. *gařdas* 'iežogota kūts daļa', sl. **gordъ* 'pilsēta', kr. *гóрод* 't. p.', bet liet. *žárdas* 'kārts', latv. *zārds*, pr. *sardis* 'žogs', kr. dial. *зóрод* 'no kārtīm izgatavota siena žāvētava'.[1]

[1] Endzelīns 1982: 390; Karaliūnas 1968: 86–91; Чекман 1974: 116–135.

Baltu valodas no citām indoeiropiešu valodām atšķiras pa daļai ar savu leksiku un dažām fonētikas un gramatikas īpatnībām. Raksturīgākās baltu valodu fonētiskās un gramatiskās īpatnības ir šādas.

1. Baltu valodās labāk nekā citās dzīvajās indoeiropiešu valodās ir saglabājušās pirmatnējās skaņas, it īpaši īsie un garie patskaņi un divskaņi. No indoeiropiešu pirmvalodas mantotais divskanis *ei* starp dzīvajām indoeiropiešu valodām sastopams tikai lietuviešu un latviešu valodā, piem., liet. *steĩgtis*, latv. *stèigtiês* : gr. στείχω 'eju'.

2. Vārda beigās saglabājušies indoeiropiešu pirmvalodas līdzskaņi *-s*, *-r*, baltu pirmvalodā un vēl senprūšu valodā arī līdzskanis *-n* (dažos gadījumos no ide. **-m*), piem., liet. *viĨkas*, latv. *vìlks*, pr. *wilkis* : lat. *lupus*, gr. λύκος; liet. *iř* 'un', pr. *ir* 't. p.'; pr. *semen* 'sēkla' : lat. *sēmen* 't. p.'

3. Nezilbiskais patskanis *i̯* resp. līdzskanis *j* ir zudis starp līdzskani un palatālu patskani, piem., latv. *stìepju*, bet (*tu*) *stìep* (< **stìepi*); liet. *áudžiu* (*dž* < **dj*), latv. *aûžu* (*ž* < **dj*), bet liet. *áudi*, latv. *aûd* (< **aúdi*).

4. Līdzskanis *m* ir saglabājies arī zobeņu priekšā, piem., liet. *šiñtas*, latv. *simts*, bet lat. *centum*.

5. Pirmatnējos aoristus, imperfektus un perfektus aizstāja jaunas pagātnes formas, kam celms beidzās ar **-ā* resp. pirmbaltu **-ō* vai **-ē*, piem., liet. *jùto* 'juta', *nẽšė* 'nesa', latv. *juta* (< **jutō*), latv. dial. *nese* 'nesa' (< **nesē*).[2]

b) Baltu un ģermāņu valodas

Gandrīz nav tādu īpatnību, kas apvienotu tikai baltu un ģermāņu valodas. Tiesa, lietuviešu valodā un ģermāņu valodās vienādi darināti skaitļa vārdi no "11" līdz "19", piem., liet. *vienúo-lika* 'vienpadsmit', *dvý-lika* 'divpadsmit' utt., go *ain-lif* 'vienpadsmit', *twa-lif* 'divpadsmit' utt., kur lietuviešu valodas *-lik-* un gotu valodas *-lif* ir ide. **leikᵘ-* : **likᵘ-* refleksi. Latviešu valodā šie skaitļa vārdi darināti citādi, līdzīgi kā slāvu valodās, bet senprūšu valodas pieminekļos šo skaitļa vārdu nav.

Vairāk ir tādu īpatnību, kas apvieno baltu, slāvu un ģermāņu valodas.

1. Šīs valodas atšķiras no citām indoeiropiešu valodām ar daudzskaitļa datīva galotnes formantu *-m-*, piem., pr. *waik-ammans* 'kalpiem', liet. *vilk-áms* 'vilkiem' < *vilkãmus*, sensl. вльк-омъ 't. p.', go. *wulf-am* 't. p.', bet skr. *vr̥k-ēbhyas* 't. p.', lat. *host-ibus* 'ienaidniekiem'.

2. Visās trijās valodu grupās ir līdzības sieviešu dzimtes darāmās kārtas tagadnes divdabju locīšanā, piem., N. sing.: liet. *vẽdanti* 'vedoša', latv. dial. *vę̀duoti* 't. p.', sensl. *ведѫшu* 't. p.', go. *frijōndi* 'mīloša'; Acc. sing.: liet. *vẽdančią*, latv. *vę̀duošu*, sensl. *ведѫшuмъ*, go. *frijōndja* 'mīlošu'.

3. Visās trijās valodu grupās vietniekvārdu dažu locījumu to pašu formu lietošana visās gramatiskajās dzimtēs, piem., D. pl.: liet. dial. *tiem(u)s* 'tiem, tām', latv. *tiems* 't. p.' (veclatviešu rakstos), pr. *steimans* 't. p.', sensl. *тѣмъ* 't. p.', go. *þaim* 't. p.'.

4. Līdzīga skaitļa vārdu no "20" līdz "90" darināšana visās trijās valodu grupās, piem., liet. *trìsdešimt*, latv. *trîsdesmit*, sensl. *тридесѧтъ*, go. *treis tigjus* 'trīsdesmit'.

---

[2] Endzelīns 1982: 390–394.

5. Retrospektīvi idents skaitļa vārds t ū k s t o t i m ir visās trijās valodu grupās: liet. *tū́kstantis*, latv. *tũkstuotis*, sensl. *тысѧшта/тысѧшта*, go. *þūsundi*.

6. Īpašības vārdu piedēklis *-isk-*, kas ir sastopams arī citās indoeiropiešu valodu grupās, baltu, slāvu un ģermāņu valodās ir ļoti produktīvs, piem., liet. *šùniškas* 'sunisks', latv. *sunisks*, pr. *prusiskan* 'prūsisku' (Acc. sing.), sensl. *словѣньскъ* 'slāvisks', go. *gudisks* 'dievišķīgs'.

7. Visās trijās valodu grupās ir arī daudz saskaņu leksikā, piem., liet. *draũgas*, latv. *dràugs*, sensl. *дроугъ*, senisl. *draugr* 'vīrs'; liet. *rugiaĩ*, latv. *rudzi*, pr. *rugis*, sensl. *ръжь*, kr. *рожь*, senisl. *rugr*, vā. *Roggen*; liet. *vãškas*, latv. *vasks*, sensl. *воскъ*, kr. *воск*, vā. *Wachs*; liet. *jaũ*, latv. *jàu*, pr. *iau*, kr. bazn. sl. *ю* 'jau, tagad', go. *ju* 'jau'.

Ir arī tādas leksiskās izoglosas (izoleksas), kas apvieno tikai baltu un ģermāņu valodas, piem., liet. *bérnas* 'puisis', latv. *bẽrns*, go. *barn* 'bērns', senisl. *burr* 'dēls'; liet. *drū́tas* 'resns; zems (par balsi); ciets', latv. *drukns*, pr. *drūktai* 'stipri', go. *triggus* 'uzticīgs'; liet. *lū́pa*, latv. *lũpa*, vlv. *lobbe*, *lubbe* 'bieza, nokārusies lūpa'.[3]

c) Baltu un slāvu valodu radniecība

Baltu valodām vistuvāk rada ir slāvu (krievu, baltkrievu, ukraiņu, poļu, lužiciešu, slovaku, čehu, bulgāru, maķedoniešu, serbu, horvātu, slovēņu) valodas. Par kādreizējiem ļoti tuviem baltu un slāvu valodu sakariem liecina daudzas abu valodu grupu kopējās īpatnības.

1. Daži vārda uzsvara pārstatījumi abās valodu grupās, piem., liet. *dū́mai*, latv. *dzmi*, kr. *дым*, ģen. *ды́ма* (baltu un slāvu valodās uzsvērta saknes zilbe): skr. *dhūmáḥ* (sanskritā uzsvērta gala zilbe). Indoeiropiešu pirmvalodā šim vārdam uzsvars bija izskaņā **-o-s*.

2. Baltu *jau* < pirmbaltu **i̯ou* < ide. **ĕu*, slāvu *ju* < sl. **i̯ou* < ide. **ĕu*, piem., liet. *jaũ*, latv. *jàu*, pr. *iau* 'jebkad; ik pa', kr. bazn. sl. *ю*; liet. *spjáuju*, latv. *spļaũju*, kr. *плюю*; liet. *liáudis*, latv. *ļàudis*, kr. *люди* : vā. *Leute* (ide. **leudh-*).

3. *ur*, *ul*, *um*, *un* kā zuduma pakāpe blakus *ir*, *il*, *im*, *in*, piem., liet. *gunióti* 'dzenāt, trenkāt', *gùndyti* 'kārdināt, gumdīt', latv. dial. *gundît* 'kūdīt uz ļaunu', pr. *guntwei* 'dzīt', sensl. *гънати* 't. p.' : liet. *giñti*, latv. *dzìt*.

4. Vairāki kopēji piedēkļi abās valodu grupās:

baltu *-īb-*, slāvu *-ьb-* no **-ib-* (reti *-ib-* no **-īb-*), piem., liet. dial. *draugýba*, latv. *dràudzība*, sensl. *дроужьва*;

-ēj-, piem., liet. *siuvė́jas* 'skroderis', latv. *šuvẽjs*, senkr. *шьвѣи* 'skroderis';

-ik-, piem., liet. *vainìkas* 'vainags', sensl. *вѣньць* 't. p.' (*ц* < *к* priekšējās rindas patskaņa priekšā);

-īk-, piem., pr. *bratrīkai* 'brālīši', kr. *братик* 'brālītis';

-uk-, piem., pr. *wosux* 'āzītis', liet. *senùkas* 'večuks', latv. *suņuks*, sensl. *сънъкъ* 'dēliņš';

---

[3] Par baltu un ģermāņu valodu attiecībām skat. E n d z e l ī n s 1982: 391; K a r a l i ū n a s 1968: 93–94; K a b e l k a 1982: 140–141.

baltu *-nīk-, lietuviešu arī -nink- (no -nīk-?), latviešu -niek-, slāvu *-nik-, piem., liet. *áuksinykas* 'zeltkalis', *bìtininkas* 'bitinieks', latv. *pretinieks*, pr. *maldenikis* 'bērns', sensl. *младєньць* 'zīdainis, mazbērns' (priekšējās rindas patskaņa *ь* priekšā *k* > *ц*), kr. *дворник* 'sētnieks';

-īt-, piem., liet. *Kumutytis* 'Kumuša dēls', kr. *Ильич* (ar *-ич* < *-ītis*);

-iet-, piem., latv. *maskavietis*, kr. *москвич* 't. p.' (ar *-ич* < *-ietis*?).

5. *o*-celmu vienskaitļa ģenitīva galotne (liet. *-o*, latv. *-a*, sl. *-a*) no indoeiropiešu *o*-celmu vienskaitļa ablatīva galotnes *-*āt* / *-*ād*, piem., liet. *výr-o*, latv. *vīr-a*, sensl. *бог-а* 'dieva': sanskrita vienskaitļa ablatīvs *vīr-āt* 'no vīra'. Turpretī senprūšu valodā saglabājies indoeiropiešu *o*-celmu vienskaitļa ģenitīva izskaņas *-*o-s(i̯)o* / *-*e-so* reflekss – galotne *-as*, piem., *deiw-as* 'dieva', *tāw-as* 'tēva'.

6. Noteikto adjektīvu un dažu citu vārdu grupu darināšana ar attieksmes vietniekvārda palīdzību abās valodu grupās (indoeiropiešu pirmvalodā šis vietniekvārds bija *i̯o*-celma vārds vīriešu un nekatrā dzimtē un *i̯ā*-celma vārds sieviešu dzimtē), piem., liet. *geràsis* 'labais' (< **geras* + **jis*), *gerój̃i* 'labā', sensl. *новъı* 'jaunais', *новаꙗ* 'jaunā', *новоє* 'jaunais', kr. *новый, новая, новое*.

7. 1. personas vietniekvārda vienskaitļa formas ar sakni *mun-* abās valodu grupās, piem., vienskaitļa datīvs latviešu valodas augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs *mun* 'man' un senkrievu valodā *мънѣ* 'man'.

8. Baltu un slāvu 1. personas vietniekvārda daudzskaitļa ģenitīva formas radušās no arhetipa **nūsōn* 'mūsu', piem., pr. *noūson* 't. p.', sensl. *насъ* 't. p.'.

9. Infinitīvi ar formantu *-*ēt(e)i* blakus tagadnes *i*-celmiem abās valodu grupās, piem., liet. *sė́d-i-me* 'sēžam' : *sėd-ė́ti* 'sēdēt'; latv. dial. *sêd-i-m* 'sēžam' : *sêdêt*; sensl. *вид-и-мъ* 'redzam' : *вид-ѣти* 'redzēt'.

10. Divkāršais noliegums abās valodu grupās, piem., liet. *jis nieko nežino*, latv. *viņš nekā nezina*, kr. *он ничего не знает*.

11. Papildinātāja ģenitīvs blakus nolieguma verbam abās valodu grupās, piem., liet. *jis neturi knygos* : *jis turi knygą*; latv. *viņam nav grāmatas* : *viņam ir grāmata*; kr. *у него нет книги* : *у него есть книга*.

12. Predikatīvais instrumentālis abās valodu grupās, piem., liet. *jis buvo mokytoju* 'viņš bija skolotājs', kr. *он был учителем* 'viņš bija skolotājs'. Par to, ka senāk predikatīvais instrumentālis ir bijis arī latviešu valodā, liecina latviešu tautas dziesmu valodas arhaisms, piem., *māsiņām saucāmies*.

13. Ap 200 kopēju baltu-slāvu vārdu, piem., liet. *galvà*, latv. *galv̂a*, pr. *galwo* : sensl. *глава*, kr. *головá*; liet. *várna*, latv. *vārna*, pr. *warne* : sensl. *врана*, kr. *ворóна*; liet. *lẽdas*, latv. *lẹ̄dus*, pr. *ladis* : sensl. *ледъ*, kr. *лед*; liet. *ẽžeras*, latv. *ẹ̄zẹ̄rs*, pr. *assaran* [azaran] : kr. *óзеро*; liet. *kré̇slas*, latv. *krẹ̄sls*, pr. *creslan* : kr. *крéсло*; liet. *ìš*, latv. *iz*, pr. *is* : kr. *из*.[4]

---

[4] Par baltu un slāvu valodu radniecību skat. Endzelīns 1982: 390; Karaliūnas 1968: 7–100; Kabelka 1982: 136–140.

2. Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās

Baltu un Baltijas somu kontakti ir ietekmējuši šo cilšu un tautu valodas. Ir konstatēts, ka Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās ir mazāka nekā baltu valodu ietekme Baltijas somu valodās. Šī baltu un Baltijas somu valodu kontaktu īpatnība skaidrojama ar to, ka seno baltu kultūra bija augstāk attīstīta nekā to ziemeļu kaimiņu kultūra. Visvairāk Baltijas somu valodas ietekmējušas latviešu valodu un vismazāk – senprūšu valodu. Tas arī saprotams, jo senlatviešu ciltīm bija daudz ciešāki kontakti ar Baltijas somiem nekā senprūšu ciltīm. Diemžēl Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās ir samērā maz pētīta, tāpēc aplūkosim tikai raksturīgākās baltu valodu īpatnības, kuras var skaidrot ar ziemeļu kaimiņu valodu ietekmi.

1. Vārda uzsvara atvilkšana uz pirmo zilbi latviešu valodā notika Baltijas somu valodu substrāta ietekmē, piem., latv. *galva*, bet liet. *galvà*.

2. Latviešu valodā nereti īss piedēkļu patskanis vai arī salikteņu otrās daļas saknes patskanis ir pielīdzinājies iepriekšējās zilbes patskanim, piem., *mugura* < *mugara*. Tā asimilējas parasti tikai morfoloģiski izolēti patskaņi. Šī parādība atgādina Baltijas somu valodu patskaņu harmoniju un varbūt radusies šo valodu ietekmē.

3. Austrumbaltu un Baltijas somu valodu vietas locījumi, kas veidoti ar postpozīciju palīdzību, inesīvs, illatīvs, adesīvs un allatīvs ir tipoloģiski identi. Tālāk seko austrumbaltu pirmvalodas vietas locījumu refleksi lietuviešu un latviešu valodā: a) inesīva refleksi (mūsdienu lokatīvi), piem., liet. *líepoje* 'liepā', latv. *liẽpā*, latv. dial. *liẽpai* (no austrumbaltu **líepōi̯-ẹn*); b) illatīva refleksi (mūsdienu adverbi), piem., liet. *rañkon* 'rokā' (no austrumbaltu **rǫ̃nkōn-no*), latv. *iekšan* 'iekšā' (no austrumbaltu **eñtiǫ̃n-no*); c) adesīva refleksi (mūsdienu adverbi), piem., liet. *namiẽ-pi* 'pie mājas'; d) allatīva refleksi (mūsdienu adverbi), piem., liet. *namó-pi* 'mājup', vecliet. *mus-pie* 'mūsu virzienā', latv. *leju-p*. Pēc V. Ambraza domām, šie vietas locījumi ar postpozīcijām **-ẹn*, **-no*, **-pie*, **-pi* (> *-p*) austrumbaltu valodās radušies Baltijas somu valodu ietekmē.

4. Austrumbaltu valodās dažās sintaktiskās konstrukcijās sastopams nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā. Lietuviešu valodā (galvenokārt izloksnēs) šāds nominatīvs sastopams: a) pie infinitīva, piem., *ríešutas* (N. sing.) *perkrimšti* 'pārkost riekstu', b) pie nelokāmā divdabja, piem., *Vot kad gãvus nemãžas šmótas* (N. sing.) *dúonos* 'Lūk, kaut dabūjis nemazu maizes gabalu'. Latviešu valodā šāds nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā sastopams: a) pie infinitīva (kā arhaisms izloksnēs un folklorā), piem., *stiřna šaũt* 'stirnu šaut', b) pie verba vajadzības izteiksmē, piem., *jāpļaũj sìens*. Arī austrumslāvu valodās (izloksnēs un viduslaiku rakstu pieminekļos) sastopams nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā: a) pie infinitīva nepieciešamības, lūguma, padoma utt. izteikšanai, piem., *водá* (N. sing.) *пить* 'ūdeni dzert', b) pie verba īstenības izteiksmē, piem., *она несёт чашка* (N. sing.) 'viņa nes tasi', c) pie verba pavēles izteiksmē, piem., *позави служащая* (N. sing.) 'pasauc kalpotāju'. Līdzīgi arī Baltijas somu valodās ir nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā: a) pie 1. infinitīva vai divdabja teiciena ar vajadzības verbiem, ar *vajag*, *der*, *labi*, *lietderīgi* tipa adverbiem un predikatīviem somu valodā, pie infinitīva ar formantu *-da* tādās pašās igauņu valodas sintaktiskās konstrukcijās, piem., so. *minun täytyy maksaa velka* (N. sing.) 'man vajag samaksāt parādu = man jāsamaksā parāds', ig. *õppetükk* (N. sing.) *tuleb*

selgeks õppida 'stundu vajag precīzi iemācīties = stunda precīzi jāiemācās', b) pie verba "pasīvā formā", piem., so. *sana* (N. sing.) *sanotaan* 'vārds tiek teikts', c) pie verba pavēles izteiksmē, piem., so. *anna kirves*! (N. sing.) 'dod cirvi!', ig. *anna vikat*! (N. sing.) 'atdod izkapti!'

Nominatīva lietošana tiešā papildinātāja funkcijā Baltijas somu valodās atbilst šā locījuma lietošanai austrumbaltu valodās un austrumslāvu valodās. B. Larins šo atbilsmi trijās valodu grupās skaidroja šādi: sintaktiskās konstrukcijas ar nominatīvu tiešā papildinātāja funkcijā austrumbaltu un austrumslāvu valodās ieviesušās Baltijas somu valodu ietekmē.

5. V. Pizani ar Baltijas somu valodu ietekmi skaidroja atstāstījuma izteiksmes rašanos latviešu un lietuviešu valodā, piem., ig. *vend kirjutavat kirja* 'brālis rakstot vēstuli' un latv. *viņš slimuõjuõt*, liet. *jìs seřgąs* 'viņš slimojot'.

6. Pēc V. Toporova un O. Trubačova domām, lietuviešu valodas pavēles izteiksmes formants *-k* un krievu valodas pavēles izteiksmes formants *-ka* skaidrojams ar Baltijas somu valodu ietekmi. Salīdziniet, piemēram, pavēles izteiksmes formas lietuviešu, krievu un igauņu valodā: liet. *im-k*! 'ņem!', kr. *скажи-ка*! 'saki!' un ig. *seis-ke*! 'stāviet!'!

7. Latviešu literārajā valodā ir apmēram 80 leksisko aizguvumu no Baltijas somu valodām. Latviešu valodas lībiskajā dialektā šādu aizguvumu ir daudz vairāk nekā literārajā valodā. Leksiskie aizguvumi no Baltijas somu valodām ir arī citās latviešu valodas izloksnēs.[5]

3. Baltu valodas

a) Senprūšu valoda

Visvecākais senprūšu valodas piemineklis ir Elbingas vācu-prūšu vārdnīciņa. Tas ir noraksts no kāda oriģināla vai kopijas, ko izdarījis Pēteris Holzvešeris ap 1400. g. Vārdnīciņas oriģināls, kā liekas, varētu būt uzrakstīts 13. gs. beigās vai pašā 14. gs. sākumā. Tajā ir pavisam 802 vārdi: viss lielais vairums substantīvu un daži krāsu adjektīvi, kas nav alfabēta kārtā rakstīti, bet grupēti pēc jēdzienu asociācijas.

Iespējams, ka viens no senākajiem līdz šim zināmajiem senprūšu valodas pieminekļiem ir neliels teksts, ko 1973. g. Bāzeles universitātes bibliotēkā atradis S. M. Maklaskis. Teksts ierakstīts ar roku kādā foliantā, kas datējams ar 1369. g. Domājams, ka šis teksts ierakstīts foliantā 14. gs. otrajā pusē. Pēc S. M. Maklaska, V. J. Zepa un V. Mažuļa domām, ieraksta autors ir bijis prūsis. Tomēr nav izslēgta iespēja, ka teksts ierakstīts foliantā nevis senprūšu valodā, bet kādā citā rietumbaltu valodā.

100 prūšu vārdu ir devis Simons Grūnavs savā apmēram 1517.–1526. g. sarakstītajā Prūsijas hronikā. To starpā ir daži vārdi, kas citos rakstu pieminekļos nav fiksēti, bet, kā liekas, arī daži lietuviešu un poļu valodas vārdi. Šā krājuma vērtību mazina tas, ka daži vārdi rakstīti bez galotnēm vai ar sakropļotām galotnēm. Hronikā vārdi rakstīti juku jukām un nevis alfabēta kārtā.

---

[5] Pisani 1959: 215–217; Zeps 1962; Топоров, Трубачев 1962: 249–251; Sabaliauskas 1963: 131–135; Ларин 1963: 87–107; Kabelka 1982: 142–144; Амбразас 1985: 188–196.

1545. g. Kēnigsbergā (pēc Otrā pasaules kara tā pārdēvēta par Kaļiņingradu) iznāca pirmais prūšu katehisms. No priekšvārdiem ir saprotams, ka jau pirms 1545. g. rokrakstā bija cirkulējuši daži katehisma fragmenti senprūšu valodā.

Tai pašā gadā iznāca otrs prūšu katehisms. Teksta rakstīšanai, kā teikts katehisma priekšvārdos, bija pieaicināti vairāki cilvēki.

1561. g. iznāca mācītāja Ābela Villa tulkotais enhiridijs jeb trešais katehisms. Vērtīgāks tas ir par diviem iepriekšējiem katehismiem ne vien sava lielākā apjoma dēļ, bet arī tāpēc, ka tulkotājs diezgan bieži apzīmējis patskaņu garumu uzsvērtās zilbēs, tā ka ar to ir norādījis arī vārda uzsvara vietu un diftongos un diftongiskajos savienojumos arī zilbes intonācijas (kāpjošo un krītošo intonāciju). Arī rakstība trešajā prūšu katehismā ir diezgan laba.

Bez jau minētajiem rakstu pieminekļiem ir vēl dažādos avotos saglabājušies atsevišķi teikumi un vārdi senprūšu valodā.

Senprūšu valoda ar savu leksiku un gramatisko sistēmu diezgan stipri atšķiras no lietuviešu un latviešu valodas. Dažos gadījumos austrumbaltu valodās ir pārveidots tas, kas senprūšu valodā saglabāts negrozīts, bet ir arī tādas senprūšu un austrumbaltu valodu formas, kas nevar būt cēlušās no kādas baltu pirmvalodas kopējas pirmformas. Šīs atšķirības, šķiet, atspoguļo baltu pirmvalodas dialektālo sadrumstalotību.

Tais gadījumos, kad senprūšu valoda atšķiras no lietuviešu un latviešu valodas, dažreiz tā saskan ar slāvu valodām, dažreiz – ar ģermāņu valodām, pie kam ģermāņu valodām tā ir tuvāka nekā lietuviešu un latviešu valoda.

Senprūšu valodas īpatnības f o n ē t i k ā un m o r f o l o ģ i j ā:

1. Senprūšu valodā nebija divskaņa *ie*, kas lietuviešu un latviešu valodā radies no divskaņa *ei*(*ēi*), sal., piem., pr. *deiw*(*a*)*s* : liet. *diẽvas*, latv. *dìevs*.

2. Vismaz vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā bija saglabājušies līdzskaņu savienojumi *tl*, *dl*, kas lietuviešu un latviešu valodā ir pārvērtušies par *kl*, *gl*, sal., piem., pr. *ebsentliuns* 'apzīmējis' : liet. *žénklas* 'zīme'; pr. *addle* : po. *jodła*, liet. *ẽglė*, latv. *egle*.

3. Vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā *ē* bija pārvērties par *ī*, piem., pr. *īst* : liet. *ésti*, latv. *êst*.

4. Vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā pirmbaltu **ō* (no ide. **ā*) aiz lūpeņiem un aukslējeņiem bija pārvērties par *ū*, piem., pr. *mūti* : liet. *mótė*, latv. *mãte*.

5. Senprūšu valodā bija saglabājušies nekatras dzimtes substantīvi, piem., pr. *assaran* [azaran] : kr. *óзepo*, bet liet. *ẽžeras*, latv. *ẹzẹrs*.

6. Senprūšu valodā bija saglabājušies indoeiropiešu *o*-celmu vienskaitļa ģenitīva izskaņas **-o-so* un (*i*)*i̯o*-celmu vienskaitļa ģenitīva izskaņas **-ii̯o-so* refleksi, piem., pr. *deiw-as* 'dieva', *rikij-as* 'kunga'. Turpretī austrumbaltu valodās tāpat kā slāvu valodās šai locījumā *o*-, *i̯o*- un (*i*)*i̯o*-celmiem ieviestas ablatīva galotnes (liet. *-o*, latv. *-a*, sl. *-a* no ide. **-āt* / **-ād*), piem., liet. *diẽv-o*, latv. *dìev-a*, sensl. *бor-a*, liet. *bróli-o*, latv. *brãļa*.

7. Senprūšu valodā *o*-celmu un (*i*)*i̯o*-celmu daudzskaitļa nominatīva galotne *-ai* bija ne tikai lietvārdiem, kas saskan ar lietuviešu valodu, piem., pr. *wijr-ai* 'vīri' : liet. *výr-ai* 't. p.', bet nereti arī vietniekvārdiem, kur tādos gadījumos divzilbīgajiem vietniekvārdiem lietuviešu un latviešu valodā atbilst galotne *-i* (no **-ie*) un vienzilbīgajiem vietniekvārdiem – galotne *-ie*, piem., pr. *wiss-ai* : liet. *vis-ì*, latv. *vis-i*; pr. *stai* 'tie' : go. *þai*, gr. τοί, bet liet. *tíẽ* (< **tie*), latv. *tiẽ*.

8. Senprūšu valodā daudzskaitļa datīva galotne beidzās ar *-ma(n)s*, turpretī lietuviešu valodā šī galotne beidzas ar *-ms* (no *-mus*), piem., pr. *waikammans* 'kalpiem' : liet. *vaikáms* 'bērniem' (< *vaikãmus*).

9. Senprūšu valodā *o*-celmu un *ā*-celmu daudzskaitļa akuzatīva galotne bija *-ans*, piem., *deiw-ans* : liet. *diev-ùs*, latv. *dìev-us*; pr. *rānk-ans* : liet. *rank-às*, latv. *rùok-as*.

10. Senprūšu valodas komparatīvi bija darināti ar piedēkli *-iš-* un superlatīvi ar piedēkli *-ais-*, piem., *tawischas* 'tuvāka' (G. sing.), *maldaisin* 'pašu pēdējo' (Acc. sing.) : *en maldaisin deinan* 'pastardienā'.

11. Senprūšu valodā bija īpatnējas skaitļa vārdu formas, kas bija atšķirīgas no austrumbaltu valodu skaitļa vārdu formām, piem., pr. *ains* 'viens' : go. *ains*, bet liet. *víenas*, latv. *viêns*; pr. *tūsimtons* 'tūkstotis' : liet. *tū́kstantis*, latv. *tũkstûotis*; pr. *tirtis* 'trešais' : liet. *trẽčias*, latv. *trešs*; pr. *usts* 'sestais' : liet. *šẽštas*, latv. *sęsts*; pr. *newīnts* 'devītais' : go. *niunda*, bet liet. *deviñtas*, latv. *devîts*, sensl. *дєвѧтъ*.

12. Senprūšu valodā bija īpatnējas personu vietniekvārdu un atgrieze-niskā vietniekvārda locījumu formas: a) vienskaitļa datīvā pr. *mennei* : liet. *man(i)*, latv. *man*, pr. *tebbei* : sensl. *тєбѣ*, liet. *tav(i)*, latv. *tev*; pr. *sebbei* : sensl. *сєбѣ*, liet. *sav(i)*, latv. *sev*; b) vienskaitļa akuzatīvā pr. *mien* : liet. *manè*, latv. *mani*; pr. *tien* : liet. *tavè*, latv. *tevi*; pr. *sien* : liet. *savè*, latv. *sevi*; c) daudzskaitļa ģenitīvā pr. *noūson* 'mūsu' : liet. *mū́sų*, latv. *mũsu*; d) daudzskaitļa akuzatīvā pr. *mans* : liet. *mùs*, latv. *mũs*; pr. *wans* : liet. *jùs*, latv. *jũs*.

13. Senprūšu valodā bija īpatnējas piederības vietniekvārdu formas, kas diahroniski bija identas ar slāvu valodu formām, bet nesaskanēja ar austrumbaltu valodu formām: pr. *mais* : sensl. *мои*, bet. liet. *mãnas*, latv. *mans*; pr. *twais* : sensl. *твои*, bet liet. *tãvas*, latv. *tavs*; pr. *swais* : sensl. *свои*, bet liet. *sãvas*, latv. *savs*.

14. Senprūšu valodā bija atšķirīgas no austrumbaltu valodām norādāmā vietniekvārda formas: pr. *stas* 'tas' : liet. *tàs*, latv. *tas*; pr. *stā*, *sta*, *stai* 'tā' : liet. *tà*, latv. *tā*; pr. *sta* (nekatra dzimte) : liet. *tai*.

15. Senprūšu valodā tāpat kā nominālajā deklinācijā arī pronominālajā deklinācijā *o*-celmu daudzskaitļa datīva galotne bija *-(a)mans*, piem., pr. *wiss-amans* 'visiem' : liet. *visíems* < *visiemus*; pr. *stēi-mans* 'tiem' : liet. *tíems* < *tiemus*.

16. Senprūšu valodā bija īpatnējas vietniekvārdu formas **dis* 'viņš', *kawīds* 'kāds, kurš' (sieviešu dzimtē *kawida*), *stawīds* 'tāds', *subs* 'pats' (sieviešu dzimtes forma *subbai*) un vietniekvārda *kas* nekatras dzimtes vienskaitļa nominatīva forma *ka* (sal. latv. *ka* saikļa nozīmē un lat. *quod*) un vīriešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva formas *quai*, *quoi*.

17. Senprūšu valodā bija saglabājušās indoeiropiešu pirmvalodas optatīva (gribas izteiksmes) formas, piem., *wedais*! 'ved!', *weddeis*! 't. p.', sal. gr. φέροις! 'ved!'.

18. Senprūšu valodā verbu infinitīvs beidzās ar formantiem *-t*, *-twei*, *-ton*, *-tun*, kurus lietoja bez nozīmes atšķirības, piem., pr. *boūt*, *boūton* : liet. *bū́ti*, latv. *bût*; pr. *dāt*, *dātwei* : liet. *dúoti*, latv. *duôt*; pr. *turīt*, *turrītwei* : liet. *turė́ti*, latv. *turêt*; pr. *west*, *westwei* : liet. *vèsti*, latv. *vest*. Parasti infinitīva celmi senprūšu valodā saskanēja ar austrumbaltu valodu infinitīva celmiem, taču šad tad gadījās arī atšķirības,

piem., pr. *laikū-t* 'padarīt, veikt' : liet. *laikýti* 'turēt', latv. dial. *làicî-t*[2] 'sargāt, uzraudzīt; pataupīt; ilgāk uzglabāt, saglabāt'.

19. Senprūšu valodas darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis beidzās ar galotni *-uns*, kurai lietuviešu valodā atbilst galotne *-ęs* un latviešu valodā galotne *-is*, piem., pr. *īduns* (ar *ī* < *ē*) : liet. *ėdęs*, latv. *êdis*; pr. *-stāuns* : liet. *stójęs*, latv. *stâjis*.

20. Senprūšu valodas pieminekļos sastopama tikai viena pilnīgi droša ciešamās kārtas tagadnes lokāmā divdabja forma sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīvā *poklausīmanas* 'uzklausāmas', kam atbilst liet. *paklaũsomos* un latv. *paklausāmas*.

Senprūšu valodas l e k s i k ā bija šādas spilgtākās pazīmes.

1. Senprūšu valodā bija daudz radniecīgu vārdu ar lietuviešu un latviešu valodu. Tomēr bija arī tādi gadījumi, kur senprūšu valodā, salīdzinot ar austrumbaltu valodām, bija citi vārdi, piem., pr. *gaylis* : liet. *báltas*, latv. *balts*; pr. *garbis* : liet. *kálnas*, latv. *kalns*; pr. *pintis* : liet. *kẽlias*, latv. *ceļš*.

2. Senie prūši bija seno lietuviešu cilšu kaimiņi, bet viņiem nebija tiešas saskares ar seno latviešu ciltīm. Tāpēc bija ne mazums tādu gadījumu, kur seno prūšu un seno lietuviešu cilšu valodās bija radniecīgi vārdi, bet seno latviešu cilšu valodās – atšķirīgi vārdi, piem., pr. *krawian* : liet. *kraũjas*, bet latv. *asins*; pr. *parstian* : liet. *paršas*, bet latv. *sivẽns*; pr. *soūns* : liet. *sūnùs*, bet latv. *dẽls*; pr. *swestro* : liet. *sesuõ*, bet latv. *māsa*.

Jāpiebilst, ka nereti bija gadījumi, kur seno prūšu un seno lietuviešu cilšu valodās bija mantoti radniecīgi vārdi, bet seno latviešu cilšu valodās bija aizgūti vārdi, piem., pr. *bhe*, liet. *be*, *bei* : latv. *un* (aizguvums no lejasvācu valodas); pr. *buttan*, liet. *bùtas* : latv. *māja* (aizguvums no Baltijas somu valodām); pr. *peilis*, liet. *peĩlis* : latv. *nazis* (aizguvums no senkrievu valodas).

Dažiem lietuviešu valodas arhaismiem un dialektismiem bija atbilsmes senprūšu valodā, piem., pr. *aswinan* 'ķēves piens' (sal. liet. *ašvà* 'ķēve'), pr. *klupstis* 'celis' (sal. liet. *klùpstis* 't. p.').

3. Pavisam maz bija tādu gadījumu, kur senprūšu valodā bija radniecīgi vārdi ar seno latviešu cilšu valodām, bet tie atšķīrās no lietuviešu valodas, piem., *nabis*, latv. *naba* : liet. *bámba*; pr. *salme*, latv. *salmi* : liet. *šiaudaĩ*; pr. *warrin*, *warien* (Acc. sing.), latv. *vara* : liet. *jėgà*, *galià*.

4. Dažos gadījumos senprūšu valodā bija radniecīgi vārdi ar slāvu valodu vārdiem, bet tie atšķīrās no atbilstošiem austrumbaltu valodu vārdiem, piem., pr. *assanis* 'rudens' : kr. *о́сень*; pr. *austo* 'mute; seja' : sensl. *оуста* 'mute', kr. *уста* 'mute, lūpas'; pr. *pintis* 'ceļš' : sensl. *пѧть*, kr. *путь*; pr. *winna* 'laukā, ārā' : sensl. *вънѣ*, kr. *вне* 'ārpus'.

5. Senprūšu valodā bija arī radniecīgi vārdi ar ģermāņu valodām, piem., pr. *druwīt* 'ticēt' : sav. *trūēn*; pr. *krūt* 'krist' : senisl. *hrun*; pr. *panno* 'uguns' : go. *fōn*.

Senprūšu valodu bija i e t e k m ē j u š a s kaimiņu valodas – ģermāņu un slāvu valodas.

No vācu valodas bija aizgūts senprūšu valodas verbu priedēklis *er-*, piem., pr. *er-sinnat* 'atzīt' : vā. *er-kennen* 'pazīt; atzīt'.

Senprūšu valodā bija daudz leksisko aizguvumu no slāvu un ģermāņu valodām. No dienvidu un rietumu kaimiņiem slāviem, visvairāk no poļiem, senie prūši bija

aizguvuši daudz vārdu, piem., pr. *piwis* 'alus' (< sl. **pivo*); *grīkas* 'grēks' (ar *ī* < *ē*) (< sl. **grěxъ*); pr. *kamenis* 'skurstenis; kalves ēze' (< po. *komin*).

Senprūšu valodā ar slāvu valodu starpniecību bija aizgūti vārdi arī no ģermāņu valodām, piem., pr. *asilis* 'ēzelis' (< sl. **osьlъ* < go. *asilus*). Par dažiem vārdiem nav skaidrs, vai tie bija aizgūti tieši no ģermāņu valodām, vai arī – no ģermāņu valodām ar slāvu valodu starpniecību, piem., pr. *brunyos* 'bruņas' (< sl. **brьńja* < go. *brunjō*?), pr. *catils* 'katls' (< sl. **kotьlъ* < go. *katils*?), pr. *sticklo* 'stikls' (< sl. **stьklo* < go. *stikls*?).

Senu tiešo leksisko aizguvumu no ģermāņu valodām senprūšu valodā nebija daudz, piem., pr. *ilmis* 'burinieks' (< go. **hilms*), pr. *ylo* 'īlens' (< go. **ēla*), pr. *kelmis* 'platmale' (< ģerm. **xelmax*), pr. *lapinis* 'karote' (< go. **lapins*), pr. *rikijs* 'kungs' [= *rīkīs*] (< go. **reikeis* ar *ei* = *ī*), pr. *rīks*, *rijks* 'valsts; impērija' (< go. *reiki* ar *ei* = *ī*), pr. *sarwis* 'ierocis' (< go. *sarwa*).

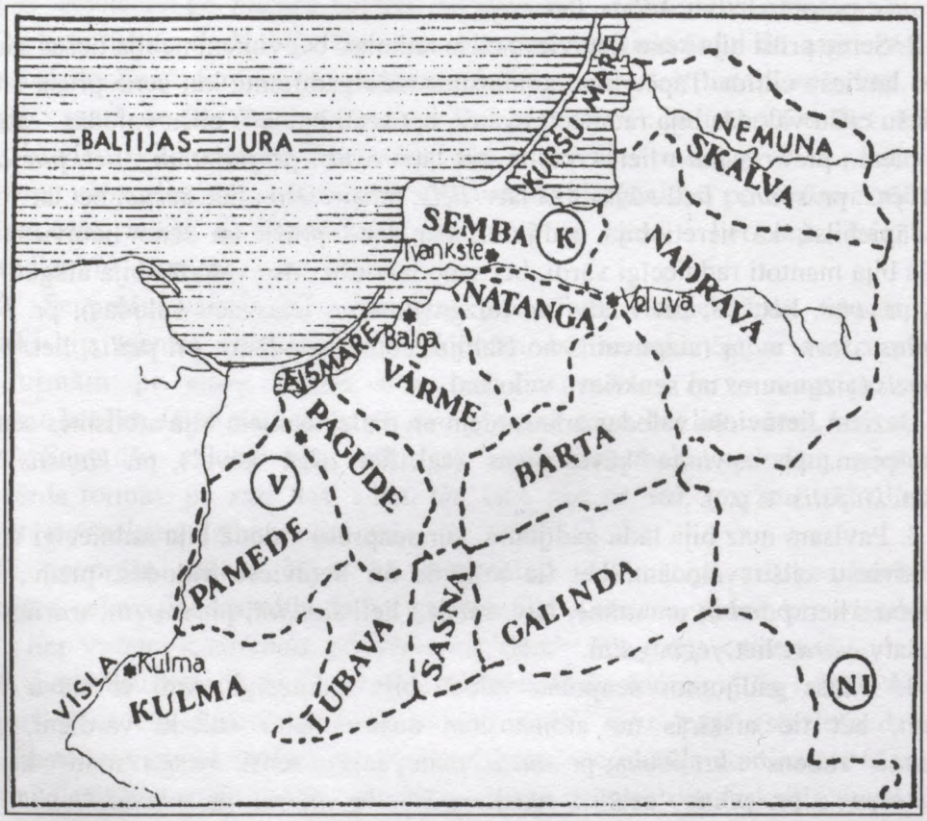

1. att. Rietumbaltu dialekti, uz kuru pamata radušies rakstu pieminekļi: V – senprūšu valodas Pamedes dialekts jeb vokabulāra dialekts; K – senprūšu valodas Sembas dialekts jeb katehismu dialekts; NI – jātvingu valodas Narevas izloksnes.

Ģermānismu pieplūdums senprūšu valodā sākās pēc tam, kad vācu krustneši iekaroja seno Prūsiju. Tad sākās intensīvs seno prūšu asimilācijas process. Tomēr vēl XVI gs. izrādījās vajadzīgs katehisms senprūšu valodā. Senprūšu valoda pilnīgi izmira XVII gs. otrajā pusē.

M. K. Hartknohs savā darbā "Dissertatio de lingua veterum Prussorum" (Pārspriedums par seno prūšu valodu) 1689. g. rakstīja: "Non in uno, sed in pluribus adhuc pagis reperiuntur homines huius linguae gnari." (Līdz šim laikam ne tikai vienā, bet vairākos ciemos šur tur atrodami šīs valodas zinātāji.) Sanktpēterburgas Publiskajā bibliotēkā atrodamajam senprūšu otrā katehisma eksemplāram uz titullapas ap 1700. g. uzrakstīta šāda piezīme: "Diese alte Preusnische Sprache ist nuhn mehr ganz und gar vergangen worden. Anno 1677 ein einziger Mann auf der Curischen Nährung wonend, der sie noch gekont, gestorben, doch sollen noch solche daselbst sein." (Šī senā prūšu valoda tagad ir pilnīgi izzudusi. 1677. g. vienīgais Kuršu kāpās dzīvojušais vīrs, kas to vēl zināja, nomira, tomēr tur tādi [seno prūšu valodas zinātāji – A. B.] vēl varētu būt [sastopami – A. B.]).

Kā ikvienā valodā arī senprūšu valodā bija d i a l e k t i, un tajos savukārt bija i z l o k s n e s. Noskaidrots, ka Elbingas vokabulārs uzrakstīts uz Pamedes (Pomezānijas) dialekta pamata, bet visi trīs katehismi balstījās uz Sembas dialekta. Senprūšu valodas pieminekļi ar savām valodas īpatnībām nebija vienveidīgi. Katrā piemineklī bija dažādas variācijas, kas atspoguļoja attiecīga dialekta izlokšņu īpatnības. Bez tam nedrīkst aizmirst, ka šie pieminekļi nebija viena vecuma.[6]

b) Jātvingu valoda

H. Maletijs savā darbā "Wahrhafftige Beschreibung der Sudawen auff Samland sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien" (Patiess Sembas sūdavu apraksts ar viņu āža svētkiem un ceremonijām) publicējis dažas frāzes jātvingu valodas sūdavu dialektā, to sūdavu dialektā, kurus vācu krustneši pēc jātvingu sakāves bija pārvietojuši uz Prūsijas Sembu. A. Becenbergers žurnāla "Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen" (Raksti par indoeiropiešu valodniecību) 2. numurā publicējis dažus viņa paša sakopotus teikumus jātvingu valodā. Bez tam valodnieku rīcībā ir dažādos rakstu pieminekļos saglabājušies jātvingu vietvārdi un personvārdi, pēc kuriem var spriest par jātvingu valodas fonētiskajām īpatnībām.

20. gs. 80-ajos un 90-ajos gados valodnieku zināšanas par jātvingu valodu ievērojami paplašinājušās, jo šai laikā valodnieks Z. Zinkevičs publicējis trīs rakstus (krievu, lietuviešu un angļu valodā) par kādu poļu-jātvingu vārdnīciņas rokraksta kopiju, kurā ir 215 jātvingu valodas vārdu. Viņš aiz visu triju rakstu virsrakstiem ir licis jautājuma zīmi, tā atstādams atklātu jautājumu par to, kādas baltu valodas vārdi doti vārdnīciņas otrajā pusē. Pēc Z. Zinkeviča domām, vokabulārā, pirmkārt, var būt pārstāvēta jātvingu valoda ar daudziem lituānismu piejaukumiem, otrkārt, var būt pārstāvēta valoda, ko stipri ietekmējusi jātvingu valoda un, treškārt, var būt pārstāvēta gan jātvingu, gan lietuviešu valoda. Uzreiz jāatzīmē, ka lietuviešu valodnieks stipri pārspīlē lietuviskā komponenta īpatsvaru vārdnīcā, jo daudzus neapšaubāmus aizguvumus no austrumbaltu valodām, kuri var būt gan lituānismi, gan leticismi, Z. Zinkevičs nekritiski dēvē par lituānismiem. Neapšaubāmu lituānismu poļu-jātvingu vārdnīcā nav nemaz tik daudz.

Lituānismus šīs vārdnīcas manuskriptā var skaidrot ar ekstralingvistiskiem faktoriem.

---

[6] Par senprūšu valodu skat. B ū g a 1961: 102–156; E n d z e l ī n s 1982: 9–351, 394–396; K a b e l k a 1982: 54–64.

Pēc XV gs. kariem un it īpaši pēc Toruņas līguma 1411. g. jātvingu zemes tika iekļautas Lietuvas sastāvā. Uz izpostītajām jātvingu zemēm pārcēlās daudz lietuviešu, kā arī Lietuvā dzīvojušo citu etnisko grupu iedzīvotāji, piemēram, baltkrievi. Lietuvieši apmetās tā saucamajā Lietuvas Aiznemunā. Tomēr daudz lietuviešu pārcēlās arī tālāk uz dienvidiem. Tad arī radās lietuviešu valodas salas Bebžas, Sidras, Sokoldas, Narevas un Bugas baseinos. Lietuviešu valoda šais teritorijās sāka pakāpeniski izzust pēc 1520. g., kad šīs teritorijas atdalīja no Traku apgabala un iekļāva jaunizveidotajā Poļesjes vojevodistē. Lietuviešu valodas un citu baltu idiomu pēdas šeit saglabājušās ne tikai toponīmijā, bet arī baltkrievu un poļu izloksnēs.

Bet kā izskaidrot leticismus poļu-jātvingu vārdnīciņas manuskriptā? XIII gs., kad norisinājās cīņa par Austrumbaltiju (vēlāko Livoniju), Dienvidzemgali un Dienvidsēliju iekļāva Lietuvas valstī. Ir arī zināms, ka pēc krustnešu uzvaras ap 100000 zemgaļu no savas dzimtenes pārcēlās uz Lietuvu. Tāpēc ir iespējams, ka kopā ar lietuviešiem uz jātvingu zemēm pārcēlās arī kāda daļa zemgaļu un sēļu cilšu iedzīvotāju. Viņi tad arī varēja ietekmēt Narevas baseina jātvingu izloksnes. Tikai tā var izskaidrot leticismus un fennismus jaunatrastajā poļu-jātvingu vārdnīcas manuskripta kopijā, jo nav iedomājami jātvingu tieši sakari ar seno latviešu un Baltijas somu ciltīm Latvijas teritorijā.

Jādomā, ka poļu-jātvingu vārdnīciņas sastādītājs ir bijis katoļu mācītājs. Par to netieši liecina jātvingu valodas dēvēšana titullapā par pagānu izloksnēm, kā arī tas fakts, ka manuskripts pievienots katoļu lūgšanu grāmatai latīņu valodā. Vārdnīciņas manuskripta sastādītājs ir bijis vietējais iedzīvotājs, t.i., baltkrievs, par ko liecina baltkrievu valodas elementi vārdnīcas manuskripta poļu daļā, piem., *bieły* 'balts' *biały* vietā, *busieł* 'stārķis' *bocian* vietā, *lisa* 'lapsa' *lis* vietā, *zmija* 'odze' *gadzina* vietā u. tml.

Acīmredzot vārdnīciņas manuskripta autors nemaz nav zinājis jātvingu valodu vai arī to zinājis vāji. Par to liecina daudzas kļūdas vārdnīcas manuskripta jātvingu valodas daļā: balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu jaukšana, vārdu rakstība bez galotnēm u. tml.

Lai atrisinātu jautājumu par poļu-jātvingu vārdnīcas manuskripta sarakstīšanas laiku, jāņem vērā kāds vārds, kas iekļauts šajā rokrakstā, proti, *krzyżacy* 'krustneši', kas XVI gs. vēl varēja būt aktuāls, un tas fakts, ka tikai 1553. g. jātvingi tika kristīti. Tātad par vārdnīcas manuskripta sarakstīšanas laiku var pieņemt XVI gs. pirmo pusi.

Vārdnīcas manuskriptā pārstāvētas vairākas jātvingu valodas izloksnes vai arī jātvingu un austrumbaltu izloksnes. Par to liecina baltu idioma raksturojums titullapā "Pogańske gwary z Narewu" (Narevas pagānu izloksnes) un neviendabīgie valodas materiāli vārdnīcas manuskripta otrajā daļā.

Jātvingu valoda bija tuva senprūšu valodai. Lingvisti K. Būga, J. Endzelīns, E. Frenkelis, G. Ģerulis u. c. pat atzina to par senprūšu valodas dialektu. Tomēr jau viduslaikos vēsturnieks J. Dlugošs (XV gs.) un ģeogrāfs un vēsturnieks (hroniku autors) Mehovas Matejs (XVI gs.) rakstīja par jātvingiem kā patstāvīgu etnosu un par jātvingu valodu kā patstāvīgu valodu. Mūsu dienās baltu valodniecībā pilnīgi nostiprinājies viedoklis, ka jātvingu valoda bija patstāvīga valoda rietumbaltu valodu apakšgrupā.

Jātvingu valodas raksturīgākās īpatnības bija šādas.

1. Jātvingu valodā tāpat kā senprūšu valodā divskanis *ei* bija saglabājies arī tais gadījumos, kur lietuviešu un latviešu valodā tas bija pārvērties par divskani *ie*. Par to neapšaubāmi liecina jātvingu cilmes vietvārdi dienvidaustrumu Lietuvā un dažādos vēstures avotos saglabājušies jātvingu vietvārdi un personvārdi, piem., vietvārds *Léip-al-ingis*, ciems Lazdiju rajonā, sal. ar liet. vietvārdu *Liep-al-ótas* (3 x) Prienu rajonā; jātv. personvārds *Preisinges*, sal. liet. *príeš-ingas* 'pretējs'.

2. Jātvingu valodā tāpat kā senprūšu un latviešu valodā parasti bija svelpeņi *s*, *z* tur, kur lietuviešu valodā ir šņāceņi *š*, *ž*, piem., jātv. *af* 'es' : pr. *as*, latv. dial. *as*, bet liet. *àš*; jātv. *maz* 'mazs' : latv. *mazs*, bet liet. *mãžas*. Jātvingu valodas poleksānu dialektā gaidāmo berzeņu *s*, *z* vietā dažreiz bija slēdzeņi *k*, *g*, piem., jātv. *kuo* 'suns' : latv. *suns*, liet. *šuõ*; jātv. *ginti* 'zināt' : latv. *zinât*, liet. *žinóti*. Šo fonētisko parādību jātvingu valodā var izskaidrot ar to, ka baltu valodas nav tīrās *satəm* valodas un ka tajās nereti sastopami slēdzeņi *k*, *g* (kā *centum* valodās) berzeņu *s*, *š*, *z*, *ž* vietā, piem., liet. *šaũkti*, latv. *sàukt* : liet. *kaũkti*, latv. *kàukt*; liet. *žarđis* 'aploks' : liet. *gařdas* 'aploks; aizgalds'.

3. Jātvingu valodā tāpat kā senprūšu valodā bija izskaņas *-inge*, *-ingis*. Par to liecina dienvidaustrumu Lietuvā saglabājušies jātvingu cilmes vietvārdi, piem., *Aps-ìngė* Varēnas rajonā, *Léipal-ingis* Lazdiju rajonā.

4. Kā liecina dienvidaustrumu Lietuvā saglabājušies jātvingu cilmes lietvārdi, šai valodai bija raksturīga lietvārdu uzsvērtā galotne *-ùs*, piem., *Gystùs*, Nemunas labā krasta pietekas vārds *Guostùs*, ezera vārds Aukštadvara apkārtnē; *Kertùs*, Strēvas kreisā krasta pietekas vārds; *Lajùs*, ciema vārds Traku rajonā; *Skroblùs*, Merķes kreisā krasta pietekas vārds; *Svetùs*, ezera vārds Daugu apkārtnē.

5. Pēc tiem vietvārdiem, kas saglabājušies kādreizējā jātvingu apdzīvotajā teritorijā, var arī spriest par jātvingu valodas leksiku, piem., vietvārds *Azãgis* saistāms ar senprūšu valodas apellatīvu *assegis* [*azegis*] 'ķīsis', ezeru vārdi *Gáil-iekas* un *Gáil-intas* – ar senprūšu valodas adjektīvu *gayl-is* 'balts'; purva vārds *Garba-kojis* un kalnu vārdi *Garb-ingiai* un *Garb-ùs* – ar senprūšu valodas apellatīvu *garb-is* 'kalns'; upes vārds *Kirsnà* – ar senprūšu adjektīvu *kirsn-an* 'melns'. Šie vietvārdi neapšaubāmi liecina, ka arī jātvingu valodā tāpat kā senprūšu valodā bija vārdi ar saknēm resp. vārda celmiem *azeg-*, *gail-*, *garb-*, *kirsn-*.

Kaut arī poļu-jātvingu vārdnīciņa nav liela pēc apjoma (tajā ir tikai 215 vārdu), tomēr tajā fiksētie vārdi neapgāžami liecina par jātvingu valodas Narevas dialekta kontaktiem ar citām valodām.

Jātvingu valodas poleksānu dialekta leksikai bija daudz saskaņu ar austrumbaltu valodu leksiku. Par to liecina poļu-jātvingu vārdnīciņā fiksētie jātvingu valodas vārdi, piem., jātv. *barnaj* 'bērni' : liet. *bernaĩ* 'puiši', latv. *bẽrni*; jātv. *bat* 'bet, tomēr' : liet. *bèt*, latv. *bet*; jātv. *daina* 'dziesmiņa' : liet. *dainà*, latv. *daina*; jātv. *dainid* 'dziedāt' : liet. *dainúoti*, latv. dial. *dàinuôt*; jātv. *daug* 'daudz' : liet. *daũg*, latv. dial. *daũg*, latv. *daũdz*; jātv. *ef* 'viņš' : liet. *jìs*, latv. dial. *is*, *jis*; jātv. *garf* 'stārķis' (< **garns*?) : liet. *garnỹs*, latv. *gařnis* (?); jātv. *guld* 'gulēt' : liet. *gulĩti*, latv. *gulĩt*; jātv. *kaj* 'kāja' : liet. *kója*, latv. *kãja*; jātv. *ławe* 'laiva' : liet. *lóva* 'gulta', latv. *lâva* (nozīmes attīstība jātvingu valodā: "lāva"→"plosts"→"laiva"?); jātv. *letf* 'lietus' : liet. *lietùs*, latv. *liêtus*;

jātv. *puc* 'pūce' : liet. dial. *pūtis* (kuronisms), latv. *pūce*; jātv. *puro* 'purvs, muklājs, slīkšņa' : liet. *purvas*, latv. *pùrvs*; jātv. *ſenſ* 'vecs, sens' : liet. *sẽnas* 'vecs, sens', latv. *sęns*; jātv. *taſ* 'tas' : liet. *tàs*, latv. *tas*; jātv. *tik* 'tikai' : liet. *tìk*, latv. *tik*; jātv. *ugne* 'ugunskurs, pavards' : liet. *ugnis*, liet. dial. *ùgnė*, latv. *uguns*; jātv. *upa* 'upe' : liet. *ùpė*, latv. *upe*.

Daļa poleksānu dialekta austrumbaltismu, kas atrodami poļu-jātvingu vārdnīciņā, orientēti uz lietuviešu valodu, piem., jātv. *bałtaſ* 'balts' : liet. *báltas* 'balts'; jātv. *gełi* 'drīkst; var' : liet. *gãli* 'var; spēj'; jātv. *ii* 'uz; pie' : liet *į* 'uz; pret; ap'; jātv. *łaud* 'gaidīt' (< **laukti*?) : liet. *láukti* 'gaidīt'; jātv. *łaudt* 'peldēt' (ja *l-* < *pl-*) : liet. *pláuti* 'skalot; mazgāt'; jātv. *łaugi* 'mati' (ja *l-* < *pl-*) : liet. *plaukai* 'mati'; jātv. *paſ* 'blakus, līdzās' : liet. *pàs* 'pie'; jātv. *sziasz* 'seši' : liet. *šešì* 'seši'. Tie liecina par kāda sena lietuviešu valodas dialekta ietekmi šai jātvingu valodas dialektā un saskan ar vēstures avotu liecībām par to, ka Narevas baseina zemēs pēc 1411. g. ieceļoja daudz lietuviešu.

Daļa poleksānu dialekta austrumbaltismu, kas fiksēti poļu-jātvingu vārdnīciņā, neapšaubāmi orientēti uz latviešu valodu, piem., jātv. *łapſ* 'lapsa' : latv. *lapsa*, bet liet. *lãpė*; jātv. *łelſ* 'liels' : latv. *liẽls*, bet liet. *dìdis*; jātv. *melno* 'melns' : latv. *mę̃lns*, bet liet. *júodas*; jātv. *paſauk*! 'pasaki!' (< **pasauki*) : latv. *pasàuc* < **pasàuci* < **pasaukei*; jātv. *ſini* 'sēnes' (ar *ī* < *ē*) : latv. *sẽne* (Baltijas somu cilmes vārds: līb. *sẽń*, ig. *seen*); jātv. *wa...* 'vajag' : latv. *vajag* (Baltijas somu cilmes vārds: vo. *vajaga*, līb. *vajāg* 'vajadzība, nepieciešamība; vajag'); jātv. *zagſ* 'zaķis' : latv. *zaķis* (slāvu cilmes vārds: bkr. *заѣкa* 'zaķis'). Tie liecina par kādas senlatviešu cilts valodas ietekmi šai jātvingu valodas dialektā.

Pēc V. Orjola un J. Heļimska domām, no Baltijas somu valodām aizgūti arī poļu-jātvingu vārdnīcā fiksētie vārdi: jātv. *ajga* 'beigas' < līb. *aiga* 'novads; beigas' un jātv. *ajki* 'laiks' < Baltijas somu **aika* 'laiks' (so. *aika*, ig. *aeg*). Tomēr jāatceras, ka jātvingiem nevarēja būt tiešu kontaktu ar Baltijas somu ciltīm. Tāpēc skaidrs, ka šos fennismus jātvingi varēja aizgūt tikai ar kuršu, zemgaļu vai sēļu dialektu starpniecību.

Pēc V. Orjola un J. Heļimska domām, daži poļu-jātvingu vārdnīciņā fiksētie poleksānu dialekta vārdi ir aizguvumi no ungāru valodas: jātv. *ałm* 'ābols' < ung. *alma* 'ābols' (ungāru valodā šis vārds savukārt aizgūts no tjurku valodām); jātv. *chad* 'māja' < pirmung. **xāδ* 'māja' (ung. *ház*); jātv. *fała* 'gaļa' < pirmung. **fala* 'gaļa' (ung. *falat* 'kaut kā ēdama gabals'); jātv. *wał* 'bija' < ung. *vala* 'bija' (arhaisms). Jādomā, ka šie aizguvumi atspoguļo abu etnosu kontaktus līdz VIII gs. ieskaitot, jo IX gs. beigās ungāri jau apmetās savā tagadējā dzimtenē Donavas ielejā.

Daži poļu-jātvingu vārdnīciņā sastopamie poleksānu dialekta vārdi ir aizguvumi no gotu valodas: jātv. *ate* 'māte' < go. *aiþei* 'māte'; jātv. *auu* 'ūdens' < go. *ahwa* 'ūdens'; jātv. *guti* 'krustneši' < go. *gut* – (saliktenī *gutþiuda* 'gotu tauta'); jātv. *hantuſ* 'roka' < go. *handus* 'roka'. Šie aizguvumi, acīmredzot, skaidrojami ar poleksānu un ostgotu kontaktiem I g. t. pirmajā pusē pēc Kristus dzimšanas.[7]

---

[7] Par jātvingu valodu skat. Endzelīns 1982: 380; Отрембский 1961: 3–8; Kabelka 1982: 37–39; Зинкявичюс 1984: 3–29; Zinkevičius 1985a:

c) Kuršu valoda

Kuršu valodas rakstu pieminekļu nav. S. Grūnava "Prūšu hronikā" kā senprūšu valodas paraugs dots lūgšanas "Tēvs mūsu" teksts, bet patiesībā tas nebija senprūšu valodas paraugs. Ilgu laiku to atzina par visvecāko latviešu valodā uzrakstīto šīs lūgšanas tekstu. Valodnieks V. P. Šmids, rūpīgi izanalizējis lūgšanas valodas īpatnības, nonāca pie secinājuma, ka tā uzrakstīta vai nu kuršu valodā, ko ietekmējusi latviešu valoda, vai arī arhaiskā latviešu valodā, ko stipri ietekmējusi kuršu valoda. Tomēr teksts ir par mazu, lai pēc tā varētu kaut ko konkrētāk spriest par kuršu valodu. Tāpēc drošākais avots, no kura varam šo to uzzināt par kuršu valodu, ir dažādos rakstu pieminekļos fiksētie Kursas vietvārdi un kuršu personvārdi, kā arī kuršu valodas pēdas latviešu valodas kursiskajās izloksnēs un lietuviešu valodas žemaišu izloksnēs. Saprotams, ka, izmantojot šos materiālus, var noskaidrot tikai dažas kuršu valodas fonētikas īpatnības un vienu otru šīs valodas sufiksu un konstatēt dažus šīs valodas vārdus.

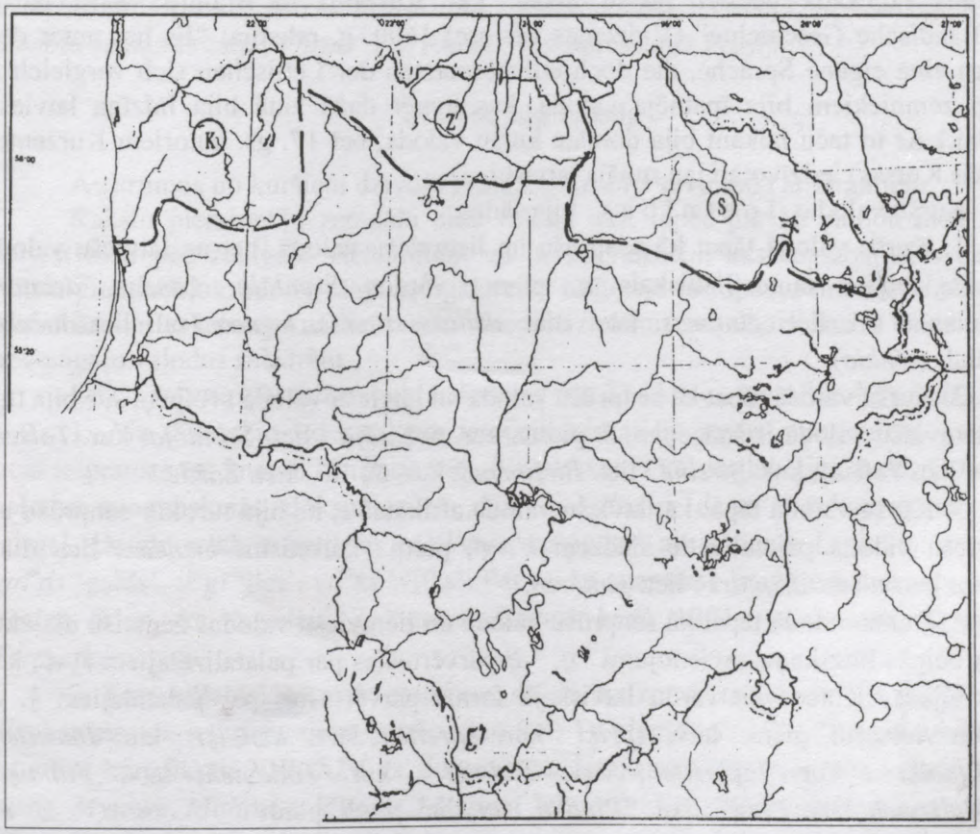

2. att. Dienvidkursa, Dienvidzemgale un Dienvidsēlija I gadu tūkstoša otrajā pusē un II gadu tūkstoša sākumā pēc Kr. dz.: K – Dienvidkursas areāls; Z – Dienvidzemgales areāls; S – Dienvidsēlijas areāls.
Skat. Анцитис, Янсон 196: 99; Таутавичюс 1980: 83; Mugurēvičs 1999: 54.

61–82; 1985b: 184–194; 1992: 99–133; Карулис 1987: 134–140; Орел, Хелимский 1987: 121–134; Судник 1987: 140–142.

Kuršu valodai bija samērā maz kopēju pazīmju ar zemgaļu, sēļu un latgaļu cilšu valodām, tāpēc nav nekāda pamata dažu valodnieku (G. Ģeruļa, V. Kiparska, J. Plāķa) apgalvojumam, ka kuršu valoda ir bijusi tikai latviešu valodas izloksne. Visvairāk kopēju īpatnību kuršu valodai bija ar senprūšu valodu. Ar šo jaunāko baltu valodniecības atziņu pilnīgi saskan arheologu A. Tautaviča, V. Sedova u. c. viedoklis. Kuršu materiālā kultūra neapšaubāmi piederēja pie rietumbaltu cilšu kultūras areāla.

Kuršu valodas kontakti ar zemgaļu un žemaišu cilšu valodām ietekmēja tās attīstību. Kuršu valoda ieguva dažas šo valodu īpatnības un tuvinājās austrumbaltu valodām. Vēlāk tā "izkusa" šais valodās, tomēr kuršu valodas pēdas saglabājušās latviešu valodas kursiskajās izloksnēs un lietuviešu valodas žemaišu izloksnēs.

Ap 1690. g., kā aizrādīja V. Kiparskis savā darbā "Die Kurenfrage" (Kuršu jautājums), M. Pretorijs (Prätorius) darbā "Deliciae Prussicae" (Prūšu lieglaimība) bija rakstījis, ka kurši (die Kuren) runājot *īpatei* 'īpaši', *zirdime* 'dzirdam', *verdas* 'vārds', bet lietuvieši – *ypačiai*, *girdime*, *vardas*, prūši *kirdime*, *wirdas*. No tā gan nevar secināt, ka tai laikā vēl runāta kuršu cilts valoda, jo minētās ziņas M. Pretorijs var būt pārņēmis no kāda vecāka rakstu avota. Par Kurzemi M. Brandiss savā darbā "Liefländische Geschichte" (Vidzemes vēsture) 1600. g. rakstīja: "Es hat unter den Bauern eine eigene Sprache, die doch etlichermassen der Lettischen sich vergleicht." (Starp zemniekiem bija īpatnēja valoda, kas tomēr dažā ziņā bija līdzīga latviešu valodai.) Ar to taču laikam bija domāta kuršu valoda, bet 17. gs. autoriem Kurzemes (bijušās Kursas) iedzīvotāji jau runāja latviski.

Kuršu valodas ī p a t n ī b a s bija šādas:

1. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu un lietuviešu valodā, bet ne latviešu valodā bija saglabājies tautosillabiskais *n*, piem., vārdos *Svęntāja*, *Landze*, *dzintars* (kuronisms, sal. liet. *gintaras*, latv. dial. *dzītars*, *zītars*), *męnca* (sal. liet. *ménkė*, liet. dial. *ménkia*).

2. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu valodā un latviešu valodā svelpeņi *s*, *z* bija tur, kur lietuviešu valodā ir šņāceņi *š*, *ž*, piem., kur. *Svęntāja* : liet. *Šventója*; kur. *Talsen*, *Telse* : liet. *Telšiaĩ*; kur. *Birsine* : liet. *Biržinėnai*; kur. *Sarde* : liet. *Žarđė*.

3. Kuršu valodā tāpat kā latviešu valodā afrikātas *c*, *dz* bija tur, kur senprūšu un lietuviešu valodā palatalizētie slēdzeņi *k'*, *g'*, piem., kuronisms *męnca* : liet. dial. *ménkia*; kuronisms *dzintars* : liet. *gìntaras*.

4. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu valodā un lietuviešu valodas žemaišu dialektā celma beigās līdzskaņu savienojumi **tj*, **dj* pārvērtušies par palatalizētajiem *t'*, *d'*, kas vēlāk bijušās Kursas vietvārdu latviskajā formā pārvērtušies par palatālajiem *ķ*, *ģ*. To rāda vietvārdi, piem., latv. *Apriķi* : kur. *Apretten*; latv. *Jamaiķi* : kur. *Jameiten*; latv. *Lipaiķi* : kur. *Lippayten*; latv. *Tadaiķi* : kur. *Todayten*; latv. *Vaîtaiķi* : kur. *Walteyten*; latv. *Plug'i* : kur. **Plud'ai*, latv. dial. *pludi* 'plūdi'.

5. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu un lietuviešu valodā patskanis *u* visnotaļ saglabājies līdzskaņu *v*, *b* priekšā, piem., latv. dial. (kuronisms) *zuve* 'zivs' : liet. *žuvìs*; latv. dial. (kuronisms) *dubęns* 'dibens' : liet. *dùgnas* 't. p.' (< **dubnas*).

6. Vismaz vienā kuršu valodas izlokšņu daļā tāpat kā senprūšu valodā patskanis *u* bija pārvērties par *o*. To rāda latviešu valodas kursisko izlokšņu un lietuviešu valodas žemaišu dialekta vārdi, piem., latv. dial. (kuronisms) *bobinât* (< *bubinât*), *bobulis*

(< *bubulis*), *soga* (< *suga*); liet. dial. (žem.) *bova* 'bija' : liet. *bùvo* 't. p.', sal. pr. *druwē* un *drowe* '(viņš, viņa, viņi, viņas) tic'.

7. Kuršu valodā tāpat kā vismaz vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā patskanis *i* bija pārvērties par *e*. Par to liecina latviešu valodas kursisko izlokšņu dotumi, piem., latv. dial. (kuronisms) *dvālekts*, *dvālektis* līdzās *dvālikts*, *dvāliktis* 'mēra vienība' : liet. *dvoliktas* 'sieka sestā daļa'.

8. Vismaz vienā kuršu valodas izlokšņu daļā tāpat kā senprūšu valodā un lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs bija saglabājies divskanis *ei*, piem., kur. *Gaweysen* : latv. *Gaviêze*; kur. **leikas* 'pārticis' (no kā līb. *løiga* 't. p.') : liet. *lẽykas* 'pārējais, atlikušais, liekais'; latv. dial. (kuronisms) *sērdeinīte* : latv. *sērdienīte*.

9. Daudzi kuršu personvārdi saskanēja ar seno prūšu personvārdiem, piem., kur. *Butill* : pr. *Butil*; kur. *Kurwe* : pr. *Curwin*; kur. *Waldune* : pr. *Waldūns*. Arī daudzi Dienvidkurzemes (bijušās Ziemeļkursas) vietvārdi saskan ar senās Prūsijas vietvārdiem, piem., *Bārta* bij. Kursā : *Bartha* senajā Prūsijā; *Sęmba* bij. Kursā : *Sambia* senajā Prūsijā; *Vârme*[2] bij. Kursā : *Warmia* senajā Prūsijā.[8]

d) Zemgaļu valoda

Austrumos no kuršiem dzīvoja zemgaļi, kas bija tuvu rada ar latgaļiem.

Rakstu pieminekļu zemgaļu cilts valodā nav, tāpēc par šo valodu mēs varam spriest tikai pēc zemgaļu vietvārdiem un personvārdiem, kas saglabājušies dažādos rakstu pieminekļos, pēc bijušajā zemgaļu cilts teritorijā sastopamo mūsdienu vietvārdu īpatnībām un to latviešu un lietuviešu valodas izlokšņu īpatnībām, kuras skaidrojamas ar zemgaļu valodas substrātu.

Dažas raksturīgākās zemgaļu valodas f o n ē t i k a s īpatnības bija šādas.

1. Aiz sākotnējo īso patskaņu tautosillabiskajiem savienojumiem ar sonantu *r* ticis iesprausts īss anaptikses patskanis. Šis patskanis vēl saglabājies daudzās latviešu valodas zemgaliskajās izloksnēs, piem., latv. dial. *dar^{a}zs* 'dārzs', *var^{a}na* 'vārna', *zir^{a}gs* 'zirgs'. Daudz retāk anaptikses patskanis sastopams aiz sonanta *l*, piem., latv. dial. *gal^{a}ds* 'galds', *il^{a}gi* 'ilgi', *vil^{a}ks* 'vilks'. Par to, ka anaptikse jau bijusi zemgaļu valodā, liecina fakts, ka tagadējā Zemgales *Tērvete* kādā 1271. g. dokumentā rakstīta *Terevethene*.

2. Tautosillabiskie savienojumi *an*, *en*, *in*, *un* zemgaļu valodā bija pārvērsti par divskaņiem *uo*, *ie* un garajiem patskaņiem *ī*, *ū*. To pierāda vairāku Zemgales vietvārdu rakstība, kuri fiksēti XIII–XIV gs. dokumentos latīņu un viduslejasvācu valodā, piem., zemg. *Mytowe*, *Mithovia*, *Mitowe*, *Mitovia* 'Jelgava' : liet. *Mintaujà* 't. p.'; zemg. *Slok* : latv. *Slùoka*, bet liet. *slánka* 'sloka'.

3. Zemgaļu valodā tāpat kā latviešu valodā lietuviešu valodas šņāceņiem *š*, *ž* atbilda svelpeņi *s*, *z*. Par to liecina viduslaiku dokumentos sastopamie zemgaļu vietvārdi un personvārdi un mūsdienu vietvārdu formas bijušajā zemgaļu cilts

---

[8] Par kuršu valodu skat. B ū g a 1961: 156–251; E n d z e l ī n s 1951: 6–8; 1982: 385–386; S c h m i d 1962: 261–272; K a b e l k a 1982: 63–73.

teritorijā, piem., zemg. *Missa* : latv. *Misa* (Iecavas pieteka), liet. *Mìšė* (ezers); zemg. *Nameise* (virsaiša vārds) : liet. *Nameĩšis*; *Sviřkalis* (toponīms Ziemeļlietuvā bij. zemgaļu teritorijā) : liet. *Švìrkalis* (upe Lietuvā); zemg. *Sagare* (oikonīms) : liet. *Žagãrė*, *Zębrus* (ezers Dobeles raj. Zebrenē) : liet. *žẽbras* 'tāds, kas ir ar raibu purnu; netīrs (par seju)'.

4. Pirmbaltu aukslējeņi **k'*, **g'* priekšējās rindas patskaņu priekšā zemgaļu valodā tāpat kā latviešu valodā bija pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*, piem., zemg. *Autzis* : latv. *Aũce*; zemg. *Zervinas* (vietvārds ar *Z-* = *Dz-*) : latv. *dzẽrve*, bet liet. *gérvė*.[9]

e) Sēļu valoda

Austrumos no zemgaļiem un rietumlatgaļiem dzīvoja sēļi, kas bija tuvu rada ar austrumlatgaļiem un rietumlatgaļiem, zemgaļiem un žemaišiem.

Rakstu pieminekļu sēļu valodā nav, tāpēc par šo valodu mēs varam spriest tikai pēc senās Sēlijas vietvārdiem un personvārdiem, kas saglabājušies dažādos viduslaiku rakstu pieminekļos, pēc bijušajā sēļu cilts teritorijā sastopamo mūsdienu vietvārdu īpatnībām un pēc to latviešu un lietuviešu valodas izlokšņu arhaiskajām īpatnībām, kas skaidrojamas ar sēļu cilts valodas substrātu.

Raksturīgākās sēļu valodas f o n ē t i s k ā s īpatnības bija šādas.

1. Sēļu valodai tāpat kā austrumlatgaļu dialektam bija raksturīga patskaņu *o* un *a* pozicionālā distribūcija resp. pozicionālā pārskaņa *o* > *a*, kas izsecināta ar salīdzināmi vēsturiskās metodes palīdzību.

2. Sēļu valodā tāpat kā austrumlatgaļu dialektā priekšējās rindas patskaņi *i*, *e*, *ē* noteiktās pozīcijās bija pārvērsti par vidējās rindas patskaņiem *y*, *a*, *ā*. Par to liecina XIV gs. rakstu avotos fiksētais Austrumvidzemes vietvārds *Barsone* 1375. un 1389. g. (mūsdienu latviešu literārās valodas forma *Bẽrzaune*), kur jau realizējusies pozicionālā pārskaņa *ē* > *ā*. Pozicionālā pārskaņa *e* > *a* un *ē* > *ā* bija raksturīga arī dienvidsēļu dialektam, kas vēlāk integrējās lietuviešu tautības valodā. Par to liecina lietuviešu valodas Kupišķu izloksnes dotumi, piem., *madùs* 'medus', *tā́vas* 'tēvs' u. c.

3. Sēļu valodai bija raksturīga palatālā pārskaņa jeb epentēze pretstatā austrumlatgaļu dialektam, kur palatālā pārskaņa bija tikai sporādiska, piem., sē. **a^{e}kis* 'acs' (*>a^{e}cs*).

4. Sēļu valodas ziemeļu dialektā īso patskaņu savienojumi ar tautosillabisko *n* bija pārveidoti par diftongoīdiem **ī^{e}*, **ū^{o}* un garajiem patskaņiem *ī*, *ū*. Par šādu pārveidojumu ziemeļu dialektā liecina upes vārda rakstība *Vesyten* 1392. g. (sal. latv. *Viesīte*, bet liet. *Viešintà*). Tomēr sēļu valodas dienvidu dialektā, ko runāja Lietuvas ziemeļaustrumos, īso patskaņu savienojumi ar tautosillabisko *n* bija saglabājušies. To rāda tā paša vietvārda rakstījumi *Vesinthe* 1261. g., *Wesinte* 1261. g. un mūsdienu lietuviešu izlokšņu formas senajā dienvidsēļu zemē ziemeļaustrumu Lietuvā, piem., verba tagadnes 3. personas forma *zinti* 'vārguļo'.

---

[9] Par zemgaļu valodu skat. B ū g a 1961: 256–267; Š m i t s 1921: 48; K a b e l k a 1982: 78–80. Alternatīvu viedokli par zemgaļu valodu izteikusi V. Dambe, skat. D a m b e 1959: 448–449; 1963: 248–257.

5. Sēļu valodā tāpat kā latgaļu, zemgaļu, kuršu, senprūšu un jātvingu valodā lietuviešu valodas šņāceņiem *š*, *ž* atbilda svelpeņi *s*, *z*, piem., sē. *Vesinte*, *Wesinte*, *Vesyten* (upes vārds) : liet. *Viešintà*; sē. *Zálvas* (ezera vārds ziemeļaustrumu Lietuvā) : liet. *Žalvẽ* (upes vārds).

6. Sēļu valodā tāpat kā austrumlatgaļu dialektā un daļā slāvu valodu līdzskaņu savienojumi **pj*, **bj*, **vj*, **mj*, jādomā, bija pārvērtušies par *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* ne tikai vārda saknes sākumā, bet arī saknes un piedēkļa sadurā.

7. Sēļu valodā mantotajos vārdos tāpat kā latgaļu, zemgaļu un kuršu valodā pirmbaltu aukslējeņi **k'*, **g'* priekšējās rindas patskaņu priekšā un līdzskaņu savienojumi **k'j*, **g'j* bija pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*. Šī fonētiskā īpatnība saglabājusies latviešu valodas sēliskajās izloksnēs un baltiskas cilmes vietvārdos ziemeļaustrumu Lietuvā (bijušajā Dienvidsēlijā), piem., *Cinaitės* : latv. *cinis*; *Dzirnų ẽžeras* : latv. *dzirnas*.

8. Sēļu valodā tāpat kā austrumlatgaļu dialektā līdzskaņi bija palatalizēti priekšējās rindas patskaņu un palatalizēto līdzskaņu priekšā.

9. Sēļu valodā aizgūtajos vārdos tāpat kā austrumlatgaļu dialektā aukslējeņi **k'*, **g'* bija pārvērtušies par afrikātām *č*, *dž* (> *č*, *dž* latviešu valodas sēliskajās izloksnēs). Par to liecina: a) daudzi toponīmi ziemeļaustrumu Lietuvā, piem., oikonīmi *Čedasaĩ*, *Čivỹliai* u. c., limnonīmi *Čẽdasas*, *Čiáunas*, *Čičiráitis*, *Čičiras* u. c., b) latviešu valodas sēlisko izlokšņu vārdi ar *č*, *dž* mīkstināto aukslējeņu *k'*, *g'* un mīksto aukslējeņu *ķ*, *ģ* vietā, piem., *kačis* 'kaķis', *zòdžis* 'zāģis' Zasā u. c.[10]

f) Latgaļu valoda

Lai noskaidrotu jautājumu par latgaļu cilts valodu, jābūt skaidrībai par pašu latgaļu etnosu. Taču jautājums par latgaļu cilti, kā jau noskaidrojām šā darba 1. daļā, ir visai sarežģīts. Daži zinātnieki izteikuši domu par divām latgaļu ciltīm (latvji un latgaļi vai latgaļi un letgaļi). Šo pieņēmumu lingvistiski centās pamatot K. Ancītis un A. Jansons, taču nesekmīgi.[11]

Ir arī mēģinājums šo hipotēzi pamatot no antropoloģijas viedokļa. R. Deņisova, analizējot latgaļu VII–XIV gs. kranioloģisko materiālu, atzīst, ka Latgales un Vidzemes latgaļi pēc sava antropoloģiskā tipa mazliet atšķīrās. Tāpēc viņa secina, ka Latgales un Vidzemes latgaļi pēc izcelsmes bija dažādas austrumbaltu ciltis, kas ienākušas Latvijā no dažādām vietām (Vidzemes latgaļi no dienvidiem, bet Latgales latgaļi no austrumiem) un, domājams, runājušas dažādās valodās.[12] Tomēr jāatzīst, ka antropoloģes R. Deņisovas proponētā divu latgaļu cilšu robeža un austrumlatgaļu un rietumlatgaļu robeža, ko var izsecināt no XIII–XIV gs. rakstītajos vēstures avotos

---

[10] Par sēļu valodu skat. Būga 1961: 267–282; Endzelīns 1982: 388–389; Kušķis 1967: 9–20; Karaliūnas 1972: 17–18; Breidaks 1977: 245–248; 1981: 85–97; 1992: 34–37; 1996: 5, 13, 14, 18–20, 31–35; 1997: 93–113; Брейдак 1972: 33–40; 1977а: 10–19; 1977б: 26–35; 1979: 124–129; 1981а: 37–45; 1981б: 241–246; 1982: 81–82; 1985: 206–211; 1988: 219–228; 1989: 4–33; Рудзите 1980: 159–163; Rudzīte 1996: 45–50; Kabelka 1982: 83–85; Ванагас 1985: 196–201.

[11] Анцитис, Янсон 1962: 55; Breidaks 1999: 30–31.

[12] Денисова 1990: 66–75.

sastopamo vietvārdu fonētisko īpatnību analīzes, krasi atšķiras.[13] Tāpēc viņas secinājums par divām atsevišķām latgaļu ciltīm no valodniecības viedokļa nav korekts.

R. Deņisovas doma, ka Latgales latgaļi Latvijā ienākuši no austrumiem, ir pretrunā ar baltu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības atziņu. Jau J. Endzelīns, izanalizējis daudzas latviešu augšzemnieku un lietuviešu žemaišu dialekta izoglosas, secināja, ka augšzemnieku un žemaišu priekšteči senatnē dzīvojuši kaimiņos.[14] Tātad austrumlatgaļi Latvijā ieradušies no dienvidrietumiem, nevis no austrumiem. Par to liecina daudzi valodas vēstures fakti (gan latgaļu un sēļu valodas ciešie sakari ar žemaišu cilts valodu,[15] gan latgaļu un sēļu valodas kontakti ar kuršu valodu[i]).

Ņemot vērā gan rakstīto vēstures avotu liecības, gan baltu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības un latviešu vēsturiskās dialektoloģijas atzinumus, jāatzīst, ka ir bijusi viena (un nevis divas!) latgaļu cilts, kurai ir bijusi dialektāli stipri diferencēta valoda. Šai cilts valodā bija divi visai atšķirīgi dialekti: austrumlatgaļu un rietumlatgaļu dialekts. Latgaļu cilts valodas dialektālo sadrumstalotību noteica vairāki cēloņi: 1) daļa dialektālo pazīmju bija mantotas no austrumbaltu pirmvalodas; 2) samērā plašā teritorija, ko apdzīvoja cilts; 3) stipra zemgaļu cilts valodas ietekme (it īpaši dienvidrietumu Vidzemē) rietumlatgaļu dialektā; 4) vairāku atšķirīgu Baltijas somu valodu substrāts.

Pamatojoties uz dialektoloģijas atzinumiem, J. Endzelīns rakstīja, ka tās izloksnes, kas tiek runātas Vidzemes vidienē un it īpaši dienvidrietumos, ir diezgan līdzīgas Lielupes baseina izloksnēm. Atšķirību nav daudz, un, pēc viņa domām, var iedomāties laiku, kad to nemaz nebija.[17] Arī arheologi atzīst, ka V–VIII gs. dienvidrietumu Vidzemē dzīvojuši zemgaļi.[18] Tātad šā areāla izloksnēs ir neapšaubāms zemgaļu valodas substrāts. Tāpēc pilnīgi pamatoti uz rietumlatgaļu dialektu var attiecināt zemgaļu valodas raksturojumu. Tikai centrālajā un dienvidrietumu Vidzemē atšķirībā no zemgaļu valodas nebija anaptikses.

Austrumlatgaļu dialekts jau XIII–XIV gs. stipri atšķīrās no rietumlatgaļu dialekta.[19] Atzīmēsim dažas šā dialekta f o n ē t i s k ā s pazīmes.

1. Austrumlatgaļu dialektam tāpat kā sēļu valodai bija raksturīga patskaņu *o* un *a* pozicionālā distribūcija resp. pozicionālā pārskaņā *o* > *a*, kas izsecināta ar salīdzināmi vēsturiskās metodes palīdzību.

2. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā priekšējās rindas patskaņi *i*, *e*, *ē* noteiktās pozīcijās bija pārvērtušies par vidējās rindas patskaņiem *y*, *a*, *ā*, piem., *Gulbana* 'Gulbene' 1224. g. (< **Gulbena*).

3. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā bija saglabājušies pirmbaltu un austrumbaltu garie patskaņi **ī*, **ū*. Tie ir senākajos Latgales vietvārdu fiksējumos rakstu pieminekļos, piem., *Lixnam* 'Līksnu' 1230. g. (Acc. sing.) (mūsdienu *L'êiksna*), *Sunakelen* 'Sūnāklis' 1478. g. (mūsdienu *Sŷunùokl'iś*). Šie garie patskaņi saglabājušies

---

[13] Б р е й д а к 1988: 219–228; B r e i d a k s 1999: 31.
[14] E n d z e l ī n s 1974: 41–56.
[15] E n d z e l ī n s 1974: 56; Б р е й д а к 1979: 124–129; 1981б: 241–246; B r e i d a k s 1992: 34–37.
[16] R u d z ī t e 1964: 24; B r e i d a k s 1969: 40–51.
[17] E n d z e l ī n s 1980: 479.
[18] V a s k s 1997: 74.
[19] Б р е й д а к 1988: 219–228

arī Ciskādu (pie Rēzeknes) lietuviešu senajos aizguvumos no austrumlatgaļu dialekta, piem., *cýrulis* 'cīrulis', *stūrỹs* 'stūris' (Rēzeknes apkaimes mūsdienu latgaliskajās izloksnēs *c'èirul's'*, *stỳur's'*).

4. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā patskaņu tautosillabiskie savienojumi ar nāseni **en*, **on*, **in*, **un* bija pārvērtušies par **ī^{e}*, **ū^{o}*, **ī*, **ū*.

5. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā un daudzās slāvu valodās līdzskaņu savienojumi **pj*, **bj*, **vj*, **mj* bija pārvērtušies par *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* ne tikai vārda saknes sākumā, bet arī saknes un piedēkļa sadurā.

6. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā rietumlatgaļu dialektā, sēļu, zemgaļu un kuršu valodā pirmbaltu un austrumbaltu palatalizētie aukslējeņi **k'*, **g'* un šo aukslējeņu savienojumi ar **j* – **k'j*, **g'j* bija pārvērtušies par afrikātām **c'*, **dz'* (> *c*, *dz*), piem., *Nitczegale* 'Nīcgale' 1254. g.

7. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā līdzskaņi palatalizējās priekšējās rindas patskaņu un palatalizēto līdzskaņu priekšā.

8. Austrumlatgaļu dialekta aizguvumos tāpat kā sēļu valodā palatalizētie aukslējeņi **k'*, **g'* bija pārvērtušies par afrikātām *č'*, *dž'* (> *č*, *dž* latgalisko izlokšņu lielākajā daļā).[20]

g) Lietuviešu valoda

Lietuviešu tautības valoda radusies, integrējoties lietuviešu, aukštaišu un žemaišu cilšu valodām vienā valodā. Tāpat lietuviešu tautības valodā integrējušies kuršu dienvidu dialekts, jātvingu ziemeļu jeb sūdavu dialekts, sēļu dienvidu dialekts un zemgaļu dienvidu dialekts. Visu šo integrējušos valodu un dialektu pazīmes vēl daļēji saglabājušās mūsdienu lietuviešu valodas dialektos un izlokšņu grupās.

Pirmais zināmais lietuviešu valodas teksts ir 1503. g. izdotās grāmatas *"Tractatus sacerdotalis"* (Priesteru traktāts) pēdējā lappusē ar roku ierakstītās trīs lūgšanas (Tēvs mūsu, Esi sveicināta, Marija un Es ticu). Noskaidrots, ka šis teksts ierakstīts XVI gs. sākumā un ka tas ir noraksts no vēl vecāka teksta. Šis vecākais teksts bija tulkojums no poļu valodas.

Vecākā grāmata lietuviešu valodā ir 1547. g. iznākušais M. M a ž v ī d a *katehisms*. J. B r e t k ū n a *Bībeles* tulkojums no 1579.–1590. g. palicis manuskriptā. Lietuviešu valodas vēsturei īpaši nozīmīgi ir M. D a u k š a s darbi (*katehisms* no 1595. g. un *postilla* no 1599. g.), jo tajos ļoti bieži ir apzīmēta akcenta vieta un viņa akcentuācija nereti ir arhaiskāka nekā mūsdienu lietuviešu valodas akcentuācija.

Pirmā lietuviešu valodas gramatika – K. S i r v ī d a *"Clavis linguae Lituanicae"* (Lietuviešu valodas atslēga) no 1630. g. nav saglabājusies. D. K l e i n a *"Grammatica Litvanica"* (Lietuviešu gramatika) izdota 1653. g. Autors te sniedzis pirmās ziņas par lietuviešu valodas izloksnēm un centies normēt Mazlietuvas (Austrumprūsijas lietuviešu) rakstu valodu. 1673. g. izdota K. S a p ū n a gramatika *"Compendium grammaticae Lithvanicae"* (Lietu-viešu gramatikas saīsināts kurss). 1737. g. iznāca *"Universitas lingvarum Lithvaniae"* (Lietuvas valodu pasaule). 1747. g.

---

[20] Par latgaļu valodas austrumu dialektu skat. B r e i d a k s 1977a: 245–248; 1981: 85–91; 1992: 34–37; 1996: 6–8, 14, 15, 18–20, 31–38; 1997: 93–113; Б р е й д а к 1972: 33–53; 1974: 220–221; 1977a: 10–19; 1977б: 26–35; 1979: 124–129; 1981a: 37–45; 1981б: 241–246; 1982: 81–88; 1988: 219–228.

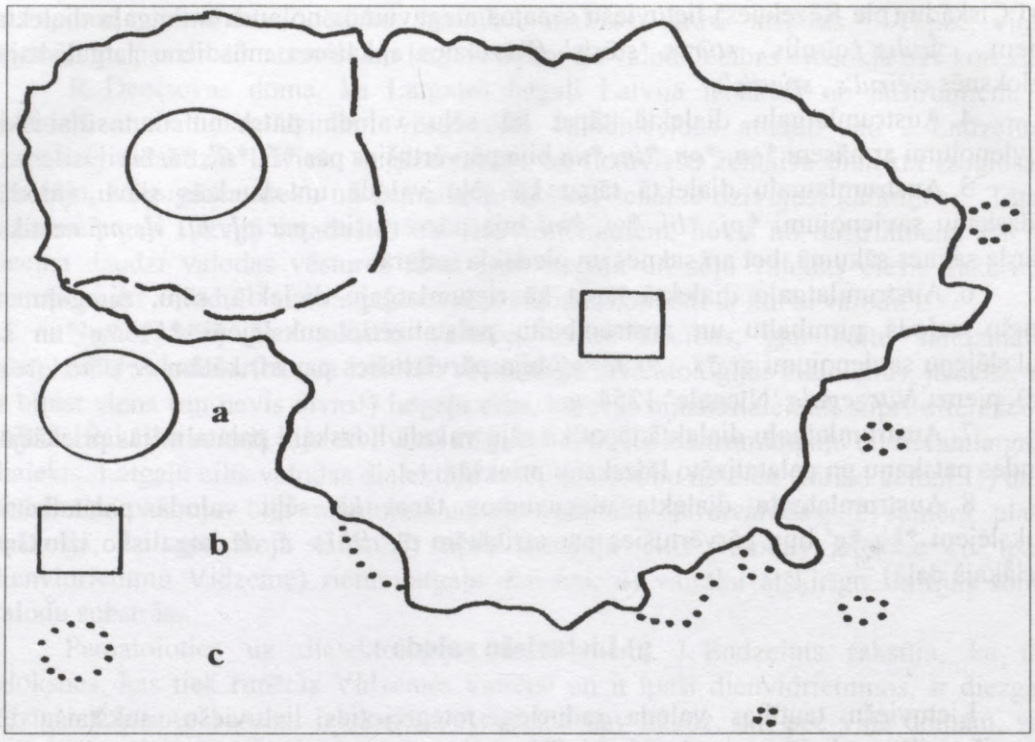

3. att. Lietuviešu valodas dialekti: a – žemaišu dialekts; b – aukstaišu dialekts; c – aukštaišu izloksnes Polijā un Baltkrievijā.
Skat. Zinkevičius 1966: 446; Kabelka 1982: 113.

izdots P. R ū i g a *darbs* "*Anfangsgründe einer littauischen Grammatick*" (Lietuviešu gramatikas pamati).

Vecākā lietuviešu valodas vārdnīca ir K. S i r v ī d a "*Dictionarium trium linguarum*" (Triju valodu vārdnīca resp. Poļu-latīņu-lietuviešu vārdnīca), kas izdota 1629. g.

Lietuviešu valodā izšķir divus dialektus – aukštaišu un žemaišu dialektu. Savukārt šos dialektus iedala vairākās izlokšņu grupās un daudzās izloksnēs.

Aukštaišu dialektā šķiramas trīs izlokšņu grupas: rietumu aukštaišu izloksnes, austrumu aukštaišu izloksnes un dienvidu aukštaišu izloksnes. Savukārt rietumu aukštaišu izlokšņu grupu iedala Šauļu, Kauņas un Klaipēdas novada izloksnēs. Austrumu aukštaišu izlokšņu grupu iedala Panevēžas, Kupišķu, Anīkšu un Viļņas izloksnēs. Dienvidu aukštaišu izlokšņu grupu sīkākās izloksnēs nesadala.

Rietumu aukštaišu izlokšņu raksturīga pazīme ir tautosillabiskie savienojumi *an*, *am*, *en*, *em* un *ą* (< *an*), *ę* (< *en*), kas atbilst lietuviešu literārās valodas *an*, *am*, *en*, *em*, *ą*, *ę*, piem., liet. dial. *lañkas* 'loks', *kañpas* 'stūris; kakts', *šveñtė* 'svētki', *teñpia* 'stiepj', *drąsùs* 'drošs; drosmīgs', *tę̃sia* 'turpina; stiepj; velk'.

Dienvidu aukštaišu izlokšņu raksturīga pazīme ir tautosillabiskie savienojumi *an*, *am*, *en*, *em* un garie patskaņi *ū* (< *ų*), *y* (< *į*), kas atbilst lietuviešu literārās valodas *an*, *am*, *en*, *em*, *ą*, *ę*, piem., liet. dial. *žūsìs* 'zoss' : liet. *žąsìs* 't. p.'; liet. dial. *tỹsia* 'turpina; stiepj; velk' : liet. *tę̃sia* 't. p.'.

Austrumu aukštaišu izlokšņu raksturīga pazīme ir tautosillabiskie savienojumi *un*, *um*, *in*, *im* un garie patskaņi *ū* (< *ų*), *y* (< *į*), kas atbilst lietuviešu literārās valodas *an*, *am*, *en*, *em*, *ą*, *ę*, piem., liet. dial. *luñkas* 'loks' : liet. *lañkas* 't. p.'; liet. dial. *kuñpas* 'stūris; kakts' : liet. *kañpas* 't. p.'; liet. dial. *švinte* 'svētki' : liet. *šveñtė* 't. p.'; liet. dial. *tiñpia* 'stiepj' : liet. *teñpia* 't. p.'; liet. dial. *drūsùs* 'drošs; drosmīgs' : liet. *drąsùs* 't. p.'; liet. dial. *tỹsia* 'turpina; stiepj; velk' : liet. *tęsia* 't. p.'.

Žemaišu dialektā šķiramas trīs izlokšņu grupas: dienvidu izloksnes, ziemeļu izloksnes un rietumu izloksnes. Pēc vārda *dúona* 'maize' izrunas šīs izloksnes dažreiz arī dēvē par dūnininku, dounininku un dōnininku izloksnēm. Starp žemaišu un aukštaišu dialektu ir arī pārejas izloksnes.

Dienvidu jeb dūnininku izlokšņu garajiem patskaņiem *ū*, *ī* lietuviešu literārajā valodā atbilst divskaņi *uo*, *ie*, piem., liet. dial. *dū́na* 'maize' : liet. *dúona* 't. p.'; liet. dial. *pýns* 'piens' : liet. *píenas* 't. p.'.

Ziemeļu jeb dounininku izlokšņu divskaņiem *ou*, *ei* lietuviešu literārajā valodā atbilst divskaņi *uo*, *ie*, piem., liet. dial. *dóuna* 'maize' : liet. *dúona* 't. p.'; liet. dial. *péins* 'piens' : liet. *píenas* 't. p.'.

Rietumu jeb dōnininku izloksnēs garajiem patskaņiem *o*, *ė* lietuviešu literārajā valodā atbilst divskaņi *uo*, *ie*, piem., liet. dial. *dóna* 'maize' : liet. *dúona* 't. p.'; liet. dial. *pė́ns* 'piens' : liet. *píenas* 't. p.'.

Pirms J. Jablonska (1860–1930) lietuviešiem nebija vienotas normētās valodas. Mūsdienu lietuviešu literārā valoda izveidojusies uz aukštaišu dialekta rietumu izlokšņu grupas dienvidu izlokšņu pamata, ko līdz Otrā pasaules kara beigām vēl runāja Mazlietuvā (lietuviešu apdzīvotajā Austrumprūsijas daļā) un mūsu dienās vēl runā apgabalā starp Naumiesti, Sintautiem, Šakiem, Lukšiem un Pilvišķiem (šai apgabalā dzimis mūsdienu lietuviešu literārās valodas pamatlicējs J. Jablonskis).[21]

h) Latviešu valoda

1) Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas, to cilme

Latviešu tautības valoda izveidojās, integrējoties latgaļu, zemgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodām. Integrācijas process pamatos beidzās XVII gs. sāku-mā. Asimilācijas rezultātā latviešu tautības valodā ieplūda to Baltijas somu valodas, kuri apdzīvoja Latvijas teritoriju. Topošo latviešu tautības valodu ietekmēja arī Latvijā ieceļojušo lietuviešu, igauņu, krievu, baltkrievu un poļu valoda. Kā atzīmēja P. Einhorns XVII gs., latviešu valodā bija trīs visai atšķirīgi dialekti.[22]

Arī mūsdienu latviešu valodā ir trīs dialekti. Kurzemes ziemeļos un Vidzemes rietumos runā lībisko dialektu. Šai dialektā ir divas izlokšņu grupas. Kurzemes ziemeļu daļā runā tāmnieku izloksnes, bet Vidzemes rietumos – Vidzemes lībiskās izloksnes. Vidus dialektu runā Vidzemes vidienē ap Valku, Valmieru, Cēsīm un Rīgu, Zemgalē ap Jelgavu un Dobeli un Kurzemes dienvidu daļā. Vidus dialektā ir trīs izlokšņu grupas: Vidzemes vidus izloksnes, zemgaliskās izloksnes un kursiskās izloksnes.

---

[21] Par lietuviešu valodu skat. Endzelīns 1982: 396–401; Kabelka 1982: 111–131.

[22] Par latviešu tautības valodas cilmi skat. Breidaks 1998: 82–84 ar literatūras norādēm.

Latvijas austrumos (Austrumvidzemē, Austrumzemgalē un Latgalē) runā augšzemnieku dialektu. Augšzemnieku dialektā ir divas izlokšņu grupas: latgaliskās izloksnes un sēliskās izloksnes. Tomēr nav jāaizmirst, ka kāda apgabala izlokšņu īpatnībām nav visām vienādas robežas, var gan nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne visam dialektam. Tāpēc starp dialektiem paliek izloksnes, kas veido starp tiem pārejas joslu. Šādās pārejas joslās sastopamas gan viena, gan otra dialekta pazīmes.

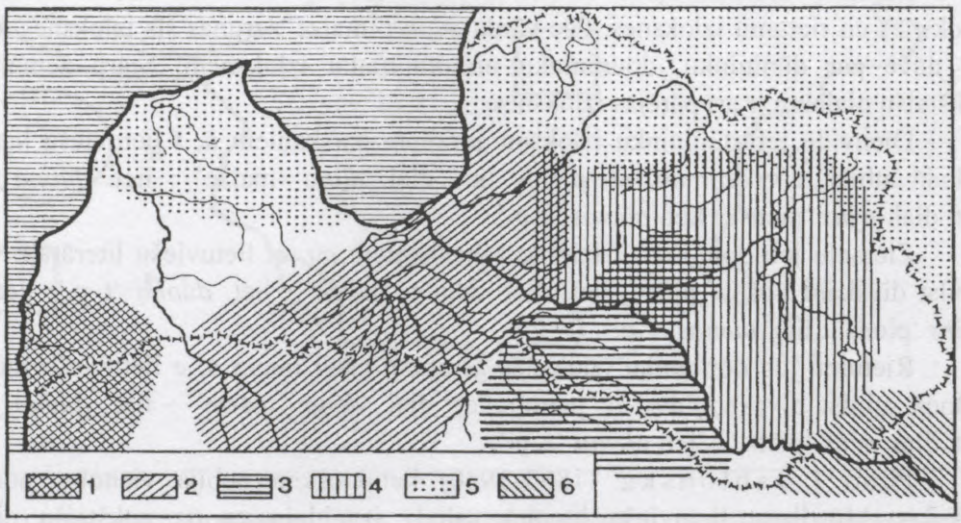

4. att. Vairākas etniskās grupas Baltijā V–VIII gs. pēc Kr. dz.: 1 – kurši; 2 – zemgaļi; 3 – sēļi; 4 – latgaļi; 5 – Baltijas somi; 6 – Tušemļas-Bancerovas kultūras balti. Skat. Vasks 1997: 74.

Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes radušās uz austrumlatgaļu cilts valodas bāzes, un augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes radušās uz sēļu cilts valodas pamata.

Antropologi un arheologi ir konstatējuši sēļu sajaukšanos ar latgaļiem. Dienvidaustrumu Vidzemes sēļus jau līdz XII gs. bija asimilējuši latgaļi. Arī Augšzemē bija spēcīga latgaļu antropoloģiskā tipa un materiālās kultūras ietekme. Tāpēc skaidrs, ka latgaļu cilts valoda bija ietekmējusi gan Vidzemes, gan Zemgales sēļu dialektus. Šīs sēļu valodas latgaliskās pazīmes neapšaubāmi pārmantotas latviešu valodas sēliskajās izloksnēs.

Sakarā ar Vidzemes vidus izlokšņu cilmi būtiski svarīgs ir jautājums par to baltu izcelsmes iedzīvotāju etnisko piederību, kuri apdzīvoja teritoriju, kas mūsu dienās veido Vidzemes vidus izlokšņu areālu. Par šo jautājumu zinātnē ir izteikti visai atšķirīgi viedokļi.

XIII–XIV gs. rakstītajos vēstures avotos fiksēto vietvārdu formu salīdzināmi vēsturiskā analīze un latviešu valodas vēsturiskās gramatikas slēdzieni par senākajām izoglosām, kas nošķir lejzemnieku izloksnes no augšzemnieku izloksnēm, liecina, ka ir bijuši divi latgaļu dialekti: rietumlatgaļu dialekts un austrumlatgaļu dialekts. Tā, piemēram, XIII–XIV gs. bija četras izofonas, kas nošķīra austrumlatgaļu dialektu un sēļu valodu no tām cilšu valodām un dialektiem, ko runāja Vidzemes vidienē un Lielupes baseinā Zemgalē. Šīs izofonas koncentrējās areālā, kas mūsu dienās veido

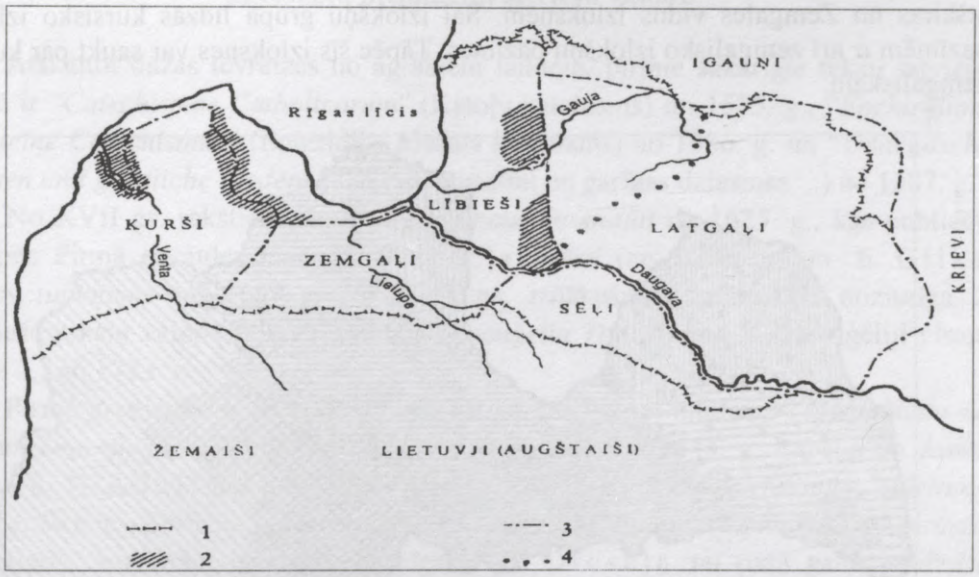

5. att. Senajā Latvijā dzīvojušās ciltis: 1 – tagadējā Latvijas robeža; 2 – etniski jaukts apgabals; 3 – cilšu apdzīvoto zemju robežas; 4 – austrumlatgaļu un rietumlatgaļu robeža. Skat. M u g u r ē v i č s 1999: 54; Б р е й д а к 1988: 228.

pārejas joslu starp latgaliskajām un sēliskajām izloksnēm, no vienas puses, un Vidzemes un Zemgales vidus izloksnēm, no otras puses. Šo pārejas joslu starp augšzemnieku un vidus izloksnēm var atzīt par austrumlatgaļu–sēļu rietumu robežu un rietumlatgaļu–zemgaļu austrumu robežu XIII–XIV gs. Šīs atziņas gaismā kļūst saprotams arī tas fakts, ka gan Vidzemes vidienes, gan centrālās un dienvidu Latgales baltu izcelsmes iedzīvotāji XIII–XIV gs. rakstītajos vēstures avotos tika dēvēti par latgaļiem resp. latviešiem.

Hipotēze par diviem latgaļu subetnosiem senajā Latvijā palīdz labāk izprast, kas bija Vidzemes vidus izlokšņu pamatā. Šīs izloksnes radušās un attīstījušās uz rietumlatgaļu dialekta bāzes. Tomēr Vidzemes vidus izlokšņu iz-veidi ietekmējusi arī zemgaļu cilts valoda. It īpaši tas sakāms par dienvidrietumu Vidzemes izloksnēm, bet, pēc J. Endzelīna domām, arī Vidzemes vidienē bija zemgaļu cilts valodas ietekme. Arheologi ir pierādījuši, ka I g. tūkstotī pēc Kr. dz. dienvidrietumu Vidzemi apdzīvojuši zemgaļi. Sakarā ar dažu arheologu un valodnieku atzinumu par zemgaļu kādreizējo klātbūtni Vidzemē interesantas ir francūža Ž. d e L a n u ā ziņas par Vidzemes etnisko sastāvu viņa ceļojuma aprakstā no 1413. g., kurā viņš minējis zemgaļus arī Vidzemē. Tātad šai senās Latvijas novadā zemgaļi savu etnisko savdabību bija saglabājuši līdz pat XV gs.

Vidus dialekta zemgaliskās izloksnes radušās uz zemgaļu cilts valodas pamata.

Vidus dialekta kursiskās izloksnes radušās no kuršu cilts valodas. Kuršu valodu vēl runāja līdz pat XVI gs., bet, jādomā, jau stipri pārlatviskotu. Daži valodnieki, piemēram, J. Endzelīns un K. Būga, domāja, ka kuršu valodas pārlatviskošanās process aizsācies jau pirms krustnešu iebrukuma Baltijā XIII gs.

Daļa Kurzemes dienvidu daļas izlokšņu, ko runā Nīcā, Bārtā un citur, ļoti maz atšķiras no Zemgales vidus izloksnēm. Šai izlokšņu grupā līdzās kursisko izlokšņu pazīmēm ir arī zemgalisko izlokšņu pazīmes. Tāpēc šīs izloksnes var saukt par kursiski zemgaliskām.

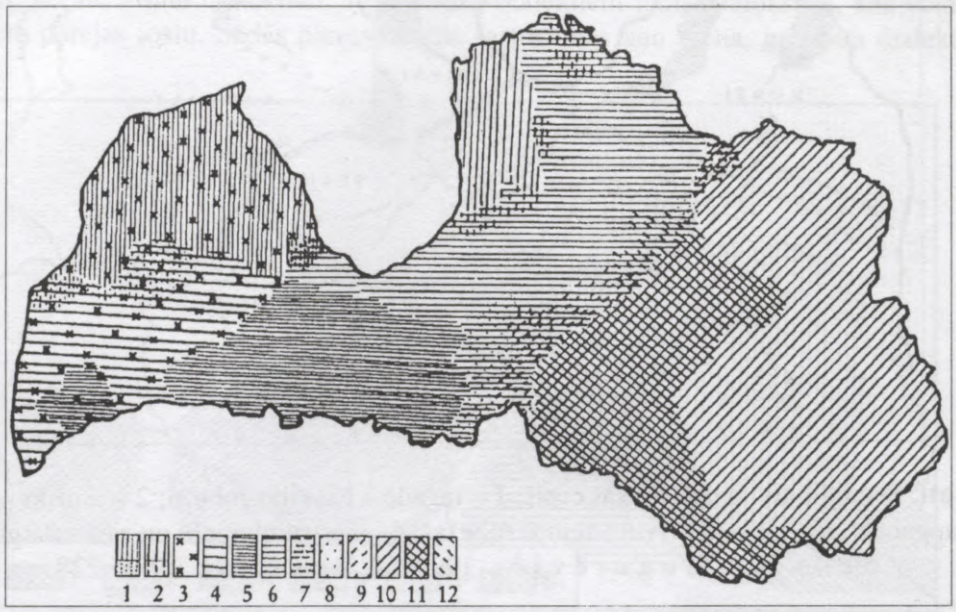

6. att. Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas: 1 – lībiskā dialekta tāmnieku izloksnes; 2 – lībiskā dialekta Vidzemes lībiskās izloksnes; 3 – Kurzemes izloksnes ar kursisko substrātu vai superstrātu; 4 – vidus dialekta kursiskās izloksnes; 5 – vidus dialekta zemgaliskās izloksnes; 6 – vidus dialekta Vidzemes izloksnes; 7 – izloksnes ar vidus dialekta pazīmēm; 8 – izloksnes ar augšzemnieku intonācijām; 9 – izloksnes ar vairākām augšzemnieku pazīmēm, ne tikai ar intonācijām; 10 – augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes; 11 – augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes; 12 – izloksnes ar kāda Baltijas somu idioma spilgtām pazīmēm. Skat. Breidaks 1999: 28.

Francūzis Ž. de Lanuā savā ceļojuma aprakstā no 1413. g. zemgaļus minējis pirms kuršiem un lībiešiem Kurzemē. Tā kā viņš savu ceļojumu sāka no Liepājas, tad jādomā, ka zemgaļus viņš laikam sastapis Liepājas un Grobiņas apkārtnē. Tomēr nav zināms, kad zemgaļi tur ieceļojuši.

Kurzemes tāmnieku izloksnes radušās, krustojoties lībiešu valodai ar kuršu valodu un pēc kuršu valodas integrēšanās latviešu tautības valodā – ar latviešu valodas kursiskajām izloksnēm. Vidzemes lībiskās izloksnes radušās, krustojoties lībiešu valodai ar rietumlatgaļu dialektu un pēc rietumlatgaļu dialekta integrēšanās latviešu tautības valodā – ar Vidzemes vidus izloksnēm. Pēc J. Endzelīna domām, kurši ieceļojuši rietumu Vidzemē jau pirms rietumlatgaļiem un sajaukušies ar lībiešiem. Tāpēc Vidzemes lībiskajās izloksnēs saglabājušās arī kuršu valodas pēdas.[23]

[23] Par latviešu valodas dialektu un izlokšņu grupu cilmi skat. Rudzīte 1964: 28–34; Breidaks 1996: 6–8; 1999: 26–33.

2) Rakstu pieminekļi latviešu valodā

Atskaitot dažas tēvreizes no agrākiem laikiem, pirmie sakarīgie teksti latviešu valodā ir "*Catechismus Catholicorum*" (Katoļu katehisms) no 1585. g., "*Enchiridion. Der kleine Catechismus*" (Enhiridijs. Mazais katehisms) no 1586. g. un "*Undeudsche Psalmen und geistliche Lieder ...*" (Nevācu psalmi un garīgas dziesmas ...) no 1587. g.

No XVII gs. rakstiem jāmin *Rīgas linaudēju statūti* no 1625. g., kas publicēti tikai pēc Pirmā pasaules kara, G. Manceļa *raksti* (ap 1650. g.) un E. Glika *Bībeles tulkojums* no 1689. g. No XVIII gs. iznākušajām grāmatām nozīmīga ir latgaliešu rakstu valodā tulkotā grāmata "*Evangelia Toto Anno ...*" (Evaņģēliji visam gadam ...) no 1753. g.

Pirmā gramatika ir J. G. Rēhehūzena trūcīgā un kļūdainā "*Manuductio ad linguam Lettonicam*" (Latviešu valodas rokasgrāmata) no 1644. g. Labāka un daudz plašāka ir H. Adolfija gramatika "*Erster Versuch einer kurzverfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache*" (Īsi sarakstītas latviešu valodas pamācības pirmais mēģinājums) no 1685. g. Īsa un trūcīga ir G. Dreseļa tai pašā gadā publicētā gramatika "*Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache*" (Pavisam īsa pamācība latviešu valodā). Diezgan plaša ir G. F. Stendera "*Lettische Grammatik*" (Latviešu gramatika) no 1761. g. Tālāk jāmin A. Bīlensteina darbi "*Die lettische Sprache*" (Latviešu valoda) no 1863. g. un "*Handbuch der lettischen Sprache*" (Latviešu valodas rokasgrāmata) arī no 1863. g. un Stērstu Andreja "*Latviešu valodas mācība*" (I–III d.) no 1879.–1880. g.

Latgaliešu rakstu valodas gramatikas sākās ar J. Rimkeviča *gramatikas manuskriptu* no 1810. g., kas pazudis Otrā pasaules kara laikā vai pēc tā. Tam sekoja anonīmais *gramatikas manuskripts* no 1817. g. (šis rokraksts glabājas Lietuvas nacionālajā bibliotēkā), tā saucamā J. Akeļeviča "*Gramatyka Inflancko – Łotewska krótko zebrana dla uczących się języka Łotewskiego*" (Inflantijas latviešu gramatika, īsi savākta tiem, kas mācās latviešu valodu) no 1817. g. un T. Kosovska "*Gramatyka Inflantsko–Łotewska dla uczących się języka Łotewskiego*" (Inflantijas latviešu gramatika, īsi savākta tiem, kas mācās latviešu valodu) no 1853. g.

Svarīgākās vārdnīcas ir G. Manceļa "*Lettus*" (Latvietis resp. Vācu-latviešu vārdnīca) no 1638. g., G. Dreseļa "*Schwedisch-polnisch-deutsch-lettisches Vokabelbuch*" (Zviedru-poļu-vācu-latviešu vārdnīca) no 1677. g., G. Elgera "*Dictionarium polono-latino-lotavicum*" (Poļu-latīņu-latviešu vārdnīca) no 1683. g., J. Langija "*Lettisch-deutsches Lexicon*" (Latviešu-vācu vārdnīca) no 1685. g. (rokraksts, to izdevis E. Blese 1936. g.), J. Langes "*Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon*" (Pilnīga vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīca) (I d. – 1772. g., II d. – 1777. g.), G. F. Stendera "*Lettisches Lexicon*" (Latviešu vārdnīca) no 1789. g. un K. Ulmaņa "*Lettisch-deutsches Wörterbuch*" (Latviešu-vācu vārdnīca) no 1872. g.

Latgaliešu rakstu valodas vārdnīcas sākās ar J. Karigera "*Lexicon Lothavicum*" (Latviešu vārdnīca resp. Poļu-latviešu vārdnīca). Vārdnīcas manuskripts varētu būt uzrakstīts 1717.–1729. g. Vēlreiz tas pārrakstīts ap 1766. g. un palicis

rokrakstā. Tas glabājas Viļņas universitātes bibliotēkā. Šim manuskriptam sekoja J. Kurmina *"Słownik polsko-łacinsko-łotewski"* (Poļu-latīņu-latviešu vārdnīca) no 1858. g.[24]

3) Latviešu valodas raksturīgākās īpatnības

Latviešu valoda, kas izdarījusi daudz vairāk jauninājumu nekā lietuviešu un senprūšu valoda, atšķiras no lietuviešu valodas un pa daļai arī no senprūšu valodas ar šādām īpatnībām.

1. Indoeiropiešu pirmvalodas krītošā intonācija jeb cirkumflekss (~) latviešu valodas triju intonāciju apgabalā tāpat kā senprūšu valodā ir krītošā intonācija, bet lietuviešu valodas aukštaišu dialektā – kāpjošā intonācija un žemaišu dialektā – kāpjoši krītošā intonācija, piem., latv. *dràugs* : liet. *draũgas*.

2. Vārda uzsvars latviešu valodā parasti atvilkts uz pirmo zilbi, turpretī lietuviešu valodā ir brīvais vārda uzsvars, piem., latv. *ùotra* : liet. *antrà*. Kā liecina senprūšu valodas trešā katehisma dotumi, arī šajā valodā bija brīvais vārda uzsvars, piem., pr. *antrā* 'otra' un *ains āntran* 'viens otru'.

3. Pirmbaltu palatalizētie aukslējeņi **k'*, **g'* priekšējās rindas patskaņu priekšā latviešu valodā tāpat kā kuršu valodā pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*, piem., latv. *cits* : liet. *kìtas*; latv. *dzẽrve* : liet. *gérvė*.

4. Pirmbaltu līdzskaņu savienojumi **k'j*, **g'j* latviešu valodā pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*, turpretī lietuviešu valodā – par palatalizētajiem aukslējeņiem *k'*, *g'*, piem., latv. *sàucu* : liet. *šaũkiu*; latv. *jûdzu* : liet. *jùngiu*.

5. Latviešu valodā tāpat kā kuršu un senprūšu valodā ir svelpeņi *s*, *z* lietuviešu valodas šņāceņu *š*, *ž* vietā, piem., latv. *sirds* : liet. *širdìs*; latv. *ziema* : liet. *žiemà*.

6. Lietuviešu, kuršu un senprūšu valodas tautosillabisko savienojumu *an*, *en*, *in*, *un* vietā latviešu valodas lejzemnieku izloksnēs ir *uo*, *ie*, *ī*, *ū*, piem., latv. *rùoka* : liet. *rankà*, pr. *rancko*; latv. *pìekt(ai)s* : liet. *peñktas*, pr. *penckts*; latv. *dzìt* : liet. *giñti*; latv. *jùtu* : liet. *juntù*.

7. Latviešu valodā *tj*, *sj* > *š*; *dj*, *zj* > *ž*, bet lietuviešu valodā *tj* > *č*, *dj* > *dž*, *sj* > *ś*, *š*, *zj* > *ž*, piem., latv. *vācieša* : liet. *vókiečio*; latv. *briêža* : liet. *bríedžio*; latv. *šũt* : liet. *siṹti*; latv. *kāšu* : liet. *kóšiu*; latv. *eža* : liet. *ẽžio*.

8. Vokālisms latviešu valodā daudz plašākos apmēros nekā lietuviešu valodā pakļauts pārskaņai.

9. Latviešu valodā divzilbīgu un vairākzilbīgu vārdu galotnēs senie garumi, kas lietuviešu valodā pa daļai ir saglabājušies, saīsināti un senie īsie patskaņi *a*, *e*, *i*, kas lietuviešu valodā vēl atrodami, zuduši, piem., latv. *àusis* : liet. *aũsys*; latv. *saku* : liet. *sakaũ*; latv. *saki* : liet. *sakaĩ*; latv. *vīrs* : liet. *výras*; latv. *akmens* (G. sing.) : liet. dial. *akmenès*; latv. *nakts* : liet. *naktìs*.

10. Daži piedēkļi ir īpatnēji tikai latviešu valodai.

---

[24] Par rakstu pieminekļiem latviešu valodā skat. Endzelīns 1982: 02–405; Strods 1937: 115–120; Breidaks, Rapša 1977: 297–299; Kolbuszewski 1977; Breidaks 1979: 153–156; 1983: 321–325.

9. Latviešu valodā divzilbīgu un vairākzilbīgu vārdu galotnēs senie garumi, kas lietuviešu valodā pa daļai ir saglabājušies, saīsināti un senie īsie patskaņi *a*, *e*, *i*, kas lietuviešu valodā vēl atrodami, zuduši, piem., latv. *àusis* : liet. *aũsys*; latv. *saku* : liet. *sakaũ*; latv. *saki* : liet. *sakaĩ*; latv. *vĩrs* : liet. *výras*; latv. *akmens* (G. sing.) : liet. dial. *akmenės*; latv. *nakts* : liet. *naktìs*.

10. Daži piedēkļi ir īpatnēji tikai latviešu valodai.

11. Pronominālā vienskaitļa datīva galotne *-am* ieviesta arī *o*-celma substantīvos, piem., latv. *tam vĩram* : liet. *tám výrui*.

12. Latviešu valodas izlokšņu lielākajā daļā un latviešu literārajā valodā instrumentālis sakritis vienskaitlī ar akuzatīvu un daudzskaitlī ar datīvu.

13. Latviešu valodā *ā*-celmu vienskaitļa lokatīva galotne ieviesta arī *o*-celmu vienskaitļa lokatīvā, piem., *kùokã* kā *liẽpã*.

14. Substantīvu *r*-celmi un adjektīvu *u*-celmi latviešu valodā ir zuduši, piem., latv. *mãte* : kr. *мать*, *мáтери* (G. sing.), sav. *muoter*, lat. *māter*, sī. *máthir*, gr. dor. μάτηρ; latv. *plats*, *plašs* : liet. *platùs*.

15. Latviešu izlokšņu lielākajā daļā un latviešu literārajā valodā senās vīriešu dzimtes divskaitļa nominatīva formas ar galotni *-u* un sieviešu dzimtes divskaitļa nominatīva formas ar galotni *-i* aizstātas ar daudzskaitļa nominatīva formām. Divskaitļa formas ar galotnēm *-u*, *-i* kā arhaismi saglabājušās tikai izloksnēs un klasiskajās tautasdziesmās.

16. Latviešu valodā radusies jauna verbu izteiksme – debitīvs, piem., *man jàpļãuj siens*.

17. Vidus dialekta izlokšņu vairākumā un latviešu literārajā valodā ir verbu pagātnes celmi ar *-ījā-* blakus infinitīviem ar *-ît* (ar *ā*-celmu tagadnē) un pagātnes celmi ar *-uojā-* (lietuviešu valodā ar *-avo-*) blakus infinitīviem ar *-uôt*, piem., latv. *skàitīja – skàitît – skàita* : liet. *skaĩtė – skaitýti – skaĩto*; latv. *mẹluõja – mẹluôt – mẹluõ* : liet. *melãvo – melúoti – melúoja*. Turpretī Kurzemes un Latgales izlokšņu vienā daļā saglabājušās arhaiskas verbu pagātnes formas, kas identas ar lietuviešu valodas verbu pagātnes *avo*-celmu formām, piem., *mẹlavu* 'meloju', *sapnavu* 'sapņoju' Bārtā, *malavu* 'meloju' Kalupē.

18. Latviešu valodā ir dažādi jauninājumi prepozīciju rekcijā, piem., latv. *aûgt pie vẹcâkiem* : liet. *áugti priẽ tėvų*.[25]

[25] Par latviešu valodas raksturīgākām īpatnībām skat. Endzelīns 1982: 401–403; Kabelka 1982: 89–92.

Saīsinājumi

Saīsinājumi literatūras citējumos

Breidaks 1969 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodu sakari // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1969, Nr. 9, 40.–51. lpp.

Breidaks 1977 – Breidaks A. Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland // Baltistica, vol. 13(1), 1977, S. 245.–249.

Breidaks 1979 – Breidaks A. (Rec.) Vērtīgs pētījums latviešu valodas vēsturē // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1979, Nr. 1, 153.–156. lpp.

Breidaks 1981 – Breidaks A. Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1981, Nr. 8, 85.–97. lpp.

Breidaks 1992 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1992, Nr. 8, 34.–37. lpp.

Breidaks 1996 – Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants. – Daugavpils, 1996.

Breidaks 1997 – Breidaks A. Ethno-linguistic contacts between Lettigalians and Selonians and Baltic Finns // Humanities and Social Sciences: Latvia, № 3(16), 1997, p. 93–113.

Breidaks 1998 – Breidaks A. Ievads baltu valodniecībā. – Daugavpils. 1998. – 1. daļa.

Breidaks 1999 – Breidaks A. Latviešu valodas dialektu un izlokšņu grupu cilme un teritoriālā izplatība // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 26.–33. lpp.

Breidaks, Rapša 1977 – Breidaks A., Rapša J. Divi vērtīgi manuskripti // Baltistica, vol. 13(1), 1977, 257.–259. lpp.

Būga 1961 – Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1961. – 3 tomas.

Dambe 1959 – Dambe V. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki // Rakstu krājums: Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. – Rīga, 1959. – 391.–452. lpp.

Dambe 1963 – Dambe V. Daži vērojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmikā // Lietuvių kalbotyros klausimai, 6 t., 1963, 247.–267. lpp.

Endzelīns 1951 – Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. – Rīga, 1951.

Endzelīns 1974 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1974. – 2. sēj.

Endzelīns 1980 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1980. – 3. sēj. 2. daļa.

Endzelīns 1982 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1982. – 4. sēj. 2. daļa.

Kabelka 1982 – Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. – Vilnius, 1982.

Karaliūnas 1968 – Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santikių klausimai // Lietuvių kalbotyros klausimai, 10 t., 1968, p. 7–100.

Karaliūnas 1972 – Karaliūnas S. Sėlių kalba // Mokslas ir gyvenimas, 1972, Nr. 1, p. 17–18.

Kolbuszewski 1977 – Kolbuszewski S. F. Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich: Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich. – Poznań, 1977.

Kušķis 1967 – Kušķis J. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem // Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti, 1967, 60. sēj., 9. A laid., 9.–20. lpp.

Mugurēvičs 1999 – Mugurēvičs Ē. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 54.–92. lpp.

Pisani 1959 – Pisani V. Zu einer baltisch-estfinnischen Partizipialkonstruktion // Rakstu krājums: Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. – Rīga, 1959. – S. 215.–216.

Rudzīte 1964 – Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. – Rīga, 1964.

Rudzīte 1996 – Rudzīte M. Latviešu valodas sēliskās izloksnes // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1996, 50. sēj., Nr. 4./5., 45.–50. lpp.

Sabaliauskas 1963 – Sabaliauskas A. Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai // Lietuvių kalbotyros klausimai, 6 t., 1963, p. 109–136.

Schmid 1962 – Schmid W. P. Zu Simon Grunaus Vaterunser // Indogermanische Forschungen, 1962, Bd. 67, S. 261–272.

Strods 1937 – Strods P. Bazneickungu J. Rymkiewicza, J. Akielewicza un T. Kossowska latvīšu volūdas (latgaļu dialekta) gramatika // Zīdūnis, 1937, Nr. 7, 115.–120. lpp.

Šmits 1921 – Šmits P. Par zemgaliešu un sēļu tautību // Filologu biedrības raksti, 1. sēj., 1921, 47.–51. lpp.

Vasks 1997 – Vasks A. The cultural and ethnic situation in Latvia during the early and middle iron age (1st–8th century A. D.) // Humanities and Social Sciences: Latvia, № 3(16), 1997, p. 49–74.

Zeps 1962 – Zeps V. J. Latvian and Finnic Linguistic Convergences. – Bloomington, The Hague, 1962.

Zinkevičius 1966 – Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. – Vilnius, 1966.

Zinkevičius 1985a – Zinkevičius Z. Lenkų-jotvingių žodinėlis? // Baltistica, vol. 21(1). 1985, p. 61–82.

Zinkevičius 1985b – Zinkevičius Z. Lenkų-jotvingių žodinėlis? // Baltistica, vol. 21(2). 1985, p. 184–194.

Zinkevičius 1992 – Zinkevičius Z. Polish-Yatvingian vocabulary? // Linguistic and Oriental Studies from Poznań, vol. 1, 1992, p. 99–133.

Амбразас 1985 – Амбразас В. Некоторые следы балто-финских контактов в синтаксисе балтийских языков // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 188–196.

Анцитис, Янсон 1962 – Анцитис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов // Советская этнография, 1962, № 6, с. 92–104.

Брейдак 1972 – Брейдак А. Некоторые вопросы истории консонантизма и развитие фонологической системы согласных в говорах Латгалии // Baltistica, suppl. 1, 1972, с. 33–53.

Брейдак 1974 – Брейдак А. Б. Смягчение согласных и некоторые вопросы исторической морфологии говоров Латгалии // Балто-славянские исследования, 1974, с. 220–226.

Брейдак 1977а – Брейдак А. Б. Судьба прибалтийских звукосочетаний *pj, *bj, *vj, *mj в верхнелатышском диалекте // Контакты латышского языка. – Рига, 1977. – С. 10–19.

Брейдак 1977б – Брейдак А. Б. О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы // Baltistica, suppl. 2, 1977, с. 26–35.
Брейдак 1979 – Брейдак А. Б. Из истории латгало-селонского вокализма // Baltistica, vol. 15(2), 1979, с. 124–129.
Брейдак 1981а – Брейдак А. Б. Древнейшие латгало-селоно-славянские языковые связи // Балто-славянские исследования: 1980, 1981. с. 37–45.
Брейдак 1981б – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских и селонских говоров // Лингвистическая география и проблемы истории языка. – Нальчик, 1981. – С. 241–246.
Брейдак 1982 – Брейдак А. Б. Некоторые особенности фонематической подсистемы согласных в глубинных говорах Латгалии // Балто-славянские исследования: 1981, 1982. – С. 81–88.
Брейдак 1983 – Брейдак А. (Рец.) Stanisław F. Kolbuszewski. Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich. Universytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Filologia bałtycka nr. I, Poznań 1977, ss. 1–267, 24 mapki // Acta Baltico-Slavica, vol. 15, 1983, с. 321–325.
Брейдак 1985 – Брейдак А. Б. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 206–211.
Брейдак 1988 – Брейдак А. Б. Западная граница латгальского и селонского племен по данным языка в XIII–XIV в. // Балто-славянские исследования: 1986, 1988, с. 219–228.
Брейдак 1989 – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы латгало-селонских и прибалтийско-финских этноязыковых связей // Latviešu valodas sakari ar citām valodām. – Daugavpils, 1989. – С. 4–33.
Ванагас 1985 – Ванагас Н. Вклад родственных балтийских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 196–201.
Денисова 1990 – Денисова Р. Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н. э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны: Этногенетические процессы. – Рига, 1990. – С. 66–75.
Зинкявичюс 1984 – Зинкявичюс З. Польско-ятвяжский словарик? // Балто-славянские исследования: 1983, 1984, с. 3–29.
Карулис 1987 – Карулис К. К ятвяжскому словарику // Балто-славянские исследования: 1985, 1987, с. 134–140.
Ларин 1963 – Ларин Б. А. Об одной славяно-балто-финской изоглоссе // Lietuvių kalbotyros klausimai, 6 t. 1963, p. 87–107.
Орел, Хелимский 1987 – Орел В. Э., Хелимский Е. А. Наблюдения над балтийским языком польско-"ятвяжского" словарика // Балто-славянские исследования: 1985, 1987, с. 121–134.
Отрембский 1961 – Отрембский Я. Язык ятвягов // Вопросы славянского языкознания, вып. 5, 1961, с. 3–8.

Рудзите 1980 – Рудзите М. К. К вопросу о селах на правобережье Даугавы // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтов. – Рига, 1980. – С. 159–163.
Судник 1987 – Судник Т. М. Замечания к "Польско-ятвяжскому словарику" // Балто-славянские исследования: 1985, 1987, с. 140–142.
Таутавичюс 1980 – Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы во второй половине I и начале II тысячелетия н. э. // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 80–88.
Топоров, Трубачев 1962 – Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – Москва, 1962.
Чекман 1974 – Чекман В. Н. О рефлексах индоевропейских *k*, *g* в балто-славянском языковом ареале // Балто-славянские исследования, 1974, с. 116–135.

Valodu un dialektu saīsinājumi

av. – avestas valoda
bkr. – baltkrievu valoda
dor. – doriešu dialekts
go. – gotu valoda
gr. – sengrieķu valoda
ģerm. – ģermāņu pirmvaloda
ide. – indoeiropiešu pirmvaloda
ig. – igauņu valoda
jātv. – jātvingu valoda
kr. – krievu valoda
kr. bazn. sl. – krievu baznīcas slāvu valoda (senslāvu valodas variants Krievijā)
kur. – kuršu valoda
lat. – latīņu valoda
latv. – latviešu valoda
līb. – lībiešu valoda
liet. – lietuviešu valoda
pirmung. – pirmungāru valoda
po. – poļu valoda
pr. – senprūšu valoda
sav. – senaugšvācu valoda
sē. – sēļu valoda
senind. – senindiešu valoda
senisl. – senislandiešu valoda
senkr. – senkrievu valoda
sensl. – senslāvu valoda
sī. – senīru valoda
sl. – slāvu pirmvaloda
so. – somu valoda
toh. – tohāru valoda
ung. – ungāru valoda

vā. – vācu valoda
vecliet. – veclietuviešu valoda
vlv. – viduslejasvācu valoda
zemg. – zemgaļu valoda
žem. – lietuviešu valodas žemaišu dialekts

Citi saīsinājumi

Acc. sing. – accusativus singularis (vienskaitļa akuzatīvs)
D. pl. – dativus pluralis (daudzskaitļa datīvs)
dial. – dialekta resp. izloksnes forma
G. sing. – genetivus singularis (vienskaitļa ģenitīvs)
ģen. – ģenitīvs
N. sing. – nominativus singularis (vienskaitļa nominatīvs)
sal. – salīdzini!
skat. – skaties!
suppl. – supplementum (pielikums)
t. – tomas (sējums)
t. p. – tā pati nozīme
vol. – volumen, volume (sējums)
> – pārvērties par
< – radies no
/ – vai
* – rekonstruēta skaņa vai forma

Terminu skaidrojumi

Anaptikse – īsa patskaņa, pārļsa (kvantitatīvi reducēta) patskaņa vai vokāliskas pieskaņas (kvalitatīvi nenoteikta patskaņa) iespraudums starp līdzskaņiem (visbiežāk starp sonantiem), piem., latv. dial. *galava* 'galva', *var^{a}na* 'vārna', *zir^{i}gi* 'zirgi'.

Apelatīvs – sugas vārds.

Debitīvs – vajadzības izteiksme.

Diftongoīds – kvalitatīvs neviendabīgs patskanis, kura sastāvā kā pieskaņa ir komponents, kura artikulācija ir tuva pamatkomponenta artikulācijai, piem., *i^{e}*, *u^{o}*.

Distribūcija – visu kontekstu (pozīciju) kopums, kuros sastopama kāda valodas vienība, pretstatā tiem kontekstiem (pozīcijām), kuros tā nav sastopama. Tā, piemēram, latviešu literārajā valodā ir noteiktas pozīcijas (sekojošās skaņas), kurās var būt platie *ę*, *ę̄*, un pozīcijas (sekojošās skaņas), kurās var būt tikai šaurie *e*, *ē*. Tādējādi mēs varam runāt par plato *ę*, *ę̄* un šauro *e*, *ē* distribūciju resp. sadalījumu pēc pozicionāliem nosacījumiem it īpaši diahroniskā aspektā.

Fennisms – aizguvums no Baltijas somu valodām.

Heterosillabisks – skaņu savienojums, kas sadalīts divās vienā aiz otras sekojošās zilbēs. Tā, piemēram, vārdformā *ma-na* skaņu savienojums an ir heterosillabisks pretstatā vārdformai *mans*, kur tas ir tautosillabisks.

Kuronisms (jeb **kursisms**) – aizguvums no kuršu valodas.

Izoglosa – līnija lingvistiskā kartē, kas atspoguļo kādas valodas parādības teritoriālo izplatību.

Limnonīms – ezera vārds.

Substrāts – uzvarētās valodas pēdas uzvarētājā valodā, kas rodas, krustojoties divām valodām. Tā, piemēram, latviešu valodā ir Baltijas somu valodu substrāts. Tas ir pārmantots latviešu valodā no latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu cilšu valodām. Baltijas somu valodu substrāts konstatēts gan Latvijas toponīmijā, gan latviešu valodas leksikā, fonētikā, morfoloģijā un sintaksē.

Tautosillabisks – patskanis vai līdzskanis, kas ir vienā zilbē ar kādu citu skaņu. Tā, piemēram, vārdformā *mans* skaņu savienojums *an* ir tautosillabisks pretstatā vārdformai *mana*, kur skaņu savienojums *an* ir heterosillabisks.

Satura rādītājs

Antons Breidaks. Foto ... 3
Anna Rancāne. Latgaļu raksteiba ... 5
Andris Vējāns. Volūdeņa ... 6
Priekšvārds ... 7
Anna Stafecka. Antons Breidaks (1932–2002) ... 8
Bibliogrāfija ... 11
Fotogrāfijas ... 21
Par Antonu Breidaku ... 30
Igors Koškins. Ievērojamais latviešu valodnieks Antons Breidaks ... 31
Антонс Брейдакс – выдающийся латышский языковед ... 33
Pīters Jurciņš. Dīva mīrā ... 38
Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari ... **39**
Priekšvārds ... 39
Ievads ... 43
Dažas ziņas par baltu pirmvalodu un tās dialektiem ... 43
Latviešu un lietuviešu dialektu cilme ... 46
Par leksikas lomu salīdzināmajā valodniecībā ... 49
I. Etimoloģija ... 50
Iepriekšējas piezīmes ... 50
Etimoloģiju alfabētiskais saraksts ... 53
Secinājumi ... 110
II. Piezīmes par semantiku ... 112
Iepriekšējas piezīmes ... 112
Semantiskie arhaismi ... 113
Vārdi ar plašāku nozīmi ... 115
Eifēmismi ... 117
Vārdi ar šaurāku nozīmi ... 118
Vārdi ar citu nozīmi ... 119
Verbālā priedēkļa *da-* nozīmes ... 119
Verbālā priedēkļa *pra-* nozīmes ... 130
Secinājumi ... 143
III. Leksiskās izoglosas ... 147
Iepriekšējas piezīmes ... 147
A. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu –lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas ... 152
B. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar senprūšu valodu ... 192
C. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas sakari ar slāvu valodām ... 195
Secinājumi ... 199

Nobeigums. 205
Saīsinājumi. 206
Saīsinājumi literatūras citējumos. 206
Saīsinājumi valodu un dialektu nosaukumos. 209
Citi saīsinājumi. 211
Avoti un izmantotā literatūra. 213
Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи. Краткие выводы. 225
Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония. 239
Предисловие. 239
Введение 244
1. Из этнической истории восточной Латвии. 244
1.1. К вопросу о латгало-селонских и прибалтийско-финских этнических связях. 244
1.2. Литовцы в восточной Латвии. 252
1.3. Славянские национальности в восточной Латвии. 254
2. Языковая ситуация в восточной Латвии. 258
3. Значение данных этнической истории для истории языка. 260
Фонетика латгальских говоров. 262
1. Просодия. 262
1.1. Ударение слова. 262
1.2. Тип слога. 264
1.3. Слоговые интонации. 265
1.3.1. Система интонаций. 265
1.3.2. Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях. 267
1.3.3. Переход прерывистой интонации в нисходящую в дифтонгических сочетаниях. 275
1.3.4. Вторичные слоговые интонации. 276
1.3.5. Слоговые интонации в суффиксах. 277
1.3.6. Слоговые интонации в окончаниях. 280
1.3.7. Метатония. 282
2. Вокализм. 284
2.1. Из истории балтийского вокализма. 284
2.1.1. Гипотезы развития балтийского вокализма. 284
2.1.2. Реликты общебалтийского краткого гласного *o. 291
2.1.3. Реликты общебалтийского долгого открытого гласного *ō. 304
2.1.4. Оценка гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажжюлиса. 314
2.2. Перегласовки. 316
2.2.1. Палатальная перегласовка. 316
2.2.2. Сужение гласных *ē̯, *ō̯. 318

2.2.3. Судьба гласного *o. 327
2.2.3.1. Дистрибуция гласных o : a. 327
2.2.3.2. Судьба дифтонга *oi. 335
2.2.3.3. Судьба дифтонга *ou. 337
2.2.4. Позиционная перегласовка гласных e > a, ē > ā, i > y. . . 337
2.2.5. Изменение дифтонга ai > ei за согласными k, g. 342
2.2.6. Дифтонгизация долгих гласных *ī, *ū. 345
2.2.7. Судьба долгого гласного *ō. 350
2.2.7.1. Судьба долгого гласного * ō в подударных слогах. 350
2.2.7.2. Судьба долгого гласного *ō в безударных слогах. 353
2.2.8. Судьба гласных *e, *ē. 359
2.2.8.1. Вторичная перегласовка гласных *e, *ē. 359
2.2.8.2. Депалатализация гласных ä, ā̈ и дифтонга ie. . . 365
2.2.8.3. Перегласовка ä > ę и ā̈ > ę̄. 366
2.2.8.4. Перегласовка ä > ę и ā̈ > ę̄. 367
2.3. Качественные изменения гласных в безударных слогах. 368
2.4. Количественные изменения гласных. 369
2.4.1. Сокращение долгих гласных в подударных слогах. 369
2.4.2. Сокращение долгих гласных в безударных слогах. 369
2.4.3. Удлинение кратких гласных. 371
2.5. Синкопа. 376
2.6. Эпентеза гласных. 376
2.7. Стяжение гласных. 376
2.8. Вокализм конечных слогов. 377
2.8.1.Редукция конечных слогов. 377
2.8.2. Возникновение именных окончаний -ys, -is' 380
2.8.3. Расширение гласных в конечных открытых слогах. 381
3. Консонантизм. 382
3.1. Ассибиляция индоевропейских палатализованных смычных согласных *k̂, *ĝ, *ĝ̄h. 382
3.2. Палатализация и первая аффрикатизация. 384
3.2.1. Позиционная палатализация. 384
3.2.2. Первая аффрикатизация смягченных согласных *k', *g' и звукосочетаний *kj, *gj. 387
3.2.3. Изменение звукосочетаний *sj, *zj, *tj, *dj, *lj, *nj, *rj, *cj, *ʒj. 390
3.2.4. Судьба звукосочетаний *pj, *bj, *vj , *mj. 392
3.2.5. Поляризация согласных j и j' 403
3.3. Судьба тавтосиллабического носового n. 407
3.4. Вторая аффрикатизация смягченных согласных k', g' и мягких согласных ķ, ġ 408

согласных ķ, ģ 415
3.5. Депалатализация смягченных согласных r′, š′, ž′, č′, ǯ′ 417
3.6. Веляризация и вокализация 418
3.7. Ассимиляция 418
3.7.1. Контактная регрессивная неполная ассимиляция 420
3.7.2. Контактная регрессивная полная ассимиляция 420
3.7.3. Контактная прогрессивная неполная ассимиляция 421
3.7.4. Контактная прогрессивная полная ассимиляция 421
3.7.5. Дистактная регрессивная ассимиляция 421
3.7.6. Дистактная прогрессивная ассимиляция 422
3.8. Геминизация 424
3.9. Дисимиляция 424
3.10. Диэреза 426
3.11. Протеза и эпентеза 429
3.12. Метатеза 429
3.13. Глухость согласных в абсолютном конце слов 430
3.14. Чередование звонких и глухих шумных согласных 431
Краткие выводы 455
Сокращения 455
а) Сокращения периодических и продолжающихся изданий 455
б) Источники 459
в) Литература 480
г) Сокращения названий языков и диалектов 481
д) Прочие сокращения 482
Принятые знаки и символы **483**
Ievads baltu valodniecībā, 1. daļa 483
1. Baltu nosaukums 487
2. Baltu valodu izcelsme 495
3. Baltu hidronīmijas areāls 499
4. Baltu etniskās grupas neolītā 513
5. Baltu ciltis agrajā metālu laikmetā 513
a) Švīkātās keramikas kultūras ciltis 516
b) Rietumbalti 516
1) Rietumbaltu uzkalniņkapu kultūra 516
2) Prūšu izcelsme 517
3) Austrummazūrijas kultūras apgabals 517
4) Rietummazūrijas kultūras apgabals 517
5) Akmens riņķu krāvuma kapulauki 518
c) Dņepras balti 518
1) Dņepras baltu evolūcija 518
2) Juhnovas kultūras ciltis 518
3) Dņepras-Daugavas kultūras ciltis 519
4) Augšokas kultūras ciltis 520

d) Baltu perifērijas grupas. 520
1) Milogradas kultūras ciltis. 520
2) Piemares kultūras ciltis. 521
6. Migrācija baltu areāla iekšienē. Slāvu ienākšana Dņepras baltu zemēs. 521
a) Piemares kultūras cilšu migrācija. 521
b) Zarubincu kultūras ciltis. 522
c) Zarubincu kultūras cilšu pārvietošanās ziemeļaustrumu virzienā. 524
d) Dņepras balti I g. t. vidū un trešajā ceturksnī pēc Kr. dz. 524
e) Austrumgalindi. 525
f) Baltu migrācija uz mordviešu zemēm un Vidusvolgas apgabalu. 527
g) Rietumbaltu infiltrācija lietuviešu un latviešu zemēs. 529
h) Slāvu apmašanās Dņepras baltu zemēs. 529
7. Rietumbaltu ciltis agrajos viduslaikos. 530
a) Prūši. 530
b) Jātvingi. 531
c) Skalvi. 533
d) Kurši. 533
8. Austrumbaltu ciltis agrajos viduslaikos. 534
a) Lietuvieši. 534
b) Aukštaiši. 535
c) Žemaiši. 536
d) Latgaļi. 537
e) Sēļi. 542
f) Zemgaļi. 544
9. Pirmās rakstīto vēstures avotu ziņas par baltiem un baltu etnonīmu cilme. 545
10. Lietuvieši un latvieši. 551
a) Lietuviešu tautības un lietuviešu tautības valodas cilme. 551
b) Latviešu tautības un latviešu tautības valodas cilme. 553
Saīsinājumi. 557
a) Saīsinājumi literatūras citējumos. 557
b) Valodu un dialektu saīsinājumi. 563
c) Citi saīsinājumi. 564
Terminu skaidrojumi. 565
Ievads baltu valodniecībā, 2. daļa **567**
1. Baltu valodu radniecība ar citām indoeiropiešu valodām 567
a) Baltu valodas un to piederība pie indoeiropiešu valodu saimes 567
b) Baltu un ģermāņu valodas 568
c) Baltu un slāvu valodu radniecība 569
2. Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās 371
3. Baltu valodas 372
a) Senprūšu valoda 372
b) Jātvingu valoda 377
c) Kuršu valoda 381

d) Zemgaļu valoda 583
e) Sēļu valoda 584
f) Latgaļu valoda 585
g) Lietuviešu valoda 587
h) Latviešu valoda 589
1) Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas, to cilme 589
2) Rakstu pieminekļi latviešu valodā 593
3) Latviešu valodas raksturīgākās īpatnības 594
Saīsinājumi 596
Saīsinājumi literatūras citējumos 596
Valodu un dialektu saīsinājumi 599
Citi saīsinājumi 600
Terminu skaidrojumi 601

Antons Breidaks.
Darbu izlase 1.

Iespiests SIA "Madonas poligrāfists"

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0307053506

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

2007-5
230

